BHAKTAMARA DARSHAN

CHITRA DARSHAN • RAHASYA DARSHAN • ARADHANA DARSHAN

GUJARATI • HINDI • ENGLISH

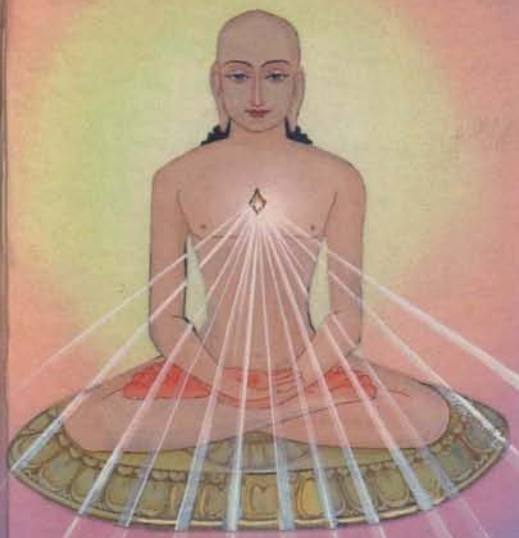

—: संपादक :—

परम पूज्य आचार्यदेव

श्रीमद्विजय राजयशसूरिजी म.सा.

भक्तामर दर्शन

चित्र दर्शन ■ रहस्य दर्शन ■ आराधना दर्शन

गुजराती ● हिन्दी ● ENGLISH

ભક્તામર દર્શન

ચિત્ર દર્શન ■ રહસ્ય દર્શન ■ આરાધના દર્શન

ગુજરાતી ● હિન્દી ● ENGLISH

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

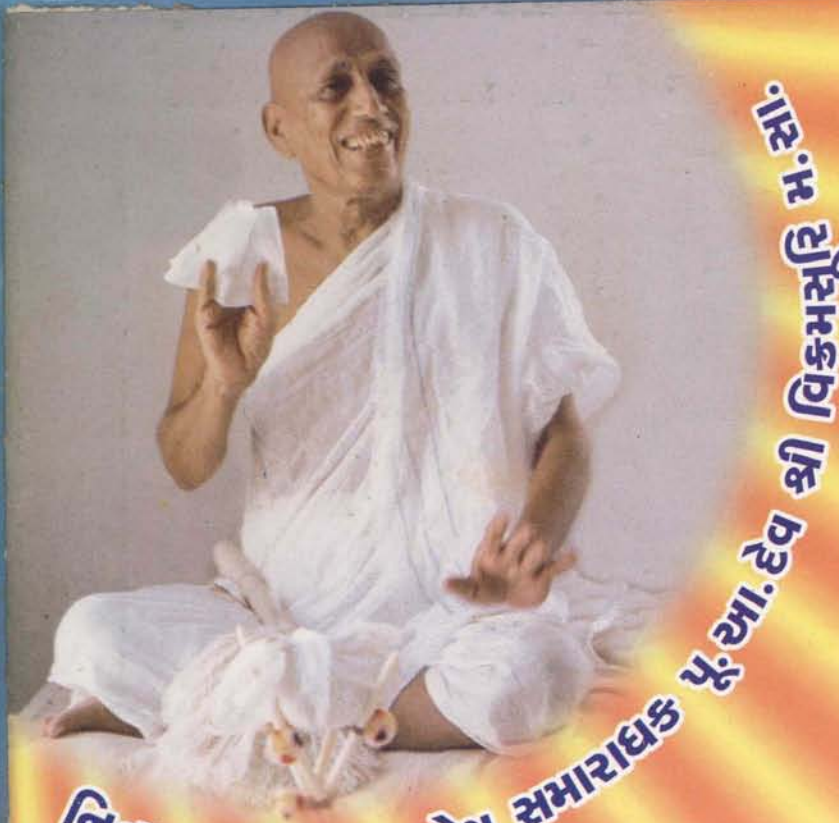

નિત્ય ભક્તામર સ્તોત્ર સમારાધક પૂ.આ.દેવ શ્રી વિક્રમસૂરિ મ.સા.

ભક્તામર કી ફૈલાઈ હૈ ઐસે ગુરુવર વિક્રમસૂરીશ્વરજી

श्री भक्तामर प्रभाव यात्रा...

•• MAHA SAN

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ભવ્ય પ્રભાએં
જગ મેં સારે
નયનોં કે તારે
પ્રાણોં સે પ્યારે

સમસ્ત ભક્તામર આરાધના તીર્થ કૈશરવાડી (મદ્રાસ)

GH YATRA • •

શ્રી ભક્તામર પ્રભાવ યાત્રા...

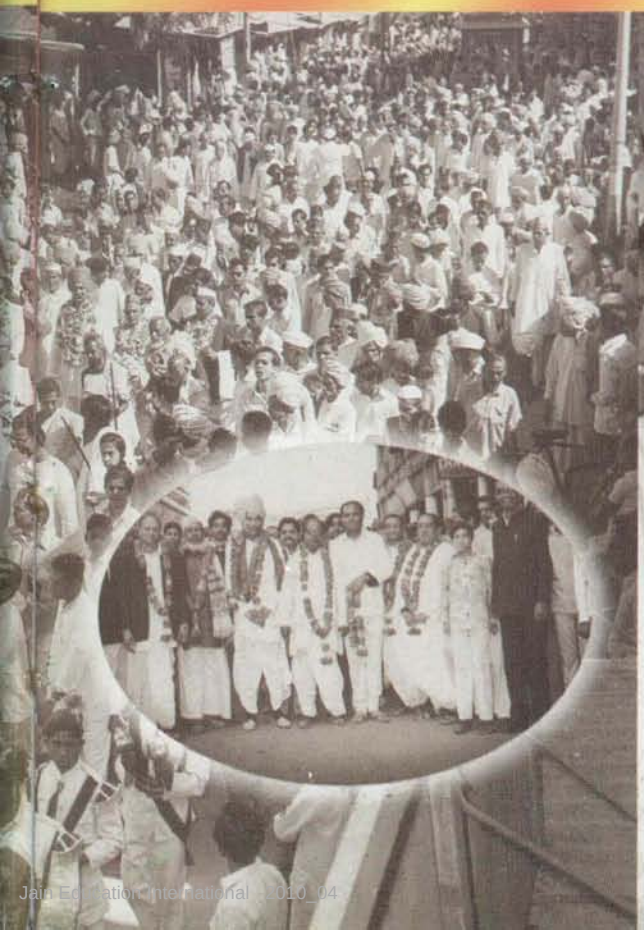

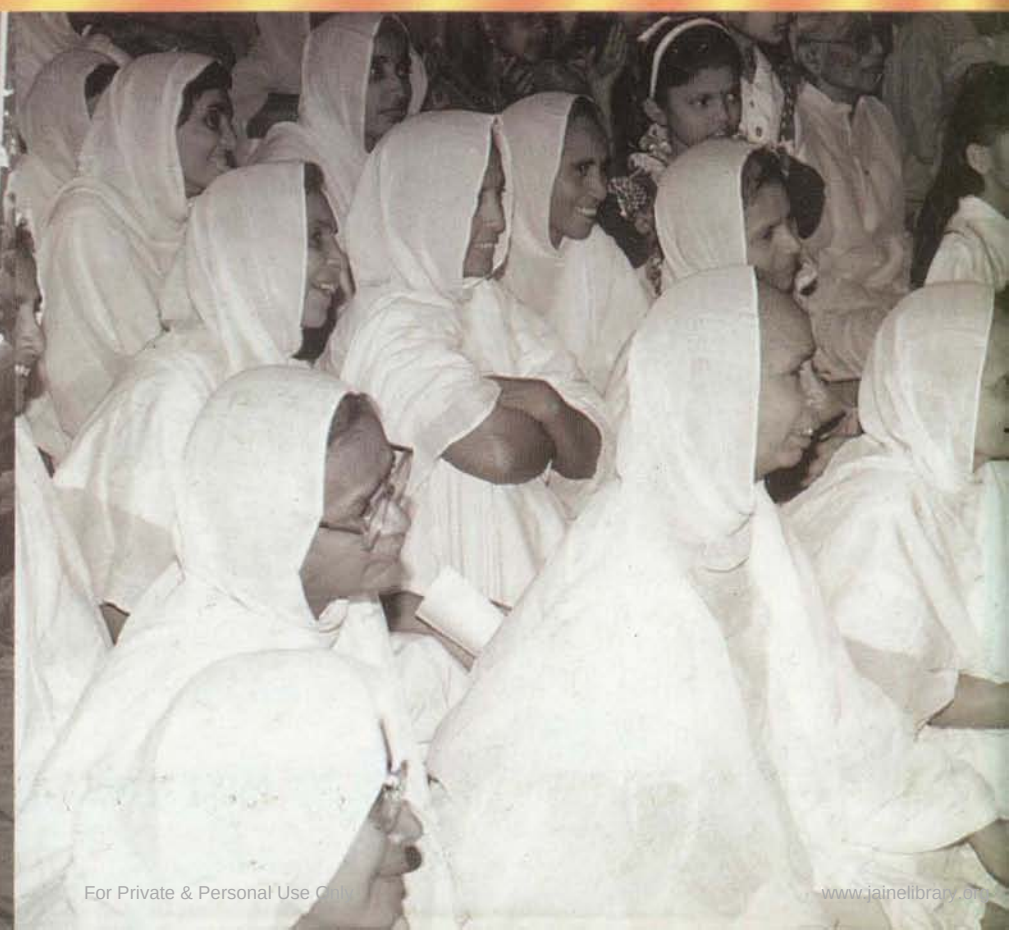

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

શેઠ ઝવેરચંદ પ્રતાપચંદ નિર્મિત જિન મંદિરના રજત પરિકરયુક્ત મૂળનાયક શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જિન

શાસન પ્રભાવના સ્મૃતિ

વિ.સં. ૨૦૪૪ માં

શેઠ ઝવેરચંદ પ્રતાપચંદ

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જૈન ઉપાશ્રયમાં

શ્રી સંઘની વિનંતિથી

શ્રી લબ્ધિ-વિક્રમ ગુરુકૃપા પ્રાપ્ત

પ્રખર પ્રવચનકાર-અનેક તીર્થોદ્ધારક

પૂ.પા.આ.દેવ શ્રીમદ્‌વિજય

રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા.નું

સપરિવાર શાસન પ્રભાવક ચાતુર્માસ

તથા

શ્રી સૂરિમંત્રની તૃતીય પીઠિકાની

આરાધનાની સ્મૃત્યર્થે...

卐 ૐ અર્હં નમઃ ॥ 卐

સુરત બંદર નિવાસી વીશા ઓસવાળ

તપાગચ્છમાં સાગરગચ્છાય જવેરી

શેઠ જવેરચંદ પ્રતાપચંદની

ધર્મપરાયણ પત્નીએ પોતાની વાડીમાં

તેમના ધર્મપત્ની

ચંદનબેનને શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જિન

પ્રાસાદ બંધાવી તેની પ્રતિષ્ઠા

સંવત ૧૯૫૦ ના વૈશાખ સુદિ સાતમને

ગુરુવારે કરાવી છે.

તેમના સુપુત્રો

શ્રી.કસ્તુરચંદ. શ્રી.ધરમચંદ.શ્રી.તલકચંદ

શ્રી.પાનાચંદ અને શ્રી.ભાઈચંદ ભાઈએ

જિન પ્રાસાદમાં જિન પ્રતિમાજીઓનો

બીંબપ્રવેશ કર્યા છે.

હાર્દિક અનુમોદના

જે સંઘની દૃષ્ટિએ નાનો છે, પણ ભાવના-

ઉદારતા અને ધર્મ-દ્રવ્યની વ્યવસ્થા માટે

ખૂબ મોટો અને વિવેકી છે, પ્રત્યેક તીર્થના

જિર્ણોદ્ધારમાં અપૂર્વ યોગદાન કરે છે તથા

શાસન પ્રભાવના-સેવા-રક્ષામાં સંઘ તત્પર છે...

પ્રતિદિન પ્રાતઃ ભવ્ય સ્નાત્ર પૂજા દ્વારા જ્યાં

ભક્તિના ભવ્ય-નાદ ગુંજિત રહે છે, તે

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘે

જ્ઞાન-ખાતામાંથી અપૂર્વ સહયોગ

શ્રી ભક્તામર દર્શન ગ્રંથમાં આપ્યો છે,

તે શ્રી સંઘની હાર્દિક અનુમોદના...

શેઠ ઝવેરચંદ પ્રતાપચંદ શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ ઉપાશ્રય

૧૦૧, ન્યુ ઇંદ્ર ભવન, વાલકેશ્વર રોડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૬.

અમોએ જ્ઞાન ખાતામાથી પ્રસ્તુત પ્રકાશનમાં નિયત સંખ્યાના પુસ્તકોનો લાભ લીધો હોવાથી

પુસ્તકો સ્ટોકમાં હશે, ત્યાં સુધી **પૂ. સાધુ-સાધ્વીજી મ.સા.** તથા જ્ઞાન ભંડાર માટે ભેટ અપાશે...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

BHAKTAMARA DARSHAN

AUTHOR • PAINTINGS CONCEPTION & EDITOR
SRI LABDHI-VIKRAM-GURU-BLESSED FARSIGHTED THINKER

POOJYA ACHARYADEV
SRI RAJAYASHSOORISHWARJI MAHARAJ

BASED ON
SRI BHAKTAMARA STOTRA
COMPOSED BY : GREAT MANTRA EXPONENT
POOJYA ACHARYADEV
SRI MANATUNGASOORISHWARJI MAHARAJ

ભક્તામર દર્શન

भक्तामर दर्शन

-: PAINTER :-
PADMAPUTRA
SHRI ASHOKBHAI KAGAJWALA

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

-: સંયોજક :-
શ્રી લબ્ધિ-વિક્રમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃતિ કેન્દ્ર
ટી/૭/એ, શાંતિનગર સોસાયટી,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩.

★

-: પ્રકાશક :-
શ્રી જૈન ધર્મ ફંડ પેઢી
શ્રીમાળી પોળ, ભરૂચ-૩૯૨ ૦૦૧.
(ગુજરાત)

★

અદ્વિતીય, અવિસ્મરણીય પ્રથમ આવૃતિ
વિ.સં. ૨૦૫૩ ■ વિક્રમ દશાબ્દિ વર્ષ
મૂલ્ય રૂા. ૮૨૬/-
સર્વહક્ક સર્વ પવિત્રતા
જાળવનારાઓને સમર્પિત

-: Sponsor :-
SRI LABDHI-VIKRAMSOORISHWARJI SANSKRITI KENDRA
T/7/A, Shantinagar Society,
Ashram Road,
Ahmedabad-380 013.
Hyderabad ☎ 91-040-844332
Fax : 91-040-814462

•

-: Publishers :-
SRI JAIN DHARMA FUND PEDHI
Srimali Pole,
Bharuch-392 001. (Gujarat)

•

Unique, Memorable First Edition
V.S. 2053 • A.D. 1997
10th Anniversary of Vikramsuriji
Price Rs. 826/- US $ 43
COPYRIGHTS dedicated to
all Sincere adherents

-: संयोजक :-
श्री लब्धि-विक्रमसूरीश्वरजी संस्कृति केन्द्र
टी/७/अे, शांतिनगर सोसायटी,
आश्रम रोड, अहमदाबाद-३८० ०१३.

★

-: प्रकाशक :-
श्री जैन धर्म फंड पेढी
श्रीमाली पोल,
भरूच-३९२ ००१. (गुजरात)

★

अद्वितीय, अविस्मरणीय प्रथम संस्करण
वि.सं. २०५३ ● विक्रम दशाब्दि वर्ष
मूल्य रू. ८२६/-
सर्वाधिकार सर्व पवित्रता
पालकों को समर्पित

● *भक्तामर-सर्वस्व* ●
• BHAKTAMARA SARVASVA •
• भक्तामर सर्वस्व •

બંને પુસ્તકોની પ્રતિઓ વિદ્વાન તથા સ્વાધ્યાયીઓને સ્ટોકમાં હશે ત્યાં સુધી મોકલાવાશે.
Copies of these Two Books will be given to deserving students on request till the stocks last.
दोनों ही पुस्तकों की प्रति विद्वान एवम् स्वाध्यायीओं को स्टॉक में होने तक दी जायेगी ।

● *भक्तामर-गुंजन* ●
• BHAKTAMARA GUNJAN •
• भक्तामर गुंजन •

-: प्राप्तिस्थान :-
શ્રી જૈન ધર્મ ફંડ પેઢી
શ્રીમાળી પોળ, ભરૂચ-૩૯૨ ૦૦૧.
(ગુજરાત)
☎ ૯૧-૦૨૬૪૨-૩૨૫૮૬

★

જૈનમ્ ઑડીયો ઍન્ડ પબ્લિકેશન્સ પ્રા.લી.
૪૩, ગંગા બિલ્ડીંગ, ટોપીવાલા ક્રોસ લેન,
લેમિંગ્ટન રોડ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૭.
☎ ૯૧-૨૨-૩૮૬૭૬૭૫/૩૮૯૪૦૩૪

★

-: વિદેશોના પ્રમુખ વિતરક :-
વિરેન્દ્ર શાહ
જ્વેલ કોર્નર, એલ.એલ.સી.
૮૨૧, ઈસ્ટ આરટેસીઆ બ્લુડ,
કારસન, સી-એ-૯૦૭૪૬ યુ.એસ.એ.
☎ ૩૧૦-૭૧૫-૩૦૩૦
ફેક્સ : ૩૧૦-૭૧૫-૧૪૪૧

-: Available From :-
SRI JAIN DHARMA FUND PEDHI
Srimali Pole,
Bharuch-392 001. (Guj.)
☎ 91-02642-32586
Fax : 91-02642-40998

•

JAINUM AUDIO & PUBLICATIONS PVT. LTD.
43, Ganga Bldg. Topiwala Lane,
Lemington Road,
Mumbai-400 007.
☎ 91-22-3867675/3894034

•

-: Sole Distributor Abroad :-
VIRENDRA SHAH
Jewel Corner L.L.C.
821, East Artesia Blud,
Carson, C-A-90746, U.S.A.
☎ 310-715-3030
Fax : 310-715-1441

-: प्राप्तिस्थान :-
श्री जैन धर्म फंड पेढी
श्रीमाली पोल,
भरूच-३९२ ००१. (गुजरात)
☎ ९१-०२६४२-३२५८६

★

जैनम् ऑडीयो एन्ड पब्लिकेशन्स प्रा.ली.
४३, गंगा बिल्डींग, टोपीवाला क्रोस लेन,
लेमिंग्टन रोड, मुंबई-४०० ००७.
☎ ९१-२२-३८६७६७५/३८९४०३४

★

-: विदेशों के प्रमुख वितरक :-
विरेन्द्र शाह
ज्वेल कोर्नर, अेल.अेल.सी.
८२१, इस्ट आरटेसीआ ब्लुड, कारसन,
सी-अे-९०७४६ यु.अेस.अे.
☎ ३१०-७१५-३०३०
फेक्स : ३१०-७१५-१४४१

ડિઝાઈનીંગ અને પ્રિન્ટીંગ : **નેહજ એન્ટરપ્રાઈઝ**
૧૭૬/૨, જવાહરનગર રોડ નં.૨, ગોરેગાંવ (વેસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૨. ☎ ૮૭૩૬૭૪૫/૮૯૩૩૭૨૪

Designed & Printed by : **NEHAJ ENTERPRISE**
176/2, Jawahar Nagar Road No. 2, Goregaon (W), Mumbai-400 062. ☎ 8736745/8933724

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

■ ગ્રંથ-સહયોગી ■

★ પૂ. સાધ્વીવર્યા રત્નચૂલાશ્રીજી મ.સા. ★

★ ડૉ. કે. શ્રીનિવાસન ★

★ પ્રા. શ્રી પ્રતાપકુમાર ટોલિયા ★ શ્રી જીતુભાઈ ★
★ શ્રી મનોરથ કોઠારી ★ શ્રી મધુવન શાહ ★ શ્રી ડૉ. વાસુદેવન ★
★ શ્રી જયેશભાઈ નાનકચંદ શાહ (નેહજ એન્ટરપ્રાઈઝ) ★ પરેશ પાલેજા ★
★ શ્રી વિપુલભાઈ નાનકચંદ શાહ તથા શ્રી દિનેશભાઈ બાફના (જૈનમ ઓડીયો) ★
★ શ્રી વિરેન્દ્રભાઈ (યોગેશ આર્ટ) ★ શ્રી વિજય શ્રીમાળી (ચિત્રકાર) ★
★ શ્રી હરિભાઈ કોઠારી (મદ્રાસ) ★ શ્રી ડૉ. પ્રવિણ એસ. શાહ ★
★ શ્રી સુરેશભાઈ અજમેરા (મુંબઈ) ★

પૂજ્યોને વંદના તેમજ સર્વ સહયોગીઓને ધન્યવાદ

સંયોજક :
શ્રી લબ્ધિ-વિક્રમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃતિ કેન્દ્ર
શ્રી રાજેન્દ્રભાઈ દલાલ (હૈદ્રાબાદ)

: પ્રકાશક
શ્રી જૈન ધર્મ ફંડ પેઢી
શ્રી ડૉ. સુરેશભાઈ (ભરૂચ)

• VALUABLE CO-OPERATION •

• REV. SADHVIVARYA RATNACHOOLASRIJI MAHARAJ •

• DR. K. SRINIVASAN •

• PROF. SRI PRATAPKUMAR TOLIYA • SRI JITUBHAI •
• SRI MANORATH KOTHARI • SRI MADHUVAN SHAH • SRI. DR. VASUDEVAN •
• SRI VIPULBHAI NANAKCHAND SHAH & SRI DINESHBHAI BAFNA (JAINUM AUDIO) •
• SRI VIJAY SRIMALI (ARTIST) • SRI HARIBHAI KOTHARI (MADRAS) •
• SRI JAYESHBHAI NANAKCHAND SHAH (NEHAJ ENTERPRISE) •
• SRI PARESH PALEJA • SRI VIRENDRABHAI (YOGESH ART) •
• SRI DR. PRAVIN S. SHAH •
• SRI SURESHBHAI AJMERA (MUMBAI) •

OFFER THEIR GREATFUL PRANAM TO THE AUTHOR, PORTRAIT ARTIST, TRANSLATORS AND INSPIRERS FOR THEIR VALUABLE CO-OPERATION.

SPONSOR :
SRI LABDHI-VIKRAMSOORISHWARJI SANSKRITI KENDRA
SRI RAJENDRABHAI DALAL (HYDERABAD)

: PUBLISHERS
SRI JAIN DHARMA FUND PEDHI
SRI DR. SURESHBHAI SHAH (BHARUCH)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

• પ્રસ્તુત પ્રકાશનની આગવી વિશિષ્ટતા •

૧. ૨૦ વર્ષના સતત ચિંતન-મનન અને મંથન બાદ આયોજિત.
૨. ૧૧.૨૫"×૮.૫" ના આકર્ષક આલ્બમમાં તથા ૧૦.૫"×૭" ના વિશાળ, આકર્ષક તથા અનોખા કદમાં સર્વ પ્રથમવાર પ્રકાશિત.
૩. આરાધકોના લાભાર્થે ભક્તામરની સાથે જ વિશાળ કદના યંત્રો સાથે સર્વ પ્રથમવાર પ્રકાશિત.
૪. હિંદી-ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી ત્રણેય ભાષામાં એક જ સાથે પ્રકાશિત થતો સર્વ પ્રથમ ગ્રંથ.
૫. ૧૮૮ રંગીન આકર્ષક પૃષ્ઠ તેમજ ૨૪૮ બે રંગના પૃષ્ઠ મળી કુલ્લે ૪૩૬ પૃષ્ઠમાં પ્રકાશિત થનાર સર્વ પ્રથમ ગ્રંથ.
૬. દીર્ઘ કાળ સુધી ટકી શકે તેવા આકર્ષક બોક્ષથી સુસજ્જ.
૭. પ્રથમથી જાણ કરાવનાર પ્રત્યેક જૈન સાધુ-સાધ્વીજીઓને તેમના અંગત ઉપયોગ માટે સ્ટૉકમાં હશે ત્યાં સુધી શેઠ ઝવેરચંદ પ્રતાપચંદ શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ વાલ્કેશ્વર તરફથી ભેટ રૂપે ગ્રંથ પહોંચાડવામાં આવશે.
૮. ભરતમુનિ દ્વારા સૂચિત વસંતતિલકા છંદનુ ચિત્ર પ્રથમવાર પ્રકાશિત
૯. વૃદ્ધસંપ્રદાય અનુસરના પ્રાચીનયંત્ર તથા આચાર્ય જયસિંહસૂરિ દ્વારા સંશોધિત, આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિકૃત યંત્રો સહિત પ્રકાશિત.

• SOME SALIENT FEATURES OF THIS UNIQUE PUBLICATION •

1. Compiled after atleast 20 years of thinking, contemplation and research work.
2. Published for the first time in 11.25"x8.5" Size Album with printing in the area of 10.5"x7"
3. Everfirst publication consisting of the Bhaktamara stotra along with larger size yantras for the benefit of devotees.
4. First ever publication in Three Languages: Hindi, Gujarati and English
5. Overall 188 attractive colourful pages with 248 double coloured pages,the Publication contains 436 pages.
6. Presented in a durable case for ensuring longer shelf life.
7. The Sadhus and Sadhvijees who wish to reserve a complimentary copy for their personal use only, may please write to Sheth Jawerchand Pratapchand, Shree Suparshwanath Jain Sangh Upasray Walkeshwar, Bombay. The complimentary copy will be provided to them till stocks last.
8. Everfirst publication of portrayal of Rhyme VASANTA TILAKA as Indicated by Bharata Muni.
9. Ancient Yantras that are in vogue in Sampradaya and Yantras conceived by Haribhadrasuri and designed by Jayasimhasuri are published prominently.

• प्रस्तुत प्रकाशन की अभूतपूर्व विशिष्टता •

१. वीस साल के निरंतर चिंतन-मनन और मंथन के वाद आयोजित ।
२. ११.२५''×८.५'' के आकपर्क आल्वम में तथा १०.५''×७'' के विशाल, आकर्षक तथा अनूठी साइझ में सर्व प्रथम प्रकाशित ।
३. एक ही साथ भक्तामर के आराधकों के लिए सुविस्तृत मार्गदर्शन, रंगीन यंत्रो के साथ सर्व प्रथम प्रकाशित ।
४. हिंदी, गुजराती एवं अंग्रेजी तीनों ही भापाओं में प्रकाशित होनेवाला एक मात्र एवं सर्व प्रथम ग्रंथ ।
५. कुल १८८ आकर्षक रंगीन पृष्ठों एवं २४८ दो रंग के पृष्ठों का संग्रह हो कर कुल ४३६ पृष्ठों में प्रकाशित होने वाला सर्व प्रथम ग्रंथ ।
६. दीर्घ काल टिकने हेतु आकर्षक वोक्स में सुसज्ज ।
७. पूर्व विदित करने से प्रत्येक साधु साध्वीजी म. को अपने निजी उपयोग के लिए शेठ जवेरचंद प्रतापचंद श्री सुपार्श्वनाथ जैन संघ उपाश्रय, वालकेश्वर की ओर से भेट स्वरूप पुस्तक प्राप्त कराया जाएगा ।
८. भरतमुनि द्वारा सूचित वसंततिलका छंद का चित्र सर्वप्रथम बार प्रकाशित ।
९. वृद्ध सम्प्रदाय अनुसार के प्राचीनयंत्र तथा आचार्य जय सिंहसूरि द्वारा संशोधित, आचार्य हरिभद्रसूरि कृत यंत्रों का प्रथम बार बड़ी साईज में प्रकाशन ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

GREAT GRAND ACHARYA OF WRITER
WITH HIS SIX ACHARYA DISCIPLES

પૂ. દાદા ગુરુદેવ લબ્ધિસૂરીશ્વરજી મ.સા.

BLESS...

BLESS...

પૂ.આ. શ્રી ગંભીરસૂરીશ્વરજી મ.સા.

પૂ.આ. શ્રી લક્ષ્મણસૂરીશ્વરજી મ.સા.

પૂ.આ. શ્રી ભુવનતિલકસૂરીશ્વરજી મ.સા.

પૂ.આ. શ્રી જયંતસૂરીશ્વરજી મ.સા.

જિનકી લબ્ધિસે વિકસિત હૈ
ભારત કા યહ દેશ હમારા ।
લબ્ધિસૂરીશ્વર ગુરુવર પ્યારા
વંદન ઉનકો કોટિ હમારા ॥

પૂ.આ. શ્રી વિક્રમસૂરીશ્વરજી મ.સા.

પૂ.આ. શ્રી નવીનસૂરીશ્વરજી મ.સા.

સૌજન્ય : શ્રીમતી મંજુલાબેન જયંતીલાલ ઝવેરી પરિવાર-મુંબઇ (ઘોલેરા)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

GREAT ACHARYA VIKRAM SURISHWARJI
WHO PROPAGATED BHAKTAMARA THRU'OUT INDIA

Reverend acharya Sri Vikramsurisvarji Maharaj was very simple and a great devotee of jinas. His heart was swayed by Bhaktamara. He made the Bhaktamara resonate in the heart of every devotee by his divine musical rendering. His boundless grace alone has made the present work possible.

He was born on 16th June 1916 in a small village named Chhani in modern Gujarat. His mother was Smt. Prasanna and father Sri Chhotubhai. He renounced the world at the very young age of fourteen and followed the life of hermits. He was obedient and attended on his teacher till the last breath of the latter. He flowered into a great scholar during this time.

He went on a pilgrimage and toured the entire India. He had come to be known as a great jainacharya, and second to none at that. Some five hundred jain adherents went on a pilgrimage to all jain sacred centres under his spiritual guidance. That was held as a unique achievement in the history of Jainism. The auspicious renovation of sacred temple of Bharuch was undertaken with his blessings. His mantric-power and seer-hood (i.e; one whose words are unfailing) were well known. He was the proponent of unification of jain sects. He was speaker par-excellence. A number of laymen had performed many a penance under his inspiration and guidance. He was naturally kind and compassionate. He endeared himself to one and all. He was an erudite scholar and uncompromising logician too. Both his prose and poetry works help thousands of people lead a good life.

Hundreds of his disciples found in all parts of India try to make Jainism a honoured religion by their efforts.

卐

પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીનો મિતાક્ષરી પરિચય

–: જન્મદિન :–
વિ.સં. ૧૯૭૨ જેઠ સુદ-૫ છાણી (ગુજ.)

–: દીક્ષાદિન :–
વિ.સં. ૧૯૮૫ જેઠ સુદ-૩ ચાણસ્મા (ગુજ.)

–: પંન્યાસપદ :–
વિ.સં. ૨૦૧૧ માગસર સુદ-૬ પાલીતાણા (ગુજ.)

–: આચાર્યપદ :–
વિ.સં. ૨૦૨૧ વૈશાખ સુદ-૬ સંગમનેર (રાજ.)

–: નિર્વાણદિન :–
વિ.સં. ૨૦૪૨ દિવાળી અમદાવાદ (ગુજ.)

–: पूज्यश्री के शिष्यो :–

- पू. आचार्यदेव जिनभद्रसूरीश्वरजी म.सा.
- पू. आचार्यदेव स्थूलभद्रसूरीश्वरजी म.सा.
- पू. मुनिराज नयभद्रविजयजी म.सा.
- पू. आचार्यदेव राजयशसूरीश्वरजी म.सा.
- पू. पंन्यास पद्मयशविजयजी म.सा.
- पू. आचार्यदेव यशोवर्मसूरीवरजी म.सा.
- पू. मुनिराज नंदियशविजयजी म.सा.
- पू. मुनिराज वज्रयशविजयजी म.सा.
- पू. मुनिराज वीरयशविजयजी म.सा.
- स्व.पू. मुनिराज कमलयशविजयजी म.सा.
- स्व.पू. मुनिराज प्रवृद्धयशविजयजी म.सा.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

GREAT ACHARYA VIKRAM SURISHWARJI
WHO PROPAGATED BHAKTAMARA THRU'OUT INDIA

નિત્ય ભક્તામર સ્તોત્ર સમારાધક

તીર્થપ્રભાવક શાસન પ્રભાવક ભરૂચ તીર્થોદ્ધારક
પ.પૂ. ગુરુદેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મ.સા.

ભક્તામર કી ભવ્ય પ્રભાએં,
ફૈલાયી હૈ જગમેં સારે,
ઐસે ગુરુવર નયનોં કે તારે,
વિક્રમસૂરીશ્વર પ્રાણોં સે પ્યારે.

સૌજન્ય : શ્રીમતી સુશીલાબેન પન્નાલાલજી સંઘવી પરિવાર-ચેન્નપટ્ટનમ્

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ACHARYA RAJAYASH SURISHWARJI
AUTHOR OF BHAKTAMARA DARSHAN

Reverend acharya Sri Rajyashsurisvarji Maharaj saheb is a great and very famous acharya in Jainism. He has sacrificed his whole life for the welfare and greatness of Jainism.

He was born on 7-5-1945 in a small city named Nadiyaad in Gujrat. His mother's name was Subhadra Ben and his father's name was Jindas Bhai. His mother saw a white elephant in her dream, when she had conceived him. This dream portends the birth of a king according to the science of dreams. It is significant to note that he is given the diksa name of Rajyash, when he renounced the world at the age of 19. It is also heartening to note that he was referred to as Raja only by great **acharyas Jayantsurisvarji** and **Vikramsurisvarji.**

After entering the monastic order he started studying books on all religions. He has got a good command over Jain sastras, Jyotish sastra, Vastu sastra, Shilpa sastra, Mantra sastra, Nyaya sastra, Darshan sastra and Yoga sastra. He is well versed in the sacred literature of Christian, Muslim, and Hindu religions too. He is fluent in Marathi, Gujrati, Hindi, English, Sanskrit, Prakrit, and Rajasthani languages. He can give effective and inspiring talks in any of these languages & can write fluently too. He has composed & written many books in Gujrati, Hindi and English.

He was elevated to the acharya-hood in a very short period of twenty-two years after entering monastic order. Very few people are capable of making it to the acharya-hood. He had a rare courage and urge for yogic practices that he followed the rules of acharya-hood like panchpithika strictly and completed the sadhanas in a very short period. Acharya has been blessed by the Goddess Padmavati mata.

Many ancient tirthas of Jainism like Uvasaggaharam, Benaras, Kulpakji, Godi parshva tirtha, have been renovated and consecrated under his guidance and holy presence.

A record number of 237 people have performed masaksamana (fasting for one month) with religious austerities at Madras in the year 1991, and about 300 people performed siddhitapa (36 days fasting) at Bangalore in the year 1996. This is the unique achievement in the history of South Indian Jainism.

He served his Gurudev till the last moment of the latter. Like him Rev. acharya Vikramsuriji. Our acharya also chants Bhaktamara daily. His enchanting singing of the Bhakatamara Stotra make the entire congregation spell-bound and enjoy the presence of Lord himself.

पूज्यश्री व्दारा संपादित पुस्तके (हिन्दी एवं गुजराती)

१. सम्मेतशिखर महायात्रा स्मृति ग्रंथ
२. रात्रि-भोजन महापाप
३. सम्यग्दृष्टि साधना
४. लघु योगशास्त्र
५. अरिहंतपद विवेचन
६. सिद्धपद विवेचन

पूज्यश्री व्दारा लिखित पुस्तके (हिन्दी, गुजराती एवं इंग्लीश)

१. यशोगाथा
२. लब्धि-प्रकाश
३. बात वीतराग से
४. जीवन निर्माण
५. धर्माधिकार-संयम सुघोषा
६. संत ना ५७
७. अभिनव महाभारत

पूज्यश्री व्दारा लिखित पुस्तके (हिन्दी, गुजराती एवं इंग्लीश)

८. पत्र पाथेय
९. अध्यात्म पथ प्रदर्शिका
१०. मन गमता मोती
११. जैन धर्म की रूपरेखा
१२. पयूर्षण चिंतनिका
१३. An outline of Jainism
१४. A Spiritual Guide

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ACHARYA RAJAYASH SURISHWARJI
AUTHOR OF BHAKTAMARA DARSHAN

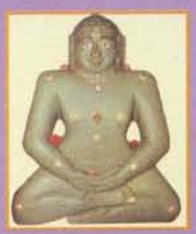

શ્રી કુલ્પાકજી

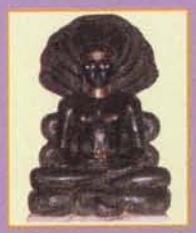

શ્રી ઉવસગ્ગહરં

શ્રી બનારસ

શ્રી ભરૂચ

શ્રી ગોડી પાર્શ્વ

જિર્ણોદ્ધાર-જૈનોદ્ધારના પુરસ્કર્તા - શ્રી લબ્ધિ-વિક્રમ ગુરુકૃપા પ્રાપ્ત

પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્‌વિજય રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા.

સૌજન્ય : શ્રીમતી જ્યોત્સનાબેન નવિનચંદ્ર દોશી પરિવાર-સુરત (કપડવંજ)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

NAMES OF SADHUS
(in the photo above — left to right)
First Row : Muni Sri Vajrayashvijayji, Acharya Sri Rajayash Surishwarji, Muni Sri Nandiyashvijayji
Second Row : Munis Deveshyashvijayji Ratnayashvijayji, Visrutayashvijayji and Vitaragayashvijayj

LATE MUNIRAJ GUNRATNAVIJAYJI

LATE MUNIRAJ KUSALYASHVIJAYJI

-: INSPIRATION FOR PUBLICATION :-
PUJYA MUNIRAJ SRI NANDIYASHVIJAYJI

-: ગ્રંથ પ્રકાશન-પ્રેરણા :-
પૂજ્ય મુનિરાજ શ્રી નંદીયશવિજયજી મ.સા.

NAMES OF SADHVIS
(In the photo in the facing page — left to right)
Seated on the ground : Sadhviji Parameshtiyashasriji, Namrayashasriji, Mokshayashasriji, Mandarayashasriji, Tirthayashasriji, Paavanyashasriji, Preetyashasriji, Vimalyashasriji

Second Row : Sadhviji Tattvayashasriji, Virajayashasriji, Vikramayashasriji, Subodhayasriji, Ratnachulasriji, Sarvodayasriji, Vachamyamasriji (Ben Maharaj), Nayapadmasriji, Prajnapptiyashasriji, Parshvayashasriji

Third Row : Sadhviji Deepyashasriji, Arhatpadmasriji, Shitansuyashasriji, Geetpadmasriji, Jeetyashasriji, Parampadmasriji, Punityashasriji, Jineshpadmasriji

Forth Row : Sadhviji Kunjanyashasriji, Akshayayashasriji, Lakshyayashasriji, Vishadayashasriji, Kulayashasriji, Vasupadmasriji, Tarakyashasriji, Pavitrayashasriji, Vijnaptiyasha, Vireshpadmasriji, Divyayashasriji, Sheelyashasriji, Vidyavatpadmasriji, Vibhatyashasriji, Shubramsuyashasriji, Avyayayashasriji, Sudhansuyashasriji and Sadhviji Bhargaviyashasriji, Sambhavyshasriji, Saudharmayashasriji, Saubhagyayashasriji, Videhayashasriji, Prasannayashasriji, Dakshayashasriji, Harshitayashasriji (not in the photo)

સૌજન્ય : શ્રીમતી હસુમતીબેન પ્રાણલાલ મહેતા પરિવાર-બેંગ્લોર (અલ્પાઇ)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

WITH HIS DISCIPLES

LATE MAHATAPASVINI
SADHVI
CHANDRAYASHASRIJI

LATE MAHATAPASVINI
SADHVI
SANGHAYASHASRIJI

REV. (LATE) SADHVI SARVODAYASHRIJI M.S.
HEAD OF THE NUNS

-: INSPIRATION FOR PUBLICATION :-
PUJYA SADHVIVARYA SRI VACHAMYAMASRIJI

–: ગ્રંથ પ્રકાશન-પ્રેરણા :–
સાધ્વીવર્યા શ્રી વાચંયમાશ્રીજી મ.સા. (બેન મ.સા.)

BHAKTAMARA WHEREVER THEY GO

સૌજન્ય : શ્રીમતી નલિનીબેન જયંતિલાલ કુવાડીયા પરિવાર-વાલકેશ્વર (સુરેન્દ્રનગર)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

GENEROUS DONORS FOR BHAKTAMARA DARSHAN

"ભાવ વંદના"

પૂ.પા.આ. રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા.

★ આપના ઉપકાર અનંત...
સદા ધર્મમાર્ગ ચીંધ્યો...
ભક્તામર સ્તોત્રદર્શન ગ્રંથ જોતાં જ ગમી ગયો...
અમ અજ્ઞાનના જીવનમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ
સદા પથરાતો રહે...
શાસન ભક્તિ દ્વારા ધન્ય બનીએ.
શુભાભિલાષની ચાહના....

"દાનવીરોને ધન્યવાદ"

શ્રી હરિલાલ ભૂરાભાઇ ભીમાણી
શ્રી શારદાબેન મહેન્દ્રભાઈ ભીમાણી
શ્રી મહેન્દ્રભાઈ હરિલાલ ભીમાણી
શ્રી નેહુલ મહેન્દ્રભાઈ ભીમાણી

મુંબઈ

ભાવ વંદના કરે છે...

મહેન્દ્રભાઈ

નવીનભાઈ

દીપકભાઈ

ઝવેરચંદ ભુરાભાઇ
એન્ડ સન્સ
૨૭૨, શેખ મેમન સ્ટ્રીટ
મુંબઇ-૨.

નેહુલભાઈ

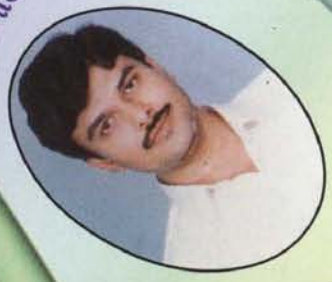
ધર્મેશભાઈ

શારદાબેન

★ વંદના ★

પૂ.સા. સર્વોદયાશ્રીજી મ.સા. ના
તપસ્વી સાધ્વી વૃંદ.
મહાતપસ્વી સાધ્વી ચંદ્રયશાશ્રી મ.,
મહા તપસ્વીની સાધ્વી સંઘયશાશ્રીજી મ.સા.
૨૬ માસક્ષમણના મહાતપસ્વી
પૂ.સા. ગીતપદ્માશ્રીજી મ.સા., પૂ.સા. દીપયશાશ્રીજી મ.સા.
શ્રી વર્ધમાન તપ ૧૦૦ ઓળી આરાધિકા
પૂ.સા. પરમપદ્માશ્રીજી મ.સા., પૂ.સા. સુધાંશુયશાશ્રીજી મ.સા.

"હાર્દિક અનુમોદના"

...આપ પ્રતિષ્ઠિત... ખ્યાતનામ વ્યાપારી છો...
તે કરતાં અધિક
આપ દેવ-ગુરુ-ધર્મના પરમ ભક્ત છો...
દાન અને સેવામાં રત છો...
આપની દાન-ગંગા સદા સાત ક્ષેત્રોમાં વહેતી રહે છે...
પૂ. બેન મ.સા.ની પરમ પ્રેરણાએ આપે
ભક્તામર દર્શનમાં સુંદર લાભ લીધો છે...
પૂજ્યશ્રીની આજ્ઞા શિરસાંવદ્ય કરી
આપ સદા ધન્ય બનો છો...
અનુમોદના સમસ્ત ભીમાણી પરિવારની

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

GENEROUS DONORS FOR BHAKTAMARA DARSHAN

"ધન્ય દાનવીરો"

શ્રી પદ્માબેન કાળીદાસભાઈ શાહ-પાલીતાણા

શ્રી હર્ષદભાઈ કાળીદાસ શાહ-કલકતા

શ્રીમતી ચંદ્રાબેન હર્ષદભાઈ શાહ-કલકતા

સુપુત્ર વિશાલ-દેવલ-તરલ

પ્રીમિયર ટ્રેડીંગ કું.

કલકતા

"સ્વીકારો અંતરની વંદના..."

પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા.

વૈયાવૃત્ય સ્વભાવી પૂ.મુ. નંદિયશવિ.મ. આદિ સાધુ ભગવંતો તથા પૂ. વિદુષી સા. રત્નચૂલાશ્રીજી મ., પૂ.સા. વાચંયમાશ્રીજી મ.સા. આદિ વિશાલ સાધુ-સાધ્વી ગણ સાથે આપ આ મહાન તીર્થની પ્રતિષ્ઠા માટે પધાર્યા... દિવ્ય ચમત્કારો અને ભવ્ય શિલ્પોથી જંગલમાં મંગલ રૂપે ઝળહળી રહેલા આ તીર્થમાં આપના પ્રથમ દર્શન કર્યા... હૃદય આપના ચરણે સમર્પિત થયું. અંતરમાં એક નિશ્ચય થયો. આપ અમારા ધર્મમાર્ગના પ્રેરક બનશો, પૂરક બનશો, અમને આત્માથી પરમાત્મા બનાવશો, વીતરાગ માર્ગે ચાલવા શક્તિ-ભક્તિ અર્પો એજ ભાવના...

શ્રી હર્ષદભાઇ શાહ-કલકતા

★ પ્રેરણા આપની ★

ઉવસગ્ગહરં તીર્થમાં નમિઊણ જિનાલયમાં
સહસ્રફણા પાર્શ્વપ્રભુની પ્રતિષ્ઠા તથા
શ્રી પદ્માબેન કાળીદાસ શાહ ધર્મશાળા નિર્માણ તથા
શ્રી સમેતશિખર મધુવનમાં ૧૦૮ પ્રભુની અંજનશલાકા
તથા ધનબાદ સમેતશિખર છ'રી પાલિત સંઘ સ્મૃત્યર્થે
ભક્તામર દર્શન ગ્રંથમાં લાભ લેવા માટે
પૂ. બેન મ.સા. પ્રેરણા કરી ધર્મ માર્ગ ચીંધી
સુકૃતના સહભાગી બનાવ્યા...
સદાય અમને ધર્મમાર્ગે જોડતા રહો...
સ્વીકારો વંદના અમ ભવિકજનોની...

શ્રીમતી ચંદ્રાબેન શાહ-કલકતા

"અનુમોદના આપની"

યુવાન ઉંમરમાં કલકતા જેવા મહાનગરમાં
સર્વ રીતે પ્રગતિ કરી, માતૃભૂમિ પાલીતાણાના
સંસ્કારો જીવંત રાખી સાત ક્ષેત્રમાં દાનગંગા વહાવી
દેવ-ગુરૂ સંઘના શુભાશિષ આપે પ્રાપ્ત કર્યા છે
પૂ. બેન મ.સા.ની પ્રેરણાએ
"ભક્તામર દર્શન" ગ્રંથમાં
લાભ લઈ સુકૃતના સહભાગી બન્યા છો...
ભાવિમાં પણ અનેક મહાન શાસનના કાર્યો
સફળતાપૂર્વક પૂર્ણ કરો

સુકૃત આપનું... અનુમોદના અમારી...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

DONORS FOR *BHAKTAMARA DARSHAN*

... શ્રી રસિકલાલ ચુનીલાલ કાપડીયા... મુંબઇ...

"અમારી ભાવના"

પૂ. પિતા તુલ્ય રસિકભાઈ,

ખંભાતમાં જન્મ લઈ મુંબઈમાં વ્યાપારિક પ્રગતિ કરી ખ્યાતનામ વ્યાપારી બન્યા... આપની સરળતા અને સાધર્મિક ભક્તિની ભાવનાએ પૂ.પાદ ગુરુદેવ વિક્રમ સૂ.મ.સા.ના શુભાશિષથી પૂ.પા.આ. રાજયશ સૂ.મ.સા.ના માર્ગદર્શન શુભનિશ્રામાં શ્રી લબ્ધિ-વિક્રમ સૂ. સાધર્મિક કેન્દ્રની ખંભાતમાં સ્થાપના થઈ. પ્રતિદિન સાધર્મિક કાર્યમાં વૃદ્ધિ થતી રહી છે. તે પૂ. રસિકભાઈની અંતરભાવનાની સ્મૃત્યર્થે...

આપના... શ્રી અમીષભાઈ કાપડીયા, શ્રી રવિન્દ્રભાઈ કાપડીયા,
મેસર્સ ચુનીલાલ મૂળચંદ કાપડીયા

... શ્રીમતી તારાબેન રસિકલાલ કાપડીયા... મુંબઇ (ખંભાત)...

પૂ. માતા તુલ્ય તારાબેન,

પૂ. ગુરુદેવ રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા. તથા પૂ. બેન મ.સા.ની પ્રેરણાએ અમદાવાદ નારણપુરા સોલારોડમાં શ્રી લબ્ધિ-વિક્રમ નગરમાં "ભવ્ય આદિનાથ જિનાલય" રાયણ પગલા મંદિર, કમલાબેન આરાધના ભવન-પેઢી વિગેરે સાત ક્ષેત્રમાં અનુપમ દાનગંગા વહાવી સંઘમાતા બિરૂદ પામી ધન્ય બની ગયા. "નારી તું નારાયણી" સાર્થક કરી ગયા... તે માતા તારાબેનને પવિત્ર સ્મૃત્યર્થે...

આપની... શ્રીમતી મોનાબેન અમીષભાઈ કાપડીયા
શ્રીમતી કાશ્મીરાબેન રવિન્દ્રભાઈ કાપડીયા

... श्री नरेन्द्रकुमार चंपालाल राठोड (इरोड) मद्रास...

स्वप्न द्रष्टा श्री भाई नरेन्द्रकुमार...

चार बंधु की जोडी में से अनेक धर्मकार्य, समाजकार्य, जीवदया के कार्य करते आपने अचानक दुनिया से विदाय ले ली। आपके धर्म स्मृत्यर्थे हमने पू.सा. विज्ञप्तियशाश्रीजी म., पू.सा. विदेहयशाश्रीजी म.सा. की प्रेरणा से ''भक्तामर दर्शन'' ग्रंथ में लाभ लिया है। शासनदेव से एक ही प्रार्थना करते हैं कि आप भक्त थे, आपको अमर बनाएँ...

आपके कृतज्ञ बंधु...

दमनककुमार–श्रवणकुमार–रंगराजकुमार ★ चंपा फेब्रिक्स, इरोड, मद्रास (पाली-राजस्थान)

... શ્રી નાનકચંદ મોતીચંદ શાહ (પાટણ) મુંબઇ...

પૂ. બાપુજી

પૂ. વડીલ શ્રી,

આત્માની અનંત શક્તિએ સદા સંઘર્ષમાંથી ન્યાયપ્રિયતા-પ્રમાણિકતા-વ્યવહારિકતા દ્વારા વિજયી બન્યા. કુટુંબ વૃક્ષની શીતલ છાયા તથા પાટણ-નાગેશ્વર-માંડવ-તારંગા-મહેસાણા શ્રી સિમંધરસ્વામીની સેવા કરી જીવનને ધન્યપુણ્ય બનાવ્યું. આપના અગણિત ઉપકારની સ્મૃતિમાં... અમે સહુ પણ **"ભક્તામર દર્શન"** ગ્રંથમાં જોડાયા છીએ. આપના ધર્મસંસ્કારોને સદા આગળ વધારીએ એજ આશિષ આપો ! આપનો પરિવાર...

ધર્મપત્ની : કાંતાબેન

પુત્રો : મહેન્દ્ર–વિપુલ–જયેશ ★ પુત્રવધુ : રમિલા–રીટા–હિના

પુત્રી : પ્રેમિલા–સુશીલા–પંકજ–મીતા–હિના–પ્રિતી

પૌત્રો : તરંગ–પ્રતિક–તક્ષિલ–નેહજ ★ પૌત્રી : હેનારી–હાર્વી

Jain Education International For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ŚRĪ NAMASKĀRA MAHĀMANTRAḤ

श्री नमस्कार महामंत्र

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર

नमो अरिहंताणं
नमो सिद्धाणं
नमो आयरियाणं
नमो उवज्झायाणं
नमो लोए सव्वसाहूणं
एसो पंच नमुक्कारो
सव्व पावप्पणासणो
मंगलाणं च सव्वेसिं
पढमं हवइ मंगलम्

નમો અરિહંતાણં	Namo Arihantāṇaṁ
નમો સિદ્ધાણં	Namo Siddhāṇaṁ
નમો આયરિયાણં	Namo Āyariyāṇaṁ
નમો ઉવજ્ઝાયાણં	Namo Uvajjhāyāṇaṁ
નમો લોએસવ્વસાહૂણં	Namo Loe Savvasāhūṇaṁ
એસો પંચ નમુક્કારો	Eso Pañca Namukkāro
સવ્વ પાવપ્પણાસણો	Savva Pāvappaṇāsaṇo
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં	Maṅgalāṇaṁ Ca Savvesiṁ
પઢમં હવઈ મંગલમ્	Paḍamam Havai Maṅgalam

સૌજન્ય : શ્રીમતી સૌભાગ્યદેવી ફતેહચંદ ગાંધી પરિવાર-બનારસ (મુંબઈ)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

"ભરૂચ જૈન સંઘ
શ્રી જૈન ધર્મ ફંડ પેઢી ભરૂચ" (ગુજરાત)

"કૃતજ્ઞતાનું કર્તવ્ય..."

પૂજ્યોના અંતરના આશિષે ભરૂચ શ્રી સંઘે "અશ્વાવબોધ તીર્થ" અને "શકુનિકા વિહાર" તીર્થનો જિર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો... અને પૂજ્યોની ભાવનાને વધાવી વિશ્વના સહુ પ્રથમ શ્રી ભક્તામર મંદિરથી પણ શ્રી ભરૂચ તીર્થને મંડિત કર્યું. આ જિર્ણોદ્ધાર ભારતના સમગ્ર જૈન સંઘના સર્વાંગી સહકારને આભારી છે...

આજે પણ ભરૂચ શ્રી સંઘ પૂ. ગુરુદેવના પટ્ટાલંકાર શિષ્યરત્ન પ્રખર પ્રવચનકાર પૂ. આચાર્યદેવ શ્રીમદ્‌વિજય રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની આજ્ઞા અને આદેશ પાળવા તત્પર છે. ભરૂચના વિનીત અને કૃતજ્ઞ સંઘે પ્રસ્તુત ગ્રંથ સર્જનમાં લીધેલ લાભની અનુમોદના...

"श्री आदिनाथ जैन संघ चीकपेठ-बेंगलोर..."

अनुमोदना आपकी...

दक्षिण भारत में बेंगलोर नगर महान जैन केन्द्र है। श्री आदिनाथ चीकपेठ का मंदिर एवम् श्री संघ धर्म चेतना का आद्य केन्द्र बना है। लब्धि समुदाय के महात्माओं की आपने सविशेष कृपा पायी है। संघ के तत्त्वावधान में करीब दस से अधिक सफल संस्थाएँ लब्धि नाम से अंकित है। लब्धिसूरीश्वरजी जैन पाठशाला जिसका अर्ध शताब्दि महोत्सव इस वर्ष के चातुर्मास में मनाया गया।

विक्रम संवत २०५२ का पू. पाद आचार्यदेव श्रीमद्‌विजय राजयशसूरीश्वरजी म.सा. का चातुर्मास ३६० सिद्धि तप के दिव्यनाद से गुंजित रहा। और भक्तामर स्तोत्र की गौरवमयी विशेष भक्ति से चीकपेठ आदिनाथ का मंदिर मुखरित हो गया। आपके महान ग्रंथ का संपादन कार्य भी यहाँ चला और ग्रंथ की डमी का देव समर्पण दिनांक २०-२-९७ आपके यहाँ ही हुआ। आपके संघ के सहकार की बहुत बहुत अनुमोदना...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

—: અનુમોદક :—

શ્રી લબ્ધિ-વિક્રમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃતિ કેન્દ્ર

શાંતિનગર, અમદાવાદ-૧૩.

તથા

શ્રી જૈન ધર્મ ફંડ પેઢી

ભરૂચ (ગુજરાત)

રાજેન્દ્રભાઈ દલાલ : હૈદ્રાબાદ ★ ડૉ. શ્રી સુરેશભાઈ મહેતા : ભરૂચ

કલકતા-સિદ્ધાચલ મહાસંઘયાત્રા

● નિશ્રાદાતા ●

પૂ. ગુરુદેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને

વંદના...

"ભક્તામર દર્શન"

વિજયવંત રહે...

શ્રી ગુજરાતી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક તપગચ્છ જૈન સંઘ

કેનીંગ સ્ટ્રીટ,

કલકતા

કલકતા-સિદ્ધાચલ મહાસંઘયાત્રા

● નિશ્રાદાતા ●

પૂ.આ. જયંતસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને

વંદના...

"ભક્તામર દર્શન"

ભક્તને અમર બનાવે...

શ્રી ભવાનીપુર શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ

કલકતા

હાર્દિક અનુમોદના

પૂ.આ. નવીનસૂરિ મ.સા.

તથા

પૂ.સા. સર્વોદયાશ્રીજી મ.સા.ને

વંદના...

"ભક્તામર દર્શન"

સહુને

માનતુંગી-લક્ષ્મી પ્રદાન કરો...

શ્રી સોલારોડ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ

અમદાવાદ-૧૩.

પૂ.આ. લક્ષ્મણસૂરિ મ.સા.

તથા

પૂ.સા. વાચંયમાશ્રીજી મ.સા. (બેન મ.સા.) ને

વંદના...

"ભક્તામર દર્શન"

સહુને

આત્માથી-પરમાત્મા બનાવો...

શ્રી શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક જૈન ટ્રસ્ટ

બેંગલોર-૯.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

રોજ ભક્તામર ધ્યાવતા, ગુરૂ વિક્રમ સૂરિરાય,
દિવ્ય કૃપા વેરી રહ્યાં, હૈયે હરખ ન માય ॥
ધ્યાનથી તેહના કાર્યમાં, રાજનો યશ પમાય,
લબ્ધિના ભંડાર માં, રત્નો અખૂટ સમાય ॥

શ્રી કુલ્પાક તીર્થ જિર્ણોદ્ધારક
પૂજ્ય આચાર્યદેવ
રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા. को
વંદના...
"भक्तामर दर्शन"
जन को जिन बनायें...
दक्षिण भारत का सब से प्राचीन
श्वेताम्बर जैन तीर्थ
कुल्पाकजी
व्यवस्थापक समिति

श्री लब्धि-विक्रम परिवार के
समस्त पू. आचार्य भगवंतो तथा
पू. साधु-साध्वीजी म.सा. को
वंदना...
"भक्तामर दर्शन"
विश्व में "जैनं जयति शासनम्"
नाद गुंजित करें।
श्री राजस्थान श्वेताम्बर
मूर्तिपूजक जैन संघ
जयनगर, बेंगलोर (कर्णाटक)

हार्दिक
अनुमोदना

वि.सं. २०१८ માં
અમારા શ્રી સંઘમાં
ગુરુ બંધુ બેલડી
પૂ.આ.દેવ જયંતસૂરીશ્વરજી મ.સા.
તથા
પૂ.આ.દેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના
ભવ્ય ચાતુર્માસની સ્મૃતિમાં
મહાપુરુષોને અનંત વંદના...
"ભક્તામર દર્શન"
શ્રી તપગચ્છ જૈન સંઘ
સાંતાક્રુઝ, મુંબઈ.

"भक्तामर दर्शन"
आत्मा को परमात्मा बनाऐ
वंदना...
श्री विमलनाथ भगवान जिनालय
एवं
श्री जिनकुशलसूरि जैन दादावाडी के
भूमि-पूजन, खनन मुहुर्त्त
एवं
शिलान्यास के उपलक्ष में
श्री जिनकुशलसूरि जैन दादावाडी ट्रस्ट
बसबनगुडी, बेंगलोर

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

"વિક્રમ રાજે યશ શાસનના, દશે દિશામાં છપાયા છે,
જૈનં જયતિ શાસન કેરા, એક હો નારા ગવાયા રે..."

હાર્દિક અનુમોદના

भक्तामर दर्शन
"सुमति जगा दे, कुमति हटा दे"
श्री सुमतिनाथ जैन संघ
मैसूर

भक्तामर दर्शन
"चंद्रप्रभु की शीतलता, दे दे सबको सुख-शाता"
श्री नया मंदिर जैन संघ
आराधना भवन, मद्रास

ભક્તામર દર્શન
વિક્રમ ભક્તિનું રાજ ફેલાવો
શ્રી ગુજરાતી શ્વે.મૂ.પૂ. જૈન સંઘ
કુંથુનાથ જિનાલય, સિકંદ્રાબાદ

ભક્તામર દર્શન
શાંતિ-સમતા-સરળતાનું સામ્રાજ્ય ફેલાવે
શ્રી માંબલં શ્વે.મૂ.પૂ. જૈન સંઘ
મદ્રાસ

भक्तामर दर्शन
मानव से महावीर बनाए
श्री महावीरस्वामी जैन संघ
फीलखाना, हैद्राबाद

भक्तामर दर्शन
उपसर्गों का नाश कराए, मंगल कल्लाण का नाद जगावे
श्री उवसग्गहरं पार्श्व तीर्थ पेढी
नगपुरा, जिल्ला-दुर्ग

ભક્તામર દર્શન
ભક્તિની શક્તિ જગાવે
શ્રી શ્વે.મૂ.પૂ. તપગચ્છ જૈન સંઘ
ઈતવારી, નાગપુર

ભક્તામર દર્શન
અસંભવને સંભવ બનાવે, પલ-પલને બલવાન બનાવે
શ્રી વેપરી શ્વે.મૂ.પૂ.જૈન સંઘ
મદ્રાસ

ભક્તામર દર્શન
આદિનાથ જિણંદ ભવપાર કરો
શ્રી બાબુ અમીચંદ પન્નાલાલ આદીશ્વર જૈન ટ્રસ્ટ
વાલકેશ્વર, મુંબઈ.

ભક્તામર દર્શન
હે શંખેશ્વર સ્વામી મુજ અંતરયામી
શ્રી મહાવીરસ્વામી તથા
શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ જૈન ટ્રસ્ટ
રાજાજીનગર, બેંગલોર

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

હા

ભક્તામર દર્શન

આદિ જિણંદ નિરખી-પ્રીતિ વિશેષ જાગી...

શ્રી રિખવદેવજી જૈન દેરાસર પેઢી

ઝઘડીયા તીર્થ (ગુજરાત)

ભક્તામર દર્શન

વાસુપૂજ્યનો પ્રેમ પ્યારો, હૃદય લાગ્યો રે...

શ્રી અરિહંત એપાર્ટમેન્ટ જૈન સંઘ

મદ્રાસ (ચેન્નઈ)

દિ

ભક્તામર દર્શન

સુપાર્શ્વ સુહાના લુભાના,

મૈંને ધ્યાન લગાયા દિલ મેં સૂરત આ ગયા...

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ

રાયપેઠા મદ્રાસ (ચેન્નઈ)

ભક્તામર દર્શન

આદિ જિનવર સુખકર સ્વામી

તુમ દર્શનથી શિવપદ ધામી...

શ્રી લબ્ધિ-વિક્રમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃતિ કેન્દ્ર

શાંતિનગર (અમદાવાદ)

ક

ભક્તામર દર્શન

સ્વામી તુમે કાંઈ કામણ કીધું, ચિતડું અમારું ચોરી લીધું,

સાહિબા વાસુપૂજ્ય જિણંદા, મોહના વાસુપૂજ્ય જિણંદા...

શ્રી માટુંગા શ્વે.મૂ. જૈન સંઘ

મુંબઈ (માટુંગા)

ભક્તામર દર્શન

મારો મુજરો... લ્યોને રાજ...

સાહિબ શાંતિ સલુણા...

શ્રી શાંતિલાલ વર્ધમાન જૈન પેઢી

પાલેજ (ગુજરાત)

અ

ભક્તામર દર્શન

અહા કેવું ભાગ્ય જાગ્યું... વીરના ચરણો મલ્યા...

શ્રી મહાવીરસ્વામી જૈન સંઘ

કેશવલાલ મૂળચંદ જૈન ઉપાશ્રય

ઓપેરા-અમદાવાદ

ભક્તામર દર્શન

પાર્શ્વ શંખેશ્વરસ્વામી જિણંદવર...

નહિ વિસરું વિસરામી... જિણંદવર...

શ્રી નવજીવન શ્વે.મૂ. જૈન સંઘ

મુંબઈ

નુ

ભક્તામર દર્શન

જિયા અજિત-અજિત તું બોલ...

પાર્શ્વ ચિંતામણી મેરો મેરો...

શ્રી અજિત-પાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ

કોઠી (હૈદ્રાબાદ)

ભક્તામર દર્શન

ભજોરી પ્યારા નમિ જિણંદ ભગવાન

શ્રી ખૈરતાબાદ જૈન સંઘ ટ્રસ્ટી ગણ

ખૈરતાબાદ (હૈદ્રાબાદ) A.P.

મો

ભક્તામર દર્શન

''ચંદા પ્રભુજી પ્યારા, હમ કો દિયો સહારા''

શ્રી સાધારણ ભુવન કી શ્રાવિકા બહનેં

મિન્ટ સ્ટ્રીટ, મદ્રાસ-૧.

ભક્તામર દર્શન

''સેવા કરો શ્રી આદિ પ્રભુ કી''

શ્રી આદિનાથ જૈન સંઘ કી

શ્રાવિકા બહનેં

ચીકપેઠ, બેંગલોર-૫૩.

દ

ભક્તામર દર્શન

ગોડી પ્રભુ પાસજી એક મુજ આશજી

શ્રી ગોડી પાર્શ્વનાથ જૈન ટ્રસ્ટ

ગુરુવાર પેઠે, પુના-૨. (મહારાષ્ટ્ર)

ભક્તામર દર્શન

શંખેશ્વરાનો પ્રેમ પ્યારો, હૃદય લાગ્યો રે...

શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ શ્વે.મૂ.પૂ. તપગચ્છ જૈન સંઘ

ઘાટકોપર (પૂર્વ), મુંબઈ

ના

For Private & Personal Use Only

प्रकाशकीय

श्री भक्तामर दर्शन ग्रंथ आपके कर-कमलों में समर्पित करके मुझे परम प्रसन्नता होती है । भक्तामर स्तोत्र मंदिर के विश्व के प्रथम निर्माण से श्री भरूच जैन संघ एवं जैन धर्म फंड पेढी धन्य हुअी है । मुझे भी इस तीर्थ निर्माण में सेवा का लाभ प्राप्त हुआ । साथ-साथ हमें लब्धि-विक्रम की समुज्जवल आशिष मिली ।

पूज्य गुरूदेव राजयशसूरीश्वरजी म.सा. की कृपा नज़र बनी रही है और हमें पुनः इस **''भक्तामर दर्शन''** ग्रंथ के प्रकाशक के रूप में सेवा का अवसर मिला ।

- पूज्यों की ग्रंथ आलेखन की महान साधना... दान प्रेरक पूज्यों की प्रेरणा... मुद्रणकार श्री जयेश की अनन्य एवं असाधारण लगन... परामर्श दाताओं के एवं चित्रकार के बारे में मैं ने गुजराती प्रकाशकीय में बताया है । पुनः एक बार उन महानुभावों को विनम्र वंदना करता हूँ एवं अन्य साथीओं की कृतज्ञभाव से अनुमोदना करता हूँ ।
- श्री भरूच तीर्थ एवं तीर्थ के ऐतिहासिक प्रसंग एवं पू. गुरूदेव विक्रमसूरीश्वरजी म.सा. के अनूठे एक स्मृति-ग्रंथ की आवश्यकता है । पू. गुरूदेव राजयशसूरीश्वरजी म.सा. की प्रेरणा से कुछ आलेखन भी मैं ने किया है । श्री बनारस तीर्थ के जिर्णोद्धार एवं श्री पार्श्व-पद्मावती प्रेरणा तीर्थ की प्रतिष्ठा के वाद पूज्यश्री अवकाश मिला पायेंगे और हमारी मनोकामना जरूर पूर्ण करेंगे ।

प्रस्तुत प्रकाशन निःसंशय जिन शासन की गरिमा का एक सुनहरा अध्याय है ।

पूज्य गुरूदेव की भक्तामर को विश्व-प्रसिद्ध बनाने की तमन्ना जरूर सफल होगी । जहाँ जहाँ भी भक्तामर का ''भ'' कार गुंजित होगा, वहाँ वहाँ भरूच के ''भ'' का भी भव्यता से जयनाद होगा ।

भरूच का महा तीर्थ हमारी महार्ध्य विरासत है । सुश्रावक श्रीयुत् अनोपचंद भाई संरक्षित इस तीर्थ का हमारे साथी ट्रस्टीगण के साथ मैं ने सेवा करने का प्रयास किया है । साथ-साथ पूज्यों की कृपा से कावी-झघडीया-जंबुसर जैसे तीर्थो और मंदिरों की सेवा का भाग्य मिला है । बस, मेरा तन-मन-जीवन इस तरह से शासन को-लब्धि विक्रम राजयश समुदाय को समर्पित बना रहें यही कामना... चाहना ।

मेरे से एवं मेरे साथीओं से कोई भी त्रुटि रह गई हो तो हम क्षमाप्रार्थी है । आशा है अधिक नहीं तो, हमारे बीसवें मूलनायक श्री मुनिसुव्रत स्वामी के क्रमानुसार वीसहजार प्रतियों तो इस ग्रंथ की अवश्य निकलेंगी ।

आप जब भी चाहे, पत्राचार द्वारा या प्रत्यक्ष में हमारी भेट करें । हमें ग्रंथ के बारे में एवं तीर्थ के निर्माण के विषय में... तीर्थ के विकास के बारे में मार्गदर्शन प्रदान करें । हमें सेवा का मौका दें । बस, अंततः पूज्य गुरूदेव के प्रिय आशिष **''आत्मा से परमात्मा बनें''** हमारे लिए भी सार्थक बनें ।

डॉ. सुरेश महेता
भरूच
दि.७-६-९७

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

॥ ॐ पार्श्वनाथाय ह्रीं ॥ ॥ जैनं जयति शासनम् ॥ ॥ ॐ पद्मावत्यै ह्रीं ॥

संपादकीय

श्री भक्तामर-स्तोत्र में हम प्रार्थना-स्वाध्याय एवं ध्यान तीनों को एक साथ में प्राप्त कर सकते हैं । इस स्तोत्र में प्रेय प्राप्ति एवं श्रेय प्राप्ति की प्रार्थना एक साथ में ही है । प्रेयार्थी एवं श्रेयार्थी दोनों को परमानंद देनेवाला यह स्तोत्र है । इस स्तोत्रने अपनी अद्वितीय प्रभा फैलायी है । जैन जीवन में भक्तामर व्याप्त हो गया है । कितना सुहाना है **''स्वाध्याय''** शब्द । साधु जीवन क्या है ? स्वाध्याय जीवन एवं ध्यान जीवन । जैन शास्त्र परंपरा स्वाध्याय को व्यापक मानती है । स्वाध्याय होते ही ध्यान अपने आप में ही हो जाता है । जैन परंपरा का कथितव्य है कि ध्यान करने की नहीं... होने की प्रक्रिया है । स्वाध्याय होने की नहीं, करने की प्रक्रिया है ।

प्रस्तुत पुस्तक में भक्तामर के अर्थ तीन भाषा में दिये गये है । प्रत्येक अर्थों के पीछे एक दृष्टि है, जिसे पाठक वर्ग स्वयं ही समझने की कोशिश करेंगे । हमें विश्वास है कि भाषांतर शैली पाठकवर्ग को पसंद भी आयेंगी और अनुकरणीय भी लगेंगी । अंग्रेजी एवं गुजराती की तरह यदि भावार्थ का हिंदी में विवेचन होता तो बहुत अच्छा ही होता । परंतु पूज्य गुरूदेव ने किये हुअे अर्थो को प्राधान्य देने की भावना से पू. गुरूदेव के किये हुअे अर्थो को देना ही उचित माना है ।

श्री भक्तामर की संपादन यात्रा के बारे में बहुत कुछ हमने गुजराती संपादकीय में लिखा है । यहाँ उसकी पुनरावृत्ति करना हमें ठीक नहीं लग रहा है । यहाँ तो हमने लिखे हुअे **''आराधना-दर्शन''** एवं **''रहस्य दर्शन''** के विषय में ही हम कुछ लिखेंगे ।

भक्तामर स्तोत्र का रहस्य जानने योग्य है एवं रहस्यों को जानकर उसकी आराधना करने योग्य है । अतः यहाँ दो विभाग दर्शित किये है । कुछ लोगों के दिल में शंका होती है कि क्यों भक्तामर-स्तोत्र को इतनी भौतिक साधना का साधन बनाया गया ? कुछ लोगों के दिल-दिमाग में चमत्कारों की बात जमती ही नहीं है । कुछ लोग मानते हैं कि धर्म में भौतिक फलों को देने की क्षमता नहीं है । धर्म तो मात्र आत्मा को मुक्ति दिलाने का ही साधन है । कई व्यक्तियों का मानना है कि धर्म में ''प्रेय एवं श्रेय'' दोनों को देने की क्षमता है, पर धर्म का उपयोग श्रेय मार्ग के रूप में ही करना चाहिए । कुछ लोग कहते हैं कि प्रेय की प्राप्ति धर्म से नहीं होगी तो क्या अधर्म से होगी ? अतः प्रेय साधना भी धर्म से ही होनी चाहिए । ऐसे विविध अभिप्रायों के बीच हमें क्या तय करना चाहिए यह सोचना जरूरी है तथा मंत्रो की आज इस वैज्ञानिक युग में क्या महत्ता है ? मंत्र किस तरह से कार्य करते हैं ? यह सारी बातें रहस्य-दर्शन में बतायी गई है ।

आराधना दर्शन में किस तरह से हम आराधना कर पाते हैं, यह भी दर्शित किया गया है । शास्त्रों में सातीशायी अर्थात् चमत्कारिक तीर्थो की यात्रा का विशेष विधान है । वहाँ भी यही दृष्टि है कि चमत्कार के द्वारा सामान्य आराधक की प्रज्ञा वीतराग धर्म के प्रति प्रभावित हो और साधक क्रमशः निजानंद के आस्वाद प्रति आकृष्ट हो । श्री भक्तामर स्तोत्र की आराधना भी आपको मोक्षमार्ग प्रति-वीतराग प्रति-जैन धर्म प्रति दृढ आस्था पैदा करायेंगी । हमने खुदने भी भक्तामर के कितने कल्प के अनुसार आराधना पूज्य गुरूदेव की मंगल निश्रा में उनके ही आशीर्वाद से की है । उस आराधनाओं से कल्पनातीत फल आये हैं । जो महानुभाव जैन कुल में जन्म लेकर भी ओर तंत्रो के पीछे या विपश्यना जैसी साधना को ही सर्वस्व मानने लगे थे, वे भी भक्तामर स्तोत्र के चमत्कारों से जैन धर्म के प्रति पुनः श्रद्धालु बन गये ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

हमें आज भी प्रतीति है कि यदि सद्गुरूओं के मार्गदर्शन से श्री भक्तामर स्तोत्र की आम्नाय अनुसार विधि होगी तो उसका चमत्कारिक फल अवश्य ही प्राप्त होगा, लेकिन इतना अवश्य ख्याल रखें कि जो भी विशेष आराधना करना चाहे वे अवश्य पूज्य गुरू भगवंतो के मार्गदर्शन में ही करें । आराधना-दर्शन में बहुत कुछ मार्गदर्शन दिया है, ऐसा लगता है, फिर भी जब आप आराधना करने का प्रारंभ करेंगे तब अनेक प्रश्न एवं परिस्थितियों आपके समक्ष उपस्थित होंगी । इन प्रश्नों का निराकरण एवं समाधान सद्गुरू से ही होगा । दुसरी बात यह भी ख्याल रखें कि जब अत्यंत आवश्यकता हो, तब ही कल्पों का अनुसरण करें, क्योंकि विशेष परिस्थितियों में मन में जो एकाग्रता सधती है, वे केवल कुतूहल से आराधना करने में नहीं उभरती है । मंत्र का प्रमुख साधन मन ही है । अतः मन को बहुत गहराइ से समझना चाहिए और सच्चे मन से ही आराधना का आरंभ करना चाहिए । ''आराधना-दर्शन विभाग'' आपको अवश्य ही भक्तामर के चमत्कारों की अनुभूति करायेगा । लेकिन हमारा लक्ष्य यह है; कि आप मंत्र साधना से केवल मंत्र पर ही नहीं, केवल भक्तामर स्तोत्र पर ही नहीं, केवल आदीश्वर परमात्मा पर ही नहीं, केवल वीतरागी पर ही नहीं... लेकिन आप **''जिनवाणी''** के प्रति भी दृढ श्रद्धालु बनें जिनवाणी की दृढ श्रद्धा आपको मंत्र के चमत्कारों से अहिंसा संयम एवं तप की सिद्धि के प्रति अनन्य भाव से गति करायेंगी । आप आत्मा-आनंद के इतने अनुरागी बन जाओंगे कि यश-कीर्ति, तिरस्कार-अपमान को सहज रीति से सहन एवं वहन कर पाओंगे । जन्म-मृत्यु आपके लिए मात्र घटना बनेंगी । पर, यह घटना न सुखद होंगी न दुःखद होगी । ये घटनायें आपको केवल कालक्रम एवं कालधर्म ही लगेगी । समस्त विश्व और विश्व की समस्त घटनायें आपके लिए एक दृश्य बन जायेंगी, जो दृश्य में आपको कुछ भी सुखद या दुःखद नहीं लगेगा । हमारी आत्मा ज्ञाता है, अतः समस्त विश्व हमारी नजर में ज्ञेय रूप में आयेगा । औत्सुक्य एवं विस्मय; अज्ञान और अधैर्य से ही पैदा होते हैं । यह औत्सुक्य एवं अधैर्य जिनवाणी के प्रभाव से नष्ट हो जायेंगे । विलाप एवं विषाद भी अज्ञान एवं अधैर्य की पैदाश है । श्री भक्तामर स्तोत्र की आराधना आपको विलाप एवं विषाद से पर ले जायेंगी । आपका ज्ञान एवं धैर्य का खज़ाना खुल जायेगा । आराधना दर्शन द्वारा आपको इस ओर आकृष्ट करने का एक नम्र प्रयास है ।

श्री महाप्रभाविक भक्तामर स्तोत्र ने हमें क्या-क्या चमत्कार नहीं दिखाये हैं... ?

- पूज्य गुरूदेव की निश्रा की अपूर्व एवं ऐतिहासिक शासन प्रभावनायें... !
- सालों का लकवा दो दिन में ही ठीक हो जाना... !
- भयंकर कुष्ठ रोग मिट जाना...
- सरकार की ओर से प्रायः निर्णीत एवं घोषित सजायें भी टल जाना.. !
- भयंकर हाथी जैसे प्राणी का भी प्रेम से झुककर वापस लौट जाना...

ऐसे-ऐसे तो कंई चमत्कार-अनुभूतियाँ हमने प्रत्यक्ष देखी है । अनुभूत की है ।

लेकिन, हमें तो भक्तामर स्तोत्र परम आनंद प्रदान कर रहा है जिन भक्ति का... प्रतिदिन सुबह जो क्रम समूह भक्तामर पाठ का चलता है, वह हमारा परम आनंद है । पाठकों को यह भी अनुरोध है कि यदि आपको कोई विशेष कल्प की आराधना का मन न भी हो.. कोई चमत्कारिक शक्ति का प्रत्यक्ष न भी करना हो तो भी आप भक्तामर का दैनिक पाठ तो अवश्य करें । इस स्तोत्र के पाठ के लिए भी आपको बहुत कुछ मार्ग-दर्शन इस आराधना दर्शन से प्राप्त हो सकेगा । हमें प्रसन्नता है कि हम भक्तामर के लिए-भक्तामर की आराधना-साधना के लिए आपको इस ग्रंथ में बहुत कुछ दे पाये हैं । इस महान ग्रंथ के लेखन एवं संपादन में मुझे पूज्य मानतुंगसूरीश्वरजी म.सा. से लेकर प्राचीन टीकाकार-

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

विवेचनकार और आधुनिक लेखक से भी बहुत कुछ मिला है । इस ग्रंथ में श्रेष्ठ रीति से उनका संयोजन है । मैं परमात्मा के महान शासन को तथा पूज्य आचार्य देव मानतुंगसूरीश्वरजी म.सा. आदि महान गुरु भगवंतो के चरण में; नत मस्तक हुँ ! जिन्होंने **''भक्तामर सूरि''** का पद पाया है, ऐसे मेरे गुरुवर पू. आ. देव विक्रमसूरीश्वरजी महाराजा के पवित्र चरणों में तो मेरी अनंत-अनंत-अनंत वंदना है । उनके अनेक उपकार के प्रत्युपकार का कोई मार्ग ही नहीं है, पर आज इस ग्रंथ के सर्जन से उनको परमानंद होगा... यह निश्चित्त है । वे दिव्याशिष की वृष्टि आज पर्यंत कर रहे हैं और भी जोर से अधिक वृष्टि करेंगें... यही अभिलाषा है ।

मेरे संपादन कार्य में जो आधुनिक ग्रंथकर्ता एवं अनेक महानुभाव सहायक हुअे हैं, उसका उल्लेख मैं ने गुजराती संपादकीय में किया है । परामर्शदाता मंडल-ग्रंथ प्रकाशन, प्रेरणाकर्ता, प्रकाशन आयोजक, प्रकाशक विगरह सबकी नामावली ग्रंथ में है । यहाँ पुनः उन सभी की स्मृति करके उन्हें अंतर के आशिष एवं धन्यवाद प्रदान करता हुँ ।

आशा है... यह विशाल काय ग्रंथ प्रत्येक भक्तामर स्तोत्र प्रेमी को धन्य बनायेगा ।

जिस तरह से इस ग्रंथ के संपादन एवं लेखन ने मुझे बहुत ग्रंथो के स्वाध्याय का लाभ प्रदान किया है, ठीक उसी तरह प्रत्येक पाठक भक्तामर के स्वाध्याय एवं ध्यान से लाभान्वित बनें... **''आत्मा से परमात्मा बनें''** ।

वीश विहारमान
जिन जन्मकल्याणकदिन
तथा स्वकीयजन्मदिन
चैत्र वद-१०,
वि.सं. २०५३
महावीर भुवन,
मैसुर (कर्णाटक)

लब्धि-विक्रम गुरू चरण रेणु

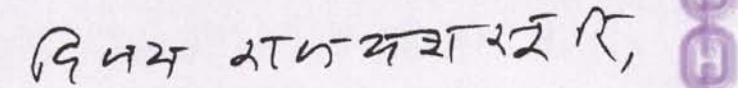

रोज भक्तामर ध्यावता, गुरू विक्रम सूरिराय
दिव्यकृपा वेरी रह्या, हैये हरख न माय
ध्यानथी तेहना कार्यमां, राजनो यश पमाय
लब्धिना भंडारमां, रत्नो अखूट समाय

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

પ્રકાશકીય

ભારતદેશ શ્રદ્ધા-આસ્થા પ્રધાન દેશ છે. પ્રત્યેક ગામ-પ્રત્યેક મંદિરો-જિનાલયો-સ્તુપોથી શોભી રહયાં છે. આસ્તિક લોકો પ્રાતઃ કાળમાં ધર્મસ્થાનોમાં જઈ ઈષ્ટદેવ-પ્રભુની પ્રાર્થના કરે છે. પ્રાર્થનાના મંગલ સૂરોથી પ્રાતઃકાળનું રમ્ય વાતાવરણ અધિક રમ્ય અને ભવ્ય બને છે.

● ભક્તામર યુગઃ

છેલ્લા વીશ વર્ષોથી ભારતના અનેક જિનમંદિરો મહાપ્રભાવિક ભક્તામર સ્તોત્રના નાદથી ગુંજતા થયા છે. પ્રાતઃકાળના સમયમાં બહુધા અનેક ભાવિકો શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર દ્વારા પ્રભુ ભક્તિથી ધન્ય બનતાં હોય છે. તેમાં પણ કેટલાંક સ્થળે તો વાજિંત્ર અને સંગીતના શૂરો સાથે સમૂહમાં શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રનું પઠન થાય છે. તે સમયનું વાતાવરણ ભક્તને ભક્તિમાં તદાકાર બનાવી દે છે. જાણે ભક્તામર યુગ આવ્યો હોય તેવો ભાસ થાય છે.

● ભક્તામર-ભગીરથીના ભગીરથ

વિ. સં. ૨૦૩૨ માં પૂ. શાંતમૂર્તિ આચાર્યદેવ જયંત સૂ. મ.સા. પૂ. તીર્થ પ્રભાવક ગુરુદેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મ.સા.-પૂ. પ્રવચનકાર મુનિ રાજયશ વિ. મ.સા. સપરિવાર ભરૂચ પધાર્યા. પૂજ્યશ્રીના શ્રીમુખે જિન મંદિરમાં શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રનું શ્રવણ કર્યુ. રાત્રે જ્ઞાન-ગોષ્ઠી થઈ. અંતરમાં કંઈક નિર્ણય થયો. પૂ પા. ગુરુદેવના શ્રીમુખે જેમણે ભક્તામરની ભક્તિનો રસાસ્વાદ કર્યો, તે વ્યકિત ખરેખર ભગવાનને સમર્પિત બની જાય. એવું અદ્‌ભુત વાતાવરણ પેદા થાય છે.

● શ્રી ભક્તામર મંદિર

વિ. સં. ૨૦૩૨ બાદ કોઈમ્બતુરમાં વિ. સં. ૨૦૩૭ માં પૂ. ગુરુદેવના દર્શન કર્યા. અમારા શ્રી ભરૂચ જૈન સંઘના પ્રમુખ શ્રીમાન્ કેશરીચંદજી શ્રોફ સાથે ભરૂચના જિર્ણોદ્ધાર માટે પૂજ્યશ્રીની નિશ્રામાં અનેક મીટીંગ થઈ. પૂ. ગુરુદેવે ફરમાવ્યું - તમે બધી ચર્ચા-વિચારણા મારા **''રાજા''** સાથે કરો, (રાજા એટલે તે વખતના મુનિ રાજયશ વિ. મ.સા. અને વર્તમાનના પૂ. આ. દેવ રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા.) ત્યાર બાદ રાજા બધી વાત મને કરશે''... સાચે પૂ. ગુરુદેવના ''રાજા'' રાજા જ હતા... શ્રી ભરૂચ તીર્થ જિર્ણોદ્ધારની રૂપરેખા કરતાં પૂ. રાજા મહારાજ સાહેબે પૂ. ગુરુદેવના હૃદયની એક વાત કરી. ''પૂ. ગુરુદેવ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના આરાધક-સાધક છે. પૂજ્યશ્રીની આંતરિક ઈચ્છા ''શ્રી ભક્તામર મંદિર નિર્માણની છે. ભરૂચમાં સંપ્રતિ કાલિન શ્રી આદીશ્વર પ્રભુની વિશાળ પ્રતિમાજી છે. તે ભક્તામર મંદિરના મૂળનાયક બને''. અમારા શ્રી સંઘને આયોજન ગમી ગયું. શ્રી અશ્વાવબોધ તીર્થ. શ્રી શકુનિકા વિહારના જિર્ણોદ્ધાર સહિત સર્વ પ્રથમ ભક્તામર મંદિરની રૂપરેખા પૂ. મુનિ રાજયશ વિજ્યજી મ.સા. એ બનાવી. પૂ. ગુરૂદેવના સાંનિધ્યમાં આયોજન રૂપરેખાની વિચારણા થઈ. પૂ. ગુરૂદેવના મુખમાંથી આશિષ સાથે સહર્ષ શબ્દો નીકળી પડયા. **''રાજા ! તું ખરેખર મારા દિલને વાંચે છે''.** પછી તો ગુરુ ભક્ત રાજેંદ્રભાઈ વિગેરે મલ્યા. છેવટે મદ્રાસ મહાનગરમાં શ્રી ભરૂચ તીર્થ તથા શ્રી ભક્તામર મંદિરના શ્રી ગૌતમ પ્રારંભ થયા.

● ભક્તામરના ચિત્રો

પૂ. ઉપકારી આચાર્ય ભગવંત રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા. કોઈ પણ કાર્ય અંગે એકદમ ઉંડો ગંભીર અને સારગ્રાહી વિચાર કરે છે. ભક્તામર મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં સર્વ પ્રકારે ભક્તામરની સુરભિ પ્રગટિત થવી જોઈએ. ભક્તામર મંદિરમાં ભક્તામરના ચિત્રો જોઈએ, યંત્રો જોઈએ, મંત્રો જોઈએ અને પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.નું મહાન સાનિધ્ય જોઈએ એક-એક વિચાર સાકાર કરવા પૂજ્યશ્રી સતત ચિંતન-મનનમાં રહેતા. મદ્રાસથી શ્રી ભરૂચ તીર્થના જિર્ણોદ્ધાર માટે પંદરસો (૧૫૦૦ k.m.) ની તીર્થયાત્રાનો પ્રારંભ થયો. મહારાષ્ટ્રમાં નિપાણી પાસે કાગજમાં શ્રી અશોકભાઈ પૂ. ગુરૂદેવને મલ્યા. વર્ષોથી જેની ખોજમાં હતા; તેવા જૈન ચિત્રકાર મલ્યા. પૂ. મુનિ ભગવંતે એક વર્ષ સુધી અશોકભાઈને ચિત્રોની કલ્પના-ભાવના તથા રૂપરેખા બતાવી. અશોકભાઈ પણ ભક્તિ-ભાવનાથી ચિત્રકાર્યમાં

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

લાગી ગયા. પહેલાં રેખા ચિત્રો ની આઉટ લાઈન નક્કી થઈ. પૂ. મુનિશ્રીએ અનેક સૂચનો આપ્યા છેવટે ત્રણ વર્ષના દીર્ઘ સમય બાદ એકદમ અદ્‌ભુત-અનુપમ ચિત્રો તૈયાર થયા. ચિત્રો ભક્તામરની ગાથાના ભવ્ય ભાવો સ્પષ્ટ રીતે રજુ કરતા હતા. કલા-રૂપ-રંગ-રેખાનું ભવ્ય સર્જન થયું અને ચિત્રો આકર્ષક તૈયાર થયા.

● શ્રી ભક્તામર દર્શનનું બીજ

ચિત્રોનું નિર્માણ થયું અને વિચારણા ચાલી. પૂ. ગુરુદેવે ફરમાવ્યું, ''રાજા ! હવે ભક્તામર-ગ્રંથ કરવો જોઈએ. ''પૂ. ગુરુદેવનું વાકય પૂ. મુનિશ્રી માટે સૂત્ર હતું. બસ, પછી તેઓશ્રી તેના ઉપર ભાષ્ય-ચૂર્ણિ અને વૃત્તિ રચવા લાગ્યા. આમ, ગુરુ-વચનને ''આજ્ઞા'' માની પૂજ્યશ્રીના હૃદયમાં ભક્તામર-દર્શન ગ્રંથનું બીજ રોપાઈ ગયું.

● ભક્તામર દર્શન ગ્રંથની રૂપરેખા

વિ. સં. ૨૦૩૯ થી ૨૦૫૧ સુધી અનેક તીર્થના જિર્ણોદ્ધાર-દીર્ઘવિહાર યાત્રા-અનેક શાસન કાર્યોમાં વિત્યા. છેવટે ૨૦૫૧ માં ભક્તામર-દર્શન ગ્રંથની રૂપરેખા શ્રી ઉવસગ્ગહરં તીર્થમાં પ્રારંભ થઈ. આમ, બાર વર્ષ બાદ ભક્તામર-દર્શન ગ્રંથ નિર્માણનું કાર્ય નિશ્ચિત્ત થયું,

● ભક્તામર દર્શન-ગ્રંથ સંપાદન

ભક્તામર દર્શન-ગ્રંથ સંપાદનનું કાર્ય એક અઘરૂં અને અનુપમ કાર્ય હતું. આ મહાન ગ્રંથનું સંપાદન પૂ. વર્તમાન ગુરુદેવ રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા. ના શિરે હતું. અનેક વિધ જવાબદારી-સમુદાય સંચાલન-શાસન પ્રભાવના-અનેક સંઘો-તત્ત્વ જિજ્ઞાસુ જૈન-જૈનેતરોને માર્ગદર્શન, અનેક પ્રકારનું લેખન-વાંચન-શાસ્ત્ર નિદિધ્યાસન-પ્રવચન આ બધી પ્રવૃત્તિ વચ્ચે તદાકાર બની-એકાગ્ર બની મહાન ગ્રંથનું સંપાદન કરવું ખૂબ મોટી જવાબદારી હતી. અનેક ગ્રંથો એકત્રિત કરવા તેનું વાંચન-અવગાહન કરવું-યંત્રોનું પરિમાર્જન કરવું... ગ્રંથોના પાઠાંતર શોધવા... ભક્તામર અંગેનું વિશાલ-હસ્તલિખિત સાહિત્ય-પ્રગટિત સાહિત્ય-મંત્ર-તંત્ર-યંત્ર-વિધિ-સાધના સાહિત્યનું ચિંતન કરવું. ગુજરાતી-હિંદી-ઈંગ્લીશ ભાષાનું સાહિત્ય. આમ એક જ્ઞાનની વિશાળ દુનિયામાં નિમગ્ન બની. પૂ. ગુરુદેવ વિક્રમસૂ. મ.સા. ની દિવ્ય-કૃપા મેળવી સંપાદનનું ભગીરથ કાર્ય આગળ વધ્યું.

● ભક્તામર-દર્શન ગ્રંથમાં

પૂ. ગુરુદેવ રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા. એ એક અનોખી વિશિષ્ટતા મુખ્ય ચાર વિભાગમાં આવરીલીધી. ચિત્ર-ગાથા દર્શન. યંત્ર દર્શન... આરાધના દર્શન... રહસ્ય દર્શન... પાઠાંતર... ગાથાની ગરિમા.. મંત્રની આરાધના સાધના અંગે ખૂબજ ઉંડુ-અનુપમ આલેખન કર્યું છે છતાં પૂજ્યશ્રી ફરમાવે છે ''ભક્તામર સાગરનું એક બિંદુ માત્ર જ આ ભક્તામર દર્શન ગ્રંથ છે''. પૂજ્યશ્રીએ આ અંગે ખૂબ અવગાહન કર્યું છે. સમયે-સમયે તે બધુ સાહિત્ય પ્રકાશિત કરવાની અમારી ભાવના છે.

ભક્તામર દર્શન ગ્રંથ નિહાળતાં નિષ્પક્ષ વિદ્વાનો-ભક્તો-ગુણાનુરાગી સજ્જનો મુક્તકંઠે અવશ્ય પ્રશંસા કરશે. સાહિત્ય અને સ્તોત્રની દુનિયાની સર્વોત્તમ ગ્રંથ બનશે. એમ અનેક મહાનુભાવો અત્યારથી કહી રહયાં છે. આ પ્રસંગે સંપાદક પૂજ્યશ્રીને અમે ભાવ પૂર્ણ વંદના કરતાં એક જ વિનંતિ કરીએ છીએ કે ''આપની પ્રૌઢ-આગવી કસાયેલી કલમે અનેક ગ્રંથોનું નિર્માણ અને સંપાદન થાય. આપની સાહિત્ય-યાત્રા શાશ્વત્ અસ્ખલિત ગતિએ આગે કદમ કરતી રહો. અત્યાર સુધીમાં પણ આપશ્રીની કલમે ગુજરાતી-હિંદી-ઈંગ્લીશ ભાષામાં શિષ્ટ-મિષ્ટ-બહુજન હિતાય-બહુજન બોધાય સુંદર સાહિત્ય નિર્માણ થયું છે. આપનું પ્રવચન-આપની લેખની અને આપનું ચિંતન સદા સૌના માટે આકર્ષણનું કેંદ્ર બન્યું છે. આપ માતા સુભદ્રાના સંસારી પુત્ર છો. પૂ. ગુરુદેવ વિક્રમના જ્ઞાનવારસ અંતેવાસી છો. સાથે જ કહેવાનું મન થઈ જાય છે. પૂજ્યશ્રી ભારતીના-સરસ્વતીના વરદાન પ્રાપ્ત પુત્ર છો.

પૂજ્યશ્રીના હૃદયમાં સદા જિનાજ્ઞા વસેલી છે. પૂજ્યશ્રીના મુખમાં વાગ્‌દેવી રમી રહી છે અને પૂજ્યશ્રીને શાસન કાર્યમાં સદા માતા પદ્માવતીની સહાય છે. ગુરુકૃપા પૂજ્યશ્રીનો પ્રાણ છે. તેથી જ પૂજ્યશ્રીના પ્રત્યેક સર્જનમાં સહજ યશસ્વીતાના દર્શન થઈ રહયા છે. કારણ, આપ કયારે મોટાઈનું મ્હોરું પહેરતાં નથી. સદા શિશુ સમ નિખાલસભાવે

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કહો છો- હું જ્યારે જ્ઞાનની દુનિયામાં મસ્ત બનું છું, ત્યારે સમસ્ત દુનિયાને વિસરી જાઉં છું એમજ થાય કે ક્યાંય એકાંત સ્થળે જઈ જ્ઞાન સાગરમાં નિમજ્જન કરતોજ રહું ''ભક્તામર ગ્રંથનું કાર્ય કરતા ખરેખર હું ભક્તામર મય બની ગયો છું જેમ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનું ચિંતન કરૂં છું. તેમ તેના રચયિતા પૂ. માનતુંગ સૂ. મ.સા. ની મુગ્ધતા પર વારી જાઉં છું. તેમની જ્ઞાન ગરિમા-યુગાદિદેવની ભક્તિને ક્ષણે-ક્ષણે વંદન કરું છું. આ મહાન ગ્રંથનું કાર્ય એ પણ મારા ગુરુદેવની ભક્તામર-સ્તોત્રની અનન્ય શ્રદ્ધા-આસ્થા ભક્તિને આભારી છે. સાચે જ ભક્તામર ગ્રંથના કાર્યમાં મારો જેટલો સમય વીત્યો છે. તેમાં મેં મારા ગુરુદેવનું દિવ્ય સાંનિધ્ય પ્રાપ્ત કર્યુ છે, તેમના દિવ્ય સાંનિધ્યે જ મારી કલમ આગળ વધી છે. પૂજ્યશ્રી અંતરના અનુભવની વાત કરે, પણ અમે તો કહીએ છીએ. આપે પૂ. ગુરુદેવ સંદેહ બિરાજીત હતા ત્યારે અને વર્તમાન કાળમાં પણ પૂ. ગુરુદેવ સાક્ષાત્ છે તેમ માની ગુરુ સેવા જ કરી છે. આપની ગુરુ-ભક્તિ આપને અનંત-શક્તિ અર્પે, એ જ પ્રભુ મુનિસુવ્રતના અધિષ્ઠાયકોને હાર્દિક પ્રાર્થના.

● ભક્તામર દર્શન ગ્રંથ પ્રકાશન-સંયોજન

શ્રી લબ્ધિ-વિક્રમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃતિ કેંદ્ર એ એક સંસ્કાર સાહિત્યનો પ્રચાર કરતી વિશિષ્ટ સંસ્થા છે. અત્યાર સુધીમાં વિવિધ ભાષામાં આગમ સૂત્રથી પ્રારંભી અનેક ક્ષેત્રોને આવરી લેતા અનેક મૌલીક-જનમનને આકર્ષણ કરી પ્રભુ માર્ગ પ્રત્યે સ્થિર કરતાં અનેક પુસ્તક આ સંસ્થા તરફથી પ્રકાશિત થયા છે. સંસ્થાના મેનેજીંગ ટ્રસ્ટી શ્રી રાજેંદ્રભાઈ દલાલ એક ગુરુભક્ત સુશ્રાવક છે. વિ. સં. ૨૦૨૬ થી ગુરુચરણે સમર્પિત બની શાસન સેવા કરી ધન્ય બની રહયાં છે. સિકંદ્રાબાદ થી સમેતશિખર સંઘયાત્રા હોય કે કલકત્તા-સિદ્ધાચલ સંઘયાત્રા હોય. શ્રી ભરૂચ તીર્થનો જિર્ણોદ્ધાર કે શ્રી ઉવસગ્ગહરં તીર્થનો-શ્રી કુલ્પાક તીર્થ હો કે શ્રી બનારસ તીર્થનો કે સોલા રોડ નો હોય કે પ્રેરણા તીર્થનો જિણોદ્ધાર હોય જ્યાં પૂ. ગુરુદેવ કે શાસનના કાર્યની વાત હોય ત્યાં સર્વ સર્જનાત્મક કાર્યમાં શ્રી રાજેંદ્રભાઈ દલાલની બહુમૂલ્ય સેવા હોય જ... આ મહાન ગ્રંથના પ્રકાશનમાં પણ એમણે અનોખું સંયોજન કર્યુ છે. પ્રકાશન કાર્ય શ્રી જૈન ધર્મ ફંડ પેઢી ભરૂચને સોંપાયું... પ્રીંન્ટીંગનું કાર્ય શ્રી નેહજ પ્રીન્ટર્સને સોંપાયું, ગ્રંથની શોભા-ગ્રંથ અંગેના અનેક વિવિધ આયોજન માટે અનેક વ્યક્તિ નો સાથ સહકાર તથા સહયોગ શ્રી રાજેંદ્રભાઈના સંયોજનને આભારી છે. શ્રી લબ્ધિ-વિક્રમસૂરીશ્વરજી સંસ્કૃતિ કેંદ્ર અને શ્રી જૈન ધર્મ ફંડ પેઢી ભરૂચ બન્નેએ મળી શા સનના અનેક કાર્ય કરવા સફળ થાય તેવી શાસન દેવને આ પ્રસંગે પ્રાર્થના કરું છું.

● ''દાન પ્રેરક પૂજ્યો'' તથા ''ભક્તામર દર્શન'' ગ્રંથના દાતાઓ

આ મહાન ગ્રંથ આજની ભયંકર મોંઘવારીમાં સુંદર-ભવ્ય અને સર્વોત્તમ બનાવવા વિશાળ ધનરાશિની જરૂર પડે. અમને કહેતાં આનંદ થાય છે, જેવું કાર્ય હોય તેવું દાન પણ અવશ્ય મળી જાય છે. હકીકત-પરિસ્થિતિ અને ચીજનું મૂલ્ય કરનાર પ્રત્યેક કાળમાં સજ્જનો હોય છે જ. ગ્રંથ પ્રકાશનમાં સિંહફાળો શ્રી ઝવેરચંદ પ્રતાપચંદ સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘ વાલકેશ્વરનો છે... આ સંઘે શ્રી ભરૂચ જિર્ણોદ્ધાર-પ્રતિષ્ઠામાં પણ સુંદર સહકાર આપેલ. આ સાથે આદિનાથ જૈન સંઘ ચીકપેઠ બેંગલોર વિગેરે અનેક સંઘો અનેક મહાન દાતાઓએ ઉદાર દાન તથા સહકાર આપેલ છે. દાન દાતા સમસ્ત સંઘો. મહાનુભાવોની પુનઃ પુનઃ હાર્દિક અનુમોદના કરૂં છું. સાથે-સાથે નમ્ર વિનંતિ આવા કાર્ય માટે જ્યારે જ્યારે અમે ટહેલ નાંખીએ ત્યારે અમને સદા સાથ સહકાર આપજો.

મહાન ગ્રંથનું કાર્ય અનેક હૃદય-બુદ્ધિ અને હાથોને આભારી હોય-ગ્રંથ અંગે પરામર્શ દાતા મંડળ જે છે તે સૌના ગ્રંથમાં નામ આલેખન કર્યા છે. આ સમગ્ર કાર્યમાં પૂ. નંદીયશ વિજયજી મ.ની પૂજ્યશ્રીની સેવામાં અવિરત પણે ઉપસ્થિત રહી. કેવી રીતે પ્રેરણા કરતા રહ્યા તે સંપાદકીયમાં પૂજ્યશ્રીએ પોતે જ જણાવ્યું છે. પૂજ્યશ્રીના પ્રત્યેક કાર્યના પૂરક પૂ. મુનિ શ્રી નંદીયશવિજયજી મ. ની પણ વિશિષ્ટ સુઝબુઝ અને દાનની પ્રેરણાની અમે અનુમોદના કરીએ છીએ.

આ પ્રસંગે પૂ. વિદુષી સાધ્વીવર્યા રત્નચૂલાશ્રીજી મ.સા. ને વંદન કરું છું. આ સિવાય જેઓ સદાય ગુરુ સેવા, શાસન સેવામાં તત્પર રહે છે તેવા પૂ. બેન મ.સા.ના આ કાર્યમાં લાગણી, ઉત્સાહ, આયોજન અને ઘગશ અવર્ણનીય રહ્યા. મહાન દાતાઓએ અમને જે ધર્મ પ્રેરણા આપી છે તેનાથી આ કાર્ય ખૂબજ સરળ અને સુંદર બન્યું છે. આ પ્રસંગે અમે પૂ. બેન મ.સા. તથા તેમના સમસ્ત સાધ્વીજી સમુદાયને તેમજ પૂ. ગુરુદેવ રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની આજ્ઞાથી

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

દૂર સુદૂર વિચરીને પણ લબ્ધિ-વિક્રમરાજનો યશ ફેલાવતા પૂ. સાધ્વીવર્યા શુભોદયાશ્રીજી મ.સા. તેમજ સાધ્વીવર્યા જયલતાશ્રીજી મ.સા. ને પણ યાદ કરીને વંદના કરું છું શ્રીમાન્ ડૉ શ્રીનિવાસનજી તથા શ્રી જીતુભાઈ તથા શ્રીમાન્ મનોરથમલજી કોઠારીના સહકારની મુકતકંઠે પ્રશંસા કરું છું. તેઓએ પૂજ્યશ્રીના હાથનીચે કાર્ય કરી ઈંગ્લીશ તેમજ હિંદી વિભાગોના ભાષાંતરનું કાર્ય ખૂબજ ખંત પૂર્વક કર્યું છે.

● ધન્ય ચિત્રકાર

શ્રી અશોકભાઈ શાહ (પદ્મપુત્ર) એક આશાસ્પદ યુવાન જૈન ચિત્રકાર છે. ભક્તામરના ચિત્રોથી તેમની ચિત્ર યાત્રાનો પ્રારંભ થયો અને આજે એમની ચિત્રકલાથી જૈન સંઘ શોભી ઉઠયો છે. હજારોની સંખ્યામાં તેમને જૈન ચિત્રોનું નિર્માણ કર્યું. અત્યારે પણ તેમની કલમ અવિરત ચાલી રહી છે. શ્રી અશોકભાઈ કહી રહયાં છે. ગુરુ કૃપાની બલિહારી છે. આવા નમ્ર સજ્જન અશોકભાઈ શાહને અંતરના અભિનંદન... અભિવંદન...

અનુમોદના નેહજ પરિવારની

મુંબઈમાં પાટણ નિવાસી શ્રી જયેશભાઈ શાહ દ્વારા નેહજ પ્રીન્ટર્સ ચાલે છે. પ્રેસ અને પ્રીન્ટીંગની દુનિયા જ અલગ છે. પ્રેસ અને પ્રીન્ટર્સના અનુભવો સદાય સૌને વિચિત્ર હોય છે. છતાં ય તેમાં કેટલાંક અપવાદ તો હોય જ. ભક્તામર દર્શન-ગ્રંથ પ્રકાશનના પ્રારંભથી જયેશભાઈ ગ્રુપ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનું આરાધક-ઉપાસક બની ગયું. ગ્રંથ અંગે તેમને અપૂર્વ લગની લાગી તેથી આ ગ્રંથને સમજવા શ્રી ઉવસગ્ગહરં તીર્થ, શ્રી કુલ્પાકજી તીર્થ-સિકંદ્રાબાદ, ટુમકુર-પાર્શ્વલબ્ધિ ધામ, ચીકપેઠ (બેંગલોર), ગાંધીનગર, મૈસુર આદિ સ્થળે પૂ. ગુરૂદેવની સાથે રહ્યા. ગ્રંથના પ્રત્યેક પૃષ્ઠને સમજવાની-સુંદર અને એક્સ્ટ્રા ઓર્ડીનરી (extra ordinary) બનાવવા તેમણે હૃદયના ભાવથી જહેમત ઉઠાવી છે. આ ગ્રંથ અંગે તેઓ પણ ખૂબ યશસ્વિતાના સહભાગી છે. જયેશભાઈ પાસે કાર્ય સંનિષ્ઠ એક વિશાળ ગ્રુપ છે... આદિએ આ કાર્યમાં અંતરના ઉત્સાહથી કાર્ય કર્યું છે. અને અધિક મહત્ત્વની વાત એ છે કે કાર્ય કરતાં તેઓ સૌ જિન-ભક્તિ, ગુરુભક્તિના રંગે રંગાયા છે... તેમની પ્રભુભક્તિ સદા વૃદ્ધિ પામો એજ શુભ ભાવના...

શ્રી જૈન ધર્મ ફંડ પેઢી

શ્રી ભરૂચ તીર્થની વર્ષો જુની સાત ક્ષેત્રનો વહીવટ કરતી આ પેઢી છે. આ પેઢીના આદ્ય સ્થાપક જૈન સંઘના સુપ્રખ્યાત વિદ્વાન શ્રી અનોપચંદભાઈ શેઠ છે. અત્યારે શ્રી સંઘના પ્રમુખ શ્રી કેશરીચંદજી શ્રોફ છે. આ પેઢીના મંત્રી રૂપે મને જિર્ણોદ્ધાર તથા શાસન કાર્ય કરવાનો લાભ મળ્યો છે. તેને હું ગુરુકૃપાનું ફળ સમજુ છું. મારી આંખની તકલીફ તથા કૌટુંબિક જવાબદારી વચ્ચે મારે જે સેવા આપવી જોઈએ તે આપી શક્યો નથી. પણ, અથથી ઈતિ સુધી માનસિક રીતે આ કાર્યમાં લીન રહેવા શક્ય દરેક સેવા કરવા આતુર રહ્યો છું. પ્રભુ શાસનના પ્રભાવે-ગુરુકૃપાએ અનેક પુણ્યાત્માના દાને આ ગ્રંથ શ્રી સંઘની સેવામાં રજુ થઈ રહ્યો છે. શ્રેષ્ઠ બનાવવાના સર્વોત્તમ ભાવ હોવા છતાં જ્યાં પ્રયત્નની ખામી રહી હોય તે સૌની હાર્દિક ક્ષમા...

પ્રભુ શાસન તારક છે... ઉદ્ધારક છે... આપણે સૌ શાસન દ્વારા ધન્ય બનીએ. "જૈનં જયતિ શાસનમ્" નાદ ગુંજિત બને... એ પૂજ્યશ્રીની હાર્દિક ઈચ્છા સફળ બનો...

નમ્ર નિવેદક

શ્રી જૈન ધર્મ ફંડ પેઢી વતી ડૉ. સુરેશભાઈ મહેતા

શ્રી મુનિસુવ્રત તીર્થ ભરૂચ. તા.૧૪-૬-૯૭

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

સંપાદકીય

આજેય મગનબાગમાં આવેલી આઈડીયલ હાઈસ્કુલનો વર્ગ યાદ આવે છે. કેવો મધુરો શ્લોક પહેલા દિવસથી જ ભણવામાં આવ્યો. આજે પણ તે શ્લોક યાદ છે.

''भोः भोः बालाः संस्कृत भाषा सुलभा किं वा दुर्बोधा वा।
सुलभा सुलभा न च दुर्बोधा बालाः एवं बिधिना पठिताः
सम्यक् पठिता आर्यैः पूर्वम् श्रवणं पठनं गुरू-मुख-मूलम्'' ॥

શ્લોકનો ભાવ આવો છે. શાળામાં જતાં બાળકોને એમના માતા-પિતા કે વડીલો પૂછી રહ્યા છે. શું ખરેખર સંસ્કૃત ભાષા શીખવી સહેલી છે કે અઘરી ? ત્યારે બાળકો જવાબ આપતાં ગાજી ઊઠે છે. "સહેલી છે... સહેલી છે... સંસ્કૃત ભાષા શીખવી જરાય અઘરી નથી. કારણ, પૂર્વકાળમાં બાળકો ગુરુજનો વડે એવી સુંદર રીતે ભણાવવામાં આવતા હતા; ભણવું કે સાંભળવું બધું જ ગુરુ મુખથી જ થતું હતું." આવા શ્લોકો ધોરણ પાંચમાંથી ભણવા મળ્યા. સંસ્કૃત ભાષા સાથે પ્રેમ બંધાઈ ગયો. તે વખતે એસ.એસ.સી.માં સંસ્કૃત ભાષા લેવાનો નિર્ણય થયો. આજના મારા સંસ્કૃત જ્ઞાનનો પાકો પાયો ત્યારથી નંખાઈ ગયો. તે વખતના અમારા મેટ્રીકના અભ્યાસક્રમમાં (Syllabus) માં ભાવદેવસૂરિ વિરચિત શ્રી પાર્શ્વનાથ ચરિત્રમાંથી લીધેલી પ્રણામ મિત્ર, પર્વ મિત્ર અને નિત્ય મિત્રની કથા હતી. કથા હૃદય સ્પર્શી હતી. આજે આ કથા યાદ કરું છું. હજારોને આ જ કથા પ્રવચનમાં સમજાવી ચૂક્યો છું. મને ખૂબ જ આનંદ થતો હતો કે મહારાષ્ટ્ર સરકારે પ્રત્યેક વર્ષે જૈન સંસ્કૃત સાહિત્યમાંથી કોઈ એક પાઠને અભ્યાસક્રમમાં સમાવેશ કરવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો. તેથી જ જિજ્ઞાસા આગળ વધી. મારા પૂર્વેના વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસક્રમમાં ક્યા જૈન ગદ્ય-પદ્યનો સમાવેશ થયો હતો તે અંગે શોધ ચલાવતા ભક્તામરનું નામ સાંભળ્યું.

આજે જે ભક્તામર પરના અપૂર્વ ગ્રંથ સંપાદનની વેળા આવી છે તે જ "ભક્તામર"નું નામ સાંભળી પ્રસન્નતા થઈ. બસ, **ભક્તામરમાં કાંઈક એવું છે કે જે જનસામાન્યથી માંડીને જૈન વિશેષને કે વિશિષ્ટ જૈન સહુને એક સરખી રીતે આકર્ષિત કરે છે.** ત્યારબાદ, ભક્તામર સ્તોત્ર કંઠસ્થ પણ કર્યું. પણ એટલું બધું ઝડપથી કંઠસ્થ થઈ ગયું હતું કે મને પોતાને પણ હું ક્યારે ભક્તામર શીખી ગયો તેનો ખ્યાલ ન આવ્યો. અર્થના બોધ વિનાનું ભણવામાં મને ક્યારેય મજા આવી નથી. કોઈપણ સૂત્ર ગોખવું હોય અને તેનો અર્થ સામાન્યથી પણ ધારી ન શકાય તો ગોખવું મારા માટે આજેય અશક્ય જેવું છે. અર્થના અનુસંધાન પૂર્વક જ સૂત્ર શીખવું અને શીખવવું જોઈએ; એવું મારું મંતવ્ય છે. ભક્તામરે દિલમાં સ્થાન જમાવી દીધું. દીક્ષા લીધા બાદ રોજ નવ સ્મરણ ગણવાનો અભ્યાસ રહ્યો. પ્રથમ ચાતુર્માસ ભાયખલામાં થયું હતું. મોતીશાના એ ભવ્ય મંદિરમાં ક્યારેક એકાંતમાં ભક્તામર બોલવાનો અનેરો આનંદ આવતો હતો. પૂજ્ય ગુરુદેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મ.સા. પણ રોજ નવ સ્મરણનો પાઠ કરતા હતા. ક્યારેક સમય ન મળ્યો હોય તો સંધ્યા સમયે હું નવસ્મરણો સંભળાવતો.

આ બધા વખત દરમ્યાન પૂ. ગુરુદેવનો ભક્તામર તરફ ઝોક એકદમ કેમ વધી ગયો તેની ચર્ચા થઈ શકી નથી. પણ મદ્રાસના વિ.સં. ૨૦૨૪ ના ચાતુર્માસ માટે વિહારનું પ્રસ્થાન થયું. ત્યારથી પૂ. ગુરુદેવ "કુંતાગ્રભિન્ન" એ ગાથાનો પાઠ રોજ કરતા હતા. મદ્રાસનું એ મહાન ચાતુર્માસ અનેક રીતે યશસ્વી અને પ્રભાવક બન્યું. ધર્મયુદ્ધ જેવા પ્રસંગોમાં પણ પૂ. ગુરુદેવની યશસ્વીતા સર્વત્ર છવાયેલી રહી. અને સમસ્ત દક્ષિણ ભારત પર પૂજ્યશ્રીની પ્રતિભા છવાઈ ગઈ. આજ ચાતુર્માસની પૂર્ણાહુતિ બાદ પૂ. ગુરુદેવની નિશ્રામાં મદ્રાસ કેશરવાડી રેડહીલ્સમાં ઉપધાન થયા. કલાકો સુધી જિનભક્તિ કરવા ટેવાયેલા પૂ. ગુરુદેવને અહીંના ઋષભદેવ ભગવાનની ભક્તિમાં ખૂબ આનંદ આવવા

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

માંડ્યો. હૃદયના ભાવોને વાચા આપવા માટે મહાકવિ ધનપાલની વૃષભ પંચાશિકાથી ભગવાનની સ્તુતિ કરી. એક દિવસ સાધ્વી વાચંયમાશ્રીજીએ પૂ. ગુરુદેવને ભક્તામરથી પ્રભુને સ્તવના કરવાની વિનંતી કરી. બસ, ત્યારથી સમુહમાં ભક્તામરનો પણ યજ્ઞ શરૂ થયો. ભક્તામર ચાલુ જ રહ્યું. સમુહ પાઠ રૂપે તેની કીર્તિ પ્રસરતી રહી. પૂજ્ય ગુરુદેવનો મધુર સ્વર... આંતરિક જિનભક્તિ... શુદ્ધ ઉચ્ચારણ... આ બધાની સાથે એક દિવ્ય જિનભક્તિનું સર્જન થયું. મદ્રાસ અને બેંગલોરના ચાતુર્માસ પૂર્ણ કરી પૂજ્ય ગુરુદેવે સિકંદ્રાબાદમાં કુંથુનાથ ભગવાનની ભવ્ય અંજનશલાકા પ્રતિષ્ઠા કરાવી. બરાબર અંજન કરતી વખતે ઘંટનાદ થયો, ઘણાએ સાંભળ્યો અને જાણે જિનશાસનનો અને ભક્તામરનો ઘંટનાદ કરવાનું પૂજ્ય ગુરુદેવને સૂચન થયું. સિકંદ્રાબાદથી શિખરજીની ૧૯૧ દિવસની મહા સંઘયાત્રાનું પ્રસ્થાન થયું. ૫૦૦ વર્ષ બાદ આયોજિત આવી સંઘ યાત્રા એક સાહસ હતું. અનેક પ્રશ્ન વિરામો આ યાત્રાના પ્રારંભથી પૂર્ણાહુતિ સુધી આવ્યા જ કર્યા. પરંતુ દરેક પ્રશ્નવિરામ માટે ભક્તામર પૂર્ણવિરામ હતું. લોકોએ અનુભવ કર્યો કે ભક્તામરની સમુહ પ્રાર્થના બાદ સંઘ યાત્રાનું પ્રયાણ થતું અને કોઈ પણ વિઘ્ન ન આવતું. શહેરે શહેરમાં અને જંગલે જગલમાં ભક્તામર ગુંજિત થયું. સંઘની નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિમાં "ભક્તામર" પણ એક અનન્ય બળ હતું. પૂ. ગુરુદેવ કહેતા હતા સંઘ યાત્રાની પૂર્ણાહુતી સુધી તો ભક્તામરના પ્રભાવ અને કલ્પો વિશે કશું જ ધ્યાન આપી વાંચ્યું ન હતું. ત્યાર બાદ પૂ. ગુરુદેવે ભક્તામર વિશે જરૂર વાંચ્યું હશે. પરંતુ ભક્તામર દ્વારા જિનભક્તિની આવશ્યકતાથી પૂ. ગુરુદેવની પ્રાર્થનામાં, નિત્ય સ્તવનમાં ભક્તામર સ્થાન પામ્યું હતું. જાણે ભક્તામરના મંગલ સ્વરોને સમસ્ત ભારતમાં ગુંજવું હતું. સ્તોત્ર અધિષ્ઠાયિકા ચક્રેશ્વરી અને શાસનસેવા સમુદ્યતા માતા પદ્માવતીને આ સ્તોત્રને ભારતના મધ્ય ભાગમાંથી ગુંજવવું હતું. બે જ વર્ષ બાદ એક મહાન સંઘયાત્રાનું આયોજન થયું. અને કલકત્તાથી સિદ્ધાચલનો છ'રી પાલિત સંઘ નીકળ્યો. પૂર્વ દિશામાં તીર્થંકર ભગવાનની નિર્વાણ કલ્યાણક ભૂમિ અને પ્રભુ આદિનાથ ભગવાનની જન્મ કલ્યાણકભૂમિ અયોધ્યામાં પણ ભક્તામર ગુંજ્યું અને શત્રુંજયના દાદાના દરબારમાં સંઘ પૂર્ણાહુતિ વખતે પૂ. ગુરુદેવે જાણે ભક્તામરની આ ભક્તિને તેજ પ્રભુના ચરણમાં સમર્પિત કરી... આટલા ટુંકા સમયમાં તો ભારતમાં ભક્તામરની ધૂન મચી ગઈ હતી. કેટલાક ભાવિકો સેંકડો અને હજારો માઈલોથી ભક્તામરની ભાવભીની ભક્તિમાં ભીંજાઈ જવા આવતા હતા. પછી તો "**લાખ+દુઃખો કી એક દવા ભક્તામર**" છે તેવું સહુ સમજી ગયા. જિન ભક્તિનો મંગલ પ્રવાહ ભક્તામરમાં હાયવોલ્ટેજથી વહી રહ્યો છે તેવો સહુને ખ્યાલ આવ્યો. પાલીતાણા આરીસા ભુવનના ચાતુર્માસમાં પણ દૂર-સુદૂરથી ભાવિકો ભક્તામર શ્રવણ માટે આવ્યા જ કરતા હતા. પાલીતાણા બાદ જૈન ધર્મની રાજધાની સમા ગણાતા અમદાવાદમાં પૂ. ગુરુદેવનું ચાતુર્માસ થયું. અહીં ભક્તામરના પ્રબળ ચમત્કારો પ્રત્યક્ષ થયા. વર્ષોથી લકવાથી પીડાતા સાધ્વીજીનો રોગ સદંતર મટી ગયો. ભક્તામરની આ ભક્તિએ ભક્તામર મહાપૂજનનું સૌ પ્રથમ આયોજન શાંતિનગરમાં કર્યું. જિનભક્તિના અનુપમ ભાવથી મુખરિત આ પૂજનથી સમસ્ત અમદાવાદ નગરી મુગ્ધ થઈ ગઈ. આજે પણ સાચાદેવ સુમતિનાથ દાદાની છાયામાં ભણાવાયેલું સર્વ પ્રથમ ભક્તામર પૂજન સુવર્ણાક્ષરી ઈતિહાસ છે. આ આયોજન પૂ. ગુરૂદેવ પોતાની આરાધના પૂરતું સીમિત રાખવા માંગતા હતા. પણ પૂજનની સફળતાએ, પૂજનના પ્રભાવે અન્ય વિધિકારકોને આકર્ષ્યા. થોડી પાંડિત્યની છાંટ ભભરાવી તેમણે આ પૂજનની વિધિઓ પ્રસિદ્ધ કરી. પણ સર્વ પ્રથમ પૂજનનું આયોજન તો પૂજ્ય ગુરુદેવની જ પ્રભાવક્તાનું પરિવાહક બન્યું... પછી તો... મુંબઈ... બેંગલોર અને સિકંદ્રાબાદ અને મદ્રાસમાં આ પૂજનો અનેરા પ્રભાવ અને ભક્તિભાવથી ભણાવાયા.

સંઘયાત્રા પૂર્ણાહુતી બાદના પાલીતાણાના ચાતુર્માસ દરમ્યાન જ એક સુંદર કલાકાર યુવક નજરે ચડ્યો હતો. બીજાપુરના ચાતુર્માસમાં તેના દ્વારા ભક્તામરના ચિત્રો બનાવવાનું શરૂ કરાવ્યું. ભક્તામરનો કોઈ પણ સાધક જો અર્થ સમજીને ભક્તામર બોલે તો શબ્દ ચિત્ર તેના મગજમાં આવ્યા વગર રહે જ નહીં. આ ચિત્રોને શીઘ્ર બનાવીને પ્રકાશિત કરવાની યોજના હતી. પણ યોગાનુયોગ હશે બીજાપુરના વિક્રમ સંવત ૨૦૩૩ ના ચાતુર્માસ અને ત્યારબાદના મદ્રાસના ચાતુર્માસમાં ચિત્રોનું કામ ચાલુ હોવા છતાં તે ચિત્રો માત્ર રેખાંકન સુધી સીમિત રહ્યા... વર્ષો વીતી ગયા આખરે એક વાર કાગળ (નીપાણીની બાજુમાં) ગામમાં જવાનું થયું. ધૂળમાં રહેલ રત્નો જેવા જૈન ચિત્રકાર અશોકભાઈ મળ્યા. તેમણે પાછા ભક્તામર ચિત્રોની સ્થગિત વાતને ઉત્તેજિત કરી આ તરફ શકુનિકા વિહારના (ભરૂચના)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

જિર્ણોદ્ધારના ચક્રો ગતિમાન થઈ ગયા હતા. ભરૂચ તીર્થનો તીર્થોદ્ધાર એ નક્કર હકીકત બનતી જતી હતી. તો ભક્તામર મંદિરની આવશ્યકતા કેટલાય વર્ષોથી વિચારવામાં આવી રહી હતી. પૂ. ગુરુદેવની ભક્તામરની પ્રબળ ભક્તિથી ભરૂચ સંઘે પણ ભારતભરના સર્વ પ્રથમ ભક્તામર મંદિર સહિત અશ્વાવબોધ તીર્થ શકુનિકા વિહાર તીર્થના જિર્ણોદ્ધારનો નિર્ણય કર્યો. પૂ. ગુરુદેવે તો પ્રથમથી જ આ કાર્ય માટે મને આશિષ પ્રદાન કર્યા હતા. પરમ ગુરુદેવની શીળી છાયાથી જ તેઓની કૃપાથી જ ભરૂચના જિર્ણોદ્ધારનું કાર્ય શક્ય બન્યું હતું. હવે આ મંદિરમાં ભક્તામરના ચિત્રોનું કાર્ય પુરૂ કરવું પડે તેમ હતું, શ્રી અશોકભાઈએ આ કાર્ય પૂર્ણ કર્યું.

●●● આ કાર્ય પૂર્ણ થયા બાદ તો ગ્રંથ તુરત જ પ્રસિદ્ધ થઈ શકે તેમ હતો... પરંતુ ઈંગ્લીશમાં સુંદર ભાષાંતર અને યંત્રોની શુદ્ધિનું કાર્ય કરવાનું હતું. શ્રી સુરેશભાઈ અજમેરાએ ગ્રંથ પ્રકાશનમાં ખૂબ જ રૂચિ બતાવી. અને આજથી લગભગ ૧૦ વર્ષ પૂર્વે આ ગ્રંથ અંગે ખૂબ જ લગનથી કાર્ય શરૂ કર્યું... શ્રી સુરેશભાઈ અજમેરાની ગ્રંથ પ્રકાશનની ખૂબ ઈચ્છા હોવા છતાં આ કાર્ય રોકાઈ ગયું... એ દરમ્યાન તો ભક્તામરના ઘણા પ્રકાશનો બહાર આવવા માંડ્યા... છેવટે હું સિકંદ્રાબાદમાં ચાતુર્માસ હતો ત્યારે "દિવાકાર પ્રકાશન" આગ્રા તરફથી રંગીન ચિત્રો વાળું સચિત્ર ભક્તામર પ્રસિદ્ધ થયું... છતાંય શ્રી ભક્તામર પ્રકાશનની વાત તો ચાલુ જ રહી... ખાસ કરીને અભિન્ન હૃદયી મુનિરાજ નંદિયશવિજયની સતત પ્રેરણાએ આ ગ્રંથના પ્રકાશન અંગે મને ઉત્સાહિત કર્યા જ કર્યો છે. આ તરફ જિર્ણોદ્ધારના કાર્યો પણ આવ્યા જ કરતા હતા... શ્રી ભરૂચ તીર્થનું કાર્ય પૂર્ણ થયું હતું, તો સોલારોડ અને શ્રી ઉવસગ્ગહરં તીર્થની પ્રતિષ્ઠાના કાર્યો પણ પૂર્ણ કરવાના હતા. શ્રી કુલ્પાકજી તીર્થના તથા શ્રી બનારસ તીર્થના કાર્યો ચાલુ જ હતા... છતાં શ્રી ઉવસગ્ગહરં તીર્થની ભવ્ય અને અલૌકિક પ્રતિષ્ઠા બાદ મેં થોડા અવકાશનો અનુભવ કર્યો... એ જ ગાળામાં નેહજ પ્રિન્ટર્સ વાળા શ્રી જયેશભાઈને મુનિ નંદિયશવિજયજીએ પ્રેરિત કર્યા... અને મને પાછો ઉત્સાહિત કર્યો... શ્રી કુલ્પાકજી તીર્થની પ્રતિષ્ઠા પહેલાં આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરાવવાની યોજના ઘડી... પણ કાર્ય લંબાતું જ ગયું... જયેશભાઈએ આ ગ્રંથ અને સમસ્ત શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર અંગે એક યશસ્વી યોજના પણ ઘડી છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રકાશનને માત્ર વ્યવસાયના અંગ તરીકે ન સમજતા પોતાની આંતરિક રૂચિને આ કાર્યમાં સતત લગાવેલ રાખી છે. તેમને તથા મુનિરાજ નંદીયશવિજયજીએ પોતાની સુઝ-બુઝનો મોકળા મને આ ગ્રંથની શોભા અને ઉપયોગીતા વધારવા માટે પ્રયત્નો કર્યા છે. બંનેય જણ અંતરના આશીર્વાદના અધિકારી બનેલ છે. લગભગ પૂર્ણાહુતિના પંથ પર આ કાર્ય જઈ રહ્યું હતું ત્યારે શ્રી પ્રતાપભાઈ ટોલિયાને આ કામ અંગે જોડ્યા. શ્રી મનોરથમલજી કોઠારીએ પણ આ કાર્ય કર્યું અને છેલ્લે આ કાર્યમાં પોતાના રસથી જોડાયેલ શ્રી ડૉ. શ્રીનિવાસનજીએ અનન્ય રસ દાખવ્યો. શ્રી જીતુભાઈના ઈંગ્લીશ ભાષાંતરને સંશોધિત કરી "આરાધના દર્શન" અને "રહસ્ય દર્શન"ના ઈંગ્લીશ ભાષાંતર તથા પ્રુફ વાંચનનું કાર્ય પૂર્ણ કરી છેવટના યશસ્વી સહકારી બન્યા. આમ, આ મહાન ગ્રંથને પ્રકાશન પંથ સુધી પહોંચાડવામાં મને સતત પ્રેરણા અને સહકાર આપવામાં મારા નિશ્રાવર્તી પ્રત્યેક સાધુ-સાધ્વીજીનો ફાળો છે જ અને પૂજ્ય ગુરુદેવની સ્મૃતિને વિશેષ સંજીવિત રાખી ગ્રંથસ્થ કરવા માટે ભક્તામર સ્તોત્રનું હિન્દી ભાષાંતર પણ પૂજ્યશ્રીએ જે કર્યું હતું તે જ આ ગ્રંથમાં લેવામાં આવ્યું છે.

આ ગ્રંથને અપૂર્વ બનાવવાની ભાવનાથી ગ્રંથમાં "આરાધના દર્શન" અને "રહસ્ય દર્શન"નું આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. આ આલેખન કરવાની જવાબદારી હોવાથી મેં મારા સ્વભાવ પ્રમાણે અનેક ગ્રંથોનું અવગાહન પ્રારંભ કર્યું. શ્રી ભકતામર અને ભક્તામર સંબંધી સાહિત્યનું વાંચન શરૂ કર્યું. મને લાગ્યું કે મારી જિંદગી ટુંકી પડશે, પણ આ બધાં ગ્રંથોનું અને તેને લગતા પેટા વિષયોનું અવગાહન બાકી જ રહી જશે. જો, એકધાર્યો સમય મળ્યો હોત તો હજી પણ ઘણી સુંદર સામગ્રીનું સંયોજન આ ગ્રંથમાં થઈ શકત. પણ, હવે તો મારી આસપાસના ચાહકોનું અને અનુમોદકોનું ધૈર્ય ઘટવા માંડ્યું છે. આ ગ્રંથનું પણ દળ વધારી શકાય તેમ લાગતું નથી. એટલે "**શ્રી ભક્તામર સર્વસ્વ**" નામનો બીજો ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવો એ જરૂરી લાગ્યું છે. આ ગ્રંથમાં પણ પૃષ્ઠોની મર્યાદા નડી છે. સમયની સંકડામણ લાગવા માંડી છે. આમ, ભકતામર અંગે ઘણું ઘણું કર્યું હોવા છતાંય ઘણું ઘણું બાકી રહી જાય છે એ માટે એક જ માર્ગ છે કે હવે શ્રી ભક્તમાર સ્તોત્ર પર કોઈક ભક્તામર પ્રેમીએ પી.એચ.ડી. કરીને સંશોધનાત્મક કાર્ય કરવું જોઈએ. હજી પણ નીચે મુજબના કાર્યો કરવાના રહી જાય છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

૧. શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની દરેક અપ્રસિદ્ધ ટીકાઓનું શુદ્ધિકરણ અને પ્રકાશન

૨. દરેક ટીકાકારોની અભિપ્રાયોની સર્વાંગી સમીક્ષા

૩. સેંકડોના પ્રમાણમાં આ ભક્તમારના પદ્યમાં અને સમશ્લોકી તથા વિવિધ છંદોમાં ભાષાંતર થયા છે આ દરેક ભાષાંતરનો એક સંશોધનાત્મક અભ્યાસ થવો બાકી છે

૪. કો'ક હસ્તલિખિત દિગમ્બર પ્રતોમાં જ ભક્તમારના ચિત્રો મળે છે. જેમાંના (એક ભક્તામર રહસ્ય ઈન્દોરથી પ્રકાશિત પુસ્તકમાં છપાયેલા છે) આ ચિત્રોથી માંડીને સાંગલીથી સ્થાનકવાસી સાધ્વી નિલમશ્રીજીની પ્રેરણાથી પ્રસિદ્ધ થયેલ રેખાચિત્રો, દિગમ્બર શ્રી કાનજી સ્વામીના પુસ્તકમાં પ્રકાશિત ચિત્રો, તીર્થંકર માસિકમાં રજુ થયેલા પ્રતીક ચિત્રો મુનિ કુંદકુંદવિજયજી મહારાજની પ્રેરણાથી પ્રસિદ્ધ થયેલ દ્વિરંગી ચિત્રો-આગ્રા દિવાકર પ્રકાશન તરફથી દોરેલા ચિત્રો તેમજ પ્રસ્તુત ગ્રંથના ચિત્રોનું પણ વિવિધ કલાની દૃષ્ટિથી અભ્યાસ અને પૃથક્કરણ થવું જરૂરી છે

જૈન શ્વેતામ્બર ભંડારોમાંથી થોડા ઘણા મોગલશૈલીમાં બનેલા કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રના ચિત્રો ઉપલબ્ધ થાય છે. પણ ભક્તામર સ્તોત્રને લગતા કોઈપણ ચિત્રો હજી સુધી પ્રસિદ્ધ થયા નથી અને કોઈ પણ ઠેકાણેથી પ્રાપ્ત થયા હોય તેવો ઉલ્લેખ પણ પ્રાપ્ત થતો નથી. આ હકીકત પણ સંશોધન માંગે છે

૫. શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રને લગતા વૃદ્ધ પરંપરાના યંત્રો-મંત્રો અને તંત્રો પૂજ્ય હરીભદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.એ આપેલા યંત્રો-મંત્રો અને તંત્રોનો અભ્યાસ થવો જરૂરી છે. આ તંત્રો-મંત્રો અને યંત્રોનું સાહિત્યિક દૃષ્ટિથી પૃથક્કરણ તો જરૂરી જ છે પણ સાધના અને અનુભૂતિ દ્વારા ચકાસણી થઈ મૂલ્યાંકન ન થવું જરૂરી છે.

૬ સાહિત્યની દૃષ્ટિથી સમગ્ર કાવ્ય અને તેમાં વર્ણિત, પદાર્થોનો થોડો અભ્યાસ હર્મન જેકોબીએ અને રૂદ્રદેવ ત્રિપાઠી વિગેરેએ કરેલ છે. છતાંય પ્રત્યેક વિગતોનું તલસ્પર્શી અધ્યયન થવું જરૂરી છે

૭. શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની મહિમા કથાઓ જેનું સૌ પ્રથમ આલેખન પૂ.આ. ગુણાકરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની વૃતિમાં છે. દિગમ્બર પરંપરામાં બ્રહ્મચારી રાયમલ્લજીએ કથાઓનું આલેખન કર્યુ છે. આ બંને સંસ્કૃત લખાણો પરથી સારાભાઈ નવાબે નવસ્મરણના પુસ્તકમાં તથા પંડિત ધીરજલાલ શાહે પોતાના "**ભક્તમાર રહસ્ય**"માં આ કથાઓનું આલેખન કર્યું છે અને તે પછી પણ અનેક વિદ્વાનો અને પંડિતોએ આ કથામાં કરેલા સંસ્કારો; સુધારાઓ અને વધારાઓ કર્યા છે, આનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કથાઓના વિકાસના અધ્યયનમાં રૂચિ રાખનાર માટે ખૂબજ સુંદર વિષય બની રહે છે.

આ બધો અને આવો બધો એટલો વિશાળ વિષય છે કે હજી પણ ભક્તામર અંગે ઘણું ઘણું કરી શકાય છે. કોઈપણ વિદ્યાર્થીએ શીઘ્રતાથી ભક્તામર પર ડૉકટરેઈટ કરવાની જરૂર છે.

ભક્તામર મંદિરની સ્થાપના સહુ પ્રથમ શ્રી ભરૂચ તીર્થમાં થઈ. ત્યાર બાદ શિખરજી, મધ્યપ્રદેશમાં ધાર, પુના અને શંખેશ્વરમાં પણ ભક્તામર મંદિરના નિર્માણની વાત જાણી છે. ભક્તામર પરની અને જનજીવનની પ્રચંડ શ્રદ્ધા અને અગાધ આસ્થા પ્રેરાઈને હવે વિધિવત્‌ની "**ભક્તામર-પીઠ**"ના આયોજનની આવશ્યકતા છે. ભાવિને સંમત હશે તો એ કાર્ય પણ જરૂર થશે. જ્યાં પણ આ પીઠનું નિર્માણ થશે ત્યાં ભક્તિવાદ, જ્ઞાનવાદ અને મંત્રવાદના અનુપમ રહસ્યો ઝળહળી ઉઠશે. આ માટે મારી માનસિક આ યોજના તો તૈયાર જ છે. કોઈ પણ સંનિષ્ઠ સાધુ ભગવંતો કે શ્રાવક આ કાર્ય કરશે તો મને ખૂબ ખૂબ ખુશી થશે.

આ ગ્રંથના સંશોધનાત્મક આલંબન અને સંપાદનના કાર્યમાં ઘણા ઘણા ચિત્ર-વિચિત્ર અનુભવો થયા છે. (કહેવાતા નામધારીઓ અને કાર્યકરો વિશ્વાસનો ભંગ કરે તેવા આચરણો પણ કરતા હોય છે) કોઈકે આ ગ્રંથોના કેટલાક ફોટાઓ જોવા માટે મેળવી પોતાની રીતે પ્રસિદ્ધ કરી દીધા. કોઈકે માત્ર જોવા માટેની રજા મેળવી પોતાની રીતે કેસેટોમાં આ ફોટાઓના ઉપયોગ કરી દીધો. કોઈકે આ પ્રકાશનની વાત જાણી સમાંતર આવા ગ્રંથો પ્રકાશિત કરવાના મનોરથો કર્યા. કોઈકે આ યોજના જાણી લઈ પોતાના પ્રકાશનોને નવો વળાંક આપી દીધો. છતાંય જગતમાં સજ્જનોનો તોટો નથી જ હોતો. અનેક વ્યક્તિઓએ આ ગ્રંથના નિર્માણમાં પોતાનો પરિશ્રમ વિવિધ રીતે સીંચ્યો છે. આ બધાના

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

નામો લઈને પ્રકાશકોએ ધન્યવાદ આપ્યો છે હું પણ તેઓ દરેકને અને તે સિવાય પણ જેઓના નામ ધ્યાનમાં રહી શક્યા નથી તેઓ સહુને તથા જેઓએ કાંઈ ખારા-મીઠાં અનુભવ કરાવ્યા છે તેઓને પણ હૃદયપૂર્વકના આશિષ આપું છું. અને "**આત્માથી પરમાત્મા**" થવાના શુભ લક્ષ્યથી મારી આ સંપાદન યાત્રા સાથે તેઓની પણ સહકાર; સદ્‌ભાવ અને શુભઆશિષની વિશુદ્ધ આચરણાઓએ તેઓને પણ આત્માથી પરમાત્મા બનાવે.

ગ્રંથ સંપાદન યાત્રા પૂર્ણ કરતાં પહેલા માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજા તથા પૂ. ગુણાકરસૂરિજી મહોપાધ્યાય, મેઘવિજયજી ગણિવર, પૂ. કનકકુશલ ગણિ તથા વિદ્વાન ઉપાધ્યાય સિદ્ધિચંદ્રવિજયજી જેવા મહાન ભક્તામર સ્તોત્રના ટીકાકારના ચરણોમાં વિનમ્રતાપૂર્વક વંદન કરું છું. આ ગ્રંથોમાં જે પણ શ્રેષ્ઠ છે ! દિવ્ય-ભવ્ય છે તે તેઓની જ કૃતિઓનું પરિણામ છે !... જૈન ધર્મના જયનાદ જગવતા આ ભક્તામર સ્તોત્ર અંગે અનેક ધર્મપ્રેમીઓએ દિગમ્બર, શ્વેતામ્બર, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી. દરેક વિદ્વાનો ભાવુકોએ અથાક પરિશ્રમથી અનેક કૃતિઓની રચના કરી છે. આ તમામના વીતરાગ માર્ગાભિમુખ પ્રયત્નોની પુનઃ પુનઃ અનુમોદના કરું છું.

મુનિરાજ નંદિયશવિજયજીએ તથા સા.વર્યા વાચંયમાશ્રીજી (બેન મ.સા.) એ બહુમૂલ્ય ગ્રંથ માટે દાન ધારાના પ્રવાહને ઉત્તેજિત કરીને આ કાર્યને શક્ય બનાવ્યું છે તે માટે મારા ખૂબ ખૂબ ધન્યવાદ છે.

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ જૈન સંઘનું ઉદારદાન અને ગ્રંથ પ્રકાશન માટે સતત ઝંખતા ત્યાંના ટ્રસ્ટી શ્રી કીર્તિભાઈ, શ્રી બિપિનભાઈ અને શ્રી હિંમતભાઈ અને તેમજ દાનવીર શ્રી મહેન્દ્રભાઈ ભિમાણી પરિવાર અને શ્રી હર્ષદભાઈ પરિવાર, શ્રી રસિકલાલ ચુનીલાલ કાપડીઆ પરિવાર, શ્રી નાનકચંદ મોતીચંદ શાહ પરિવારે તો ખૂબજ સુંદર કર્મ નિર્જરા સાધી શ્રુતભક્તિ કરી છે.

છેવટે... આ ગ્રંથનું કાર્ય આજે મૈસુરમાં પૂર્ણ થવા આવ્યું છે. બેંગલોર ચીકપેઠમાં શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના જન્મદિને આ ગ્રંથને શ્રી આદિનાથ પ્રભુના ચરણમાં સમર્પિત કરી દેવસમર્પણ કરવામાં આવ્યું હતું. બસવનગુડી શ્રી વિમલનાથ જૈન મંદિર તથા જિનકુશલસૂરિ દાદાવાડીના ભવ્ય ભૂમિપૂજન અને ખાતમુહૂર્તના મંગલ દિવસ જેઠ સુદ-૩, તા.૮-૬-૯૭ તથા પૂ. ગુરુભગવંતના દીક્ષા દિને આ ગ્રંથનું અનુપમ ઉત્સાહ સહિત "ગુરુ સમર્પણ" કરવામાં આવશે. અને જે ધન્ય નગરી મદ્રાસમાં ગુરુભગવંતે આ ભક્તામરની સમુહ આરાધનાનો આરંભ કર્યો હતો એ જ નગરી મદ્રાસમાં આ ગ્રંથનું ઉદ્‌ઘાટન થઈને ગ્રંથની "લોકાર્પણ" વિધિ થશે.

આમ એક કાર્યની પૂર્ણાહુતિ થશે. પણ આ પૂર્ણાહુતિ અનેક અભિનવ કાર્યનું બીજ બનીને જ રહેશે...

વિશેષ વિગતોનું આલેખન "**શ્રી ભક્તામર સર્વસ્વ**" ગ્રંથમાં થશે.

સમસ્ત ગ્રંથમાં જાણે કે અજાણે વીતરાગ માર્ગથી વિરૂદ્ધ લખાયું હોય તો "મિચ્છામિ દુક્કડમ્"

વીશ વિહરમાન
જિન જન્મકલ્યાણકદિન
તથા સ્વજન્મદિન
ચૈત્ર વદ-૧૦,
વિ.સં. ૨૦૫૩
મહાવીર ભુવન,
મૈસુર (કર્ણાટક)

લબ્ધિ-વિક્રમ ગુરુ ચરણ રેણુ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

PREFACE

It needs hardly to be said that the efficacy of *The Bhaktamara Stotra* in mitigating the travails of devotees is everybody's experience. But atleast some of the devotees have the curiosity to know the method of its work. Since according to Jain philosophy the world is *paudgalic* i.e., atomic it is not entirely beyond our comprehension and control. A general doubt also is there in the minds of devotees as to the cause for differences in versions of such a popular text as *The Bhaktamara Stotra* some having forty-four and some forty-eight *Sloka*s. The *mantra*s and *yantra*s have been published often times and number of reprints too will be required to fulfil the growing needs of the society. But though the older editions are good and legibly printed many new editions do not have such characteristics.

We had an idea in our mind to bring out a new edition of *The Bhaktamara Stotra* to fulfil the needs of modern day youth. Who else can we approach than our Rev. preceptor Sri Rajyas Surisvarji Maharaj. With his usual kindness he readily acceded to our request and shouldered the responsibility. He more than fulfilled our expectations. The Gujarati annotation of *The Bhaktamara Stotra* which was prepared by our *Guruji* long back was translated under his direct guidance. It was presented in the form of direct address to the youngsters so as to captivate them. The *mantra* and *tantra* sections are normally considered dry. But people who attend his discourses regularly know that he has the knack of making things easier and attractive. The difficult things are presented in question and answer form and explanations are offered in the style of village-elder's address to youngsters. We hope this will prove useful to every one.

Preparation of a book of this magnitude required painstaking efforts and research for years together. One can understand the difficulties involved if one knows that the author and editor of the book is a great *jainacharya* and has the responsibility of renovating and consecrating sacred shrines of Jainism besides giving succour and direction to the laity. Our *Acharya* has admirably performed this task. We wonder how he could snatch some time to take up this responsibility too. Though we planned to release this ***illustrated*** edition long ago, the delay became inevitable as the original plan of 184 pages had to be given up and now this book is released with 436 pages with so many added features which are enumerated in a elsewhere page.

When his plans were known to other people they have come out quickly with their own illustrated editions. A videographer who browsed through the paintings borrowed them, videographed them and exploited them commercially even without our permission. We took it as his contribution for propagation of *Bhaktamara*. It taught us forbearance so to say.

As our *Acharya* has come in the mould of our ancient teachers he did not stop with giving annotations and explanations but suggested projects for further studies too, which any interested person can take up. It only shows his sound knowledge, confidence, humility and interest in the welfare of student community.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

It is his grace only which offered us the honour of publishing this work and we are indebted to him. What else can we do to our preceptor except offering *koti-koti-vandana*s at his lotus feet.

It is our fortune that our grand-preceptor himself could spot a good artist who could give the outlines for his conceptions of *Bhaktamara*. We offer our thanks to the artist Sri Virendra. When he could not proceede with the work further for personal reasons *Padmaputra* Ashokbhai Kagajwala offered his services and did the paintings admirably. We hope this will not only gladden the hearts of the people but will help them too. We also offer our thanks to Sri Pratapbhai Toliya, Sri Manorathbhai Kothari who translated the Hindi sections, Sri Jitubhai who translated *Gurudev*'s annotation of the verse portion and Dr. K. Srinivasan for translating the remaining sections into English and offering his services in editing the work too.

Some times the intentions of the writer is not completely brought out in translations. Our *Guruji* has tried to iron out the differences among the three versions by himself going through all the sections.

The project was proposed by Sri Labdhi-Vikramsoorishwarji Sanskriti Kendra. It was handled by Sri Rajendra Dalal, Managing Trustee, of the Kendra carefully. I thank him profusely on behalf of the Publishers.

We can understand the problems a work of this magnitude will pose to the printers. Nehaj Enterprise, Bombay co-operated with the editor to the latter's satisfaction and they deserve our congratulation for the neat and clean printing. Since the editor is a monk, the printer followed him in his *vihar* along with the computer unit and staff for the last two years. We thank them, especially the proprietors Sri Jayesh Shah.

It requires the philonthropists of no mean order to help the publication of such work. It is not an ordinary work but a monument for our grand-preceptor. We offer our grateful thanks to those who have made contributions and their names appear elsewhere in this work. We tried our level best to bring out a good edition of *The Bhaktamara Stotra* and now it is upto you readers to judge our effort. We hope you will enjoy it and give us necessary encouragement to go in for a reprint soon. Any good suggestion for improvement is welcome and it will be incorporated in the subsequent edition.

It is in the fitness of things that this book is released in Chennai which witnessed commencement of the congregational prayer of *The Bhaktamara Stotra* and in a way responsible for *Bhaktamara* atmosphere.

Finally we offer our humble *vandana*s at the feet of our *Guruji* and to all those people who made this work possible.

Jay Jinendra

Dr. Suresh Mehta
Trustee
Sri Jain Dharma Fund Pedhi

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

FOREWORD

This work, ***"Bhaktamara Darshan"***, is the result of the long time labour, and even a command of our preceptor. I can say it is a childhood dream too. Yes, my mind goes to the days of my stay at Ideal school, situated in Maganbaug, Bombay. I was doing fifth standard at that time. The very first day the Sanskrit teacher taught us the rhyme

Bho ! bho ! balah samskrtabhasa sulabha Kim va durbodha va ?
Sulabha sulabha na ca durbodha bala evam vidhina pathita.

When we children recited the verse in houses our parents asked us, "Is Sanskrit that easy ?" A few of us, I remember well even now, who were together answered in a loud chorus, "Yes".

Yes. Sanskrit is not at all difficult. Educationists and politicians may continue to debate over its need or otherwise. But it is the language of Indian culture and civilisation and once a lingua franca of our motherland and its importance can never be exaggerated for a clear understanding of our culture, religion and philosophy. The rhyme which I learnt at the very young age exercised an influence over me and I wanted to prosecute my studies further. The Metriculation syllabus of Board of Secondary Education, Bombay contained sections of Bhavadeva Suri's *Sri Parsvanathacarita*, stories of Parvamitra, Nityamitra etc. The board used to prescribe such stories every year. The selection was so good, the teachers taught us so well, that I remember them even now and use them in my discourses. The stories enthused me to learn more about these stories, the literature and more Sanskrit. The foundation for my future Sanskrit and jain studies was laid in my school days. I offer my thanks to my teachers.

The desire to know more about Jainism and Sanskrit led me to my senior schoolmates for discussions and for the first time I heard the name *Bhaktamara* then. The *subhamuhurat* in which I had heard the name, has brought me to this day to edit a work on *Bhaktamara* and present it to you.

The Bhaktamara Stotra is such a great work that it attracts all, high and low, rich and poor, learned and illiterate to it. Attracted by the lilting beauty of *Bhaktamara* I memorised it in no time.

However sonorous the words may sound, enchanting the beauty of metre, a knowledge of the sense and an understanding of the meaning of any work will make it all the more easier to memorise the work. It also helps the people remember it for long. Any recitation done with the knowledge of *sahitya* is altogether a different experience. I could experience the joy of *Bhaktamara* recitation in the Motisha temple at Byculla in Bombay during my first *caturmasa* as a *sadhu*. My Rev. preceptor Sri Vikramasurisvarji used to recite this during his *Navsmaran japa*. If by any chance if he were not in a position to do it, made some one recite *navsmarana* in the evening and attended it.

I did not get a chance to discuss with my *Guru* why he was attracted so much towards *Bhaktamara* though he paid equal attention all the texts of *Navasmaran*. He used to recite the verse, *"kuntagrabhinna"* during the

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

commencement of *vihara* (moving out) from the 1968 Madras *chaturmasa* onwards. The Madras *chaturmasa* was unique in more than one respect. It became well-known and influential. His name and fame spread thru'out South India. The *updhan* penance at Kesarvadi, Madras was conducted under his spiritual guidance. He had more leisure there and used to recite the *stotra*s on Rsabhadeva. He was reciting the *Rsabha pancasika* of Dhanapala.

One day *Sadhvi* Vacamyama Sriji requested our *Pujya gurudev* to recite *Bhaktamara* in the temple in the presence of the God. The congregational prayer of *Bhaktamara* started that day. Yes, the congregational recitation has come to stay. His sweet tone, clear and perfect pronunciation, pure devotion all changed the atmosphere during the recitations. When he was doing the consecration (*anjan salaka*) of Kunthunatha at Secundrabad at the time of application of *anjan, Bhaktamara* was heard in his ringing voice suddenly, like sudden ringing of bell. He proclaimed victory to *Bhaktamara* and Jainism. He undertook a one hundred and ninety one days of pilgrimage (a *mahasangha yatra*) to Sammetasikhara from Secundrabad, Andhra-Pradesh with five hundred people. It was an adventurous venture indeed. Gradually *The Bhaktamara* turned for him the answer for every question and crisis. The meeting and journey of the day started with the recitation of *The Bhaktamara. Bhaktamara* thus reverberated from village to village, city to city, forest to forest and mountain to mountain. He had not concentrated on *Bhaktamara* literature especially *kalpa*s till that time. Then he did a study of the *kalpa*s. But he did it without expecting anything else. It was his daily *sadhana*. The auspiciuos *Bhaktamara* started echoing through out India.

Another pilgrimage was arranged to Palitana from Calcutta. During the pilgrimage *The Bhaktamara* resonated in the auspicious place of birth of Sri Adinatha at Ayodhya and in the most sacred *tirtha* of Satrunjaya. He completed the pilgrimage there, recited *Bhaktamara* and offered his devotion at the holy feet of Bhagvan. People used to travel hundreds of miles to hear and participate in the prayer, to get drenched in the rain of *Bhaktamara*. It is the medicine for many many sufferings. It flowed like high voltage current.

The power of *Bhaktamara* was manifest in the *chaturmasa* at Ahmedabad, Capital of Jainism. *Guruji* arranged the first worship (*pujan*) of *Bhaktamara* at Shantinagar, Ahmedabad and a *sadhvi* who was suffering from paralysis was asked to attend the worship after two days of *ayambil* and she was miraculously cured. Entire Ahmedabad drowned in the *jinabhakti.* The first *puja* of *Bhaktamara* conducted under the shadow of Lord Sumatinatha be recorded in golden letters in the history of Jainism. *Pujya gurudev* wanted to do all of it for himself. But the *pujan* attracted all the people well versed the rules of worship (*puja pathak*s). They started popularising the *pujan* in their own way. His fame spread far and wide. Later the worship was done at Bombay, Bangalore, Madras and Secundrabad. During the *chaturmasa* at Palitana a good young artist was spotted. His name was Sri Virendra. He was given the ideas and he submitted a few outline sketches at Bijapur *chaturmasa*. The pictures will help any devotee to understand *Bhaktamara* better. The outline sketches alone could be completed by 1977 Madras *chaturmasa*. Years passed by . As rare gem

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

is spotted in mother Earth *Pujya gurudev* could spot a good artist *'Padmaputra'* Ashokbhai Kagazwala at Kagal near Nipani (Maharashtra). He developed and coloured the outlines.

The renovation of *Bharuch tirtha* was going on. Our preceptor had ideas of Bhaktamara temple. At the time of renovation of *Asvavabodha tirtha* and *Sakunika vihar* the plans for the construction of the Bhaktamara temple were finallised. *Pujya gurudev* blessed me to take up these works. With the blessings of *Pujya gurudev* it was possible for me to take up the renovation of Bharuch temple. Ashok Bhai did the painting work – the most important part of it – in the Bhaktamara temple.

I was planning some ten years back to bring out a volume of *Bhaktamara* with paintings and a painter was commissioned but the work was not yet over. It required good English and Hindi translations too as without these the work may not be of much use to people not knowing Gujarati. The *yantra*s also are to be drawn neatly with *bijaksara*s printed clearly and legibly. At that time Sureshbhai Ajmera was very eagerly took up this work for publication but could not proceed further for personal reasons. But he arranged the completion of the *yantra* work through his friend Madhuban. During this period many books were published on *Bhaktamara*. The Divakar Prakashan, Agra have come out with a book containing the colour pictures of *Bhaktamara* when I was camping at Secundrabad for my *caturmasa*. *Muniraj* Sri Nandiyas who does not think differently than I, was the moving spirit for my taking up the present work. He prodded me to take up the work in all seriousness and complete it as early as possible. But engrossed as I am in the renovations and consecrations at such ancient and sacred centres like Bharuch, Solaroad and Uvasaggaharam I could not continue my research. The renovation and consecration at Uvasaggaharam was such a grand success that I got some breathing time at the Uvasaggaharam *caturmasa*.

This time Sri Nandiyas instilled in the mind of Sri Jayesh of Nehaj Enterprise, Bombay the value of *The Bhaktamara Stotra*. Inspired by the guidance of Sri Nandiyas, Sri Jayesh approached me and offered to take up the printing. Both of them prodded me to complete the work earlier. The work progressed day by day. Sri Jayesh did a neat and good planning for the printing. His, was not just a professional interest but he did it whole heartedly and with involvement. He gave useful tips from his professional experience to enhance the value of the book. I convey my blessings to *Muniraj* Sri Nandiyas and Sri Jayesh for their good services in the cause of *dharma*.

Sri Pratap Bhai Toliya joined me at this juncture and Sri Manorathmalji Kothari too helped me. They translated *The Aradhana Darshan* and *Rahasya Darshan* into Hindi respectively. Dr. K. Srinivasan, Prof. of Sanskrit, RKM Vivekananda College Madras met me. In course of talks he gave good suggestions for the book, that really impressed me. Within no time I told him to undertake the rest of the work and to translate *The Aradhana Darshan* and *Rahasya Darshan* into English which he did and he also proved helpful in many other ways. Even amidst his busy schedule he stayed with me for more than two months and really made the work possible. Thus he became a close associate of mine in the publication of this work. Dr. R. Anantan,

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Prof. of English, Vivekananda College has helped us by checking the manuscript of English section and suggested a few changes which we have incorporated. I hereby convey my blessings to them.

Every *sadhu* and *sadhvi* kept on asking the progress of the work and many of them assisted me in getting the press copy ready. The real stimulant was the thought of my Rev. *Acharya*. It was like an elixir to kindle my spirit. I had the fortune to include our *Acharya*'s Hindi translation of *Bhaktamara* in this work.

A mere translation will be just an addition to the existing literature. Unless we give some information on the worship with *Bhaktamara*, its background, the ways of worship etc., the work cann't be of much use to the modern day youth of our religion who have spread to every nook and corner of our mother Earth. Hence I have decided to include a study on the significance of *Bhaktamara pujan* and *tapas* that lies scattered in different works of our great *acarya*s of yore. A study of those works made me think how insufficient even a full span of life would be. The feeling that those who work with me and are anxious to see the book, may get hurt, made me proceed further inspite of other difficulties. Though I could add sufficient information I have a feeling that with a little more time available a few more things could have been added, the work made a little more better. I cannot delay any further for the space available too is limited. When the printers say more matter has been included, I have a feeling that more is left out. I have plans to bring out a companion volume to this titled ***'Bhaktamara Sarvasva'.***

Suggestions for future work and study :

For a good grasp of this text a study, (perhaps more such studies) at the doctoral level may be necessary. So much literature is available on *Bhaktamara*, the following too can be taken up as project for study

1. Unpublished commentaries on *Bhaktamara* can be taken up for edition and publication.
2. A critical and comparative study can be made (including existing ones).
3. There are scores of translations in prose, blankverses, loose renderings etc. They can be taken up for evaluation and study the evolution of *Bhaktamara*-interpretation.
4. The manuscripts at Digambara libraries contain pictures on *Bhaktamara* verses. *The Bhaktamara Rahasya*, a book printed from Indore too contains pictures. *Sadhvi* Nilam a *sthanakvasi sadhvi* published a work with pictures from Sangli. A Digambara *sadhu* by name Kanci Svami too had come out with *Bhaktamara* pictures. *Acarya* Kundakunda had brought out two-colour pictures of *Bhaktamara*. We have line drawings of *The Bhaktamara* in the monthly magazine *Tirthankara*. And we have the colour pictures of *Bhaktamara* published by Divakar prakasan, Agra. Finally the present edition. All these can be taken up for the study from the view point of art.
5. The Svetambar libraries have the pictures of *Kalyanamandira Stotra* done in the Mugal style, but they don't have any work on *Bhaktamara*. The reason can be probed.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

6. An analytical study of the traditional *yantra*s and *mantra*s and a comparative study with Haribhadrasuri's version can be attempted at.
7. *Bhaktamara* can be studied purely from the *yantra-mantra-tantra* aspects.
8. A study from *sadhana-anubhuti* aspects too can be taken up.
9. Hermann Jacobi, S.D. Tripathi and others scholars have made literary studies. Further studies in this respect can be taken up.
10. A new literature called '*Bhaktamara-Katha*s' too is available. We find references of it for the first time in the commentary of Gunakarasuri. The stories compiled by Brahmacari Rayamallji (a Digambara scholar) show the influence of *Gunakaravrtti*. Two Sanskrit works titled *Navasmaran* and *Bhaktamara Rahasya* published by Sarabhai Navab and Dhirajlal Shah respectively too have the stories. A comparative evaluation of these stories can be undertaken.

Bhaktamara mandir has come up first at Bharuch, and later on at Sikharji. New ones are coming up at Dhar-Madhyapradesh, Poona and Sankhesvara. The influence of *Bhaktamara* can be gauged from this.

It is high time that a *Pitha* was established to study and practise *The Bhaktamara Stotra* and *mantra, yantra* and *tantra*. Hence the *Pitha* will be a centre of *Jnanavada, Bhaktivada* and *Mantravada*. If any *sadhu, sadhvi* or *sravaka* is prepared to take up such a work I will be happy and am prepared to help and co-operate with them.

Good people are not less in this world. Many have given their time, effort and money. I bless *Muniraj* Nandiyas and *Sadhvi* Vacamyamasriji who not only inspired the *dharmik sravaka*s to do their service to *dharma* by making this work see the light of the day but acted as catalyst for the completion of this work by their kind and compulsive querries. I bless the convenor, publishers, *sadhu*s, *sadhvi*s and philonthropic donors and those who co-operated, evinced a keen interest and devotion to make this venture possible.

At the end I bow down to the lotus like feet of *Bhagavan* Sri Adinatha and *Acharya* Sri Manatunga Surisvarji, as every morning I do before the chanting of *The Bhaktamara Stotra*. The present volume, "*Bhaktamara Darshan*" will lead me and all the devotees of *Jinendra* to salvation. Even though I have gone through all the pages with utmost care and attention, if any thing is found here written against the traditions of *Mantra-Yantra-Tantra-Sastra*s and *Jinasasan* knowingly or unknowingly I humbly say– ***MICCHAMI DUKKADAM.***

Jainam Jayati Sasanam
Let victory be to the Commands of *Jina*s

Mahavira Bhavan,
Mysore (Karnataka)
2nd May 1997

Labdhi-Vikrama Guru Carana Renu

Vijay Raj Yash Suri;

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

પ્રાસ્તાવિક

આચાર્ય શ્રી વિજય રાજયશસૂરિજી મ.સા. ભક્તામર-સ્તોત્રના ભક્તશિરોમણિ છે. તેમને શ્રમણ-દીક્ષા લીધા પહેલાથી જ ગીર્વાણ-ગિરા-સંસ્કૃતભાષા પ્રત્યે નૈસર્ગિક પ્રેમ તો પહેલે જ હતો. જેને વિષે તેમણે પોતે જ "સંપાદકીય"માં ઉલ્લેખ કરેલ છે.

આ આરાધના-દર્શન તથા રહસ્ય-દર્શનનું આલેખન એ આ મહાગ્રંથનું મુખ્ય પ્રયોજન છે. આ પ્રયોજનને સફળ અને સાર્થક બનાવવા માટે પૂ. સૂરિજીએ અનેક ગ્રન્થોનું અવલોકન અને અવગાહનો કરી, ગ્રંથને સમૃદ્ધ બનાવેલ છે. પૂજ્યશ્રીએ આલેખેલ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનું આરાધના-દર્શન અને તેનું રહસ્ય દર્શન એટલું બધું ગંભીર અને વિસ્તૃત છે કે જૈન શોધાર્થી છાત્ર **Ph.d.** કરવા માટે સંશોધનનો વિષય ચૂંટી શકે. શ્રી ભક્તામરમાં શ્લોકોનું પ્રમાણ ૪૪, ૪૮, કે ૫૨ છે. તે વિષય પણ વિચારણીય છે. દરેક જૈન સંપ્રદાયની શ્લોક પ્રમાણની ભિન્ન-ભિન્ન માન્યતા છે. એટલે આ વિષે પણ સંશોધન કરી પ્રમાણનું નિર્ધારણ કરવું અત્યાવશ્યક છે. (લેખકે આ અંગે પોતાનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય જણાવ્યો જ છે.)

શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રની એ વિશેષતા છે કે તેમાં 'સમન્વય'ની દૃષ્ટિ મુખ્ય રહેલ છે. ભગવાન આદિનાથને બુદ્ધ, શંકર, વિધાતા, અને પુરુષોત્તમ શ્રી રામ (શ્રી કૃષ્ણ) તરીકે સંબોધીને તેમને નમસ્કાર કરી અર્ચના-પૂજના કરવામાં આવેલ છે. આવા સમન્વયાત્મક ભક્તામર-સ્તોત્રનું આરાધના-દર્શન અને રહસ્ય-દર્શનનું ઉદ્‌ઘાટન કરી, પૂજ્ય સૂરિજીએ ભગીરથ પુરુષાર્થ ખેડ્યો છે તે અભિનંદનીય હોવા ઉપરાંત અભિવંદનીય પણ છે. આ ભક્તામર-સ્તોત્ર નવીનતમ અભિનવ મહાગ્રંથ સર્વોપયોગી સિદ્ધ થાય એ અંતર્ભાવના છે. આ ભક્તામર સ્તોત્રની આરાધનાથી અનેક ભવ્ય જીવોએ પોતાનું જીવન ધન્ય અને સફળ બનાવેલ છે. આ ભક્તિ-કાવ્ય એટલું બધું સુપ્રસિદ્ધ અને સર્વમાન્ય છે કે જૈન સમાજના બધા સંપ્રદાયોમાં ચતુર્વિધ શ્રીસંઘ, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા પ્રતિદિન તેનો મંગલ પાઠ કરે છે. અને પોતાના જીવનમાં અપૂર્વ આનંદાનુભૂતિ અનુભવે છે.

પ્રાસ્તાવિક લખવા નિમિત્તે પણ આ મહાગ્રંથની પ્રસાદી મને પણ મળેલ છે. તે માટે પૂ. લેખકશ્રી તથા માનનીય પ્રકાશકનો આભારી છું, સુજ્ઞેષુ કં બહુ !

શાંતિલાલ વનમાળી શેઠ "ન્યાયતીર્થ" (ઉ.વ. ૮૭)

સંચાલક

સન્મતિ-સ્વાધ્યાય પીઠ

બેંગલોર

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

विषय सूची

पृष्ठ

आमुख

● सहयोगी ● संपादन की विशेषताएँ ● श्री लब्धिसूरि गुरुकुल
● श्री विक्रमसूरि - जीवन परिचय ● श्री राजयशसूरि - जीवन परिचय
● श्री राजयशसूरि गुरुकुल ● दाताओं की नामावली ● श्री नमस्कार महामंत्र
● सहयोगी संघ ● प्रकाशकीय ● संपादकीय

चित्र दर्शन - गाथा दर्शन १-९८

● श्री आदीश्वर ● श्री मानतुंगसूरि ● श्री चक्रेश्वरी देवी
● श्री पद्मावती देवी ● वसंततिलका छंद ● राजदरबार

यंत्र दर्शन ९९-१४७

यंत्र

परिशिष्ट १४८-१६०

चार श्लोक ● यंत्र

विधि दर्शन १६१-१८४

विधि प्रकार ● श्री हरिभद्रसूरि रचित यंत्र

हिन्दी विभाग

रहस्य दर्शन १८५-२२८

● भक्तामर मंत्र ? स्तोत्र ? ● प्राचीन एवं प्रभाविक मंत्र ● प्रभाव कथा
● गाथा रहस्यार्थ● पाठांतर रहस्य ● जिज्ञासा एवं समाधान

आराधना दर्शन २२९-२५२

● आराध्य की आस्था ● आराधना के प्रकार ● जप-ध्यान-स्तोत्र
● आराधना कब करें ? कैसे करें ? ● मंत्रारंभ काल का फल ● सूचना रूप २८ मुद्दे
● लक्ष्मीप्राप्ति का मार्गदर्शन ● समूह पाठ ● सिद्ध संकल्प

गुजराती विभाग २५३-३२०

● रहस्य दर्शन ● आराधना दर्शन

इंग्लीश विभाग ३२१-३८०

● रहस्य दर्शन ● आराधना दर्शन

● दाताओं की नामावली ३८१-३८४

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

વિષય સૂચિ

પૃષ્ઠ

આમુખ

● સહયોગી ● સંપાદનની વિશેષતાઓ ● શ્રી લબ્ધિસૂરિ ગુરુકુલ
● શ્રી વિક્રમસૂરિ - જીવન પરિચય ● શ્રી રાજયશસૂરિ - જીવન પરિચય
● શ્રી રાજયશસૂરિ ગુરુકુલ ● દાતાઓની નામાવલી ● શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર
● સહયોગી સંઘો ● પ્રકાશકીય ● સંપાદકીય

ચિત્ર દર્શન - ગાથા દર્શન ૧-૯૮

● શ્રી આદીશ્વર ● શ્રી માનતુંગસૂરિજી ● શ્રી ચક્રેશ્વરીદેવી
● શ્રી પદ્માવતીદેવી ● વસંતતિલકા છંદ ● રાજ દરબાર
● ગાથા અને ચિત્ર

યંત્ર દર્શન ૯૯-૧૪૭

● યંત્ર

પરિશિષ્ટ ૧૪૮-૧૬૦

● ચાર શ્લોક ● યંત્ર

વિધિ દર્શન ૧૬૧-૧૮૪

● વિધિનો પ્રકાર ● શ્રી હરિભદ્રસૂરિ રચિત યંત્ર

હિન્દી વિભાગ ૧૮૫-૨૫૨

● રહસ્ય દર્શન ● આરાધના દર્શન

ગુજરાતી વિભાગ

રહસ્ય દર્શન ૨૫૩-૨૮૮

● ભકતામર મંત્ર ? સ્તોત્ર ? ● પ્રભાવ કથા ● ગાથા રહસ્યાર્થ
● ગાથા સંખ્યા રહસ્ય ● પાઠાંતર રહસ્ય

આરાધના દર્શન ૨૮૯-૩૨૦

● આરાધ્યની આસ્થા ● આરાધનાના પ્રકારો ● જપ-ધ્યાન-સ્તોત્ર
● આરાધના ક્યારે ? કેવી રીતે કરવી ? ● મંત્રારંભનું ફળ
● સૂચના તથા ૨૮ મુદ્રા ● લક્ષ્મીપ્રાપ્તિનું માર્ગદર્શન
● સમૂહપાઠનું મહત્ત્વ/પાઠ ઉચ્ચારણ ● સિદ્ધિ સંકલ્પ
● સ્તોત્ર સંવેદન દર્શન (ગાથા ભાવાર્થ)

ઇંગ્લીશ વિભાગ ૩૨૧-૩૮૦

● રહસ્ય દર્શન ● આરાધના દર્શન

● દાતાઓની નામાવલી ૩૮૧-૩૮૪

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

CONTENTS

PAGES

OPENING SECTION

- Co-workers • Salient Features of the Present Edition
- Sri Labdhi Suri Gurukula • Sri Vikrama Suri – Lifesketch
- Sri Rajayash Suri – Lifesketch • Sri Rajayash Suri Gurukula
- Names of Donors • Sri Namaskar Mahamantra
- Sponsoring Sanghas • Preface • Foreword

BHAKTAMARA TEXT & ILLUSTRATIONS
(Chitra & Gatha Darshan) 1-98

- Sri Adisvara • Sri Manatunga Suri • Goddess Cakresvari
- Goddess Padmavati • Vasantatilaka Metre • Story of Bhaktamara
- Text and Illustration

YANTRA SECTION
(Yantra Darshan) 99-147

- Yantras

APPENDIX

- Four verses • Yantras 148-160

WORSHIP SECTION
(Vidhi Darshan) 161-184

- Method of worship • Sri Haribhadra's Yantras

HINDI SECTION

- Rahasya Darshan • Aradhana Darshan 185-252

GUJARATI SECTION

- Rahasya Darshan • Aradhana Darshan • Stotra Samvedan Darshan 253-320

ENGLISH SECTION
SIGNIFICANCE OF THE TEXT
(Rahasya Darshan) 321-356

- Authorship • Importance of Mantras in Jainism
- Bhaktamara – Mantra ? or Stotra ? • Sloka Numbers
- Significance of Stories • Significance of Select verses
- Mysteries of Variants

SIGNIFICANCE OF BHAKTAMARA WORSHIP
(Aradhana Darshan) 357-380

- Time for worship • Faith & Confidence • Proper Order of Recitation
- Repetition, Meditation & Recitation • Three-day Penance
- Methods of Commencement • Method of Worship
- A Few Special Worships • Sri Haribhadra's Method
- Congregational Prayer • Pronunciation • Resolve & Success

- Names of Donors 381-384

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

॥ ॐ પાર્શ્વનાથાય હ્રીँ ॥ ॥ જૈનં જયતિ શાસનમ્ ॥ ॥ ॐ પદ્માવત્યૈ હ્રીँ ॥
॥ શ્રી ગૌતમ સ્વામિને નમઃ ॥

BHAKTAMARA DARSHAN

CHITRA DARSHAN-GATHA DARSHAN

卐

ભક્તામર દર્શન

ચિત્ર દર્શન-ગાથા દર્શન

卐

भक्तामर दर्शन

चित्र दर्शन-गाथा दर्शन

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

રાયણવૃક્ષ અને પગલાં (શ્રી શત્રુંજય તીર્થ)

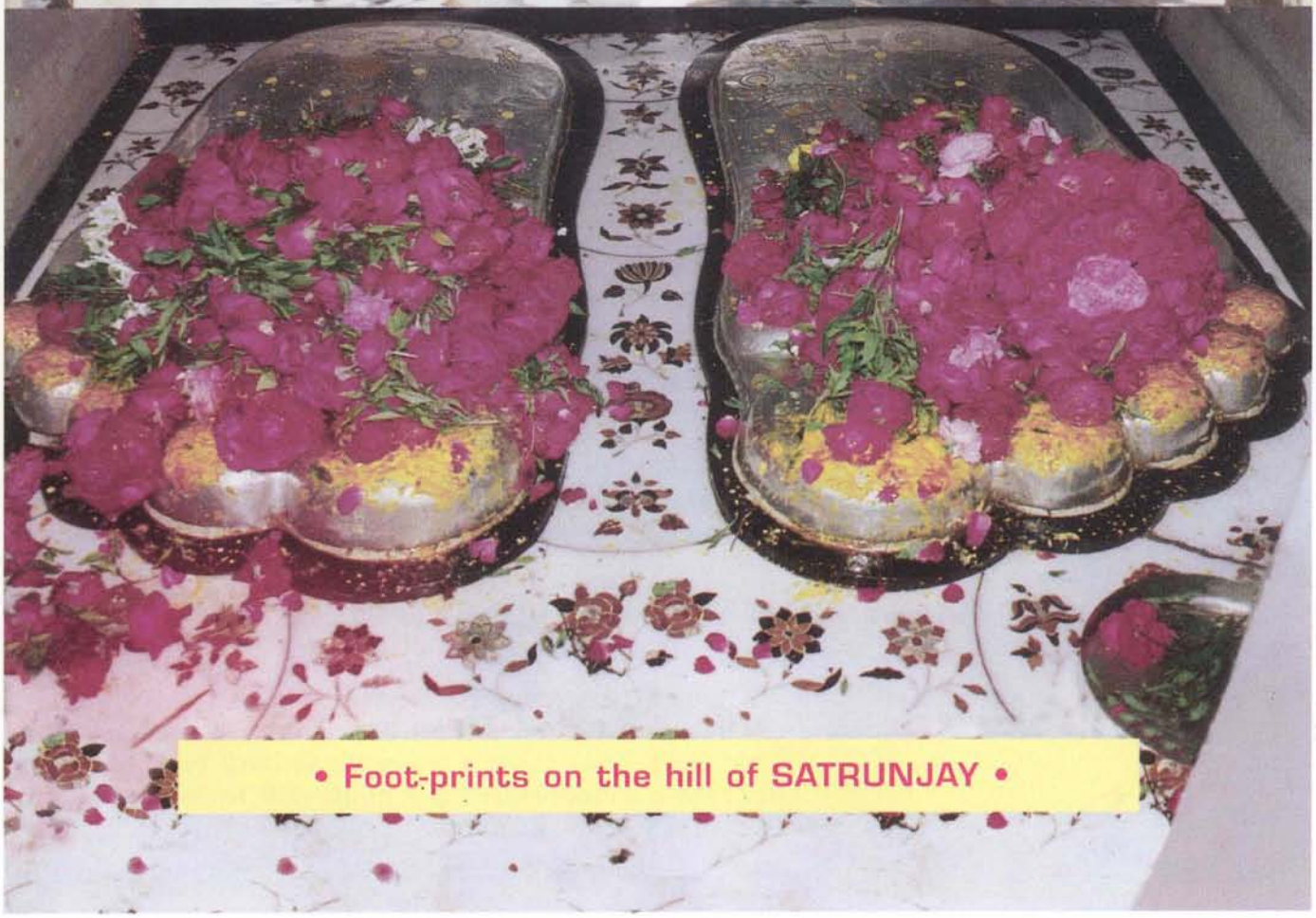

• Foot-prints on the hill of SATRUNJAY •

કુમારી દેવાંગી-કુમારી રાધિકા-મુંબઇ-અમદાવાદ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

॥ तं मानतुङ्ग मवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥

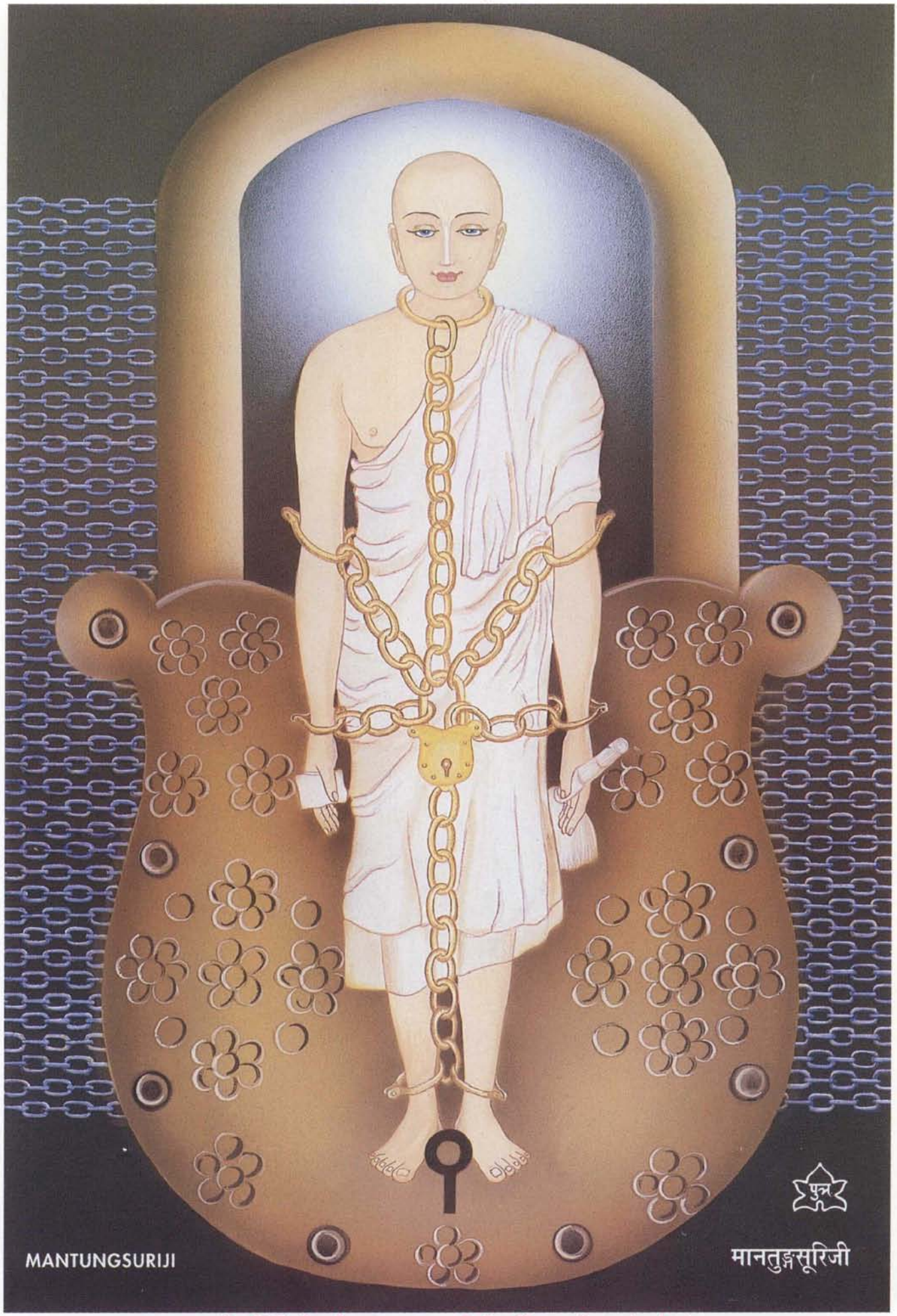

श्रीमती निर्मळाबेन भुपतराय दोशी परिवार-मुंबइ (भाटुंगा)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

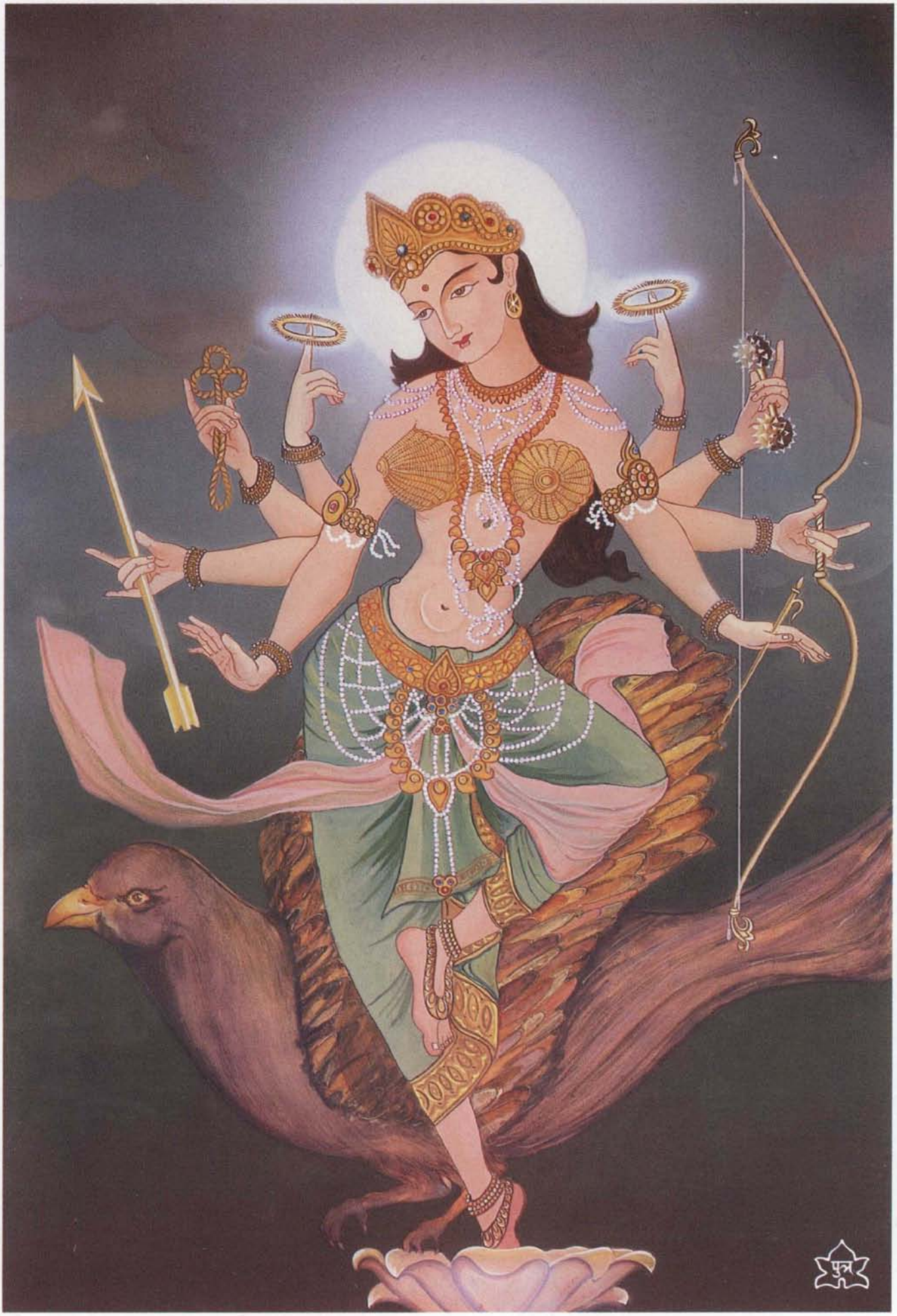

શ્રીમતી શેફાલીબેન મોતીચંદ ઝવેરી પરિવાર-મુંબઇ (સુરત)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

શ્રીમતી કુંદનબેન રતીલાલ કાપડીયા પરિવાર-મદ્રાસ (લખતર)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

"વસંતતિલકા"

પ્રસ્તુત ભક્તામર સ્તોત્રની રચના વસંતતિલકા છંદમાં કરવામાં આવી છે. શ્રી કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્રની રચના પણ આ જ છંદમાં છે. જૈન સ્તોત્રોમાં "સંસાર દાવાનલ" સ્તુતિની બીજી ગાથા અને "પુક્ખર વર દીવઢે" સૂત્રની ત્રીજી ગાથામાં છંદનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. "અજિત-શાંતિ" જેવા પ્રાકૃત સૂત્રોમાં આ છંદનો ઉપયોગ દેખાતો નથી.

આ છંદની બીજી વિશેષતા એ છે કે તેના કુલ ચૌદ અક્ષરોમાં સાત અક્ષરો ગુરુ છે; તો સાત અક્ષરો લઘુ છે. વિદ્વાનો માને છે કે જેમ છંદમાં લઘુ-ગુરુની સમતા છે, તેમ આ છંદમાં બનેલ કાવ્ય પણ ખૂબ જ જલ્દી સમતાભાવમાં લઈ જઈ શકે છે.

પ્રસ્તુત ચિત્ર ભરતમુનિ રચિત નાટ્ય શાસ્ત્રના વર્ણન પરથી બનાવવામાં આવ્યું છે. છંદોના ચિત્રોનો ઉલ્લેખ આ ગ્રંથ સિવાય ક્યાંય જોવામાં આવતો નથી અને અમારા અભ્યાસ પ્રમાણે ચિત્ર જગતમાં સૌથી પ્રથમ વાર જ વસંતતિલકાનું ચિત્ર રજુ કરવામાં આવે છે.

હેમંત-શિશિર-વસંત-ગ્રીષ્મ-વર્ષા અને શરદ આ છ ઋતુઓમાં "વસંત ઋતુ" અધિપતિનું સ્થાન ધરાવે છે. ક્યારેક વસંતઋતુને "ઋતુરાજ વસંત" કહેવાય છે, તો ઋતુઓને સ્ત્રી સમજવામાં આવે છે ત્યારે વસંતને "ઋતુરાણી" માનવામાં આવે છે. આ છંદ વસંતતિલકા છે એટલે વસંત માટે પણ અલંકાર જેવો છે. વસંતઋતુને પણ સુશોભિત કરનારો છે. વસંતતિલકા છંદની પ્રાસાદિકતા અદ્વિતીય છે. છંદનું વિધિવત્ ઉચ્ચારણ કરનારને હીંડોળો ચાલી રહ્યો હોય તેવો ભાસ થાય છે. આ છંદમાં નિબદ્ધ કાવ્ય લગભગ દરેક રાગોમાં સરળતાથી ગાઈ શકાય છે. લગભગ (૪૪) ચુમ્માળીશ જુદા જુદા શાસ્ત્રીય રાગમાં આ ભક્તામર ગવાયું છે. આમ, માનવ હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતી ભક્તિ લહરીઓની અભિવ્યક્તિ માટે આ છંદ સર્વોત્તમ છે. એના ચૌદ અક્ષરને ચૌદ રાજલોકનું-ચૌદ ગુણ-સ્થાનકનું પ્રતીક સમજીને ચૌદ રાજલોકના અગ્રભાગ પર સાધકે જવાનું છે અને ચૌદ ગુણ સ્થાનકને પાર કરીને આત્મિક પરમાનંદની પ્રાપ્તિ કરવાની છે. આ છંદના સિંહોન્નતા-મધુમાધવી ઉદ્ધર્ષિણી વિગેરે પણ નામો છે.

"वसंततिलका"

प्रस्तुत भक्तामर स्तोत्र की रचना ''वसंततिलका छंद'' में करने में आई है... ठीक इसी प्रकार ''श्री कल्याण-मंदिर स्तोत्र'' की रचना भी इसी छंद में की गई है। जैन प्रतिक्रमण-सूत्रों में ''संसार-दावानल'' स्तुति की दूसरी गाथा एवं ''पुक्खर वर दीवड्ढे'' सूत्र की तीसरी गाथा में इस छंद का उपयोग किया गया है। ''अजित-शांति'' जैसे प्राकृत सूत्रों में इस छंद का उपयोग देखने में नहीं आया है।

इस छंद की एक और विशेषता यह हैं कि इस में कुल चौदह अक्षरों में सात-अक्षर गुरू एवं सात-अक्षर लघु हैं। विद्वानों का मानना हैं कि जिस प्रकार छंद में लघु-गुरू की समानता है... ठीक उसी प्रकार इन छंदो से रचित-काव्य भी शीघ्र ही समता-भाव में ले जा सकते हैं।

प्रस्तुत चित्र भरत-मुनि द्वारा रचित नाट्य-शास्त्र के वर्णन के अनुसार बनाने में आया है। छंद के चित्रों का उल्लेख इस ग्रंथ के शिवाय अन्यत्र कहीं भी देखने में नहीं आता है। हमारे अभ्यास के अनुसार चित्र-जगत में पहली बार 'वसंततिलका' का चित्र इस ग्रंथ में प्रस्तुत करने में आया हैं।

हेमंत, शिशिर, वसंत, ग्रीष्म, वर्षा एवं शरद् इन छह ऋतुओं में ''वसंत-ऋतु'' अधिपति (प्रमुख) स्थान रखती हैं। वसंत-ऋतु को ''ऋतुराज-वसंत'' भी कहने में आया है... तो किसी स्थान पर ऋतुओं की स्त्री मानने में आया है... अतः ''ऋतु-रानी'' कहने में आया हैं। यह छंद वसंततिलका है अतः वसंत के अलंकार समान है... एवं वसंतऋतु को भी सुशोभित करने वाला है। वसंततिलका छंद की प्रासादिकता अद्वितीय है। छंद का विधिवत् उच्चारण करने वालो को जिस प्रकार झूला चलता है वैसा आभास होता है... इस छंद में निवद्ध काव्य लगभग प्रत्येक राग में सरलता से गाया जा सकता है... करीबन ४४ अलग-अलग शास्त्रीय रागों में गाया गया है। मानव हृदय में समुत्थित भक्ति-लहरीयों की अभिव्यक्ति के लिए छंद सर्वोत्तम हैं। इस छंद को चौदह राज-लोक का एवं चौदह गुण-स्थानक का प्रतीक समझ कर साधक को चौदह राज-लोक के अग्रभाग पर पहुँचना हैं... एवं चौदह गुण स्थानक को पार कर आत्मिक-परमानंद की प्राप्ति करनी है। इस छंद का ''सिंहोन्नता'', ''मधु-माधवी'', ''उद्धर्षिणी'' इत्यादि नाम भी है।

"VASANTA TILAKA"

The *Bhaktamara - stotra* is composed in the metre *"Vasantatilaka"*. The famous *Kalyana-mandira-stotra* too is composed in the same metre only. The second verse in the psalm *"samsara - davanala"* included in the *Jaina-Pratikramana*-ceremony and the third verse in the *sutra "Pukkhar var di vaddhe"* too have been composed in *Vasantatilaka* only. But this metre is not available as being used in such *prakrta sutras* as *Ajita-santi*.

All the fourteen syllables of this metre are equally divided between short and long syllables i.e. seven *laghus* and seven *gurus* and this belongs to *sakvari* group of metres. Thinkers believe that such an equal division into short and long syllables will help an aspirant attain the status of equanimity quickly, the metre itself serving as a catalyst.

In the Indian tradition all *ragas* and *raginis*, have been personified and described accordingly and we get the paintings of these descriptions on palm-leaf manuscripts. But the descriptions of metres (*Vrttas* or *chandas*) are not to be found in any work other than the *Natya-sastra* of Bharata nor are the colour portrayals on manuscripts or otherwise. We have proposed to include a painting of *Vasantatilaka* metre in colour in this work.

Vasanta or spring is considered to be *Rturaja* or King of other *rtus* (seasons). This metre *Vasantatilaka* is considered to be an ornament of the season *Vasanta* (spring). This metre adds to the beauty of the season. Its portrayal, make-up, costume, and hairdo too are not common. As we have equal number of short and long syllables the metre gives a feeling of rocking a swing. This metre suits most of the *ragas* or tunes and can be sung easily. Actually this *stotra* is sung in forty-four different *ragas* by people.

The metre is the best instrument in revealing the emotions and feelings of men. The fourteen syllables must be taken to represent the *14-Rajju-long*-universe and *14 guna-sthanakas*. The aspirant must aspire to go up to the edge of the universe after obtaining the *14 guna-sthanaks*, before he can enjoy the BLISS.

The metre is also called *Simhonnata, Madhumadhavi, Uddharsini, Cetohita* etc.

चित्रैः वसन्तकुसुमैः कृतकेशहस्ता स्रग्दाममाल्यरचना सुविभूषिताङ्गी ।
नानावतंसकविभूषितकर्णपाशा साक्षात्वसन्ततिलकेव विभाति नारी ॥ (भरतमुनिः)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

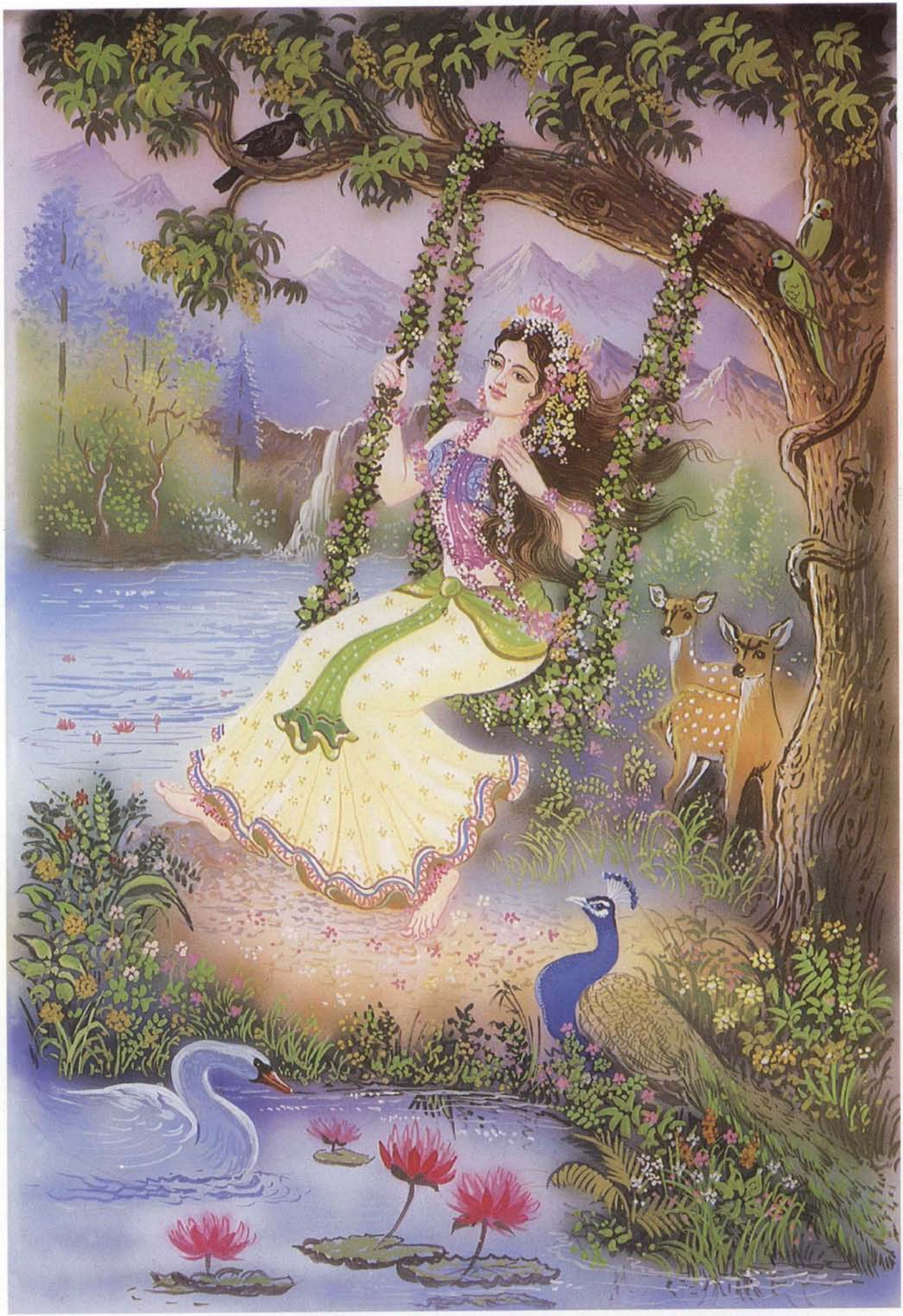

श्रीमती शायरबेन जीवनचंदजी समदडीया परिवार-मद्रास (नागोर)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

• રાજ દરબારનું વર્ણન •

મયૂર અને બાણ નામના મહાન વિદ્વાન પંડિતોએ રાજાને પોતપોતાના ચમત્કારથી પ્રભાવિત કર્યા. મયૂર પંડિતે પોતાની બેનના શાપથી થયેલા કોઢ રોગને દૂર કરવા સૂર્યની સ્તુતિ કરી. છઠ્ઠો શ્લોક બનાવતાં જ સૂર્યદેવે પ્રત્યક્ષ થઈને વરદાન આપ્યું. કોઢ રોગ દૂર કર્યો. પોતાના જ સાળા મયૂર પંડિતનો ચમત્કાર પંડિત બાણ માટે સ્પર્ધાનો વિષય બન્યો. રાજા પાસે બાણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે "હું ચંડિકાદેવીનું સ્તવન કરીને માત્ર છઠ્ઠા અક્ષરથી જ ચમત્કાર કરીશ."બાણે પોતાના બંન્ને હાથ-પગ કાપી નાંખ્યા. સ્તોત્રના પ્રભાવથી હાથ-પગ ફરી નવા જેવા થયા અને ચંડિકાદેવીનું મંદિર ફરીને પોતાની સન્મુખ થઈ ગયું. રાજા આ ચમત્કારથી ખુશ થયા. તે સમયે કેટલાંય પંડિતોએ કહ્યું,–"જો શ્વેતામ્બર જૈનોમાં પણ આવા મંત્રનો પ્રભાવ ન હોય તો એમને આ દેશમાં રહેવા દેવા જોઈએ નહીં અને રાજ્યમાંથી બહાર હાંકી કાઢવા જોઈએ." તે વખતે પૂ. માનતુંગાચાર્યને બોલાવી રાજાએ કહ્યું,–"તમે પણ તમારા ભગવાનનો ચમત્કાર બતાવો." પૂજ્ય માનતુંગાચાર્ય મહારાજે કહ્યું,–"રાગ-દ્વેષથી મુક્ત અમારા દેવો કોઈ ચમત્કાર કરતાં નથી, પણ તેમના સેવક દેવો વિશ્વને ચમત્કારી પ્રભાવ બતાવે છે"–આમ કહીને માનતુંગસૂરીશ્વરજીએ (૪૪) ચુમ્માળીશ બેડીઓથી પોતાના શરીરને બંધાવી તે નગરના શ્રી આદીશ્વર ભગવાનના મંદિરના પાછળના ભાગમાં ઊભાં રહીને "**ભક્તામર**" નામના નવા કાવ્યની રચના કરી એક એક શ્લોક બોલતાં એક એક બેડી તૂટતાં ચુમ્માળીશ બેડીઓ તૂટી. સ્તોત્ર પૂર્ણ થયું અને શ્રી આદીશ્વર ભગવાનનું મંદિર ફરીને માનતુંગસૂરિજી સન્મુખ થઈ ગયું. શ્રી જિન શાસનની મહાન પ્રભાવના થઈ.

• राज दरबार का वर्णन •

मयूर तथा बाण नाम के महान विद्वान पंड़ितों नें राजा को अपनी-अपनी विद्वता के अनुरूप चमत्कारों के जरिए प्रभावित किया। मयूर पंड़ित नें अपनी बहन के शाप से हुये कोढ़ (कुष्ट) रोग के निवारण के लिए सूर्य-देवता की स्तुति की... छट्ठे श्लोक की रचना करते वक्त सूर्य-देव ने प्रकट होकर वरदान दिया जिससे कुष्ट-रोग दूर हो गया। अपने ही साले-साहब मयूर पंड़ित का चमत्कार, पंड़ित बाण के लिए स्पर्धा का विषय बना। राजा के पास बाण-पंड़ित नें प्रतिज्ञा की... कि मैं छह श्लोक नहीं मात्र छट्ठे अक्षर से ही चंड़िका-देवी की उपासना कर चमत्कार करूंगा। बाण पंड़ित नें अपने दोनो हाथ एवं पैर काट दिए एवं स्तोत्र के प्रभाव से हाथ व पैर जैसे थे वैसे ही हो गए... तथा चंडिका-देवी का मंदिर धूम कर (फिर कर) अपने सन्मुख हो गया। राजा इस चमत्कार से अति-प्रसन्न हुआ... तब कितने ही पंड़ितो ने राजा से कहा कि अगर श्वेताम्बर-जैनों के अन्दर ऐसे मंत्रो का अद्वितीय-प्रभाव नहीं हैं, तो उन्हें राज्य में नहीं रहने दिया जाए साथ ही उन्हें देश-निकाला भी दिया जाए। उस समय राजा ने जैनाचार्य पू. मानतुंगसूरीश्वरजी को बुलावा भेज कर कहा, कि आप भी आप के भगवान व जैन-धर्म का चमत्कार दिखलाओं पूज्य आचार्य भगवंत श्री मानतुंगाचार्यजी महाराज ने कहा कि "राग-द्वेष से मुक्त हमारे भगवान कोई भी चमत्कार करते नहीं है... परन्तु उनकी सेवा में रहे हुए देवता गण विश्व को चमत्कारी प्रभाव बताते है।" ऐसा कह कर आचार्यश्री स्वयं को ४४ बेड़ीयों से बंधवा कर नगर के श्री आदीश्वर-परमात्मा के जिनालय के पिछले भाग में खड़े हो गये... तथा "**भक्तामर**" नाम के नूतन-काव्य की रचना की। वे एक-एक श्लोक बोलते गये और श्लोक के आश्चर्य जनक प्रभाव से एक-एक कर ४४ बेड़ीयाँ स्वतः ही तुटती गई। महा-प्रभाविक स्तोत्र जब पूर्ण हुआ तब आदीश्वर-परमात्मा का जिनालय (मंदिर) स्वतः ही घुम कर जैनाचार्य श्री मानतुंगसूरीश्वरजी के सन्मुख हो गया जिससे जिन-शासन की महान-प्रभावना के साथ "जैनं जयति शासनम्" का "जय-नाद" हुआ।

• DESCRIPTION OF KING'S COURT •

The king's court is described following the account given in *Prabandha Cintamani.*

Bana and Mayura were two great scholars. They made even *supra* - human things possible here by their *mantric* power befitting their scholarship and influenced the king very much.

Mayura *Pandita* worshipped Sun God with the hymn composed by him known as *Surya sataka* and by the grace of Sun God got rid of leprosy, which he was suffering from due to the curse of his sister. The Sun God blessed Mayura when he completed sixth *sloka*. This made Bana envious and he took it as a challenge to make Goddess bless him in six letters. He got his hands and legs cut off and recited *Candi Sataka* and they grew as before, before he could utter the sixth letter. Then he returned home after circumambulating the temple. The King was very much pleased.

Then the courtiers said that the Svetambara Jainas seemed not to command such *mantric* powers. Hence they might be banished from the country. *Pujyasri* Manatunga Suri was preaching religion at that time. He was invited to the King's court and was told of the challenge to prove the greatness of *Jinesvara*. Sri Manatunga replied, "our Lord, free from love and hatred as He is, does not perform any miracle. But the gods who attend on Him show their magical powers to the world". Then the *acarya* got himself fettered in 44 chains and stood behind the *Jina* temple. Then he composed the new *stotra*, *Bhaktamara*. With every new *sloka* the fetters got cut off one by one. When the whole *stotra* was completed the whole temple turned and stood face to face as if to see *Acarya* Manatunga. The cry, *"Jainam Jayati Sasanam"* (let victory be to the commands of *Jina*s) of the people, who stood witness to the extraordinary spectacle rent the sky.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

THE STORY OF BHAKTAMAR

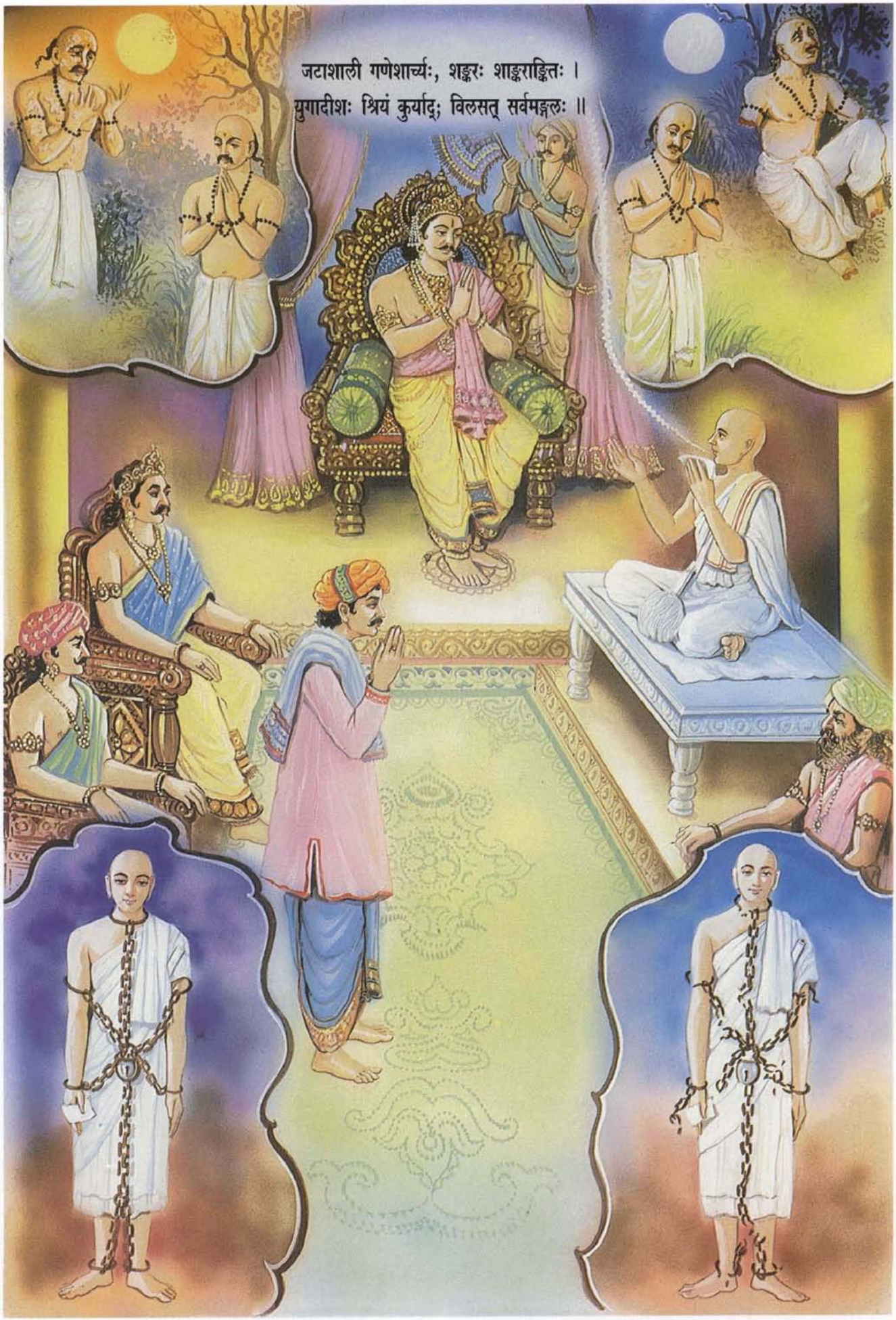

श्रीमती शांतीदेवी हुकमीचंदजी समदडीया परिवार-मद्रास (नागोर)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

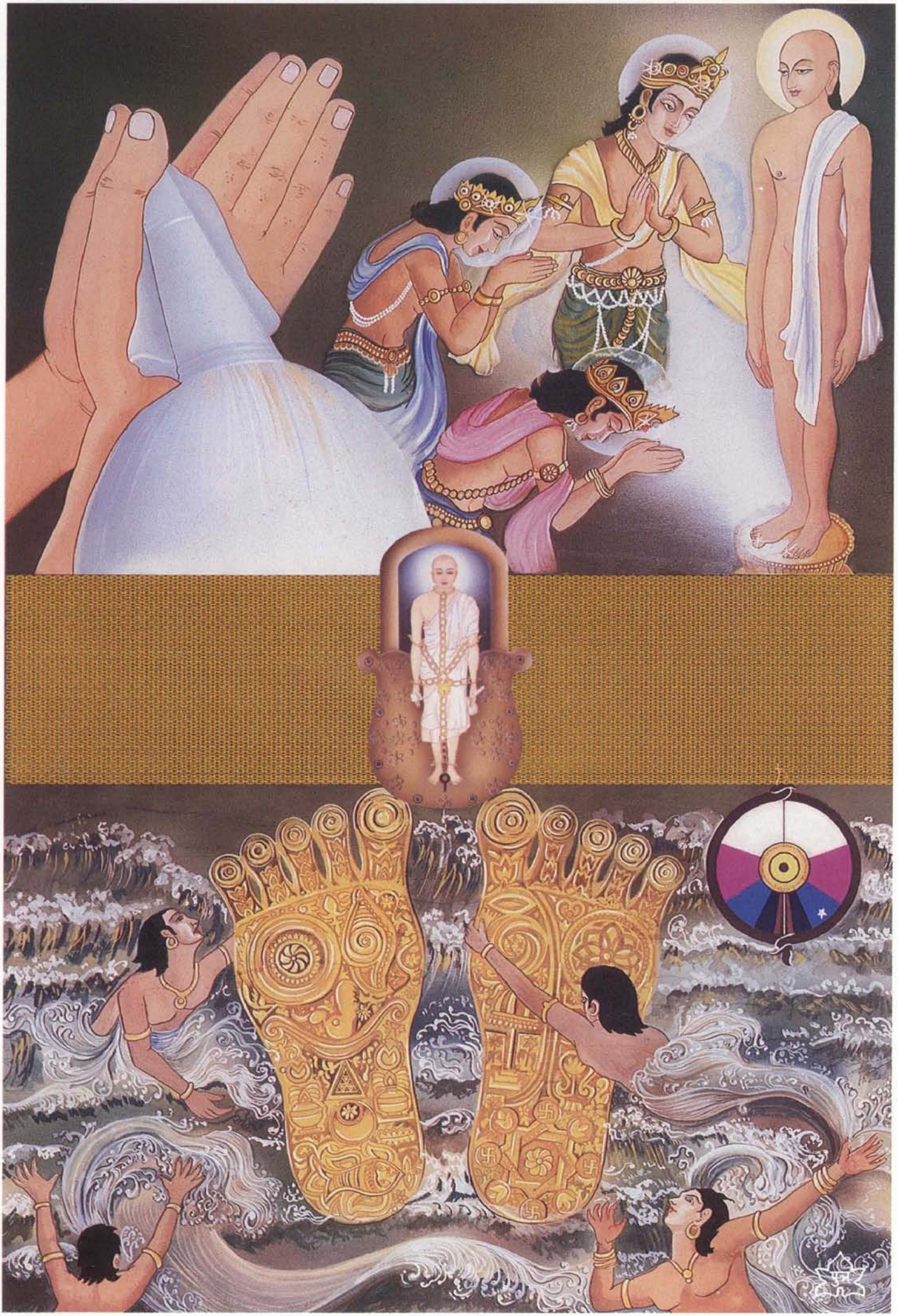

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्तामर-प्रणत-मौलि-मणि-प्रभाणा-
मुद्द्योतकं दलित-पाप-तमो-वितानम् ।
सम्यक्-प्रणम्य जिनपाद-युगं युगादा-
वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥१॥

Bhaktãmara-praṇata-mauli-maṇi-prabhāṇā-
muddyotakaṁ dalita-pāpa-tamo-vitānam ।
Samyak-praṇamya jinapāda-yugaṁ yugādā-
vālambanaṁ bhavajale patatāṁ janānām ॥1॥

ભક્તામર-પ્રણત-મૌલિ-મણિ-પ્રભાણા-
મુદ્દ્યોતકં દલિત-પાપ-તમો-વિતાનમ્ ।
સમ્યક્-પ્રણમ્ય જિનપાદ-યુગં યુગાદા-
વાલમ્બનં ભવજલે પતતાં જનાનામ્ ॥૧॥

(भावार्थ)

हे आदीश्वर भगवन् ! आपके चरण, भक्त देवगणों के झुके हुए मुकुट के मणिओं की प्रभा को उज्वलित करते हैं, तथा इस भवसागर में डूबती हुई आत्मा को तारने के लिए नौका समान हैं और पापों के विस्तार को दलन करने वाले हैं। ऐसे आपके 'पादयुग्म' को भावपूर्वक नमस्कार करके... (अनुसंधान गाथा क्रमांक २ में) मानतुंङ्गसूरीश्वरजी महाराज मङ्गलाचरण करते हैं।

(ભાવાર્થ)

ભક્ત દેવોના નમેલા મુગટના મણિઓને પ્રકાશિત કરનાર, પાપ રૂપી અન્ધકારનો સમૂળગો નાશ કરનાર તથા યુગના પ્રારમ્ભમાં જ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડૂબતા લોકો માટે આધારભૂત શ્રી જિનેન્દ્રના ચરણયુગલને સારી રીતે નમસ્કાર કરીને... (અનુસંધાન ગાથા ક્રમાંક ૨) શ્રી માનતુંગ્સૂરિ મહારાજ મંગલાચરણ કરે છે.

(Explanatory Translation)

Oh! The mankind and all creatures are helplessly sinking into the ocean of worldly attachments... !

Who can be the saviour, and save them from sinking?

We are all engrossed in the darkness of sins and ignorance. What can absolve them; within no time ?

While the deities with their gem-clad crowns on their heads offer their prayers and bow down, the bright and dazzling rays of gems spread all over.

What can brighten even such rays ?

There is only one answer: Jina-Pada-Yuga: The lotus-like feet of Bhagawan Adinatha. (भगवान् आदिनाथः)

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमती कमलाबेन चंपालाल दोशी परिवार-मुंबई (प्रतापगढ)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

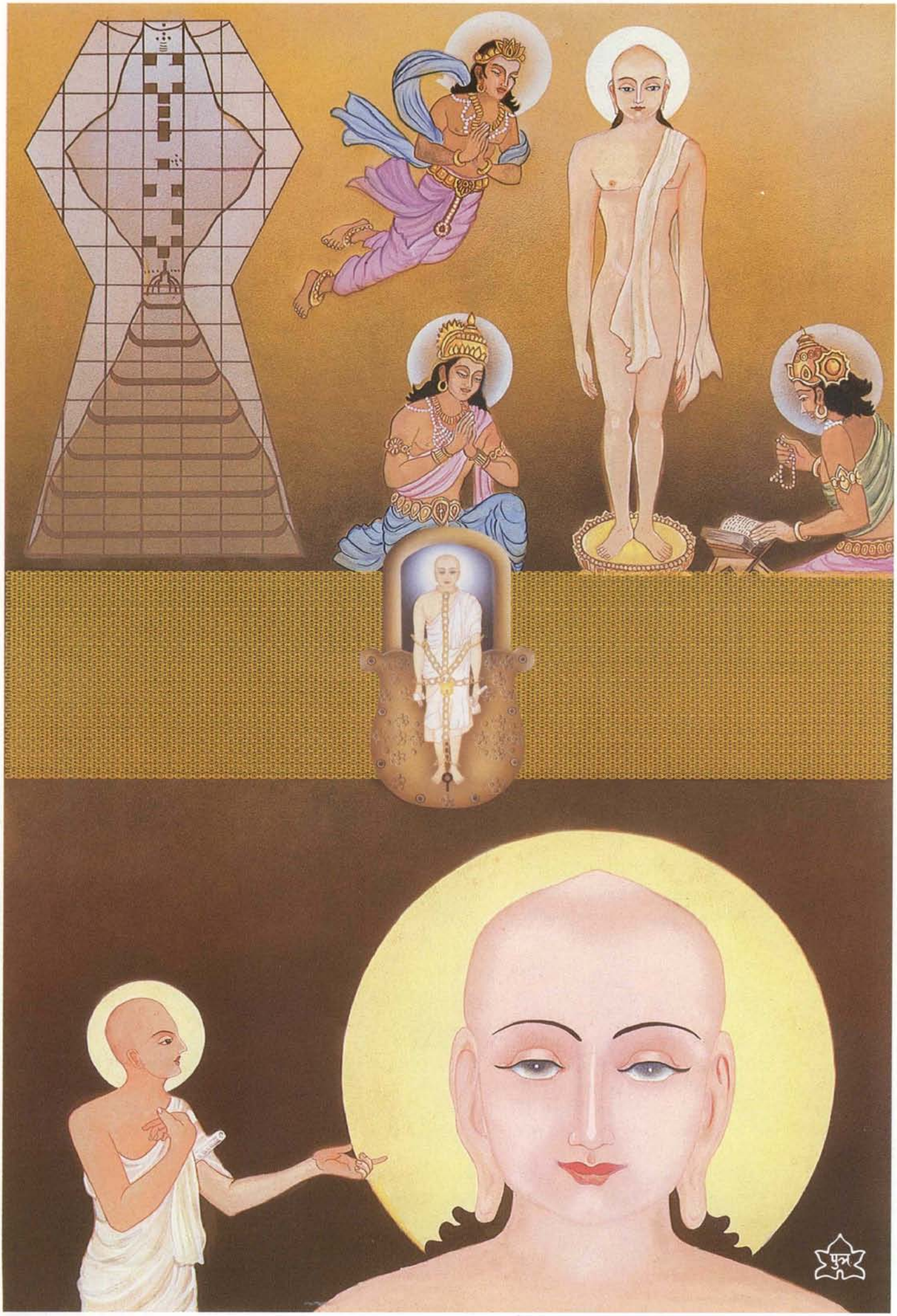

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

यः संस्तुतः सकल-वाङ्मय-तत्त्वबोधा-
दुद्भूत-बुद्धि-पटुभिः सुरलोक-नाथैः ।
स्तोत्रै-र्जगत्-त्रितय-चित्तहरै-रुदारैः
स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥२॥

Yaḥ Saṁstutaḥ sakala-vāṅmaya-tattvabodhā-
dudbhūta-buddhi-paṭubhiḥ surloka-nāthaiḥ ।
Stotrair-jagat-tritaya-citta-harai-rudāraiḥ
stoṣye kilāhamapi taṁ prathamaṁ Jinendram ॥2॥

યઃ સંસ્તુતઃ સકલ-વાઙ્મય-તત્ત્વબોધા-
દુદ્ભૂત-બુદ્ધિ-પટુભિઃ સુરલોક-નાથૈઃ ।
સ્તોત્રૈ-ર્જગત્-ત્રિતય-ચિત્તહરૈ-રુદારૈઃ
સ્તોષ્યે કિલાહમપિ તં પ્રથમં જિનેન્દ્રમ્ ॥૨॥

हे आदीश्वर भगवन् ! जो सकल शास्त्रों के रहस्य के बोध को मिलाकर प्रगट बुद्धिवाले बने हैं, ऐसे देवेन्द्रों द्वारा तीन जगत के मनोरंजक और विशाल स्तोत्रों से जिसकी स्तुति की गई है, ऐसे आप प्रथम जिनेश्वर भगवान की मैं भी स्तुति करता हूँ।

જે (પ્રભુ) સમગ્ર શાસ્ત્રોના રહસ્યના બોધથી ઉત્પન્ન થયેલ બુદ્ધિની કુશળતાવાળા દેવલોકના સ્વામી ઈન્દ્ર વડે, ત્રણેય જગતના લોકોના ચિત્તને હરનારા, ઉદાર તથા અર્થથી ગમ્ભીર સ્તોત્ર વડે સ્તવાયા છે, તે પ્રથમ જિનેશ્વર ઋષભદેવને હું પણ સ્તવીશ જ.

Shree Manatunga soorishwarjee's heart is in great decisive delight. He says, "I will positively compose a Stavan (स्तवन) of Lord Adideva (भगवान् आदिदेवः), the first Jain Tirthankara (प्रथम जैन तीर्थङ्करः), who existed in the beginning of this age".

There is a definite reason behind his decision. The leaders pave the way to be followed by common men.

Lord Rishabhadeva (भगवान् ऋषभदेवः) is worshipped by the Indras. These Indras have mastered the secrets of all the shashtras. They are highly intelligent. They have worshipped him with their generous and spell binding Stotras.

Therefore only, Manatunga soorishwarjee Maharaj, with his highest perseverance, energy and confidence decides to pray Bhagwan Adideva through this extra-ordinary verse-the Bhaktamara Stotra.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमान् पोपटलाल बाबुलालजी जैन परिवार-मद्रास

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

बुद्ध्या विनाऽपि विबुधार्चित-पादपीठ !
स्तोतुं समुद्यत-मति-र्विगत-त्रपोऽहम् ।
बालं विहाय जल-संस्थित-मिन्दु-बिम्ब-
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ॥३॥

Buddhyã vinãpi vibudhãrcitã-pãda pīṭha !
stotum samudyata-matir-vigata-trapo'ham ।
Bãlam vihãya jala-samsthita-mindu-bimba-
manyaḥ ka icchati Janaḥ sahasã grahītum ॥3॥

બુદ્ધ્યા વિનાઽપિ વિબુધાર્ચિત-પાદપીઠ !
સ્તોતું સમુદ્યત-મતિ-ર્વિગત-ત્રપોઽહમ્ ।
બાલં વિહાય જલ-સંસ્થિત-મિન્દુ-બિમ્બ-
મન્યઃ ક ઇચ્છતિ જનઃ સહસા ગ્રહીતુમ્ ॥૩॥

हे देवताओं से पूजित पादपीठवाले।

मुझ में बुद्धि नहीं है, फिर भी, जैसे बच्चा जल में प्रतिबिम्बित चाँद को पकड़ने के लिए दौड़ता है, वैसे ही मैं भी लज्जा छोड़कर आपकी स्तुति करने तैयार हुआ हूँ ।

દેવોએ પૂજેલી પાદપીઠવાળા હે પ્રભુ !

પાણીમાં રહેલ ચન્દ્રના પ્રતિબિમ્બને એકદમ વગર વિચાર્યે પકડવા માટે બાળક સિવાય બીજો કોણ મનુષ્ય ઈચ્છા કરે? એની જેમ જ, બુદ્ધિહીન શરમ વિનાનો એવો હું પણ તારી સ્તુતિ કરવા માટે તત્પર મતિવાળો થયો છું.

અર્થાત્ તારી સ્તવના કરવી એ મારી બાલચેષ્ટા છે.

Oh Lord! The Devas have bowed down and rubbed their heads in your pious feet and Padapeetha, in adoration.

Oh Lord! You are great. Lord, allow me to worship You. Please shower Your blessings on me. You know that I have no wisdom: But in spite of that, I have decided to compose a verse of prayer on you. I have a burning desire to feel You in my physique and mind; and rightly so, I have no reservations at all. Lord! I am Your child. I am innocent.

A lovely full moon in the sky is reflected in the lake. How cute does it seem! A child will crave - and even dare - to pick the moon up from the lake!

Many bigger and elderly people may not do so. However, I am Your kid; and so not ashamed to pray you.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमती रूक्ष्मणीबाई मिश्रीमलजी कोठारी परिवार-बेंग्लोर

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

वक्तुं गुणान् गुण-समुद्र ! शशाङ्क-कान्तान्
कस्ते क्षमः सुरगुरु-प्रतिमोऽपि बुद्ध्या ।
कल्पान्त-काल-पवनोद्धत-नक्रचक्रं
को वा तरीतु-मल-मम्बु-निधिं भुजाभ्याम् ॥४॥

Vaktuṁ guṇãn guṇa-samudra ! śaśãṅka-kãntãn
kas te kṣamaḥ suraguru-pratimo'pi buddhyã ।
Kalpãnta-kãla-pavanoddhata-nakracakraṁ
ko vã taritu-mala-mambu-nidhiṁ bhujãbhyãm ॥4॥

વક્તું ગુણાન્ ગુણ-સમુદ્ર ! શશાઙ્ક-કાન્તાન્
કસ્તે ક્ષમઃ સુરગુરુ-પ્રતિમોઽપિ બુદ્ધ્યા ।
કલ્પાન્ત-કાલ-પવનોદ્ધત-નક્રચક્રં
કો વા તરીતુ-મલ-મમ્બુ-નિધિં ભુજાભ્યામ્ ॥૪॥

हे गुणसागर ! चन्द्र के समान मनोहर आपके गुणों को गाने में बृहस्पति समान बुद्धिवाले भी समर्थ नहीं हैं। कल्पान्त काल के पवन से क्षुब्ध और मगरमच्छों से भरपूर समुद्र को अपनी भुजाओं से तैरने के लिए कौन समर्थ बन सकता है ? (अर्थात्, कोई नहीं.) अतः आपके गुणों को गाने के लिए मैं भी समर्थ नहीं हूँ !

હે ગુણસમુદ્ર ! પ્રલયકાળના પવનથી જેમાં મગરમચ્છો ઉછળી રહ્યાં છે; તેવા ગાંડા બનેલા તોફાની સમુદ્રને પોતાના બે હાથ વડે તરવા માટે કોણ સમર્થ બને ? (કોઈ નહીં.) તેમ ચંદ્રના જેવા મનોહર તમારા ગુણોને બુદ્ધિ વડે કહેવા માટે–વર્ણવવા માટે–બૃહસ્પતિ જેવા મહાનુભાવો પણ ક્યાંથી શક્તિમાન થાય ? (અર્થાત્ તમારા ગુણો કોઈ ગાઈ શકે તેમ નથી.)

Oh, the ocean of virtues !

Where is the question of sharp intelligence for praying Your virtues! Even the Guru of Devas is not capable of assessing Your pious attributes, charming like the moon. and so, if I do not know how to pray You, why should I be ashamed of it ?

Oh, look at that ocean; at the time of Pralaya it thunders. The wild and mountainous gigantic waves and dangerous crocodiles make it impossible to swim.

Oh my God ! What would happen if someone asks to swim across this horrifying sea...? Who can do so...?

Oh Lord! Oh Lord! Who can narrate Your qualities ?

Lord! Your attributes are infinite! I am finite.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती शेफालीबेन हेमंतभाइ झवेरी परिवार-मुंबइ.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

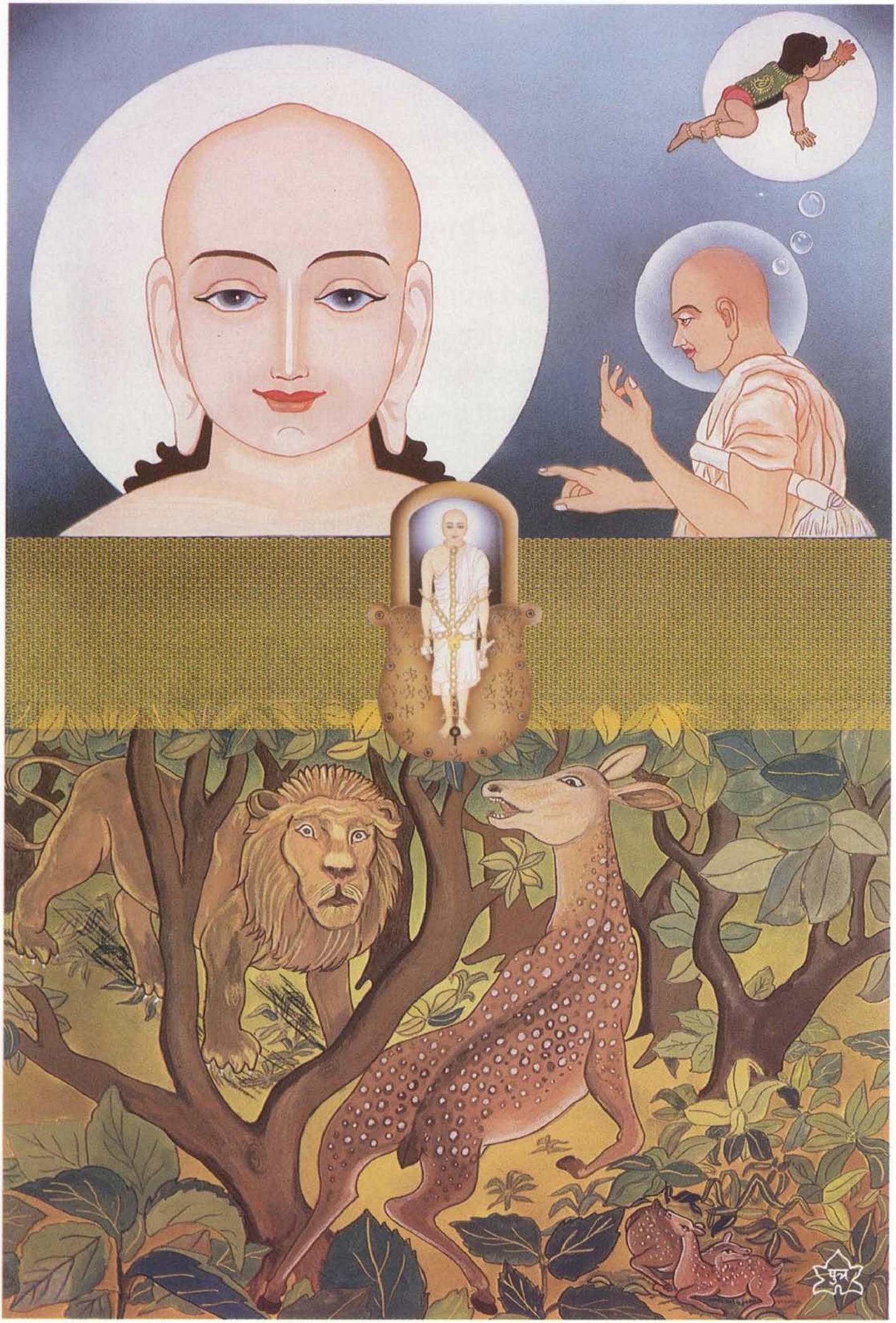

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

सोऽहं तथापि तव भक्ति-वशान्मुनीश !
कर्तुं स्तवं विगत-शक्ति-रपि प्रवृत्तः ।
प्रीत्याऽऽत्म-वीर्य-मविचार्य मृगो मृगेन्द्रं
नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ॥५॥

So'ham tathãpi tava bhakti-vaśãn-munĩśa !
kartum stavam vigata-śakti-rapi pravṛttaḥ ।
Prĩtyãtma-vĩryam-avicãrya mṛgo mṛgendram
nãbhyeti kim nija śiśoḥ paripãlanãrtham ॥5॥

સોઽહં તથાપિ તવ ભક્તિ-વશાન્મુનીશ !
કર્તું સ્તવં વિગત-શક્તિ-રપિ પ્રવૃત્તઃ ।
પ્રીત્યાઽઽત્મ-વીર્ય-મવિચાર્ય મૃગો મૃગેન્દ્રં
નાભ્યેતિ કિં નિજશિશોઃ પરિપાલનાર્થમ્ ॥૫॥

ओ मुनिपति ! आपकी भक्ति; मुझमें शक्ति नहीं होने पर भी स्तवना में प्रेरित करती है। प्रीति के कारण अपनी ताकत को विना सोचे ही क्या हिरणी अपने बच्चों के रक्षणार्थ बड़े सिंह के सामने भी नहीं कूद पडती है ?

હે મુનિઓના સ્વામી ! સ્નેહને કારણે પોતાની શક્તિનો વિચાર કર્યા વગર જ પોતાના બાળકના રક્ષણ માટે સિંહનો સામનો કરવા તત્પર હરણીની જેમ જ શક્તિ વગરનો હું પણ તારી ભક્તિને વશ થવાથી તારું સ્તવન કરવા માટે તૈયાર થયો છું.

But oh Lord! Oh Leader of great sages !!

May be that I have no words or ability to sing about Your great qualities. Doesn't matter if I am considered a fool, may be, So am I.

Inspite of my senselessness, I want to sing Your Glory. May be I have no ability to pray You properly, but I am Your sincere devotee. All of my shortcomings will be pardoned in front of my sincere and craving devotion.

Look at that deer. She has just delivered her cubs. Her children are as much dear as life to her. The lion roared to her, but the mother-deer said, "Oh come on lion, I am willing to protect my children. I have accepted your supremacy till now, but today I will fight with all my Will and Valour for my children. I am willing to fight until death !"

Who can challenge the mother's love ?

Who can put to test the love of a mother ?

Here, Acharya Mantunga soorishwarjee compares the critics of poetry with Lions and hails himself and Bhaktamara Stotra with Mother Deer and her cub.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
हेक्कड श्रीमती हीराबेन चंदुलाल परिवार-जुना डीसा (मद्रास)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

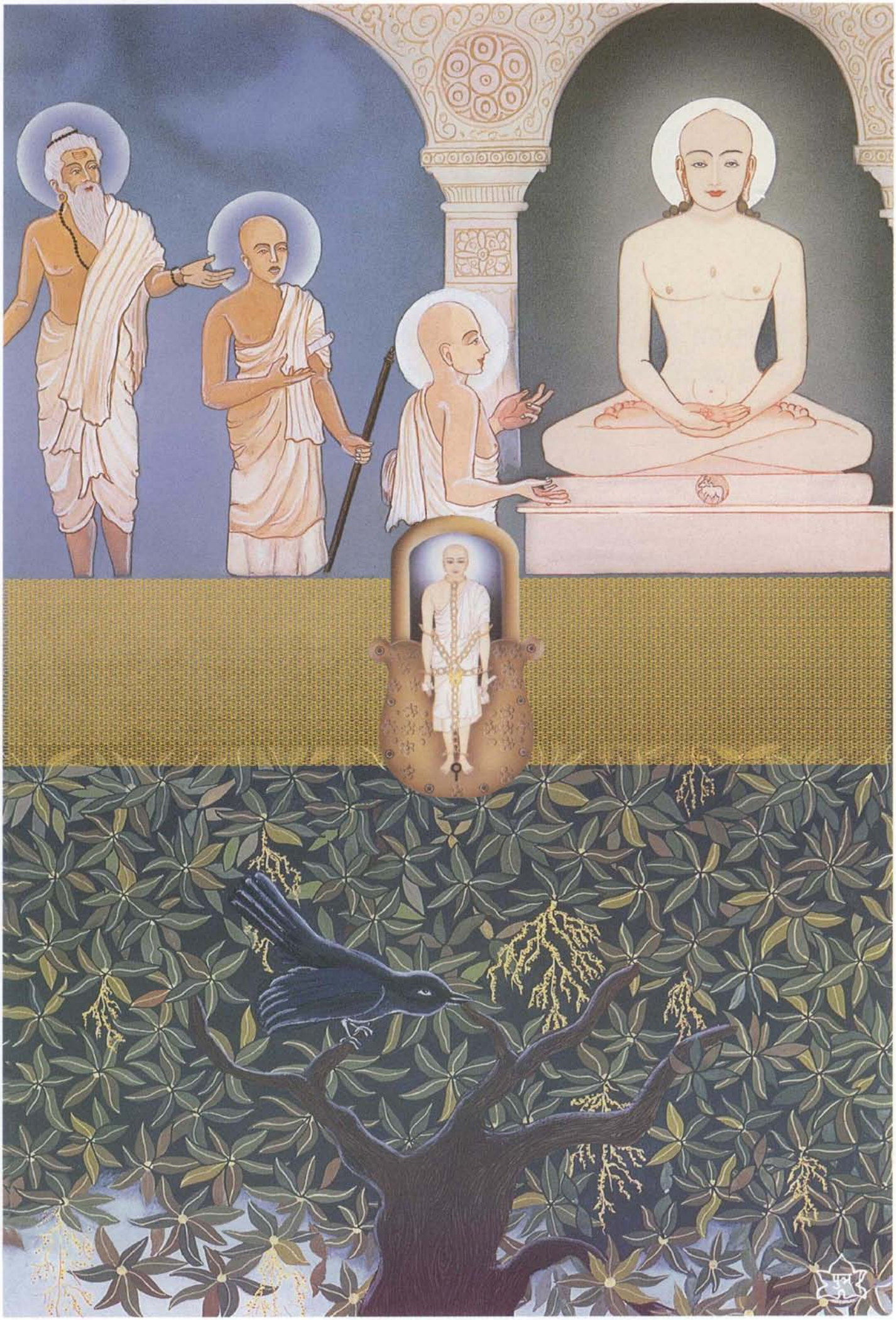

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहास-धाम
त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते बलान्माम् ।
यत्कोकिलः किल मधौ मधुरं विरौति
तच्चारु-चूत-कलिका-निकरैक-हेतुः ॥६॥

Alpa-śrutaṁ śruta-vatāṁ parihāsa dhāma,
tvad-bhaktireva mukharīkurute balān-māṁ ।
Yat-kokilaḥ kila madhau madhuraṁ virauti,
tac-cāru-cūta-kalikā-nikaraika-hetuḥ ॥6॥

અલ્પશ્રુતં શ્રુતવતાં પરિહાસ-ધામ
ત્વદ્ભક્તિરેવ મુખરીકુરુતે બલાન્મામ્ ।
યત્કોકિલઃ કિલ મધૌ મધુરં વિરૌતિ
તચ્ચારુ-ચૂત-કલિકા-નિકરૈક-હેતુઃ ॥૬॥

ओ देवाधिदेव! मैं अल्प-बोधवाला सम्पूर्ण-बोध वाले विद्वानों के लिए हँसी पात्र हूँ। केवल तेरी भक्ति ही मुझे मुखरित करती है। जैसे वसंत ऋतु में कोकिला मधुर स्वर से गुंजन करती है, उसमें आम के पेड़ पर झूमती हुई नयी मंजरी ही एकमात्र कारण है, वैसे हे प्रभु, तेरी भक्ति से प्रेरित होकर मैं स्तुति करता हूँ।

પ્રભુ ! વસંત ઋતુમાં કોયલના મધુર ટહુકાર માટે મુખ્ય કારણ રૂપ આંબાના મ્હોરના સમૂહની જેમ તારી સ્તુતિ કરવામાં મને તો તારી ભક્તિ જ વાચાળ બનાવે છે. ભલે પછી અલ્પશ્રુત એવો હું પંડિતોને હાંસીપાત્ર બનું.

Oh Lord! I know my limitations and I cannot vie with highly knowledgeable people. I have not even heard as much as them, My humble creation is just not to be compared with their great verses, prayers and poetry. I would ask all of them :-

"See, have I created all these prayers deliberately ? No, not at all. My small heart is overflowing with the love of God; therefore some words and stanzas have fallen here and there from it ! what can I do for that ?"

Just look at that cuckoo. Just ask her if she knew the rules of music. Just ask her whether she knew about the metres and Rāgas : Tala & Laya (Rhythm) ?

She will reply that she is not singing in an orchestra. Nor she is willing to get auditioned for music.

"See! Springs have come. That mango tree smiles. In fact, it is blossoming. The atmosphere is full of fragrance and very very tempting.

The blossoming mango, full of fragrance, tempts me to sing. If you want to listen, do so; and if you like, you may also sing.

You name it a poem or a pun as you like. Who cares ?"

Similarly, Acharya Manatungasoori states that whether critics consider this Bhaktamara Stotra as a beautiful poem or a mere pun, he is indifferent.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती कस्तुरीबेन धनजीभाइ सावला परिवार-हैद्राबाद.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

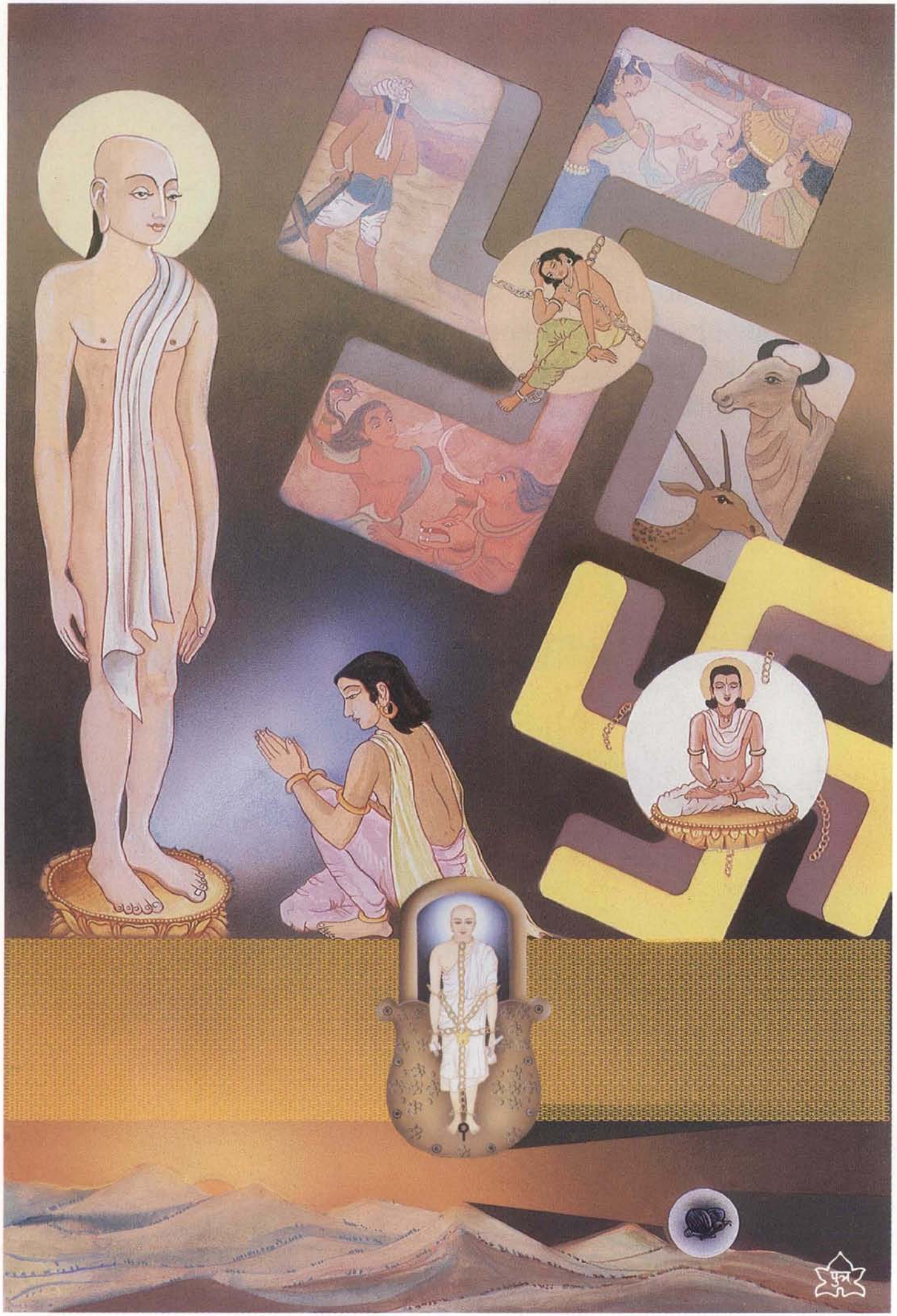

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

त्वत्संस्तवेन भव-सन्तति-सन्निबद्धं
पापं क्षणात्क्षय-मुपैति शरीर-भाजाम् ।
आक्रान्त-लोक-मलि-नील-मशेषमाशु
सूर्यांशु-भिन्नमिव शार्वर-मन्धकारम् ॥७॥

Tvat-saṁstavena bhava-santati sannibaddhaṁ
pãpaṁ kṣaṇãt-kṣaya-mupaiti śarīra-bhãjãm ।
Ãkrãnta-loka-mali-nīla-maśeṣa-mãśu
suryãṁśu-bhinnamiva śãrvara-mandhakãram ॥7॥

ત્વત્સંસ્તવેન ભવ-સન્તતિ-સન્નિબદ્ધં
પાપં ક્ષણાત્ક્ષય-મુપૈતિ શરીર-ભાજામ્ ।
આક્રાન્ત-લોક-મલિ-નીલ-મશેષમાશુ
સૂર્યાંશુ-ભિન્નમિવ શાર્વર-મન્ધકારમ્ ॥૭॥

हे कैवल्य स्वामी ! आपके स्तवन से प्राणियों के अनन्त भवों के कर्म एक क्षण में ही नष्ट हो जाते हैं, जैसे सारे जगत को भौंरे जैसे अंधेरे से श्यामल बनाने वाली रात्रि के अन्धकार को सूर्य की किरणें शीघ्र ही नाश करती हैं, वैसा आपका स्तवन है ।

હે પ્રભુ ! જેમ લોકવ્યાપી ભમરા જેવું કાળું રાત્રિનું સમસ્ત અંધારું સૂર્યના કિરણોથી ભેદાયેલું જલ્દીથી નાશ પામે છે, તેમ જન્મ મરણની પરંપરામાં નિકાચિત-ગાઢ બાંધેલ પાપો તારી સ્તવના વડે ક્ષણવારમાં ક્ષય પામે છે.

Oh God! The cycle of birth and death rules us since beginningless time, in course of which attraction of happiness and hatred to agonies have accumulated heaps and heaps of Karmas, but why should I be worried about them ? I will loudly sing your prayers and merge myself with You. Then ?

The mountains of sins will disappear and perish within moments under the impact of Your prayers.

Yes ! Sins do perish; perish within seconds and there is no surprise in that. The night slowly went on gathering the darkness. She eventually sunk the whole world into her pitch darkness; but the sun will rise in the morning and melt away the entire darkness within no time.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्री मुकेशकुमार बी. शाह परिवार-मद्रास.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

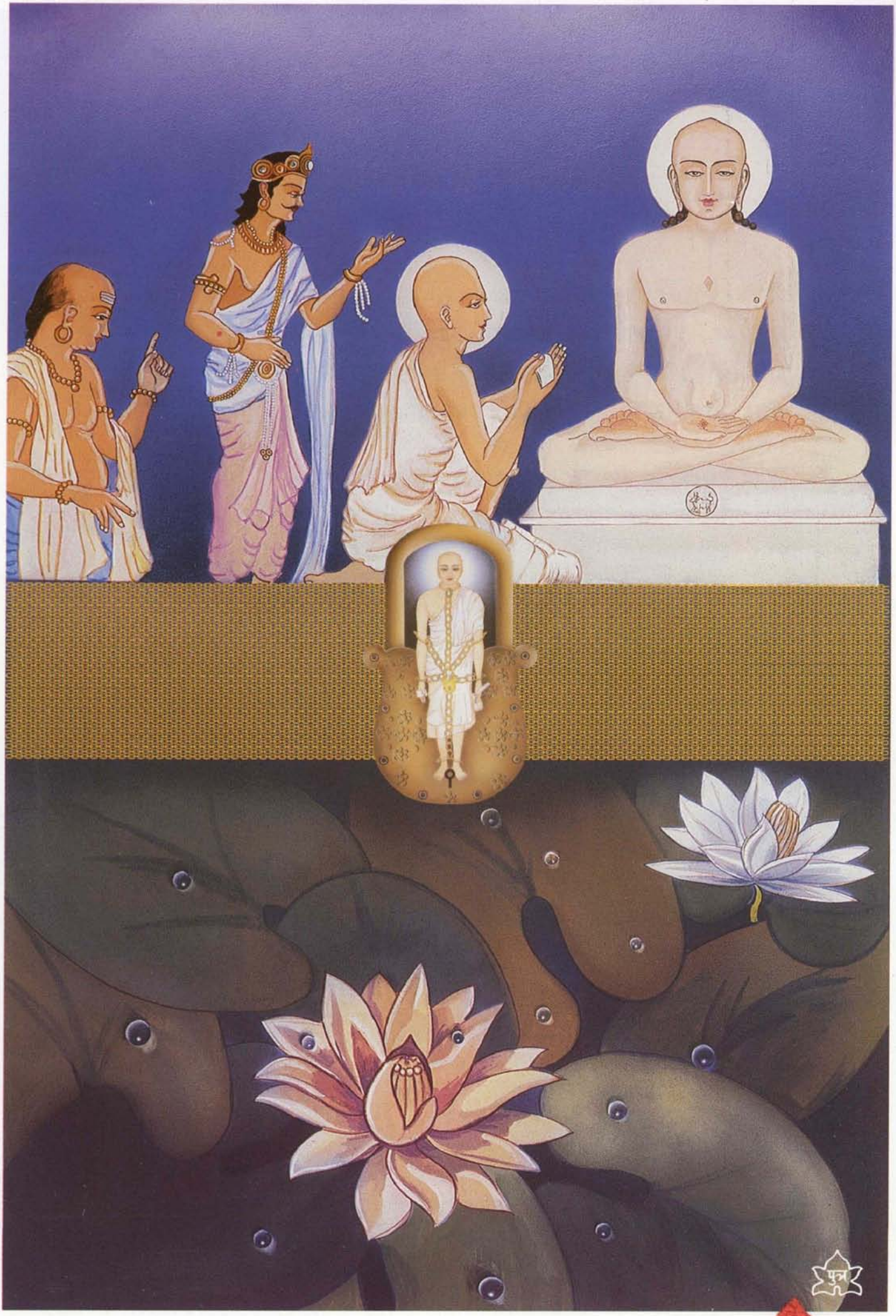

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

मत्वेति नाथ ! तव संस्तवनं मयेद-
मारभ्यते तनुधियाऽपि तव प्रभावात् ।
चेतो हरिष्यति सतां नलिनी-दलेषु
मुक्ताफल-द्युति-मुपैति ननूद-बिन्दुः ॥८॥

Matveti nãtha ! tava saṁstavanaṁ may-eda
mãrabhyate tanudhiyãpi tava prabhãvãt ।
Ceto hariṣyati satãṁ nalinī-daleṣu
muktaphala-dyuti-mupaiti-nanũda-binduḥ ॥8॥

મત્વેતિ નાથ ! તવ સંસ્તવનં મયેદ-
મારભ્યતે તનુધિયાઽપિ તવ પ્રભાવાત્ ।
ચેતો હરિષ્યતિ સતાં નલિની-દલેષુ
મુકતાફલ-દ્યુતિ-મુપૈતિ ननूद-બિન્દુઃ ॥૮॥

हे मेरे प्रीतम ! मैंने आगे बहुत विचार कर लिये अब तेरे ही प्रभाव से अल्पबुद्धिवाला भी मैं तेरी स्तवना का आरम्भ करता हूं। जैसे कमल के पत्तों पर गिरा हुआ ओस बिन्दु मौक्तिक की चमक पाता है, वैसे ही सज्जन पुरुषों के दिल को यह मेरी छोटी-सी स्तवना का पठन या श्रवण निःसन्देह आकृष्ट कर पायेगा।

હે નાથ ! નાનું શું પાણીનું ટીપું આધારભૂત કમલિનીના પાંદડાં પર રહેલ મોતીની શોભાને પામે છે તેવી જ રીતે આ સ્તોત્ર તારા પ્રભાવથી સજ્જનોના ચિત્તનું હરણ કરશે એમ માનીને અલ્પબુદ્ધિવાળા મારા વડે આ સ્તોત્રનો આરમ્ભ કરાય છે.

Oh God! I firmly believe that prayers to you will clear the sins of all my previous births and therefore I only seek Your glorious impact.

My composition may be taken as a prose or poetry, a prayer or a hymn, or just anything, but, it will be accepted and enjoyed by true devotees.

A drop of water is just a drop of water. But how nice it looks when it has fallen on the leaf of the Lotus, which looks better than the real pearl.

God! There is no doubt that my prayer like that drop of water fallen on lotus will be a rare contribution for the Bhaktas (devotees).

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती शांताबेन चंपकलाल शाह परिवार-मुंबइ.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

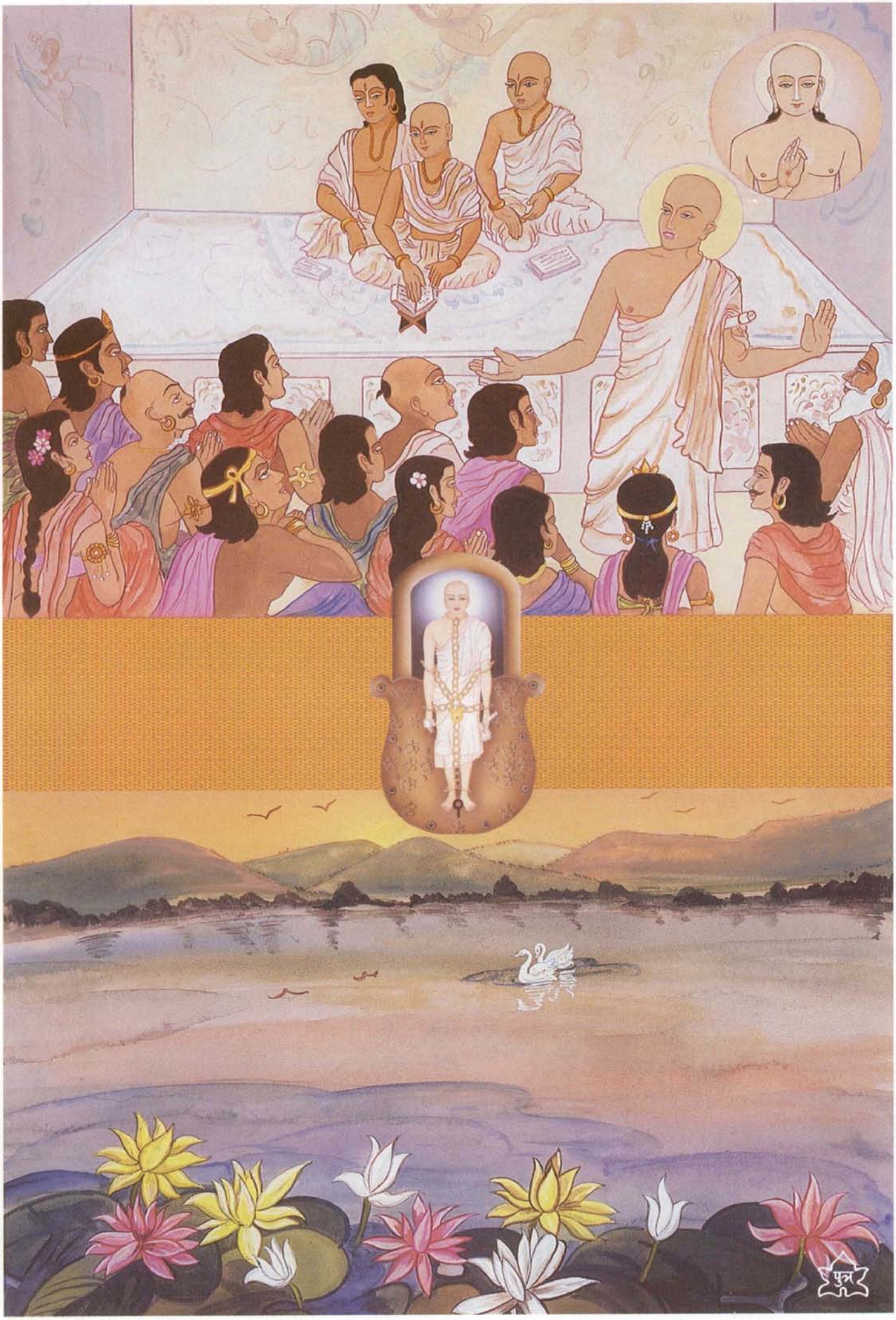

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

आस्तां तव स्तवन-मस्त-समस्त-दोषं
त्वत् संकथाऽपि जगतां दुरितानि हन्ति ।
दूरे सहस्र-किरणः कुरुते प्रभैव
पद्माकरेषु जलजानि विकासभाञ्जि ॥९॥

Āstāṁ tava stavana-masta-samasta-doṣaṁ
tvat-saṁkathāpi jagatām duritāni hanti ।
dūre sahasra-kiraṇaḥ kurute prabhaiva
padmākareṣu jalajāni vikāsa-bhāñji ॥9॥

આસ્તાં તવ સ્તવન-મસ્ત-સમસ્ત-દોષં
ત્વત્ સંકથાઽપિ જગતાં દુરિતાનિ હન્તિ ।
દૂરે સહસ્ર-કિરણઃ કુરુતે પ્રભૈવ
પદ્માકરેષુ જલજાનિ વિકાસભાઞ્જિ ॥૯॥

हे भगवन्! आपकी स्तुति तो समस्त दोषों को दूर हटाने वाली है ही, किन्तु आपकी कथा (चरित्र) भी जगत के तमाम प्राणीओं के पापको हटाने वाली है। सूर्य को तो दूर रखो, किन्तु सूर्य की प्रभा भी क्या सरोवर में सरोजों को विकसित नहीं करती? (अर्थात् करती ही हैं) सूर्य का उदय तो क्या, सूर्य की अरुणिमा ही मात्र झील में पैदा हुए कमलों को विकसित कर देती है !

હે સ્વામી ! સૂર્ય તો દૂર રહો, છતાં પણ સૂર્યની પ્રભા જ સરોવરમાં રહેલા કમળોનો વિકાસ કરે છે. તેવી જ રીતે સમસ્ત દોષથી રહિત એવું તમારું સ્તવન તો પછીની વાત છે, પણ તમારા જીવનની-તમારા આ ભવ-પરભવની–કથા જ લોકોના, જગતના, પ્રાણીઓનાં પાપને હણે છે–દુઃખોનો નાશ કરે છે.

God ! A perfect poem addressed to you and free from faults of prose and verse, words and literature, grammars and derivations, is no doubt full of power to eliminate Karmas.

Sweet and serene prayer in high esteem is one thing, but oh my Lord ! Even a small exchange of word about You repels most ably the sins of all beings.

Sun shines with thousands of his rays and wakes up the Universe. But leave him aside. Even a thin line of ray opens up silently sleeping petals of lotus within seconds.

-: ચિત્ર-ગાથા-યંત્ર સૌજન્ય :-
શ્રીમતી વિમળાબેન પૂનમચંદ દોશી પરિવાર-મુંબઇ.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

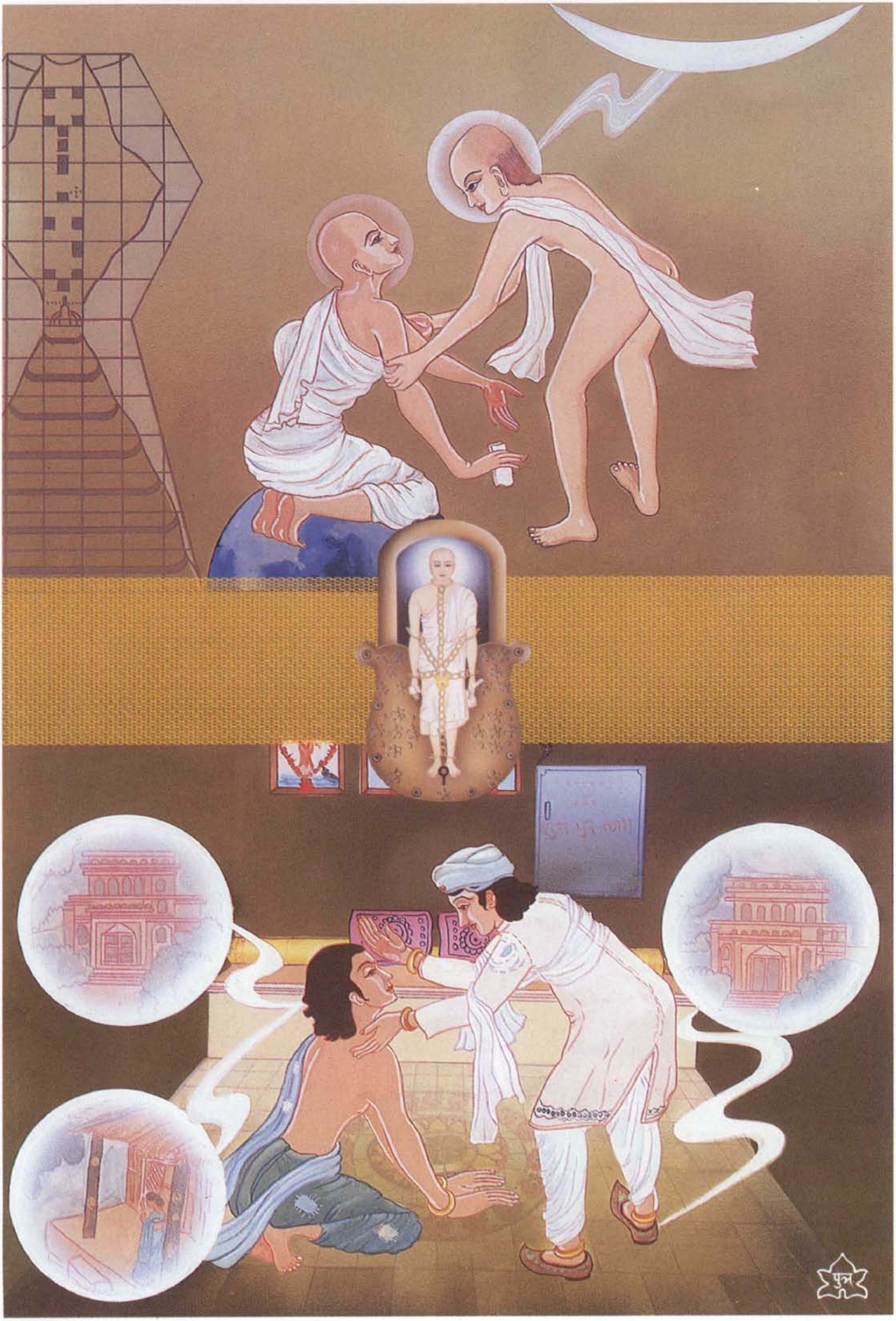

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

नात्यद्भुतं भुवन-भूषण ! भूत-नाथ !
भूतै-र्गुणै-र्भुवि भवन्त-मभिष्टुवन्तः ।
तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा
भूत्याश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥१०॥

Nãtyadbhutaṁ bhuvana-bhũṣaṇa ! bhũtanãtha !
bhũtair-guṇair-bhuvi bhavanta-mabhiṣṭuvantaḥ ।
Tulyã bhvanti bhavato nanu tena kiṁ vã
bhũtyãśritaṁ ya iha nãtmasamaṁ karoti ॥10॥

નાત્યદ્ભુતં ભુવન-ભૂષણ ! ભૂત-નાથ !
ભૂતૈ-ર્ગુણૈ-ર્ભુવિ ભવન્ત-મભિષ્ટુવન્તઃ ।
તુલ્યા ભવન્તિ ભવતો નનુ તેન કિં વા
ભૂત્યાશ્રિતં ય ઇહ નાત્મસમં કરોતિ ॥૧૦॥

हे भुवनालंकार ! आपके सद्भूत गुणों से आपकी स्तवना करने वाले आपके समान ही होते हैं इसमे कोई आश्चर्य नहीं है, क्यों कि इस जगत के धनपति भी अपने सेवकों को समृद्धि से क्या अपने समान धनवान नहीं बनाते हैं ? अवश्य अपने जैसे धनवान बनाते हैं। अतः मुझे भी आप आपके समान बनावें तो कोई बड़ी बात नहीं है ।

હે ભુવનભૂષણ ! આપના વાસ્તવિક અદ્‌ભુત ગુણો વડે આપને સ્તવનારા જગતમાં આપના જેવા થાય તો તેમાં કાંઈ બહુ મોટું આશ્ચર્ય નથી... શું આ જગતમાં એવા સ્વામી નથી, કે જેઓ પોતાની સમૃદ્ધિ વડે પોતાના આશ્રિતને પોતાના જેવા સમૃદ્ધ ન કરે ? જરૂર કરે છે.

અર્થાત્ પ્રભુ ! તું એવો સ્વામી છે કે તારા આશ્રિતને પણ તારા સમાન બનાવે છે.

God ! You take care of all the beings for their spiritual upliftment. You are the Ornament and the whole world shines because of Your light of knowledge.

He who sings the songs of Your virtues, if becomes like you, what is surprising in it ?

A noble master (boss) bestows his wealth on his servants to bring them on equal status. Oh Lord ! Thou art the Master of Triloka.

The people of the world will become egoless by singing Your Virtues. I will also throw away the bundles of my sins... to become - Veetaraga (वीतराग), exactly like You.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमान् संपतराजजी कांटेड परिवार-हैद्राबाद

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

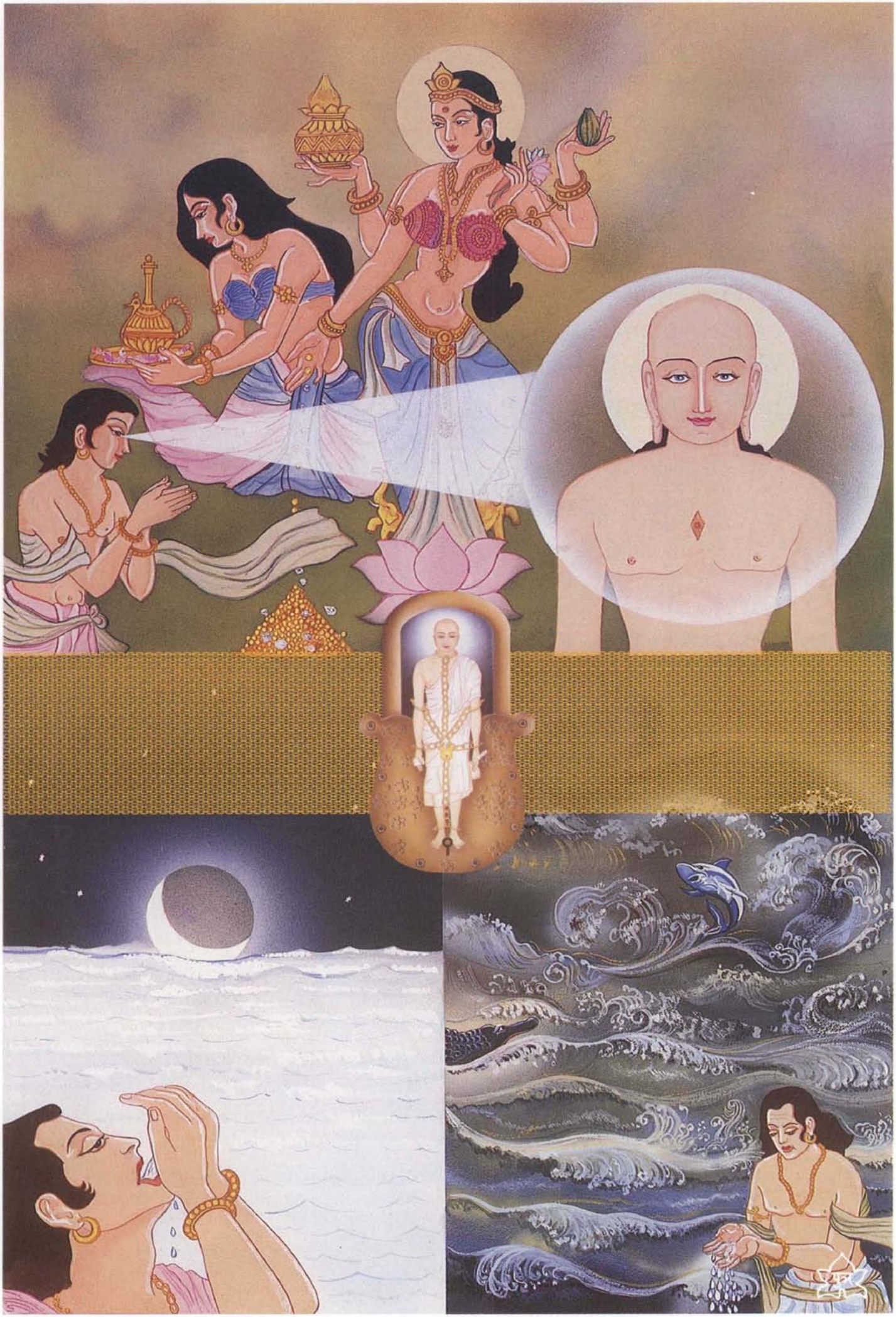

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

दृष्ट्वा भवन्त-मनिमेष-विलोकनीयं
नान्यत्र तोष-मुपयाति जनस्य चक्षुः ।
पीत्वा पयः शशिकर-द्युति-दुग्धसिन्धोः
क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ॥११॥

Dṛṣṭvā bhavanta-manimeṣa-vilokanīyaṁ
nānyatra toṣa mupayāti janasya cakṣuḥ ।
pītvā payaḥ śaśikara-dyuti dugdha-sindhoḥ
kṣāraṁ jalaṁ jala-nidhe rasituṁ ka icchet ॥11॥

દૃષ્ટ્વા ભવન્તમનિમેષ વિલોકનીયં
નાન્યત્ર તોષ-મુપયાતિ જનસ્ય ચક્ષુઃ ।
પીત્વા પયઃ શશિકર-દ્યુતિ-દુગ્ધસિન્ધોઃ
ક્ષારં જલં જલનિધે રસિતું ક ઈચ્છેત્ ॥૧૧॥

हे दर्शनीय देव! आपको देखते ही नयन निर्निमेष हो जाते हैं। अतः आप निर्निमेष लोचनों से दर्शन करने योग्य हो ! अतः आप के दर्शन करने के बाद मनुष्य के नेत्र और कहीं भी आनन्द नहीं पा सकते हैं। चन्द्र के किरणों जैसे उज्ज्वल क्षीर समुद्र के जल का पानकर लवण समुद्र के खारे जल पीने की इच्छा कौन करता है ?

ભલા! ચંદ્રના કિરણ જેવું ઉજ્જ્વળ ક્ષીરસમુદ્રનું પાણી પીધા પછી સમુદ્રના ખારાં પાણી પીવાનું કોણ ઈચ્છે ? (કોઇ નહીં). તેવી જ રીતે એકી નજરે–ટગરટગર જોવા લાયક–આપનું દર્શન કર્યા બાદ લોકોની દૃષ્ટિ બીજે ક્યાંય સંતોષ પામતી નથી.

પ્રભુ! તારું દર્શન ક્ષીરસમુદ્રના જલપાન જેવું, અને અન્ય દેવોનું દર્શન દરિયાના ખારા પાણી જેવું છે.

Oh God ! I saw You and I was lost in you. My eyes have stopped twinkling because of Your majestic appearance !

You are so magnanimous, that now all the fragrance and beauty of worldly objects or tantalizing deities cannot drag my attention.

God! My heart and soul cannot see any other object. It looks for You and You and You only. Bound to be; who will prefer to drink salty and ugly waters of the sea when pure and cool milk from the Kshirasagar (क्षीर सागरः) is ready to quench our thirst !

God, nothing is sweeter and soothing than you. For me, the entire world is sour.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्री नगीनदास वीरचंद पारेख परिवार-मुंबइ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

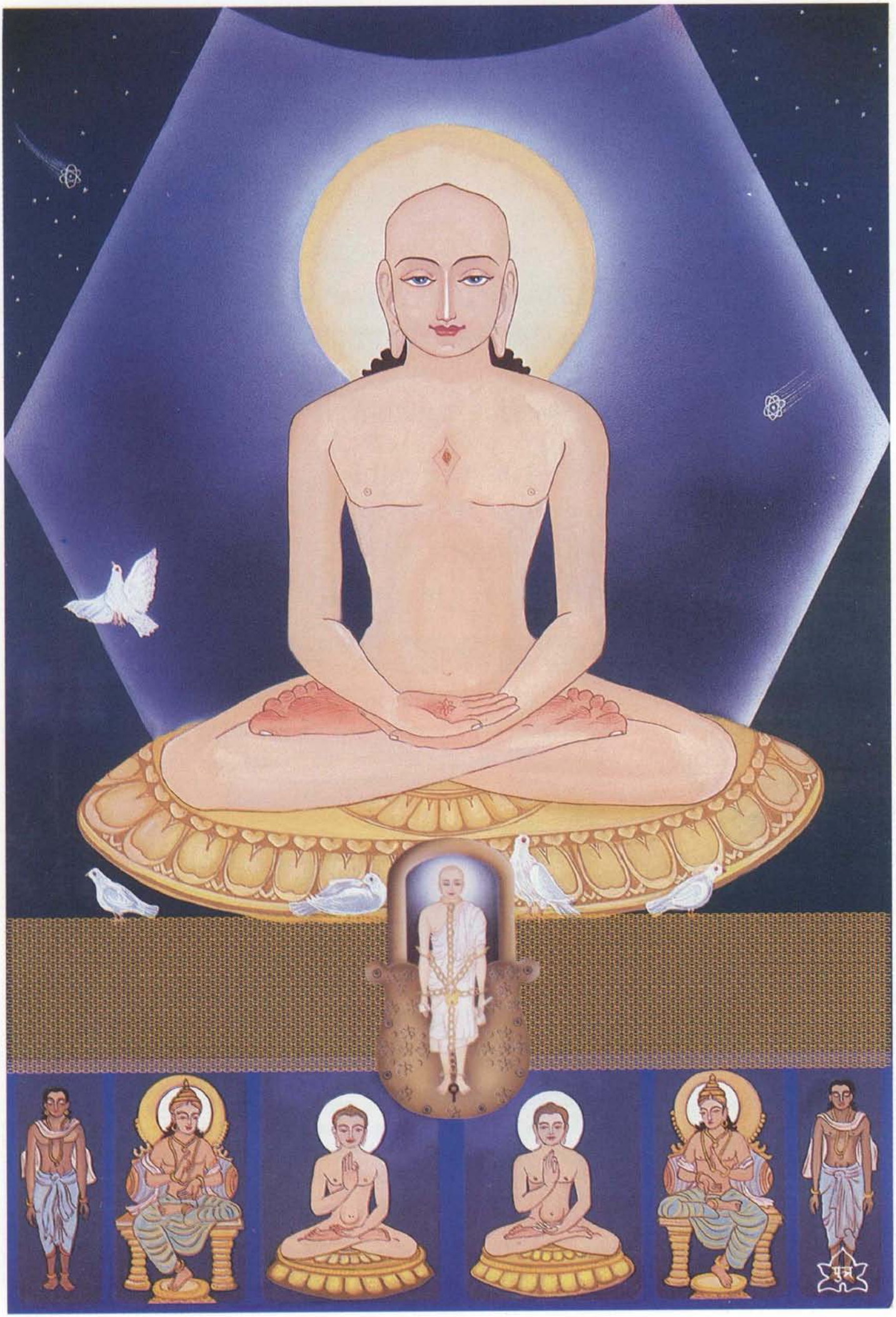

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

यैः शान्त-राग-रुचिभिः परमाणुभिस्त्वं
निर्मापित-स्त्रिभुवनैक-ललामभूत ! ।
तावन्त एव खलु तेऽप्यणवः पृथिव्यां
यत्ते समान-मपरं नहि रूपमस्ति ॥१२॥

Yaiḥ śãnta-rãga-rucibhiḥ paramãṇubhistvaṁ
nirmãpita-stribhuvanaika-lalãma-bhũta ।
Tãvanta eva khalu te'pyaṇavaḥ pṛthivyãṁ
yatte samãna-maparaṁ nahi rũpamasti ॥12॥

યૈઃ શાન્ત-રાગ-રુચિભિઃ પરમાણુભિસ્ત્વં
નિર્માપિત સ્ત્રિભુવનૈક-લલામભૂત ! ।
તાવન્ત એવ ખલુ તેઽપ્યણવઃ પૃથિવ્યાં
યત્તે સમાન-મપરં નહિ રૂપમસ્તિ ॥૧૨॥

हे तीन जगत-तिलक! आपके समान तेजस्वी काया और किसी की भी नहीं हैं, क्यों कि जगत में जितने भी प्रशान्त रागवाले और तेजस्वी परमाणु थे, उन सभी से आपका देह बन गया है, अतः अब ऐसे परमाणु नहीं बचे, जिससे आपके समान काया का निर्माण पुनः हो सके!

હે ત્રિભુવનના અનુપમ તિલક ! જગતમાં તારા સમાન રૂપ બીજા કોઈનું યે દેખાતું નથી, કારણ કે શાન્તરસની કાન્તિવાળા જે પરમાણુઓ વડે તારું શરીર નિર્માણ થયું, તે પરમાણુઓ આ જગતમાં તેટલા જ છે.

Oh Tilak (auspicious mark) on the forehead of Triloka ! I roamed around the world and saw the king of kings, king of Devas and also the masters of sages the Ganadharas... but no one appeared as glorious as Yourselves. God, there is a crystal clear reason for this. The holy atoms which subside all the worldly desires, have already been utilised in formation of Your physical self frame. And hence there are no such atoms left from which a gorgeous personality like Yours can be formed.

Obviously, the atoms left behind are not at all capable of creating a majestic personality like Your physical frame.

Billions of offerings to Your gorgeous and majestic personality.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्री हीरालाल वरजीवनदास शाह परिवार-मुंबइ (पाटण)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

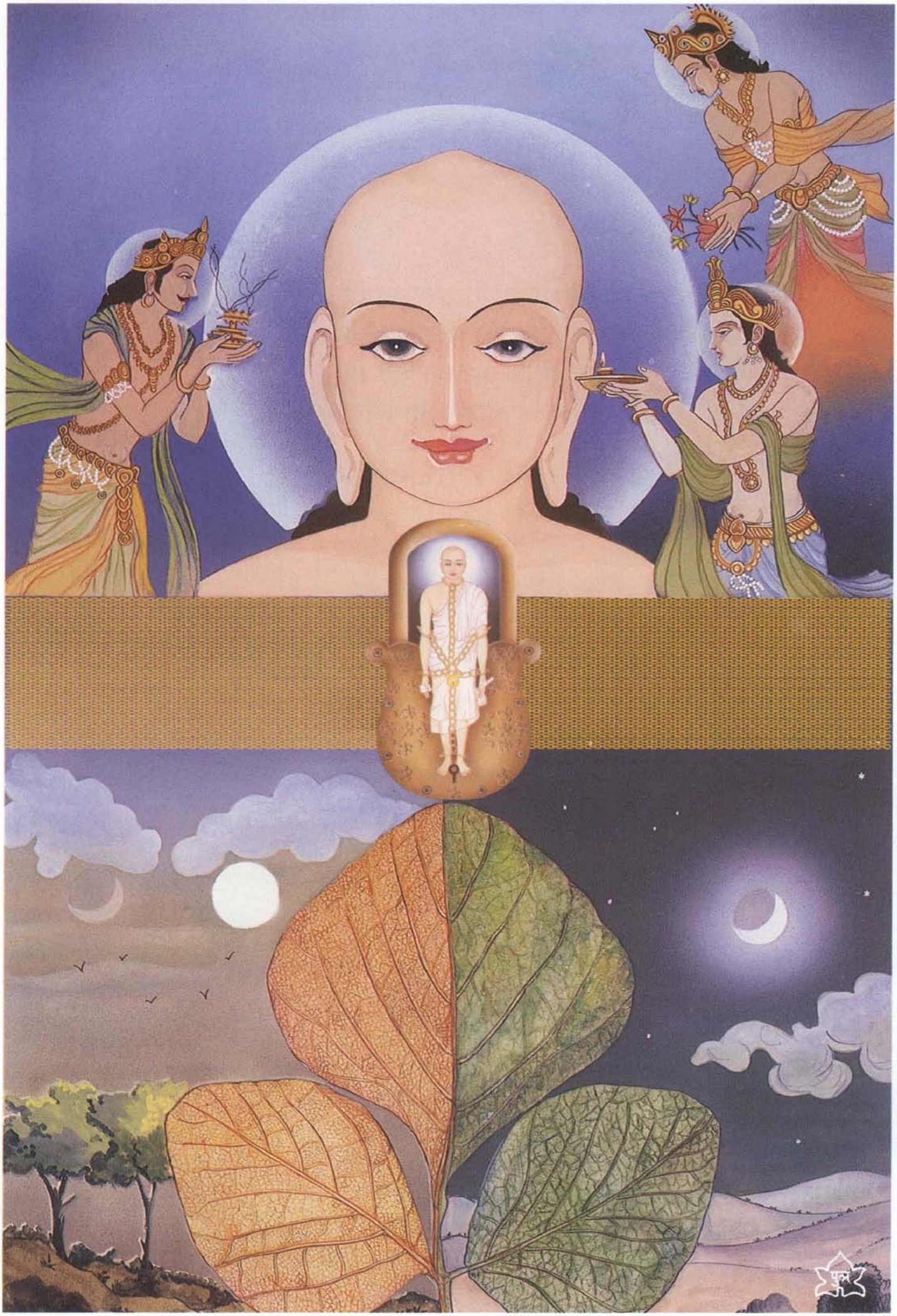

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

वक्त्रं क्व ते सुर-नरोरग-नेत्रहारि-
निःशेष-निर्जित-जगत्-त्रितयो-पमानम् ।
बिम्बं कलङ्क-मलिनं क्व निशाकरस्य
यद्वासरे भवति पाण्डु-पलाश-कल्पम् ॥१३॥

Vaktraṁ kva te sura-naroraga-netrahāri
niśśeṣa-nirjita-jagat-tritayo-pamānam ।
Bimbaṁ kalaṅka-malinaṁ kva niśākarasya
yad-vāsare bhavati pāṇḍu-palāśa-kalpam ॥13॥

વક્ત્રં ક્વ તે સુર-નરોરગ-નેત્રહારિ-
નિઃશેષ-નિર્જિત-જગત્-ત્રિતયો-પમાનમ્ ।
બિમ્બં કલઙ્ક-મલિનં ક્વ નિશાકરસ્ય
યદ્વાસરે ભવતિ પાણ્ડુ-પલાશ-કલ્પમ્ ॥૧૩॥

हे ! जगदीश्वर ! जो दिन में पलाश के जैसा फिका हो जाता है, रात्रि में पूर्ण प्रकाशित होने के समय पर भी जो काले धब्बे जैसे कलंक से गंदा दिखता है, ऐसा चन्द्र का बिम्ब कहाँ ? और सुर असुर तथा मनुष्य के नैंनों को खींच ले जानेवाले तथा जगत की तमाम उपमाओं को जीत जानेवाला आपका मुख कहाँ !

પ્રભુ ! દેવ, મનુષ્ય અને નાગકુમારના નેત્રને હરનારૂં, ત્રણેય જગતની સમસ્ત ઉપમાને જીતનારું તારું મુખ ક્યાં અને કલંકથી મલિન થયેલ તેમજ દિવસે ખાખરાના પાન જેવું ફિક્કું દેખાતું ચન્દ્રનું બિમ્બ ક્યાં ?

(પ્રભુ ! તારા મુખને તો ચન્દ્રની ઉપમા આપી શકાય તેમ નથી.)

My Almighty, how aesthetically pleasing do You appear!

Deities are attracted to You; men are happier to have You in their eyes and hearts; even the animals and birds are grateful to have Your glimpse. No metaphor is enough to narrate Your appearance.

All the comparisons and metaphoric descriptions fall short...

The moon has no value in daytime; though it looks like a prince in the night, but it is pale in daytime...

Oh God ! The whole world looks pale and tasteless when compared with you.

-: ચિત્ર-ગાથા-યંત્ર સૌજન્ય :-
શ્રી કીર્તિભાઇ ફકીરચંદ શાહ પરિવાર-મુંબઇ (ખંભાત)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

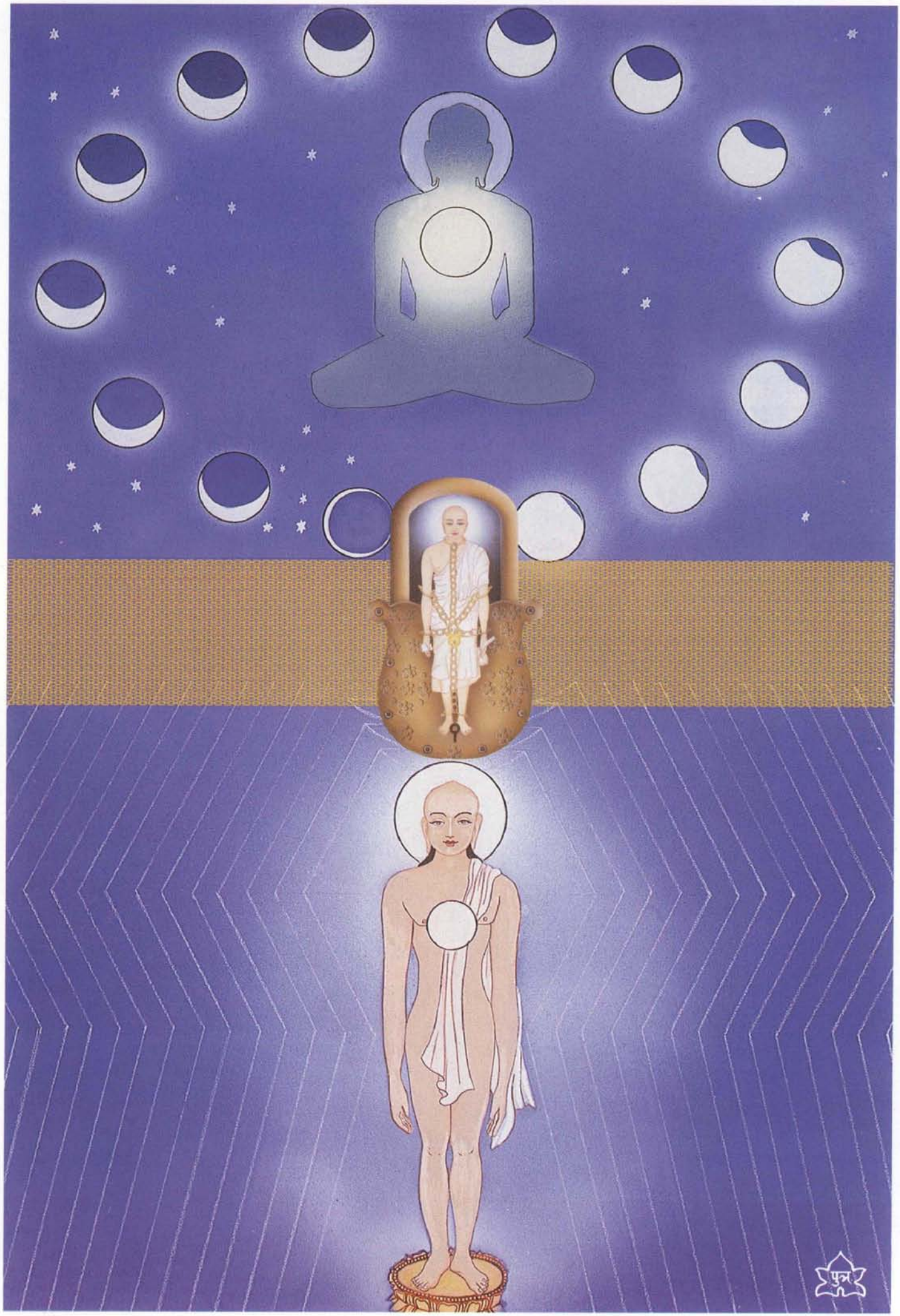

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

सम्पूर्ण-मण्डल-शशाङ्क-कला-कलाप-
शुभ्रा-गुणा-स्त्रिभुवनं तव लङ्घयन्ति ।
ये संश्रिता-स्त्रिजगदीश्वर-नाथमेकं
कस्तान्-निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ॥१४॥

Sampūrṇa maṇḍala-śaśāṅka-kalā-kalāpa-
śubhrā guṇās-tribhuvanam tava laṅghayanti ।
Ye saṁśritās-tri-jagadīśvara-nāthamekam
kastān-nivārayati sañcarato yatheṣṭam ॥14॥

સંપૂર્ણ-મંડલ-શશાઙ્ક-કલા-કલાપ
શુભ્રા-ગુણા-સ્ત્રિભુવનં તવ લઙ્ઘયન્તિ ।
યે સંશ્રિતા-સ્ત્રિજગદીશ્વર-નાથમેકં
કસ્તાન્-નિવારયતિ સઞ્ચરતો યથેષ્ટમ્ ॥૧૪॥

हे प्रभो !

आपके शुभ्र गुण समग्र जगत को लांघ गये है, क्यों कि आपके समान अनन्य नाथ की शरण पानेवाले गुणोंको, तीनों जगत में जी (मन) चाहे वहां विहरने से कौन रोक सकता हैं ?

હે ત્રિલોકનાથ !

સમ્પૂર્ણ ગોળ પૂર્ણિમાના ચન્દ્રની કલાના સમૂહ જેવા તારા ઉજ્જ્વળ ગુણો ત્રણેય જગતને ઓળંગી જાય છે-ત્રણેય જગતમાં ફેલાઈ ગયા છે. તારા જેવા ત્રણેય જગતના એક જ સ્વામીનો આશ્રય કરનારાને ઇચ્છા મુજબ ફરતાં કોણ રોકી શકે ? (કોઈ નહિ.) અર્થાત્ સર્વગુણોના ચિરસ્થાયી આધાર આપ જ છો.

O, the lord of Triloka ! Your virtues are as pleasing and bright as the full moon in the cloudless sky, but it is surprising that how the virtues which remained in your Atma, have spread throughout the universe ! But one need not get astonished, as you are the lord of universe and virtues have taken shelter in you.

No one can stop (prevent) the roaming of a person according to his desire, who has taken refuge into the gigantic and majestic personality like yours.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती काश्मीराबेन रवीन्द्रभाइ कापडीया परिवार-मुंबइ (खंभात)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

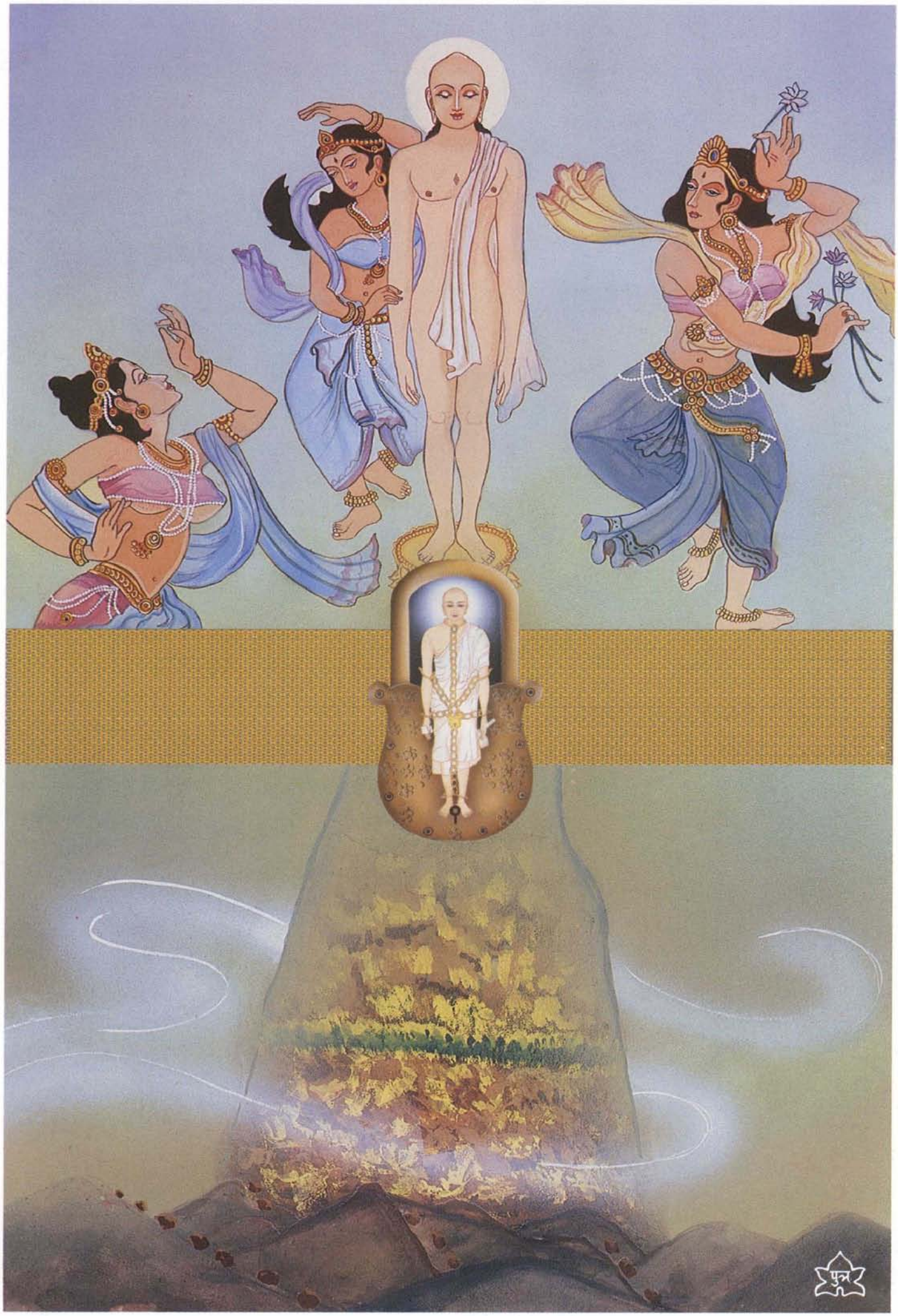

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशाङ्गनाभि-
र्नीतं मनागपि मनो न विकार-मार्गम् ।
कल्पान्त-काल-मरुता चलिताचलेन
किं मन्दराद्रि-शिखरं चलितं कदाचित् ? ॥१५॥

Citraṁ kimatra yadi te tridaśāṅga-nābhir-
nītaṁ manāgapi mano na vikāra-mārgam ।
kalpānta-kāla-marutā calitā-calena
kiṁ mandarādri śikharaṁ calitaṁ kadācit ? ॥15॥

ચિત્રં કિમત્ર યદિ તે ત્રિદશાઙ્ગનાભિ-
નીતં મનાગપિ મનો ન વિકાર-માર્ગમ્ ।
કલ્પાન્ત-કાલ-મરુતા ચલિતાચલેન
કિં મન્દરાદ્રિ-શિખરં ચલિતં કદાચિત્ ? ॥૧૫॥

हे **वीतराग** ! देवांगनाएँ आपके मन को थोड़ा-सा भी चलित न कर पायीं उसमें कोई आश्चर्य नहीं है। प्रलयकाल का तूफानी पवन क्या मेरू पर्वत के शिखर को हिला सकता हैं ? ऐसे ही आपके मन को दुनिया का कोई भी आकर्षण आकृष्ट नहीं कर सकता !

હે નિર્વિકારી પ્રભુ ! જો દેવાંગનાઓ વડે પણ તારું મન જરા ય વિકારને ન પામ્યું તો એમાં શું આશ્ચર્ય છે ? શું પર્વતોને પણ ચલાયમાન કરનાર પ્રલયકાળના વાયુ વડે મેરૂ પર્વતનું શિખર કંપી જાય ? (કદાપિ નહીં.)

O Vitaraga ! in spite of all Your qualities, You are so much indifferent and unconcerned that even the fairies of the heaven neither attract You, nor detract You !

The disastrous storm at the end of an eon topples other mountains as well. But no sooner it approaches Mount Meru, the king of Mountains, turns into breezes. Thunder is well aware that its might will not work there. God, I have come to know by Your grace that the Veetaraga cannot be lured even by the best and most beautiful fairies. The one who is never lured is veetaraga, and Veetaraga can never be lured.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्री सैनिकराजजी छाजेड परिवार-सिकंद्राबाद

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

निर्धूमवर्ति-रपवर्जित-तैलपूरः
कृत्स्नं जगत्त्रयमिदं प्रकटीकरोषि ।
गम्यो न जातु मरुतां चलिता-चलानां
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥१६॥

Nirdhũmavarti-rapvarjita-tailapũraḥ
kṛtsnaṁ jagat-trayamidaṁ prakaṭī̃-karoṣi ।
Gamyo na jātu marutāṁ calitā-calānāṁ
dīpo'paras tvamasi nātha ! jagat-prakāśaḥ ॥16॥

નિર્ધૂમવર્તિ-રપવર્જિત-તૈલપૂરઃ
કૃત્સ્નં જગત્ત્રય-મિદં પ્રકટીકરોષિ ।
ગમ્યો ન જાતુ મરુતાં ચલિતા-ચલાનાં
દીપોઽપરસ્ત્વમસિ નાથ ! જગત્પ્રકાશઃ ॥૧૬॥

हे नाथ! आप एक बेजोड़ दीपक हो, क्यों कि आप तीनों जगत को प्रकाशित करते हो फिर भी न आप में धुंआ है, न कोई लौ है, न तो तेल भरने की आवश्यकता होती है। पर्वतों को भी चलायमान करने वाले अति प्रबल पवन से भी आप बुझ नहीं सकते हो ।

હે પ્રભુ ! ધૂમાડા રહિત, વાટ રહિત અને તેલ રહિત અપૂર્વ દીપક સ્વરૂપ, આપ સમસ્ત જગતને પ્રકાશિત કરો છો, પર્વતોને પણ ચલાયમાન કરી શકનારા અતિ પ્રબળ વાયુથી પણ તમે બુઝાતા નથી અને તેથી હે નાથ ! તમે જગત્પ્રકાશક અલૌકિક દીપક છો.

Oh God Almighty ! You are a self-lit lamp and hence You do not need any external fuel of preachings of other saints. The stormy winds of illusions cannot extinguish or fade Your light of infinite knowledge. Your unique existence does not emit the smoke in the form of Raga (रागः) and Dwesha (द्वेषः). You also do not depend upon the help of others on the path of salvation like an ordinary lamp relying on a cotton wick.

In fact You are the unique lamp to lighten the whole universe at a time by Your theory of Anekantavada (अनेकान्तवाद).

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमती पानीबाई हस्तीमलजी कोठारी परिवार-येलहंका (बेंग्लोर)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

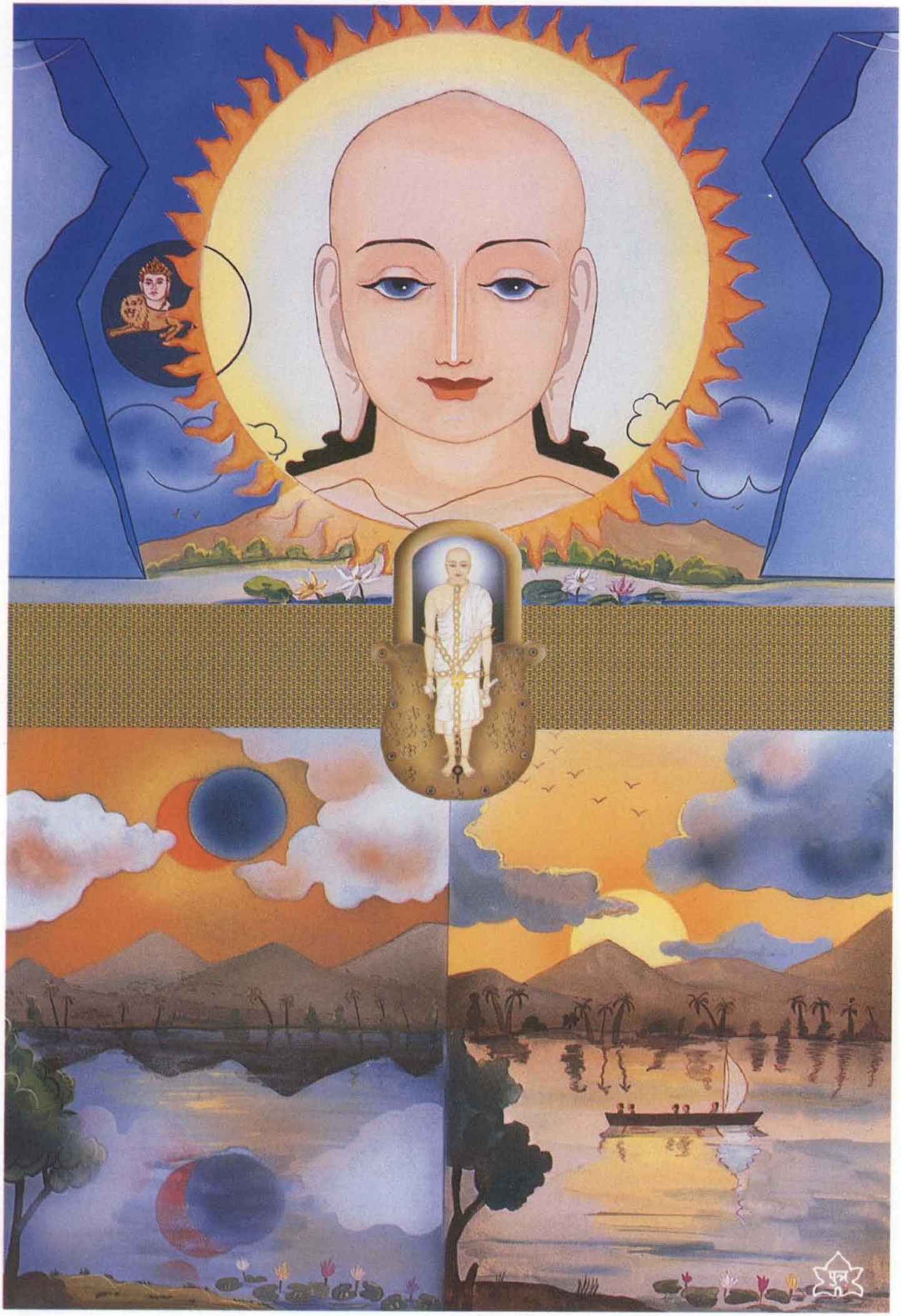

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

नास्तं कदाचि-दुपयासि न राहुगम्यः
स्पष्टीकरोषि सहसा युगपज्-जगन्ति ।
नाम्भोधरो-दर-निरुद्ध-महा-प्रभावः
सूर्यातिशायि-महिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥१७॥

Nãstaṁ kadãcid-upayãsi na rãhu-gamyaḥ
spaṣṭikaroṣi sahasã yugapaj-jaganti ।
Nãmbhodharo-dara-niruddha-mahã-prabhãvaḥ
sũryãtiśãyi mahimãsi munĩndra! loke ॥17॥

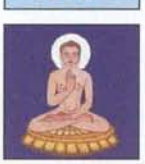

નાસ્તં કદાચિ-દુપયાસિ ન રાહુ-ગમ્યઃ
સ્પષ્ટીકરોષિ સહસા યુગપજ્-જગન્તિ ।
નામ્ભોધરો-દર-નિરુદ્ધ-મહા-પ્રભાવઃ
સૂર્યાતિશાયિ-મહિમાઽસિ મુનીન્દ્ર ! લોકે ॥૧૭॥

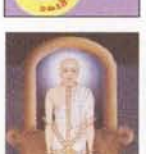

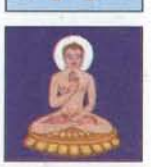

हे **मुनीन्द्र** ! लोक में आपकी महिमा सूर्य से भी बढ़कर है, क्योंकि आप ऐसे सूर्य हैं जो कभी भी अस्त नहीं होता है और कभी राहु से ग्रसित होता नहीं है । कभी भी बादलो से जिनका प्रभाव पराजित होता नहीं है और एक साथ में जगत को स्पष्टता से एकदम प्रकाशित करता हैं ।

હે મુનીન્દ્ર ! તમે કદાપિ અસ્ત પામતા નથી, કયારેય રાહુથી ગ્રસ્ત થતા નથી, એક જ સમયે સમસ્ત જગતને પ્રકાશિત કરો છો, વળી ઘટાદાર મેઘના મધ્યભાગથી પણ તમારો મહાપ્રભાવ (તેજ) રોકાતો નથી. તમારો મહિમા સૂર્ય કરતાં પણ ચડિયાતો છે, તેથી તમને સૂર્યની ઉપમા આપવી પણ યોગ્ય નથી.

Oh Master of Munis ! It is also not possible for us to compare Your qualities with the Sun, because Sun rises and sets everyday. You are ever self-luminous and hence risings and settings are not there.

The star of solar energies enlightens only a small part of the universe, and then slowly moves to the other parts, leaving darkness behind. Occasionally, Rahu also eclipses him.

But oh Master of Munis, as You enlighten the whole universe at a single time and as you possess the infinite knowledge as your preachings (Agamas) can never be challenged by any logician and as your most glorious Shashan (Jain Dharma) can never be shadowed or overcome by other schools of philosophies, you surpass the sun.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती मीनाबेन सिद्धार्थभाइ शाह परिवार-अमदावाद.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

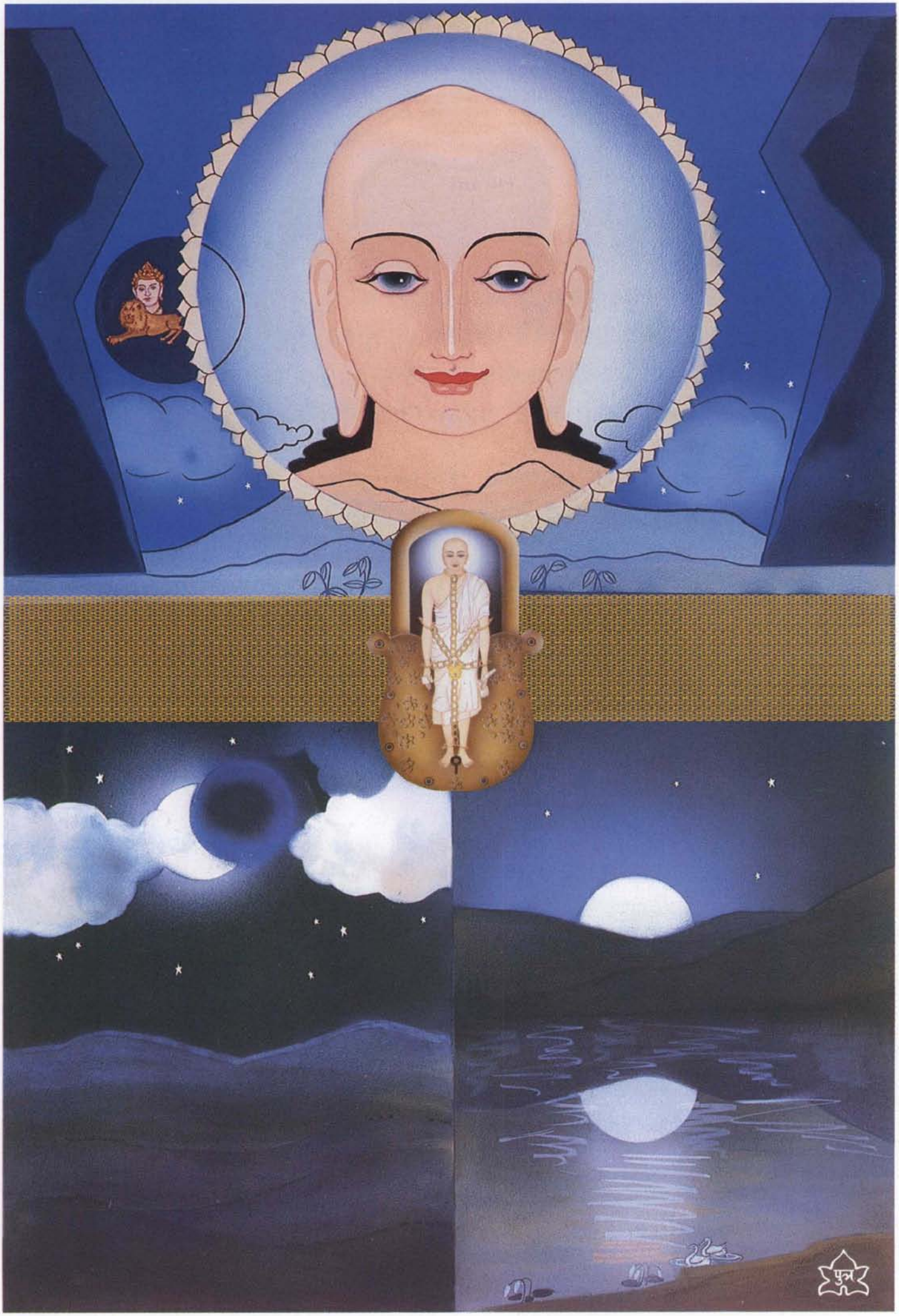

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

नित्योदयं दलित-मोह-महान्धकारं
गम्यं न राहु-वदनस्य न वारिदानाम् ।
विभ्राजते तव मुखाब्ज-मनल्प-कान्ति
विद्योतयज्-जगद-पूर्व-शशाङ्क-बिम्बम् ॥१८॥

Nityodayaṁ dalita-moha-mahãndhakãraṁ
gamyaṁ na rãhu-vadanasya na vãridãnãm ।
Vibhrãjate tava mukhãbja-manalpa-kãnti
vidyotayaj-jagad-apũrva śaśãṅka-bimbam ॥18॥

નિત્યોદયં દલિત-મોહ-મહાન્ધકારં
ગમ્યં ન રાહુ-વદનસ્ય ન વારિદાનામ્ ।
વિભ્રાજતે તવ મુખાબ્જ-મનલ્પ-કાન્તિ
વિદ્યોતયજ્-જગદ-પૂર્વ-શશાઙ્ક-બિમ્બમ્ ॥૧૮॥

हे अप्रतिम दीप्तिमान हे अनल्प कान्ति वाले! आपका मुखकमल कोई अनुपम चन्द्र के बिम्ब समान है, जो जगत को प्रकाशमान करता है और जो नित्य उदित है; मोह रूप अन्धकार का दलन करने वाला है और जो न राहु से ग्रसित होता है, न बादलों से आच्छादित होता है ।

પ્રભુ ! નિરન્તર—હંમેશા ઉદય પામતું—મોહ રૂપ ગાઢ અન્ધકારનો નાશ કરનારું, રાહુથી ગ્રસ્ત ન થનારું અને વાદળોથી આચ્છાદિત ન થનારું, જગતને પ્રકાશતું અત્યંત તેજસ્વી એવું તમારું મુખરૂપી કમળ શોભી રહ્યું છે. ખરેખર, તમે અપૂર્વ ચન્દ્ર છો.

Oh God ! Since you can never be compared with the sun, can we now look for the moon?

Alas! Moon rises and sets at indefinite times; it shines in the night only. God, You are ever-risen and showing the path of salvation to Your devotees during the day and night alike.

All deserving souls suffering from their illusions from time immemorial are benefitted by Your preachings and by undertaking the penance had destoryed their pitch darkness within no time.

The moon is eclipsed by Rahu time and again; but oh my Lord, You are so good to mankind, that You eclipse the fallacies and ill-thoughts for ever.

The black spots are apparent on the face of the moon; whereas, while we see You, Your clean personality glows with cool and soothing halo. Moon looks pale in front of You !

Moon rises on one end of the earth and sets on the other; whereas You spread Your aura in entire universe (Triloka) at all times.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्री नानकचंद मोतीचंद शाह परिवार-मुंबइ (पाटण)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

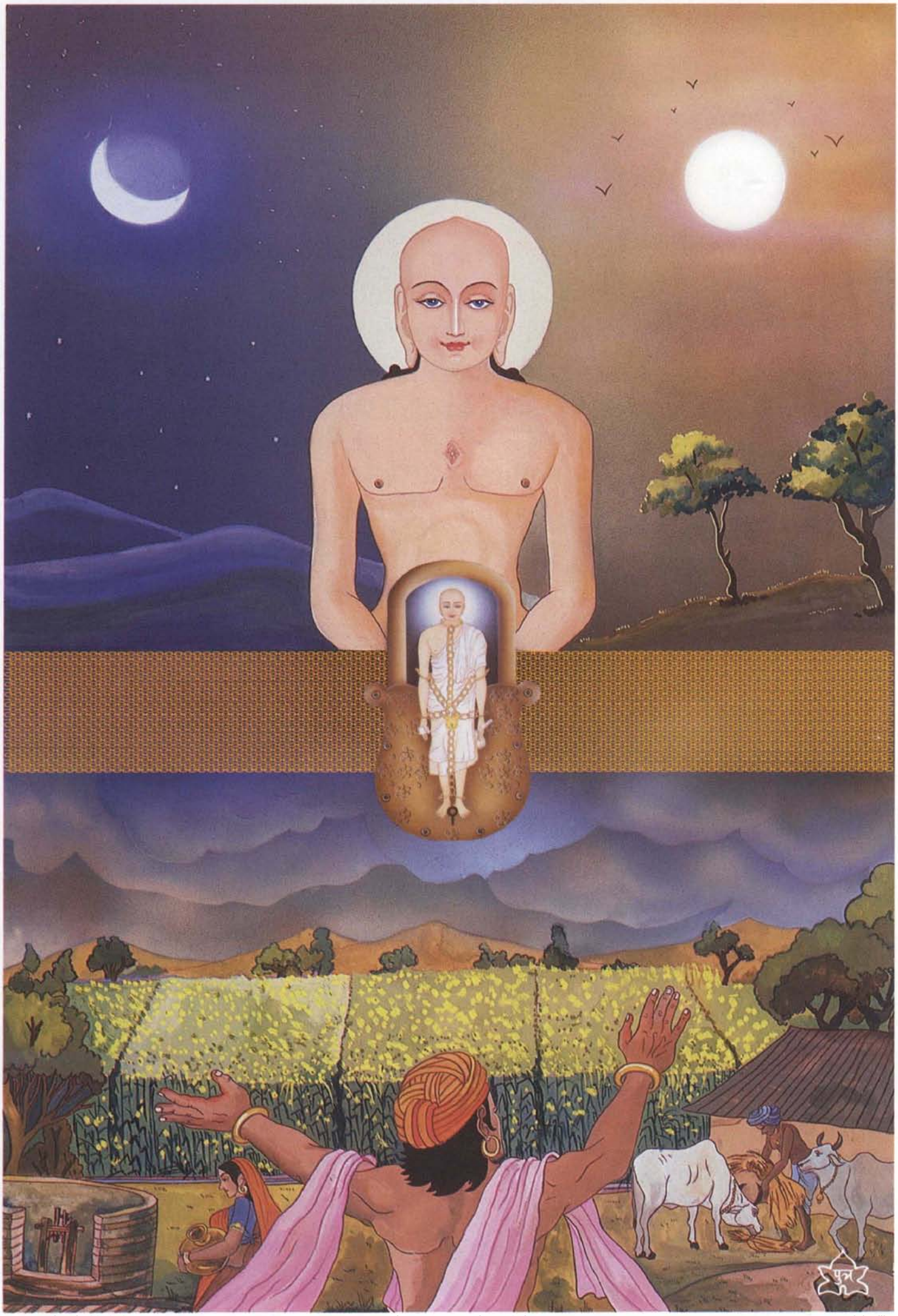

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

किं शर्वरीषु शशिना-ऽह्नि विवस्वता वा
युष्मन्-मुखेन्दु-दलितेषु तमस्सु नाथ ! ।
निष्पन्न-शालि-वन-शालिनि जीव-लोके
कार्यं कियज्-जलधरै-र्जलभार-नम्रैः ॥१९॥

Kiṁ śarvarīṣu śaśināhni vivasvatā vā
yuṣman-mukhendu daliteṣu tamassu nātha ! ।
Niṣpanna-śāli-vana-śālini jīva-loke
kāryaṁ kiyaj-jaladharair-jalabhāra-namraiḥ ॥19॥

કિં શર્વરીષુ શશિના-ઽહ્નિ વિવસ્વતા વા
યુષ્મન્-મુખેન્દુ-દલિતેષુ તમસ્સુ નાથ ! ।
નિષ્પન્ન-શાલિ-વન-શાલિનિ જીવ-લોકે
કાર્યં કિયજ્-જલધરૈ-ર્જલભાર-નમ્રૈઃ ॥૧૯॥

हे तेज-पुंज! जब आपके रात-दिन प्रकाशित रहने वाले मुखरूप चान्द से अन्धकार दूर हो जाता है, तब रात में चान्द से क्या मतलब और दिन में सूर्य से भी क्या मतलब ! जब विश्व पूर्ण पके हुए शाली चावल के वन से शोभित है, तब जल के भार से नीचे आये हुए मेघ का क्या काम है ? (अर्थात् कोई काम नहीं।) ठीक वैसे ही जब आपके मुख रूप चन्द्र के मिल जाने पर अन्य कोई ज्योतिर्मय पदार्थों की आवश्यकता ही नहीं रही।

હે નાથ ! જ્યારે ડાંગરના ખેતરો વડે પૃથ્વી શોભાયમાન થઈ જ ગઈ છે તો હવે જલના ભારથી ઝુકી ગયેલા વાદળોનું શું કામ છે ? (કાંઈ નહીં.) તેવી જ રીતે તમારા મુખરુપ ચન્દ્ર વડે અન્ધકારનો નાશ થઈ ગયો છે, તો હવે રાત્રે ચન્દ્રમાનું અને દિવસે સૂર્યનું શું કામ છે ?

પ્રભુ ! તું મળી ગયા પછી કોઈનીયે જરૂર નથી.

Oh Lord ! What is the use of the moon in the night; and that of the Sun in the daytime ! Is it necessary to depend on Sun and moon to dispel the darkness?

No... No... No ! On the contrary, they are not aware that the enlightenment which has come out of You has already removed the blinding darkness within no time! They have nothing to do.

Those black clouds are filled with water and are ready to rain. But where is the need of rain for the harvest of rice grown-up in the field!

Lord, You have already cleared the darkness of ignorance.

And so, oh Sun and Moon ! your process of rising and setting as usual is now a mere routine! And you have nothing to do to guide the living beings.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्री बी. पद्मराजन ज्वेलर्स परिवार - आदोनी

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

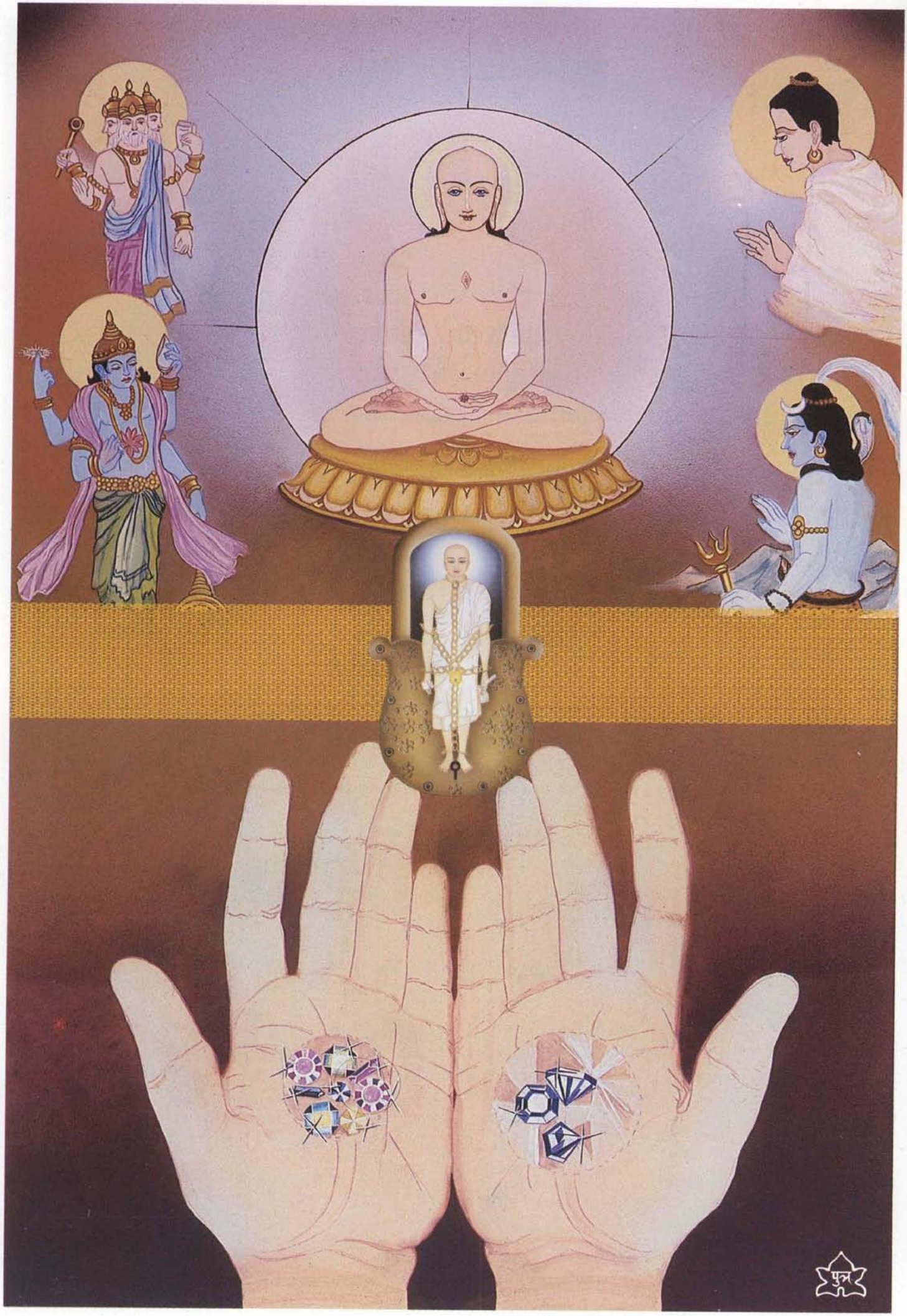

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृताऽवकाशं
नैवं तथा हरिहरादिषु नायकेषु ।
तेजः स्फुरन्मणिषु याति यथा महत्त्वं
नैवं तु काच-शकले किरणाऽऽ-कुलेऽपि ॥२०॥

Jñãnaṁ yathã tvayi vibhãti kṛtã-vakãśaṁ
naivaṁ tathã HariHarãdiṣu nãyakeṣu ।
Tejaḥ Sphuran-maṇiṣu yãti yathã mahattvaṁ
naivaṁ tu kãca-śakale kiraṇã-kule'pi ॥20॥

જ્ઞાનં યથા ત્વયિ વિભાતિ કૃતાઽવકાશં
નૈવં તથા હરિહરાદિષુ નાયકેષુ ।
તેજઃ સ્ફુરન્મણિષુ યાતિ યથા મહત્ત્વં
નૈવં તુ કાચ-શકલે કિરણાઽઽ-કુલેઽપિ ॥૨૦॥

हे सर्वज्ञ, तेज से स्फुरायमान मणियों की जैसी महत्ता है, वैसी महत्ता किरणों से व्याप्त होने पर भी कांच के टुकड़े की नहीं होती है । वैसे ही जो ज्ञान आपकी आत्मा में स्थान पाकर शोभायमान हो रहा है, ऐसा हरि-हर आदि देवों में शोभा नहीं पाता है ।

પ્રભુ ! જેવી રીતે દેદીપ્યમાન મણિઓમાં તેજ મહત્તાને પામે છે, તેવી રીતે કિરણોથી વ્યાપ્ત હોવાં છતાં પણ તે તેજ કાચના ટુકડાઓમાં મહત્ત્વ નથી પામતું... તેમ જ અનંત પર્યાયવાળી વસ્તુને પ્રકાશનારું જ્ઞાન જેવી રીતે તમારા વિષે શોભે છે, તેવી રીતે હરિ-હર વગેરે નાયકોમાં નથી શોભતું.

અર્થાત્ પ્રભુ કેવળજ્ઞાની છે. અન્ય દેવો વિભંગજ્ઞાની છે.

Lord! You are the ocean of pure and exclusive enlightenment. All Your attachments are gone and hence You belong to none and no one belongs to You. All the desires of Yours have perished and hence You have no friends or foes. You are not bound by anyone, nor You bind anyone !.

It is therefore that You see the world as it is. It is therefore that Your enlightenment is free of all preconditions and purely independent. This is the very reason of our very distinctive respect to Yourself. Though we do not have any hate or disregard for Hari (Krishna) & Hara (Mahadev) or any spiritual or religious leader, but the imperfectness of their knowledge and their inclination towards attachment and hatred do not inspire us to follow their path, but that of the Jineshwara.

Lord, Your pure enlightenment is the outcome of total awareness and total detachment.

Look at that glowing halo! Naturally, a piece of glass or stone cannot shine as much as a jewel. Glass and diamond do reflect; but the reflection from a glass is not as bright as the diamond and jewel.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती विनोदीनीबेन हेमंतलाल महेता परिवार-कलकत्ता (वांकानेर)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

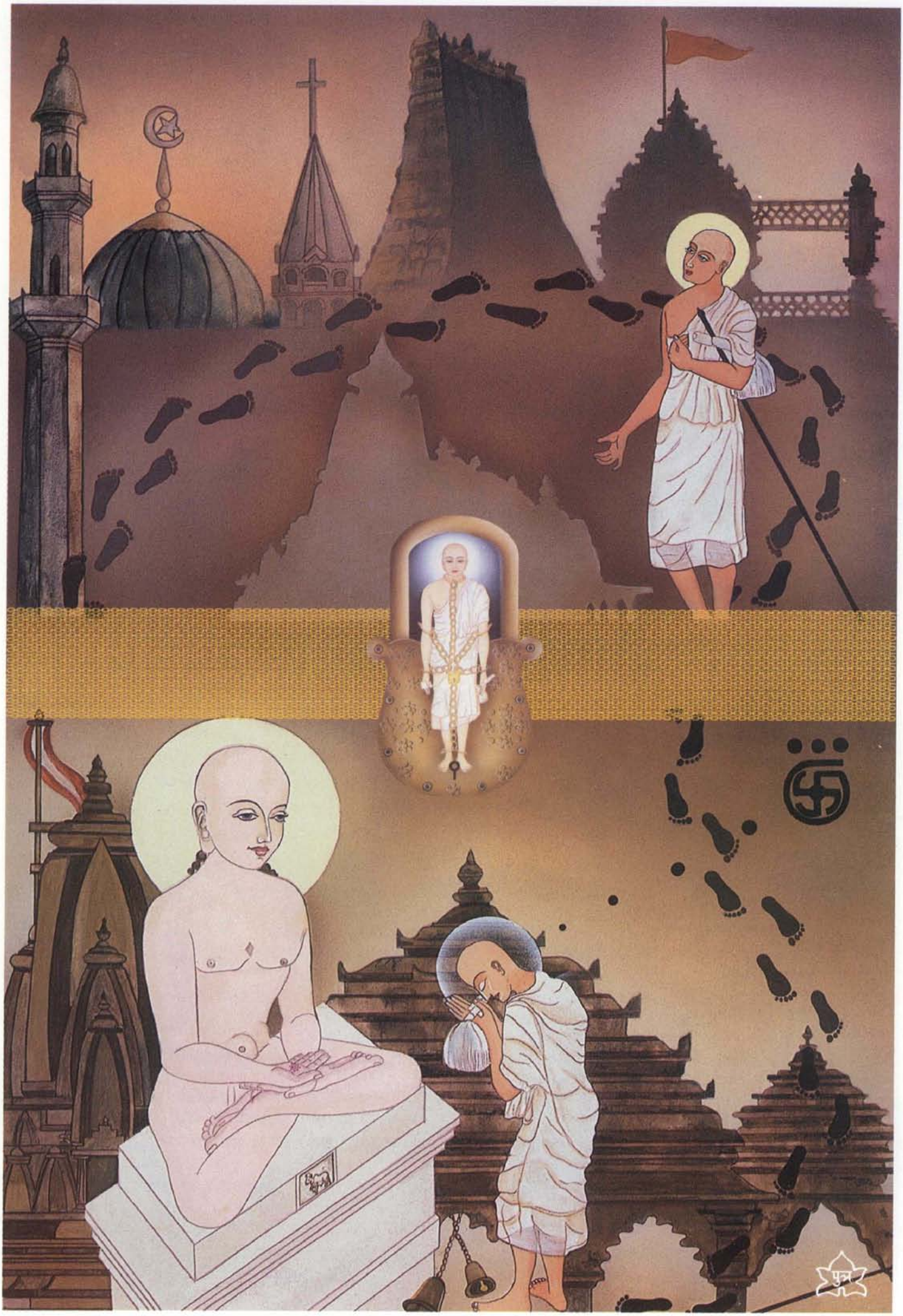

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

मन्ये वरं हरिहरादय एव दृष्टा
दृष्टेषु येषु हृदयं त्वयि तोषमेति ।
किं वीक्षितेन भवता भुवि येन नान्यः
कश्चिन्मनो हरति नाथ! भवान्तरेऽपि ॥२१॥

Manye varaṁ Hari-Harādaya eva dṛṣṭā
Dṛṣṭeṣu yeṣu hṛdayaṁ tvayi toṣameti ।
Kiṁ vīkṣitena bhavatā bhuvi yena nānyaḥ
Kaścin-mano harati nātha bhavāntare'pi ॥21॥

મન્યે વરં હરિહરાદય એવ દૃષ્ટા
દૃષ્ટેષુ યેષુ હૃદયં ત્વયિ તોષમેતિ ।
કિં વીક્ષિતેન ભવતા ભુવિ યેન નાન્યઃ
કશ્ચિન્મનો હરતિ નાથ ભવાન્તરેઽપિ ॥૨૧॥

हे हृदय के हार! तुलनात्मक दृष्टि से मैंने हरि-हर वगैरह देवों को देख लिया वह अच्छा ही हुआ, क्यों कि उन सबको देखने के बाद जब आपको देखा तो मेरा मन आनन्द से भर गया। इस दुनिया में आपका दर्शन होने के बाद इस भव में तो क्या मगर अन्य भवों में भी किसी अन्य देवों की मजाल है कि हमारे मन को वश कर सके? (कभी नहीं।) अरे, क्या आपके दर्शन के बाद अब तो जनमजनम में भी हरि-हरादि कोई देव मेरे मन को तनिक भी आकृष्ट कर पायेंगे? नहीं; कभी भी नहीं।

હે નાથ! હરિ-હર વગેરે દેવોને મેં જોયા તે સારું જ થયું એમ હું માનું છું, કેમ કે તેઓને જોયા પછી તો મારું મન તમારામાં જ સંતોષ પામે છે; આનંદ પામે છે.

પણ હે નાથ! આપને જોયાથી શું ફાયદો? બસ એ જ કે હવે તો ભવાંતરમાં ય આ જગતના અન્ય કોઈ દેવ મારા મનને હરી શકશે નહીં, વશ કરી શકશે નહીં.

Oh my Lord of Lords! Good that I became formally the follower of other religious leaders like Krishna and Mahadeva. But it was so good that they made me realise the true nature of the Vitaraga and ultimately I decided to take shelter.

Oh the Almighty! It was also good that I saw you at last. Your conclusive touch is very pleasing. Now I will not think of any other deities. In case of my following you earlier, I might have thought of roaming around with other deities. Am I not benefitted by your holy sight ? No, my Lord! now the truth realised by me will not allow me to go towards other religious leaders and their philosophies neither in dreams, nor in subsequent births.

You have impressed my heart to such an extent that not only during the remaining period of this life , but even beyond, no other dieties will attract my Atma. This is my solemn affirmation till Moksha.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्री राजस्थान कटलरी मार्ट, फीलखाना-हैद्राबाद

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

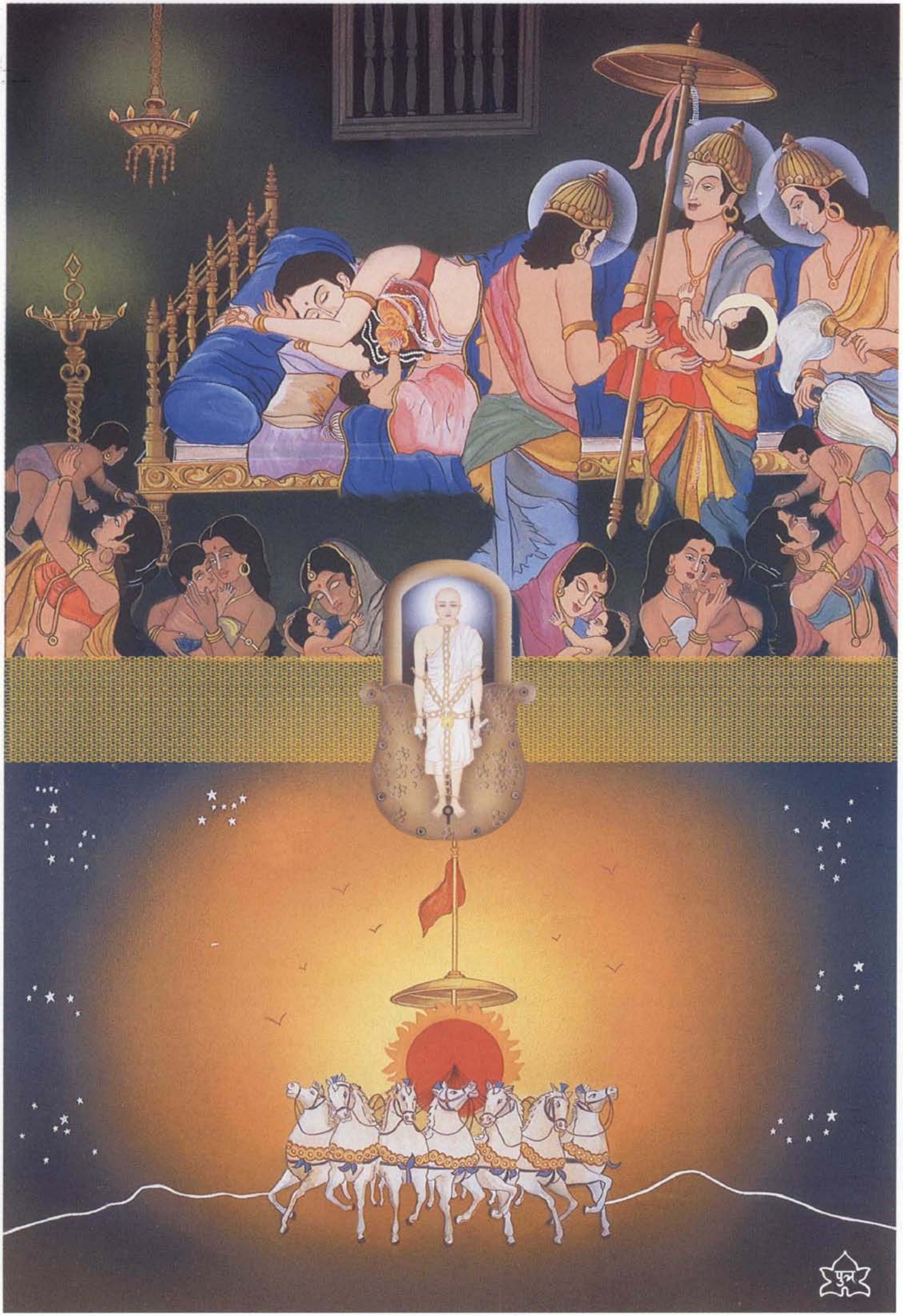

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्
नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसूता ।
सर्वा दिशो दधति भानि सहस्ररश्मिं
प्राच्येव दिग्जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥२२॥

Strĩṇāṃ śatāni śatāśo janayanti putrān
nānyā sutaṁ tvadupamaṁ jananĩ prasūtā ।
sarvā diśo dadhati bhāni sahasraraśmiṁ
prācyeva dig-janayati sphuradaṁśujālam ॥22॥

સ્ત્રીણાં શતાનિ શતશો જનયન્તિ પુત્રાન્
નાન્યા સુતં ત્વદુપમં જનની પ્રસૂતા ।
સર્વા દિશો દધતિ ભાનિ સહસ્રરશ્મિં
પ્રાચ્યેવ દિગ્જનયતિ સ્ફુરદંશુજાલમ્ ॥૨૨॥

हे धन्य मातृक ! सैंकड़ों स्त्रियाँ हैं जो अनेक पुत्रों की जननी बनती हैं, मगर आप जैसे पुत्र की जन्म-दात्री अन्य कोई भी स्त्री नहीं बन सकती। (जैसे) सभी दिशाएँ नक्षत्रों को ही धारण कर सकती हैं मगर प्रखर किरणों से व्याप्त सूर्य को तो मात्र पूर्व दिशा ही धारण कर सकती है।

પ્રભુ ! નક્ષત્રોને ધારણ કરનારી બધી જ દિશાઓ હોવા છતાં દેદીપ્યમાન કિરણોવાળા સૂર્યને જન્મ આપનાર તો પૂર્વ દિશા જ હોય છે. (તેવી જ રીતે) અન્ય સેંકડો સ્ત્રીઓ માતાઓ હોવા છતાં તારા જેવા પુત્રને જન્મ આપનાર બીજી કોઇ માતા નથી હોતી.

Oh great Rishabhadeva ! Oh God Adideva !

Birth of babies is common course of affairs on the earth; but oh my Lord, Mother Marudevi was the greatest mother of whom a great child, yourself was born, who first preached the religious values, code of conduct, law of ethics, various Sciences, arts & aesthetics and path of salvation of life. Undoubtedly true, the Godly children cannot be born of all mothers.

Look at those Northern, Southern and Western directions. Just on the onset of night, lots of stars are seen and the whole sky is filled with them. But who produces the lamp to brighten the whole Universe ? The East only.

Oh Lord! your mother Marudeva was also a mother like eastern direction. A Great Mother, an unique and unfore-existed Mother ! Salutations unto such a Great Mother of yours, !

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्री सी.बी. जैन परिवार-मद्रास

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

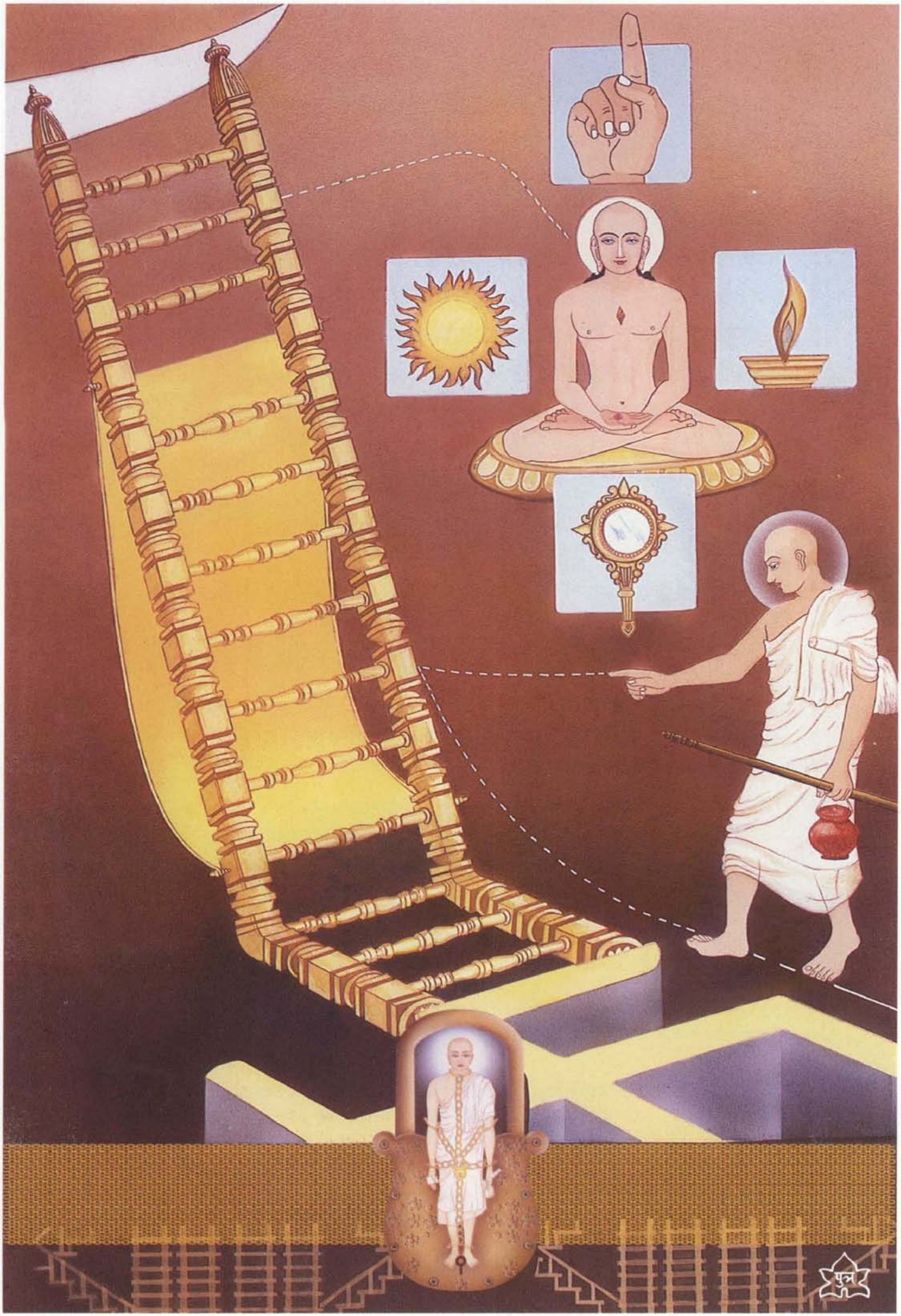

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

त्वा-मामनन्ति मुनयः परमं पुमांस-
मादित्य-वर्ण-ममलं तमसः परस्तात् ।
त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्युं
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥२३॥

Tvã-mãmananti munayaḥ paramaṁ pumãṁsa
Mãditya-varṇa-mamalaṁ tamasaḥ parastãt ।
Tvãmeva samyagupalabhya jayanti mṛtyuṁ
Nãnyaḥ śivaḥ śivapadasya munĩndra ! panthãḥ ॥23॥

ત્વા-મામનન્તિ મુનયઃ પરમં પુમાંસ-
માદિત્ય-વર્ણ-મમલં તમસઃ પરસ્તાત્ ।
ત્વામેવ સમ્યગુપલભ્ય જયન્તિ મૃત્યું
નાન્યઃ શિવઃ શિવપદસ્ય મુનીન્દ્ર! પંથાઃ ॥૨૩॥

हे मुनीन्द्र ! तुझे प्राप्त करके ही मृत्यु पर विजय पायी जाती है। अतः सिद्ध होता है कि आपके सिवा और कोई मंगल-पथ मोक्षपद का नहीं है। मुनिजन आपको ही परम पुरुष मानते हैं तथा प्रकाश स्वरूप, निर्मल, एवं अज्ञान अन्धकार से परे मानते हैं।

હે મુનીન્દ્ર ! મુનિઓ તમને જ અન્ધકારથી પર-દૂર રહેલ તેમજ સૂર્ય સમાન તેજસ્વી તથા પરમ પુરુષ માને છે. તમને સારી રીતે પામીને જ (અંતઃકરણની શુદ્ધિ વડે) જગતના પ્રાણીઓ મૃત્યુને જીતે છે. આ સિવાય મોક્ષનો બીજો કોઇ કલ્યાણકારી માર્ગ નથી.

O The Master of Monks ! Upon lot of thoughts and hypotheses, the scholar-saints have finally concluded that you are the only preacher and giver of KEVAL JNANA the ultimate enlightenment, and hence you are a PARAM PURUSHA- the Supreme Super human ! The thinkers, who attained their status after a greatpenance, rightly address you as AMAL because there is no trace of any impurity in you. Your omniscience and total detachment are seen in highest esteem by scholars and they rightly address you, your delusionless self as " TAMASAH PARSTAT"- beyond darkness. ! Hence oh Lord ! I am fully convinced that death– the cycle of birth & death-can be overcome and Moksha can be attained by following your preachings. One may try any other path for enlightenment, but oh Lord, the path preached by you is the shortest, safest and ultimately accepted by all.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्री पुष्पाबेन पूनमचंद शाह परिवार-माटुंगा-मुंबइ.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

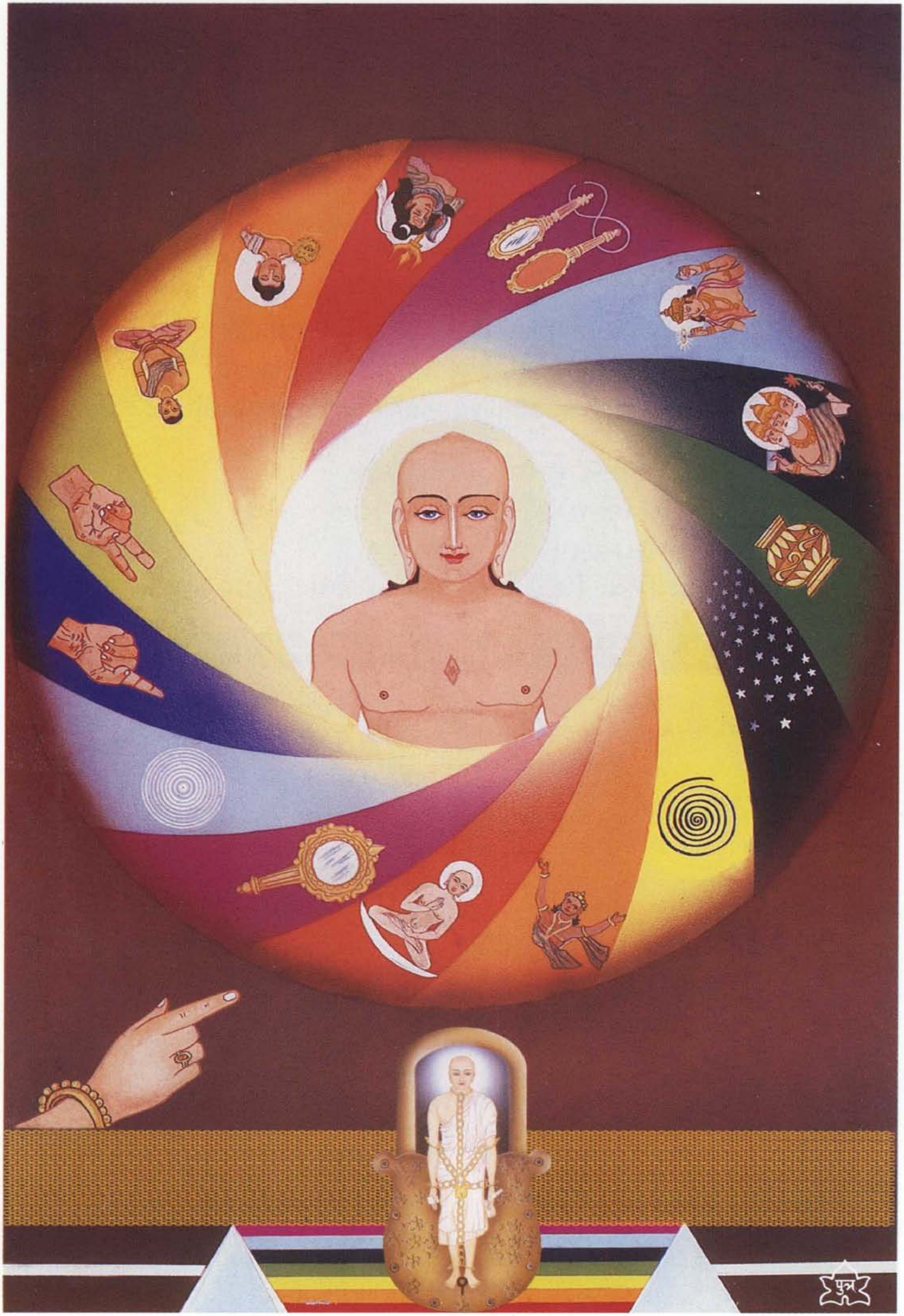

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

त्वा-मव्ययं विभु-मचिन्त्य-मसङ्ख्य-माद्यं
ब्रह्माण-मीश्वर-मनन्त-मनङ्गकेतुम् ।
योगीश्वरं विदितयोग-मनेक-मेकं
ज्ञान-स्वरूप-ममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥२४॥

Tvã mavyayaṁ vibhu-macintya-masaṅkhya-mãdyaṁ
brahmãṇa-mīśvara-mananta-manaṅgaketum ।
Yogīśvaraṁ viditayoga-maneka-mekaṁ
jñãna-svarũpa-mamalaṁ pravadanti santaḥ ॥24॥

ત્વા-મવ્યયં વિભુ-મચિંત્ય-મસઙ્ખ્ય-માદ્યં
બ્રહ્માણ-મીશ્વર-મનન્ત-મનઙ્ગકેતુમ્ ।
યોગીશ્વરં વિદિતયોગ-મનેક-મેકં
જ્ઞાન-સ્વરૂપ-મમલં પ્રવદન્તિ સન્તઃ ॥૨૪॥

हे संतशिरोमणि ! सत्पुरुष आपको "अव्यय" कहते हैं, क्योंकि आप स्वयं नाश पानेवाले नहीं हैं और भक्तजन भी आपको पाकर अविनश्वर बनते हैं । ज्ञान से सर्वव्यापक होने के कारण आप "विभु" हैं । बड़े से बड़े योगीजन भी आपके स्वरूप को चिंतन में प्रतिबिंबित नहीं कर सकते हैं, अतः आप "अचिंत्य" हैं । आपके गुणों की गिनती नहीं हो सकती है, अतः आप "असंख्य" हैं । पंच परमेष्ठियों में आप प्रथम हैं, अतः आप "आद्य" हैं । आप अनन्त आनंद से वृहद् हैं तथा आप ही शासन-प्रवर्त्तन द्वारा धर्म की सृष्टि के सर्जक हैं अतः आप "ब्रह्मा" हैं । सभी तरह के ऐश्वर्यों को आपने ही प्राप्त किया है, इस लिये आप "ईश्वर" हैं ।

आप से अनंतगुणों की प्राप्ति होती है तथा आप दूसरों को अनंतगुणों के स्वामी बनाते हैं अतः आप "अनंत" हैं । कामदेव अर्थात् वासनाओं का नाश करने में आप समर्थ हैं, अतः आप "अनंगकेतु" हैं । आप सभी योगसिद्ध आत्माओं से भी महान हैं, अतः आप "योगीश्वर" हैं । आप ही कर्म के अनादि संयोग को नाश करनेवाले होने से आप "विदितयोग" हैं ।

आप अनेक आत्माओं के साथ सम्बन्ध रखनेवाले होने से "अनेक" हैं । आप आपमें ही स्थित होने की वजह से "एक" हैं । आप का और ज्ञान का अभेद होने से आप स्वयं ज्ञानस्वरूप हैं । आप ही अठारह दोष से रहित होने से विशुद्ध एवं अमल हैं ।

હે સ્વામી ! આપ અવિનાશી, વિભુ, અચિન્ત્ય, અસંખ્ય, આદ્ય, બ્રહ્મસ્વરૂપ, ઈશ્વર, અનન્ત, અનંગકેતુ, યોગીશ્વર, યોગજ્ઞાતા, અનેક, એક, જ્ઞાનમય તથા નિર્મળ છો : આ પ્રમાણે અનેક નામે સંતપુરુષો આપને જ સ્તવે છે.

Oh my Lord !

Noble and serene saints and scholars pray you with their following words and attributes.

Your eternal power is not going to corrode for time immemorial and hence they call you "AVYAYA"(अव्यय).

cont...on page No.98

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती रोहिणीदेवी गुमानमलजी जैन परिवार-फीलखाना (हैद्राबाद)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

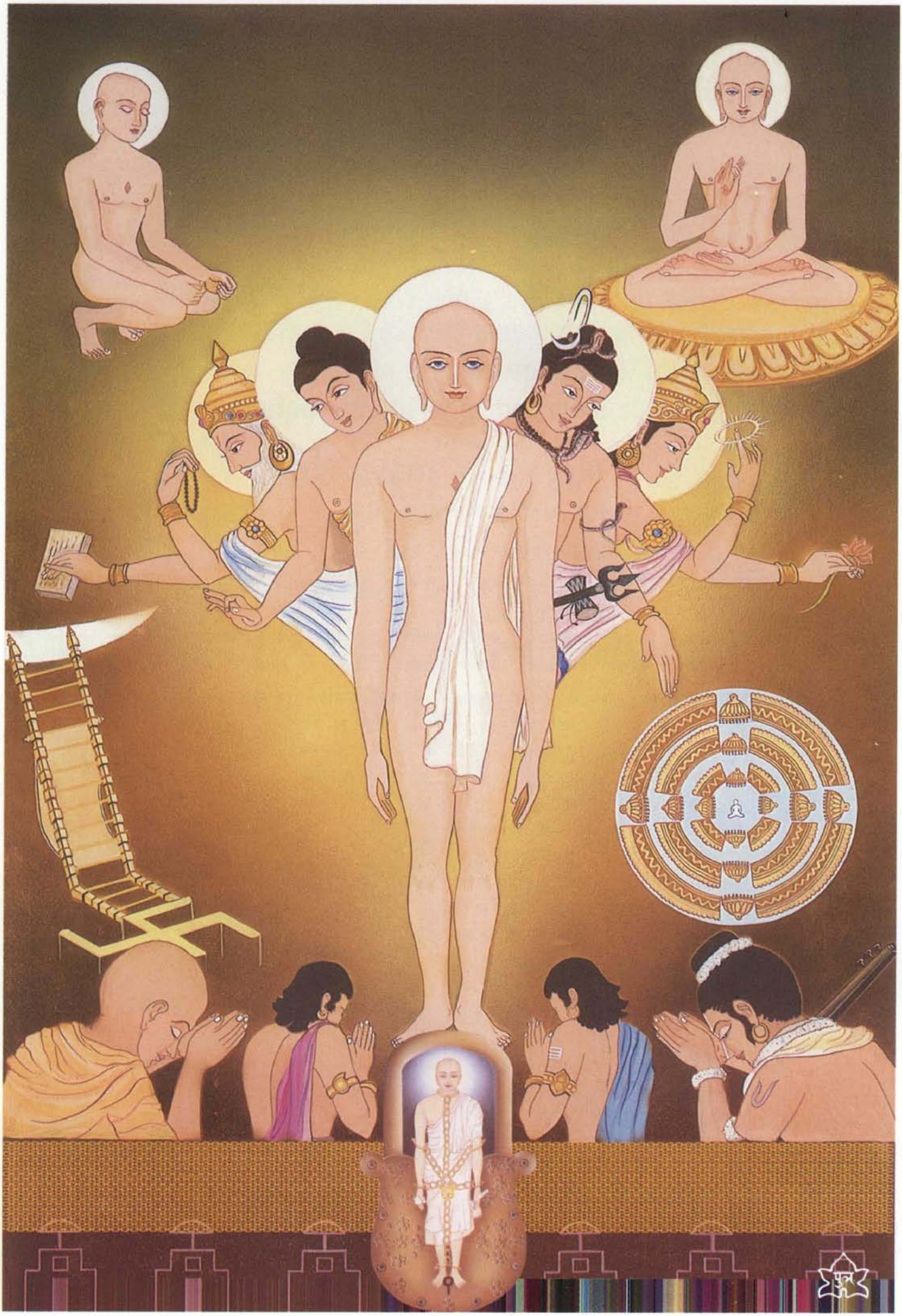

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

बुद्ध-स्त्वमेव विबुधार्चित-बुद्धि-बोधात्
त्वं शङ्करोऽसि भुवन-त्रय-शङ्कर-त्वात् ।
धाताऽसि धीर ! शिवमार्ग-विधे-र्विधानात्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥२५॥

Buddha-stvameva vibudhãrcita-buddhi-bodhãt
tvaṁ Śaṅkaro'si bhuvana-traya-śaṅkara-tvãt ।
Dhãtãsi dhīra ! śiva-mãrga-vidher-vidhãnãt
vyaktaṁ tvameva Bhagavan! Puruṣottamo'si ॥25॥

બુદ્ધ-સ્ત્વમેવ વિબુધાર્ચિત-બુદ્ધિ-બોધાત્
ત્વં શઙ્કરોઽસિ ભુવન-ત્રય-શઙ્કર-ત્વાત્ ।
ધાતાઽસિ ધીર ! શિવમાર્ગ-વિધે-ર્વિધાનાત્
વ્યક્તં ત્વમેવ ભગવન્ ! પુરુષોત્તમોઽસિ ॥૨૫॥

हे भगवन्! देवों से पूजित होने से और बुद्धि के उत्कर्षों को पाने से आप बुद्ध हो। तीनों भुवन के (शं) सुख को (कर) करनेवाले होने से आप ही 'शंकर' हो। हे धीर! शिवमार्ग की विधि का विधान (सर्जन) करने से आप ही विधाता हो। अतः आप ही स्पष्टरूप से पुरूषोत्तम हो, भव्यों में उत्तम हो।

હે ભગવન્ ! દેવોથી પણ આપનું જ્ઞાન સન્માનિત થયું હોવાથી આપ જ બુદ્ધ છો. ત્રણે જગતના પ્રાણીઓને સુખ કરનારા હોવાથી આપ જ શંકર છો. હે ધીર! શિવમાર્ગનું વિધાન કરવાથી-મોક્ષમાર્ગનું સર્જન કરવાથી આપ જ ધાતા–બ્રહ્મા–છો.

હે ભગવન્ ! આમ પ્રગટ રીતે પુરુષોમાં ઉત્તમ છો એટલે આપ જ પુરુષોત્તમ-કૃષ્ણ–છો.

Oh God of the Gods !

Some people asked me, " It is all right about God Adinatha, but who are BUDDHA (बुद्ध), SHANKARA (शंकर) and BRAHMA (ब्रह्मा) ?

Lord I have no words to describe their characters, I expressly told them that I know one and the only Veetaraga (वीतराग), one and the only ADINATHA (आदिनाथ), one and the only TIRTHANKARA (तीर्थंकर). Then I told them to listen the true meaning of their names:

The one who possesses the entirely developed intelligence of KEVALJNANA (केवलज्ञान) is BUDDHA (बुद्ध).

SHANKARA also is a direct meaning of your attribute. " Shan" (शं) means Kalyana (कल्याण) and "Kara" (कर) means the performer. So these words mean that the one who performs the process of implementing eternal bliss in mankind is " Shankara " (शंकर).

By your justful observations, pious character, constant awareness and Supreme Enlightenment , you are the only one, by practising whose preachings, one can attain salvation; and hence you are the true BRAHMA (ब्रह्मा).

Your life is full of penance, awareness, enlightenment and is absolutely neutral. These attributes easily define you as the Greatest Man [Purushotama].

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्री विक्रम એન્ક્લેવ-સિકંદ્રાબાદ.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

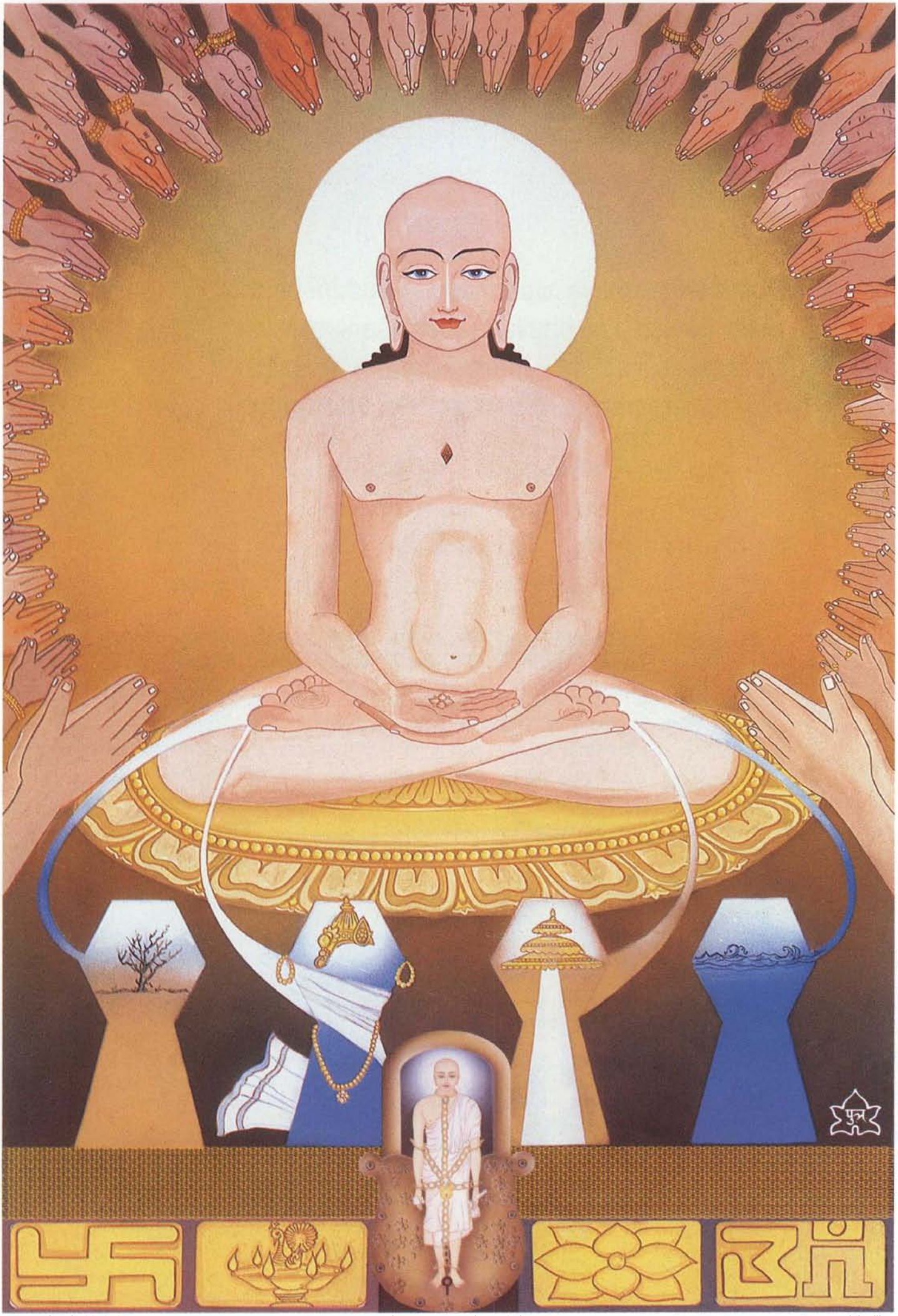

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

तुभ्यं नम-स्त्रिभुवनाऽऽर्तिहराय नाथ !
तुभ्यं नमः क्षिति-तलाऽमल-भूषणाय ।
तुभ्यं नम-स्त्रिजगतः परमेश्वराय
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधि-शोषणाय ॥२६॥

Tubhyaṁ namas-tribhuvanārti-harāya nātha!
tubhyaṁ namaḥ kṣititalāmala-bhūṣaṇāya ।
Tubhyaṁ namas-trijagataḥ parameśvarāya
tubhyaṁ namo Jina! bhavodadhi-śoṣaṇāya ॥26॥

તુભ્યં નમ-સ્ત્રિભુવનાઽઽર્તિહરાય નાથ!
તુભ્યં નમઃ ક્ષિતિ-તલાઽમલ-ભૂષણાય ।
તુભ્યં નમ-સ્ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરાય
તુભ્યં નમો જિન! ભવોદધિ-શોષણાય ॥૨૬॥

हे सदा नमस्करणीय देव ! हे तीन भुवन की पीड़ा हरने वाले, आपको नमस्कार है । हे पृथ्वीतल के निर्मल भूषण !-पृथ्वीतल को शोभायमान करने वाले आपको नमस्कार है । त्रिजगत के परमेश्वर, आपको नमस्कार है ! हे जिन (राग-द्वेषको जीतने-वाले) इस लिए मैं आपको नमस्कार करता हूं कि आप संसार-सागर के शोषक हैं।

आपको नमस्कार...! नमस्कार...!! नमस्कार...!!!

હે નાથ ! ત્રણે લોકની પીડાને હરનાર, તમને નમસ્કાર હો;
પૃથ્વીના ઉત્તમ-નિર્મળ અલંકારરૂપ, તમને નમસ્કાર હો;
ત્રણ જગતના પરમેશ્વર એવા, તમને નમસ્કાર હો;
હે જિન ! ભવરૂપી સમુદ્રનું શોષણ કરનાર, તમને નમસ્કાર હો !

નમસ્કાર હો...! નમસ્કાર હો...!! નમસ્કાર હો...!!!

Oh my God ! I simply bow at your feet because you are the destroyer of the troubles of all the three lokas! Oh Great Ornament of the earth, accept my salutations in your feet.

Oh Supreme God of Tribhuvan (त्रिभुवन) (i.e., Devaloka, Manav Loka and Danav Loka !) accept my offerings in your feet. God ! You are the only source with whose blessings, I can swim across the salty waters of the Samsara-Sagara and overcome my short comings of Adhi (आधि), Vyadhi (व्याधि) and Upadhi (उपाधि). Kindly accept my offerings for lifting the humankind to Moksha (मोक्ष).

Salutations...! Salutations...!! Salutations...!!!

Crores and Crores of salutations unto you !

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमती जीवनबाई रतनसिंहजी मुणोत परिवार-चारकमान (हैद्राबाद)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

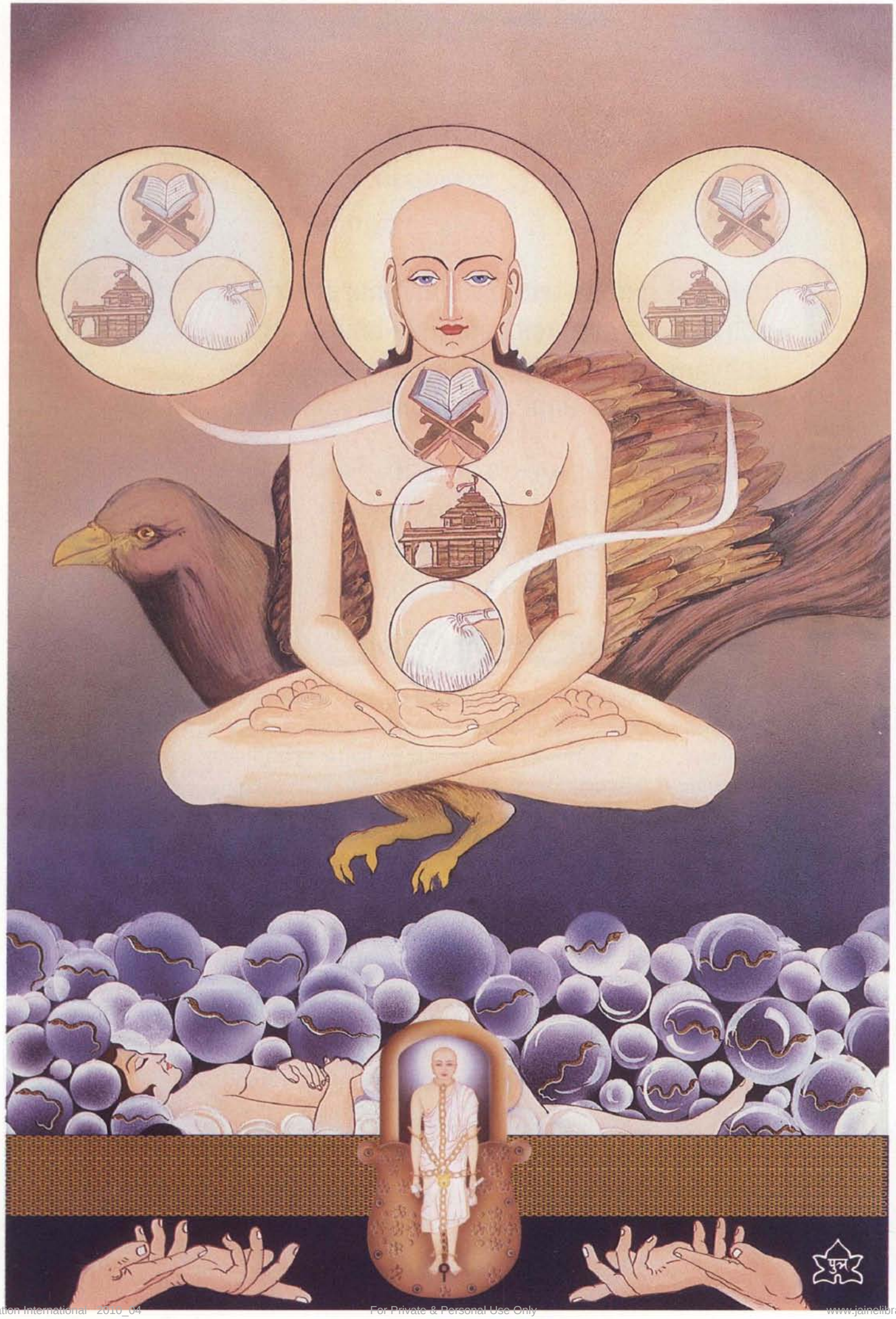

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

को विस्मयोऽत्र यदि नाम-गुणै-रशेषैः
त्वं संश्रितो निरवकाशतया मुनीश ! ।
दोषै-रुपात्त-विविधाश्रय-जातगर्वैः
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिद-पीक्षितोऽसि ॥२७॥

Ko vismayo'tra yadi nãma-guṇair-aśeṣaiḥ
tvaṁ saṁśrito niravakãśatayã muniśa! ।
Doṣairupãtta-vividhãśraya-jãtagarvaiḥ
svapnãntare'pi na kadãcĩda-pĩkṣito'si ॥27॥

કો વિસ્મયોઽત્ર યદિ નામ ગુણૈ-રશેષૈઃ
ત્વં સંશ્રિતો નિરવકાશતયા મુનીશ ! ।
દોષૈ-રુપાત્ત-વિવિધાશ્રય-જાતગર્વૈઃ
સ્વપ્નાન્તરેઽપિ ન કદાચિદ-પીક્ષિતોઽસિ ॥૨૭॥

हे मुनीश ! समस्त सद्गुणों को इस जगत में कोई आश्रय न मिला, इसलिए वे बेचारे आपके शरण में आ गये और ये दुर्गुण गर्वोन्नत हैं; अपने आश्रयदाता देवों पर। दुर्गुणोंने इस लिए तो आपको स्वप्न में भी नहीं देखा। ठीक ही है, इसमें आश्चर्य भी क्या है ?

હે મુનીશ! અન્યત્ર સ્થાન નહીં મળવાથી જ સમગ્ર ગુણોએ તમારો આશ્રય કર્યો છે, એમાં આશ્ચર્ય શું ? તેમજ અનેક સ્થળે આશ્રય પામવાથી જેમને ગર્વ થઈ રહ્યો છે એવા દોષોએ કોઈ વખત સ્વપ્નમાં પણ તમને જોયા નથી, એમાં પણ આશ્ચર્ય શું ?

Oh my God ! Someone asked me "How is it that your God has all the good qualities only and no short-comings at all ?"

I replied, " Look ! There are envy and ire, desires and attachments, wants and miseries and endless vices. I asked them (the vices) as to why do they avoid approaching Bhagawan Adinatha ?"

They all replied together, "We have found our comfortable abodes elsewhere." For example, anger with Mahadeva, pride with Parashuram, politics and attachment unto multiple rasas (रस) of senses with Krishna and sluggishness with Brahma. Your Adideva is KEVALJNANI, therefore, what is the use of approaching him ? He is having total enlightenment and constant awareness. How can we go there ? We have no place to enter !"

So, my dear friend, my reply to you is simple : MY ADINATHA IS NOT SEEN WITH ANY OF THE VICES EVEN IN DREAMS.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती सरलाबेन किशोरीलाल शाह परिवार-दुर्ग.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

उच्चै-रशोक-तरु-संश्रित-मुन्मयूख—
माभाति रूप-ममलं भवतो नितान्तम् ।
स्पष्टोल्लसत्-किरण-मस्त-तमो-वितानं
बिम्बं रवे-रिव पयोधर-पार्श्ववर्ति ॥२८॥

Uccair-aśoka-taru saṁśrita-munmayūkha-
mābhāti rūpa-mamalaṁ bhavato nitāntam ।
Spaṣṭollasat-kiraṇa-masta-tamo-vitānaṁ
bimbaṁ rave-riva payodhara-pārśvavarti ॥28॥

ઉચ્ચૈ-રશોક-તરુ-સંશ્રિત-મુન્મયૂખ-
માભાતિ રૂપ-મમલં ભવતો નિતાન્તમ્ ।
સ્પષ્ટોલ્લસત્-કિરણ-મસ્ત-તમો-વિતાનં
બિમ્બં રવે-રિવ પયોધર-પાર્શ્વવર્તિ ॥૨૮॥

हे निर्मल रूप वाले ! स्पष्ट, देदीप्यमान और अन्धकार के विस्तार को हटाने वाले तथा मेघ के समीपवर्ति सूर्य के बिम्ब जैसा आपका निर्मल रूप अर्थात् देह अत्यंत शोभायमान लगता है; क्योंकि आपका देह भी सूर्य के जैसा निर्मल है; और आपके देह से भी सूर्य की तरह निकली हुई ऊर्ध्व किरणें मेघ जैसे अशोक वृक्ष पर छा जातीं हैं ।

હે ભગવન્ ! ઊંચા અશોકવૃક્ષની નીચે રહેલું તમારું દેદીપ્યમાન નિર્મળ રૂપ (શરીર) મેઘમંડલની પાસે અત્યંત ચમકી રહેલા અને અન્ધકારનો સમૂળગો નાશ કરનાર સૂર્યના બિમ્બ જેવું શોભે છે.

Oh my God ! I saw You with my inner eyes in the midst of several sages, saints,kings,herds and people from all walks of life. You were seated majestically in the Samavasarana (समवसरण) under the shadow of Ashokavriksha (अशोकवृक्ष) which is twelve times taller than you.

Your golden appearance below the dark Ashoka tree made me feel like the golden edge of sunbeam shining on jet black clouds.

You seem magnificient under the Pratiharya of Ashoka tree.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमती शांतादेवी ज्ञानचंदजी छाजेड परिवार-सिकंद्राबाद

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

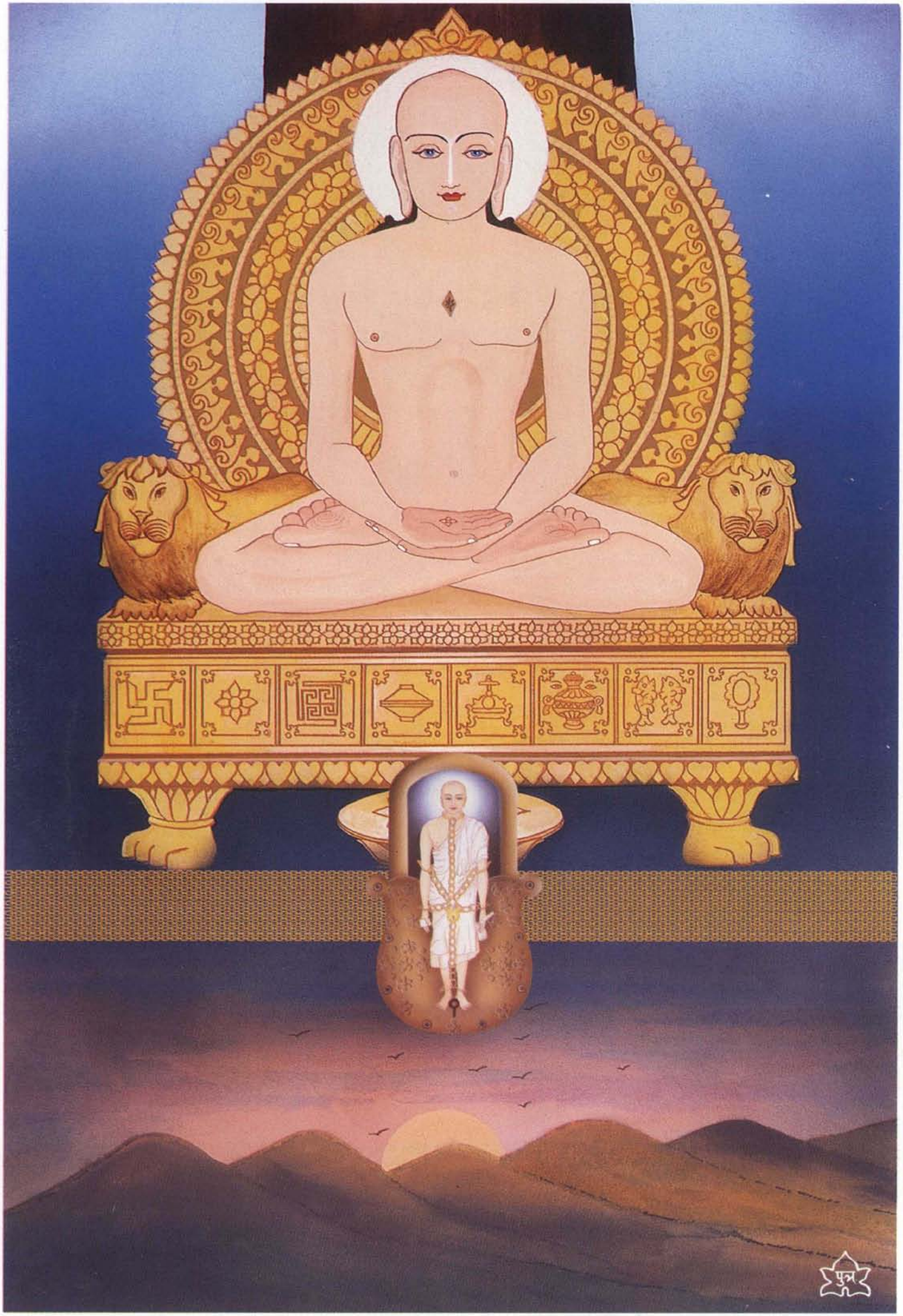

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

सिंहासने मणि-मयूख-शिखा-विचित्रे
विभ्राजते तव वपुः कनकावदातम् ।
बिम्बं वियद्-विलस-दंशु-लता-वितानं
तुङ्गोदयाद्रि-शिरसीव सहस्ररश्मेः ॥२९॥

Simhãsane maṇi-mayũkha-śikhã-vicitre
vibhrãjate tava vapuḥ kanakãvadãtam ।
Bimbaṁ viyad-vilasa-daṁśu-latã-vitãnaṁ
tuṅgodayãdri- śirasĩva sahasraraśmeḥ ॥29॥

સિંહાસને મણિ-મયૂખ-શિખા-વિચિત્રે
વિભ્રાજતે તવ વપુઃ કનકાવદાતમ્ ।
બિમ્બં વિયદ્-વિલસ-દંશુ-લતા-વિતાનં
તુઙ્ગોદયાદ્રિ-શિરસીવ સહસ્રરશ્મેઃ ॥૨૯॥

हे स्वर्णिम देह वाले ! आप जब मणि के किरणों की शिखा से छाये हुए सिंहासन पर विराजते हो, तब सोने जैसा चमकता हुआ आपका देह, आकाश में फैले हुए अंशुलता के विस्तार वाले एवं ऊंचे पर्वत की चोटी पर उदित होते हुए सूर्य के विम्ब-सा लगता है।

હે ભગવન્! મણિ-રત્નોના કિરણોના અગ્રભાગથી રંગબેરંગી બનેલા સિંહાસન ઉપર આપનો કાંચનવર્ણો દેહ ઉદયાચલના ઊંચા શિખર પર રહેલ તથા આકાશમાં કિરણોના સમૂહથી શોભતા; સૂર્યના બિમ્બ જેવો દીપી રહ્યો છે.

Oh my Lord !

My voyage of concentration proceeds further and I see a golden throne of excellent workmanship and decorated with innumerable diamonds and precious stones.

You, with your golden body, look entirely majestic while seated on the throne. Your halo spreads like sunbeams rising from behind the Udayachala (उदयाचल) mountain.

God ! The emittance of golden aura from yourself, sitting on a golden throne, may shower blessings on me and may bring the golden sunrise in my life !

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती मधुबेन कापडीया-नजरबेन चोरडीया-हैद्राबाद-सिकंद्राबाद.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

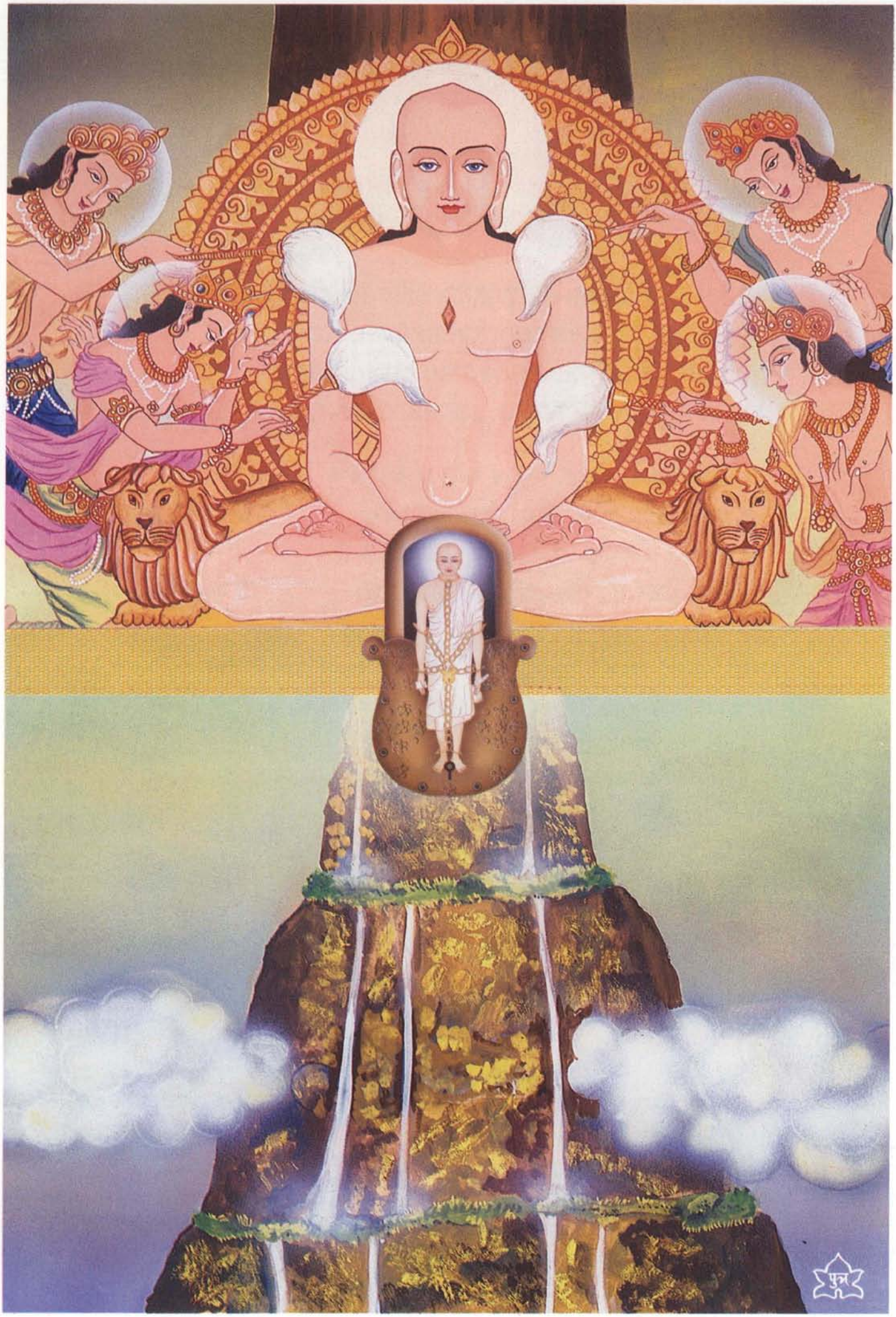

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

कुन्दा-वदात-चल-चामर-चारु-शोभं
विभ्राजते तव वपुः कलधौत-कान्तम् ।
उद्यच्-छशाङ्क-शुचि-निर्झर-वारि-धार—
मुच्चै-स्तटं सुर-गिरे-रिव शात-कौम्भम् ॥३०॥

Kundã-vadãta-cala-cãmara-cãru-śobhaṁ
vibhrãjate tava vapuḥ kaladhauta-kãntam ।
Udyac-chaśãṅka-śuci-nirjhara-vãri-dhãra-
muccais-taṭaṁ sura-gire-riva śãta-kaumbham ॥30॥

કુન્દા-વદાત-ચલ-ચામર-ચારુશોભં
વિભ્રાજતે તવ વપુઃ કલધૌત-કાન્તમ્ ।
ઉદ્યચ્-છશાઙ્ક-શુચિ-નિર્ઝર-વારિ-ધાર-
મુચ્ચૈ-સ્તટં સુર-ગિરે-રિવ શાત-કૌમ્ભમ્ ॥૩૦॥

हे परमात्मन्! मोगरे के फूल जैसे श्वेत चामर से ढाला जाता सुनहरी वर्णवाला आपका देह ऐसा ही लगता है कि मानो उदयमान चन्द्र के जैसे निर्मल जलवाले झरने स्वर्णमय मेरू पर्वत के उपरितन भाग पर बह रहे हो।

પ્રભુ ! ઉદય પામતા ચંદ્ર જેવા નિર્મળ ઝરણાંના પાણીની ધારાઓથી શોભિત મેરૂ પર્વતના ઊંચા સુવર્ણમય શિખરની જેમ મોગરાના પુષ્પ જેવા ઉજ્જ્વળ વિંઝાતા ચામરોથી સુન્દર શોભાવાળું આપનું સુવર્ણકાન્તિમય શરીર શોભી રહ્યું છે.

Oh my Adinatha (आदिनाथ) !

I saw your throne; it was a marvellous experience ! I further saw during my voyage of concentration that the milky white Chamars (चामर) looking like daisy flowers are slowly fanning the air on your golden body. An unforgettable experience !

God, It looks as if the white streams are flowing from the top of Mount Meru (मेरू) , giving the cool and soothing effect like a rising moon.

The whole sight is very very pleasing !

-: ચિત્ર-ગાથા-ચંત્ર સૌજન્ય :-
શ્રીમતી કલ્પનાબેન અતુલકુમાર લાઠીઆ પરિવાર-અમેરિકા

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

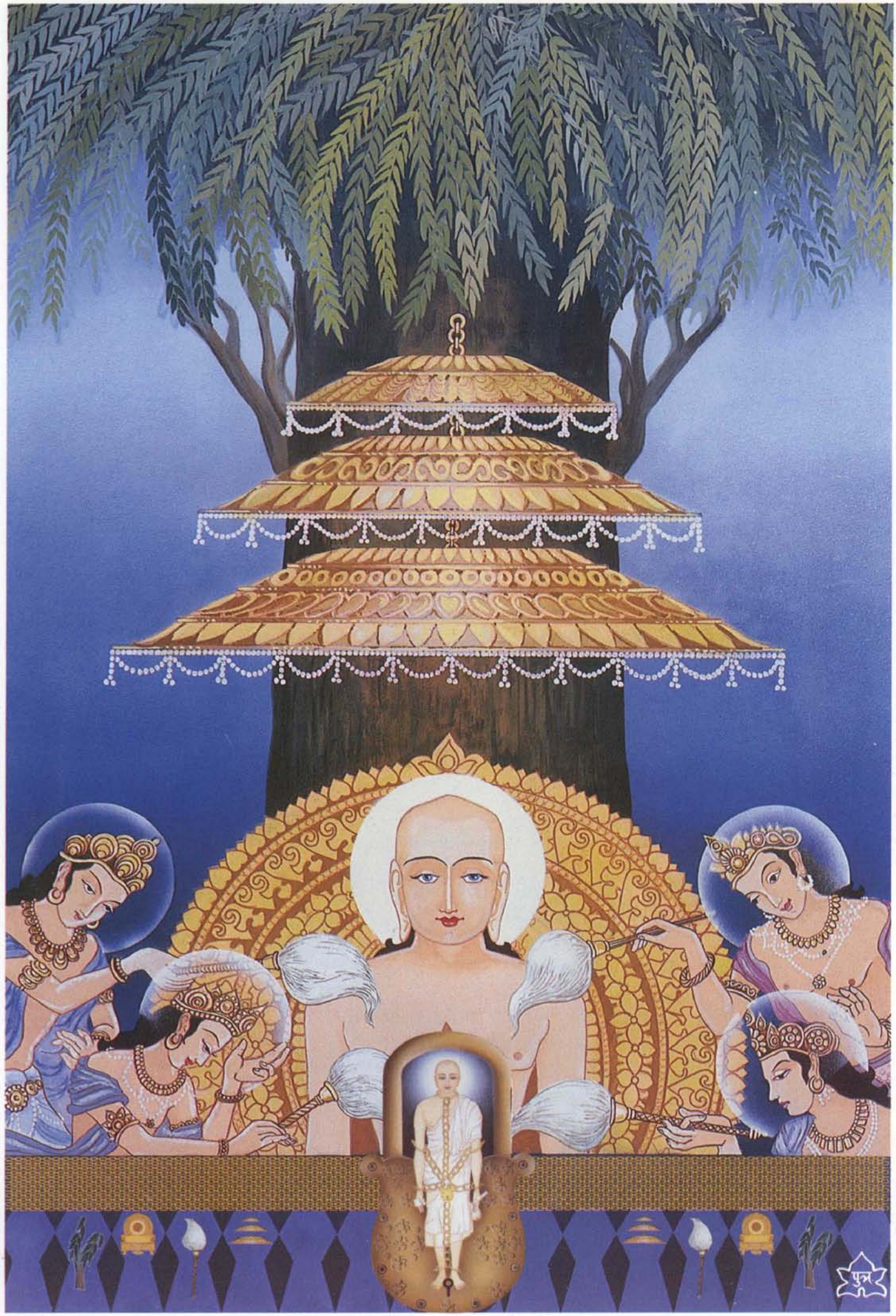

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

छत्र-त्रयं तव विभाति शशाङ्क-कान्त-
मुच्चैः स्थितं स्थगित-भानुकर-प्रतापम् ।
मुक्ताफल-प्रकर-जाल-विवृद्ध-शोभं
प्रख्यापयत्-त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥३१॥

Chatra-trayaṁ tava vibhãti śaśãṅka-kãnta-
muccaiḥ sthitaṁ sthagita-bhãnukara-pratãpam ।
Muktãphala-prakara-jãla-vivṛddha-śobhaṁ
prakhyãpayat-trijagataḥ Parameśvaratvam ॥31॥

છત્ર-ત્રયં તવ વિભાતિ શશાઙ્ક-કાન્ત-
મુચ્ચૈઃ સ્થિતં સ્થગિત-ભાનુકર-પ્રતાપમ્ ।
મુક્તાફલ-પ્રકર-જાલ-વિવૃદ્ધ-શોભં
પ્રખ્યાપયત્-ત્રિજગતઃ પરમેશ્વરત્વમ્ ॥૩૧॥

हे परमेश्वर ! मोतियों के समुदाय के जाल से और भी सुशोभित एवं चन्द्र से मनोहर तथा सूर्य के आतप को रोकनेवाले, ऊँचे लगे हुऐ ('छत्र-त्रय') तीन छत्र तीनों जगत के आप परमेश्वर हो इस बात को ज़ाहिर कर रहे हैं।

પ્રભુ ! ચન્દ્ર જેવા મનોહર-રમ્ય, સૂર્યના કિરણોના પ્રતાપ-આતપને રોકનાર, મોતીના સમૂહની રચનાથી વધેલી શોભાવાળાં તેમજ ઊંચે રહેલાં ત્રણ છત્રો આપના ત્રણેય જગત ઉપરના પરમ ઐશ્વર્યને વ્યક્ત કરે છે...જાહેર કરે છે.

Oh my Adinatha (आदिनाथ) !

My inner pilgrimage of contemplation goes ahead. Once again I see above your throne. I find three silverine ornamented umbrellas on you; below the leaves and branches of Ashokavriksha (अशोकवृक्ष) protecting your body from the harsh sun-rays.

But my Lord, I know that those three umbrellas are not just making a silent appearance around you. They are cheerfully announcing that they are privileged by their position above yourself and making it known to all that you are the undisputed emperor of all the three Lokas.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमती नवलबेन मिलापचंदजी जैन परिवार-दिल्ली (मंडार)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

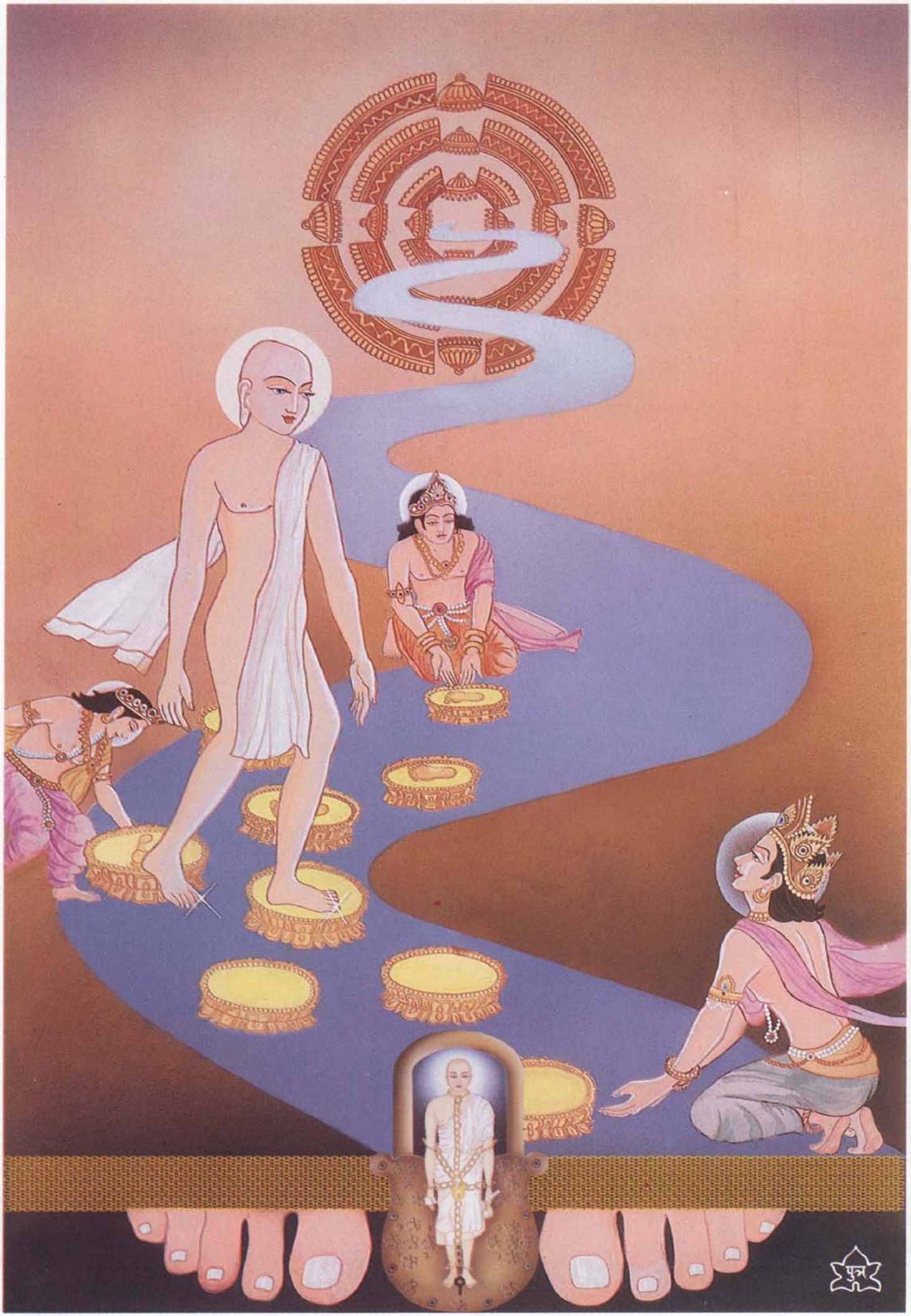

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

उन्निद्र-हेम-नव-पङ्कज-पुञ्ज-कान्ति–
पर्युल्लसन्-नख-मयूख-शिखा-भिरामौ ।
पादौ पदानि तव यत्र जिनेन्द्र ! धत्तः
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥३२॥

Unnidra-hema-nava-paṅkaja-puñja-kãnti-
paryullasan-nakha-mayũkha-śikhã-bhirãmau ।
Pãdau padãni tava yatra Jinendra ! dhattaḥ
padmãni tatra vibudhãḥ parikalpayanti ॥32॥

ઉન્નિદ્ર-હેમ-નવ-પઙ્કજ-પુઞ્જ-કાન્તિ–
પર્યુલ્લસન્-નખ-મયૂખ-શિખા-ભિરામૌ ।
પાદૌ પદાનિ તવ યત્ર જિનેન્દ્ર ! ધત્તઃ
પદ્માનિ તત્ર વિબુધાઃ પરિકલ્પયન્તિ ॥૩૨॥

हे जिनेन्द्र ! आग में भली भाँति तपाने से विशुद्ध बने हुए सोने के नये कमल के समुदाय की कान्ति से अत्यधिक शोभायमान, तथा नाखून के किरणों की शिखाओं से मनोहर ऐसे आपके चरणकमल जहाँ जहाँ रखे जाते हैं वहाँ वहाँ देवगण आपके चरणों के नीचे सुवर्ण कमलों का न्यास करते हैं।

હે જિનેન્દ્ર ! ખીલેલા-ખૂબ તપાવ્યા બાદ વિશુદ્ધ બનેલા સુવર્ણના નૂતન કમળના સમૂહની કાન્તિથી ઝળહળતા, નખના કિરણોના અગ્રભાગના પ્રકાશથી મનોહર તમારા ચરણો જ્યાં જ્યાં પૃથ્વી પર પગલાં પાડે છે–પાદ નિક્ષેપ કરે છે–ત્યાં ત્યાં દેવો કમળોની રચના કરે છે.

Oh my God ! Oh Indra of Jinas !

Your personality clad with offerings of flowers by the deities at the time of your imparting enlightenment is lovely. How to explain the scene of your movements ! The deities make offerings of golden lotus at all the places where your holy feet are to be stepped.

To fulfill the desire of having you in their hearts, the deities wish that they could have pulled their heart out of their body to record your footprints on it. Alas, they could not do so, and to show their deep feelings of gratitude, they spread golden lotuses on the places where you step on.

(See also Page No. 120 to 127)

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्री नटवरलाल नरोत्तमदास शाह परिवार-अमदावाद.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

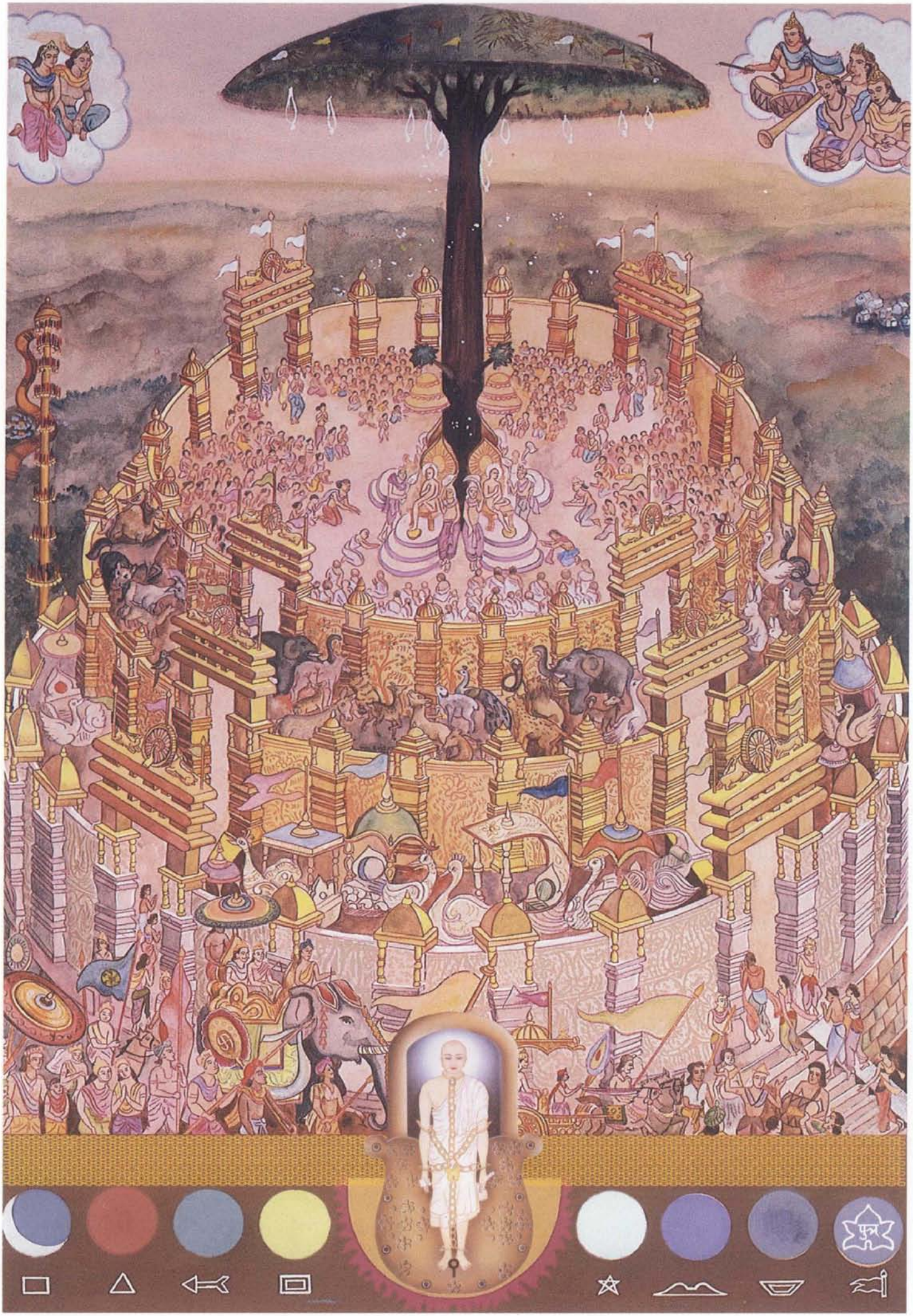

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

इत्थं यथा तव विभूति-रभूज्-जिनेन्द्र !
धर्मोपदेशन-विधौ न तथा परस्य ।
यादृक् प्रभा दिनकृतः प्रहतान्धकारा
तादृक् कुतो ग्रह-गणस्य विकाशिनोऽपि ॥३३॥

Itthaṁ yathã tava vibhũtirabhũj-jinendra !
dharmopadeśana-vidhau na tathã parasya ।
Yãdṛk prabhã dinakṛtaḥ prahatãndhakãrã
tãdṛk kuto graha-gaṇasya vikãśino'pi ॥33॥

ઇત્થં યથા તવ વિભૂતિ-રભૂજ્-જિનેન્દ્ર !
ધર્મોપદેશન-વિધૌ ન તથા પરસ્ય ।
યાદૃક્ પ્રભા દિનકૃતઃ પ્રહતાન્ધકારા
તાદૃક્ કુતો ગ્રહ-ગણસ્ય વિકાશિનોઽપિ ॥૩૩॥

हे ! अप्रतिम विभूति वाले जिनेन्द्र ! धर्म के उपदेश समय जैसी आपकी अष्ट महाप्रातिहार्य रूप संपत्ति होती है, उस प्रकार दूसरे किसी धर्मोपदेशकी नहीं है । जिस तरह सूर्य की प्रभा (केवल अरूणिमा) अन्धकार को दूर करती है, क्या उस तरह रात्रि में खिले हुए सभी ग्रहों का भी प्रकाश अन्धकार को दूर कर सकता है ?

હે જિનેન્દ્ર ! આ પ્રમાણે ધર્મોપદેશના સમયે (સમવસરણમાં) તારી વિભૂતિ જેવી હોય છે તેવી અન્ય કોઈની હોતી નથી.

અન્ધકારનો નાશ કરનારી સૂર્યની પ્રભા જેવી હોય છે, તેવી પ્રભા પ્રકાશમાન એવા ગ્રહોના સમુદાયમાં પણ ક્યાંથી હોય ?

અર્થાત્ દેશના સમયે જેવી તારી સમૃદ્ધિ હોય છે, તેવી કોઈની યે નથી હોતી.

Oh my Lord of Jinas, Many prophets deliver sermons of their religions and beliefs in their own ways; but the method of imparting the philosophy and religion by You is quite unique. I have not even seen such an unique decor at all.

My Lord, let indeed the planets like Jupiter, Venus or all of them rise together, but they cannot break the supremacy of the pitch darkness of the night. It is only the light of the Sun which melts the darkness instantaneously and single handed.

Oh God, those so called proud and big prophets and preachers are, in reality, twinkling stars only, whereas You are the king of the Galaxy-the Sun. Where is the comparison ? No match !

Oh my Lord, bless me to enjoy Your preaching and righteousness for ever.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्री किरणभाइ-मैसुर पेपर-सिकंद्राबाद.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

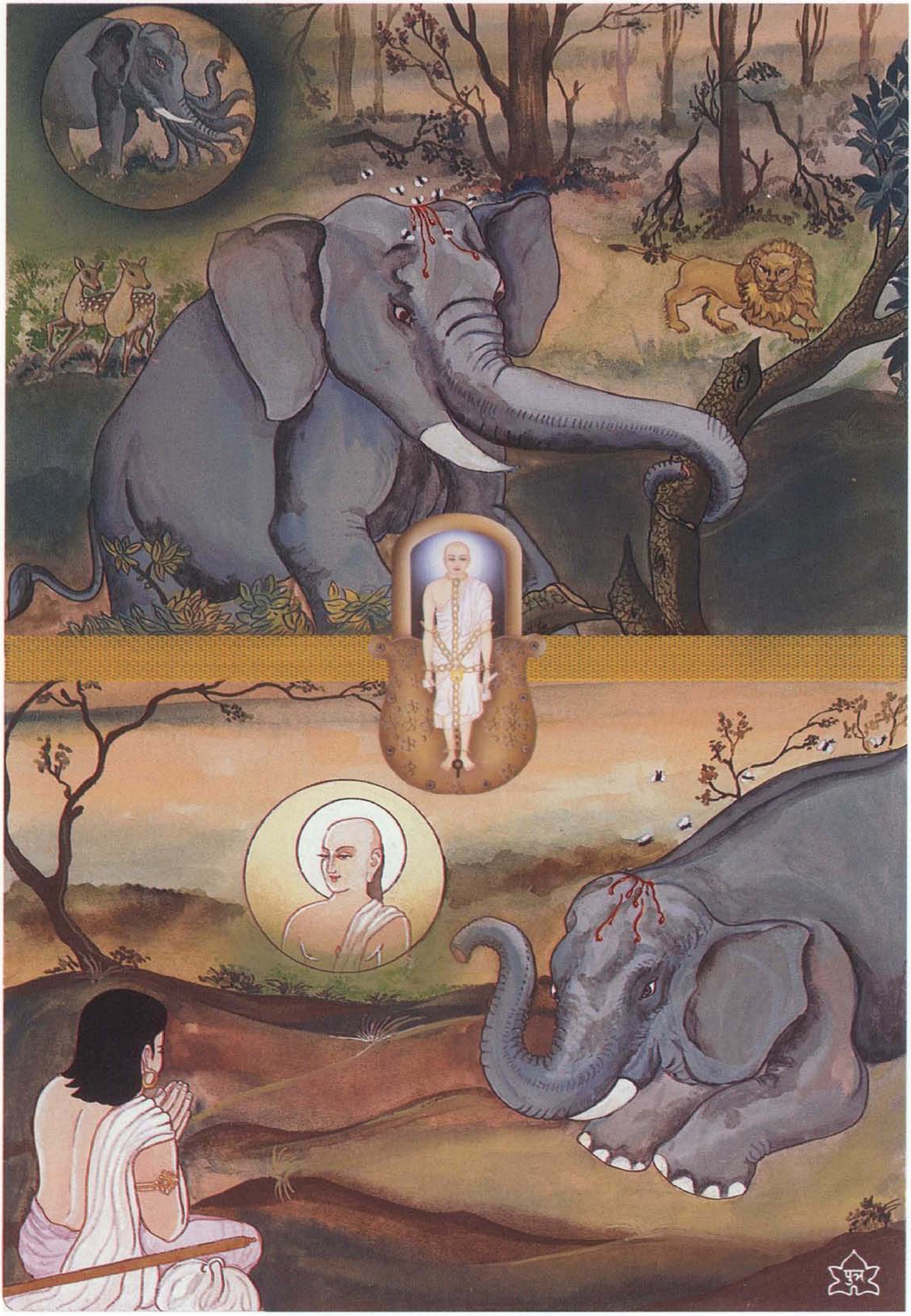

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

श्योतन्-मदाविल-विलोल-कपोल-मूल
मत्त-भ्रमद्-भ्रमरनाद-विवृद्ध-कोपम् ।
ऐरावताभमिभ-मुद्धत-मापतन्तं
दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदा-श्रितानाम् ॥३४॥

Ścyotan-madãvila-vilola-kapola-mũla
matta-bhramad-bhramaranãda-vivṛddha-kopam ।
Airãvatãbhamibha-muddhata-mãpatantaṁ
dṛṣṭvã bhayaṁ bhavati no bhavadã-śritãnãm ॥34॥

શ્ચ્યોતન્-મદાવિલ-વિલોલ-કપોલ-મૂલ
મત્ત-ભ્રમદ્-ભ્રમરનાદ-વિવૃદ્ધ-કોપમ્ ।
ઐરાવતાભમિભ-મુદ્ધત-માપતન્તં
દૃષ્ટ્વા ભયં ભવતિ નો ભવદા-શ્રિતાનામ્ ॥૩૪॥

हे गजभयहर भगवान् !

झरते हुए मद से पंकिल, गंड-स्थल होने से पागल और मंडराते हुए भँवरों की आवाज़ से चंचल बने हुए ऐरावत के समान दुर्दांत हस्तिको सामने आया हुआ देखकर भी आपकी शरण में रहने वाला भक्त (भक्तात्मा) तनिक भी धबराता नहीं है।

પ્રભુ ! ઝરતા મદ વડે વ્યાપ્ત તથા ચંચળ ગંડસ્થલના મૂળમાં મદોન્મત્તપણે ભમતા ભમરાઓના ગુંજારવથી કોપાયમાન તેમજ ઐરાવત હાથી જેવા, સામે આવતા ઉદ્ધત હાથીને જોવા છતાં પણ તમારા ભક્તજનોને જરા પણ ભય લાગતો નથી.

Oh my God of the Gods! Oh my Lord, I was just praying and singing the hymns of Your virtues till now. I know that those who come to Your shelter grow into great people.

There is a mammoth elephant amidst the thickest wood with very erratic and obstinate mind. His madness is multiplied by several wasps muttering around the temple. He looks most frightening and powerful like the Airavat (ऐरावत) (mythological elephant having extraordinary strength, adorned with royal clothing and jewellery, who serves Lord Indra, the King of Devas) Even these type of mighty mammals are incapable of frightening Your disciples because of the greatest strength in Your shelter.

Obviously, I am not worried of such elephants approaching me. However, there is a dragonic elephant in form of uncontrolable mind that creates a big chaos in my life. Lord, provide me sufficient strength to control the mammal of my wavering mind and feel the conclusive touch of Your warm lap.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमती कस्तुरीबेन बाबुलालजी राठोड परिवार-मद्रास

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भिन्नेभ-कुम्भ-गलदुज्ज्वल-शोणिताक्त—
मुक्ताफल-प्रकर-भूषित-भूमिभागः ।
बद्धक्रमः क्रमगतं हरिणाधिपोऽपि
नाक्रामति क्रमयुगाचल-संश्रितं ते ॥३५॥

Bhinnebha-kumbha-galadujjvala-śoṇitākta
muktāphala-prakara-bhūṣita-bhūmibhāgaḥ ।
Baddhakramaḥ kramagataṁ hariṇādhipo'pi
nākrāmati krama-yugācala-saṁśritaṁ te ॥35॥

ભિન્નેભ-કુમ્ભ-ગલદુજ્જ્વલ-શોણિતાક્ત—
મુક્તાફલ-પ્રકર-ભૂષિત-ભૂમિભાગઃ ।
બદ્ધક્રમઃ ક્રમગતં હરિણાધિપોઽપિ
નાક્રામતિ ક્રમયુગાચલ-સંશ્રિતં તે ॥૩૫॥

हे शार्दुल भयहर जिनराज ! फाड़ दिये हुए हाथी के कुंभ स्थल से वहते हुए एवं चमकते हुए खूनसे लिप्त ऐसे मोती के समुदाय से भूमिमार्ग को शोभानेवाला, चौकड़ी बाँधकर तैयार हो गया हुआ, -अपने अत्यंत नज़दीक आया हुआ सिंह भी, तेरा भक्त जो तेरे चरण-कमल रूप पर्वत का आश्रय लिया हुआ है उसको कुछ नहीं कर पाता है ।

પ્રભુ ! પોતે વિદારેલા હાથીના કુંભસ્થળમાંથી પડતાં ઉજ્જવલ અને રૂધિરથી ખરડાયેલા મોતીના સમૂહ વડે પૃથ્વીને શોભાવનાર, ફાળ ભરેલો સિંહ પણ પોતાની ફાળમાં આવેલા તમારા ચરણયુગલ રૂપ પર્વતનો આશ્રય કરનારા ભક્તજન પર આક્રમણ કરી શકતો નથી.

Oh my Lord ! I saw a lion; dangerous even than that mammal. After all, lion is the king of all animals.

That roaring lion just drilled the head of an elephant with his powerful teeth and nails. The earth is now shining with the bright pearls red with bloodshed which fell on the earth from the elephant's temple. The lion is extremely irate; he is not ready to let go anyone seen by him.

Incidentally, Your disciple is just in the way of that lion. The lion is not aware that the person is having shelter in Your lotus feet. God, now Your feet become the unsurmountable mountain for the lion. His fanatic efforts to jump and bleed Your Bhakta prove in-vain, futile and fruitless. The lion pales and becomes quiet.

God, the question of attack by such a lion may or may not arise in my life. But the lion of desires and envies in my mind are constantly attacking me. Lord, protect me from these enemies of my soul !

Protect me O Jineshwara !

—: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :—
श्रीमती ज्योतिबेन रसिकलाल संघवी परिवार-सिकंद्राबाद.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

कल्पान्त-काल-पवनोद्धत-वह्निकल्पं
दावानलं ज्वलित-मुज्ज्वल-मुत्स्फुलिङ्गम् ।
विश्वं जिघत्सुमिव सम्मुख-मापतन्तं
त्वन्नाम-कीर्तन-जलं शमयत्य-शेषम् ॥३६॥

Kalpãnta-kãla-pavanoddhata-vahni-kalpaṁ
dãvãnalaṁ jvalita-mujjvala-mutsphuliṅgam ।
Viśvaṁ jighatsumiva sammukha-mãpatantaṁ
tvan-nãma-kīrtana-jalaṁ śamayatya-śeṣam ॥36॥

કલ્પાન્ત-કાલ-પવનોદ્ધત-વહ્નિ-કલ્પં
દાવાનલં જ્વલિત-મુજ્જ્વલ-મુત્સ્ફુલિઙ્ગમ્ ।
વિશ્વં જિઘત્સુમિવ સમ્મુખ-માપતન્તં
ત્વન્નામ-કીર્તન-જલં શમયત્ય-શેષમ્ ॥૩૬॥

हे अनल शामक आदिदेव ! प्रलयकाल के वायु से प्रेरित अग्नि समान और प्रज्वलित तथा उज्वल एवं बहुत उपर तक उछलनेवाली चिनगारीवाला, मानों कि सकल विश्व को भी खाक कर देने के लिए उत्कण्ठित हो, ऐसा सामने आता हुआ दावानल भी सिर्फ आपके नाम-कीर्तन रूप जल से उपशान्त हो जाता है।

હે ભગવન્ત ! તમારું નામ-કીર્તન રૂપી જળ તો પ્રલયકાળના પવનથી ઉદ્ધત થયેલ અગ્નિ સદૃશ, બળતી ઊંચી જતી જ્વાલાઓવાળાં અને ઊંચે ઉડતા તણખાવાળા (ચિનગારીવાળા), જાણે સમસ્ત વિશ્વને ખાઈ જવા ઈચ્છતા હોય તેવા તથા સામે આવતા દાવાનલને પણ શાન્ત કરી દે છે.

Oh my Lord ! the wild fire is a fire advancing in leaps and bounds, emitting glittering sparkles in all directions. The fire is as stupendous as the one at the end on an eon, narrated in scriptures.

I see that the furious flames are spreading to engulf your Bhakta too. He prays to You; he remembers You as Adideva; and to a great surprise, the wildest of the fire extinguishes. God ! What a cooling, soothing and watery effect of Your name! The fire is cooled down. God ! I know that the Glory of Your name will save me from such a fire, I desire so, but I earnestly pray to please relieve me of firey thoughts, jealousy and envy. extinguish the evil fire burning in my mind.

I am not going to give up chanting your pious name till then.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमती चंपादेवी भंवरलालजी नाहटा परिवार-चारकमान (हैद्राबाद)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

रक्तेक्षणं समद-कोकिल-कण्ठनीलं
क्रोधोद्धतं फणिन-मुत्फण-मापतन्तम् ।
आक्रामति क्रमयुगेन निरस्त-शङ्क—
स्त्वन्-नाम-नागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥३७॥

Raktekṣaṇaṁ samada-kokila-kaṇṭhanīlaṁ
krodhoddhataṁ phaṇina-mutphaṇa-māpatantam ।
Ākrāmati kramayugena nirasta-śaṅka-
stvan-nāma nāgadamanī hṛdi yasya puṁsaḥ ॥37॥

રક્તેક્ષણં સમદ-કોકિલ-કણ્ઠનીલં
ક્રોધોદ્ધતં ફણિન-મુત્ફણ-માપતન્તમ્ ।
આક્રામતિ ક્રમયુગેન નિરસ્ત-શઙ્કં-
સ્ત્વન્-નામ-નાગદમની હૃદિ યસ્ય પુંસઃ ॥૩૭॥

हे सर्पभयनिवारक! जिस पुरुष के हृदय में आपके नाम रूपी नागदमनी (साँप को वशमें रखने का मंत्र) है, वह पुरुष लाल आंखों वाले, मत्त बनी हुई कोयल के कण्ठ समान श्याम, क्रोध के भार से उँची उठी हुई फणा वाले सांप को भी शंकासे रहित होकर अपने दोनों पैरों से दबा सकता है ।

હે પ્રભુ ! જે પુરુષના હૃદયમાં તારા નામ રૂપી નાગદમની છે, તે પુરુષ લાલઘૂમ આંખવાળા, (વિષ વડે) કોયલના કંઠ જેવા કાળા, ક્રોધથી ધમધમતા ફૂંફાડા મારતા અને ઊંચી ફણાવાળા સાપને સામે આવતો જોઈને પણ નિઃશંકપણે પોતાના બેઉ પગ વડે તેને ઓળંગી જાય છે.

Oh my Lord ! An enraged snake rushes vehemently. Its eyes sparkle like carbuncles and poisonous black throat resembling the swollen neck of an overjoyed cuckoo.

However, Your Bhakta has no fear, because he is reciting Your name all the time. Your name works as Nagadamani (नागदमनी), (the ancient herb to neutralise the effect of snake poison.) Your Bhakta is aware of this and hence, without any fright whatsoever, he crosses the cobra. The killer cobra becomes a tiny harmless insect before Your Bhakta.

My God, I am not afraid of any such snake; but there is a most ferrocious cobra-in the form of an anger-in my mind. Please control my tongue of anger, which is ever ready to quarrel with others. Please protect me from the cobra of anger, because its single bite can destroy my age-old penance.

—: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :—
शा. इन्दरचंदजी केसरीचंदजी एन्ड कुं.-आदोनी

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

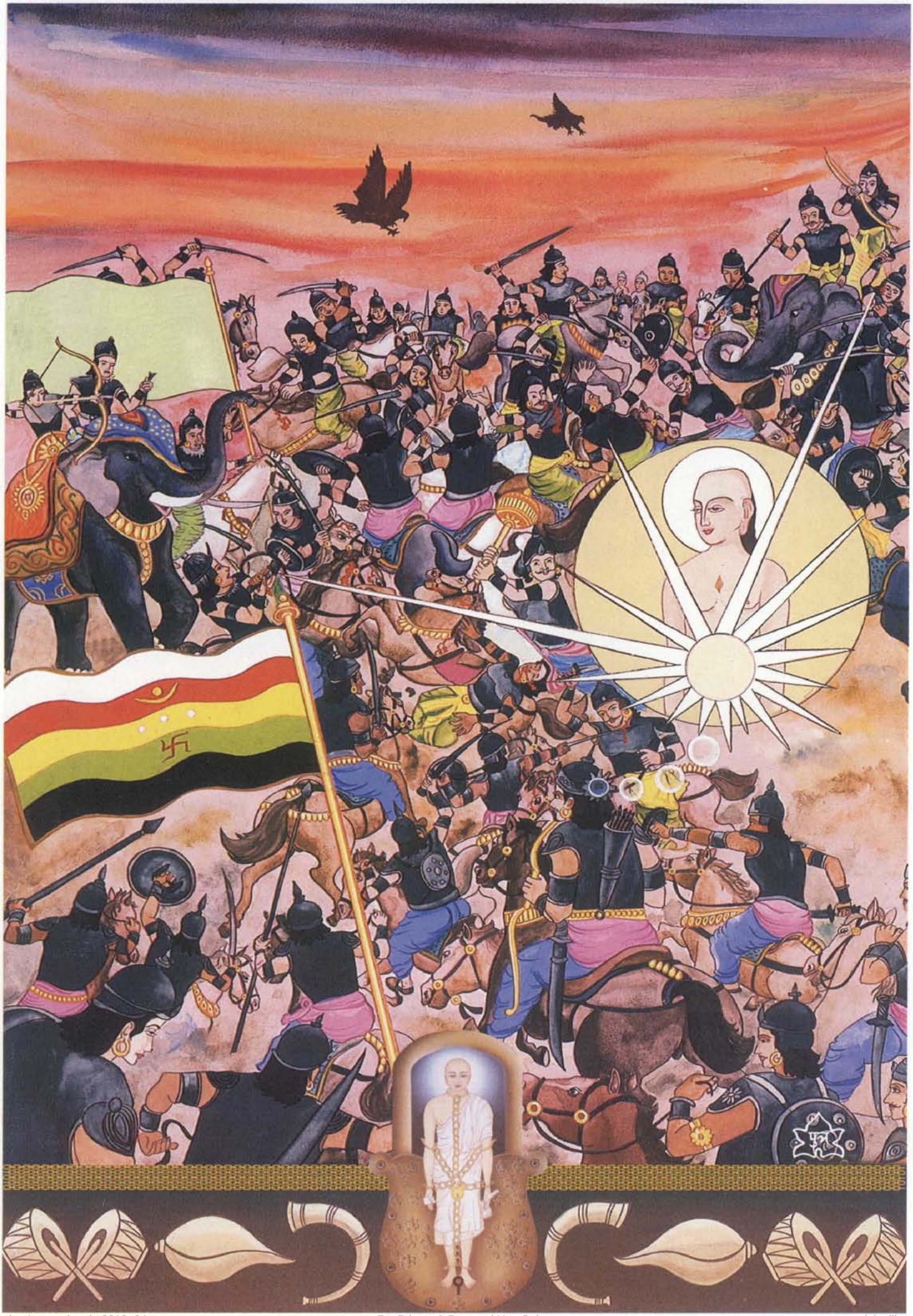

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

वल्ग-त्तुरङ्ग-गज-गर्जित-भीम-नादं
आजौ बलं वलवता-मपि भूपतीनाम् ।
उद्यद्-दिवाकर-मयूख-शिखा-पविद्धं
त्वत्-कीर्तना-त्तम इवाशु भिदा-मुपैति ॥३८॥

Valgat-turaṅga-gaja-garjita-bhīma-nādaṁ
ājau balaṁ balavatā-mapi bhūpatīnām ।
Udyad-divākara mayūkha śikhā-paviddhaṁ
tvat-kīrtanāt-tama ivāśu bhidā-mupaiti ॥38॥

વલ્ગ-ત્તુરઙ્ગ-ગજ-ગર્જિત-ભીમ-નાદં
આજૌ બલં બલવતા-મપિ ભૂપતીનામ્ ।
ઉદ્યદ્-દિવાકર-મયૂખ-શિખા-પવિદ્ધં
ત્વત્-કીર્તના-ત્તમ ઇવાશુ ભિદા-મુપૈતિ ॥૩૮॥

हे ! संग्राम भयहर ! दौड़ते हुए अश्वों एवं हाथीओं की गर्जना से भयंकर आवाज़वाले बलवान राजाओं की सेना भी आपके स्मरण से तितर-बितर हो जाती है। जैसे कि उगते हुए सूर्य की किरणों के अग्रभाग से ही अन्धकार छिन्न-भिन्न होकर नष्ट हो जाता है।

ભગવન્ ! યુદ્ધ માટે થનગનતા ઘોડા અને હાથીઓની ગર્જનાઓથી ભયંકર નાદવાળા યુદ્ધમાં અતિ બળવાન રાજાઓનાં સૈન્યો પણ ઉગતા સૂર્યના કિરણોના અગ્રભાગ માત્રથી જ ભેદ પામેલ અન્ધકારની જેમ, તારા નામના કીર્તનથી જ ભેદાઈ જાય છે.

Oh Great Almighty ! Your Bhakta, a king, is attacked by another king with a mighty army. A war is declared. The noise of warring elephants and horses have added the horror and hostility in the atmosphere of battle field.

Your Bhakta neither pulls his sword, nor he calls his army. He recites Your hymns and sings with songs of Your worship. Surprisingly, the whole attack gets helter-skeltered in no time, as the darkness is dispelled by the rays of the Sun.

God! it was the impact of Your Bhakta's hymns and prayers that did the miracle.

Like armies of the enemies, the distress and disturbances do attack me time and again. They vigorously try to obstruct my faith and devotion. My Saviour, please take me through all such situations harmlessly throughout my life.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्री तिलोकचंदजी माणेकचंदजी परिवार-आदोनी

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

कुन्ताग्र-भिन्न-गज-शोणित-वारिवाह—
वेगावतार-तरणाऽतुर-योध-भीमे ।
युद्धे जयं विजित-दुर्जय-जेय-पक्षास्
त्वत्पाद-पङ्कज-वना-श्रयिणो लभन्ते ॥३९॥

Kuntãgra-bhinna-gaja-śoṇita-vãrivãha-
vegãvatãra-taraṇãtura-yodha-bhĩme ।
Yuddhe jayaṁ vijita-durjaya-jeya-pakṣãs
tvat-pãda-paṅkaja-vanã-śrayiṇo labhante ॥39॥

કુન્તાગ્ર-ભિન્ન-ગજ-શોણિત-વારિવાહ—
વેગાવતાર-તરણાઽતુર-યોધ-ભીમે ।
યુદ્ધે જયં વિજિત-દુર્જય-જેય-પક્ષાસ્
ત્વત્પાદ-પઙ્કજ-વના-શ્રયિણો લભન્તે ॥૩૯॥

हे विजयप्रद वीतरागी देव! महाकष्टसे जीतने योग्य शत्रु वाले युद्ध में आपके चरणकमलरूप वन का आश्रय करने वाली भक्तात्मा विजय पाती है। वह युद्ध बरछियों के अग्र भाग से हत ऐसे गजराज के रक्तरूप जल के प्रवाह में वेग से प्रवेश हो जाने से इसको पार करने में व्याकुल योद्धाओं से भयंकर है।

હે સ્વામી ! ભાલાના અગ્રભાગથી ભેદાયેલ હાથીઓના લોહી રૂપ પ્રવાહને જલ્દીથી તરી જવા આતુર થયેલા યોદ્ધાઓવાળા ભયંકર યુદ્ધમાં, તારા ચરણકમલ રૂપ વનનો આશ્રય કરનારા દુર્જેય શત્રુ પક્ષને હરાવીને જય પામે છે.

Oh my God! You are not only my defender; but You are the architect of my victory over the unconquerable foes.

Let the enemies inflict the wars. The wars may be so horrifying that the points of spears and arrows may cause rivers of blood from the wounds of the elephants. The vengeful soldiers may be eager to swim through blood to win the opponents.

But when Your Bhakta approaches Your lotus feet, he is bound to emerge victorious.

God, I am aware that I do not have to worry at the time of such or even a greater war than this; but my past deeds and sins have already declared the war against me. However, they may not stop warring at all. But I am sure, I will attain victory by Your grace. You are bound to make me victorious. I am Your disciple, having taken the refuge in your lotus feet.

—: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :—
श्रीमती गमनीदेवी कस्तुरचंदजी ओशवाल परिवार-मैसूर (सियाणा)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

अम्भोनिधौ क्षुभित-भीषण-नक्रचक्र—
पाठीन-पीठ-भय-दोल्बण-वाडवाग्नौ ।
रङ्गत्तरङ्ग-शिखर-स्थित-यानपात्रा-
स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥४०॥

Ambhonidhau kṣubhita-bhīṣaṇa-nakracakra-
pāṭhīna-pīṭha-bhaya-dolbaṇa-vāḍavāgnau ।
Raṅgattaraṅga-śikhara-sthita-yānapātrā-
strāsam vihāya bhavataḥ smaraṇād vrajanti ॥40॥

અમ્ભોનિધૌ ક્ષુભિત-ભીષણ-નક્રચક્ર—
પાઠીન-પીઠ-ભય-દોલ્બણ-વાડવાગ્નૌ ।
રઙ્ગત્તરઙ્ગ-શિખર-સ્થિત-યાનપાત્રા-
સ્ત્રાસં વિહાય ભવતઃ સ્મરણાદ્ વ્રજન્તિ ॥૪૦॥

हे जल-भयहर जिननाथ ! भयंकर नक्र-चक्र तथा पाठीन पीठ, आदि जलचर जीवों को भी डरानेवाला महान वाडवाग्नि पैदा होने से सभी जीव क्षुब्ध हो गये हैं ऐसे समुद्र में भी उछलते तरंगों के शिखर पर रहे हुए जहाज आपके स्मरण से विना विघ्न गंतव्य-स्थान को प्राप्त करते हैं ।

હે પ્રભુ ! ક્ષુબ્ધ થયેલા તેમજ ભયંકર મગરમચ્છ, પાઠીન, પીઠ આદિ જલચર પ્રાણીઓને પણ ભય પમાડનાર પ્રચંડ વડવાગ્નિવાળા સમુદ્રના મોટા-મોટા મોજાંઓની ટોચ પર રહેલા વહાણના યાત્રિકો આપનું સ્મરણ કરતાં ત્રાસને-ભયને-છોડીને સડસડાટ ચાલ્યા જાય છે, કિનારે પહોંચી જાય છે.

O Lord ! Your disciple is sailing his ship in the mid-sea. A great thunderstorm is raising gigantic waves. Horrifying creatures like crocodiles, sharks and whales are seen around the ship and moving about at their sweet will.

A frightening seafire has also erupted from the bottom of the sea, to engulf the large quantum of sea waters.

It appears that the ship is about to wreck in the storm and sink. Your Bhakta is silent and serene. These calamities make no effect on him. He recites and remembers Your name and reaches his destination without harm or hindrance.

God, I do not know as to when shall I have to be in such a vicious thunderstorm; but this ocean of sorrow and grief disturbs me now and again, bent upon to sink my ship of penance. Oh God, please protect me. Please take me safely through the Ocean of Births and Deaths (भवसागर) to my ultimate destination, the Moksha. I would sink myself in recitals rather than in the sea of sorrow and grief.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती शीलाबेन प्रकाशभाइ शाह परिवार-मुंबइ.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

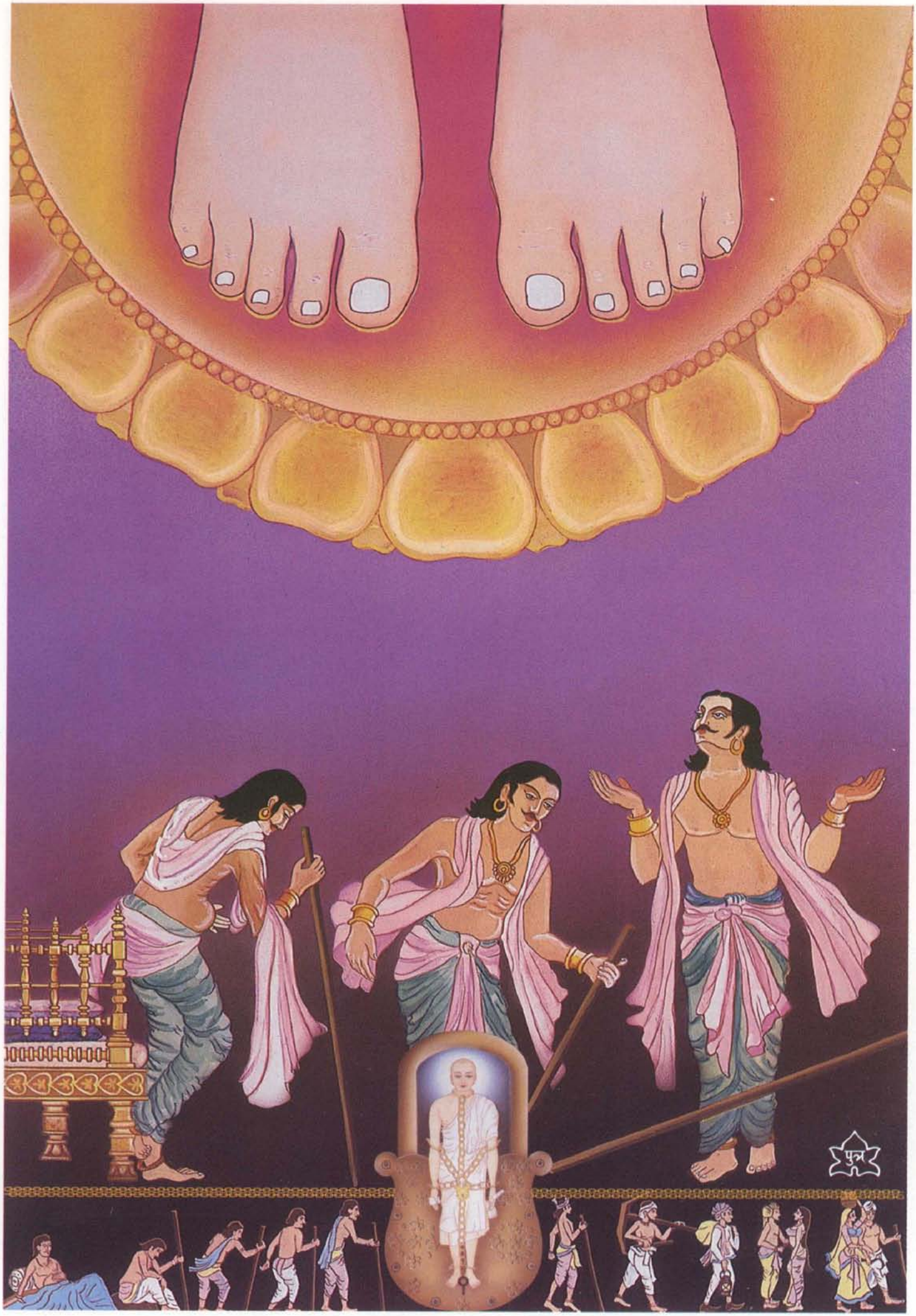

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

उद्भूत-भीषण-जलोदर-भारभुग्नाः
शोच्यां दशा-मुपगता श्च्युत-जीविताशाः ।
त्वत्पाद-पङ्कज-रजोऽमृत-दिग्धदेहा
मर्त्या भवन्ति मकर-ध्वज-तुल्य-रूपाः ॥४१॥

Udbhũta-bhīṣaṇa-jalodara-bhārabhugnāḥ
śocyāṁ daśā-mupagatās cyuta-jīvitāśāḥ ।
Tvatpāda-paṅkaja-rajo'mṛta-digdhadehāḥ
martyā bhavanti makara-dhvaja-tulya-rūpāḥ ॥41॥

ઉદ્ભૂત-ભીષણ-જલોદર-ભારભુગ્નાઃ
શોચ્યાં દશા-મુપગતા શ્ચ્યુત-જીવિતાશાઃ ।
ત્વત્પાદ-પઙ્કજ-રજોઽમૃત-દિગ્ધદેહા
મર્ત્યા ભવન્તિ મકર-ધ્વજ-તુલ્ય-રૂપાઃ ॥૪૧॥

हे स्वास्थ्यप्रद स्वामी ! महाभयंकर जलोदर जैसे रोग से भग्न, अति शोकमय और करूण दशा पानेवाले और जीने की आश छोड़ देने वाले मनुष्य भी आपके चरण-कमल की पराग रूप अमृत से लिप्त देह वाले बनने के बाद कामदेव के समान स्वरूपवान बन जाते हैं।

હે નાથ ! ઉત્પન્ન થયેલા ભયંકર જલોદર નામના રોગના ભારથી વાંકા વળી ગયેલા, અતિ શોકજનક કરૂણ દશાને પામેલા અને જીવનની આશા છોડી દીધેલા મનુષ્યો પણ તારા ચરણકમળના પરાગ રૂપ અમૃતથી લેપાયેલ શરીરવાળા થતાંની સાથે (પ્રભુની ચરણરજ-પ્રક્ષાલનું જલ આદિ દેહ પર લગાડવાથી) કામદેવ જેવા સ્વરૂપને પામે છે.

Oh my God ! That patient suffers from a killer disease. The ailment has reached the stage of no cure. Doctors have given up hope. The patient feels rejected and dejected realising the certainty of death.

He, with all hopes given up, takes shelter in Your lotus feet. He cleanses them by pious wash and sprinkles the holy showering of dust of your feet on his body.

And look at the miracle ! The holy wash works out to be the ointment and elixir. His ailments parish. He acquires excellent health and perfect physique like Kamadeva.

My God ! This body is a home of ailments; and so, the diseases will take place and will be cleansed, but the real ailment of humankind is greediness. Everyone runs behind wealth of no avail.

God, grant me the freedom from unwanted attirements and clean my soul of all attachments. I wish and aspire that my soul becomes free from all of the ailments. This is the cardinal ambition of my life.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती भावनाबेन दिनेशभाइ भेदा परिवार-हैद्राबाद.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

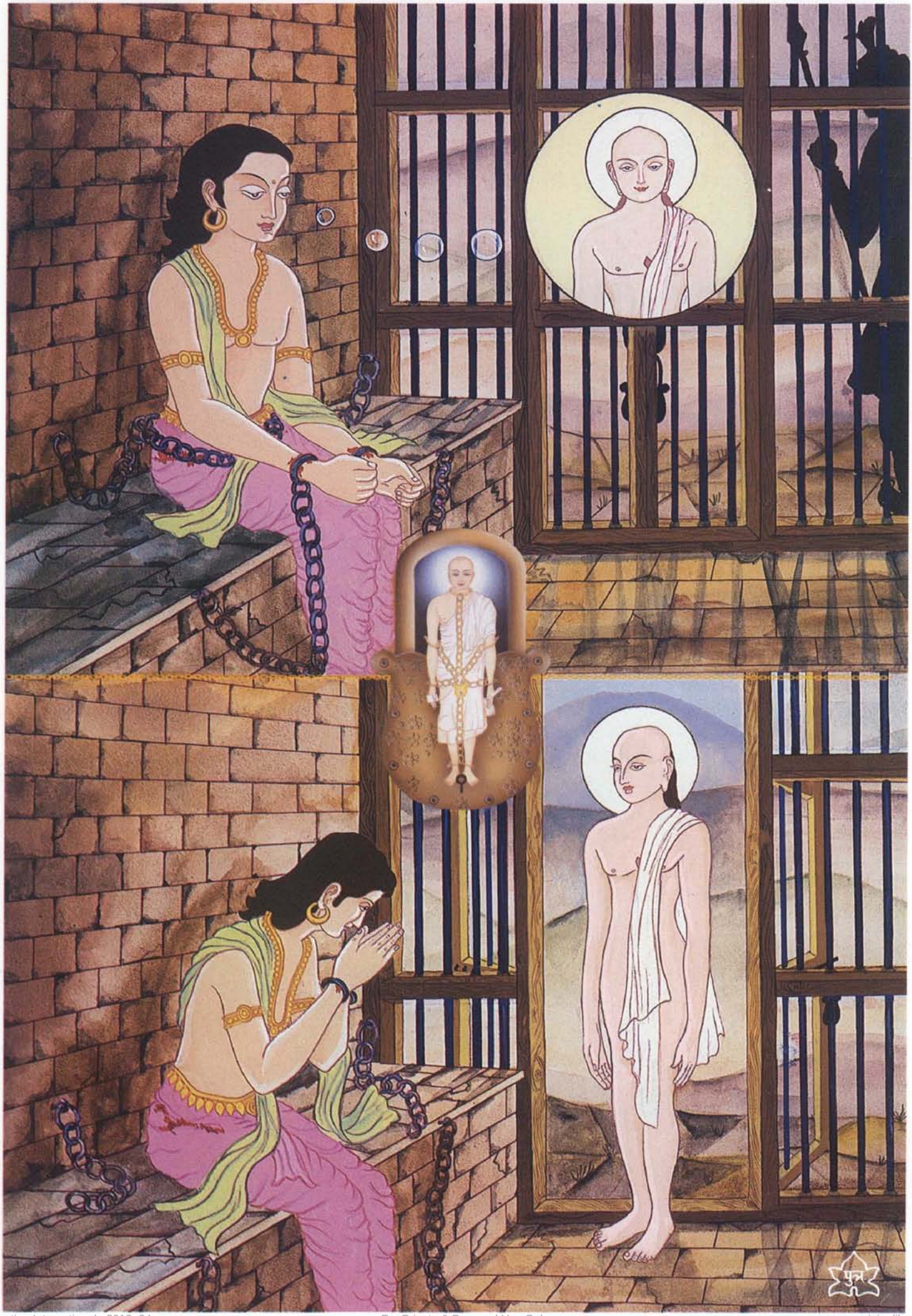

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

आपाद-कण्ठ-मुरु-शृङ्खल-वेष्टिताङ्गा
गाढं बृहन्-निगड-कोटि-निघृष्ट-जङ्घाः ।
त्वन्नाम-मन्त्र-मनिशं मनुजाः स्मरन्तः
सद्यः स्वयं विगत-बन्ध-भया भवन्ति ॥४२॥

Āpādakaṇṭha-muru-śṛṅkhala-veṣṭitāṅgā
gāḍhaṁ bṛhan-nigaḍa-koṭi-nighṛṣṭa-jaṅghāḥ ।
Tvannāma-mantra-maniśaṁ-manujāḥ smarantaḥ
sadyaḥ svayaṁ vigata-bandha-bhayā bhavanti ॥42॥

આપાદ-કણ્ઠ-મુરુ-શૃઙ્ખલ-વેષ્ટિતાઙ્ગા
ગાઢં બૃહન્-નિગડ-કોટિ-નિઘૃષ્ટ-જઙ્ઘાઃ ।
ત્વન્નામ મન્ત્ર મનિશં મનુજાઃ સ્મરન્તઃ
સદ્યઃ સ્વયં વિગત-બન્ધ-ભયા ભવન્તિ ॥૪૨॥

हे बन्धनों से छुड़ाने वाले निष्कारण बन्धु ! पैर से लेकर गले तक तथा सभी अंग जंज़ीर से युक्त क्यों न हों, जंघाएँ भी बड़ी बड़ी बेड़ियों के बन्धन से छिल गई क्यों न हों ! ऐसी दशा पाये हुए मनुष्य मात्र तेरे नाम के मन्त्र का निरन्तर स्मरण करने से शीघ्र ही बन्धनों के भय से दूर हो जाते हैं ।

હે વિભુ ! પગથી માંડીને ગળા સુધી મોટી મોટી સાંકળો વડે વીંટળાયેલા તથા મોટી બેડીઓની અણીથી ઘસાયેલ જાંઘોવાળા મનુષ્યો પણ તારા નામનો અહર્નિશ મંત્રજાપ કરતાં આપોઆપ જ બન્ધનોના ભયથી મુક્ત થાય છે.

Oh Lord Adideva ! Your Bhakta is handcuffed and tied by chains. These chains are not just one or two; but they are covering the whole body from top to toe. Even the thighs are scratched due to friction.

In spite of this, the Bhakta feels happy and gay. Somebody feels that he chants other mantra. But I know that he recites Your name only-Adideva, Rishabhadeva... Arihanta... Tirthankara... Uninterrupted and unabated mantras go on and on... To a great surprise, the bondages fall away. Bhakta says that the chains have tied me, but I am free because of my God's dignity.

Oh my Lord ! You have freed several Bhaktas from such iron chains. Your hymns have cut off the bondages automatically. Lord, kindly save me also from the bondages of attachment, emotion and love, agony ecstasy and intoxication. Lot of people, including great monks also, are bound by such afflictions. God, grant me the due freedom. Please take care of me so that I am not trapped. I am a free bird of the sky of salvation.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्री कुसुमचंद्र चुनीलाल झवेरी परिवार-मुंबइ (सुरत)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

मत्त-द्विपेन्द्र-मृगराज-दवानला-हि-
सङ्ग्राम-वारिधि-महोदर-बन्धनोत्थम् ।
तस्याशु नाश-मुपयाति भयं भियेव
यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥४३॥

Matta-dvipendra-mṛgarãja-davãnalã-hi-
saṅgrãma-vãridhi-mahodara-bandhanottham ।
Tasyãśu nãśa-mupayãti bhayaṁ bhiyeva
yastãvakaṁ stavamimaṁ matimãnadhīte ॥43॥

મત્ત-દ્વિપેન્દ્ર-મૃગરાજ-દવાનલા-હિ-
સઙ્ગ્રામ-વારિધિ-મહોદર-બન્ધનોત્થમ્ ।
તસ્યાશુ નાશ-મુપયાતિ ભયં ભિયેવ
યસ્તાવકં સ્તવમિમં મતિમાનધીતે ॥૪૩॥

हे सर्व भयहर भगवान् ! जो मतिमान मनुष्य तेरे इस स्तोत्र को पढ़ता है, उनसे मत्त हाथी, सिंह, दावानल, सांप, संग्राम, समुद्र, जलधर, बन्धन ऐसे आठों भय स्वयं ही डर गये हो ऐसे दूर भाग जाते हैं।

હે પ્રભુ ! જે બુદ્ધિશાળી મનુષ્ય તારા આ સ્તવનનો પાઠ કરે છે તેઓના મદોન્મત હાથી, સિંહ, દાવાનળ, સાપ, યુદ્ધ, સમુદ્ર, ભયંકર રોગ તથા બન્ધનથી થનારા તમામ ભયો જાણે કે ડરી ગયા હોય તેમ જલ્દીથી નાશ પામે છે-દૂર થઈ જાય છે.

Oh my God ! I earnestly confess that this Stotra (स्तोत्र), the verse, is not composed to attain popularity as a poet. It is not recited to please any human being. It is only a simple expression from the bottom of my heart.

These words were recited while I was in bondage, It was a prayer from a person whose heart overflew with Your worship and also to develop faith of the people in Jainism.

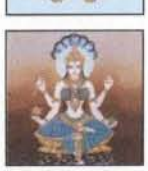

I confidently say that who ever recites these verses with full faith and deep understanding, will get rid of all fears; may it be that mammal elephant, terrifying lion, horrifying fire, venomous cobra, bloody war, thunderstorm on sea, killer ailment or any kind of bondage.

No fear harms me in worldly matters; but I want only the emergence of inner strength to conquer the situations of love and hate, agony and ecstasy, greed and misery, pride and prejudices, and so on. Oh God, help me master the conscience... so that I can resemble You.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती कोकीलाबेन जयंतिलाल महेता परिवार-हैद्राबाद

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

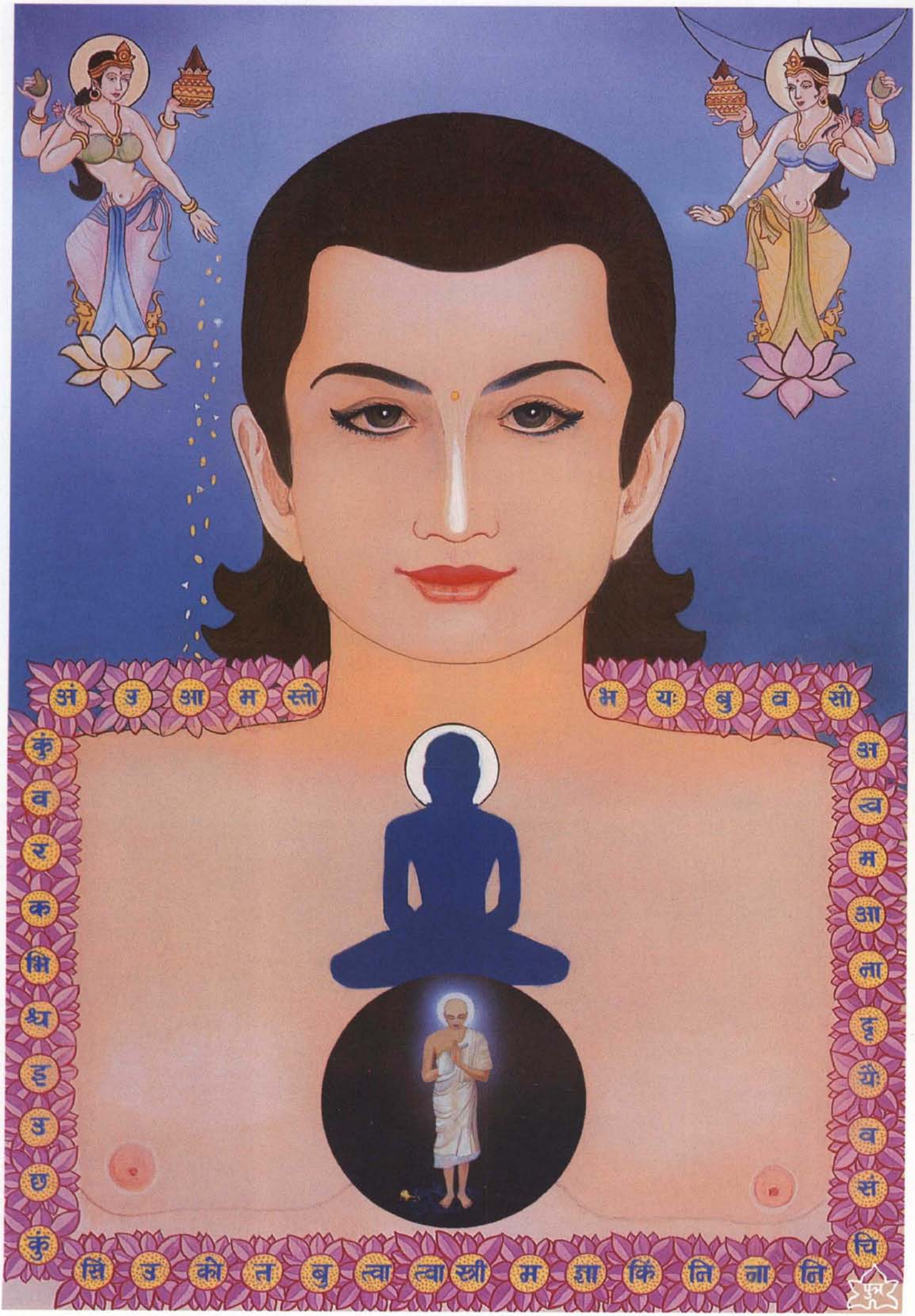

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

स्तोत्र-स्रजं तव जिनेन्द्र ! गुणै-र्निबद्धां
भक्त्या मया रुचिर-वर्ण-विचित्र-पुष्पाम् ।
धत्ते जनो य इह कण्ठगता-मजस्रं
तं मानतुङ्ग-मवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥४४॥

Stotra-srajaṁ tava jinendra ! guṇair-nibaddhāṁ
bhaktyā mayā ruciṛa-varṇa-vicitra-puṣpām ।
Dhatte Jano ya iha kaṇṭha-gatā-majasraṁ
taṁ 'MĀNATUṄGA'-mavaśā samupaiti Lakṣmī̃ḥ ॥44॥

સ્તોત્ર-સ્રજં તવ જિનેન્દ્ર ! ગુણૈ-ર્નિબદ્ધાં
ભક્ત્યા મયા રુચિર-વર્ણ-વિચિત્ર-પુષ્પામ્ ।
ધત્તે જનો ય ઈહ કણ્ઠગતા-મજસ્રં
તં માનતુઙ્ગ-મવશા સમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ ॥૪૪॥

हे लक्ष्मीप्रद जिनेन्द्र ! इस विश्व में इस स्तोत्र रूपी माला को जो निरन्तर गले में धारण करता है, उन मानतुङ्गसूरि को, (कीर्ति से उत्तम बने हुए मनुष्य को) लक्ष्मी अपने आप आकृष्ट होकर मिल जाती है।

ઓ પ્રભુ ! આપના ગુણ રૂપ દોરાથી ગુંથાયેલ અને જાતજાતના શબ્દો રૂપ પુષ્પોથી મનોહર માળા મેં રચી છે. જે મનુષ્યો આ સ્તોત્ર રૂપ માળાને કંઠમાં ધારણ કરે છે-અર્થાત્ પાઠ કરે છે, એવા માનથી ઉન્નત મનુષ્ય પાસે–અથવા માનતુંગસૂરિ પાસે લક્ષ્મી વિવશ બનીને દોડી આવે છે.

Oh God ! I simply made the offering of some flowers in the form of the words of my devotion but it came out as a great garland in the form of this verse. A thread (guna) of Your attributes and the flowers in the form of worshipful words are arranged equi-distance with devotion to form this garland of this stotra.

Lord, I am convinced by Your grace, that any person who recites this Bhaktamara stotra with full faith and devotion, will become Manatunga i.e., a person with superlative attributes, where no measurement limit or no ego, even in its subtlest form can reach. And ofcourse, the wealth of the eternal peace and happiness for unending era will come to him. The one who will wear this necklace of this stotra. i.e., who recite this daily will gradually and surely achieve the Godliness. Oh Lord, when will I achieve this Godliness ? Please tell me... please tell me... please tell me... please tell me... !

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमती दुर्गादेवी केशरीचंदजी भंडारी परिवार-हैद्राबाद

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

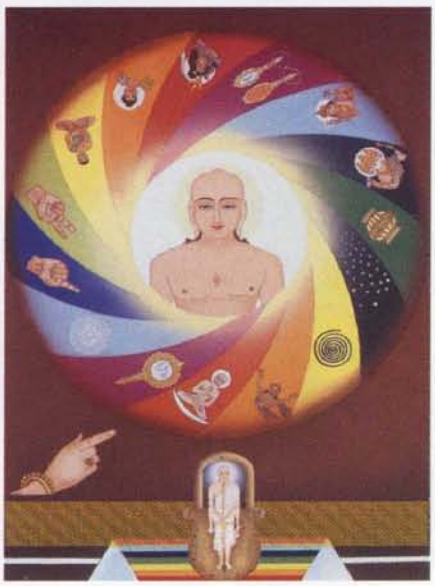

Cont... Shloka No. 24

Your presence in form of enlightenment is spread in all the beings of the universe and hence you are known as " VIBHU" (विभु). The scholars think about you with utmost reasoning. But ultimately they conclude that it is not possible to comprehend your eternal qualities and properly shape their ideas regarding you. Hence they finally resign and say that you are "ACHINTYA"(अचिन्त्य). Your countless qualities are unaccountable and hence scholar-statisticians define you as 'ASANKHYA' (असंख्य). Oh God! you have incepted Dharmateertha (धर्मतीर्थ) and you are the first Tirthankara. Therefore you are called "ADYA" (आद्य).

Thinkers think that you have achieved infinite happiness, "Brahman" and hence you are the " BRAHMA"(ब्रह्मा). As you are worshipped by innumerable Devas, you are rightly the Lord (ईश्वर) of the Devas.

As you have conquered the death, you are ANANT (अनन्त) deathless. The sexual desire is called the KAMA and the mythological deity for the success of KAMA is called KAMDEVA, but you are the supreme Conqueror of sexual desire and hence you are called ANANGAKETU (अनंगकेतु), the foe of the Kamdeva.

The physical, mental and oral activities of ATMA are known as KAYAYOGA MANOYOGA and VACHANAYOGA respectively. Those who master these YOGAS are YOGIS and you are the supreme amongst them YOGEESHWARA(योगीश्वर).

Inspite of the eternal settlement of Yogas in yourself, you have remained absolutely unconcerned as if they are not present, which is the height of your awareness and therefore the scholars have rightly defined you as VIDITYOGA (विदितयोग).

Samavasarana (समवसरण) is the place occupied by Tirthankara (तीर्थंकर) for his preaching. Tirthankara faces eastern direction while addressing the disciples and listeners. Devas in their act of overwhelming devotion, create your divine images in all other directions as well. So you are known as ANEKA (अनेक).

God ! Scholars could not find out any other similar personality like yours and therefore they say, you are the only one, only one and only one.... you are unparalleled, UNIQUE (एक).

Oh my God ! You are the ocean of knowledge, So you and the knowledge are just the same. Therefore scholars say that you are JNANA-SWAROOPA (ज्ञानस्वरूप).

God ! the critics and faultfinders tried to find out your limitations and shortcomings; but it was all in vain, because there is no existence of any vice in you. You are therefore known as AMALA (अमल) the spotless personality.

O Bhagawan Rishabhdeva ! You have been praised in various forms as mentioned hereabove by the saints of the world as you possess infinite virtues, words fall short to describe you.

-: સૌજન્ય :-
શ્રી કેવલકુમાર પ્રફુલભાઇ કોચીનવાલા, સંગીતકાર-પુના

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

YANTRA DARSHAN

卐

यंत्र दर्शन

卐

यंत्र दर्शन

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो अरिहंताणं णमो जिणाणं ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रौं ह्रः
अ सि आ उ सा अप्रतिचक्रे फट् विचक्राय झौं झौं स्वाहा ।

मंत्र–ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं श्रीं क्लीं ब्लूं क्रौं ॐ ह्रीं नमः स्वाहा ।

प्रभाव–सारी विघ्न-बाधाएँ दूर होती है ।

Removal of all obstacles

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो ओहिजिणाणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं ब्लूं नमः ।

प्रभाव–सारे रोग, शत्रु शान्त होते हैं तथा सिरदर्द दूर होता है ।

Curing of diseases, especially headache and overcoming of enemies.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्तामर यंत्र - ३

Bhaktamara Yantra - 3

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो परमोहिजिणाणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीँ श्रीँ क्लीँ सिद्धेभ्यो बुद्धेभ्यः सर्वसिद्धिदायकेभ्यो नमः स्वाहा ।

प्रभाव–दृष्टि रोग अपसरण और जय प्राप्ति होती है ।

Restoration of vision and attaining success.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

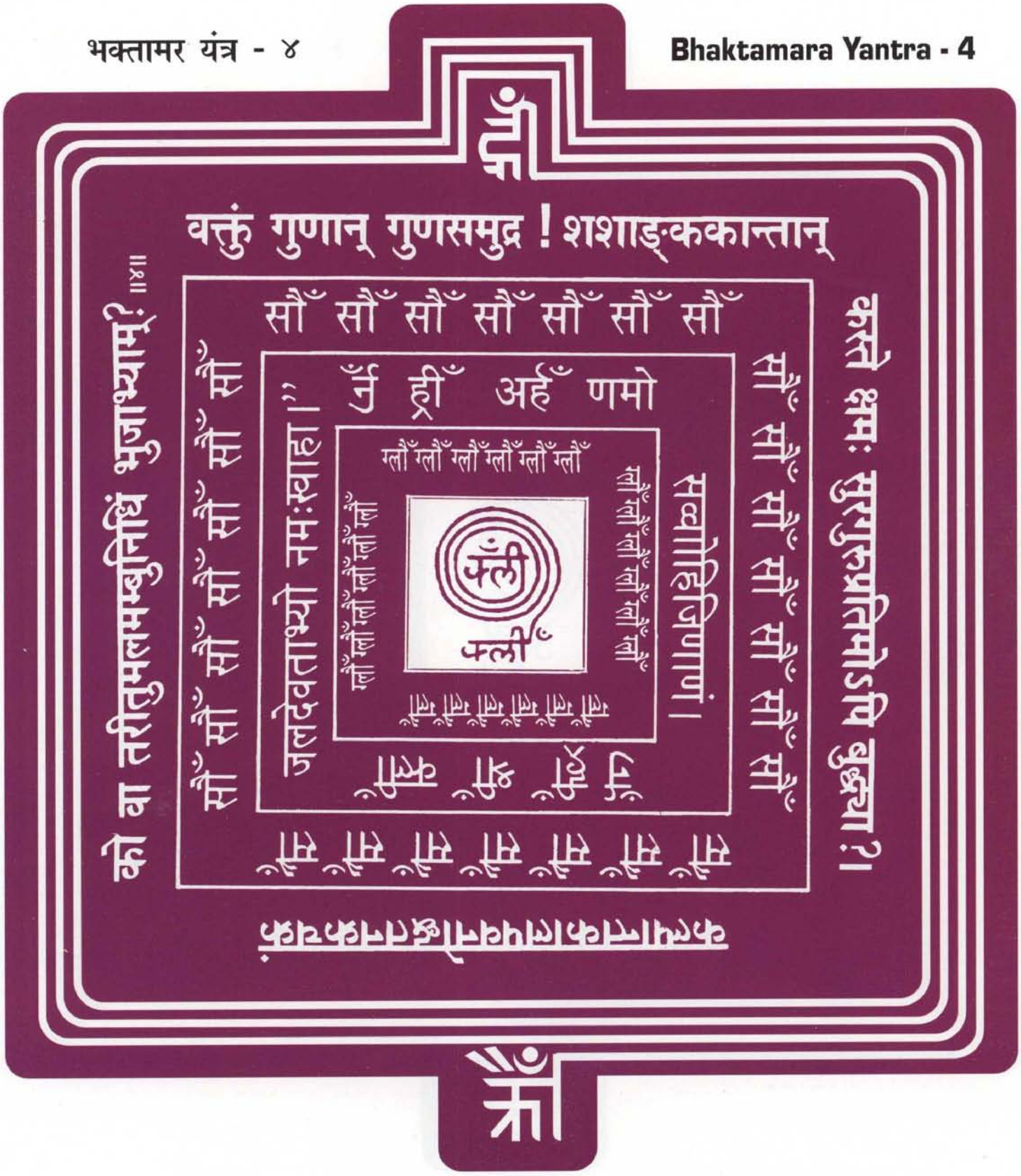

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो सव्वोहिजिणाणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीँ श्रीँ क्लीँ जलदेवताभ्यो नमः स्वाहा ।

प्रभाव–जाल में मछलियाँ नही फँसती है तथा जल का भय दूर होता है ।

Spreading of non-violence and removal of fear of water.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्तामर यंत्र - ५

Bhaktamara Yantra - 5

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो अणंतोहिजिणाणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं ह्रौं सर्वसंकटनिवारणेभ्यः सुपार्श्वयक्षेभ्यो नमो नमः स्वाहा ।

प्रभाव–आँख के सारे रोग दूर होते हैं ।

Curing of eye-diseases.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्तामर यंत्र - ६

Bhaktamara Yantra - 6

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो कुट्ठबुद्धीणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीं श्रां श्रीं श्रूं श्रः हँ सँ यः यः ठः ठः सरस्वति भगवति विद्याप्रसादं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–अनेक विद्याएँ सहज ही आ जाती है वाणी के दोष दूर होते हैं ।

Mastering of Arts & Speech.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्तामर यंत्र - ७

Bhaktamara Yantra - 7

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो वीअवुद्धीणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीं हँ सौं श्राँ श्रीं क्रौं क्लीं सर्वदुरित सङ्कट क्षुद्रोपद्रव कष्टनिवारणं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–सर्प कीलित हो जाता है, सारे पाप, संकट, छोटे-मोटे उपद्रव दूर हो जाते हैं ।

Spellbinding of audiences & removal of obstacles.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो पदाणुसारीणं ।

मंत्र–ॐ ह्राँ ह्रीँ ह्रूँ ह्रः अ सि आ उ सा अप्रतिचक्रे फट् विचक्राय झौँ झौँ स्वाहा ।
ॐ ह्रीँ लक्ष्मणारामानंददेव्यै नमो नमः स्वाहा ।

प्रभाव–सारे अरिष्ट योग दूर हो जाते हैं ।

Vanquishing evil forces.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

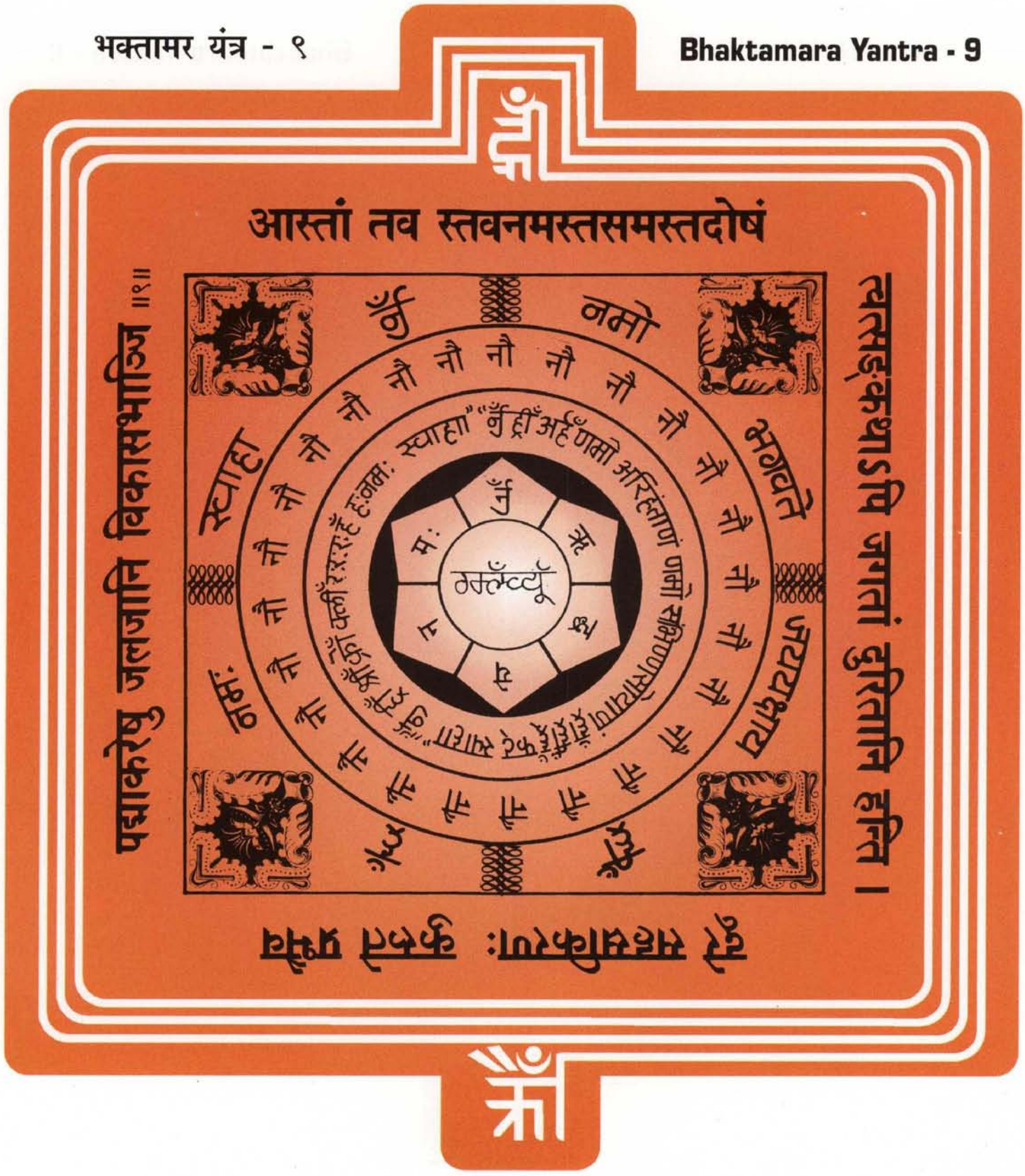

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो अरिहंताणं णमो संभिण्णसोयाणं ह्रां ह्रीं ह्रूं फट् स्वाहा ।

मंत्र–ॐ ह्रीं श्रीं क्रौं क्लीं रः रः रः हँ हः नमः स्वाहा ।

प्रभाव–चौरों का भय दूर होता है ।

Freedom from fear of theives.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो सयंबुध्धीणं ।

मंत्र–ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूँ ह्रः श्रां श्रीं श्रूं श्रः सिद्धबुद्धकृतार्थो भव भव वषट् संपूर्ण स्वाहा ।

प्रभाव–कुत्ते ने काटा हो तो निर्विष हो जाता है ।

Curing dog-bite.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

दृष्ट्वा भवन्तमनिमेषविलोकनीयं
नान्यत्र तोषमुपयाति जनस्य चक्षुः।
क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत्? ॥११॥
ॐ ह्रीं अर्हं णमो पत्तेयबुद्धीणं
ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं ब्लूं महामायायै नमः स्वाहा
नमः। ॐ नमो भगवते प्रसिद्ध रूपाय
ह्रीं श्रीं क्लीं ब्लूं
ॐ ह्रीं अर्हं णमो पत्तेयबुद्धीणं
ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं ब्लूं महामायायै नमः स्वाहा

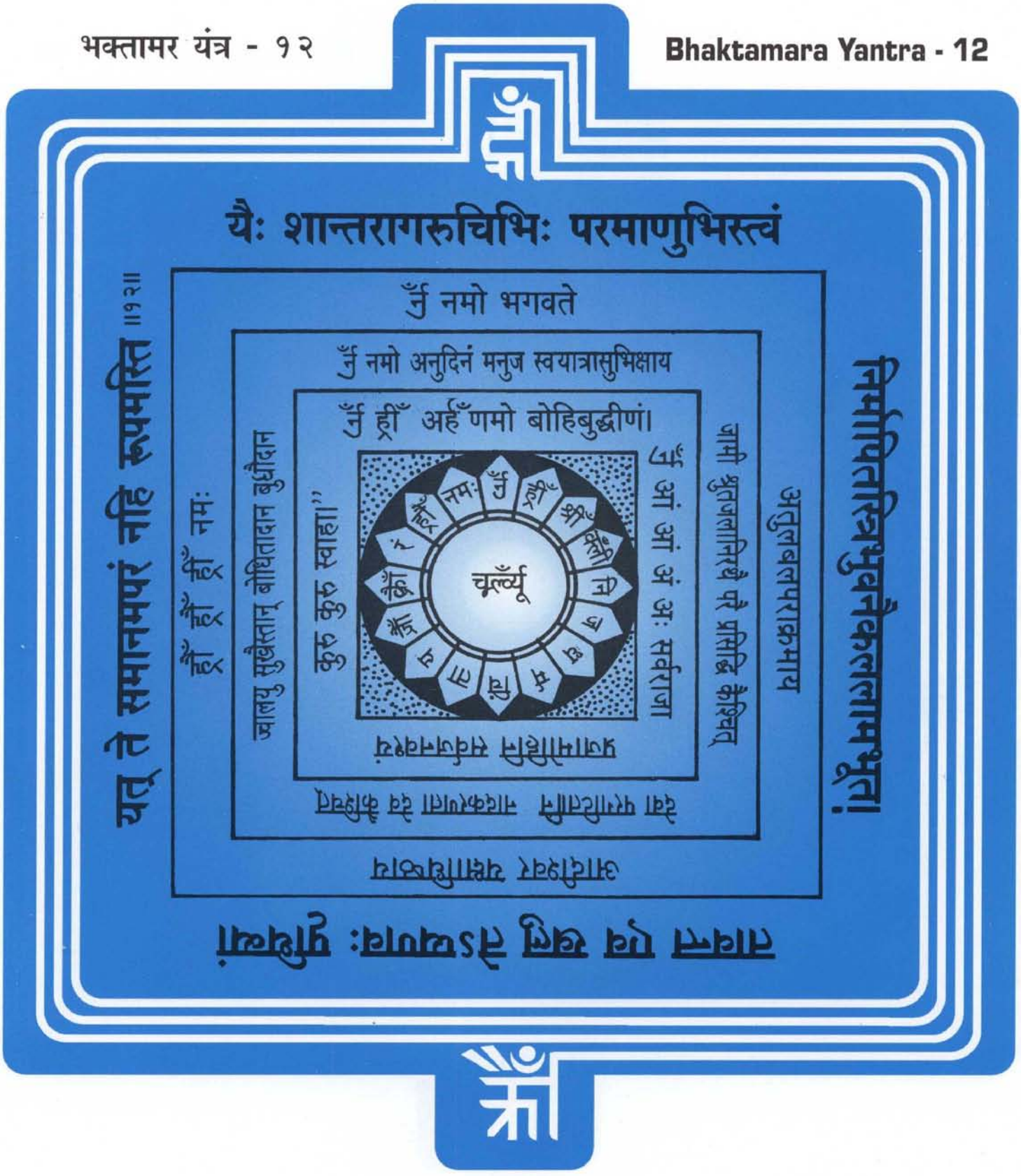

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो बोहिबुद्धीणं ।

मंत्र–ॐ आँ आँ अँ अः सर्वराजाप्रजामोहिनि सर्वजनवश्यं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–हाथी का मद उतर जाता है, अभीप्सित व्यक्ति मिल जाता है ।

Becalming rogue elephants and meeting the desired person.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्तामर यंत्र - १३

Bhaktamara Yantra - 13

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो उजुमईणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीं श्रीं हं सः ह्रौं ऐं ह्रां ह्रीं द्रां द्रीं द्रः मोहिनि सर्वजनवश्यं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–चोर चोरी नही कर पाते, मार्ग में कोई भय नही रहता, लक्ष्मी प्राप्त होती है ।

Acquiring wealth, preventing theft and avpiding fear on journeys.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो विउलमईणं ।

मंत्र–ॐ नमो भगवती गुणवती महामानसी स्वाहा ।

प्रभाव–लक्ष्मी प्राप्त होती है, आधि-व्याधिशत्रु आदि का आतंक/भय दूर हो जाता है ।
सरस्वती प्रसन्न होती है, गुण की वृद्धि होती है ।

Invoking fortune, wealth & education and removing danger of enemy & disease.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्तामर यंत्र - १५

Bhaktamara Yantra - 15

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो दसपुव्वीणं ।

मंत्र–ॐ नमो भगवती गुणवती सुसीमा पृथ्वी वज्रशृङ्खला मानसी महामानसी स्वाहा ।

प्रभाव–प्रतिष्ठा और सौभाग्य में वृद्धि होती है; निर्मल ब्रह्मचर्य पालन की शक्ति मिलती है ।

Strengthening chastity and increasing prestige and prosperity.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो चउदसपुव्वीणं ।

मंत्र–ॐ नमः सुमंगला-सुसीमा-नाम-देवी सर्वसमीहितार्थं वज्रशृङ्खला कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–सब तरह की सफलताएँ तथा प्रतिपक्षी पर विजय प्राप्त होती है ।

Winning over rivals and securing success.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

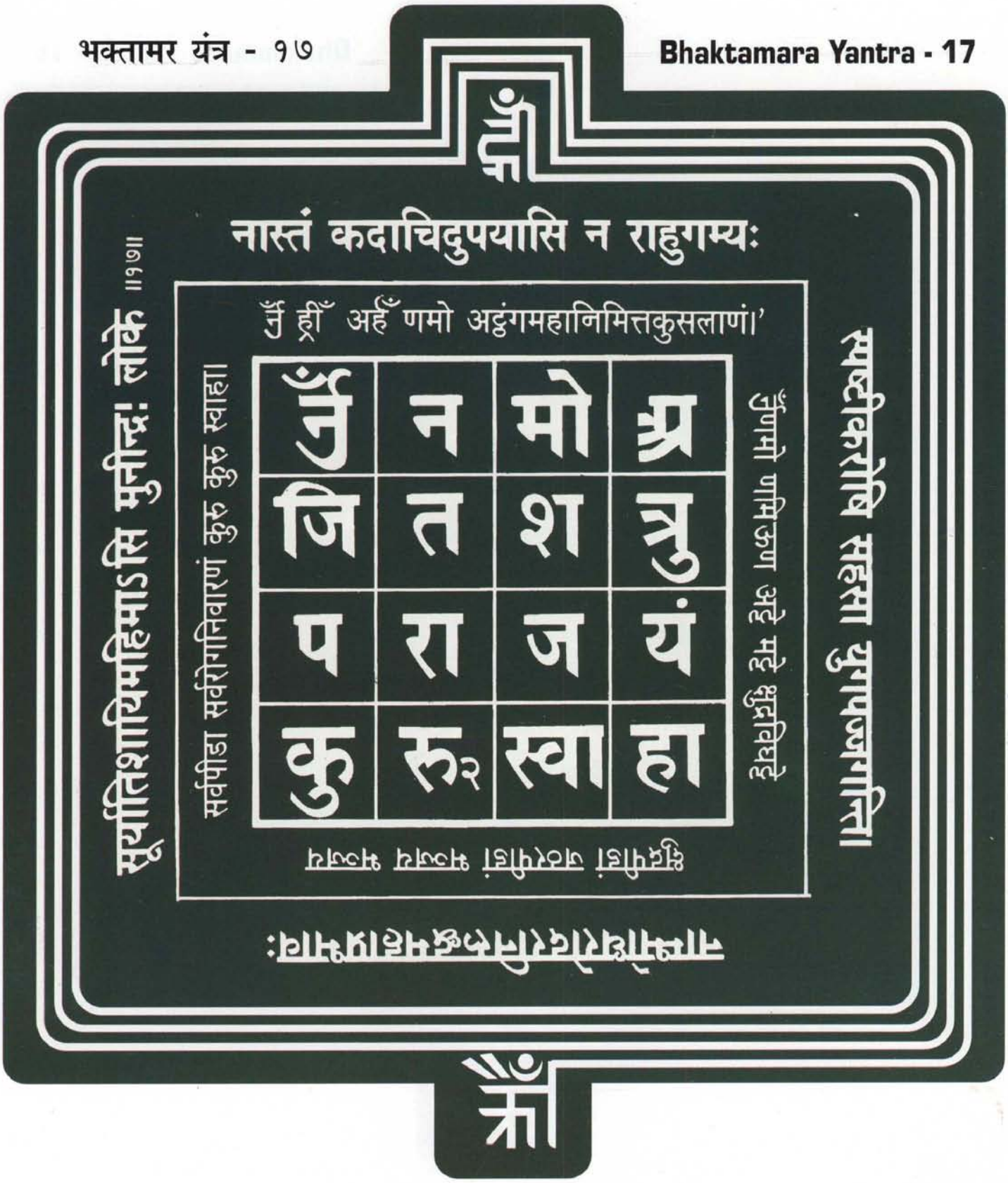

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो अट्ठंगमहानिमित्त कुसलाणं ।

मंत्र–ॐ णमो णमिऊण अट्टे मट्टे क्षुद्रविघट्टे क्षुद्रपीडां जठरपीडां भंजय भंजय सर्वपीडा सर्वरोगनिवारणं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–पेट के सारे रोग दूर होते हैं ।

Curing of stomach ailments.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो विउव्वणइड्ढीपत्ताणं ।

मंत्र–ॐ नमो भगवति जये विजये मोहय मोहय स्तम्भय स्तम्भय स्वाहा ।

प्रभाव–शत्रुसैन्य साम्भित होता है, धर्म में मति स्थैर्य होता है तथा हरदम उत्सव-होते रहते है ।

Halting the enemy, stabilising faith in religion and promoting auspicious ceremonies.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्तामर यंत्र - १९

Bhaktamara Yantra - 19

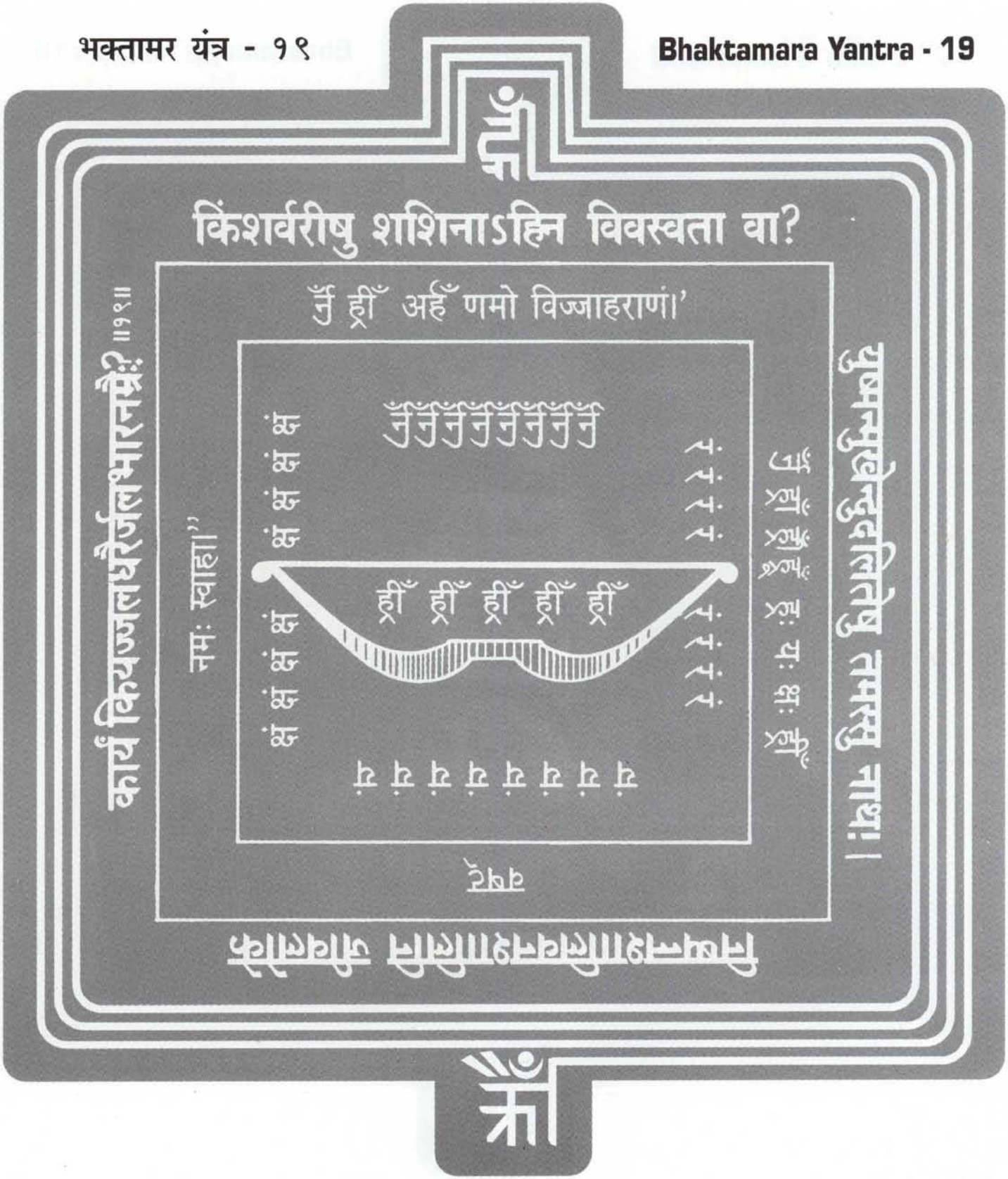

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो विज्जाहराणं ।

मंत्र–ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रः यः क्षः ह्रीं वषट् नमः स्वाहा ।

प्रभाव–अन्यों द्वारा प्रयुक्त मंत्र, जादू, टोना, टोटका, मूठ उच्चाटन आदि का भय नही रहता ।

Ensuring freedom from Occult practices.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्तामर यंत्र - २०

Bhaktamara Yantra - 20

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो चारणाणं ।

मंत्र–ॐ श्राँ श्रीँ श्रूँ श्रः शत्रुभयनिवारणाय ठः ठः नमः स्वाहा ।

प्रभाव–सम्पत्ति, सौभाग्य, बुद्धि, विवेक और विजय प्राप्त करने में सामर्थ्य प्राप्त होता है ।

Acquiring power, wealth, victory and discrimination and improving intellect.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

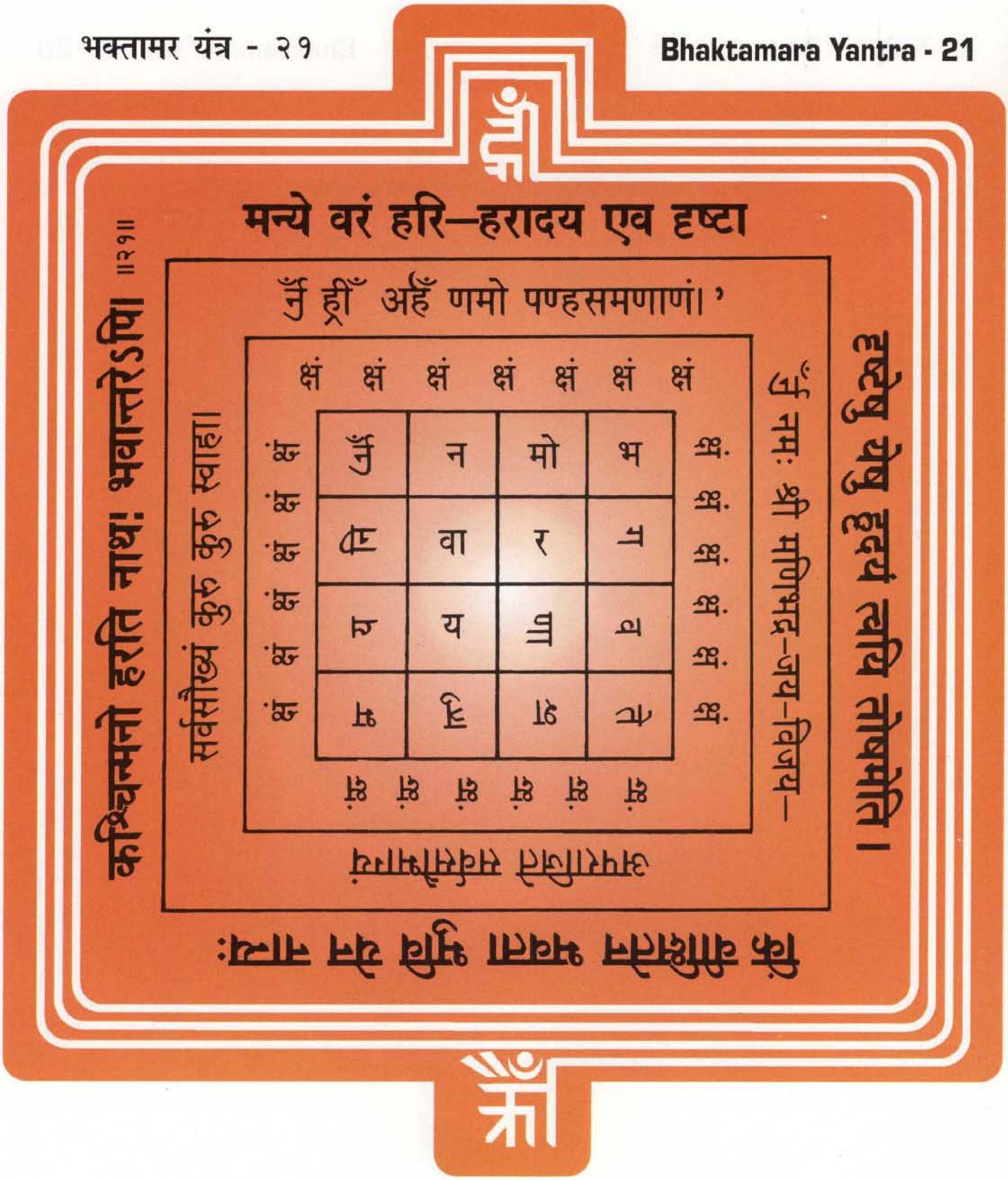

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो पण्हसमणाणं ।

मंत्र–ॐ नमः श्री मणिभद्र जय विजय अपराजिते सर्वसौभाग्यं सर्वसौख्यं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–सब वशीभूत होते है और सुख-सौभाग्य वढता है ।

Improving magnetism and
improving wealth and fortune.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

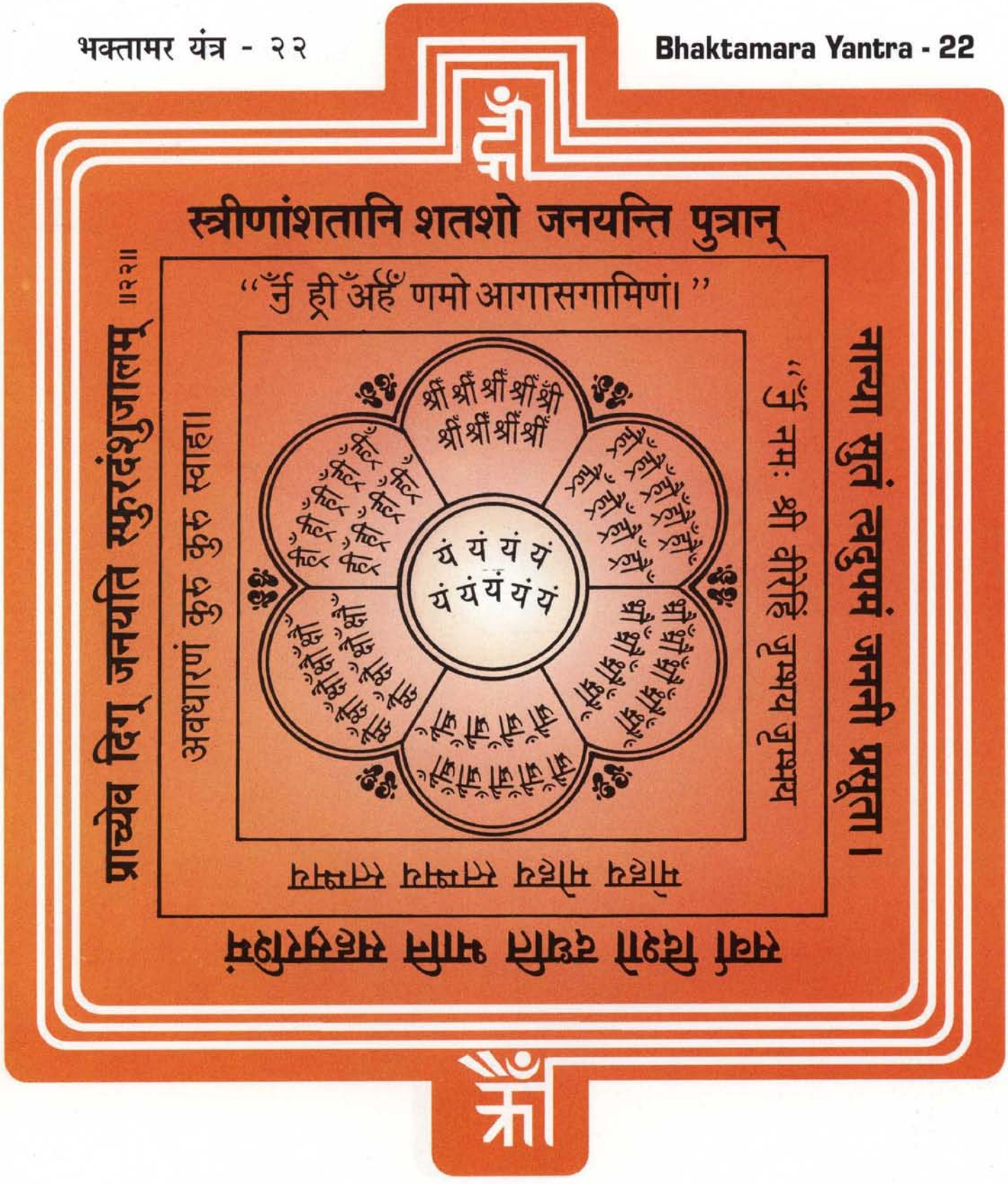

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो आगासगामिणं ।

मंत्र–ॐ नमः श्री वीरेहिं जृंभय जृंभय मोहय मोहय स्तम्भय स्तम्भय अवधारणं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–डाकिनी, शाकिनी, भूत, पिशाच, चुडैल आदि भाग जाते हैं ।

Getting freedom from witchcraft and black-magic.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

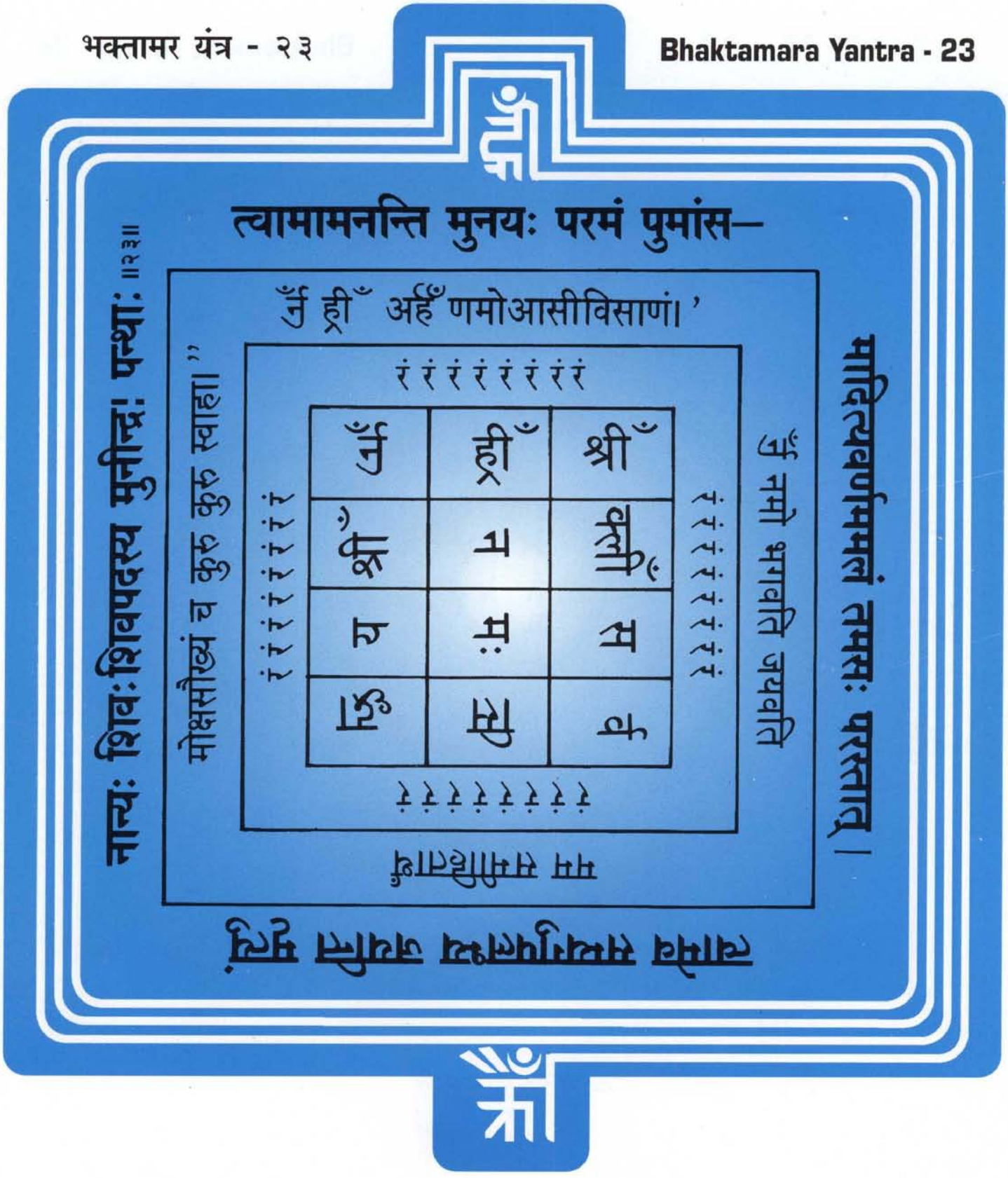

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो आसीविसाणं ।

मंत्र–ॐ नमो भगवति जयवति मम समीहितार्थं मोक्षसौख्यं च कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–प्रेत-बाधा दूर होती है ।

Removing obstacles caused by evil spirits.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो दिट्ठिविसाणं ।

मंत्र–नमो भगवते वद्धमाणसामिस्स सर्वसमीहितं कुरु कुरु स्वाहा ।

(ॐ ह्राँ ह्रीँ ह्रूँ ह्रौँ ह्रः असिआउसा झौँ झौँ स्वाहा)

प्रभाव–सिरकी पीडा दूर होती है ।

Removing of all head related aches.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो उग्गतवाणं ।

मंत्र–ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रौं ह्रः अ सि आ उ सा झौं झौं स्वाहा ।

ॐ नमो भगवति जये विजये अपराजिते सर्वसौभाग्यं सर्वसौख्यं च कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–दृष्टि-दोष दूर होता है, साधक पर अग्नि का असर नहीं होता ।

Removing effects of evil eye and getting freedom from fear of fire.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

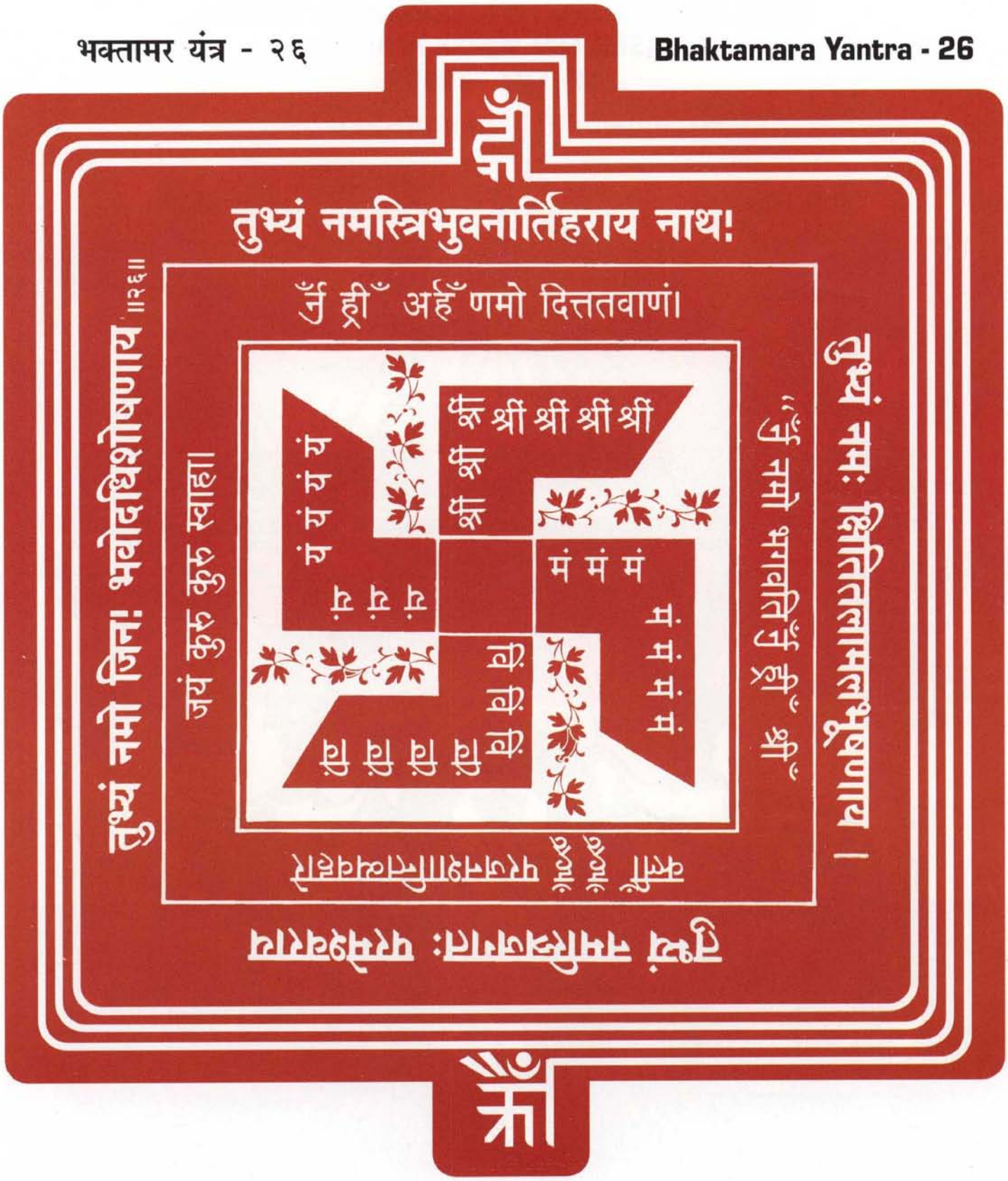

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो दित्ततवाणं ।

मंत्र–ॐ नमो भगवति ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं हूँ हूँ परजनशान्तिव्यवहारे जयं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–आधाशीशी की पीडा का निवारण होता है ।

Curing migraine.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

SRI MAHALAKSMI VIJAYA-PATAKA YANTRA
(BASED ON VERSE NO. 26)

श्री महालक्ष्मीदेवी विजयपताका यंत्र

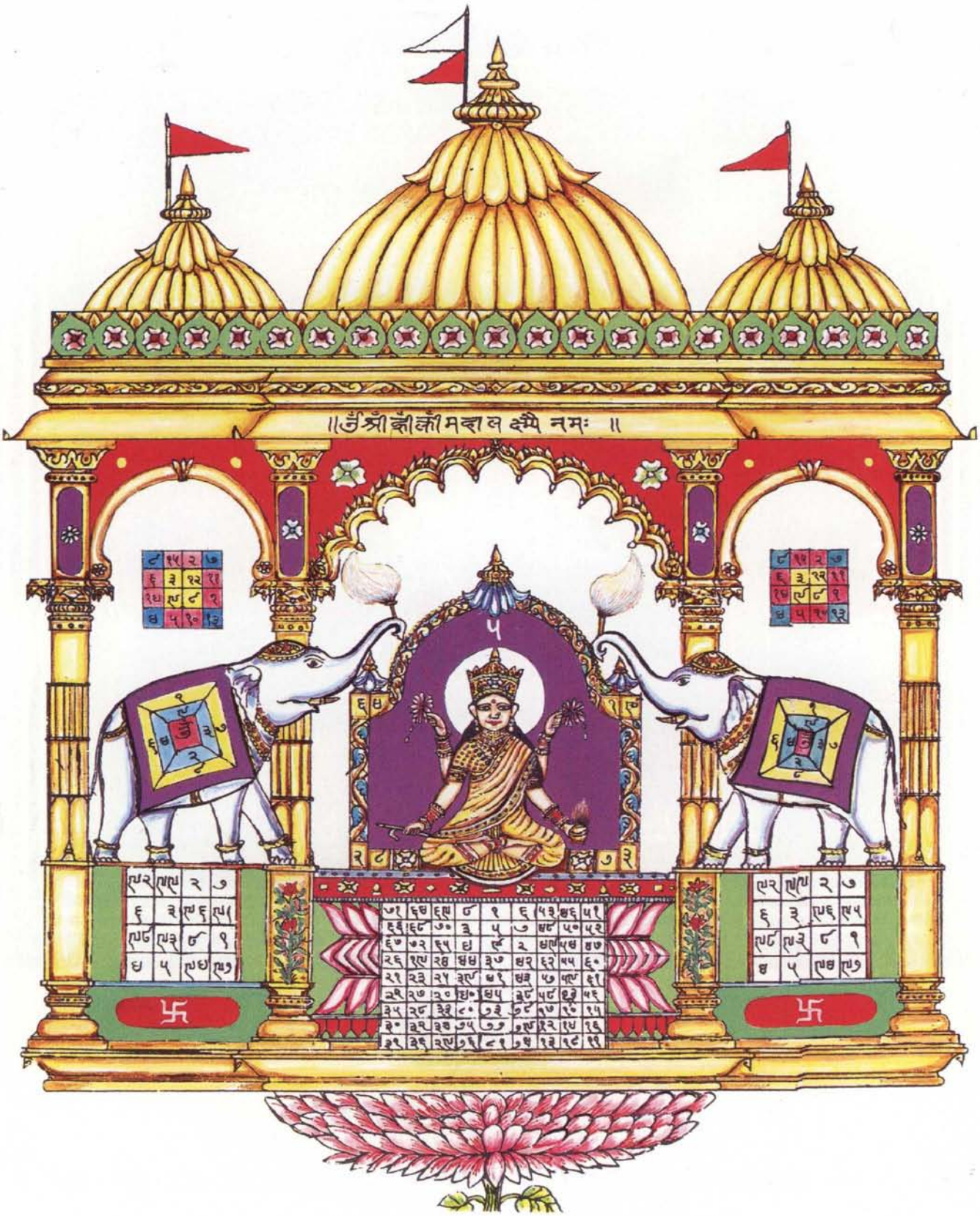

ॐ अर्हं नमः विशायंत्र धारिणी लक्ष्मी देवी
मम वांछितं पूरय पूरय कुरूकुरू स्वाहाः

सौजन्य : श्रीमती शांतादेवी तेजपालजी पंड्या-बेंगलोर (माधवनगर) (साढडी)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

CHITRA BANDH
OF
VERSE NO. 26

ॐकार बन्धः

स्वस्तिक बन्धः

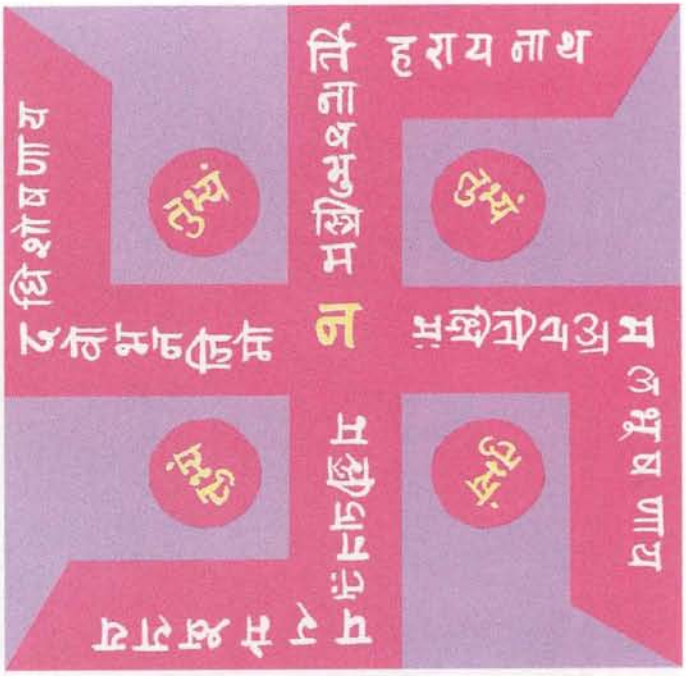

चतुर्दल-कमल बन्धः

दीपिका बन्धः

सौजन्य : श्रीमती शांतादेवी तेजपालजी पंड्या-बेंगलोर (माधवनगर) (सादडी)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

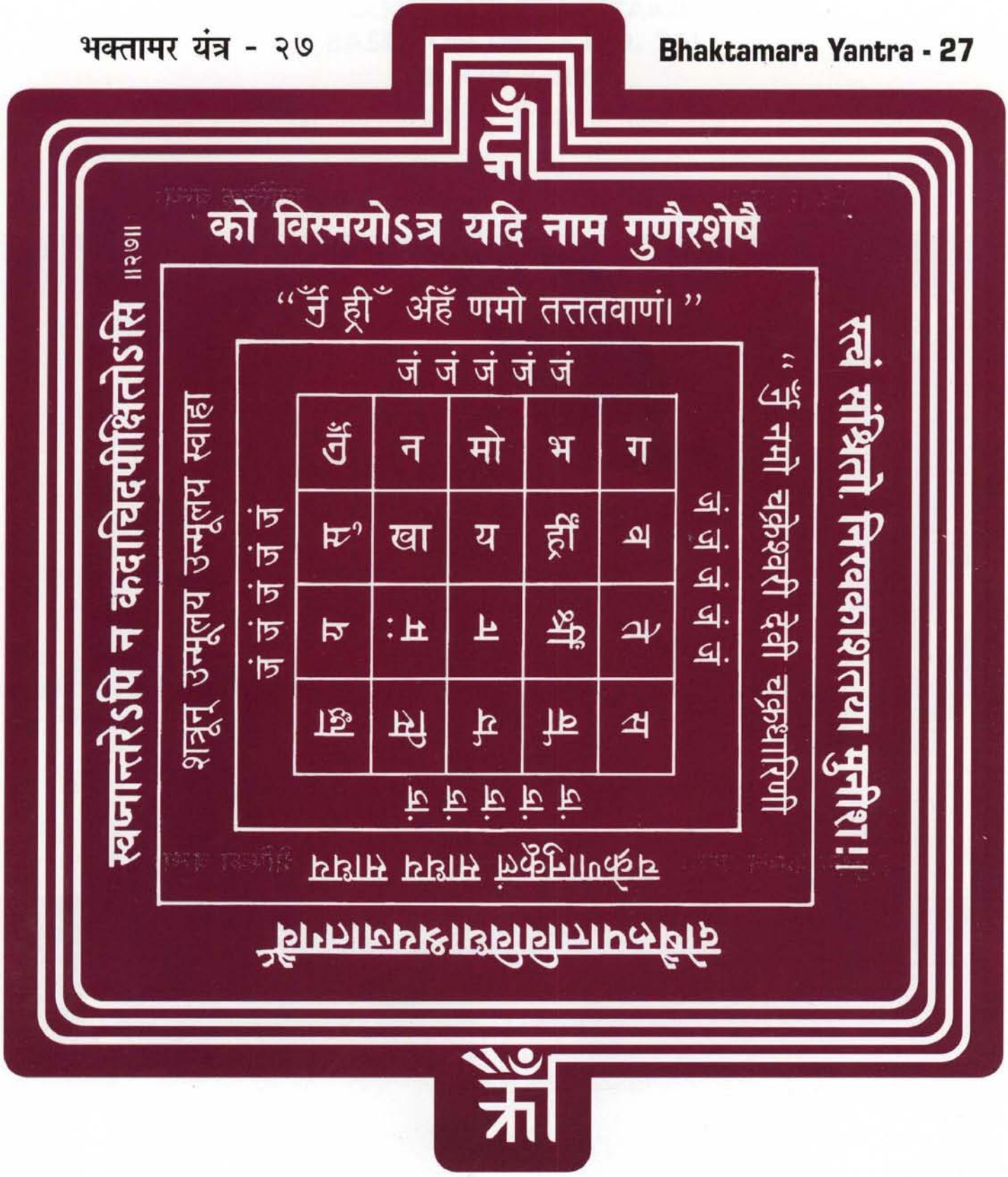

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो तत्ततवाणं ।

मंत्र–ॐ नमो चक्रेश्वरी देवी चक्रधारिणी चक्रेणानुकूलं साधय साधय शत्रूनुन्मूलयोन्मूलय स्वाहा ।

प्रभाव–शत्रु का उन्मूलन होता हैं, वह आराधक को कोई क्षति नहीं पहुंचा पाता ।

Making the enemy harmless.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ॐ
उच्चैरशोकतरुसंश्रितमुन्मयूख
"ॐ ह्रीं अर्हं णमो महातवाणं।
ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं
ह्रीं
सौं
ह्रीं
ह्रीं
ह्री

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो घोरतवाणं ।

मंत्र–ॐ णमो णमिऊण पास विसहर फुल्लिगमंतो विसहर नामक्खरमंतो
सर्वसिद्धिमीहे इह समरंताणमण्णे जागई कप्पदुमव्व सर्वसिद्धिः ॐ नमः स्वाहा ।

प्रभाव–नेत्र पीडा दूर होती है । कोई भी स्थावर विष लगता नहीं है ।

Acquiring immunity to poison and curing of eye disorders.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

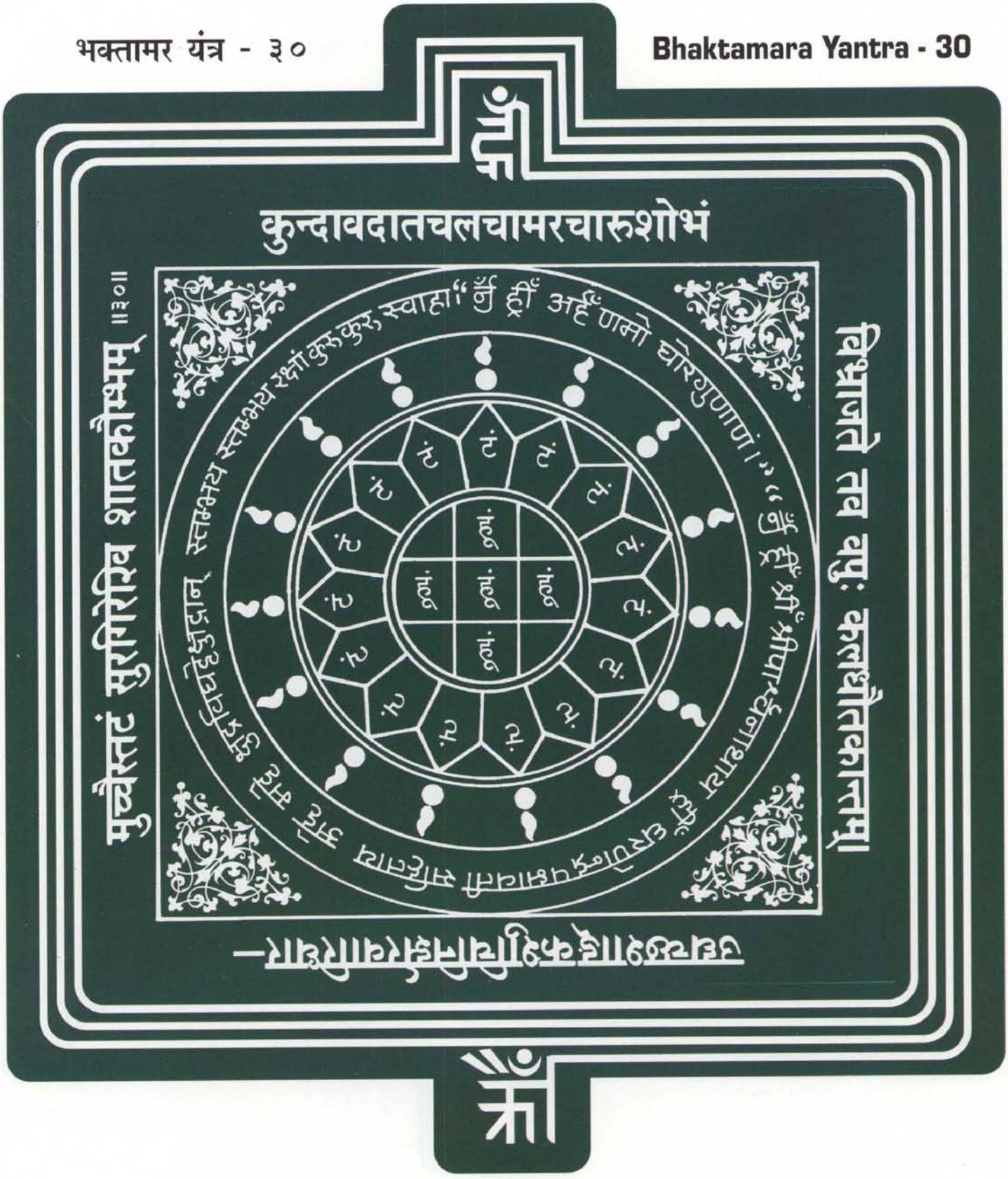

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो घोरगुणाणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीँ श्रीँ श्रीपार्श्वनाथाय ह्रीँ धरणेन्द्र पद्मावति सहिताय अट्टे मट्टे क्षुद्रविघट्टे क्षुद्रान् स्तम्भय स्तम्भय रक्षां कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–शत्रू का स्तम्भन होता है; एवं यात्रा निर्विघ्न संपन्न होती है ।

Removing obstacles and halting enemies.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

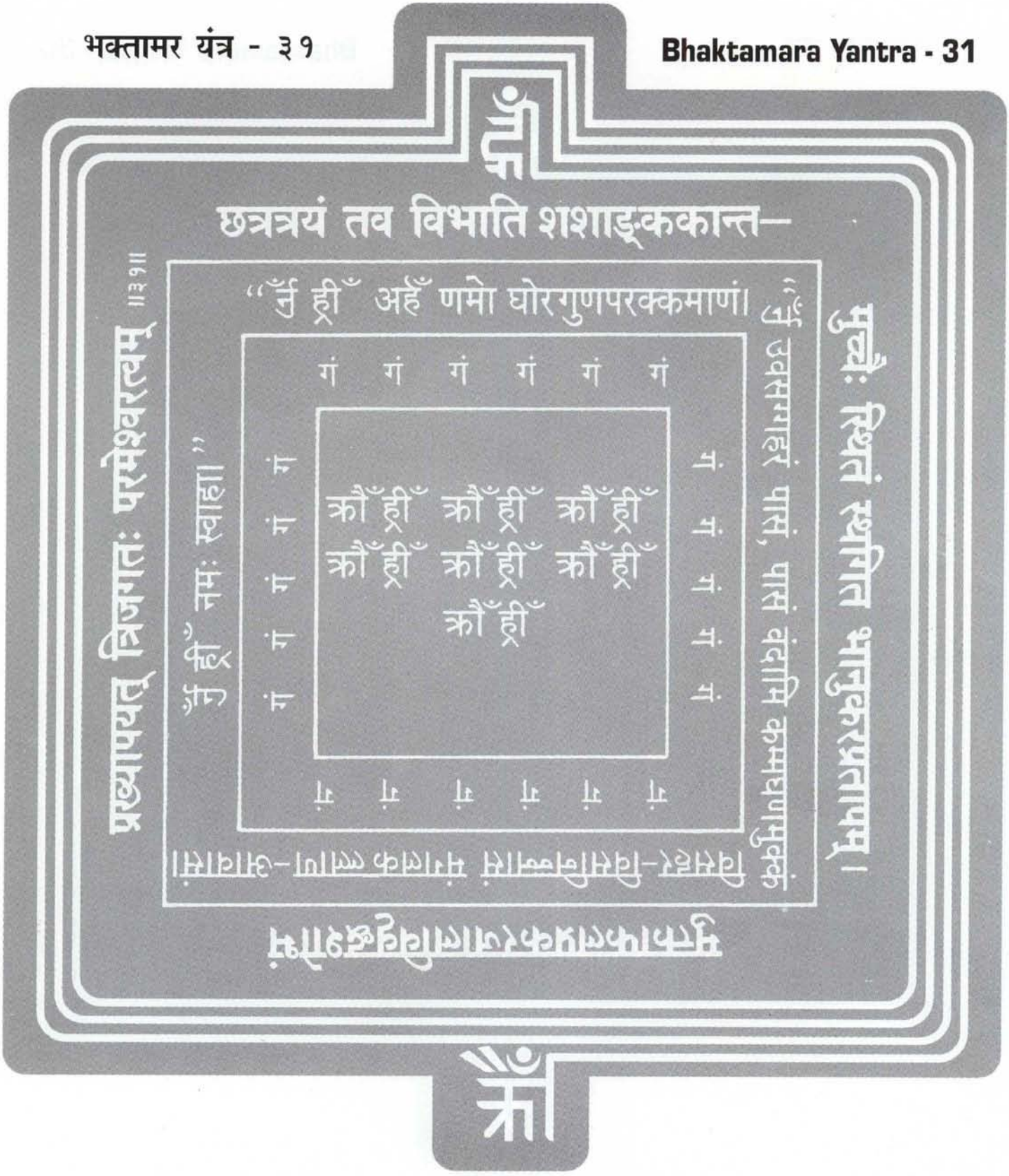

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो घोरगुणपरक्कमाणं ।

मंत्र–ॐ उवसग्गहरं पासं, पासं वंदामि कम्मघणमुक्कं । विसहर-विसनिन्नासं, मंगलकल्लाण आवासं ।।
ॐ ह्रीं नमः स्वाहा ।

प्रभाव–राज्य-मान्यता मिलती है और सर्वत्र सन्मान प्राप्त होता है ।

Being respected and getting Royal approval.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो विप्पोसहिपत्ताणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीँ श्रीँ कलिकुण्ड स्वामिन् आगच्छ आगच्छ आत्ममन्त्रान् आकर्षय आकर्षय आत्ममन्त्रान् रक्ष रक्ष परमन्त्रान् छिन्द छिन्द मम समीहितं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–संपत्ति का लाभ होता है ।

Getting the benefit of wealth.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो सव्वोसहिपत्ताणं ।

मंत्र–ॐ नमो भगवति अप्रतिचक्रे ऐँ क्लीँ ब्लूँ ॐ ह्रीँ मनोवाञ्छितसिद्धयै नमो नमः
अप्रतिचक्रे ह्रीँ ठः ठः स्वाहा ।

प्रभाव–दुर्जन वशीभूत होते है और उनका मुँह बन्द हो जाता है ।

Controlling the evil people and silencing them.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो मणबलीणं ।

मंत्र–ॐ नमो भगवति अष्टमहानाग कुलोच्चाटिनि कालदष्ट मृतकोत्थापिनि परमन्त्रप्रणाशिनि देवि शासनदेवते ह्रीँ नमो नमः स्वाहा ।

प्रभाव–हाथी का मद उतरता है और समृद्धियाँ बढती है ।

Becalming the rogue elephant and increasing the prosperity.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

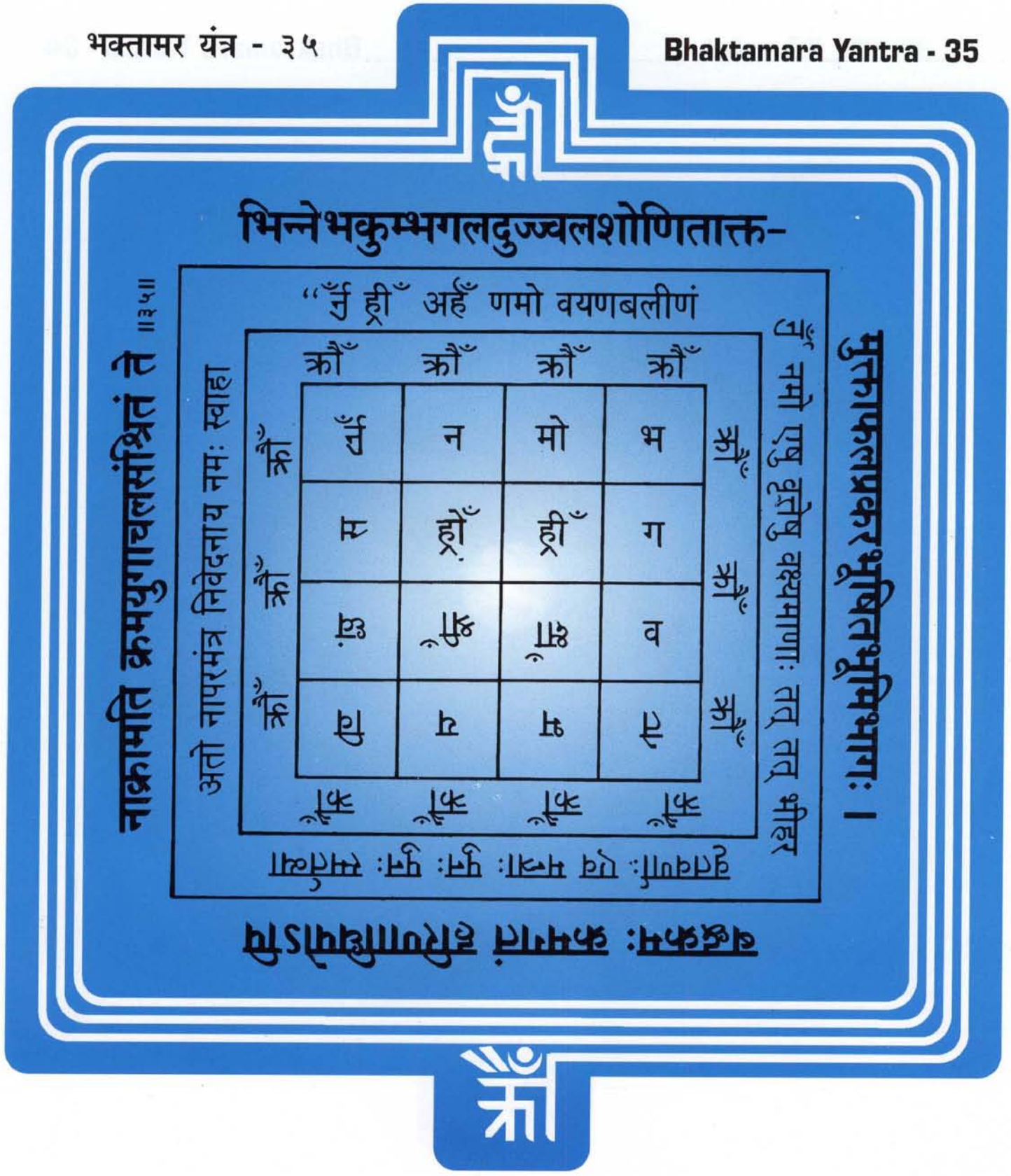

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो वयणबलीणं ।

मंत्र–ॐ नमो एषु वृत्तेषु वक्ष्यमाणाः तत् तत् भीहर वृतवर्णाः
एव मन्त्राः पुनः पुनः स्मर्तव्या अतो नापरमंत्र निवेदनाय नमः स्वाहा ।

प्रभाव–सिंह का भय नही रहता है ।

Removing of fear of lion.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो कायबलीणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं ह्रां ह्रीं अग्निमुपशमनं शान्तिं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–अग्नि का संकट/भय दूर होता है ।

Removing fear and danger of fire.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो खीरासवीणं ।

मंत्र–ॐ नमो श्रां श्रीं श्रूं श्रः जलदेवि कमले पद्महृदनिवासिनि पद्मोपरिसंस्थिते सिद्धिं देहि मनोवांछितं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–सर्प के जहर का भय उपस्थित होता नहीं है ।

Removing fear of snake-poison.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

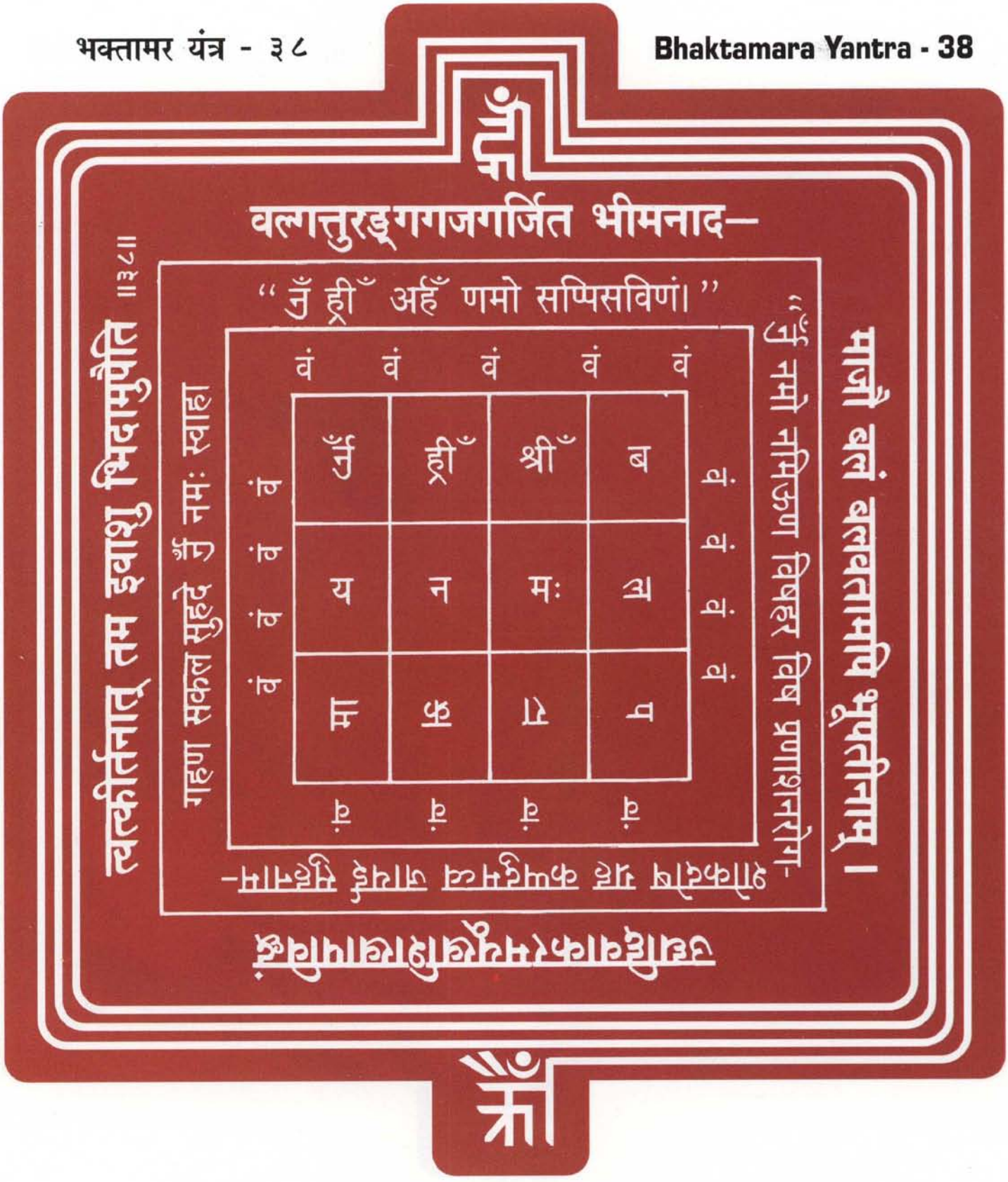

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो सप्पिसविणं ।

मंत्र–ॐ नमो नमिऊण विषहर विष प्रणाशन रोग शोकदोष ग्रह कप्पदुमव्व जायई सुहनाम गहण सकलसुहदे ॐ नमः स्वाहा ।

प्रभाव–युद्ध भय मिट जाता है ।

Removing fear of war.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो महुरसवीणं ।

मंत्र–ॐ नमो चक्रेश्वरी देवी चक्रधारिणी जिनशासनसेवाकारिणी क्षुद्रोपद्रवविनाशिनी धर्मशान्तिकारिणी नमः शान्तिं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–युद्ध का भय मिटता है और शान्ति प्राप्त होती है ।
युद्ध में शस्त्र का मार लगता नहीं है, राज्य से धन लाभ होता है ।

Acquiring peace, removing fear of war and weapons and getting wealth from the State.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो अमिआसवीणं ।

मंत्र–ॐ नमो रावणाय विभीषणाय कुम्भकरणाय लङ्काधिपतये महाबलपराक्रमाय मन-श्चिन्तितं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–समुद्र का भय दूर होता है ।

Removing fear of sea.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

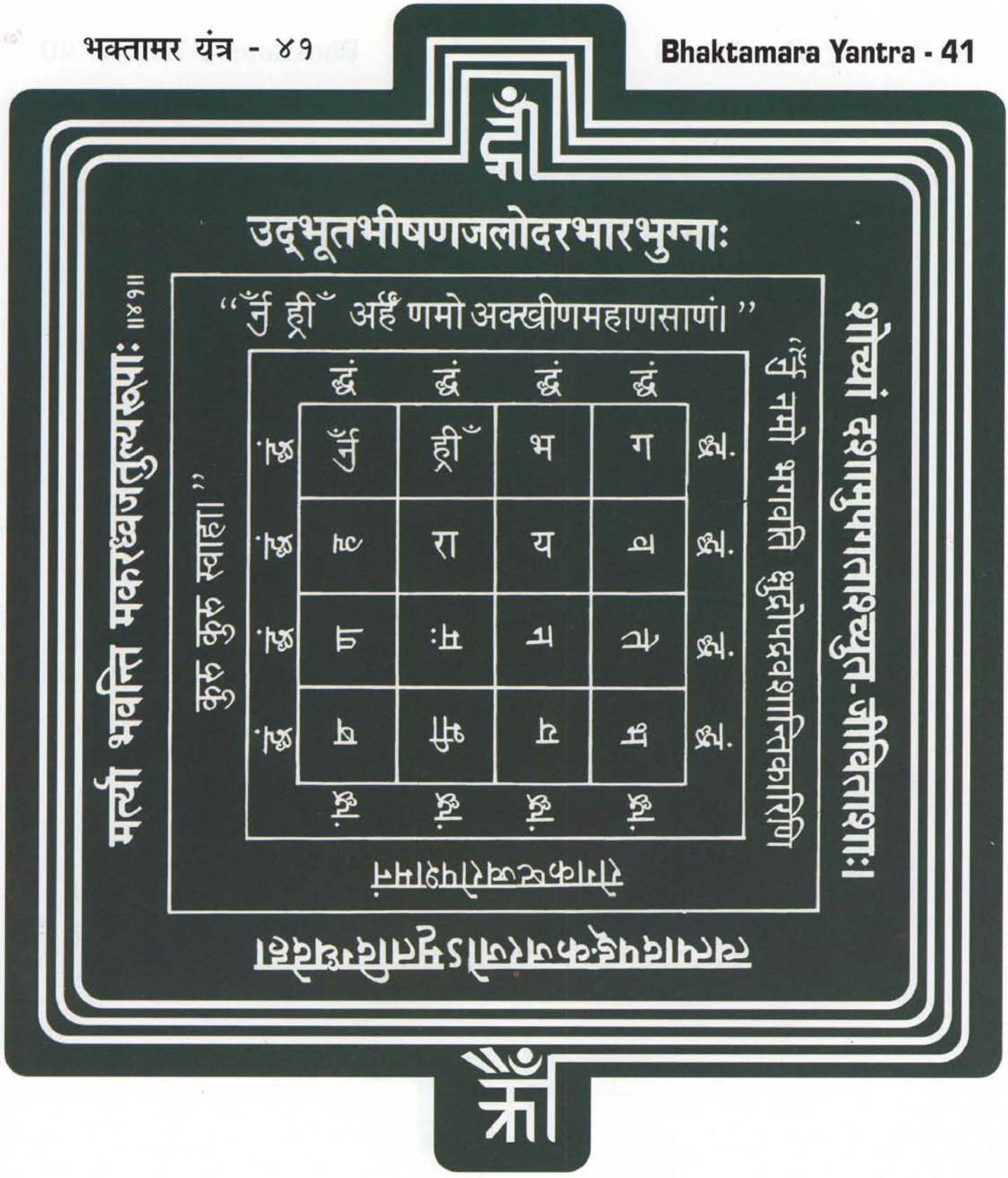

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो अक्खीणमहाणसाणं ।

मंत्र–ॐ नमो भगवति क्षुद्रोपद्रवशान्तिकारिणि रोगकष्ट-ज्वरोपशमनं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–सर्व रोग नष्ट होता है तथा उपसर्गो दूर होते हैं ।

Removing diseases and obstacles.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो सिद्धिदयाणं ।

मंत्र–ॐ नमो ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रौं ह्रः ठः ठः जः जः क्षां क्षीं क्षूं क्षौं क्षः स्वाहा ।

प्रभाव–जेल से जल्दी मुक्ति मिलती हैं ।

Getting instant release from the prison.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो वड्ढमाणाणं ।

मंत्र–ॐ नमो ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रौं ह्रः यः क्षः श्रीं ह्रीं फट् स्वाहा ।

प्रभाव–शत्रु परास्त होता है और शस्त्रादि के घाव शरीर में नहीं हो पाते ।

Defeating the enemy and becoming invulnerable to weapons.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो सव्वसाहूणं ।

मंत्र–ॐ नमो भगवते महिते महावीर वड्ढमाण बुद्धिरिसीणं ॐ ह्रां ह्रीं हूँ ह्रौं ह्रः असिआउसा झौँ झौँ स्वाहा । ॐ नमो बंभचारिणं अट्ठारस सहस्स सीलंगरथधारिणं नमः स्वाहा ।

प्रभाव–समस्त मनोकामनाएँ सिद्ध होती है तथा मनश्चिंतित व्यक्ति वश होता है ।

Fulfilling of desires and bringing under spell desired persons.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

શ્રી ભક્તામર આરાધના પટ

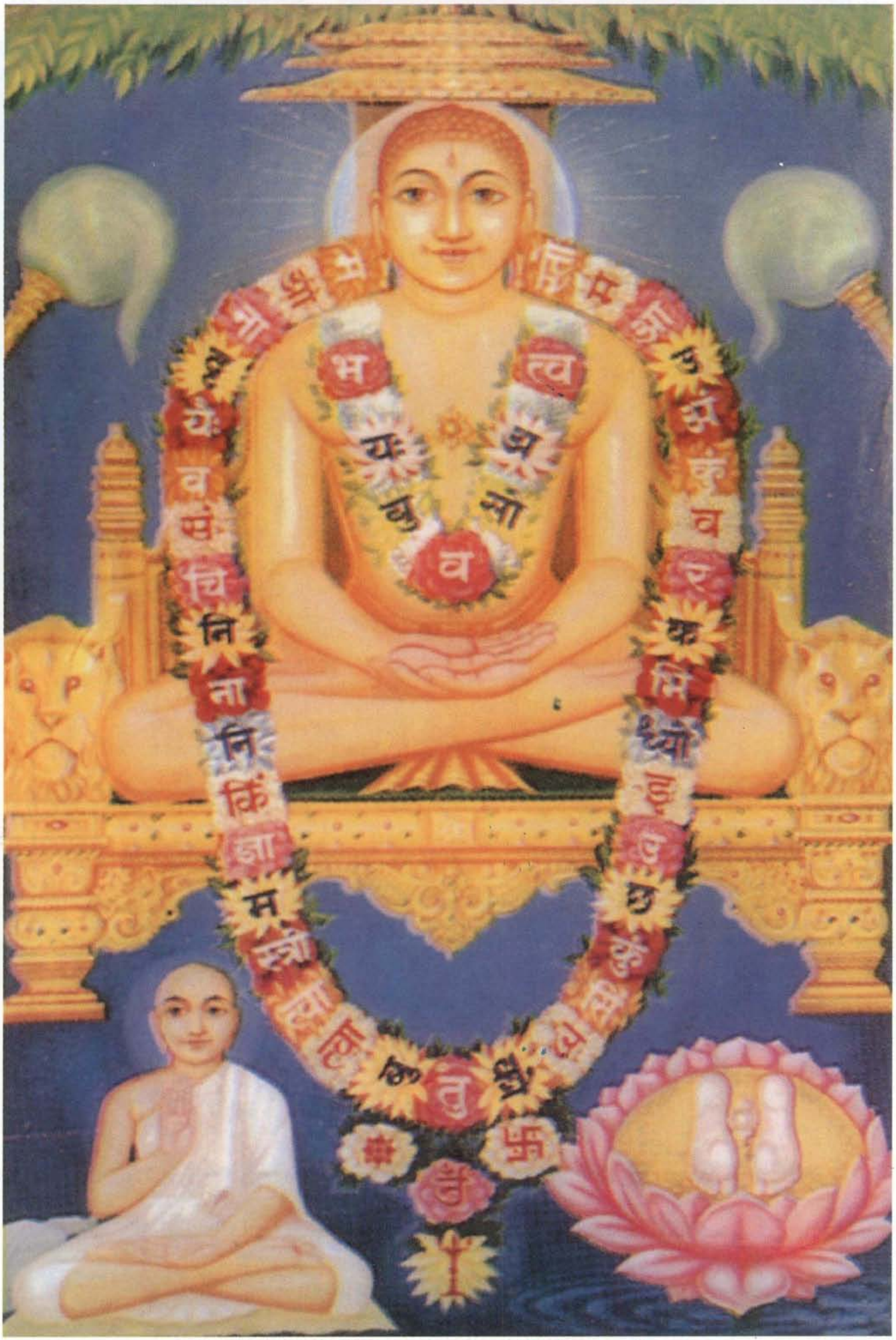

શ્રીમતી વસંતાદેવી રીખવચંદજી ગાંધી પરિવાર - હૈદ્રાબાદ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

APPENDICES

પરિશિષ્ટ

परिशिष्ट

સ્વ. જયંતિલાલ ગોકળદાસ અજમેરા

મરઘાબેન જયંતિલાલ અજમેરા

વંદના...

સુરેશભાઈ અજમેરા ■ ભૂપતભાઈ અજમેરા

એસ. બી. અજમેરા એન્ડ કું.

૨૩૨, મસ્જીદ બંદર રોડ, મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૩.

ફોન : ૩૪૪ ૫૫૩૩ / ૩૪૨ ૦૭૯૧ ★ ઘર : ૪૧૪ ૫૪૭૭

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

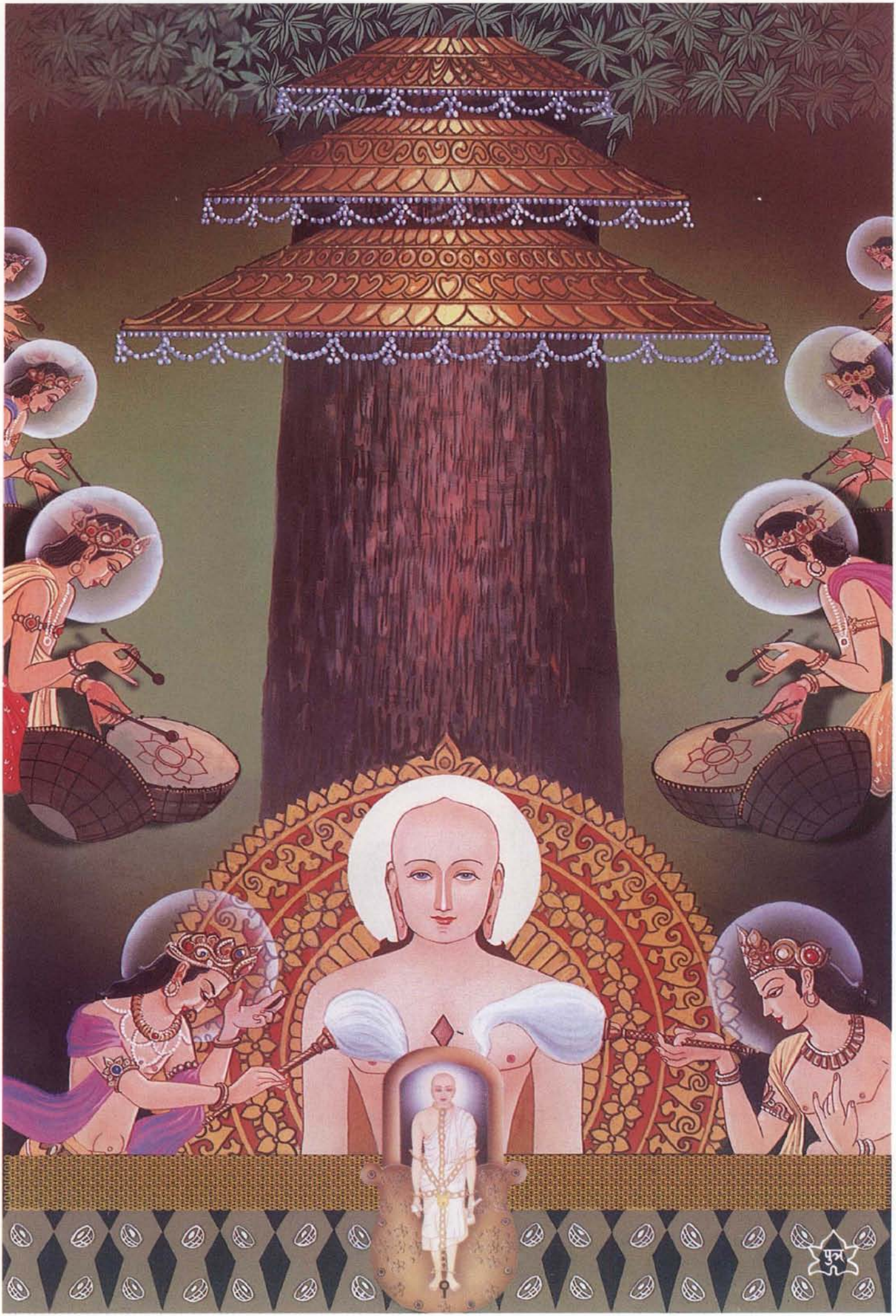

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

गम्भीर-तार-रव-पूरित-दिग्विभाग-
स्त्रैलोक्य-लोक-शुभ-सङ्गम-भूति-दक्षः ।
सद्धर्मराज-जय-घोषण-घोषकः सन्
खे दुन्दुभि र्भवति ते यशसः प्रवादी ॥परि.१॥

Gambhira-tãra-rava-pũrita-digvibhãga-
strailokya-loka-śubha-saṅgama-bhũti-dakṣaḥ।
Saddharmarãja-jaya-ghoṣaṇa-ghoṣakaḥ san
khe dundubhir-bhavati te yaśasaḥ pravãdĩ ॥Ap.1॥

ગમ્ભીર-તાર-રવ-પૂરિત-દિગ્વિભાગ
સ્ત્રૈલોક્ય-લોક-શુભ-સઙ્ગમ-ભૂતિ-દક્ષઃ ।
સદ્ધર્મરાજ-જય-ઘોષણ-ઘોષકઃ સન્
ખે દુન્દુભિ ર્ભવતિ તે યશસઃ પ્રવાદી ॥પરિ.૧॥

दिव्य देव-दुन्दुभिओं के आकाशभेदक नादों ने दिशाओं के कोने कोने भर दिये हैं एवं तीनों लोक में बसनेवाले मुमुक्षु भव्यात्माओं को सम्मिलित कर दिये हैं। यह दिव्यनाद सद्धर्म (वीतरागधर्म) के राज्य की जयघोषणा को घोषित करता हुआ आपके यश को फैला रहा है।

દિવ્ય દેવ દુંદુભિઓના ગગનભેદી નાદોએ દિશાઓના ખૂણે ખૂણા ભરી દીધા છે અને ત્રણે લોકમાં વસતા મુમુક્ષુ ભવ્યાત્માઓને સાંકળી લીધા છે. એ દિવ્યનાદ સદ્ધર્મ (વીતરાગધર્મ) ના રાજ્યની જયઘોષણાને ઘોષિત કરતો આપની યશગાથા ફેલાવી રહ્યો છે.

O glorious God ! you are the Lord of the empire of religion. This empire of religion proclaims its victory when you bestow your divine discourse. This glory is sung by those divine trumpets. It seems as if these divine trumpets are eager to create auspicious communion of the aspirants of salvation existing in three worlds. It seems, as if these divine trumpets are proclaiming your glory in three worlds. Their deep and high pitch voice has filled each and every corner of all the ten directions.

–: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :–
श्रीमान् फुलचंदजी जसराजजी गादीया परिवार-बेंगलोर

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

मन्दार-सुन्दर-नमेरु-सुपारिजात-
सन्तानकादि-कुसुमोत्कर-वृष्टि-रुद्धा ।
गन्धोद-बिन्दु-शुभ-मन्द-मरुत्प्रपाता
दिव्या-दिवः पतति ते वचसां-तति र्वा ॥परि. २॥

Mandãra-sundara-nameru-supãrijãta-
santãnakãdi-kusumotkara-vṛṣṭi-ruddhã ।
Gandhoda-bindu-śubha-manda-marutprapãtã
divyã-divaḥ patati te vacasãṁ-tatir va ॥Ap.2॥

મન્દાર-સુન્દર-નમેરુ-સુપારિજાત-
સંતાનકાદિ-કુસુમોત્કર-વૃષ્ટિ-રુદ્ધા ।
ગન્ધોદ-બિન્દુ-શુભ-મન્દ-મરુત્પ્રપાતા
દિવ્યા-દિવઃ પતતિ તે વચસાં-તતિ વા ॥પરિ. ૨॥

हे देवाधिदेव ! देवलोक के देवता मंदार, सुंदर, नमेरू, सुपारिजात, संतानकादि कल्पवृक्षों के दिव्यपुष्पों की आप पर वर्षा करते हैं। आकाश-पतित ये पुष्प जब आपके मुखकमल तक पहुँचते हैं तब मानों आपके दिव्य वचनरूप ऊर्ध्वमुखी पुष्पों की वर्षाधारा बह रही है, भीगा देती है ऐसा लगता है।

હે દેવાધિદેવ ! દેવલોકના દેવો મંદાર, સુંદર, નમેરુ, સુપારિજાત, સંતાનકાદિ કલ્પવૃક્ષોના દિવ્યપુષ્પોની, આપના ઉપર વૃષ્ટિ કરે છે. આકાશથી પડતા આ પુષ્પો જ્યારે આપના મુખકમળ સુધી પહોંચે છે ત્યારે જાણે આપના દિવ્ય વચનરૂપ ઊર્ધ્વમુખી પુષ્પોની ધારા વરસી રહી હોય તેમ લાગે છે.

O God of Gods ! The celestial deities are ever- anxious to serve you. They aspire to remain at your lotus feet forever. But it is not possible for these celestial deities as they are residing in heaven. Therefore they shower the divine flowers of heavenly trees of Kalpavriksha, Mandar, Sundar, Nameru, Parijat, Santanka, etc. These flowers falling from the sky and the flowers grown in water and on earth are mixed with cool, gentle breeze.. But when these flowers come down and reach unto your lotus mouth, it seems as if your divine speech is being showered in form of Rain of Flowers on the earth.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्री जतीनकुमार प्रवीणभाइ महेता परिवार-मद्रास.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

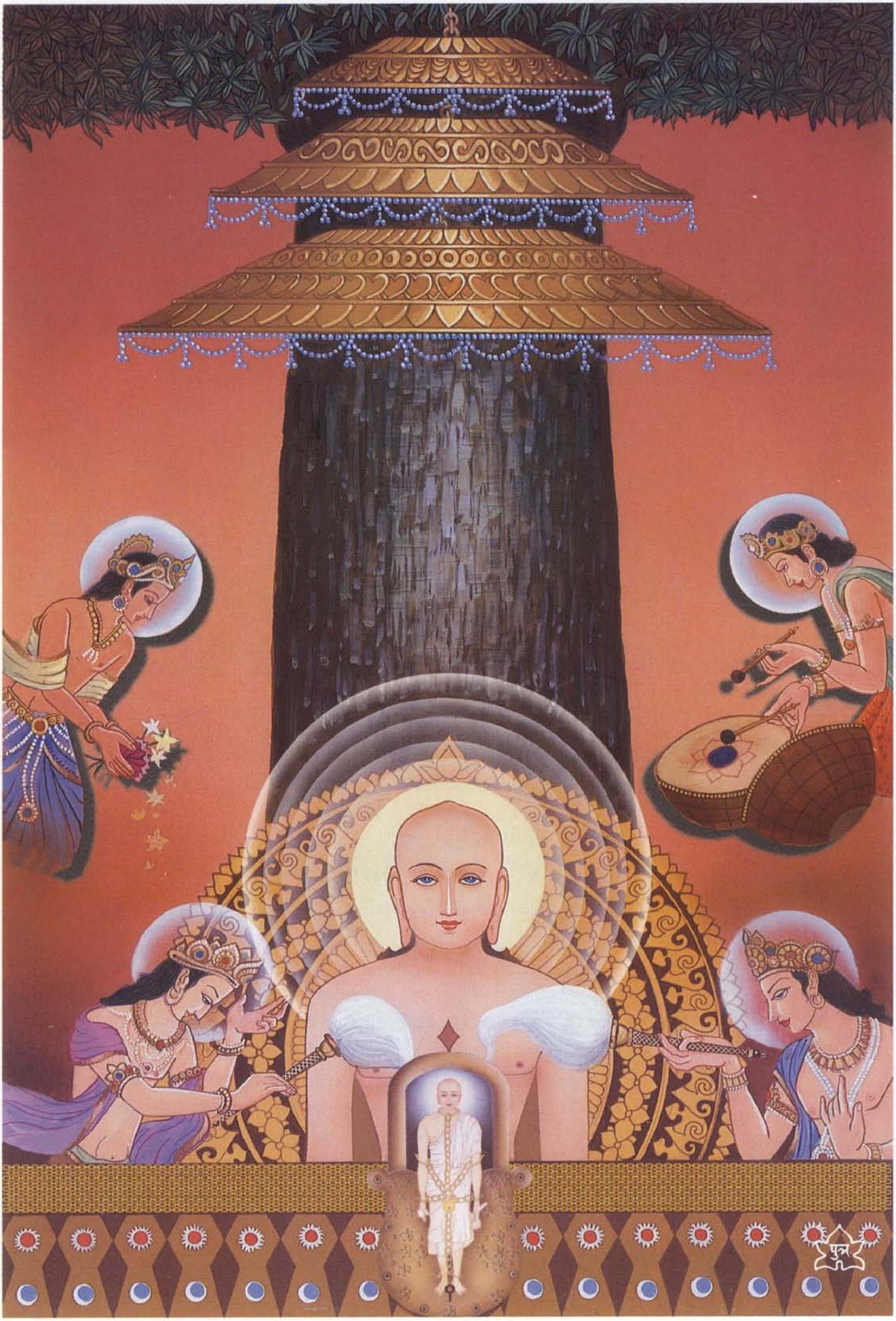

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

शुम्भत्प्रभा-वलय-भूरि-विभा विभोस्ते
लोक-त्रये-द्युतिमतां-द्युतिमाक्षिपन्ती ।
प्रोद्यद्दिवाकर-निरन्तर-भूरि-सङ्ख्या
दीप्त्या-जयत्यपि-निशामपि-सोम-सौम्याम् ॥परि. ३॥

Śumbhatprabhã-valaya-bhũri-vibhã vibhoste
loka-traye-dyutimatãṁ dyutimãkṣipantĩ ।
Prodyaddivãkara-nirantara-bhũri-saṅkhyã
dĩptyã-jayatyapi-niśãmapi-soma-saumyãm ॥Ap.3॥

શુમ્ભત્પ્રભા-વલય-ભૂરિ-વિભા વિભોસ્તે
લોક-ત્રયે-દ્યુતિમતાં-દ્યુતિમાક્ષિપન્તી ।
પ્રોદ્યદ્દિવાકર-નિરંતર-ભૂરિ-સઙ્ખ્યા
દીપ્ત્યા-જયત્યપિ-નિશામપિ-સોમ-સૌમ્યામ્ ॥પરિ.૩॥

हे प्रकाशपुंज परमात्मा ! दिव्य योगसाधना की सर्वोच्च सिद्धि की परिचायक ऐसी दिव्य भामंडल की आभा आपके चारों ओर झगमगाहट करती रहती है और यह प्रकाश हजारों सूर्यो के प्रकाश से भी अधिक प्रभावपूर्ण होने पर भी इतना शीतल है कि चंद्रसे सौम्य ऐसी रात्रियाँ भी उसके सामने पराजित हो जाती हैं ।

હે પ્રકાશપુંજ પરમાત્મા ! દિવ્ય યોગસાધનાની સર્વોચ્ચ સિદ્ધિની પરિચાયક એવી દિવ્ય ભામંડળની આભા આપની ચારે બાજુ ઝળહળતી રહે છે... અને આ પ્રકાશ કેવળ એક જ નહીં, હજારો સૂર્યોના પ્રકાશથી યે અધિક તેજસ્વી હોવા છતાં પણ એટલો સૌમ્ય, શીતલ છે કે ચંદ્રથી સૌમ્ય એવી રાત્રિઓ પણ તેની પાસે હારી જાય છે.

O luminous God ! A grand Aura-circle, proving the unprecedented achievements of supreme Yoga Sadhana, is glittering behind your head. Oh, what a shining is of the Aura before which the light of all the three worlds fall pale ! In the presence of your Aura- circle, the light not of only one, but of several suns also become dim!! And however, this Aura-circle of yours is cool and beautiful defeating the tranquil night shining with that full moon...

Glory be yours, O my God ! There is light of several suns in your Aura - circle, but without any heat...! There is beauty of moon in your Aura - circle, but without shivering cold in it !!

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमती जयाबेन जीवणलाल महेता परिवार-अमदावाद

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

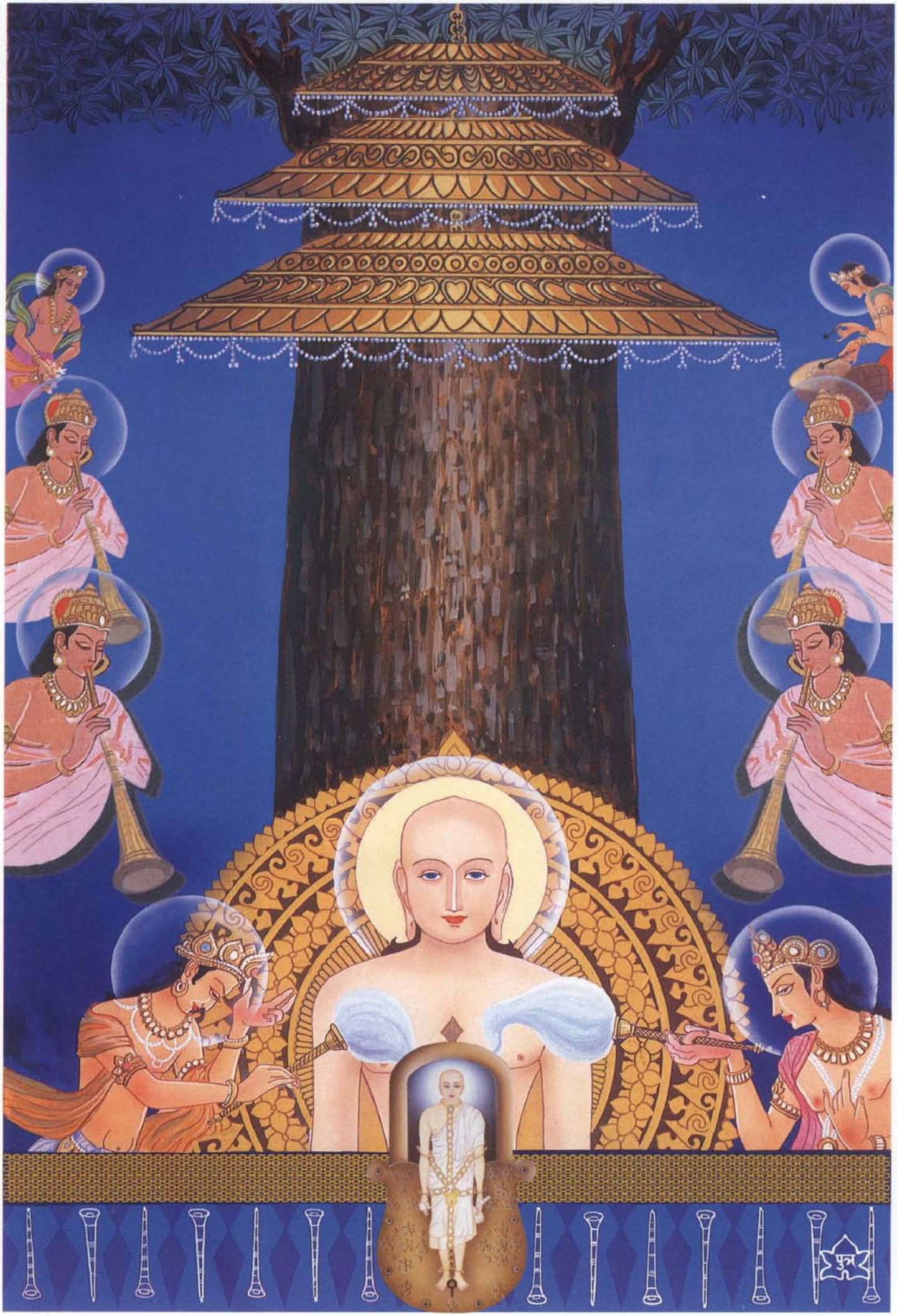

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

स्वर्गापवर्ग-गम-मार्ग-विमार्गणेष्टः
सद्धर्म-तत्त्व-कथनैक-पटुस्त्रिलोक्याः ।
दिव्य-ध्वनिर्भवति ते विशदार्थ-सर्व-
भाषा-स्वभाव-परिणाम-गुणैः-प्रयोज्यः ॥परि.४॥

Svargãpavarga-gama-mãrga-vimãrgaṇeṣṭaḥ
saddharma-tattva-kathanaika-paṭustrilokyãḥ ।
Divya-dhvanirbhavati te viśadãrtha-sarva-
bhãṣã-svabhãva-pariṇãma-guṇaiḥ-prayojyaḥ ॥Ap.4॥

સ્વર્ગાપવર્ગ-ગમ-માર્ગ-વિમાર્ગણેષ્ટઃ
સદ્ધર્મ-તત્ત્વ-કથનૈક-પટુસ્ત્રિલોક્યાઃ ।
દિવ્ય-ધ્વનિર્ભવતિ-તે-વિશદાર્થ-સર્વ-
ભાષા-સ્વભાવ-પરિણામ-ગુણૈઃ-પ્રયોજ્યઃ ॥પરિ.૪॥

हे प्रभो ! आपकी दिव्यध्वनि-आपकी देशना-स्वर्ग एवं मोक्षप्राप्ति के मार्ग को खोज निकालने में सक्षम है; त्रिलोक में व्याप्त सद्धर्म के तत्त्व की प्ररुपणा करने में शक्तिमान है; स्पष्ट-निर्भ्रान्त अर्थयुक्त है और देव, मनुष्य, प्राणी एवं पशु-सर्व की अपनी अपनी भाषा के स्वभाव रूप से परिणाम प्राप्त कर लेनेवाली होती है ।

હે પ્રભુ ! આપનો દિવ્યધ્વનિ-આપની દેશના-સ્વર્ગ તથા મોક્ષપ્રાપ્તિના માર્ગને શોધી કાઢવા માટે સમર્થ છે; ત્રિલોકમાં વ્યાપ્ત સદ્ધર્મના તત્ત્વની પ્રરૂપણા કરવામાં નિપુણ છે; સ્પષ્ટ-નિર્ભ્રાન્ત અર્થવાળી છે અને દેવો, મનુષ્યો, પ્રાણીઓ તેમજ પશુઓ સૌ પોતપોતાની ભાષામાં સમજી શકે તેવી હોય છે.

O sweetest, Supreme - most Lord ! your discourse always flows in Raga Malkauns, but where there is song the music should be there. In this speech of yours, the celestial deities provide accompaniment of their divine musical Instruments... As a result, your speech seems to be divine speech. This divine speech, flowing wherever and whenever very exactly clears the path of heaven and salvation. It wisely proclaims the sense of righteous religion. And the greatest of surprise is that this speech is understood in their respective languages by all celestial beings, by human beings of all the nations and by the animals of all the places. All the living beings understand this speech of yours in their own languages... and all the substances of the world become crystal-clear to these listeners.

O God ! your speech only is the saviour and uplifts of those worthy people who want salvation.

-: चित्र-गाथा-यंत्र सौजन्य :-
श्रीमान् मनहरलाल एस. पारेख-बेंग्लोर

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो घोरगुणबंभचारिणं ।

मंत्र–ॐ नमो ह्राँ ह्रीँ ह्रूँ ह्रौँ ह्रः सर्वदोषनिवारणं कुरु कुरु स्वाहा ।

प्रभाव–संग्रहणी रोग तथा उदर की अन्य पीडाएँ दूर होती है ।

Removing stomach disorders.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो सव्वोसहिपत्ताणं ।

मंत्र–ॐ ह्रीँ श्रीँ क्लीँ ब्लूँ ध्यानसिद्धि परमयोगीश्वराय नमो नमः स्वाहा ।

प्रभाव–सब तरह के ज्वर दूर होते है ।

Removing all sorts of fever.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीं अर्हं णमो खेलोसहिपत्ताणं ।

मंत्र–ॐ नमो ह्रीँ श्रीँ क्लीँ ऐँ हसौँ पद्मावत्यै देव्यै नमो नमः स्वाहा ।

प्रभाव–गर्भ की संरक्षा होती है ।

Protecting the embryo.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऋद्धि–ॐ ह्रीँ अर्हँ णमो जल्लोसहि पत्ताणं ।

मंत्र–ॐ नमो जये विजये अपराजिते महालक्ष्मि अमृतवर्षिणि अमृतं भव भव वषट् सुधायै स्वाहा ।

प्रभाव–चोरी, मारी, अकाल राजभय आदि नष्ट हो जाता है ।

Eradicating fear of State, pestilence and thefts.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

श्री महाप्रभाविक लघु भक्तामर पूजन यंत्र पट

20

12

13

19

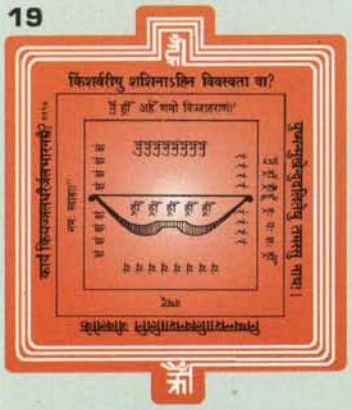

14

18

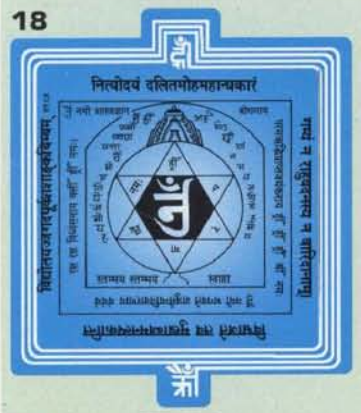

15

17

16

श्री भक्तामर मंदिर
मूळनायक आदीश्वर भगवानकी
चरण पादुका
भरूच

रोज
१०८
बार गीने

"श्री भक्तामर स्तोत्र नित्य आराधना मंत्र"
ॐ ह्रीं नमो अरिहंताणं सिद्धाणं सूरिणं उवज्झायाणं
साहूणं मम ऋद्धिं वृद्धिं समीहितं कुरू कुरू स्वाहा ॥

Daily
Recite
108 times

श्रीमती प्रवीणाबेन हिंमतलाल महेता परिवार - माटुंगा

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

યંત્ર વિધિ

પૂર્વાચાર્ય વિરચિત યંત્ર આધારિત
શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની પ્રત્યેક ગાથા આરાધના વિધિ

●●● શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રના વિવિધ મંત્રો પ્રસિદ્ધ છે અને તેની વિધિઓ પણ પ્રસિદ્ધ છે... પરંતુ, તેમાંથી અત્રે આપેલાં આ વિશાળ યંત્રો અમે પસંદ કરેલ છે અને નવસ્મરણના મોટા ગ્રંથમાં આપેલી પૂર્વાચાર્યની પંચાંગ વિધિમાંથી આ આરાધના વિધિ આપી છે. આમ, તો અક્ષરશઃ એ વિધિનું અનુકરણ કર્યું છે... છતાંય સુયોગ્ય ઠેકાણે તેનું સંશોધન કરવું યોગ્ય માન્યું છે... આ આરાધના વિધિઓ પ્રમાણે આરાધના કરનારે "આરાધના-દર્શન" વિભાગને અવશ્ય વાંચી જવો... અમે આ ગ્રંથમાં હિન્દી તેમજ ઈંગ્લીશમાં આ વિધિ આપી શક્યા નથી, તો જિજ્ઞાસુ વાંચકોએ આજ વિભાગમાંથી આ વિધિઓનો સદ્‌ગુરુની નિશ્રા પામીને જ ઉપયોગ કરવો... આ કલ્પ પ્રમાણે વિધિ કરનારે આ જ યંત્રનો ઉપયોગ કરવો. પૂ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના યંત્રો જે પૂજ્ય સિંહસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબે સંપાદિત કરીને પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, તેની વિધિ અલગ છે... નવ-સ્મરણ ગ્રંથથી જાણી લેવી...

વંદના...

શ્રી મદનરાજજી સોનીની સ્મૃત્યર્થે

શ્રી કંચનબેન મદનરાજજી સોની પરિવાર

સુપુત્રો : જિનેન્દ્ર, જતનરાજ, વિજયરાજ, જિતેન્દ્ર

પૌત્ર : વિશાલ, આતીશ, આદિત્ય, અતુલ, આકાશ, વિમલ, ઋષભ

(સિકંદ્રાબાદ-બિલાવાસ)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

યંત્ર આરાધના વિધિ

કાવ્ય : ૧

વિધિ : આ મંત્રના ધ્યાનથી સર્વ સિદ્ધિઓની પ્રાપ્તિ થાય છે, સકલ ઉપદ્રવનું નિવારણ થાય છે અને સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે, સફેદ વસ્ત્ર પહેરી, પૂર્વ દિશા સન્મુખ બેસી એક લાખ જાપ કરીને યંત્ર પાસે રાખવાથી સકલ ઋદ્ધિ સિદ્ધિ સંપદા-લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કાવ્ય : ૨

વિધિ : આ કાવ્ય તથા ઋદ્ધિ, મંત્રના જાપ કરવાથી અને પાસે યંત્ર રાખવાથી દૃષ્ટિબંધ દૂર થાય છે. ત્રીશ દિવસ સુધી, કાળી જપમાળા, કાળા વસ્ત્ર પહેરીને ૧૦૮ વખત જાપ કરી, હમેશાં ૧૦૮ અરીઠા, કડવા તેલ સહિત હોમવાથી નિશ્ચયે કરીને શત્રુનો ક્ષય થાય છે. મંત્ર સાધતા સુધી મીઠાનો હોમ દિવસમાં એક વાર કરવો જોઈએ.

કાવ્ય : ૩

વિધિ : આ કાવ્ય તથા ઋદ્ધિ, મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી નાનાં બાલકને દૃષ્ટિ-નજર લાગી હોય તો આ મંત્રથી મંતરેલું પાણી પાવાથી નાશ થાય, ભેંશ અથવા ચાર પગવાળાં તિર્યંચને પણ મંતરેલું પાણી પાવાથી ત્રણ દિવસ તે જ પાણી છાંટવાથી દૃષ્ટિદોષ નાશ પામે છે.

કાવ્ય : ૪

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી પાણીનો ઉપદ્રવ મટે, પાણીમાં ડુબે નહિ, વહાણ પણ પાણીમાં ડુબે નહીં. વળી ૧૦૮ વાાર અથવા ૨૧ અગર ૭ વાર કાંકરી મંત્રીને જાળમાં નાખવાથી જાળમાં માછલીઓ પકડાતી નથી.

કાવ્ય : ૫

વિધિ : આ કાવ્ય તથા ઋદ્ધિ મંત્રનો જાપ કરવાથી અને યંત્ર પાસે રાખવાથી આંખની પીડા મટે, જેની આંખ દુખવા આવી હોય તેને આખો દિવસ ભૂખ્યો રાખીને, સંધ્યા સમયે ૨૧ પતાસાં મંતરી પાણીમાં ઘોળી પાવાથી અથવા ૨૧ વાર આંખ મંતરવાથી આંખ દુઃખતી મટે, નેત્રના સર્વ રોગનો નાશ થાય.

કાવ્ય : ૬

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનો પાઠ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી વિદ્યા શીઘ્ર ચડે, વિસ્મૃતિ ન થાય, વાક્‌શુદ્ધિ થાય, મૂર્ખપણું દૂર થાય અને જીભ છુટી થાય.

કાવ્ય : ૭

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી સર્પનો ભય રહેતો નથી. વળી સ્થાવર અને જંગમ સર્વ જાતના ઝેરનો નાશ થાય. ૧૦૮ વાર ઋદ્ધિ મંત્રથી કાંકરી મંત્રીને સર્પના મસ્તક પર નાખવાથી સર્પ કીલિત થઈ જાય છે. સર્પ ડંશ દઈ શકતો નથી, જેને સર્પ કરડ્યો હોય તેને પાણી મંત્રીને આપવાથી સાપનું ઝેર ચડતું નથી.

કાવ્ય : ૮

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્રને પાસે રાખવાથી વ્રણ (ઘા) ની પીડાનો નાશ થાય છે. વળી મીઠાની કાંકરી ૭ વાર અથવા ૧૦૮ વાર મંત્રી પીડાતા અંગને ઝાડો દેવોથી પીડા મટી જાય છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કાવ્ય : ૯

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો જાપ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી માર્ગે ચાલતા ચોર અથવા ધાડનો ઉપદ્રવ ટળે, વળી ઘરમાં ચારખૂણે ચાર કાંકરી ૧૦૮ વાર મંત્રી મૂકીએ તો ચોર પેસવા પામે નહીં. ચોર સ્થંભિત થઈ જાય છે.

કાવ્ય : ૧૦

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર પાસે રાખવાથી દ્યૂતમાં પરાજય ન થાય. વળી કલહરાટી કરીને રાજદરબારમાં જવાથી જય થાય છે. પોતાનું બોલ્યું વચન બધાં પ્રમાણ કરે, ક્રોધે ભરાએલો એવો સામેનો વાદી પ્રણામ કરે.

કાવ્ય : ૧૧

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્ર જપવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી ગઈ વસ્તુ પાછી મળે, ખોવાયેલા મનુષ્ય, દાસ, દાસી પણ પાછા મળી આવે. ચારે દિશા તરફ ઉભા રહીને દરેકે દરેક દિશાએ ૧૦૮ જાપ કરવાથી ગયેલી વસ્તુ તથા સગાં; સ્નેહી, દાસ તથા દાસી વગેરે તુરત જ પાછાં મળી આવે. ઈંદ્રધ્વજ શણગારી, જલયાત્રા કરવી, વાજીંત્ર, ગીત, નૃત્ય તથા પંચામૃતની જલધારા દઈ, અમારી પડહો દેવડાવી, બલિ, બાકુલા ઉંચે ઉછાળી નગરના સર્વ દેવદેવીઓને નૈવેધ તથા ફલથી પુજીને અષ્ટમભક્તા કરી, દીપ, ધૂપ નૈવેદ્ય કરી સફેદ નવકારવાલીથી ઉભા ઉભા ચારે દિશાએ એક એક નવકારવલી ગણી, સફેદ સરસવના ૧૨૦૦૦ બાર હજાર દાણા પર ૧૨૦૦૦ મંત્ર ગણીને તે મંત્રેલા સરસવ ઉછાળવાથી જલની વૃષ્ટિ નિશ્ચયે કરીને થાય છે.

કાવ્ય : ૧૨

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્રને પાસે રાખવાથી જે કન્યા પોતાને ઈષ્ટ હોય તેની સાથે પાણિગ્રહણ થાય, વળી સ્ત્રી રીસાઈને ચાલી ગઈ હોય તો પાછી મળે.

કાવ્ય : ૧૩

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી ચોરનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી, રસ્તે ચાલતાં કાંકરી ૭ અથવા માટીના ૭ કકડા લઈ ૧૦૮ વાર મન્ત્રી ચારે દિશામાં નાખવાથી ચોરનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. ઘરના ચાર ખૂણામાં ચાર કાંકરી મંત્રીને નાંખીએ તો ચોર ચોરી કરવા પેસે નહિ.

કાવ્ય : ૧૪

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી અને યંત્રને મસ્તકે, ભુજાએ અથવા હૃદય પર ધારણ કરવાથી સરસ્વતી પ્રસન્ન થાય છે, વળી મહામૂર્ખ હોય તો પણ ચારે પ્રકારે બુદ્ધિમાન થાય છે. વળી પવિત્ર થઈને સફેદ વસ્ત્ર પહેરે, સફેદ જપમાલાથી ત્રણે કાળ ૧૦૮ વાર જાપ કરી, દીપ, ધૂપ, ઘી, ગુગલ, કસ્તૂરી, કેશર, કપૂર, સુખડ, રતાંજળી, અગર, શિલારસ વગેરેની ઘી મિશ્રિત ગુટીકા ૧૦૮ કરી હંમેશા હોમ કરવાથી અને ત્રણે કાળ સરસ્વતી દેવીની મૂર્તિની સુગંધી દ્રવ્યોથી પૂજા કરવાથી મહામૂર્ખ પણ વિદ્વાન્ થાય છે, સંપૂર્ણ વિદ્યા, ગુણ તથા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે.

કાવ્ય : ૧૫

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી અને યંત્ર કમરે બાંધવાથી રાત્રે સ્ત્રી ભોગ કરતી વખતે પોતાના વીર્યનું સ્ખલન થતું નથી. વળી દિવસે સૂઈ ગયા હોઈએ, તે વખતે નિંદ્રામાં ખરાબ સ્વપ્ન (કામક્રીડા સંબંધીનું) જોવામાં આવે તો પણ વીર્યનું સ્ખલન થતું નથી. વળી કદાચિત્ પૂજા, વિધિ દીપ, ધૂપ, નૈવેધ, ફલ, પુષ્પ શ્રીફલાદિ સામગ્રી કરતી વખતે, દેવતા, દેવાંગના જેવું સુંદર સ્વરૂપ દિવસે દેખાડે તો પણ રાત્રિના વિષે પોતાના શીયલના પ્રભાવથી પર સ્ત્રી ગમન સ્વપ્ન ન દેખાય અને શીયલની શુદ્ધિ પળાય.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કાવ્ય : ૧૬

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર પાસે રાખવાથી અગ્નિનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી, રસ્તામાં જતાં વનમધ્યે દાવાનલ જાગ્યો હોય તો શુદ્ધ જલને ૨૧ વાર મંત્રી ચારે દિશાએ સર્વત્ર તે પાણી છાંટવાથી દાવાનલનો અગ્નિ શાંત થઈ જાય છે અને જંગલમાં રહેતાં ઘણા જીવો પર ઉપકાર થાય છે. વળી ગામમાં, કિલ્લામાં, નગરમાં, શહેરમાં જ્યાં જ્યાં અગ્નિ લાગી હોય, ત્યાં ત્યાં ઉતાવળે જઈને, પાણી તથા ધૂળને મંત્રીને નાંખવાથી અગ્નિ શાંત થાય છે. વળી પોતાના ઘેર આ યંત્રને તામ્રપત્ર પર કોતરાવી નિરંતર પૂજવાથી અગ્નિનો ઉપદ્રવ થતો નથી. વળી શત્રુએ આગીઓ વીર મૂકયો હોય તો તે પણ ચાલી શકતો નથી.

કાવ્ય : ૧૭

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી અને યંત્ર પાસે રાખવાથી પેટમાં પીડા થતી નથી. વળી જે પુરુષ સવારમાં શુદ્ધ થઈને શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરીને પીળી જપમાલાથી ઉત્તરદિશા તરફ મુખ રાખીને ઘીનો દીવો કરીને, પાણી ભરીને ઘડાની સ્થાપના કરે અને તે (સ્થાપેલા) ઘડા ઉપર શ્રીફલ મૂકીને આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનો જાપ કરે તથા ઋદ્ધિ, મંત્રથી ગુગલ ગોળી મંત્રીને, ધૂપમાં હોમ ૧૦૮ વાર મંત્રેલી ગોળીનો નિરંતર કરે તથા મીઠાના કકડા સાત ઘડામાં નાખે તો તે પુરુષના જઠર રોગ, જલોદર, કઠોદર, ગુલ્મપાહિની, શૂળ તથા જઠરના સર્વ રોગનો નાશ થાય છે.

કાવ્ય : ૧૮

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર પાસે રાખવાથી બુદ્ધિનો વિભ્રમ ન થાય, જે પુરુષ વિધિ પૂર્વક પવિત્ર થઈને નિરંતર એકાગ્ર ચિત્તથી સ્મરણ કરે, તેના મનમાં સંકલ્પ, વિકલ્પ તથા વિચારોની પરંપરા કદાપિ ઉપજે જ નહિ; મનમાં ચિંતા, શોક અથવા દુર્ધ્યાન થાય જ નહિ મોહ, મિથ્યાત્વનો નાશ થાય. ધર્મમાં મતિ સ્થિર થાય, વળી ઘરમાં માંગલિક મહોત્સવ થાય, વળી માર્ગમાં આંધી, દુષ્ટ વાયુ તથા ઘોર અંધકારનો ભય ન થાય.

કાવ્ય : ૧૯

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરી, યંત્ર પાસે રાખવાથી પરવિદ્યા આપણા શરીરને વિષે ઉચ્ચાટન કરી શકતી નથી. વળી વિધિપૂર્વક પવિત્ર થઈને રોજ સવારમાં આ કાવ્ય તથા ઋદ્ધિ મંત્રનો જાપ કરે તેના શરીરે મંત્ર, તંત્ર, યંત્ર, કામણ, ટુમણ, કાર્મણ, મુઠ પોતાની સ્ત્રીએ કરેલ હોય અથવા બીજા કોઈ પુરુષે કરેલ હોય તે કોઈ પણ દોષ લાગતો નથી. વળી આ કાવ્ય મંત્રનું સ્મરણ કરવાના પ્રભાવથી જ્યાં જ્યાં જઈએ ત્યાં ત્યાં આજીવિકા સુખપૂર્વક મળી શકે અને ભૂખે ન મરાય. વળી ભાગ્યહીન પુરુષ પણ જો આ યંત્રરાજની પૂજા કરે તો પ્રાણના આધાર સમાન અન્નપાન સુખેથી મેળવી શકે.

કાવ્ય : ૨૦

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રના જાપથી તથા સ્ત્રીના કંઠે યંત્ર બાંધવાથી પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી વિધિપૂર્વક પવિત્ર થઈને રૂપાના પતરાં પર આ યંત્ર અષ્ટગંધથી લખીને, યંત્રની સ્થાપના કરીને, તેની સન્મુખ પૂર્વ દિશાએ મૂખ રાખીને રૂપાની નવકારવાલીથી નિરંતર ૧૦૮ વાર જાપ કરવાથી તથા નિરંતર સુગંધીવાળા ૧૦૮ ફૂલોનો હાર બનાવીને યંત્રની પૂજા કરી, પંચામૃતથી પ્રક્ષાલન કરી, તેનું ન્હવણ રૂપાની વાડકામાં ગ્રહણ કરી સ્નાનાંતરે સ્ત્રીને પીવડાવવું આ પ્રકારે ત્રણઋતુ પીવડાવવાથી અવશ્ય પુત્ર પ્રાપ્તિ થાય છે.

કાવ્ય : ૨૧

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્રને પાસે રાખવાથી સર્વ જન વશ થાય છે. વળી સવારમાં પવિત્ર થઈને, ઘીનો દીવો કરી, દશાંગ ધૂપ, પુષ્પાદિ સામગ્રી તૈયાર રાખી ઉત્તરાભિમુખે પંચામૃતથી ભરેલો કલશ, સિંહાસન ઉપર કેસર વગેરેથી સ્વસ્તિક કરીને, વળી પુષ્યાર્ક યોગે આંબાના લાકડાની પાટી ઘડાવી, તેના ઉપર ચંબેલીની કલમથી અષ્ટગંધ વડે આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ, મંત્ર, યંત્ર સહિત લખીને, સિંહાસન ઉપર પાટી સ્થાપન કરી, રક્તવસ્ત્ર પહેરી, રાતી માલાથી સ્થાપનાની સન્મુખ ૧૦૮ જાપ નિરંતર કરવાથી સ્વજન તથા પરજન સર્વે વશ થાય છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કાવ્ય : ૨૨

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી અને યંત્ર પાસે રાખી કંઠમાં ધારણ કરવાથી દુર્ભગા સ્ત્રી પણ સુભગા થાય છે. વળી વિધિપૂર્વક પવિત્ર થઈને ઉત્તર દિશાએ સિંહાસન ઉપર ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિ સ્થાપીને અથવા પવિત્ર જલનો ભરેલો ઘડો સ્થાપન કરીને, તેના ઉપર શ્રીફલ મૂકીને, ભીંતપર ઘી તથા સિંદૂરથી ચક્ર આલેખીને, તેની સન્મુખ નિરંતર ૧૦૮ જાપ કરી પંચામૃતથી યંત્રનું પ્રક્ષાલન કરીને, તે પ્રક્ષાલનનું ન્હવણ વ્યંતરાદિ દોષથી ગ્રસિત થએલ સ્ત્રી અગર પુરુષને પીવડાવવાથી સર્વ દોષથી મુક્ત થાય છે.

કાવ્ય : ૨૩

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર મસ્તકને વિષે ધારણ કરવાથી આત્મરક્ષા થાય છે. વળી ચંદ્ર બલવાન હોય અને શુભયોગ હોય તે દિવસે વિધિપૂર્વક પવિત્ર થઈને ઉત્તર દિશાએ સિંહાસનપર શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિ સ્થાપન કરી, દીપ, ધૂપ, પુષ્પ, નૈવેદ્ય, શ્રીફલ તથા સ્વાદિષ્ટ અને પરિપકવ ફલો વગેરે સામગ્રી એકઠી કરીને તે મૂર્તિની સન્મુખ ધરાવીને, સફેદ વસ્ત્ર પહેરીને; સફેદ આસન પર બેસીને, પંચામૃતથી શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિનું પ્રક્ષાલન કરી, પછી રૂપાનાં પતરાં ઉપર અથવા આંબાની પાટી પર અષ્ટગંધથી યંત્ર લખી; પૂજન કરી, આરતી કરી, સફેદ જપમાલાથી બાર હજાર જાપ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. કાર્ય પડે ત્રણ વાર મંત્ર સ્મરણ કરવાથી રક્ષા થાય છે.

કાવ્ય : ૨૪

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરી, યંત્ર મસ્તકે ધારણ કરવાથી આધાશીશી, સૂર્યવાત તથા માથાના વેગ વગેરે મસ્તકના સર્વ રોગ દૂર થાય. વળી પહેલાં વિધિ પૂર્વક આ મંત્રની સાધના કરીને, પવિત્ર થઈ રાતાં વસ્ત્ર પહેરીને, પાણીનો ભરેલો ઘડો સ્થાપન કરીને, સિંહાસન ઉપર સૂર્યની મૂર્તિ સ્થાપન કરવી. વળી ગૌતમસ્વામીની મૂર્તિ સ્થાપન કરીને, બંને મૂર્તિઓ અષ્ટગંધથી પૂજીને, તામ્રપત્ર પર અષ્ટગંધથી યંત્ર લખીને, પૂજા કરી, આગળ સ્થાપન કરીને રાતાં પુષ્પથી પૂજીને આરતી સુધી વિગેરે આગળ કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે વિધિ સર્વ કરીને રક્ત જપમાલાથી ૧૦૦૮ જાપ કરી, પંચામૃતથી યંત્ર પખાલી સાત દિવસ સુધી નિરંતર પીવડાવવાથી મસ્તકના સર્વ રોગ મટે છે.

કાવ્ય : ૨૫

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ, મંત્રનું સ્મરણ કરીને યંત્ર પાસે રાખવાથી અગ્નિનું દિવ્ય કરતી વખતે અગ્નિ ઠંડી થઈ જાય છે. વળી વિધિપૂર્વક પવિત્ર થઈને રક્તવસ્ત્ર પહેરીને, પૂજા સામગ્રી, સર્વ પહેલાંની માફક મૂકીને, સિંહાસન ઉપર ચક્રેશ્વરીની મૂર્તિ સ્થાપન કરીને, વળી ક્ષેત્રપાળની મૂર્તિ સ્થાપન કરી, પંચામૃતથી બંનેનું પ્રક્ષાલન કરી, ચક્રેશ્વરીની અષ્ટગંધથી પૂજા કરી ક્ષેત્રપાળનુ મૂર્તિનું સિંદૂરથી પૂજન કરી પછી અષ્ટગંધથી તામ્રપત્ર પર યંત્ર લખીને, યંત્રની પૂજા કરી, તેની સ્થાપના કરી સુગંધવાળા રાતાં પુષ્પથી પૂજા કરી, આરતી સુધી બધી ક્રિયાઓ પહેલાં કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે કરી, રાતી જપમાલાથી બાર હજાર જાપ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. પછી કાર્યવેલાએ સાતવાર સ્મરણ કરીને અગ્નિની સામે જોવાથી અગ્નિ ઠંડી થઈ જાય છે.

કાવ્ય : ૨૬

વિધિ : પ્રથમ શુભદિને ચંદ્રમા બલવાન હોય તે જોઈને, પૂજા સામગ્રી ભેગી કરીને અર્ધરાત્રિએ, અપરાહ્નકાલ સમયે, પવિત્ર થઈને, રક્ત વસ્ત્ર પહેરીને, જમીન પર નહિ પડેલું એવું ગાયનું છાણ લઈને, તેમાં કંકુ મેલવીને, પવિત્ર જલથી ઉત્તર દિશાએ ગહુંલિકા દઈને, ભૂમિ પવિત્ર કરી, તેના ઉપર સિંહાસન સ્થાપીને, તે સિંહાસન પર સોનાની બનાવેલી ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિની સ્થાપના કરીને, પંચામૃતથી મૂર્તિનું પ્રક્ષાલન કરી, અષ્ટગંધથી પૂજન કરી, તામ્રપત્ર પર અષ્ટગંધથી આ યંત્ર લખીને; પૂજીને સ્થાપન કરવો, રાતાં ફૂલથી પૂજા કરવી, ફળ નૈવેદ્ય, દીપ, ધૂપાદિક આરતી સુધી સર્વે વિધિ કરવી. સન્મુખ રહીને રાતી જપમાલાથી આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનો ૧૨૦૦૦ જાપ કરતાં મંત્ર સિદ્ધ થવાથી પ્રાણાંત કષ્ટ ઉપસ્થિત થયું હોય તે પણ દૂર થઈ જાય છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કાવ્ય : ૨૭

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી શત્રુનો ક્ષય થાય છે. આજ વિધિથી સાધીને શત્રુના ઘાતને માટે પોતાનો ચંદ્ર બલવાન જોઈને, શુભ ચંદ્રનો યોગ જોઈને, પવિત્ર થઈ, કાળાં વસ્ત્ર પહેરી, દક્ષિણ દિશા અથવા પશ્ચિમ દિશા સન્મુખ ચક્રેશ્વરી તથા ક્ષેત્રપાળ બંનેની સ્થાપના કરી, પ્રક્ષાલન, પૂજન, આરતી વગેરે કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે સર્વ કરીને, વળી યંત્રની રક્તચંદનની પાટી પર સ્થાપના પૂર્વ વિધિ પ્રમાણે કરીને, કાળાં પુષ્પથી પૂજન કરી કાળી જપમાલાથી આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રના ૧૨૦૦૦ બારહજાર જાપ કરી, ત્રિકાળ કાળા મરી ૧૦૮ હોમવાથી શત્રુનો ક્ષય થાય છે.

કાવ્ય : ૨૮

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરીને યંત્ર પાસે રાખવાથી સૌભાગ્ય, કીર્તિ તથા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. વળી આ વિધિથી સાધના કરવી, શુભદિને, પવિત્ર થઈને, પીત વસ્ત્ર પહેરીને, ઉત્તર દિશા અથવા પૂર્વ દિશા તરફ સિંહાસનનું મુખ રાખીને, તેના ઉપર ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિની સ્થાપના કરી પૂજા કરી, આરતી કરી, આંબાની પાટી અથવા રૂપાનાં પતરાં ઉપર યંત્રની સ્થાપના કરી, સુગંધવાળા પીળાં પુષ્પથી પૂજન કરી, પીળા આસનપર બેસી, કેરબાની અથવા પીળી જપમાલાથી આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો ૧૨૦૦૦ બાર હજાર જાપ કરી સિદ્ધ કર્યા પછી નિરંતર એકસો આઠ વાર ગણીને, યંત્રનું નિરંતર પૂજન કરવાથી વ્યાપારમાં લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ થાય, રાજદરબારમાં જય થાય, યશ સૌભાગ્યાદિ વધે નગરશેઠની પદવીનો ભોક્તા થાય, સર્વ મનોવાંછિત સિદ્ધ થાય.

કાવ્ય : ૨૯

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરીને યંત્ર પાસે રાખવાથી સ્થાવર વિષ ચઢતું નથી. વળી વિધિપૂર્વક પવિત્ર થઈને, લીલા રંગનું વસ્ત્ર પહેરીને, ઉત્તરાભિમુખ સિંહાસન ઉપર ચક્રેશ્વરી દેવીની સ્થાપના કરીને, પહેલાંની વિધિ આરતી સુધીની કહેલી છે તે પ્રમાણે સર્વ કરીને, પુષ્યાર્કે ઘડેલી આંબાની પાટલી ઉપર યંત્ર લખીને, પૂજીને, સ્થાપના કરવી, મરવો, દમણો અથવા માલતીના ફૂલોથી પૂજન કરીને, આંબાની પાટલી આગળ મૂકી પછી લીલમણિની જપમાલાથી ૧૦૦૮ જાપ કરવાથી વિદ્યા સિદ્ધ થાય છે. આ વિદ્યા સિદ્ધ થયા પછી જે પુરુષે સ્થાવર વિષનું ભક્ષણ કર્યું હોય તેને પંચામૃત અથવા શુદ્ધ જલ એકસો આઠવાર અથવા એકવીસ વાર મંત્રીને પીવડાવવાથી અફીણ, સોમલ, આકડો, ધંતૂરો વગેરે જે કોઈ જાતનું સ્થાવર વિષ હોય તેના ઝેરનો નાશ થાય છે.

કાવ્ય : ૩૦

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર પાસે રાખીને માર્ગે જતાં, બીજા કોઈ, દેશ, નગર અથવા ગામે જતાં આવતાં, રસ્તામાં દ્વિપદ અથવા ચતુષ્પદ હિંસક પ્રાણીઓને ભય ઉપસ્થિત ન થાય. વળી પવિત્ર થઈને સફેદ વસ્ત્ર ધારણ કરી, પૂર્વદિશાએ સિંહાસન ઉપર શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની મૂર્તિ સ્થાપન કરીને, સફેદ ફૂલથી પૂજીને, સફેદ આસન પર બેસીને, રૂપાની માલાથી ૧૦૦૮ વાર આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનો જાપ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. સિદ્ધ થયા પછી ભયજનક સ્થાનમાં તથા માર્ગમાં જતાં આવતાં એકવીસ વાર સ્મરણ કરવાથી ચોર, દુષ્ટ ભિલ્લ, વાઘ વગેરેનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. ઘેર નિરંતર યંત્રનું પૂજન કરવાથી આ યંત્ર સર્વભયોનું હરણ કરે છે.

કાવ્ય : ૩૧

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર પાસે રાખવાથી રાજા વશ થાય છે. વળી વિધિપૂર્વક આ યંત્રને સ્થાપન કરીને; પવિત્ર થઈ; રક્ત વસ્ત્ર પહેરીને, પવિત્ર સ્થાને પંચામૃતથી ભરેલો ઘડો સ્થાપન કરીને, વળી ચક્રેશ્વરી દેવી તથા ધરણેન્દ્ર બંનેની અષ્ટગંધથી પૂજા કરીને સ્થાપના કરવી. નૈવેદ્ય ફલ વગેરે પહેલાં કહી ગયા છીએ તે પ્રમાણે સર્વ વિધિ કરીને, યંત્ર સોનાનાં પતરાં ઉપર આલેખી તથા ચંપકવૃક્ષની પાટલી પુષ્યાર્કમાં ઘડાવી, તેના ઉપર વિધિપૂર્વક યંત્ર સ્થાપીને, તેની રાતાં પુષ્પથી પૂજા કરી, ઉત્તરાભિમુખે રક્ત જપમાલથી સાડા બાર હજાર જાપ એકાસણું કરીને કરવો. જેથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. તે સિદ્ધ થયેલાં મંત્રનું ૧૦૮ વાર નિરંતર સ્મરણ કરીને; યંત્રનું પૂજન કરવાથી રાજ્યના જેટલું સુખ મળે છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કાવ્ય : ૩૨

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ, મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર પાસે રાખવાથી સુવર્ણ વગેરે ધાતુના વ્યાપારમાં લક્ષ્મીનો લાભ થાય, અને રાજમાન્ય થવાય, વળી પાંચ જણ વચ્ચે પોતાનું બોલેલું વાક્ય પ્રમાણભૂત ગણાય. વળી આ વિધિથી આ મંત્રની સાધના કરવી પવિત્ર થઈ, પીળાં વસ્ત્ર પહેરી, વિધિપૂર્વક પૂજા સામગ્રી સર્વ એકત્રિત કરીને, પંચામૃતથી ભરેલો ઘડો, (તથા) ચક્રેશ્વરી દેવીની ઉત્તર દિશાએ સ્થાપના કરી, પછી આંબાની પાટલી ઉપર યંત્રની સ્થાપના કરી, પીળાં પુષ્પથી પૂજા કરી, પીળી જપમાલથી બાર હજાર જાપ કરીને મંત્ર સિદ્ધ કરવો. મંત્ર સિદ્ધ થયા પછી નિરંતર ૧૦૮ વખત તેનો જાપ કરવો.

કાવ્ય : ૩૩

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્રને પાસે રાખવાથી દુર્જનના વાક્યનું સ્થંભન, સર્વજનને ન્યાય કર્તા વચનનું બોલવાપણું અને કીર્તિ તથા યશની વૃદ્ધિ થાય છે. વળી આ વિધિથી સાધના કરવી-પવિત્ર થઈ, સફેદ વસ્ત્ર પહેરી, વિધિપૂર્વક પૂજા સામગ્રી સર્વ કરીને, ઉત્તર દિશાએ ચક્રેશ્વરીની સ્થાપના કરીને આંબાની પાટલી પર યંત્રની સ્થાપના કરીને, પહેલાં બતાવી ગયા છીએ તે વિધિથી પૂજા કરીને, સફેદ ફૂલોથી પૂજન કરીને, પછી ગુગલ, કપૂર, કસ્તુરી તથા કેસર સહિત ૧૦૦૮ એક હજાર આઠ ગુટીકા કરીને, એક ગુટીકાને એક કાવ્ય, ઋદ્ધિ, મંત્રથી મંત્રીને ધૂપમાં હોમવી, એ પ્રમાણે ૧૦૦૮ એક હજાર આઠ ગુટીકાઓનો હોમ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. મંત્ર સિદ્ધ થયા પછી નિત્ય ૨૧ એકવીશ વખત મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્રનું પૂજન કરવાથી અને ૨૧ ગુટીકા હોમવાથી શત્રુ નમે.

કાવ્ય : ૩૪

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી મદોન્મત્ત એવો હાથી પણ વશ થાય છે. વળી આ વિધિથી મંત્રની સાધના કરવી-પવિત્ર થઈ, પીળાં વસ્ત્ર પહેરીને, ઉત્તરદિશાએ પંચામૃતનો ઘડો અથવા ચક્રેશ્વરીદેવીની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી, અગાઉ બતાવી ગયેલી વિધિ મુજબ પૂજા, સામગ્રી સર્વે એકઠી કરીને, અષ્ટપ્રકારી ચક્રેશ્વરીની પૂજા કરીને પછી તાંબાના પતરાં પર યંત્રની અષ્ટગંધથી સ્થાપના કરી (લખી)ને પંચવર્ણના પુષ્પથી પૂજા કરી, પીળી જપમાલથી કાવ્ય, ઋદ્ધિ, મંત્રનો ૧૦૦૮ વાર જાપ કરવો.

કાવ્ય : ૩૫

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર ભુજાએ ધારણ કરવાથી માર્ગમાં સિંહ, વાઘ વગેરેનો ઉપદ્રવ થતો નથી. વળી પ્રથમ આત્મસાધના આત્મરક્ષા વિધિ કરી, પવિત્ર થઈ, પીળાં વસ્ત્ર પરિધાન કરી, પૂર્વાભિમુખે ચક્રેશ્વરીદેવીની મૂર્તિ સ્થાપન કરીને, પૂજા સામગ્રી સર્વ ભેગી કરીને, અષ્ટ પ્રકારે ચક્રેશ્વરીનું પૂજન કરીને, નૈવેદ્ય, ફલ, શ્રીફલાદિ સર્વ આરતી સુધી કરીને, પછી સુગંધીદાર પીળાં પુષ્પથી પૂજન કરી, વળી તામ્રપત્ર પર અષ્ટગંધથી યંત્ર લખી સ્થાપન કરીને, ગુગલ, કપૂર, કેસર, કસ્તુરીની ઘી મિશ્રિત ૧૦૦૮ ગુટિકા કરીને, પીળી જપમાલા પર જપીને, એકેક ગુટિકા ધૂપમાં હોમવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. પછી કામવેળાએ ૨૧ વાર મંત્ર સ્મરણ કરવાથી સિંહ, વાઘનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી.

કાવ્ય : ૩૬

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ, મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર પાસે રાખવાથી અગ્નિનો ઉપદ્રવ થતો નથી. વળી આ વિધિથી મંત્રની સાધના કરવી-પવિત્ર થઈને અગ્નિ ખૂણે અથવા પૂર્વદિશાએ પંચામૃતથી ભરેલો ઘડો, ચક્રેશ્વરીની સ્થાપના કરીને, પહેલાંની વિધિ પ્રમાણે પૂજા સામગ્રી એકઠી કરીને, લાલ વસ્ત્ર પહેરીને, અષ્ટ પ્રકારે ચક્રેશ્વરીની પૂજા કરીને, તાંબાના પતરા પર યંત્ર અષ્ટગંધથી લખી સ્થાપના કરીને, સુગંધીવાળાં લાલફૂલથી પૂજન કરીને, લાલ આસન પર પૂર્વાભિમુખ બેસીને, લાલ જપમાલા પર કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રના ૧૨૦૦૦ બાર હજાર જાપ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. સિદ્ધ થયા પછી જ્યાં જ્યાં અગ્નિ લાગતો હોય ત્યાં ત્યાં પંચામૃતને અથવા શુદ્ધ જલને ૧૦૮ વાર મંત્રીને જલધારા ૨૧ વાર દેવાથી અગ્નિ શાંત થઈ જાય છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કાવ્ય : ૩૭

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્ર સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી સર્પનો તથા ઝેરનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. વળી આ મંત્રની સાધના આ પ્રમાણે કરવી-વિધિપૂર્વક પવિત્ર થઈ, સફેદ વસ્ત્ર ધારણ કરી, પંચામૃત કુંભાદિ તથા ચક્રેશ્વરીની મૂર્તિ અષ્ટપ્રકારે પૂજીને સ્થાપીને, આંબાની પાટલી પર યંત્રની સ્થાપના કરીને, સફેદ પુષ્પથી પૂજીને, સફેદ જપમાલાથી ૧૨૦૦૦ બાર હજાર જાપ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. નિરંતર યંત્રનું પૂજન કરતાં ૨૧ વખત મંત્રનું સ્મરણ કરવું વળી જેને ઝેર ચઢયું હોય તેને પંચામૃત અથવા પવિત્ર પાણી ૨૧ વાર મંત્રીને પાવાથી ડંખમાંથી ઝેર જતું રહે છે.

કાવ્ય : ૩૮

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ, મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર મસ્તકે ધારણ કરવાથી યુદ્ધ, સંગ્રામનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. રાજાનો કોપ ઉપશમે છે અને પોતાના બલ તથા પરાક્રમમાં વૃદ્ધિ થાય છે. વળી આ વિધિથી મંત્રની સાધના કરવી પવિત્ર થઈ, રાતાં વસ્ત્ર પરિધાન કરીને, પંચામૃતથી ભરેલો રૂપાનો કલશ, ચક્રેશ્વરીની મૂર્તિ તથા ભૈરવની મૂર્તિ, બંને મૂર્તિઓ પૂર્વ દિશાએ સ્થાપન કરીને, પછી પહેલાં બતાવી ગયા છીએ તે વિધિ પ્રમાણે પૂજા સામગ્રી એકત્રિત કરીને, ચક્રેશ્વરીની અષ્ટપ્રકારે પૂજા કરીને, ભૈરવની તેલ તથા સિંદૂરથી પૂજા કરીને, રાતાં ફૂલથી પૂજીને, રક્તચંદનની પાટલી પર યંત્રની સ્થાપના કરીને, રાતી જપમાલાથી ૧૨૫૦૦ સાડા બારહજાર જાપ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્ર સહિત કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. મંત્ર સિદ્ધ થયા પછી નિરંતર ૧૦૮ અથવા ૨૧ વખત જાપ કરવો.

કાવ્ય : ૩૯

વિધિ : આ યંત્ર સાધનાની વિધિ ઉપરના કાવ્યોની વિધિ પ્રમાણે જ જાણવી. આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્ર સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી દરેક કાર્યમાં વિજય પ્રાપ્ત થાય છે.

કાવ્ય : ૪૦

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી, સમુદ્રના ભયનો નાશ થાય છે, સમુદ્રમાં વહાણ ડુબતાં નથી, પોતાનું શરીર પાણીમાં ડુબતું નથી અને તરીને પાર ઉતરાય છે. વળી આ વિધિથી મંત્રની સાધના કરવી-પવિત્ર થઈ, સફેદ વસ્ત્ર પહેરીને, પંચામૃત ભરેલો ઘડો, ચક્રેશ્વરીની ઉત્તર દિશાએ સ્થાપના કરીને, અષ્ટ પ્રકારે ચક્રેશ્વરીની પૂજા કરીને, આરતી સુધીની સર્વ ક્રિયા કરીને, સફેદ ફૂલથી પૂજા કરીને, પછી રૂપાની પાટલી અથવા આંબાની પાટલી પર યંત્રની સ્થાપના કરીને, પછી સફેદ જપમાલાથી ૧૦૦૮ એક હજારને આઠ જાપ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. અને સિદ્ધ થયા પછી કાર્ય વખતે ૨૧ એકવીશ વખત સ્મરણ કરીને, યંત્રની પૂજા કરવાથી સમુદ્ર સંબંધીના સર્વ ભય દૂર થાય છે.

કાવ્ય : ૪૧

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી વ્યાધિની પીડા શાંત થાય છે, વળી મહાભયાનક મરણ ભય, જલોદર, ભગંદર, મરકી વગેરેનો ભય, અઢાર જાતના કોઢ રોગ, સર્વ શાંત થાય છે. વળી તેની આ પ્રમાણે સાધના કરવી-પવિત્ર થઈ, પીળાં વસ્ત્ર પહેરીને, શુદ્ધ ભૂમિએ પંચામૃત કુંભ, ચક્રેશ્વરી તથા ગૌતમસ્વામી બંનેની મૂર્તિઓ દક્ષિણદિશાએ સ્થાપન કરીને, પહેલાં કહી ગયા છીએ, તે વિધિએ પૂજા, સામગ્રી સર્વ કરીને, ચક્રેશ્વરી માતાની અષ્ટ પ્રકારે પૂજા કરીને ગૌતમસ્વામીની સુગંધી ચૂર્ણથી (વાસક્ષેપ) પૂજા કરીને, આંબાની પાટલી પર યંત્ર સ્થાપન કરીને, પાંચ વર્ણના પુષ્પથી પૂજા કરીને, પીળી જપમાલાથી ૧૦૦૮ એક હજારને આઠ જાપ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. મંત્ર સિદ્ધ થયા પછી નિરંતર ૨૧ વાર પંચામૃતનું પાન તથા છંટકાવ કરવાથી દરેક જાતના રોગ ઉપશમે છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કાવ્ય : ૪૨

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી તથા યંત્ર પાસે રાખવાથી, બંદીખાનાથી છૂટે, રાજ્યના તરફથી બંદીખાનાનું સંકટ ઉપસ્થિત થયું હોય તેનાથી શીઘ્ર છૂટે, વળી નિબિડ બંધને બાંધેલી લોઢાની સાંકળો તથા બેડીઓ પણ તેની પોતાની જાતે જ તૂટી પડે છે. આ કાવ્ય વગેરેનું સ્મરણ કરવાથી એક વીશ દિવસમાં જરૂર બંધનમુક્ત થાય છે. વળી આ વિધિથી પ્રથમ સાધના કરવી-પવિત્ર થઈ, પૂર્વ દિશાએ પંચામૃત કુંભ, ચક્રેશ્વરી તથા ક્ષેત્રપાલની સ્થાપના કરીને, પીળા વસ્ત્ર પહેરીને, અષ્ટ પ્રકારે ચક્રેશ્વરીની પૂજા કરવી તથા તેલ અને સિંદૂરથી ક્ષેત્રપાલની પૂજા કરીને, આંબાની પાટલી ઉપર યંત્રની સ્થાપના કરીને, પીળાં પુષ્પથી પૂજન કરી, પીળી જપમાલાથી ૧૨૦૦૦ વાર હજાર જાપ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. સંકટ આવે ૧૦૮ વાર નિરંતર મંત્ર બોલીને યંત્રનું પૂજન કરીને, પંચામૃત શરીરે છાંટવાથી બંધનથી મુક્ત થાય છે.

કાવ્ય : ૪૩

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્ર સ્મરણ કરીને, યંત્ર પાસે રાખવાથી છ ખંડ પૃથ્વી સાધવી હોય તો છ ખંડ પૃથ્વી સાધી શકાય છે, અને બધા પ્રણામ કરે છે. વળી આ વિધિથી મંત્રની સાધના કરવી-પવિત્ર થઈ, રાતાં વસ્ત્ર પહેરીને, ઉત્તરદિશાએ પ્રથમ કહી ગયા છીએ તે વિધિએ ચક્રેશ્વરી, પંચામૃત કુંભની સ્થાપના કરીને, અષ્ટપ્રકારે ચક્રેશ્વરીનું પૂજન કરીને, ચાર લોકપાલની પૂજા કરીને, પછી ચાર શ્રીફલની સ્થાપના કરીને, બલિ, બાકુલા, નૈવેદ્ય તથા પંચવર્ણી ફૂલોથી પૂજન કરીને, આંબાના પાટીઆ પર યંત્રની સ્થાપના કરીને, પછી રાતી જપમાલાથી ૯૦૦૦ નવ હજાર જાપ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. મંત્ર સિદ્ધ થયા પછી નિરંતર ૨૧ વાર અને કાર્ય વખતે ૧૦૮ વાર મંત્રનો જાપ કરવો.

કાવ્ય : ૪૪

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ, મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી અને યંત્ર પાસે રાખવાથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્ત થાય છે. વળી આ યંત્રનું દરરોજ પૂજન કરવાથી તથા સ્તોત્રનો સંપૂર્ણ પાઠ કરવાથી અષ્ટસિદ્ધિ અને નવનિધિની પ્રાપ્તિ થાય છે. વળી પવિત્ર થઈ, પીળાં વસ્ત્ર ધારણ કરી, ઉત્તર દિશાએ પંચામૃત કલશ તથા ચક્રેશ્વરી દેવીની સિંહાસન પર સ્થાપના કરીને, પહેલાંની વિધિ પ્રમાણે સામગ્રી સર્વ એકઠી કરીને, અષ્ટપ્રકારે ચક્રેશ્વરીનું પૂજન આરતી સુધી સર્વ કરીને, પીળાં પુષ્પથી પૂજન કરીને, અષ્ટગંધથી રૂપાનાં પતરાં પર યંત્રની સ્થાપના કરીને, પીળી જપમાલાથી આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનો સાડાબાર હજાર અથવા પૂરો એક લાખ જાપ છ મહિનામાં સંપૂર્ણ કરીને મંત્ર સિદ્ધ કરવો. પછી નિરંતર ૧૦૮ વાર જાપ કરવાથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે.

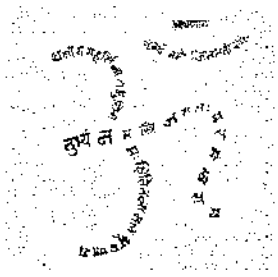
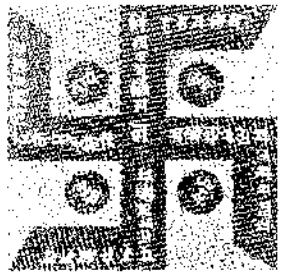

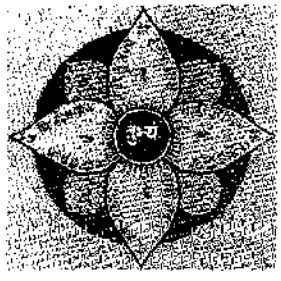

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

પરિશિષ્ટ

પરિશિષ્ટ-૧ (કાવ્ય : ૩૨; ગાથા ૪૮ પ્રમાણે)

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરીને, યંત્ર કમ્મરે બાંધવાથી પેટની પીડા, ગોળો, શૂલ, સંગ્રહણી વગેરે રોગોની શાંતિ થાય છે. વળી આ વિધિથી સાધના કરવી. પવિત્ર થઈ, પીળાં વસ્ત્ર પહેરીને, જલથી ભરેલા ઘડાની સ્થાપના કરી, તેના ઉપર શ્રીફલ મૂકી, સિંહાસન ઉપર અક્ષતથી ષટ્કોણ આકૃતિ કરીને, તે ષટ્કોણની મધ્યે સાડાત્રણ વાલની તાંબાની વીંટી પોતાની તર્જની આંગળીમાં આવે એવી કરાવી સ્થાપન કરવી, પછી વિધિપૂર્વક ચક્રેશ્વરી દેવીની પૂજા કરીને સ્થાપના કરવી અને યંત્રને તાંબાના પતરાં પર લખી સુગંધી પુષ્પોથી પૂજન કરી પછી પીળી જપમાલથી ૧૦૦૮ જાપ કરી મંત્ર સિદ્ધ કરવો. ગોળાના રોગીને પંચામૃત ૨૧ વાર મંત્રીને પાવાથી તથા તામ્રમુદ્રિકા હાથે ધારણ કરાવવાથી ગોળો શાંત થઈ જાય છે.

પરિશિષ્ટ-૨ (કાવ્ય : ૩૩; ગાથા ૪૮ પ્રમાણે)

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનું સ્મરણ કરીને, ગળામાં યંત્રને ધારણ કરવાથી તાવ એકાંતરો, વેલા જ્વર, તૃતીય જ્વર, ચતુર્થ જ્વર, શીત જ્વર, ઉષ્ણ જ્વર વગેરે દશ જાતિના તાવની પીડા શાંત થઈ જાય છે. વળી આ વિધિથી સાધના કરવી-શરીરે પવિત્ર થઈને, સફેદ વસ્ત્ર ધારણ કરીને, પાણીથી ભરેલો ઘડો સ્થાપીને પૂર્વ દિશાએ સિંહાસન ઉપર ચક્રેશ્વરીની સ્થાપના કરી, પછી પહેલાં કહી ગયા છીએ તે વિધિએ પૂજાની સામગ્રી એકઠી કરી, પૂજન કરી, પંચવર્ણના પુષ્પથી પૂજન કરી, આંબાની પાટી પર યંત્રની સ્થાપના કરી, પ્રથમની વિધિથી ૧૦૦૮ ગુગલની ગુટિકા પર કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનો પાઠ કરી, ધૂપમાં હોમ કરવો અથવા સફેદ માલા પર પાઠ કરી ગુટિકાઓનો સામટો હોમ કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. સિદ્ધ થયા પછી કુમારિકાએ કાંતેલાં સુતરના ૨૧ તાર લઈને દરેક તાર પર ૨૧ વાર મંત્ર ભણીને તાવ વાળાના હાથે યંત્ર સહિત બાંધવાથી સર્વ જાતના તાવનો વ્યાધિ શાંત થઈ જાય છે.

પરિશિષ્ટ-૩ (કાવ્ય : ૩૪; ગાથા ૪૮ પ્રમાણે)

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરીને યંત્ર સ્ત્રીના ગળામાં અથવા કમ્મરે ધારણ કરાવવાથી કસુવાવડ થતી નથી અને સંપૂર્ણ માસે, ગર્ભ પરિપક્વ થયા પછી ગર્ભનો પ્રસવ થાય છે. વળી આ વિધિથી મંત્રની સાધના કરવી-પવિત્ર થઈ, સફેદ રેશમી વસ્ત્ર પહેરીને, પંચામૃતથી ભરેલો કલશ ઉત્તરદિશાએ સ્થાપન કરીને વિધિપૂર્વક પૂજન સામગ્રી નૈવેદ્ય ફલાદી સર્વ તૈયાર કરી, અષ્ટગંધથી ચક્રેશ્વરીની પૂજા કરી સ્થાપના કરી, પછી ભૈરવની મૂર્તિ તેલ સિંદુરથી પૂજીને, સ્થાપન કરી તે બન્નેને પંચવર્ણી પુષ્પથી પૂજીને, આંબાની પાટલી ઉપર અથવા રૂપાના પતરાં ઉપર યંત્ર લખીને, સ્થાપન કરીને, સફેદ જપમાલથી બાર હજાર જાપ જપીને મંત્ર સિદ્ધ કરવો. સ્ત્રીના ડાબા અંગુઠાથી માથાના ચોટલા પર્યંતના માપનો પંચરંગી સૂત્રનો નવસેરો દોરો લઈને, તેને નવ ગાંઠ દેવી. એકેક ગાંઠ દેતી વખતે ત્રણ ત્રણ વખત મંત્ર ભણીને કંઠે યંત્ર સહિત સ્ત્રીને ધારણ કરાવવાથી અધૂરો ગર્ભપાત થતો નથી.

પરિશિષ્ટ-૪ (કાવ્ય : ૩૫; ગાથા ૪૮ પ્રમાણે)

વિધિ : આ કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી, તથા યંત્ર મસ્તકે ધારણ કરવાથી મરકી તથા દુર્ભિક્ષનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી. વળી આ વિધિથી મંત્ર સિદ્ધ કરવો - પવિત્ર થઈ, સફેદ વસ્ત્ર પહેરી, પ્રથમ બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે સર્વ સામગ્રી એકત્રિત કરીને, ચક્રેશ્વરીની પૂજા કરીને, પંચામૃતથી ભરેલા કલશની સ્થાપના કરીને આંબાની પાટલી ઉપર અષ્ટગંધથી યંત્ર લખીને, પંચવર્ણી ફૂલોથી પૂજન કર્યા બાદ સફેદ આસન પર બેસી, સફેદ જપમાલથી ૧૨૫૦૦ સાડા બાર હજાર જાપ સાત દિવસમાં પુરા કરવાથી મંત્ર સિદ્ધ થાય છે. મંત્ર સિદ્ધ થયા પછી યંત્રનું નિરંતર પૂજન કરીને, કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્રના સાત વાર જાપ કરીને મરકીના રોગીને પંચામૃત ૧૦૮ વાર મન્ત્રીને પીવડાવવાથી મરકીનો રોગ નાશ પામે છે. તથા દુર્ભિક્ષનો ભય ઉપસ્થિત થતો નથી.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

HARIBHADRASURI'S YANTRA

પૂ.આ. જયસિંહસૂરિ સંપાદિત

હરિભદ્રસૂરિ રચિત યંત્ર

હરિભદ્રસૂરિ રચિત યંત્ર

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

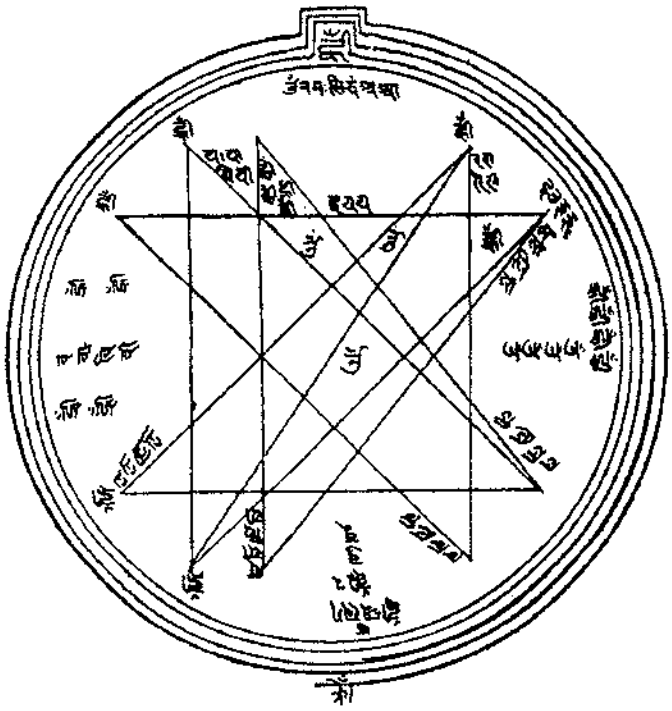

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧

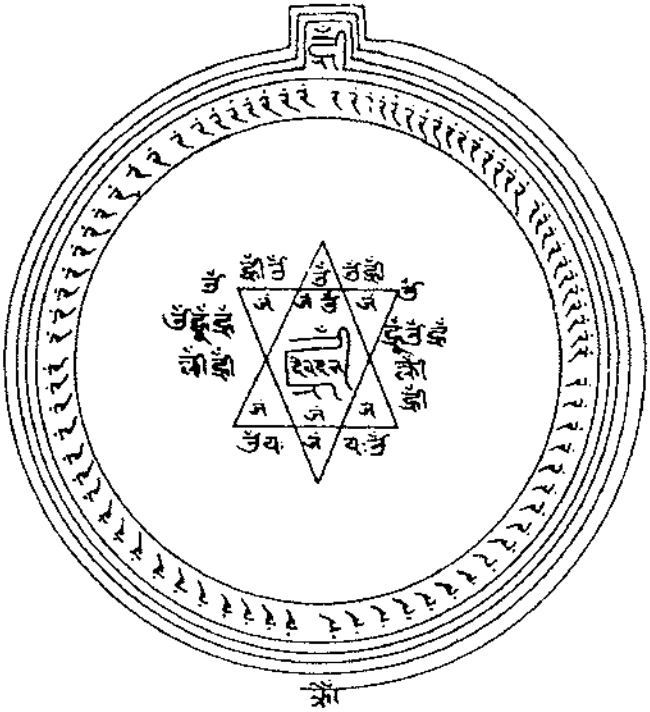

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨

૮	૭	૫૯	૬૦	૬૧	૬૨	૨	૧
૧૬	૧૫	૫૧	૫૨	૫૩	૫૪	૧૦	૯
૪૧	૪૨	૨૨	૨૧	૨૦	૧૯	૪૩	૪૮
૩૩	૩૪	૩૦	૨૯	૨૮	૨૭	૩૯	૪૦
૨૫	૨૬	૩૮	૩૭	૩૬	૩૫	૩૧	૩૨
૧૭	૧૮	૪૬	૪૫	૪૪	૪૩	૨૩	૨૪
૫૬	૫૫	૧૧	૧૨	૧૩	૧૪	૫૦	૪૯
૬૪	૬૩	૩	૪	૫	૬	૫૮	૫૭

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૪

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

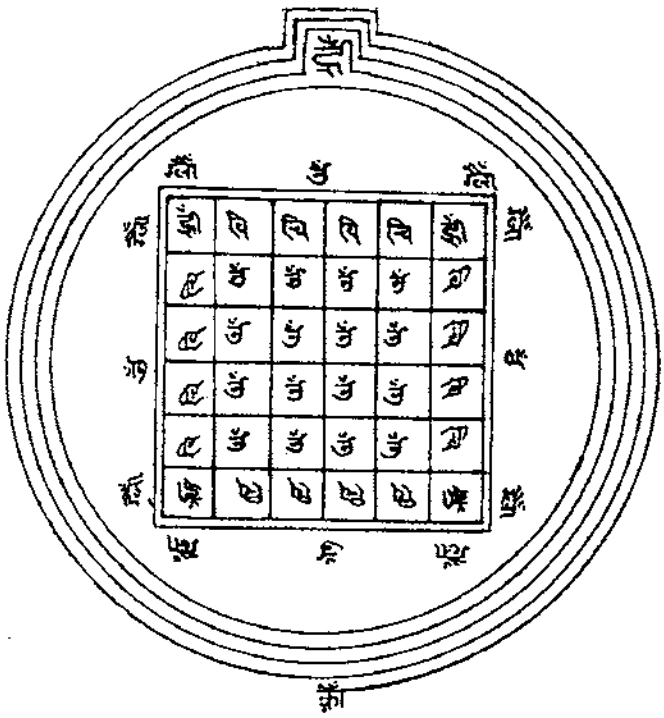

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૫

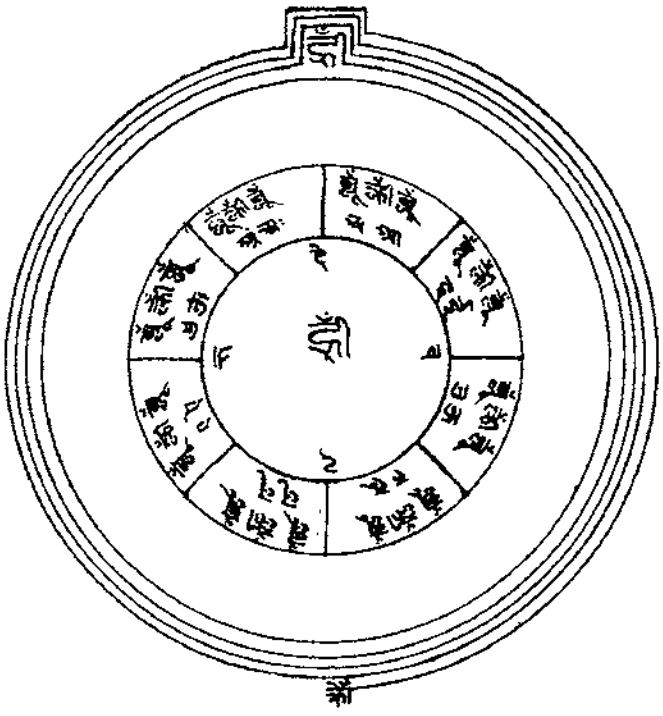

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૬

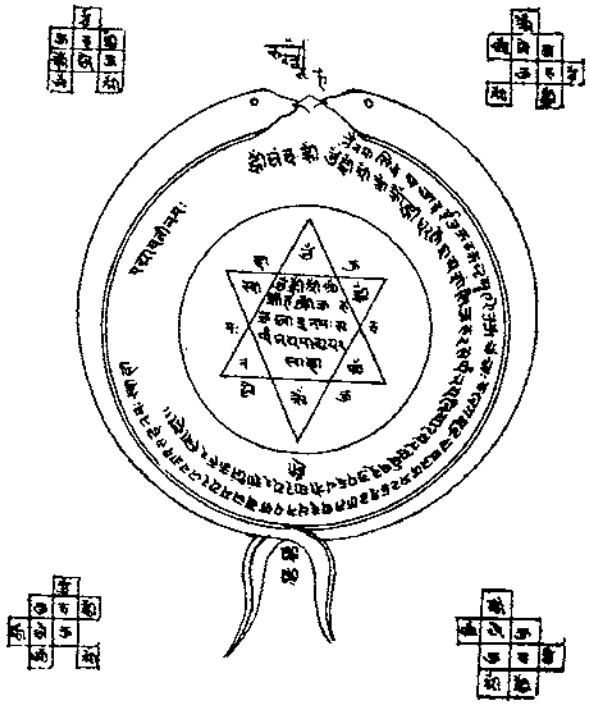

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૭

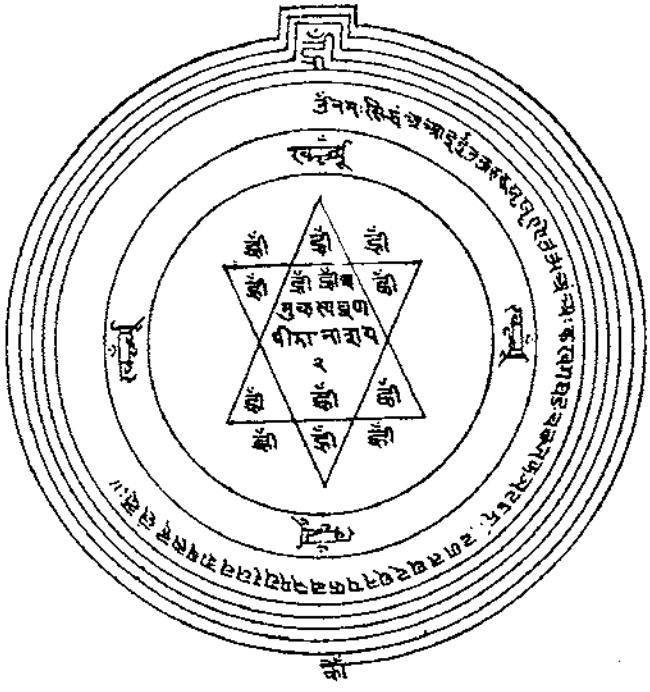

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૮

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

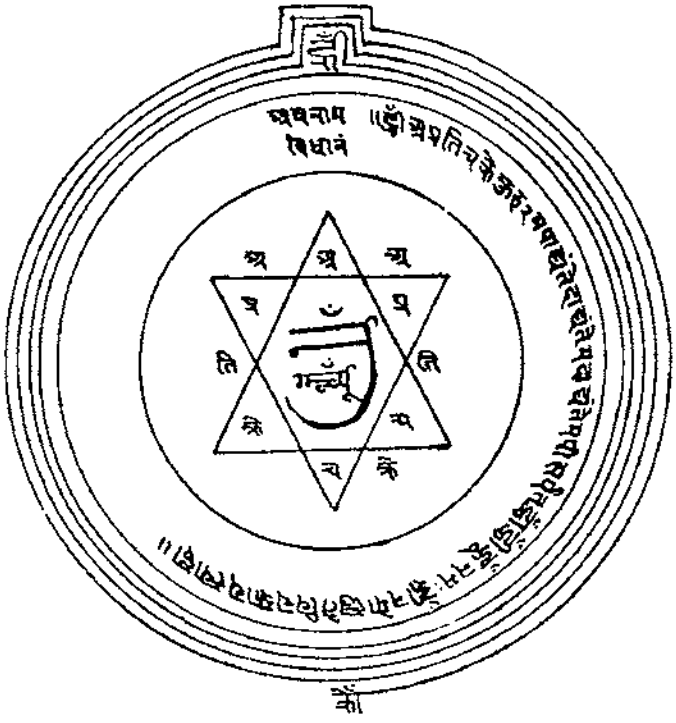

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૯

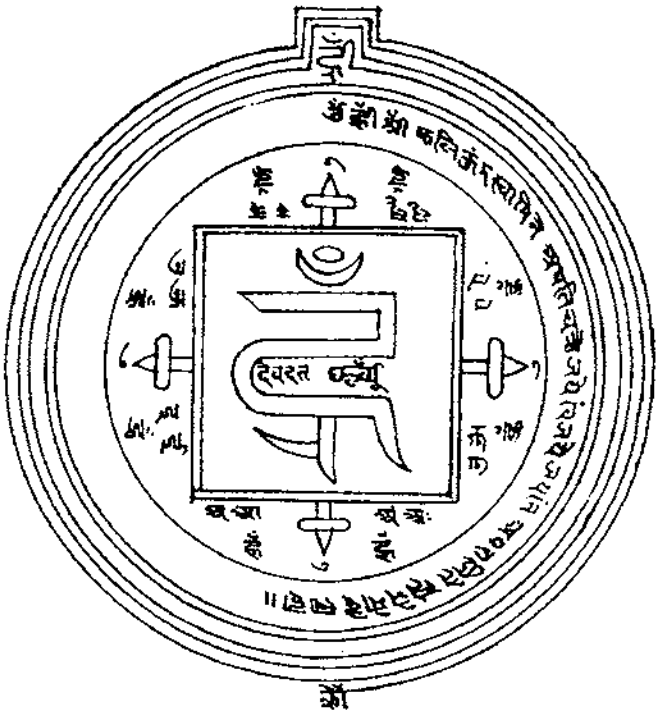

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧૦

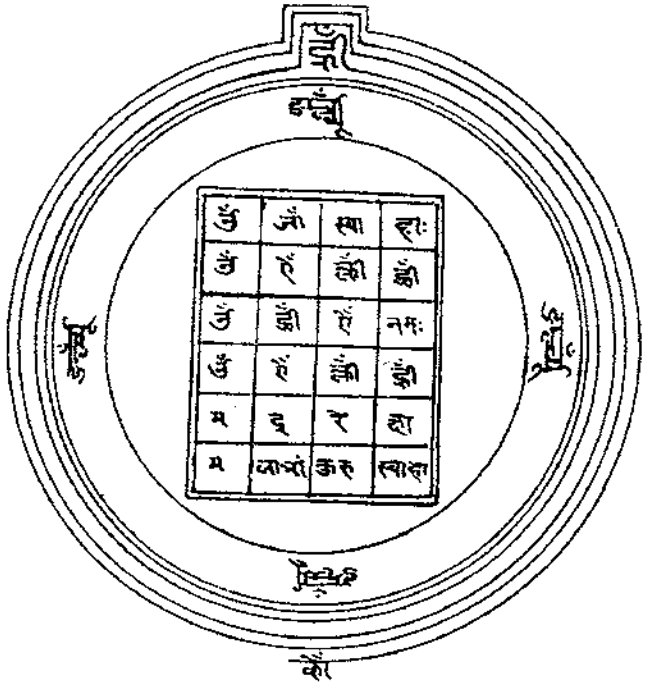

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧૧

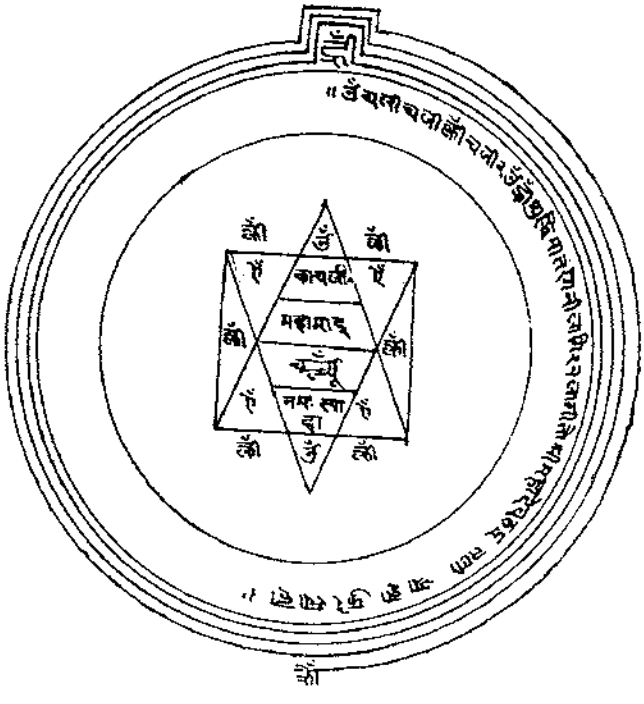

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧૨

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

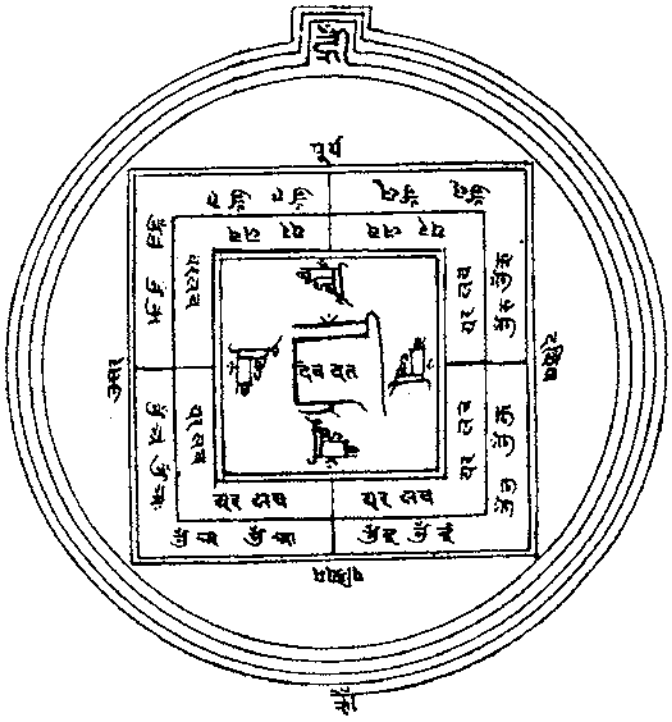

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧૩

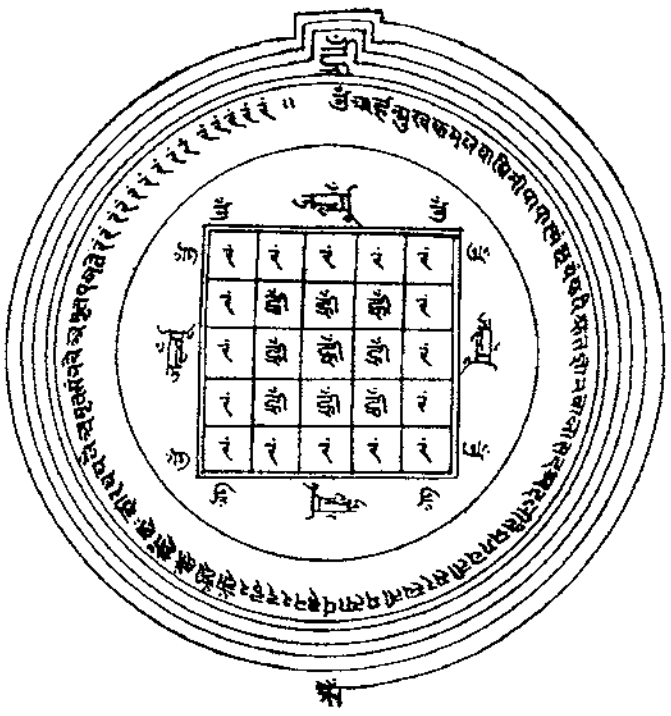

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧૪

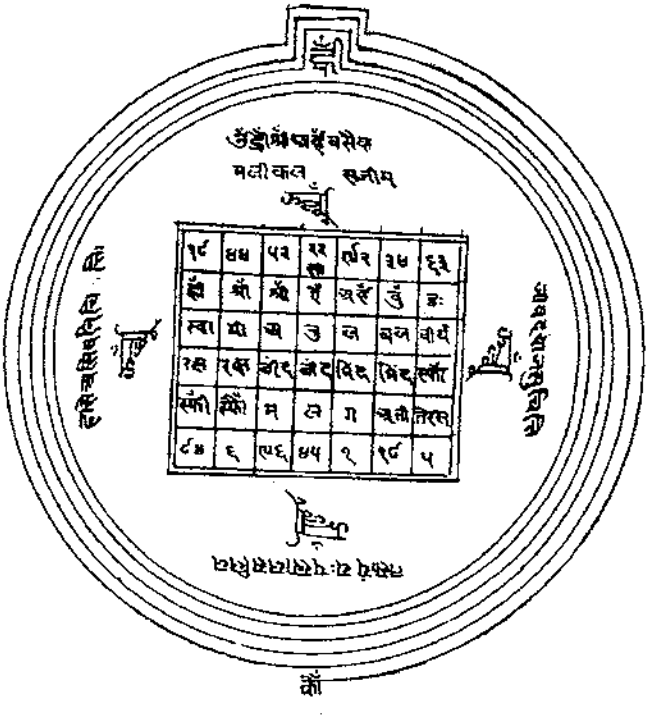

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧૫

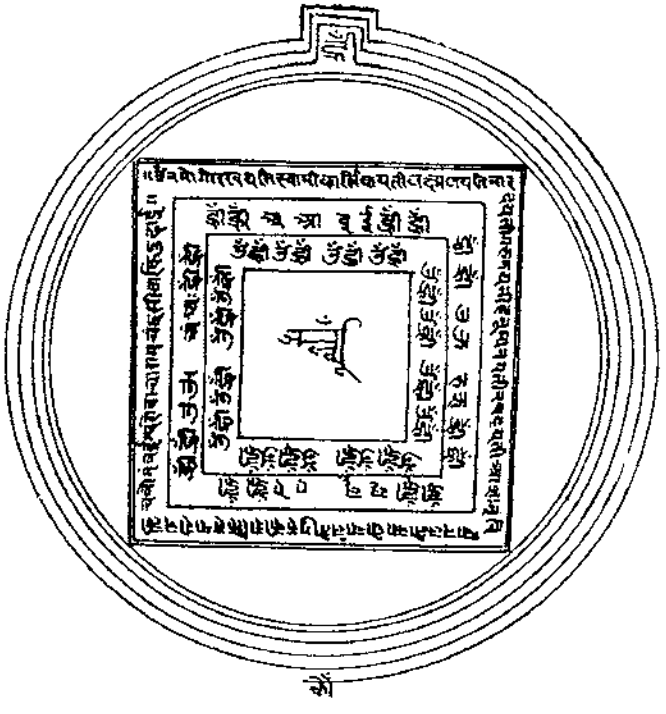

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧૬

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

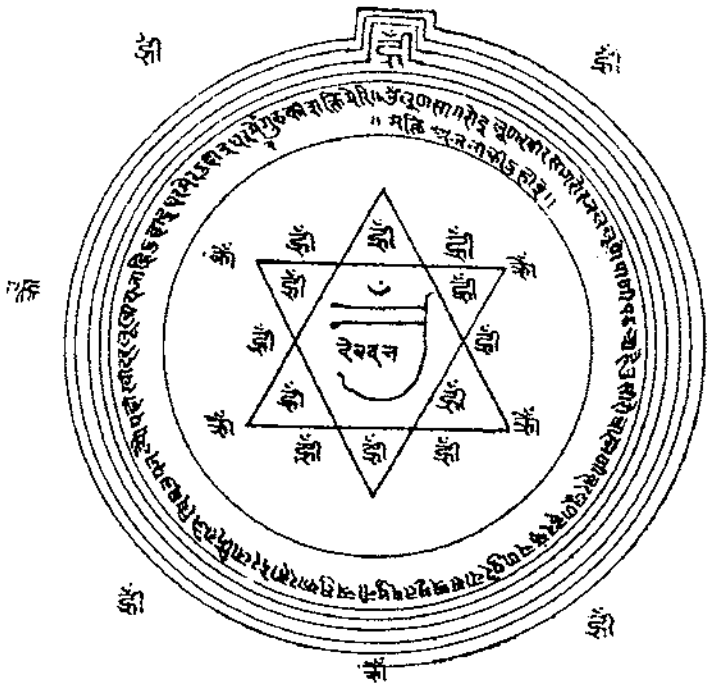

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧૭

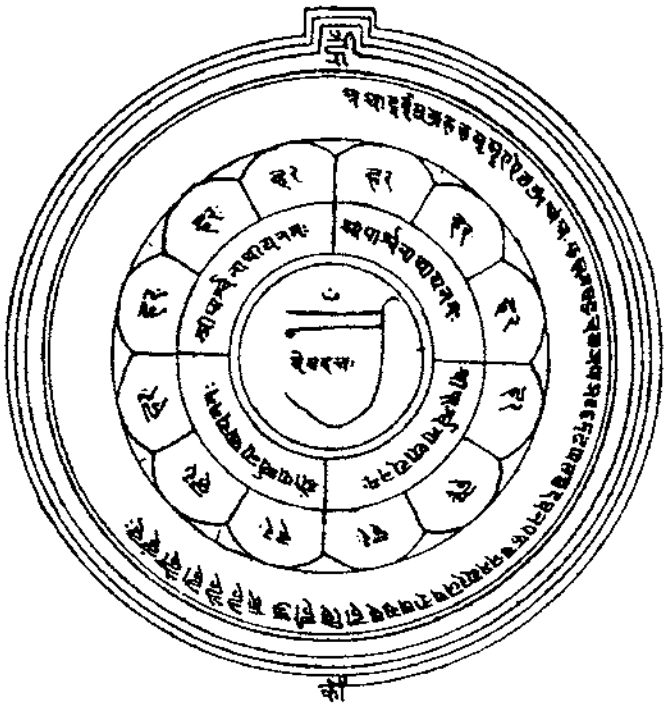

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧૮

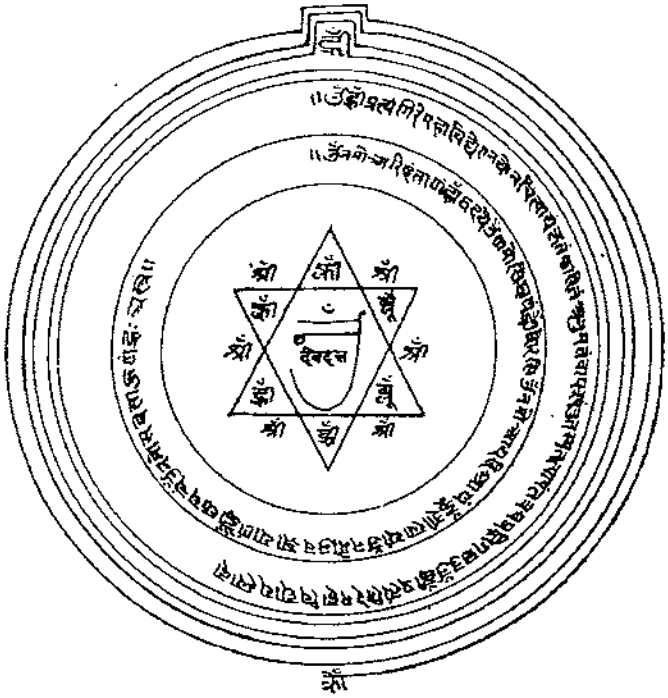

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૧૯

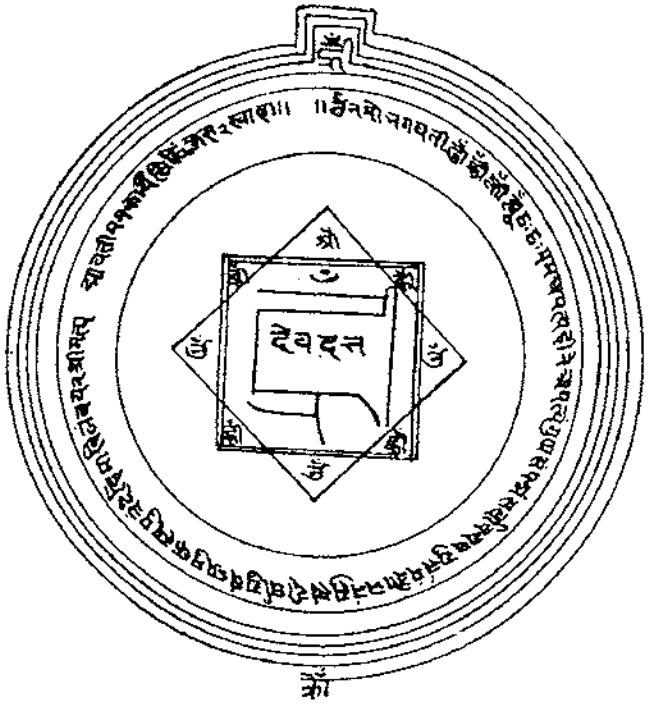

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨૦

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨૧

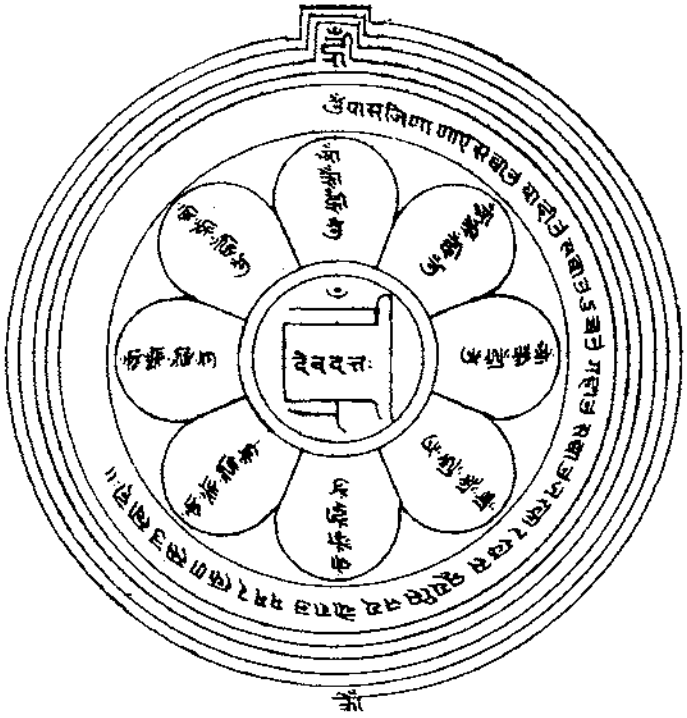

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨૨

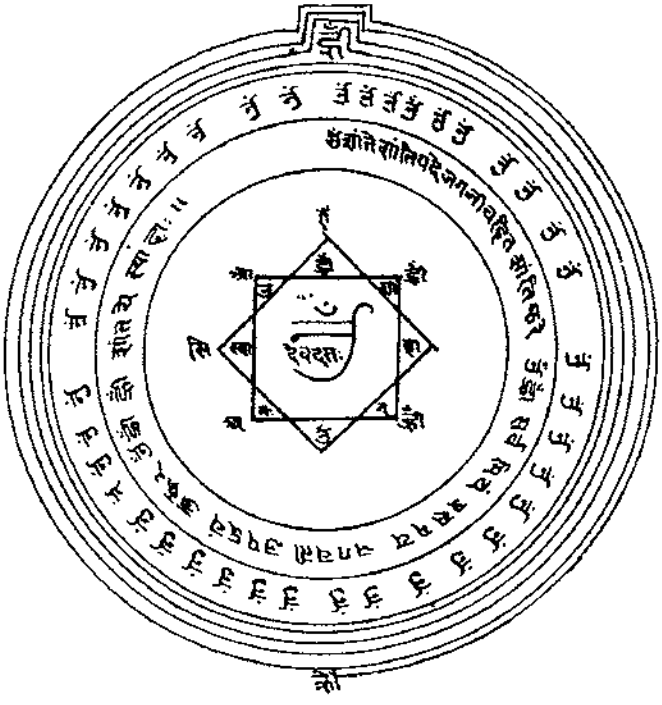

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨૩

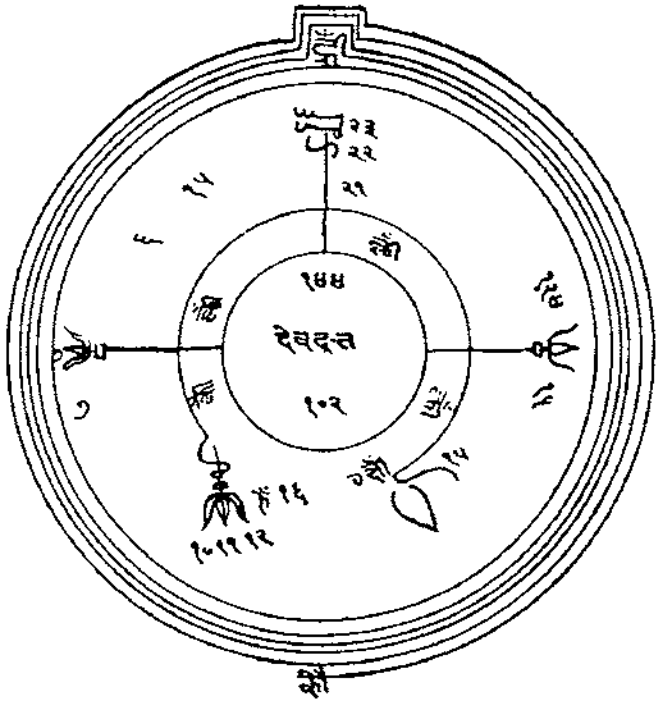

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨૪

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

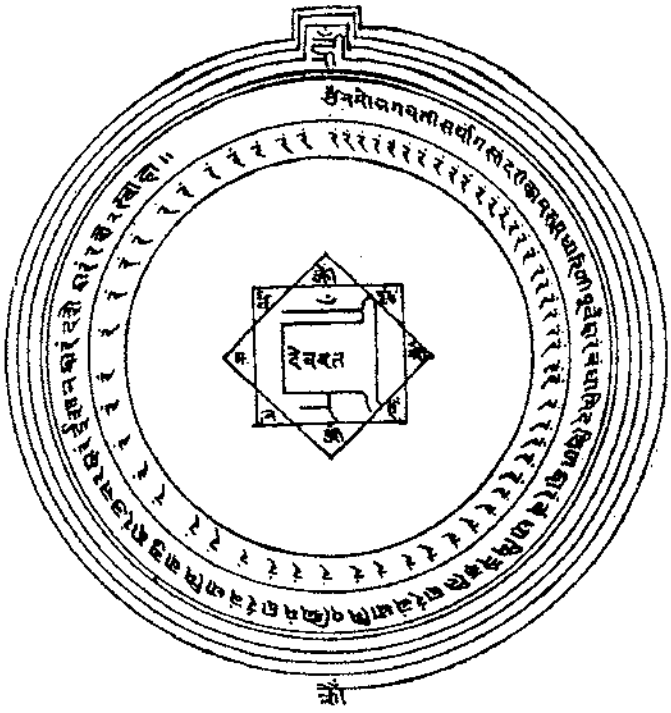

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨૫

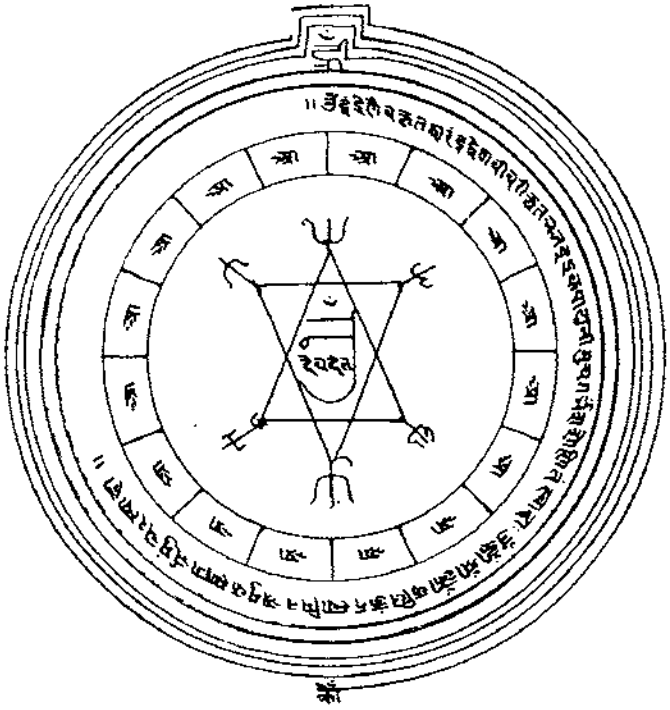

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨૬

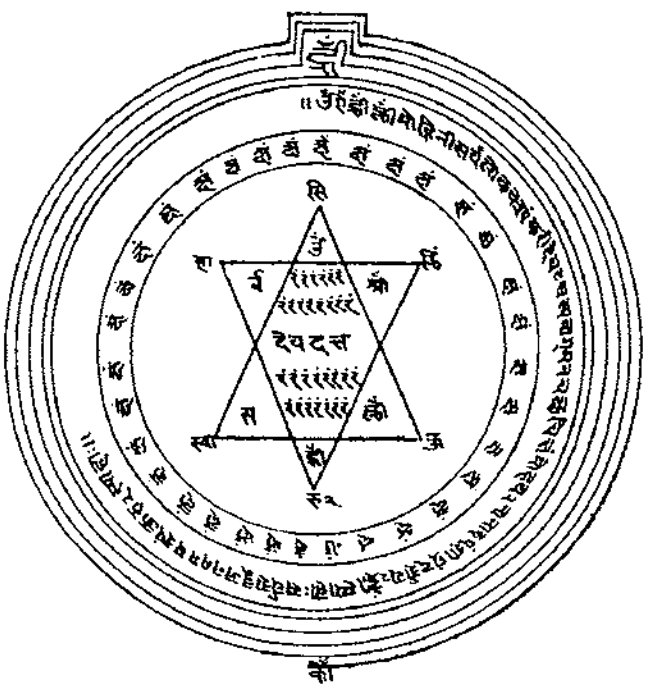

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨૭

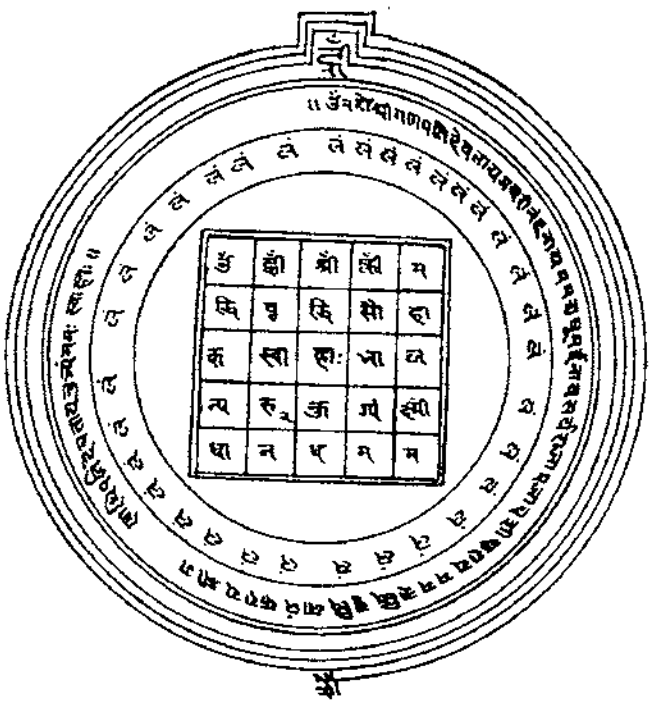

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨૮

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

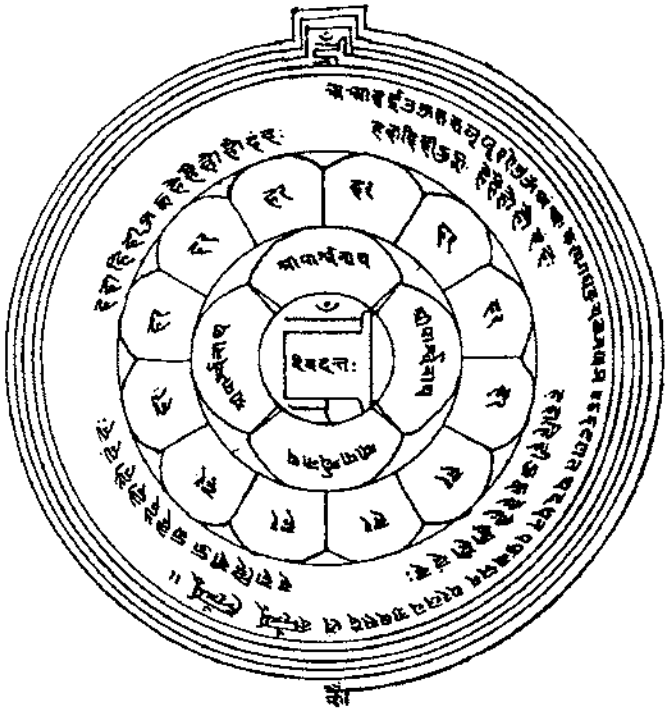

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૨૯

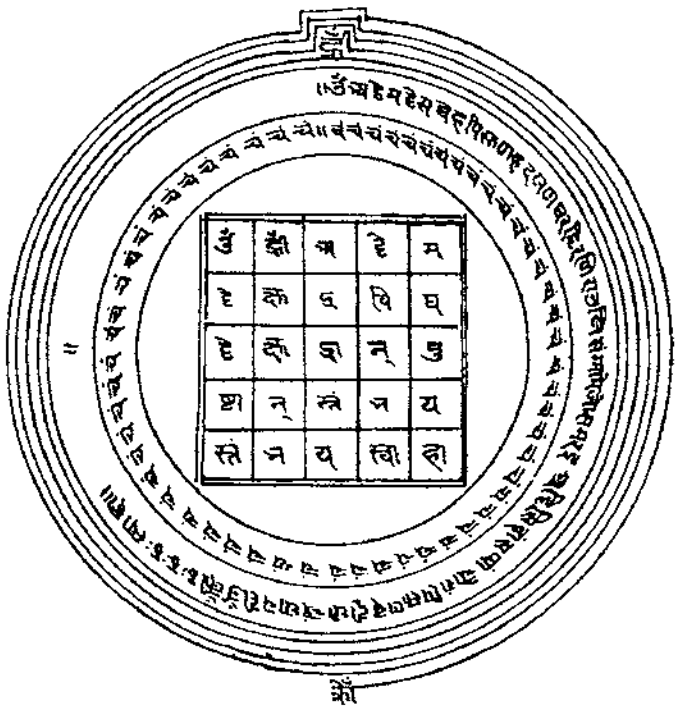

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩૦

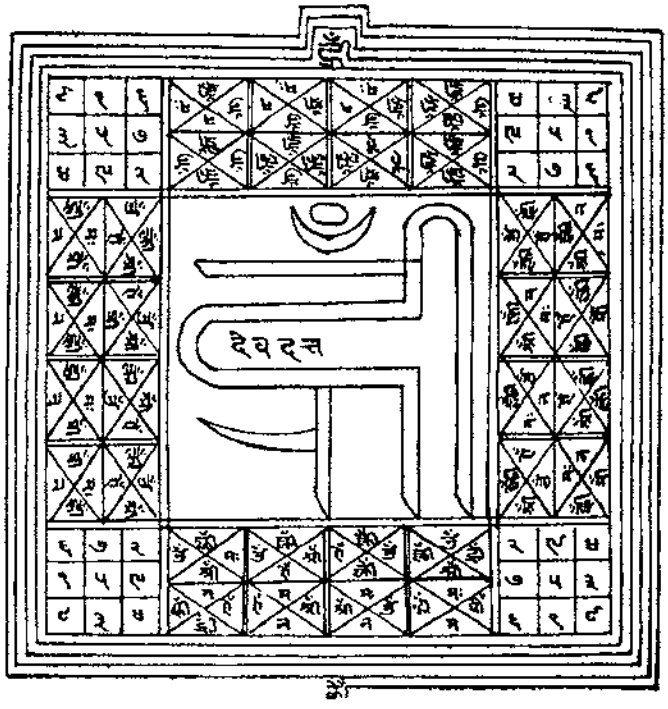

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩૧

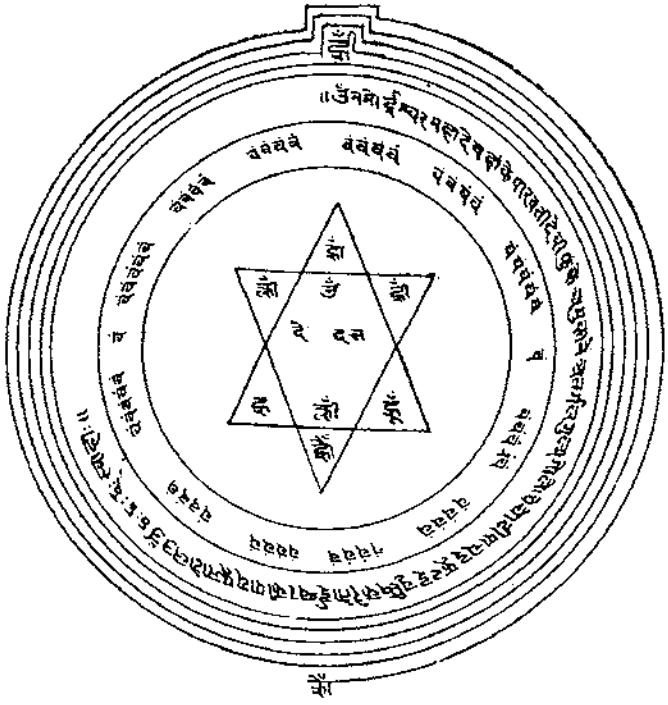

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩૨

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

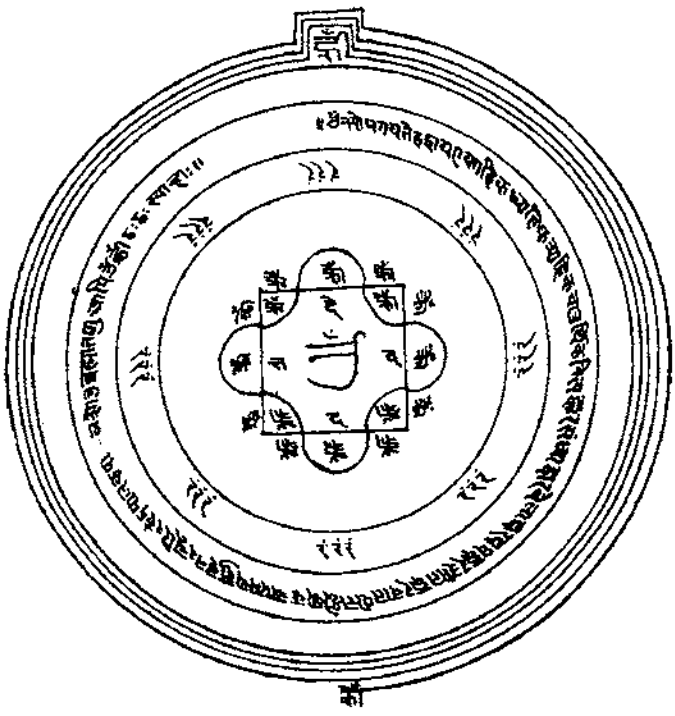

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩૩

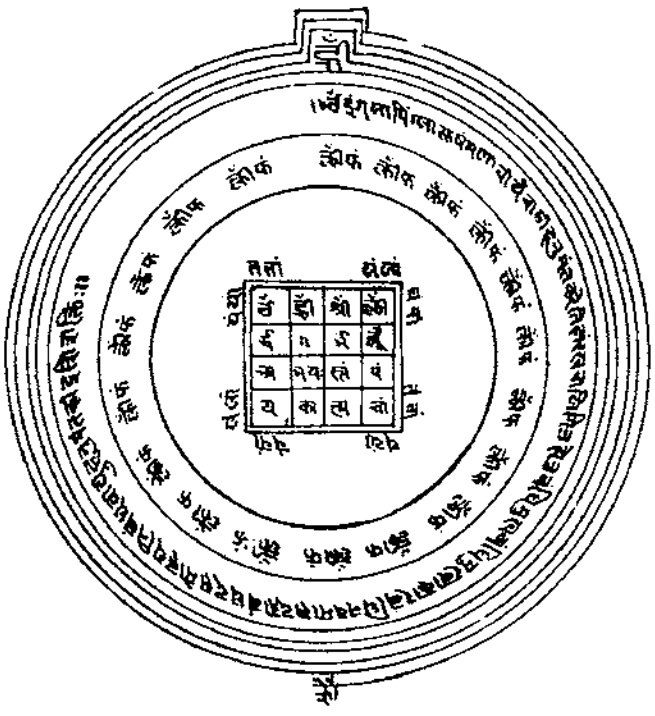

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩૪

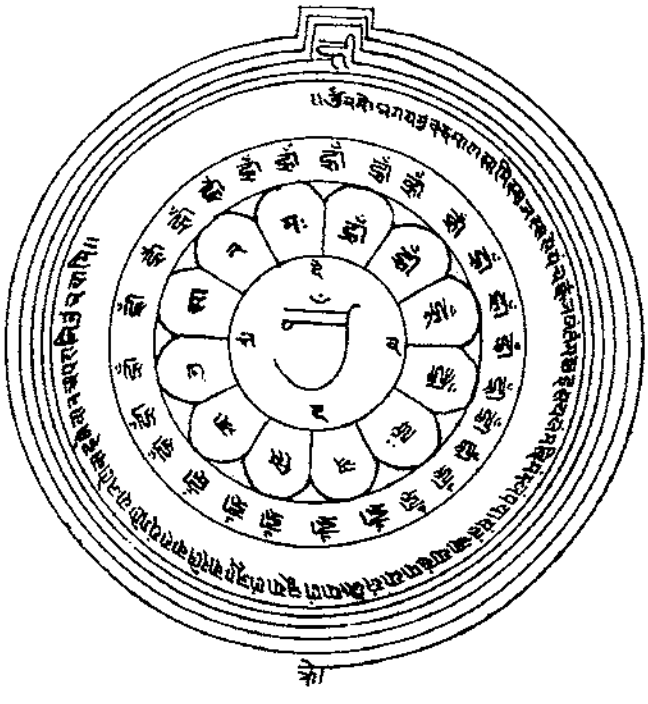

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩૫

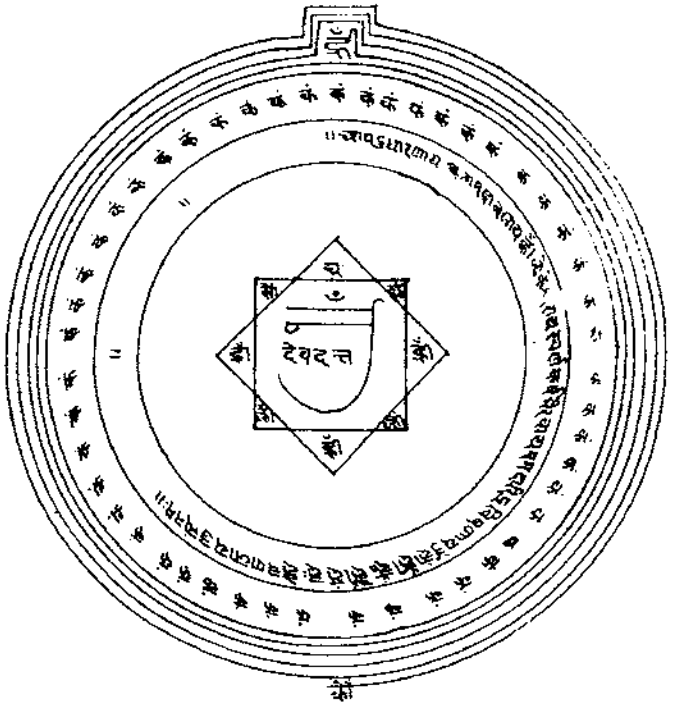

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩૬

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

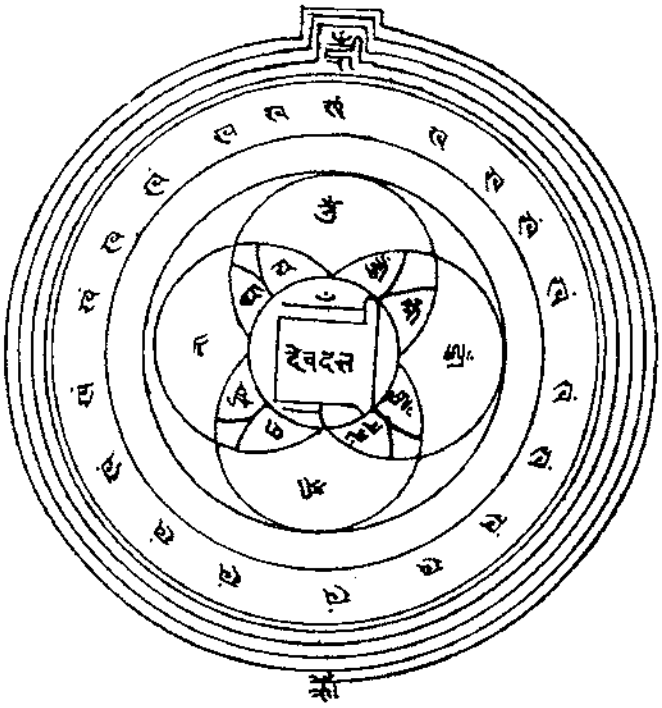

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩૭

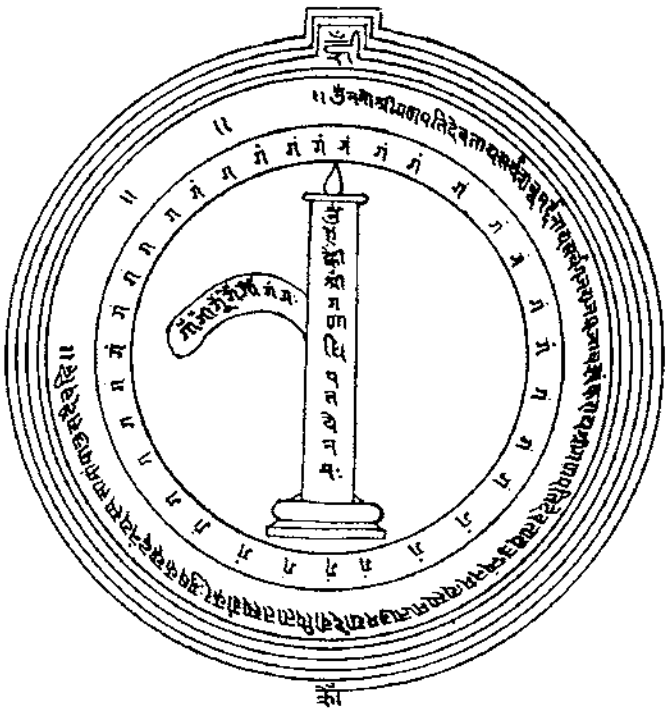

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩૮

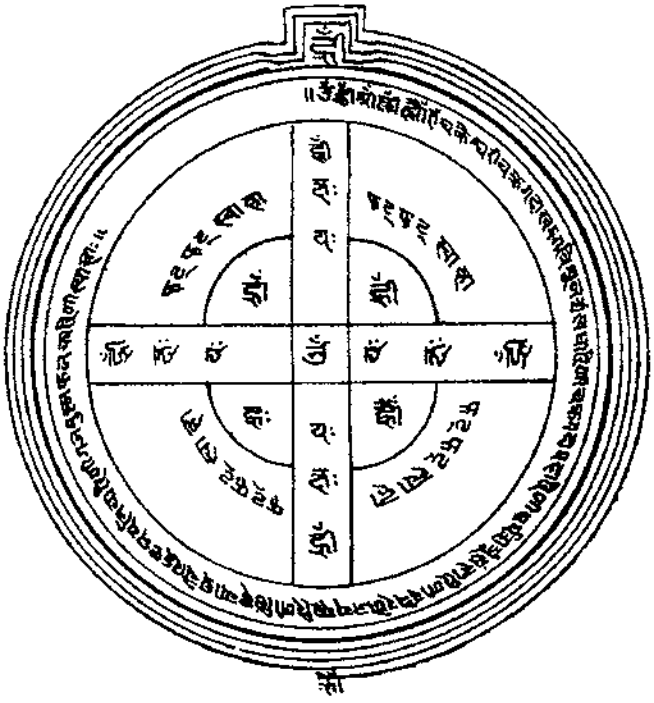

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૩૯

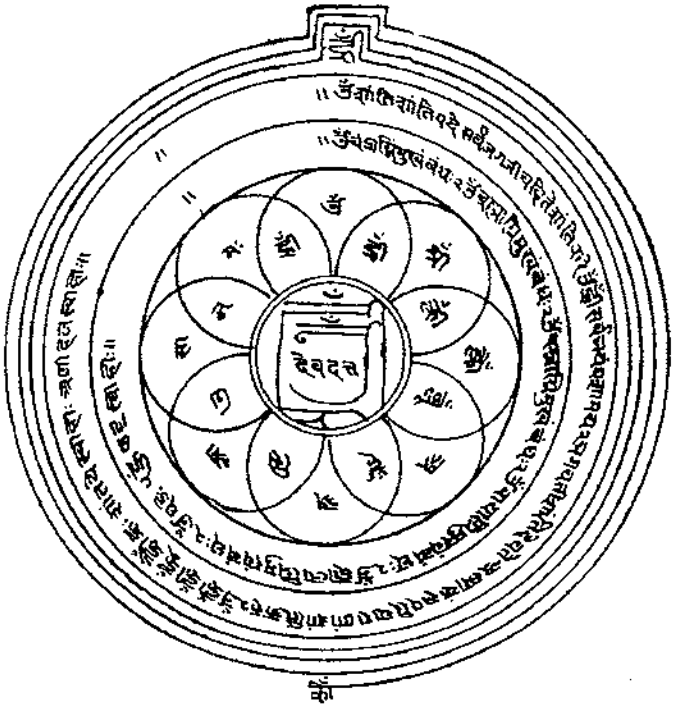

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૪૦

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

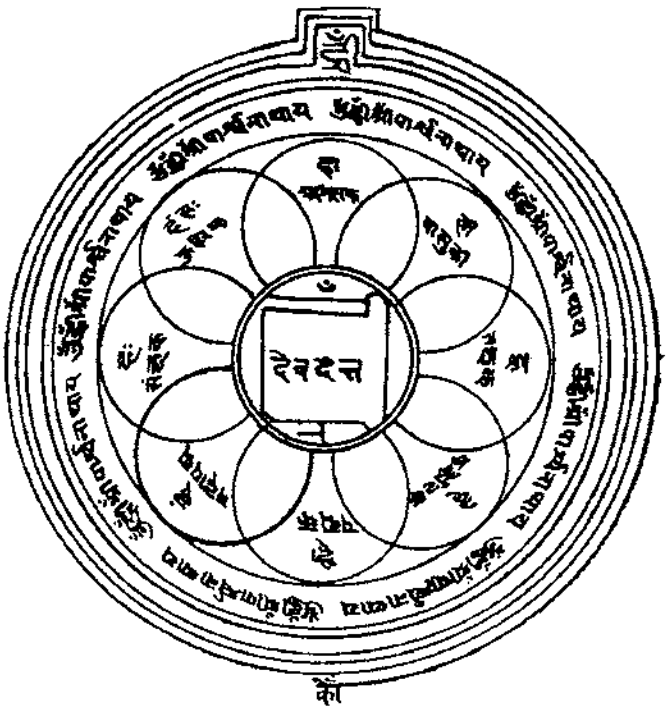

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૪૧

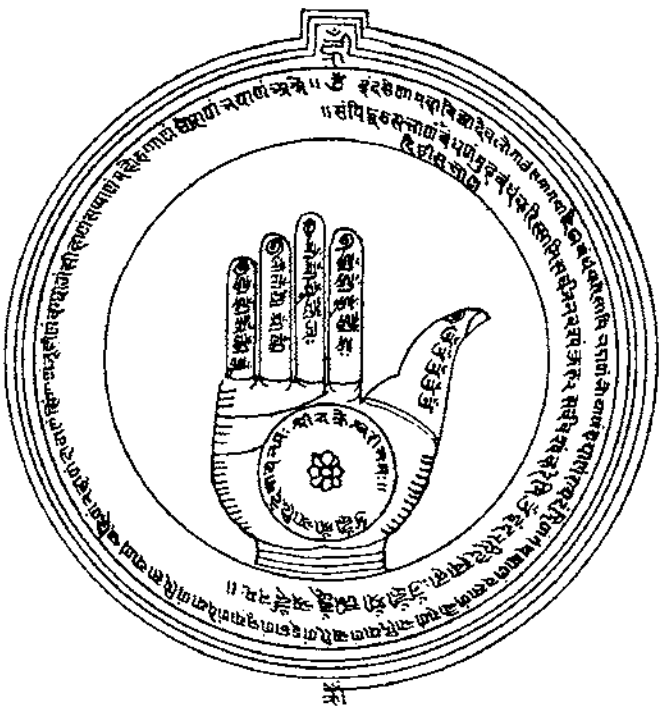

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૪૨

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૪૩

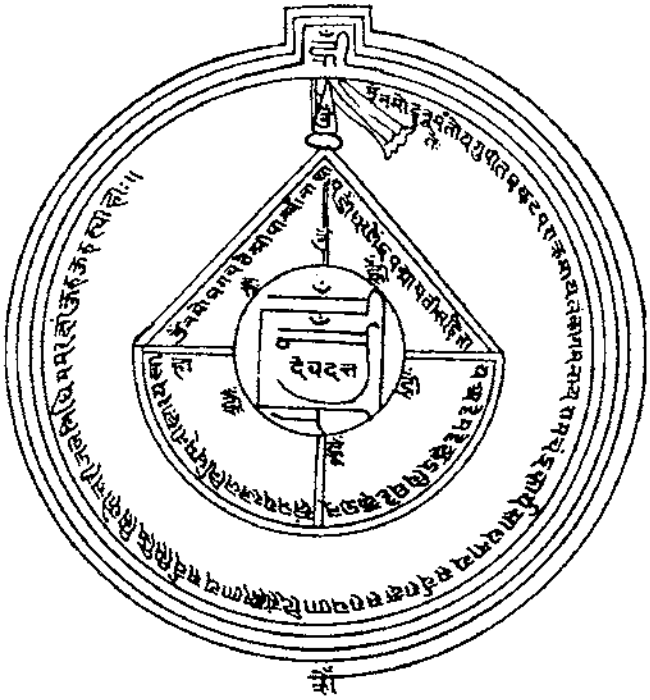

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૪૪

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

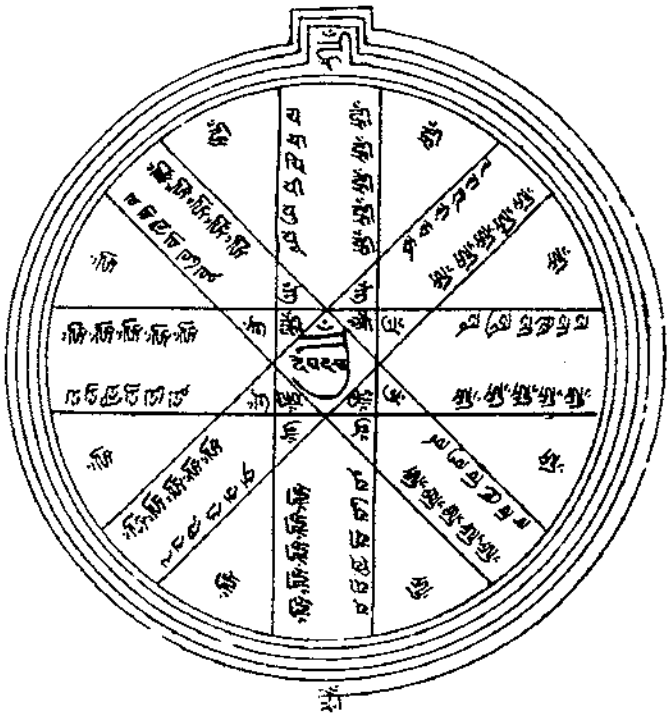

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૪૫

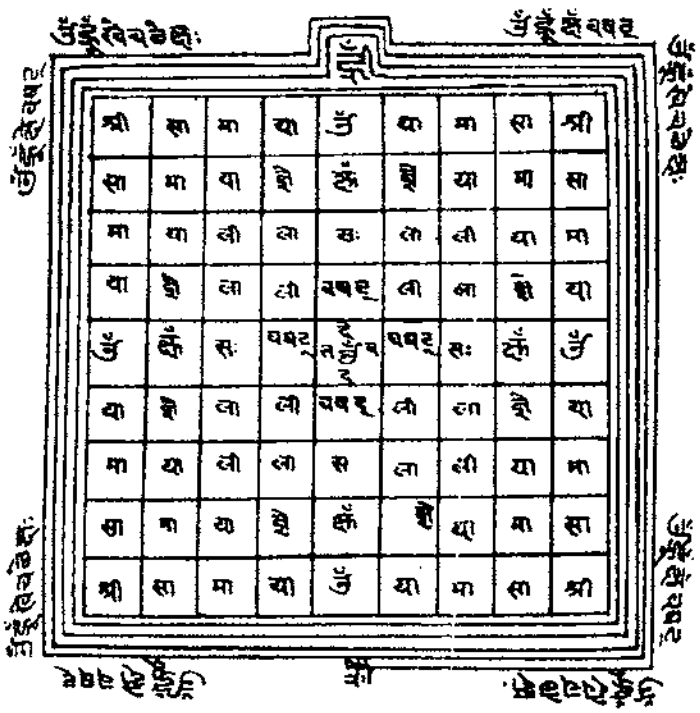

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૪૬

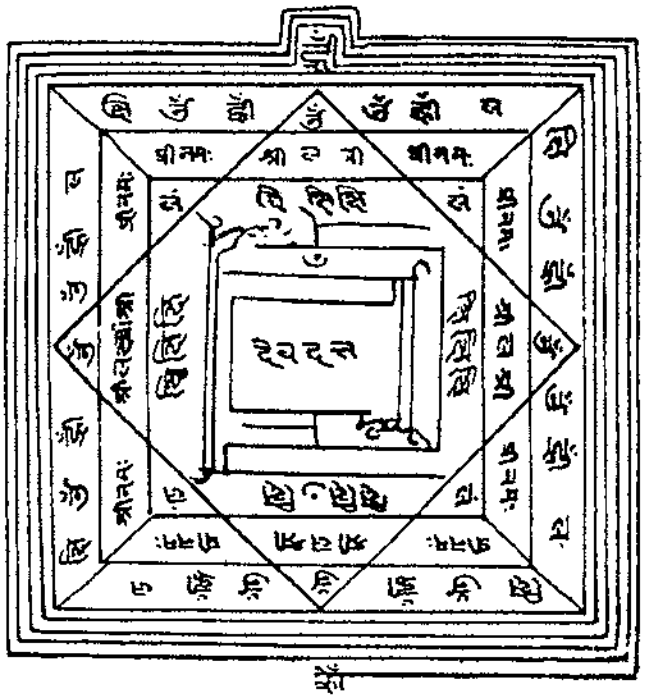

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૪૭

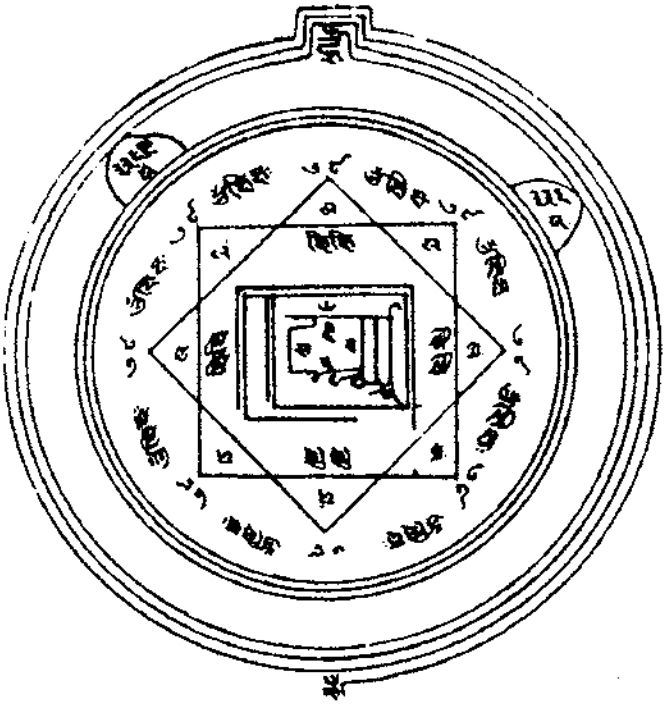

હરિભદ્રસૂરિ યંત્ર-૪૮

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

आजसे करीब १८०० वर्ष पूर्व

विक्रम की

तीसरी शताब्दि में हुए

पूज्य आचार्यदेव

मानदेवसूरिजी के पट्टधर

भक्तामर स्तोत्र रचयिता

पूज्य आचार्यदेव

मानतुंगसूरीश्वरजी म.सा.

के चरण में वंदना...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्त का जीवन
भक्ति से अजर बनता है... अमर बनता है...
अरूज बनता है और आनंदमय बनता है।

अजरता-अमरता-अरूजता और आनंदमयता
शास्त्रों के रहस्यों को
पाये बिना शक्य नहीं है।

भक्तामर में तो
जाने हुए फिर भी अनजाने
अनजाने फिर भी
जानने योग्य ऐसे
अनेक रहस्य है।

इसलिए
अपार का आभास देता हुआ

''रहस्य दर्शन''

आपको सिंधु के एक बिंदु का दर्शन करायेगा।

वंदना...

मनोरथमल कोठारी

पूज्य गुरुदेव विक्रमसूरीश्वरजी म.सा. के अनंत उपकार की स्मृति में एवं
पूज्य मातृश्री रुक्मिणीदेवी मिश्रीमलजी कोठारी की अनेक तपश्चर्या की अनुमोदनार्थे
सुपुत्र : मनोरथमल, जयन्तीलाल, सज्जनराज
पुत्रवधु : सौ. वसंतादेवी, सौ. वसंतादेवी, सौ. संतोषदेवी
पुत्री : विमलादेवी, भाग्यवंतीदेवी
पौत्र : ललीत, धीरज, दीपक, दिलीप
पौत्री : रेखा, हर्षा, वर्षा, अंजना
मनोरथ टेक्सटाईल्स, बेंगलोर (बांता-राजस्थान) ● ☎ २२६७२८/२२०५२२०

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

• रहस्य दर्शन •

- **श्री भक्तामर-स्तोत्र बहुत ही चमत्कारिक एवं प्रभावशाली काव्य-रचना है। यह स्तोत्र है या मंत्र ? स्तोत्र याने क्या ? मंत्र याने क्या ? श्री नवकार सूत्र को नमस्कार-मंत्र कहने में भी आता है, और भक्तामर काव्य को भक्तामर-स्तोत्र कहने में आता है। इन दोनों में क्या भेद समझना ?**

''प्रबंध चिन्तामणी ग्रन्थ'' के उल्लेख के अनुसार आचार्य मानतुंग सूरीश्वरजी को आदीश्वर प्रभु के जिनालय के पिछले भाग में चौंवालीस वेडीयों में जकड कर रखा गया था। उन्होनें वहीं पर भक्तामर स्तोत्र की रचना की एवं ४४ श्लोकों के प्रभाव से सारी वेड़ीयाँ एक एक कर टूटती गई एवं स्तोत्र-पाठ के पूर्ण होते ही पूरा जिनालय उस स्थान से हट कर आपके सन्मुख स्थापित हो गया। ऐसे कितने ही चमत्कार इस स्तोत्र के प्रभाव से हुए है। भक्तामर की कथाओं में ऐसे अनेक चमत्कारों का वर्णन आता है। आज तक भी भक्तामर-पाठ से अनेक चमत्कार देखने व सुनने में आते हैं। भक्तामर-स्तोत्र में अनेक चमत्कारिक मंत्रों का खजाना देखने में आता है। इस से पता चलता है कि मंत्रों के अन्दर महान शक्तिशाली एवं प्रभाविक शब्दों का समावेश होता है।

इन मंत्रों के बारे में बहुत कुछ जानने योग्य है। जिन-शासन में भी शासन की स्थापना के साथ ही मंत्रों का महत्त्व स्थापित हुआ है। नवकार नव पदों की गद्य-पद्य रचना है। नवकार सूत्र को भी श्री नवकार-मंत्र ही गिनने में आया है। यह नवकार-मंत्र सब मंत्रों में महा-मंत्र है, एवं सब मंगलों में प्रथम मंगल है। पाँच-परमेष्ठि को वन्दना एवं इन पाँचों को किये गये नमस्कार के फल का भी इसमें वर्णन किया गया है.. फिर भी इस समस्त शाश्वत रचना को नवकार मंत्र ही कहने में आया है। **''श्री नमस्कार समो मंत्रो न भूतो न भविष्यति''** ऐसा शास्त्रकार महर्षि कहते हैं। जैन-जीवन में जन्म से मरण तक के हर प्रसंग पर नवकार-मंत्र का स्मरण अनिवार्य बन गया है। जैन-जीवन इस मंत्र से ओत-प्रोत है - ऐसा कहना कोई अतिशयोक्ति नहीं होगी। वैसे तो भक्तामर-स्तोत्र भी अनेक मंत्रों से परिपूर्ण है, एवं इसे जिन-भक्ति का महान-काव्य, महान-स्तवन, एवं अद्वितीय-स्तोत्र भी कहा जाता है फिर भी भक्तामर-स्तोत्र की प्रसिद्धि स्तोत्र रूप में ही है। मंत्र-शास्त्र की दृष्टि से नवकार-सूत्र एवं भक्तामर-स्तोत्र इन दोनों रचनाओं को ''माला-मंत्र'' कहा जा सकता है। श्री नवकार महा-मंत्र पंच-परमेष्ठि के नमस्कार रूप होने से जिन-शासन के जिन-भक्ति के तमाम स्तोत्र श्री नवकार-मंत्र के विस्तार रूप ही होते है। क्योंकि उनमें अरिहंत–परमात्मा की स्तुति ही प्रमुख होती है। वैसे श्री भक्तामर-स्तोत्र - नवकार-महामंत्र का विस्तार ही है - ऐसा कहना कोई अतिशयोक्ति नहीं होगी। ''नमो अरिहंताणं'' पद का ''श्री भक्तामर-स्तोत्र'' विस्तार है, ऐसा विशेष रूप से कहा जा सकता है।

श्री नवकार मंत्र में भी पंच-परमेष्ठि को किया गया नमस्कार सर्व पापों को, सर्व-विघ्नों को एवं सर्व-दोषों को निवारण करने वाला माना गया है - एवं सर्व-मंगलों में प्रथम मंगल रूप कहा गया है, ठीक उसी प्रकार श्री भक्तामर-स्तोत्र अरिहन्त भगवान का विस्तृत नमस्कार रूप ही है, जो आठ महा-भय आदि को दूर कर बाह्य एवं अभ्यंतर लक्ष्मी को देने वाला परम-मंगल है।

- **वैसे श्री भक्तामर-स्तोत्र तो मंगलमय है ही, एवं नवकार मंत्र का विस्तार रूप ही है - ऐसा आपने बताया। फिर भी मंत्रों का जिन-शासन में स्थान-महत्त्व एवं श्री भक्तामर स्तोत्र का इसके सिवाय अन्य कौन से महा-मंत्र के साथ संबंध है ? कब से है ? और मंत्रो का कितना महत्त्व है।**

- **मंत्र जैसा दूसरा शब्द विद्या है, तो मंत्र एवं विद्या में क्या फर्क है ? मंत्र हो या विद्या पर उनसे कार्य कैसे होता है, उनको बौद्धिक एवं वैज्ञानिक तरीके से समजायें ?**

मात्र मंत्र की ही महिमा लिखने गये तो स्वतंत्र ग्रन्थ लिखना पडे। श्री नवकार-सूत्र को ही हमनें ''नवकार-मंत्र'' रूप माना है अतः **जैन शासन में अनादि अनंत काल से मंत्रों का विशिष्ट स्थान रहा है**। मंत्र जैसा ही एक दूसरा शब्द हमारे शासन में प्रसिद्ध है - ''विद्या''। शास्त्रों के प्रमाण से पता चलता है कि प्रथम तीर्थंकर श्री ऋषभदेव प्रभु की सेवा में रहे हुए नमि एवं विनमि विद्याधरों को नागराज (धरणेन्द्र) ने प्रसन्न होकर हजारों विद्यायें प्रदान की। ये सब विद्यासाधना द्वारा नमि-विनमि एवं उनके वंशजों ने अनेक चमत्कारिक कार्यो को पूरा कर अपने जीवन को सफल बनाया था। इन सभी विद्याओं की साधना एवं सिद्धि उनके जीवन में इस तरह व्याप्त हो गयी थी, कि वे विद्याधर कहलाने लगे। विद्याधर अपनी ही वंश-परम्परा को विद्यायें प्रदान करतें थें और वे उसकी सिद्धि करते थें। ऐसा उल्लेख शास्त्रों में मिलता है, **''ससाधना विद्या''** तथा **''पाठ सिद्धो मंत्र''** अर्थात् जिस को प्राप्त करने के लिए तप वगैरह की साधना करनी पडे उसे ''विद्या'' कहने में आया है, और मात्र पाठ से सिद्ध करने में आता है उसे ''मंत्र'' कहने में आया है। दोनों की अलग-अलग व्याख्या कोई विशेष लक्ष्य को लेकर ही हुई होगी... अथवा कोई काल में इन-दोनों की व्याख्या ठीक रही होगी। परन्तु उसके बाद के काल में यह बात नहीं रही है। जैसे जैन आचार्य भगवंत का परम-शक्ति स्तोत्र ''सूरि-मंत्र''

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

है वैसे ही उपाध्याय या पंन्यास-प्रवर का शक्ति-सर्जक स्तोत्र ''वर्धमान-विद्या'' कहने में आया है । शास्त्रकारों ने दोनों की साधना बताई है और साधना के बाद ही वर्धमान-विद्या एवं सूरि मंत्र फलदायी बनते हैं - ऐसा देखने में आया है । मंत्र; मात्र पाठ-सिद्ध ही हैं - ऐसी बात नहीं है, मंत्र शास्त्र में कितने ही मंत्र पाठ सिद्ध-मंत्र हैं - ऐसा बताया गया है । अतः पाठ-सिद्ध सिवाय के दूसरे मंत्र मात्र पाठ से ही नहीं अपितु साधना - वगैरह से सिद्ध होने वाले है यह तय हुआ । जैन-शास्त्रों में ''मंत्र'' एवं ''विद्या'' दोनों ही शब्द एक-दोनों के पर्यायरूप से प्रसिद्ध भी हैं । सूरिमंत्र को जैसे सूरिमंत्र कहा गया है ऐसे उनको गणधरविद्या भी कहा है । विद्या एवं मंत्र दोनो ही प्रभावशाली शब्द रचना हैं । विद्या एवं मंत्र के पठन से सामान्यतया अशक्य लगने वाले कार्य भी पूर्ण होते है । मंत्र का पाठ-करने वाले एवं स्मरण करने वालों का असंभव सा लगने वाला कार्य चमत्कार से पूर्ण हुआ ऐसा प्रतीत होता है । मंत्र एवं विद्या द्वारा चमत्कारिक कार्यो का होना दुनिया के लगभग तमाम इतिहासकार एवं हर धर्म के अनुयायी मानते है । ईसाईयों एवं मुसलमानों में भी मंत्र-शास्त्र की उपलब्धता है । आदिवासी लोगों में भी मंत्र-परम्परा चली आ रही है ।

मंत्रों के अन्दर यानि एक तरह की शाब्दिक रचनाओं में शक्तियों का संचार होना दो प्रकार से माना गया है । शास्त्रों के अनुसार आत्मा में अनंत शक्ति विद्यमान है । आत्मा इस अनन्त-शक्ति की अभिव्यक्ति मन-वचन एवं काया द्वारा करती है । जैन-परम्परा की एक महान देन है कि मन एवं वचन और उससे भी आगे आत्मा के ऊपर आवरण-रूप लगे हुए कर्म को सम्पूर्णतया-भौतिक माने गये है । मन-वचन एवं कर्मो के परमाणु समस्त ब्रह्मांड में सर्वत्र विद्यमान है । एवं बहुत ही स्वल्प-समय में पूरे विश्व में फैल जाते हैं । इन पुद्गलों की अचिंत्य शक्ति से कई चमत्कारिक कहलाने जैसे कार्य होते हैं ।

आज टेलिफोन एवं दूरदर्शन से होने वाले कार्य एक समय में मात्र मांत्रिक-सिद्धि से होते थे, आज भौतिक-विज्ञान के माध्यम से शब्द एवं रूप जन-साधारण को सुलभ हो गये हैं । ये माध्यम शब्दों को लाखों मील दूर तक पहुँचाने में सक्षम हैं; घटना-स्थल के जीवंत-चित्रण को हजारों मील दूर तक अपने अनुकूल स्थान में दिखाने की व्यवस्था करते हैं । भौतिक विज्ञान की यह उपलब्धि निर्विवाद एवं महान है - फिर भी उसमें नियम तो पदार्थ-विज्ञान का ही है ।

पिछले कुछ वर्षों से रीमोट कन्ट्रोल के द्वारा कार्य करने की शुरूआत हुई है । कोई भी अभिभावुक कार्य-स्थल से दूर रह कर समस्त क्रिया को नियंत्रित कर क्रिया को उसके अंजाम तक पहुँचाता है । इस समस्त प्रक्रिया में विज्ञान के अनेकानेक स्थूल साधनो की आवश्यकता पडती है । ठीक इसी के विपरीत इन संसाधनों का दुरुपयोग भी प्रायः होता है और दुरुपयोग होता है तो उसे रोकने का कोई उपाय नहीं है । मंत्र विज्ञान भी ऐसा ही शक्तिमान शास्त्र है । श्री उवसग्गहरं स्तोत्र में देवों को भी मानो रिमोट-कन्ट्रोल (Remote Control) के माध्यम से स्वर्ग से पृथ्वी पर लाने की असीम-शक्ति का उल्लेख था । परन्तु उसका दुरुपयोग होतें देख पूज्य आचार्य भद्रबाहुसूरीश्वरजी ने तुरंत उन शक्तियों की क्षमता को वापस ले लिया था । वैसे मंत्र विज्ञान की कार्य-कारिता में आज के वैज्ञानिक युगने अपार श्रद्धा जगाई है । आधुनिक विज्ञान वैसे आस्तिक नहीं है परन्तु उसने नास्तिकों के लिए भी मंत्रों का अर्थ प्रकट कर दिया है । विज्ञान अपनी खुद की धुन पर अभी भी ऐसे कई कार्य भौतिक-विज्ञान के माध्यम से कर रहा है ऐसा प्रतीत होता है । जैसे-जैसे विज्ञान प्रगति करता रहेगा वैसे-वैसे मंत्रों के अर्थ और मंत्रों की महत्ता एवं शब्दों की पुद्गलों की अनंत-शक्ति जन-सामान्य के समझ में आयेगी । पुद्गलों की अनंत-शक्ति, संकल्प की महान-शक्ति एवं आत्मा की अनंत-शक्ति, एक धारा में स्थित हो कर अगम्य एवं अशक्य कार्य कर सकती है ।

मंत्र-वाद के द्वारा देवों की दुनिया (देव-लोक) में संदेश अवश्य पहुँचता है । इस संदेश के द्वारा जब भी कोई देवलोक के देव संदेश भेजने वाले यानि मंत्र-तंत्र-यंत्र या स्तोत्र के आराधक पर प्रसन्न होते हैं, तब देवता अपनी अलौकिक शक्ति के माध्यम से आराधक-साधक के अपेक्षित-कार्य एवं उनके मनोवांछित को पूर्ण करते हैं । कई मंत्र ऐसे हैं जिसे हम देवों के कोर्ड-वर्ड (Code Word) भी कहें तो कोई अतिशयोक्ति नहीं होगी । **एक विचार ऐसा भी आता है कि जो; शब्दो या पद, आराधक की शक्ति-शब्द एवं मन के पुद्गलों की शक्ति से कार्य करते है, वे मंत्र हो सकते है और जो शब्द या पद देवताओं को आकर्षित कर उनके द्वारा कार्य पूर्ण कराते हैं, वह विद्या हो सकती है** । यह कुछ भी हों किन्तु इन सम्पूर्ण प्रक्रियाओं के द्वारा असाध्य एवं अशक्य लगने वाले कार्य पूर्ण एवं सिद्ध होते हैं; यह बात निर्विवाद है । चाहे मंत्र कहो या विद्या परन्तु अपने से दूर रहे हुए देव-लोक के देवताओं द्वारा अदृश्य-तरीके से कोई चीज प्राप्त करना या कार्य का पूर्ण होना, यह महान शक्ति का द्योतक है । मंत्र या विद्या का चाहे जितना रहस्य प्रकाशित भले ही हो फिर भी प्रकाशित से अप्रकाशित-रहस्य अधिक ही रहेगा ऐसा प्रतीत होता है ।

मंत्र या विद्या, मात्र भौतिक-लाभ ही प्रदान करते हैं ऐसी बात नहीं है । आत्म-शक्ति को प्रकट कर आत्मा को भौतिक आकर्षणों से दूर कर; विरागी एवं वीतरागी बना कर मोक्ष भी प्रदान करते हैं । मोक्ष न मिले तब तक साधक को परम-प्रसन्नता एवं परमानंद की सहज प्राप्ति कराते हैं । जब मंत्रों के द्वारा ध्यानमयी-साधना में साधक आगे बढता है तो अनाहत-नाद का अनुसंधान होता है उस समय साधक पर कैसी भी भीषण गर्मी एवं कडकडाती ठंड भी बेअसर हो जाती है । साधक इच्छानुसार चाहे पर्वत हो या समुद्र उसे अनुपम-शक्ति के द्वारा लांघ सकता है और साधक को आत्मा का नैकट्य प्राप्त हो कर साक्षात्कार हो जाता है ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

मंत्र एवं विद्या का तथा योग साधना और आत्म-साधना का फल आखिरकार एक रूप हो जाता है, अतः मंत्र-शास्त्र परम-श्रद्धा के योग्य तो हैं ही साथ ही आदरणीय एवं आचरणीय भी है । जिन शासन में मंत्रो एवं विद्याओं का प्रचलन अनादिकाल से है । भुक्ति एवं मुक्ति, प्रेय एवं श्रेय सब की सिद्धि मंत्रो से होती है । अतः जैन शासन में मंत्रो का अत्यंत गौरवपूर्ण स्थान है । मंत्रो की आराधना के बिना जीवन की आराधना अपूर्ण सी रह जाती है ।

●●● श्री नवकार-मंत्र के विस्तार रूप में रहा हुआ श्री भक्तामर-स्तोत्र जिन-शासन के गूढ-रहस्य एवं शक्तिशाली "सूरिमंत्र" के साथ भी जुडा हुआ है । जिन-शासन के तमाम आचार्य भगवंत सूरिमंत्र की नित्य त्रि-काल आराधना-साधना के साथ जप करते हैं उसी सूरिमंत्र की महान-शक्ति का समावेश भक्तामर की गाथा क्रमांक १२ से १९ एवं २१ से २६ में किया गया है । कहने का तात्पर्य यह है कि महान कारुणिक प.पूज्य आचार्य भगवंत मानतुंगसूरीश्वरजी महाराजने सूरि-मंत्र की आराधना एवं साधना, जो पूज्य आचार्य भगवंतों तक ही सीमित है, उसकी श्रावक द्वारा साधना की जा सके, इस दूर-दृष्टि से ऐसे मंत्रों का समावेश भक्तामर के श्लोकों में किया है । अतः सामान्य श्रावक भी इसके आराधना-साधना एवं पठन-पाठन से सूरिमंत्र की प्रसादी पा सकता है । सूरिमंत्र की आराधना से प्राप्त होने वाला फल प्राप्त कर सकता है ।

● श्री भक्तामर-स्तोत्र की १२ गाथा से २० गाथा तक में महा-विद्याओं का होना स्पष्ट रूप से सूरि-मंत्र कल्प में लिखने में आया है ।

आचार्य प्रवर पू.सिंह-तिलकसूरिजी द्वारा विरचित "मंत्रराज रहस्य" भक्तामर की गाथा नं १३ से ३९ तक आठ महा-विद्याओं की साधना विधी बताई गयी है । विद्याऐं निम्न प्रकार से दर्शाई गयी है ।

(१) बंध मोक्षिणी विद्या (२) पर-विद्या छेदिनी विद्या (३) सारस्वत विद्या (४) रोगापहारिणी विद्या (५) विषापहारिणी विद्या (६) श्री श्रीसंपादिनी विद्या (७) दोष निर्नाशिनी विद्या (८) सकल अशिवोपशमनी विद्या

वैसे आचार्य प्रवर पू. गुणाकरसूरिजी ने भक्तामर-स्तोत्र के कल्प के अनुसार आठ महा-विद्यायें निम्नोक्त क्रम से भक्तामर के श्लोकों के साथ जोडी हैं ।

गाथा १२ वीं श्री सारस्वत विद्या....
गाथा १३ वीं श्री रोगोपहारिणी विद्या....
गाथा १४ वीं श्री विषापहारिणी विद्या....
गाथा १५ वीं श्री बंध मोक्षिणी विद्या....
गाथा १६ वीं श्री श्रीसंपादिनी विद्या....
गाथा १७ वीं श्री पर-विद्या उच्छेदिनी विद्या....
गाथा १८ वीं श्री दोष निर्नाशिनी विद्या....
गाथा १९ वीं श्री अशिवोपशमनी विद्या....

गोमुख यक्ष

यही अनुक्रम आचार्य-प्रवर श्री जिनप्रभसूरीश्वरजी कृत **"बृहत श्री सूरिमंत्र कल्प"** के विवरण के साथ मेल खाता है ।

परंतु श्री संपादिनी एवं दोषनिर्नाशीनी इन दोनों विद्यामें गुणाकरसूरिजी एवं सिंहतिलकसूरिजी दोनों से आचार्य जिनप्रभसूरिने एक ऋद्धि पद कम दिया है ! अशिवोपशमनी विद्यामें सिंहतिलकसूरिजी नव ऋद्धि पद दिखाते है ! गुणाकरसूरिजी आठ ऋद्धि पद दिखाते है, पर जिनप्रभसूरिजी ने सिर्फ पांच पद दिया हो ऐसा मुद्रितसूरिमंत्र कल्प पृ. ८३ से मालूम होता है । पर यह मुद्रण दोष हो शकता है क्योंकि जिनप्रभसूरिजी कल्प में आगे लिखते है कि अशिवोपशमनी विद्या के प्रत्येक पद का संबध प्रातिहार्यों के साथ करना चाहिए । प्रातिहार्यों की संख्या आठ है । अतः जिनप्रभसूरिजी को भी आठ ऋद्धि पद की अशिवोपशमनी विद्या मान्य होगी एसा मालूम होता है ।

आचार्य जिनप्रभसूरिजी ३२ ऋद्धि पदों की भी अशिवोपशमनी विद्या मानते है ।
श्री सूरिमंत्र के अन्य कल्पकारों ने भी इसी अनुक्रम से आठ महा-विद्याये बताई हैं ।
आचार्य प्रवर श्री राजशेखर सूरिजी ने जो पाठ दिया है, वह शब्दशः भाषान्तर के साथ यहाँ देने में आता है ।

"एवं तपसा जपेन होमेनाराधिते प्रथमपीठे आचार्यः "सारस्वत, रोगापहारिणी, विषापहारिणी, वन्धमोक्षिणी, श्री संपादिनी, परविद्याच्छेदिनी, दोषनिर्नाशिनी, अशिवोपशमिनी" एता अष्ट महासिद्धीः स्वस्य परस्य वा साधयति । कोऽर्थः यदा स्वस्य परस्य वा सारस्वतमुत्पादयितुं, रोगं हर्तुं, विषं हर्तुं; बन्धं मोक्षयितुं, श्रियं कर्तुं, कार्मणादि हर्तुं दोषं नाशयितुं मरकमुपशमयितुमीहते तदा प्रथम-पीठं स्मरेत्, सिद्धिः स्वल्पयापि स्मरणया । आभिरेवाष्टाभिर्विद्याभिः श्री मानतुङ्ग सूरिणा "यैः शान्तराग इत्यादि "जलभार नमैः"

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

इत्यन्तानि अष्टौ काव्यानि महा विद्या गर्भितानि दृव्यानि । तानि अष्टौ ''ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृतावकाशम्'' इत्यादिना नवमेन काव्येन सहितानि प्रातः प्रात र्यः पठेत् स सारस्वतादीः पूर्वोक्ता अष्टौ सिद्धीः प्राप्नोति स्वयं, परं च प्रापयति ।''

● इस प्रकार विद्या एवं उप-विद्या के साथ होम करना, आहुति एवं होम करते वक्त मंत्रोच्चार के साथ देवता का नाम यथा-योग्य लेना । इस रीति से तप-जप एवं होम के साथ सूरि-मंत्र की पहली पीठिका की आचार्य भगवंत आराधना करते हैं (सिद्ध करते हैं) तब सारस्वत, रोगापहारिणी, विषापहारिणी, बन्ध मोक्षिणी, श्री संपादिनी, परविद्याच्छेदिनी, दोषनिर्नाशिनी एवं अशिवोपशमनी, ये आठ महा विद्यायें स्व एवं पर के लिए साध सकते हैं । इसका क्या अर्थ है ?

जब अपने या दूसरों के लिए सारस्वत (बुद्धि-वर्धन) की इच्छा हो...
जब अपने या दूसरों के रोग-निवारण (हरण) की इच्छा हो...
जब अपने या दूसरों के विष को दूर करने की इच्छा हो... अपने या पर के बंधनों को दूर करने की इच्छा हो... अपने या पर के काम के लिए श्री लक्ष्मी संपादन करने की इच्छा हो...
जब अपने या दूसरो के कार्मण आदि दोष-निवारण की इच्छा हो...
जब मरकी आदि महामारी के दोष को उपशमन करने की इच्छा हो...

''तब प्रथम पीठिका का स्मरण करना... सिर्फ अल्प स्मरण मात्र से ही सिद्धि प्राप्त होती है । आचार्य प्रवर श्री मानतुंग सूरीश्वरजी ''यैः शान्तरागः रुचिभिः'' इत्यादि श्लोक से ''जलभार नम्रैः'' अंत तक के बारह से उन्नीसवें श्लोक तक आठ श्लोकों में आठ-महाविद्याओं को काव्य में गर्भित किया है । ये आठ श्लोक ''ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृतावकाशं'' इस नौंवें काव्य सहित जो भव्यात्मा प्रातः काल की शुभ-वेला में पढेंगे, स्मरण करेंगे उन्हें सारस्वत आदि पूर्वोक्त आठ महा-सिद्धि स्वयमेव प्राप्त होगी... एवं वे दूसरों को भी आठों महा-सिद्धि प्राप्त करा सकेंगे ।''

ऐसा ही उल्लेख अंचलगच्छीय मेरूतुंगाचार्यजी ने भी किया है । श्री भगवती-पद्मावती माता की कृपा एवं महान वरदान प्राप्त श्री खतरगच्छ के प्रसिद्ध आचार्य श्री जिनप्रभसूरिजी ने भी भक्तामर की इन आठ गाथाओं की महिमा गायी है ।

''अथवा यैः शांतराग रुचिभिः इत्यादिको ज्ञानं यथा त्वयि विभाति एतावदन्तः स्तवो नित्यं भणनीयः । सर्वेषाम् (परेषाम) आत्मनः सदा शान्तिकम् । अयमेव श्री पुण्डरिकादेशो अति स्पष्टः गणधरविद्यागर्भितं वृत्ताष्टकम् इदं प्रातरेव भणनीयम् नान्यवेलायाम्''

उपरोक्त पंक्तितओं में आचार्य प्रवर ने स्पष्ट शब्दो में उल्लेख किया है कि ये आठ-गाथा स्पष्ट रूप से पुण्डरिकादेश है एवं सूरि-मंत्र से गर्भित है । इस लिए इन गाथाओं का पाठ प्रातः काल में ही करें, दूसरे काल में इसका पठन सर्वथा वर्जित है ।

वैसे सूरि-मंत्र के चार-चार कल्पों में आठ या नौ गाथाओं की अनुपम-महिमा का वर्णन किया गया है । इस दृष्टिकोण से गाथा (क्र. १२ से २० तक) अत्यंत महत्त्वपूर्ण हैं । श्री सोमसुंदर गणि के शिष्य महोपाध्याय हेमहंस गणि ने भी इन नौ गाथाओं का महात्म्य दिखाया है ।

आपने इन नौ श्लाकों के ३६ पादों की पादपूर्ति रूप (३८) अडतीस गाथा का साधारण जिन स्तवन बनाया है । वे भी लिखते है कि

''भक्तामर मध्य गतानि यानि; वृत्तानि नव सातिशयान्यतीव;
एकैक तच्चरणरूपसमस्याडहं स्वस्याश्रयैव स्थिति जुषैव नुवामि

(जैन स्तोत्र संचम तृतीय विभाग पृ. ७२)

यह गाथाएं पुंडरिक आदेश वाली होने से अत्यंत रहस्य पूर्ण है । इन गाथाओं के मंत्रों का रहस्य आचार्य भगवंत सुयोग्य शिष्यको ही देते है । पर इनकी विशेष आम्राय विगरह लिख नहीं शकते है । योग्यता आये बिना सब जान लेने का कूतुहल कुपथ गामी बना शकता है । शास्त्रों के रहस्यों को जिस किसको कह देने की वृत्ति से गुरूको भी दोषित बनना पडता है । संपूर्ण भक्तामर का पाठ करने की जिनमें क्षमता नहीं है उन्हें भी इन नौ गाथाओं का पाठ अवश्य करना चाहिए । सूरिमंत्र के आराधक आचार्य भगवंत को तो इन नौं गाथा का पाठ अवश्य करना चाहिए । जिन्हें सिर्फ इन नौं गाथा का पाठ करना है उन्हें सुबह १२-०० के पहले ही पाठ कर लेना चाहिए । विशेष आराधना-साधनाके अनुष्ठान के बिना इन गाथाओं का पाठ अन्य किसी समयमें नहीं करना चाहिए । पू. गुरूदेव विक्रमसूरीश्वरजी म. की निश्रामें इन नौं गाथाओं का लघु भक्तामर पूजन संकलित किया गया था । यह पूजन लघु पूजन होने पर भी महाप्रभाविक पूजन है । यह पूजन भी सुबह १२-०० के पहले ही पूर्ण हो ऐसा ही पढाया जाता है ।

इन महान एवं महाप्रभाविक सूरिमंत्र का तो भक्तामर स्तोत्र के साथ संबध है । पर जैन मंत्रविश्व के चमत्कारीक श्री चिंतामणी मंत्र का भी भक्तामर स्तोत्र में संबंध है । अतः भक्तामर महामंत्रो से विभूषित है ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

• अति प्राचीन अति प्रभाविक मंत्र •

भक्तामर के यंत्र-साधन विभाग में प्रत्येक गाथा संबंधित मंत्र दिये गये हैं । ये सब मंत्रो से भी पुराणे मंत्र पू. गुणाकरसूरीश्वरजी म.सा.ने अपनी टीका में दिये है । श्री भक्तामर स्तोत्र के संबंध में प्रसिद्ध होनेवाली हिंदी पुस्तिका में हमने कहीं भी इस मंत्रो को देखा नहीं है । अतः यहाँ इन मंत्र को प्रकाशित करना उचित समझा है । गुजराती भाषी महानुभावों से भी अनुरोध है कि वे इस विभाग में से इस मंत्रो के विधानों को पढ लें । पू. आ. देव गुणाकरसूरीश्वरजी म.सा.ने चुंवालीस ४४ गाथाओं पर आधारित कुछ उन्नीस (१९) मंत्र दिये हैं । आठ भयों का निवारण करने के लिए गाथा नंवर चौंतीस (३४) से (४२) विआलीस तक की गाथाओं को ही मंत्र माना है । अतः उन गाथाओं के मंत्र की आवश्यक्ता ही नहीं है । उन्नीस (१९) मंत्र में से कुछ मंत्र का विधान हमने ''आराधना रहस्य'' में विस्तार से दिया है । फिर भी वे सारे मंत्र यहाँ पुनः एक दफे और प्रकाशित कर रहे हैं ।

पू. गुणाकरसूरीश्वरजी म.सा. के भक्तामर स्तोत्र के सारे मंत्र प्राचीन मंत्र है । अतः अन्य ग्रंथो में भी उस मंत्रो का विशेष विधान - विशेष कल्प मिलता है । आपने तो टीका में वहुत संक्षेप से ही फल श्रुति का वर्णन किया है । फिर भी अन्य ग्रंथो से अनुसंधान करके यहाँ हो सके इतना विस्तृत वर्णन दिया है ।

● मंत्र-१ ''सर्वविपद्हारी महामंत्र''

''ॐ नमो वृषभनाथाय, मृत्युञ्जयाय, सर्वजीवशरणाय, परमपुरूषाय, चतुर्वेदाननाय, अष्टादशदोषरहिताय, अजरामराय सर्वज्ञाय, सर्वदर्शिने, सर्वदेवाय, अष्टमहाप्रातिहार्यचतुस्त्रिंशद- तिशयसहिताय, श्रीसमवसरणे द्वादशपर्षद्वेष्टिताय, दानसमर्थाय, ग्रह - नाग - भूत - यक्ष - राक्षस वशङ्करकाय, सर्वशान्तिकराय, मम शिवं कुरू कुरू स्वाहा ।।''

– इस मंत्र को भक्तामर स्तोत्र के जाप्य मंत्र के रूप में इस ग्रंथ में दिया है । इस मंत्र के जाप करने के पूर्व श्री भक्तामर-स्तोत्र की पहली एवं दुसरी दोनों गाथा की एक माला फेरनी चाहिए । वाद में तीनों ही संध्या में यह मंत्र एक सो आठ दफे गिनना चाहिए । सवा लाख मंत्र पूर्ण हो, वहाँ तक यह क्रम जारी रखना चाहिए । गाथा क्रमांक चार का भी मंत्र यह ही है ।

● मंत्र - २ ''जयप्रद मंत्र''

ॐ ह्रां ह्रीं ऋषभशान्ति धृति कीर्ति कान्ति बुद्धि लक्ष्मी ह्रीं अप्रतिचक्रे ! फट् विचक्रायै स्वाहा । शान्त्युपशान्तिसर्वकार्यकरी भव देवि ! अपराजिते ॐ ठः ठः स्वाहा ।।'' - (१) यह मंत्र का जाप राज्यदरबार में सफलता पाने के लिए, (२) वादी के साथ वाद में सफलता पाने हेतु.. (३) दुश्मन का सैन्य आ गया हो, तो विजय पाने के लिए किया जाता है । इस मंत्र की विधि भी आगे के मंत्र जैसी समझ लेनी चाहिए । यह सातवीँ गाथा का मंत्र होने से सातवीँ गाथा की माला फेरनी चाहिए ।

● मंत्र - ३ ''सर्वरक्षाकर यंत्र''

''ॐ ह्रीं जृं श्रीचक्रेश्वरी मम रक्षां कुरू कुरू स्वाहा ।।''

यह मंत्र वहुत प्रभावशाली मंत्र प्रतीत होता है । स्तोत्र अधिष्ठायिका से सीधा ही संबंधित मंत्र है । उसका जाप भी नौंवीँ गाथा के एकसो आठ जापपूर्वक ही करना चाहिए । पू. उपाध्याय मेघविजयजी महाराजने ''**आँ**'' को श्री चक्रेश्वरी देवी का वीज माना है । संयोग से इस नौवीँ गाथा से तीनवार ''आँ'' वीज पढा जा सकता है ।

● मंत्र - ४ ''सर्व सिद्धिकर मंत्र''

''ॐ ह्रीं नमो अरिहंताणं सिद्धाणं सूरीणं उवज्झायाणं साहूणं मम ऋद्धि - वृद्धि समीहितं कुरू कुरू स्वाहा ।।''

इस मंत्र को तो हमने समस्त भक्तामर-स्तोत्र का ही मंत्र मान लिया है । अतः मंत्र का महत्त्व तो समझ में आ ही जा सकता है । इस मंत्र के अन्य कल्पो में त्रिकाल सामायिक में यह जाप करने का विधान है । पूरा सामायिक ही यह मंत्र गिनते रहना चाहिए । कम से कम ईक्कीस दिन तक इस प्रकार से जाप करना चाहिए । वाद में प्रतिदिन वत्तीस दफे जाप करें तो (१) लक्ष्मी प्राप्ति,

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(२) महान सिद्धि प्राप्त हो सकती है । अतः यह मंत्र सिद्धिकर मंत्र कहा जाता है । और एक कल्प में उनको ३२०० दफे गिनकर सिद्ध करने का विधान है । और भी आम्नाय इस मंत्र की हो सकती है !

● मंत्र - ५ ''सारस्वत विद्या''

''ॐ ह्रीँ चउद्दसपुव्वीणं, ॐ ह्रीँ पयाणुसारीणं, ॐ ह्रीँ एगारसंगधारीणं, ॐ ह्रीँ उज्जुमईणं, ॐ ह्रीँ विउलमईणं नमः स्वाहा - यह मंत्र के जाप से सरस्वती देवी प्रसन्न होती है और विद्या की वृद्धि होती है । पहले बारहवीँ गाथा की माला फेरनी चाहिए । रेशमी श्वेत-शुद्ध वस्त्र पहनकर स्फटिक की माला से एकसो आठ दफे जाप करना चाहिए ।

यहाँ से प्रारंभ होते आठ मंत्र आठ महाविद्या है भक्तामर की गाथा १२ से २० तक का पाठ महान प्रभाव पूर्ण है ये गाथाएँ सूरिमंत्र युक्त है । इन गाथाओं का सामान्य कल्प यहाँ है पर विशेष कल्प सूरिमंत्र के आराधक आचार्य भगवंतो से ही मिलाना चाहिए । मंत्र शास्त्र की मर्यादा है अतः हम यहाँ उनका विशेष विवेचन नहीं करते हैं । वर्तमान काल में भी कल्पवृक्ष जैसा कार्य यह महाविद्याओं से हो सकता है !

● मंत्र - ६ ''रोगापहारिणीविद्या''...

''ॐ ह्रीँ आमोसहिलद्धीणं, ॐ ह्रीँ विप्पोसहिलद्धीणं, ॐ ह्रीँ खेलोसहिलद्धीणं, ॐ ह्रीँ जल्लोसहिलद्धीणं, ॐ ह्रीँ सव्वोसहिलद्धीणं नमः स्वाहा ..'' – प्रथम तेरहवीँ गाथा की माला फेरने के बाद इस विद्या का जाप (सुबह - दोपहर और शाम को) त्रिसंध्या को १०८ दफे करना ।

● मंत्र - ७ ''विषापहारिणी विद्या''

''ॐ ह्रीँ आसीविसलद्धीणं, ॐ ह्रीँ खीरासवलद्धीणं, ॐ ह्रीँ महुयासवलद्धीणं, ॐ ह्रीँ अमिआसवलद्धीणं नमः स्वाहा ।।'' -- यह मंत्र के जाप के पूर्व चौदहवीं गाथा की माला फेरनी चाहिए और उसके बाद इस विद्या का (१०८) एकसौ आठ दफे जाप करने का विधान है । यदि किसी भी मनुष्य को जहर चढा हो तो उसे १०८ दफे इस मंत्र से मंत्रित पानी पिलाने से जहर उतर जाता है ।

● मंत्र - ८ ''त्रिभुवनस्वामीनी विद्या''

''ॐ ह्रीँ श्रीँ क्लीँ असिआउसा चुलु चुलु कुलु कुलु मुलु मुलु इच्छियं मे कुरू कुरू स्वाहा ।।'' - इस मंत्र के जाप के पहले चौदहवीँ गाथा की माला फेरनी चाहिए । इस के बाद प्रवाल की माला से प्रतिदिन तीन हजार इस मंत्र का जाप करने से सभी इच्छित वस्तु की प्राप्ति होती है ।

इस मंत्र का सवा लाख जाप कर के मंत्र को सिद्ध करें । पश्चात् पुत्र अथवा सम्पदा प्राप्ति के लिए मन में दृढ संकल्प करके प्रतिदिन त्रिकाल एक एक माला जपने से मनवांछित फल की प्राप्ति होती है ।

● मंत्र - ९ ''स्वप्न द्वारा शुभाशुभ जानने का मंत्र''

''चउवीस तीर्थंकर तणी आण ।
पञ्चपरमेष्ठि तणी आण,
चउवीस तीर्थंकर तणइ तेजि पञ्चपरमेष्ठि तणइ तेजि,
ॐ अर्हं उत्पत्तये स्वाहा ।।'' –

विधि - (१) यह मन्त्र प्रतिदिन इक्कीस दफे जपने से धन-धान्य, शिष्य - प्रशिष्य परिवार की वृद्धि होती है । (२) रविपुष्य को संध्या समय स्नान कर सुगंधित तेल-चन्दन आदि अपने शरीर पर विलेपन करें । सुगंधित पुष्पों की माला पहनें । जहाँ स्त्री का स्पर्श न हो, वैसे एकान्त स्थान में भूमि को लीप-धोकर उस पर खड़े होकर मन में कार्य का विचार करके स्फटिक की माला से चारों दिशाओं में क्रमशः कार्योत्सर्ग में इस मन्त्र की एक एक माला जपें । आधी रात बीत जाने पर मौनपूर्वक बिछाने में सो जावें । रात की पिछली दो घडी रहे, स्वप्न आवे जिस कार्य का चिन्तन किया हो, उसका शुभाशुभ स्वप्न में मालुम होता है । स्वप्न आने के बाद सोये नहीं ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

स्वप्नों के लिए अन्यत्र ऐसा भी कहा गया है कि अशुभ स्वप्न हो तो सो जाना चाहिए और शुभ स्वप्न हो तो स्वप्न के फल की दृढता से कामना करके देव-गुरु धर्म की स्तवना करें । अपने इष्टमंत्र का अथवा इसी मंत्र का जाप करें ।

● मंत्र - १० "बंधमोक्षिणी विद्या"

"ॐ ह्रीँ जिणाणं, ॐ ह्रीँ ओहि जिणाणं, ॐ ह्रीँ परमोहि जिणाणं, ॐ ह्रीँ अणंतोहि जिणाणं, ॐ ह्रीँ सामन्न केवलीणं, ॐ ह्रीँ भवत्थ केवलीणं, ॐ ह्रीँ अभवत्थ केवलीणं नमः स्वाहा ।।" - भक्तामर स्तोत्र की पंद्रहवीँ गाथा की माला फेरने के बाद इस मंत्र का एक सौ आठ दफे जाप करने से भूत-प्रेत-डाकण-शाकिनी आदि का उपद्रव दूर होते हैं ।

● मंत्र - ११ "श्री सम्पादिनी विद्या"

ॐ ह्रीँ वीय बुद्धीणं, ॐ ह्रीँ कुट्ठबुद्धीणं, ॐ ह्रीँ संभिन्नसोआणं, ॐ ह्रीँ अक्खीणमहाणसीणं ॐ ह्रीँ सव्वलद्धीणं नमः स्वाहा ।।" - इस मंत्र के १०८ वार जाप करने से लक्ष्मी की प्राप्ति होती है । लेकिन इस मंत्र-जाप के पूर्व सोलहवीँ गाथा की माला फेरनी चाहिए ऐसा विधान है ।

● मंत्र - १२ "परविद्योच्छेदिनी विद्या"

"ॐ ह्रीँ उग्गतवचरणाणं, ॐ ह्रीँ दित्ततवाणं, ॐ ह्रीँ तत्ततवाणं, ॐ ह्रीँ पडिमापडिवन्नाणं नमःस्वाहा ।।" – सत्रहवीं गाथा की माला फेरनी और इस मंत्र का एक सौ आठ दफे जाप करने से और मोरपींछी से झाडा देने से दुसरे व्यक्तिने किये हुअे अनिष्ट विद्या-प्रयोग की असर नहीं होती है । भूत-प्रेत का भय दूर होता है । शीत ज्वर, उष्ण ज्वर और अनेक प्रकार के ज्वर का नाश होता है । इस अभिमंत्रित जल के सींचन से मरकी आदि का उपद्रव दूर होता है ।

● मंत्र - १३ "दोषनिर्नाशिनी विद्या"

"ॐ ह्रीँ जंघाचरणाणं, ॐ ह्रीँ विज्जाचरणाणं, ॐ ह्रीँ वेउव्वियइड्ढिपत्ताणं, ॐ ह्रीँ आगासगामीणं नमः स्वाहा ।।" - इस मंत्र के जाप के पूर्व अठारहवीँ गाथा की माला फेरनी चाहिए और उसके वाद इस विद्या का जाप (१०८)एक सौ आठ दफे करना चाहिए । रविवार के दिन इन मंत्राक्षरो को यक्षकर्दम से भोजपत्र पर लिखकर तावीज़ में डालकर अपने पास रखें । कोई भी कामण-टुमण नजर की असर नहीं होती है । दिन व दिन कीर्ति और प्रभाव में और भी वृद्धि होती है ।

● मंत्र - १४ "अशिवोपशमनी विद्या"

"ॐ ह्रीँ मणपज्जवनाणीणं, ॐ ह्रीँ सीयलेसाणं, ॐ ह्रीँ तेउलेसाणं, ॐ ह्रीँ आसीविस भावणाणं, ॐ ह्रीँ दिट्ठीविस भावणाणं, ॐ ह्रीँ चारण भावणाणं, ॐ ह्रीँ महासुमिण भावणाणं, ॐ ह्रीँ तेयग्गि निसग्गाणं नमः स्वाहा ।।" – श्री भक्तामर स्तोत्र की उन्नीसवीँ गाथा की माला फेरनी । इस विद्या का (१०८) एक सौ आठ दफे जाप करने से सभी उपद्रवों का नाश होता है ।

● मंत्र - १५ "श्री चिंतामणी मंत्र"

"ॐ ह्रीँ श्रीँ अर्हं नमिउण पास विसहर वसह जिण फुलिंग ॐ ह्रीँ श्रीँ अर्हं नमः ।।" इस मंत्र के जाप से भय का नाश होता है ।

श्री चिंतामणी मंत्र भी सूरिमंत्र समान महान मंत्र है । उनके अनेक महान कल्प है । जिज्ञासुओं का वे विशेष कल्प पढ लेने चाहिए पर अच्छा तो यह है कि सदगुरु से आम्नाय संप्रदाय मिला लें ।

श्री उवसग्गहरं स्तोत्र और नमिऊण स्तोत्र का यह मंत्र परम आधार है । पू. आ.देव मानतुंग सूरिजी. म.ने भी इस मंत्र को सिद्ध किया था एसा पढने में आया है । महान गुरुभगवंतो से महान मंत्र पाकर धन्य बने !

● मंत्र - १६ "महालक्ष्मी यंत्र"

"ॐ श्रीँ ह्रीँ क्लीँ महालक्ष्म्यै नमः ।।"- इस मंत्र के जाप के पूर्व भक्तामर स्तोत्र की छव्वीसवीँ गाथा की माला फेरनी चाहिए; वाद में जाप करना चाहिए ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

मृगशीर्ष नक्षत्रमें गुरूवार हो तो उसी दिन मंत्र के जाप का प्रारंभ करें । जिस स्थान में या घर में जहाँ भी जाप करना हो, उसी स्थान को चूने से स्वच्छ कराने के बाद उसी स्थान के दाहिनी बाजु लक्ष्मी देवी की मूर्ति पधरावें । उसके सामने प्रतिदिन एक हजार आठ दफे जाप करना और उतने ही (१००८) सोन चंपा के पुष्प चढावें । इसी तरह एक लाख जप करने के बाद महालक्ष्मी देवी प्रसन्न होकर साक्षात् दर्शन देती है और साधक के सर्व मनोवांछित पूर्ण करती है ।

इसी ग्रंथ में अन्यत्र विस्तार से मंत्र साधना का विधान दिखाया गया है ।

● मंत्र - १७ "क्षुद्रोपद्रवनाशक मंत्र"

"ॐ नमो ऋषभाय मृत्युञ्जयाय सर्वजीवरक्षणाय परमब्रह्मणेऽष्टमहाप्रातिहार्यसहिताय - नाग-भूत-यक्ष वशंकराय सर्वशान्तिकराय मम शिवं कुरु कुरु स्वाहा ।।" - इस मंत्र के जाप के पूर्व सत्ताईसवीं गाथा की माला फेरनी चाहिए । बाद में इस मंत्र का जाप इक्कीस दफे करना । इस जाप के प्रभाव से क्षुद्र-उपद्रव नाश होते है और मनोभिलाषा की प्राप्ति होती है ।

● मंत्र - १८ "सर्व सिद्धिकर विद्या"

"अरिहंत सिद्ध आयरिय-उवज्झाय-सव्वसाहु-सव्वधम्मतित्थयराणं ॐ नमो भगवईए सुयदेवयाए संतिदेवयाणं सव्वपवयण देवयाणं दसण्हं दिसापालाणं पंचण्हं लोगपालाणं ॐ ह्रीँ अरिहंतदेवं नमः ।।" - इस मंत्र के जाप के पूर्व इक्कतीसवीं गाथा की माला फेरनी चाहिए । बाद में इस विद्या का एक सौ आठ दफे जाप करने से वाद में-व्याख्यान में आदि अन्य कार्यो में सर्व सिद्धि होती है । युद्ध में विजय होता है । विशेष रूप से सर्प और चोर का भय दूर होता है ।

एक अन्य कल्प में दिखाया है कि इस मन्त्र से वस्त्र को अभिमंत्रित करके गाँठ बांधने से मार्ग में चोर-सर्प सिंह आदि का भय नहीं होता है ! दुष्ट पशु आ भी जाते है तो भाग जाते । यह विद्या भी अति प्राचीन एवं महाप्रभाविक है ! इस विद्या की भी वहुत साधु भगवंतोने साधना की होगी ऐसा लगता है ।

● मंत्र - १९ "श्री कलिकुंडस्वामी का मंत्र"

"ॐ ह्रीँ श्रीँ कलिकुण्डदण्डस्वामिन् ! आगच्छ आगच्छ आत्म मन्त्रान् रक्ष रक्ष परमन्त्रान् छिन्द छिन्द मम सर्वसमीहितं कुरु कुरु हुँ फट् स्वाहा ।।"

श्री भक्तामर स्तोत्र की तेतीसवीँ गाथा की माला फेरने के बाद इस मंत्र का बारह हजार श्वेत या लाल पुष्प से जाप करने से सर्व ऋद्धि-सिद्धि की प्राप्ति होती है ।

विशेष विधि :–पोष वदि दशम को (गुजराती मागशर वदि दशम) रविवार हो, तब इस मंत्र का जाप प्रारंभ करना चाहिए । श्री पार्श्वनाथ प्रभु की और श्री चक्रेश्वरी देवी की मूर्ति के समक्ष छ मास तक जाप करने से श्री चक्रेश्वरी देवी प्रत्यक्ष होती है और स्वप्न में वरदान देती है ।

ऐसे महान मंत्रो की सिद्धि करते समय अपने लक्ष्य की प्राप्ति के साथ मोक्षप्राप्ति का उदेश्य रखना ! तथा पिंडस्थ-पदस्थ ध्यान का अभ्यास करते रहना चाहिए ।

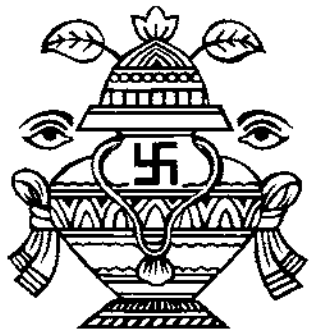

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

• प्रभाव कथा-रहस्य दर्शन •

● **भक्तामरकी सबसे प्राचीन टीका वि.सं. १४२६ में विरचित है। रचनाकार भक्तामर के चमत्कारों के बारे में अपने पूर्वाचार्यो के मुंह से सुनी अनेक चमत्कारिक महिमा कथाएं लिखी है। क्या इन महिमा कथाओं का भी भक्तामर के रहस्योद्‌धाटन में कुछ योगदान है ?**

जरूर; भक्तामर तथा अनेक आधारित मंत्रो की आराधना एवं साधना के कंइ रहस्य महिमा कथाओं में नजर आता है। उन कथाओं का सम्यक् पृथक् करण जरूरी है। यहाँ पाठकों की जानकारी के लिये महिमा कथाएं तो अति संक्षेपसे दी गई है; पर भक्तामर के रहस्यों का यथा शक्य उद्‌घाटन किया गया है। पाठक गण मूल कथाएं भी पढे एवं रहस्यों को प्राप्त करने की चेष्टा करें।

● ''जल-अभिमंत्रण रहस्य'' ●

● **प्रभाव कथा-१ :** श्री हेम-श्रेष्ठि मालवा के राजा भोज के समय में हुए ऐसा माना जाता है। श्री हेम श्रेष्ठि की भक्तामर की पहली एवं दूसरी गाथा की आराधना से प्रसन्न होकर श्री चक्रेश्वरी देवी प्रकट हुई एवं उसे वरदान दिया। श्री हेम श्रेष्टि ने देवी के वरदान से भक्तामर के प्रथम दो श्लोकों का स्मरण कर उसके अभिमंत्रित जल से शीघ्र ही राजा को देवी पाश से मुक्त किया। इस कथानुसार पानी को अभिमंत्रित करने की वात अपूर्व हैं। भक्तामर के अन्य मंत्रों मे भी जल अभिमंत्रित होता है परन्तु अभिमंत्रण की विधि गूढ होती है। इस गूढता की स्पष्टता के लिए सूरिमंत्र कल्प पृष्ट-२२ पर अन्य स्थान से उद्‌धत करके जानकारी दी गई है। ''जो आचार्य भगवंत सूरि-मंत्र सिद्ध कर चुके हैं वे ''कवोष्ण जल'' (गुनगुना जल) मंगा कर अपने सहस्रार - चक्र के पास के चन्द्र-मंडल के अमृत का जल-पान अमृत ध्यान द्वारा प्रक्षेप करें तो वह जल अमृत के (दायाद) भाई जैसा हो जाता है, वाद में सूरि-मंत्र से अभिमंत्रित करना चाहिए।''

इस तरह जल अभिमंत्रण में शक्ति का संचार करने का गूढ तत्त्व है। ये तत्त्व विभिन्न महा-पुरुष विभिन्न रूप से प्रकट करते हैं। श्री कल्याण मंदिर स्तोत्र में उल्लिखित पंक्ति **''पानीयमपि अमृतं इति''** भी ध्यान में रखने योग्य हैं। देवता खुद शक्तिशाली होते हुए भी चमत्कारिता की अंतिम फलदायकता के लिए जल-अभिमंत्रण जैसे उपाय वताते रहते हैं, यह ध्यान में रखने योग्य है और यही उपाय तंत्रः मंत्र को सहकारी वनते है।

● ''जाप-समय रहस्य'' ●

● **प्रभाव कथा-२ :** सुमति नाम के श्रावक को उपकारी गुरु-भगवंत द्वारा श्री भक्तामर-स्तोत्र की प्राप्ति हुई। वह प्रति दिन नियम पूर्वक त्रिकाल भक्तामर का जाप वडी श्रद्धा से करता था। समुद्र में तूफान उठते समय भक्तामर स्तोत्र का पाठ करते वक्त चौथे-श्लोक के पठन से चक्रेश्वरी देवी प्रकट हुई एवं देवी ने पाँच रत्न सुमति-श्रावक को दिये। इस कथा के द्वारा आराध्य ऐसा श्री भक्तामर-स्तोत्र का त्रिकाल जाप करने की वात दृढ होती है। संध्या-काल का समय ध्यान एवं आराधना तथा जप एवं जाप के लिए इतना ज्यादा उपयुक्त है कि उस वेला में स्वल्प प्रयत्न से भी की गई साधना शीघ्र फलदायक वनती है। प्रसन्न हुए देव भी ऐसी चीज दे जाते हैं कि जिसका स्वतंत्र रूप से प्रभाव होता है। कदाचित् मंत्र-जाप का एवं ध्यान-स्मरण वगैरह के लिए संध्या-काल का समय इतना पवित्र माना गया है कि उस समय में स्वाध्याय एवं शास्त्रों का पाठ करने की भी मनाई करने में आई है।

● ''चमत्कार रहस्य'' ●

● **प्रभाव कथा-३ :** पाटलीपुत्र राज्य का सुधन नाम का दृढ श्रावक, वहाँ के राजा भीम को दृढ श्रावक वनाता है एवं धुलिपा नाम के योगी द्वारा नगर में किए गए उपद्रव को भक्तामर की सातवीं-गाथा के जाप से प्रकट हुई देवी चक्रेश्वरी की सहायता से दूर करता है। श्रावक सुधन योगी को उचित शिक्षा मिले इस हेतु चक्रेश्वरी-देवी द्वारा अन्य मन्दिरों पर धूल की वरसात करवा कर फिर उसे दूर भी करवाता है। इस चमत्कार से अनेक आत्माएँ भक्तामर-स्तोत्र का नित्य-पाठ करने लगी।

''चमत्कार को नमस्कार'' वाली युक्ति सर्व-मान्य है। एक बार चमत्कार होने से जन-साधारण धर्म-मार्ग की ओर प्रेरित होता है, अंततः उनको चमत्कार के व्यामोह से छुडवाकर आत्मिक साधना के मार्ग पर लाया जा सकता है। इसलिए इस स्तोत्र की चमत्कारिता के प्रति अनादर करने जैसा या इस पर प्रश्न-चिन्ह लगाने जैसा कुछ नहीं है।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● ''यम-नियम रहस्य'' ●

● **प्रभाव कथा-४ :** इस महिमा कथा में भक्तामर के आठवें एवं नौवें श्लोकों की महिमा दर्शाई गई है। इस कथा के मुख्य पात्र ने जीव-दया के बोध से प्रभावित होकर जीव-हत्या न करने का नियम लिया एवं नित्य भक्तामर-स्तोत्र का पाठ; भाव एवं श्रद्धा पूर्वक करना निरन्तर जारी रखा। आखिर में वे अनेक प्राणीयों एवं प्रपंचधारियों के भय से मुक्त हो गये, पर जब प्यास से अत्यंत व्याकुल हुए तब चक्रेश्वरी-देवी ने जल देकर उनकी जिन्दगी बचाई। जन-सामान्य को प्रभावित करने के लिए एक ही दिन में चक्रेश्वरी-देवी की मदद से आदीश्वर-परमात्मा का जिन मंदिर बनवाया। श्री भक्तामर-स्तवन के प्रतिदिन पाठ प्रारंभ के साथ व्रत-नियम ग्रहण करना अति आवश्यक है। यम-नियम का पालन संकल्प-बल को बढाता है एवं पुण्य में वृद्धि करता है। यम एवं नियम के बिना कोई भी मंत्र का फल नहीं मिलता है। यम-नियम संकल्प-बल की वृद्धि तो करते ही है साथ ही जिनेश्वर-परमात्मा की आज्ञा के पालन रूप भी होते है। इसीलिए भक्तामर-स्तोत्र के आराधकों को अपने जीवन को यम एवं नियम वाला बनाना चाहिए।

● ''विद्या रहस्य'' ●

श्री भक्तामर स्तोत्र के दसवें श्लोक में भक्तामर आधारित कथा का वर्णन नहीं है फिर भी इसमें बताये गये अर्थ के अनुसार नमि-विनमि विद्याधरों का संक्षिप्त वृत्तांत बताया गया है। पहले हमनें जो बात विद्याधरों की विद्या की कही है वह स्मरणीय है। श्री धरणेन्द्रने ऋषभदेव प्रभु का वैक्रिय रूप लेकर नमि एवं विनमि की शान्ति के लिए ४८,००० मंत्र प्रदान किए थे एवं रोहिणी प्रमुख विद्या-देवीयों को आम्नाएँ सहित प्रत्यक्ष कर के दिये थे। अंततोगत्वा विद्याधरों के कुल की स्थापना हुई एवं नमि-विनमि दो क्रोड मुनिवरों के साथ शत्रुंजय-तीर्थ पर मोक्ष सिधारे तथा ऋषभदेव भगवान रूप स्वामी की सेवा से प्रभु के सेवक नमि-विनमि श्री ऋषभदेव भगवान जैसे सिद्धि-पद को प्राप्त हुए। यहाँ भी विद्या एवं मंत्र को एक ही मानने में आया है। विद्याधर लोकों में भी सोलह विद्या-देवीओं को प्रत्यक्ष करने की आम्नायें थी ऐसा समझा जाता है।

● ''वीणा-वादन रहस्य'' ●

● **प्रभाव कथा-५ :** प्रस्तुत पांचवीं कथा कपर्दी श्रावक की है। कपर्दी श्रावक श्री भक्तामर-स्तोत्र एकाग्र चित्त से शुद्धि पूर्वक वीणा के साथ तन्मयता से गाता था। एक बार ग्यारहवीं गाथा गाते वक्त श्री चक्रेश्वरी-देवीने प्रकट होकर वरदान दिया कि संध्या समय कामधेनु गाय तुम्हारे द्वार पर आयेगी। देवी के वचनानुसार कामधेनु गाय उनके घर पर आयी तथा ३१ घडे दूध से भर दिये, जो बाद में स्वर्ण-रूप में परिवर्तित हो गए। इस घटना के बाद कपर्दी श्रावक ने पुनः कामधेनु गाय को उसके घर भेजने का आग्रह किया, ताकि कामधेनु गाय के दूध की खीर से राजा आदि को भोजन कराने एवं पूज्य आचार्य भगवंत को भी खीर वहोराने का मनोरथ पूर्ण हो सके। देवी-चक्रेश्वरी ने अपने भक्त का यह मनोरथ भी पूर्ण कर सबको आश्चर्य चकित कर दिया।

पू. आचार्य हेमचन्द्र सूरीश्वरजी ने ''काव्यानुशासन ग्रन्थ'' में ''यैः शांतराग रूचिभिः'' वाले भक्तामर-स्तोत्र के बारहवें श्लोक को उदाहरणार्थ लिया है; वे निर्विवाद ऐतिहासिक महात्मा थे। उनकी भक्तामर-स्तोत्र के प्रति भक्ति एवं निष्ठा स्वाभाविक थी। श्री चक्रेश्वरी देवी ने ही कामधेनु का रूप लिया ऐसा इस कथा के आकलन से लगता है। फिर भी जैन परम्परा में कामधेनु का क्या स्वरूप है ? यह शोध का विषय है एवं कामधेनु के दूध से खीर बनी एवं उसे सबने खायी, यह वार्ता भी विचारणीय है। वैसे यह कथा संशोधन के लिए भी दिशा-निर्देशन करती है।

● ''भावना रहस्य'' ●

● **प्रभाव कथा-६ :** बारहवें श्लोक की महिमा-कथा में अंग-देश चम्पापुरी के राजा कर्ण के मंत्री सुबुद्धि का उल्लेख है। मंत्री सुबुद्धि जैन धर्म में रत था, भक्तामर-स्तोत्र के प्रति आसक्त तथा धर्म में दृढ श्रद्धा रखने वाला था। वह भक्तामर का नियमित आराधक था। हमारी आराधना सुंदर हो और यदि काल-बल अनुकूल हो तो देवी-देवता अवश्यमेव प्रत्यक्ष होते हैं। देवी चक्रेश्वरी ने प्रकट होकर जादूगर किमियागर जैसे चेटक को दंड स्वरूप शिक्षा दी।

इस कथा की समाप्ति पर लिखा है कि ''सर्वे परम दैवतमिव स्तोत्रं पेठुः'' ऐसे अनेक चमत्कारों के बाद जन-साधारण परम-देवता स्वरूप इस स्तोत्र का पठन-पाठन करने लगे। इस स्तोत्र की प्रसिद्धि इस में रहे हुए मंत्रों की बहुलता से हुई एवं इस स्तोत्र के प्रति किस प्रकार विनय एवं श्रद्धा प्रकट करनी चाहिए, यह स्पष्ट बताने में आया है।

इस कथा में कहा है कि ''यादृशी भावना-यस्य; सिद्धिः भवति तस्य तादृशी'' जैसी जिसकी भावना होगी वैसी ही उसको सिद्धि प्राप्त होगी।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● "त्रिभुवन स्वामिनी रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-७ :** आचार्य प्रवर गुणाकर सूरिजी ने इन गाथाओं का दो विद्याओं के साथ सम्बन्ध जोडा है । एक अष्ट विद्या के अंतर्गत विषापहारिणी विद्या एवं दूसरी त्रिभुवन स्वामिनी विद्या । वैसे गाथाओं के अन्दर इन विद्याओं की शोध करना मुश्किल है परन्तु **"त्रिभुवन"** पद इस गाथा के दूसरे पद में है । प्रस्तुत कथा में पाटण नगर की डाहीबेन जो परिणय-सूत्र में बंध कर अपने ससुराल भरूच शहर में आती है । डाहीबेन कलिकाल सर्वज्ञ पूज्य हेमचन्द्राचार्यजी को अपने परम गुरू मानती थी । डाहीबेन को देवी-चक्रेश्वरी ने प्रत्यक्ष एवं प्रसन्न होकर विष-हर हार, दिव्य कुसुम-माला एवं पू. हेमचंन्द्राचार्यजी की पादुका प्रदान की । यह गाथा स्वतः ही विषापहारी महा-विद्या स्वरूप हैं, अतः देवी ने इस गाथा से ही विष-हर हार प्रदान किया; इन दोनों का एक ही साथ मेल करना चाहिए । ग्रन्थकार फरमाते हैं कि "जिनाः तुल्य गुणाः, तुल्य फलदाः सर्वे" सब जिनेश्वर भगवंत समान गुण वाले होते है, एवं समान फल प्रदान करने वाले होते हैं । डाहीबेन की धार्मिक भक्ति से प्रसन्न श्री चक्रेश्वरी-देवी डाही को दिव्य-हार प्रदान करती है, जिसके मध्य में रही हुई मणि में पार्श्व प्रभु का बिंब भी था । डाहीबेन ने देवी द्वारा प्रदान किया गया दिव्य हार श्री मुनीसुव्रतस्वामी के कंठ में पहनाया, अतः चमत्कार रूप वह हार भगवान मुनिसुव्रत -स्वामी के कंठ में ज्यों का त्यों रह गया । डाहीबेन श्री भक्तामर स्तोत्र का पाठ श्रद्धा एवं भाव-पूर्वक त्रिकाल निरन्तर करती थी । भरूच तीर्थ के इतिहास में इस कथा का प्रमुख स्थान है ।

● "चरणोदक रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-८ :** प्रस्तुत कथा में श्री भक्तामर-स्तोत्र के प्रभाव से महामुनि मल्लर्षि के चरणों के प्रक्षाल की महिमा दर्शाई गई है । श्री भक्तामर-स्तोत्र का प्रारंभ भी परमात्मा के दो चरणों में नमस्कार से ही हुआ है । ऐसे चरण जल से कौशल के राजा सज्जन का दुष्ट योगीनी का दोष भी दूर हो गया । पू. गुणसेनसूरिजी को पन्द्रहवें-श्लोक का पाठ करते वक्त कोई देवी ने मल्लर्षि-मुनि के प्रभाव से अवगत कराया । मल्लर्षि-मुनि को श्री चक्रेश्वरी एवं अन्य देवीयों का दिव्याशीर्वाद प्राप्त था । महा-मुनि के पाद जल से कई देवी-देवता प्रभावित हुए थे । श्री चक्रेश्वरी-देवी मात्र भक्तामर-स्तोत्र की अधिष्ठायिका है, ऐसी बात नहीं है, परन्तु हर तपो-निष्ठ साधु-भगवंत की अधिष्ठायिका के रूप में भी महान जिन-शासन की सेवा करती है । इस गाथा में बंध-मोक्षिणी एवं स्वप्न-विद्या जैसी दो महा-विद्याओं का समावेश है ।

● "प्रतिबोध रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-९ :** सोलहवीं एवं सत्रहवीं गाथा में अनुक्रम से श्री संपादिनी-विद्या एवं पर-विद्या उच्छेदिनी विद्या का समावेश है । इस महिमा कथा में जिन-शासन के महान कारुणिक महापुरूष का इतिहास वर्णित है । जिन-शासन के परम श्रावक सत्य-संगर के पुत्र को प्रतिबोध करने के लिए आचार्य धर्म-देव सूरिजी ने अथक प्रयत्न किया, परन्तु अंत में उक्त दो गाथाओं का ध्यान कर देवी-चक्रेश्वरी को नास्तिक ऐसे पुत्र को साक्षात् नरक-दर्शन कराने का आग्रह किया । तब देवीने आचार्य भगवंत एवं राज-पुत्र को साक्षात् नरक-दर्शन करा कर, राज-पुत्र को धर्म से प्रतिबोधित कर जैन-धर्म में स्थिर किया । ये कथा भव्य आत्माओं के बोध के लिए महान जैनाचार्यों के अथक परिश्रम को दर्शाने वाली है ।

● "भरूच तीर्थ जिर्णोद्धार रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-१० :** परमार्हत महाराजा कुमारपाल जिनकी शक्ति पर गौरव अनुभव करते थे, ऐसे महा-मंत्री अंबड़ का यहाँ पर जिक्र कहते है । महा-मंत्री राज्य कार्यों में लीन होते हुए भी भक्तामर स्तोत्र का नियमित पाठ किया करते थे । यह संभवित है कि उन्होंने कलिकाल सर्वज्ञ श्री हेमचंद्राचार्यजी जैसे गुरू-भगवंत के पास से इस महान-स्तोत्र एवं इसके अठारहवें श्लोक का रहस्य प्राप्त किया हो ! जो भी हो इस श्लोक की आराधना का प्रभाव आखिर भरूच के **"शकुनिका-विहार"** तीर्थ के जिर्णोद्धार तक पहुँचा था । महामंत्रीने अपने मातुश्री की प्रेरणा से इस तीर्थ के उद्धार का महान कार्य किया । इस कथा के विविध पाठांतर एवं रूपांतर भी मिले हैं, परन्तु श्री चक्रेश्वरी देवीने महामंत्री को चन्द्रप्रभस्वामी की प्रतिमा अर्पित की, यह उल्लेख महत्त्वपूर्ण है । प्राप्त उल्लेखों से पता चलता है कि अंबड़-मंत्री की मातुश्रीने जब श्री-संघ पर आपत्ति आई तब समस्त श्री-संघ के साथ सामूहिक रूप से १८ वीं गाथा का पाठ किया एवं अंबड़-मंत्री ने भी इस गाथा का ध्यान किया जिससे शासन-देव प्रत्यक्ष हुए ऐसा जानने में आया है । परन्तु कौन से देवता प्रत्यक्ष हुए इसका कहीं भी उल्लेख नहीं है । श्री ऋषभदेव भगवान के यक्ष श्री गोमुख यक्ष हो सकते है, ऐसी कल्पना कर सकते है । इस गाथा में दोष-निर्नाशिनी महा-विद्या का समावेश है । अंबड़-मंत्री को जब रात्रि-काल में भय आया तो उन्होंने रात्रि में भी इस गाथा का ध्यान किया-ऐसा शास्त्रों में वर्णित है ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● "शिव शालिनी रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-११** : प्रस्तुत कथा लक्ष्मण-श्रेष्ठी की है । श्रेष्ठी ने अपने गुरू-भगवंत के पास से आम्नायों के साथ भक्तामर-स्तोत्र सीखा था । [illegible]री ने प्रसन्न होकर श्रेष्ठि को ऐसा चमत्कारिक मणि दिया कि जिसको आकाश में उछालने से यह मणि आकाश में [illegible] चन्द्र जैसा प्रकाश देता है । विज्ञान विद्यार्थी ऐसी महिमा कथाओं से सुंदर मार्गदर्शन प्राप्त कर सकते है । लक्ष्मण श्रेष्ठीने [illegible]णि के प्रभाव से प्रकाश कर राजा को जिताया । स्तोत्र एवं मंत्र को आम्नायों के साथ प्राप्त करना अति महत्त्वपूर्ण है [illegible]ा गुरू-भगवंत से ही प्राप्त करना जरूरी ही नहीं; अनिवार्य भी है । इस श्लोक के एक रूपांतर में यह भी बताया गया है [illegible]ाश में रात्रि में स्थिर किये गए मणि को वापस लेने के लिए श्रेष्ठीने इसी १९वें श्लोक का ध्यान किया था । अतः पुनः [illegible]ण की शक्ति भी इस श्लोक में मानी गई है । इस श्लोक के सातवें, चौतीसवें, छत्तीसवें, सेंतीसवें तथा अडतीसवें अक्षरों को क्रम से पढे तो "शिवशालिनी" पढने में आता है । जिसका अर्थ अशिव को दूर करने वाला होता है ।

● "रात्रि पाठ रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-१२** : यह कथा नागपुरनगर के राजा महिपति की है । राजा के प्रश्नों का सही जवाब पू. विजयसेन सूरिजी महाराज ने दिया था । आचार्य भगवंत रात्रि-वेला में श्री भक्तामर स्तोत्र का पाठ करते थे । आप श्री द्वारा २०वीं गाथा का पाठ करते वक्त देवी-चक्रेश्वरी ने प्रकट होकर उनको सब प्रश्नों के उत्तर जानने की विद्या प्रदान की थी । देवी-तत्त्व प्रसन्न होकर क्या कर सकते है ? क्या दे सकते हैं ? यह अत्यंत महत्त्वपूर्ण हैं ।

● "श्री चंद्रप्रभस्वामी आराधना रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-१३** : यह कथा "परकाय-प्रवेश विद्या" के जानकार आचार्य जीवदेव सूरिजी की है । आप श्री ने भक्तामर-स्तोत्र की (२१वीं गाथा) इस एक ही गाथा का आम्नायों सहित जाप कर मनोवांछित रूपों को प्रकट करने की विद्या प्राप्त की । इस विद्या के द्वारा उन्होने शिव, ब्रह्मा, विष्णु, सूर्य, गणेश एवं स्कंद इत्यादि के रूप को प्रकट किया था । इस गाथा में भी श्री चन्द्रप्रभस्वामी का उल्लेख है । एवं उनके अचिंत्य प्रभाव को भी माना गया हैं ।

● "सूरि मंत्र-सिद्धि रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-१४** : श्री भक्तामर स्तोत्र की यह चौदहवीं कथा विद्या-सिद्ध आर्य खपूटाचार्यजी की हैं । **इन आचार्य भगवंत का पुण्य-नाम स्मरण भी महान-सिद्धि को प्रदान करने वाला हैं** । इस गाथा का आराध्य-मंत्र सूरि-मंत्र ही कहनें में आया है । आर्य खपूटाचार्यजी भी सूरि-मंत्र सिद्ध किए हुए महात्मा थे । आपश्री ने भी भक्तामर स्तोत्र के इस श्लोक की साधना की है । ऐसा उल्लेख भी हमें अपनी भावना की वृद्धि में प्रेरित करने वाला हैं । आचार्यश्री ने अपनी महान साधना से **गुड़ शस्त्र पत्तन** मंदिर के यक्ष की मूर्ति एवं दो महान कुंड़ीयों को अपने पीछे-पीछे चलाने का चमत्कार किया था । मंत्र-चमत्कार के द्वारा आपश्री ने जिन-शासन के प्रभाव को फैलाने में चार-चाँद लगाये थे ।

● "दैवी-दुनिया रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-१५** : यह कथा भी आर्य खपूटाचार्यजी की महान मंत्र-सिद्धि की जयगाथा हैं । भक्तामर स्तोत्र की तेवीसवीं गाथा की साधना कर आचार्यश्री ने श्री देवी-चक्रेश्वरी से दुष्ट व्यतंर को वशीभूत करने का वरदान प्राप्त किया था । दुष्ट एवं हिंसा-प्रिय चंड़िका देवी ने आचार्यश्री के गलें में नाखून चुभाया । परन्तु दिव्य-साधना के एवं चक्रेश्वरी-देवी के प्रभाव से ये नाखून का प्रहार चंड़िका देवी के खुद के कपाल में ही हुआ । **इस प्रकार के वर्णन से हमें दैवी-दुनिया के बारे में विशेष-ज्ञान प्राप्त होता हैं ।** जैनाचार्यो की यह महानता रही हैं कि वे अपनी साधना एवं सद्उपदेश के प्रभाव से हिंसक देव-देवीयों को भी अहिंसक बनाते हैं । ऐसी ही एक हिंसा-प्रिय चंड़िका-देवी को अहिंसक वना कर आर्य खपूटाचार्यजी ने "जैनं जयति शासनम्" का जयनाद किया था ।

● "चिंतामणी मंत्र रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-१६** : शौर्यपुर नगर के जितशत्रु राजा की यह कथा हैं । उसके अंतःपुर में सब रानीयाँ भूत-प्रेत-पिशाच आदि के असर से कुप्रभावित हो गई थी । आचार्य श्री शांतिसूरिजी के अभिमंत्रित-जल का जल-पान एवं आँखों मे जल छिंटकने से भूत-

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

प्रेत आदि के असर से मुक्त हो गई । अभिमंत्रित-जल-पान तो करनें में आता है परन्तु अभिमंत्रित जल को परमात्मा के प्रक्षाल की तरह आँखों पर लगाने की विधि समझने योग्य है । आचार्यश्री नें इस महान-कार्य को करने के पश्चात् महान जिन-शासन की प्रभावना करनें के उद्देश्य से अवधूत का वेश भी धारण किया था । कितने ही आचार्य-भगवंत गाथा २० से २५ (छः गाथा) के आराध्य-मंत्र को सूरि-मंत्र ही मानते है । कितने ही आचार्य श्री इन छः गाथाओ के आराध्य-मंत्र, चिंतामणी-मंत्र को मानते है । आचार्य भगवंत श्री मानतुंगसूरीश्वरजी की अन्य कृति भयहर स्तोत्र **"नमिऊण-स्तोत्र"** हैं । इस स्तोत्र में चिंतामणी-मंत्र का संगोपन है । चिंतामणी-मंत्र जैन शासन का महान-मंत्र हैं, स्पष्ट रूप से श्री पार्श्वनाथ-प्रभु को उद्देश्य में रख कर इस मंत्र की रचना की गई हैं । इन गाथाओं का विशिष्ट प्रभाव हैं ऐसा मानना चाहिए ।

श्री नमिऊण-स्तोत्र में तो क्रम बद्धता से इस चिंतामणी मंत्र की उपलब्धता है, परन्तु भक्तामर की गाथा नं. २१ एवं २२ में सूचना के वतौर इस मंत्र की उपलब्धता का प्रमाण हैं ऐसा लगता हैं । २१ वीं गाथा के तीसरे, छब्बीसवें एवं सैंतालीसवें अक्षरों को अनुक्रम से पढ़े तो **"व ष ह"** पढ़ा जा सकता हैं । इन अक्षरों के आधार पर चिंतामणी-मंत्र की सूचना को समझा जा सकता हैं । इसी गाथा (२१) के ३८,२६,४७ एवं ४८ वें अक्षरों को क्रम-बद्धता से पढ़े तो **"वि ष ह र"** पढ़ा जा सकता हैं । ठीक इसी प्रकार गाथा २२ वीं में ४३ एवं ३८ वे अक्षरों को पढ़ने से **"पास"** शब्द की सूचना उजागर होती हैं । अब थोड़े और अक्षरों को तोड़-मरोड़ कर पढ़े तो इसी २२ वीं गाथा में से **"स्फुलिंग"** शब्द पढ़ा जा सकता है, एव **"नमिऊण"** शब्द भी बन सकता हैं । इस तरह करीब-करीब "चिंतामणी मंत्र" इन गाथाओ में से पढ़ा जा सकता है अतः इन गाथाओं का अनुपम महत्त्व सिद्ध होता हैं ।

● "गुरू आदेश रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-१७** : गुजरात राज्य के वृद्ध भीम-देव के समय की बात हैं । अणहिलपुर-पाटण शहर में बनी हुई घटना का वर्णन यहाँ दिया जा रहा हैं । चणिक नाम का श्रावक चनें बेच कर अपनी जीविका चलाता था । जिन-भक्ति से ओत-प्रोत यह श्रावक श्री भक्तामर-स्तोत्र की २६ वीं गाथा के भाव-पूर्वक आराधना से अपार-सम्पत्ति का मालिक बन गया । आराधना के प्रभाव से व्यापार हेतु लाये गये तीन कोठी भरे हुए चनें स्वर्ण रूप में परिवर्तित हो गये । इस कथा से गुरू-भगवंत के आदेश, मंत्र-साधकों के लिए विशेष उपयोगी है; ऐसा सिद्ध होता है । चणिक श्रावक की आराधना में (१) "तुभ्यं-नमो" श्लोक (२) १०८ नमस्कार-महामंत्र (३) ब्रह्मचर्य का दृढ़ पालन (४) पंचासरा पार्श्वनाथ-भगवान एवं आदीश्वर-परमात्मा की भक्ति (५) श्री महालक्ष्मीजी की आराधना; ये पाँचो गुरू-आदेश महान सहायक बने थे ।

भक्तामर स्तोत्र का जाप करने वालें आराधको को प्रति-दिन एक माला श्री नमस्कार-महामंत्र की अवश्य गिननी चाहिए तथा दारिद्रय को दूर करने के लिए श्री महालक्ष्मी-देवी की उपासना अवश्यमेव करनी चाहिए । श्री महालक्ष्मी-देवी, श्री चक्रेश्वरी-देवी की सखी-देवी हैं । श्री चक्रेश्वरी माता भक्तामर के आराधकों की भक्ति से प्रसन्न होकर भक्त के दारिद्रय को दूर करनें के लिए श्री महालक्ष्मी-देवी को सूचित करती हैं । अंततः आराधना से प्राप्त लक्ष्मी का सदुपयोग कर चणिक श्रावक ने श्री ऋषभदेव भगवान के नूतन-जिनालय का निर्माण कराया एवं श्री महालक्ष्मी माता के मंदिर का भी जिर्णोद्धार कराया ।

इस श्लोक में चार बार "तुभ्यं" आने से चार बार "यं" अक्षर आया हैं । बीजाक्षर कोष में "यकार" शब्द (१) मित्र-मिलन (२) इष्ट प्राप्ति (३) ध्यान-साधना एवं सात्त्विकता की जागृति के लिए बहुत ही उपयोगी बीजाक्षर माना गया हैं । यहाँ पर लक्ष्मी प्राप्ति का अर्थ कोई भी प्रकार की इष्ट प्राप्ति (मनो-वांछित पूर्ण होना) ही समझना चाहिए । इस प्रकार करनें से इस गाथा एवं कथा के प्रभाव का मेल होता हैं ।

● "अट्ठम आराधना रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-१८** : गोदावरी नदी के किनारे प्राकृतिक छटा के मध्य में बसा हुआ प्रतिष्ठानपुर नगर के राजा हाल की कथा का यहाँ वर्णन करने में आया हैं । राजा हाल को कोई पुत्र नहीं था । पुत्र-प्राप्ति के लिए उसने अनेक साधना की एवं मन्नत मानी किन्तु उसकी यह मुराद पुरी नहीं हुई । आखिरकार वे त्यागी मुनि-भगवंत के पास गये और उन्होनें राजा पर कृपा कर भक्तामर स्तोत्र की नित्य जाप की विधि बताई । इस महान-जाप की आराधना श्रद्धापूर्वक करने से तीसरे ही दिन माता चक्रेश्वरी-देवी, उसकी अपूर्व भक्ति से प्रसन्न होकर प्रकट हुई एवं एक दिव्य पुष्प-माला राजा हाल को अर्पित की । इस दिव्य पुष्प-माला को रानी के कंठ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

में पहनाने का देवी ने निर्देश दिया । इस दिव्य पुष्प-माला को रानी ने अपने कंठ में धारण की तथा इस दिव्य-माला के प्रभाव से यथा-समय रानी को पुत्र-रत्न की प्राप्ति हुई । राजा की खुशी का कोई पार नहीं था; उन्होंने इस पुत्र का नाम चक्रादास रखा । इस पुत्र-प्राप्ति की विधि की पूरी जानकारी उपलब्ध नहीं है, पर इस कथा से ऐसा जानने में आता हैं कि राजा हाल नें अट्ठम की तपस्या कर भक्तामर स्तोत्र का तीन दिन तक अखंड़ता से जाप किया तथा तप एवं जप के प्रभाव से देवी ने प्रकट होकर अपने भक्त के मनोरथ पूर्ण किए । इस कथा से भव्यात्माओं को तीन-दिन तक अट्ठम के तप के साथ अखंड़ता से श्री भक्तामर स्तोत्र का जाप करना चाहिए, जिससे राजा-हाल की तरह मनोवांछित अवश्य पूर्ण होंगे ।

● त्रिसंध्या जाप रहस्य ●

● **प्रभाव कथा-१९** : श्लोक २८, २९ एवं ३० मे कोई भी कथा का उल्लेख नहीं हैं । ३१ वें श्लोक की टीका में गोपालक नाम के चरवाहा की वार्ता कहने में आई है । भद्र-प्रकृति वाले गोपाल चरवाहा को त्यागी गुरू भगवंतने भव्यात्मा जानकर श्री भक्तामर स्तोत्र एवं श्री नमस्कार महामंत्र का पाठ सिखाया । गुरू-भगवंत की निश्रा में श्रद्धापूर्वक सीखे हुए भक्तामर-स्तोत्र एवं नमस्कार महा-मंत्र का गोपाल भाव-पूर्वक प्रति-दिन पाठ करता था साथ ही जैनाचार का भी बखूबी पालन करता था । स्वप्न में गोपाल चरवाहा को प्रातिहार्य सहित जिन-प्रतिमा के दर्शन हुए । ठीक उस अलौकिक स्वप्न-दर्शन के दूसरे ही दिन गोचर (गायों का चरागाह) भूमि में एक जिन-विम्ब प्रकट हुआ । गोपालने इस अलौकिक नयन-रम्य जिन प्रतिमा को योग्य स्थान पर प्रतिष्ठित किया एवं छः माह तक प्रतिमा के समक्ष श्री भक्तामर स्तोत्र का त्रिकाल जाप किया । भद्रिक गोपाल के श्रद्धा एवं भाव-पूर्वक किए गए जाप से प्रभावित होकर देवी-चक्रेश्वरी ने गोपाल को राज्य दिलाया । जैन-धर्म का प्रभाव देखिए कि श्रद्धा एवं भक्ति से किए गए जाप के प्रभाव से गोपाल रबारी से राजा बना तथा युद्ध के समय श्री चक्रेश्वरी देवी के अलौकिक प्रभाव से अपराजित भी रहा । श्री महाप्रभाविक भक्तामर स्तोत्र के आराधको को छः माह तक त्रिकाल पाठ अवश्यमेव करना चाहिए ।

● मंत्र आम्नाय रहस्य ●

● **प्रभाव कथा-२०** : गुजरात राज्य के भीम राजा के सेनाधिपति जिणहाक की यह कथा जैन-वीरता की यशस्वी गाथा हैं । यह कथा अन्यत्र भी प्रसिद्ध हुई है । महान दण्ड़ाधिपति ने धवलकपुर (वर्तमान-नाम धोलका) के समस्त क्षेत्र को चोर के भय से मुक्त किया था । बड़ी मुश्किल से जीवन निर्वाह करने वाले इस महान श्रावक पर नवांगी वृत्तिकार श्री अभयदेवसूरीश्वरजी महाराज ने कृपा कर श्री चक्रेश्वरी-देवी की प्रतिमा; ऋषभदेव भगवान एवं श्री पार्श्वनाथ प्रभु की प्रतिमा प्रदान की । साथ ही श्री कलिकुंड़ पार्श्वनाथ भगवान के मंत्र की आम्नाय भी प्रदान की । यह कलिकुंड़-मंत्र ही इस गाथा का मंत्र कहलाया एवं इस मंत्र के साथ भक्तामर-स्तोत्र का नित्य पाठ करने की सलाह दी ।

जिणहाक नित्य पार्श्व-प्रभु की प्रतिमा की त्रिकाल पूजा एवं भक्तामर का पाठ भाव एवं श्रद्धापूर्वक करता था । उसकी इस आराधना से प्रसन्न होकर देवी-चक्रेश्वरी ने अपनी सेविका देवी द्वारा एक रत्न जिणहाक के पास भेजा तथा इसे भुजा पर बाँधे रखने का निर्देश दिया । इस रत्न को भुजा पर बाँधने के प्रभाव से जिणहाक को महान दण्ड़ाधिपति पद प्राप्त हुआ । अपने परम उपकारी का स्मरण कर जिणहाक ने कसौटी-पत्थर की पार्श्वनाथ प्रभु की नयनरम्य प्रतिमा बनवा कर भव्य-जिनालय में अपने परम उपकारी गुरु भगवंत पू. आचार्य श्री अभयदेवसूरीश्वरजी के कर-कमलों से प्रतिष्ठित करवाई । इस श्रावक की जैन-शासन के प्रति अटूट-श्रद्धा की कथा पठनीय ही नहीं अनुकरणीय भी हैं । इस कथा के विश्लेषण से यह भी पता चलता हैं कि मुख्य आराध्य देवी कभी अपनी सहायिका देवी द्वारा भी भक्तों के मनोवांछित पूर्ण करती हैं ।

● स्वानुभव रहस्य ●

● **प्रभाव-कथा-२१** : राजा-सोम ने आचार्य श्री वर्धमानसूरिजी के धर्मोपदेश से प्रभावित होकर जैन-धर्म अंगीकार किया तथा आचार्यश्री के आदेशानुसार श्री नमस्कार महामंत्र एवं श्री भक्तामर-स्तोत्र का पाठ करने लगा । राज-कन्या मनोरमा पर जब उपसर्ग हुआ (आपत्ति आई) तब राजा सोम ने इस महाप्रभाविक स्तोत्र की ३४ वीं गाथा का स्मरण किया और देवी चक्रेश्वरी की सहायता से हाथी को वशीभूत कर राज-कन्या को हाथी के चंगुल से छुड़ाया । सोम-राजा ने राज-कन्या मनोरमा से विवाह किया एवं राज-पाट भी पाया ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

इस गाथा के मंत्रों के विषय में आचार्य श्री गुणाकरसूरीश्वरजी के निम्न पंक्तियों में स्पष्ट है कि–

''एषु वृत्तेषु वक्ष्यमाणा तत् तत् भीहर वृत्तवर्णाः एव मंत्रा पुनः पुनः स्मर्तव्याः अतो न अपर मंत्र निवेदनम्''

उपरोक्त उल्लेख से यह स्पष्ट होता हैं कि गाथा ३३ से ४२ तक, की गाथाओं में अनुक्रम से दिखायें गये

(१) हाथी के भय को दूर करने वाले
(२) सिंह के भय को दूर करने वाले
(३) अग्नि के भय को दूर करने वाले
(४) सर्प के भय को दूर करने वाले
(५) युद्ध के भय को दूर करने वाले
(६) जल के भय को दूर करने वाले
(७) व्याधि-रोग के भय को दूर करने वाले
(८) बंधन के भय को दूर करने वाले

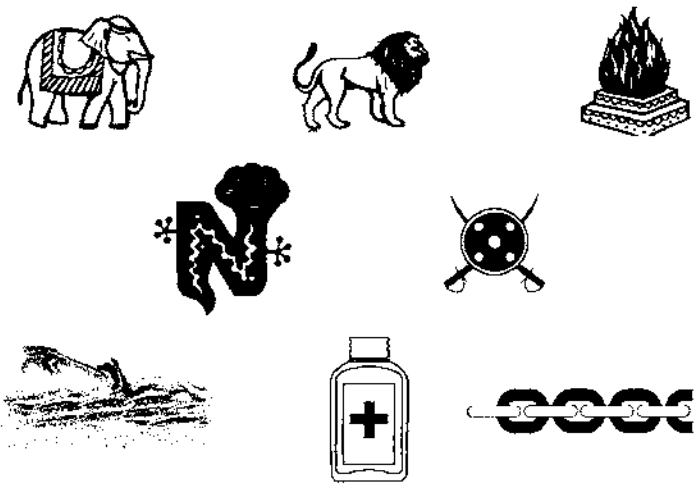

ये शब्द, वर्ण, एवं अक्षर ही मंत्र-रूप हैं । अतः दूसरे कोई भी मंत्रो की आराध्य मंत्र-रूप की आवश्यकता नहीं हैं । फिर भी अन्य टीकाकारों ने अपनी टीका में अन्य मंत्रों को इस गाथा से संबंधित बताया हैं ।

इस विषय में विद्वानों को ऊहा-पोह करके समाधान करने जैसा हैं । हम तो इसके समाधान स्वरूप इतना ही कह सकते हैं कि ये गाथाएँ स्वयं मंत्र ही है और अपर-मंत्रो को भी इस गाथा संबंधी मंत्र मानने चाहिए । जैसे पंदरहवीं गाथा में स्वप्न विद्या है ओर वंधमोक्षिणी-विद्या भी है । वैसे ही इस गाथा में गाथा स्वयं ही मंत्र हैं और भय-निवारण के लिए अपर-मंत्र भी इसी फल को देने वाले बनते हैं । अतः अन्य मंत्र होने पर भी इस गाथाओं को तो उस उस भय निवारक मंत्र मानना चाहिए अर्थात ये नौं गाथाएँ, गाथा और मंत्र दोनों स्वरूप हैं ।

श्री भक्तामर स्तोत्र कि इस गाथा के प्रभाव एवं चमत्कार के बारे में हमने पढ़ा तो हैं, किन्तु इस गाथा के प्रभाव का हमने स्वयं भी प्रत्यक्ष अनुभव किया, वह इस प्रकार हैं । हम जब ऊटी के जंगल में विहार कर रहे थे तब हार्थीयों के विकराल जंगल में मेरे एवं मुनिराज नंदियश विजय के पीछे एक हाथी दौड़ते हुए पागल की तरह आ रहा था; जिससे हम भयभीत हो गए । आखिर अंतिम समय जान कर रास्ते से हट कर एक ओर हो गए और वहाँ नवकार-मंत्र एवं अपना इष्ट-मंत्र तथा महाप्रभाविक श्री भक्तामर-स्तोत्र की इसी ३४ वीं गाथा का पाठ करते ही मदोन्मत्त-हाथी शांत हो गया एवं अपनी सूंड़ से हमारे चरणो का दो-तीन बार स्पर्श भी किया । यह घटना आज से दस-वर्ष पहले ही घटी थी । आज भी जब इस घटना को याद करते हैं तो रोम-रोम खड़े हो जाते हैं । ''भक्तामर-भक्तामर ही हैं; मात्र श्री चक्रेश्वरी माता ही नहीं अपितु पद्मावती माता भी इस स्तोत्र की अधिष्ठायिका के रूप में कार्य करती हैं जिसका हमें व्यक्तिगत रूप से अनुभव हुआ हैं ।''

● ''नित्य-स्मरण रहस्य'' ●

● **प्रभाव कथा-२२ :** देवराज एक निर्धन श्रावक होते हुए मन से अत्यंत समृद्ध था । भक्तामर की परम-आराधना उसके अन्तर्मन को अमीर बना रही थी, वह भक्तामर का पाठ प्रति-दिन करता था । **''जब ग्रह-दशा बदलने का समय आता है तब दिशा खुद-ब खुद बदलने लगती है ।''** देवराज व्यापार करने के लिए विदेश रवाना हुए । उनकें साथ और भी कई व्यापारी थे । रास्ता जंगल में से होकर पसार हो रहा था । उस भयानक जंगल में उन्हें रात बितानी थी । कुछ ही देर बाद गर्जना करता हुआ एक सिंह आया देख कर सब गभरा कर भयभीत हो गये । सब लोग देवराज के पास पहुँचे । देवराज ने अन्तर्मन की परम-श्रद्धासे पैंतीसवें-श्लोक का स्मरण किया । दहाड़ता हुआ सिंह वश में होकर नम्र बन गया । हमला करना तो दूर रहा उल्टे वह देवराज के चरणों में वंदन करने जैसी मुद्रा में बैठ गया । फिर सिंह ने अपने पंजे में से तीन बेशकिमती रत्न देवराज के सन्मुख रखे । उनके साथी व्यापारी समझ गये कि यह सब करामत देवराज की ही हैं । देवराज ने सब व्यापारियों को जैन-धर्म का बोध

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

कराया। मात्र "भय-निवारण" के लिए ही इस स्तोत्र का स्मरण करना ऐसी भावना कदापि न रखना अपितु नित्य अनन्य-भाव से इसका स्मरण करना चाहिए। कई बार ऐसा भी होता हैं कि जिस मंत्र का नित्य उपयोग पूर्वक स्मरण नहीं होता उसकी जरूरत पड़ने पर वह मंत्र याद भी नहीं आता। अतः "उपयोग पूर्वक नित्य-स्मरण-मंत्र साधना का स्वर्णिम सिद्धांत हैं।"

● "जल-सिंचन रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-२३** : प्रतिष्ठानपुर के लक्ष्मीधर शेठ की जैन-धर्म के प्रति अपार श्रद्धा थी। वे श्री भक्तामर-स्तोत्र का नित्य ध्यान एवं स्मरण करते थे। शेठजी एक बार अपने साथीयों के साथ जंगल में गये थे तब अचानक दावानल (भीषण-आग) प्रकट हुआ; देखते ही देखते उस भीषण-अग्नि ने प्रचंड रूप धारण कर लिया, तब शेठजी ने श्री भक्तामर-स्तोत्र का ध्यान किया। अपने भक्त की आपत्ति जानकर देवी-चक्रा ने प्रकट होकर शेठजी को भक्तामर की "छत्तीसवीं गाथा" का स्मरण कर उससे अभिमंत्रित जल से दावानल को सिंचन करने कहा। शेठजी द्वारा थोड़ा अभिमंत्रित जल आग पर छिंटकने मात्र से ही भीषण-अग्नि शांत हो गई; उपस्थित लोग आश्चर्यचकित रह गये। यहाँ पर देवी ने अपनी उपस्थिति में ही इस गाथा की प्रभाविकता को स्थापित किया हैं। जल अभिमंत्रण **जैन शास्त्रो** का सर्व-मान्य तंत्र हैं। **"शांति पानीयं मस्तके दातव्यमिति"** अर्थात् शांति से अभिमंत्रित-जल मस्तक पर छिंटकना चाहिए। ये बात "श्री बृहत् (बड़ी) शांति स्तोत्र" में विद्यमान हैं; जन सामान्य में यह रिवाज प्रचलित है, श्रद्धा एवं आस्था हमें जरूर सफल बनाती है।

● "दैवी-कृपा रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-२४** : यह कथा महेभ्य-श्रेष्ठि की दृढ़व्रता पुत्री की हैं। जिसने भक्तामर-स्तोत्र के प्रभाव से अपने ऊपर आये संकट को दूर कर जिन-शासन के महान-प्रभाव को फैलाया था। अपनी सौतन के द्वारा अपने पति कर्मण को उत्तेजित कर उसे मारने का षड़यंत्र रचा तथा एक घड़े के अंदर जीवित सर्प को रखा। किन्तु भक्तामर-स्तोत्र के प्रभाव से घड़े में रखा हुआ सर्प पुष्प-माला में परिवर्तित हो गया तथा सर्वत्र जैन-धर्म का जय-नाद हुआ।

● "गुरु-साधना रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-२५** : गुणवर्मा को श्री भक्तामर की महान-साधना से राज्य की प्राप्ति हुई थी। अपने बंधु रणकेतु को एक गुफा में गुणवर्मा के सैन्य ने घेर लिया था परन्तु रणकेतु विचलित नहीं हुआ। उसने भक्तामर की इस गाथा का स्मरण किया तथा इसके प्रभाव से विजयी भी हुआ। गाथा नं. ३८ एवं ३९ दोनों ही युद्ध-भय के विजय के लिए होने के बावजूद भी ३९ वीं गाथा के स्मरण के वक्त ही चक्रेश्वरी-देवी ने प्रकट होकर गुणवर्मा को वरदान दिया यह उल्लेखनीय हैं।

पूज्य गुरूदेव विक्रमसूरीश्वरजी महाराज नें वि. संवत २०२५ में प्राचीन केसरवाड़ी-तीर्थ (मद्रास) में सामूहिक भक्तामर-पाठ शुरू करने से पूर्व मद्रास के उस चार्तुमास में सब विवादों का शांति-पूर्वक समाधान कर सुंदर धर्म-प्रभावना की थी। वह भक्तामर की इस विशेष-गाथा के जाप से ही सम्भवित हुई थी। उपकारी गुरु-भगवंत नित्य भक्तामर का सामूहिक पाठ करते वक्त इस गाथा का उच्चारण उच्च-स्वर से एवं समान्य से हट कर प्रभावी ढंग से करते थे। **"श्रद्धा सदैव फलवती ही बनती हैं।" "इस गाथा की आराधना अपूर्व फल देने वाली हैं।"**

● "व्रत-पालन रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-२६** : ताम्रलिप्त-नगर के धनवाह शेठ ने आचार्य श्री जिनेश्वरसूरिजी के धर्मोपदेश से प्रभावित होकर जैन-धर्म अंगीकार किया; एवं हिंसक-वृत्ति का त्याग कर अहिंसा का व्रत धारण किया तथा हृदय में करूणा-भाव को स्थापित किया। शेठ; आचार्यश्री के आदेश से भक्तामर-स्तोत्र का नित्य-पाठ श्रद्धा पूर्वक करने लगे। धनवाह-शेठ एक बार सिंहलद्वीप की समुद्री-यात्रा कर रहे थे तब विकटाक्षी देवी ने बीच समुद्र में उपद्रव शुरू किया; एवं हिंसक देवी ने उपद्रव शांत करने के एवज (बदले में) में मानव बलिदान मांगा। परन्तु शेठ ने देवी की बात की परवाह न करते हुए श्री भक्तामर-स्तोत्र का पाठ शुरू किया। इस स्तोत्र के ४० वें श्लोक का पाठ करते ही विकटाक्षी देवी के सब उपद्रव निष्फल होकर शांत हो गए। देवी ने भी शेठ धनवाह के व्रत-पालन की दृढ़ता से प्रसन्न होकर शेठ को वचन देकर जीव-हिंसा का हमेशा के लिए त्याग किया। धनवाह-शेठ ने चक्रेश्वरी-देवी सहित आदीश्वर परमात्मा की प्रतिमा की नूतन जिनमंदिर बनवाकर प्रतिष्ठित करवाई।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● "रोग-निवारण रहस्य" ●

● **प्रभाव कथा-२७ :** उज्जयिनी नगरी के राजा राजशेखर के पुत्र राजहंस की यह रमणीय-कथा है। साथ-साथ कर्म-विपाक के महत्त्व को समझने वाली जैन धर्म के प्रति दृढ़ एवं श्रद्धालु मानगिरी के राजा की सुपुत्री कलावती की अटूट-श्रद्धा की कथा भी है। अपने पिताश्री के दुर्बुद्धि के कारण राजकुमारी कलावती का विवाह राजहंस के साथ सम्पन्न हुआ। राजहंस को उसकी सौतेली-माता ने भयंकर-रोग उत्पन्न हो ऐसी दुर्बुद्धि से विषाक्त भोजन कराया परन्तु जिन-शासन के प्रति अटूट-श्रद्धा रखनें वाली कलावती ने भक्तामर-स्तोत्र के ४१ वें श्लोक का स्मरण किया। अतः चक्रेश्वरी देवी ने चमत्कारिक रूप से रोग-निवारण का उपाय बताया जिससे रोगदूर हो गया एवं धन की भी प्राप्ति हुई तथा कलावती की महान जैन-शासन के प्रति श्रद्धा की भी विजय हुई। इस कथा के विश्लेषण से पता चलता हैं कि देवी ने खुद रोग दूर न किया, पर रोग दूर करने का उपाय बताया। इस श्लोक के पाठ करने से रोग दूर हो जाता हैं। इसका अर्थ हम यह भी समझ सकते हैं कि इस गाथा मंत्र की आराधना से असाध्य-रोग निवारण की योग्य औषधि अनायास ही प्राप्त हो जाती हैं; जिससे रोग का निवारण शीघ्र हो जाता हैं।

● जाप-संख्या रहस्य ●

● **प्रभाव कथा-२८ :** दिल्ही के बादशाह जलालुद्दीन के समय की यह कथा हैं। अजमेर-दुर्ग के पास एक छोटे से गाँव के राज-पुत्र रणपाल को अजमेर के मीर ने गुनाह करनें के जुर्म में उसे एवं उसके पुत्र को गिरफ्तार कर दिल्ही-दरबार में भेज दिया; वहाँ उन्हें कारागृह में बंद कर दिया गया। रणपाल स्वभाव से बहुत सरल था तथा जैन साधु भगवंतो के सत्संग में भी रहता था। उसे नमस्कार महामंत्र एवं भक्तामर-स्तोत्र पर भी अटूट श्रद्धा थी। कारागृह में भी रणपाल ने इस स्तोत्र की ४२ वीं गाथा का जाप जारी रखा। तन्मयता से श्रद्धा पूर्वक जाप करते-करते दस-हजार जाप पूर्ण किए तब तुरंत एक देवी प्रकट हुई; ऐसे समय में देवी को प्रत्यक्ष देख कर रणपाल आश्चर्यचकित हो गया। रणपाल ने देवी से अपना स्वरूप प्रकट करने की आग्रह-पूर्वक विनंती की तब देवी ने अपना परिचय देते हुए कहा कि महा-प्रभाविक श्री भक्तामर-स्तोत्र का स्मरण करने वाले भक्तजनो की रक्षा करने वाली आदीश्वर-परमात्मा की अधिष्ठात्री श्री चक्रेश्वरी-देवी की मैं सेविका देवी हूँ। रणपाल प्रसन्न हुआ एवं देवी की सूचना से कारागृह से मुक्त हुआ। रणपाल अजमेर छोड़ कर चित्रकूट में अपने परिवार के साथ आनन्द से रहने लगा।

गरूड़वाहिनी देवी चक्रेश्वरी इस स्तोत्र की महान अधिष्ठायिका हैं और आज भी अपनी सेविका देवीयों के द्वारा भी चमत्कार का सर्जन करती हैं। भक्तामर-स्तोत्र के अनेकानेक चमत्कारिक अनुभव कर रहे महान श्रद्धालु आत्माऐं अपने जीवन को आज भी धन्य बना रहे हैं।

इस अंतिम महिमा कथा के ४२ वें श्लोक का पाठ की संख्या दस-हजार बताई हैं; यह ध्यान में रखे। **"सम्पूर्ण-आराधना के लिए जाप-संख्या की पूर्ति अति-आवश्यक हैं।"** इस महा प्रभाविक भक्तामर-स्तोत्र की २८ महिमा कथाओं के माध्यम से हमने दैवी-दुनिया एवं दैविक-प्रभाव के विषय में बहुत कुछ जाना एवं समझा भी।

श्रद्धा-भक्ति एवं एकाग्रता से यह महा-प्रभाविक श्री भक्तामर-स्तोत्र भक्तजनों को अपने प्रेय-प्राप्ति के साथ-साथ श्रेय की प्राप्ति भी कराता हैं।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

• गाथा रहस्यार्थ •

अड्ढाईस-अड्ढाईस महान प्रभाव-कथाओं के रहस्यों का यहां वर्णन करने में आया है । ये मन-भावन कथाएँ हमारा रोम रोम खड़ा कर देती है । आज दिन तक श्री भक्तामर-स्तोत्र की आराधना से अद्‌भुत चमत्कार होते ही आये हैं । वैसे श्री भक्तामर-स्तोत्र में मंत्रों एवं विद्याओं तथा यंत्रों एवं तंत्रों के अनेक रहस्य भरे पड़े है । पू. आचार्य गुणाकर सूरीश्वरजी महाराजने अपनी टीका में ऐसे अनेक रहस्यों को उजागर किया है । जिस पुण्यात्मा को पद्मावती माता की कृपा से स्वप्न में वीणा-यंत्र का आभास हुआ था, ऐसे अनेक मंत्र-शास्त्रवेत्ता श्री मेघविजयजी उपाध्यायने श्री भक्तामर स्तोत्र की पहली एवं अंतिम गाथा में स्तोत्र की अधिष्ठायिका श्री चक्रेश्वरी-देवी के वीजाक्षर **''आं''** के रहस्य का रहस्योद्‌घाटन किया है । जो गुरु-गम से जान लेना चाहिए ।

परन्तु श्री भक्तामर-स्तोत्र मंत्र-रहस्य तथा विद्या-रहस्यों के साथ-साथ साहित्य के भी रहस्यों का खजाना है । इस अमूल्य खजाने की ओर पू. मेघविजयजी उपाध्याय ने अपनी टीका में जगह-जगह इशारा भी किया है । इस ग्रंथ में ऐसे अनेक साहित्य-रहस्य एवं चिंतन-रहस्य छिपे हुए है कि जिनको प्रकट करना आसान नहीं है । फिर भी **''जिन पाद युगं''-''सम्यक् प्रणम्य''-''भवजले''-''प्रथमं जिनेंद्रं''-''चित्तहरैः उदारै''-''विगत त्रपोऽहं''-''स्तोत्र स्रजं''** जैसे चिंतन-योग्य पदों का थोडा रहस्य यहाँ प्रकाशित करने में आया है ।

• जिन पाद युगं •

श्री भक्तामर-स्तोत्र के प्रथम-श्लोक में महामना पू. मानतुंग सूरीश्वरजी जिनेश्वर-परमात्मा के चरण-युगल को नमस्कार करते है । भारतीय संस्कृति में अनन्य संस्कार वैभव है । इस संस्कृति को ब्राह्मणों तथा श्रमणों ने वेद की ऋचाओं से एवं आगम के आलापकों से सिंचित किया है, पुलकित किया है तथा उसे फलद्रूप बनाया है । इस संस्कृति में पूज्य-पुरूषों का ध्यान करने के लिए ''चरण-युगल'' को ही महान शक्ति-संस्थान व शक्ति-पीठ माना गया है । लक्ष्मण की कही हुई बात स्वाभाविक रूप से याद आ जाती है **''नूपुरे तु अभिजानामि-नित्यं पादाब्जवंदनात्''** ''हे पुरूषोत्तम राम ! मैं न तो बाजु-बन्ध को पहचानता हूँ, न तो कुंडल को पहचानता हूँ, मैं तो सिर्फ माता सीता के नूपुरों को पहचानता हूँ । मेरा कार्य माता सीता के रूप को निरखने का नहीं है और ना ही मेरे नयन आभूषणों की चकाचौंध से प्रभावित होते है । मुझे तो शक्ति स्वरूपा जगदम्बा देवी जैसी सीता माता की सेवा करनी है । उसके लिए चाहिए मुझे चरण-युगल की सेवा ।'' इसी कारण मुझे पहचान हुई है उन नूपुरों की, उन झन झन करती झांझरों की । इस भारत-भूमि में मर्यादा पुरूषोत्तम राम थे तो मर्यादा के महारथी लक्ष्मण जैसे देवर भी थे । ऐसी ही महान संस्कृति की मर्यादा से भारत वर्ष गौरवान्वित रहा है । महान साधना के पथ का रहस्योद्‌घाटन यहाँ पर **''जिन पाद युगं''** के नमस्कार से हो रहा है ।

प्रभुजी के मुखडें का वर्णन कविवर पू. मानतुंग सूरीश्वरजी महाराज ने दिल खोल कर किया है । प्रभुजी के प्रातिहार्यों की सुषमा को कविवर ने चार-चार श्लोकों में वर्णित किया है । पर सब बाद में सबसे पहला वर्णन है ''जिन पाद युगं'' का । पूछो उस मर्यादा के महारथी भरत से; जिसने राम के विरह में कैसे चौदह-वर्ष तक राज्य किया ? राम की पादुकाओं को सिंहासन पर स्थापित कर । हमें भी मोक्ष का महा-साम्राज्य प्राप्त करना है; ठीक भरत की ही तरह; हृदय के सिंहासन पर श्री आदिनाथ दादा के चरण-युगलों को विराजमान कर ।

●●● आज भी सिद्धाचल पर्वत पर श्री आदीश्वर दादा की चरण-पादुकाओं की अनोखी महिमा है । पू. आचार्य गुणाकर सूरीश्वरजी एवं पू. मेघविजयजी उपाध्याय ने ऐसी संभावना व्यक्त की है कि पू. आचार्य मानतुंगसूरीश्वरजी ने भी सिद्धाचल में स्थापित इन चरण पादुकाओं का ध्यान किया था । आज प्राचीन तीर्थ गिरिराज सिद्धाचलजी एवं सम्मेतशिखरजी में भी अनेक तीर्थंकरों की चरण-पादुकाओं की स्थापना है । **''चरण-पादुकाओं की पूजा-अर्चना एवं ध्यान का अनुपम महत्त्व है ।''**

उपाध्याय श्री मेघविजयजी तो प्रभुजी के इन चरण-कमलों को पूजने के लिए प्राचीन काल के पाद-पीठों की याद दिलाते है । तक्षशीला में प्रभु के विरह से संतप्त समर्थ राजवी बाहुबली ने भी श्री आदिनाथ दादा के पाद-पीठ की रचना की थी । महान दानवीर

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

श्रेयांसकुमार ने भी हस्तिनापुर में प्रभुजी पाद-पीठ की रचना की थी। भरत महाराजा ने जिन बिंब का निर्माण तो बाद में करवाया; परन्तु आदिदेव की पाद-पीठ का महत्त्व है, चरण-कमलों का महत्त्व है, ये चरण जहाँ-जहाँ भी पड़े उस भूमि को श्री हेमचन्द्राचार्यजी महाराज ने पूज्य मानी है।

●●● मानव का शरीर एक है परन्तु पाद (पाँव) दो हैं। द्वैत में अद्वैत को समझने का यह कैसा काव्यमय सूचन है ? दो पाँव (चरण) स्वतंत्र होते हुए भी दोनों के बीच में आपस में नियंत्रण है। स्वतंत्रता में से जब परस्पर सहकार की भावना भूला दी जाती है तब दुःख-दर्द एवं दारिद्र्य ही शेष रहता है। मानव को अगर सुसंस्कृत (संस्कारी) रहना हो और उसे विकृत नहीं बनना हो तो सहकार-सहयोग एवं सम-संवेदन की बात को स्वीकारना ही पडेगा !

●●● वैसे तो प्रभुजी के एक अंगूठे का ध्यान भी जीवन को धन्य बना देता है। फिर भी समस्त चरण एवं चरण-युगल का साथ में ही ध्यान करना उससे भी अधिक महत्त्वपूर्ण है। घन तथा ऋण, पोजिटिव एवं नेगेटिव (Positive and Negative) जैसे ही दायाँ एवं बाँया (Right or Left) का युग्म (जोडी-युगल) जरूरी है। प्रभु का दाया (Right) अंग एवं दायाँ पाद (पाँव) साधक को अनादिकाल की आसक्ति से दूर करता है। प्रभुजी का बायाँ-चरण अनंत काल तक बनी रहे ऐसी शाश्वत-शक्ति के बीज को सिंचित करता है।

- **पाप का शोषण - पुण्य का पोषण**
- **आश्रव का शोषण - संवर का पोषण**
- **परभाव का शोषण - स्वभाव का पोषण**

इन चरण-युगल से ही होता है। चरण-युगल में सुशोभित दस अंगुलीयाँ (Ten-Fingers) दस प्रकार के यति-धर्म का मर्मपूर्ण सूचन हैं। अंगुलीयों पर चमकते हुए दस नख (नाखून) (Ten-Nails) दसों दिशाओं में साधक एवं भक्त के अमर-कीर्ति को प्रसार करने का स्वाभाविक वरदान देते है।

ग्रन्थकार-महामना पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराजने प्रभु के चरण-युगल को **''पापतमोवितानं''** को नाश करने वाला कहा है। तीनों विद्वान टीकाकारों ने ''पाप रूप अंधकार'' ऐसा अर्थ माना है। फिर भी इन पूज्य-महापुरूषों के चरणों में वंदन कर मेरा मन ''पाप'' एवं ''अंधकार'' दोनो के समूह दूर करने वाला, ऐसा अर्थ करने को लालायित हो रहा है। पाप अक्सर तो अंधकार का रूप होता है; परन्तु कई बार प्रकाश के लिए आत्मशक्ति के आविर्भाव के लिए एक छिद्र, एक सुराग भी प्रदान करता है। ''पुण्यानुबंधी-पाप'' का ऐसा भी एक प्रकार है; कि जो पाप रूप होते हुए भी पुण्य की तरफ जाने का पथ प्रदर्शित करता है, परन्तु अंधकार तो कभी मार्ग देखने का अवकाश ही नही देता। अघाती कर्म की पाप प्रकृतिएं अशुभ नाम, अशाता वेदनीय एवं नीच गोत्र की प्रकृतिएं कई बार दुःख देकर जीवन को परमात्मा के पास भी ले जाती है। परन्तु घाती-कर्म का उदय अंधकारमय है। वे आत्मा के गुणों को इस कदर दबा देते है कि तनिक भी प्रकाश हमें न मिले प्रभुजी के चरण, पाप एवं अंधकार, घाती तथा अघाती दोनों कर्मो कों चकनाचूर करने में समर्थ हैं। पाप एवं अज्ञान की ये जोडी (युगल) का अंत (नाश) करने के लिए प्रभुजी के ''चरण-युगल'' को ही पकडना पडेगा।

● सम्यक् प्रणम्य ●

महान तार्किक पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज ने श्री भक्तामर-स्तोत्र को सूत्र रूप में नहीं बनाया है, फिर भी जरूरत पडने पर सूत्र शैली का आश्रय करते हो ऐसा देखा गया है। प्रत्येक पद का तार्किक रूप से समाधान हो ऐसे तरीके से शब्दों को संयोजा है। आप ''नत्वा'' शब्द का प्रयोग कर सकते थे परन्तु, **''जिन पाद युगं''** के पास नत्वा शब्द नहीं चलता। घरवाली जब गुस्से से तिलमिला जायेगी तब हे ! संसारी तूं झुकेगा तो जरूर ही, नत्वा तो करेगा ही, अगर इन्कम-टेक्स वाला आ धमके; तब सब को तुं नत्वा (नमन) तो करेगा, परन्तु परमात्मा के पास तुझे शरणागति ही स्वीकारनी है। प्रभु के चरण-युगल का आश्रय लेना हो तब ''नत्वा'' मात्र नमस्कार से नहीं चलता है; तुझे **''प्रणम्य''** ही करना पडेगा। ''प्र'' का अर्थ है ''प्रचंड प्रयत्न''। नमस्कार तो पंद्रह प्रकार का होता है, परन्तु ''प्रणाम'' तो मात्र एक मुमुक्षु भाव से ही होना चाहिए। अनादि-काल की विपरीत चाल को सुलटाने के लिए मात्र नमस्कार ही काफी नहीं है। प्रणाम ही करना पड़ेगा। आंतरिक शत्रुओं को भगाना ही पडेगा। इनको भगाने के लिए

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

गीत (लोरीयों) नहीं गायी जाती; इनको ललकारना चाहिए, निकालना चाहिए । प्रकृष्ट प्रयत्न के बिना आत्मा के उपर अनादिकाल की जमी हुई वासना साफ नहीं होती । कचरा निकालने का काम हो तो नत्वा से चले, नमस्कार से चले, परन्तु जब कचरे का ढेर-(उकरडी) साफ करना हो तो "प्रणाम भाव" ही चाहिए ।

इस तरह प्रणाम करते करते भी विधि का नितांत पालन जरूरी है । अति उत्साह में आकर विधि-रहित एवं अविवेक पूर्ण क्रिया नहीं करनी चाहिए । प्रणाम भी सम्यक् रीति से ही करना । दीक्षा लिए बिना तथा महाव्रत ग्रहण किये बिना मोक्ष की प्राप्ति नहीं होती, यह बात सच है । परन्तु आंतरवृत्ति अगर देशविरति की भी न हो एवं श्रावक के व्रतों को पालने की भूमिका न हो फिर भी साधु-वेश को धारण करने का प्रचंड प्रयत्न कर लिया तो भी प्रगति नहीं हो सकती । लक्ष्य प्राप्ति अवरूद्ध हो जाती हैं ।

"दलित पाप तमो वितानाम्" में आये हुए **"पाप"** शब्द से **"सव्वपावप्पणासणो"** याद आ जाता हैं । ये पद याद आते ही श्री "नमस्कार महामंत्र" की स्मृति स्वतः ही हो जाती है । नवकार याने "चौदह पूर्व का सार" । इस महामंत्र की स्मृति मात्र मंगल ही नहीं, महामंगल भी है ।

यहाँ प्रयुक्त "सम्यक्" शब्द "श्री तत्त्वार्थ-सूत्र" की याद दिलाता है । **"सम्यक् दर्शन-ज्ञान-चारित्राणि मोक्ष मार्गः"** । यह एक ही सूत्र है, जिन्हें द्वादशांगी के उपनिषद् रूप में माना गया है ।

सम्यक् प्रणाम भी पाद-युगल को ही है ना ! दर्शन एवं ज्ञान एक ही हैं, अतः श्रुत रूप है । एक पाद (पाँव) समान है । चारित्र दूसरा, पाद समान है । जैसे तत्वार्थ-सूत्र में कहा गया है कि दर्शन, ज्ञान एवं चारित्र इन तीनों का मिलन ही मोक्ष मार्ग है । वैसे यहाँ भी श्रुत एवं चारित्र रूप दोनों की युगल-जोडी से ही मोक्ष का मार्ग प्रशस्त होता है । इसके लिए जरूरी है "जिन पाद युगं" को "सम्यक् प्रणाम" की ।

महाकवि श्री मानतुंगसूरीश्वरजी की महा-तार्किक शैली मन को मंत्र-मुग्ध कर देती है । ये "सम्यक्" पद दो कमरों के बीच की देहली पर दीपक रखने जैसा है । जो बीच में रह कर दो कक्षों को प्रकाशित करता है ।

"भक्तामर प्रणत मौलि मणि प्रभाणाम् सम्यक् उद्योतकम्" इस में भी "सम्यक्" शब्द जोडा जा सकता है । एवं **"युगादौ सम्यक् आलम्बनं"** में भी "सम्यक्" पद जोडा जा सकता है ।

एक विद्वान चिंतक ने प्रश्न किया था कि भक्त-देवों के मुकुटों में रहे हुए मणि की प्रभा को प्रकाशित करने में ही प्रभु की क्या महत्ता है ? जैसे एक प्रकाश दूसरे प्रकाश में विलीन (अभिभूत) हो जाता है । तेज प्रकाश में (धीमा) कम प्रकाश अपनी अलग पहचान नहीं बना सकता । फिर भगवान के तेजोमय नाखून की किरणें देवों के मुकुटों में रहे हुए दिव्य मणियों को कैसे चमका सकती है ? परमात्मा के नाखून से निकलती तेजोमय दिव्य किरणों के सामने देवताओं के मुकुटों में रही हुई मणि की प्रभा फीक्की पड जाती है । अतः उनको प्रकाशित करने का प्रश्न ही नहीं उठता । इसी लिए यह विचारणीय है कि **"मौलि"** ये भक्त के मस्तक में रहे हुए जाज्वल्यमान सहस्रार-चक्र हैं, एवं उनका "मणि" समान मध्य-भाग-केन्द्र बिन्दु ही मणि है । ऐसे मणि का सम्यक् उद्योत प्रभु के चरण से ही होता है । कहने में आया है कि गणधर-भगवंत तीर्थंकर-परमात्मा के पास दीक्षा लेते हैं । एवं दीक्षा लेते ही तुरंत उन्हें "मनः पर्यव ज्ञान" प्रकट हो जाता हैं । यदि हम प्रभु के चरण में शरणागत हो जाते हैं तो कुंडलिनी की शक्ति अवश्य जागृत होती है; मूलाधार से शक्ति उत्थित हो कर सहस्रार-चक्र में पहुँच जाती है । इस सहस्रार चक्र में कुंडलीनी को जागृत करना आसान है, पर उसको उर्ध्वमुखी बनाना बहुत कठिन है । योगी-महात्मा कहते है कि कुंडलि की जागृति तो होती है, मगर अधोमुखी से उर्ध्वमुखी बनाना न आये तो शक्ति तो जागृत होती है परन्तु उसका पतन होकर साधक का विनिपात होता है । इसीलिए जरूरी है, कुंडलि की शक्ति को उर्ध्वमुखी करने की; ऐसी उर्ध्वमुखी दशा आ जाने से ही सम्यक् उद्योतकम् रूप में प्रभु की कृपा फलीभूत होती है. कुंडलि की शक्ति को जागृत करने वाले तो बहुत हैं, परन्तु सम्यक् जागृत करने वाला तो प्रभु आदिनाथ ! तूं ही है, तेरा चरण-युगल ही है । कषायों की क्रूरता एवं विषयों की विषमता को विलीन करने वालें ऐसे "पाद-युग" को पुनः सम्यक् प्रणाम । कषाय एवं विषय इन दोनों की जोडी है । विषय कषायों के लिए खुला मेदान है । उदय में आने वाले कषाय, विषयों के लिए महान लोह-चुम्बक के समान है । इसी लिए इस महान पाद-युग की जोडी को कषायहन्त्री एवं विषयहन्त्री के रूप में निर्धारित करके ही "सम्यक् प्रणाम" करना है ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

"भव-जलधि में डूबते हुए जीवों के लिए इन चरण-युगलों का मात्र आलम्बन ही काफी नहीं, सम्यक् आलंबन भी जरूरी है। यह बात इन महा कविवरने इन शब्दों में स्पष्ट की है **"नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र पंथाः"**।

हे भगवन् ! आपका मोक्षमार्ग शिवरूप है, मंगल रूप है, इसीलिए मात्र आलम्बन ही नहीं; परन्तु सम्यक् आलम्बन भी है; आप रेल-गाडी की छत पर बैठे या दरवाजे पर लटक कर यात्रा करे, परन्तु अपने गंतव्य स्थान पर तो पहुँच ही जाएंगे। फिर आप गाडी में जगह नहीं मिली ऐसा तो नहीं कह सकते। आप अपनी मंजिल पर तो पहुँच ही गये, चाहे मुसीबत झेल कर पहुँचे, चाहे महा-पीडा से, चाहे महा-व्यथा से।

पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज के कहने का आशय यही है "प्रभो ! आपके चरण-युगल को जो सम्यक्-प्रणाम कर चुके हैं, उनके लिए आपका मोक्ष मार्ग सम्यक् आलम्बन है। मोक्ष मिले तो भी विना खटपट विना लटपट का। उसमें व्यथा नहीं होती और न ही विषमता और विवाद का तो प्रश्न ही नहीं उठता। जिसने आप के शरण में आकर मोक्ष प्राप्त कर लिया हो उनका आलम्बन मात्र भी अगर कोई साधारण मानवी (मनुष्य) ले तो वह भी इस भव-समुद्र (भव-जलधि) को पार कर सीधा ही मोक्ष में जाएगा। न उन्हें कहीं अटकना पडेगा; और न ही कही भटकना पडेगा। इसी लिए "सम्यक्" शब्द का भाव तीनों स्थान (दर्शन-ज्ञान-चारित्र) पर जोडना अति आवश्यक है।

● "भवजले" ●

●●● प्रथम श्लोक की चतुर्थ पंक्ति "आलम्बनं भवजले पततां जनानाम्" को पढ कर मन कभी प्रश्न करता है कि इतने वडे महाकवि को **"भव जलधि पततां"** जैसे शब्दों का प्रयोग करना चाहिए था। "जल शव्द तो समुद्र का पर्यायवाची नहीं है। "जल" शब्द तो मात्र पानी का पर्याय है। तो किस उद्देश्य से "जलधि" शब्द का प्रयोग नहीं किया ? भाई ! पहले "भव" शब्द का प्रयोग करके "जल" शब्द का उपयोग किया है। जो **"भवजल"** है तो "भवजलधि" भी है। जलधि का एक विन्दु भी जल कहलाता है। पू. मानतुंगसूरीश्वरजीने भवरूप-भवजलधि में भी सव को डूबने से रोका है तथा जलधि के एक विन्दु रूप जल में भी सांसारिक आत्माओं को फंसने से रोका है। विषय एवं कषाय का मूल से नाश तो करना ही है। परन्तु जव तक यह साध्य (संभव) नहीं हो तव तक "भवजल" के सूक्ष्म जल-बिन्दु में भी आराधक को डूबने से रोकने का प्रयत्न किया है। ये जन्म-मरण रूप संसार-चक्र में से सभी को पार कराने का अभियान है तो प्रतिक्षण पैदा होती विषय एवं कषायों की स्वल्प मात्रा से भी-भव के जल से दूर रहने का आदेश है। कारण-बाहर रहे हुए जल तथा जलधि (समुद्र) में रहे हुए जल में जलत्व जाति तो एक समान ही है। कहने का आशय है कि चाहे समुद्र का जल हो या पीने का पानी, जल की जाति तो एक ही है। पू. मानतुंगसूरीश्वरजी के कहने का तात्पर्य है कि चाहे बाहर रहे हुए जल में-प्रशस्त कषायों में डुवाने का सामर्थ्य नहीं है, परन्तु जल का स्वभाव डुवाने वाला ही है; जाति भाई से भी बचकर रहना चाहिए।

अहो ! पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज की महामति (वुद्धिमत्ता) का जितना अवगाहन करें उतना कम है। इस ग्रन्थ में "रहस्यार्थ रत्नो" का अखूट भंडार है। हम सद्गुरु की कृपासे इसके अभ्यास के द्वारा इन रहस्यार्थो को जान कर अपने जीवन को धन्य वना सकते है।

● "प्रथमं जिनेन्द्रं" ●

●●● जन-सामान्य के दिलो-दिमाग में प्रश्न उठता है कि श्री सिद्धाचल-दरबार में श्री आदिनाथ-दादा के सन्मुख तो श्री भक्तामर-स्तोत्र का पाठ किया जाता है; श्री आदिनाथ प्रभु विराजमान है ऐसे ही श्री कुलपाकजी तीर्थ में या सोला रोड के नव-निर्मित नूतन जिनालय में जहाँ भी श्री आदि-देव विराजमान हैं, वहाँ भी श्री भक्तामर स्तोत्र का पाठ होता है। अरे ! कोई भी आदिदेव की प्रतिमा के सन्मुख (समक्ष) भी भक्तामर स्तोत्र वोला जा सकता है। परन्तु श्री उवसग्गहरं-तीर्थ में श्री पार्श्वनाथ-भगवान के सन्मुख कैसे वोला जा सकता है ? श्री शंखेश्वर-दादा के सन्मुख श्री शंखेश्वर-तीर्थ में कैसे भक्तामर स्तोत्र पढा जा सकता है ? श्री मुनिसुव्रत स्वामी के अति सुंदर नयन-रम्य एवं मनभावन तीर्थ "शकुनिका-विहार" में कैसे भक्तामर स्तोत्र का पाठ किया जाता है ? इन सभी जटिल प्रश्नों का निवारण है। पू. गुणाकरसूरीश्वरजीने इन प्रश्नों का समाधान करते हुए कहा है कि "प्रथमं जिनेन्द्रं" इस पद के रहस्यार्थ से घोषित है कि श्री भक्तामर-स्तोत्र सव जिनेश्वर (जिनेन्द्र) भगवंतो के समक्ष (सन्मुख) बोला

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

जा सकता है । यह सर्व व्यापी स्तुति है, सर्व सामान्य स्तुति है, सामान्य संवादी हैं, विशेष विवादी है । हमें तो हृदय के भावों का संवाद परमात्मा के साथ करना है । इसी लिए ''प्रथमं जिनेन्द्रं'' का अर्थ समझना चाहिए ।

वाद-विवाद करने वाले तो ऐसा भी कह सकते है कि हम जिस भगवान को मानते है वे ही जिनेन्द्र हैं । पूज्य मानतुंगसूरीश्वरजी तो अनेकांती थे । वे तो जगत-तत्त्व के न्याय कर्ता (जज) थे । उन्होनें वादीयों से कहा, भले आप किसी भी देव को जिनेन्द्र कहो । हमारे यहाँ तो जैन-दर्शन में निक्षेपो की रचना है । ''द्रव्य-जिनेन्द्र'' कोई भी हो सकते है । दुनिया के समस्त देवो को आप द्रव्य-जिनेन्द्र कहेंगे तो भी पू. मानतुंगसूरीश्वरजी को कोई एतराज नहीं है । हो सकता है, द्रव्य से अनेक देव द्रव्य तीर्थों के नायक हो सकते हैं । परन्तु यहाँ जरूरत है ''भाव-जिनेन्द्र'' की; इसलिए महा-कविने ''जिनेन्द्र'' शब्द का उपयोग किया है । ''ऋषभ'' शब्द का उपयोग नहीं किया है । कवि-रत्नने ''जिनेन्द्र शब्द को ही प्राथमिकता दी है ।

किसी विशेष नाम को नहीं.. उन्होने सर्व-नाम का ही प्रयोग किया है । परन्तु इस नाम के ''जिनेन्द्र'' शब्द से ''प्रथमं'' विशेषण देकर अदभुत कौशल्य का परिचय दिया है । ''प्रथमं'' मार्मिक कहा जाने वाला विशेषण है ।

प्रथम जिनेन्द्र-याने पहले भगवान यह अर्थ तो है हि परन्तु **प्रथमं-यानें मुख्यं, प्रथमं-याने उत्तम, प्रथमं-याने प्राचीन, ऐसे** भी अर्थ होते हैं । पू. मानतुंगसूरीश्वरजी ''भाव-जिनेन्द्र'' की स्तुति करते हैं, ''द्रव्य-जिनेन्द्र'' की नहीं । चार निक्षेपों में मुख्य निक्षेप ''भाव निक्षेप'' ही है ओर उससे ''प्रथमं जिनेन्द्रं''-यानि भाव जिनेन्द्र ऐसा ही अर्थ करना । मुझे ऐसा लगता है कि काफी तादाद में स्तवनों की रचना हुई है । कई स्तुतियाँ भी बनी है । परन्तु मात्र ''प्रथमं जिनेन्द्रं'' इस शब्द का उपयोग कर पूरे स्तवन में पूरे स्तोत्र में किसका स्तवन है ऐसा तनिक भी मालूम न होने दे, वैसा तो यही स्तोत्र होगा । टीकाकार गुणाकरसूरीश्वरजी इसी लिए लिखते हैं कि **''प्रथमं-प्रसिद्धं-आदौ वा सामान्य तीर्थंकरम्''** यहाँ पर जिनेन्द्र शब्द सामान्य शब्द है; तो प्रथम शब्द भी सामान्य जैसा ही लगता है । दार्शनिक कहते है-''दर्शन'' तो सामान्य है, निराकार व निर्विकल्पक ज्ञान है, उसमें विवाद होता ही नहीं, मिथ्या की छाया होती है, सविकल्प (विशेष) ज्ञान में । पर मिथ्या की छाया को लांघ जाने वाले श्री मानतुंगसूरीश्वरजी महाराजने ''प्रथमं'' तथा ''जिनेन्द्रं'' इन दोनो शब्दों को व्यापक माना है, और सामान्यवाची ही गिना है । हरिहर-ब्रह्मा-विष्णु-पैगम्बर-ओलिया या ईसाई कोई भी ''द्रव्य जिनेन्द्र'' हो परन्तु मानतुंगसूरीश्वरजी को इस बात से कोई इन्कार नहीं है । भले ही वे द्रव्य जिनेन्द्र हो परन्तु यहाँ तो स्तुति करनी है.. ''भाव जिनेन्द्रं'' की राग-द्वेष रहित परमात्मा की !

''जे अ अईया सिद्धा, जे अ भविस्संति णागय काले''

नमुत्थु णं सूत्र (शक्र स्तव) के अंत का पद यहाँ सूचित किया गया है । पू. मानतुंगसूरीश्वरजी के इस महान स्तोत्र में ''भाव जिनेन्द्र'' की स्तवना (स्तुति) की गई है । मात्र ऋषभदेव भगवान की ही नहीं, अतीत के अनंत एवं अनागत (भविष्य) के अनंत साथ-साथ वर्तमान में विद्यमान सीमंधर स्वामि आदि तमाम जिनेश्वर भगवंतो (जिनेन्द्रों) की स्तुति की गई है । जो जिनेन्द्र मुख्य हैं, जो जिनेन्द्र उत्तम हैं, उनकी स्तुति की गई है । प्रथमं शब्द का अर्थ ''पहला एवं प्राचीन'' इन दो अर्थो की ओर मानतुंगसूरीश्वरजी ने ईशारा किया है, लेकिन उनका झुकाव याने कहने का आशय-प्रथम याने मुख्य एवं उत्तम इन अर्थों की ओर है । इस ''प्रथम'' शब्द के कालातीत एवं विवादातीत अर्थ में पू. मानतुंगसूरीश्वरजी बहुत ही गहराई तक पहुँचे हैं । हमें भी ऐसे ही ''जिनेन्द्र'' के चरणों में वंदन करना है । चित्तहरैः उदारैः हमारे पास सुरेन्द्रों द्वारा की गई स्तुतियों का प्रचुर संग्रह तो उपलब्ध नहीं है, परन्तु एक मात्र स्तुति है ''शक्र-स्तव'' । शक्र याने इन्द्र, ऐसे सुरलोक के नाथ द्वारा की गई स्तुति शक्र-स्तव (नमुत्थु णं सूत्र) कहलाया है । पू. मानतुंगसूरीश्वरजी के लक्ष्य में ऐसी स्तुतियों की वहुलता थी । ये सभी स्तुतियां कवि-रत्न मानतुंगसूरीश्वरजी को ''चित्तहर'' (चित्त को हरने वाली) एवं भव्य भी लगी थी । इसी लिए पू. मानतुंगसूरीश्वरजी ने श्री भक्तामर-स्तोत्र को चित्तहर एवं उदार भी बताया है । सुरलोक नाथ शब्द का उपयोग भी किसी विशेष हेतु को ध्यान में रख कर ही किया गया है । अगर देवलोक नाथ शब्द होता तो मात्र इन्द्रों की बात आती । इस लिए सुरलोक नाथ शब्द का उपयोग किया है । सुर याने देव तो है ही; परन्तु, तमाम महा-पंड़ित एवं महा-कवि भी ''सुर'' शब्द की परिधि में आ जाते हैं । पंड़ित के समुदाय के नाथ (प्रमुख) जैसे महा-पंड़ितों द्वारा भी परमात्मा की स्तवना की गई है । देवों के नाथ इन्द्रों ने भी प्रभु की स्तुति की है; तो बौद्धिक जगत के इन्द्रों ने भी परमात्मा की स्तुति की है । इस बात से काव्य-शास्त्र के प्राण समान ''शब्द'' एवं ''अर्थ'' की मनोहरता का यहाँ प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूप से इशारा हो गया है । श्री भक्तामर-स्तोत्र के एक-एक शब्द चित्त को हरने वाले हैं, मनोहर हैं, तथा इसके अर्थ भी ''उदार'' हैं । काव्य-

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

शास्त्र क्या है ? काव्य-शास्त्र शब्दों के सौंदर्य (अलंकार) के साथ-साथ अर्थ के चातुर्य (चतुरता) का आयोजन है। शब्द तो बहुत हैं पर अंतरको उजागर (प्रकाशित) करने वाले शब्द चाहिए।

''मणि'' एवं ''रत्न'' दोनों शब्दों का अर्थ व्यापक है, उदार है। परन्तु ''मणि'' शब्द चित्तहर है। इसी लिए उदार अर्थ को भी चित्तहर-शब्दों के द्वारा व्यक्त करना यह काव्यकार की विशेषता है। अरे ! ''चित्तहर'' शब्द के बदले ''चित्ताकर्षक'' शब्द भी कहा जा सकता है। परन्तु, ''चित्तहर'' शब्द में जो मनोहरता (मन-मोहकता) है, वह ''चित्ताकर्षक'' शब्द में कहाँ ? सहजरूप से बोला जाय, सहजरूप (सामान्यरूप) से समझ में आये तथा अर्थ का भी भ्रम पैदा न करे ऐसे शब्द ही ''चित्तहर'' शब्द होते हैं। श्री भक्तामर स्तोत्र में प्रयुक्त एक-एक शब्द भी खोज (Research) करने वाले समझ सकते हैं कि इस सार-गर्भित स्तोत्र में ''चित्तहर'' शब्द को प्राधान्यता दी गई है। ''सर्व'' शब्द से ''सकल'' शब्द कहीं ज्यादा ''चित्तहर'' है। ''सुरविश्व'' या ''द्युनाथविश्व'' से भी ''सुरलोक'' शब्द अत्यधिक मनोहर है, मन भावन है, मन मोहक है। वैसे उदार अर्थ को चित्तहर शब्द कहने की कला मात्र काव्य-कला ही नहीं, जीवन-कला भी है।

कितने ही महानुभावों का आशय (मतलब) बहुत अच्छी बात करने का होता है, परन्तु शब्दों की पसंदगी (चयन) मार खा जाती है। ऐसे मनुष्यों की हमेशा यह फरियाद (शिकायत) रहती है, कि हम तो सच-सच कहते हैं, फिर भी हमारी कोई सुनता ही नहीं। शब्द-कोष का सर्जन किस लिए है ? सच भी सलीके (अच्छी तरह) से बोला जाये, मिठास से बोला जाये, इसीलिए शब्द-कोष की महत्ता है। जो बात न समझ में आये उसे अटपटी बात कहना ''चित्तहर'' शब्द की रजुआत हैं परन्तु इसी बात को सर फोड़ने वाली बात कहें तो ''चित्तहर'' के बदले ''चित्तनाशक'' बन जाती है। इसीलिए ही जीवन में अच्छे शब्दों (चित्तहर शब्दों) का संचय करो। गुजराती भाषा में कहावत है कि ''बोलता न आवड़े तो जरूर बोळे'' कहनें का तात्पर्य है कि जिसको बोलना नहीं आता है, वह अवश्य बात बिगाड़ देता है। चित्तहर शब्द नहीं हो और आप बोलने जाओगे तो बोल कर बिगाड़ोंगे ही। एक ज्योतिष-शास्त्र के पंड़ित ने एक सज्जन के बारे मे भविष्यवाणी की, कि तुम्हारी नजर के सामनें तुम्हारे सब स्वजन मर जायेंगे, और तुम उन स्वजनों के वियोग की महा-पीड़ा से व्यथित हो जाओंगे। इसी भविष्यवाणी को दूसरे ज्योतिषी ने चित्तहर शब्दों में व्याख्या की, कि ''तुम्हारे समस्त परिवार में तुम्हारे जैसा दीर्घायु (दीर्ध-जीवी) कोई नहीं है, तुम्हारे परिवार के सभी स्वजन तुम्हारे आशीर्वाद (आशीष) के साथ परलोक सिधारेंगें'' दोनों ज्योतिषीयों के कहने का आशय तो एक ही है, अर्थ भी एक ही हैं, परन्तु एक ''चित्तहर'' मन-भावन तरीके से शब्दों को व्यक्त करता है, जब कि दूसरे पंड़ित की भाषा चित्त को चीरने वाली लगती है। **पू. मानतुंगसूरीश्वरजी की सीख हैं कि देवाधिदेव परमात्मा की स्तुति, भक्ति तो चित्तहर शब्द से की जानी चाहिए। पर जीवात्मा के प्रत्येक छोटे-बड़े जीवों को, एवं पापी तथा अपराधियों को भी मन-भावन ''चित्तहर'' शब्दों से ही सम्बोधित करना चाहिए।** पू. मानतुंगसूरीश्वरजी के ''चित्तहर'' शब्द एवं उदार अर्थ की बात में बहुत गहरायी है। शब्द तो चित्तहर होने ही चाहिए, साथ-साथ शब्दों का आयोजन भी चित्तहर होना चाहिए तथा शब्दों के आयोजन के पीछे आशय भी चित्तहर होना आवश्यक है। शोकमय अशुभ समाचार देते वक्त कितनों का आशय शोक-समाचार के साथ-साथ-सांत्वना देना होता है। तो कुछ लोगों का आशय शोक-मय समाचार देते वक्त हृदय को अत्यधिक दुःख पहुँचे ऐसा भी होता है। जहाँ तक हृदय में प्राणी-मात्र (जीव-मात्र) के प्रति सन्मान भाव (Reverance of Life) न जगे, तब तक चित्तहर शब्द; वाणी या विचारों में आ नहीं सकते। इसी लिए चित्तहरण का सर्जन करने के लिए सबसे पहले मनुष्य अपने आप को उदारमना बनाना जरूरी है। काव्य-शास्त्र में ''उदार'' का अर्थ विशाल एवं व्यापक भले ही हो, परन्तु जीवन-शास्त्र में उदार का अर्थ है ''स्वार्थ का संहार''। जब तक मनुष्य में स्वार्थ का सर्जन है तब तक उदारता आने की कल्पना करना शक्य नहीं है। जहाँ तक मैं और मेरा तथा तेरा एवं मेरा का लगाव है, तब तक उदारता आ नहीं सकती। एक संस्कृत कवि ने कहा हैं कि

''अयं निजः परो वेति, गणना लघुचेतसाम्''

''उदारचरितानां तु, वसुधैव कुटुम्बकम्''

ये मेरा और ये तेरा, ऐसी गिनती करने वाला बहुत ही संकुचित विचार वाला (मन वाला) होता है। जहाँ स्वार्थ है वहाँ संकुचित भाव है। परन्तु जब उदारता आ जाती है, तब मैं एवं मेरा यह संकुचित विचार मन से पलायन कर जायेंगे एवं समस्त वसुधा, समस्त पृथ्वी अपना कुटुम्ब हो जायेगी। जहाँ सब स्वजन ही हो वहाँ पर-जन कौन ? उदारता मात्र धन देने से नहीं आ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

जाती । धन-दे देनें से या उसका उपयोग कर लेने मात्र से नहीं, अरे ! दान देने से दानवीरता आती है । परन्तु उदारता तो वहुत महंगी है । दान, लेने वाले मानवी को फिर कभी किसी से दान न लेना पड़े; ऐसे विशुद्ध-भावों की उछाल मन-मस्तिष्क में दान देते वक्त आवे तो उदारता ! ''आज मैं तुझे दान देता हूं, परन्तु तूं समस्त विश्व को दान देने में समर्थ बन ऐसी उदात्त एवं भव्य-भावना आवे वही सही मायने में उदारता है ।

पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज ने ''काव्य-विज्ञान'' के साथ-साथ ''जीवन साफल्य-विज्ञान'' की ओर भी ईशारा किया है । क्योंकि वे तो बहुत ही उदार-मना थे । उनकी मार्मिक-बातें ''हृदय-तल'' को स्पर्श करने वाली हैं । उनके शब्दों एवं शब्दों का आयोजन वास्तव में ''चित्तहर'' है । उनका आशय, उनका भाव, हकीकत में वहुत ही उदार हैं ।

● विगत त्रपोऽहं ●

गुजराती भाषा वहुत ही कमनीय है, मनोहर है । वचपन में यह मुहावरा सुना था ''शरमाय ते करमाय'' शरमाने वाला या शरम में रहने वाला कभी अपने दिल की वात किसी के समक्ष कह नहीं सकता । कभी वह जीवन के क्षेत्र में प्रगति नहीं कर सकता । उसका जीवन, पुष्प की पंखुड़ियों की भांति गर्मी से मुरझा कर शुष्क वन जाता है । जिसको जीवन में मुरझाना न हो, जिसको जीवन में रसिकता फैलानी हो, जिसको जीवन का जंग को जीतना हो, उसको शरम छोड़नी ही पड़ेगी ।

एवं ''लाज-शरम'' इन दो शब्दों का उपयोग किया जाता है । पर ''लजाना और शरमाना'' ये दोनो अलग चीज है । स्वयं ने गुनाह किया हो या स्वयं का व्यक्तित्व कमजोर हो तो मानव लज्जा का अनुभव करता है । परन्तु जव उसे लगता है कि ''कोई मुझे क्या कहेगा'' ऐसी विचार जव मनमस्तिष्क में उठता है, तव उसे शरम आती है । सभा में से उठ कर स्वंय के लिए कोई चीज मांगनी हो तो मनुष्य लज्जा का अनुभव करता है परन्तु किसी को दो शव्द अच्छा कहना हो, फिर भी कह नहीं पाता, तो इससे साफ है कि उसे कहने मे शरम आ रही है । ''ऐसी शरम आत्म विश्वास के अभाव में ही आती है । पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज ने ''विगत त्रपोऽहं'' के नाद (घोष) में, मैं आत्म-विश्वास की ललकार सुन रहा हूँ । पू. मानतुंगसूरीश्वरजी ने मानव मात्र के इस स्तोत्र के माध्यम से आत्म-विश्वास को जगाने का आह्वाहन किया है । क्यों डरते हो इस जगत से ? इतना ज्यादा क्षोभ का क्यों अनुभव करते हो ? इतनी ज्यादा शरम क्यों रखते हो ? हे मनुष्य ! तैयार हो जाओ जगत के संग्राम में यहाँ सिर्फ सफलता उसे ही मिलेगी जो आत्म-विश्वासी हो । एक बार जव आप अपने शरम के पर्दे को हटा दोंगें तव जगत एवं जीवन के इस महा-संग्राम में विजयी हो जाओगे । आपने पृथ्वी-जगत को एवं वनस्पति-जगत को कभी ध्यान से देखा नहीं है । यहाँ हजारों वर्ष के वृक्ष खुद की खोखली जड़ों को जमीन में गढ़ाए बैठे हैं । फिर भी नये अंकुरित होने वाले अंकुरों को क्षोभ होता है क्या ? भले हो पहले महा-कवियों ने महान-स्तोत्र की रचना कर प्रसिद्धि प्राप्त की हो । परन्तु मानतुंगसूरीश्वरजी फरमाते हैं कि मेरे हृदय में जो काव्य को प्रस्फुटित करने का अकुंर फूटा है, तो क्या उस अंकुर को दवा देना चाहिए ? क्यों उन विशाल काय वृक्षों से लज्जाना चाहिए ? प्रचंड आत्म-विश्वास से रची हुई, गाई हुई कविता (काव्य) है **''भक्तामर''** जिसके पास पूर्ण पूर्व तैयारी है । उसको क्षोम करने की, डरनें की, या शरमाने की जरूरत नहीं है । मनुष्य अक्सर कहा करता है कि मुझे लोगों से डर लगता है, मुझे लोगों से शरम आती है, परन्तु हकीकत में उसे अपने अधूरेपन से ही डर लगता है । इसे अपने-आप में आत्म-विश्वास की कमी की झलक नजर आती है । हमें क्यों जीवन में आत्म-विश्वास विहीन वनना चाहिए । तीर्थंकर की आत्मा मोक्ष जाने के तीन-भव पूर्व वे तीर्थंकर नामकर्म का उपार्जन करते हैं । भले ही दूसरी आत्माएं उसी भव में मोक्ष को प्राप्त करती हों, परन्तु तीर्थंकरों को तो सम्यक्त्व की प्राप्ति के वाद तीसरे भव में ही मोक्ष की प्राप्ति होती है, तो इसमें क्षोभ किस वात का ? ''गति है; तो मंजिल मिलेगी ही'' एक महान चिंतक ने किसी को उसकी सफलता का रहस्य पूछा, उसने जवाव में कहा कि, ''मेरी प्रत्येक निष्फलता को मैंने सफलता नहीं मानी परन्तु, सफलता की सीढ़ी पर अग्रसर होने के लिए पावडी की तरह उपयोग किया । शरम को दूर करने से-क्षोभ को लांधने से-निष्फलता को निष्फल करने की शक्ति प्रकट होती है । महान कवि-रत्न पू. मानतुंगसूरीश्वरजी के भावों को स्पष्ट करने के लिए पू. मेघविजयजी उपाध्याय ने अपनी टीका में खुलासा किया हैं

अत्रायं हेतुहेतुमद्भावः, यतोऽहं विगतत्रपो ।

अतः बुध्या विनाऽपि स्तोतुं, समुद्यत मतिरस्मि ।।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

मुझ में बुद्धि नहीं होने पर भी आपकी स्तवना करने के लिए उद्यत हुआ हूँ। इसी लिए शरमाता हूँ, ऐसा अर्थ नहीं करना। ''शरम'' यह कार्य है, और बुद्धि बिना की स्तुति का प्रारम्भ यह कारण है, ऐसा नहीं समझना। परन्तु बुद्धि बिना की स्तवना ये कार्य है तथा मुझमें जरा भी भय नहीं, क्षोभ नहीं, शरम नहीं, मैं ''विगत त्रपो'' हुँ यही कारण है। अगर मेरे में क्षोभ होता, मेरे में आत्म-विश्वास का अभाव होता तो में कभी यह काव्य नहीं बना सकता था। पू. मेघविजयजी उपाध्याय ने मात्र भक्तामर की टीका का ही अर्थ प्रकट नहीं किया है; परन्तु मानतुंगी महा-सिद्धि का महा-मंत्र भी प्रकाशित किया है। एक बार नहीं, हजार बार नोट कर लो-''शरमाशो तो करमाशो'' परन्तु ऐसा आत्म-विश्वास का रहस्य है ''अवंचकता'' कभी भी आत्मा को ठगना नहीं। जो आत्मवंचक है, जो ता है अपने स्वयं को ठग उनकी ललकार बड़ी होती है। परन्तु उसमें हिम्मत नहीं होती। हिम्मत-धैर्य-आत्म विश्वास तो आत्म सन्मान करने वालों में ही प्रकट होती हैं। प्रयत्न करते रहो ''आत्म-विश्वास में आगे बढ़ने की'' जगत को ठगने वाले तो एक दिन पकड़े ही जायेंगें साथ ही उनकी सदा पराजय ही होगी। इसीलिए अपनी आत्मा को कभी ठगना नहीं। स्वयं ठगने वालें में कभी आत्म-विश्वास आ नहीं सकता। आत्म विश्वास के बिना कभी सफलता मिल नहीं सकती। पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज सफल कवि है, श्री भक्तामर-स्तोत्र, यह आपकी सफल कृति है। पू. मानतुंगसूरीश्वरजी में प्रचंड़ आत्म-विश्वास था... आपका श्री भक्तामर-स्तोत्र का सर्जन आपके अखंड आत्म-विश्वास का द्योतक है। अगर राज-दरबार में उन्हें क्षोभ हुआ होता कि मैं इन बेड़ीयों को कैसे तोड़ सकता हूँ ? अरे ! ये तो देवता हैं... मे परमात्मा का स्मरण (स्तवना) करुंगा... परन्तु अगर देवता प्रमादवश नहीं आये (प्रत्यक्ष नहीं हुए) तो क्या होगा ? ऐसे मनो-मंथन से इस प्रकार के कायर (शिथिल) विचार अगर मन में आये होते तो उनका आत्म-विश्वास डग-मगा जाता... और अंततः इस महान-स्तोत्र का सर्जन... ऐसी महान शासन प्रभावना का सर्जन कदापि शक्य नहीं हो सकता था।

''विगत त्रपोऽहं''–याने बिना लज्जा का (निर्लज्ज) ऐसा अर्थ कदापि न करना... कोई बेशर्म गुनाहगार, ऐसा भी अर्थ नहीं करना... परन्तु ''विगत त्रपोऽहं'' याने क्षोभ एवं शरम को दूर करना, ऐसा समझना। ''प्रचंड़ आत्म-विश्वास का स्वामी''–ऐसा अर्थ करना।

● स्तोत्र स्रजं ●

श्री भक्तामर-स्तोत्र कालजयी-कृति (अमर-कृति) की तरह उत्कीर्ण (पत्थर में तराशी गई) की गई है... कितने ही चिंतन-बीजों का ख्याल गाथा-रहस्यार्थ के रूप में यहाँ दिया गया है... और कितने ही चिंतन-बीजों के विस्तृत विवेचन ''श्री भक्तामर-सर्वस्व कृति'' में संकलित करने का विचार है। अंतिम श्लोक के चिंतन-बीज का आलेखन कीये बिना मेरी अभिलाषा अधूरी रह जायेगी ऐसा लगता है। हृदय की उर्मिओं (भावों) को जब जब वाचा मिलती है, तो शाश्वत सर्जन हो जाता है। अंतिम श्लोक का प्रथम शब्द ''स्तोत्र स्रजं'' एवं ''लक्ष्मीः'' ये दो मनमोहक शब्दो पर तो श्री भक्तामर के टीकाकार मंत्र-मुग्धसे हो गये है। पू. गुणाकरसूरीश्वरजी म.सा. के समक्ष कोई भक्तामर की टीका उपलब्ध थी ऐसा नहीं लगता और न ही इनके पूर्व किसीने टीका की रचना की हो ऐसा लगता है। पू. गुणाकरसूरीश्वरजी समक्ष कोइ टीका नहीं होने पर भी आपने अंतिम गाथा में जो ''रसवैविध्य'' बहाया है, उससे मात्र आपकी विद्वता ही नहीं आपकी विशेष प्रज्ञा का सबूत भी मिलता है। ''गाया हुआ गाना'' उसमें कोई विशेषता या बुद्धिमता की आवश्यकता नहीं होती है। परंतु ऐसा ''गाना'' की जमाने-जमाने तक लोग इसे मुक्त-कंठ से गाते ही रहे; ऐसे अनुपम एवं अद्वितीय गाने की रचना विशेष ज्ञान के बिना शक्य नहीं है।

टीकाकार पू. गुणाकारसूरीश्वरजी म.सा. ने इस अंतिम श्लोक के छह अर्थ किये है। ऐसा लगता है कि आपको कोई दूसरे कार्य की व्यस्तता होगी। इसी लिए मात्र छह अर्थ ही प्रकट करके रुक गये है। आपकी प्रज्ञा इतनी सिमित नहीं थी। परंतु समय की मर्यादा होगी। अतः मर्यादा में रह कर उन्होने विद्वान वाचकों (पाठको) के लिए इन शब्दो में इशारा किया है।

''अन्योऽपि शुभोऽर्थः सुधीभिः स्वधीया व्याख्येयः''

हे सुधि ! हे ! बुद्धि के बादशाह ! वैसे तो मैंने इसके छह अर्थ किये है। परंतु तुम्हे अपनी प्रज्ञा को, बुद्धि को विकसित कर कई ओर अर्थ करने चाहिए, परंतु इस बात का विशेष ध्यान रखें की जो भी अर्थ आप करे वह ''शुभ अर्थ'' होने चाहिए। ग्रंथकार का अभिप्राय अक्षुण्ण रहे... ग्रंथकार का गौरव बढ़े और पाठक (वाचक) का भी ज्ञान विकसित हो। पाठक कि जीवन दिशा बदल

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

सके तथा दशा सुधर शके वही शुभ अर्थ है । ऐसे अर्थ का सूचन कर पू. गुणाकरसूरीश्वरजीने हमे मात्र एक गाथा के लिए ही नहीं परंतु समस्त भक्तामर स्तोत्र के लिए दिशा निदर्शन किया है । यह निर्देश पूरे भक्तामर स्तोत्र के लिए ही है, ऐसा क्यों माने ? समस्त शास्त्रो के लिए ही यह बात समजने की है एवं ''एगस्स सुत्तस्स अणंत अत्थो'' एक सूत्र का अनंत अर्थ होता है । इस तथ्य को प्रगट करना है ।

चलें ! ''स्तोत्र-सज्ज'' पद का आस्वादन करें । ''भक्तामर'' यह मात्र स्तोत्र नहीं स्तोत्रमाला है । माला भले ही एक धागे में हो एक गुण में बंधी हुई हो धागा तो एक ही होता है, किंतु पुष्प अनेक होते है । कोई प्रश्नकार यह भी कहता है कि ऐसा किसने कहाँ कि एक ही प्रकार के, एक ही वर्ण के पुष्पों की माला नहीं हो सकती ? मोगरा के पुष्प की भी माला होती है, और संपूर्ण मालती के फूल की भी माला होती है । परंतु पू. मानतुंगसूरीश्वरजी म.सा. स्पष्ट करते है कि ये ''भक्तामर स्तोत्र रूप पुष्प माला'' विचित्र एवं अनेक जाती के पुष्पों से गुनी (गूंथी) हुई है । ओ पाठक ! थोडी देर बिच में दूसरी बात कर ले । गुजराती भाषा में ''विचित्र'' शब्द का अर्थ संस्कृत भाषा जैसा नहीं रहा । शब्द के उच्चारण का भी अपभ्रंश होता है, परिवर्तन होता है, वैसे अर्थ का भी अपभ्रंश होकर परिवर्तन होता ही रहता है । ''विचित्र'' का अभी गुजराती भाषा में पसंद नहीं आये, समझ में नहीं आये, घृणा आये ऐसा अर्थ भी होता है ।

परंतु संस्कृत भाषामें ''विचित्र'' शब्द वैविध्यवाली-विविधतावाली चीजों के लिए प्रयोग में लिया जाता है । ''यह भक्तामर-स्तोत्र विविध-जाति के सुन्दर पुष्पों की माला है'' ।

इस स्तोत्र के किसी श्लोक में मनोहर उपमा है... तो किसी श्लोक में सुन्दर प्रास है... कोई श्लोक में अर्थान्तरन्यास रूप-अलंकार है-आभूषण है... तो कोई श्लोक दृष्टांत अलंकारों से देदीष्यमान है । इन सब बातों से पीछे के टीकाकारों ने पूज्य मानतुंगसूरीश्वरजी के पद-चिन्हों (Foot-Prints) को ढूंढ निकाला है । ''विचित्र-पुष्पाम्'' जैसे शब्दों के प्रयोग से कदाचित् भक्तामर-स्तोत्र के प्रत्येक श्लोक के विभिन्न-विविध प्रभाव हैं ऐसा सूचन हो गया है, अतः टीकाकारों ने इन रहस्यों को पाकर प्रत्येक श्लोक के अलग-अलग प्रभाव को दर्शाया है एवं प्रकाशित किया है ।

ये स्तोत्र माला वैसे तो अनेक प्रकार के विविध पुष्पों वाली है, ... पहले लिखे अनुसार ये माला एक वर्ण के पुष्प की नहीं है... उसमें अनेक वर्ण हैं । प्रश्नकार तो ऐसा भी पूछेंगे कि विविध-पुष्पों का अर्थ तो ''अनेक जाति के पुष्प'', ऐसा है ! तो ''विविध वर्णो के फुल एसा अर्थ कैसे किया ? यहाँ तो ''रुचिरवर्ण'' पद है, ... यह बात सत्य है... किन्तु ''रुचिर'' का अर्थ कया ? जो लोक रुचि के अनुसार चले उसका नाम ''रुचिर'' । ''रुचिर''-याने प्रत्येक के मन को भा जाये ऐसा । क्या सब की रूचि एक जैसी हुई है ? किसी को लाल रंग देखकर जलते हुए अंगारे के समान लगता है... तो किसी को लाल रंग... के बिना बाकी सब फीका लगता है । ग्रन्थकार महामना श्री मानतुंगसूरीश्वरजी को ''लोक-रुचि'' का अंदाज था... हमें जैसा पसंद होता है वैसा ही हमें दूसरों को देने का मन होता है... परन्तु दूसरों पर अपनी चीज मात्र अपनी रुचि से थोपी नहीं जा सकती... ठीक इसी तरह धर्म किसी पर थोपा नहीं जा सकता और न ही सत्य किसी पर लादा जा सकता है । जन-सामान्य में भी सत्य के लिए एवं धार्मिक-कार्यो के प्रति रुचि जगानी चाहिए । पूज्य मानतुंगसूरीश्वरजी ने लोक-रुचि को ऐसी जागृत की कि जैन तो क्या जैनेतर भी एक बार इस स्तोत्र का...इस काव्य का रसास्वादन कर ले तो वह इस काव्य को कभी भूल नहीं सकता है ।

भोगार्थी-भौतिकार्थी या विरागार्थी-वीतरागार्थी, मोहार्थी या मोक्षार्थी, किसी को भी भक्तामर-काव्य पसंद न हो ऐसा नहीं है... कारण लोक-रुचि को समजने वाले पू. मानतुंगसूरीश्रजी ने समस्त मानव गणकी रूचि को ख्याल में रख कर ही इस काव्य की रचना की है... फिर भी मानतुंगसूरीश्रजी लोकानुगामी नहीं है... वे लोगों की रूचि को लोकोत्तर-मार्ग की ओर मोड़ते है । दैहिक एवं भौतिक... सुखों के भोगार्थी को भोग की प्राप्ति भी इस स्तोत्र से होती है, इतनाही पू. मानतुंगसूरीश्रजी का कहना नहीं है... परन्तु उन्होंने बड़े मार्मिक-शब्दों में पूछा है कि ''क्या मिलेगा तुजे इस देह के भोग से'' ?

तुने अनंत-ज्ञान-दर्शन और चारित्र के आस्वादन का अनुभव नहीं किया है । विश्व के तमाम भोग-सुख भोगांतराय कर्म के क्षयोपशम से प्राप्त हो सकते हैं, पर स्वभाव का भोग तथा स्वभाव का सौंदर्य का उपभोग तो इस कर्म के क्षय से ही होगा । अतः रुचिर का अर्थ विविध भी हो सकता है ! अब हम वर्ण शब्द पर विचार करेंगे ! वर्णो का अर्थ (अ से क्ष) ''अ'' से ''क्ष'' तक के अक्षरों तक ही है ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

एक बालक को उसकी माता ने परमात्मा की प्रार्थना करने के लिए खड़ा किया... थोड़ी देर बाद बालक ध्यान मग्न हो गया और फिर उसने मातृश्री से कहा "हे ! माँ ! मैंने भगवान की सुन्दर से सुन्दर प्रार्थना की"... माता ने आश्चर्य से कहा - "बेटा ! तुजे तो एक भी प्रार्थना नहीं आती... तो तूनें कैसे प्रार्थना की ? बालक ने सहजता से कहा... हे ! माते ! उत्तम से उत्तम प्रार्थना एवं सुन्दर से सुन्दर प्रार्थना भी बावन (५२) अक्षरों से ही बनती है... इसी लिए भगवान के समक्ष मैनें पूरी (बावन अक्षरों की) "वर्ण-माला) बोल दी... इस से भगवान खुद ही अच्छी से अच्छी स्तुति-प्रार्थना बना लें... ऐसा मैनें भगवान से कह दिया है... कारण, अच्छी से अच्छी कविता भी इन्हीं ५२ अक्षरों से बनती है ।" वैसे देखा जाये तो वर्णो के अन्दर "रूचिर" क्या ? ... प्रत्येक वर्ण अच्छे भी हैं तो खराब भी हैं... वे रूचि को जगाते हैं... तथा रूचि का भंग भी करते हैं... अच्छी से अच्छी कविता इन्हीं ५२ अक्षरों में से ही बनती है तो खराब से खराब गाली भी इन्हीं अक्षरों के माध्यम से ही तो बनती है । ... "रूचिरता" वर्ण मे नहीं... परन्तु वर्णो के संयोजन में है । कवि-रत्न पू. मानतुंगसूरीश्वरजी कहते हैं कि वर्ण तो सबके पास होते ही हैं... परन्तु उनका संयोजन अच्छे ढंग से करना यही कला है... यही विशेषता है । इसी लिए यहाँ पर "रूचिर वर्ण" याने "वर्णो" का तथा "शब्दों" का एवं "पद" का रूचिर संयोजन है... अतः इसी से इस स्तोत्र की माला रूचिर वर्ण विविध पुष्पों की बनी हुई है । ... परन्तु ऐसी दिव्य माला एक दिन पहनी (धारण की) और एक दिन नहीं पहनी... ऐसा नहीं चलता है...ऐसी दिव्य प्रभावशाली माला तो सदैव तुम्हारे कंठ में लटकती रहनी चाहिए... । जब डर लगा... जब भय आया... या उपसर्ग आया... या जब मुसीबत में फस गये तब श्री भक्तामर-स्तोत्र का पाठ किया... और जब सब ठीक हो गया तब स्तोत्र का पाठ बंद कर दिया । शहर या गाँव में जब पूज्य साधु-भगवंतो का चार्तुमास था, तब प्रातः नित्य भक्तामर पाठ करते थे... अभी जब गुरू-भगवंत विहार कर गये तो प्रमाद वश स्तोत्र पाठ बंद है । "पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज कहते हैं कि ऐसा स्वयं की सुविधानुसार पाठ करना और फिर बंद करना... ऐसा नहीं चलता है... "स्तोत्र सज्जं" को "अज्जसं" याने निरंतर धारण करना चाहिए... इस महा-प्रभाविक स्तोत्र का पाठ निरंतर करना चाहिए इसलिए और निर्देश की क्या आवशक्यता है ।

पूज्य मानतुंगसूरीश्वरजी कहते हैं कि अगर तुजे "मान" से उत्तुंग बनना हो तो इस महा-प्रभाविक स्तोत्र का पाठ निरन्तर करना चाहिए ! ... कारण मैंनें (मानतुंगसूरि) इस स्तोत्र में ललकार करते हुए कहा हैं कि "भूत्याश्रितं **य इह** नात्मसमं करोति" "क्या ये मेरे आदि-देव अपने आश्रितों को अपने जैसा नहीं बनाते ?" इस पद में भी **"य इह"** शब्द का प्रयोग है । "घत्ते जनो **य इह** कंठगता मजस्रं" यहाँ भी "य इह" शब्द का उपयोग किया गया है । **"य इह"** शब्द की आवृति पूरे काव्य मे सिर्फ दो स्थान पर ही है । पाठकों को चिंतन करना चाहिए कि महा-पुरूषों ने अपने गूढ रहस्यों को अपनी कालजयी कृति (अमर कृति) के माध्यम से किस तरह प्रचारित किया है । हमें इन छिपे हुए रहस्यों को ढूंढ निकालना है... इन रहस्यों को अवश्य प्राप्त करना है । (पू. मानतुंगसूरीश्वरजी ने इस काव्य में आठ प्रकार के भय बताये हैं । ऐ मूर्ख ! तूं ऐसा कैसे कहता है कि भय आयेगा तब मैं भगवान को भजूंगा - मेरे पास रोज समय नहीं है - क्या मुजे रोज कोई भय खा जाता है, कि मैं रोज भक्तामर का पाठ करूं ? ... जग रहस्य को समझ कर उसे प्राप्त कर... कि क्यों पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज ने आठ-भयों का वर्णन किया है ?...

क्या तूनें इन आठ प्रकार के भयों को नहीं पहचाना ? अभी जान ले ! आत्मा के ऊपर आवरण रूप लगे हुए आठ-कर्म ही आठ-भय हैं । प्रति पल तूं चार धाती कर्मो के उदय से त्रस्त है, ... तो प्रतिपल तूं चार अघाती-कर्मो के उदय से ध्वस्त है ... भय से त्रस्त... भय से ध्वस्त हे मानव ! क्षण भर रूक कर अंतर-आत्मा के विकास का तूं चिंतन करना... । तब तूं जरूर समझ सकेगा कि श्री भक्तामर-स्तोत्र (भक्ति-पूर्ण काव्य) का पाठ नित्य प्रति-दिन ही नहीं... प्रति-क्षण करने जैसा है... जब तक तुझे परमात्मा के गुणों से गुंथी हुई दिव्य-माला का ख्याल नहीं आयेगा, तब तक तेरा जीवन पुष्प खिल नहीं पायेगा... इसी लिए टीकाकार ने "जिनेन्द्र" ! शब्द से संबोधन कर "गुणै र्निबध्धां" - इस पद को गुणों से गुंथी हुई... इतना ही अर्थ कर संतोष नहीं किया है... । उन्होंने दूसरा अर्थ भी किया है कि "जिनेंन्द्रगुणै र्निबिध्धां" जिनेश्वर भगवान के गुणों से बांधी हुइ रूचिर वर्णवाली - विविध पुष्पों वाली दिव्य-माला को जो "अज्जसं" - याने निरन्तर "कंठगताम्" - यानी कंठ में... तथा अपने स्मृति-पटल पर रखता है... वह "मानतुंग" ही बनता है...

जब हमारा चार्तुमास अहमदाबाद के जैन-नगर सोसायटी में था, तब एक विद्वान ब्राह्मण प्रोफेसर से मुलाकात हुई... वे कहने लगे... आपके पूज्य गुरू महाराज और आप सब प्रति-दिन सामूहिक रूप से श्री भक्तामर का पाठ तो करते ही हो... परन्तु मैं भी

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

नित्य इस स्तोत्र का पाठ करता हूँ। मैनें उत्सुकता वश पूछा क्या तुम्हें भक्तामर स्तोत्र इतना पसंद आ गया है ?... प्रोफेसर साहब नें प्रत्युत्तर में कहा कि... इसमें कोई दो राय नहीं कि इस स्तोत्र का पाठ मुझे अच्छा लगता है... मुझे भक्तामर तो अति सुन्दर लगता ही हैं... साथ साथ जिन शासन के नियम भी बहुत अच्छे लगते हैं। **यहाँ भगवान बनना किसी का एकाधिकार** (Monoply) **नहीं है... "जगत की सब आत्मा, आत्मा से परमात्मा बन सकती है"**।

"जिन धर्म याने पामर (पतीत) आत्मा को परम + आत्मा = परमात्मा बनाने का पथ (मार्ग) है" - ये बात समझने योग्य है। यहाँ वीतराग बनना - ये किसी की मोनोपोली नहीं। एकाधिकार से यहाँ कुछ भी ग्रस्त नहीं है... जिन शासन तो गुणाधिकार पर खड़ा हुआ है। अगर श्री आदीश्वर परमात्मा जैसे तीर्थंकर बनना... ये किसी की Monopl y नहीं हैं... तो खुद ही "मानतुंग" बनना ऐसी Monoply पू. मानतुंगसूरीश्वजी क्यों रखते ?

पू. गुणाकरसूरीश्वरजी महाराज ने "मानतुंग" शब्द के छह (६) अर्थ बताये हैं... इस शब्द का अर्थ करते वक्त व्यक्ति को गौण बना कर, पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज को भी गौण बनाकर व्यक्त्वि को उभारा है... चलो ! देख तो लें ! "मानतुंग" के छह अर्थ !

(१) "मानतुंग" याने चित्त की उन्नति से ऊँचा...

(२) "मानतुंग" याने प्रतिष्ठा की प्राप्ति से ऊँचा...

(३) "मानतुंग" याने (साभिमानी पुरूषोत्तम (कृष्ण).

(४) "मानतुंग" याने अहंकार सहित, आज जिसे हम स्वाभिमानी कहते है...

(५) "मानतुंग" याने पुरूषों की गणना में सर्व-प्रथम...

(६) "मानतुंग" याने सुन्दर एवं सर्व लक्षणों से युक्त संपूर्ण देह को धारण करे - वह।

ऐसा मानतुंग बननें की मात्र स्तोत्रकार सूरि भगवंत ने अपनी मोनोपोली (एकाधिकार) नहीं रखी... आप भी श्री भक्तामर स्तोत्र का पाठ से... "मानतुंग" बनें... पुरूषों की गणना मे गिनें तो जाओं पर साथ-साथ पुरूषोत्तम भी बनो।

इस तरह जब तुम "मानतुंग" बन जाओगे तब लक्ष्मी तुम्हारे पास अवश्य आयेगी... विवश होकर आयेगी। पूज्य गुणाकरसूरीजी ने इस "लक्ष्मी" का छह भिन्न-भिन्न संदर्भ में अर्थ किया है। पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज नें इस स्तोत्र की रचना की और उन्हें राज्य सम्मान एवं स्वर्ग मिला और उन्हें अब मिलेगा अपवर्ग-मोक्ष... ये त्रिवेणी संगम रूप लक्ष्मी पू. मानतुंगसूरीश्वरजी को मिली है। जिस प्रकार "अ" याने "कृष्ण" एवं "वशा" याने उनकी "पत्नी", मानतुंग रूप पुरूषोत्तम - कृष्ण के गले में वरमाला अर्पण करती हैं... ठीक इसी प्रकार इस स्तोत्र का भाव-पूर्वक पाठ करने वाले भक्तों के कंठ (गले) में भी, लक्ष्मी, माला अर्पित करती है।

पूज्य मानतुंगसूरीश्वरजी ने इस स्तवन के आरंभ में "जिनेन्द्र" शब्द का प्रयोग किया है... साथ ही स्तोत्र के पूर्ण होते-होते भी "जिनेन्द्र" शब्द का प्रयोग करते हैं... उसी "प्रथमं जिनेन्द्रं" - श्रेष्ठ जिनेन्द्र को यहाँ भी याद करते है। टीकाकार कहते हैं कि "जिन" तो "विष्णु" का भी पर्यायवाची शब्द है... एवं इन्द्र याने सुरेन्द्र। इन विष्णु एवं सुरेन्द्र के शौर्य - ऐश्वर्य आदि गुणों से गुंथी हुई माला को जो कंठ में धारण करते हैं उन "मानतुंग" को सहज ही स्वतः, लक्ष्मी मिल जाएगी।

पाँचवा अर्थ तो स्तोत्र-माला की उपमा प्राप्त ऐसी पुष्पमाला के प्रभाव की प्रशस्ति है... जो मनुष्य इस अलौकिक पुष्पमाला को अपने कंठ (गले) में धारण करता है, वह अवश्य लक्ष्मीवान बनता है... मान्य पुरूषो की पंक्ति में अग्र भाग पर विराजित होता है... टीकाकार एअसा भी श्लोक टीका में उध्धृत करते है, कि जो इस दिव्य पुष्पमाला को कंठ में धारण करता है, वह गरीब - दरिद्र मानव भी हो तो भी पुष्पमाला धारण करने से लक्ष्मीवान बनता है।

छट्ठा अर्थ करते हुए टीकाकार कहतें हैं कि जिस प्रकार स्वयंवर में किसी पुरूष के गलेमें कोई स्त्री सोनें की माला पहनाती है, तथा वह पुरूष उस माला को धारण करता है... ठीक उसी प्रकार इस "स्तोत्र-माला" को जो मनुष्य धारण करेगा उसके पास

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

लक्ष्मी अपने आप ही, काम से विह्वल बनी हो ऐसी; ''मानतुंग'' के स्वयं के विशाल मान से शुशोभित सर्व-लक्षणों से युक्त शरीर वाले को दूर से आकर सहज ही मील जायेगी...

इसी प्रकार पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज की ये रूचिर वर्ण वाली - विविध पुष्पोवाली माला को हम सब अपने कंठ में धारण करें... और इस अमूल्य मानव-जीवन को धन्य वनायें... वस ! ऐसा हो जाए तो हम भी ''मानतुंग'' वन जायेंगे... ऐसे मानतुंग बने कि सर्वज्ञ एवं वीतराग ही हमारे आराध्य देव हों... ऐसा अपना मान, धर्म-गौरव, अक्षुण्ण रहे... ऐसे ''मान'' से हम ''तुंग'' बनें... उच्च बनें !

कि पाँच महाव्रत को धारण करने वाले गुरु भगवंत ही हमारे जीवन-पथ के पथ-प्रदर्शक बनें... अपना मान-नियम-मर्यादा सदैव वनी रहे... ऐसे ही हम तुंग बने । में प्रतिदिन इस महा प्रभाविक... महा मांगलिक... श्री भक्तामर स्तोत्र का पाठ करूंगा... प्रतिदिन प्रातः इस स्तोत्र का भावपूर्वक पाठ कर ही पानी ग्रहण करूंगा... नित्य परमात्मा की पूजा करूंगा... एवं नमस्कार महा मंत्र की एक माला अवश्य गिनुंगा ।

ऐसे नियमों को में किसी भी कारण से... या किसी भी परिस्थिति में भंग नहीं करूंगा... ऐसे नियमों के पालन में, मैं किसी प्रकार की लापरवाही या प्रमाद नहीं करूंगा... ऐसा ''मान''--ऐसी दृढता रख कर हमें ''तुंग'' यानी उच्च वनना हैं । दृढव्रती वनना है ।

ये भक्तामर का अजस्रं–नित्य पाठ करने वाले को भले कितना ही मान मिले फिर भी वह अपनी श्रद्धा अपनी दृढता में तुंग–उच्च रहेगा । वह पल पल प्रसन्नता से प्रशांत ही रहुंगा । मनःशांति एवं वीतरागता रूप लक्ष्मी अवश्य प्राप्त होगी ।

पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज की इस महान प्रभाविक... महा मांगलिक... श्री भक्तामर स्तोत्र की अमर कृति को अजमाओ... और जीवन पथ में सफलता प्राप्त करो । यहाँ **luck by chance** नहीं है... यहाँ तो **turn your luck and be god...** ''तुम्हारा भाग्य वदलो । और तुम भगवान वनों'' ऐसी विक्रमी ललकार है. ऐसा ही जिनराज का सनातन यश निनाद है ।

• गाथा संख्या-रहस्य •

- **श्री भक्तामर-स्तोत्र कितनी गाथा का हैं... यह प्रश्न आज हम सब को असमंजस में ड़ाल रहा हैं... क्या पूज्य मानतुंगाचार्यजी ने इस स्तोत्र की ४४ (चौंवालीस) गाथा ही रची थी ? अगर ४४ गाथा की ही रचना पू. मानतुंगसूरीश्वरजी नें की थी तो वर्तमान में ४८ गाथा का भक्तामर स्तोत्र क्यों उपलब्ध है ?**

४८ गाथा वाले भक्तामर स्तोत्र में गाथा नं. ३२,३३,३४,३५ पू. मानतुंगसूरीश्वरजी द्वारा रचित नही हैं... इस लिए ये वढ़ाई गई गाथा हैं । साहित्य में इन वढ़ाई गई गाथाओं को ''प्रक्षिप्त गाथाएँ'' कहनें में आता हैं ।

- **अच्छा हुआ कि आपने हमें बढ़ाई गई गाथाओं के क्रमांक की जानकारी दी, नहीं तो हम यही मानते थे कि ४४ गाथाओं के बाद की ४५,४६,४७ एवं ४८ गाथा ही बढ़ाई गई गाथा हैं... भले ऐसा ही हो परन्तु ये चार गाथा पू. मानतुंगसूरीश्वरजी द्वारा रचित नहीं हैं, ऐसा हम कैसे कह सकते हैं ?**

श्री भक्तामर स्तोत्र के महत्त्व को जिन संस्कृत टीका (विवरण) में दर्शाया गया हैं, उन टीकाओं में सवसे पुरानी टीका पू. आचार्य गुणाकरसूरीश्वरजी महाराज की हैं... जिसकी रचना विक्रम संवत् १४२६ में की गई थी... आज से ६२७ वर्ष पूर्व रची गई थी । उस टीका में ४४ गाथा का ही विवरण मौजूद हैं... परन्तु इसके अलावा इन चार अधिक गाथाओं का विवरण या उल्लेख उपरोक्त टीका में कहीं पर भी मौजूद नहीं हैं ।

- **क्या ऐसी कल्पना हम नहीं कर सकते कि इस स्तोत्र की मूल गाथा तो अड़तालीस (४८) ही थी, परन्तु गुणाकरसूरीश्वरजी ने कदाचित् इन चार गाथाओं कों अपनी टीका में से निकाल दिया हो ?**

यह वात इस लिए शक्य नहीं हैं कि इन चार गाथाओं में ऐसी कोई वात नहीं हैं कि पू. गुणाकरसूरीश्वरजी के मत का या कोई भी, जैन संप्रदाय के मत का खंड़न करती हो... इस लिए पू. गुणाकरसूरीश्वरजी या उनके पूर्व के आचार्यों ने ४८ में से चार गाथा कम कर दी हो... यह वात असंभव सी प्रतीत होती हैं ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● **अगर कोई आचार्य भगवंत ने ये चार गाथाएँ मूल काव्य में से कम नहीं की, तो किसी ने चार गाथाएँ बढ़ाई है, ये कैसे मान ले ?**

ये चार गाथाएँ बढ़ाई गयी हैं... यह बात स्पष्ट है... कारण आचार्य मानतुंगसूरिजी ने मात्र ४४ गाथा की ही रचना की थी। ये गाथाएँ बढ़ाई गयी हैं, इसे हम दूसरे दृष्टिकोण एवं प्रमाणों से देखें तो पता चलता हैं कि श्री कल्याण-मंदिर स्तोत्र में तीर्थंकर परमात्मा के आठ-प्रातिहार्यो का वर्णन हैं... जब कि श्री भक्तामर-स्तोत्र में मात्र चार प्रातिहार्यो का ही वर्णन हैं। अतः किसी विद्वान आचार्य या साधक को और चार प्रातिहार्यो के वर्णन की कमी महसूस हुई होगी और उन्होंने उसकी पूर्ति के लिए चार प्रातिहार्यो के वर्णन की गाथाएँ बना कर बाद में इस स्तोत्र में जोड़ दी होगी।

● **प्राचीन स्तोत्रों में गाथाओं की वृद्धि कैसे हो जाती है ?**

प्राचीन काल में हस्त लिखित प्रतों का प्रचलन था। अक्सर उन हस्त लिखित प्रतों की नकल (कॉपी) वैसे लिपीकारक करते थे जिन्हें संस्कृत भाषा का इतना गहरा ज्ञान नहीं होता था। कई विद्वान साधु भगवंत अपनी खुद की प्रत में कई बार एक ही विषय की वृद्धि करते हुए एवं उसे पुष्ट करते हुए, समर्थन करने वाले श्लोक, चाहे स्वयं द्वारा रचित हो या दूसरों के द्वारा रचित प्रत के हासियें में लिखकर रखते थे। लिपी कारक कई बार लिपी (कॉपी) करते वक्त हासियें में लिखे गए श्लोक भी मूल प्रत में शामिल कर लेते थे। यही वजह हैं कि इस प्रक्रिया से मूल-ग्रन्थों में अन्य विद्वानो के बनाये हुये भी बहुत से श्लोक सम्मिलित हो गये और मूल ग्रन्थ बहुत बड़े हो गए। अन्य धर्म शास्त्रों मे भी ऐसा होता आया हैं। उदाहरणार्थ :- मूल "महाभारत" के श्री व्यासजी रचित एक लाख श्लोक ही हैं परन्तु इस प्रक्रिया से ७५००० नये श्लोक जोडे गये। इस तरह श्लोकों को जोड़ने की प्रक्रिया प्राचीन काल से चली आ रही है। परन्तु श्लोकों को निकाल देने या कम करने की पद्धति प्रचलित नही हैं। मूल ग्रन्थ कर्ता के ग्रन्थ में श्लोकों को जोड देना या निकाल देना अत्यंत अनुचित प्रवृति है हम उसे साहित्यिक अपराध कह सकते है।

● **बत्तीस से पैंतीस (३२ से ३५) ये चार श्लोक बढ़ाने में आये हैं... इसका कोई दूसरा प्रमाण हैं ?**

गाथा ३२ से ३५ तक में दुदुंभि, सुर पुष्प-वृष्टि, भामंडल एवं दिव्य-ध्वनि इन चार प्रातिहार्यो का वर्णन भिन्न-भिन्न चार जोडों में किया हैं... इस प्रकार कुल १६ श्लोक हुए। इन श्लोकों को हमने वर्षो पूर्व एक पुस्तक में पढ़ा भी हैं... यह पुस्तक हमें मद्रास के पंड़ित श्री कुंवरजी-भाई ने दी थी। अब प्रयत्न करने पर भी हमें वह पुस्तक मिल नहीं रही हैं, पर भक्तामर में अभी ३२ से ३५ तक जो गाथाएँ बोली जाती हैं, उनसे अतिरिक्त ४ गाथा का एक जोड श्री हीरालाल रसिकलाल संपादित श्री भक्तामर-ग्रंथ में मिलता है। इस तरह यदि उन चार जोडों को मूल भक्तामर-स्तोत्र में जोड़े जाये तो कुल १६ श्लोको को मिलाने से कुल (४४+१६)=६० (सांठ) श्लोक होते हैं।

● **अहो ! तो कोई ऐसा भी कहेगा कि श्री भक्तामर-स्तोत्र ६० श्लोकों का हैं... तो उनमें से १६ श्लोक क्यों निकाल दिए ?**

अहो ! ऐसा ही होता ! परन्तु सद्भाग्य से चार जोडों में से एक ही जोडे के श्लोक श्री भक्तामर स्तोत्र के साथ जुड़े... इससे मात्र ४४ की बजाय ४८ ही गिनने मे आया हैं।

● **बत्तीस से पैंतीस (३२ से ३५) तक के श्लोकों की रचना पू. मानतुंगसूरिजी द्वारा नहीं की गई फिर भी किसी अज्ञात कवि द्वारा रचित चार-श्लोक सहित श्री भक्तामर स्तोत्र की ४८ गाथा को कौन-कौन मानते हैं ?**

श्री भक्तामर स्तोत्र पूरे जैन संघ को मान्य हैं... परन्तु सब दिगम्बर-बन्धु भक्तामर स्तोत्र को ४८ श्लोक को मानते हैं। श्वेताम्बरों में स्थानक वासी एवं तेरापंथी सम्प्रदाय की मान्यता वाले भी इस स्तोत्र के ४८ श्लोक ही मानते हैं... परन्तु मूर्तिपूजक सम्प्रदाय में इस स्तोत्र के ४४ श्लोक का ही पठन-पाठन होता हैं।

● **मूर्तिपूजक सम्प्रदाय में ४४ श्लोकों की मान्यता क्यों रही ?**

मूर्तिपूजक सम्प्रदाय में विद्वान साधुओं की संख्या ज्यादा हैं एवं उनके पास प्राचीन ज्ञान भंड़ार भी व्यवस्थित एवं सुरक्षित हैं।

● **भंड़ार के व्यवस्थित एवं सुरक्षित होनें का फायदा क्या हैं ?**

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भंड़ार के व्यवस्थित रहने से इसमें सुरक्षित प्राचीन ग्रन्थों में क्या हैं, इसके बारे में हमें जानकारी मिलती हैं । पाटण के ताड़पत्रीय भंड़ार में सबसे प्राचीन विक्रम संवत् १३८८ में हस्त लिखित श्री भक्तामर स्तोत्र की प्रत मिली हैं... उसमें भी मात्र ४४ श्लोक ही हैं । इस प्राचीन प्रमाण के आधार पर आज से ६६५ वर्ष पूर्व भी श्री भक्तामर स्तोत्र की ४४ गाथा की ही मान्यता थी ऐसा सिद्ध होता हैं ।

● **क्या श्वेताम्बर मूर्तिपूजक ग्रन्थो के भंड़ार में कहीं ४८ श्लोको के श्री भक्तामर-स्तोत्र का उल्लेख प्राप्त होता हैं ?**

हीर सौभाग्य नाम के ग्रन्थ में श्री भक्तामर-स्तोत्र के ४८ श्लोको का उल्लेख हैं, तथा इस ग्रन्थ पर यंत्र, मंत्र एवं आराधना के विधान बनानें वाले पू. हरिभद्रसूरीश्वरजी (प्राचीन काल के हरीभद्रसूरीश्वरजी नहीं) नें भी ४८ गाथा के यंत्र एवं मंत्र बनाये है ।

● **तो फिर मूर्तिपूजक सम्प्रदाय में ४८ श्लोक वाले श्री भक्तामर-स्तोत्र का पठन-पाठन क्यों नहीं होता हैं ?**

श्री भक्तामर-स्तोत्र के ४८ श्लोक हैं, यह बात अलग हैं और ४८ श्लोक पू. आचार्य मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज द्वारा रचे गये हैं, यह बात एकदम भिन्न हैं । जैन श्वेताम्वर के विद्वान आचार्यो का तथा हमारा अपना मत यही हैं कि पू. मानतुंगसूरीश्वरजी द्वारा ये चार गाथाएँ नहीं बनाई गई हैं, फिर भी अगर कोई इसका पाठ करना चाहे तो स्तोत्र के बीच में पाठ न कर स्तोत्र पूरा होने के बाद पाठ करना चाहिए । इसी लिए इन चार गाथाओं को इस ग्रन्थ में परिशिष्ट के रूप में रखी गई हैं ।

● **क्या जैनेतर विद्वान पंड़ितों ने भी यह बात निष्पक्ष रूप से कही है कि, ये चार श्लोक आचार्य मानतुंगसूरीश्वरजी द्वारा रचित नहीं है ?**

हाँ... निर्णय सागर प्रेस की ओर से वर्षो पूर्व काव्य-माला का सप्तम भाग प्रकाशित हुआ था और उसमें जैनेतर पंड़ितो ने अपना मत स्पष्ट करते हुए कहा हैं कि पू. मानतुंगसूरीश्वरजी की रचना श्री भक्तामर-स्तोत्र में किसी ने ये चार श्लोक जोड़ दिये हैं... परन्तु जिस प्रकार बेशकिमती रत्नों की माला में जैसे काँच के टुकड़ें शोभा नहीं देते ठीक उसी प्रकार इन चार गाथाओं का स्तोत्र के मध्य में जोड़ा जाना कतई शोभायमान नहीं हैं ।

तो आप ऐसा ही मानते हैं कि इन चार गाथाओं को किसी अन्य विद्वान पंड़ित ने बनाई हैं, और उसके तंत्र-मंत्र एवं यंत्र भी बने हैं एवं ये गाथाएँ भी प्रभाविक हैं... फिर भी ये महा-प्रभाविक रचना पू. आचार्य मानतुंगसूरीश्वजी द्वारा रचित नहीं हैं ?

बात एकदम स्पष्ट हैं कि इन चार गाथाओ में पू. मानतुंगसूरीश्वरजी जैसी प्रासादिकता नहीं हैं । इस पूरे भक्ति काव्य में कही भी देखने न मिले ऐसे प्रासों का आयोजन इन चार गाथाओं में करनें में आया हैं । हो सकता है की इन गाथाओं के रचनाकार निश्चित रूप से विद्वान होंगें तथा उनके द्वारा रचित ये गाथाएँ प्रभाविक भी होगी... इस बात का हम इन्कार नहीं करते ।

लेकिन पू. आचार्य भगवंत मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज नें इन गाथाओं का सर्जन नही किया हैं । जिस किसी को भी आचार्य मानतुंगसूरीश्वरजी के द्वारा रचित इस रसमय एवं महा प्रभाविक भक्ति-पूर्ण काव्य के पठन-पाठन की इच्छा (आग्रह) हो, उसे तो अवश्य इन गाथाओं का स्तोत्र के मध्य में पाठ नहीं करना चाहिए ।

श्री महा-प्रभाविक भक्तामर-स्तोत्र (भक्ति - पूर्ण काव्य) के रचयिता आचार्य प्रवर मानतुंग-सूरीश्वरजी महान शासन प्रभावक श्री ''लघु-शान्ति-स्तव'' के रचयिता आचार्य प्रवर श्री मान-देव सूरीश्वरजी के शिष्य-रत्न के रूप में माने जाते हैं । मानतुंग सूरीश्वरजीने अपने नाम की सूचना श्री भक्तामर-स्तोत्र के अंतिम गाथा में दर्शायी है । - ''तं मानतुंग मवशा समुपैति लक्ष्मीः''

● ग्रंथ कर्ता रहस्य ●

● **इस प्रकार इस महान भक्ति - काव्य में अपने नाम का समावेश क्या नाम की कामना नहीं है ?**

'नाम' की कामना और इतिहास का आलेखन दोनों की दृष्टि अलग-अलग है । इतिहास के आलेखन की दृष्टि से ग्रन्थकार को अपने नाम का उल्लेख अपनी गुरू-परम्परा का उल्लेख तथा रचना संवत् वगैरह का उल्लेख अपने स्व-रचित ग्रन्थ में करना चाहिए एवं इस- महा-काव्य में कितने श्लोक हैं, उसका भी निर्देशन करना चाहिए । ऐसी इतिहास-संरक्षण करने की परम्परा हमें अत्यंत गौरव के साथ निहारनी चाहिए ।

● **क्या इस प्रकार स्व-रचित काव्यों में अपने नामों के उल्लेख की परम्परा चली आ रही है ?**

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ऐसे नामों के उल्लेख की परम्परा है ।''श्री तत्तवार्थ सूत्र'' कारिका में पूज्य उमा-स्वाति म.सा ने अपनें नाम का उल्लेख किया है । ''श्री उपदेश-माला'' ग्रन्थ में श्री धर्म-दास गणि ने निम्न गाथा में अपने नाम का उल्लेख शब्द के आदि वर्ण से किया है ।

''धंत मणि दाम ससि गय णिहिपय पढमक्खराभिहाणेणं ।
उवएसमाल पगरणमिणमो रइअं हियट्ठाए ॥ गाथा नं. ५३७ ॥''

कितने ही ग्रन्थकारों ने अलग ''प्रशस्ति'' रूप से अपने ग्रन्थो में अपने इतिहास का उल्लेख किया है तो कितने ही ग्रन्थकारों ने अपने ग्रन्थ एवं काव्यो के अंत में अपना नाम सूचित किया है । यह परम्परा आज तक चली आ रही है । आप सब जानते ही है कि ''भवि भावे देरासर आवो'' एवं ''जनारुं जाय छे जीवन'' जैसे स्तवनों के अन्दर इनके रचयिता पूज्य दादा-गुरुदेव लब्धि-सूरीश्वरजी म.सा के नाम के साथ उनके गुरु पू. कमल सूरीश्वरजी और उनके गुरु पू. आत्मारामजी म.सा. के नाम की सूचना दी जाती है ।

- **मानतुंगसूरीश्वरजी किस समय में हुए ?**

साक्ष्य प्रमाणों के अभाव में आचार्य मानतुंगसूरीश्वरजी एवं उनकी यशस्वी रचना का काल निर्धारित करना प्रायः सम्भव नहीं है ।

''पट्टावली समुच्चय'' आदि ग्रन्थों में श्री मानतुंग सूरीश्वरजी विक्रम संवत् की तीसरी शताब्दि में हुए हैं ऐसा उल्लेख है । उनके विषय में लिखी बाण-मयूर की कथाओं के आधार पर विक्रम संवत् की सातवीं सदी का समय जानने में आता है यानि आज से करीवन १२०० से १३०० बर्ष पूर्व ऐसा इतिहासकार बताते हैं । डॉ. हर्मन जेकोवी, श्री हीरालाल रसिकलाल कापडीया, पंडित श्री धीरजलाल टोकरशी, महान इतिहास वेत्ता पंडित श्री कल्याणविजयजी महाराज आदि आपका काल विक्रम की सातवीं शताब्दि का मानते हैं । ''जैनेन्द्र सिद्धांत कोष'' नामक दिगम्बर प्रकाशन में भी मानतुंगसूरीश्वरजी का काल विक्रम की ११वीं शताब्दि का दर्शाया गया है जो केवल आश्चर्य ही नहीं अपितु भ्रान्तिमय भी है ! हमारा अपना परिशीलन यह बताता है कि पू. आचार्य भगवंत **मानतुंग सूरीश्वरजी विक्रम संवत् की तीसरी शताब्दि में हुए और उन्हें परमात्मा महावीर के १८वीं पट्ट-परम्परा के श्री मान-देव सूरीश्वरजी के शिष्य रत्न मानना चाहिए** । हमारे विचार हमने गुजराती रहस्य दर्शन में दिखाये है ।

- **क्या भक्तामर-स्तोत्र के रचयिता मानतुंग सूरीश्वरजी के अलावा और कोई इस नाम के आचार्य हुए है ?**

प्रमुख रूप से भारतीय इतिहास एवं समस्त विश्व के इतिहास की ओर एक नजर डालें तो पता चलता है कि किसी समय में जो नाम अत्यधिक प्रख्यात हो जाते है वे उसके आगे के आने वाले समय में ज्यादा प्रचलित होते हैं । इस नाम की परम्परा से महा-पुरूषों की याद सदा के लिए कायम रहती है तथा उनके प्रति श्रद्धा एवं बहुमान प्रकट होता है एवं जीवन में आदर्श की स्थापना होती है ।

आचार्य भद्र-बाहु सूरीश्वरजी के नाम के दो प्रख्यात आचार्य हो चूके हैं । भोज के नाम के अनेक राजा हुए हैं । चन्द्रगुप्त नाम के अनेक राजा हिंदुस्तान के इतिहास में हुए हैं । विदेश में भी चार्ल्स, जोर्ज वगैरह नाम के कितने ही राजा हो चूके हैं । कई वार एक ही परम्परा के एक ही नाम काफी लम्बे काल तक चलते रहने से उन विख्यात पुरुषों के नाम के आगे संख्या का उपयोग किया जाता है । उदाहरणार्थ- ''जॉर्ज'' नाम इंगलेंड को इतना रास आ गया कि पाँच-वंश परम्परा तक यह नाम प्रसिद्धि पाता रहा । और फिर उन्हें अनुक्रम से जॉर्ज प्रथम-द्वितीय-तृतीय ऐसी संख्या से जाना जाने लगा । इसी प्रकार मानतुंग सूरीश्वरजी के नाम के अनेक आचार्य भगवंत हुए हैं मगर भक्तामर-स्तोत्र के रचयिता के पूर्व मानतुंग सूरीश्वरजी नाम के कोई आचार्य हुए हो ऐसा शास्त्रों में कहीं उल्लेख देखने में नहीं आता ।

- **पूज्य मानतुंगसूरीश्वरजी जैसे अन्य मंत्र-सिद्ध आचार्य भगवंतों के नाम उनके स्व-रचित रचना या स्तोत्र के साथ लिखें ?**

मंत्र-सिद्धि के अर्थ को व्यापक रूप से समझ कर एवं अनेक चमत्कारिक शक्तियों की प्राप्ती की जब हम वात करते हैं तव चरम तीर्थंकर परमात्मा महावीर के प्रथम गण-धर (शिष्य) लब्धि-धारी गौतमस्वामीजी का नाम वड़े ही गौरव से लिया जाता है । वे खुद ही मंत्र-शक्ति के महान प्रयोग-कर्ता थे । उनके जीवन-काल के कुछ प्रमुख मंत्र-सिद्ध चमत्कारों में से एक है.. पन्द्रह-सौ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

तापसो को एक ही खीर के पात्र से भोजन कराना, दूसरा... सूर्य की किरणों के आलम्बन से द्रुत-वेग से अष्टापद-पर्वत पर पहुँचना जैसे अविश्वसनीय एवं चमत्कारिक तथा अकल्पनीय घटनाएँ शास्त्रों में स्वर्णाक्षरों से सुशोभित है । परमात्मा महावीरने गोशालक को तेजोलेश्या की विधी वताई थी, परन्तु उसके दुरुपयोग से खुद गोशालक पर तेजोलेश्या का जव कुप्रभाव पडने लगा तव भगवान-महावीर ने शीत-लेश्या के प्रयोग से गोशालक को वचाया । यह परमात्मा के शासन से शुरू हुई लब्धि एवं शक्ति के सफल प्रयोग का जीवंत उदाहरण है ।

जिन महान-आत्माओं द्वारा मंत्र एवं मंत्र-शक्ति के प्रयोग से अनेक सफल एवं आश्चर्यपूर्ण चमत्कारिक प्रयोग किए गए उन महान विभूतियों के नाम हैं... आचार्य पादलिप्तसूरीजी, आचार्य खपूटाचार्य, आचार्य यशोभद्राचार्य, आचार्य नागार्जुनाचार्य, आचार्य रोहिताचार्य, आचार्य भद्रवाहुसूरिजी, आचार्य सिद्धसेन दिवाकर सूरिजी, आचार्य स्थूलभद्रसूरिजी, आचार्य वज्रस्वामीजी, आचार्य मानदेव सूरिजी जैसे और भी अनेक आचार्य भगवंतों ने मंत्रों की सिद्धि कर शासन की प्रभावना की है । सही मायने में देखें तो प्रत्येक जैना-चार्य-गुरु भगवंत मंत्र-सिद्धि के लिए अनुष्ठान करते हैं एवं मंत्रों के आश्चर्य-जनक प्रभाव से जिन-शासन एवं अहिंसा संयम एवं तप की महिमा एवं गरिमा वढाते हैं.. तथा अपने भक्तवर्ग को - भक्तों के कर्मानुसार उन्हें आधि-व्याधि से मुक्त कर मंगल-मय मोक्ष मार्ग की ओर ले जाते हैं । अपने उपदेश को मानने वाली जनता को आत्मिक - परमानंद की अनुभूति हो ऐसा आयोजन करते हैं । यहाँ प्रत्येक आचार्य भगवंतों के खुद की आत्म-शक्ति, लब्धि-विद्या एवं मंत्रों के प्रयोग से हुए हैरत-अंगेज चमत्कारों की सूचि उपलब्ध कराना शक्य नहीं है फिर भी कई उल्लेखनीय कार्यो एवं आचार्य भगवंतों की विगत संक्षिप्त में यहाँ दी जा रही है ।

वराह-मिहिर नाम के महान ज्योतिषी व्यन्तर वनकर जैन-संघ पर भारी उपद्रव कर रहे थे... उनके निवारण के लिए श्री भद्र-वाहु सूरिजीने ''श्री उवसग्गहरं स्तोत्र'' की रचना कर श्री संघ की रक्षा की । आचार्य वज्रस्वामीजी ने ''आचारांग सूत्र'' में से ''आकाश-गामिनी विद्या'' सिद्ध कर विमान द्वारा पुष्प लाकर वौद्ध धर्म के राजा को प्रभावित किया । पू.आचार्य भगवंत श्री मानदेव सूरिजीने ''श्री लघु-शांति स्तव'' जैसे प्रभाविक स्तोत्र की रचना कर ''मारी रोग'' का निवारण किया ।

पू. आचार्य श्री रत्न-प्रभसूरिजी ने एक ही मुहूर्त में दो अलग-अलग गाँवों में एक ही साथ प्रतिष्ठा की । पू. आचार्य भगवंत पादलिप्त सूरिजी अपनी चमत्कारिक शक्ति से प्रति-दिन आकाश-मार्ग से जाकर पाँच-तीर्थो की यात्रा किया करते थे । पू. आचार्य वप्पभट्टसूरिजी की जवरदस्त मंत्र-शक्ति से श्री सरस्वती को विवश वन कर भी आना पडा था । पूज्य सिद्धसेन दिवाकरसूरीश्वरजी के द्वारा रचित श्री कल्याण मंदिर स्तोत्र के प्रभाव से शिवलिंग में से पार्श्वनाथ -प्रभु की प्रतिमा प्रगट हुई और आपश्रीने सरसों के दानें फेंक कर उसमें से सैनिक प्रकट किये थे । पू. आचार्य देवेन्द्रसूरीजी की मंत्र-शक्ति द्वारा कांजीवरम् शहर से पार्श्वनाथ की प्रतिमा को गुजरात के सेरिसा गाँव में लाने का उल्लेख है ।

• पाठांतर रहस्य •

●●● नदी वहती रहती है ... वहते वहते उसके रूप वदलते जाते है ठीक वैसी ही स्थिति स्तोत्र या ग्रंथो की होती है, और समय के साथ साथ उनके पाठ के पाठांतर होते जाते है... ऐसे पाठांतरों का जव तक एक जैसा भाव वनता जाता है, तव तक तो ठीक है परंतु जव कभी मूल पाठ के भावांतर (भावो में अंतर) का सर्जन होता है... तव कभी कभी मूल ग्रंथ के कर्ता लेखक या कवि के आशय से दूर कर देते हैं... इसी लिए ऐसे पाठांतरों को वढावा या प्रोत्साहन नहीं देना चाहिए... कई वार ऐसे पाठांतरों से सांप्रदायिक मतभेदों का मार्ग प्रशस्त होता है । एवं उसे वढावा मिलता है । इस लिए ऐसे विवादास्पद पाठांतरों पर नियंत्रण (काबू) रखना अति आवश्यक है । यहाँ पर भी श्री भक्तामर स्तोत्र के पाठांतरों की और विद्वान पाठांतरों का ध्यान आकर्षित करने के लिए प्रसिद्ध पाठांतरों की टीका एवं उसके रहस्यों को समझने की कोशीश करने में आई है । गाथा संख्या रहस्य में हमनें देखा की चार गाथाओं भक्तामर स्तोत्र में वढ जाने से इस निर्विवाद महा काव्य विवादों के घेरे में आ गया है । भविष्य में इस तरह की पुनरावृति न हो और प्रसिद्ध ग्रंथ, पाठ या काव्य ऐसे पाठांतरों के सर्जन से विवादस्पद न वनें, इस हेतु हमें जागृत रहना होगा ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

गाथा पांचवी (५) की तीसरी पंक्ति का पाठ है -

''प्रीत्यात्म वीर्य मविचार्य **मृगो** मृगेन्द्रं'' इस पंक्ति के स्थान पर

''प्रीत्यात्म वीर्य मविचार्य **मृगी** मृगेन्द्रं'' यह पंक्ति भी प्रचलित हुई है ।

श्री भक्तामर स्तोत्र के प्रसिद्ध टीकाकार पू. गुणाकरसूरीजी महाराज, पू. कनककुशलगणि, पू. मेघविजयजी उपाध्याय, पू. सिद्धिचंद्रगणि, इन सब महा-पुरूषों के समक्ष उपरोक्त पाठ की कभी चर्चा नहीं चली... यह पाठ मात्र दिगम्बर परंपरा में देखने में आया है... यहाँ पर ''मृगी'' का पाठ देने वालों का आशय 'ऐसा हो सकता है कि मृग (हिरन) को अपने बच्चे से जितना प्यार होता है, उससे कहीं अधिक प्यार मृगली (हिरनी) को होता है । और इसी लिये ही मृगली (हिरनी) अपने बचाव के लिए सिंह के सामने छलांग मारती है । परंतु, ऐसे ही अर्थ का आग्रह रखने वाले से कोई पूछे की मृगली (हिरनी) हाजिर थी तो क्या मृग (हिरन) हाजिर नहीं था ? मृग हाजिर हो और मृगली अपने बचाव में छलांग मारे तो क्या मृग खड़ा खड़ा देखता रहेगा ? ऐसा कभी बनता नहीं... मृग (हिरन) पुरूष है... पहले तो वह छलांग मारेगा, यह स्वाभाविक है । इस लिए ''मृग'' शब्द का अर्थ ''मृग'' एवं ''मृगली'' दोनो समझना हो तो समझा जा सकता है । मृग शब्द पुलिंग होने से सामान्य तथा समस्त जाती का वाचक है । अस्तु इन प्रमाणों के आधार पर पाठक को मूल पाठ में कोई परिवर्तन करने की आवश्यकता नहीं है ।

ठीक इसी तरह छहवीं गाथा की चौथी पंक्ति का पाठ है ।

''तच्चारू **चूत** कलिकानिकरैक हेतुः ।।'' इस के स्थान पर कईयों ने

''तच्चारू **चाम्र** कलिकानिकरैक हेतुः ।।'' ऐसा पाठ भी किया है ।

उपरोक्त शब्दों का परिवर्तन कोइ विकृत मानसिकता से ग्रस्त व्यक्ति ने किया है, ऐसा प्रतीत होता है । कहने का तात्पर्य है कि यह कार्य किसी समझदार व्यक्ति का नहीं है । उस व्यक्तिने इन शब्दों के फेरफार का कारण ही किसी स्थान पर दिया है, जो यहाँ पर लिखने योग्य नहीं है । वैसे तो ''आम्र'' और ''चूत'' दोनों का अर्थ आम्र वृक्ष (आम का पैड ही होता है) परंतु ऐसा पाठ भेद नहीं करना चाहिए । ''चाम्रकलिका'' में रहा हुआ ''च'' अव्यय निरर्थक बनता है । ''चकार'' के प्रास को छोड ''चाम्र'' जैसे क्लिष्ट उच्चारण में जाने से कोइ फायदा नहीं है ।

दक्षिण भारत में अभी भी ''चारू चूत'' का ही उच्चारण किया जाता है । ऐसा जानने में आया है । ठीक इसी प्रकार गाथा आठवीं की दूसरी पंक्ति का पाठ है ।

''मारभ्यते तनुधियापि तव **प्रभावात्**'' इस के स्थान पर **''प्रसादात्''** पाठ भी पढने में आया है ।

उपरोक्त चार टीकाओं में से एक भी टीका में यह पाठ स्वीकार करने में नहीं आया है । परंतु हिन्दी सचित्र भक्तामर रहस्य के संपादक श्री रतनलालजीने ''प्रसादात्'' ये शब्द पाठांतर है, ऐसा उल्लेख किया है, तथा मद्रास के A.M. Jain College द्वारा प्रकाशित एवं प्रोफेसर ए. रामदास द्वारा संपादित पुस्तिका में ''तव प्रसादात्'' शब्द ही मूल श्लोक में लिया है । पर प्रोफेसरने अंग्रेजी में भाषांतर करते वक्त ''प्रभावात्'' शब्द का ही उपयोग किया है । वैसे अगर देखा जाए तो यह बात बहोत छोटी लगती है । परंतु जिनेश्वर भगवान का प्रभाव यह जैन तत्त्वज्ञान है श्रमण संस्कृति है, एवं जिनेश्वर का प्रसाद मानना यह वैदिक संस्कृति है । ईश्वर कर्तृत्व संस्कृति है । इस लिए ''प्रभावात्'' पाठ का ही आदर करना ।

इसी तरह गाथा वीसवीं की तीसरी पंक्ति में ''तेजः **स्फुरन् मणिषु** याति यथा महत्त्वं''–ऐसा पाठ है इस स्थान पर किसीने ''म कार'' के प्रास का उपयोग कर निम्न पाठ किया है । ''तेजः **महामणिषु** याति यथा महत्त्वं'' यह पाठ भी आदरणीय नहीं है । महा मांगलिक स्तोत्र में ''स्फुरन्'' पाठ का ''स्फु'' चिंतामणि मंत्र का ही प्रतिनिधि है; ऐसा प्रतीत होता है इसी लिए ''महामणि'' जैसा पाठ स्वीकार करना नहीं चाहिए ।

यहाँ पर पू. गुणाकारसूरीश्वरजीने अपनी टीका में एक अद्‌भुत बात का जिक्र किया है । उन्हों ने ''तेजः स्फुरन् मणिषु'' इन दो पदों में वचनों का दोष आते हुए भी, उसे दोष न मानकर उसे वचन व्यभिचार रूप अलंकार माना है । किसी अन्य कविने इन दो पंक्तिओं की अलग व्याख्या करते हुए कहा है कि

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

''तेजो यथा जात्यमणौ महत्वं नैवं तु काचशकलेषु रूचाकुलेषु''

इसी संदर्भ में पू. मेघविजयजी उपाध्यायने इन दो पंक्तिओं के स्थान पर नीचे मुजब दो पंक्तियाँ लिखी है ।

''तेजो मणौ समुपयाति यथा महत्त्वं, नैवं तथा काच शकलेषु रूचाकरेषु''

इन पृथक्-पृथक् पंक्तिओं को देखने से ऐसा आभास होता है कि मूल पाठ में थोडा भी शब्दों एवं पदों का फेरफार या मूल पाठ से शाब्दिक छेड़खानी करते जायेंगे तो इन फेरफार की कोइ सीमा नहीं रहेगी । इस हेतु यह बात ध्यान रखने योग्य है कि ''सिद्धस्य गति चिंतनीया''–जैसा पूर्व परंपरा से चला आ रहा है ऐसे ही पाठ का हमें अनुसरण करना चाहिए ।

जो पाठ सिद्ध है उनको ही, प्रमाण एवं व्याकरण से सिद्ध करना चाहिए परंतु पाठ बदलने की बेवजह कोशिष नहीं करनी चाहिए ।

''दावानलं ज्वलित मुज्जवलमुत्स्फुलिंगम्''

अभी भी काफी पुस्तकों में मात्र ''फुलिंगम्' ऐसा पाठ देखने में आता है । ऐसा पाठ किन्ही प्राचीन प्रतिओं में से श्री सिद्धचंद्र उपाध्याय के समक्ष आया होगा । इसी लिए उन्होंने अपनी टीका में लिखा है कि :–

''यद्यप्यत्र फुलिंग इति पाठः प्रामादिक एव प्रतिभाति सकारादित्वेन फुलिंगशब्दस्य नामकोषादै प्रतीतत्वात् । तथापि महाकवि प्रयुक्त प्रयोगत्वात् अस्य स्तोत्रस्य मंत्राक्षरमयत्वाच्च पठयमान (फुलिंग) एव पाठः प्रामाणिक इति पश्यामः । क्वचित् तु स्फुलिंगम् इति दंत्यसकार संयुक्तोऽपि पाठो दृश्यते । तदंगीकारे तु न चाशंका न चोत्तरम् इति अवसेयं'' ॥

वैसे उनके मतानुसार ''फुलिंग'' यह शब्द व्याकरण एवं कोष से सिद्ध नहीं है । फिर भी चिंतामणि मंत्र जैसे मंत्र में इस शब्द की उपलब्धता होने से कदाचित् स्तोत्रकारने इस शब्द का प्रयोग किया होगा । ऐसी शंका करने योग्य नहीं है, क्योंकि इनके पूर्व की तीन टीकाओं में भी ''स्फुलिंग'' शब्द का ही उल्लेख मिलता है । मंत्राक्षर होने से ''फुलिंग'' शब्द ही होगा, इसलिये शायद पू. मानतुंगसूरीश्वरजी महाराजने ''फुलिंग'' शब्द का ही प्रयोग किया होगा, ऐसी शंका करने की आवश्यकता नहीं है । अतः ''स्फुलिंग'' शब्द ही स्वीकारने योग्य है । जरा गौर करके ''फुलिंग'' उच्चारण करने वालों को अपनी भूल को सुधारना चाहिए । बस ! पाठांतरों की बात यहाँ पूर्ण होती है । इति ।

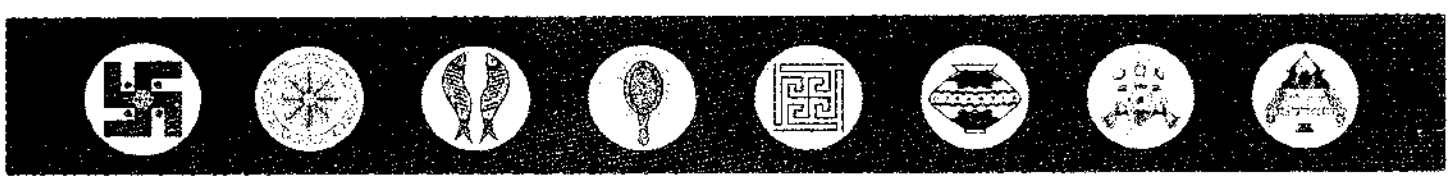

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

"जिज्ञासा एवं समाधान"

रहस्य-दर्शन में आगे बताया गया है कि नवकार सूत्र हमारे यहाँ नवकार मंत्र रुप मानने मे आया है । अपने आगम सूत्रों में चौदह-पूर्व महान शास्त्र ग्रंथ है, उसमे विद्या प्रवाद नाम का एक पूर्व है । इस पूर्व में अनेक विद्याओं एवं मंत्रों की उपलब्धता है; ऐसा माना गया है । आगम में कितने ही प्रभाविक पाठ होते हैं इसीलिये अस्वाध्याय काल में स्वाध्याय नहीं करना चाहिये । इन चमत्कारिक पाठों के प्रभाव से आने-जाने वाले देवों की गति भी रुक जाती है । वैसे देवों की गति को नियंत्रण करने वाले सूत्र की बहुलता भी जानने में आती है । उड्डाण सूत्र एवं समुड्डाण सूत्र के पाठ के बारे मे तो ऐसा भी कहने में आया है, कि इन सूत्र के पाठ करने मात्र से पूरा नगर हिल उठा था... अतः ऐसे मंत्रों का होना जैनागमों में कोई नई बात नहीं है । जैनागम ही मंत्रमय है, और श्री नवकार मंत्र जैसे महामंत्र ने भी आगम जैसा गौरव पूर्ण स्थान ग्रहण किया है । **अब हमें बताये कि कर्मवाद एवं मंत्र सिद्धांत का मेल कैसा है ?**

जैन धर्म में कर्म की मान्यता है... तथा कर्मो को भी बलवान माना गया है । परन्तु एकान्त से ऐसा मान लेना कि जो कर्म में होगा वही होगा, अथवा कर्म के उदय को भोगना ही पड़ेगा, तो यह जैन-सिद्धांत नहीं है । संक्षिप्त में जैन धर्म अनेकान्ती है... कर्मवादी नहीं है । शास्त्रों मे स्पष्ट उल्लेख हैं कि द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव और भव इन पाँचो से ही कर्म का बंध एवं कर्मो के उदयादि का प्रर्वतन होता है । कितने ही लोग यह भी कहते हैं कि कर्म अच्छे हों तो ही अच्छी बुद्धि आती है, परन्तु ऐसा एकान्त नहीं है । इस के लिए पंच समवायी कारण का ज्ञान परम आवश्यक है । साथ ही पंच समवायी कारणों में तो स्पष्ट कहा गया है कि "कहीं कर्म बलवान है तो कहीं आत्मा का पुरुषार्थ बलवान है"... इसीलिए तो महापुरुष कहते हैं कि जब आत्मा स्वयं के पुरुषार्थ से क्षपक श्रेणी में चढ़ जाती है तब निकाचित कर्मो का भी क्षय हो जाता है । अतः पुरुषार्थ भी एक प्रबल कारण है । मंत्र भी कर्म के उदय से दूर होने के लिये किया गया पुरुषार्थ है । दूसरे सब पुरुषार्थो से कई बार मंत्र पुरुषार्थ श्रेष्ठ साबित होता है । अतः कर्म के आये हुए उदय पुरुषार्थ से निष्फल भी होते हैं... निष्क्रीय हो जाते हैं । इसी कारण से जैन शास्त्रों मे भी जगह-जगह पर ऐसी मांत्रिक शक्तियों का परिचय एवं उनकी प्रयोग की विधि बताई गई है । पुज्य मुनिसुंदरसूरिजी म.सा. ने महान सूरिमंत्र को तीर्थ स्वरुप एवं साक्षात् तीर्थंकर रुप कहा है । सूरिमंत्र की आराधना का फल मोक्ष प्राप्ति भी बताया है... अतः मंत्रों की साधना से प्राप्य फल जिन शासन को मान्य है, ऐसे मंत्र फलों का नीचे मुजब वर्णन किया गया है ।

(१) मन समाधि का संरक्षण...

(२) चित्त प्रसन्नता की प्राप्ति...

(३) चित्त प्रसन्नता एवं मन समाधि द्वारा मोक्ष की प्राप्ति...

(४) मंत्र द्वारा अधिष्ठायकों का साक्षात् सानिध्य...

(५) मंत्र द्वारा अधिष्ठायकों से परोक्ष सहायता...

(६) मंत्र के अधिष्ठायक देवों द्वारा शासन के एवं स्वयं के समुदाय के उत्तराधिकारी के चयन का महत्त्वपूर्ण निर्णय...

(७) मंत्र के अधिष्ठायक देवों द्वारा आगम के जटिल प्रश्नों का निराकरण तथा शास्त्रों का संरक्षण...

(८) मंत्र साधना द्वारा माँ सरस्वती की एवं श्रुत देवता जैसे देव-देवीयों की सहायता एवं उस सहायता द्वारा वाद-विजय, अनेक ग्रंथों की रचना, तथा राजा को प्रतिबोध और उस प्रतिबोध के माध्यम से शासन प्रभावना...

(९) मंत्रों की साधना के द्वारा अन्य मंत्र वादियों द्वारा किये गये प्रयोगों की विफलता...

(१०) मंत्र साधना द्वारा देवों का प्रत्यक्षीकरण और उन्हीं देवों को सम्यक्त्व का प्रदान तथा उन देवों को जिन शासन के अनुरागी बनाने का उपक्रम...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(११) मंत्र साधना के द्वारा भविष्य का ज्ञान और निकट भविष्य में होने वाले उपद्रव या अनिष्ट का निवारण...

(१२) कई ऐसे प्रसंगों मे मंत्र-साधना के द्वारा प्रतिष्ठा आदि महान कार्य में विशाल जनसमूह को अन्न-पानी की कमी न हो, ऐसा प्रयोग...

(१३) जिन श्रावकों ने महान जिन शासन की प्रभावना की है, अथवा जो श्रावक महान जिन शासन की प्रभावना करने में सक्षम है, ऐसे श्रावकों की मंत्र साधना के द्वारा प्रत्यक्ष या अप्रत्यक्ष रुप से सहायता...

(१४) मंत्र साधना के द्वारा वासित वासक्षेप से अपने अनुयायीयों को मोक्ष प्राप्ति सापेक्ष प्रत्येक कार्य की सफलता के लिए आशीष...

(१५) जिनालयों-तीर्थो एवं शासन के नूतन स्थानों का नव-निर्माण या जिर्णोद्धार आदि महान कार्य कारणवश रुक गये हों तब दुष्ट देवों के उपसर्गों को मंत्र साधना के माध्यम से दूर कर निर्विध्न पूर्णाहुती...

(१६) मंत्र साधना के द्वारा अपने आयुष्य के बारे में जान कर समाधि के लिए तैयारी...

(१७) अन्य धर्म एवं धर्मांध व्यक्तियों द्वारा धर्म पर आक्रमण हो तो मंत्र एवं मंत्र साधना द्वारा धर्म का संरक्षण...

ऐसे कितने ही कार्य मंत्र शक्ति से हुए हैं और हो रहे हैं ।

- **क्या हमें ऐसा लगता कि विज्ञान के ऐसे विकासशील काल में भी जो वैज्ञानिक पद्धति से सिद्ध नहीं हो सकते है ऐसे मंत्र-यंत्र का कोई उपयोग करेगा ?**

विज्ञान का विकास वर्तमान में बहुत ही तीव्र गति से हो रहा है, यह बात स्वीकार्य है । लोगों का बौद्धिक स्तर भी दिन ब दिन ऊँचा होता जा रहा है, यह बात भी स्वीकारने योग्य है... परन्तु साथ ही साथ लोगों की श्रद्धा ऐसे मंत्र-तंत्र-यंत्र मे भी प्रबलता से बढ़ रही है... यह एक सत्य हकीकत है, जिसे नकारा नहीं जा सकता ।

सच्चे धर्म के नाम पर और सच्चे चमत्कारों की आड़ में धूर्तता एवं लोगों को गुमराह करने के किस्से भी देखनें में आते है, ठीक उसी तरह विज्ञान के नाम पर भी कई अवैज्ञानिक प्रचार भी हो रहे हैं । इसी लिए सच्चे वैज्ञानिक का अभिगम क्या है उसे समझने की जरुरत है । जैसे विज्ञान कोई भी बात को प्रमाण के बगैर मानने को तैयार नहीं है, ठीक उसी प्रकार जिस बात का विज्ञान को प्रमाण नहीं मिलता उस बात को मानने से विज्ञान इन्कार भी नहीं कर सकता ।

विज्ञान का कहना हैं कि जीव के स्वतंत्र अस्तित्व का कोई प्रमाण नहीं मिलता,... परन्तु विज्ञान ने कभी यह नहीं कहा कि जीव के स्वतंत्र के प्रमाणों के अभाव में "जीव" ही नहीं है । वैसे विशुद्ध वैज्ञानिक दृष्टिकोण तथा विशुद्ध धार्मिक दृष्टिकोण का आगे चल कर समन्वय होने की पूर्ण सम्भावना है ।

अब बात बाकी रही मंत्र-तंत्र एवं यंत्र की, और आज के युग में उसकी उपयोगिता की । तो इस संदर्भ में ऐसा लगता हैं कि इस वैज्ञानिक युग में अभी भी हर जीव को अपना जीवन बहुत प्यारा है । कोई भी व्यक्ति स्वयं को मात्र रासायनिक प्रक्रिया है, ऐसा मान कर अपनी जीवन-लीला को समाप्त नहीं करता । आस्तिक भी जीवन जीना चाहता है और साथ ही साथ नास्तिक को भी अपना जीवन प्यारा है । जीवन का अर्थ सुख की सतत शोध एवं दुःख से दूर-दूर जाने की प्रक्रिया है ।

किसी को भी जीव के स्वतंत्र रुप के अस्तित्व में भले ही श्रद्धा नहीं रही हो, परन्तु उसको भी जीवन के अस्तित्व में तो श्रद्धा हैं ही । मंत्र जीवन को सफल रुप से सांत्वना देने वाला महान तंत्र है । किसी नास्तिक व्यक्ति को उसकी नास्तिकता की भाषा में ही पूछो कि अगर तुम्हारे स्वजन कोई मुसीबत में फंस जाये तो तुम क्या करोगे ? भले ही कैसा भी पाषाण हृदय वाला मानव क्यों न हो, उसे जिस व्यक्ति से प्रेम होगा, उसका स्वास्थ्य ठीक रहे... इसे किसी प्रकार का दुःख न हो,... उसका जीवन आबाद रहे... ऐसी ही प्रार्थना... ऐसे ही करुणामय शब्द उसके मुख से निकलेगें । इस बात से स्पष्टतया यह साबित होता है कि इस काल में भी लोगों को मंत्र की नितांत आवश्यकता है... कदापि पूर्व के काल से भी ज्यादा.. कारण आज के युग में अनिश्चितता बहुत बढ़ गई है । शहर में रहने वाले मनुष्य सुबह घर से निकल कर शाम को घर पहुँचने के दरम्यान अकस्मात कुछ अनहोनी न घटित हो जाये,

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

इस आशंका से उसके स्वजनों का मन सदा आशंकित रहता है... ऐसे अनिश्चतता के माहौल में,... ऐसे अनिश्चतता के वातावरण में, कुछ अनहोनी घटना न घटित हो जाये, ऐसी आशंका बनी रहती हैं। ऐसे कठिन क्षण में हमारी इच्छा हो या न हो हम ऐसे महान शक्ति के सर्जक... ऐसे मंत्रो को, देवों को और परमात्मा को याद किये बगैर नहीं रह सकते।

पिछले कई वर्षो के दरम्यान टी.वी., चेचक जैसी जान लेवा बीमारीयों की दवा के शोध से, उन रोगों से भले ही मानव मुक्त हुआ हो,... परन्तु ऐसा जानने मे आता है कि केन्सर, वाईरस इन्फेक्सन, एवं एड्स जैसी जान लेवा बीमारीयों ने जीवन संग्राम को नये प्रश्नों से घेर लिया है। ऐसी परिस्थिती में मानव को किसी अलौकिक महाशक्ति के सहारे की जरूरत नहीं पड़ती ऐसा मानना अतार्किक है। मानव मन बहुत ही स्वार्थपूर्ण है, बहुत ही विलास प्रिय हैं... इसीलिए जब वह बिमार पड़ता है, तब डाक्टरों द्वारा बताए गये खाने-पीने सम्बधी सब परहेजों का कडाई से पालन करता है... परन्तु जब वह ठीक हो जाता है, तब उसका आचरण ऐसा हो जाता है... मानो, स्वास्थ्य संबंधी नियमों को कभी सुना ही न हो। मनुष्य अपनी स्वार्थवृति या स्वच्छंद वृति को नास्तिकता का जामा पहना दे वह अलग बात है। वस्तुतः तो जीवन जीने की लालसा भी आस्तिकता की ही मुख्य नींव है। जो जीवन को चाहता है या जिसको जीना अच्छा लगता, है, वे सब आस्तिक है। परन्तु आस्तिकता में आने के बाद धर्म के विविध नियमों को मानने के झमेले मे पड़ने से तो अच्छा नास्तिक ही रहना... ऐसी भावना सहज ही मनुष्य में पैदा हो जाती है। वैसे बाह्य व्यवहार मे स्वयं की नास्तिकता को सिद्ध करने वाले मनुष्य के अंतर मे तो कहीं न कहीं महाशक्ति के सहारे की इच्छा जरुर रखता है। स्वयं के मन-पसंद या मन के अनुसार अगर कुछ हो नहीं सकता या वह कर नहीं पाता... तो ऐसी न मिटने वाली इच्छा पूर्ति के लिए वह सतत संशोधनशील रहता है। ऐसी चेतना के लिए मंत्र शक्ति ही एक महान उपाय है। मनुष्य बाहर से भले ही मंत्र शक्ति या दिव्य ईश्वरीय शक्ति का विरोध करता हो या मानने से इन्कार करता हो... परन्तु वह अंतर्आत्मा से सतत ऐसी शक्ति को प्राप्त करने के लिये प्रयत्नशील रहता है। कितने ही वैज्ञानिक ईश्वर में श्रद्धा अपने-अपने तरीके से अवश्य रखते है।

शुद्ध अर्थ में नास्तिक रहना अशक्य है, साथ ही साथ शुद्ध अर्थ में आस्तिक रहना भी दुःशक्य है– महान साधना है।

शुद्ध नास्तिक को मंत्र की जरुत नहीं होती ऐसा हम स्वीकारते है, साथ ही शुद्ध आस्तिक स्वयं ही मंत्र सिद्धि से पार पहुँच जाता है। इसीलिए मंत्र सिद्धि उसके पीछे-पीछे घूमती है। ऐसे दोनों प्रकार के व्यक्ति दुनियां में एक प्रतिशत के लाखवें भाग मे भी नहीं है। अतः बाकी के लोगों को तो मंत्र की जरुरत है ही... परन्तु सरल लोग स्वयं की बात को नम्रता से कबूल करते है और वक्र प्रवृति के लोग अप्रत्यक्ष रुप से मंत्र शक्तियों के लिए मात्र खाक छानते फिरते है।

- **अगर मंत्र शक्ति से सब कुछ हो जाता तो भूत काल के महामंत्रविद् आचार्य भगवंतो ने अपने तमाम कार्य मंत्रों से ही क्यों नहीं किये ?**

ठहरिए ! हम आपकी बात का जवाब देगें पर पहले आप जवाब दिजीए। आप कभी बिमार नहीं पड़े ? जरुर पड़े होंगें। आपने दवाई नहीं ली ? जरुर ली होंगी। आप दवाई से ठीक नहीं हुए ? जरुर हुए होंगे। अब मैं आपसे पूछता हूँ कि जिस दवाई से आप एवं आप जैसे अन्य सब लोग ठीक हो गये, तो दुनिया में आप और सब लोग हर बार उसी दवाई से क्यों ठीक नहीं होते ? बस ! जब आप इस प्रश्न के उत्तर पर विचार करोगे तब समझ सकोगे कि मंत्र से फायदा होता है एवं उससे उपयोगी कार्य भी होते है। सफलता कई बार मिलती हैं तो कई बार असफलता भी हाथ लगती है। क्योंकि कई बार कर्म बाह्य निमित्त को पा कर हट जाते है तो कभी हटीले बने हुए निकाचित कर्म किसी भी उपाय से दूर नहीं होते। अतः हजारों को आर्शीवाद देने वाले महामंत्रविद् को स्वयं के कर्मो के उदय को तो भोगना ही पड़ता है। जिनके नाम स्मरण मात्र से रोग दूर हो जाते हैं उनको भी रोग की भयंकर यातना सहन करनी पड़ती है। सहज निःस्पृह दशा में आने पर भी सनत कुमार राजर्षि जैसे महात्मा ने मात्र अपने थूंक से अपने देह के रोगों को मिटानें मे समर्थ होते हुए भी रोग की वेदना को समता पूर्वक (समभाव पूर्वक) सहन किया था। वैसे देखा जाये तो जिन्होनें मंत्र सिद्ध किये हों उन्हें अपने दुःखो को मंत्र द्वारा ही दूर करना या जिन्हे लब्धि प्राप्त हो गई हो उनको लब्धि का उपयोग हमेशा करना ऐसा जरुरी नहीं है। हमारे सामने तीर्थंकर परमात्माओं के चरित्र है,... प्रभु महावीर का भी चरित्र है। उन्होने उपसर्गो को सम-भाव पूर्वक सहन किया है। उनके शासन मे भी मंत्र एवं मंत्र सिद्धि की बातें सफल रीति से चलती आई है। इससे यह सिद्ध होता है कि मंत्र की उपयोगिता के लिए भी अनेकान्त से ही विचार करना चाहिए।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

अप्रमत दशा में मंत्र, विद्या या लब्धि के प्रयोग का निषेध है । प्रमत्त अवस्था मे मंत्र, विद्या या लब्धि का प्रयोग होता है । अप्रमत्त अवस्था में भी शासन की, धर्म की या चतुर्विध संघ की कोई भी प्रकार की या तीर्थ-जिनालय आदि की रक्षा के लिए मंत्र विधान का आदेश है । प्रमत्त दशा में भी मात्र स्वयं के स्वार्थ के लिए मंत्र का विधान नहीं है । परन्तु स्वयं के स्वार्थ के लिए परम्परानुसार मोक्ष लक्षिता से मंत्र की आराधना करने का विधान है । साथ ही मोक्ष प्राप्ति के लिए अत्यंत निरपेक्ष भाव से आराधना की जाये तो उसका निषेध करने में आया है । वैसे किसको और कब मंत्र का उपयोग करना या न करना यह प्रश्न व्यक्तिगत आत्म उत्थान एवं मनोबल की भूमिका पर निर्भर करता है । परन्तु मंत्र का उपयोग जैन शासन मे नहीं है, ऐसा नहीं कहा जा सकता ।

● **मंत्र के अधिष्ठायक देव ही ज्यादातर प्रसन्न होकर चमत्कार करते रहते है; तो साधुओं को किस लिये मंत्र आराधना करनी चाहिए ?**

मंत्र आराधना याने सम्यक्दृष्टि देवों की आराधना... यह बात तो सिद्ध ही है ।

आगे हम चर्चा कर चुके हैं कि मंत्र के अधिष्ठायकों द्वारा भी कार्य सम्पन्त होते है... यह बात सत्य है । साधु भगवंत छट्ठे गुण-स्थानक में विराजमान होते है, और देव तो ज्यादा से ज्यादा चौथे गुण-स्थानक में बिराजते है... यह बात भी सत्य है । फिर भी सुविहित साधु भगवंत मंत्रो की आराधना करते है, यह बात आगे के पृष्ठों मे दिखाई गयी है । देवों की आराधना, देवों का विनय एवं देवों की आशातना का त्याग यह तीनों विषय समझने योग्य है ।

देवों (सम्यक्दृष्टि या मिथ्या दृष्टि) की आराधना याने कोई भी देव परमेष्ठि है तथा उनकी परमेष्ठिरुप में उपासना करनी चाहिए... ऐसा अर्थ नहीं हैं और ऐसा अर्थ करना भी नही चाहिए । मात्र उनके (देवों) के मन का आवर्जन (आकर्षण) करना है । उनको स्वयं की साधना के लिए तथा उनके कर्तव्य के लिए जागृत रखना है । मंत्र सिद्धि करने वालों को देवों की परमेष्ठि रूप से उपासना करने की जरूरत नहीं रहती... परन्तु वे देव महाशक्तिवाले तथा परम पुण्योदय का उपभोग करनेवाली आत्मा है... इसीलिए उनके प्रति मानसिक अनुमोदना एवं आदरभाव रख कर उनकी आराधना भी साधु भगवंत खुशी से कर सकते है । अगर ऐसा नहीं होता तो देवलोक को प्राप्त साधु-भगवंतों की हम कैसे पूजा पढ़ा सकते है । ''एक तरफ तो देवलोक में गये गुरू भगवंतो की अष्टप्रकारी पूजा करते है, और दूसरी तरफ सम्यक्दृष्टि देवों की आराधना की मनाई करते है, तो हमारी यह बात स्वयं विरोधी है (विरोधाभासी है) ।''

जिन साधुओं को देवों की आराधना की जानकारी नहीं है वे जहाँ-जहाँ ''देवाय नमः या देव्यै नमः'' पद आता है वहाँ स्वयं उन देवों को वंदन करते हो ऐसा आचरण करते हैं... स्वयं उनको वंदन करते हो ऐसा भाव धारण करते है । इस प्रकार से देवों का विनय अवश्य अयोग्य है । इसीलिए साधु भगवंतों को जहाँ-जहाँ भी देव देवी के शब्द के साथ ''नमः'' पद का प्रयोग होता हो वहाँ औचित्य पूर्वक ''धर्मलाभ'' ऐसा अर्थ करना चाहिए । साथ ही जो श्रावक सामायिक या पौषध अवस्था में हो उनको भी औचित्य पूर्वक ''अनुमोदना'' ऐसा अर्थ करना चाहिए ।

परन्तु देव-देवीयों की आशातना किसी भी प्रकार से नहीं करनी चाहिए । आराधना के लिए तो सम्यक्दृष्टि देवों या योग्य स्थान पर नियुक्त देवों का विनय करना यह मान्य रखने में आया है । साथ ही आशातना वर्जन के लिए तो मिथ्यात्वी देवों की आशातना का वर्जन भी करना जरूरी है... जैसे प्राणी मात्र के प्रति तिरस्कार वर्ज्य है, ठीक वैसे ही मिथ्यात्वी देवों की आशातना का वर्जन हमें अवश्य करना चाहिये, चाहे उनकी आराधना की हमें आवश्यकता न हो ।

अतः मंत्रों की सिद्धि साधु वर्ग करते है, और जहाँ तक जिन शासन है... तब तक मंत्रों की आराधना होती ही रहेगी ।

अमारि प्रर्वतन जैसे महान कार्यो के लिए एवं महान जन्म कल्याणक आदि महोत्सवों के लिए साधु-भगवंत भी श्रावकों को औचित्य पूर्वक आवर्जित करते हैं, तथा श्रावकों के शासन प्रभावक कार्यों की साधु भगवंतों द्वारा भी उपबृंहणा होती है । ठीक इसी प्रकार देवों का भी औचित्य पूर्वक ''आवर्जना'' एवं ''उपबृहणा'' साधु भगवंत करते है, और ऐसा करना साधु भगवंतों का आवश्यक कर्तव्य है ।

● **उपरोक्त सब बातें मान लें तो आज-कल के आचार्य भगवंत एवं साधु भगवंत मंत्र सिद्धि के द्वारा चमत्कार क्यों नहीं करते ?**

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

आपका प्रश्न गंभीरता पूर्वक विचारणीय है । मंत्र-विद्या, योग-विद्या या शास्त्रों का ज्ञान इन तीनों चीजों की परम्परा भी बहुत महत्त्वपूर्ण है । स्वर शास्त्र के रचयिता श्री चिदानंद विजयजी म.सा. एवं पिछली शताब्दि में हुए महात्माओं के काल में बहुत से चमत्कार हुए हैं - ऐसा जानने में आया है । जब तक मंत्र सिद्धि की सम्यक् परम्परा चलती थी तब तक मंत्र सिद्धि तथा उसके चमत्कार होते ही रहते थे । परन्तु एक काल में यति परम्परा उत्तरोत्तर शीथिल होती चले जाने से संवेगी साधुओं ने विकृत हुई इस परम्परा को स्वीकार नहीं किया... परिणाम स्वरूप चली आ रही मंत्र परम्परा तथा उसकी सिद्धियों के मार्ग लगभग बंद होते चले गये ।

- **क्या यह मार्ग पुनः शुरू नहीं हो सकता ?**

कोई भी चीज एकान्त से अशक्य है, ऐसा नहीं मानना चाहिये । इस काल में भी कितने ही परिश्रमी एवं आत्मार्थी आत्माएँ इस के लिए प्रयत्नशील है । साथ ही साथ ऐसे आत्मार्थी आत्माओं को मिलती सिद्धि तथा प्रसिद्धि से आकर्षित हो कर कितने ही लोगों का मंत्र सिद्धि के मिथ्या उपयोग करने का मन भी होता है । यह कार्य बहुत ही खतरनाक है । अगर आज भी संनिष्ठ प्रयत्न करने में आये तो मंत्र साधना की परम्परा फिर से प्राणवान बनाई जा सकती है ।

- **क्या ऐसी मंत्र साधना द्वारा साधु-वर्ग संयम से पतित नहीं हो जाते ? तथा उन्हें संयम से पतित होने का भय नहीं होता है ? तो मंत्र साधना को महत्त्व क्यों देना चाहिए ?**

सम्यक् गुरू आज्ञा विना एवं सम्यक् आत्म जागृति के विना मंत्र आराधना में लग जाये तो पतन होना संभव है । परन्तु पतन के भय को आगे कर आराधना ही नहीं करनी ऐसा मान ले तो संयम से पतित होने के भय से दीक्षा भी अंगीकार नहीं कर पायेंगे । मात्र मंत्र साधना ही पतन का हेतु नहीं है । किसी भी प्रकार की ज्यादा प्रसिद्धि, हद से ज्यादा मान -सम्मान एवं भाव-भक्ति भी पतन का कारण बन सकती है । परन्तु ऐसे भय से भयभीत हो कर भक्ति-मार्ग को तो बंद नहीं किया जा सकता । ठीक इसी प्रकार मंत्र साधना के दोषों को जरूर दूर करना चाहिए तथा इस परम्परा की पुनः स्थापना करनी चाहिए एवं इस परम्परा से प्राप्त सिद्धियों को संभाल कर रखनी चाहिए । शास्त्र में शासन के आठ प्रभावकों में से एक प्रभावक रूप में मंत्रवादी का भी समावेश करने में आया है । अतः मंत्र साधना को महत्त्व अवश्य देना चाहिए । आज के काल में भी मंत्र सिद्धि द्वारा शासनकी प्रभावना के समुज्जवल योग की सम्भावना है । सहकार की उदार भावना से अगर परस्पर महामुनि भगवंत मंत्र साधना एवं उसके रहस्यों का आपस में विनिमय (आदान-प्रदान) करें तो मंत्र साधना की कितनी ही परम्पराओं को पुनः जागृत किया जा सकता है ।

- **क्या ऐसी संभावना है कि मंत्रो की परम्पराओं का अनुसंधान हो जाने से पहले के काल जैसा मंत्र युग फिर आये और उसके द्वारा अद्‌भूत शासन प्रभावना हो ?**

भगवान महावीर के निर्वाण को २५०० वर्ष पूर्ण होने के बाद शासन का उदित-उदित पूजा सत्कार होगा.. ऐसा शास्त्रों में कहा गया है । आचार्य जिनप्रभसूरिजी ने भी लिखा है कि अच्छा काल आयेगा और मंत्रों द्वारा देव-देवीयों को प्रत्यक्ष किये जायेंगे... अतः मंत्र-विद्या का युग पुनः आ सकता है । परन्तु अवसर्पिणी काल (काल चक्र का उतरता हुआ काल) होने से, कदाचित् थोड़ा बहुत फल अवश्य कम देखने में आये... फिर भी मंत्र सिद्धि का फल स्पष्ट रूप से अनुभव किया जा सकेगा । अभी भी प्रयत्न एवं पुण्याई के प्रमाण मे मंत्र सिद्धि होते देखे गये है । आशा रखें कि; अधिष्ठायक देवों को जागृत रखने का अपना प्रयत्न सकल हो; अधिष्ठायक देव भी जागृतिपूर्वक शासन प्रभावना में प्रयत्नशील बने तथा मिथ्यात्वी आत्माओं को सम्यक्-दर्शन की तरफ ले जायें; सम्यकदृष्टी आत्माओं की सम्यक्-दर्शन की धारणा को और मजबूत बनायें । सम्यक् दर्शनको मजबूती से धारक आत्माओं की संयम प्राप्ति की अनुकूलताएँ बढ़े । संयम प्राप्ति की अनुकूलता वाली आत्मायें शीघ्र संयम को प्राप्त करें । संयम प्राप्त आत्मायें अप्रमत चारित्रधारी बन कर निकटभवि बनें । स्व एवं पर का निष्काम भावसे हित साधें । तथा "जैनम् जयति शासनम्" का भव्य नाद जगायें ।

- **साधु भगवंत मंत्र सिद्ध कर सकते हैं, क्या ऐसे श्रावक भी मंत्र सिद्ध करके शासन की प्रभावना कर सकते हैं ?**

प्रस्तुत भक्तामर की २८ महिमा कथाओं का हम अवलोकन करें तो जरूर हम समझ सकेंगे कि श्रावकों ने भी सुन्दर रीति

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

से मंत्र सिद्ध किये थे तथा सुन्दर रीति से शासन प्रभावना में गुरू भगवन्तों की सहायता की थी । जिस को ऐसी तीव्र तमन्ना हो ऐसे श्रावक भी गुरू भगवंतोके मार्गदर्शनमें ऐसी महान मंत्र सिद्धि कर सकते है ।

● **ऐसी मंत्र सिद्धियाँ होने से क्या समस्त दुनिया जैन बन जायेगी ? सब लोग अच्छे हो जायेंगे ?**

आपका प्रश्न थोड़ा आक्षेपात्मक है । हम जानते हैं कि उत्कृष्ट काल में १७० तीर्थंकर भगवंत एक ही समय में ढाई द्वीप में विचरते एवं विहरते हैं । ऐसे काल में भी समस्त लोग जैन नहीं बने तो मात्र मंत्र सिद्धि से समस्त लोग कैसे जैन बन सकते हैं ? "अगर सब लोग जैन न बनें और सब लोग साधु भी न बनें तो इतने परिश्रम की जरूरत ही कहां है" यह प्रश्न ही अनुचित है । संसार असार है । इस संसारमें सुख एवं दुःख, दिन एवं रात का मेल रहता ही है । ठीक उसी प्रकार समयक्त्व एवं मिथ्यात्व दोनों एक साथ रहेंगे ही । हमारा सतत यही प्रयत्न होता रहे कि जिन आत्माओं को सम्यक्त्व की राह पर आने की इच्छा हो उन्हें सुलभता से मार्ग मिल जाये । एवं वे मंत्र सिद्धि जैसे महान कार्य कर सकें । धर्म-कथाओं में हमें पहले आक्षेपिणी कथा करके और फिर विक्षेपिणी कथा करने का फरमान प्राप्त हुआ है । वैसे मंत्रों एवं मंत्रों के प्रभाव से सामान्यतया जैन धर्मके प्रति आकर्षण तो होता ही है और बादमें उन आत्माओं को परमार्थ बता कर परम पद के साथ जोड़ा जा सकता है ।

● **मंत्र से आकर्षित हो कर आत्मा धर्म की प्राप्ति करे यह तो बहुत बड़ी बात है । परन्तु जब उसका मन सिर्फ चमत्कारों तथा भौतिक इच्छाओं की तरफ ही आकर्षित हो तो क्या किया जाये ?**

इसी लिए मंत्र साधकों को प्रबल गुरूगम की नितांत आवश्यकता है । अर्थी आत्माओं में से कौन सी आत्मा मोक्ष मार्ग पर आने में सक्षम है, और कौन मोक्ष मार्ग से दूर जाने वाली है, उसकी परख करना जरूरी है । साथ ही मंत्र दाता का भी आंतरिक ख्याल जीव को मोक्ष-मार्ग की ओर जोड़ने का होना चाहिये । मात्र स्वयं के मान-सन्मान की इच्छा से मंत्र साधना अगर हो तो यह गलत होगा... यदि मंत्र साधक निष्ठावान हो तो योग्य आत्माओं को सन्मार्ग पर जरूर ला सकेगा ।

मंत्र साधक को भी अर्थी आत्माकी योग्यता जानकर ही उसे मंत्र फल से लाभान्वित करना चाहिये । मंत्र साधना एवं उसका फल प्रदान करने से पहले अर्थी आत्मा को व्रत-नियम ग्रहण करने के लिए उत्साहित करना चाहिए । जो आत्मा कोई भी छोटे से छोटे व्रत-नियम पालने को तैयार न हो... ऐसी आत्मा को मंत्र-दीक्षा नहीं देनी चाहिये तथा मंत्र सिद्धि के फल से लाभान्वित नहीं करना चाहिए ।

● **नवकार मंत्र चौदह पूर्व का सार है.. ऐसा कहने में आया है... और यही महामंत्र है.. तो दूसरे मंत्रों की आवश्यकता क्या है ? तथा दूसरे मंत्रों की आराधना किस लिए करनी ?**

नवकार मंत्र महामंत्र है.. हमारा प्राणमय मंत्र है । इतना ही नहीं परन्तु इस नवकार मंत्र पर आधारित दूसरे मंत्रों का भी समावेश इसी महामंत्र में है । फिर भी हमारा समाज विविध रूचिवाला है । इसीलिए उसको ध्यानमें रख कर दूसरे मंत्रों की रचना की गई है । नमस्कार महामंत्र से आज तक अनेक चमत्कारिक साधनाएं हुई हैं.. परन्तु इसका सीधा संबंध पंच परमेष्ठि के गुणों की उपासना के साथ है । आत्मा को परमेष्ठिमय बनाने के लिये हैं.. इसीलिये इसे महामंत्र माना गया है । जब कि दूसरे कितने ही मंत्र सम्यक्दृष्टि देवों को उद्देश्य में रख कर बनाये गये हैं । दूसरे मंत्र उन देवों की आराधना से उनकी शीघ्र सहायता प्राप्त करने के लिये हैं । जो मंत्र पंच-परमेष्ठि या कोई एकाध परमेष्ठि को ध्यान में रख कर बने है... तो यह नवकार मंत्र का ही विस्तार हैं एवं नवकार मंत्र का ही स्वरूप है । राजा-महाराजाओं को निमंत्रण देने पर उनके साथ-साथ उनके मंत्री गण भी स्वयं आ जाते हैं । परन्तु कभी-कभी विशेष कार्य के लिये मंत्रीयों को स्वतंत्ररूप से निमंत्रित करना पडता है । ठीक इसी प्रकार कभी-कभी देवों को भी स्वतंत्र रूप से निमंत्रित करना पड़ता है । वैसे अन्य मंत्रों का प्रधान भाव होते हुए भी उसका संबन्ध शासन के पंच-परमेष्ठि के साथ होता ही है । हमनें आराधना-दर्शन एवं रहस्य-दर्शन में भी बार-बार नमस्कार महा मंत्र आराधना आवश्यक बताई है । प्रत्येक मंत्र की माला गिनने के साथ-साथ नवकार मंत्र की माला भी अवश्य गिननी चाहिये । ऐसा बार-बार बताया है । जैसे रोटी से पेट भर जाता है, तो भी रोटा खाते है, वैसे ही अनेक रूचि वाले मंत्र आराधक होते हैं... इसी लिए उनको ध्यानमें रख कर अनेक मंत्र प्रवर्तित हुए है.. और आगे भी होंगे । अतः अलग-अलग देवो के लिये लागू होने वाले अलग-अलग मंत्रों की आवश्यकता है । छोटे-मोटे कार्य अन्य मंत्रों से भी सिद्ध हो सकते हैं । शासन प्रवर्तन हमेशा सापेक्ष भाव से ही होता है... तथा सापेक्ष में वैविध्यता होती

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

है एवं अनेक अर्थों को समावेश करने की पूर्ण कोशिश होती है ।

● **ये सब बात तो ठीक है, परन्तु कितने ही मंत्र एवं तंत्र मात्र अर्थ और काम की सिद्धि के लिए होते हैं और उन मंत्रों में भी स्पष्ट रूप से सिर्फ अर्थ और कामके फल की ही मांग की जाती है... तो ऐसे मंत्रों की आराधना कैसे कर सकते है ?**

तुम्हारी बात बिलकुल सत्य है । कितने ही मंत्रों में स्पष्ट रूप से अर्थ एवं काम की मांग की गई है.. परन्तु जिनका आराधक भाव जागृत हुआ हो.. और उनको उसकी जरूरत पड़ती हो.. तो वे ऐसे मंत्र की आराधना भी करते हैं । खास कर संपत्ति की वृद्धि के लिए एवं आफत या कष्ट निवारण के प्रति आराधकों का ज्यादा ध्यान होता है । परन्तु ऐसी आगधना ''जयवीयराय सूत्र'' में इष्ट फल सिद्धि की मांग जैसी है । इस सूत्र में भव-निर्वेद एवं मार्गानुसारी को टिकाएं रखने के लिए अर्थ एवं काम की तथा अर्थ एवं काम के साधनों की मांग होती है । यदि मोक्षार्थी को सापेक्ष भाव सहित भी इष्ट सिद्धि की मांग को निराश करने में आवे तो आगधक आत्मा दंभी बन जाती है तथा वीतराग-देव को छोड़ मिथ्या देवों के शरण में चली जाती है । इसीलिए औचित्य एवं विवेक यह सर्व शास्त्र का शास्त्र है ऐसे औचित्य एवं विवेक के साथ ही इष्ट फल की सिद्धि के लिए प्रयास करना चाहिए ।

● **भले आप कैसे भी समझाए परन्तु हमारे दिमाग में यह बात बैठती ही नहीं कि मंत्र साधना करनी चाहिए ?**

मेरा या कोई भी गुरू का प्रयत्न संशय दूर करने का होता है । संशय दूर करने के लिए मात्र प्रामाणिक बातें मैनें समझाई हैं । शासन की स्थापना के इतिहास से आज तक के आचार्यों की बात तुम्हारें मस्तिष्क में अगर न पहुँचे तो तुम्हें खुद विचार करना चाहिए कि ऐसा क्यों होता है ? हम तो यही समझते हैं कि कोई भी संशय को ज्ञान से दूर कर सकते हैं परन्तु दुराग्रह को कोई भी दूर नहीं कर सकते । इस विषय का दुराग्रह दूर होगा तो तुरन्त ही मंत्र सिद्धि के मार्ग की महत्ता समझ सकेंगे ।

● **समझ लो कि मुझे मंत्र सिद्धि के मार्ग की महत्ता समझ में आ गई.. तो क्या मुझें मंत्र सिद्धि करना जरूरी है ? मेरा मन सिवाय नवकार मंत्र के और कोई मंत्र गिनने को नहीं मानता.. तो क्या नवकार के अलावा दूसरे मंत्र भी मुझे गिनने चाहिए ?**

नहीं ! तुम्हें एक बार मंत्र सिद्धि के मार्ग की महत्ता समझ में आ गई है । प्रत्येक मंत्र का अपना अलग-अलग महत्त्व एवं प्रभाव है... यह बात सापेक्ष भाव से समझ लेने के पश्चात् तुम कोई मंत्र की आगधना करो या न करो यह तुम्हारी इच्छा पर निर्भर है । परन्तु मंत्रों एवं यंत्रों की सिद्धि का मार्ग तो शासन मान्य ही है ।

कितने ही लोग ऐसा मानते हैं कि मंत्र साधना की विधि, मंत्र-तंत्र-यंत्र वगैरह ज्यादातर बौद्ध एवं हिन्दु धर्म में से जैन धर्म में आई है... तो उनको हम क्यों न मानें ।

जितने लोग हैं; वे उतनी बाते कहते है परन्तु हमें अपना निर्णय अपनी बुद्धि से लेना चाहिये । इतिहासकारों ने भी इतिहास में कई अनुमान लगाये है... जिनमें से कितने ही बाद में गलत सिद्ध हुए हैं । इसी लिए लोगों की धारणा मात्र से ऐसा मान लेना मंत्र-तंत्र-यंत्र आदि सब कुछ अन्य धर्म में से ही जैन धर्म में आये हैं – यह गलत हैं ।

● **तो क्या सब इतिहासकारों के अनुमान का कोई आधार नहीं है ?**

इतिहास की पद्धति बहुत ही सावधानी पूर्वक समझने की जरूरत है । हमने ऐसे कितने ही इतिहासों को अप्रमाण सिद्ध होते देखें हैं । कोई एक परंपरा के ज्ञान-ध्यान के ग्रन्थो से कोई भी दूसरे धर्म या धर्म ग्रन्थों की परंपरा अवश्य प्रभावित होती है । देश-काल को लेकर होते परिवर्तन को कोई रोक नहीं सकता । कोई एक काल में एक परंपरा में कोई एक वस्तु प्रचलित हो जाती है तो उसके सामने दूसरी परम्परा अपने तरीके से प्रचार एवं प्रसार तो करती ही है । अर्थात् बौद्ध तथा हिन्दु मंत्र परम्परा प्रचुर काल में जैन धर्म मे भी मंत्रों की सिद्धि प्रचुर मात्रा में की गयी । इतने मात्र से सब मंत्र एवं पद्धतियां जैन पद्धति नहीं हैं । ऐसा नहीं कहा जा सकता । कारण कि उस समय के गीतार्थ आचार्य भगवंतों ने जैन शास्त्र का मंथन कर उसमें रही हुई सूचना को ही प्रकाशित किया था । अतः जैनों में मंत्र परंपरा नहीं है... ऐसा कहना जैन शास्त्र के अवगाहन का अभाव है । इसी लिए पू. सिद्धसेन दिवाकर सूरिजी ने कहा है कि परतंत्र में एवं पर धर्म में भी जो सुक्ति संपदा हैं तथा जो अच्छी बाते है.. वे जिनेश्वर भगवान रूप महासमुद्र में से उछल कर गई हुई हैं । वैसे जैन धर्म की व्यापकता की दृष्टि पर सिद्धसेन दिवाकर सूरिजी द्वारा फैलाये हुए प्रकाश पर हम नजर डालेंगे तो हमारा कोई भी प्रश्न प्रश्नवाचक नहीं रहेगा ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

- **भक्तामरके कल्प अनुसार लिखे हुए कितने ही तंत्र का हमें कभी प्रयोगमें नहीं लाना चाहिए, ऐसा क्यों बताया गया हैं ?**

उन तंत्रों को हम गौर से पढे तो हमें जरूर ख्याल आयेगा कि कई तंत्रों को भले ही पूर्व के आचार्य भगवंतोने बनाया हो.. परन्तु वे आचरण या अमल में लाने के योग्य नहीं है। कारण कि ये तंत्र "मारण" ओर "उच्चाटन" आदि के लिए है। परन्तु मारण और उच्चाटन के लिये कोई भी इस मंत्र-तंत्र का उपयोग न करें, ऐसा भी मंत्र शास्त्र में उल्लेख हैं। अतः हम इन तंत्रों को सत्य मानते हुए भी इन मंत्रों एवं तंत्रों को प्रयोग योग्य नहीं मानते है। शास्त्रों मे देव-लोक का वर्णन है तो नरक का भी वर्णन है... परन्तु मात्र शास्त्र में वर्णन होने से हमें नरक में जाने की क्रिया करना... यह आवश्यक नहीं है। कहने का तात्पर्य यही है कि किसी भी विशिष्ट कारण या किसी विषम परिस्थिति में शासन के महान विनाशक तत्त्वोंको दूर करने के लिये अत्यंत जरूरी हो तो ही इन मारण एवं उच्चाटन मंत्रों का उपयोग करना अन्यथा इसका उपयोग वर्जित है।

- **आखिरकार इन तमाम चर्चाओं का निष्कर्ष क्या हैं ?**

उपरोक्त वर्णन से निष्कर्ष तो आ चुका है फिर भी एक बार पुनः विचार करते हैं।

- **मंत्रो की आराधना जैन शासन की आराधना का एक महान एवं प्रमुख अंग है। जैसे अच्छे वैध से एवं योग्य दवाई से रोग दूर हो जाता है... ठीक वैसे ही मंत्रों के माध्यम से अनेक प्रकारकी सिद्धि के द्वारा हमारे कर्मो का क्षयोपशम एवं क्षय होता है।**
- **मंत्रों का अचिन्त्य फल, मंत्रों के अधिष्ठायक देव भी प्रदान करते है... अतः देव भी आदरणीय, अनुमोदयनीय एवं आराध्य हैं।**
- **ऐसे देवों और मंत्रों की आराधना मोक्षार्थी को सापेक्ष भाव से करनी चाहिये।**
- **जिन मंत्रों की परंपरा लुप्त हो गई है, उस मंत्र परम्परा को संनिष्ठ प्रयत्न से पुनः स्थापित किया जा सकता है।**
- **अभी भी कालानुसार मंत्र सिद्धि के फल देख सकते हैं... फिर भी आम्नाओं को अगर पुष्ट करने में आये तो इससे अनेक गुना फल प्राप्त हो सकता है।**
- **मंत्र मात्र भौतिक ही नहीं आध्यात्मिक फल भी प्रदान करते है एवं मोक्ष मार्ग की साधना में भी सहायक बनते है।**
- **प्रत्येक साधना के पहले नवकार मंत्र की आराधना का ख्याल रखना जरूरी है। नमस्कार मंत्र महामंत्र होने पर भी अन्य मंत्रो की भी अपने-अपने विषय में प्राधान्यता है।**
- **इतिहासकारों का मत एवं आशय भले कुछ भी हो परन्तु जैनों का अपना मंत्र-शास्त्र है और उसे संभाल कर रखना एवं उसमें वृद्धि करना यह जैन साधुओं का एवं जैन श्रावको का फर्ज ही नहीं कर्तव्य भी है।**
- **मंत्रों एवं तंत्रों की आराधना में कितने ही प्रयोग करना उचित नहीं हैं, अतः उन्हें नहीं करना चाहिये। परन्तु प्रत्येक प्रयोग का अपना अलग-अलग महत्त्व है... उसे स्वीकारना चाहिये।**
- **हमारा यह अनमोल मानव जन्म आत्मा से परमात्मा बनने के लिये ही है, उसी हेतु मात्र मंत्र शास्त्र का उपयोग स्व एवं पर में परमात्म तत्त्व प्रकट हो एवं उस परमात्म तत्व की सभी को प्रतीति हो...तथा जैन शासन का जयजय कार हो... ऐसी रीति से प्रवर्तन करना चाहिये।**

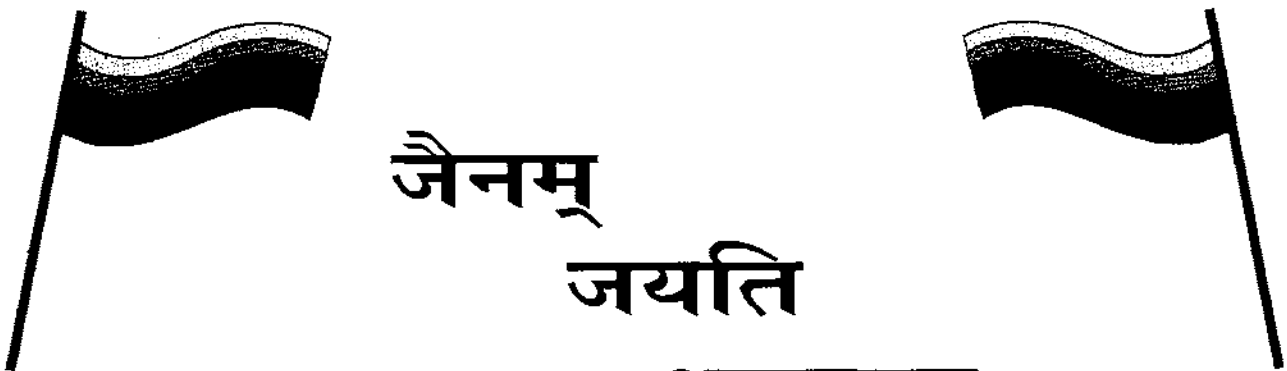

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

"चमत्कार को नमस्कार"

दुनिया वालों का मानना है... चमत्कार को नमस्कार
हाँ, भक्तामर स्तोत्र चमत्कार ही है
श्री आदिदेवको नमस्कार हुआ बेडीयाँ तूटी...
लोहे की बेडी तूटे यह चमत्कार आदत की बेडी,
अकडपण की बेडी अहंकार की बेडी ओर ममकार की
बेडी तूटे अनादि के कर्मबंधन तुटे यह

" महा चमत्कार "

ऐसे महा चमत्कार को पाने के लिऐ
अनेक चमत्कारिक शक्ति की सफल साधना समुचित है
अत: साधक-आराधक आत्मा के लिऐ चमत्कार से महा चमत्कार तक
आत्म साक्षात्कार से जगत् साक्षात्कार तक ले जाने वाली
आराधनाओं का यहाँ मार्गदर्शन है।

वंदना...

श्रीमती पुष्पादेवी सुरेन्द्रभाई गांधी (एस.के. गांधी) बेंगलोर
पू. मातुश्री छोटीदेवी गांधी, पू. पिताश्री तिलोकचंदजी चुनीलाल गांधी की स्मृत्यर्थे
सुपुत्र : प्रतापसिंगजी, सुरेन्द्रकुमारजी, पारसकुमारजी ● पुत्रवधू : विमलादेवी, पुष्पादेवी, प्रभादेवी
पौत्र : राजकुमार, अमरकुमार, कुशलकुमार, मनिषकुमार, दिपककुमार, निरजकुमार
प्रपौत्र : अरिहंत, मयंक, सिद्धार्थ ● पौत्रवधू : सीमा, रीतु, सोनल, सीमा
गांधी परिवार जेसलमेर (राजस्थान) बम्बई, कलकत्ता, बेंगलोर

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

॥ ॐ पार्श्वनाथाय ह्रीँ ॥ ॥ ॐ ऐं नमः ॥ ॥ ॐ पद्मावत्यै ह्रीँ ॥

॥ श्री आदिनाथाय नमः ॥

आराधना-दर्शन

प्रातःकाल का परमानंदी समय भक्तामर आराधना के लिये उत्तम समय है । ब्राह्ममुहूर्त आत्मा से परमात्मा हेतु मिलन का समय है । ऐसे समय को जो साधता है वह अवश्य सज्जन वन सकता है... सद्गृहस्थ वन सकता है... साधु वन सकता है । ऐसा तो कहीं देखने में आया नहीं है कि जगत के किसी भी धर्म के संत-महंत-ओलिया-फकीर-पादरी-गोंसाई या गुरू सूर्योदय के वाद उठते हों ! प्रत्येक धर्मने प्रातःकाल की पावनता की प्रशंसा प्रसारित की है । केवल धर्म नहीं, विज्ञान ने भी प्रातःकाल की विशेषता के विलक्षण वर्णन किये हैं ।

प्रातःकाल की वेला में मस्तिष्क की ग्रंथियों से अमृत के समान रस झरता है और उससे पूरा दिन ताज़गी में व्यतीत होता है । यह सत्य अव प्रयोगशाला में सिद्ध हो चुका है । महानगरों के निश्चित स्थानों में तो वहुत वड़ा मानव समुदाय प्रभात में जी खोलकर दौड़ता, योगासन करता, हवाखोरी करता दिखाई देता है । प्रातःकाल की आराधनाओं के लिये तो जितना लिखा जाय उतना कम है ।

हम तो हमारी संसारी मातुश्री के मुँह से वचपन से ही वोलना सीखे हैं कि--

"रात जल्दी जो सोये, जल्दी ऊठे वीर ।
बल, बुद्धि, धन अति बढ़े, सुख में रहे शरीर ॥"

विद्यालय में अंग्रेजी में भी यही पढाया गया-

"Early to bed and early to rise;
That is the way to be healthy, wealthy and wise."

हम तो मानते हैं कि प्रातःकाल की उपेक्षा अर्थात् जीवन के आनंद की उपेक्षा, जीवन की उपेक्षा ही क्यों ? अपने हाथों ही धीमी आत्महत्या ! इतना अंगुलि निर्देश इस लिये किया है कि आराधना के साथ 'त्रिसंध्यं' अर्थात् प्रातःकाल की, मध्याह्न की एवं शाम की संध्याएँ जुड़ी हुई हैं, परन्तु उषःकाल की उत्तमता तो निराली ही है । प्रातःकाल की इस आराधना करने के समय की- 'अमृत-वेला' की, उपेक्षा किसी भी मनुष्य को करने योग्य नहीं है । गौर करें कि जैसे आप के हाथ में घड़ियाल है वैसे प्रकृति की भी एक घड़ियाल ही हैं । प्रकृति की घड़ियाल का प्राणवान समय है प्रातःकाल । प्रत्येक मनुष्य इस समय पर अपनी अपनी शक्ति, सत्त्व एवं सामर्थ्यानुसार आराधना करता है । परन्तु जिन्हें भक्तामर की आराधना करनी हो, जिन्हें भक्तामर स्तोत्र का पाठ नियमित करना हो, उन्हें भी चाहिये कि वे इस समय का आनन्द लूंट ले ।

हम वि.सं. २०२५ में केसरवाड़ी, मद्रास में थे । पूज्य गुरूदेव को जिनभक्ति की अपूर्व विरासत मिली थी । केसरवाड़ी शांत एवं रम्य आराधना क्षेत्र है । उस समय वहाँ उपधान चल रहे थे । पर्याप्त समय था । पूज्य गुरूदेव मुझे कहते, 'राजा, अन्य आराधना तो जितनी सम्भव हो उतनी करें, परन्तु १०८ स्तुति से प्रभु की उत्कृष्ट स्तवना होती है । ऐसा जानने के वाद प्राचीन भाववाही स्तोत्रों से प्रभु की प्रार्थना करने का भाव उभरता ही रहता है ।' और ऐसे भक्ति के उल्लास से पूज्य गुरूदेव का चयन भक्तामर स्तोत्र पर उतरा । बस, फिर तो यह समझ में नहीं आया कि पू. गुरूदेवने भक्तामर पकड़ा या भक्तामर ने पू. गुरूदेव को पकड़े । आज इस वात (घटना) को वने वरसों बीत गये हैं, फिर भी हमारा एक भी दिन ऐसा नहीं गया कि प्रातःकाल में भक्तामर स्तोत्र से प्रभु की स्तवना हुई न हो । पूज्य गुरूदेव का भी यह आराधना व्रत अंत समय तक अखंड ही रहा था । जीवन के अंतिम दिन का आरम्भ भी भक्तामार की स्तुति के द्वारा ही हुआ था । आज तो यह सार्थक रूप से कहा गया, गया है कि--

पू. गुरूदेव
श्री विक्रमसूरि म.सा.नी
चरण पादुका

'भक्तामर की भव्य प्रभाएँ
फैलायी हैं जग में सारे;
ऐसे गुरूवर नयनों के तारे,
विक्रमसूरीश्वर प्राणों से प्यारे ॥'

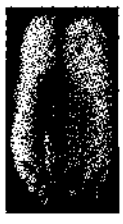

पू. गुरूदेव
श्री विक्रमसूरि म.सा.नी
चरण पादुका

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

पू. गुरूदेव की भक्तामर स्तोत्र की आराधना के द्वारा समस्त श्री जैन संघ में भक्तामर की आराधना में अपूर्व गति आई है। अनेक भक्तामर मंडल अस्तित्व में आये हैं। अनेक जिनालयों में नित्य प्रातःकाल नियमपूर्वक भक्तामर का पाठ होता है। इन सभी आराधनाओं के पीछे प्रत्येक व्यक्ति के कारण भिन्न भिन्न हो सकते हैं, किन्तु पू. गुरूदेव की आराधना का उद्देश जिनभक्ति ही था और वही आदर्श प्रयोजन भक्तामर स्तोत्र में ही दर्शाया गया है :–

'त्वत् संस्तवेन भव संतति-सन्निबद्धं
पापं क्षणात्क्षयमुपैति शरीर-भाजाम् ।
आक्रांतलोक मलि-नील-मशेष-माशु
सूर्यांशु-भिन्नमिव शार्वर-मन्धकारम् ॥'

आत्मा को अनेक जन्मों में चिपके हुए कर्मों और कुसंस्कारों को दूर करने में भक्तामर का पाठ अर्थात् प्रभु की स्तवना अमोघ उपाय है। उसमें भी ग्रंथकारने 'अशेषम् अंधकारम्' 'आशु-नाशम्' ये दो प्रयोग अत्यन्त ही मर्मपूर्ण ढंग से किये हैं। जो लोग नित्य ऐसे स्तोत्र का पाठ करते हैं, उन की समझ में आता है कि अशेप अर्थात् समस्त अंधकार को प्रकाश में परिवर्तित कर देने की इस स्तोत्र की कितनी बड़ी ताकत है ! कितना शीघ्र परिवर्तन होता है !!

भव की परंपरा में बंधे हुए कर्म अंधकार है। ज्ञान को रोकनेवाला प्रकाश को आवरित करनेवाला ज्ञानावरणीय कर्म भी अंधकार है। 'मैं और मेरे' के तीव्र संस्कार भी अंधकार है और निर्विवेकिता, निष्फलता, निराशा, निर्धनता भी अपेक्षा से अंधकार है। ये सारे अंधकार को क्षणभर में नष्ट कर देनेवाली भक्तामर की आराधना का अद्‌भुत सामर्थ्य है।

श्री भक्तामर स्तोत्र की आराधना के सम्बन्ध में शास्त्र में अनेक मार्गदर्शन हैं। टीकाकारों ने - कल्पकारों ने ऐसे महान स्तोत्र की आराधनार्थ अनेक सूचनाऐं दी हैं। आराधना के लिये अनिवार्य है–**आराध्य की आस्था**।

• आराध्य की आस्था

आस्था और श्रद्धा आराधना का अनिवार्य अंग है। वह बात याद है न, कि वे भक्त रामनाम से पत्थर तिराते थे। एक बार स्वयं राम को इस बात का आश्चर्य हुआ। उन्हें भी उत्सुकता हुई। स्वयं को ही परीक्षा करने की इच्छा हुई। अतः रामने स्वयं पत्थर को पानी में डाला। कहा जाता है कि वह पत्थर डूब गया। राम के श्रद्धालु भक्तों ने राम से कहा, आप राम हैं, आप का नाम राम है, पर आप को रामनाम का कौतुक है–उत्सुकता है। 'रामनाम की श्रद्धा नहीं है। रामनाम की आस्था नहीं है... रामनाम की आस्था हमारे भीतर है, **पत्थर राम से नहीं, राम की आस्था से तिरते हैं। आराध्य से नहीं, आराध्य की आस्था से तिरते है।**

आराध्य आदिनाथ की **अखंड आस्था,** भक्तामर की आराधना का रहस्य है। भक्तामर के पाठ करनेवाले में वे 'स्वयं आत्मा है' ऐसी प्रतीति और स्वयं को परमात्मा बनना ही है ऐसा संकल्प, ऐसा मनोरथ, यदि न हो तो भक्तामर की आराधना से पाने का क्या होगा ? **'मैं आत्मा हूँ'–इस प्रतीति से जीव, अजीव, पुण्य, पाप, आश्रव, बंध की श्रद्धा दृढ़ होती है और 'मुझे परमात्मा बनना है।' ऐसे संकल्प से संवर-निर्जरा और मोक्ष के प्रति प्रशस्तराग रूप प्रबल अभिलाष रूप श्रद्धा प्रगाढ होती है।**

इस प्रकार नवतत्त्व का नव-रंग भी आत्मा में जमे तव ही आराधना आनंदमयी बन सकती है। संशय-कौतुक-परीक्षा की भावना से कोई भी आराधना नहीं की जा सकती है और ऐसी आराधना यदि की जाय तो वह असफल ही रहती है, फलवती नहीं होती है।

आस्था-श्रद्धा ही आराधना का आधार स्तम्भ है। इसी लिये तो इस स्तोत्र के महान् कर्त्ताने स्तोत्र में ही कहा है कि–

'सोऽहं तथापि तव भक्तिवशान् मुनीश !
कर्तुं स्तवं विगत शक्ति रपि प्रवृत्तः ।
प्रीत्यात्मवीर्य मविचार्य मृगो मृगेन्द्रं
नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ॥

भावावेश की बाढ़ के साथ बहती श्रद्धा ही भक्ति है। श्रद्धा जब कर्त्तव्य में–आचार मे प्रकट होती है, मन की प्रसन्नता के साथ, तन की स्फूर्ति के साथ, वचन की दृढ़ता एवं निश्चलता के साथ अभिव्यक्त होती है, तब भागवती भक्ति का मंगल स्वरूप दृश्यमान होता है। जिस के हृदय में भक्ति का ज्वार प्रकट हुआ उसमें तो श्रद्धा मानों शतमुखी होकर बोलती हो ऐसा प्रतीत होता है। भक्तिवान की श्रद्धा केवल शांतदेवी बनकर विराजमान नहीं रहती है। भक्तिरूप से व्यक्त होनेवाली श्रद्धादेवी तो सहस्र

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भुजावाली महादेवी बनती है । इसीलिये शास्त्रकार कहते हैं–तेरी स्तवना के लिये, तेरी आराधना के लिये मुझे भक्ति को छोड़कर अन्य किसी शक्ति की अपेक्षा नहीं है–**'विगतशक्ति रपि प्रवृत्तः ।'** यह जयघोष; 'मैं क्या करूं ?' 'मेरा कोई नहीं' ऐसा रोना नहीं है । 'मुझ में कुछ नहीं है' 'अभी मुझ से यह सधेगा नहीं' 'उन सब की बात अलग है, मेरा काम नहीं' 'पूर्व के काल के लोगों में शक्ति थी, आज तो काल ही खराब आया है, आराधना कैसे कर सकते हैं ?' ऐसी कोई बहानेबाज़ी भक्तामर का यह श्लोक पढ़नेवाला और समझनेवाला तो कर ही नहीं सकता है ।

आस्था की देदीप्यमान ज्योति का दर्शन तो उन्होंने (भक्तामरकारने) दिये हुए दृष्टांत में होता है । वह हरिनी ! निर्दोष-निर्लेप-निराधार हरिनी !! परन्तु कैसा चमत्कार करती है वह !!! भरती है छलांग वह शेर के सामने । जंगल में जाकर ऐसा दृश्य देखने का जिसे अवसर मिले वह तो धन्य हो जायँ । परन्तु मानतुंगसूरि महाराज की यह ललकार भी कोई कम उतरनेवाली नहीं हैं । आप इस श्लोक के मर्म का चिन्तन करेंगे तो हृदय झूम उठेगा । आराधना करनेवाला किस से डरता है ? मौत से ? अरे मूर्ख ! मौत से तो जंगल की एक हिरनी भी नहीं डरती । ''ओ आराधक ! समझ थोड़ा समझ'' । **आत्मविश्वास शून्य अस्तित्व यह जड़ता का-अचैतन्य का आविष्कार है** । यदि आराधक आस्थावान हो तो मौत से डरता ही नहीं । और जिसे मौत का भय नहीं है उसे किस का भय है ? जीवन का लालची या आराधनाएँ छोड़कर भी जीने के लिये ही तड़पनेवाला मनुष्य तो इस भूमि के लिये बोझ रूप है ।.बाकी मृत्यु के भय को जीत गया हुआ एक भी मर्द हजारों को भारी पड़ता है । मृत्यु के भय को जीतनेवाला कितना भी दुष्कर कार्य कर सकता है । मानतुंगसूरिजी महाराज ने भक्तामर स्तोत्र के दूसरे ही शब्द के रूप में 'अमर' शब्द का प्रयोग किया है । परन्तु अमरता का रहस्य इस पांचवें श्लोक में दिखाया है । मृत्यु के भय को मार डाले वह ही अमर । मृत्यु के भय से परे गये हुए को शेष छ भय कुछ ही नहीं कर सकते । हमे समझना है कि आराधक आस्थावान होता है अर्थात् अभय होता हैं, निर्भय होता है ।

जीवन में आस्था भक्ति के रूप में और भक्ति अभय के रूप में प्रगट होती है तब आराधना अमृतमयी बन जाती है । ग्रीस का सुकरात हो या राजस्थान की भक्त रमणी मीरा हो, ज़हर के प्याले को घूँट घूँट पी जाने की अनंत अभयमयताने उनकी आराधना को अमृतमयी बनाई है । अजयपाल की ललकार का आचार्य रामचन्द्र को कौन-सा भय लगा था ? और भोजराजा का फरमान मानतुंगसूरि महाराज को कहाँ प्रकम्पित कर पाया था ? **आराधक में रही हुई आस्था अभयरूप में प्रकट होनी चाहिए** । जिसे कोई भय नहीं होता, उसे किसी की परवाह भी नहीं होती । जिसे किसी की परवाह नहीं होती उसे किसी का ममत्व भी नहीं होता । इस प्रकार आस्था का विकास भक्ति, अभय, लापरवाही और अ-ममत्त्व के रूप में प्रकट होता है । अंततोगत्वा यही अ-भय, अ-ममत्व, अन्-अहं तक पहुँचाता है । अन्+अहं ही अनंतमयी, सदा ऊर्ध्वस्थित ''र'' कार की ऊर्ध्वमात्रा का ''अहं'' पर अवतरण कराता है और अहं में अनादिकाल से उलझी हुई आत्मा अनंतकाल तक अर्हं बन जाती है । आराधक अब अवश्य समझेगा कि आराधना में आस्था क्रमिक रूप से कैसी कैसी सिद्धियाँ प्राप्त कर सकती हैं । भक्तामर के आराधक को अनंतसिद्धि के बीजभूत आस्था की अखंडता को सम्हाले रखनी है । ऐसी आस्था से भक्तामर की आराधना होना आवश्यक है ।

● श्री भक्तामर-एक मान्य क्रम

श्री भक्तामर स्तोत्र की गणना हमारे यहाँ विचारवन्त पुरूषोंने नवस्मरण में की है । सामान्यरूप से पंचप्रतिक्रमण के अध्ययन के बाद नवस्मरण का अध्ययन होता है । अतः भक्तामर के आराधक को पंच प्रतिक्रमण के सूत्रों का परिचय, अर्थ, भावार्थ को आत्मसात् करना ही चाहिए ।

नवस्मरण के क्रम को भी लक्ष्य में रखें तो भक्तामर का क्रम '७ वाँ आता है । नवकार, उवसग्गहरं, संतिकरं, नमिऊण, तिजयपहुत्त, अजितशांति, भक्तामर, कल्याणमंदिर और बृहत्शांति-इस प्रकार नवस्मरण गिने जाते हैं । भाषा की दृष्टि से पृथक्करण करें तो ध्यान मे आयेगा कि **संस्कृतभाषा के स्मरणो में भक्तामर स्तोत्र का स्थान प्रथम है ।** उस के पूर्व के छह स्मरण अर्धमागधी या प्राकृतभाषा में हैं । इस प्रकार भक्तामर का क्रम-प्राप्त अध्ययन करके आगे का अध्ययन करना आराधक के लिये आवश्यक है । कदाचित् आगे के सारे ही सूत्र कंठस्थ न हुए हो, या-किये नहीं जा सके हो; या-कंठस्थ करने के लिये समय निकाला न गया हो तो भी उन प्रतिक्रमण तथा स्मरणों की ओर आदर रखकर सामान्य से उन के भावार्थों को हृदयगत करने चाहिये । इस प्रकार एक संकेत निकाला जा सकता है कि भक्तामर स्तोत्र की आराधना करनेवाले को; प्रति वर्ष पंच प्रतिक्रमण तो विधिपूर्वक करने चाहिये ! पंच प्रतिक्रमण की आराधना करनेवाला चैत्यवंदन एवं सामायिक की आराधना तो सहज रूप से करनेवाला होता ही है । इसलिये भक्तामर का दैनिक स्मरण, उसकी आराधना, चैत्यवंदन, प्रभुपूजा, गुरूवन्दन और प्रतिक्रमण करने की अपेक्षा रखता है । ऐसे मान्य क्रम से आराधना करते रहे तो आराधना का मूल्य अनेकगुना हो सकता है । इस प्रकार भक्तामर की आराधना केवल एक पाठ-क्रिया नहीं, परन्तु जैनजीवन का अमृतमय आस्वाद प्राप्त करने की क्रिया है ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

भक्तामर के कितने ही आराधक वर्तमान कालमें ऐसा क्रम निभा नहीं सकते है । कुछ लोग तो नवकार के वाद सीधा ही भक्तामर कंठस्थ करते हैं । ऐसे लोगो का व्यवहार देखकर अपने को ही ''धर्म का सर्वस्व'' समझने वाले कुछ महानुभाव-महात्मा ऐसे आराधकों की आलोचना शुरू कर देते है । हम स्वयं भी इसी मान्यता के हैं कि भक्तामर के आराधकों को आगे की आराधना करनी चाहिये... अवश्य करनी चाहिये । परन्तु भक्तामर को ही अग्रता देनेवाले पर टूट पड़ना यह हमारा कार्य नहीं है । शास्त्र तो कहते हैं कि एक भी जिनवचन किसी भी आत्मा का उत्थान कर सकता है । इस लिये ही जिनवचन के सार से गर्भित ऐसे भक्तामर स्तोत्र के विशेष आदरवाले की हम आशातना कर नहीं सकते हैं । परन्तु हमारा सुझाव है कि भक्तामर का आराधक अपनी आराधना को क्रमशः विकसित करें । जैसे बहुत-सी आत्माएँ प्रतिवर्ष गुरूवंदन करने जाती हैं, परन्तु सर्व तीर्थो की या कल्याणक भूमि की यात्रा उन्होंने एक वार भी नहीं की होती है; फिर भी उनकी प्रतिवर्षीय गुरूवन्दना को हम निरर्थक नहीं मानते है । इस प्रकार भक्तामर के आराधक अपने जीवन में श्रावक के अन्य व्रत-नियमों और आराधना का अनुपम आदर रखें यही कहने का हमारा आशय है ।

● आराधना के प्रकार

भक्तामर स्तोत्र पर लिखा गया तंत्र,मंत्र,यंत्र साहित्य विशाल है । भक्तामर के साथ संगत माने गये तंत्र,मंत्र और यंत्र की आराधना यह भी भक्तामर की ही आराधना हैं । अतः भक्तामर की आराधना के मार्ग अनेक हैं, विविध हैं ।

महामंत्र नवकार एक स्मरण रूप है परम आराध्य मंत्र है । फिर भी महापुरूषों ने नवकार मंत्र आधारित अन्य अनेक यंत्र और तंत्र वतलाये हैं । और उसकी आराधना की विधियाँ बतलाई हैं । फिर भी उस महामंत्र की आराधना के दो तीन उल्लेख हमारे लिये ध्यानाकर्षक हैं :–

''अट्ठेवय अट्ठसया , अट्ठसहस्सं च अट्ठ कोडिओ
जो गुणई अट्ठ लखे, सो तईय भवे लहई सिद्धिं ।''

(नमस्कार लघुकुलक : नमस्कार स्वाध्याय-प्राकृत पृ. ४३८)

जो आत्माएँ ८ कोटि, ८ लाख, ८ हजार आठसौ आठ नवकार गिनते हैं वें तीसरे भव में मोक्ष प्राप्त करते हैं । इस प्रकार आठ क्रोड़, आठ लाख, आठ हजार, आठसौ और आठ नवकार का जाप श्रावक जीवन की सुंदर आराधना है ।

इसी प्रकार दूसरा उल्लेख नमस्कार स्वाध्याय-गुजराती विभाग के ''नमस्कार बालावबोध'' प्रकरण के पृ. ५४ में है ।

नवकार गिननेवाले ने यदि पूर्वजन्म में आयुष्य न बांधा हो तो वह नरक और पशुगति में नहीं जाता है । एवं यदि एक लाख नवकार का जाप, पुष्पादिक से नियमित रुप से करें तो वह तीर्थंकर नाम कर्म उपार्जित करता है अतः ये तीनों आराधनाएँ नवकार मंत्र के आराधक के लिये अवश्य आदरणीय हैं । हम तो ऐसा भी मानते हैं कि भक्तामर की भी यदि संपूर्ण स्तोत्र की कोई ऐसी महिमामय बात हो तो भी पहले पूर्व-सेवा के रूप में, इन तीनों में से नवकार मंत्र की एक आराधना तो अवश्य कर लें ।

ऐसी भक्तामर की समस्त आराधना क्या हो ऐसी जिज्ञासा हमारे मनमें लंबे अर्से से थी । एक वार वडाली का एक ज्ञानभंडार देखते हुए हमारे देखने में एक प्रत आई थी । इस प्रत में उल्लेख है कि सवा लाख वार यदि भक्तामर का जाप किया जाय तो भक्तामर अवश्य सिद्ध होता है । मैंने मेरे पूज्य गुरूदेव से यह वात जब सुनाई तब उन्होंने मुझे कहा था कि मेरा सवा लाख भक्तामर का जाप हो चुका है । हम जानते हैं कि पू. गुरूदेव विक्रमसूरीश्वरजी म. के जीवन में भक्तामर सिद्ध था, उसकी प्रतीति दिलानेवाली कई घटनाएँ वन चुकी हैं और बहुत से चमत्कार बहुत लोग अनुभव कर सके हैं ।

इस विषय की अधिक चर्चा हम आगे करेगें । परंतु यह बात निश्चित है कि भक्तामर स्तोत्र का सवा लाख पाठ होना आवश्यक है । इस सम्बन्ध में अन्य कोई विशेष सूचना हम किसी ग्रंथ से प्राप्त कर नहीं सके हैं अथवा किसी ऐसे दूसरे अनुभवी व्यक्ति से मिल नहीं सके हैं । फिर भी भक्तामर स्तोत्र का सवा लाख पाठ करनेवाले को चाहिये कि वह निम्न विशेष विधानों को ध्यान में रखें ।

मंत्र शास्त्र के विशारद जाप किस गति से करना स्पष्ट करते है । मंत्र तेज गति से न गिनना चाहिए । वहुत आहिस्ते भी न गिनना चाहिए । पर मंत्र मध्यम गति से ही गिनना चाहिए । शीघ्रता एवं विलंबित गति की सबकी अपनी व्याख्याऐं अलग होती है ! ग्रंथ कारो का आदेश है कि जाप को अपने प्राणों की सहज गति के समान बनाना चाहिए । चलते समय यदि हम हमारी गति से तेज चलते है तो दमभर जाता है ! बहुत परिश्रम होता है ! थकावट लग जाती है । यदि हम हमारे चाल से बहुत धीरे चलेंगे

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

तो भी हमारी थकावट बढेगी । पर स्वाभाविक गति से चलने पर आराम रहेगा । ठीक उसी तरह बहुत तेज गति से जाप करने से एक अक्षर की ध्वनि दूसरे अक्षर से दब जाती है और बहुत आहिस्ता जाप करने से दूसरे विचारोंका प्रवेश हो जाता है । अतः जाप को प्राण समान बनाना चाहिए । मध्यम गति से जाप करना चाहिए सामान्यत इस प्रकार मध्यमगति से गिनने पर साधक यदि १२ मिनट में एक बार भक्तामर का पाठ कर ले तो प्रति दिन के छः घंटे यह आराधना करनी पड़े । तीनों संध्या पूर्व का एवं बाद का एक एक घंटा इस का जाप करना चाहिये । तो ठीक बारह वर्ष पर १,२९,६०० (एक लाख उनतीस हजार छसौ) जाप हो जायेगा ।

यदि उग्र आराधक हो तो रोज के ६० बार भक्तामर गिनकर ६ वर्ष में इतनी आराधना पूर्ण करें ।

और उपांशु रूप से और भी शीघ्रता से आराधना करनी हो और चार मिनट में यदि एक भक्तामर पूर्ण करें तो चार वर्ष में यह आराधना पूर्ण होती है । प्रति दिन के छः घंटे यथासमय देना जाप करना गृहस्थ के लिये असंभव है । तो उस से अधिक घंटो की गिनति करने का सवाल शायद ही उपस्थित होता है । फिर भी यदि कोई उग्र और अति साहसिक आराधक हो तो प्रतिदिन के ६ घंटे के बजाय रोज के १२ घंटे जाप करें और चार मिनट में ही एक भक्तामर पूर्ण करें तो उस की आराधना भी दो वर्ष में पूर्ण हो सकती है । परन्तु आराधना के दौरान पाठ का क्रम थोड़ा विशिष्ट रखना चाहिये । अर्थात् पहेली बार १ से ४४ गाथा का पाठ करें और दूसरी बार ४४ से १ गाथा पुनः गिनें और तीसरी बार पुनः १ से ४४ बार गिनें । इस प्रकार तीन तीन पाठ की एक ईकाई गिनें और रोज ऐसे १० से २० गुच्छें गिनने का निश्चित रखें ।

तीन की संख्या का भी विशिष्ट महत्त्व है । विश्वतत्त्व की गहनता को समझने के लिये संख्या का भी रहस्य समझने योग्य है । हमारे यहाँ एक बार, दो बार और तीन बार बोलने के बाद ही सभी बोलियों का आदेश देने की प्रणालि व्यापक है । दीक्षा, व्रत, इत्यादि का उच्चारण भी तीन बार करने में आता है । मंगल कार्य में भी तीन नवकार गिनने का विधान है । इस प्रकार आराधक के लिये आवश्यक है कि वह भक्तामर की आराधना में तीन की संख्या को समाविष्ट कर लें । यद्यपि इस "तीन" के विषय में बहुत विस्तार से लिखा जा सकता है, परन्तु संक्षेप में कहें तो सत्त्व-रजस् और तमस् इन तीन गुणों की व्यापक मान्यता है । वात-पित्त-कफ; इस त्रिदोष की समस्त वैद्यक शास्त्र में व्यापकता है । आराधक को लक्ष्य में रखना है कि उसे अपनी आत्मा और शरीर को सत्त्व-रजस्-तमस् जैसे गुणों से या वात-पित्त-कफ के दोषों से मुक्त रखना है ।

क्षायोपशमिक गुणों से गुणातीत एवं औदयिक भाव के दोष से अतीत होकर आत्मा को अपने सहजस्वभाव में स्थिर होना है । ऐसे भव्य लक्ष्य की अनुप्रेक्षाएँ आराधक को करनी चाहिये । ऐसी अनुप्रेक्षाएँ कभी गुरू के अनुग्रह के द्वारा प्रगट होती हैं, तो कभी ऐसे ही स्तोत्र की आदरपूर्वक आराधना करने से स्फुरणा के रूप में प्राप्त होती हैं । आराधना के क्षेत्र मे आराधक को शास्त्र, गुरू-आम्नाय और स्वानुभव तीनों के मर्म तक पहुँचना है ।

कलिकालसर्वज्ञ श्री. हेमचन्द्राचार्य महाराज ने अपने योगशास्त्र की रचना को इस त्रिपदी से निर्मित बतलाई है । हमें भक्तामर से भी मानतुंगसूरि महाराज ने संकेत की हुई आराधना की-साधना की; त्रिपदी की पहचान करनी है ।

आगम हमें अगम्य प्रदेश में विचरण करने-विहरने का सहयोग प्रदान करते हैं । महापुरूषों का गुरूजनों का संप्रदाय हमे उनकी अनुभूतिओं की झलक देते है । तो स्वानुभव उस अगम्यता को आत्मसात् करता है । इस प्रकार सृष्टि के रहस्यों को चैतन्य से प्रकट करने में इस साधना त्रिपदी का अनन्य प्रदान है । और स्तोत्र (द्रव्य) भाव-निक्षेप के रूप में है । इस स्थान पर ध्यान देने योग्य है "त्रिषष्टिशलाका पुरूष चरित्र" में आचार्य देव श्री हेमचन्द्राचार्य निर्दिष्ट महामंगल :–

"नामाकृति द्रव्यभावैः पुनतस्त्रिजगत्जनम् ।
क्षेत्रेकाले च सर्वस्मिन् अर्हतःसमुपास्महे ॥"

आराधना चारों निक्षेप से होनी चाहिये, चार निक्षेपमयी बननी चाहिये । यह बात ऐसे ग्रंथो के दोहन से समझी जाती है ।

इस प्रकार भक्तामर संपूर्ण स्तोत्र की आराधना करनेवाले को चाहिये कि वह सवा लाख की संख्या को लक्ष्य में रखकर पूर्वदर्शित प्रकार से आराधना करे । परन्तु जो लोग सवा लाख भक्तामर गिनकर स्तोत्र को सिद्ध करने के लक्ष्यवाले नहीं है उन्होंने भी भक्तामर की अपनी नियत संख्या के समय भी भक्तामर की आराधना सम्बन्ध में किस जप को स्थान दिया जाय एवं किस प्रकार का ध्यान भक्तामर की आराधना के ध्यान के रूप में अपनाया जाय ये दो बातें भी निश्चित करनी चाहिये ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

आराधना के सम्बन्ध में शास्त्र में कहा गया है कि :-

"जपश्रान्तो विशेद् ध्यानम्, ध्यानश्रान्तो विशेद् जपम् ।
द्वयश्रान्तः पठेत् स्तोत्रम्, इत्थं गुरूभिः स्मृतम् ॥"

भक्तामर की आराधना के लिये भी जप, ध्यान एवं अंत में इस स्तोत्र का पाठ-इन तीनों साधना का ख्याल रखना चाहिये ।

इस साधना हेतु दो विकल्प सोचे जा सकते हैं : एक इस समग्र स्तोत्र का जाप, इसी स्तोत्र के भावार्थ से निष्पन्न ध्यान और अंत में इसी स्तोत्र का पठन । दूसरे विकल्प के रूप में भक्तामर की किसी एक गाथा और उस गाथा का कल्प के अनुसार जाप एवं ध्यान ।

आराध्य श्री आदिनाथ भगवान वीतराग भगवान को केन्द्र में समझें तो जप परमात्मा के नाम-निक्षेप की आराधना है । ध्यान स्थापना-निक्षेप की आराधना है ।

भक्तामर के आराध्य जाप हेतु दो जाप विशेष अनुकूल रहेंगे :-

प्रथम जाप :

"ॐ ह्रीं नमो अरिहंताणं, सिद्धाणं, सूरीणं, उवज्झायाणं, साहूणं मम ऋद्धिं, वृद्धिं, समीहितं कुरू कुरू स्वाहा ।"

इस जाप को भक्तामर का सामान्य जाप माना जा सकेगा ।

इस जाप की सिद्धि हेतु उसका ३२०० जाप गिनने में आया है । विशेष प्रयोजन में विशेष साधना में यह जाप इतना गिने । नित्यस्मृति में यह जाप ३२ बार गिने । यह जाप भक्तामर की ११ तथा १२ गाथा के मंत्र रूप में दिया गया है ।

उसकी साधना-विधि में प्रातःकाल का समय, पचरंगी धोती का परिधान, मूंगे (परवाला) की माला और माला के समय खास अगर का धूप करने का विधान है । साधक यह भी ख्याल रखें । इस मंत्र को सर्वसिद्धिकर मंत्र समझा गया है ।

पू. गुरूदेव विक्रमसूरीश्वरजी म. साहेब ने सर्वप्रथम बार भक्तामर पूजन का संकलन किया है । उसमें भी इसी मंत्र का जाप प्रत्येक पूजा में १२ बार किया जाता है ।

भक्तामर का दूसरा जाप :-

"...ॐ नमो वृषभनाथाय, मृत्युञ्जयाय, सर्वजीवशरणाय, परम पुरूषाय, चतुर्वेदाननाय, अष्टादशदोषरहिताय, अजरामराय, सर्वज्ञाय, सर्वदर्शिने, सर्व देवाय, अष्ट महाप्रातिहार्य चतुस्त्रिंशदतिशयसहिताय, श्री समवसरणे द्वादशपर्षदवेष्टिताय, ग्रहनाग-भूत-यक्ष-राक्षसवशंकराय, सर्वशांतिकराय मम शिवं कुरू कुरू स्वाहा "

यह भी महत्त्वपूर्ण जाप है ।

गुणाकार वृत्ति में यह मंत्र १ से ४ गाथा का पूरक मंत्र है ।

इस के अतिरिक्त भी विशेष जाप करना हो तो गुरूमुख से आदीश्वर प्रभु के प्राचीन मंत्र प्राप्त कर लेने चाहिये ।

श्री **ऋषभविद्या** के मंत्र को भी स्थान दिया जा सकता है ।

● श्री ऋषभविद्या

मंत्र :- ॐ नमो जिणाणं, ॐ नमो ओहि जिणाणं, ॐ नमो परमोहि जिणाणं, ॐ नमो सव्वोहि जिणाणं, ॐ नमो अणंतोहि जिणाणं, ॐ नमो केवलि जिणाणं, ॐ नमो भगवओ अरहओ उसभ सामिस्स सिज्झउ मे भगवइ महइ महाविज्जा । ॐ नमो भगवओ उसभ सामिस्स आई तित्थगरस्स जस्सेयं जलं तं गच्छई चक्कं ।

"सव्वत्थ अपराजिअं आयाविणी ओहाविणी मोहणी, थंभणी, जंभणी हिली हिली किलि किलि चोराणं भंडाणं भोइयाणं अहीणं, दाढीणं, नहीणं, सिंगीणं, वेरीणं, जक्खवाणं, पिसायाणं मुह बंधणं करेमि ठः ठः स्वाहा ।"

ध्यान हेतु तो अशोकवृक्ष, सिंहासन, चामर और तीन छत्रयुक्त चार प्रातिहार्यों से युक्त ऐसा ही परमात्मा का "ध्यान" करना भक्तामर की आराधना के लिये उचित दीखता है ।

प्रथम एक एक प्रातिहार्य का ध्यान और फिर एक साथमें चारों प्रातिहार्य का ध्यान करना चाहिये ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

वहुत से श्लोक ऐसे हैं कि अर्थ से पाठ करनेवाले को स्वाभाविक ध्यान में ले जाते हैं और अव जव ऐसे सुंदर चित्र तैयार हो गये हैं तव ध्यान में प्रवेश करनेवाले को अत्यन्त ही आसानी हो जायेगी ।

इस के अतिरिक्त भी यदि स्तोत्र जाप के साथ ही ध्यान चालु रखना हो तो भक्तामर की प्रत्येक गाथा भगवान के चरण में स्थापित करते जायँ और एक ही लय से भक्तामर का पाठ करते जाना ।

इस से भी आगे वढ़ना हो तो प्रभु के कंठ में एक माला की कल्पना करे, वीच में मेरू की कल्पना करे, दोनों बाजु २२-२२ कमलों की कल्पना करें । प्रत्येक कमल की कर्णिका में गाथा के प्रथम अक्षर का न्यास करते जायें और ४४ गाथा तक सारे ही अक्षर स्थापित हो जायेंगे बाद वही माला अपने कंठ में स्थापित हुई है ऐसा ध्यान कर परमात्मा की परम कृपा का–परम प्रमोद का–परम आनंद का अनुभव करते जायें । संपत्ति रूप, संस्कार रूप, सदाचार रूप, समाधिरूप लक्ष्मी हमारे पास आ रही है वैसी दृढ़तापूर्वक की भावना करना अंतमें प्रत्येक आत्म प्रदेश में अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, अनंत चारित्र और अनंत सुख रूप स्वभाव लक्ष्मी की स्थापना हो चुकी है ऐसी भावना में स्थिर रहकर, स्थिरता पूर्ण होने पर ध्यान पूर्ण करें ।

श्री भक्तामर के ध्यान के लिए पिंडस्थ-पदस्थ-रूपस्थ एवं रूपातीत ध्यान आयोजित किया जा सकता है । पिंडस्थ ध्यान शरीर में पाँच धारणा से होता है । इस ध्यान से शरीर में रहे पाँच तत्त्वों की शुद्धि होती है । उस ध्यान के वाद का ध्यान पदस्थ ध्यान है । भक्तामर स्तोत्र के पाठ करते समय पदस्थ ध्यान सहज भाव से हो जाता है । शास्त्रो में कहा भी है कि–

''महामन्त्रे च मन्त्रे च, माला मन्त्रेऽथवा स्तुतौ ।
स्वप्नादि लब्ध मंत्रे वा, पदस्थं ध्यान मुच्यते ॥''

महामंत्र का, मंत्रो का, माला मंत्र का अथवा स्तोत्र का एवं स्वप्न में प्राप्त हुअे मंत्रो का ध्यान ''पदस्थ ध्यान कहलाता है ।

भक्तामर का भी पदस्थ ध्यान हमें करना चाहिए । हमारे शास्त्रों के हिसाव से राजलोक चौदह (१४) है और श्री भक्तामर-स्तोत्र के प्रत्येक पद में अक्षर भी चौदह (१४) है । इतना ही नहीं, गुण स्थानक भी चौदह ही है । अतः भक्तामर के प्रत्येक वर्णो की स्थापना एक एक राजलोक अथवा एक एक गुण स्थानक पर करके पदस्थ ध्यान करने का आनंद ओर ही आता है । चौदह राजलोक का आखिर का भाग ''लोकाग्र'' कहलाता है । यदि इस लोकाग्र भाग में हम सिद्धों का ध्यान करें, तो ''रूपस्थ ध्यान'' भी वन जायेगा । चौदह गुण-स्थानक की प्राप्ति के वाद की दशा का चिंतन करने लगेंगें, तो रूपातीत ध्यान भी हो जायेगा ।

● श्री भक्तामर-स्तोत्र भी वर्णात्मक है । शास्त्रो में प्रत्येक वर्ण का एक सुंदर स्वरूप निश्चित्त किया गया है । हम यहाँ केवल ''**भ**'' वर्ण का स्वरूप क्या है ? वही देखने की कोशिश करेंगे ।

- भकार वर्ण दश क्रोड योजन ऊँचा है ।
- भकार वर्ण क्रोड योजन चौडा है ।
- भकारने मोती के आभूषण धारण किये हैं ।
- भकारने यज्ञोपवित धारण की है ।
- भकार दिव्य आभूषणों से शोभित है ।
- भकार की आठ भुजायें है.. जिस में शंख-चक्र-गदा-मुशल-कोदंड-शरासन-तोमर ग्रहण किये हुअे हैं ।
- भकार का वाहन हंस है ।
- भकार का स्वाद वेर के फल जैसा है ।
- भकार की आवाज घन है ।
- भकार की गंध चंपक के फूल जैसी है ।
- भकार को वशीकरण प्रयोग एवं आकर्षण प्रयोग प्रिय है ।
- भकार का देवता कुवेर है ।
- भकार का लिंग नपुंसक है ।

प्रारंभ में तो भकार की इस शक्ति का स्वरूप धारणा से दृढ वनाना पड़ता है । इस के वाद जव सभी वर्णों की अवधारणा हो जाती है, इस वर्णो का ''पदस्थ ध्यान'' भी वहुत आनंद-प्रद वनता है ।

यदि ऐसा ध्यान अधिक परिश्रम की अपेक्षा रखता हो, तो सरल रूप से भी ध्यान किया जा सकता है । सरलता से ध्यान करने के लिए भक्तामर के प्रत्येक वर्णो को मस्तक पर धारण किया है एसा चिंतन करें । वाद में उन्हीं वर्णो से अमृत का स्राव हमारे

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

मस्तक पर हो रहा है । ऐसे ध्यान को दृढ़ करना । पाठ के साथ वर्ण बदलते जायेंगे पर अमृत वर्षण तो चालु ही रहेगा । यह ध्यान बहुत सुलभ है । इसको भी पदस्थ ध्यान कहा जा सकता है । वर्ण के पद ध्यान में महान शक्ति है । विश्व के गूढतम रहस्य वर्ण माला के-वर्णो के ध्यान से ही प्रगट होता है । रूपस्थ ध्यान से भी हमें अंत में रूपातीत ध्यान में जाना है और अनक्षर अरूप ऐसा आत्म-स्वरूप प्रकट करना है ।

आराधकों को ध्यान करते ध्यान की अन्य पध्धतियों का स्फुरण हो जाता है ।

इस से भी अन्य अनेक ध्यान-प्रकार आराधकों को स्तोत्र पाठ करते करते प्रत्यक्ष हो जायेंगे ।

भक्तामर के द्वारा ध्यान का आनंद पाने के इच्छुकों को खास ख्याल रखना चाहिये कि भक्तामर स्तोत्र के प्रत्येक शब्द के अर्थ, प्रत्येक पद के अर्थ और प्रत्येक श्लोक के अर्थ को वह भलि भांति समझ लें ।

जब तक अर्थ हृदयस्थ नहीं होते हैं तब तक आंतर चैतन्य प्रकट होना अत्यंत ही मुश्किल होता है । ध्यान एक आनंद की अनुभूति है इसलिये नीरसता से या विवशता से पाठ हो तो विशेष कोई लाभ नहीं होता है ।

कुछ लोग संस्कृत न समझने पर और पाठ में रसमयता बनी रहे इस हेतु से गुजराती-हिन्दी इत्यादि अपनी-अपनी भाषा में भाषांतरित हुए भक्तामर का पाठ करते हैं । जिस का अर्थ समझ में आयें उसमें रस आना तो स्वाभाविक है । अपनी अपनी भाषा में स्तोत्रों को बोलने पर रस तो आयेगा ही । परन्तु महापुरूषों ने जागृत किये हुए मंत्र संकल्प तो उसी संस्कृत--भाषा का स्तोत्र बोला जाय तभी सिद्ध होंगे । रस उत्पन्न करने के लिये हमें हमारी पद्धति का उपयोग नहीं करना चाहिए पर जिस प्रकार से रस और प्रभाव उत्पन्न होता है उसी प्रकार से पाठ करें ।

मूल भाषा में उस स्तोत्र का पाठ करने से रचनाकार के महान संकल्प का लाभ तो मिलता ही है, परन्तु उस रचना के सर्जन के पश्चात् के जिन जिन पुरूषों ने उसका पाठ किया हो, साधना की हो, आराधना की हो उन सभी महान् आत्माओं के पवित्र मन-वचन के परमाणुओं के आंदोलन और पवित्रता का भी लाभ मिलता है ।

हमारे शास्त्रकार तो भाषा-वर्गणा के पुद्गलों को लोकव्यापी और चिरकाल तक भी टिके रहने के सामर्थ्यवाले मानते हैं । ऐसे महान् वातावरण का लाभ गंवाना नहीं चाहिए । जो भी आराधक भक्तामर के प्रत्येक पद की पवित्रता का ख्याल करके पाठ करेगा उसे ये बातें बिना कहे भी समझ में आ जायेगी ।

भक्तामर स्तोत्र आराधना की अद्भुत साधना, स्तोत्र जाप एवं ध्यान--इन तीनों ही का महान् आलंबन है यह निर्विवाद बात है ।

● भक्तामर स्तोत्र के अट्ठम

तप जैन धर्म की, जैन शासन की महानता है । जैन शासन तप के लिये विषमकाल में भी प्रसिद्धि--प्राप्त है । शास्त्र में कहा गया है कि दुराध्य से दुराध्य चीज भी तप द्वारा सिद्ध होती है । हमारे यहाँ प्रत्येक आगमों को प्राप्त करने के लिये तप की अनिवार्यता मानी गई है । नवकार मंत्रादि सूत्रों के लिये भी उपधान तप का विधान है ।

मुनि भगवंत भी आवश्यक सूत्र, दशवैकालिक सूत्र, उत्तराध्ययन सूत्र, आचारांग सूत्र, आदि बहुत-से सूत्रों के लिये योगोद्वहन रूप तप करते ही हैं । प्रायः किसी भी मंत्रसिद्धि, आराधना सिद्धि और जापसिद्धि के लिये तप अनिवार्य माना गया है । अहिंसा-संयम, सम्यक् तप में समाविष्ट हो ही जाते हैं । इस लिये अहिंसा, संयम के बाद ही तप का स्थान गिना गया है । एक दृष्टि से सोचें तो अहिंसा यम है, संयम नियम है और तप आसन, प्रत्याहार धारणा और ध्यान स्वरूप है । इस प्रकार अहिंसा-संयम-तप ये अष्टांग योग है । उसमें भी तप तो मंगल ही नहीं, परन्तु महा मंगल करनेवाला है । नूतन परिभाषाओं के अनुसार तो अहिंसा यह बाहर का ***Cable*** कॅबल है, संयम यह अंदर का तार ***Wire*** है, परंतु तप यह तो अंदर बहता ***Power*** है, विद्युत् प्रवाह है । ऐसे पावर के बिना कुछ प्रकाशित हो नहीं सकता है । इसलिये भक्तामर की साधना हेतु उसका तप करना उचित ही लगता है । अट्ठम तप का आराधन पू. गुरूदेव की निश्रा में भी अनेक बार हो चुका है । आराधना करनेवालों को परम आनंद हुआ है । यहाँ भी आराधक महानुभावों के लिये अट्ठम की विधि दी जाती है ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

प्रथम दिन	काउस्सग्ग	खमासमणा	साथिया
	१२ (लो.)	१२	१२

प्रतिदिन की २० माला :- ॐ ह्रीँ श्रीँ ऋषभजिनेंद्राय नमः ॥

द्वितीय दिन	:	काउस्सग्ग	खमासमणा	साथिया
		१२ (लो.)	१२	१२
तृतीय दिन	:	काउस्सग्ग	खमासमणा	साथिया
		२० (लो.)	२०	२०

प्रतिदिन १० माला : ॐ ह्रीँ नमो अरिहंताणं सिद्धाणं सूरिणं उवज्झायाणं साहूणं मम ऋद्धिं वृद्धिं समीहितं कुरू कुरू स्वाहा ।

प्रतिदिन १ माला : ॐ ह्रीँ धरणेन्द्र-पद्मावती पूजिताय श्री शंखेश्वर पार्श्वनाथाय नमः

प्रतिदिन १ माला : श्री मानतुंग गुरवे नमः

काउस्सग्ग का पद : श्री भक्तामर-स्तोत्र पूजित श्री ऋषभदेव आराधनार्थे काउस्सग्ग करूं ?

● खमासमणा का दुहा :

"दुर्लभ पंचम कालमां, भक्तामर बलवान ।
मानतुंगसूरि भावथी, भजो ऋषभ भगवान ॥"

१	श्री भवजलतारकाय	श्री ऋषभदेवाय नमः		२३	श्री अनन्य शिवपरनायकाय	श्री ऋषभदेवाय नमः	
२	श्री भवजलतारकाय	" " "		२४	श्री सर्वदर्शनगम्याय	" " "	
३	श्री विबुधार्चितपादपीठाय	" " "		२५	श्री बुद्ध-शंकर-ब्रह्मा विष्णुरूपाय	" " "	
४	श्री गुण समुद्राय	" " "		२६	श्री भवोदधिशोषकाय	" " "	
५	श्री सोऽहं रूपात्मकाय	" " "		२७	श्री समस्त दोषेक्षण रहिताय	" " "	
६	श्री मुखरीकारकाय	" " "		२८	श्री अशोकवृक्ष परिपूजिताय	" " "	
७	श्री पापक्षायकाय	" " "		२९	श्री सिंहासन परिपूजिताय	" " "	
८	श्री नाथस्वरूपाय	" " "		३०	श्री चामर परिपूजिताय	" " "	
९	श्री दुरित नाशकाय	" " "		३१	श्री छत्रत्रय परिपूजिताय	" " "	
१०	श्री भुवन भूषणाय	" " "		३२	श्री उन्निद्रहेमनवपंकज पूजिताय	" " "	
११	श्री अनिमेष विलोकन योग्याय	" " "		३३	श्री अनन्य धर्मोपदेशकारकाय	" " "	
१२	श्री त्रिभुवनैक ललाम भूताय	" " "		३४	श्री ऐरावतभय निवारकाय	" " "	
१३	श्री सुर-नर-उरग नेत्र हारकाय	" " "		३५	श्री हरिणाधिपभय निवारकाय	" " "	
१४	श्री त्रिजगदीश्वराय	" " "		३६	श्री दावानलभय निवारकाय	" " "	
१५	श्री अविकारमार्ग नायकाय	" " "		३७	श्री फणिपतिभय निवारकाय	" " "	
१६	श्री जगत्प्रकाशकाय	" " "		३८	श्री युद्धभय निवारकाय	" " "	
१७	श्री मुनीन्द्राय	" " "		३९	श्री जयविजय कारकाय	" " "	
१८	श्री नित्योदयकारकाय	" " "		४०	श्री समुद्र भय निवारकाय	" " "	
१९	श्री दलित तमस्काय	" " "		४१	श्री जलोदरादिरोगभय निवारकाय	" " "	
२०	श्री अनंत ज्ञान युताय	" " "		४२	श्री निगडादिबंधनभय निवारकाय	" " "	
२१	श्री हृदयतोषदायकाय	" " "		४३	श्री अष्टभय अभयकारकाय	" " "	
२२	श्री मरूदेवी पुत्राय	" " "		४४	श्री मानतुंग श्रीकारक भक्तामर-स्तोत्र पूजिताय श्री ऋषभदेवाय नमः		

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

११ एकासन, २२, एकासन और ४४ एकासन करके भी भक्तामर का तप पूर्ण किया जा सकता है । क्योंकि आगे हम जिस सवालाख भक्तामर के जाप की बात कर गये है । वैसी ही एक बात नवस्मरण के साराभाई नवाववाले मुद्रित ग्रंथ में उल्लिखत है । वहाँ भी आराधना के दौरान नित्य एकासन करने का बताया गया है । इस प्रकार जिसे भी विशेष आराधना के रूप में भक्तामर गिनना हो उसे एकासन तो करना ही चाहिए । साधना के दौरान एक ही बार सात्त्विक और परिमित आहार का ग्रहण और ब्रह्मचर्य पालन का सूचन सर्वत्र किया जाता है, इस लिये विशेष आराधनाओं के दरम्यान तो एक बार ही भोजन का एकासन का ख्याल रखना ही चाहिए ।

'युक्ताहार-विहारस्य, युक्त कर्मसु सर्वदा ।
युक्त स्वापावबोधस्य, योगो भवति दुःखहा ॥'

(श्री भगवद्गीता)

आराधना के दौरान सोना, बैठना, आहार-निहार सब कुछ ही परिमित हो तब ही आराधना ठीक से जमती है ।

श्री भक्तामर नित्य आराधना पट

श्री महाप्रभाविक लघु भक्तामर पूजन

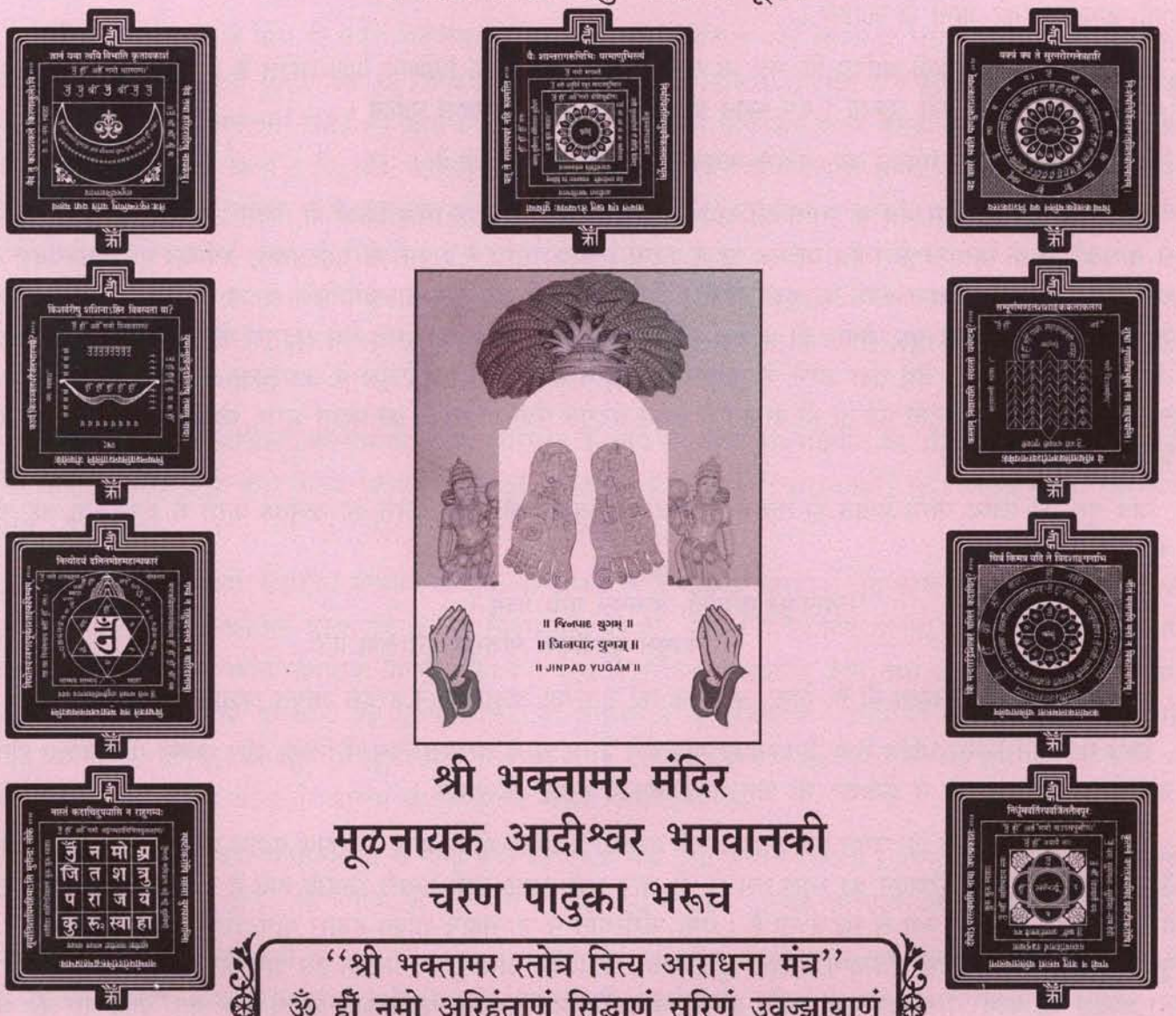

श्री भक्तामर मंदिर
मूळनायक आदीश्वर भगवानकी
चरण पादुका भरूच

''श्री भक्तामर स्तोत्र नित्य आराधना मंत्र''
ॐ ह्रीं नमो अरिहंताणं सिद्धाणं सूरिणं उवज्झायाणं
साहूणं मम ऋद्धिं वृद्धिं समीहितं कुरू कुरू स्वाहा ॥

रोज १०८ बार गीने

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

वर्तमान समय में पुस्तक सर्वत्र प्रसारित हो गये हैं । इस लिये भक्तामर कब प्रारम्भ करना और कब गिनना यह प्रश्न लोगों के लिये मानों अप्रस्तुत दीखाई देता है । परन्तु चाहे कितने पुस्तक हो, चाहे कितने मंत्र प्रसिद्ध हों, परन्तु मंत्र या स्तोत्र को जी चाहे तब शुरू नहीं ही किया जा सकता है । कई लोगों को मंत्र और स्तोत्र का महत्त्व सुनकर मंत्र या स्तोत्र गिनने की प्रबल इच्छा होती है और मन चाहे उस प्रकार से प्रारम्भ कर देते हैं । अतः मंत्र या स्तोत्र के प्रति मंत्र की गंभीरता और पूज्यता नहीं बनी रहती हैं । और जब विशेष कोई भी फल की प्राप्ति नहीं होती तब ढिंढोरा पिटते है कि, मैंने तो बहुत सारे मंत्र गिन लिये, सारे ही स्मरण गिन लिये, मुझे कोई लाभ नहीं हुआ, इस काल में कुछ भी फलता ही नहीं है । ऐसी बाते करके महान मंत्र-स्तोत्रों का गौरव कम कर देते हैं ।

भक्तामर जैसा स्तोत्र अत्यन्त ही आदरपूर्वक ग्रहण करना चाहिए । हमारे यहाँ जैसी महिमा संयमरूप दीक्षा की होती है, उपधान तप की माला इत्यादि की होती है, वैसी महिमा मंत्र दीक्षा और स्तोत्र दीक्षा की होनी चाहिए । अन्य परंपराओं में महोत्सवपूर्वक-विशिष्ट आयोजनपूर्वक ऐसे मंत्र और स्तोत्र ग्रहण किये जाते हैं ।

'मंत्रदीक्षा'--महोत्सव के आयोजनपूर्वक एवं महोत्सव के आयोजन के मध्य में होती है--वैसा अभी तो साधु भगवंतों के गणि पंन्यास पद प्रदान के समय 'वर्धमान विद्या' एवं आचार्यपद प्रदान के समय 'सूरिमंत्र' देते हैं तब सुरक्षित रहा है । भक्तामर जैसे सातिशायी स्तोत्रों के सम्बन्ध में ऐसे विधान की आवश्यकता है । जब तक ऐसा विधान आयोजित नहीं किया जाय तब तक कुछ विधि तो आयोजित की जानी ही चाहिये ।

एक बात लक्ष्य में रखनी चाहिये कि मंत्र या स्तोत्र ये शब्द नहीं, एक विशिष्ट प्राण शक्ति है । केवल शब्द या स्तोत्र को प्राप्त करने से कुछ भी हो नहीं सकता । हमें **महान प्राणशक्ति के संवाहक बनना चाहिये** ।

इस हेतु सुयोग्य गुरू भगवंत की, महान साधक की आवश्यकता होती है ।

सामान्यतः जिसने जिस मंत्र या स्तोत्र को अपने श्वासोच्छवास की तरह सिद्ध किया हो, जिसे उस मंत्र पर अटल विश्वास हो ऐसे साधक गुरू के पास से ही स्तोत्र या मंत्र ग्रहण करना अधिक योग्य है । गुरू भी चारित्रबल, तपोबल एवं संकल्पबल वाले होने चाहिये । ऐसे गुरू को प्राप्त करने की हृदय में तीव्र लगन लगती है तब गुरू का योग मिल ही जाता है । हमारे महान प्रार्थना सूत्र जयवीयराय सूत्र में **'सुह गुरू जोगो'** की प्रार्थना की गई है । इतना ही नहीं, परन्तु ऐसे सद्गुरू के वचन की सेवा जीवन के अंत तक, मोक्ष प्राप्त न करें तब तक करने की प्रार्थना भी करने में आई है । पूर्वकाल में आराधक आत्माएँ धैर्यवान होती थी, सद्गुरू की खोज में सालों बीताने पड़े तो भी बीताते थे । ऐसे सद्गुरू मंत्रो या स्तोत्रों को प्रदान करने, योग्यता-परीक्षण करने, बरसों तक प्रतीक्षा भी करवाते थे ।

जब गुरू को शिष्य योग्य प्रतीत हो तब ही व मंत्र एवं स्तोत्रों को प्रदान करने का अनुग्रह करते थे । मुझे तो वह श्लोक परम मननीय दिखाई देता है :-

"ध्यानमूलं गुरोर्मूर्ति, पूजामूलं गुरोः पदम् ।
मंत्रमूलं गुरोर्वाक्यं, मोक्षमूलं गुरोःकृपा ॥"

गुरूकृपा की अत्यंत महत्ता ही है, अतः आराधक को गुरू का अनुग्रह पाने हरदम जागृत रहना चाहिये ।

जिन में महान विनय-भक्ति-सेवा जैसे महान गुण होते हैं, हृदय में सरलता, मन में निष्ठा और आत्मा में पवित्रता होती है उन्हें कई बार सद्गुरू सामने से बुलाकर भी अनुग्रह के रूप में स्तोत्र-मंत्र देते हैं ।

लक्ष्य में रखने योग्य है कि जगत महान रहस्यों की परम्परा है । एक भी परमाणु के सम्पूर्ण पर्याय को जानने की हमारी क्षमता नहीं है । पुद्गल के स्थूल परिणामों को स्थूल रूप से भी जान सके उतनी लंबी हमारी ज़िंदगी नहीं है । अनंत शक्ति और अनंत रहस्यों के बीच हम निराधार रूप से भटक रहे हैं । ऐसी परिस्थिति में जो महान् शक्ति हमारा मार्गदर्शन कर सके वही शक्ति गुरु है । गुरू शब्द का अर्थ भी यही बतलाता है कि, 'गु' अर्थात् 'अंधकार' अर्थात् 'रू' प्रकाश इस अंधकार में जो प्रकाश फैलाये वह 'गुरू' । प्रकाश की परम प्यास, ज्ञान की प्राप्ति की अनन्य अभिलाषा गुरूतत्त्व का प्रकाश करती है । अतः बाह्य गुरू को पाकर अंतर के गुरू की उपेक्षा न करें और अभ्यंतर गुरूतत्त्व की जागृति हेतु बाह्य सद्गुरू उपासना अवश्य करें । साधकों को, चिंतकों को, आराधकों को यह अनुभव होता है कि जब किसी भी आराधना-साधना हेतु मार्गदर्शन की आवश्यकता होती है तब उस का मार्गदर्शन किसी न किसी रूप में उपस्थित हो जाता है । एकलव्य ने प्राप्त की हुई विद्या-सिद्धि प्राचीनकाल का श्रेष्ठ उदाहरण है ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

तो दक्षिण भारत के सुविख्यात ज्योतिषी वी.वी. रामनने ज्योतिष में एक नई ही पद्धति का आरम्भ किया है । ये गुरूशक्ति के अनुसंधान के महान उदाहरण हैं । गुरू प्रत्यक्ष हो या परोक्ष, गुरू अभ्यंतर हो या वाह्य, परन्तु गुरूशक्ति अर्थात् प्रकाशशक्ति है और उसका अनुसंधान आवश्यक है ।

अज्ञानतिमिरांधानाम् ज्ञानाजनशलाकया ।
नेत्रमुन्मीलितं येन तस्मै श्री गुरवे नमः ॥

ज्ञान की अंजनशलाका से जो नेत्रों को खोल देते हैं, दृष्टि का उद्घाटन कर देते हैं वही गुरू है । 'गुरू' को आप नाम से नहीं तो , सर्वनाम से भी जाने यह आवश्यक है । यह प्रसिद्ध श्लोक 'येन' से गुरूशक्ति का अनुसंधान करता है और 'तस्मै' पद से गुरूशक्ति में अपने समर्पण को पहुँचाता है ।

प्रस्तुत भक्तामर के आराधक को चाहिये कि किसी भक्तामर के महासाधक को गुरू अवश्य बनायें । पू. गुरूदेव विक्रमसूरीश्वरजी महाराज के पास से बहुत से आत्माओं ने विधिवत् भक्तामर का पाठ ग्रहण किया है । पू. गुरूदेव की भक्तामर पर अपार श्रद्धा जम गई थी । ऐसे श्रद्धा के सागर समान् गुरू के पास से भक्तामर स्तोत्र अंगीकार करना चाहिये । भक्तामर का साधक मानतुंगसूरीश्वरजी महाराजा को तो भक्तामर आराधक परम गुरूपद पर स्थापित करें यह आवश्यक है । मानतुंगसूरीश्वरजी महाराज की अनूठी भक्ति इस स्तोत्र के आराधक को अत्यंत ही सहायक होगी ।

विशिष्ट गुरूभगवंत के पास ही संपूर्ण भक्तामर अथवा भक्तामर-सम्बन्धित कोई श्लोक या मंत्र प्राप्त करने हों तो भक्तामर स्तोत्र का पाठ कब देना, कब स्तोत्र-दीक्षा या शिष्य-दीक्षा देना यह गुरू ही निश्चित कर लेते है । परन्तु भक्तामर की टीकाओं में होनेवाला उल्लेख भी यहाँ भक्तामर-स्तोत्र की आराधना कब करें इस विषय में मार्गदर्शन प्रदान करता है । एक बात यह आराधना-दर्शन लिखते हुए ध्यान में आती है कि यदि भक्तामर स्तोत्र की रचना के दिन ही भक्तामर ग्रहण किया जाय तो सुन्दर होगा । परन्तु भक्तामर के उपलब्ध साहित्य में से भक्तामर की रचना किस तिथि पर हुई यह ज्ञात हो नहीं पा रहा है । फिर भी ऐसा अन्दाज़ चित्त में बैठता है कि वैशाख शुक्ल-५, वैशाख शुक्ल-१० अथवा वैशाख शुक्ल-१५ का दिन भक्तामर का रचना दिन हो सकता है । वसंततिलका वसंत मास का प्रतिनिधित्व करता है । वसंतऋतु में चैत्र और वैशाख दो महीने समझे जाते है । चैत्र मास को तो वर्ज्य मास गिना जाता है और शुक्लपक्ष तथा पूर्णातिथि का भक्तामर की आराधना में महान आदर माना गया है । अतः वैशाख शुक्ल-१५ का दिन शुभ सर्वोत्तम मानना रहा ।

सूरिमंत्र कल्प के विधानकार सूरिमंत्र के विशेष आराधन के लिये श्री ऋषभदेव भगवान के, श्री चंद्रप्रभ भगवान के एवं श्री महावीरस्वामी भगवान के जन्मकल्याणक अथवा केवलज्ञान कल्याणक के दिनों को (आराधनार्थ) सुंदर बताते हैं । (''सूरिमंत्रकल्प समुच्चय'' पृ. १४४)

अतः यहाँ पर भी दादा ऋषभदेव भगवान के जन्म कल्याणक के दिन को–राजस्थानी चैत्र कृष्ण वदी अष्टमी को–भी पवित्र दिन मानना चाहिये और केवलज्ञान कल्याणक के शुभ दिवस महा वद-११ को भी पवित्र दिन मानना चाहिये । चैत्र कृष्णा अष्टमी के दिन से तो वर्षीतप का महान मांगलिक प्रारम्भ होता है . ऐसा सुंदर दिन, सिद्धाचल जैसा तीर्थ और किसी महान गुरूभगवंत का योग हो तो इस स्तोत्र की आराधना का आनंद निराला ही अनुभव में आ सकता है । उसमें भी गुरूपुष्य-रविपुष्य जैसे महान योग हो, अपना चंद्र अनुकूल हो और जन्मकुंडली में भी पंचम स्थान पर एवं सूर्य जैसे ग्रहों पर गुरू जैसे शुभ ग्रह की दृष्टि पड़ती हो तो भक्तामर जैसे महान स्तोत्र के आरम्भ का अद्वितीय माहौल जम जाता है ।

ज्योतिष वगैरह की बात सामान्य रूप से मानों सभी ही समझ सकें ऐसी प्रतीति होती है । परन्तु उसमें भी अनुभवी गुरू की आवश्यकता पड़ती ही है । अतः अंततोगत्वा तो 'गुरू शरण' को श्रेष्ठ मानकर, उनकी आज्ञा के अनुसार ही आराधना करें ।

'मुहूर्त मुक्तावलि' जैसे ग्रंथों के अनुसार आसो से फागुन तक के महीने और वैशाख एवं श्रावण के महीने तथा द्वितीया, पंचमी, सप्तमी, दसमी, त्रयोदशी, पूर्णिमा जैसी तिथियाँ और रोहिणी, उत्तराषाढा, उत्तरा भाद्रपद, उत्तरा फाल्गुनी, ज्येष्ठा, आर्द्रा, स्वाति, जैसे नक्षत्र उत्तम हैं । तथा रवि, शुक्र, बुध, चंद्र, गुरूवार उत्तम हैं ।

इस प्रकार कार्तिक, मार्गशीर्ष, महा, फागुन, वैशाख, श्रावण और अश्विन (आसो) सभी के मत में श्रेष्ट महीने हैं और ज्येष्ट तथा चैत्र सभी के ही मत में वर्ज्य-छोड़ने योग्य-महीने हैं ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● प्रत्येक नक्षत्र में मंत्रारम्भ का फल

उपरोक्त के अतिरिक्त के **अन्य ग्रंथों में** इसी प्रकार प्रत्येक **नक्षत्र** में **मंत्रारम्भ** का क्या क्या फल बताया गया है यही भी जिज्ञासुओं को जान लेना चाहिये :–

१. तरंग अर्थात् अश्विनी में : सुख, धनाश्रय ।
२. भरणी में : शीघ्रमृत्यु, धनहानि ।
३. कृतिका में : रोग, शोक ।
४. रोहिणी में : चंद्र जैसा उज्जवल भाग्य ।
५. मृगशीर्ष में : लाभ, अपने परिवार सहित राज्यमान्यता ।
६. आर्द्रा में : राज्यपीडा, अर्थहानि ।
७. पुनर्वसु में : प्रजा की वृद्धि हो, कार्य चिरकाल टिके ।
८. पुष्य में : सुख भोगनेवाला और स्त्रियों को प्रिय बने ।

९. आश्लेषा : विनाश ।
१०. मघा में : अत्यंत भाग्यवान, सदा धनी और सुखी हो ।
११. पूर्वा फाल्गुनी : विद्या का पारगामी बने ।
१२. उत्तरा फाल्गुनी : दातार बने, (वेद) विद्या से युक्त बने ।
१३. हस्त में : विद्या, लाभ और बुद्धि ।
१४. चित्रा में : सुंदर ज्ञान प्राप्ति, लोकप्रियता प्राप्त हो, विद्वान बने ।
१५. स्वाति में : मृत्यु के वश हो तथा, बलहानि हो ।
१६. विशाखा में : क्षय प्राप्त करे, वध हो, बंधन हो ।

१७. अनुराधा में : सूर्यसमान तेजस्वी बने, शुभ हो, प्रिय हो ।
१८. ज्येष्ठ में : ज्येष्ठ की हानि तथा धनहानि हो ।
१९. मूल में : महाबुद्धिवान, प्राज्ञ और प्रचुर संततिवाला बने ।
२०. पूर्वाषाढा : विद्या का पारगामी बने ।
२१. उत्तराषाढ़ा : दातार बने, (वेद) विद्या से युक्त बने ।
२२. श्रवण में : हीनतायुक्त बने, धननाश हो ।
२३. धनिष्ठा में : धनाढ्य बने, युवति प्रिय बने, विद्वान बने ।
२४. शतभिषा : सत्यवादी बने, धनधान्य से प्रचुर रहे ।

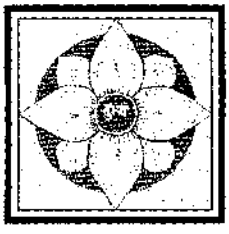

२५. पूर्वा भाद्रपदा : विद्या का पारगामी बने ।
२६. उत्तरा भाद्रपदा : दातार बने, (वेद) विद्या से युक्त बने ।
२७. रेवती में : दीर्घायु तथा धनधान्य युक्त बने ।

इस प्रकार नक्षत्रों के फल का भी विज्ञजन विचार करें ।
इसी तरह लग्न के फल का भी–यहाँ संकेत करने में आया है :

● मंत्रारम्भ का लग्न अनुसार फल

१. मेष : दुःख तथा पीड़ा
२. वृषभ : रोग
३. मिथुन : दीनता
४. कर्क : दीनता
५. सिंह : कविकुल में प्रसिद्धि
६. कन्या : सफलता
७. तुला : सुखोपभोग
८. वृश्चिक : नाश
९. धन : धनाढ्य पन
१०. मकर : श्रेय प्राप्ति
११ कुंभ : निर्धनता
१२. मीन : षट्कर्म में अभिरक्तता (सफलता) तथा धनी और वक्ता बने

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

इन सारे ही विषयों का ध्यान रखना यह अत्यंत ही अनुभव और पश्रिम की अपेक्षा रखता है अतः सामान्य गृहस्थ को तो गुरूवाक्य से ही आगे बढ़ना है ।

● आराधना की सूचना रूप २८ मुद्दे

आचार्य प्रवर हरिभद्रसूरिजी ने भक्तामर की विशेष आराधना हेतु शुभयोगों का निदर्शन किया है । साथ में निम्नानुसार सूचन किये हैं :–

१. आदिनाथ भगवान का जिनबिम्ब सामने रखें ।
२. यह जिनबिम्ब सप्तधातु, चांदी, सुवर्ण का अथवा अन्य किसी उत्तम प्रकार के द्रव्य का होना चाहिये ।
३. इस प्रतिमा को अष्टप्रकारी पूजा करके स्थापित करें ।
४. आराधक अपना देह पवित्र करके चंदन का विलेपन करें ।
५. पवित्र वस्त्र पहनें ।
६. एकासन करें ।
७. ब्रह्मचर्य का पालन करें ।
८. सदैव स्मरण करें ।

आगे मार्गदर्शन करते हुए वे बताते हैं कि...

इसी विधि से ऋद्धि-मंत्र-सहित सवालाख स्मरण करें, जिस से सिद्धि प्राप्ति होती है ।

इस के उपरान्त इसी टीका के आगे के भाग में भक्तामर की गाथा १ से २२ तक का विधि निम्नानुसार दर्शाया जाता है, जो यहाँ शब्दशः प्रस्तुत किया जाता है :–

१. आराधना का स्थान एकांत युक्त अपनायें ।
२. आराधना स्थान को भूमि पर नहीं पड़े हुए गाय के गोवर से कुमकुम मिलाकर पोते ।
३. देहशुद्धि करें ।
४. पीले वस्त्र पहने ।
५. उत्तर दिशा में सिंहासन पर चक्रेश्वरी की मूर्ति की स्थापना करें ।
६. पंचामृत से भरा हुआ कुम्भ स्थापित करें । कुम्भ पर श्रीफल रखें ।
७. चार लोकपाल की स्थापना करें ।
८. घी का दीपक प्रज्जवलित करें ।
९. नवरंगी अथवा दशांग धूप प्रगटाये ।
१०. अक्षत का स्वस्तिक करें ।
११. स्वस्तिक पर सुपारी रखें ।
१२. पंचामृत के कुम्भ में रजत-द्रव्य (चांदी के सिक्के) छोड़े-अंदर डालें ।
१३. पंचवर्ण के १०८ पुष्पों की माला बनाकर कुम्भ के कंठाग्र भाग में पहनायें ।
१४. पंचामृत से चक्रेश्वरी का प्रक्षाल करें ।
१५. अष्टगंध से चक्रेश्वरी की पूजा करें ।
१६. बाद में चक्रेश्वरी की अष्टप्रकारी पूजा करें ।
१७. लोकपाल को बलि-बाकळा, फल-नैवेद्य-पुष्प चढ़ायें ।
१८. रवि-पुष्य में तैयार किया हुआ आम्रवृक्ष के लकड़े का पाटला अथवा चांदी का पतरा तैयार रखें ।
१९. इस पाटले अथवा रजत-पट पर यंत्र का आलेखन करें ।
२०. यंत्र की भी फल-नैवेद्य से पूजा करें ।
२१. यंत्र की आरती करें ।
२२. आराधक अष्टगंध से भाल पर तिलक करें ।
२३. उत्तरदिशा में मुख रखें । पीले आसन पर बैठें ।
२४. पीली माला से सर्वप्रथम काव्य के १२००० जाप करें ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

२५. बाद में ऋद्धि के १२००० जाप करें ।

२६. उस के बाद मंत्र के १२००० बार जाप करें ।

२७. इस प्रकार जाप करने से मंत्र (गाथा) सिद्ध होंगे ।

२८. मंत्र सिद्ध होने के पश्चात् पंचांग विधि में दर्शित संख्यानुसार जाप करें ।

उदाहरणार्थ, अंतिम गाथा की विधि में बताया गया है कि १०८ बार जाप करने से लक्ष्मी की प्राप्ति होती है, अतः अंतिम गाथा के काव्य-ऋद्धि-मंत्र नित्य १०८ बार गिनें ऐसा अर्थ समझें ।

इसी गाथा के कल्प में ऐसा भी बतलाया गया है कि, 'काव्य-ऋद्धि-मंत्र का साड़े बारह हज़ार अथवा पूरा एक जाप छ महीने में संपूर्ण कर के मंत्र सिद्ध करें ।'

इस से समझा जाता है कि १२,५०० यह मंत्र सिद्ध करने हेतु जधन्य संख्या है और उत्कृष्ट संख्या सवालाख की है और रोज की जाप संख्या १०८ की है ।

दोनों ही आराधना के कल्पों को साथ में सोचने से आराधक को अत्यंत ही सुंदर मार्गदर्शन मिल सकता है ।

● २८ मुद्दों का विहंगावलोकन और पृथक्करण

हम ऊपर के २८ मुद्दों का पुनः विहंगावलोकन करें । लक्ष्य में रखें कि ये दोनों ही कल्प विशेष आराधना के लिये हैं और विशेष सत्त्ववाले आराधकों के लिये हैं ।

१. आराधना का स्थान एकांत सूचित किया गया है वह खास ध्यान देने योग्य है । जिन्हें ऐसी विशेष आराधना करनी हो उन्हें सातिशायी तीर्थों जहाँ जल का समूह प्रचूर मात्रा में हो ऐसे रमणीय स्थान में अपनी आराधना का स्थान एकांत में रखें । अपनी दैनिक आवश्यकताओं की सुलभता हो उसका भी ख्याल रखें ।

२. आराधना के स्थान को पोतने का महत्त्व बतलाया गया है वह ध्यान में रखने योग्य है । गाय के गोबर की एक विशिष्ट प्रतिकारक शक्ति आज विज्ञान ने भी स्वीकार की है । और समस्त कल्प के अनुसंधान से प्रतीत होता है कि जब लगभग (प्रायः) सवालाख जाप ६ माह में पूर्ण करने हो तब रोज के लगभग ६५० जाप तो होने ही चाहिये । परंतु १२,५०० का सारा अनुष्ठान करना हो तो भी रोज के १२५० के हिसाब से १० दिन का अनुष्ठान तो करना ही पड़े ।

किसी की शक्ति विशेष हो तो तीन दिन में पूर्ण कर सकते हैं । परन्तु सामान्य आराधक के लिये तो १० दिन ही उत्तम समय कहा जायेगा । अतः आराधक को अपना स्थान पोताने का तथा स्वच्छ रखनेका व्यवस्था कर देना चाहिए ।

३. आराधक को देह-विशुद्धि के लिए कहा गया है और ऐसा बतलाया गया है कि आराधक चंदन का विलेपन करें । उस में देह को शीतल और सुगंधित रखने का हेतु हो सकता है । आराधक सारा वातावरण, देह एवं सामग्री सब कुछ सुगंधमय रखने का ख्याल रखें । आराधना स्थान के ईर्द-गीर्द भी दुर्गन्ध न हो उसका ख्याल रखें । शास्त्रों में ऐसा भी विधान है कि मानव की दुर्गन्ध बहुत योजन तक आकाश में फैलती है इसलिये मानवलोक में इस काल में देवों का आगमन नहीं होता है । दिव्यता के एवं सुगन्ध के सम्बन्ध को समझने के लिये इतनी बात पर्याप्त है ।

४. 'पीले वस्त्र पहनना' यह सूचना लक्ष्य में रखने योग्य है । लक्ष्मी की साधना के लिये इन वस्त्रों का खास आग्रह रखा जाता है । अपने वस्त्रों के साथ आराधना खंड में भी पीत वर्ण हो, पीतवर्ण के विशाल कपड़े (दरी इत्यादि) बिछाये हों तो आराधना में अधिक सहायक बनता है ।

५. इस पांचवे मुद्दे और २३ वे मुद्दे को साथ में सोचने से दीखता है कि चक्रेश्वरी के प्रतिमाजी दक्षिण सन्मुख स्थापित करें जिससे आराधक का मुख उत्तर सन्मुख रह सके ।

६. पंचामृत से भरा हुआ घट (कुम्भ) १० दिन तक रखना सम्भव दिखाई नहीं देता है अतः घट नित्य भरना और खाली करना योग्य प्रतीत होता है । अथवा केवल शुद्ध जल का ही घट भरना पड़े और उस में भी जीवोत्पत्ति न हो इस लिये चन्दन के तेल का उपयोग सप्रमाणरूप में करना रहा ।

७. लोकपालों की स्थापना की बात अत्यंत ही महत्त्व की होनी चाहिये । दीक्षा, पदवी, आदि प्रसंगों में की जाती 'नंदी' की क्रिया में जो महिमावंत स्तवन बोला जाता है उसमें भी सोम-यम-वरूण-वेसमण, वासव आदि लोकपाल का उल्लेख किया है । एवम्

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

दीक्षादि अनुष्ठान उन के समक्ष, उनकी साक्षी से किये जाते हो वैसा भाव प्रस्तुत किया गया है । चारों दिशाओं को उद्देश कर यह स्थापना करनी है ऐसा समझना ।

ऐसी स्थापना महदंश में श्रीफल से ही करनी होती है, परन्तु सोम की स्थापना पूर्व दिशा में और वेसमण अर्थात् वैश्रमण कुवेर की उत्तर दिशा में स्थापना करें ।

सोम, यम, वरूण और कुबेर ये चार जैनशास्त्रों की मान्यता अनुसार के लोकपाल हैं । श्री भगवतीसूत्र के तीसरे शतक के सातवे उद्देशक में कहा है कि–'रायगिहे नगर जाव पज्जुवासमाणे एवं वयासी सक्कस्स णं भन्ते ! देविंदस्स देवरण्णो कति लोगपाला पण्णत्ता ?–राजगृही नगरी में पर्युपासना करते (श्री गौतम) इस प्रकार बोले कि 'हे गोयमा ! चतारि लोगपाल पन्नता, ते जहा सोम, जम, वरूण, वेसमण'–भगवान ने कहा कि 'हे गौतम ! चार लोकपाल कहे गये हैं : सोम, यम, वरूण और वैश्रवण (कुबेर)' । (प्रतिष्ठा समय इन लोकपालों की द्वारपालों के रूप में स्थापना की जाती है । उसमें सोम के हाथ में धर्म (मनुष्य) यम के हाथ में दंड, वरूण के हाथ में पाश और कुबेर के हाथ में गदा होती है)

'ये चार लोकपाल अनुक्रम से संध्याप्रभ, वरशिष्ट, स्वयंजल और वल्गु नामके विशिष्ट विमानों में रहते हैं ।

सोम की आज्ञा में अंगारक, विकालिक, लोहिताक्ष, शनैश्वर, चंद्र, सूर्य, शुक्र, बुध, बृहस्पति और राहु इत्यादि देव रहे हुए हैं । यम की आज्ञा में यमकायिक, यमदेवकायिक, प्रेतकायिक, प्रेतदेवकायिक, असुरकुमार, असुरकुमारि, कंदर्पो, नरकपालों और आभियोगिक देव रहे हुए हैं । वरूण की आज्ञा में वरूणकायिक, वरूणदेव-कायिक, नागकुमार, नागकुमारियाँ, उदधिकुमार, उदधिकुमारियाँ, स्तनितकुमार, स्तनितकुमारियाँ और अन्य देव रहे हुए हैं । एवं वैश्रवण की आज्ञा में वैश्रवणकायिक, वैश्रवणदेवकायिक, सुवर्णकुमार, सुवर्ण-कुमारियाँ, द्वीपकुमार, द्वीपकुमारियाँ, दिक्कुमार, दिक्कुमारियाँ, वाणव्यंतर, वाणव्यतरियाँ और दूसरे देव भी रहे हुए हैं ।

'निर्वाणकलिका में बताये अनुसार इन देवों को बिम्ब प्रतिष्ठा के समय प्रथम प्राकार में द्वारपाल के रूप में स्थापित किये जाते हैं ।''

(प्रतिक्रमणसूत्र-प्रबोध टीका भाग-३ पृ. ६१४)

८. घी का दीपक आराधना के दिनों दौरान अखंड रखना युक्ति-युक्त दीखाई देता है । उसकी बाती विशेष ही होती हैं ये सब उत्तम विधिकारों के पास से समझ लेना चाहिये ।

९. जाप के दौरान धूप चलता रहे उस का ख्याल रखना चाहिये । दैवी तत्त्व की जागृति हेतु धूप अनिवार्य अंग है ।

१०. ऐसी महान आराधना के समय पूर्व से तैयार किये हुए अखंड अक्षत हो तो अच्छा ।

११. आराधना तथा साधना में सुपारी का अत्यंत ही महत्त्व है अतः नाम से उल्लेखित द्रव्यों के लिए कभी विकल्प न खोजें । सुपारी से ही कार्य करें ।

१२. पंचामृत के घड़े में रजत-द्रव्य (चांदी-सिक्के) घड़े भरते समय ही पधरा दें (रख दें) विज्ञान के छात्र जानते हैं कि विद्युत् प्रवाह की सुंदर वाहकता सुवर्ण में होती है और उस कुछ ही कम वाहकता चांदी में है, इसलिये ऋषभदेव भगवान की एवं चक्रेश्वरी की दोनों की यदि चांदी की प्रतिमा हो तो अत्यंत ही उत्तम कहा जायेगा । इस प्रतिमा का प्रमाण ११'', ९'' या ७'' या ५'' तक हो तो अच्छा ।

भक्तामर आदीश्वर रूप में चार प्रातिहार्यवाली एक चांदी की और पंचधातु की सुंदर प्रतिमा तैयार करने में आई है । जिसकी तस्वीरें इस ग्रंथ में हैं । पू. गुरूदेव की निश्रा में सफल बन गये छ'री पालित संघ के दौरान योगानुयोग से आदीश्वर भगवान के एक सुंदर प्राचीन, पंचतीर्थ जैसे प्रतिमाजी प्राप्त हो गये थे और इस प्रतिमाजी का अद्‌भुत प्रभाव संघयात्रा के दौरान देखा गया था ।

१३. पंचवर्ण के पुष्पों का अवश्य ख्याल करें । सत्तरभेदी पूजाओं में भी पंचवर्ण के फूलों की माला की बात आती है । पुष्प मानसिक भावना के प्रबलतम वाहक हैं । जैसे पुष्प सूर्य से पोषण प्राप्त करते हैं, सूर्य के प्रकाश की और सदा ही जागृत होते हैं, वैसे पुष्पों पर वासित हुई मनोभावना भी हजारों करोडों मील दूर पहुँचने का सामर्थ्य रखती होगी यह भली भाँती समझ में आये ऐसी बात है ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

१४. उपर्युक्त दोनों कल्पों का संदोहन करने पर भगवान आदिनाथ एवं माताजी चक्रेश्वरी दोनों ही की प्रतिमा आराधक को स्थापित करनी चाहिये वैसा फलित होता है । वैसा योग्य प्रतीत होता है । फिर भी वैसी अनुकूलता न हो सके तो कल्प अनुसार केवल चक्रेश्वरी माता की प्रतिमा पधराने (प्रस्थापित करने) का भी ख्याल रखें । कल्पकारों एवं भक्तामर-सम्बन्धित चमत्कार कथाओं से तो चक्रेश्वरी देवी इस स्तोत्र की महान् अधिष्ठायिका है यह बात सिद्ध होती है ।

१५. अष्टगंध के रूप में इन द्रव्यों के नाम भी प्रसिद्ध हैं : चंदन, अगरू, देवदार, कोलिंजन, कुसुम, शैलज, जटामांसी, गोरोचन इन द्रव्यों से पूजा करने का एवं चक्रेश्वरी माता की अष्टप्रकारी पूजा का भी ख्याल करें ।

१६. चक्रेश्वरी देवी के विशेष पूजन अथवा सामग्री उल्लेख उपलब्ध नहीं हैं इसलिये सुंदर फल, नैवेद्य आदि से ही अष्टप्रकारी पूजा करें ।

१७. लोकपाल की भी पांच की गिनती है । सोम-यम-वरूण-वेसमण (वासव), परन्तु चार की गिनती से भी चल सके वैसा दीखता है । उनकी भी फल-नैवेद्यादिक से सुंदर पूजा करनी चाहिये ।

१८+१९. आम (आम्रवृक्ष की लकडी) का पाटला (पाटली) लोहे की मेख बिना का । यदि ऐसा पाटला नहीं मिले तो इस के बदले भोजपत्र में भी यंत्र लिखा जा सकता है । अष्टगंध से चाँदी के पतरे पर लिखा हुआ यंत्र बहुत अधिक समय रहने का संभव दीखता नहीं है, जिससे आम्रवृक्ष की पाटली पर यंत्र लिखवायें, परंतु आम्रवृक्ष की यह पाटली 'रवि-पुष्य' नक्षत्र में ही बनवायी हुई चाहिये ।

२०. मूल में स्पष्ट है ।

२१. यंत्र को उद्देश कर फल नैवेद्य इत्यादि चढ़ाने से एवं उस की आरती उतारने से एक विशिष्ट भावना निर्मित होती है, यंत्र प्राणवान बनता है ।

२२. इस विधान के अनुसार आराधक को अष्टगंध से ही तिलक करना चाहिये और आज्ञाचक्र में जागृति उत्पन्न करने का प्रयत्न करना चाहिये ।

२३. पीली माला सुत की भी चल सकती है । फिरभी पीले केरवे की माला बहुत ही उत्तम कही जायगी । अभी नये केरवे नहीं मिलने के कारण किसीने उपयोग की हुई मालाएँ आ जाने का सम्भव होने से अत्यंत सावधान रहें, खास करके ओस्ट्रेलिया में केरबा की माला अच्छी मिलती है । वहाँ भी लोग गरमी से बचने इस माला को पहनकर अपनी रक्षा करते रहते हैं । माला न हो और ध्यान अच्छी तरह रख सकें तो अंगुलि के पौरे पर भी जाप गिन सकते हैं । इस जाप की संख्या पूरी करने के लिये प्रातः-मध्याह्न-संध्या तीनों समय का आयोजन करें । जाप के दौरान मौन ही रहें तो अच्छा । और जाप के समय बिना भी ध्यान में रहा करें । यदि यह भी सम्भव नहीं हों तो मंत्र और आराधना के, भक्तामर की महिमा बतानेवाले एवं आदीश्वर भगवान तथा चक्रेश्वरी के महात्म्य दीखानेवाले स्तोत्र-स्तवन पुस्तकों के ही पठन या मनन में रहें । आराधना करने वाले में भावों का प्रवाह सतत बहता ही रहना चाहिये । यदि यह सब सम्भव हो तो ऐसी आराधना विधि अवश्य सफल होगी ।

२४+२५+२६. पढ़ने से स्पष्ट हो जाते है । विवेचन की आवशक्यता नहीं है ।

२७ फल श्रुति है ।

२८ २८ वा मुद्दा जाप संख्या पर आधारित होने से दैनिक जाप कितना करना वह अलग-अलग विधि से समझना पर १०८ जाप तो अवश्य करना आगे भी वही दिखाया है ।

श्री साराभाई नवाब वाले 'नवस्मरण' के ग्रंथ में ४४ और ४ मिलकर ४८ श्लोकों की पंचांग विधि प्रस्तुत की गई है ।

पंचांग विधि अर्थात् भक्तामर के प्रत्यक्ष श्लोक सम्बन्धित १) ऋद्धि २) श्लोक सम्बन्धित मंत्र ३) यंत्र ४) उसी मंत्र द्वारा इष्ट की सिद्ध करने की विधि और ५) तंत्र-उस गाथा के सन्दर्भ को लक्ष्य कर बनाया गया है वह तंत्र । पूर्वाचार्यों ने गाथाओं के साथ उन उन यंत्रों को किस प्रकार जोड़े यह आज भी संशोधन का ही विषय है । जिज्ञासुओं के लिये तो यह सारा ही साहित्य संशोधन साहित्य और प्रयोग-साहित्य है । तंत्र की कुछ विधियाँ शास्त्र के रूप में बतायी गई होने पर भी वे कभी भी करने योग्य नहीं है ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● दारिद्र्यनाशक अंगूठी

भक्तामरकी गाथा आधारित विशेष आराधना में दारिद्रनाशक अंगूठी का कल्प भी उल्लेखनीय है

मंत्र :- दारिद्रनाशक अंगूठी का कल्प

तार, ताम्र सुवर्ण च इंद्र अर्क षोडशमी ।
पुष्यार्के धटिता मुद्रा, दृढ दारिद्रयनाशिनी ॥

एक रती सुवर्ण, बारह रती चांदी, सोलह रती तांवा-इन सभी को एकत्रित करने से २९ (उनतीस) रती होती है । उसकी अंगूठी रविवार को पुष्य नक्षत्र का योग आये, तब बनवा लेना चाहिए । बाद में पंचामृत से प्रक्षाल करना चाहिए । बाद में एकाग्र होकर भक्तामर की प्रथम गाथा का एक सौ आठ वार जाप करना चाहिए । दाहिने हाथ की तर्जनी (सबसे वड़ी) अंगुली में श्रद्धा से धारण करना चाहिए । भोजन करते समय बायें हाथ को तर्जन में पहन लेना । भोजन के वाद पुनः दाहिने हाथ में धारण कर लेना । इस से दारिद्रय दोष दूर होता है । लक्ष्मी की वृद्धि होती है ।

(साराभाई नवाब संपादित महा प्रभाविक नवस्मरण पृ. ४१२)

रविपुष्य में तैयार हुई इस अंगुठी को 'दृढ़ दारिद्र्यनाशिनी' कही गई है यह ध्यान में लेने योग्य है । फिर नित्य १०८ वार प्रथम गाथा गिनने का और सम्बन्धित मंत्र 'ॐ ह्रीं ह्रीं श्रीं क्लीं ब्लूं ह्रीँ नमः' का भी दीखाये अनुसार एक लाख जाप पूर्ण करना चाहिए ।

● बुद्धि प्राप्ति कल्प

दूसरा भी एक सुंदर अनुष्ठान बुद्धि प्राप्ति तथा विद्यावृद्धि के लिए है ।

१) जिस के कल्प में बताया गया है कि इस चौदवीं गाथा के काव्य का, ऋद्धि का एवं मंत्र का स्मरण करने से
२) यंत्र को मस्तक पर, भुजा पर अथवा हृदय पर धारण करने से सरस्वती प्रसन्न होती है । फिर-

a पवित्र होकर, श्वेत वस्त्र पहनकर, श्वेत जपमाला से तीनों समय १०८ वार (काव्य, ऋद्धि और मंत्र का) जाप करके-
b दीप, धूप, घी, गुग्गल, कस्तूर, केसर, कपूर, सुखड पुष्पांजलि, अगर, शिलारस, इत्यादि की घी-मिश्रित गुटिका १०८ बनाकर नित्य होम करें ।
C और तीनों काल सरस्वती देवी की मूर्ति की सुगन्धी द्रव्य से पूजा करने से-

महामूर्ख भी विद्वान् बनता है । सम्पूर्ण विद्या, गुण तथा लक्ष्मी की वृद्धि प्राप्त करता है ।

प्रस्तुत कल्प का अनुसंधान करते हुए ऐसा प्रतीत होता है कि नित्य होम करना इस का तात्पर्य सवा लाख जाप पूर्ण हो तब तक (१०८) एक सौ आठ गुटिका के होम को विधि समझे । अर्थात् प्रतिदिन १००८ जाप करके करीव सौ दिन में अनुष्ठान पूर्ण करें । बाद में जब आवश्यक्ता हो तव १०८ जाप करके कार्य करें । उसके पश्चात् यंत्र को धारण करके २७ से १०८ बार तक जाप करने से अवश्य लाभ होगा । इसके साथ बताया गया तंत्र भी बुद्धि की वृद्धि के लिए औषधिरूप है । उसका भी प्रयोग लाभ प्रद होता है । के अर्थात् ''रवि-पुष्य'' योग हो तब विद्या, ब्रामी, शतावरी, शंखावली, अघाडों, जावंत्री, केरसी, मालकांकणी, चित्रक, अकलगरा और शक्कर-सभी समभाग लेकर प्रातःकाल १४ वासा अदरक के रस के साथ इक्कीस दिन खाने से बद्धि की वृद्धि होती है । (अदरक के रस के वदले सौंठ का पानी भी उपयोग किया जाता है ।)

● श्री हरिभद्रसूरि कल्प

इस कल्प के साथ आचार्य हरिभद्रसूरि कृत यंत्रो की आराधना का दूसरा विधि भी लिखा है । यहाँ इस ग्रंथ में दिये गये अलग अलग यंत्र आचार्य हरिभद्रसूरि कृत यंत्र नहीं है इसलिये हरिभद्रसूरिकृत सारे यंत्र परिशिष्ट रूप में एक साथ दिये गये है ।

आ. हरिभद्रसूरि के ये यंत्र
१) शुभ द्रव्य से
२) शुभ योग में भोज पत्र पर लिखकर
३) चांदी के तावीज में रखना

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

उस तावीज को पंचामृत से प्रक्षाल कर कंठ में धारण करने से बुद्धि की वृद्धि होती है ।

१) इस यंत्र को चांदी के पतर पर अष्टगंध से निरंतर लिखना ।
२) दीप-धूप-नैवेध फल से पूजा करना ।
३) श्वेत चमेली के पुष्प सदा चढायें ।

यह विधियाँ तो स्पष्ट ही है । शुभयोग, तिथि, वार इत्यादि भक्तामर के पाठ में बतलाये हैं वें भी चल सकते है । उस के अलावा सिद्धि योग, अमृतसिद्धियोग, जैसे योगों का ग्रहण पंचांग में देखकर किया जा सकता है ।

भोजपत्र में आलेखन हेतु अष्टगंध को शुभ द्रव्य गिना जा सकता है । अनार (दाडिम) के वृक्ष की टहनी (कलम) से मंत्र बहुत ही अच्छी तरह लिखा जा सकता है । फिर भी वैसे अनुभवी लोगों के पास बैठकर लिखा जा सकता है । तावीज में रखने के बाद उसे बंद करने की विधि में थोडी-सी सावधानी से करना अन्यथा पंचामृत से प्रक्षाल करने आशातना का संभव है ।

दुसरे विभाग में निरंतर चांदी के पट (पतरे) पर यंत्र लिखने का कहा है, वह भी छह माह के लिये समझना चाहिए और इसी बीच काव्य-ऋद्धि-मंत्र का जाप चालु रखना चाहिए । सवा लाख की निश्चित संख्या कर सके तो अति ही उत्तम होगा । (आराधना-स्थान इत्यादि के लिये आगे कहे गये कल्प के अनुसार ही करें) ।

एकासन (आखिर बन ही न सके तो रात्रि भोजन एवं अभक्ष्य त्याग तो अवश्य करे).. छ माह दौरान कभी तो तीन एकासन करके (१२५०) बारह सौ पचास जाप कर लेने चाहिए । जाप के दौरान प्रभुपूजा, जीवदया के कर्त्तव्य, सुपात्रदान, साधुसेवा, ज्ञानपूजन, गुरूपूजन आदि सत्कार्य करने चाहिये । खास तो इस समय के बीच किसी के साथ तीव्र भाव से वैर-विरोध या झगडा न हो जायें उसका ध्यान रखें । जीव मात्र के साथ मैत्रीभाव पुष्ट करते चलें ।

लक्ष्मी प्राप्ति हेतु एक अन्य भी सुंदर कल्प का मार्गदर्शन

भक्तामर की २६वीं गाथा अतीव प्रमोदजनक है । इसका प्रार्थना का भाव हृदय की भावनाओं को उभार दे हिलोर चढायें ऐसा है । "तुभ्यं नमः तुभ्यं नमः" बोलते हुए भक्ति मानों विवेचन में से वचन में और वचन में से निर्वचन में जाकर शांति में लीन हो जाती प्रतीत होती है । इस गाथा का मंत्र तो पू.आ. गुणाकरसूरिजी की वृत्ति में है, परन्तु उसका आम्नाय नवस्मरण के ग्रंथ में की किसी अन्य टीका से लिया गया हो ऐसा सम्भव है । गुणाकर सूरिजी की टीकामें तो लिखा है-

"सुरभि सद्यस्क पीतपुष्पैः लक्षजापात् सिद्धः ।"

अर्थात् सुगंधियुक्त एक लाख पुष्पो से जाप करने से मंत्र सिद्ध होता है ।

"ॐ श्रीँ ह्रीँ कलीँ महालक्ष्म्यै नमः ।"

-यह महामंत्र है ।

● विधि

१) पंचम नक्षत्र (मृगशीष) और गुरूवार जिस दिन हो उस दिन जाप प्रारंभ करें । २) जाप प्रारंभ करने से पूर्व जिस घर में अथवा जिस स्थान पर जाप करते हो उस जगह की दीवारों को चुना पोतवायें । ३) दाहिनी ओर लक्ष्मीदेवी की मूर्ति की स्थापना करें । लक्ष्मीदेवी की मूर्ति के स्वरूप के लिये दीखाई गई ९ बातें इस प्रकार है । (A) चार हाथ (B) पीला सुंदर वर्ण (C) शरीर के दोनों हाथ पर जिससे पानी टपकता हो वैसे कमल के फूल । (D) देवी के तीसरे बायें-हाथ में पानी भरा हुआ जलपात्र-कळश- जो उपर श्रीफल आदि से अलंकृत हो । (E) चौथे नीचे के दाहिने हाथ में अंकुश-इस प्रकार के चार हाथ । (F) दाहिनी और बायीं ओर मूल ग्रंथ में पीले वर्ण के लिये "जरद" शब्द प्रयुक्त है हाथी का रूप (G) प्रत्येक हाथी सूंढ में एक एक चामर लिये हुए (H) देवी की आरती करते हो वैसी देवी की सुंदर मूर्ति हँसते वदन वाली (I) पीले वस्त्र को जिसने ओढा है वैसी लक्ष्मीदेवी की मूर्ति - ४) ऐसी मूर्ति की जमीन से एक हाथ में ऊंचे स्थापना करें । ५) उस मूर्ति के आगे एक अग्निकुंड करें । ६) उस अग्निकुंड के निकट एक कम्बल या कटासणा बिछाकर बैठें । ७) स्नान करके- ८) पवित्र बनकर के- ९) गुरू की आज्ञा लेकर- १०) गुरू को रजत-द्रव्य अर्थात् चांदी की चौअनी रूपया आदि अपनी इच्छा और शक्ति के अनुसार जो भी हो वह देकर अर्थात् विधिवत् गुरू पूजन करके । ११) हाथ में केरवा की जपमाला रखे । (मूल में यहाँ "कपूर" शब्द प्रयुक्त किया गया है) । १२) प्रतिदिन १०८ जाप

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

करें । १३) १.००,००० एक लाख जाप पूर्ण करें । १४) पुनः उतने ही सोनचंपा के पुष्प से जाप जपकर उठते समय सारे पुष्पों को अग्नि में होम करें । १५) जपते जपते छ महीने में जाप संपूर्ण करें । १६) जब तक इस मंत्र का जाप संपूर्ण न हो तब तक स्त्रीसंग न करें-ब्रह्मचर्य पालन करें । १७) अल्प भोजन करें । १८) अल्प निंद्रा-अल्प क्रोध करें (अर्थात् क्रोध अल्प कर दें ।) १९) इस विधि से मंत्र की साधना करने से लक्ष्मीदेवी प्रसन्न होकर साक्षात् दर्शन देकर वरदान देती है ।

आगम-शास्त्र में भी लक्ष्मी का मंत्र इस प्रकार ही बताया है ।

"आदौ प्रणवः ततः श्रीं च, ह्रीं क्लीं कामाक्षरं ततः ।
महालक्ष्यै नम" श्रांते, मंत्रो लक्ष्म्या दशाक्षरः ॥
यह कल्प हमें अनुभुत है ।

उपर नं.१० निर्दिष्ट किये अनुसार गुरू को रजतद्रव्य देने का लिखा है वहाँ गुरूपूजा करें । यदि गुरू महाराज का योग न हो तो गौतमस्वामी जी की अथवा धर्मदाता एवं मंत्रदाता गुरू का वासक्षेप आदि से गुरूपूजन करें । और सोनपुष्प का होम नहीं करते हुए पुनः उतना जाप कर लें ।

गुरूवार और मृगशीर्ष नक्षत्र को इस विधान और मंत्र के जाप हेतु उत्तम माना गया होने पर भी पंचांगो में इस योग को मृत्युयोग के रूप में माना जाता है, फिर भी इस आराधना के लिये इसी योग को उत्तम मानना चाहिये ।

इसी प्रकार की लक्ष्मी प्राप्ति के लिए श्री भक्तामर स्तोत्र की ४४वीं गाथा का एक सुंदर कल्प है । उसमें भी इस के जैसी ही आराधना विधि है । 'महाप्रभाविक नवस्मरण' (श्री साराभाइ नवाब संपादित वि.सं. १९९५ की आवृत्ति) के पृ.४५९ पर इस का निम्नानुसार सुंदर वर्णन है :-

"यह ४४वाँ काव्य-ऋद्धि-मंत्र का स्मरण करने से और यंत्र को पास में रखने से लक्ष्मी की प्राप्ति होती है । और इस मंत्र का नित्य पूजन करने से एवं भक्तामर स्तोत्र का संपूर्ण पाठ करने से अष्टसिद्धि और नवनिधि की प्राप्ति होती है ।... पवित्र होकर पीले वस्त्र धारण कर, उत्तर दिशा में पंचामृत कळश, चक्रेश्वरी देवी की सिंहासन पर स्थापना कर के पूर्व की विधि अनुसार सर्व सामग्री एकत्रित कर के अष्टप्रकार से चक्रेश्वरी का पूजन आरती तक सब कुछ करके पीले पुष्प से पूजन करके अष्टगंध से चांदी के पतरे पर यंत्र की स्थापना करके, पीली जपमाला से इस काव्य, ऋद्धि और मंत्र का १२,५०० साडे बारह हजार अथवा पूरा एक लाख जाप छह महीने में संपूर्ण करके मंत्रसिद्ध करें । बाद में निरन्तर १०८ बार जाप करने से लक्ष्मी की प्राप्ति होती है ।

पाठांतर रूप में बतलाया गया है कि, "४१ दिन तक १०८ बार जाप जपने से और यंत्र पास रखने से मनोवांछित कार्य की सिद्धि होती है और जिसे अपने आधीन करना हो उसके नामका चिंतवन करने से वह अपने वश होता है ।"

इसी गाथा के तंत्र में बतलाया गया है कि, "पुष्यार्क (रवि-पुष्य) योग में सफेद आंक कि जिसकी सातवी गांठ जो गणेश आकार होती है उसे लाकर द्रव्य-धन- के अंदर (केश बोक्स के अंदर) रखने से अष्टसिद्धि नवनिधि की प्राप्ति होती है ।"

इस प्रकार आराधना की बहुत सी रीतियाँ, बहुत से प्रकार है, उनमें से किसी भी प्रकार से आराधना करके भक्तामर की आराधना की जा सकती है ।

● समूह पाठ का महत्त्व

आज भक्तामर का पाठ समूह में करने की प्रणाली बहुत ही प्रचलित हुई है । पूज्य गुरूदेव विक्रमसूर्गीश्वरजी म.सा. नित्य ऐसा पाठ करवाते थे । ऐसे समूह पाठ से सारे ही गाँव पर के कष्ट दूर होने के प्रत्यक्ष अनुभव हुए है । "कलौ संघे शक्तिः ।"- यह वाक्य ऐसी आराधना के लिए भी सत्य सिद्ध होता है ।... अवश्य ही ऐसे समूह-पाठ के आयोजन करने ही चाहिए । श्री भक्तामर के कतिपय अनुष्ठानो के पश्चात् "वृहद्शांति" बोलने का भी कल्पों में है । इसलिए अभी हम सूमह भक्तामर के बाद वृहद्शांति का पाठ भी अवश्य करते हैं । श्री भक्तामर का यह आराधना-पाठ जब संगीत के साथ चलता है तब कोई अनूठा आनन्द अनुभव होता है ।

श्री भक्तामर स्तोत्र की महिमा-कथाओं में बतलाया गया है कि पू.आ. हेमचंद्राचार्य महाराज के समय में कपर्दि नाम का एक श्रावक भक्तामर-स्तव का, वर्ण-मात्रा से शुद्ध और एकाग्र होकर वीणा के नाद के साथ पाठ करता था । इस प्रकार भक्तामर के गीत को संगीत साथ पाठ करना चाहिए ।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

कुछ लोग इस चिन्ता से संदिग्ध दिखाई देते है कि भक्तामर स्तोत्र किस समय गिने ? परन्तु पू. गुणाकर सूरि अपनी भक्तामर महिमा कथाओं में सातवीं कथा में स्पष्ट दिखाते है कि पू.हेमचन्द्राचार्य महाराज के पाटण निवासी श्रावक वणिक की पुत्री डाही नित्य पवित्र होकर त्रिकाल-तीनों ही संध्याओं में भक्तामर का पाठ करती थी। इस प्रकार श्री भक्तामर स्तोत्र त्रिकाल गिना जा सकता है और जो नियमित त्रिकाल गिनते हो उन्हें प्रातःमध्याह्न सायं कभी भी गिनने में आपत्ति नहीं है; परन्तु प्रातःकाल का समय इस स्तव हेतु भी उत्तम ही है यह ध्यान में रहें। इस लिए जिसे दिन में केवल एक ही बार **गिनने** की अनुकूलता हो उसे प्रातःकाल में ही यह स्तोत्र गिनने का आग्रह रखना चाहिए। अनुभवी आचार्य प्रातःकाल ४ से ६ (सूर्योदय) तक का समय उत्तमोत्तम गिनते है और फिर उसके बाद ६ से ९ तक का समय दूसरे स्थान पर गिनते है। इस प्रकार एक बार पाठ करने वाला प्रातः ९-० बजे पूर्व कर लें।

● पाठादि हेतु उच्चारण शुद्धि

आज के भौतिक विज्ञानने एक महान सिद्धांत की खोज की है। शक्ति परिवर्तन का सिद्धांत। विज्ञान के मत से एक शक्ति का दूसरी शक्ति में रूपांतरण होता ही है। ऊंचे पहाड पर बरसात का पानी एकत्रित करने में आता है। वहाँ उस पानी में स्थिति शक्ति मानी जाती है। इस पानी का जब प्रपात बहाया जाता है तब उस स्थिति-शक्ति का ''गति'' शक्ति में परिवर्तन हुआ माना जाता है। इसी गति-शक्ति से शक्तिमान लोहचुंबक की चारों ओर जब तार घूमता होता है तब उसका विद्युत-शक्तिमें परिवर्तन होता है। यही बिजली यही विद्युत-शक्ति अनेक प्रकार के कार्य सिद्ध करती है यह आज के जीवनव्यवहार की सर्वसाधारण बात बन गई है। शास्त्रों में तो परमाणु परिवर्तनवाद अत्यन्त ही प्रसिद्ध है। विज्ञान जिसे ''शक्ति'' कहता है उसे भी जैन शास्त्र में ''पुदगल'' कहा जा सकता है। इन पुद्गलों में भी शास्त्रोंने वैस्रसिक परिणाम माने है। परमाणुओ में भी वीर्य माना गया है। ये सारी बातें परमाणुशक्ति की बातें पुद्गलशक्ति की बात को ही पुष्टि करती है।

''शब्द'' भी शक्ति है और स्वयं पुद्गल होने से शक्ति के वाहक है वैसा भी मानना ही पडता है। अर्थात् शब्द या पद हमारी प्राणशक्ति के वाहक बनकर अंततोगत्वा उसके वाच्यार्थ अनुसार पदार्थ रूप में परिणमित होते है। अथवा उस वाच्यार्थ को साधक के पास आकृष्ट करते है। अतः शब्द के उच्चारण वाच्यार्थ में किसी भी प्रकार का विसंवाद खडा न करें इसलिए भी उच्चारण शुद्ध होना आवश्यक है।

हमारे यहाँ सूत्र अथवा स्तोत्र पढाये जाते है उसमें उच्चारण का ख्याल बहुत सी बार पढानेवाले को भी नहीं होता है। परिणामतः उच्चारण की अशुद्धि चली ही आती है। प्रत्येक शास्त्राभ्यासी को बहुत ही भली भाँति उच्चारण विज्ञान जान लेना चाहिए। यह स्थान-उच्चारण विज्ञान के पृथक्करण का नहीं है फिर भी थोडा ध्यान देना आवश्यक है। क, ख, ग, घ, ङ; मूलाक्षरों के इन प्रथम पांच अक्षरों को एक वर्ग कहा जाता है। इन सभी को ''कंठ्य'' व्यंजन कहा जाता है। इस लिए इन अक्षरों का उच्चारण सही करना हो तो गले (कंठ) से ही करना चाहिए। जिसका यह स्थान सही न हो उसके इन शब्दों के उच्चारण अच्छे हो ही नहीं सकते। और जिसे यह उच्चारण अच्छी तरह करने हो उसे उन्हें वायु का आघात कंठ में हो इस बात का ख्याल रखना चाहिए। यदि ऐसा हो तो शब्द के उच्चारण शुद्ध होने लगे। इतिहास में प्रसिद्ध है कि अपनी सौतेली माताने एक ही बिन्दु लेख में बढा दिया और महाराजा कुणाल को सारी जिंदगी अंध रहना पडा। ''चाचा अजमेर गये है'' उसके स्थान पर केवल एक ही मात्रा कम होने से ''चाचा आज मर गये है'' वाक्य बना।... अशुद्ध लेखन, अशुद्ध उच्चारण से ऐसे कितने ही गोटाले सर्जित होते ही रहते है इसलिए उच्चारण की शुद्धि अत्यन्त ही महत्त्व की है। उसमें भी ह्रस्व और दीर्घ इ कारका उ कार का उच्चारण कितने ही लोग एक-सा ही करते हैं। ''दिन'' शब्द में ह्रस्व ''इ'' है; अतः उसका अर्थ ''दिवस'' होगा, परन्तु यदि उसका उच्चारण ''दीन'' दीर्घ हो जाय तो अर्थ ''गरीब'' होता है।

''कुल'' शब्द में बताये अनुसार यदि ह्रस्व का उच्चारण हो तो उसका अर्थ ''कुल अथवा वंश'' ऐसा होता है, परन्तु यदि ''कूल'' दीर्घ उच्चारण हो तो उसका अर्थ ''नदी का तट'' हो जाता है। उसी प्रकार ''सुर'' शब्द ह्रस्व हो तो उसका अर्थ ''देव'' हो जाता है एवं ''सुर'' शब्द ह्रस्व हो तो उसका अर्थ ''देव'' होता है एवं ''सूर'' दीर्घ हो तो उसका अर्थ ''विद्वान्'' अथवा ''सूर्य'' ऐसा होगा। इसलिये हमें उच्चारण शुद्ध रखने ही चाहिए। इसके उपरान्त संयुक्ताक्षरों को भी ठीक से समझ लेने चाहिए। बहुत से लोगों को ''सहस्र'' शब्दके उच्चारण का ज्ञान नहीं है। वे ''सह'' के बाद ''त्'' और ''र'' का उच्चारण करके ''सहस्र'' बोलते है और लिखते हैं। भक्तामर के श्लोक में 'कंठगतां अजस्रं' आता है उस के स्थान पर 'अज' के पश्चात् 'स् त् र्' का उच्चारण कर के 'अजस्त्रं' बोलते हैं और लिखते हैं।

संस्कृत भाषा में 'स'–'श' और 'ष' इस प्रकार तीन सकार है। परन्तु उनके उच्चारणों में बहुत-से लोग भेद नहीं समझते है, जैसे सरस के 'स' दंत्य 'स' है, अर्थात् उस 'स' को बोलते समय जीभ दांत को स्पर्श करे तो ही 'स' का दंत्य उच्चारण हो पाये। शांतिनाथ के 'श' का तालव्य उच्चारण करने के लिये जीभ को तालु के ऊपर के हिस्से में लगानी पड़ती है। अर्थात् जीभ को तनिक गोल घुमानी पड़ती है, मोड़नी पड़ती है। जो लोग जीभ को मोड़ नहीं सकते हैं उनसे उच्चारण ठीक नहीं हो पाता है।

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

फिर कुछलोग अभी फैशनपूर्वक बोलने के मोह में 'दंत्य स' का उच्चारण भी 'तालव्य श' के रूप में करते हैं । (यथा. 'नमस्कार' के बदले 'नमश्कार' !) मूर्धन्य 'ष' का उच्चारण करनेवाले को ट, ठ, ड, ढ़, बोलते समय अपनी जीभ जहाँ लगती है उस स्थान की धारणा कर के जीभ को वहीं लगाने का प्रयत्न करना चाहिये... तभी ही 'ष' का उच्चारण ठीक होगा ।

इस के अतिरिक्त भी उच्चारण के समय योग्य पदविच्छेद का ख्याल रखना चाहिये । पुस्तक प्रकाशन करनेवालों को भी चाहिये कि बड़े बड़े समासों में शब्द कहाँ कहाँ अलग पड़ते हैं उस की सूचना शब्दों अलग अलग करके दें । प्रस्तुत ग्रंथ में उसी प्रकार से सूचना की है ।

'भक्तामर-प्रणत-मौलि-मणि-प्रभाणाम्'

इस प्रकार यदि शब्दों का अलग अलग उच्चारण हो तो शुद्ध कहा जायगा, परंतु यही पद 'भक्तामरप्रणतमौलिमणिप्रभाणाम्' इस प्रकार संयुक्त इकट्ठा लिखा गया हो या कोई 'भक्ता-मरप्रण-तमौ-लिमणिप्र-भाणाम्' इस प्रकार अलग बोले तो अशुद्ध उच्चारण है । मैं यहाँ तो संक्षिप्त प्रकरण में यह सारी चर्चा में विस्तार से नहीं कर सकता हूँ । परंतु शब्द-जोड और उच्चारण के लिये सावधानी-सजागता रखने की आवश्यकता है ।

आज हम लोगों में उच्चारण की जो सावधानी प्रकट हुई है उस के पीछे पू. गुरूदेव की भी कृपा है । वे केवल सूत्रों के ही नहीं, संस्कृत-प्राकृत के ही नहीं, गुजराती के भी उच्चारण शुद्ध हो इस बात के परम आग्रही थे । आखिर हमें शास्त्रकार की उस बात का ध्यान रखने का है कि 'वंजण-अत्थ-तदुभये' स्वर-व्यंजन का गलत उच्चार और अर्थ की भूल या उच्चारण और अर्थ दोनों ही गलत करना यह ज्ञान का अतिचार है । उस से ज्ञानावरणीय कर्म बंधते हैं । अंग्रेजी भाषा के विद्वान स्पेलिंग के लिये जो सावधानी रखते हैं वह अब हमारे यहाँ रही नहीं हैं । श्रमण संघ एक आदर्श संस्था है । ज्ञान-ध्यान की गहनता के लिये लोगों को जो श्रद्धा और आस्था है उसे टिकाये रखने के लिये जागृत रहने की आवश्यकता है । आराधक आत्माओं को ऐसी सावधानीपूर्वक अर्थात् आराध्य की प्रबल श्रद्धा रखकर; परम्परा से भी मोक्ष का लक्ष्य रखकर; प्रत्येक विधि की कल्प में दर्शाये गये मंत्र-तंत्र सहित आराधना करके, जीवन को प्रसन्नतामय बनाकर के परमानंद की प्राप्ति करने का पुरूषार्थ करना चाहिये ।

श्री भक्तामर की आराधना के विषय में इतनी चर्चा हुई । अब प्रश्न उठता है कि क्या इन सभी सूचना के पालन के साथ इस काल में भक्तामर स्तोत्र गिनने में आये तो चमत्कार होगा ? श्री भक्तामरस्तव के कल्पों में जो फल लिखा है वह फल मिल सकेगा ? इन सभी का प्रत्युत्तर विधेयात्मक ही है, 'हाँ' में ही है । अब तक भक्तामर स्तोत्र का जो महिमा चला आया है उसमें भी कारण इस स्तोत्र की चमत्कारिता ही है । मैंने इस विषय पर इस मुद्दे की चर्चा करने का 'रहस्य-दर्शन' में अनुकूल समझा है । परन्तु यह बात निःसन्देह है कि इस काल में भी भक्तामर स्तोत्र के पाठ से और इस के कल्पों की आराधना से धार्मिक कार्य सिद्ध होते हैं । श्री भक्तामर स्तोत्र की इस महान सिद्धि के पीछे के रहस्यों का पृथक्करण **'रहस्य-दर्शन'** विभाग में होगा । परन्तु यह बात निश्चित ही है कि श्री भक्तामर स्तोत्र की कार्यकारिता अमोघ है ।

● सिद्धि संकल्प आधीना

मंत्र के विषय में कहा जाता है कि 'मंत्र गुप्तरहस्यं' एवं 'मननात् त्रायते इति मंत्रः।' उसका नाम मंत्र कि जो मनन करने से रक्षा करे । मुझे तो प्रतीत होता है कि जिसे मनन को समझना हो उसे मन को समझना ही चाहिये । 'मन' स्वयं ही भव्यतम शक्ति के भंडार जैसा है । **जिस की आत्मा में पवित्रता है, जिस के वचन में सच्चाई है और जिस के वर्तन में विवेक है उस का मन एक महान शक्ति के रूप में कार्य करता है ।**

शब्द-शक्ति की एक गोली के साथ तुलना करें तो मन रिवोल्वर-बंदूक जैसा शस्त्र है । आत्मा उससे निर्धारित निशान साध सकता है । मन में यदि सच्चे विचारों का ही आरोपण फीडींग किया हो तो मन संकल्प के अनुसार सिद्धि देता ही है । प्रत्येक व्यक्ति संकल्प के द्वारा अपनी अभीष्ट वस्तु प्राप्त कर सकता है । अतः श्री भक्तामर स्तोत्र का आराधक भी इस स्तव के द्वारा अभीष्ट प्राप्त कर सके उसमें संदेह ही नहीं । मन की इस धारणा और संकल्प शक्ति का विकास करने की निश्चित पद्धति है । जैसे लक्ष्य-निशान-ताकने (साधने) वाला व्यक्ति निरन्तर निशान ताकने का अभ्यास करते करते अपने लक्ष्य का वेध कर सकता है, निशान को साध सकता है, वैसे संकल्प करने की विधि भी नित्य संकल्प करनेवाली आत्मा को हस्तगत होती जाती है और संकल्पानुसार लक्ष्य प्राप्ति होती है ।

श्री जयवीयराय सूत्र के दो नाम हमारे यहाँ प्रसिद्ध है : (१) श्री प्रार्थना सूत्र (२) श्री प्रणिधान सूत्र । हमें प्रतीत होता है कि प्रार्थना कब फलित होती है यह बात प्रणिधान का अर्थ जाननेवाले की समझ मे तुरन्त ही आ जाती है । जहाँ तक मन एक महान निधान है ऐसी प्रबल भावना प्रकट नहीं होती है, वहाँ तक मन में निहित-निधान-मन का अक्षय भंडार भी प्रकट नहीं होता

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

है । जो लोग प्रणिधान की इस विधि को समझेंगे उनके लिये संकल्प-सिद्धि असम्भव नहीं है । यहाँ उस संकल्प शक्ति को विकसित करने के मार्ग का विवेचन करने का अवकाश नहीं है, परन्तु एक छोटे दोहे में कहा है वह समझेंगे तो विशेष ध्यानमें आ जायेगा :-

'प्रभु नाम की औषधि, खरे भाव से खाय ।
रोग शोक आवे नहीं, सवि संकट मिट जाय ॥'

यहाँ बताया गया 'खरा (सच्चा) भाव' यही संकल्प-सिद्धि का मार्ग है । श्री भक्तामर स्तोत्र की प्रार्थना का आरम्भ ही संकल्प-सिद्धि से हुआ है । अतः हमें भी अवश्य ही संकल्प प्रदान करता है । मन भी पदार्थ है, शक्ति है और शक्ति का शक्ति में रूपांतरण अवश्य हो ही सकता है । किसी भी एक नियत काल के अन्तराल में यदि आप अपने संकल्प के अतिरिक्त अन्य कुछ भी न सोचें तो आपका संकल्प सिद्ध हुए बिना रह नहीं सकता है । आराध्य की ओर की अश्रद्धा, सिद्धि प्रति सन्देह और संकल्पान्तर का चिन्तन, संकल्प-शक्ति का नाश करता है । अतः संकल्प-सिद्धि चाहनेवाले ने उपर्युक्त सूचना का ध्यान रखकर पाठ किया हो या कल्प के अनुसार आराधना की होगी तो उस संकल्प के मुताबिक अवश्य सिद्धि मिलेगी । जिस प्रकार किसी भी शक्ति का विकास क्रमिक होता है और प्रत्येक व्यक्ति किसी एक निश्चित हद तक ही आगे बढ़ सकता है, वैसे ही इस संकल्प शक्ति का धीरे धीरे विकास साधना पड़ता है और पात्रता हो तब तक विकास सम्भव होता है । जब आराधक को अपनी सिद्धि के सम्बन्ध में कुतूहल उत्पन्न होता है या उसे अपनी सिद्धि किसी को दिखा देने की ईच्छा होती है–प्रदर्शन वृत्ति बढ़ती जाती है–तब उसकी संकल्प-सिद्धि घटती जाती है । कभी तो प्राप्त हुई सारी ही-शक्ति नष्ट हो जाती है । यदि सम्यक् विधि का ख़्याल रहे तो श्री भक्तामर स्तोत्र भी **श्राप और अनुग्रह का** सामर्थ्यवाला और अभीष्ट-सिद्धि-प्रदान करने में कल्पवृक्ष जैसा है । जिन आराधकों को अपनी संकल्पशक्ति विकसित करनी हो उन्हें चाहिये कि वे भक्तामर स्तोत्र के प्रयोग अवश्यमेव करें । परन्तु एक बात का पुनः पुनः लक्ष्य रखने योग्य है कि हमारा मानव जन्म आत्मा से परमात्मा बनने के लिये है । इसलिये किसी भी प्रकार की कषाय की जडें आत्मा में गहरी उतर न जायें उस का ध्यान रखें । साधक-आराधक साधन-व्यामोह न रखें । बहुत लोगों के मन में एक स्तोत्र या एक मंत्र की आराधना चलती हो तब-अन्य स्तोत्र या मंत्र के लिये व्यामोह जगता है । बारबार अपने आराध्य स्तोत्रों को बदलते जाते है । एक ही साथ अनेक स्तोत्र और मंत्र की आराधना करते हैं । इससे उनमें चांचल्य उत्पन्न होता है और संकल्प-सिद्धि की शक्ति नष्ट होती है । इसलिये ही स्मरण के लिये स्मरण के रूप में आप चाहे जितने स्तोत्र गिने, परन्तु आराधना-साधना के लिये आराध्य तो एक ही स्तोत्र को बनाना चाहिए । कौन-सा स्तोत्र अधिक शक्तिवाला है ? ऐसा प्रश्न करने के बजाय कौन-से-स्तोत्र में अपनी आत्मा सहज रूप से लीन हो जाती है ऐसा ही आराधक सोचें । अनेक स्तोत्र हैं, अनेक रूचि के प्रकार है । परन्तु इससे किसी भी स्तोत्र में अल्प या अधिक शक्ति है ऐसा व्यामोह प्रगट नहीं होने दें । शास्त्र में तो कहा गया है कि-

''श्रूयन्ते चानंताः सामायिक मात्रपद सिद्धाः ।''

अर्थात्-सुनने में आता है कि अनेक आत्माएँ केवल 'सामायिक' इस पद से ही सिद्ध हुए है । पद यह प्राप्ति और पदार्थ तक पहुँचने का पंथ है । पद यह मंझिल नहीं है परन्तु पद यह मंझिल तक पहुँचने का **मार्ग** है । महत्त्व की बात यह नहीं है कि किस मार्ग से मंझिल तक पहुँचा जायेगा, परन्तु प्रमुख मुद्दा है मंझिल तक पहुँचने की दृढता । श्री भक्तामर स्तोत्र के आराधक किसी भी प्रकार के प्रेय और श्रेय इस स्तवना के द्वारा प्राप्त कर सकते है इस में संदेह नहीं है ।

अंत में श्री भक्तामर स्तोत्र के लिए जान लें कि श्री भक्तामर स्तोत्र भी मंत्रविद्या से साध्य (१) शांतिक-पौष्टिक (२) वशीकरण (३) स्तम्भन (४) सर्वभयहरण (५) उच्चारण-मारण करने का महान सामर्थ्य रखनेवाला एक महान स्तोत्र है, और हमें मुक्ति की प्राप्ति का प्रमुख लक्ष्य रखकर, प्रमुख आशय रखकर, आत्मस्वरूप की शुद्धि मिलाकर सिद्धि प्राप्त करनी है ।

- भक्तामर से हमें समभाव का और स्वभाव का वशीकरण करना है ।
- भक्तामर से हमें दोषों का आश्रवों का स्तम्भन करना है ।
- भक्तामर से हमें गढे हुए मलिन संस्कारो का उच्चाटन और मारण करना है ।
- भक्तामर से हमें आत्मा की और विश्व की शांति करनी है ।
- भक्तामर से हमें वैराग्यभाव और वीतरागभाव की पुष्टि करनी है ।

इस प्रकार करने से आध्यात्मिक षड्क्रम को सिद्ध कर के श्री भक्तामर स्तोत्र से अवश अर्थात् विवश-हमारे पास दौडकर आने उत्सुक बनी हुई द्रव्य-भाव **लक्ष्मी** को ग्रहण कर के, छोटा या बडा कोई भी ''**मान**'' हमें स्पर्श कर न सके ऐसे ''तुंग'' (शिखर) उच्च बनकर, सही अर्थ में **मानतुंग** बनना है ।

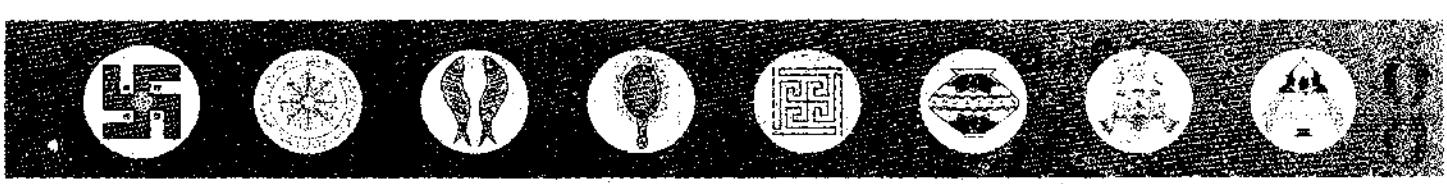

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ભક્તનું જીવન
ભક્તિથી અજર બને છે... અમર બને છે...
અરુજ બને છે અને આનંદમય બને છે

અજરતા-અમરતા-અરુજતા અને આનંદમયતા
શાસ્ત્રોના રહસ્યોને
પામ્યા વિના શક્ય નથી

ભક્તામરમાં
તો જાણવા છતાં અજાણ્યું
અજાણ્યું છતાંય જાણવા જેવું
પાર વિનાનું છે...

એટલે
અપારનો અણસાર મેળવવા

રહસ્ય દર્શન

તમને સિંધુના એક બિંદુના દર્શન કરાવશે...

વંદના...

પૂ. પિતાશ્રી ચુનીલાલજી, પૂ. માતુશ્રી જમ્માબાઈ ની સ્મૃતિમાં
સુપુત્ર : દીપચંદ સમ્પતરાય, નિખિલ, શશિ, સંદીપ, સુનીલ
ભોજાની બ્રાગ્રેચા – ગઢ – સિવાના (રાજસ્થાન)
પુત્રવધુ : લીલાબાઈ
પેઢી : ધર્મદીપ પાવરડાઈવ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ લીમીટેડ. બેંગલોર.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

- **શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર એ ખૂબ જ ચમત્કારિક અને પ્રભાવશાળી કાવ્ય-રચના છે. તો એ સ્તોત્ર છે કે મંત્ર ? અને મંત્ર એટલે શું ? શ્રી નવકાર સૂત્રને નમસ્કાર-મંત્ર કહેવામાં આવે છે અને શ્રી ભક્તામર કાવ્યને ભક્તામર સ્તોત્ર કહેવામાં આવે છે તો આ બેમાં શું ભેદ સમજવો ?**

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રથી પૂ. આચાર્ય માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.એ ચુમ્માળીશ બેડીઓ તોડી હતી. (પ્રબંધ ચિંતામણી ગ્રંથના પ્રમાણે) તેઓને શ્રી આદીશ્વર પ્રભુના મંદિરની પાછળ બાંધીને રાખ્યા હતા. પણ, સ્તોત્ર પાઠ બાદ મંદિર આખું બદલાઈ જઈને તેમની સન્મુખ થઈ ગયું હતું વિગેરે અનેક ચમત્કારો થયા હતા અને ભક્તામરની કથાઓમાં આવા અનેક ચમત્કારોનું વર્ણન છે. અત્યારના કાળમાં પણ ભક્તામરથી અનેક ચમત્કારો થઈ રહેલા દેખાય છે. માટે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર અનેક ચમત્કારિક મંત્રના ખજાના જેવું દેખાય છે.

સમજી લેવાની જરૂર છે કે મંત્રો એ મહાન શક્તિશાળી શબ્દો હોય છે. આ મંત્ર માટે ઘણું ઘણું જાણવા જેવું છે. જિન શાસનમાં પણ શાસનની સ્થાપનાની સાથે મંત્રનું મહત્ત્વ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે. નવપદોની નવકારની ગદ્ય-પદ્ય રચનાને શ્રી નવકાર સૂત્રને તો શ્રી નવકાર મંત્ર જ ગણવામાં આવ્યો છે. આ શ્રી નવકાર મંત્ર બધાં જ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ છે. પાંચ પરમેષ્ઠિની વંદના છે. "**नमस्कार समो मंत्रो न भूतो न भविष्यति**" એમ પણ કહેવાય છે. જૈન જીવનમાં જન્મથી મરણ સુધીના દરેક પ્રસંગોએ શ્રી નવકાર મંત્ર વણાઈ ગયો છે. આમ, જૈન જીવનમાં નવકાર મંત્ર ઓતપ્રોત છે-તે કહેવું ખોટું નથી. શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર પણ અનેક મંત્રોથી પરિપૂર્ણ છે. તેને જિન-ભક્તિનું મહાન કાવ્ય-મહાન સ્તવન-અદ્વિતીય સ્તોત્ર લેખવામાં આવે છે. છતાંય શ્રી ભક્તામરની પ્રસિદ્ધિ સ્તોત્ર તરીકે છે. મંત્ર શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ નમસ્કાર સૂત્ર અને ભક્તામર સ્તોત્ર બન્ને ય રચનાઓને "માલામંત્ર" કહી શકાય છે. શ્રી નવકાર મહામંત્ર પંચ પરમેષ્ઠિને નમસ્કાર રૂપ હોવાથી જિન શાસનના જિનભક્તિ વિષયક તમામ સ્તોત્રો શ્રી નવકાર મંત્રના વિસ્તાર રૂપે જ હોય છે; કારણ કે તેમાં અરિહંત ભગવાનની સ્તુતિ મુખ્ય હોય છે. આમ, **શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર એ નવકાર મંત્રના વિસ્તાર રૂપે છે, એમ સામાન્યથી કહી શકાય અને "નમો અરિહંતાણં" પદનો વિસ્તાર છે એમ વિશેષથી કહી શકાય છે.**

શ્રી નવકાર મંત્રમાં પણ પંચ પરમેષ્ઠિને કરેલો નમસ્કાર સર્વ પાપોનું (સર્વવિઘ્નોનું) સર્વ દોષોનું નિવારણ કરનારો મનાયો છે અને સર્વ મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ રૂપ કહેવાયો છે. તેવી રીતે ભક્તામર પણ અરિહંતના વિસ્તૃત નમસ્કાર રૂપે છે અને આઠ મહાભય આદિથી દૂર કરીને બાહ્ય અને અભ્યંતર લક્ષ્મીને આપનાર પરમ મંગલમય મનાય છે.

- **આમ, શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર પણ મંગલમય છે અને નવકાર મંત્રના જ વિસ્તાર રૂપે છે એ આપે જણાવ્યું તેમ છતાંય મંત્રોનું જિન-શાસનમાં ક્યારથી અને કેટલું સ્થાન-મહત્ત્વ છે ?**

- **મંત્ર જેવો જ બીજો શબ્દ વિદ્યા પણ છે. તો મંત્ર અને વિદ્યામાં શું ફરક છે ? આ મંત્રો તથા વિદ્યા કેવી રીતે કાર્ય કરી શકે છે તેનું રહસ્ય વૈજ્ઞાનિક તથા તાર્કિક રીતે જણાવો ?**

માત્ર મંત્રનો જ મહિમા દર્શાવવા સ્વતંત્ર ગ્રંથો લખવાં પડે. જ્યારે શ્રી નવકાર સૂત્રને જ આપણે નવકાર મંત્ર રૂપે માન્યો છે ત્યારે **મંત્રો જૈન શાસનમાં અનાદિ-અનંત કાળથી સ્થાન પામેલ છે-એ સ્પષ્ટ જણાય છે. "મંત્ર"** જેવો જ બીજો શબ્દ આપણે ત્યાં પ્રસિદ્ધ છે-"વિદ્યા". જૈન અનુશ્રુતિઓ પ્રમાણે શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની સેવામાં રહેલ નમિ અને વિનમિ નામના વિદ્યાધરોને નાગરાજે (ધરણેંદ્રએ) ખુશ થઈને હજારો વિદ્યાઓ આપી હતી. આ બધી વિદ્યાઓની સાધના દ્વારા નમિ-વિનમિના વંશજો અનેક ચમત્કારિક કાર્યો પૂરા પાડી પોતાના જીવનને સફળ કરતાં હતા. આ બધી વિદ્યાઓની સાધના અને સિદ્ધિ એમના જીવનમાં એટલાં વ્યાપ્ત થઈ ગયા હતા કે તેઓ "વિદ્યાધરો" કહેવાતા હતા. વંશ પરંપરામાં તેઓ વિદ્યાઓ આપતાં હતા અને પરંપરામાં આવેલી વિદ્યાને સિદ્ધ કરતાં હતા. એક એવો પણ ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થાય છે કે "**ससाधना विद्या**"-"**पाठ सिद्धो मंत्र**"-જેને ફળદાયી બનાવવા માટે તપ વિગેરેથી સાધના કરવી પડે તે "વિદ્યા" અને માત્ર પાઠથી જ સિદ્ધ થઈ જાય-એ "મંત્ર" પણ આવી વ્યાખ્યા કોઈક વિશેષ લક્ષ્યને લઈને પ્રવર્તતી હશે અથવા અમુક કાળમાં એ વિભાગ બરાબર જળવાઈ રહ્યો હશે. પણ પછીના કાળમાં એ વાત રહી નથી. જેમ જૈન આચાર્ય ભગવંતના પરમ શક્તિ સ્રોત "સૂરિમંત્ર"ને મંત્ર કહેવાનો રિવાજ છે અને ગણિમંત્ર જે પંન્યાસ કે ઉપાધ્યાયોનો શક્તિ સર્જક સ્રોત છે તેને "વર્ધમાન વિદ્યા" જણાવવામાં આવી છે. પણ, શાસ્ત્રમાં

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

બન્નેયની સાધના જણાવવામાં આવી છે અને સાધના બાદ જ વર્ધમાન વિદ્યા અને સૂરિમંત્ર ફળદાયી થતાં જોવામાં આવ્યા છે માટે મંત્ર માત્ર પાઠ સિદ્ધ જ છે તેવું નથી. વળી મંત્ર-શાસ્ત્રમાં જ કેટલાંક મંત્રોને પાઠ સિદ્ધ મંત્રો છે તેમ જણાવવામાં આવ્યું છે. તેથી પાઠ સિદ્ધ સિવાયના બીજા મંત્રો પણ, સાધના વિગેરેથી સિદ્ધ થતાં મંત્રો છે; એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ પ્રમાણે જૈન શાસ્ત્રોમાં "મંત્ર" અને "વિદ્યા" બંને ય શબ્દો પ્રસિદ્ધ છે. આચાર્ય ભગવંતના મંત્રને સૂરિમંત્ર કહેવાય છે તેમ ગણધર વિદ્યા પણ કહેવાય છે. વિદ્યા અને મંત્રો બંને ય પ્રભાવિક શબ્દો છે. એ વિદ્યા અને મંત્રનો પાઠ કરવાથી સામાન્ય રીતે અશક્ય લાગતાં કાર્યો પૂર્ણ થાય છે. પાઠ કરનારને મંત્ર સ્મરણ કરનારને તે કાર્ય ચમત્કારથી થયું હોય તેવું લાગે છે. આમ, મંત્ર અને વિદ્યા દ્વારા આવા ચમત્કારિક કાર્યો થવાનું દુનિયાના લગભગ તમામ ઈતિહાસકારો અને દરેક ધર્મના અનુયાયીઓ માને જ છે. ખ્રીસ્તીઓ અને મુસલમાનોનું પણ મંત્ર શાસ્ત્ર છે. આદિવાસી લોકોમાં પણ મંત્ર-પરંપરા છે. મંત્રમાં એટલે એક જાતની શાબ્દિક રચનાઓમાં ચમત્કારિક શક્તિઓ બે રીતે હોવાનું મનાયું છે. પ્રત્યેક આત્મામાં અનંત-શક્તિ ભરી છે તેવું શાસ્ત્ર-વચન છે. આ અનંત-શક્તિની અભિવ્યક્તિ આત્મા મન-વચન (શબ્દ) અને કાયા (શરીર) દ્વારા કરે છે. જૈન પરંપરાની એક મહાન દેન છે કે તેઓ મનને-વચનને (શબ્દને) અને એનાથી પણ આગળ વધીને કહીએ તો આત્માને લાગેલાં કર્મને સંપૂર્ણ ભૌતિક માને છે. એટલે મનના-વચનના અને કર્મોના પરમાણુઓને સમસ્ત વિશ્વમાં સર્વત્ર રહેનારા, પહોંચી જનારા અને ફેલાય જનારા માને છે. આ પુદ્ગલોની **અચિંત્ય શક્તિથી પણ ચમત્કારિક** કહેવાય તેવા કાર્યો થાય છે. આજે ટેલીફોન અને ટેલીવીઝન દ્વારા થતા કાર્યો એક વખત માત્ર માંત્રિક સિદ્ધિથી જ સાધ્ય થઈ શકતા હતા પણ ભૌતિક વિજ્ઞાને આ શક્તિઓને આજે સર્વ સાધારણ મનુષ્યને પણ, સરળતાથી પ્રાપ્ત કરાવી છે. શબ્દને લાખો માઈલ દૂર સુધી પહોંચાડ્યો છે અને દૃશ્યને પણ ઘટના સ્થળેથી હજારો માઈલો દૂર લઈ જઈ તેને પોતાના અનુકૂળ સ્થાનમાં જોવાની સગવડ કરી આપી છે. ભૌતિક વિજ્ઞાનની આ સિદ્ધિ નિર્વિવાદ મહાન છે. પણ, તેમાંય નિયમ તો પદાર્થ વિજ્ઞાનનો જ છે.

છેલ્લા વર્ષોમાં રીમોટ કંટ્રોલથી કાર્યો થવા માંડ્યા છે. કોઈ પણ અભિભાવુક કાર્ય સ્થળથી દૂર રહીને સમસ્ત ક્રિયાનું નિયંત્રણ કરી ક્રિયાને ફલવાન બનાવે છે. આ બધાં વિજ્ઞાનમાં અનેક સ્થૂળ સાધનોની આવશ્યકતા પડે છે. આ બધા સાધનોનો દુરુપયોગ પણ થાય છે અને દુરુપયોગ થતો હોય તો તેને રોકી શકવાનો કોઈ માર્ગ હોતો નથી. મંત્ર વિજ્ઞાન પણ આવી જ શક્તિ ધરાવતું એક શાસ્ત્ર છે. શ્રી ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્રમાં દેવોને જાણે રીમોટ કંટ્રોલ *(Remote Control)* દ્વારા જ સ્વર્ગથી પૃથ્વી પર લાવવાની શક્તિ હતી. પણ, તેનો દુરુપયોગ થવાથી પૂ. આચાર્ય ભદ્રબાહુ સૂ.મ.સા.એ તુરંત જ તે શક્તિને સંહરી લીધી હતી. આમ, મંત્ર વિજ્ઞાનની કાર્ય-કારિતામાં આજના વિજ્ઞાન યુગમાં તો અપાર શ્રદ્ધા જાગે તેવું છે. આધુનિક વિજ્ઞાને આસ્તિક નહીં, પણ નાસ્તિકો માટે પણ મંત્રનો અર્થ પ્રગટ કરી દીધો છે. વિજ્ઞાન પોતાની ધૂન મુજબ હજી પણ આવા કાર્યો ભૌતિક વિજ્ઞાન દ્વારા કરે જ જશે એમ લાગે છે અને જેમ જેમ વિજ્ઞાન પ્રગતિ કરતું થશે તેમ-તેમ મંત્રનો અર્થ સ્પષ્ટ થતો જશે અને મંત્રની, મનની-શબ્દની-પુદ્ગલોની અનંત શક્તિની જન સામાન્યને સમજ પડશે. આમ, પુદ્ગલોની અનંત શક્તિ-સંકલ્પની મહાન શક્તિ અને આત્માની અનંત શક્તિ એક ધારામાં ગોઠવાય છે ત્યારે મંત્રો અગમ્ય અને અશક્ય કાર્ય કરી શકે છે.

આ સાથેની એક બીજી પરંપરા પણ એ છે કે મંત્ર દ્વારા દેવોની દુનિયામાં ચોક્કસ રીતે સંદેશો પહોંચે છે. આ સંદેશાઓ દ્વારા જ્યારે કોઈ દેવલોકનો દેવ સંદેશો મોકલનાર એટલે કે **મંત્ર-તંત્ર કે યંત્ર** તેમ જ સ્તોત્રના આરાધક પર પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે તે દેવ પોતાની અલૌકિક શક્તિ દ્વારા આરાધકના-સાધકના અપેક્ષિત કાર્યોને પૂર્ણ કરે છે. આમ, ઘણા મંત્રોને આપણે દેવોના કોડ વર્ડ *(Code Word)* સાથે સરખાવી શકીએ છીએ. આથી એવો પણ વિચાર આવે છે કે **જે શબ્દો અને પદો; આરાધકની શક્તિ, શબ્દ અને મનના પુદ્ગલોની શક્તિથી કાર્ય કરે છે તે મંત્ર હોઈ શકે અને જે શબ્દ-પદો દેવોને આકર્ષી દેવો દ્વારા કાર્ય પૂર્ણ કરે છે તે વિદ્યા હોઈ શકે છે;** એ ગમે તે હોય, પણ આ પ્રક્રિયાઓ દ્વારા અસાધ્ય અને અશક્ય લાગતા કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. એ વાત નિર્વિવાદ છે. આ મંત્ર કહો કે વિદ્યા કહો. પણ, દૂર રહેલી વ્યક્તિ કે ચીજોને પ્રાપ્ત કરવાની મહાન શક્તિનું એ અનોખું સાધન મંત્ર અને વિદ્યા છે. આનું ગમે તેટલું રહસ્ય પ્રકાશિત થશે, છતાં ય પ્રકાશિત કરતાં અપ્રકાશિત રહસ્ય વધુ રહેશે. એ એક હકીકત જેવું લાગે છે.

મંત્રો કે વિદ્યા માત્ર ભૌતિક લાભો જ આપે છે તેવું નથી, આત્મ-શક્તિને પ્રગટાવી આત્માને ભૌતિક આકર્ષણોથી દૂર કરી વિરાગી અને વીતરાગી બનાવી મોક્ષ પણ આપે છે. મોક્ષ ન મળે ત્યાં સુધી સાધકને પરમ પ્રસન્નતા અને આનંદનો ઉદધિ પ્રગટ કરીને આપે છે. જ્યારે મંત્રોથી ધ્યાનમયી સાધનામાં આગળ વધતાં અનાહતનાદનું અનુસંધાન થાય છે; ત્યારે સાધક ગમે તેવી ઠંડી અને ગરમીની અસરથી પર થઈ જાય છે. પોતાની ઈચ્છા મુજબ પર્વત કે સમુદ્રને ભેદીને ક્યાંય પણ વિહરી શકે છે અને સાધકને આત્મ સાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

આમ, આગળ જતાં મંત્રનું, વિદ્યાનું, યોગ સાધનાનું અને આત્મ-સાધનાનું ફળ એક રૂપ થઈ જાય છે. માટે મંત્રો તેમજ મંત્રના શાસ્ત્રો પરમ શ્રદ્ધાને યોગ્ય છે, આદરણીય છે અને આચરણીય છે. જૈન શાસનમાં મંત્રો અને વિદ્યાનું અનાદિકાલથી પ્રચલન છે. મંત્રો ભુક્તિ અને મુક્તિ, પ્રેય અને શ્રેયની સાધના-આરાધના કરી આપનારા હોવાથી જૈન શાસનમાં અત્યંત ગૌરવ ભર્યું સ્થાન પામ્યા છે.

આગળ જ જણાવ્યું છે કે નવકાર સૂત્ર એ આપણે ત્યાં નવકાર મંત્ર રૂપે જ કહેવાયો છે. વળી આપણા આગમ સૂત્રોમાં ચૌદ પૂર્વો છે. મહાન શાસ્ત્ર ગ્રંથો છે. તેમાં વિદ્યા પ્રવાદ નામનું પૂર્વ છે. આ પૂર્વમાં પણ અનેક વિદ્યાઓ અને મંત્રો હોવાનું મનાયું જ છે. અસ્વાધ્યાય કાળમાં સ્વાધ્યાય ન કરવાના કારણોમાં એક કારણ એ પણ બતાવાયું છે કે આગમમાં કેટલાક પ્રભાવિક પાઠો હોય છે. આ પાઠથી જતાં આવતાં દેવોની ગતિ રોકાય જાય છે. આમ, દેવોની ગતિને નિયંત્રણ કરનારા સૂત્રો પણ મનાયા છે. ઉક્કાણ સૂત્ર અને સમુક્કાણ સૂત્રના પાઠ માટે તો એવું કહેવામાં આવતું હતું કે એ સૂત્રનો પાઠ કરવા માત્રથી આખુંય નગર હાલી ઉઠે. માટે મંત્રો એ જૈનાગમોની નવી વાત નથી. જૈનાગમો જ મંત્રમય છે અને શ્રી નવકારમંત્ર જેવા મંત્ર એ પણ આગમ જેવું ગૌરવપૂર્ણ સ્થાન ગ્રહણ કર્યું છે !

● **જૈન ધર્મ તો કર્મવાદી છે. તે મંત્રવાદી કેવી રીતે થઈ શકે ?**

જૈન ધર્મમાં કર્મની માન્યતા છે. કર્મનું બલવાનપણું પણ ક્યાંક મનાયું છે. પણ એકાંતે માની લેવું કે કર્મમાં હશે તે જ થશે. અથવા જેવા કર્મો બાંધ્યા છે તેવો ઉદય ભોગવવો જ પડે છે. તો તે જૈન સિદ્ધાંત નથી. ટુંકમાં જૈન ધર્મ અનેકાંતી છે. કર્મવાદી નથી. શાસ્ત્રોમાં તો સ્પષ્ટ જણાવાયું છે કે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ અને ભવ પાંચને લઈ ને જ કર્મનો બંધ અને ઉદય વિગેરે પ્રવર્તે છે કેટલાંક લોકો તો એમ પણ કહે છે કે કર્મ સારા હોય તો જ સારી બુદ્ધિ સુઝે પણ એવો એકાંત નથી. આ માટે પંચસમવાયી કારણનું જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે અને પંચસમવાયી કારણોમાં તો સ્પષ્ટ કહેવાયું છે કે "ક્યાંક કર્મો બળવાન છે તો ક્યાંક આત્માનો પુરૂષાર્થ બળવાન છે." માટે તો મહાપુરૂષો કહે છે કે આત્મા પોતાના પુરૂષાર્થથી ક્ષપક શ્રેણીમાં ચઢી જાય છે ત્યારે નિકાચિત કર્મોનો પણ ક્ષય થઈ જાય છે. આમ, પુરૂષાર્થ પણ પ્રબળ જ કારણ છે. મંત્ર પણ કર્મના ઉદયમાંથી દૂર થવા માટેનો પુરૂષાર્થ છે. બીજા બધા પુરૂષાર્થ કરતાં ઘણીવાર મંત્ર પુરૂષાર્થ શ્રેષ્ઠ પુરવાર થાય છે અને કર્મના આવેલા ઉદયો તેથી નિષ્ફળ પણ થાય છે નહિવત્ બની જાય છે અને તેથી જ જૈન શાસ્ત્રોમાં પણ સ્થાને સ્થાને આવી માંત્રિક શક્તિઓ તથા માંત્રિક શક્તિઓના પ્રયોગો બતાવ્યા છે. સૂરિમંત્રને પૂજ્ય મુનિસુંદરસૂરિ મહારાજે તીર્થસ્વરૂપ અને સાક્ષાત્ તીર્થંકર રૂપ કહેલ છે. સૂરિમંત્રની આરાધનાનું ફળ મોક્ષ પ્રાપ્તિ પણ બતાવ્યું છે. માટે મંત્રો જિન શાસનને માન્ય જ છે.

● **મંત્ર આરાધના એ પુરૂષાર્થ છે તો મંત્ર આરાધના અને મંત્ર સિદ્ધિથી કેટલા અને કેવા કાર્યો થયા છે અને થાય છે તેનો ખ્યાલ આપો ?**

૧. મન સમાધિનું સંરક્ષણ...
૨. ચિત્ત પ્રસન્નતાની પ્રાપ્તિ...
૩. ચિત્ત પ્રસન્નતા અને મન સમાધિ દ્વારા શાંતિ પ્રાપ્તિ...
૪. મંત્ર દ્વારા અધિષ્ઠાયકોનું સાક્ષાત્ સાનિધ્ય...
૫. મંત્ર દ્વારા અધિષ્ઠાયકોની પરોક્ષ સહાય...
૬. મંત્રના અધિષ્ઠાયકો દ્વારા શાસનના પોતાના સમુદાયના ઉત્તરાધિકારીનો નિર્ણય...
૭. મંત્રના અધિષ્ઠાયકો દ્વારા આગમના પ્રશ્નોનું નિરાકરણ તથા શાસ્ત્રોનું સંરક્ષણ...
૮. મંત્ર સાધના દ્વારા સરસ્વતીની કે શ્રુતદેવતા જેવા દેવોની સહાય અને સહાય દ્વારા વાદ-વિજય અનેક ગ્રંથોની રચના... તેમજ રાજાને પ્રતિબોધ અને તે દ્વારા શાસન પ્રભાવના...
૯. મંત્રોની સાધના દ્વારા અન્ય મંત્રવાદિઓએ કરેલા પ્રયોગની વિફળતા...
૧૦. મંત્ર સાધના દ્વારા દેવોનું પ્રત્યક્ષીકરણ અને તેજ દેવોને ધર્મ અને સમ્યક્ત્વનું પ્રદાન... અને જિન શાસનના અનુરાગી બનાવવાનો ઉપક્રમ...
૧૧. મંત્રોની સાધના દ્વારા ભાવી જાણીને ભાવી માટેના શક્ય નુકશાનનું નિવારણ...
૧૨ કોઈક એવા પ્રસંગોએ મંત્ર સાધના દ્વારા પ્રતિષ્ઠા આદિમાં અન્ન પાનની અછત ન રહે તેવા પ્રયોગો...
૧૩. જે શ્રાવકોએ મહાન શાસન પ્રભાવના કરી છે અથવા જે શ્રાવકો મહાન શાસન પ્રભાવના કરી શકે તેમ હોય તેમને પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ સહાય...
૧૪. મંત્રોની સાધનાથી વાસિત કરેલ વાસક્ષેપ દ્વારા પોતાના અનુયાયીઓના મોક્ષપ્રાપ્તિ સાપેક્ષ પ્રત્યેક કાર્યોની સફળતા માટે આશિષ...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

૧૫. જિનાલયો, તીર્થો કે શાસનના સ્થાનોના નવ નિર્માણ કે જીર્ણોદ્ધાર અટકી ગયા હોય તો દુષ્ટ દેવોને મંત્ર સાધના દ્વારા દૂર કરીને શાસનના કાર્યોની સફળતા પૂર્વક પૂર્ણાહુતિ...

૧૬. પોતાના આયુષ્ય વિગેરે જાણીને સમાધિ માટેની તૈયારી...

૧૭. અન્ય ધર્મ અને ધર્માંધ વ્યક્તિઓ દ્વારા ધર્મ પર આક્રમણ થાય ત્યારે મંત્ર સાધના દ્વારા સ્વધર્મનો બચાવ...

...આવા કેટલા કાર્યો મંત્ર શક્તિથી થયા છે અને થાય છે...

● શું આપને લાગે છે કે આવા વિજ્ઞાનના વિકાસકાળમાં પણ વૈજ્ઞાનિક રીતે સિદ્ધ ન થઈ શકતા મંત્ર-તંત્ર-યંત્રનો કોઈ ઉપયોગ કરશે ?

વિજ્ઞાનનો વિકાસ ખૂબ ઝડપથી થઈ રહ્યો છે તે વાત સ્વીકાર્ય છે. લોકોનું બૌદ્ધિક સ્તર પણ ઊંચું થતું ગયું છે તે સ્વીકારવું જોઈએ. પણ આ સાથે લોકોની શ્રદ્ધા આવા મંત્ર-તંત્ર-યંત્રમાં પ્રબળતાથી વધી રહી છે એ પણ એટલી જ સત્ય હકીકત છે.

સાચા ધર્મના નામે અને સાચા ચમત્કારોના ઓઠા નીચે પણ ખૂબ ખૂબ ધતીંગ ચાલતા હોય છે. તેવી રીતે વિજ્ઞાનના નામે પણ ઘણો અવૈજ્ઞાનિક પ્રચાર થતો હોય છે. તેથી જ સાચો વૈજ્ઞાનિક અભિગમ શું છે ? તે સમજવાની જરૂર છે. **જેમ વિજ્ઞાન કોઈપણ વાતને પ્રમાણ વિના-સાબીતિ વિના માનવાની ના કહે છે. તેમ વિજ્ઞાન જેની સાબીતિ નથી મળતી એટલા માત્રથી કોઈ પણ વાતનો ઈન્કાર કરતું નથી.**

વિજ્ઞાન આજે કહી શકે છે કે અમને જીવના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વની ખાતરી થતી નથી પણ વિજ્ઞાન એમ કહી ન શકે કે જીવના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વનું પ્રમાણ ન હોવાથી જીવ નથી. આમ વિશુદ્ધ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણ અને વિશુદ્ધ ધાર્મિક દૃષ્ટિકોણની આગળ જતાં એકતા થઈ જવાનો સંપૂર્ણ સંભવ છે.

વાત બાકી રહી મંત્ર-તંત્ર અને યંત્રની. આજના યુગમાં ઉપયોગીતાની તે અંગે એવું લાગે છે કે વૈજ્ઞાનિક કાળમાં હજી સુધી બધાંને જીવન વ્હાલું છે. હજી કોઈ વ્યક્તિએ પોતે માત્ર રસાયણિક પ્રક્રિયા છે એમ સમજીને જીવનને સમાપ્ત કર્યું નથી. નાસ્તિક પણ જીવનને ચાહે છે, આસ્તિક પણ જીવનને ચાહે છે. જીવન એટલે સુખની સતત શોધ અને દુઃખથી દૂર દૂર જવાની પ્રક્રિયા છે.

જેને જીવમાં સ્વતંત્ર રૂપે અસ્તિત્વની શ્રદ્ધા નથી તેને પણ જીવનમાં શ્રદ્ધા છે. મંત્ર જીવનને સફળ રૂપે સાંત્વના પુરૂં પાડતું મહાન તંત્ર છે. નાસ્તિકમાં નાસ્તિક વ્યક્તિને પૂછો કે તારા દૂર રહેલાં સ્વજનો જો કોઈ મુસીબતમાં ફસાયા હોય તો શું કરે ? ગમે તેવો પાષાણ હૃદયી માનવ પણ જેના પર પ્રેમ હોય છે તેનું સ્વાસ્થ્ય સારું રહે, તેને દુઃખ ન થાય, તેનું જીવન કાયમી રહે તેવી પ્રાર્થના કરે જ છે. માટે આવા કાળમાં પણ લોકોને મંત્રની જરૂર છે. કદાચ પૂર્વના કાળ કરતાં પણ વધારે... કારણ કે આજના યુગે અનિશ્ચિતતા વધારી છે. શહેરમાં રહેલો માણસ સમયસર ઘરે ન આવે તો અકસ્માતની આશંકાથી સ્વજનોનું મન ઘેરાઈ જાય છે. આવા વખતે મહાન શક્તિના સર્જક એવા મંત્રોને; દેવોને અને ભગવાનને તમે યાદ ન કરો તો પણ તમને યાદ આવી જાય છે.

છેલ્લા વર્ષોમાં રોગોની દવા શોધાઈ છે. ટી.બી., કેન્સર જેવા જીવલેણ રોગોમાંથી માનવની મુક્તિ થઈ છે તેવું જણાય છે પણ કેન્સર, વાઈરસ, ઈન્ફેક્સન અને એઈડ્સ જેવા નવા રોગોએ જીવનના સંગ્રામને એટલા જ નવા પ્રશ્નાર્થોથી ઘેર્યો છે. આવી પરિસ્થિતિમાં માનવને કોઈ મહાશક્તિના સહારાની જરૂર નથી પડતી એમ માનવું અતાર્કિક છે. માનવ મન સ્વાર્થપૂર્ણ છે, વિલાસી છે એટલે માનવી માંદગીમાં ખોરાક સંબંધી ચરી પાળે છે. પણ રોગ સારો થઈ જતાં પાછો એવી રીતે વર્તે છે કે જાણે સ્વાસ્થ્યના નિયમોમાં કદીય માનતો ન હતો. આમ માનવ પોતાની સ્વાર્થવૃત્તિ કે સ્વરછંદવૃત્તિને નાસ્તિકતા ગણાવી દે એ વાત જુદી છે. વસ્તુતઃ તો જીવનની ઝંખના એ પણ આસ્તિકતાનો મુખ્ય પાયો છે. **જે જીવનને ચાહે છે, જેને જીવવું ગમે છે તે બધાં જ આસ્તિક છે. પણ આસ્તિકતામાં આવ્યા બાદ ધર્મોના વિવિધ નિયમોને માનવાની પંચાતમાં પડવું તે કરતાં નાસ્તિક થઈને રહેવું એવી વૃત્તિ માનવમાં સહજ પેદા થાય છે. આમ બાહ્ય આચારોમાં પોતાની નાસ્તિકતાને સિદ્ધ કરતો માનવ અંતરમાં કંઈકને કંઈક ઝંખે છે, મહા શક્તિનો આશ્રય ઝંખે છે. પોતાનું મન માન્યું, મન ગમતું થઈ શકે, કરી શકાય તેવી તેવી ઈચ્છા માટે તે સતત સંશોધનશીલ હોય છે.**

... આવી ચેતના માટે મંત્ર શક્તિ એ મહાન ઉપાય છે. જે લોકો જાહેરમાં મંત્ર શક્તિનો કે દિવ્ય ઈશ્વર શક્તિનો ઈન્કાર કરતા હોય છે તેઓ અંદરખાનેથી એવી શક્તિ મેળવવા માટે સતત ઝંખતા હોય છે. ઘણા ટોચના વૈજ્ઞાનિકો પણ પોતાની રીતે ઈશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખતા હોય છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

શુદ્ધ અર્થમાં નાસ્તિક રહેવું અને શુદ્ધ અર્થમાં આસ્તિક રહેવું અશક્ય છે, દુઃશક્ય છે, મહાન સાધના છે. શુદ્ધ નાસ્તિકને મંત્રની જરૂર ન હોય તે અમે સ્વીકારીએ છીએ. શુદ્ધ આસ્તિક પોતે જ મંત્ર સિદ્ધિથી પાર પામી ગયો છે. માટે મંત્ર સિદ્ધિ એની પાછળ ફરે છે. આ બંને વ્યક્તિઓ દુનિયામાં એક ટકાના એક લાખમાં ભાગના પણ નથી. તેથી બાકીના લોકોને મંત્રની જરૂર છે જ. પણ સરળ લોકો પોતાની વાતને નમ્ર પણે કબુલે છે. વક્ર પ્રકૃતિના લોકો પ્રચ્છન્ન પણે મંત્ર શક્તિઓ માટે ફાંફાં મારતા હોય છે.

- **જો મંત્ર શક્તિથી જ બધું થઈ જતું હોત તો ભૂતકાળમાં મહામંત્ર સિદ્ધ આચાર્ય ભગવંતો હતા તેઓએ પણ શા માટે પોતાના તમામ કાર્યો મંત્રથી ન કર્યા ?**

એક સાધારણ વાતનો જવાબ આપશો તમે કોઈવાર માંદા નથી પડ્યા ? જરૂર પડ્યા છો. તમે દવા નથી લીધી ? જરૂર લીધી છે. તમને દવાથી સારૂં નથી થયું ? જરૂર થયું છે. હવે હું તમને કહું જો દવાથી તમને અને તમારા જેવા સહુને સારૂં થાય છે. તો દુનિયામાં બધાને બધી વખતે અને તમને પણ બધી જ વખતે કેમ સારૂં થતું નથી ? બસ, આ પ્રશ્નનો ઉત્તર વિચારશો એટલે સમજી શકશો કે મંત્રથી ફાયદો થાય, ઉપયોગી કાર્ય થાય, અનેક વખતે સફળતા મળે છતાંય કોઈવાર સફળતા ન મળે તેવું પણ બને છે. કારણ ક્યારેક કર્મો બાહ્ય નિમિત્તથી હટી જાય છે તો ક્યારેક હઠીલા બનેલા નિકાચીત બનેલા કર્મો કોઈપણ ઉપાયથી દૂર થતા નથી. માટે જ હજારોને આશીર્વાદ આપનાર મહામંત્ર વેત્તા મહાપુરૂષોએ પોતાના કર્મનો ઉદય ભોગવવો જ પડે છે. જેના નામસ્મરણથી પણ રોગો દૂર થઈ જતાં હોય છે તેઓને પણ રોગની ભયંકર યાતના સહન કરવી પડે છે. બસ, સહજ નિઃસ્પૃહ દશામાં આવી ગયેલ સનતકુમાર રાજર્ષિ જેવા મહાત્માઓ તો પોતાના થુંકથી પણ પોતાના દેહનો રોગ દૂર કરી શકે તેવા હોવા છતાંય રોગની વેદના સમતાપૂર્વક સહન કરતા હતા. આમ જેઓ મંત્રસિદ્ધ હોય તેને પોતાના દુઃખ મંત્રથી દૂર કરવા તેમજ જેઓને લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે તેઓએ લબ્ધિનો ઉપયોગ હંમેશા કરવો જ એવું જરૂરી નથી. આપણી સામે તીર્થંકરોના ચરિત્રો છે. પ્રભુ મહાવીરનું ચરિત્ર છે. ઉપસર્ગો એમણે પણ સહન કર્યા છે. છતાં તેમના શાસનમાં મંત્ર અને તંત્ર સિદ્ધિની વાતો સતત ચાલી આવી છે એ જ બતાવે છે કે મંત્રની ઉપયોગીતા માટે પણ અનેકાંતથી જ વિચાર કરવો જોઈએ...

... અપ્રમત્ત દશામાં મંત્ર વિદ્યા કે લબ્ધિના પ્રયોગોનો નિષેધ છે. પ્રમત્ત અવસ્થામાં મંત્ર વિદ્યા કે લબ્ધિનો પ્રયોગ થાય છે. પ્રમત્ત અવસ્થામાં પણ શાસનની, ધર્મની કે ચતુર્વિધ સંઘના કોઈપણ અંગની કે તીર્થ, જિનાલયાદિની રક્ષા માટે મંત્ર વિધાનનો આદેશ છે. આવા વિશિષ્ટ શાસન કાર્યોના આલંબન વિના પોતાના અંગત કાર્ય માટે પણ પરંપરાએ મોક્ષ લક્ષિતાથી મંત્ર આરાધન થાય તો તે માટે મંત્ર વિધાન છે. પણ મોક્ષ પ્રાપ્તિથી તદ્દન નિર્પેક્ષ ભાવથી આરાધન થાય તો તે માટે નિષેધ છે. આમ કોણે ક્યારે મંત્રનો ઉપયોગ કરવો કે ન કરવો તે પ્રશ્નો વ્યક્તિગત આત્મ ઉત્થાનની અને મનોબળની ભૂમિકા પર નિર્ભર છે. પણ મંત્રનો ઉપયોગ શાસનમાં નથી તેવું કહેવાય નહીં.

- **આ બધી વાત માની લઈએ તો પણ આજકાલના સાધુ ભગવંતો અને આચાર્ય ભગવંતો મંત્ર સિદ્ધિથી આવા ચમત્કારો કેમ કરતા નથી ?**

તમારો પ્રશ્ન ગંભીરતાથી વિચારવા જેવો છે. મંત્ર વિદ્યા, યોગ વિદ્યા કે શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન આ ત્રણેય ચીજોમાં પરંપરા પણ ખૂબ જ અગત્યની છે. સ્વરશાસ્ત્રના રચયિતા શ્રી ચિદાનંદવિજયજી વિગેરે છેલ્લી શતાબ્દિમાં થયેલા મહાત્માઓ વડે પણ ખૂબ જ મોટા ચમત્કારો થયાનું જાણવામાં આવે છે. આમ જ્યાં સુધી મંત્ર સિદ્ધિની સમ્યક્ પરંપરા ચાલતી હતી ત્યાં સુધી મંત્ર સિદ્ધિ અને તેના ચમત્કારો થયાં જ કરતા હતા. પણ એ કાળમાં યતિ પરંપરા ઉત્તરોતર શીથિલ થઈ જતી હોવાથી સંવેગી સાધુઓને વિકૃત થયેલી એ પરંપરાથી અલગ થવાની ફરજ પડી. પરિણામે ચાલી આવેલી પરંપરાના મંત્રો અને તેની સિદ્ધિઓનો માર્ગ લગભગ બંધ જેવો જ થઈ ગયો.

શું આ માર્ગ પુનઃ શરૂ ન જ થઈ શકે ? કોઈ પણ ચીજ એકાંતે અશક્ય હોય તેવું માની લેવું ન જોઈએ. આ કાળમાં પણ કેટલાક પરિશ્રમી અને આત્માર્થી આત્માઓ આ માટે પ્રયત્નશીલ છે. સાથે આવા આત્માર્થી આત્માને મળતી સિદ્ધિ અને પ્રસિદ્ધિથી આકર્ષાઈને કેટલાક લોકોને મંત્ર સિદ્ધિનો મિથ્યા ડોળ કરવાનું પણ મન થાય છે. જે ખૂબજ ખતરનાક બાબત છે. બાકી, આજે પણ સંનિષ્ઠ પ્રયત્નો થાય તો મંત્ર સાધના પરંપરાને પ્રાણવાન બનાવી શકાય છે.

- **શું આવી મંત્ર સાધનાથી સંયમથી, પતિત ન થઈ જવાય અને સંયમથી પતિત થવાનું ભયસ્થાન હોય તો શા માટે મંત્ર સાધનાને મહત્ત્વ આપવું જોઈએ ?**

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

સમ્યક્ ગુરુ આજ્ઞા વિના અને સમ્યક્ આત્મ જાગૃતિ વિના આવી આરાધનામાં લાગી જાય તો પતનનો પણ સંભવ છે. પણ પતન માટેના ભયને આગળ કરીને આરાધના જ ન કરવી એ તો સંયમથી પતિત થવાના ભયથી દીક્ષા જ ન લેવી તેના જેવું થાય. માત્ર મંત્ર સાધના જ પતનનો હેતુ નથી. કોઈપણ જાતની વધુ પડતી પ્રસિદ્ધિ, વધુ પડતા માન-સન્માન અને ભાવભક્તિ પણ પતનનું કારણ બની શકે છે. પણ એવા ભયને આગળ કરીને ભક્તિમાર્ગને બંધ નથી કરી શકાતો. તેવી રીતે મંત્ર સાધનાના દૂષણોને જરૂર દૂર કરવા જોઈએ. મંત્ર પરંપરાની પુનઃ સ્થાપના કરવી જોઈએ અને પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયું હોય તેને જાળવી રાખવું જોઈએ. શાસ્ત્રમાં શાસનના આઠ પ્રભાવકોમાં એક પ્રભાવકની કોટીમાં મંત્રવાદિનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. માટે મંત્ર સાધનાને મહત્ત્વ આપવું જ જોઈએ. આજના કાળમાં પણ મંત્રસિદ્ધિ દ્વારા શાસનની પ્રભાવનાના સમુજ્જવલ યોગો છે.

સહકારની ભાવનાથી જો પરસ્પર મહામુનિઓ મંત્ર સાધના અને તેના રહસ્યોનો વિનિમય કરે તો મંત્ર સાધનાની કેટલી પરંપરાઓ પુનઃ જાગૃત થઈ શકે તેમ છે.

- **શું એવું લાગે છે કે મંત્રની પરંપરાઓનું અનુસંધાન થાય તો પહેલાના કાળ જેવો મંત્ર યુગ આવે અને અદ્‌ભુત શાસન પ્રભાવના થાય ?**

ભગવાન મહાવીરના ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્ણ થતાં શાસનનો ઉદિત ઉદિત પૂજા સત્કાર થશે એમ શાસ્ત્રોમાં કહેવાયું છે. આચાર્ય જિનપ્રભસૂરીશ્વરજી પણ લખે છે કે સારો કાળ આવશે અને મંત્ર તંત્ર વિગેરેની સિદ્ધિઓ થશે, દેવોના સાનિધ્ય થશે તેથી જરૂર એવો વિશ્વાસ રાખી શકાય કે **મંત્રસિદ્ધિનો યુગ પુનઃ આવી શકે.** અવસર્પિણી કાળ હીયમાન ઉતરતો કાળ હોવાથી કદાચિત્ થોડું ઘણું ફળ ઓછું દેખાય તો પણ **મંત્ર સિદ્ધિના ફળો સ્પષ્ટ પણે અનુભવી શકાય. અત્યારે પણ પ્રયત્નના અને પુણ્યાઈના પ્રમાણે મંત્ર સિદ્ધિ થતી દેખાય છે. આશા રાખીએ કે અધિષ્ઠાયક દેવોને જાગૃત રાખવાનો આપણો પ્રયત્ન સફળ થાય.** અધિષ્ઠાયક દેવો પણ જાગૃતિ પૂર્વક શાસન પ્રભાવનામાં ઉજમાળ બને અને મિથ્યાત્વી આત્માઓને સમ્યક્ દર્શન તરફ લઈ જાય. સમ્યક્ દર્શનની આત્માઓને સમ્યક્ દર્શનની ધારણા કરવામાં મજબૂત બનાવે. સમ્યક્ દર્શનને મજબૂત રીતે ધારણા કરેલ આત્માને સંયમ પ્રાપ્તિની અનુકૂળતાઓ વધે. સંયમ પ્રાપ્તિની અનુકૂળતાવાળા આત્માઓ શીઘ્ર સંયમને પ્રાપ્ત કરે. સંયમને પ્રાપ્ત આત્માઓ અપ્રમત્ત ચારિત્રધારી બની નિકટ ભવી બને. **સ્વ અને પરનું નિષ્કામ ભાવે હિત સાધે. "જૈનં જયતિ શાસનમ્"નો ભવ્ય નાદ જગાવે.**

- **શું સાધુ ભગવંતો મંત્ર સિદ્ધિ કરી શકે તેમ શ્રાવકો પણ મંત્ર સિદ્ધિ કરીને શાસન પ્રભાવના કરી શકે ?**

પ્રસ્તુત ભક્તામરની ૨૮ કથાઓને વિચારશો તો તમને સમજાશે કે શ્રાવકોએ પણ કેવી સુંદર રીતે મંત્ર સિદ્ધિ કરી છે. અને કેવી સુંદર રીતે શાસન પ્રભાવનામાં સહાયક થયા છે. જેઓને તેવી તીવ્ર તમન્ના હોય તેવા શ્રાવકો પણ ગુરુભગવંતોના માર્ગદર્શન નીચે આવી મહાન મંત્રસિદ્ધિ કરી શકે છે.

- **શું આવી મંત્ર સિદ્ધિઓ થશે તો સમસ્ત દુનિયા જૈન બની જશે ? લોકો બધાં જ સુંદર થઈ જશે ?**

તમારો પ્રશ્ન થોડો આક્ષેપાત્મક છે. આપણે જાણીએ છીએ કે ૧૭૦ તીર્થંકરો જ્યારે એક જ સાથે અઢી દ્વીપમાં વિચરતા અને વિહરતા હોય છે. ત્યારે પણ બધાં જ જૈન નથી બનતા. તો આજના જમાનામાં મંત્ર સિદ્ધિથી જૈન કેવી રીતે બને ? અને જો બધાં જ લોકો જૈનો ન બનતા હોય તો અને બધાં જ સાધુ ન બનતા હોય તો આવા પરિશ્રમની જરૂર શી ? એ વાત પૂછવી અસ્થાને છે. સંસાર શાશ્વત છે. તેમાં સુખ અને દુઃખ, દિવસ અને રાત સાથે જ છે. તેવી રીતે સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વ પણ સાથે રહેવાનું છે. આપણો પ્રયત્ન એ હોવો જોઈએ કે જેને સમ્યક્ પથ પર આવવું હોય તેને સુલભતાથી માર્ગ મળી જાય અને મંત્ર સિદ્ધિ તે કાર્ય અવશ્ય કરી શકે છે. કારણ કે ધર્મકથામાં પણ પહેલાં આક્ષેપિણી કથા કહીને પછી જ વિક્ષેપિણી કથા કરવાનું ફરમાન પ્રાપ્ત થાય છે. આમ મંત્રો અને મંત્રોના પ્રભાવથી સામાન્ય રીતે લોકો જૈન ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષણ પામે છે બાદમાં તેમને પરમાર્થ બતાવી પરમપદ સાથે જોડી શકાય છે.

- **મંત્રથી આકર્ષિત થયેલો આત્મા ધર્મ પામે તો તો સારી જ વાત છે. પણ જો તેનું ચમત્કાર તરફ જ અને ભૌતિક ઈચ્છા તરફ જ મન ઢળતું જાય તો શું કરવું ?**

એટલા જ માટે મંત્ર સાધકને પ્રબળ ગુરુગમની જરૂર છે. અર્થી આત્મામાંથી કોણ મોક્ષ માર્ગ પર આવી શકે તેમ છે અને કોણ મોક્ષ માર્ગથી દૂર ભાગે તેવા છે તેની પરખ હોવી જ જોઈએ. અને મંત્ર પ્રયોકતાનો પણ આંતરિક ખ્યાલ જીવને મોક્ષમાર્ગમાં જોડવાનો રહેવો જોઈએ. માત્ર પોતાના માન, સન્માનની ઈચ્છાથી જ મંત્ર સાધના થાય તો ખોટું જ થાય છે. જો મંત્ર સાધક નૈષ્ઠિક હોય તો યોગ્ય આત્માને માર્ગ પર જરૂર લાવી શકે છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

મંત્ર સાધકે પણ અર્થી આત્માની યોગ્યતા જોઈને જ તેને મંત્રફળથી લાભાન્વિત કરવો જોઈએ. મંત્ર સાધના અને મંત્ર સાધનાના ફળો પ્રદાન કરતાં પહેલા જ અર્થી આત્માને વ્રત; નિયમ ગ્રહણ માટે ઉત્સાહિત કરવો જોઈએ. જે જરા પણ વ્રત નિયમ પાળવા તૈયાર ન હોય તે આત્માને મંત્ર માર્ગ ન જ બતાવવો જોઈએ. અને તેને મંત્ર સિદ્ધિના ફળોનો લાભ ન આપવો જોઈએ.

● **નવકારમંત્રને જ ચૌદ પૂર્વનો સાર ગણવામાં આવ્યો છે. અને તે જ મહામંત્ર છે તો બીજા મંત્રોની જરૂર શી ? અને તેની આરાધના શા માટે કરવી ?**

નવકારમંત્ર એ મહામંત્ર છે. આપણો પ્રાણ મંત્ર છે. એટલું જ નહીં આ નવકારમંત્ર આધારિત બીજા મંત્રો પણ છે. છતાંય અનેક રૂચિ વાળો સમાજ છે. માટે બીજા મંત્રો પણ રચાય છે. નવકારમંત્ર પણ અનેક ચમત્કારિક સાધના કરે છે. પણ તેનો સીધો સંબંધ પરમેષ્ઠિ ગુણોની ઉપાસના સાથે છે. આત્માને પરમેષ્ઠિમય બનાવવા માટે છે. માટે તેને મહામંત્ર ગણવામાં આવ્યો છે. જ્યારે બીજા કેટલાંક મંત્રો સમ્યક્ દૃષ્ટિ દેવોને જ ઉદ્દેશીને પ્રવર્તે છે. તે મંત્ર તેઓનું શીઘ્ર આરાધન અને સહાયક પણું પ્રાપ્ત કરવા માટે છે. અને જે મંત્રોમાં પંચ પરમેષ્ઠિ કે કોઈ એકાદ પરમેષ્ઠિને ઉદ્દેશીને મંત્ર પ્રવર્તે છે. તે નવકાર મંત્રનો જ વિસ્તાર છે. માટે તે નવકારમંત્ર સ્વરૂપ જ છે.ક્યારેક રાજા મહારાજાના નિમંત્રણ સાથે મંત્રીઓ સ્વયં આવી જાય છે. છતાંય તેવા કોઈ કાર્ય વખતે જેમ મંત્રીઓને સ્વતંત્ર નિમંત્રિત કરવા પડે છે તેવી રીતે ક્યારેક તે તે દેવોને પણ સ્વતંત્ર રીતે નિમંત્રિત કરવા પડે છે. આમ અન્ય મંત્રોનો પ્રધાન ભાવ હોવા છતાંય તેનો સંબંધ શાસનના પંચ પરમેષ્ઠિ સાથે હોય જ છે. તેમજ અત્રે આરાધના દર્શન અને રહસ્ય દર્શનમાં વારંવાર નવકાર મંત્રની આરાધના પર ભાર મૂક્યો છે. દરેક મંત્રની માળા ગણતાં નવકાર મંત્રની માળા તો અવશ્ય ગણવી જ જોઈએ. તેમ વારંવાર જણાવ્યું છે. પણ જેમ રોટલીથી પેટ ભરાતું હોવા છતાંય લોકો રોટલા પણ ખાતા હોય છે તેમ રૂચિના ભેદથી અનેક મંત્ર આરાધકો હોય તે માટે અનેક મંત્રો પ્રવર્તિત થયા છે અને થશે. માટે તે તે દેવોને લાગુ પડતા મંત્રોની આવશ્યકતા છે અને અનેક નાના-મોટા કાર્યો અન્ય મંત્રોથી પણ સિદ્ધ થઈ શકે છે. શાસન હંમેશા સાપેક્ષ ભાવે પ્રવર્તિત થાય છે અને સાપેક્ષમાં વૈવિધ્ય હોય છે. જિન શાસનમાં વિવિધ પ્રકારની રૂચિવાળા સર્વ જીવોને સમાવેશ કરવાની સંપૂર્ણ કોશિષ હોય છે.

● **આ બધી વાત તો ઠીક છે; પણ કેટલાંક મંત્રો અને તંત્રો માત્ર અર્થ અને કામની સિદ્ધિ માટે જ હોય છે. તેમાં સ્પષ્ટપણે અર્થ અને કામની માંગણી હોય છે. તો તેવા મંત્રોની આરાધના કેમ કરી શકાય ?**

વાત તદ્દન સાચી છે. કેટલાય મંત્રોમાં સ્પષ્ટ પણે અર્થ અને કામની માંગણી છે. પણ જેનો આરાધક ભાવ જાગૃત થયો છે તે જરૂર પડે જ આવા મંત્રની આરાધના કરે છે. ખાસ કરીને સંપત્તિની વૃદ્ધિ કરતા આફતના નિવારણ પ્રત્યે આરાધકનું વધુ ધ્યાન હોય છે. આરાધના જય વીયરાયની ઈષ્ટ ફળ સિદ્ધિની માંગણી જેવી જ છે. જેમાં ભવનિવેદને અને માર્ગાનુસારિતાને ટકાવી રાખવા માટે અર્થ અને કામની તેમજ અર્થ અને કામના સાધનોની માંગ હોય છે. જો મોક્ષાર્થીને સાપેક્ષ ભાવ સહિત પણ ઈષ્ટ સિદ્ધિની માંગણીનો નિષેધ કરવામાં આવે તો આરાધક આત્મા પણ દંભી બને છે. અને વીતરાગ દેવને છોડીને મિથ્યા દેવોના શરણમાં જાય છે. માટે **ઔચિત્ય અને વિવેક એ સર્વ શાસ્ત્રનું શાસ્ત્ર છે.** તેવા ઔચિત્ય અને વિવેકને આગળ રાખીને જ ઈષ્ટ ફળની સિદ્ધિ માટે પ્રયાસ કરવો.

● **ભલે, આપ ગમે તે સમજાવો પણ અમારા મગજમાં એ વાત બેસતી જ નથી કે મંત્ર સાધના કરવી.**

સારી વાત છે; મારો કે કોઈ પણ ગુરુનો પ્રયત્ન સંશય દૂર કરવાનો હોય છે. સંશય દૂર કરવા માટે જ પ્રમાણિક વાત મેં જણાવી દીધી છે. શાસનની સ્થાપનાના ઈતિહાસથી આજ સુધીના આચાર્યની વાત તમારા મગજમાં ન બેસે તો તમારે પોતે જ એ વિચાર કરવો જોઈએ કે આમ શા માટે થાય છે ? બાકી અમે તો સમજીએ છીએ કે **કોઈનો પણ સંશય કોઈ જ્ઞાનથી દૂર કરી શકે પણ દુરાગ્રહને તો કોઈપણ દૂર ન જ કરી શકે.** જેવો આ વિષયનો દૂરાગ્રહ જશે કે તમને તુરત જ મંત્ર સિદ્ધિના માર્ગની મહત્તા સમજાશે.

● **સમજો કે મને મંત્ર સિદ્ધિના માર્ગની મહત્તા સમજાઈ ગઈ તો શું મારે મંત્ર સિદ્ધિ કરવી જ જોઈએ ? માડું મન ન માનતું હોય તો પણ મારે નવકાર સિવાય કોઈ મંત્ર ગણવો જ જોઈએ ?**

ના, તમને એકવાર મંત્ર સિદ્ધિની મહત્તા સમજાઈ ગઈ, પ્રત્યેક મંત્રોનું પોત-પોતાનું આગવું મહત્ત્વ છે એ વાત સાપેક્ષ ભાવથી સમજી ગયા પછી; તમે કોઈપણ મંત્રની આરાધના ન કરો તોય કશો વાંધો નથી. પણ મંત્રો અને યંત્રોની સિદ્ધિનો માર્ગ શાસન માન્ય જ છે.

● **શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનો નવકારમંત્ર સિવાય બીજા કયા મહાન મંત્ર સાથે સંબંધ છે તે દર્શાવો ! તથા ભક્તામરમાં આવેલી આઠ મહાવિદ્યાઓનું પણ રહસ્ય સમજાવો !**

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

શ્રી નવકાર મંત્રના વિસ્તાર રૂપે રહેલું આ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર જિન શાસનના પ્રસિદ્ધ રહસ્ય અને શક્તિશાળી મંત્ર "સૂરિમંત્ર" સાથે પણ સંકળાયેલું છે. જિન શાસનના તમામ આચાર્યો સૂરિમંત્રની નિત્ય આરાધના-સાધના અને જાપ કરતાં જ હોય છે. આ સૂરિમંત્રની મહાન શક્તિનો સમાવેશ ભક્તામરની ગાથા નંબર ૧૨ થી ૧૯ અને ૨૧ થી ૨૬ સુધીમાં પણ છે. અર્થાત્ મહાન કારુણિક પૂ. આચાર્ય ભગવંત માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ સૂરિમંત્ર જે માત્ર પૂ. આચાર્ય ભગવંતો દ્વારા જ સાધી શકાય છે. તે સૂરિમંત્ર જેવું ફલ પ્રાપ્ત થઈ શકે તેવી ઘણી શક્તિઓ ભક્તામર શ્લોકમાં ગુંથી છે. આવા અનુપમ અનુગ્રહના કારણે એક સામાન્ય-શ્રાવક પણ સૂરિમંત્રનો પ્રસાદ પામી શકે છે અને સૂરિમંત્રની આરાધનાથી મેળવાતાં ફળો પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

● **ભક્તામરની ૧૨ (બાર) થી ૨૦ (વીસ) નવ ગાથાઓમાં સૂરિમંત્ર કેવી રીતે સમાયો છે તેનું રહસ્ય સમજાવો !**

શ્રીભક્તામર સ્તોત્રની બારમી (૧૨ મી) ગાથાથી (૨૦ મી) વીસમી ગાથા સુધી મહાવિદ્યાઓ હોવાનું સ્પષ્ટપણે શ્રી સૂરિમંત્ર કલ્પમાં લખવામાં આવ્યું છે...

આચાર્ય પ્રવર પૂજ્ય સિંહતિલકસૂરિ વિરચિત મંત્રરાજ રહસ્યની ગાથા (૧૩) તેરથી (૩૯) ઓગણચાલીસ ગાથા સુધીમાં આઠ મહા વિદ્યાઓની સાધના-વિધિ બતાવાઈ છે.

પૂ. આચાર્યદેવ સિંહતિલકસૂરિજી મ.સા. આઠ વિદ્યાઓ નીચેના અનુક્રમથી આપી છે. ૧). બંધ મોક્ષિણી વિદ્યા, ૨) પરવિદ્યા છેદિની, ૩) સારસ્વત વિદ્યા, ૪) રોગાપહારી વિદ્યા, ૫) સ્થાવર વિષાપહારી તેમજ સર્વોપસર્ગહારી, ૬) અક્ષીણ કોષ (શ્રી સંપાદિની), ૭) દોષ નિર્નાશિની, ૮) સકલ અશિવોપશની વિદ્યા; આમ આઠ વિદ્યા બતાવી છે.

જ્યારે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના કલ્પ પ્રમાણે પૂ. ગુણરત્નસૂરિજીએ આઠ વિદ્યાઓનો નીચે પ્રમાણે ક્રમ બતાવ્યો છે... અને નીચે પ્રમાણે ભક્તામરની ગાથા જોડી છે.

૧) ગાથા ૧૨મી શ્રી સારસ્વત વિદ્યા
૨) ગાથા ૧૩મી શ્રી રોગાપહારી વિદ્યા
૩) ગાથા ૧૪મી શ્રી વિષાપહારી વિદ્યા
૪) ગાથા ૧૫મી શ્રી બંધમોક્ષિણી વિદ્યા
૫) ગાથા ૧૬મી શ્રી સંપાદિની વિદ્યા
૬) ગાથા ૧૭મી શ્રી પરવિદ્યા ઉચ્છેદિની વિદ્યા...
૭) ગાથા ૧૮મી શ્રી દોષ નિર્નાશિની વિદ્યા...
૮) ગાથા ૧૯મી શ્રી અશિવોપશમની વિદ્યા...

ગૌમુખ યક્ષ

આ જ ક્રમ પૂ. આચાર્ય જિનપ્રભસૂરિ કૃત બૃહત્ શ્રી સૂરિમંત્ર કલ્પના વિવરણ સાથે મેળ ખાય છે.

એ છતાંય ત્રણેય મહાપુરૂષોએ બતાવેલ લબ્ધિ પદોમાં ખાસ કોઈ ફરક નથી. જે ફરક છે તે નીચે બતાવ્યો છે.

શ્રી સંપાદિની અને દોષનિર્નાશીની આ બંને વિદ્યાઓમાં ગુણાકરસૂરિજી અને સિંહતિલકસૂરિજી કરતા જિનપ્રભસૂરિજી એક એક વૃદ્ધિપદ ઓછું આપે છે. જ્યારે અશિવોપશમની વિદ્યામાં સિંહતિલકસૂરિજી નવ ઋદ્ધિપદો આપે છે. ગુણાકરસૂરિજી આઠ ઋદ્ધિપદો આપે છે અને જિનપ્રભસૂરિજીએ પાંચ પદો આપેલા છે. (સૂરિમંત્ર કલ્પ પૃષ્ઠ ૮૩) પણ જિનપ્રભસૂરિજીને પણ આઠ પદો સંમત હશે તેવું લાગે છે કારણ તેઓ જણાવે છે કે અશિવોપશમનીની પ્રત્યેક વિદ્યાનો સંબંધ પ્રાતિહાર્યો સાથે કરવો ! પ્રાતિહાર્યો તો આઠ છે એ પ્રસિદ્ધ જ છે.

૧) ભક્તામર ટીકામાં માત્ર શ્રી સંપાદિની વિદ્યામાં એક ઋધ્ધિ પદ વધારે છે...
૨) અને દોષ નિર્નાશિની વિદ્યામાં પણ એક પદ જિનપ્રભસૂરિજી મ.સા. બતાવેલ તેનાં કરતા વધારે છે...
૩) તેમજ, અશિવોપશમની વિદ્યામાં ત્રણ પદ વધારે છે.

આચાર્ય જિનપ્રભસૂરિજી મ. સાહેબે ૩૨ પદની પણ અશિવોપશમની વિદ્યા બતાવી છે !

શ્રી સૂરિમંત્રના મહાન અને સમર્થ બીજા પણ કલ્પકારોએ આ જ પ્રમાણે આઠ મહાવિદ્યાઓનો ક્રમ આપ્યો છે...

આચાર્ય પ્રવર પૂ. રાજશેખરસૂરિજી જે પાઠ આપે છે. તેનું શબ્દશઃ અહીં ભાષાંતર આપવામાં આવ્યું છે...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

''આ રીતે વિદ્યા અને ઉપવિદ્યામાં હોમ કરવો, પરંતુ આહુતિ અને હોમ, મંત્રથી કરવા, દેવતાનું નામ યથાયોગ્ય લેવું... આ રીતે તપ-જપ અને હોમ વડે (સૂરિમંત્રની) પ્રથમ પીઠ આચાર્ય ભગવંત આરાધે છે. (સિધ્ધ કરે છે) ત્યારે સારસ્વત-રોગાપહારિણી-વિષાપહારિણી-બંધમોક્ષિણી-શ્રીસંપાદિની-પરવિદ્યાઉચ્છેદિની-દોષ નિર્નાશિની-અશિવોપશમની-આ આઠ મહાવિદ્યાઓ સ્વ અને પર માટે સાધી શકે છે; શું અર્થ થયો ?

ઉત્તર–જ્યારે પોતાને કે પરને માટે સારસ્વત (બુદ્ધિ વર્ધન) કરવાની ઈચ્છા થાય,
–પોતાના કે પરના રોગને હરવાની ઈચ્છા થાય...
–પોતાના કે પરના લાગેલા ઝેરને દૂર કરવાની ઈચ્છા થાય...
–પોતાના કે પરના બંધનને છોડાવવાની ઈચ્છા થાય...
–પોતાના કે પરને સમૃદ્ધ બનાવવાની ઈચ્છા થાય...
–પોતાના કે પરના કાર્મણાદિ દોષને છેદવા માટે ઈચ્છા થાય... જ્યારે મરકી આદિ દોષને ઉપશમન કરવાની ઈચ્છા થાય... ત્યારે પ્રથમ પીઠનું સ્મરણ કરવું... થોડું જ સ્મરણ કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. શ્રીમાન્ માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. "યૈઃ શાંતરાગઃ રુચિભિઃ" ઈત્યાદિથી "જલભાર નમ્રૈઃ" અંત સુધીની અગિયારથી ઓગણીસ ગાથા સુધીની આઠ ગાથાઓ આઠ મહાવિદ્યાથી ગર્ભિત કાવ્ય રૂપે રચી છે. આ આઠ ગાથા "જ્ઞાનં યથા ત્વયિ વિભાતિ કૃતાવકાશં" એ નવમા કાવ્ય સહિત જે રોજ પ્રાતઃ વેળામાં ભણશે, સ્મરણ કરશે તે સ્વયં સારસ્વતાદિ પૂર્વોક્ત આઠ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે અને બીજાને પણ આઠ સિદ્ધિઓ પમાડી શકશે.

આવો જ ઉલ્લેખ અંચલગચ્છીય મેરૂતુંગાચાર્યએ પણ કરેલ છે. શ્રી ભગવતી પદ્માવતી માતાની કૃપાનું મહાન વરદાન પામેલ ખરતરગચ્છના પ્રસિદ્ધ આચાર્ય જિનપ્રભસૂરિજીએ પણ ભક્તામરની આઠ ગાથાનો આવો જ મહિમા ગાયો છે.

''अथवा यैः शांतराग रुचिभिः इत्यादिकं ज्ञानं यथा त्वयि विभाति एतावदन्तः स्तवो नित्यं भणनीयः । सर्वेषाम् (परेषाम्) आत्मनः सदा शान्तिकम् । अयमेव श्री पुण्डरिकादेशो अति स्पष्टः गणधर विद्या गर्भितं वृत्ताष्टकम् इदं प्रातरेव भणनीयम् नान्यवेलायाम्''

તેઓ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે "આ આઠ ગાથા સ્પષ્ટ રૂપે પુંડરિકાદેશ છે. શ્રી સૂરિમંત્રથી ગર્ભિત છે. આથી આ ગાથાઓ સવારે જ ગણવી. બીજા કોઈ કાળમાં ન ગણવી." આમ સૂરિમંત્રના ચાર-ચાર કલ્પોમાં આ આઠ કે નવ ગાથાઓનું અનુપમ મહત્ત્વ ગવાયું છે. તેથી ગાથા (૧૨ થી ૨૦) બાર થી વીસનું ખૂબ જ મહત્ત્વ છે. તે ધ્યાનમાં રાખવું.

શ્રી સોમસુંદર ગણિના શિષ્ય મહોપાધ્યાય હેમહંસગણિએ પણ આ નવ ગાથાનું મહત્ત્વ સ્થાપિત કર્યું છે. તેઓએ આ નવ શ્લોકના છત્રીસ પાદોની પાદ પૂર્તિ કરીને કુલ આડત્રીસ શ્લોકનું સાધારણ જિન-સ્તવન બનાવ્યું છે... પોતે જણાવે છે..

भक्तामर मध्य गतानि यानि, वृत्तानि सन्ति नव सातिशयान्यतीव ।
एकैक तच्चरणरूप-समस्ययाऽहं, स्वस्याश्रय-स्थिति-जुषैव नुवामि ॥
(जैन स्तोत्र संचय तृतीय विभाग पृ. ७३.)

આ ગાથાઓ "પુંડરિકાદેશ" વાળી હોવાથી અત્યંત રહસ્યમયી છે... આ ગાથાઓના મંત્રોના રહસ્યો આચાર્ય ભગવંતો પણ સુયોગ્ય શિષ્યને જ આપતાં હોય છે... માટે અહીં એ વિષે આનાથી વધુ કશું જ ન લખી શકાય. યોગ્યતા આવ્યા વિના રહસ્યો જાણવાની ઉત્કંઠા અવળા માર્ગે પણ લઈ જઈ શકે છે... અને શાસ્ત્રોના રહસ્યો ગમે ત્યાં ખોલી દેવાની વૃત્તિથી પણ દોષિત બનવું પડે છે...

પરંતુ સંપૂર્ણ ભક્તામરનો પાઠ જેઓ ન કરી શકે તેમ હોય તેઓએ તથા સૂરિમંત્રની આરાધના કરનાર પ્રત્યેક આચાર્ય ભગવંતોએ આ નવ ગાથાનો પાઠ અવશ્ય કરવો. માત્ર આ નવ ગાથાઓનો જ પાઠ કરનારે સવારે બાર વાગ્યા પહેલા જ આ પાઠ કરી લેવો જોઈએ ! બીજા કોઈ સમયમાં ન જ કરવો. પૂજ્ય ગુરુદેવની નિશ્રામાં આ નવ જ ગાથાનું લઘુ-છતાં મહાપ્રભાવિક પૂજનનું સંકલન થયેલું છે... આ પૂજન પણ સવારના બાર વાગ્યા પહેલાં જ પૂર્ણ કરી દેવું પડે છે...

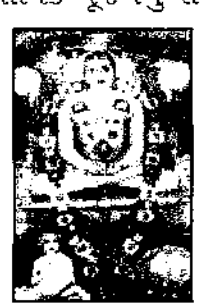

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

પ્રભાવ કથા-રહસ્ય દર્શન

● શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રની સૌથી પ્રાચીન ટીકા વિ.સં. ૧૪૨૬ માં શ્રી ભક્તામર રહસ્યના મહાન જાણકાર પૂ.આ.દેવ ગુણાકરસૂરીશ્વરજી મ.સા.એ બનાવી છે. તેમાં તેઓએ પોતાની પૂર્વે થઈ ગયેલાં બહુશ્રુતોના મુખથી સાંભળેલી અદ્‌ભુત અને મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રભાવ કથાઓ દર્શાવી છે... શું આ પ્રભાવ કથાઓ પણ આઠ મહાવિદ્યાના રહસ્યની જેમ ભક્તામર સ્તોત્રના અન્ય રહસ્યોને સમજાવી શકે છે ?

પ્રસ્તુત શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રના આરાધનથી અનેક આત્માને થયેલાં લાભોનું વર્ણન પૂ. ગુણાકરસૂરીશ્વરજી મહારાજે પોતાની પ્રભાવ કથાઓમાં કર્યું છે. આ કથાઓનું પૃથક્‌કરણ કરતા સાધના અને આરાધનાના અનેક રહસ્યો આપણને પ્રાપ્ત થઈ શકે. તેથી અહીં અત્યંત સંક્ષેપમાં કથાનો સાર આપી તેના રહસ્યોને સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યા છે.

★ "જલ-અભિમંત્રણ રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧ :** શ્રી હેમ શ્રેષ્ઠિની આ કથા છે. તેમને માલવાના રાજા ભોજના સમયના માનવામાં આવે છે. તેઓએ ભક્તામરની પહેલી તથા બીજી ગાથાની આરાધના કરી; ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રગટ થયા અને દેવી પાસેથી તેમને વરદાન મેળવ્યું. દેવી વરદાનથી ભક્તામરના બે શ્લોકથી તેમણે પાણી અભિમંત્રિત કરી રાજાને દૈવી પાશથી મુક્ત કર્યો હતો... આ કથામાં બતાવેલ પાણીની અભિમંત્રિત કરવાની વાત એક અપૂર્વ વાત છે. ભક્તામરથી કે અન્ય મંત્રોથી જલ અભિમંત્રિત થઈ શકે છે પણ અભિમંત્રણનો વિધિ ગૂઢ હોય છે. આવી ગૂઢતાની કંઈક સ્પષ્ટતા માટે સૂરિમંત્ર કલ્પ પૃ.૨૨ પર કોઈક સ્થાનેથી માહિતી આપવામાં આવી છે....'' જે આચાર્ય ભગવંતે સૂરિમંત્ર સિધ્ધ કર્યો હોય તે કવોષ્ણ જલ (થોડુ ગરમ) મંગાવી તેમાં પોતાના સહસ્રાર ચક્રની પાસેના ચંદ્રમંડલના અમૃતનો જલ-પાન અમૃત ધ્યાન વડે પ્રક્ષેપ કરે તો તે જલ અમૃતના (દાયાદ) ભાઈ જેવું થઈ જાય છે... પછી તેને સૂરિમંત્રથી અભિમંત્રિત કરે''-આમ જલ અભિમંત્રણમાં શક્તિનું સંચારણ કરવાનું ગૂઢ તત્ત્વ છે. આ તત્ત્વ વિભિન્ન મહાત્માઓ વિભિન્ન રીતે પ્રગટ કરી શકે છે. શ્રી કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્રમાં ગવાયેલી પંક્તિ "**પાનીયમપ્યમૃતં**" ઈતિ પંક્તિઓ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. પોતે શક્તિશાળી દેવો હોવા છતાં ય ચમત્કારિકતાની અંતિમ ફળદાયકતા માટે જલઅભિમંત્રણ જેવા ઉપાયો બતાવતા હોય છે-તે ધ્યાનમાં રાખવું અને આવા ઉપાયો જ મંત્રને તંત્ર રૂપે સહકારી બનતા હોય છે...

★ "જાપ-સમય રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૨ :** સુમતિ નામના શ્રાવકને કોઈક ગુરુ મહારાજ દ્વારા ભક્તામર સ્તોત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે... સુમતિ શ્રાવક પ્રતિદિન ત્રિકાળ-નિયમપૂર્વક ભક્તામરનો જાપ કરે છે અને સમુદ્રના તોફાનમાં પણ ભક્તામર સ્તોત્ર ગણતાં ચોથા શ્લોક વખતે શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રગટ થઈને તેને પાંચ રત્નો આપે છે... આ કથા દ્વારા આરાધ્ય ભક્તામર સ્તોત્રની ત્રણેય વખતના જાપની વાત સ્પષ્ટ થાય છે. સંધ્યા વખતનું આરાધના માટે ખૂબ જ મહત્ત્વ છે... ચિંતકો જણાવે છે કે સંધ્યા એ ધ્યાન આરાધનાને જપ-જાપ માટે એટલો બધો ઉપયુક્ત સમય છે કે તે વખતે સ્વલ્પ પ્રયત્નથી કરવામાં આવેલી સાધના પણ ફળદાયક બને છે... કદાચિત્ મંત્ર જાપનો અને ધ્યાન-સ્મરણ વિગેરેનો એવો પવિત્ર સમય છે કે એ સમયે સ્વાધ્યાય શાસ્ત્રોનો પાઠ કરવાની પણ મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે. પ્રસન્ન થયેલ દેવ તત્ત્વો પણ એવી જ ચીજો આપી જાય છે કે જેનો સ્વતંત્ર રીતે પણ પ્રભાવ હોય...

★ "ચમત્કાર રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૩ :** પ્રસ્તુત કથામાં પાટલી પુત્રનો સુધન નામનો દૃઢ શ્રાવક ત્યાંના રાજા ભીમને દૃઢ શ્રાવક બનાવે છે અને ધુલિપા નામના એક યોગીએ કરેલ ઉપદ્રવને ભક્તામરની સાતમી ગાથાના જાપથી પ્રગટ થયેલ ચક્રેશ્વરી દેવી દ્વારા દૂર કરાવે છે. યોગીને શિક્ષા મળે માટે ચક્રેશ્વરી દેવી અન્ય મંદિર પર ધૂલિ વરસાવે છે અને તેને દૂર કરે છે... આખરે અનેક લોકો ભક્તામર સ્તોત્રના પ્રભાવથી સ્તોત્રનો પાઠ રોજ કરવામાં જોડાય છે.

ચમત્કારને નમસ્કાર વાળી વાત લોકોમાં માન્ય છે... એક વાર ચમત્કાર જોયાં બાદ લોકો ધર્મ માર્ગે વળે છે. પછી તેઓને ચમત્કારના વ્યામોહમાંથી છોડીને આત્મિક સાધનાના માર્ગે લાવી શકાય છે... એટલે જ આવા સ્તોત્રની ચમત્કારિતા પ્રત્યે અનાદર કરવા જેવો નથી...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

★ "યમ-નિયમ રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૪ :** ભક્તામરના શ્લોક આઠમા અને નવમાના મહિમાને બતાવનારી આ કથા છે. આ કથાના મુખ્યપાત્રે જીવદયાનો બોધ સાંભળી જીવોની હત્યા ન કરવાનો નિયમ લીધો અને ભક્તામર સ્તવનનો પાઠ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું, આખરે સિંહના, યોગીના અને મિષ્ઠાન્નઘારીના ભયમાંથી મુક્ત થઈ તૃષાતુર થયેલ, ત્યારે ચક્રેશ્વરી દેવીએ આવીને જળથી જીંદગી બચાવી અને રત્નો આપ્યા... લોકોને પ્રભાવિત કરવા એક જ દિવસમાં શ્રી આદીશ્વર ભગવાનનું મંદિર શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી પાસે બનાવરાવ્યું હતું. પણ, શ્રી ભક્તામર સ્તવનના પાઠ માટે નિયમ ગ્રહણ કર્યો તે, ખૂબજ અગત્યની ચીજ છે. યમ-નિયમનું પાલન સંકલ્પ બળને વધારે છે અને પુણ્યાઈમાં વૃધ્ધિ કરે છે. યમ અને નિયમ વિના કોઈ પણ મંત્ર ન ફળે તે ખૂબ જ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. સમજદાર આત્માઓ માટે તો યમ નિયમ-; સંકલ્પ બળની વૃધ્ધિ કરનાર હોવાની સાથે પ્રભુની આજ્ઞાના પાલન રૂપ હોય છે... માટે જરૂરથી જીવનમાં ભક્તામરના આરાધકે પોતાના જીવનને યમ-નિયમવાળું બનાવવું જોઈએ. ભક્તામરની વિશેષ આરાધના વખતે ઓછામાં ઓછું એકાસણ કરવું જોઈએ...

★ "વિદ્યા રહસ્ય" ★

■ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના આ દસમાં શ્લોકમાં ભક્તામર આધારિત કથા આપવામાં નથી આવી, છતાં ય તેમાં બતાવેલ અર્થના પ્રમાણે નમિ-વિનમિ વિદ્યાધરોનું થોડોક વૃત્તાંત આપવામાં આવેલ છે... આગળ અમે જે વાત વિદ્યાધરોની વિદ્યાની કરી છે, તે વાત અહીં છે. ધરણેંદ્રએ શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું રૂપ વિકુર્વીને નમિ અને વિનમિની શાંતિ માટે અડતાલીસ હજાર (૪૮,૦૦૦) મંત્રો આપ્યા... અને રોહિણી પ્રમુખ વિદ્યાદેવીઓ સમાન દેવીઓને પ્રત્યક્ષ કરીને આપી... આખરે વિદ્યાધર કુલ સ્થપાયું અને નમિ-વિનમિ બે ક્રોડ મુનિ સહિત શત્રુંજય તીર્થ પર મોક્ષે ગયા અને શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન સમાન સિધ્ધિપદ પામ્યા. અહીં પણ વિદ્યા અને મંત્રોને એક જ ગણી લેવામાં આવ્યા છે... વિદ્યાધરોમાં પણ સોળ વિદ્યાદેવીઓને આમ્નાય પ્રમાણે વિધિ કરીને પ્રત્યક્ષ કરવાનો વિધિ હતો તેવું જણાય છે.

★ "વીણા-વાદન રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૫ :** પ્રસ્તુત ૫ મી કથા કપર્દી શ્રાવકની છે. આ કપર્દી શ્રાવક શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર એકાગ્ર મનથી શુધ્ધિપૂર્વક વીણા સાથે ગાતો હતો... એકવાર અગ્યારમી ગાથા ગાતી વખતે શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીએ પ્રગટ થઈને વરદાન આપ્યું... સાંજે કામધેનુ ગાય એના ઘરે આવશે-તેમ જણાવ્યું... તે પ્રમાણે કામધેનુએ આવીને ૩૧ ઘડા દૂધથી ભરી દીધાં જે સોનાના થઈ ગયા. પણ કપર્દી શ્રાવકે દેવીને કામધેનુ ગાયના દૂધની ખીરથી રાજા વિગેરે સહુને જમાડવાનો મનોરથ જણાવ્યો. દેવીએ એ મનોરથ પણ પૂર્ણ કર્યો અને રાજા વિગેરેને તે ખીર આપી તથા પૂ. આચાર્ય મહારાજને પણ ખીર વહોરાવી સહુને આશ્ચર્યચકિત કરી દીધા...

પૂ. આચાર્ય હેમચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.એ કાવ્યાનુશાસન ગ્રંથમાં ''यैः शांतराग रुचिभिः'' વાળો ભક્તામર સ્તોત્રનો બારમો શ્લોક ઉદાહરણ રૂપે ટાંકયો છે. તેઓ નિર્વિવાદ ઐતિહાસિક મહાત્મા છે... તેમની આ ભક્તામર સ્તોત્ર પ્રત્યેની ભક્તિ હોવી એ સ્વાભાવિક છે. શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીએ જ કામધેનુનું રૂપ લીધું હોય તેવું આ કથા વાંચવાથી લાગે છે. તેમ છતાંય જૈન પરંપરામાં કામધેનુ નું શું સ્વરૂપ છે તે શોધવા જેવું છે અને તેના દુધની ખીર બનેલી, સહુએ ખાધી તે વાત પણ વિચારવા જેવી છે. આમ, આ કથા સંશોધન માટે પણ દિશા-સૂચન કહે છે...

★ ભાવના રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૬ :** આ ૧૨ મા શ્લોકની મહિમા કથામાં અંગદેશ-ચંપાપુરીના રાજા કર્ણના મંત્રી સુબુદ્ધિનો ઉલ્લેખ છે. આ મંત્રી જૈન ધર્મમાં રત હતો અને ભક્તામર સ્તવમાં આસક્ત હતો. ધર્મમાં દૃઢ શ્રદ્ધાળુ અને પાઠમાં કોઈ પણ ભોગે નિયમિત આરાધક જો કાળ બળ સારૂં હોય તો દેવ-દેવીઓને અવશ્ય પ્રત્યક્ષ કરે છે. પ્રત્યક્ષ થયેલી ચક્રેશ્વરીએ જાદુગર-કિમિયાગાર જેવા ચેટકને શિક્ષા પણ કરી છે.

આ કથાની સમાપ્તિમાં લખ્યું છે કે "सर्वे परम दैवतमिव स्तोत्रं पेठुः" આવા ચમત્કાર બાદ, બધાં લોકો પરમ દેવતા હોય તેમ આ સ્તોત્ર ભણવા માંડ્યા, ગણવા માંડ્યા... અહીં આ સ્તોત્રની મંત્ર સાથે જ સરખામણી થઈ છે અને સ્તોત્ર તરફ કેવો ભાવ દર્શાવવો જોઈએ તે સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે.

ક્યાંક કહ્યું છે કે–"यादृशी भावना यस्य सिद्धिः भवति तस्य तादृशी" જેવી જેની ભાવના હોય છે, તેવી જ તેને સિદ્ધિ થાય છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

★ "ત્રિભુવન સ્વામિની રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૭ :** આચાર્ય પ્રવર ગુણાકરસૂરિજી મ.સા. આ ગાથાનો બે વિદ્યાઓ સાથે સંબંધ જોડે છે. એક તો અષ્ટ વિદ્યા અંતર્ગત–વિષાપહારિણી વિદ્યા અને બીજી ત્રિભુવન સ્વામિની વિદ્યા... આમ તો ગાથાઓમાંથી વિદ્યાની સૂચના શોધવી મુશ્કેલ છે. પણ, "ત્રિભુવન" શબ્દ આ ચૌદમી ગાથાના બીજા પદમાં છે; તે ધ્યાનમાં લેવા જેવું છે. પ્રસ્તુત કથામાં પાટણથી પરણીને ભરૂચમાં આવી રહેલ ડાહી બેનની કથા છે. ડાહીબેન પૂ. હેમચંદ્રાચાર્ય મ.સા.ને પરમ ગુરુ માને છે. આ ડાહીબેનને શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી તરફથી વિષઘ્નહાર, દિવ્ય કુસુમમાળા, પૂ. હેમચંદ્રાચાર્ય મ.સા.ની પાદુકા મળે છે. આ ગાથા પણ મહા વિદ્યા તરીકે વિષાપહારી છે અને દેવી આ ગાથાથી વિષહર હાર આપે છે. આ બંન્નેનો એક જ સાથે મેળ કરવો જોઈએ. વળી, ગ્રંથકાર કહે છે–જિનાઃ તુલ્ય ગુણાઃ, તુલ્ય ફલદાઃ સર્વે"–બધાં જ જિનેશ્વર ભગવંતો તુલ્ય ગુણવાળા હોય છે અને તુલ્ય જ ફળ આપવાવાળા હોય છે. વળી, ડાહીબેનની ભક્તિથી પ્રસન્ન શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી જે હાર આપે છે તેના મધ્ય મણિમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું બિંબ હતું. આ દિવ્ય માળા ડાહીબેને શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના કંઠે આરોપિત કરી અને માળા તેવી જ રીતે ત્યાં રહી ગઈ. એ પણ નોંધ કરવા યોગ્ય છે. આ ડાહીબેન પણ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનો પાઠ રોજ ત્રિસંધ્યાએ કરતી હતી. શ્રી ભરૂચ તીર્થના ઈતિહાસમાં પણ આ કથા પોતાનું આગવું મહત્ત્વ પૂરું પાડે છે.

★ "ચરણોદક રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૮ :** આ કથા ભક્તામરના પ્રભાવની સાથે મહામુનિ મલ્લર્ષિના ચરણોના પ્રક્ષાલનો મહિમા બતાવે છે. શ્રી ભકતામર સ્તોત્રનો પ્રારંભ પણ પરમાત્માના બે ચરણોમાં નમસ્કારથી થયો છે. શ્રી મલ્લર્ષિના ચરણ જળથી કોશલના રાજા સજ્જનનો દુષ્ટ યોગીનીનો દોષ સમી ગયો હતો. પૂ. ગુણસેનસૂરિજી મ.સા.ને પંદરમા શ્લોકનો પાઠ કરતાં કોઈક દેવીએ આવીને મલ્લર્ષિ મુનિનો પ્રભાવ જણાવ્યો. મલ્લર્ષિ મુનિને શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી આદિ ઘણાં દેવ-દેવીઓની સહાય હતી. ધ્યાનમાં રહે કે મહામુનિના પાદજળથી પણ ઘણાં દેવ-દેવીઓ પ્રભાવિત થતાં હોય છે. શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી પણ માત્ર ભક્તામર સ્તોત્રની જ અધિષ્ઠાયિકા રૂપે નહીં, પણ તપોનિષ્ઠ સાધુ ભગવંતની અધિષ્ઠાયિકા રૂપે મહાન શાસન સેવા કરે છે. આ ગાથામાં પણ બંધમોક્ષિણી વિદ્યા અને સ્વપ્ન-વિદ્યા બે વિદ્યાઓ છે.

★ "પ્રતિબોધ રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૯ :** સોળમી તથા સત્તરમી ગાથામાં અનુક્રમે શ્રી સંપાદિની અને પર વિદ્યાઉચ્છેદિની વિદ્યા છે. પણ, આ કથા તો જિન શાસનના મહાન કારુણિક મહાપુરુષોનો ઈતિહાસ છે. પરમ શ્રાવક સત્યસંગરના પુત્રને પ્રતિબોધવા આચાર્ય ધર્મદેવસૂરિએ ઘણાં પ્રયત્ન કર્યા અંતે આ બે ગાથાનું ધ્યાન ધરતાં ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રત્યક્ષ થઈ. ધર્મદેવસૂરિએ નાસ્તિક જેવા પુત્રને સાક્ષાત્ નરકનું દર્શન કરાવવાનું કહ્યું અને ધર્મદેવસૂરિજી તથા રાજપુત્રને ચક્રેશ્વરી દેવીએ સાક્ષાત્ નરકનું દર્શન કરાવી રાજપુત્રને ધર્મમાં સ્થિર કર્યો. આ કથા ભવ્ય જનના બોધ માટે મહાપુરુષોના પરિશ્રમને બિરદાવનારી છે.

★ "ભરૂચતીર્થ જીર્ણોદ્ધાર રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧૦ :** પરમાર્હત્ મહારાજા કુમારપાલ જેની શક્તિ પર ગૌરવ અનુભવતા હતા તે મહામંત્રી અંબડની આ વાત છે. આ મહાન મંત્રી અનેક રાજ્યકાર્યોમાં પણ નિયમિત ભક્તામરનો પાઠ કરતા હતા. બનવા જોગ છે કે કલિકાલ સર્વજ્ઞ જેવા ગુરુ ભગવંત પાસેથી જ આવા મહાન સ્તોત્રના કે અઢારમી ગાથાના રહસ્યને પામ્યાં હોય, ગમે તેમ હોય, પણ આ ગાથાની આરાધનાનો પ્રભાવ આખરે ભરૂચના શકુનિકા વિહાર તીર્થના જિર્ણોદ્ધાર સુધી પહોંચ્યો. મહામંત્રીએ માતાની પ્રેરણાથી આ મહાન કાર્ય કર્યું. આ કથાના વિવિધ પાઠાંતરો કે રૂપાંતરો મળે છે. પણ શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીએ ચંદ્રપ્રભસ્વામીની પ્રતિમા મંત્રીને આપી-તે ઉલ્લેખ મહત્ત્વ પૂર્ણ છે. એક ઠેકાણે જણાવ્યું છે કે અંબડની માતાએ આપત્તિમાં આવી ગયેલ સમસ્ત સંઘને એક સાથે સમૂહમાં અઢારમી ગાથાનો જાપ કરવાનું જણાવ્યું અને અંબડ મંત્રીએ પણ અઢારમી ગાથાનું ધ્યાન ધર્યું. આ ગાથાના ધ્યાનથી શાસનદેવ પ્રત્યક્ષ થયા હોવાનું જણાવ્યું છે. પણ દેવનું નામ નથી જણાવાયું. શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના યક્ષ તરીકે ગોમુખ યક્ષની પણ કલ્પના કરી શકાય છે. આ ગાથામાં દોષ નિર્નાશિની મહાવિદ્યા છે. અંબડ મંત્રીએ રાત્રિમાં જ ભય આવતાં આ ગાથાનું રાત્રે ધ્યાન કર્યું છે; તેવો પણ ઉલ્લેખ છે.

★ "શિવ-શાલિની રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧૧ :** પ્રસ્તુત કથા લક્ષ્મણ શ્રેષ્ઠિની છે. આ શ્રેષ્ઠિએ પોતાના ગુરુ પાસેથી આમ્નાય સહિત શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર શીખેલ છે. શ્રી દેવી ચક્રેશ્વરીએ એને એવો મણિ આપે છે કે જેને આકાશમાં ઉછાળવામાં આવે તો તે સ્થિર

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

થાય અને ચંદ્ર જેવો જ પ્રકાશ આપે. વિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓ આવા ઉલ્લેખોથી સુંદર માર્ગદર્શન પામી શકે છે. આવા મણિની સહાયથી લક્ષ્મણ શ્રેષ્ઠિએ પોતાના રાજાને રાત્રે પ્રકાશ કરી આપ્યો અને રાજાને જિતાડ્યો. સ્તોત્રને કે મંત્રને આમ્નાય સહિત ગુરુ દ્વારા જ મેળવવું બહુ જ અગત્યનું હોય છે. એ વાત બરાબર ખ્યાલમાં રાખવી. આ ગાથાના એક રૂપાંતરમાં જણાવ્યું છે કે આકાશમાં રાત્રે રહેલા મણિને પાછો ખેંચવા પણ શ્રેષ્ઠિએ આ જ ૧૯ મા શ્લોકનું પાછું ધ્યાન કર્યું. આમ, પુનઃ આકર્ષણની શક્તિ પણ આ શ્લોકમાં માનવામાં આવી છે.

આ ગાથાને અશિવોપશમની વિદ્યાથી યુક્ત જણાવી છે. ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે કે આ ગાથાના સાતમા-ચોત્રીશમા-છત્રીશમા અને સાડત્રીશમા-આડત્રીસમાં અક્ષરને એક સાથે વાંચવામાં આવે તો "શિવશાલિનિ" એવું વાંચી શકાય છે. જેનો અર્થ અશિવને દૂર કરનાર એવો જ થાય છે.

★ "રાત્રિ પાઠ રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧૨ :** આ કથા નાગપુર નગરના રાજા મહિપતિની છે. આ રાજાના પ્રશ્નોનો સાચો જવાબ પૂ. વિજયસેનસૂરિજી મહારાજે જણાવ્યો હતો. આ. સેનસૂરિજી મહારાજ રોજ રાત્રે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનો પાઠ કરતા હતા. તેઓને ૨૧ મી ગાથા ગણતી વખતે શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીએ બધાં જ પ્રશ્નો જાણવાની વિદ્યા આપી. દેવી તત્ત્વો પ્રસન્ન થઈને શું શું કરી શકે; શું શું આપી શકે છે; તે નોંધવા જેવું છે.

★ "શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામી આરાધના રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧૩ :** આ કથા પરકાય પ્રવેશ વિદ્યાના જાણકાર શ્રી જીવદેવસૂરિજી મહારાજની છે. તેઓએ ભક્તામર સ્તોત્રની આ એક જ ગાથાનો આમ્નાય સહિત જાપ કરીને સર્વે દેવોને પ્રગટ કરવાની વિદ્યા મેળવી અને એ વિદ્યાથી શિવ-બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-સૂર્ય-ગણેશ-સ્કન્દ વિગેરેને પ્રગટ કર્યા હતા. આ ગાથામાં પણ શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામીનો ઉલ્લેખ થયો છે. શ્રી ચંદ્રપ્રભસ્વામીનો પણ અચિંત્ય પ્રભાવ મનાયો છે, તે ધ્યાનમાં રાખવું.

★ "સૂરિમંત્ર-સિદ્ધિ રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧૪ :** શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રની મહિમા કથાની આ ચૌદમી કથા મહાન વિદ્યા-સિદ્ધ આર્ય ખપુટાચાર્યની કથા છે. **આ આચાર્ય ભગવંતનું પુણ્યનામ ગ્રહણ પણ મહાન સિદ્ધિને આપનારું મનાયું છે.** આ ગાથાઓનો આરાધ્ય મંત્ર સૂરિમંત્ર જ કહેવાયો છે. આર્ય ખપુટાચાર્યે પણ સૂરિમંત્ર સિદ્ધ કરેલ મહાત્મા છે. એમને પણ ભક્તામરના આ શ્લોકની સાધના કરી તેવો ઉલ્લેખ આપણને ખૂબ જ ભાવના પ્રેરે તેવો છે. આ આચાર્ય ભગવંતે પોતાની આ મહાન સાધનાથી **ગુડ શસ્ત્ર પત્તન** મંદિરના યક્ષની મૂર્તિને અને બે મહાન કુંડીઓને પણ પાછળ ચલાવી હતી. મંત્ર-ચમત્કાર દ્વારા જિન શાસનનો મહાન પ્રભાવ કર્યો હતો.

★ "દેવ-દુનિયા રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧૫ :** આ કથા પણ આર્ય ખપુટાચાર્યની મહાન મંત્ર સિદ્ધિની જય ગાથા છે. શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રની ત્રેવીશમી ગાથાની સાધના કરી તેમણે શ્રીચક્રેશ્વરી દેવીની પાસેથી દુષ્ટ વ્યંતરને કબ્જે કરવાનું વરદાન મેળવ્યું હતું. દુષ્ટ અને હિંસા પ્રિય ચંડિકા દેવીએ આચાર્ય ભગવંતના ગળામાં સાક્ષાત્ નખ માર્યો તો પણ દિવ્ય સાધનાના પ્રભાવે અને ચક્રેશ્વરી દેવીના વરદાનના પ્રભાવે એ નખનો પ્રહાર ચંડિકા દેવીના પોતાનાજ કપાળમાં થયો. આવી મહાન સાધના અને આવો પ્રભાવ ખૂબ જ ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે. **આવાં પ્રકારના વર્ણનો દેવી-દુનિયાની વાતો સ્પષ્ટ કરતાં હોય છે.** જૈનાચાર્યની મહાનતા હોય છે કે તેઓ દેવોને પણ પોતાની સાધનાના અને ઉપદેશના પ્રભાવથી અહિંસક બનાવે છે. ચંડિકા દેવીને અહિંસક બનાવી આર્ય ખપુટાચાર્યએ ''જૈનં જયતિ શાસનમ્'' નો જયનાદ કર્યો છે.

★ "ચિંતામણિ મંત્ર રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧૬ :** શૌર્યપુર નગરના જિતશત્રુ રાજાની આ વાત છે. તેમની તમામ રાણીઓને લાગેલો વળગાડ આચાર્ય શ્રી શાંતિસૂરિના અભિમંત્રિત જળથી દૂર થયો હતો. રાણીઓએ આ જળને આંખે લગાવેલ અને તેનું પાન કરેલ. અભિમંત્રિત જલપાનની વાત તો આપણે કરી છે, પણ અભિમંત્રિત જલને ભગવાનના પ્રક્ષાલની જેમ આંખે લગાડવાનો વિધિ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. કથામાં એ પણ જણાવાયું છે કે આચાર્ય શાંતિસૂરિ મહારાજે આ કાર્ય કરીને તે દ્વારા મહાન શાસન પ્રભાવના કરવા અવધૂતનો વેશ લીધો હતો. જેમ કેટલાંક આચાર્ય ભગવંતો ગાથા ૨૦ થી ૨૫, છ ગાથાઓનો આરાધ્ય મંત્ર-સૂરિમંત્ર માને છે. તેમ કેટલાંક આચાર્ય ભગવંતો આ છ ગાથાના આરાધ્ય મંત્ર તરીકે ચિંતામણી મંત્રને માને છે. આચાર્ય

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ભગવંત માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. ની અન્ય કૃતિ **ભયહર** સ્તોત્ર-**નમિઊણ** સ્તોત્રમાં આ જ ચિંતામણી મંત્રનો મહિમા છે. ચિંતામણી મંત્ર જૈન શાસનનો મહાન મંત્ર છે. સ્પષ્ટ રીતે આ મંત્ર શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન ને ઉદ્દેશીને રચાયેલો મંત્ર છે. આ ગાથાઓનો પ્રભાવ વિશેષ છે. એમ જરૂર માનવું રહ્યું.

શ્રી નમિઊણ સ્તોત્રમાં તો ક્રમથી ગોપવેલો આ મંત્ર મળી આવે છે. તેમ આ ચિંતામણી મંત્ર ભક્તામરની ગાથા ૨૧ અને ૨૨ માં સૂચના રૂપ પ્રાપ્ત થતો લાગે છે. ૨૧ મી ગાથાનો ત્રીજો - છવ્વીસમો - સુડતાલીસમો અક્ષર અનુક્રમે ''વ-ષ-હ'' છે. પ્રાકૃતમાં બધા ''સ'' એક જ હોવાથી તેને **''વસહ''** રૂપે વાંચી શકાય છે. અને આટલાં અક્ષરોથી ચિંતામણી મંત્રનું સૂચન જરૂર સમજી શકાય. આ જ રીતે આ જ ગાથા ૨૧ ના આડત્રીસ-છવ્વીસ-સુડતાલીસ અને અડતાલીસ અક્ષરોમાંથી **''વિષહર''** પણ વાંચી શકાય છે. તે જ રીતે ગાથા બાવીસમીના તેતાલીસમાં અને આડત્રીસ અક્ષરોને વાંચતાં ''પ્રાસ'' એટલે લગભગ **''પાસ''** શબ્દનું સૂચન માની શકાય છે. હવે થોડી જ અક્ષરોમાં તોડ-મરોડ થાય તો આ જ બાવીસમી ગાથામાંથી **''સ્ફુલિંગ''** શબ્દ પણ બેસાડી શકાય તેમ છે. અને "**નમિઊણ**" શબ્દ પણ બેસાડી શકાય તેમ છે. આમ, આ ગાથાઓ પરની કથાઓનું અનુપમ મહત્ત્વ છે.. તે ધ્યાન રાખવા જેવું છે.

★ "ગુરૂ આદેશ રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧૭ :** ગુજરાતના રાજા વૃધ્ધ ભીમદેવના વખતની વાત છે. અણહિલપુર પાટણમાં બનેલી ઘટના છે. ચણા વેંચીને જીવન પૂર્ણ કરનાર ચણિક શ્રાવકનું જીવન ૨૬ મી ગાથાની આરાધનાથી સંપત્તિમય બની ગયું.. ત્રણ કોઠી ભરેલાં ચણા સોનાના બની ગયા.. આ માટે ગુરુ મહારાજાએ આપેલાં આદેશો મંત્ર-સાધકો માટે વિશેષ ઉપયોગી છે.. ચણિકની આરાધનામાં ''(૧) તુભ્યં નમો'' શ્લોક (૨) ૧૦૮ નવકાર મંત્ર (૩) બ્રહ્મચર્યનું દૃઢ પાલન (૪) પંચાસરા શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાન તથા શ્રી આદીશ્વર ભગવાનની ભક્તિ (૫) શ્રી મહાલક્ષ્મીની પ્રતિમાની આરાધના... આ મહાન સહાયક સાધના હતી..

શ્રી ભક્તામરના કોઈ પણ જાપની આરાધના કરવા વાળાએ રોજ એક માળા તો નવકાર મંત્રની અવશ્ય ગણવી જ જોઈએ.. તથા દારિદ્રયને દૂર કરવા માટે શ્રી મહાલક્ષ્મીની ઉપાસના કરવી- આ બે સૂચનો ખૂબ જ ધ્યાન આપવા જેવાં છે. શ્રી મહાલક્ષ્મી દેવી, શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની સખી દેવી છે.. શ્રી ચક્રેશ્વરી માતા ભક્તામરથી પ્રસન્ન થાય છે અને પ્રસન્ન થયેલી ચક્રેશ્વરી દેવી દારિદ્રય દૂર કરવા માટે મહાલક્ષ્મીને સૂચના કરી શકે છે. ચણિકે પણ આખરે શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી સહિતનું શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનનું મંદિર નવું બનાવ્યું તથા શ્રી મહાલક્ષ્મી દેવીના મંદિરનો પણ જિર્ણોધ્ધાર કરાવ્યો હતો..

આ શ્લોકમાં ચાર વાર ''તુભ્યં'' શબ્દ આવતાં ચારવાર ''યં'' અક્ષર આવ્યો.. માત્ર ''યકાર'' માટે જ કહેવાયું છે કે યકાર (૧) મિત્ર મિલન, (૨) ઈષ્ટ પ્રાપ્તિ (૩) ધ્યાન-સાધના અને સાત્ત્વિકતાની જાગૃતિ માટે ઉપયોગી બીજાક્ષર છે.. અત્રે લક્ષ્મી પ્રાપ્તિનો અર્થ કોઈ પણ જાતની ઈષ્ટ પ્રાપ્તિ એવો કરવો.. આમ કરવાથી આ ગાથા અને ગાથાના પ્રભાવનો મેળ મળી જાય છે.

★ "અઠ્ઠમ આરાધના રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧૮ :** ગોદાવરી નદીના કિનારે આવેલ પ્રતિષ્ઠાનપુરના રાજા હાલની આ કથા છે.. હાલને પુત્ર નથી.. પુત્ર માટે અનેક સાધના કરી.. નિષ્ફળ થયો.. આખરે કોઈ ત્યાગી મુનિવરે કૃપા કરીને તેને શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનો જાપ બતાવ્યો.. આ જાપના પ્રભાવથી ત્રણ દિવસમાં શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવી પ્રસન્ન થઈ. દેવીએ એક અપૂર્વ પુષ્પમાળા શ્રી હાલ નૃપતિને આપી.. અને પુષ્પમાળા રાણીના કંઠમાં પહેરાવવા કહ્યું.. આ માળાના પ્રભાવથી રાજાને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો. તે પુત્રનું નામ ચક્રાદાસ રાખવામાં આવ્યું. આ કથામાં આરાધનાની વધુ વિગત મળતી નથી.. પણ સમસ્ત શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનો ત્રણ દિવસ અઠ્ઠમ પૂર્વક અખંડ જાપ શ્રી હાલ નૃપતિએ કર્યો હશે. તેવું લાગે છે. ત્રણ દિવસ આમેય મંત્ર સાધના માટે અગત્યનો સમય છે. શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનો ત્રણ દિવસનો અખંડ જાપ અવશ્ય કરવા જેવો છે.

★ "ત્રિસંધ્યા જાપ રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૧૯ :** શ્લોક ૨૮, ૨૯, ૩૦ માં શ્લોકમાં કોઈ પણ કથા આપવામાં આવી નથી. શ્લોક ૩૧ની ટીકામાં ગોપાલક (રબારી) ની વાત આપવામાં આવી છે. ભદ્ર પ્રકૃતિના ગોપાલને ગુરુ મહારાજે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર અને શ્રી નવકાર મંત્ર ભણાવ્યો.. ગોપાલે લાંબા સમય સુધી રોજ નવકાર મંત્ર અને શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર નો પાઠ કર્યો. અને જૈનાચારનું પાલન કર્યું. એકવાર પ્રાતિહાર્ય સહિતની મૂર્તિના સ્વપ્નમાં દર્શન થયા. બીજે જ દિવસે ગોચર ભૂમિમાં જિનબિંબ પ્રકટ થયેલું મલ્યું.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ગોપાલે આ પ્રતિમાની સુંદર સ્થાપના કરીને છ માસ સુધી શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રનો ત્રણેય સંધ્યાએ જાપ કર્યો. એના જાપથી પ્રસન્ન થઈને શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીએ ગોપાલને રાજ્યનું વરદાન આપ્યું.. ગોપાલ રાજા પણ બન્યો અને યુધ્ધમાં પણ શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીની સહાયથી અપરાજિત જ રહ્યો..

છ માસ સુધી ત્રિકાળ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના જાપનો પ્રયોગ આરાધકે અવશ્ય કરવા જેવો છે...

★ "मंत्र आम्नाय रहस्य" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૨૦** : ગુજરાતના ભીમરાજના સેનાધિપતિ જિણહાકની જૈન વીરતાની આ કથા છે. આ કથા અન્યત્ર પણ પ્રસિધ્ધ છે. મહાન દણ્ડાધિપતિએ ધવલકપુરા (ધોળકા) ના સમસ્ત ક્ષેત્રને ચોરોથી મુક્ત કર્યું હતું. આ મહાન શ્રાવકની ઉપર નવાંગી વૃત્તિકાર શ્રી અભયદેવસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ કૃપા કરી હતી. મુશ્કેલીથી જીવન નિર્વાહ ચલાવતા આ શ્રાવકને ચક્રેશ્વરી દેવીની પ્રતિમા, શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની પ્રતિમા તેમજ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા આપી.. શ્રી કલિકુંડ પાર્શ્વનાથ ભગવાનના મંત્રનો આમ્નાય આપ્યો.. આ કલિકુંડ મંત્રને જ આ ગાથાનો મંત્ર ગણાવ્યો છે. અને આ મંત્ર સાથે શ્રી ભક્તામર સ્તવ રોજ ગણવાની સલાહ આપી..

જિણહાક રોજ આ પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમાની પૂજા કરીને ત્રણેય કાળ ભક્તામર ગણતો હતો.. આ આરાધનાથી તુષ્ટ થયેલ શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીએ પોતાની સેવિકા દેવી દ્વારા એક રત્ન જિણહાકને મોકલાવ્યું.. આ રત્નને ભુજા પર બાંધી રાખવાનું પણ દેવી દ્વારા સૂચન થયું. આ રત્ન બાંધવા દ્વારા જ જિણહાક મહાન દંડાધિપતિ પદને પામ્યા હતા. ઉપકારની યાદમાં જિણહાકે કસોટીના પાષાણમાંથી શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની ભવ્ય પ્રતિમા બનાવી, મહાન જિનાલયમાં પૂ.આ.દેવ અભયદેવસૂરીશ્વરજી **મ.સા.** ના હાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.. આ શ્રાવકની કથા અવશ્ય વાંચવા જેવી પણ છે. ઘણીવાર મુખ્ય આરાધ્યદેવી પોતાની સહાયિકા દેવી દ્વારા પણ કાર્ય કરે છે તે વાત નોંધવા જેવી અને સમજવા જેવી છે.

★ "स्वानुभव रहस्य" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૨૧** : પ્રસ્તુત કથામાં શ્રી સોમરાજા રાજવીની વાત છે. આ રાજવીને આચાર્ય વર્ધમાન સૂરિનો ઉપદેશ મળ્યો.. જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો. અને નવકાર મંત્ર તેમજ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનો રોજ પાઠ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું. રાજકન્યા મનોરમા પર આવી પડેલા ઉપસર્ગ વખતે સોમરાજે ૩૪મી ગાથાનું સ્મરણ કર્યું. અને શ્રી ચક્રેશ્વરી દેવીના સાનિધ્યથી હાથીને વશમાં લઈ રાજકુમારીને છોડાવી.. સોમરાજ રાજ્ય તેમ જ રાજકન્યાનો ભોક્તા થયો..

ભય નિવારણના વર્ણનવાળી આ ગાથાના મંત્રો અંગે શ્રી ગુણાકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ સ્પષ્ટ જણાવે છે કે–

" एषु वृत्तेषु वक्ष्यमाणाः तत् तत् भीहरवृत्तवर्णा एव मंत्रा पुनः पुनः स्मर्तव्याः अतो नापर मंत्र निवेदनम् ॥"

ઉપરોક્ત ઉલ્લેખનો સ્પષ્ટ અર્થ થાય છે કે ગાથા ૩૪ **મી** થી ગાથા ૪૨ સુધીની ગાથામાં અનુક્રમે

૧. હાથીનો ભય દૂર કરનાર ૨. સિંહનો ભય દૂર કરનાર ૩. અગ્નિનો ભય દૂર કરનાર ૪. સર્પનો ભય દૂર કરનાર ૫. યુદ્ધનો ભય દૂર કરનાર ૬. યુદ્ધનો ભય દૂર કરનાર ૭. જલનો ભય દૂર કરનાર ૮. વ્યાધિ-રોગનો ભય દૂર કરનાર ૯. બંધનનો ભય દૂર કરનાર શબ્દોનો ઉલ્લેખ છે. આ શબ્દો-આ વર્ણો-આ અક્ષરો જ મંત્ર છે. માટે બીજા કોઈ મંત્રોની આ ગાથાના આરાધ્ય મંત્ર રૂપે જરૂર નથી, તેમ છતાંય પૂ. હરિભદ્રસૂરિજી મહારાજે પોતાની ટીકામાં અન્ય મંત્રો આ ગાથા માટે સંબંધિત બતાવ્યા છે.

આ અંગે વિદ્વાનોએ ઉહાપોહ કરી સમાધાન કરવા જેવું છે. અમે તો એવું સમાધાન સૂચવી શકીએ છીએ કે જેમ આ ગાથાઓ પોતે મંત્ર છે, તેમ અપર મંત્રો પણ આ ગાથા સંબંધી માનવા અને જેમ પંદરમી ગાથામાં પણ સ્વપ્ન વિદ્યા અને બંધમોક્ષિણી વિદ્યા છે તેમ આ ગાથામાં પણ ગાથા રૂપ મંત્ર છે-તે ભયના નિવારણ માટે છે અને બીજા પણ અપર મંત્રો પણ તેવા ફળ આપવાવાળા છે; તેમ સ્વીકારવું.

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની ગાથાના અન્ય પ્રભાવો તો વાંચવામાં આવે છે. પણ, આ ગાથાના પ્રભાવનો તો અમને ખુદને જ અનુભવ છે. ઊટીના હાથીના વિકરાળ જંગલમાં મેં આ ગાથાના ચમત્કારનો પણ અનુભવ કરેલો છે. અમારી તથા મુનિરાજ નંદિયશવિજયની પાછળ હાથી દોડીને આવ્યો હતો. હાથીની ભયંકર દોડથી અમને આશ્ચર્ય થયું હતું. આખરે અંતિમ સમય સમજી રસ્તાની એક બાજુમાં ગયા. ત્યાં નવકાર મંત્ર, અમારો ઈષ્ટ મંત્ર અને આ ભક્તામરની ગાથાનો પાઠ કરતાં જ હાથી શાંત થઈ ગયો હતો. તેણે અમારા ચરણનો સૂંઢથી બે-ત્રણ વાર સ્પર્શ કર્યો હતો અને ખૂબ જ આનંદપૂર્વકની ગર્જના

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કરી હાથી પસાર થઈ ગયો હતો. ઉપરોક્ત પ્રસંગ આજથી દશ વર્ષ પૂર્વે બન્યો છે. આજે પણ એ પ્રસંગ યાદ આવતાં રોમાંચ ખડાં થઈ જાય છે. ભક્તામર-ભક્તામર જ છે. માત્ર શ્રી ચક્રેશ્વરી માતા જ નહીં, પણ પદ્માવતી માતા પણ આ સ્તોત્રની અધિષ્ઠાયિકા રૂપે કાર્ય કરતી અનુભવાય છે.

★ "નિત્યસ્મરણ રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૨૨ :** દેવરાજ એક નિર્ધન શ્રાવક છે... છતાંય મનથી સમૃદ્ધ છે... ભક્તામરની પરમ આરાધના એના અંતરને અમીર બનાવી રહી છે... ભક્તામરનો પાઠ રોજ ચાલુ જ છે... દશા બદલાવાની હોય ત્યારે દિશા પણ સ્વયં બદલાય જતી હોય છે... દેવરાજ વ્યાપાર માટે વિદેશ ઉપડ્યો... સાથે ઘણાં વ્યાપારીઓ પણ હતાં... જંગલમાં થઈને રસ્તો પસાર થાય છે... જંગલ ભયાનક હતું અને ત્યાં જ રાત્રિ વીતાવવાની હતી. થોડીવારમાં ગર્જના કરતો એક સિંહ આવ્યો... ગભરાયેલાં સાથીઓ બધાં દેવરાજની નજીક પહોંચ્યા... દેવરાજે અંતરની પરમ શ્રદ્ધાથી પાંત્રીસમાં શ્લોકનું સ્મરણ કર્યું... સિંહ વશમાં આવી ગયો... નમ્ર બની ગયો... હુમલો કરવાનું તો દૂર રહ્યું, પણ દેવરાજના ચરણમાં વંદન કરતો હોય તેમ બેસી ગયો... પોતાના પંજામાંથી ત્રણ કિંમતી રત્ન દેવરાજની આગળ ધર્યા... વ્યાપારીઓ સમજી ગયા કે કરામત દેવરાજની છે... દેવરાજે પણ વ્યાપારીઓને ધર્મ પમાડ્યો. કિંમતી મોતીના પ્રભાવથી દેવરાજ સુખી બની ગયો.

માત્ર ભય વખતે જ સ્તોત્ર સ્મરણ કરવું, એવો ભાવ ન રાખતાં નિત્ય અનન્ય ભાવે સ્મરણ કરવું... આ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવી. કેટલીક વખતે જે મંત્રનું નિત્ય ઉપયોગપૂર્વક સ્મરણ થતું નથી, તે ખરી વખતે જ યાદ આવતો નથી. ઉપયોગપૂર્વક નિત્ય-સ્મરણ કરવું એ મંત્ર-સાધનાનો સોનેરી સિદ્ધાંત છે...

★ "જલ-સિંચન રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૨૩ :** પ્રતિષ્ઠાનપુરના લક્ષ્મીધર શેઠને જૈન ધર્મ પ્રત્યે અપાર શ્રદ્ધા છે... તેઓશ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રનું રોજ ધ્યાન કરે છે... શેઠ એકવાર સાથીઓ સાથે જંગલમાં ગયા હતા... ત્યાં જ દાવાનલ પ્રગટ્યો... એકાએક આગ લાગી... શેઠ ભક્તામરનું ધ્યાન કર્યું... દેવી ચક્રા પ્રગટ થઈ... દેવી ચક્રાએ જ ભક્તામરની છત્રીસમી ગાથાથી અભિમંત્રિત જલથી આગને સિંચવાનું જણાવ્યું... થોડું જ પાણી આગ પર છાંટવામાં આવ્યું અને અગ્નિ શાંત થઈ ગયો... લોકો આશ્ચર્ય પામ્યા... અત્રે દેવી પોતાની જ હાજરીમાં આ ગાથાની પ્રભાવકતાને સ્થાપિત કરે છે... જલ અભિમંત્રણ જૈન શાસ્ત્રોનું માન્ય તંત્ર છે... **''शांतिपानीयं मस्तके दातव्यमिति''** શાંતિથી અભિમંત્રિત જલ મસ્તક પર છાંટવું જોઈએ. આ વાત બૃહત્ (મોટી) શાંતિમાં છે... જન-સામાન્યમાં આ રિવાજ પ્રચલિત છે. શ્રદ્ધા અને આસ્થા જરૂર સફળ બનાવે છે...

★ "દેવી-કૃપા રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૨૪ :** મહેભ્ય શ્રેષ્ઠિની દ્રઢવ્રતા પુત્રીની આ કથા છે. શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના પ્રભાવથી દ્રઢવ્રતાએ પોતાના સંકટને દૂર કરી મહાન પ્રભાવ ફેલાવ્યો હતો. શોક પત્નીના ચઢાવવાથી પોતાના પતિ કર્મણે ઘડાની અંદર સાપ રાખી દ્રઢવ્રતાને મારવાનું કાવત્રું કર્યું. પણ સાપ પુષ્પ માળા બની ગઈ. ચક્રેશ્વરીદેવી ભક્તામર સ્તોત્રથી પ્રસન્ન થઈ અને ધર્મનો મહિમા ફેલાયો.

★ "ગુરુ-સાધના રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૨૫ :** ગુણવર્માને શ્રી ભક્તામરની મહાન સાધનાએ રાજ્ય અપાવ્યું હતું. પોતાના બંધુ રણકેતુ એ ગુફામાં ગુણવર્માને સૈન્યથી ઘેરી લીધો હોવા છતાં રણકેતુ આ ગાથાના પ્રભાવથી જ વિજયી બનેલ છે. ગાથા નં.૩૮ અને ૩૯ બંનેય ગાથા યુદ્ધ ભયના વિજય માટે હોવા છતાંય ભક્તામરની ૩૯મી ગાથા વખતે જ ચક્રેશ્વરી દેવી એ પ્રગટ થઈને ગુણવર્માને વરદાન આપ્યું હતું એ નોંધ પાત્ર છે. પૂ. ગુરુદેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મહારાજે કેસરવાડી તીર્થમાં સમૂહમાં ભક્તામરનો પ્રારંભ કર્યો હતો તે પહેલાં પણ મદ્રાસના વિવાદમય ચાતુર્માસમાં વિવાદથી વિજય મેળવી સુંદર ધર્મ પ્રભાવના કરવા આ ગાથાનો જાપ વિશેષ કર્યો હતો તેમજ ભક્તામરના પાઠ દરમ્યાન પૂ. ગુરુદેવ આ ગાથાનું ઉચ્ચારણ અત્યંત ઉચ્ચ સ્વરથી તેમજ બધી ગાથાઓ કરતા અલગ રીતે જ કરતા હતા. શ્રદ્ધા સદૈવ ફલવતી બનતી જ હોય છે. આ ગાથાની આરાધના અમોઘ ફલ દેનારી છે.

★ "વ્રત-પાલન રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૨૬ :** તામ્રલિપ્ત નગરના ધનવાહ શેઠ જિનેશ્વરસૂરીનો ઉપદેશ પામી જૈન બન્યા . અહિંસાવ્રતને ધારણ કર્યું. હૃદયમાં કરુણા સ્થાપી. ભક્તામર સ્તોત્રનો રોજ પાઠ કરવાનું શ્રદ્ધા પૂર્વક ચાલુ કર્યું. સિંહલદ્વીપની દરિયાઈ મુસાફરી

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કરતાં વિકટાક્ષીદેવીએ ઉપદ્રવ શરૂ કર્યો. હિંસકદેવીએ બલિદાન માંગ્યું પણ ધનવાહ શેઠે દેવીની વાત ગણકારી નહીં. શ્રી ભકતામર સ્તોત્રનો પાઠ શરૂ કર્યો. માત્ર એ સ્તોત્રના ૪૦ મા શ્લોકના પાઠથી જ વિકટાક્ષીના બધા ઉપદ્રવો નિષ્ફળ ગયા, દેવી પણ ધનવાહ શેઠના વ્રત પાલનથી ખુશ થઈ અને પોતે પણ શેઠના વચનથી હંમેશા જીવ હત્યા છોડી દીધી. શેઠે પણ ચક્રેશ્વરીદેવી સહિત આદીશ્વર ભગવાનનું મંદિર બનાવ્યું.

★ "રોગ-નિવારણ રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૨૭ :** ઉજજયિની નગરીના રાજશેખર રાજાના પુત્ર રાજહંસની આ રમણીય કથા છે. દ્રઢ ધર્મ શ્રદ્ધાળુ-કર્મ વિપાકને સમજનારી, માનગિરીના રાજાની પુત્રી કલાવતીની મહાન્ શ્રદ્ધાની આ કથા છે. પિતાની દુર્બુદ્ધિના કારણે કલાવતીના લગ્ન રાજહંસ સાથે થયા. રાજહંસને પણ પોતાની અપરમાતાએ મહાન રોગ થાય તેવું ભોજન કરાવી દીધું હતું. પણ કલાવતીએ ૪૧ મા શ્લોકનો પાઠ કર્યો ચક્રેશ્વરીદેવીએ ચમત્કાર કરી રોગ-નિવારણનો ઉપાય બતાવ્યો. રોગ દૂર થયો. ધનની પણ પ્રાપ્તિ થઈ અને કલાવતીની મહાન્ ધર્મ શ્રદ્ધાનો વિજય થયો. અત્રે દેવી એ પોતે રોગ દૂર ન કરતાં રોગ દૂર કરવાનો ઉપાય સૂચવ્યો એ પણ ધ્યાન રાખવા જેવું છે આ ગાથાનો પાઠ કરવાથી રોગ મટી જાય એનો અર્થ ત્યાં સુધી પણ સમજી શકાય છે કે યોગ્ય ઔષધ પણ અનાયાસે પ્રાપ્ત થઈ જાય અને રોગ જતો રહે.

★ "જાપ-સંખ્યા રહસ્ય" ★

■ **પ્રભાવ કથા-૨૮ :** દિલ્હી પર જલ્લાલુદ્દીનનું રાજ્ય ચાલતું હતું તે વખતની આ વાત છે. અજમેર દુર્ગ પાસેના નાના ગામના રાજપુત્ર રણપાલને અજમેરના મીરે ગુન્હામાં લીધો. રણપાલને પોતાના પુત્ર સહિત પકડીને દિલ્હી મોકલી દીધો. દિલ્હીના કારાગૃહમાં પિતા-પુત્ર ફસાઈ ગયા. પણ રણપાલ સરલ પરિણામી હતો. જૈન સાધુઓના સત્સંગમાં આવ્યો હતો. નવકાર મંત્ર અને ભકતામર સ્તોત્ર પર તેની અટલ શ્રદ્ધા હતી. કેદમાં પણ તેને આ ૪૨ મી ગાથાનો જાપ ચાલુ રાખ્યો. તન્મય થઈને જાપ કરતાં રણપાલ દસ હજાર જાપ સુધી પહોંચ્યો. તુરત જ કોઈક દેવી પ્રત્યક્ષ થઈ. આવા સમયમાં દેવીને જોઈ રણપાલ આશ્ચર્ય ચકિત થયો. રણપાલે દેવીને પોતાનું સ્વરૂપ કહેવા વિનંતી કરી. દેવીએ ભકતામર સ્તવનું સ્મરણ કરનારનું રક્ષણ કરનારી તથા આદીશ્વર જિનની ભકતા ચક્રેશ્વરીદેવીની સેવિકા દેવી હોવાનું જણાવ્યું. રણપાલ પ્રસન્ન થયો અને દેવીની સૂચના વડે બંધન મુક્ત થયો. અજમેર છોડીને ચિત્રકૂટમાં પોતાના પરિવાર સાથે આવીને આનંદથી રહ્યો.

ગરૂડવાહના દેવી ચક્રેશ્વરી આ સ્તોત્રની મહાન અધિષ્ઠાયિકા છે અને આજે પણ પોતાની સેવિકા દેવીઓ દ્વારા ચમત્કાર સર્જે છે. ભકતામર સ્તોત્રના અનેકાનેક ચમત્કારિક અનુભવો કરી મહાનુભાવો શ્રદ્ધાળુ આત્માઓ પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવી રહ્યાં છે.

આમ ભકતામર સ્તોત્રની ૨૮ કથાથી આપણે દૈવી દુનિયા અને દૈવી પ્રભાવ વિષે ઘણું ઘણું સમજી શકીએ તેમ છીએ. આ છેલ્લી કથામાં ૪૨ મી ગાથાના પાઠની સંખ્યા ૧૦,૦૦૦ હજારને ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. આરાધના માટે જાપની સંખ્યાની પૂર્તિ થવી તે પણ જરૂરી છે શ્રદ્ધા - ભકિત અને એકાગ્રતાથી આ ભકતામર સ્તોત્ર સહુને પ્રેયની પ્રાપ્તિ કરાવીને પણ શ્રેય અર્પવાની મહાન ક્ષમતા ધરાવે છે.

અઠ્ઠાવીસ - અઠ્ઠાવીસ મહાન પ્રભાવ કથાઓના રહસ્યનું અહીં દર્શન કરાવવામાં આવ્યું. આ કથાઓ આપણા રોમાંચ ખડા કરી દે છે. આજ દિવસ સુધી પણ શ્રી ભકતામર સ્તોત્રના આવા અદ્‌ભુત ચમત્કારો થયા જ કરે છે. આમ, ભકતામર સ્તોત્રમાં મંત્રો અને વિદ્યાઓના તેમજ યંત્રો અને તંત્રોના અનેક રહસ્યો છે. પૂ. આચાર્ય ગુણાકરસૂરિજી મહારાજે પોતાની ટીકામાં આવા ઘણા રહસ્યો બતાવ્યા છે. તે જ રીતે જેઓને પદ્માવતી માતાની કૃપાથી સ્વપ્નમાં વીશાયંત્રનો ભાસ થયેલ છે તેવા અનેક મહાન મંત્ર શાસ્ત્રના વેત્તા શ્રી મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાય શ્રી ભકતામર સ્તોત્રની પહેલી અને છેલ્લી ગાથામાં સ્તોત્ર અધિષ્ઠાયિકા ચક્રેશ્વરીદેવીના બીજાક્ષર ''આં''નું રહસ્ય ખોલે છે... જે ગુરૂગમથી જાણી લેવું...

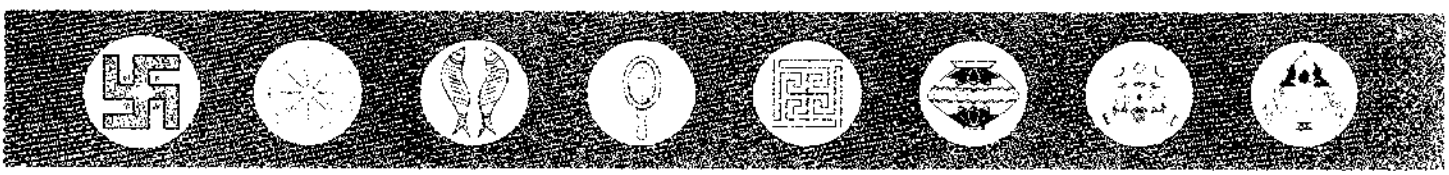

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ગાથા રહસ્યાર્થ

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર; મંત્ર રહસ્ય-વિદ્યા રહસ્યની સાથે સાહિત્યના પણ અનેક રહસ્યોનો ખજાનો છે. આ ખજાના પ્રત્યે પણ પૂ. મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાયે સ્થળે સ્થળે ઈશારો કરેલ છે... આ ગ્રંથમાં આવા બધાંય સાહિત્ય રહસ્યો અને ચિંતન રહસ્યોને પ્રગટ કરી શકાય તેમ નથી. છતાંય ''**जिनपाद युगं**'' - ''**सम्यक् प्रणम्य**'' - ''**भवजल**'' - ''**प्रथमं जिनेंद्रं**'' - ''**चितहरै उदारै**'' - ''**विगत त्रपोडहं**'' અને ''**स्तोत्र स्रजं**'' જેવા ચિંતન પદોનું થોડું રહસ્ય અત્રે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે...

★ "जिनपादयुगम्" ★

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના આ પ્રથમ શ્લોકમાં મહામના પૂ. માનતુંગસૂરિજી મહારાજ જિનેશ્વર ભગવાનના ચરણ-યુગલને નમસ્કાર કરે છે... ભારતીય સંસ્કૃતિની પાસે અનેરો સંસ્કાર વૈભવ છે... આ સંસ્કૃતિને બ્રાહ્મણોએ તથા શ્રમણોએ વેદની ઋચાઓથી અને આગમના આલાપકોથી સીંચી છે... પુલકિત કરી છે અને ફળદ્રુપ બનાવી છે... આ સંસ્કૃતિમાં પૂજ્ય પુરુષોના ધ્યાન માટે ''ચરણયુગલ'' જ મહાન શક્તિ સંસ્થાન-શક્તિ પીઠ મનાયું છે. લક્ષ્મણે કહેલ વાત સ્વાભાવિક યાદ આવી જાય છે... ''**नूपुरे तु अभिजानामि-नित्यं पादाब्जवंदनात्**'' હે રામ ! હું ન કેયુર જાણું... ન તો કુંડલ જાણું... હું તો માતા સીતાના નૂપુરોને જ ઓળખું છું. કારણ, મારૂં કાર્ય માતા સીતાના રૂપને નિરખવાનું નથી... મારાં નયનો આભૂષણોથી અંજાતા નથી... મારે તો શક્તિ સ્વરૂપા જગદંબા સીતાની સેવા જ કરવી છે... એ માટે જોઈએ ચરણ-યુગલની સેવા... એ માટે જ મારે ઓળખાણ થઈ છે આ નૂપુરોની... આ ઝમઝમ થતાં ઝાંઝરોની... આ ભારત ભૂમિમાં મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ હતા... તો મર્યાદાના મહારથી લક્ષ્મણ જેવા દિયરો પણ હતા... આવી જ કોઈ સંસ્કૃતિ મર્યાદા અહીં શોભી રહી છે... કોઈ મહાન સાધના પથનું રહસ્ય ઉદ્‌ઘાટન અહીં ''**जिनपादयुगम्**''ના નમસ્કારમાં થઈ રહ્યું છે...

પ્રભુના મુખડાંનું વર્ણન કવિવર પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ ધરાઈને કર્યું છે... પ્રભુના પ્રાતિહાર્યોની સુષમાને કવિએ ચાર-ચાર શ્લોકથી વર્ણવી છે... પણ, એ બધાં વર્ણનો આગળના શ્લોકોમાં છે... અહીં તો આંતર શક્તિઓને ઉજાગર કરતું ધ્યાન છે - ''જિનપાદ યુગનું'' પૂછો. આ મર્યાદાના મહારથી ભરતને... એમણે ચૌદ વર્ષ રાજ કર્યું... કેવી રીતે ? રામની પાદુકાઓને સિંહાસન પર સ્થાપીને. આપણે પણ મોક્ષનું મહાસામ્રાજ્ય મેળવવાનું છે, બરાબર આ જ રીતે... ભરતની જ રીતે... હૃદયના સિંહાસન પર શ્રી આદિનાથ દાદાની ચરણ-પાદુકાઓ બિરાજમાન કરીને જ...

●●● આજે પણ શ્રી સિદ્ધાચલ પર્વત પર શ્રી આદીશ્વર દાદાની ચરણ-પાદુકાઓનો અનેરો મહિમા છે. પૂ. આચાર્યદેવ ગુણાકર સૂ.મ.સા. તથા પૂ. મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાયજી મ.સાહેબે તો પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સાહેબે પણ આ જ ચરણ-પાદુકાનું ધ્યાન ધર્યું છે... એવી સંભાવના દર્શાવી છે, આજે પ્રાચીન તીર્થ શ્રી સિદ્ધાચલજી અને શિખરજીમાં પણ ભગવાનની ચરણ-પાદુકાઓની સ્થાપના છે. ચરણ-પાદુકાઓની પૂજા-અર્ચના અને ધ્યાનનું અનેરૂં મહત્ત્વ છે...

ઉપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજયજી મ.સા. તો પ્રભુજીના આ ચરણ કમલો પૂજવા માટે જૂના વખતમાં થયેલી પાદપીઠોની પણ યાદી આપે છે... તક્ષશિલામાં પ્રભુના વિરહથી સંતપ્ત સમર્થ રાજવી બાહુબલીએ પણ શ્રી આદિનાથ દાદાની પાદપીઠની રચના કરી છે... મહાદાનવીર શ્રેયાંસ કુમારે પણ હસ્તિનાપુરમાં પ્રભુની પાદપીઠની રચના કરી છે... ભરત મહારાજાએ જિનબિંબનું નિર્માણ તો બાદમાં કર્યું... પણ, આદિ જિનની પાદપીઠ તો તે પૂર્વે જ પૂજાવી શરૂ થઈ ગઈ... એ જ પાદપીઠનું મહત્ત્વ છે... ચરણ-કમલોનું પણ મહત્ત્વ છે... આ ચરણો જ્યાં પડે તે ભૂમિને પણ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજે પૂજ્ય માની છે...

●●● માનવનું શરીર એક છે... પણ પાદ (પગ) બે છે... દ્વૈતમાં અદ્વૈતને સમજવાનું આ કેવું કાવ્યમય સૂચન છે... વળી બંનેય ચરણો સ્વતંત્ર હોવા છતાંય બંનેની વચમાં નિયંત્રણતા છે... સ્વતંત્રતામાંથી જ્યારે પરસ્પરના સહકારની ભાવના ભૂલાઈ જાય છે ત્યારે દુઃખ-દર્દ અને દારિદ્રય જ બાકી રહે છે. માનવે સંસ્કૃત રહેવું હોય અને વિકૃત ન બનવું હોય તો સહકાર-સહયોગ અને સમસંવેદનની વાતો સ્વીકારવી જ પડશે...

●●● આમ તો પ્રભુના એક અંગૂઠાનું ધ્યાન પણ જીવનને ધન્ય બનાવી દે છે... છતાંય સમસ્ત ચરણ અને ચરણ-યુગલનું સાથે જ ધ્યાન ધરવાનું આગવું મહત્ત્વ છે... ધન અને ઋણ, પોઝેટીવ અને નેગેટીવની જેમ જ જમણા અને ડાબાનું જોડાણ જરૂરી છે... પ્રભુનું જમણું અંગ જમણો પાદ સાધકની અનાદિની આસક્તિને શોષે છે... પ્રભુનો ડાબો ચરણ અનંત કાળ સુધી ટકે તેવી શાશ્વત્ શક્તિના બીજને સીંચે છે...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● પાપનું શોષણ - પુણ્યનું પોષણ,

● આશ્રવનું શોષણ - સંવરનું પોષણ,

● પરભાવનું શોષણ - સ્વભાવનું પોષણ... આ ચરણ-યુગલથી જ થાય છે... ચરણ-યુગલમાં શોભી રહેલ દશ આંગળીઓ દશવિધ યતિધર્મનું મર્મપૂર્ણ સૂચન છે... આંગળીઓ પર ચમકી રહેલ દશ નખ -દશ દિશામાં સાધકના - ભક્તના અમર યશને પ્રસારવાનું સ્વાભાવિક વરદાન આપે છે...

●●● ગ્રંથકાર-મહામના પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજે પ્રભુના ચરણ-યુગલને **पाप** અને **तमो** ના **वितान**ને દળી નાંખનાર કહ્યાં છે... વિદ્વાન્ ત્રણેય ટીકાકારોએ પાપ રૂપ અંધકાર એવો અર્થ કર્યો છે... છતાંય એ પૂજ્યોના ચરણમાં વંદન કરી મારું મન ''પાપ અને અંધકાર'' - એ બંનેના સમૂહને દૂર કરનાર એવો અર્થ કરવા લલચાઈ રહ્યું છે... પાપ ઘણીવાર તો અંધકાર રૂપ હોય છે, પણ કોઈક વાર પ્રકાશ માટે - આત્મશક્તિના આવિર્ભાવ માટે એક છીંડુ - એક બાકોરું પણ આપે છે... પુણ્યાનુબંધી પાપનો એક એવો પ્રકાર છે, જે પાપ રૂપ હોવા છતાંય પુણ્ય તરફ જવાનો માર્ગ કરી આપે છે, પણ, અંધકાર તો કદીય માર્ગ સૂઝવા જ ન દે... અઘાતી કર્મની પાપ પ્રકૃતિઓ અશુભ નામ - અશાતા વેદનીય અને નીચ ગોત્રની પ્રકૃતિઓ કોઈક વાર દુઃખ આપીને જીવનને પરમાત્માની પાસે પણ લઈ જાય છે... પણ, ઘાતી કર્મનો ઉદય અંધકાર છે... આત્મ ગુણોને એવા દબાવી દે છે કે પ્રકાશની એક પાતળી રેખા પણ પ્રકટિત ન થવા દે... પ્રભુના ચરણો, પાપ અને અંધકાર, ઘાતી અને અઘાતી બંનેય કર્મોનો ચૂરો કરનાર છે... પાપ અને અજ્ઞાનની આ જોડીનો નાશ કરવા પ્રભુના ચરણ-યુગલને જ પકડવા પડશે...

★ "सम्यक् प्रणम्य" ★

●●● મહાન તાર્કિક પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજા ભક્તામર સ્તોત્ર કંઈ સૂત્ર રૂપે નથી બનાવતાં, છતાંય જરૂર પડે ત્યારે સૂત્ર શૈલીનો આશ્રય કરતાં દેખાય છે. દરેક પદનું તાર્કિક સમાધાન થાય તેવી રીતનાં જ શબ્દ વાપરે છે... તેઓ નત્વા કરી શકત પણ... **''जिन पाद युगं''** પાસે નત્વા નહીં ચાલે... ઘરવાળી જ્યારે ગુસ્સે ભરાઈ હશે તો પણ, હે ! સંસારી તું નમીશ તો ખરો જ... નત્વા કરીશ તો ખરો જ... અને ઈન્કમટેક્ષવાળો આવી ધબકશે... ત્યાં સર્વેને તું નત્વા (નમન) તો કરીશ, પણ પ્રભુની પાસે શરણાગતિ સ્વીકારવી છે ને ? પ્રભુના ચરણ-યુગલનો આશ્રય કરવાનો છે ને ? હવે 'નત્વા' માત્ર નમસ્કાર નહીં ચાલે... હવે તારે **''प्रणम्य''** જ કરવું પડશે... ''પ્રચંડ પ્રયત્ન'' - એ ''પ્ર'' નો અર્થ છે... નમસ્કાર તો પંદર પ્રકારના હોય છે... પણ, ''પ્રણામ'' તો માત્ર એક મુમુક્ષુભાવનો હોવો જોઈએ... અનાદિની અવળી ચાલને સવળી કરવા માટે માત્ર નમસ્કાર નહીં ચાલે... પ્રણામ કરવો પડશે... આંતર શત્રુને ભગાડવાના છે... એને માટે હાલરડાં ગાવાના ન હોય... એના માટે તો હાકોટો કાઢવાનો હોય; પ્રકૃષ્ટ પ્રયત્ન વિના અનાદિની વાસના સાફ થતી નથી... કચરો વાળવા જેવું કામ હોય તો નત્વાથી ચાલે નમસ્કારથી ચાલે... પણ, ઉકરડો સાફ કરવો હોય તો ''પ્રણામ'' જ જોઈએ...

આ પ્રણામ કરતાં કરતાં ય વિધિને જાળવવાની છે... અતિ ઉત્સાહમાં આવી જઈને વિધિ રહિત થઈને ધમાલ નથી કરવાની. પ્રણામ પણ સમ્યક્ રીતે જ કરવાનો છે... દીક્ષા લીધા વિના - મહાવ્રત ગ્રહણ કર્યા વિના મોક્ષ ન જ થાય તે વાત સાચી... પણ, આંતરવૃત્તિ જો દેશવિરતિની ન હોય - શ્રાવકના વ્રતો પાળવાની પણ ભૂમિકા ન આવી હોય તો સાધુનો વેશ પહેરવાનો પ્રચંડ પ્રયત્ન પ્રગતિ ન કરાવે... પછડાટ જ ખવડાવે...

''**पाप**'' શબ્દથી **''सव्वपावप्पणासणो''** યાદ આવે... એ પદ યાદ આવે એટલે ''શ્રી નવકાર મહામંત્ર''ની સ્મૃતિ થાય... નવકાર એટલે ચૌદ પૂર્વનો સાર - એની સ્મૃતિ મંગલ નહીં, મહામંગલ છે...

પેલો **सम्यक्** શબ્દ ''શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્ર''ની યાદી આપે છે...

''सम्यक् दर्शन-ज्ञान-चारित्राणि मोक्षमार्गः'' એ એક જ સૂત્ર ને દ્વાદશાંગીના ઉપનિષદ્ રૂપ ગણાવાયું છે...

સમ્યક્ પ્રણામ પણ પાદયુગને જ છે ને... દર્શન અને જ્ઞાન એક જ છે... એક પાદ (પગ) સમાન છે અને ચારિત્ર બીજા પાદ સમાન છે... જેમ શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહેવાયું છે કે દર્શન, જ્ઞાન અને ચારિત્ર ત્રણેય ભેગાં મળીને જ એક મોક્ષમાર્ગ છે... તેમ અહીં પણ શ્રુત અને ચારિત્ર રૂપ બંનેયના યુગલથી-જોડીથી જ મોક્ષનો માર્ગ થાય છે... માટે જ જરૂર છે... -''સમ્યક્ પ્રણામ''ની...

મહાકવિ શ્રી માનતુંગસૂરિજીની મહા તાર્કિક શૈલી મનને મુગ્ધ કરે તેવી છે... આ ''સમ્યક્''પદ તો બે ઓરડાના ઉંમરા ઉપર મુકેલા દીપક જેવું છે... વચમાં રહીને બંનેય ઓરડાંને પ્રકાશિત કરે છે...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

''**भक्तामर प्रणत मौलि मणि प्रभाणाम् सम्यक् उद्योतकम्**'' - ત્યાં પણ ''સમ્યક્'' જોડાઈ શકે છે... અને ''**युगादौ सम्यक् आलम्बनं**''માં પણ ''સમ્યક્'' પદ જોડાઈ શકે છે...

એક વિદ્વાન ચિંતકે પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો હતો કે શું ભકતદેવોના મુગટની મણિની પ્રભાને ઉદ્યોત કરવામાં જ પ્રભુની મહત્તા છે ! ખરેખર, તો એક પ્રકાશ વધારે હોય તો બીજો પ્રકાશ અભિભૂત થઈ જાય... મોટાં પ્રકાશમાં નાનો પ્રકાશ જુદો જાણી શકાતો નથી, તો ભગવાનના નખની કિરણાઓ દેવના મુગટના મણિની કિરણાઓને ચમકાવી કેવી રીતે શકે ? દેવોના મુગટની મણિની કિરણાઓ તો ઝાંખી પડી જાય... પ્રકાશિત કરવાની વાત જ કયાંથી આવે ? માટે જ વિચારવાનું છે કે **मौलि** - એ ભકતના મસ્તકમાં રહેલું જાજ્વલ્યમાન સહસ્રાર ચક્ર છે અને તેનો ''મણિ'' સમાન મધ્ય ભાગ કેંદ્ર બિંદુ જ મણિ છે... આવા મણિનું સમ્યક્ ઉદ્યોતકપણું પ્રભુના ચરણથી થાય છે... કહેવાય છે કે ગણધર ભગવંતો પ્રભુની પાસે દીક્ષા લે છે... અને તુરંત જ મનઃપર્યવ જ્ઞાન પ્રગટ થઈ જાય છે... પ્રભુના ચરણોની શરણાગતિ આવે તો જરૂર કુંડલીની સુષુપ્ત શકિત મૂલાધારમાંથી સળવળીને સહસ્રાર ચકમાં પોતાના મુખને સવળું કરે... યોગીઓ કહે છે કે કુંડલીની જાગૃત થાય, પણ જો અધોમુખીમાંથી ઉર્ધ્વ મુખી બનાવતાં ન આવડે તો શકિત તો જાગે, પણ પતન પામીને વિનિપાત જ થાય... માટે જ જરૂર છે કુંડલીની શકિતને ઉર્ધ્વમુખી કરવાની. આવી ઉર્ધ્વમુખી શકિત આવે છે ત્યારે જ સમ્યક્ ઉદ્યોતકમ્ રૂપમાં પ્રભુની કૃપા ફળે છે... કુંડલીની શકિત જાગૃત કરનાર ઘણાં છે, પણ સમ્યક્ જાગરણ કરનાર તો પ્રભુ આદિનાથ ! તું જ છે... તારા ચરણ-યુગલ છે... કષાયની ક્રૂરતા અને વિષયોની વિષમતાને વિલીન કરનાર આ ''પાદ યુગં''ને પુનઃ સમ્યક્ પ્રણામ... કષાય અને વિષયની જોડી જ છે... વિષયો કષાય માટે મોકળું મેદાન છે... તો ઉદયમાં આવતાં કષાયો વિષય માટે મહાન લોહચુંબક છે... તેથી જ પાદ-યુગની આ જોડીને કષાય હન્તા અને વિષય હન્તાના રૂપમાં તારવી તેને ''સમ્યક્ પ્રણામ'' કરવાનો છે...

ભવ જલધિમાં પડતાં જીવોના માટે આ ચરણ યુગલો માત્ર આલંબન નથી-સમ્યક્ આલંબન છે... આ વાતનો ભાવ કવિએ-

''**नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र पंथाः**''માં સ્પષ્ટ કર્યો છે...

''હે ભગવાન ! તારો મોક્ષ માર્ગ શિવરૂપ છે... મંગલરૂપ છે... માટે જ માત્ર આલંબન નથી... પણ, સમ્યક્ આલંબન છે... તમે ગાડીના છાપરાં ઉપર બેસો કે સળિયા પકડીને લટકી રહો તો પણ તમારાં ગંતવ્ય સ્થાને તો પહોંચી શકો... પણ, તમને ગાડીમાં જગ્યા મળી, એમ તો ના જ કહેવાય. મંઝિલે પહોંચ્યા તો ખરા, પણ મુસીબતે... મહા પીડાએ... મહા વ્યથાએ...

પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ તો કહેવા મથે છે કે જે તારાં ચરણ-યુગલને સમ્યક્ પ્રણામ કરી ચૂકયો છે તેના માટે તારો મોક્ષમાર્ગ સમ્યક્ આલંબન છે. મોક્ષ મળે; તે પણ અન્ય ખટપટ અને લટપટ વિનાનો... તેમાં વ્યથા ન હોય, વિષમતા ન હોય, વિવાદ ન હોય - વળી જે તારાં ચરણના શરણમાં આવીને મોક્ષ પામ્યો હોય તેનું આલંબન જો કોઈ સાધારણ જન પણ લે, તો પણ એ સીધો જ પહોંચે... ન એને અટકવું પડે... ન એને ભટકવું પડે... અને ન રઝળવું પડે... ન રખડવું પડે... માટે સમ્યક્ શબ્દનો ભાવ ત્રણેય ઠેકાણે જોડવો...

★ "ભવજલે" ★

●●● મન કયારેય પ્રશ્ન કરી ઉઠે છે કે આવા મોટાં કવિએ ''**भव जलधि पततां**'' - એવો પ્રયોગ કરવો જોઈતો હતો... ''જલ'' શબ્દ તો સમુદ્ર વાચી નથી... ''જલ'' શબ્દ તો માત્ર પાણીનો જ વાચક છે... તો શા માટે જલધિ જેવાં શબ્દનું ગ્રહણ ન કર્યું... ભાઈ ! આગળ ''ભવ'' શબ્દ વાપરીને ''જલ'' શબ્દ વપરાયો છે... જો **भवजल** છે તો ''ભવ-જલધિ'' પણ છે જ... ''જલધિ''નું એક બિંદું પણ જલ કહેવાય છે... અમારા પૂ. માનતુંગસૂરિજી મહારાજે તો ભવરૂપ જલધિમાં પણ ડુબતાં સહુને રોકયા છે અને જલધિના એક બિંદુ રૂપે મળતાં જલમાંથી પણ રોકયા છે... વિષય-કષાયનો સમૂળગો નાશ તો કરવો જ છે... પણ, એ જ્યાં સુધી સાધ્ય ન બને ત્યાં સુધી ભવ જલ લવમાં કે ભવ જલબિંદુમાં પણ કોઈને ડૂબવા દેવા નથી... જન્મ-મરણ રૂપ સંસાર ચકમાંથી પણ સહુને તરવાનું આહ્વાન છે... તો પ્રતિક્ષણ પેદા થતી વિષય અને કષાયના લવથી-ભવના જલથી પણ દૂર રહેવાનો આદેશ છે... કારણ, બહાર રહેલ જળ અને જલધિમાં રહેલ જળમાં જલત્વ જાતિ-જલપણું સમાન જ છે. પૂ. માનતુંગસૂરિ મ.સા.ને કહેવું છે કે ભલે બહાર રહેલું જળ કોઈ પ્રશસ્ત કષાય તને ડુબાડી નહીં શકે, પણ એની જાતિ ડુબાડનારી જ છે... જાતિભાઈમાં જાતિ દોષ આવ્યા વિના નહીં રહે...

અહો ! પૂ. માનતુંગસૂરિ મ.સા.ની મહામતિનું જેટલું અવગાહન કરીએ તેટલું ઓછું છે... આ ગ્રંથમાં આવી રીતે રહસ્યાર્થ રત્નો છે... સદ્‌ગુરુઓના અને અભ્યાસના ઉમંગે જરૂર તમે આ રહસ્યાર્થો ભણી જીવનને ધન્ય બનાવી શકશો...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

★ "प्रथमं जिनेन्द्रं" ★

●●● કેટલાયને પ્રશ્ન થાય છે કે શ્રી સિદ્ધાચલના દરબારમાં શ્રી આદિનાથ દાદાની સામે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર તો બોલાય; શ્રી આદિનાથ ભગવાન બિરાજમાન છે. એવા શ્રી કુલ્પાક તીર્થમાં કે સોલારોડ પર નવા થયેલાં જિનાલયમાં શ્રી આદિનાથ ભગવાન છે ત્યાં તો શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર બોલાય... અરે, કોઈ પણ શ્રી આદિનાથ ભગવાનની પ્રતિમા સામે ભક્તામર-સ્તોત્ર બોલાય... પણ, શ્રી ઉવસગ્ગહરં તીર્થમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની સામે કેવી રીતે બોલાય ? શ્રી શંખેશ્વર દાદાની સામે શ્રી શંખેશ્વર તીર્થમાં કેવી રીતે ભક્તામર બોલી શકાય ? જન્માદિ કલ્યાણક ભૂમિ બનારસમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની સન્મુખ કેવી રીતે ભક્તામર બોલી શકાય ? શ્રી મુનિસુવ્રતસ્વામીના રૂડાં તીર્થ શકુનિકા વિહારમાં કેવી રીતે ભક્તામર-સ્તોત્ર બોલી શકાય ? આ બધા જ પ્રશ્નોનું નિવારણ છે; પૂ. ગુણાકર સૂ.મ.સા.ના સમાધાનમાં "**प्रथमं जिनेन्द्रं**"—આ પદના રહસ્યાર્થમાં શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્ર એ સર્વ જિનેન્દ્ર ભગવંતો સમક્ષ થઈ શકે તેવી આ સર્વ વ્યાપી સ્તુતિ છે... જિન વિશેષથી નહીં... જિન સામાન્યની સ્તુતિ છે. સામાન્ય સંવાદી છે... વિશેષ વિવાદી છે... આપણે તો હૃદયના ભાવોનો સંવાદ પરમાત્માની સાથે કરવો છે... માટે જ "પ્રથમં જિનેંદ્રં"નો અર્થ સમજવો છે...

વાદીઓ તો એમ પણ કહેશે અમે જે ભગવાનને માનીએ છીએ તે જ ભગવાન જિનેંદ્ર છે. પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. તો અનેકાંતી છે... એ તો જગત્ તત્ત્વના લવાદી છે. એમણે વાદીઓને કહ્યું —"ભલે તમે કોઈ પણ દેવને જિનેન્દ્ર કહો... અમારે ત્યાં જૈન દર્શનમાં નિક્ષેપોની રચના છે... દ્રવ્ય જિનેન્દ્રો કોઈપણ હોઈ શકે છે... દુનિયાના દરેક દેવોને તમે દ્રવ્ય જિનેન્દ્ર કહેશો તો પણ પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને કશો જ વાંધો નથી... દ્રવ્યથી તો ઘણાં ય તીર્થ નાયકો હોય શકે છે. પણ, અહીં જરૂર છે; ભાવ જિનેન્દ્રની એટલે જ તો મહાકવિએ "જિનેંદ્ર" એટલો જ શબ્દ વાપર્યો છે. "ઋષભ" એ શબ્દ પણ વાપર્યો નથી.. તેમણે તો "જિનેંદ્ર" શબ્દને આગળ કર્યો છે... વિશેષ નામ નહીં... સર્વનામ જ પાડ્યું છે... પણ, આ નામને-જિનેન્દ્ર શબ્દને "પ્રથમં" વિશેષણ આપી અદ્‌ભુત કૌશલ્ય વાપર્યું છે... "પ્રથમં" શબ્દ મર્મ કહી જનારો શબ્દ છે.

પ્રથમ જિનેંદ્ર = એટલે પહેલાં ભગવાન... આ અર્થ તો છે જ... પણ, "**प्रथम एटले मुख्य, प्रथम एटले उत्तम... प्रथम एटले प्राचीन**" આવા પણ અર્થો છે.

પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. દ્રવ્ય જિનેંદ્રની નહીં... ભાવ જિનેન્દ્રની સ્તુતિ કરે છે. ચારે ય નિક્ષેપોમાં મુખ્ય નિક્ષેપ ભાવ-નિક્ષેપ જ છે અને તેથી જ "પ્રથમં જિનેંદ્રં" - એટલે ભાવ જિનેંદ્ર અર્થ કરવાનો... મને લાગે છે કે ઘણાં ઘણાં સ્તવનો બન્યા હશે... ઘણી સ્તુતિઓ બની હશે... પણ, માત્ર "પ્રથમં જિનેંદ્રં"- એટલું જ કહીને આખા સ્તવનમાં-સંપૂર્ણ સ્તોત્રમાં કોનું સ્તવન છે; એનો જરાય અણસાર ન થવા દે તેવું તો આ જ સ્તોત્ર હશે... ટીકાકાર ગુણાકરસૂરીશ્વરજી મ.સા. એટલે જ લખે છે. **प्रथमं-प्रसिद्धं-आद्यौवा सामान्य तीर्थंकरम्.** જિનેન્દ્ર શબ્દ પણ અહીં સામાન્ય શબ્દ છે... તો પ્રથમ શબ્દ પણ સામાન્ય જેવો જ લાગે છે. દાર્શનિકો કહે છે – "દર્શન" તો સામાન્ય છે. નિરાકાર-નિર્વિકલ્પ જ્ઞાન છે... તેમાં વિવાદ હોતો નથી. મિથ્યાની છાંટ હોય છે સવિકલ્પ જ્ઞાનમાં-વિશેષ જ્ઞાનમાં. માટે જ મિથ્યાની છાંટને ઓળંગી જનાર પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.એ "પ્રથમં જિનેંદ્રં" એ બંને ય શબ્દો વ્યાપક અને સામાન્ય વાચી જ લીધાં છે. હરિહર-બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-પયગમ્બર-ઓલિયા કે ખ્રીસ્ત કોઈ પણ જિનેંદ્ર હોય તો પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને ના નથી કહેવી... ભલે એ દ્રવ્ય જિનેંદ્ર હોય... અહીં તો સ્તુતિ કરવાની છે. ભાવ જિનેંદ્રની-શું માત્ર ઋષભદેવની જ... ? ના...

"જે અ અઈયા સિદ્ધા, જે અ ભવિસ્સંતિ ણાગએ કાલે"...

નમુત્થુ ણં સૂત્રના અંતે બોલાતો આ પાઠ અહીંયા સૂચિત છે... પૂજ્ય માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.નું આ સ્તોત્ર ભાવ જિનેંદ્રની સ્તુતિ છે... માત્ર ઋષભદેવ ભગવાનની નહીં... અતીતના અનંત અને અનાગતના અનંતની સાથે વર્તમાનમાં વર્તી રહેલ તમામ જિનેંદ્રની સ્તુતિ છે. જે જિનેંદ્ર મુખ્ય છે. જે જિનેંદ્ર ઉત્તમ છે, તેમની સ્તુતિ છે... પ્રથમ શબ્દના "પહેલો" અને પ્રાચીન (પૂર્વે થઈ ગયેલાં) એવા બે અર્થો તરફ પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.નો એટલો ઝોક નથી... જેટલો ઝોક છે – પ્રથમ એટલે મુખ્ય અને પ્રથમ એટલે ઉત્તમ... આ પ્રથમ શબ્દના કાલાતીત અને વિવાદાતીત અર્થમાં પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. રમમાણ છે... આપણે પણ આવાં જ જિનેંદ્રના ચરણોમાં વંદન કરવાનું છે.

★ "चित्तहरैः उदारैः" ★

આવા જિનેંદ્રની સ્તુતિ સુરેન્દ્રોએ કરી છે. ચોસઠ ઈંદ્રોએ કરી છે. આપણી પાસે સુરેન્દ્રો દ્વારા જિનેન્દ્રની થયેલી સ્તુતિઓનો પ્રચૂર સંગ્રહ તો નથી, પણ એક સ્તુતિ તો સુરેન્દ્ર સ્તુતિના રૂપે આપણને અવશ્ય મળે છે... આપણે એ સ્તુતિને

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

સુરેન્દ્ર સ્તુતિને શકસ્તવ રૂપે ગણીએ છીએ. શક એટલે ઈંદ્ર. આવા સુરલોક નાથે કરેલી સ્તુતિ "નમુત્થુણં સ્તોત્ર" કહેવાય છે. પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના લક્ષ્યમાં આવી ઘણી ઘણી સ્તુતિ છે... આ બધી જ સ્તુતિઓ પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના "ચિત્તહર"-"મનોહર" લાગી છે. "ઉદાર" એટલે ભવ્ય લાગી છે... તેથી જ પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.એ આ સ્તોત્રને શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રને પણ "ચિત્તહર" બનાવ્યું છે. અને "ઉદાર" બનાવ્યું છે. સુરલોક નાથ શબ્દ પણ જાણે સહેતુક જ વપરાયો લાગે છે. દેવલોક નાથ શબ્દ હોત તો માત્ર ઈંદ્રોની જ વાત આવત... પણ, સુરલોક નાથ શબ્દ છે... "સુર" એટલે દેવો તો ખરા જ... પણ, તમામ પંડિતો-મહાકવિઓ એ પણ "સુર" શબ્દની પરિધિમાં આવી જાય છે. પંડિતોના સમુદાયના નાથ જેવા મહાપંડિતો દ્વારા પણ પરમાત્માની સ્તવના થઈ છે દેવોના નાથ ઈંદ્રોએ પણ પ્રભુની સ્તુતિ કરી છે, તો બૌદ્ધિક જગતના ઈંદ્રોએ પણ પરમાત્માની સ્તુતિ કરી છે... તેથી કાવ્ય શાસ્ત્રના પ્રાણ સમા "શબ્દ" અને "અર્થ"ની મનોહરતાનો અહીં ઈશારો થઈ ગયો છે... અહીં ભક્તામર સ્તોત્રમાં શબ્દ તો ચિત્તને હરણ કરનાર છે.. મનોહર છે... અને અર્થ "ઉદાર" છે... **કાવ્ય શાસ્ત્ર શું છે ? શબ્દના સૌંદર્યની સાથે અર્થના ચાતુર્યનું આયોજન છે...** શબ્દો તો ઘણાં હોય છે... અર્થો પણ ઘણાં હોય છે... પરંતુ "ચિત્તહર" શબ્દથી ઉદાર અર્થોને કહે તેવા શબ્દો જોઈએ.

"મણિ" અને "રત્ન" બંને ય શબ્દો છે... અર્થો તો બંનેયના વ્યાપક છે... ઉદાર છે... પણ મણિ શબ્દ ચિત્તહર છે. માટે ઉદાર અર્થને પણ ચિત્તહર શબ્દ દ્વારા કરવો એ જ કાવ્યકારની ખૂબી છે. અરે, આ "ચિત્તહર" શબ્દના બદલે ચિત્તાકર્ષક પણ કહી શકાય. પરંતુ "ચિત્તહર"**માં** જે મનોહરતા છે, તે ચિત્તાકર્ષક શબ્દમાં નથી. સહજરૂપે બોલી શકાય... સહજરૂપે સમજી શકાય અને અર્થનો ભ્રમ પેદા ન કરે તેવા શબ્દોમાંનો "ચિત્તહર" એક શબ્દ છે... શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રમાં વપરાયેલ શબ્દે-શબ્દને ખુંદી વળનારને સમજાશે કે અહીં "ચિત્તહર" શબ્દનો જ પ્રાધાન્યથી ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. "સર્વ" શબ્દ કરતાં "સકલ" શબ્દ વધુ "ચિત્તહર" છે... "સુરવિશ્વ" કે "ઘુનાથવિશ્વ" કરતાં "સુરલોક" શબ્દ વધુ મનોહર છે, રળિયામણો છે... આમ, ઉદાર અર્થને ચિત્તહર શબ્દથી કહેવાની કળા એ માત્ર કાવ્ય કળા જ છે તેમ નથી... જીવન કળા પણ છે...

કેટલાંય મહાનુભાવોનો આશય ખૂબ સારી વાત કરવાનો હોય છે... પણ, શબ્દની પસંદગીમાં માર ખાઈ જાય છે... આવા માણસોની ફરિયાદ છે... "અમે સાચું કહીએ છીએ, છતાંય કોઈ સાંભળતું નથી..." **પણ, શબ્દકોષોનું સર્જન શા માટે છે ? સાચું પણ સારી રીતે કહી શકાય માટે જ તો શબ્દકોષ છે...** જે વાત ન સમજાય તેને અધરી છે એમ કહેવી એ ચિત્તહર શબ્દની રજૂઆત છે... પણ, એ જ વાતને માથાં ફોડનારી વાત કહીએ તો ચિત્તહરના બદલે ચિત્તનાશક બની જાય છે... માટે જ જીવનમાં ચિત્તહર શબ્દનો સંચય કરો... ગુજરાતીમાં તો કહેવાય જ છે ને ''બોલતાં ન આવડે તે જરૂર બોળે''... ચિત્તહર શબ્દ નહીં હોય અને તમે બોલવા જશો તો બોલીને બાફશો... એક જ્યોતિષશાસ્ત્રના પંડિતે ભવિષ્ય ભાખીને કહ્યું - ''તમારી નજર સામે જ તમારાં બધાં સજ્જનો મરી જશે... તમે સ્વજન વિયોગથી પીડાશો...'' બીજાં જ્યોતિષે એજ ભવિષ્યવાણીને કહી - ''તમારાં સમસ્ત પરિવારમાં તમારાં જેવું દીર્ઘજીવી કોઈ નથી. બધાં જ તમારાં આશિષ સાથે જ પરલોકમાં સીધાવશે''. બંનેય પાસે અર્થ તો એક જ છે... પણ, એક "ચિત્તહર" રીતે વાત કરે છે, ત્યારે બીજો ચિત્તને ચીરી નાંખે છે... પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની શિખામણ છે કે પરમાત્માને તો ચિત્તહર શબ્દ અને ઉદાર અર્થવાળા સ્તોત્રથી જ સ્તવજો... પણ જીવાત્માને-દરેક નાનાં મોટાં જીવોને... અરે પાપી અને અપરાધીઓને પણ ચિત્તહર શબ્દોથી બોલાવજો.... પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની ચિત્તહર શબ્દ અને ઉદાર અર્થની વાતનું ઉંડાણ ઘણું છે... શબ્દો પણ ચિત્તહર હોવાં જોઈએ... શબ્દનું આયોજન પણ ચિત્તહર હોવું જોઈએ... અને શબ્દ આયોજન પાછળનો આશય પણ ચિત્તહર હોવો જોઈએ.... શોકમય-અશુભ સમાચાર આપતાં કેટલાંયનો આશય આપણાં શોકને સાંકડો કરવાનો હોય છે. તો કેટલાંકનો આશય આ શોકમય સમાચાર આપણાં હૃદયને ઊંડો ઉઝરડો ભરે તેવો હોય છે. તેઓના આશય પ્રમાણે જ શબ્દ સંયોજન થાય છે. જ્યાં સુધી હૃદયમાં જીવ માત્ર પ્રત્યેનો સન્માન ભાવ *(Reverance of Life)* ન જાગે, ત્યાં સુધી ચિત્તહરપણું શબ્દોમાં કે વાતોમાં, વિચારો કે ઉચ્ચારોમાં ન જાગે... અને તેથી જ લોકોનાં ચિત્તહરણનું સર્જન કરવા માંગતા માનવે પોતે ઉદારમના બનવાની જરૂર છે... કાવ્ય-શાસ્ત્રમાં "ઉદાર"નો અર્થ વિશાળ-વ્યાપક જેવો ભલે થતો હોય, પણ જીવન શાસ્ત્રમાં ઉદારનો અર્થ છે. "સ્વાર્થનો સંહાર"... જ્યાં સુધી સ્વાર્થનું સર્જન છે, ત્યાં સુધી ઉદારતાની કલ્પના શક્ય નથી... જ્યાં સુધી "મેં" અને "મારાં" નો તેમજ "હું" અને "મારૂં"નો વળગાડ છે, ત્યાં સુધી ઉદારતા આવે નહીં. સંસ્કૃતના કવિઓએ તો કહ્યું છે કે "**अयं निजः परो वेति, गणना लघु चेतसाम्, उदार चरितानां तु, वसुधैव कुटुम्बकम्**"-

આ મારો અને પેલો પારકો એવી ગણત્રી તો સાંકડા મનવાળાની છે. જ્યાં સ્વાર્થ છે... ત્યાં સડો છે.. પણ, જો ઉદારતા આવી જશે... "હું" અને "મારૂં" ચાલી જશે તો આ સમસ્ત વસુધા-સમસ્ત પૃથ્વી તારૂં કુટુંબ થઈ જશે... જ્યાં સર્વ સ્વજન હોય ત્યાં પરજન કોણ ? ઉદારતા માત્ર ધન આપવાથી નથી આવતી... ધન આપવાથી, વાપરી નાંખવાથી, અરે દાનમાં પણ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

આપી દેવાથી દાનવીરતા આવે, પણ ઉદારતા તો મોંઘી છે. દાન લેનાર માનવીને કદીયે કોઈનું દાન લેવું ન પડે... એવા વિશુદ્ધ ભાવોનો ઉછાળો દાન આપતી વખતે આવે તો ઉદારતા... "આજે હું તને દાન આપું છું... પણ, કાલે તું સમસ્ત વિશ્વને દાન આપનારો બનજે".-એવી ઉદાત્ત અને ભવ્ય ભાવના આવે તો જ ઉદારતા.

પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. કાવ્ય વિજ્ઞાનની સાથે જીવન સાફલ્ય વિજ્ઞાનનો ઈશારો કરે છે... કારણ, તેઓ તો ઉદાર છે... એમની વાત પણ આપણને સ્પર્શે છે. અપીલ કરે છે. કારણ કે એમનાં શબ્દો-એમના શબ્દનું આયોજન ખરેખર "ચિત્તહર" છે... - એમના ભાવો-એમના આશયો ખરેખર ઉદાર છે.

★ "વિગત ત્રપોડહં" ★

●●● ગુજરાતી ભાષા પણ કમનીય છે... મનોહર છે... ખૂબ જ નાનપણમાં સાંભળ્યું હતું-"શરમાય તે કરમાય" શરમમાં રહેનારો કદીયે પોતાની વાત રજૂ કરી શકતો નથી... કદીયે જીવનના ક્ષેત્રમાં ફાવી શકતો નથી... એનું જીવન પુષ્પના પાંદડાની જેમ માત્ર ગરમીથી કરમાઈને શુષ્ક બની જતું હોય છે. જેને કરમાવું ન હોય... જેને જીવનમાં રસિકતા કેળવવી હોય... જેને જીવનના જંગમાં ફાવી જવું હોય તેને શરમ છોડવી જ પડશે...

પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. અહીં "વિગત ત્રપો" શબ્દનો ઉપયોગ કરે છે... આપણે ત્યાં પણ "લાજ-શરમ" એવા શબ્દો વપરાય છે. "લાજવું અને શરમાવું"- એ બે જુદી ચીજ છે. પોતાનો ગુનો હોય, પોતે ખોટો હોય તો માનવ લાજ અનુભવે છે... પણ, જ્યારે એને "મને કોઈ શું કહેશે"-એવો વિચાર પેદા થાય છે... એટલે શરમ આવે છે... સભામાં ઊઠીને પોતાના માટે કોઈ ચીજ માંગવી હોય તો માણસને લાજનો અનુભવ થાય, પણ કોઈકને બે શબ્દ સારાં કહેવા છે... છતાંય કહી શકતો નથી, કારણ કે એને શરમ આવે છે... આવી શરમ આત્મ-વિશ્વાસનો અભાવ છે. પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના "**વિગત ત્રપોડહં**"ના ઘોષમાં; હું આત્મ-વિશ્વાસનો રણકાર સાંભળી રહ્યો છું... પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. માનવ માત્રને આ સ્તોત્ર દ્વારા આત્મ-વિશ્વાસનું અમૃત પાન કરાવે છે. "શાને ડરો છો જગતથી ?" આટલો બધો ક્ષોભ કેમ અનુભવો છો ? આટલી બધી શરમ શાને રાખો છો ?-તૈયાર થઈ જાવ જગતના સંગ્રામમાં... અહીં સફળતા મળશે... આત્મ-વિશ્વાસુઓને. એકવાર તમારી શરમને તમે ઓળંગી જશો એટલે જીવનના જંગમાં સફળ થઈ જવાના. તમે પૃથ્વી જગતને-વનસ્પતિ જગતને જોયું નથી... અહીં હજારો વર્ષના વૃક્ષો પોતાનાં તોતિંગ થડોને લઈને જડ જમાવીને બેઠાં છે... છતાંય પેલાં નવા ઉગતાં અંકુરાને જરાય ક્ષોભ છે; ખરો ? ભલે, પેલાં મહાકવિઓ સ્તોત્ર બનાવીને જામી ગયા હોય, પણ પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. ફરમાવે છે કે મારા હૃદયમાં જો કાવ્યનો અંકુરો ફૂટી નીકળતો હોય તો મારે તો તે અંકુરાને શા માટે દબાવવો જોઈએ ? શા માટે એવા તોતિંગ વૃક્ષોથી લાજવું જોઈએ ? અને એટલે જ આ **ભક્તામર પ્રચંડ આત્મ-વિશ્વાસથી રચાયેલી-ગવાયેલી કવિતા છે...** જેની પાસે પૂર્વ તૈયારી પૂર્ણ છે... તેને ક્ષોભની... ડરવાની... શરમાવાની જરૂર નથી... માનવી કહેતો હોય છે કે એને લોકોનો ડર લાગે છે... મને લોકોની શરમ આવે છે... પણ, ખરેખર તો તે પોતાની આવડતની અધુરાશથી જ ડરતો હોય છે. આત્મ-વિશ્વાસનો અભાવ જ; તેને ભરખી જતો હોય છે... શાને જીવનમાં આત્મ-વિશ્વાસ વિહીન બનીને જીવવું ? **પહેલાં જ પ્રયત્નથી કોઈ પૂર્ણ બન્યો નથી...** તીર્થંકરો માટે પણ નિયમ છે કે તેઓ જે ભવમાં સમ્યક્ત્વ પામે છે, તે જ ભવમાં મોક્ષ જતાં નથી... મોક્ષે જવાના ત્રણ ભવ પૂર્વેથી તીર્થંકર નામકર્મ નિકાચતાં સમ્યક્ત્વ પામીને. એ જ ભવમાં ભલે ઘણાં આત્મા મોક્ષે જતાં હોય, પણ, તીર્થંકરો તો સમ્યક્ત્વ પામે એ જ ભવમાં મોક્ષમાં જતાં નથી... ક્ષોભ શાનો છે ? ગતિ છે; તો મંઝિલ મળવાની જ છે... પેલાં મહાન ચિંતકને કોઈકે તેમની સફળતાનું રહસ્ય પૂછયું... એમનો જવાબ હતો... "મારી દરેક નિષ્ફળતાથી મારો આત્મ-વિશ્વાસ વધ્યો છે" દરેક નિષ્ફળતાને મેં સફળતા ન માની પણ, સફળતાની સીડી માટે પગથીયાં તરીકે ઉપયોગ કર્યો છે... **શરમને જીતી જનારમાં, ક્ષોભને ઓળંગી જનારામાં નિષ્ફળતાને નિષ્ફળ કરવાની શક્તિ પ્રગટે છે...**" મહાન કવિ પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના આ ભાવો સ્પષ્ટ કરવા પૂ. મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાય પોતાની ટીકામાં ખુલાસો કરે છે.

''अत्रायं हेतुहेतुमद् भावः, यतोऽहं विगतत्रपो अतः बुध्या बिनाऽपि स्तोतुं समुद्यतमतिरस्मि''

હું બુદ્ધિ વગરનો હોવા છતાં પણ સ્તવના કરવા માટે ઉદ્યત થયો છું... માટે શરમાઉં છું.. એવો અર્થ નથી કરવો, "શરમ" એ કાર્ય છે અને બુદ્ધિ વિનાની સ્તુતિનો પ્રારંભ એ કારણ છે... એમ નથી સમજવાનું... પણ, બુદ્ધિ વિના પણ સ્તવના એ કાર્ય છે... અને મારામાં જરાય ભય નથી... ક્ષોભ નથી... શરમ નથી... હું "**વિગત ત્રપ**" છું એ કારણ છે... જો મારામાં ક્ષોભ હોત-મારામાં આત્મ-વિશ્વાસનો અભાવ હોત તો હું કદી આ કાવ્ય બનાવી ન શક્યો હોત. પૂ. મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાયે માત્ર ભક્તામરની ટીકાનો અર્થ નથી પ્રગટ કર્યો... પણ, માનતુંગી મહાસિદ્ધિનો મહામંત્ર પણ રજૂ કર્યો છે. એકવાર નહીં...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

હજારવાર નોંધી રાખો-"શરમાશો તો કરમાશો" પણ, આવો આત્મ-વિશ્વાસ આપણને કેમ નથી આવતો આ જ પ્રશ્ન છે... આવો આત્મ-વિશ્વાસ કેળવવો હોય તો શું કરવું એ આપણો પ્રશ્ન છે... આત્મ-વિશ્વાસનું રહસ્ય છે અવંચકતા... કદીયે આત્માને છેતરશો નહીં... જે આત્મવંચક છે, જે પોતાની જાતને જ ઠગનારો છે, તેનામાં જ આત્મ-વિશ્વાસ નથી હોતો... આત્માને છેતરનારાઓના હાકોટા મોટાં હોય છે. પણ, એમનામાં "હામ" નથી હોતી... હામ-હિંમત-આત્મ-વિશ્વાસ તો આત્મ-સન્માન કરનારાઓમાંથી જ પ્રગટે... આત્માનો અવાજ જેને સાચી વાત કહેતો હોય, તે જ વાત પ્રમાણે વર્તનારામાં આત્મ-વિશ્વાસ પ્રગટે છે... ખૂબ જ પ્રયત્ન કરો-"આત્મ-વિશ્વાસમાં આગળ વધવાનો"... **જગતને છેતરનારાં એક દિવસ પકડાઈ જાય છે.. પણ, જાતને છેતરનારા તો સર્વદા પટકાઈ જાય છે...** માટે જ જાતને કદી પણ છેતરશો નહીં... જાતને છેતરનારા પાસે આત્મ-વિશ્વાસ નહીં જ આવે. આત્મ-વિશ્વાસ વિના કદી સફળ નહીં જ થવાય. પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. સફળ કવિ છે. શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર એ એમની સફળ કૃતિ છે. કારણ કે, પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.માં પ્રચંડ આત્મ-વિશ્વાસ છે... એમનું શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનું સર્જન અખંડ આત્મ-વિશ્વાસ સાથે થયું છે... રાજાના દરબારમાં ક્ષોભ થયો હોત કે "હું આ બેડીઓને કેવી રીતે તોડી શકું?" અરે, આ તો દેવ છે... હું પરમાત્માનું સ્મરણ કરીશ ને દેવો પ્રમાદ વશ થઈને નહીં આવે તો શું થશે? "બસ આવા કાયર વિચારો હોત તો આત્મ-વિશ્વાસ ન આવત અને આવા મહાન સ્તોત્રનું સર્જન... આવી મહાન શાસન પ્રભાવનાનું સર્જન કદીય શક્ય ન બન્યું હોત.

"વિગત ત્રપોડહં"-એટલે લજ્જા વિનાનો એવો અર્થ નહીં કરવાનો... કોઈ ધીઠા ગૂનેગાર જેવો અર્થ નહીં કરવાનો... પણ, "વિગત ત્રપોડહં" એટલે ક્ષોભ અને શરમને ફગાવી દઈને, "**હું પ્રચંડ આત્મ-વિશ્વાસનો સ્વામી છું**" તેવો અર્થ કરવાનો...

★ સ્તોત્ર સ્રજં ★

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર કાલંજયી કૃતિ તરીકે કંડરાયેલું છે... કેટલાંક ચિંતન-બીજોનો ખ્યાલ ગાથા-રહસ્યાર્થ રૂપે આપ્યો. આ ગ્રંથની તો મર્યાદા પણ ઓછી છે અને સમય પણ ઓછો છે. છતાંય આખરી શ્લોકના ચિંતન બીજનું આલેખન કર્યા વિના જાણે અભરખો અધુરો રહી જતો હોય તેવું લાગે છે. હૃદયની ઉર્મિઓને જયાં જયાં વાચા મળે છે, ત્યાં ત્યાં શાશ્વત્ સર્જન થયા જ કરે છે. આ અંતિમ શ્લોકનો પ્રથમ શબ્દ છે **''સ્તોત્ર સ્રજં''.**

''સ્તોત્ર સ્રજં'' અને ''લક્ષ્મીઃ'' એ બે શબ્દો પર તો ભક્તામરના ટીકાકારો આવરી ગયા છે. પૂ. ગુણાકરસૂરીશ્વરજી મ.સા. ની પૂર્વે કોઈ પણ ભક્તામરની ટીકા હશે તેવું લાગતું નથી અને કદાચ કોઈકે તે પૂર્વે પણ ટીકા રચી હશે તો તેઓની સમક્ષ તો કોઈ ટીકા હતી જ નહીં, એવું લાગે છે. આમ, છતાંય એમણે આખરીની ગાથામાં જે રસ વૈવિધ્ય વહાવ્યું છે. એ માત્ર તેમની વિદ્વતાનો નહીં, એમની વિશેષ પ્રજ્ઞાનો પૂરાવો છે. ગાયેલું ગાવું - એમાં વિશેષતાની આવશ્યકતા નથી હોતી. પણ, એવું ''ગાવું'' કે પાછળવાળા સહુને - જમાનાના જમાનાઓને એ ગાયેલું ગાવું પડે. આવી રચના વિશેષ જ્ઞાન વિના થઈ શક્તી નથી.

ટીકાકાર પૂ. ગુણાકરસૂરીશ્વરજી મ.સા. એ આ ગાથાના છ (૬) અર્થો કર્યા છે. એમને પણ કોઈ બીજાં કાર્યની ઉતાવળ હશે. ફકત છ (૬) જ અર્થ કરીને અટકી જાય, એવી એમની પ્રજ્ઞા નથી, પણ મર્યાદા છે. છતાંય આ મર્યાદામાં રહીને પણ વિદ્વાન્ વાંચકોને ઈશારો કરે છે. ''**अन्योऽपि शुभोऽर्थः सुधीभिः स्वधिया व्याख्ये**'' હે સુધી ! હે ! બુદ્ધિના બાદશાહો ! આમ, તો મેં છ (૬) અર્થ કર્યા છે. તમારે તમારી બુદ્ધિને વિકસાવીને બીજાં પણ અર્થો કરવા. ખાસ, જે અર્થ કરો તે શુભ અર્થ કરજો. ગ્રંથકારનું હાર્દ જળવાય. ગ્રંથકારનું ગૌરવ વધે અને વાંચકનું પણ ગૌરવ વિકસિત બને. **'' વાંચકની દિશા બદલાય અને દશા સુધરે... એનું જ નામ શુભ અર્થ''.** આવાં અર્થનું સૂચન કરી પૂ. ગુણાકરસૂરિજી મ.સા. આપણને માત્ર એક જ ગાથા માટે નહીં. પણ, સમસ્ત શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર માટે એ દિશા આપી છે. સમસ્ત શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર માટે જ એમ કેમ માનવું? સમસ્ત શાસ્ત્રો માટે આ જ વાત સમજવાની છે. અને

''**एगस्स सुत्तस्स अणंत अत्थो**'' એક સૂત્રના અનંત અર્થ થાય છે તે વાતને પ્રત્યક્ષ કરવાની છે.

ચાલો. તો. સહુ પ્રથમ ''**स्तोत्र स्रजं**'' પદનો આસ્વાદ કરીએ ''**भक्तामर**'' એ માત્ર સ્તોત્ર નથી. સ્તોત્ર માલા છે. માળા ભલે એક દોરામાં-એક ગુણમાં બંધાયેલી છે. દોરો તો એક જ હોય છે, પણ, પુષ્પો અનેક હોય છે. વળી, કોઈ પ્રશ્નકાર હોય તે એમ પણ કહે-એવું કોણે કહયું કે એક જ જાતનાં - એક જ વર્ણના પુષ્પોની માળા ન હોય? મોગરાના ફુલની પણ માળા હોય અને સંપૂર્ણ માલતીના ફુલની માળા પણ હોય. પણ, પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. સ્પષ્ટ કરે છે **''આ ભક્તામર સ્તોત્ર રૂપ પુષ્પમાલા''** વિચિત્ર અનેક જાતનાં પુષ્પોની બનેલી છે. ઓ વાંચક ! વચમાં ઉભો રહી જા થોડીક બીજી વાત કરી લઈએ.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ગુજરાતી ભાષામાં ''વિચિત્ર'' શબ્દનો અર્થ સંસ્કૃત જેવો નથી રહયો. શબ્દના ઉચ્ચારણનો પણ અપભ્રંશ થાય છે. પરિવર્તન થાય છે. એમ અર્થનું પણ અપભ્રંશ થઈને પરિવર્તન થતું હોય છે. ''વિચિત્ર'' નો અત્યારે ગુજરાતીમાં ન ગમે તેવું અથવા ન સમજ પડે તેવું - કંઈક સુગ ચઢે તેવું'' અર્થ થાય છે.

પણ, સંસ્કૃત ભાષામાં ''વિચિત્ર'' શબ્દ વૈવિધ્યવાળી-વિવિધતાવાળી ચીજો માટે વપરાતો લાગે છે. આ ભક્તામર સ્તોત્ર અનેક જાતનાં સુંદર પુષ્પોની માળા છે.

કોઈક શ્લોકમાં મનોહર ઉપમા છે. તો કોઈક શ્લોકમાં સુંદર પ્રાસ છે. કોઈક શ્લોકમાં અર્થાન્તરન્યાસ રૂપ અલંકાર-આભૂષણ છે. તો કોઈક શ્લોક દૃષ્ટાંત અલંકારથી દેદીપ્યમાન છે. અને કદાચ આ જ વાત પરથી પાછળના પગેરૂ ટીકાકારોએ પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના પગલાં શોધી કાઢયાં છે. આ વિચિત્ર-પુષ્પામ્ થી જ કદાચ ભક્તામર-સ્તોત્રના પ્રત્યેક શ્લોકનો વિભિન્ન-વિવિધ પ્રભાવ છે - એવું સૂચન થઈ ગયું છે અને ટીકાકારોએ જાણે એ રહસ્યને પામીને દરેક શ્લોકનો જુદો જુદો પ્રભાવ પણ દર્શાવ્યો છે.

આ સ્તોત્ર-માલા આમ, અનેકવિધ વિવિધ પુષ્પોવાળી છે. પણ, આ પુષ્પોમાં પણ આગળ વાત થઈ એવો એક વર્ણ નથી. અનેક વર્ણો છે. પ્રશ્ન કરનાર તો એમ પણ પૂછશે કે વિવિધ-પુષ્પોનો અર્થ તો ''અનેક જાતના પુષ્પો'' એમ અર્થ કર્યો. પણ ''વિવિધ વર્ણો'' અર્થ કેવી રીતે કર્યો ? ત્યાં તો રુચિર વર્ણ પદ છે આ વાત સાચી છે. પણ, ''રુચિર'' એટલે શું લોકોની રુચિ પ્રમાણેનું. ''રુચિર'' એટલે પ્રત્યેકના મનને ગમી જાય તેવું. શું લોકોની રુચિ કદી એક સરખી હોય ? કોઈને લાલ રંગ જોઈને ભડકો સળગી રહ્યો હોય તેવું લાગે તો કોઈને લાલ વિના બધું ફીક્કું જ લાગે ગ્રંથકાર પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને લોક રુચિનું મહત્ત્વ છે.. આપણને પોતાને ગમે તેવું આપણને બીજાને આપવાનું મન થાય છે પણ બીજાને તમારી ચીજ માત્ર તમારી રુચિથી ઠોકી ન દેવાય. ધર્મ પણ કોઈના ઉપર થોપી ન શકાય. સત્ય પણ કોઈના ઉપર લાદી ન શકાય. લોકોની સત્ય માટે-ધર્મ માટે-પ્રત્યેક કાર્ય માટે રુચિ જગાવવી જોઈએ.. પૂ. માનતુંગ સૂ.મ.સા.એ લોક રુચિને એવી તો જગાવી છે કે જૈન-જૈનેતર જે કોઈપણ એકવાર આ કાવ્યનો સ્વાદ લે છે તે આ કાવ્યને ભૂલી શક્તો નથી.

ભોગાર્થી - ભૌતિકાર્થી કે વિરાગાર્થી - વીતરાગાર્થી - મોહાર્થી કે મોક્ષાર્થી કોઈને પણ ભક્તામર ન ગમે તેવું છે નહીં... કારણકે એ કાવ્ય લોકરુચિને સમજનારા પૂ. માનતુંગ સૂ.મ.સા. બનાવ્યું છે... છતાં યે તેઓ લોકાનુગામી નથી.. એ લોકોની રુચિને લોકોત્તર માર્ગે વાળે છે... દૈહિક અને ભૌતિક, ભોગીને ભોગની પ્રાપ્તિ આ સ્તોત્રથી થશે.. એવી વાતની પૂ. માનતુંગ સૂ.મ.સા.એ ના નથી કહી. પણ હળવેથી પૂછયું છે કે શું મળશે તને દેહના ભોગમાંથી ?

અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના આ સ્વાદને તેં ઓળખ્યો નથી જગતના તમામ ભોગોપભોગ ભોગાંતરાયના ક્ષયોપશમથી મળે છે, પણ સ્વભાવનો ભોગ સ્વભાવની સૌંદર્યતાનો ઉપભોગ તો આ કર્મના ક્ષયથી જ થશે. આ સ્તોત્ર માળામાં રુચિર વર્ણો છે.. વર્ણોનો અર્થ (અ થી ક્ષ) ''અ'' થી ''ક્ષ'' સુધીના અક્ષરો છે

એક છોકરાને એની માએ પ્રાર્થના કરવા ઉભો રાખ્યો.. થોડીવારમાં તેણે ધ્યાન પૂર્ણ થયું હોય તેવી રીતે મા ને કહ્યું. ''મા, મેં ભગવાનને સુંદરમાં સુંદર પ્રાર્થના કરી..'' મા આશ્ચર્યથી કહે છે- ''બેટા ! તને તો એક પણ પ્રાર્થના નથી આવડતી.. તેં કેવી રીતે પ્રાર્થના કરી ?'' છોકરાએ સ્વાભાવિક રીતે જ કહ્યું. ''મા, સારામાં સારી પ્રાર્થના પણ બાવન અક્ષરોમાંથી જ બને છે.. માટે હું ભગવાનની પાસે પૂરો કક્કો બોલી ગયો છું.. હવે એમાંથી એ પોતે જ સારામાં સારી કવિતા બનાવી લે'' એમ મેં કહી દીધું છે, કારણકે, સારામાં સારી કવિતા પણ કક્કામાંથી જ બને છે..'' આમ જોઈએ તો વર્ણોમાં વળી ''રુચિર'' શું ?.. દરેક વર્ણો સારા પણ છે અને ખરાબ પણ છે... રુચિને જગાડે છે.. અને રુચિને ભગાડે પણ છે.. સારામાં સારી કવિતા જો બાવન અક્ષરોમાંથી બને તો ખરાબમાં ખરાબ ગાળ પણ બાવન અક્ષરની બહારથી થોડી બને છે... ''રુચિરતા'' વર્ણમાં નહીં.. પણ વર્ણના સંયોજનમાં છે. આપણા કવિ પૂ. માનતુંગસૂ. મ.સા. કહે છે વર્ણો તો બધાંની પાસે હોય જ છે.. પણ સંયોજન એ જ ખૂબી છે.. તેથી અહીં આ ''રુચિર વર્ણ'' એટલે સ્વાભાવિક રીતે ''વર્ણોનું'' - ''શબ્દોનું'' અને આખરે ''પદનું'' પણ સંયોજન થયું છે.. અને તેથી જ આ સ્તોત્રની માળા રુચિર વર્ણવાળા વિવિધ પુષ્પોની બનેલી છે.. પણ, આવી માળા એક દિવસ પહેરી અને એક દિવસ ન પહેરી.. આવું નહીં ચાલે.. આવી માળા તો તારે તારા કંઠમાં સદૈવ લટકતી રાખવી પડશે.. "ડર હતો-ભય આવ્યો-ઉપસર્ગ થયો-મુશ્કેલી હતી ત્યારે શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્ર ગણ્યું.. હવે આ સ્તોત્રનું ગણવાનું બંધ છે." ગામમાં પૂજ્ય સાધુ મહારાજ ચાતુર્માસ આવ્યા ત્યારે ભક્તામર રોજ બોલતો હતો.. હમણાં બંધ છે. પૂ. માનતુંગસૂ. મ.સા. કહે છે - આ બધું ન ચાલે.. જો સ્તોત્ર સ્વજં છે.. તો તે અજસ્રં નિરંતર પહેરવી જોઈએ.. પ્રતિદિન આ સ્તોત્રનો પાઠ થવો જોઈએ. શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર રોજ ગણવું જોઈએ.. આનો આનાથી મોટો નિર્દેશ કયો હોઈ શકે ?

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

પૂ. માનતુંગસૂ. મ. સા. કહે છે કે જો તારે માનથી ઉત્તુંગ બનવું હોય તો આ સ્તોત્રનો પાઠ નિરંતર કરવો જ જોઈએ.. કારણકે મેં (માનતુંગસૂરિ) આ જ સ્તોત્રમાં પડકાર કરતા કહ્યું છે કે **''भूत्याश्रितं य इह नात्मसमं करोति''** ''શું આ મારો આદિદેવ આશ્રિતને પોતાના જેવો નથી બનાવતો ?'' જુઓને એ જ વાત યાદ ન અપાવી હોત તો... તે પદમાં પણ ''य ईह'' શબ્દ અને ગાથામાં પણ **''धत्तो जनो य इह कंठगता मजस्रं''** - અહીં પણ **''य इह''** શબ્દનો ઉપયોગ શા માટે આવા કાવ્યમાં કર્યો. **''य इह''** શબ્દની આવૃત્તિ આ બે ઠેકાણે જ છે.. વાંચક ચિંતન કરે કે મહાપુરુષો પોતાના રહસ્યો કાલંજયી કૃતિમાં ફેલાવતા જ હોય છે.. આપણે એ રહસ્યોને શોધવાના હોય છે.. એ રહસ્યોને પામવાના હોય છે. પૂ. માનતુંગસૂરિ મહારાજે આ આઠ ભય બતાવ્યાં છે. છતાંય ''ઓ મૂર્ખ ! તું એમ કહે છે કે હું તો ભય આવે ત્યારે ભગવાનને ભજીશ.. રોજ મને સમય નથી.. રોજ મને કયો ભય ખાઈ જતો હોય છે કે હું ભક્તામર ગણું ?'' જરા રહસ્યને પામ.. શા માટે પૂ. માનતુંગસૂરિ મહારાજે આઠ ભયોનું વર્ણન કર્યું ?''

આ આઠ ભયને શું તે નથી ઓળખ્યા ? હવે ઓળખ.. આ આઠેય કર્મો એ આઠ ભય છે. પ્રતિપળે તું ચાર ઘાતીકર્મોના ઉદયથી ત્રસ્ત છે, પ્રતિપળે તું ચાર અઘાતી કર્મોના ઉદયથી ધ્વસ્ત છે.. ભયથી ભીંસાઈ ગયેલો - ભયથી ભરમાઈ ગયેલો ઓ માનવી ! ક્ષણ માટે અંતર-આત્માના વિકાસનો વિચાર કરજે. તું જરૂર સમજી શકીશ કે **શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રનો** પાઠ તો દરરોજ નહીં, હરક્ષણે કરવા જેવો છે.. જ્યાં સુધી તને ભગવાનના ગુણોથી ગૂંથાયેલ માળાનો ખ્યાલ નહીં આવે, ત્યાં સુધી તારૂં જીવન ચમકી નહીં ઉઠે.. માટે જ ટીકાકાર **''जिनेन्द्र !''** સંબોધન કરીને **''गुणै र्निबध्धां''** - એ પદનો ગુણો વડે ગુંથાયેલી એવા અર્થથી સંતોષ નથી કર્યો.. બીજો અર્થ એ પણ કર્યો છે કે **''जिनेन्द्रगुणै र्निबध्धां''** - આ રુચિર વર્ણવાળા-વિવિધ પુષ્પોવાળી માળા લૌકિક પુરુષોની ખુશામત નથી... આ તો જિનેન્દ્ર-ગુણોથી ગુંથાયેલી માળા છે.. આવી જિનેન્દ્રના ગુણોવાળી રુચિર વર્ણ અને વિવિધ પુષ્પોની માળાને જે અજસ્રં - નિરંતર **''कंठगताम्''** સ્મૃતિ પથમાં રાખે છે, તે **''मानतुंग''** બને જ છે...

અમદાવાદમાં જૈન નગર સોસાયટીમાં ચાતુર્માસ હતું. એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણ પ્રોફેસર મળ્યા.. તેઓ કહેવા લાગ્યા - ''આપના પૂ. ગુરુ મહારાજ અને આપ બધાં તો આ રીતે સમૂહમાં ભક્તામર-સ્તોત્રનો પાઠ કરો છો.. હું પણ રોજ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનો પાઠ કરું છું..'' મેં પૂછયું ''કેમ તમને ભક્તામર સ્તોત્ર ગમી ગયું ?'' પ્રોફેસર સાહેબે જણાવ્યું - ''જરૂરથી ગમે છે.. આ ભક્તામર પણ ગમે છે અને જિન શાસનનો નિયમ પણ ગમે છે... અહીં ભગવાન બનવું એ કોઈની *(Monopoly)* મોનોપોલી નથી. બધાં જ આત્મા-પરમાત્મા બની શકે છે.''

''જિન ધર્મ એટલે પામર આત્માને પરમ + આત્મા = પરમાત્મા બનાવવાનો પથ છે.'' - આ વાત સમજાઈ જાય તેવી છે.. અહીં વીતરાગ બનવું - એ કોઈની મોનોપોલી નથી. એકાધિકારથી અહીં કશું જ ધરાયેલું નથી. જિન શાસનતો ગુણાધિકાર પર રચાયેલું છે... જો શ્રી આદીશ્વર પરમાત્મા તીર્થંકર બનવું એ મોનોપોલી નથી, તો પોતે જ **''मानतुंग''** બનવું એવી માનોમોલી પૂ. માનતુંગ સૂરિ શા માટે રાખે ?

પૂ. ગુણાકર સૂરીશ્વજી મ. સાહેબે ''માનતુંગ'' ના છ અર્થો કરી બતાવ્યા... એ અર્થો કરતા વ્યક્તિ ગૌણ બની... પૂ. માનતુંગ સૂ. મહારાજને ગૌણ બનાવ્યા... પણ, વ્યક્તિત્વ ઊભરાઈ આવ્યું.. ચાલો, જોઈ લઈએ ''માનતુંગ'' ના છ અર્થો..

''માન'' એટલે ''ચિત્તની ઉન્નતિ'', અને તુંગ એટલે ''ઊંચા''....

(૧) ''માનતુંગ'' એટલે ચિત્તની ઉન્નતિથી ઊંચા..
(૨) ''માનતુંગ'' એટલે પ્રતિષ્ઠાની પ્રાપ્તિથી ઊંચા..
(૩) ''માનતુંગ'' એટલે અભિમાની પુરુષોત્તમ (કૃષ્ણ)..
(૪) ''માનતુંગ'' એટલે અહંકાર સહિત આજે જેને સ્વાભિમાની કહેવાય તેવાં..
(૫) શરીરના અપ્રમાણતાથી શ્રેષ્ઠ પુરુષોની ગણનામાં મોખરે એ જ **''मानतुंग''**

આવાં માનતુંગ બનવાની માત્ર સ્તોત્રકાર સૂરિજીએ મોનોપોલી નથી રાખી.. તમે પણ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર ગણજો.. અને **''मानतुंग''** બનજો.. પુરુષ ગણનામાં ગણાતા પણ થાવ અને પુરુષોત્તમ પણ બનો.

આવા જ તમે માનતુંગ બનશો એટલે,

પેલી લક્ષ્મી તમારી પાસે અવશ થઈને આવશે વિવશ બનીને આવી જશે.. પૂ. ગુણાકરસૂરિજીએ આ લક્ષ્મીને પણ છ અર્થના સંદર્ભોમાં વર્ણવી છે... પૂ. માનતુંગસૂરિજી મહારાજે સ્તોત્ર રચ્યું અને એ માનતુંગસૂરિજી મહારાજને રાજ્ય-સન્માન,

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

સ્વર્ગ અને હવે મળશે અપવર્ગ-મોક્ષ... આ ત્રણેય રૂપ લક્ષ્મી પૂ. માનતુંગ સૂ. મ.સા.ને મળી છે. તો જેવી રીતે ''અ:'' એટલે ''કૃષ્ણ'' અને ''વશા'' એટલે તેની ''પત્ની'', જેવી રીતે તે માનતુંગ રૂપ પુરુષોત્તમ - કૃષ્ણના ગળામાં વરમાળા આરોપણ કરે છે.. તેવી રીતે આ સ્તોત્રના પાઠ કરનારા ભક્તોનો ગળામાં પણ લક્ષ્મી માળા અર્પણ કરે છે.

પૂ. માનતુંગસૂરિજી મ.સા. એ તો આ સ્તવન જિનેન્દ્રને સંબોધીને જ શરૂ કર્યું છે... સ્તોત્ર પૂર્ણ થતાં પણ જિનેન્દ્રને જ સંબોધે છે તે જ **''प्रथमं जिनेन्द्रं''** શ્રેષ્ઠ જિનેંદ્રને અહીં પણ લલકારે છે. ટીકાકાર કહે છે કે ''જિન'' તો ''વિષ્ણુ''નો પણ પર્યાયવાચી શબ્દ છે.. અને ઈંદ્ર એટલે જ સુરેન્દ્ર. આ વિષ્ણુ અને સુરેંદ્રના શૌર્ય - ઐશ્વર્ય ગુણોથી ગુંથાયેલ માળાને જે કંઠમાં ધારણ કરે છે તે માનતુંગને લક્ષ્મી સહજભાવે સામે આવીને મળે છે...

પાંચમો અર્થ તો સ્તોત્ર માળાની સુષમા આપે તેવી પુષ્પમાળાના પ્રભાવની પ્રશસ્તિ છે.. જે મનુષ્ય પોતાના કંઠમાં પુષ્પની માળા ધારણ કરે છે, તે અવશ્ય લક્ષ્મીવાન બને છે.. પુરુષોની પંક્તિમાં પ્રથમતયા બિરાજમાન થાય છે.. ટીકાકાર એવો પણ શ્લોક ટીકામાં શોધીને મૂકે છે જે પુષ્પમાળા ધારણ કરે છે તે ગરીબ - દરિદ્ર માનવ લક્ષ્મીવાન બને છે..

છઠ્ઠો અર્થ કરતાં ટીકાકાર કહે છે કે જે રીતે સ્વયંવરમાં કોઈ પુરુષના ગળામાં કોઈ સ્ત્રીએ સોનાની માળા પહેરાવી હોય અને તે પુરુષ એ માળાને જાણે ધારણ કરતો હોય તેવી રીતે આ સ્તોત્ર - માળાને જે ધારણ કરશે તેને લક્ષ્મી પોતે જ જાણે કામથી વિહ્વળ બની હોય તેવી રીતે તે માનતુંગને પોતાના વિશાળ માનથી શોભતા સર્વ લક્ષણ સંપૂર્ણ શરીરવાળાને દૂરથી પણ આવીને મળશે.. ભેટશે..

આમ, પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની આ રુચિરવર્ણવાળી - વિવિધ પુષ્પોવાળી માળાને આપણે સહુ કંઠમાં ધારણ કરીએ.. અને જીવનને ધન્ય બનાવીએ.. બસ, જો આવું થશે તો આપણે ''માનતુંગ'' બનીશું.. એવા માનતુંગ બની શકીશું કે સર્વજ્ઞ અને વીતરાગ એ જ આપણા દેવ હોય તેવું આપણું **માન**-ધર્મ ગૌરવ જળવાઈ રહે... એવા માન થી આપણે **તુંગ** બનીએ-ઉચ્ચ બનીએ !

પાંચ મહાવ્રતને ધારણ કરનાર ગુરૂ જ આપણા જીવનના પથ પ્રદર્શક બને એવું આપણું **માન**-નિયમ-મર્યાદા જળવાઈ રહે... એવા જ **તુંગ** બનીએ.

રોજ હું ભક્તામર-સ્તોત્ર ગણીશ જ.. રોજ ભક્તામર ગણીને જ હું પાણી પીશ... રોજ જિનપૂજા તથા એક નવકારવાળી ગણીશ... આવા નિયમો હું કોઈ પણ ભોગે તોડીશ નહીં... એમાં કાંઈ પણ બાંધ-છોડ કરીશ નહિ... આવું **''માન''** - આવી ટેક રાખીને આપણે **''તુંગ''** એટલે ઉચ્ચ બનવાનું છે...

આ ભક્તામરનો અજસ્રં - નિત્ય પાઠ કરનારને ભલે ગમે તેવું **''માન''** મળે છતાં પણ તે પોતાની શ્રદ્ધા - પોતાની ટેકમાં **''તુંગ''** ઉચ્ચ રહે તો પલ-પલ પ્રસન્નતાથી - પ્રશાંતિની - મનઃશાંતિની વીતરાગીતાની લક્ષ્મી એને જરૂર મળશે.

પૂ. માનતુંગસૂરિજી મ.સા. ભક્તામરની કૃતિ અજમાવો.. અને સફળ થાવ.. અહીં *Luck by chance* નથી... અહીં તો *"Turn your luck and be god"*.. **''તમારું ભાગ્ય બદલો અને ભગવાન બનો''** - **''એવી વિક્રમી હાકલ છે.. એવો જ જિનરાજનો સનાતન યશ-નિનાદ છે..''** આવા યશનિનાદને અમલમાં મુકી આત્માથી પરમાત્મા બનો !

ગાથા સંખ્યા રહસ્ય

- "શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર" કેટલી ગાથાનું છે ?

ભક્તામર-સ્તોત્રની કેટલી ગાથા છે આ પ્રશ્ન આજે બધાંને મૂંઝવણમાં મૂકે છે. પણ, પૂજ્ય માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજે આ સ્તોત્રની ચુમ્માળીશ (૪૪) જ ગાથા રચી છે. **જો ચુમ્માળીશ (૪૪) જ ગાથા પૂ.માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજે રચી હોય તો અત્યારે અડતાલીસ ગાથાનું ભક્તામર શા માટે મળે છે ?** અડતાલીસ ગાથાવાળા ભક્તામર સ્તોત્રમાં ગાથા નંબર (૩૨,૩૩,૩૪,૩૫) બત્રીસ, તેત્રીસ, ચોત્રીસ અને પાંત્રીસ પૂ.માનતુંગસૂરિ મહારાજે રચેલી નથી. એટલે વધારાની ગાથા છે. સાહિત્યમાં આવી ગાથાને પ્રક્ષિપ્ત ગાથાઓ કહેવાય છે...

- **સારું થયું આપે વધારાની ગાથાના નંબર-ક્રમાંક અમને જણાવ્યા, નહીં તો અમે એમ જ માનતા હતાં કે પીસ્તાલીસ-છેતાલીસ-સુડતાલીસ અને અડતાલીસ ગાથા (છેલ્લી ચાર ગાથા) જ વધારાની છે. ભલે એમ હોય, પણ આ ચાર ગાથા પૂ. માનતુંગસૂરિશ્વરજી મહારાજાની બનાવેલી નથી, એવું કેવી રીતે કહેવાય ?**

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના મહત્ત્વને સમજાવતી સંસ્કૃતમાં ટીકા (વિવરણો) છે. તેમાં સૌથી જૂની ટીકા પૂ. આચાર્ય ગુણાકરસૂરિજી મહારાજાની છે. વિ.સં. ૧૪૨૬ ની જે તેઓએ આજથી (૬૨૭) છસો સત્તાવીસ વર્ષ પૂર્વે રચી છે. તેમાં ચુમ્માળીશ (૪૪) જ ગાથાનું વિવરણ છે. અને તેમણે બીજી કોઈ ચાર ગાથાઓ છે, તેની નોંધ પણ નથી લીધી.

- **એવી કલ્પના ન કરી શકાય કે આ સ્તોત્રની મૂળ ગાથા તો અડતાલીસ (૪૮) જ હતી. પૂ. ગુણાકરસૂરિજી મહારાજે આ ચાર ગાથાઓ કાઢી નાંખી. અથવા તેમના સમય પહેલાં જ કોઈએ આ ચાર ગાથા કાઢી નાંખી હોય ?**

આ વાત એટલા માટે શક્ય નથી કે આ ચાર ગાથામાં કોઈપણ વાત પૂ. ગુણાકરસૂરિજી મહારાજ સાહેબના કે કોઈપણ જૈન સંપ્રદાયના મતનું ખંડન કરતી નથી. એટલે પૂ. ગુણાકરસૂરિજી મ.સા. કે એમના પૂર્વના આચાર્યોએ અડતાલીસ ગાથામાંથી ચાર ગાથા કાઢી નાંખી. તે વાત અસંભવિત છે.

- **જો, કોઈ પૂ. આચાર્ય ભગવંતોએ ચાર ગાથા કાઢી નથી નાંખી, તેવું માનીએ તો આ ચાર ગાથા કોઈએ એમાં ઉમેરી એવું પણ કેવી રીતે મનાય ?**

આ ગાથાઓ ઉમેરેલી છે એ વાત સ્પષ્ટ છે. કારણકે પૂ. માનતુંગસૂરિ મહારાજની તો ચુમ્માળીશ જ ગાથા છે. આ ગાથાઓ ઉમેરેલી છે એ વાત એટલા માટે શક્ય છે કે શ્રી કલ્યાણ મંદિર સ્તોત્રમાં ભગવાનના આઠ પ્રાતિહાર્યોનું વર્ણન છે જ્યારે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રમાં માત્ર ચાર જ પ્રાતિહાર્યનું વર્ણન છે. કોઈક વિદ્વાન આચાર્ય કે સાધકે આ ચાર પ્રાતિહાર્યનું વર્ણન કરતી ચાર ગાથા પોતે બનાવી છે.

- **શું આવી રીતે ગ્રંથમાં ગાથાનો વધારો કરવો સારો છે ? આવો વધારો કેમ થતો હશે ?**

જૂના વખતમાં હસ્ત લિખિત પ્રતોનો રિવાજ હતો. મોટાં ભાગે પ્રતોની કોપીઓ લહિઆઓ કરતા હતાં. (તેમના અક્ષરો સારાં હતાં) પણ, તેમને સંસ્કૃતનું ખાસ ઊંડું જ્ઞાન રહેતું નહીં. આ તરફ વિદ્વાન સાધુઓ પોતાની પ્રતમાં ઘણીવાર એક જ વિષયને વધારતાં-પુષ્ટ કરતાં કે સમર્થન કરતાં શ્લોકો પોતે બનાવીને કે બીજાંના બનાવેલા પ્રતના હાંસિયામાં લખી રાખતાં હતા. લહિયાઓ બીજીવાર કોપી કરતાં અને એ શ્લોકને પણ ભેગાં કરી દેતાં. આમ, આપણે ત્યાં ઘણાં ઘણાં ગ્રંથોમાં શ્લોકો ઉમેરાઈ ગયા છે અને ગ્રંથો મોટાં થઈ ગયાં છે. બીજા ધર્મના ગ્રંથોમાં પણ આવું ખૂબ બન્યું છે. મહાભારતના મૂળ શ્લોક માત્ર પંચોતેર હજાર છે. તેમાં એક લાખ શ્લોક નવા ઉમેરાયા છે. આમ, શ્લોકો ઉમેરવાની પદ્ધતિ તો આપણે ત્યાં ખૂબ જૂના કાળથી ચાલે છે, પણ, શ્લોકો કાઢી નાંખવાની પદ્ધતિ પ્રાચીન કાળમાં ન હતી.

- **બત્રીસથી પાંત્રીસ આ ચાર શ્લોકો વધારવામાં આવ્યા છે, તેની બીજી સાબિતી શું ?**

આવાં ચાર શ્લોકોના ચાર જોડકા મળે છે. ગાથા બત્રીસમાં વર્ણવાતાં પ્રાતિહાર્ય દુદુંભિ - સુર પુષ્પ વૃષ્ટિ - ભામંડલ અને દિવ્ય ધ્વનિ - આ ચાર પ્રાતિહાર્યનું વર્ણન કરતા ચાર જોડકાઓ છે. એટલે કુલ સોળ શ્લોકો છે. આ શ્લોકોને મદ્રાસમાં વર્ષ પૂર્વે અમને પંડિતજી શ્રી કુંવરજીભાઈએ આપેલ એક પુસ્તકમાં વાંચેલ. અત્યારે પણ આવું એક બીજું જોડકું શ્રી હીરાલાલ રસિકલાલએ સંપાદન કરેલ ગ્રંથમાં મળે છે. આમ, જો ચાર જોડકાના બધાં જ શ્લોકોને ભક્તામર સ્તોત્રમાં ઉમેરી દઈએ તો ચુમ્માળીશ + સોળ (૪૪+૧૬) = સાંઈઠ (૬૦) શ્લોક થાય છે.

- **અહો ! તો પછી તો કોઈ એમ પણ કહે કે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના સાંઈઠ (૬૦) શ્લોકોમાંથી સોળ શ્લોકો કેમ કાંઢી નાંખ્યા ?**

જરૂર, એમ જ વાત થાત. પણ, સદ્‌ભાગ્યે ચાર કુલકોમાંથી એક જ કુલકના શ્લોકો ભક્તામર સાથે જોડાયા એટલે માત્ર ચુમ્માળીશના અડતાલીસ ગણાયા.

- **બત્રીસ થી પાંત્રીસ સુધીના શ્લોકો પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના ન હોવા છતાંય બીજાં કવિના આ ચાર શ્લોક સહિત શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર અડતાલીસ ગાથાનું કોણ કોણ માને છે ?**

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર તમામ જૈનોને માન્ય છે. તેમાંથી બધાંજ દિગંબર બંધુઓ ભક્તામર સ્તોત્રના અડતાલીસ શ્લોક માને છે. શ્વેતામ્બરોમાં પણ સ્થાનકવાસી અને તેરાપંથી ભાઈઓ અડતાલીસ શ્લોકો માને છે. પણ, મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયમાં ભક્તામર સ્તોત્રના ચુમ્માળીશ જ શ્લોકનો પાઠ થાય છે.

- **મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયમાં જ ચુમ્માળીશ શ્લોકની માન્યતા કેમ રહી ?**

મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયમાં વિદ્વાન સાધુઓની સંખ્યા વધારે છે. તેઓની પાસે પ્રાચીન જ્ઞાનભંડારો પણ વ્યવસ્થિત અને સુરક્ષિત છે.

- **ભંડારો વ્યવસ્થિત અને સુરક્ષિત હોવાનો શું ફાયદો ?**

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

આજ ફાયદો છે કે પ્રાચીન ગ્રંથોમાં શું છે તે સમજ પડે. પાટણના તાડપત્રીય ભંડારમાં જે સૌથી પ્રાચીન એટલે વિ.સં.૧૩૮૮માં શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રની લખાયેલી પ્રત મળે છે. તેમાં પણ ચુમ્માળીશ જ શ્લોક છે. અર્થાત્ આજથી (૬૬૫) છસોપાંસઠ વર્ષ પૂર્વે પણ શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની ચુમ્માળીશ ગાથાની જ માન્યતા હતી...

● **શું શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક ગ્રંથોના ભંડારોમાં ક્યાંય અડતાલીસ ગાથાની વાત નથી ?**

છે. હીર સૌભાગ્ય નામના ગ્રંથમાં શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રની અડતાલીસ ગાથાનો ઉલ્લેખ છે. અને ભક્તામર પર યંત્રો-મંત્રો અને આરાધનાના વિધાન બનાવનાર પૂ. આચાર્ય હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા. (પ્રાચીન પૂ. હરિભદ્ર સૂ. નહીં) તેઓએ પણ અડતાલીસ ગાથાના યંત્રો-મંત્રો વિ. બનાવ્યા છે.

● **તો, પછી મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાય અડતાલીસ ગાથા વાળા ભક્તામર સ્તોત્રનો પાઠ કેમ નથી કરતા ?**

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની અડતાલીસ ગાથા હોવી તે વાત જુદી છે. અને અડતાલીસ ગાથા પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજની રચેલી માનવી તે વાત જુદી છે. જૈન શ્વેતામ્બર વિદ્વાન આચાર્યોનું તથા અમારા પોતાનું મંતવ્ય એજ છે ચાર ગાથા કે પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજની બનાવેલી નથી. છતાં તેનો પાઠ પણ કરવો હોય તો વચમાં ન કરતાં. સ્તોત્ર પૂરું થાય પછી કરવો. માટે જ અમે આ ચાર ગાથાને આ ગ્રંથમાં પરિશિષ્ટ રૂપે રાખી છે.

● **શું આ ચાર ગાથા પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજની બનાવેલી નથી એવું જૈનેતર વિદ્વાન પંડિતો પણ નિષ્પક્ષપાતરૂપે કહે છે ?**

હા નિર્ણય સાગર પ્રેસ તરફથી વર્ષો પૂર્વ ''કાવ્ય માળા''નો સપ્તમ ભાગ પ્રગટિત થયો છે. અને એમાં જૈનેતર પંડિતે પણ જણાવ્યું છે કે પૂજ્ય માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની રચનામાં કોઈએ આ ચાર શ્લોક જોડી દીધાં છે, પણ, મણિની માળામાં જેમ કાચના ટુકડાઓ શોભતાં નથી, તેમ આ ચાર ગાથાઓ પણ વચમાં આવે છે, તે શોભતી જ નથી.

● **તો, આપ એમ જ માનો છો કે ચાર ગાથા કોઈ અન્ય વિદ્વાન પંડિતે બનાવી છે છતાંય તેના તંત્રો-મંત્રો અને યંત્રો છે. આ ગાથાઓ પણ પ્રભાવિક છે. છતાંય તે પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની બનાવેલી નથી ?**

લાગે છે કે આ ગાથામાં પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજ જેવી પ્રાસાદિકતા નથી. આખાય કાવ્યમાં ક્યાંય જોવા ન મળે તેવા પ્રાસોનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. તેથી તે ગાથા બનાવનાર વિદ્વાન હશે અને તે ગાથાઓ પણ પ્રભાવિક હશે, તેની અમે ના નથી કહેતા.

માત્ર પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજે આ ગાથા બનાવેલી નથી, માટે જેઓને પૂ. આચાર્ય માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજની રસમય અને પ્રભાવિક કૃતિનો આગ્રહ હોય, તેમણે તો આ ગાથાઓનો પાઠ વચમાં તો ન જ કરવો જોઈએ. પૂ. આચાર્ય માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજે તો ચુમ્માલીશ ગાથાનું જ ભક્તામર બનાવ્યું છે !

શ્રી ભક્તામરની મૂળ ૪૪ ગાથામાં બીજી ચાર ગાથાઓ ઉમેરાયેલી લાગે છે. એનો કોઈ બીજો પૂરાવો પણ મળે છે. આ ગાથાઓ ઉમેરાયેલી છે અને તે ઉમેરાયેલી હોવાથી તેની વૃદ્ધિનું આયોજન કરવામાં ભૂલ થયેલી છે તે સ્પષ્ટ દેખાય આવે છે. કારણ કે ૪૮ ગાથાના હિસાબે

૩૩ મી ગાથાની ઋદ્ધિ

ૐ ह्रीं अर्हं **नमो सव्वोसहिपत्ताणं** છે.

૩૪ મી ગાથાની ઋદ્ધિ

ૐ ह्रीं अर्हं **नमो खेलोसहिपत्ताणं** છે.

૩૫ મી ગાથાની ઋદ્ધિ

ૐ ह्रीं अर्हं **नमो जल्लोसहिपत्ताणं** છે.

૩૬ મી ગાથાની ઋદ્ધિ

ૐ ह्रीं अर्हं **नमो विप्पोसहिपत्ताणं** છે.

૩૭ મી ગાથાની ઋદ્ધિ

ૐ ह्रीं अर्हं **नमो सव्वोसहिपत्ताणं** છે.

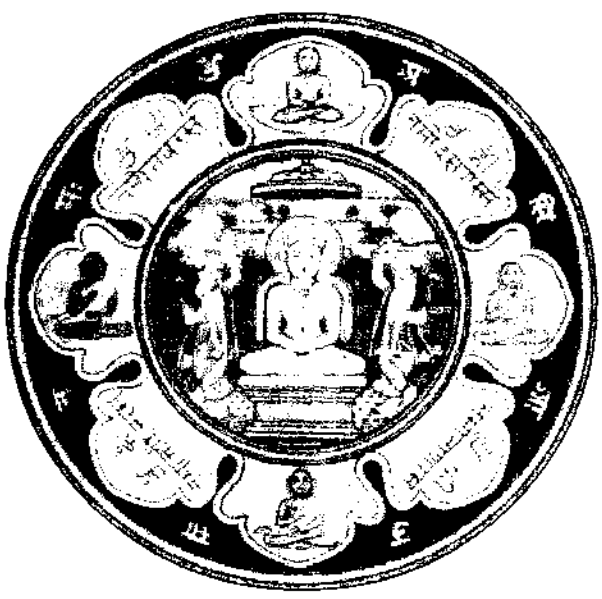

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

આમ ૪૮ ગાથા માનીને ઋદ્ધિનું આયોજન કરનારથી એક એવી મોટી ભૂલ થઈ ગઈ છે કે ૩૩ મી અને ૩૭ મી ગાથાની એક જ ઋદ્ધિ લખાઈ ગઈ છે. દરેક શ્લોકમાં ઋદ્ધિઓ જુદી જ છે. તો ૩૩ મી અને ૩૭ મી એક જ ઋદ્ધિ હોવાનું કોઈ કારણ નથી. આ માત્ર નવી ગાથાઓ ઉમેરનારની જ ભૂલ છે.

ભલે, એ વાતને અમે કબુલ કરીએ છીએ કે ૩૩ મી અને ૩૭ મી ગાથાની ઋદ્ધિ એક જ આવી જાય છે તે દોષ છે. પણ તમે આ ચાર ગાથા નથી માનતા તો તમારા મતે ચાર નહીં તો પણ ત્રણ ઋદ્ધિ ઓછી થઈ તે દોષ તો આવશે ને !

એ દોષ નથી કારણ કે ૪૮ જ લબ્ધિપદ છે. એવું કોઈ પ્રમાણ નથી. સૂરિમંત્ર કલ્પમાં કુલ ૫૦ લબ્ધિપદો આપવામાં આવ્યા છે. આ ગ્રંથ શ્વેતામ્બરાચાર્યો લખાયેલો છે. જ્યારે ષટ્‌ખંડાગમની ધવલા ટીકામાં દિગમ્બર આચાર્યના બતાવેલા છે. તેમાં ૪૪ જ લબ્ધિપદો આપેલા છે. માટે ૪૪ લબ્ધિપદો ભક્તામરમાં આપવામાં આવે તો લબ્ધિપદો ઓછા કર્યા છે તેવં કહી ન શકાય. વળી ''**सव्वो सहि पत्ताणं**''નો ૪૪ ગાથામાં સમાવેશ થાય છે અને ''**खेलोसहिपत्ताणं, जल्लोसहिपत्ताणं, અને विप्पोसहिपत्ताणं**'' આ ત્રણ પદનો સમાવેશ થતો નથી, પણ અર્થનો વિમર્શ કરનાર સમજી શકે છે. કે ''**सव्वोसहि पत्ताणं**''ના અર્થથી ત્રણેય લબ્ધિપદ આવી શકે છે. આમ આ ચાર ગાથાઓ પાછળથી જોડાય છે. તે સમજાવતું આ પણ એક પ્રમાણ છે. ચાર ગાથાઓ ઉમેરતી વખતે ભૂલ થઈ ગઈ તેવું માનીએ તો આપણા સંશોધન પ્રમાણે એ ભૂલ કઈ રીતે સુધરી શકે.

અમારા સંશોધન પ્રમાણે ૪૮ ગાથા માનનાર ૩૩ મી ગાથા જે મન્દાર દામથી શરૂ થાય છે તે ગાથાની ઋદ્ધિમાં ''ॐ ह्रीँ अर्हं **नमो सव्वोसहिपत्ताणं**''ની જગાએ અહીં ''**नमो आमोसहिपत्ताणं**'' પદ આયોજિત કરવું જોઈએ.

પાઠાંતર-રહસ્ય

●●● નદી વહેતી જાય છે.. અને એના રૂપો બદલાતાં જાય છે. તેમ સ્તુતિ-સ્તોત્ર કે આગમો બોલતા જાય છે, તેમ પાઠના પાઠાંતરો થતાં જાય છે.. આવા પાઠાંતરો જ્યાં સુધી એક જ સરખો ભાવ જાળવી રાખે છે, ત્યાં સુધી તો વાંધો નથી આવતો.. પણ ક્યારેક ભાવાંતર સર્જે છે.. તો ક્યારેક મૂળગ્રંથ કર્તાના આશયને દૂર કરી દે છે... માટે આવાં પાઠાંતરોને વધવા ન જ દેવા જોઈએ.. ઘણીવાર આવા પાઠાંતરો સંપ્રદાય ભેદને પણ પહોળો કરે છે.. વધારે છે.. માટે પાઠાંતરો પર કાબુ રાખવો જાઈએ... અહીં શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રના પણ પાઠાંતરો તરફ વિદ્વાન પાઠકોનું ધ્યાન આપવું ઉચિત સમજી પ્રસિદ્ધ પાઠાંતરોની નોંધ અને એનું રહસ્ય સમજવાની કોશિશ કરવામાં આવી છે.. ગાથા-સંખ્યા રહસ્યમાં આપણે જોયું કે ચાર ગાથાઓ ભક્તામરમાં વધી અને નિર્વિવાદ આરાધતો આ ભક્તામર ગ્રંથ વિવાદથી ઘેરાયો.. ભવિષ્યમાં પણ પ્રસિદ્ધ પાઠોના પાઠાંતરોથી ગ્રંથો ઘેરાઈ ન જાય માટે જાગૃત રહેવું જોઈએ..

● ગાથા પાંચમીની ત્રીજી પંક્તિમાં પાઠ છે-

''**प्रीत्यात्मवीर्यं मविचार्य मृगो मृगेन्द्रं**'' - આના ઠેકાણે
''**प्रीयात्मवीर्यं मविचार्य मृगी मृगेन्द्रं**'' - આ પાઠ પણ પ્રચલિત થયો છે..

શ્રી ભકતામર સ્તોત્રના પ્રસિદ્ધ ટીકાકાર પૂ. ગુણાકરસૂરિજી મ.સા. પૂ. કનક કુશલ ગણિ, પૂ. મેઘ વિજયજી ઉપાધ્યાય, પૂ. સિદ્ધિચંદ્ર ગણિ - કોઈની પણ સમક્ષ આ પાઠની ચર્ચા ચાલી નથી.. આ પાઠ પણ માટે ભાગે દિગમ્બર પરંપરામાં આવ્યો છે.. અહીં આ ''**मृगी**'' એવો પાઠ આપનારનો આશય હોઈ શકે છે કે પોતાના બચ્ચાં - મૃગલાંને જેટલાં વ્હાલા હોય તેના કરતા મૃગલીને વધારે વ્હાલાં હોય છે.. અને તેથી જ મૃગલી-હિરણી પોતાના બચાવ માટે સિંહની સામે છલાંગ મારે તો વધારે આશ્ચર્ય કહેવાય ? પણ, આવાં જ અર્થનો આગ્રહ રાખનારને કોઈ પૂછે કે મૃગલી હાજર હોય તો મૃગ હાજર ન હોય.. અને મૃગ હાજર હોય ત્યાં મૃગલી છલાંગ મારે તો શું મૃગ જોયાં કરે ? આવું બને નહીં... મૃગ પુરૂષ છે. પહેલાં એ જ છલાંગ મારે એ સ્વાભાવિક છે. માટે ''મૃગ'' શબ્દથી મૃગ પણ સમજવો અને મૃગલી પણ સમજવી હોય તો સમજી શકાય.. ''મૃગ'' શબ્દ પુલિંગ હોવાની સાથે સામાન્યથી સમસ્ત મૃગ જાતિનો વાચક છે.. અસ્તુ. ''મૃગ'' પાઠ પ્રાચીન છે - એ પ્રમાણે પાઠ બોલનારે કોઈ પાઠ પરિવર્તન કરવાની જરૂર નથી..

● આ જ રીતે છઠ્ઠી ગાથામાં ચોથી પંક્તિમાં પાઠ છે -

''**तच्चारू चूत कलिकानिकरैक हेतुः** ॥'' અહીં કેટલાકોએ
''**तच्चारू चाम्र कलिकानिकरैक हेतुः** - એવો પાઠ કર્યો છે...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

આ ફરક બહુ દોઢ ડાહ્યા માણસે કર્યો હોય, તેવું લાગે છે... એ માટે જ કો'ક ઠેકાણે કારણ આપ્યું છે, તે પણ અહીં લખવા યોગ્ય નથી. આમ તો ''આમ્ર'' અને ''ચૂત'' બંનેયનો અર્થ આંબાનું વૃક્ષ જ થાય છે... પણ આવો પાઠ-ભેદ કરવો ન જોઈએ. ''ચકાર'' ના પ્રાસને છોડીને ''ચામ્ર'' જેવા ક્લિષ્ટ ઉચ્ચારણમાં જવાનો કોઈ ફાયદો પણ નથી.

દક્ષિણ ભારતમાં પણ હજી ''**चारू चूत**'' પાઠ ચાલી રહેલો જણાય છે... આ જ રીતે ગાથા આઠમાં બીજી લાઈનમાં- ''**मारभ्यते तनुधियापि तव प्रभावात्**'' - આને ઠેકાણે ''**मारभ्यते तनुधियापि तव प्रसादात्**'' પાઠ પણ વાંચવામાં આવ્યો છે.

ઉપરોક્ત ચારમાંથી કોઈ પણ ટીકાઓમાં આવા પાઠ સ્વીકારવામાં નથી આવ્યો. પણ હીંદી સચિત્ર ભક્તામર-રહસ્યના સંપાદક શ્રી રતનલાલજી, ''**प्रसादात्**'' એ પાઠાંતર છે-એમ નોંધ કરે છે... અને મદ્રાસ કોલેજ A.M. Jain College તરફથી પ્રકાશિત તથા પ્રોફેસર એ. રામદાસ તરફથી સંપાદિત પુસ્તિકામાં તો ''**तव प्रसादात्**'' જ પાઠ મૂળ શ્લોકમાં લીધો છે. છતાં તેના ઈંગ્લીશ ભાષાંતરમાં ''**प्रभावात्**'' પાઠ પણ લીધો છે... આમ, તો આ વાત નાની લાગે છે... પણ, જિનેશ્વરનો **પ્રભાવ** એ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન છે... શ્રમણ સંસ્કૃતિ છે અને જિનેશ્વરનો **પ્રસાદ** માનવો... એ વૈદિક સંસ્કૃતિ છે. ઈશ્વર કર્તૃત્વ સંસ્કૃતિ છે. માટે ''**प्रभावात्**'' પાઠનો જ આદર કરવો...

આ જ રીતે ગાથા વીસમીની પંક્તિ (૩) ત્રીજી -

''**तेजः स्फुरन् मणिषु याति यथा महत्त्वं**'' - પાઠ છે... એ સ્થાને કોઈએ જાણે ''મકાર''નો પ્રાસ બેસાડવા...

''**तेजः महामणिषु याति यथा महत्त्वं**''- એવો પાઠ કર્યો છે... આ પાઠ પણ આદરવા જેવો નથી... મહામાંગલિક સ્તોત્રમાં આ ''**स्फुरन्**'' પાઠનો ''**स्फु**'' ચિંતામણી મંત્રના બીજાક્ષરનો પ્રતિનિધિ છે... માટે મહામણિ જેવો પાઠ સ્વીકારવો નહીં...

અહીં પૂ. ગુણાકરસૂરિજી મ.સા. પોતાની ટીકામાં એક અદ્‌ભુત વાત નોંધે છે. તેઓ ''**तेजः स्फुरन् मणिषु**'' બે પદોમાં એક વચન-બહુ વચન-વચનોનો દોષ આવે છે, છતાંય તેને દોષ ન માનતાં વચન વ્યભિચાર રૂપ અલંકાર માને છે. કોઈક તો બે પંક્તિઓ જુદી જ હોવાનું પણ નોંધે છે. આ પંક્તિઓ છે-

''**तेजो यथा जात्यमणौ महत्त्वं, नैवं तु काचशकलेषु रूचाकुलेषु**'' આવી બે પંક્તિઓ તેઓ નોંધે છે.

વળી પૂ. મેઘવિજયજી ઉપાધ્યાય પણ આ બે પંક્તિના ઠેકાણે નીચે પ્રમાણે બે પંક્તિ આપે છે.

''**तेजो मणौ समुपयाति यथा महत्त्वं, नैवं तथा काचशकलेषु रूचाकरेषु**'' અહીં જોઈ શકાય છે કે જો મૂળ પાઠના ઠેકાણે થોડો પણ ફેરફાર કરવા જઈએ છીએ તો પાર વિનાના ફેરફારો થતાં જ જાય છે. માટે એક જ ધ્યાન રાખવું ''**सिद्धस्य गति र्चिंतनीया**''-જે પૂર્વ પરંપરાથી ચાલ્યું આવે છે, તે જ પરંપરાને અનુસરવું.

જે પાઠ સિદ્ધ છે, તેનો જ અર્થ પ્રમાણ અને વ્યાકરણની સિદ્ધિ-સમજુતિથી કરવો. પણ, પાઠ બદલવા ઉતાવળા ન થઈ જવું.

●●● ગાથા એકવીસમી (૨૧) બાદ મહત્ત્વનો પાઠાંતર ઉપલબ્ધ થાય છે. ગાથા છત્રીસમીમાં પંક્તિ બીજીમાં.

''**दावानलं ज्वलित मुज्जवलमुत्स्फुलिंगम्**''

અત્યારે ઘણાં પુસ્તકોમાં માત્ર ''ફુલિંગમ્'' પાઠ છે. આ પાઠ કોઈક પ્રતિઓમાંથી શ્રી સિદ્ધચંદ્ર ઉપાધ્યાયની સમક્ષ પણ આવ્યો હોવો જોઈએ... તેઓ પોતાની ટીકામાં લખે છે કે-

''**यद्यप्यत्र फुलिंग इति पाठः प्रामादिक एव प्रतिभाति सकारादित्वेन फुलिंगशब्दस्य नामकौशादो प्रतीतत्वात् । तथापि महाकवि प्रयुक्तप्रयोगत्वात् अस्य स्तोत्रस्य मंत्राक्षरमयत्वाच्च पठ्यमान (फुलिंग) एव पाठः प्रामाणिक इति पश्यामः । क्वचित् तु स्फुलिंगम् इति दंत्यसकार संयुक्तोऽपि पाठो दृश्यते । तदंगीकारे तु न चाशंका नचोत्तरम् इति अवसेयं ॥**''

જો કે ''ફુલિંગ'' એ શબ્દ વ્યાકરણ અને કોષથી સિદ્ધ નથી. છતાંય ચિંતામણી મંત્ર જેવા મંત્રમાં આ શબ્દ આવતો હોવાથી કદાચિત્ સૂત્રકારે સ્ફુલિંગ જ શબ્દ વાપર્યો હોય તો તે અંગે શંકા કરવા જેવી નથી. પણ જ્યારે આપણે તેઓની પૂર્વની ત્રણેય ટીકામાં ''સ્ફુલિંગ'' શબ્દ જ જોઈએ છીએ. અને તે પ્રમાણે જ વ્યાખ્યાઓ થયેલી જોઈએ છીએ. ત્યારે મંત્રાક્ષર હોવાથી ''ફુલિંગ'' જ શબ્દ હશે કે પૂ. માનતુંગસૂરિ મહારાજે ''ફુલિંગ'' શબ્દ જ પ્રયોગ કર્યો હશે તેવી શંકા કરવાની જરૂર નથી. અત્રે ''સ્ફુલિંગ'' શબ્દ જ સ્વીકારી લેવા જેવો છે. અને જેઓ ''ફુલિંગ'' બોલતા હોય તેમણે પોતાની આ ભૂલ સુધારી લેવા જેવી છે. આમ, પાઠાંતરોની વાત અહીં પૂર્ણ થાય છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

જિજ્ઞાસા અને સમાધાન

● **માનતુંગસૂરીશ્વરજી ક્યા સમયમાં થઈ ગયા ?**

પટ્ટાવલિ સમુચ્ચય આદિ ગ્રંથોમાં શ્રી માનતુંગસૂરીશ્વરજીને વિ.સં.ની ત્રીજી શતાબ્દિમાં થઈ ગયેલાં જણાવ્યા છે. છતાંય તેમના વિષે લખેલી કથાઓ પરથી તેમનો સમય વિ.સં.ની ૭ મી-૮ મી શતાબ્દિનો એટલે આજથી લગભગ ૧૨૦૦ થી ૧૩૦૦ વર્ષ પૂર્વનો ઈતિહાસકારો જણાવે છે.

ડૉ. હર્મન જેકોબી-શ્રી હીરાલાલ રસિકલાલ કાપડીયા, પંડિત શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી ઈતિહાસવેત્તા પંડિત કલ્યાણવિજયજી મહારાજ બધાં જ તેમનો સમય વિક્રમની સાત શતાબ્દિનો માને છે. તેમ છતાંય જૈનેન્દ્ર સિદ્ધાંત કોષ જેવા દિગંબર પ્રકાશનો શ્રી માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને ૧૧ મી શતાબ્દિના જણાવેલ છે-તે આશ્ચર્ય જ નહીં-પણ ભ્રાંતિ પણ છે. અમારાં પોતાનું પરિશીલન એમ જણાવે છે કે પૂ. આચાર્ય ભગવંત માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને વિક્રમની તૃતીય શતાબ્દિના માનવા અને તેઓને ભગવાન મહાવીરની ૧૯ મી પાટે થયેલ શ્રી માનદેવસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના શિષ્ય માનવા જોઈએ.

● **શું શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના કર્તા સિવાય અન્ય માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના નામના આચાર્ય થઈ ગયાં છે ?**

પ્રમુખપણે ભારતીય ઈતિહાસ અને કંઈક અંશે સમસ્ત જગતના ઈતિહાસમાં દેખાય છે કે એકવાર ખૂબ જ પ્રખ્યાત થયેલ નામો તેમના પછીના કાળમાં ખૂબ જ વપરાય છે. આવી રીતે નામ રાખવાથી મહાપુરુષોની યાદ કાયમ રહે છે. તેમના પ્રત્યે શ્રદ્ધા અને બહુમાન પ્રગટ થાય છે. જીવનમાં આદર્શની સ્થાપના થાય છે, પણ ઈતિહાસમાં ખૂબ જ ગોટાળો સર્જાતો હોય છે.

આચાર્ય ભદ્રબાહુસૂરીશ્વરજી મ.સા. નામના બે પ્રખ્યાત આચાર્ય ભગવંતો થઈ ગયા છે. ભોજ નામના અનેક રાજાઓ થઈ ગયા છે. ચંદ્રગુપ્ત નામના અનેક રાજાઓ ભારતના ઈતિહાસમાં થઈ ગયા છે. પરદેશમાં પણ ચાર્લ્સ; જ્યોર્જ વિ. નામના ઘણાં રાજાઓ થઈ ગયા છે. કોઈવાર એક જ પરંપરામાં એક નામ ઘણીવાર ચાલતું હોવાથી પાછાં તેવા પ્રસિદ્ધ પુરુષોની પાછળ આંકડાં જોડવા પડે છે. "જ્યોર્જ"-નામ ઈંગ્લેન્ડના ઈતિહાસકારોને એવું ગમી ગયું છે કે પાંચ વંશ સુધી એક જ નામ ચાલ્યું અને એક-બે-ત્રણ-ચાર-પાંચ એવા અનુક્રમો અપાયા. આમ, શ્રી માનતુંગસૂરીશ્વરજીના નામના પણ અનેક આચાર્ય ભગવંતો થઈ ગયા છે. પણ, શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના કર્તા પૂર્વે કોઈ માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. થયા હોય તેવું દેખાતું નથી.

●●● શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના રચયિતા આચાર્ય પ્રવર માનતુંગસૂરીશ્વરજી મહારાજા છે. તેઓ મહાન શાસન પ્રભાવક શ્રી લઘુ-શાંતિ સ્તવનના રચયિતા શ્રી માનદેવસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના શિષ્ય મનાય છે. તેઓએ પોતાના નામની સૂચના શ્રી ભક્તામર-સ્તોત્રની અંતિમ ગાથામાં કરી છે-"તં માનતુંગ મવશા સમુપૈતિ લક્ષ્મીઃ"–

● **આવી રીતે પોતાની કૃતિમાં પોતાના નામની સૂચના કરવી એ શું નામની કામના નથી ?**

નામની કામના અને ઈતિહાસનું આલેખન બંન્નેની દૃષ્ટિ જુદી છે. ઈતિહાસના આલેખનની દૃષ્ટિએ ગ્રંથકારે પોતાના નામનો ઉલ્લેખ પોતાની ગુરુ-પરંપરાના ખ્યાલ સાથે અને સંવત વિ.ની સાથે રાખવો જોઈએ. પોતે ગ્રંથની રચના કરી છે તેમાં પણ કેટલાં શ્લોક છે–તેનું નિદર્શન કરવું જોઈએ. પોતે ગ્રંથની રચના કરી છે તેમાં પણ કેટલીક પરંપરાને આપણે ઉચિત ગૌરવથી નિહાળવી જોઈએ !

● **શું પોતાની કૃતિમાં આવી નામોલ્લેખની પરંપરા ચાલી આવે છે ?**

હા, આવી નામોલ્લેખની રચના "શ્રી તત્ત્વાર્થ સૂત્રની કારિકાઓ"માં છે.–જેમાં પૂ. ઉમાસ્વાતિ મ.સા. પોતાના નામ વિ.નો ઉલ્લેખ કર્યો છે. શ્રી ઉપદેશમાળા નામના ગ્રંથમાં શ્રી ધર્મદાસગણિએ

धंतमणिदामससिगयणिहिपयपढमक्खराभिहाणेणं ।
उवएसमालपगरणमिणमो रइअं हिअट्ठाए ॥ गाथा नं. ५३७

ગાથામાં પોતાના નામને અક્ષરના આદિ વર્ણથી જણાવ્યું છે. કેટલાંય ગ્રંથકારો જુદી "પ્રશસ્તિ" રૂપે ગ્રંથનો અને પોતાના ઈતિહાસનો ઉલ્લેખ આપતાં હોય છે, તો કોઈક ગ્રંથકાર પ્રત્યેક ગ્રંથના અંતે પોતાનું નામ સૂચિત કરે છે. આ પરંપરા છેક અત્યારના કાળ સુધી ચાલી આવી છે. તમે સહુ પણ "ભવિ ભાવે દેરાસર આવો"–"જનારૂં જાય છે જીવન"–જેવા સ્તવનોમાં આખરે આ પંકિતઓ વાંચો છો-તેનાં અંતે સ્તવનકાર અમારાં પૂ. દાદા ગુરુદેવ લબ્ધિસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના નામની અને તેમના ગુરુ પૂ. કમલસૂરીશ્વરજી મ.સા. અને તેમના પૂ. ગુરુ મ.સા. આત્મારામજી મ.સા.ના નામની સૂચના છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● **પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને જ્યારે બધા જ સાતમી શતાબ્દિમાં થયેલા માને છે, ત્યારે આપ ત્રીજી શતાબ્દિના માનો છો, તેનું કારણ શું ?**

જે વિદ્વાનો પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને સાતમી શતાબ્દિના હોવાનું ગણાવે છે, તેઓનો મુખ્ય આધાર બાણ અને મયૂર અને પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની સમકાલીનતા છે. બાણ અને મયૂર સાતમી શતાબ્દિમાં થઈ ગયા છે. એવું પ્રમાણ વિદ્વાનોને મળે છે. માટે પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. પણ સાતમી શતાબ્દિના હોવા જોઈએ તેવું તારવણ કરવામાં આવે છે. પણ "બાણ" અને "મયૂર" સાથે પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની સમકાલીનતા માનવી એ જરૂરી નથી. પ્રભાવક ચરિત્ર અને પ્રબંધ ચિંતામણી જેવા અને તેના આધાર પર ચાલેલ પૂ. ગુણાકર સૂ.મ.સા.ની ટીકાના ઉલ્લેખને બીજી રીતે પણ સમજી શકાય છે. આ ત્રણેય મહાકવિઓ ચમત્કારિક સ્તોત્રો સર્જવાની શક્તિ ધરાવતા હતા અને ત્રણેય મહાકવિઓએ મહાન સ્તોત્રો બનાવ્યા છે. એટલી જ વાત આ દૃષ્ટાંતથી સમજવી જોઈએ. પણ ત્રણેયની સમકાલીનતા માનવી જરૂરી નથી એ પણ શક્યતા છે કે લઘુશાંતિના કર્તા પૂ. માનદેવ સૂ.મ. સાહેબે લઘુશાંતિ નામના પ્રભાવક સ્તોત્રની રચના કરી શાકંભરીમાં શાંતિ કરી તો તેમના જ "માન" એવા આદિ શબ્દથી શરૂ થતાં નામ વાળા શિષ્ય; માનતુંગસૂરિજીએ પણ સંસ્કૃત ભાષામાં ચમત્કારિક એવા ભક્તામર સ્તોત્રની રચના કરી હોય તે એકદમ સંગત લાગે છે.

બીજું વિદેશી વિદ્વાન ક્વેકનબોઝ તો પૂ. માનતુંગસૂરિજી મ.સા.ને ત્રીજી શતાબ્દિના જ માને છે. અને હર્મન જેકોબી પણ પૂ. માનતુંગ સૂ.મ.સા.ને ત્રીજી શતાબ્દિના હોવાની શક્યતાને નકારી શકતા નથી. માત્ર એમની માંગ એટલી જ છે કે કોઈ પ્રાચીન ટીકા કે ચૂર્ણિમાં કે નિર્યુક્તિમાં ભક્તામરના શ્લોકનો ઉલ્લેખ મળી જાય તો પૂ. માનતુંગ સૂ.મ.સા.ને ત્રીજી શતાબ્દિના માની શકાય. આમ, તેઓ પણ પૂ. માનતુંગ સૂ.મ.સા.નો સમય ત્રીજી શતાબ્દિ હોય તો નકારી શકતા નથી.

પાશ્ચિમાત્ય ઈતિહાસકારો અને એની છાયામાં ઉછરેલા બીજા ભારતીય ઈતિહાસકારોમાં એક ગ્રંથી બંધાઈ ગયેલી લાગે છે કે કોઈપણ ગ્રંથકારને બને એટલા પાછળના કાળના માનવા આવી ગ્રંથીથી ઘણા ગોટાળા સર્જાયા છે... માટે સંપ્રદાયની કે પરંપરાની વાતોને અવગણવી ન જોઈએ...

ઈતિહાસ તરફ દૃષ્ટિ નાખતા લાગે છે કે પ્રાયઃ જે નામના આચાર્ય મહાન અને પ્રસિદ્ધ થાય છે તે જ સૌથી પ્રાચીન હોય છે, જેમ કે ૧૪૪૪ ગ્રંથોના રચયિતા પૂ. હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના પહેલાના કોઈ આચાર્યનું નામ હરિભદ્રસૂરિ સાંભળવામાં નથી આવતું. કુમારપાળ પ્રતિબોધક પૂ. હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજા પહેલાના કોઈ આચાર્ય મહારાજાનું હેમચંદ્ર નામ પ્રસિદ્ધ નથી. આમ, અત્યંત પ્રભાવિક આચાર્યનું નામ જ સૌથી પ્રાચીન હોય છે. આથી પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. જે સૌથી પ્રાચીન છે, તેઓને જ ભક્તામર જેવા પ્રભાવિક સ્તોત્રના કર્તા માનવા જોઈએ.

છતાંય તત્ત્વ તો કેવલિ ગમ્ય હોય છે માટે અમારો કશો જ અસદ આગ્રહ નથી, પણ જો પુષ્ટ પ્રમાણોના અભાવમાં માત્ર કલ્પનાથી જ દોડવાનું હોય તો પરંપરાગત અને સંપ્રદાયમાં માન્ય સત્યને જ પ્રાથમિકતા આપવી જોઈએ. એવું અમારું મંતવ્ય છે. ઈતિહાસ લેખકોએ પણ આ અભિગમ અપનાવવા જેવો છે. આનાથી ભવિષ્યમાં ફાયદો થાય છે માટે જ્યાં સુધી કાળ નિર્ણય માટે બલિષ્ઠ હેતુ ન મળે ત્યાં સુધી પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને ત્રીજી શતાબ્દિમાં જ થયેલા માનવા, તેવો અમારો અભિગમ છે અને એ રીતે સહુ વિચારે એવો નમ્ર અનુરોધ છે.

● **પૂ. માનતુંગસૂરીશ્વરજી જેવા બીજા મંત્ર સિદ્ધ આચાર્ય ભગવંતોના તથા સ્તોત્રના નામો લખો.**

મંત્ર-સિદ્ધિના અર્થને વ્યાપક માની લઈ અને અનેક ચમત્કારિક શક્તિની પ્રાપ્તિ અને પ્રયોગ સુધીની વાત કરીએ તો ભગવાન મહાવીરના પ્રથમ શિષ્ય ગૌતમસ્વામી ખુદ જ મંત્ર-શક્તિના પ્રયોક્તા છે. એમના જીવનમાં પંદરસો તાપસને એક જ ખીરના ભાજનમાંથી ખીર ખવડાવવાની તથા સૂર્યના કિરણોનું આલંબન પામીને તેના પર ગતિ કરીને અષ્ટાપદ પર્વત ઉપર પહોંચવાની વાત પ્રસિદ્ધ છે. ગોશાલક ઉપર તેજોલેશ્યા આવી પડી ત્યારે ભગવાન મહાવીરે પોતે જ શીતલેશ્યાથી ગોશાલકનો બચાવ કરેલ તે પરમાત્માના શાસનથી શરૂ થયેલ લબ્ધિ અને શક્તિના પ્રયોગોની સફળ સાબિતી છે. શાસનના આઠ પ્રભાવકોની ગણત્રીમાં મંત્ર-વિદ્યાસિદ્ધ પ્રભાવકોની ગણત્રી જિન શાસનમાં મંત્ર શાસ્ત્રનું અનિવાર્યપણું અવિભાજ્યપણું અને આદરપણું બતાવે છે.

જેઓએ આવા મંત્રો દ્વારા અને મંત્ર-શક્તિના પ્રયોગો દ્વારા અનેક સફળ ચમત્કારિક પ્રયોગો કર્યા છે. તેઓના નામો છે - આચાર્યપાદલિપ્ત આચાર્ય ખપુટાચાર્ય યશોભદ્રાચાર્ય - આચાર્ય નાગાર્જુનાચાર્ય - આચાર્ય રોહિતાચાર્ય - આચાર્ય ભદ્રબાહુસૂરિજી - આચાર્ય સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરિજી - આચાર્ય સ્થુલભદ્રસૂરિજી - આચાર્ય વજ્રસ્વામીજી - આચાર્ય માનદેવસૂરિજી આવા અનેક આચાર્ય ભગવંતોએ મંત્ર સિદ્ધ કર્યા છે અને શાસનની પ્રભાવના કરી છે. પણ, ખરી રીતે જોતાં તો પ્રત્યેક જૈનાચાર્ય ભગવંતો મંત્ર-સિદ્ધિ માટે અનુષ્ઠાન કરે છે અને મંત્રના આશ્ચર્યકારક ફળોથી જિન શાસનનો અને અહિંસા-સંયમ અને તપનો મહિમા વધારે છે અને પોતાના ભક્તવર્ગને-ભક્તોના ક્રમાનુસાર આધિ-વ્યાધિથી મુક્ત કરી મંગળમય

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

મોક્ષમાર્ગ તરફ લઈ જાય છે. પોતાનો ઉપદેશ માન્ય કરનાર જનતાને આત્મિક પરમાનંદની અનુભૂતિ થાય તેવા આયોજન કરે છે અત્રે દરેક આચાર્ય ભગવંતોએ પોતાની આત્મ-શક્તિ, લબ્ધિ-વિદ્યા અને મંત્રના પ્રયોગથી કરેલી ચમત્કારોની નોંધ કરવી શક્ય નથી. છતાં ય કેટલાંક ઉલ્લેખનીય કાર્યોની અને આચાર્ય મહારાજાઓની વિગતો અહીં આપવામાં આવી છે.

વરાહ મિહિર નામના મહાન જ્યોતિષી વ્યંતર બનીને જૈન સંઘ પર ઉપદ્રવ કરતા હતા. તેના નિવારણ માટે શ્રી ભદ્રબાહુસૂરિજીએ શ્રી ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર બનાવી સંઘની રક્ષા કરી. આર્ય વજ્રસ્વામીજીએ શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાંથી આકાશગામી વિદ્યા સિદ્ધ કરી હતી અને વિમાન દ્વારા પુષ્પો લાવીને બૌદ્ધ ધર્મના રાજાને પ્રભાવિત કરેલ. પૂ. આચાર્ય ભગવંત માનદેવસૂરિજી મહારાજાએ "લઘુ શાંતિ" જેવા પ્રભાવક સ્તોત્રની રચના કરીને મારી રોગનું નિવારણ કર્યું હતું.

પૂ. આચાર્ય રત્નપ્રભસૂરિ મહારાજાએ એક જ મુહૂર્તમાં બે ગામમાં પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. પૂ. આચાર્ય ભગવંત પાદલિપ્તસૂરીશ્વરજી મહારાજા ચમત્કારિક શક્તિથી આકાશમાર્ગે જઈ રોજ પાંચ તીર્થોની યાત્રા કરતા હતા. પૂજ્ય આચાર્ય બપ્પભટ્ટસૂરિજી મહારાજાની મંત્ર શક્તિથી સરસ્વતીને વિવશ બનીને પણ ખેંચાઈ આવવું પડતું હતું. પૂજ્ય સિદ્ધસેનદિવાકરસૂરીશ્વરજી મ.સા.ના સ્તોત્રના પ્રભાવથી શિવલિંગમાંથી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા પ્રગટ થઈ હતી. તેઓએ સરસવમાંથી સૈનિકો પેદા કર્યા હતા. પૂ.આ. દેવેન્દ્રસૂરિજી મહારાજ મંત્ર શક્તિ દ્વારા કાંચીવરમ્માંથી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની પ્રતિમા શેરિસામાં લાવ્યાનો ઉલ્લેખ છે.

- **કેટલાંક લોકો એવું કહે છે કે મંત્ર સાધનાની વિધિ મંત્ર-તંત્ર-યંત્ર વિગેરે બુદ્ધ ધર્મમાંથી અને હિન્દુધર્મમાંથી જૈનોમાં આવેલુ છે. તો સત્ય શું છે ?**

ઘણા લોકો ઘણું કહે પણ આપણે તેનો નિર્ણય બુદ્ધિથી કરવો જોઈએ. ઈતિહાસકારો પણ ઈતિહાસમાં કાંઈક અનુમાનો કરે છે અને કંઈક અનુમાનો ખોટા ઠરે છે. માટે એ લોકોની ધારણા માત્રથી એમ ન જ માની લેવાય કે બધું બીજા જ ધર્મોમાંથી જૈન ધર્મમાં ઉતરી આવ્યું છે.

- **તો શું આ બધા ઈતિહાસકારોના અનુમાનનો કોઈ જ આધાર નથી ?**

ઈતિહાસકારોની પદ્ધતિ ખૂબજ સાવધાની પૂર્વક સમજમાં લાવવા જેવી છે. અમે આવા કેટલાંય કહેવાતા ઈતિહાસોને અપ્રમાણ સિદ્ધ થતાં જોયા છે. પણ કોઈ એક પરંપરાના જ્ઞાન-ધ્યાન કે ગ્રંથોથી કોઈપણ બીજા ધર્મોની કે ધર્મ ગ્રંથોની પરંપરા પ્રભાવિત થાય જ છે. દેશકાળને લઈને થતાં ફેરફારોને કોઈ જ રોકી શકતું નથી. પણ કોઈ એક કાળમાં કોઈ એક પરંપરામાં કોઈ વસ્તુ પ્રચલિત થાય તેની સામે બીજી પરંપરા પોતાની પરંપરા પ્રમાણેનો પ્રચાર એને પ્રસાર કરે જ છે અર્થાત્ બૌદ્ધ અને હિન્દુઓમાં ચાલતી મંત્ર પરંપરાના પ્રચૂર કાળમાં જૈન ધર્મ તરફથી પણ મંત્રોની સિદ્ધિ પ્રચૂર રીતે રજુ કરવામાં આવેલી હોય તેટલા માત્રથી રીતો, મંત્રો, પદ્ધતિઓ, જૈન પદ્ધતિ નથી તેમ ન કહેવાય. કારણ કે તે વખતના ગીતાર્થ આચાર્ય ભગવંતો જૈન શાસ્ત્રોનું મંથન કરીને જ તેમાં રહેલા સૂચનાબીજોને વિકસ્વર કરતા હોય છે. માટે જૈનોમાં મંત્ર પરંપરા નથી એ કહેવું તે જૈન શાસ્ત્રના અવગાહનનો અભાવ છે. આથી જ સિદ્ધસેનદિવાકર સૂરિજીએ કહેલ છે કે પરતંત્રમાં, પરધર્મમાં પણ જે સૂકિત સંપદા છે, સારી વાતો છે તે જિનેશ્વર ભગવાન રૂપ મહાસમુદ્રમાંથી ઉછળીને ગયેલ જલબિંદુઓ જેવી છે. આમ જૈન ધર્મની વ્યાપકતાની દૃષ્ટિ પર સિદ્ધસેનદિવાકર સૂરિજીએ પાથરેલો પ્રકાશ જોઈશું તો આપણને કોઈ પ્રશ્ન નહીં રહે.

- **મંત્રના અધિષ્ઠાયકો-દેવો જ મોટેભાગે પ્રસન્ન થઈને મહાન ચમત્કારો કરતા હોય છે તો સાધુઓએ શા માટે મંત્ર આરાધના કરવી જોઈએ ? મંત્ર આરાધના એટલે સમ્યગ્ દૃષ્ટિ દેવોની આરાધના એ વાત તો સિદ્ધ જ છે.**

આગળ સમજાવ્યું છે તે પ્રમાણે મંત્રના અધિષ્ઠાયકો દ્વારા પણ કાર્યો થાય છે. એ વાત સાચી જ છે. સાધુ ભગવંતો છઠ્ઠે ગુણસ્થાનકે બિરાજમાન હોય છે અને દેવો તો ચોથે ગુણસ્થાનકે બિરાજતા હોય છે. તે વાત પણ સાચી જ છે. છતાંય સુવિહિત સાધુ ભગવંતો મંત્રોની આરાધના કરે છે એ વાત આગળ જણાવવામાં આવી જ છે. દેવોની આરાધના-દેવોનો વિનય અને દેવોની આશાતનાનો ત્યાગ આ ત્રણેય વિષય સમજવા જેવા છે.

દેવોના આરાધ્ય એટલે (સમ્યગ્ દૃષ્ટિ કે મિથ્યાત્વ દૃષ્ટિ) કોઈપણ દેવો પરમેષ્ઠિ છે અને પરમેષ્ઠિતયા ઉપાસ્ય છે. તેવો અર્થ નથી તેવો અર્થ કરવાનો નથી. માત્ર તેઓના મનનું આવર્જન કરવાનું છે. તેઓએ પોતાની સાધના માટે-કર્તવ્ય માટે જાગૃત રાખવાના છે. મંત્ર સિદ્ધિ કરનારને દેવોની પરમેષ્ઠિરૂપે ઉપાસના કરવાની નથી હોતી પણ દેવો મહાન શક્તિવાળા તથા પરમ પુણ્યોદયનો ઉપભોગ કરતાં આત્મા છે. માટે તેમના પ્રત્યે પણ માનસિક અનુમોદન અને આદરભાવ રાખીને તેની આરાધના સાધુથી ખુશીથી કરી શકાય છે. જો આમ ન જ થતું હોય તો દેવલોકને પામેલ સાધુ ભગવંતોને અત્યારે કઈ રીતે માની કે પૂજી શકાય ! જેઓ દેવલોકમાં ગયેલા ગુરૂઓની અષ્ટપ્રકારી પૂજાઓ કરે અને સમ્યગ્ દૃષ્ટિ દેવોની આરાધના કરવાની ના કહે તેઓએ પુનઃ વિચાર કરવો જરૂરી છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

જે સાધુઓને દેવોની આરાધનાના મર્મની જાણકારી નથી તેઓ જ્યાં "દેવાય નમઃ" કે "દૈવ્યૈ નમઃ" પદ આવે છે ત્યાં પોતે વંદન કરતા હોય તેવું આચરણ કરે છે, પોતે વંદન કરી રહ્યા હોય તેવો ભાવ ધારણ કરે છે. આવો દેવોનો વિનય અવશ્ય અયોગ્ય છે. શાસનની મર્યાદાથી વિરૂદ્ધ છે. તેથી જ સાધુ ભગવંત જ્યાં "દેવ કે દેવી"ને નમઃ પદનો પ્રયોગ આવે ત્યાં ઔચિત્ય પૂર્વકનો ધર્મલાભ તેવો અર્થ કરવો અને શ્રાવકોએ પણ સામયિક અને પોષધમાં ઔચિત્ય પૂર્વકની અનુમોદના એવો અર્થ કરવાનો છે.

પરંતુ દેવોની કે દેવીઓની આશાતના કોઈપણ રીતે થઈ જ ન શકે. આરાધના માટે તો સમ્યગ્ દૃષ્ટિ દેવો અથવા શાસનના યોગ્ય સ્થાન પર નિયુક્ત દેવોનો વિષય માન્ય રખાયો છે. પણ આશાતના વર્જન તો મિથ્યાત્વી દેવોનું પણ કરવાનું છે. જેમ જીવ માત્ર પ્રત્યે તિરસ્કાર એ વર્જ્ય છે તેમ દેવો મિથ્યાત્વી હોય અને આપણે તેની આરાધનાની આવશ્યક્તા ન હોય તો પણ તેવા દેવોની આશાતનાનું તો વર્જન અવશ્ય કરવાનું છે.

આમ મંત્રોની સિદ્ધિ સાધુ વર્ગ કરે છે અને શાસન છે ત્યાં સુધી એ આરાધના થતી જ રહેશે.

જેમ અમારી પ્રવર્તન જેવા મહાન કાર્યો માટે કે મહાન જન્મ કલ્યાણક આદિ મહોત્સવ માટે સાધુ ભગવંતો પણ શ્રાવકોને ઔચિત્યપૂર્વક આવર્જિત કરે છે અને શ્રાવકોના શાસનના પ્રભાવક કાર્યોની સાધુ ભગવંતો દ્વારા ઉપબૃંહણા થાય છે. તેમ દેવોની પણ ઔચિત્ય પૂર્વક આવર્જના અને ઉપબૃંહણા સાધુ ભગવંતો કરે છે. સાધુ ભગવંતોનું આવશ્યક કર્તવ્ય છે.

● **ભક્તામરના કલ્પ પ્રમાણે લખાયેલા કેટલાક તંત્રો આપણે કદી પ્રયોગમાં મૂકવા યોગ્ય નથી એમ શા માટે જણાવ્યું છે ?**

તે તે તંત્રો વાંચવાથી ચોક્કસ ખ્યાલ આવી જાય છે કે આ તંત્રો ભલે પૂર્વના આચાર્ય ભગવંતોએ બતાવ્યા હોય તો પણ આચરવા યોગ્ય નથી. કારણ કે મારણ ઉચ્ચાટન આદિ મંત્રનો વિષય છે. પણ મારણ અને ઉચ્ચાટન માટે કોઈ મંત્ર તંત્રનો પ્રયોગ ન કરવો. તેવો પણ મંત્ર શાસ્ત્રમાં ઉલ્લેખ છે. માટે અમે પણ તંત્રોને સત્ય માનવા છતાંય તેનો પ્રયોગ યોગ્ય માનતા નથી. શાસ્ત્રોમાં દેવલોકનું વર્ણન છે તેમ નરકનું પણ વર્ણન છે. પણ શાસ્ત્રમાં વર્ણન હોવા માત્રથી નરકમાં જવા માટે આપણે ક્રિયા કરવાની જરૂર નથી. માટે અત્યંત અનિવાર્ય કારણો સિવાય શાસનના મહાન વિનાશક તત્ત્વોના સામના સિવાય આવા મંત્રોનો ઉપયોગ ન જ કરવો જોઈએ.

● **આ તમામ ચર્ચાનો આખરી નિષ્કર્ષ શું છે ?**

અમુક રીતે તો નિષ્કર્ષ આવી જ ગયો છે. છતાં એક વખત પુનઃ વિચારી લઈએ.

મંત્રોની આરાધના જૈન શાસનની આરાધનાનું મહાન અંગ છે. જેમ સારા વૈદ્યથી અને યોગ્ય દવાથી રોગ દૂર થાય છે તેમ મંત્રથી પણ અનેક પ્રકારની સિદ્ધિ આપણા કર્મોના ક્ષયોપશમ અને ક્ષય દ્વારા થાય છે.

મંત્રોનું અચિન્ત્યફળ મંત્રોના અધિષ્ઠાયક દેવો પણ આપે છે. માટે આ દેવો પણ આદરણીય અને અનુમોદનીય છે, આરાધ્ય છે. આવા દેવો અને મંત્રોની આરાધના મોક્ષાર્થીએ સાપેક્ષ ભાવે કરવી જોઈએ.

જો કે મંત્રોની પરંપરા વિલુપ્ત થઈ ગઈ છે છતાંય મંત્ર પરંપરાને પુનઃ સ્થાપિત કરી શકાય છે.

અત્યારે કાળ, બળ પ્રમાણે મંત્ર સિદ્ધિના ફળો દેખાય છે. છતાંય આમ્નાયને પુષ્ટ કરવામાં આવે તો આનાથી પણ અનેક ઘણી મંત્રફળની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

મંત્રો માત્ર ભૌતિક જ નહીં આધ્યાત્મિક ફળ પણ આપે છે અને મોક્ષ માર્ગની સાધનામાં સહાયક થાય છે.

પ્રત્યેક સાધના પહેલા નવકારમંત્રની આરાધનાનો ખ્યાલ રાખવો જ જોઈએ. નવકારમંત્ર મહામંત્ર હોવા છતાંય અન્ય મંત્રોનું પોત પોતાના વિષયમાં પ્રાધાન્યપણું છે.

ઈતિહાસકારો ગમે તે કહે છતાં જૈનોને પોતાનું મંત્ર શાસ્ત્ર છે. અને તે જાળવવું અને વૃદ્ધિગત કરવું એ જૈન સાધુ તેમજ જૈન શ્રાવકોની પણ ફરજ છે.

મંત્રોની અને તંત્રોની આરાધનામાં જ્યાં કેટલાંક પ્રયોગો કરવા ઉચિત નથી તે ન જ કરવા. પણ દરેક પ્રયોગોનું પોતાનું મહત્ત્વ છે તે સ્વીકારવું.

આજથી લગભગ ૧૭૦૦ વર્ષ પૂર્વે માનતુંગસૂરીશ્વરજી મ.સા. દ્વારા વિરચિત ભક્તામર મહાસ્તોત્ર મહા પ્રભાવિક છે ! અનેક ગૂઢ રહસ્યો તેના પદે પદે અંકિત થયા છે. આ બધાનો પાર પામી ધન્ય બનવું.

આપણો માનવ જન્મ આત્માથી પરમાત્મા બનવા માટે જ છે માટે મંત્ર શાસ્ત્રનો ઉપયોગ સ્વ અને પરમાંથી પરમાત્મા તત્ત્વ પ્રગટે સહુ પરમાત્મ બને "જૈનં જયતિ શાસનમ્"નો જય જયકાર થાય તે રીતે પ્રવર્તન કરવું.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

"ચમત્કારને નમસ્કાર"

દુનિયાનો કાયદો છે... "ચમત્કારને નમસ્કાર"
ભક્તામર સ્તોત્ર ચમત્કાર જ છે !

શ્રી આદિદેવને નમસ્કાર થયો અને બેડીઓ તૂટી...
લોખંડની બેડીઓ તૂટે એ ચમત્કાર
પણ
આદતની બેડી અને અકડાઈની બેડી...
અહંકારની બેડી અને મમકારની બેડી તૂટે
અનાદિના કર્મબંધનો તૂટે એ

"મહા ચમત્કાર"

આવા મહા ચમત્કાર સુધી પહોંચવા
અનેક ચમત્કાર શક્તિને સફળતાથી સાધવી પડે...

સાધક-આરાધક આત્મા માટે ચમત્કારથી માંડીને મહા ચમત્કાર
આત્મ સાક્ષાત્કાર અને જગતના સાક્ષાત્કાર સુધી પહોંચાડનારી
આરાધના નું માર્ગદર્શન
અપાયું છે.

વંદના...
રતનલાલ મગનલાલ દેસાઈ પરિવાર-કલકત્તા

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ૐ

ૐ પાર્શ્વનાથાય હ્રીં ॥ ૐ ઐં નમઃ ॥ ૐ પદ્માવત્યૈ હ્રીં

આરાધના-દર્શન

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની આરાધના માટે પ્રાતઃ કાલનો પરમાનંદી સમય ઉત્તમ સમય છે. બ્રાહ્મ મુહૂર્ત પરમાત્માના મિલનનો સમય છે. આવા સમયને સાધે છે તે જરૂર સજ્જન બની શકે છે. સદ્‌ગૃહસ્થ બની શકે છે સાધુ બની શકે છે. જગતના કોઈ પણ ધર્મના સંત-મહંત ઓલિયા-ફકીર-પાદરી-ગોસાઈ કે ગુરુઓ સૂર્યોદય થયા પછી ઉઠે છે તેવું તો ધ્યાનમાં આવ્યું નથી. દરેક ધર્મે પ્રાતઃ કાલની પવિત્રતાની પ્રશંસા પ્રસારી છે. માત્ર ધર્મે નહીં, વિજ્ઞાને પણ પ્રાતઃ કાલની વિશેષતાના વિલક્ષણ વર્ણનો કર્યાં છે. સવારના સમયમાં મગજની ગ્રંથીઓમાંથી અમૃત સમાન રસ ઝરે છે અને તેથી પૂરો દિવસ તાજગીમય જાય છે. બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં અમૃત ઝરણની પ્રક્રિયા હવે પ્રયોગ શાળામાં સાબિત થઈ ચૂકેલું સત્ય છે. પ્રભાતે મોટા શહેરોના ચોક્કસ સ્થળોએ તો માનવ મહેરામણ મન મૂકીને દોડતો, યોગાસનો કરતો, હવાખોરી કરતો દેખાય છે. પ્રાતઃ કાલની આરાધનાઓ માટે જેટલું લખાય તેટલું ઓછું છે.

અમે તો સંસારી માતુશ્રીના મોંઢેથી બચપણથી બોલતા શીખ્યા છીએ કે

''સાંજે વહેલા જે સૂએ, વહેલા ઊઠે વીર;
ધન, બુદ્ધિ, ધન બહુ વધે, સુખમાં રહે શરીર.''

શાળામાં અંગ્રેજીમાં પણ એજ ભણાવાતું કે :–

'' Early to bed and early to rise;
That is the way to be; healthy, wealthy and wise".

અમે તો માનીએ છીએ કે પ્રાતઃ કાલની ઉપેક્ષા એટલે જીવનના આનંદની ઉપેક્ષા... જીવનની ઉપેક્ષા એટલે પોતાની જાતની જ ધીમી આત્મહત્યા !

આમ તો ભક્તામરની આરાધનાની સાથે પણ 'ત્રિસંધ્યં' એટલે સવારની, બપોરની અને સાંજની ત્રણ સંધ્યાઓ જોડાયેલી છે. પણ ઉષા કાલની ઉત્તમતા તો અનેરી જ છે. કોઈ પણ માનવે આ સવારની આરાધના કરવાના સમયની, અમૃત વેળાની, ઉપેક્ષા કરવા જેવી નથી. ધ્યાનમાં રાખજો કે જેમ તમારા હાથમાં ઘડિયાળ છે એમ પ્રકૃતિ પણ એક ઘડિયાળ છે. પ્રકૃતિની ઘડિયાળનો પ્રાણવાન સમય પ્રાતઃકાલ છે. આ સમયે દરેક માનવ પોતપોતાના સત્ત્વ; શક્તિ અને સામર્થ્ય પ્રમાણે આરાધના કરે છે, પણ જેને ભક્તામરની આરાધના કરવી હોય જેને નિયમિત ભક્તામર સ્તોત્રનો પાઠ કરવો હોય તેને પણ આ સમયનો લ્હાવો લૂંટી લેવા જેવો છે.

પૂજ્ય ગુરૂદેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મહારાજને જિનભક્તિનો અમૂલ્ય વારસો મળ્યો હતો. અમે વિ.સં ૨૦૨૫ માં કેસરવાડી મદ્રાસમાં હતા. કેસરવાડી શાંત અને રમ્ય આરાધના ક્ષેત્ર છે. તે વખતે ત્યાં ઉપધાન ચાલતા હતા. પૂરતો સમય હતો. પૂજ્ય ગુરૂદેવ મને કહેતા ''રાજા ! બીજી આરાધના તો થાય એટલી કરીએ, પણ ૧૦૮ સ્તુતિથી પ્રભુની ઉત્કૃષ્ટ સ્તવના થાય છે એવું જાણ્યા પછી અવનવા પ્રાચીન ભાવવાહી સ્તોત્રોથી પ્રભુની પ્રાર્થના કરવાનું મન થયા જ કરે છે.'' આવા ભક્તિના ઉમળકાએ પૂજ્ય ગુરૂદેવની કેસરવાડીમાં અનેક સ્તોત્ર સ્તવનોમાંથી ભક્તામર સ્તોત્ર પર પસંદગી ઉતરી. બસ, પછી તો પૂ.ગુરૂદેવે ભક્તામર પકડયું કે ભક્તામરે પૂ.ગુરૂદેવને પકડયા એ સમજી ન શકાયું. આજે એ વાતને વર્ષો વીતી ગયા છે, છતાં એક પણ દિવસ અમારો એવો નથી ગયો કે પ્રાતઃકાલમાં ભક્તામર સ્તોત્રથી પ્રભુની સ્તવના ન થઈ હોય. પૂજ્ય ગુરૂદેવનું પણ આ આરાધના વ્રત અંત સમય સુધી અખંડ જ રહ્યું હતું. જીવનના અંતિમ દિવસનો આરંભ પણ ભક્તામરની સ્તુતિ વડે જ થયો હતો. આજે તો એ સાર્થક રીતે કહેવાયું છે... ગવાયું છે કે...

પૂ. ગુરુદેવ
શ્રી વિક્રમસૂરિ મ.સા.ની
ચરણ પાદુકા

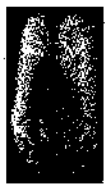

''ભક્તામર કી ભવ્ય પ્રભાએં
ફૈલાયી હૈં જગમેં સારે
ઐસે ગુરૂવર નયનોં કે તારે.
વિક્રમસૂરીશ્વર પ્રાણોં સે પ્યારે''

પૂ. ગુરુદેવ
શ્રી વિક્રમસૂરિ મ.સા.ની
ચરણ પાદુકા

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

પૂ. ગુરૂદેવની ભક્તામર સ્તોત્રની આરાધના દ્વારા સમસ્ત શ્રી જૈન સંઘમાં ભક્તામરની આરાધનામાં અપૂર્વ વેગ પ્રગટ થયો છે. અનેક ભક્તામર મંડળો અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે. અનેક જિનાલયમાં રોજ પ્રાતઃ કાલમાં નિયમ પૂર્વક ભક્તામરનો પાઠ થાય છે. આ બધી આરાધનાઓની પાછળ દરેક વ્યક્તિના કારણો અલગ અલગ હોઈ શકે છે. પણ પૂ.ગુરુદેવની આરાધનાની પાછળનું કારણ જિનભક્તિ જ હતું અને એ જ આદર્શ પ્રયોજન ભક્તામરના પાઠનું ભક્તામર સ્તોત્રમાં જ દર્શાવવામાં આવ્યું છે :-

"त्वत् संस्तवेन भव संतति - सन्निबद्धं
पापं क्षणात्क्षय मुपैति शरीर - भाजाम् ।
आक्रांत लोक मलि - नील - मशेष - माशु
सूर्यांशु - भिन्नमिव शार्वर मंधकारम्" ॥

આત્માને અનેક ભવમાં લાગેલાં કર્મો તથા સંસ્કારોને દૂર કરવામાં ભક્તામરનો પાઠ અર્થાત્ પ્રભુની સ્તવના અમોઘ ઉપાય છે. એમાંય ગ્રંથકારે 'अशेषम् એટલે સમસ્ત અંધકાર' અને 'आशु - એટલે શીઘ્રપણે' એ બે પ્રયોગો બહુ જ મર્મ પૂર્ણ રીતે કરેલ છે. જેઓ નિત્ય આવા સ્તોત્રનો પાઠ કરે છે તેઓને સમજાય છે કે અશેષ એટલે સમસ્ત અંધકારને શીઘ્રપણે પ્રકાશમાં પલટાવી દેવાની આ સ્તોત્રની કેવી મહાન તાકાત છે ! ભવની પરંપરામાં બંધાયેલા કર્મો અંધકાર છે. જ્ઞાનને રોકતું - પ્રકાશને આવરતું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ એ પણ અંધકાર છે. 'હું અને મારા'ના તીવ્ર સંસ્કાર એ પણ અંધકાર છે. નિર્વિવેકીતા, નિષ્ફલતા - નિરાશા - નિર્ધનતા પણ અપેક્ષાએ અંધકાર છે. આ બધા અંધકારને ક્ષણવારમાં નાશ કરનાર-નસાડી દેનાર-ભક્તામરની આરાધનાનું અદ્‌ભુત કૌવત છે.

● આરાધ્યની આસ્થા

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની આરાધના અંગે શાસ્ત્રમાં અનેક માર્ગદર્શનો છે. ટીકાકારોએ - કલ્પકારોએ આવા મહાન સ્તોત્રની આરાધના માટે અનેક સૂચનો કર્યા છે. આરાધના માટે અનિવાર્ય છે આરાધ્યની આસ્થા...

આસ્થા અને શ્રદ્ધા આરાધનાનું અનિવાર્ય અંગ છે. પેલી વાત યાદ છે ને ! પેલા ભક્તો રામ નામથી પત્થર તરાવતા હતા ! એકવાર ખુદ રામને આ વાતનું આશ્ચર્ય થયું. એમનેય કુતૂહલ થયું. ખુદને જ પરીક્ષા કરવાનું મન થયું. એટલે રામે પોતે પત્થર પાણીમાં નાંખ્યો. કહેવાય છે કે એ પત્થર ડૂબી ગયો. રામના શ્રદ્ધાળુ ભક્તોએ રામને કહ્યું, "આપ રામ છો. આપનું નામ રામ છે, પણ આપને રામ નામનું કુતૂહલ છે. રામ નામની શ્રદ્ધા નથી, રામ નામની આસ્થા નથી... રામ નામની આસ્થા અમારામાં છે."

પત્થરો રામથી નહીં, રામની આસ્થાથી તરે છે;

આરાધ્ય આદિનાથની અખંડ આસ્થા ભક્તામરની આરાધનાનું રહસ્ય છે. ભક્તામરનો પાઠ કરનારમાં ''પોતે આત્મા છે''. તેવી પ્રતીતિ અને પોતાને પરમાત્મા બનવું જ છે તેવો મનોરથ-તેવો સંકલ્પ ન હોય તો ભક્તામરની આરાધનાથી મેળવવાનું શું રહ્યું ? હું આત્મા છું એ પ્રતીતિ થી જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ અને બંધ ની શ્રદ્ધા ગાઢ થાય છે અને મારે પરમાત્મા બનવું છે એવા મનોરથથી સંવર-નિર્જરા અને મોક્ષના પ્રત્યે પ્રશસ્ત રાગ રૂપ પ્રબળ અભિલાષા રૂપ શ્રદ્ધા પ્રગાઢ બને છે.

આમ નવ તત્ત્વનો નવલો રંગ આત્મામાં જામે ત્યારે જ આરાધના ઉમંગમયી બની શકે છે. સંશય - કુતૂહલ કે પરીક્ષાની ભાવનાથી કોઈ આરાધના કરી શકાય નહીં અને તેવી આરાધના કરવામાં આવે તો તે અફલ જ રહે છે; સફળ થતી નથી. આસ્થા-શ્રદ્ધા એ જ આરાધનાનો આધારસ્તંભ છે. આથી જ આ સ્તોત્રના મહાન કર્તા એ સ્તોત્રમાં જ કહ્યું છે કે :

''सोऽहं तथापि तव भक्तिवशान् मुनीश
कर्तुं स्तवं विगत शक्ति रपि प्रवृत्तः''

ભાવાવેશના પૂર સાથે વહેતી શ્રદ્ધા એજ ભક્તિ છે. શ્રદ્ધા જ્યારે કર્તવ્યમાં... આચરણમાં પ્રગટિત થાય છે, મનની પ્રસન્નતાની સાથે, તનના તરવરાટની સાથે, વચનની દૃઢતા અને મક્કમતાની સાથે શ્રદ્ધા જ્યારે અભિવ્યક્ત

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

થાય છે ત્યારે ભાગવતી ભક્તિનું મંગલ સ્વરૂપ દૃશ્યમાન થાય છે. જેના હૃદયમાં ભક્તિનો જુવાળ પ્રગટ થયો છે, તેનામાં તો શ્રદ્ધા જાણે શતમુખી થઈને બોલતી હોય એમ લાગે છે. ભક્તિવાળાની શ્રદ્ધા માત્ર શાંત દેવી બનીને બિરાજમાન નથી રહેતી. ભક્તિરૂપે વ્યક્ત થતી શ્રદ્ધા દેવી સહસ્રભુજાવાળી મહાદેવી બને છે. માટે જ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે તારી સ્તવના માટે તારી આરાધના માટે મારે ભક્તિને છોડીને બીજી કોઈ શક્તિની અપેક્ષા નથી-''વિગત શક્તિ રપિ પ્રવૃત્તઃ ।'' એ જયઘોષ, ''હું શું કરું...'' ''મારૂં કોઈ નથી...'' એવું રોદણું નથી ''મારામાં કશું નથી.'' ''હમણાં મને નહીં ફાવે'' ''એ બધાની વાત જુદી છે, મારૂં કામ નહીં.'' ''પહેલાંના કાળના લોકોમાં શક્તિ હતી, આજે તો કાળ જ ખરાબ આવ્યો છે, કેવી રીતે આરાધના થાય ?'' આવી બ્હાનાબાજી ભક્તામરનો આ શ્લોક વાંચનાર અને સમજનાર તો ન જ કરી શકે આસ્થાની ઝળહળતી જ્યોતિનું દર્શન એમણે આપેલા દૃષ્ટાંતમાં થાય છે. પેલી મૃગલી ! નિર્દોષ-નિર્લેપ-નિરાધાર મૃગલી ! પણ કેવો ચમત્કાર સર્જે છે !!! એ મારે છે, છલાંગ; સિંહની સામે. જંગલમાં જઈને આવું દૃશ્ય જોવાનો મોકો મળે એ તો ધન્ય થઈ જાય. પણ માનતુંગસૂરિ મહારાજની આ આહલેક પણ ઓછી ઉતરે તેમ નથી. તમે આ શ્લોકના મર્મનો વિચાર કરશો તો હૈયું હિલોળે ચડશે. ઓ આરાધના કરનાર તું કોનાથી ડરે છે ? મોત થી...? અરે, મૂર્ખ ! મોત થી તો... જંગલની એક મૃગલી પણ નથી ડરતી ! ઓ આરાધક ! સમજ, જરાક સમજ... **આત્મવિશ્વાસ વિનાનું અસ્તિત્વ એ જડતાનો- અચૈતન્યનો આવિષ્કાર છે.** જો આરાધક આસ્થાળુ હોય તો મોતથી ડરે જ નહિ, અને મોતથી જેને ડર નથી તેને કોનાથી ડરવાનું છે ? જીવનનો લાલચુ કે આરાધનાઓ છોડીને પણ જીવવા માટે જ વલખાં મારતો માનવી તો આ ભૂમિ માટે ભાર રૂપ છે. બાકી મરણના ડરને જીતી ગયેલો એક મરદ-એક મરણિયો હજાર ને ભારે પડે છે. ગમે તેવા દુષ્કર કાર્ય મરણના ભયને જીતનારો કરી શકે છે. માનતુંગસૂરિજી મહારાજે ભક્તામર સ્તોત્રના બીજા જ શબ્દ રૂપે 'અમર' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે. પણ અમરતાનું રહસ્ય આ શ્લોક પાંચમામાં બતાવ્યું છે. **મરણના ડરને મારી નાંખે તે જ અમર.** મરણના ડરથી પર થયેલાને બાકીના છ ભયો કશું જ કરી શકતા નથી. આથી જ સમજવું કે આરાધક આસ્થાળુ હોય છે અર્થાત્ અભય હોય છે, નિર્ભય હોય છે. જીવનમાં આસ્થા-ભક્તિ રૂપે અને ભક્તિ અભય રૂપે પ્રગટે છે ત્યારે આરાધના અમૃતમયી બની જાય છે. ગ્રીસનો સોક્રેટીસ હોય કે રાજસ્થાનની ભક્ત રમણી મીરા હોય-ઝેરના પ્યાલાને ગટગટાવી જવાની અનંત અભયમયતાએ એમની આરાધનાને અમૃતમયી બનાવી છે. અજયપાલના પડકારનો આચાર્ય રામચંદ્રને કયો ભય લાગ્યો હતો ? અને ભોજરાજાના ફરમાન કયાં માનતુંગસૂરિ મ.ને ફફડાવી શક્યા હતા ? **આરાધકમાં રહેલી આસ્થા અભય રૂપે પ્રગટવી જોઈએ.**

જેને કોઈ ડર નથી હોતો તેને કોઈની પરવાહ પણ નથી હોતી. જેને કોઈની પરવાહ નથી હોતી તેને કોઈનું મમત્વ પણ નથી હોતું. આમ આસ્થાનો વિકાસ-ભક્તિ-અભય-અપરવાહ અને અ-મમત્વ રૂપે પ્રગટે છે. આખરે આ જ અ-ભય, અમમત્વ, અન્+અહં સુધી પહોંચાડે છે. અન્+અહં જ અનંતમયી સદા ઊર્ધ્વ સ્થિત ''ર'' ની ઊર્ધ્વ માત્રાનું અહં પર અવતરણ કરાવે છે. અને અહં માં અનાદિ કાળથી અટવાતો આત્મા અનંતકાળ સુધી અર્હં બની જાય છે. આરાધક હવે જરૂર સમજશે કે આરાધ્યમાં આસ્થા એ ક્રમે ક્રમે અનેરી સિદ્ધિઓ હાંસલ કરી શકે છે.

● શ્રી ભક્તામર-એક માન્ય ક્રમ

ભક્તામરના આરાધકે અનંત સિદ્ધિના બીજભૂત આસ્થાની અખંડતાને જાળવી રાખવાની છે. આવી આસ્થાથી ભક્તામરની આરાધના થવી જરૂરી છે. વિચારક પુરૂષોએ ભક્તામર સ્તોત્રની ગણત્રી આપણે ત્યાં નવસ્મરણમાં કરી છે. સામાન્ય રીતે પંચપ્રતિક્રમણના અભ્યાસ પછી નવસ્મરણનો અભ્યાસ થાય છે. એટલે ભક્તામરના આરાધકે પંચપ્રતિક્રમણના સૂત્રોનો પરિચય તથા અર્થ-ભાવાર્થને આત્મસાત્ કરવા જ જોઈએ. નવસ્મરણના ક્રમને પણ ધ્યાનમાં રાખીએ તો ભક્તામરનો ક્રમ સાતમો આવે છે. નવકાર-ઉવસગ્ગહરં-સંતિકરં-તિજયપહુત્ત-નમિઊણ-અજિતશાંતિ-ભક્તામર-કલ્યાણમંદિર અને બૃહદ્ શાંતિ. આમ નવસ્મરણો ગણાય છે. ભાષાની દૃષ્ટિએ પૃથક્કરણ કરીએ તો સમજાય છે કે સંસ્કૃત ભાષાના સ્મરણોમાં ભક્તામર સ્તોત્રનું સ્થાન પ્રથમ છે. તેની પૂર્વેના છ યે સ્મરણો અર્ધમાગધી કે પ્રાકૃતભાષામાં છે. આમ ભક્તામરનો ક્રમપ્રાપ્ત અભ્યાસ કરીને આરાધના કરનારે આગળનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. કદાચિત્ આગળના બધા જ સૂત્રો કંઠસ્થ ન થયા હોય કે-ન કરી શકાયા હોય કે કંઠસ્થ કરવા માટેનો સમય ન કાઢી શકાય તેમ હોય તો પણ એ સમસ્ત તરફ આદર રાખી સામાન્યથી તેના ભાવાર્થને અંતરમાં ઉતારવા જોઈએ. આમ એક સંકેત તારવી શકાય છે કે

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ભક્તામર સ્તોત્રની આરાધના કરનારે પ્રત્યેક વર્ષે પંચપ્રતિક્રમણ તો વિધિપૂર્વક કરવા જોઈએ. પંચપ્રતિક્રમણની આરાધના કરનાર ચૈત્યવંદન અને સામાયિકની આરાધના તો સહજપણે કરવાનો છે. માટે **ભક્તામરનું દૈનિક સ્મરણ તેની** આરાધના ચૈત્યવંદન-પ્રભુ-પૂજા-ગુરુવંદન અને પ્રતિક્રમણ કરવાની અપેક્ષા રાખે છે. આવા માન્ય ક્રમથી આરાધનામાં આગળ વધાય તો આરાધનાનું મૂલ્ય અનેકગણું થઈ શકે છે. આમ **ભક્તામરની આરાધના માત્ર એક પાઠ ક્રિયા નથી, પણ જૈન જીવનનો અમૃતમય આસ્વાદ મેળવવાની ક્રિયા છે.** વર્તમાનકાલમાં કેટલાય આત્માઓ આવો ક્રમ જાળવી શકતા નથી. કેટલાકે તો નવકાર બાદ સીધું જ ભક્તામર કંઠસ્થ કર્યું હોય છે. આવા લોકોનો વ્યવહાર જોઈને પોતાને જ ધર્મનું સર્વસ્વ સમજનાર કેટલાક મહાનુભાવો-મહાત્માઓ આવા આરાધકોનો ઉઘડો લઈ લેતા હોય છે. અમે પોતે પણ એ જ મતના છીએ કે ભક્તામરના આરાધકે આગળની આરાધના કરવી જોઈએ... અવશ્ય કરવી જોઈએ. પણ ભક્તામરને જ પ્રાથમિકતા આપનાર પર તૂટી પડવું એ અમારું કાર્ય નથી. શાસ્ત્રો તો કહે છે કે ''એક પણ જિનવચન આત્માનું ઉત્થાન કરી શકે છે. તેથી જ જિનવચનના સાર થી ગર્ભિત એવા ભક્તામર સ્તોત્રના વિશેષ આદરં વાળાની અમે આશાતના કરી શકતા નથી. પણ ભક્તામરના આરાધકે પોતાની આરાધના ક્રમસર વિકસિત કરવી એવું અમારું સૂચન છે. જેમ ઘણાં આત્માઓ દર વર્ષે ગુરુવંદન કરવા જતા હોય છે પણ બધા તીર્થોની કે કલ્યાણક ભૂમિની યાત્રા તેઓ એ એક વખત પણ કરી નથી હોતી તો તેની પ્રતિવર્ષીય ગુરુવંદનાને અમે નિરર્થક માનતા નથી... આમ ભક્તામરના આરાધક પોતાના જીવનમાં શ્રાવકના અન્ય વ્રત નિયમો અને આરાધનાનો અનુપમ આદર રાખે એ કહેવાનો અમારો ઈરાદો છે.

● આરાધનાના પ્રકારો

ભક્તામર સ્તોત્ર પર લખાયેલું વિશાળ તંત્ર-મંત્ર-યંત્ર સાહિત્ય બતાવે છે કે ભક્તામરની સાથે સંગત માનવામાં આવેલા તંત્ર-મંત્ર અને યંત્ર ની આરાધના એ પણ ભક્તામરની જ આરાધના છે. એટલે ભક્તામરની આરાધનાના માર્ગો અનેક છે, વિવિધ છે...

મહામંત્ર નવકાર એક સ્મરણ રૂપ છે. પરમ આરાધ્ય મંત્ર છે. છતાંય મહાપુરૂષોએ નવકાર મંત્ર આધારિત અનેક અન્ય મંત્રો જણાવ્યા છે. અનેક યંત્રો અને તંત્રો જણાવ્યા છે અને તેની આરાધનાની વિધિઓ બતાવી છે. છતાંય એ મહામંત્ર માટેની આરાધનાના બે ત્રણ ઉલ્લેખો આપણું ધ્યાન ખેંચે તેવા છે :–

''अट्ठेवय अहसया, अट्ठसहस्सं च अट्ठ कोडिओ
जो गुणई अट्ठ लखे, सो तईय भवे लहइ सिद्धिं।''

(નમસ્કાર લઘુકુલક : નમસ્કાર સ્વાધ્યાય-પ્રાકૃત પૃ. ૪૩૮)

જે આત્માઓ ૮ ક્રોડ, આઠ લાખ, આઠ હજાર આઠસોને આઠ નવકાર ગણે છે તે ત્રીજા ભવે મોક્ષે જાય છે. આમ આઠ ક્રોડ, આઠ લાખ, આઠ હજાર, આઠસોને આઠ નવકારનો જાપ શ્રાવક જીવનની સુંદર આરાધના બને છે. આ જ રીતે બીજો ઉલ્લેખ નમસ્કાર સ્વાધ્યાય-ગુજરાતી વિભાગના **'નમસ્કાર બાલાવબોધ'** પ્રકરણમાં પૃ. ૫૪ ઉપર છે.

નવલાખ નવકાર ગણનાર જો પૂર્વમાં આયુષ્ય બંધાયું ન હોય તો નરક અને પશુગતિમાં જતો નથી. તેમજ ૧ લાખ નવકારનો પુષ્પાદિક થી નિયમિત જાપ કરે તો તીર્થંકર નામકર્મ બાંધે છે. આથી આ ત્રણેય આરાધના નવકાર મંત્રના આરાધક માટે અવશ્ય આદરણીય છે. અમે તો એવું પણ માનીએ છીએ કે ભક્તામરની પણ જો કોઈ સંપૂર્ણ સ્તોત્રની આવી મહિમામય વાત હોય તો પણ પહેલાં પૂર્વ સેવા રૂપે નવકાર મંત્રની આ ત્રણેમાંથી એક આરાધના તો જરૂર કરી લેવી.

આવી ભક્તામરની સમસ્ત આરાધના શું હોય એવી જિજ્ઞાસા અમારા મનમાં ઘણા વખતથી હતી. એક વખત વડાલીનો એક જ્ઞાનભંડાર જોતાં અમારા વાંચવામાં એક પ્રત આવી હતી. આ પ્રતમાં જણાવ્યું છે કે સવા લાખ વાર ભક્તામરનો જાપ કરવામાં આવે તો ભક્તામર જરૂર સિદ્ધ થાય છે. મેં મારા પૂજ્ય ગુરુદેવને આ વાત જણાવી ત્યારે તેઓએ મને કહ્યું હતું કે મારો સવા લાખ ભક્તામરનો જાપ થઈ ગયો છે. આપણે જાણીએ છીએ કે પૂ. ગુરુદેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મ. ના જીવનમાં ભક્તામર સિદ્ધ હતું તેના પુરાવા આપતા ઘણા ઘણા દાખલા થઈ ગયા અને ઘણા ઘણા ચમત્કારો ઘણા લોકો અનુભવી શક્યા છે.

આ અંગેની વધુ વાત આપણે રહસ્ય દર્શનમાં જોઈશું. પણ એ વાત નિશ્ચિત છે કે ભક્તામર સ્તોત્રનો સવા લાખ પાઠ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

થવો જરૂરી છે. આ અંગે બીજી કોઈ વિશેષ સૂચના અમે કોઈ ગ્રંથમાં મેળવી શક્યા નથી કે કોઈ એવા બીજા અનુભવી વ્યક્તિને મળી શક્યા નથી. છતાંય સવા લાખ ભક્તામર સ્તોત્રનો પાઠ કરનારે વિશેષ વિધાનોને ધ્યાનમાં રાખવા જેવા છે. મંત્ર શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓ જણાવે છે કે જાપ કે પાઠ અતિ ઝડપથી પણ ન કરવો અને ખૂબ વિલંબથી પણ ન કરવો... અનુભવથી સમજાય છે કે ઝડપ અને વિલંબની દરેકની વ્યાખ્યાઓ જુદી જુદી હોય છે...

આથી જ ગ્રંથકારો આવા જાપને પ્રાણ સમ બનાવવાનું કહે છે. આ વાત તમે ચાલવાની રીતની જોડે સરખાવશો તો તુરંત સમજાઈ જશે. જેઓ પોતાની ઝડપથી સ્વાભાવિક વધારે ગતિથી ચાલે છે, તેમને અવશ્ય હાંફ ચઢે છે, તકલીફ થાય છે. પોતાની ગતિ કરતાં જો ખૂબ ધીમે ચાલવું પડે તો પણ, તેમાં પરિશ્રમ વધુ લાગે છે. પણ ચાલનાર જો પોતાની જ ઝડપે ચાલે છે તો પ્રમાણમાં સૌથી ઓછો પરિશ્રમ થાય છે. આમ, જે લોકો ખૂબ જ ઝડપથી બોલવા જાય તેઓનો એક અક્ષર બીજા અક્ષર ઉપર ચઢી જવાનો કે વચ્ચેના અક્ષરો છૂટી જવાનો સંભવ છે. આવી રીતના અક્ષરો સ્પષ્ટ ન સંભળાય તો તેને દ્રુતગતિ કહેવાય છે. ખૂબ જ વિલંબિત કરવાથી વિચારોની નિરંતરતા રહેતી નથી. વચમાં બીજાં વિચારો આવે છે. માટે તે વિલંબિત કે અતિ ધીમી ગતિ કહેવાય છે. પોતાના શ્વાસોશ્વાસની લય સાથે જાપ કે સ્તોત્ર બેસાડવાથી એક અનન્ય આનંદ થાય છે. એટલે આ સ્તોત્રને મધ્યગતિથી ગણવાનું ઉચિત સમજાયું છે. પ્રાણની-શ્વાસની ગતિની સાથે એને તદાકાર કરી દેવાનું છે. આમ મધ્યમગતિથી ગણતાં સાધક જો ૧૨ મિનિટમાં એકવાર ભક્તામર બોલી શકાય તેવી રીતે બોલે તો રોજના ૬ કલાક આ આરાધના કરવી પડે. ત્રણેય સંધ્યા પહેલાના અને પછી ના ૧-૧-કલાક આનો જાપ કરવો જોઈએ. જો મધ્યમ આરાધક હોય તો રોજના ૬૦ વાર ભક્તામર ગણી ૬ વર્ષમાં આટલી આરાધના પૂર્ણ કરવી. અને ઉપાંશુ રૂપે ઝડપથી આરાધના કરવી હોય અને ચાર મિનિટમાં જો એક ભક્તામર પૂર્ણ કરે તો ચાર વર્ષમાં આ આરાધના પૂર્ણ થાય. રોજના ૬ કલાક પણ સમયસર આપવા ગૃહસ્થ માટે અશક્ય છે તો તેથી વધુ કલાકની ગણત્રી કરવાનો સવાલ ભાગ્યે જ આવે, છતાંય કોઈ ઉગ્ર અને સાહસિક આરાધક હોય તો રોજના ૬ કલાકના બદલે રોજના ૧૨ (બાર) કલાક જાપ કરે અને ચાર મિનીટમાં જ એક ભક્તામર પૂર્ણ કરે તો તેની આરાધના બે વર્ષમાં પણ પૂર્ણ થઈ શકે. પણ આ આરાધના દરમ્યાન પાઠનો ક્રમ થોડો વિશિષ્ટ રાખવો જોઈએ. એટલે એકવાર ૧ થી ૪૪ ગાથાનો પાઠ કરવો. બીજીવાર ૪૪ થી ૧ ગાથા સુધીનો પાઠ કરવો અને ત્રીજી વાર ૧ થી ૪૪ મી ગાથા ફરીવાર ગણવી. આમ ત્રણ ત્રણ પાઠનું એક ઝુમખું ગણવું અને રોજ આવા ૨૦ થી ૬૦ ઝુમખાં ગણવાનું નક્કી રાખવું.

ત્રણની સંખ્યાનું પણ આગવું મહત્ત્વ છે. આરાધકોએ વિશ્વતત્ત્વની ગહનતા સમજવા માટે સંખ્યાનું પણ રહસ્ય સમજવા જેવું છે. આપણે ત્યાં એકવાર - બે વાર અને ત્રણ વાર બોલ્યા પછી જ બધી બોલીઓનો આદેશ કરવાનો વ્યાપક રિવાજ છે. દીક્ષા વ્રત વિગેરેનું ઉચ્ચારણ ત્રણ વાર કરવામાં આવે છે. મંગલ કામમાં પણ ત્રણ નવકાર ગણવાનું વિધાન છે. આમ ભક્તામરના પાઠની આરાધનામાં આરાધકે ત્રણની સંખ્યાને આવરી લેવાની જરૂર છે. જો કે આ ત્રણ માટે ઘણું જ વિસ્તારથી લખી શકાય છે, પણ સંક્ષેપમાં કહીએ તો સત્ત્વ-રજસ્ અને તમસ્ આ ત્રણ ગુણોની વ્યાપકતા છે. વાત - પિત્ત અને કફ આ ત્રિદોષની સમસ્ત વૈદ્યક શાસ્ત્રમાં વ્યાપકતા છે. આરાધકે ખ્યાલમાં રાખવાનું છે કે સત્ત્વ, રજસ્, તમસ્ જેવા ગુણોથી કે વાત - પિત્ત - કફના દોષોથી પોતાના આત્મા અને શરીરને મુક્ત રાખવાના છે.

ક્ષાયોપશમિક ગુણોથી ગુણાતીત અને ઔદયિક ભાવના દોષથી અતીત થઈને આત્માએ પોતાના સહજ સ્વભાવમાં સ્થિર થવાનું છે. આવા ભવ્ય લક્ષ્યની અનુપ્રેક્ષાઓ આરાધકે કરવી જોઈએ. આવી અનુપ્રેક્ષાઓ ક્યારેક ગુરુના અનુગ્રહ દ્વારા પ્રગટ થાય છે તો ક્યારેક આવા જ સ્તોત્રની આદરપૂર્વક આરાધના કરવાથી સ્ફુરણા રૂપે પ્રાપ્ત થાય છે. પ્રત્યેક આરાધકે આરાધનાના ક્ષેત્રમાં શાસ્ત્ર, ગુરૂ આમ્નાય અને સ્વાનુભવ ત્રણેયના મર્મ સુધી પહોંચવાનું છે.

કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજાએ પોતાના યોગશાસ્ત્રની રચનાને આ ત્રિપદીથી નિર્મિત જણાવી છે. આપણે ભક્તામરમાંથી પણ માનતુંગ સૂ. મ. એ સંકેત કરેલ આરાધનાની-સાધનાની-ત્રિપદીની ઓળખ કરવાની છે.

શાસ્ત્રો આપણને અગમ્ય પ્રદેશમાં વિચરવાનો-વિહરવાનો સાથ આપે છે. સદ્‌ગુરુઓની પરંપરા મહાપુરૂષોના અનુભવનો નીચોડ આપે છે ! તો સ્વાનુભવ એ અગમ્યતાને આત્મસાત્ કરે છે. આમ સૃષ્ટિના રહસ્યો ચૈતન્યમાંથી પ્રગટિત કરવામાં આ સાધના-ત્રિપદીનો અનન્ય ફાળો છે. આ સ્થળે ત્રિષષ્ઠિશલાકા પુરૂષ ચરિત્રમાં પૂ. આચાર્યદેવ હેમચંદ્રાચાર્ય મ.એ કરેલું મહામંગલ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે :—

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

''नामाकृति द्रव्य भावै : पुनत स्त्रिजगत्जनम्
क्षेत्रेकाले च सर्वस्मिन्, अर्हतः समुपास्महे''

આરાધના ચારેય નિક્ષેપથી થવી જોઈએ. ચાર નિક્ષેપમયી થવી જોઈએ. એ વાત આવા ગ્રંથોના દોહનથી સમજાય છે. આમ ભક્તામર સંપૂર્ણ સ્તોત્રની આરાધના કરનારે સવા લાખની સંખ્યાનું લક્ષ્ય રાખીને આગળ દર્શાવ્યા પ્રમાણે આરાધના કરવા ખ્યાલ રાખવો. પરંતુ જેઓ સવા લાખ ભક્તામર ગણીને તેને સિદ્ધ કરવું એવા લક્ષ્યવાળા નથી તેઓએ પણ ભક્તામરની પોતાની નિયત સંખ્યાના જાપ વખતે ભક્તામરની આરાધના અંગે કયા જાપને સ્થાન આપવું, કેવું ધ્યાન ભક્તામર આરાધનાના ધ્યાન તરીકે ગણવું : આ બે પણ નક્કી કરવાં જોઈએ.

● જપ-ધ્યાન અને સ્તોત્ર

આરાધના અંગે શાસ્ત્રમાં કહેવાયું છે કે :–

''जप श्रान्तो विशेद् ध्यानम् ध्यान श्रान्तो विशेद् जपम्
द्वय श्रान्तः पठेत् स्तोत्रम् ईत्थं गुरुभिः स्मृतम् ।''

ભક્તામરની આરાધના માટે પણ જપ-ધ્યાન અને છેવટે આ સ્તોત્રનો પાઠ એ ત્રણેય સાધનાનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.

આ સાધનો માટે બે વિકલ્પ વિચારી શકાય છે. એક આ જ સમગ્ર સ્તોત્રનો જાપ. આ જ સ્તોત્રના ભાવાર્થથી નિષ્પન્ન ધ્યાન અને છેવટે આ જ સ્તોત્રનું પઠન. બીજા વિકલ્પરૂપે ભક્તામરની કોઈ એક ગાથા અને તે ગાથાનો કલ્પ પ્રમાણે જાપ તેમજ ધ્યાન.

આરાધ્ય શ્રી આદિનાથ ભગવાન-વીતરાગ ભગવાનને કેન્દ્રમાં ગણીએ તો જપ એ પરમાત્માના નામ-નિક્ષેપાની આરાધના છે. ધ્યાન એ સ્થાપના-નિક્ષેપાની આરાધના છે.

ભક્તામરના આરાધ્ય જાપ માટે બે જાપો વિશેષ અનુકૂળ રહેશે :–

''ॐ ह्रीं नमो अरिहंताणं, सिद्धाणं, सूरीणं, उवज्झायाणं साहूणं मम ऋद्धिं वृद्धिं समीहितं कुरु कुरु स्वाहा''

આથી આ જાપને ભક્તામરનો જાપ સામાન્ય આરાધના માટે માની શકાશે.

આ જાપની સિદ્ધિ માટે તેનો ૩૨૦૦ જાપ ગણવામાં આવ્યો છે. વિશેષ પ્રયોજનમાં વિશેષ સાધનામાં આ જાપ આટલો ગણવો. બાકી નિત્ય સ્મૃતિમાં આ જાપ ૩૨ વાર ગણવો. તેની સાધનાવિધિમાં સવારનો સમય પંચરંગી ધોતીનું પરિધાન, મુંગા (પરવાળા)ની માળા અને માળા વખતે ખાસ અગરનો ધૂપ કરવાનું વિધાન છે. સાધકે તે પણ ખ્યાલ રાખવો. આ મંત્રને સર્વસિદ્ધકર મંત્ર ગણવામાં આવ્યો છે. પૂ. ગુરુદેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મ. સાહેબે સર્વ પ્રથમ વાર ભક્તામર પૂજનનું સંકલન કરેલ તેમાં પણ આ જ મંત્રનો જાપ દરેક પૂજામાં ૧૨ વખત કરવામાં આવે છે. ગુણાકર વૃત્તિમાં આ મંત્ર ૧ થી ૬ ગાથાનો પૂરક મંત્ર હોય તેમ લાગે છે.

આ સિવાય પણ વિશેષ જાપ કરવો હોય તો ગુરુ મુખથી આદીશ્વર પ્રભુના પ્રાચીન મંત્રો મેળવી લેવા જોઈએ.

શ્રી ઋષભવિદ્યાના મંત્રને પણ સ્થાન આપી શકાય :–

● ઋષભવિદ્યા

મંત્ર :- ॐ नमो जिणाणं, ॐ नमो ओहि जिणाणं, ॐ नमो परमोहि जिणाणं, ॐ नमो सव्वोहि जिणाणं, ॐ नमो अणंतोहि जिणाणं, ॐ नमो केवलि जिणाणं, ॐ नमो भगवओ अरहओ उसभ सामिस्स सिज्झउ मे भगवई महई महाविज्जा. ॐ नमो भगवओ उसभ सामिस्स आईतित्थगरस्स जस्सेयं जलं तं गच्छई चक्कं.

"सव्वत्थ अपराजिअं आयाविणी ओहाविणी मोहणी थंभणी जंभणी हिली हिली किलि किलि चोराणं भंडाणं भोईयाणं अहिणं दाढिणं नहीणं सिंगीणं वेरीणं जकखाणं पिसायाणं मुह बंधणं करेमि ठः ठः स्वाहा".

ભક્તામરનો બીજો જાપ પણ અગત્યનો જાપ છે :–

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ॐ नमो वृषभनाथाय, मृत्युञ्जयाय, सर्वजीवशरणाय परमपुरूषाय चतुर्वेदाननाय अष्टादशदोषरहिताय, अजरामराय सर्वज्ञाय सर्वदर्शिने, सर्वदेवाय अष्टमहाप्रातिहार्य चतुस्त्रिंशदतिशय सहिताय, श्री समवसरणे द्वादशपर्षद्वेष्टिताय ग्रहनाग-भूत-यक्ष-राक्षस वशंकराय, सर्व शांतिकराय मम शिवं कुरू कुरू स्वाहा ।

ધ્યાન માટે તો અશોકવૃક્ષ, સિંહાસન, ચામર અને ત્રણ છત્ર યુક્ત ચાર પ્રતિહાર્યથી યુક્ત એવું જ પરમાત્માનું ધ્યાન કરવું ભક્તામરની આરાધના માટે ઉચિત લાગે છે.

પ્રથમ એક એક પ્રતિહાર્યનું ધ્યાન અને પછી એકસાથે ચારેય પ્રાતિહાર્યનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

આ સિવાય પણ ઘણાં શ્લોકો એવા છે કે અર્થથી પાઠ કરનારને સ્વાભાવિક ધ્યાનમાં લઈ જાય છે અને હવે જ્યારે આવા સુંદર ચિત્રો તૈયાર થઈ ગયા છે ત્યારે ધ્યાનમાં પ્રવેશ કરનારને ખૂબજ સુગમતા થઈ જશે.

આ સિવાય પણ જો સ્તોત્ર જાપ સાથે જ ધ્યાન ચાલું રાખવું હોય તો ભક્તામરની પ્રત્યેક ગાથા ભગવાનના ચરણમાં સ્થાપિત કરતા જવું અને એક જ લયથી ભક્તામરનો પાઠ કરતા જવો.

આથી પણ આગળ વધવું હોય તો પ્રભુના ગળામાં એક માળાની કલ્પના કરી વચ્ચે મેરૂની કલ્પના કરી બંનેય બાજુ ૨૨-૨૨ કમળોની કલ્પના કરવી. પ્રત્યેક કમળની પાંખડીમાં ગાથાનો પ્રથમ અક્ષરનો ન્યાસ કરતા જવો અને ૪૪ ગાથા સુધીમાં બધાં જ અક્ષરો સ્થાપિત થાય ત્યાર બાદ એ જ માળા આપણા કંઠમાં સ્થાપિત થઈ છે તેવું ધ્યાન કરી પરમાત્માની પરમ કૃપાનો, પરમ પ્રમોદનો, પરમ આનંદનો અનુભવ કરતાં જવો. સંપત્તિ રૂપ, સંસ્કાર રૂપ, સદાચાર રૂપ, સમાધિરૂપ, લક્ષ્મી આપણી પાસે આવી રહી છે, તેવી દૃઢતા પૂર્વકની ભાવના કરી છેવટે પ્રત્યેક આત્મ પ્રદેશોમાં અનંત જ્ઞાન, અનંત દર્શન, અનંત ચારિત્ર અને અનંત સુખરૂપ સ્વભાવ-લક્ષ્મીની સ્થાપના થઈ રહી છે, એવી ભાવનામાં સ્થિર રહી સ્થિરતા પૂર્ણ થયે ધ્યાન પૂર્ણ કરવું.

શ્રી ભક્તામરના ધ્યાન માટે પણ પિંડસ્થ, પદસ્થ, રૂપસ્થ અને રૂપાતીત ધ્યાન આયોજી શકાય છે.

પિંડસ્થ ધ્યાન શરીરમાં પાંચ ધારણાઓ કરવાથી થાય છે. આ ધ્યાન શરીરમાં રહેલાં પાંચ ભૂતોની શુદ્ધિ કરીને સાધકને આગળના ધ્યાનમાં સહાયક થાય છે. પણ, ભક્તામર સ્તોત્રના પાઠમાં ખરેખર તો પદસ્થ ધ્યાન જ જામશે, કારણ, ગ્રંથકારો જણાવે છે કે–

''महामन्त्रे च मन्त्रे च, मालामन्त्रेऽथवा स्तुतौ,
स्वप्नादि लब्ध मंत्रे वा, पदस्थं ध्यान मुच्यते...''

''મહામંત્રમાં, મંત્ર વિષે, માલા મંત્રમાં અથવા સ્તુતિના વિષે તેમ જ સ્વપ્નમાં પણ મંત્ર પ્રાપ્ત થયો હોય તો તેના વિષે પણ પદસ્થ ધ્યાન કહેવાયું છે.''

ભક્તામરમાં તો ખૂબી એ છે કે એમાં ચૌદ (૧૪) અક્ષરો છે. આ પ્રત્યેક અક્ષરની જાણે એક એક રાજલોકમાં સ્થાપના કરી રહયા હોય, તેવી રીતે પણ અક્ષરોનું ધ્યાન થઈ શકે છે !

આત્મા જાણે ક્રમે ક્રમે ચૌદ ગુણ સ્થાનકો પર આરોહણ કરી રહયો છે, તેવી રીતે ચૌદ અક્ષરોને ચૌદ ગુણસ્થાનકમાં સ્થાપી, પંકિત પૂરી થતાં સિદ્ધપદમાં આત્માને સ્થાપિત જોઈએ, તો એ જ પદસ્થ-ધ્યાન રૂપસ્થ બનીને રૂપાતીત ધ્યાન સુધી પણ પહોંચાડે...

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર પણ વર્ણાત્મક છે... શાસ્ત્રોમાં વર્ણોનું પણ જુદું જુદું સ્વરૂપ અપાયેલું છે. આવા સ્વરૂપનો પણ અભ્યાસ કરી શકાય. દા.ત. ''ભક્તામર'' પ્રથમ અક્ષર "ભ" છે, શાસ્ત્રમાં **''ભ''કારની** શકિતનું નીચે પ્રમાણે સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું છે ''**ભકાર** દશ ક્રોડ યોજન ઉંચો છે... પાંચ કોડ યોજન પોહળો છે. **''ભ''કારે** મોતીના આભૂષણો ધારણ કરેલાં છે. યજ્ઞો પવિત-જનોઈ ધારણ કરેલી છે, દિવ્ય આભરણોથી ભૂષિત છે, આઠ ભુજાઓથી યુક્ત છે, જે ભુજાઓમાં શંખ-ચક્ર-ગદા મૂશલ-કોદંડ, શરાસન અને તોમર ને ગ્રહણ કરેલાં છે. હંસ એનું વાહન છે. બોર ના ફળ જેવો સ્વાદ છે. ઘન અવાજ છે. ચંપકના ફુલ જેવી ગંધ છે. વશીકરણ અને આકર્ષણના પ્રસંગો તેને પ્રિય છે અને કુબેર દેવતા છે. એનું લિંગ નપુંસક છે.''

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

આમ, પ્રત્યેક અક્ષરોનું ધ્યાન પણ ભક્તામર બોલતાં પહેલાં કરી શકાય અને પછી ધ્યાન સ્થિર થાય ત્યારે, અર્થાત્ સારો અભ્યાસ થાય ત્યારે મધ્યમ ગતિથી પણ પાઠ કરતાં પણ આ બધાં વર્ણ દેવતાની શક્તિનું સ્વાભાવિક ધ્યાન થઈ શકે. એક બીજી રીતે પણ ધ્યાન કરી શકાય છે. ભક્તામરના પ્રત્યેક અક્ષરોને પોતાના મસ્તક પર ધારણ કર્યા હોય તેવા ચિંતવવા અને તે અક્ષરોમાંથી જાણે અમૃતની ધાર વહી રહી છે, તેવું ધ્યાન દૃઢ કરવું. આ ધ્યાન પ્રમાણમાં જલ્દી જામી શકે એવું છે અને અગત્યનું પણ છે, કારણ કે મહાન શક્તિના સ્વામી-મહાન દેવતાઓ અક્ષરો અને વિશ્વનું બધું જ રહસ્ય સાધકને પ્રગટ કરી આપવાની તાકાતવાળા છે માટે આ પદસ્થ ધ્યાન માટે જરૂર ઉદ્યમ કરવો.

ચાર પ્રાતિહાર્યો થી યુક્ત રૂપસ્થ ધ્યાન અને આખરે પદથી ન સમજાવી શકાય તેવું. અને રૂપથી ન કલ્પી શકાય તેવું કોઈ રૂપાતીત ધ્યેય છે તેમાં મન પરોવવું અનક્ષર અને અરૂપ-સ્વરૂપ, રૂપાતીત આત્મ-સ્વરૂપ પ્રગટ થાયે તે જ રૂપાતીત ધ્યાનનું ફલ છે.

આનાથી પણ બીજી અનેક રીતો ધ્યાનની આરાધકોને ક્રમેક્રમે પ્રત્યક્ષ થતી જ જશે.

ભક્તામરથી ધ્યાનનો આનંદ મેળવનારે ખાસ ખ્યાલ રાખવો જોઈએ કે ભક્તામર સ્તોત્રના પ્રત્યેક શબ્દના અર્થો પ્રત્યેક પદના અર્થો અને પ્રત્યેક શ્લોકોના અર્થ આત્મસાત્ કરી લેવા જોઈએ. જ્યાં સુધી અર્થો આત્મસાત્ થતા નથી ત્યાં સુધી આંતર ચૈતન્ય પ્રગટવું ખૂબજ મુશ્કેલ પડે છે. ધ્યાન એક આનંદની અનુભૂતિ છે એટલે નિરસતાથી કે વિવશતાથી પાઠ થાય તો વિશેષ કશો ફાયદો થતો નથી કેટલાક લોકોને સંસ્કૃત ન સમજાતું હોવાથી અને પાઠમાં રસમયતા ટકે માટે ગુજરાતી-હિન્દી વિગેરે પોત-પોતાની ભાષામાં ભાષાંતર થયેલા ભક્તામરનો પાઠ કરે છે. જેનો અર્થ સમજાય તેમાં રસ પડે એ સ્વાભાવિક છે એટલે એવા પોત-પોતાની ભાષામાં સ્તોત્રો બોલતાં રસ તો આવવાનો જ, પણ મહાપુરૂષોએ જાગૃત કરેલ મંત્ર સંકલ્પ તો તે જ સંસ્કૃત ભાષાનું સ્તોત્ર બોલાય તો જ આવે, રસ પેદા કરવા માટે આપણે આપણી રીતનો ઉપયોગ ન કરતાં, જે રીતે રસ અને પ્રભાવ પેદા કરવા યોગ્ય છે તે જ રીતે કરવો.

મૂળ ભાષામાં આ સ્તોત્ર બોલતાં રચનાકારના મહાન સંકલ્પનો લાભ તો મળે જ છે, પણ તે રચના થયા બાદ જે જે પુરૂષોએ તેનો પાઠ કર્યો હોય, સાધના કરી હોય, આરાધના કરી હોય તે બધાય મહાન આત્માઓના પવિત્ર મન-વચનના પરમાણુઓના આંદોલનો અને પવિત્રતાનો પણ લાભ મળે છે.

આપણા શાસ્ત્રકારો તો ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગલોને લોકવ્યાપી અને ચિર કાળ સુધી પણ ટકી રહેવાના સામર્થ્યવાળા માને છે. આવા મહાન વાતાવરણનો લાભ જતો ન જ કરવો જોઈએ. જે પણ આરાધક ભક્તામરના પ્રત્યેક પદોની પવિત્રતાનો ખ્યાલ કરીને પાઠ કરશે તેને આ વાતો કહ્યા વિના પણ સમજાઈ જશે.

... આરાધના માટેની અદ્ભુત સાધના, સ્તોત્ર જાપ, અને ધ્યાન આ ત્રણેયનું મહાન આલંબન ભક્તામર સ્તોત્ર છે. એ નિર્વિવાદ વાત છે.

● ભક્તામર સ્તોત્રના અઠ્ઠમ

તપ જૈન શાસનની મહાનતા છે. જૈન શાસન તપ માટે વિષમકાળમાં પણ પંકાયેલું છે. શાસ્ત્રમાં જણાવાયું છે કે દુરાધ્યમાં દુરાધ્ય ચીજ પણ તપ વડે સિદ્ધ થાય છે. આપણે ત્યાં દરેક સૂત્રને પ્રાપ્ત કરવામાં તપની અનિવાર્યતા ગણવામાં આવે છે. નવકાર મંત્રાદિ સૂત્રો માટે પણ ઉપધાનતપનું આયોજન છે. મુનિ ભગવંતો પણ આવશ્યક સૂત્ર, દશવૈકાલિક સૂત્ર, ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર, આચારાંગ સૂત્ર, આદિ ઘણાં ઘણાં સૂત્રો માટે યોગોદ્વહન રૂપ તપ કરતાં જ હોય છે. પ્રાયઃ કોઈ પણ મંત્રસિદ્ધિ, આરાધનાસિદ્ધિ અને જાપસિદ્ધિ માટે તપ અનિવાર્ય ગણાયો છે. અહિંસા, સંયમનો સમાવેશ સમ્યક્ તપમાં આવી જ જતો હોય છે, એટલે અહિંસા અને સંયમ પછી જ તપનું સ્થાન ગણવામાં આવ્યું છે. એક રીતિએ વિચારીએ તો અહિંસા એ યમ છે. સંયમ એ નિયમ છે અને તપ આસન; પ્રત્યાહાર; ધારણા અને ધ્યાન સ્વરૂપ છે. આમ અહિંસા-સંયમ-તપ એ અષ્ટાંગ યોગ છે. નવી પરિભાષાઓ પ્રમાણે વિચારીએ તો અહિંસા એ બહારનો Cable કેબલ છે. સંયમ એ અંદરનો તાર છે, Wire છે, પણ તપ એ તો અંદર વહેતો Power પાવર છે. વિદ્યુત્ પ્રવાહ છે. આવા પાવર વિના કશું પ્રકાશિત થઈ ન શકે માટે ભક્તામરની સાધના માટે તેનો તપ કરવો ઉચિત જ લાગે છે. ભક્તામરના અઠ્ઠમ તપનું આરાધન પૂ. ગુરુદેવની નિશ્રામાં પણ અનેક વખત થઈ ગયું છે. આરાધના કરનારાઓને પરમ આનંદ થયો છે. અહીં પણ આરાધક મહાનુભાવો માટે અઠ્ઠમની સંકલિત વિધિ આપવામાં આવે છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

પ્રથમ દિવસ	:	કાઉ.	ખમા.	સાથિયા
		૧૨ (લો.)	૧૨	૧૨
રોજની ૨૦ માળા	:	ૐ હ્રીં શ્રીં ઋષભજિનેન્દ્રાય નમઃ ।		
દ્વિતીય દિવસ	:	કાઉ.	ખમા.	સાથિયા
		૧૨ (લો.)	૧૨	૧૨
તૃતીય દિવસ	:	કાઉ.	ખમા.	સાથિયા
		૨૦ (લો.)	૨૦	૨૦
રોજની ૧૦ માળા	:	ૐ હ્રીં નમો અરિહંતાણં સિદ્ધાણં, સૂરિણં, ઉવજ્ઝાયાણં, સાહૂણં મમ ઋદ્ધિં વૃદ્ધિં સમીહિતં કુરુ કુરુ સ્વાહા ।		
રોજની એક માળા	:	ૐ હ્રીં શ્રીં ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતી પૂજિતાય શ્રી શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ		
રોજની એક માળા	:	શ્રી માનતુંગગુરવે નમઃ ।		
કાઉસગ્ગનું પદ	:	શ્રી ભક્તામરસ્તોત્ર પૂજિત શ્રી ઋષભદેવ આરાધનાર્થે કાઉસગ્ગ કરું ?		

■ ખમાસણાનો દુહો

''દુર્લભ પંચમ કાલમાં ભક્તામર બલવાન,
માનતુંગસૂરિ ભાવથી ભજો ઋષભ ભગવાન.''

૧.	શ્રી ભવજલતારકાય	શ્રી ઋષભદેવાય નમઃ			૨૩.	શ્રી અનન્ય શિવપદ નાયકાય	શ્રી ઋષભદેવાય નમઃ		
૨.	શ્રી ભવજલતારકાય	”	”	”	૨૪.	શ્રી સર્વદર્શનગમ્યાય	”	”	”
૩.	શ્રી વિબુધાર્ચિતપાદપીઠાય	”	”	”	૨૫.	શ્રી બુદ્ધ-શંકર-બ્રહ્મા-વિષ્ણુરૂપાય	”	”	”
૪.	શ્રી ગુણસમુદ્રાય	”	”	”	૨૬.	શ્રી ભવોદધિ શોષકાય	”	”	”
૫.	શ્રી સોડહં રૂપાત્મકાય	”	”	”	૨૭.	શ્રી સમસ્ત દોષેક્ષણ રહિતાય	”	”	”
૬.	શ્રી મુખરીકારકાય	”	”	”	૨૮.	શ્રી અશોક વૃક્ષ પરિપૂજિતાય	”	”	”
૭.	શ્રી પાપક્ષાયકાય	”	”	”	૨૯.	શ્રી સિંહાસન પરિપૂજિતાય	”	”	”
૮.	શ્રી નાથસ્વરૂપાય	”	”	”	૩૦.	શ્રી ચામરદ્વય પરિપૂજિતાય	”	”	”
૯.	શ્રી દુરિતનાશકાય	”	”	”	૩૧.	શ્રી ઉન્નિદ્રહેમ નવપંકજ પૂજિતાય	”	”	”
૧૦.	શ્રી ભુવનભૂષણાય	”	”	”	૩૨.	શ્રી છત્રત્રય પરિપૂજિતાય	”	”	”
૧૧.	શ્રી અનિમેષ વિલોકન યોગ્યાય	”	”	”	૩૩.	શ્રી અનન્ય ધર્મોપદેશકારકાય	”	”	”
૧૨.	શ્રી ત્રિભુવનૈક લલામ ભૂતાય	”	”	”	૩૪.	શ્રી ઐરાવતભય નિવારકાય	”	”	”
૧૩.	શ્રી સુર-નર ઉરગનેત્રહારકાય	”	”	”	૩૫.	શ્રી હરિણાધિપભય નિવારકાય	”	”	”
૧૪.	શ્રી ત્રિજગદીશ્વરાય	”	”	”	૩૬.	શ્રી દાવાનલભય નિવારકાય	”	”	”
૧૫.	શ્રી અવિકારમાર્ગનાયકાય	”	”	”	૩૭.	શ્રી ફણિપતિભય નિવારકાય	”	”	”
૧૬.	શ્રી જગત્પ્રકાશકાય	”	”	”	૩૮.	શ્રી યુદ્ધ નિવારકાય	”	”	”
૧૭.	શ્રી મુનીન્દ્રાય	”	”	”	૩૯.	શ્રી જયવિજય કારકાય	”	”	”
૧૮.	શ્રી નિત્યોદયકારકાય	”	”	”	૪૦.	શ્રી સમુદ્રભય નિવારકાય	”	”	”
૧૯.	શ્રી દલિતતમસે	”	”	”	૪૧.	શ્રી જલોદરાદિરોગભય નિવારકાય	”	”	”
૨૦.	શ્રી અનંતજ્ઞાનયુતાય	”	”	”	૪૨.	શ્રી નિગડાદિબંધનભય નિવારકાય	”	”	”
૨૧.	શ્રી હૃદયતોષદાયકાય	”	”	”	૪૩.	શ્રી અષ્ટભય અભયકારકાય	”	”	”
૨૨.	શ્રી મરૂદેવી પુત્રાય	”	”	”	૪૪.	શ્રી માનતુંગશ્રીકારક ભક્તામર સ્તોત્ર પૂજિતાય			

શ્રી ઋષભદેવાય નમઃ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

૧ ૧૧ એકાસણા, ૨૨ એકાસણા અને ૪૪ એકાસણા કરીને પણ ભક્તામરનો તપ પૂર્ણ કરી શકાય છે. કારણ કે આગળ અમે જે સવા લાખ ભક્તામરના જાપની વાત કરી ગયા હતા તેવી જ એક વાત મુદ્રિત નવસ્મરણના સારાભાઈ નવાબવાળા ગ્રંથમાં ઉલ્લેખિત છે ત્યાં પણ આરાધના દરમ્યાન રોજ એકાસણા કરવાનું જણાવ્યું છે. આમ જેને પણ વિશેષ આરાધના રૂપે ભક્તામર ગણવું હોય તેને એકાસણ તો કરવું જ જોઈએ એમ સમજાય છે.

સાધના દરમ્યાન એક જ વાર સાત્ત્વિક અને પરિમિત આહારનું અને બ્રહ્મચર્યનું સૂચન સર્વત્ર કરવામાં આવે છે. માટે વિશેષ આરાધનાઓ દરમ્યાન તો એક વાર જ ભોજનનો, એકાસણનો ખ્યાલ રાખવો જ રહ્યો.

"युक्ताहार-विहारस्य, युक्त कर्मसु सर्वदा,
युक्तस्वापावबोधस्य, योगो भवति दुःखहा ।"

(શ્રી ભગવદ્‌ગીતા)

આરાધના દરમ્યાન સૂવું, બેસવું આહાર-નિહાર બધું જ પરિમિત હોય તો જ આરાધનાનો રંગ જામે છે.

શ્રી ભક્તામર નિત્ય આરાધના પટ

શ્રી મહાપ્રભાવિક લઘુ ભક્તામર પૂજન

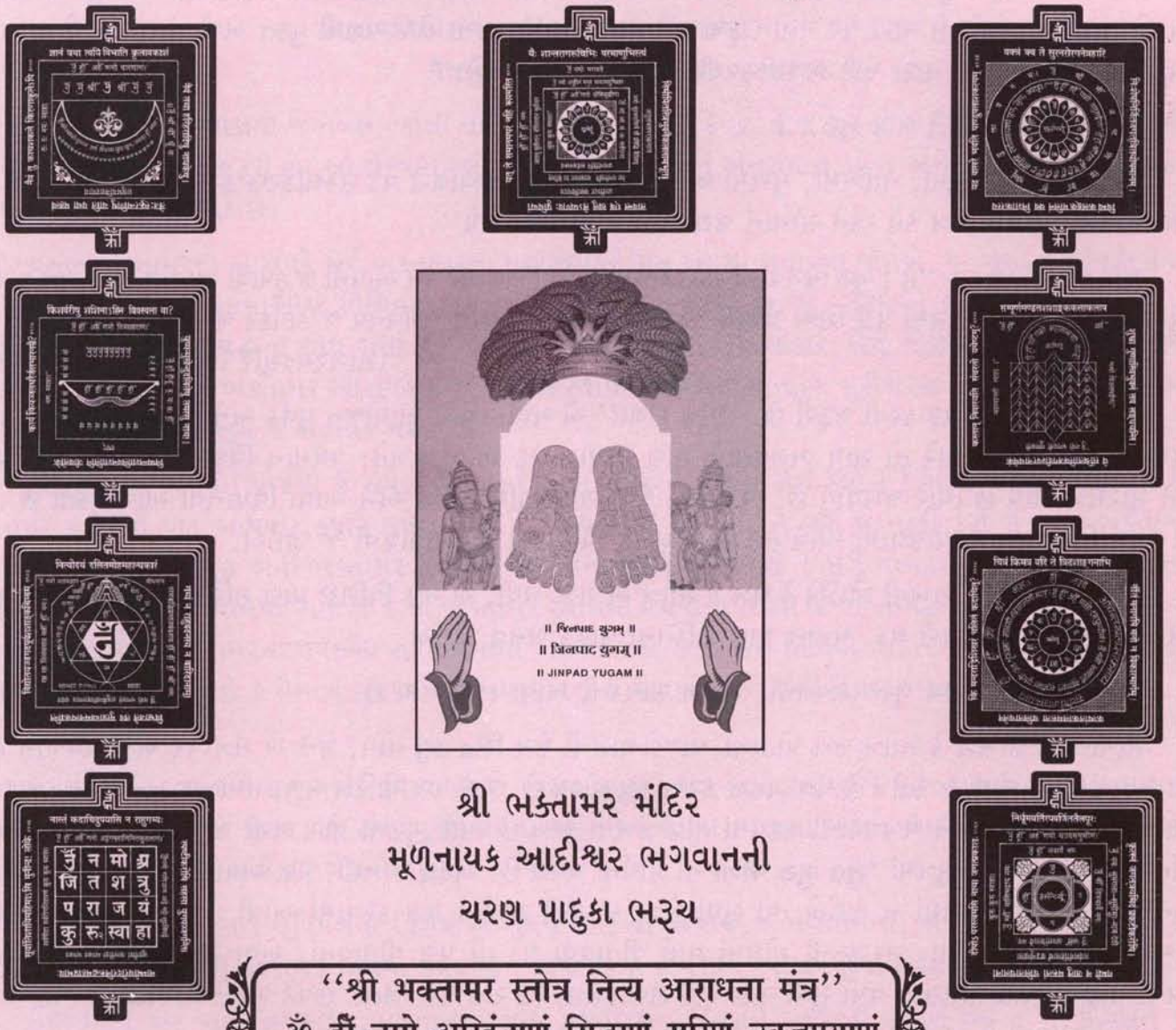

શ્રી ભક્તામર મંદિર
મૂળનાયક આદીશ્વર ભગવાનની
ચરણ પાદુકા ભરૂચ

"श्री भक्तामर स्तोत्र नित्य आराधना मंत्र"
ॐ ह्रीं नमो अरिहंताणं सिद्धाणं सूरिणं उवज्झायाणं
साहूणं मम ऋद्धिं वृद्धिं समीहितं कुरु कुरु स्वाहा ॥

રોજ ૧૦૮ વાર ગણવા

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

વર્તમાન સમયમાં પુસ્તકો સર્વત્ર થઈ ગયા છે. એટલે લોકોને ભક્તામર ક્યારે શરૂ કરવું ને ક્યારે ગણવું એ પ્રશ્ન જાણે અસ્થાને જ લાગે છે. પરંતુ ગમે તેટલા પુસ્તકો હોય કે ગમે તેટલા મંત્ર પ્રસિદ્ધ હોય, પણ મંત્ર કે સ્તોત્ર મન ફાવે ત્યારે શરૂ ન જ કરી શકાય... કેટલાય લોકોને મંત્ર અને સ્તોત્રનું મહત્ત્વ સાંભળીને મંત્ર કે સ્તોત્ર ગણવાની પ્રબળ જિજ્ઞાસા થઈ આવે છે અને ગમે તે રીતે શરૂ કરી દે છે. પછી કોઈ પણ મંત્રની ગંભીરતા કે પૂજયતા મંત્ર કે સ્તોત્ર તરફ રાખી શકતા નથી. આખરે વિશેષ કોઈ પણ ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી એટલે જાહેરાત કરે છે કે ''મેં તો ભલભલા મંત્રો ગણી લીધા, બધાય સ્મરણો ગણી લીધા, મને કશો ફાયદો નથી, આ કાળમાં કશુંય ફળતું નથી,'' એવી જાહેરાતો કરીને મહાન્-મંત્ર-સ્તોત્રોનું ગૌરવ ઓછું કરી દે છે.

ભક્તામર જેવું સ્તોત્ર તો ખૂબજ આદર પૂર્વક ગ્રહણ કરવું જોઈએ. આપણે ત્યાં જેવો મહિમા સંયમ – દીક્ષાનો હોય છે, ઉપધાન તપની માળા વિગેરેનો હોય છે, તેવો મહિમા મંત્ર દીક્ષા અને સ્તોત્ર દીક્ષાનો હોવો જોઈએ. અન્ય પરંપરાઓમાં મહોત્સવ પૂર્વક-વિશિષ્ટ આયોજન પૂર્વક આવા મંત્ર અને સ્તોત્ર ગ્રહણ કરવામાં આવે છે. આરાધકોના ખ્યાલ માટે ચિંતામણી મંત્રની દીક્ષા વિધિનો થોડો ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે. શિષ્ય ગુરુના પગમાં પડીને - નમસ્કાર કરીને કહે –

''હે ! ભગવન્ ! હું જડતારૂપ સમુદ્રમાં ડુબી રહયો છું. હમણાં આપના ચરણ-કમલમાં આશ્રિત થયો છું. જો મારામાં આપ યોગ્યતા દેખતા હો તો મારા પર મહાન કૃપા કરો અને મંત્રાધિરાજના શ્રેષ્ઠ યંત્રથી યુક્ત એવો મંત્ર મારા જેવા પાત્રમાં આપ સ્થાપો. આ મંત્ર જ મારા માટે ભવસાગરથી તરવા નાવ જેવો થશે.''

(આટલું શિષ્ય કહે તે બાદ ગુરુ...)

''હૃદયમાં, બે જાનુમાં, નાભિમાં, મુખમાં અને મસ્તકમાં પાંચ તત્ત્વાક્ષરો વડે સકલીકરણ કરે... ત્યાર બાદ સારી રીતે પૂજિત કાનમાં ત્રણવાર મંત્ર કહે અને સોનાનું જલ શિષ્યને હાથમાં આપે''...

ત્યાર બાદ શિષ્ય કહે-''હે ! ગુરુ ભગવંત ! સારા ક્ષેત્રમાં વાવેલાં દાણાની જેમ આપની જ કૃપાથી આ મંત્ર સફલતાને વરશે''- આવું કહીને પુનઃ ગુરુના પગમાં પડી શિષ્ય પ્રણામ કરે. કારણ, સર્વત્ર પ્રણામ જ-વિનય જ કાર્યકર બને છે. સફલ બને છે.

(સાગરચંદ્રસૂરિ વિરચિત મંત્રાધિરાજ કલ્પ)

આવી પરંપરાઓ શરૂ કરવી જરૂરી છે. ''મંત્ર દીક્ષા'' એ મહોત્સવના આયોજન પૂર્વક અને મહોત્સવના આયોજનના મધ્યમાં હોય છે તેવું અત્યારે તો સાધુ ભગવંતોને ગણિ પંન્યાસ પદ પ્રદાન વખતે; વર્ધમાન વિદ્યા અને આચાર્યપદ પ્રદાન વખતે સૂરિમંત્ર આપે છે ત્યારે જળવાયું છે. ભક્તામર જેવા સાતિશાયિ સ્તોત્રો અંગે આવા વિધાનની આવશ્યકતા છે. જયાં સુધી આવું વિધાન ન આયોજવામાં આવે ત્યાં સુધી અમુક વિધિ ત્યાં તો આયોજવી જ જોઈએ.

એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે મંત્ર કે સ્તોત્ર એ શબ્દ નથી, એ એક વિશિષ્ટ પ્રાણ શક્તિ છે. માત્ર શબ્દ કે સ્તોત્ર ને મેળવવાથી કશું જ ન થઈ શકે. મહાન પ્રાણ શક્તિના વાહક બનવું જોઈએ.

... આ માટે સુયોગ્ય ગુરુભગવંતની, મહાન સાધકની આવશ્યકતા હોય છે.

સામાન્યતઃ જે મંત્ર કે સ્તોત્ર જેને પોતાના શ્વાચ્છોશ્વાસની જેમ સિદ્ધ કર્યુ હોય, જેને એ મંત્ર પર અડગ વિશ્વાસ હોય, એવા સાધક ગુરુ પાસેથી જ સ્તોત્ર કે મંત્ર ગ્રહણ કરવા વધુ યોગ્ય છે. ગુરુ પણ ચારિત્ર બળ, તપોબળ અને સંકલ્પ બળવાળા હોવા જોઈએ. આવા ગુરુને મેળવવાની હૃદયમાં તીવ્ર ઝંખના જાગે છે ત્યારે ગુરુનો યોગ મળી જ જાય છે. આપણા મહાન પ્રાર્થના સૂત્ર જયવીયરાય સૂત્રમાં **'સુહ ગુરુ જોગો'**ની પ્રાર્થના થયેલ છે. એટલું જ નહીં, પણ એવા સદ્‌ગુરુ ના વચનની સેવા જીવનના અંત સુધી, મોક્ષમાં ન જઈએ ત્યાં સુધી સેવા કરવાની પ્રાર્થના પણ કરવામાં આવી છે... પૂર્વકાળમાં આરાધક આત્માઓ ધીરજવાળા હતા. સદ્‌ગુરુની શોધમાં વર્ષો વીતાવવા પડે તો પણ વીતાવતાં. એવા સદ્‌ગુરુઓ મંત્રો કે સ્તોત્રો આપવા માટે યોગ્યતા તપાસવા વર્ષો સુધી રાહ પણ જોવડાવતા, તો રાહ પણ જોતા. છેવટે ગુરુને યોગ્ય લાગે ત્યારે જ મંત્ર અને સ્તોત્રો આપવાનો અનુગ્રહ કરતાં હતા. મને તો પેલો શ્લોક પરમ મનનીય લાગે છે :-

''ध्यानमूलं गुरोर्मूर्ति पूजामूलं गुरोः पदम् ।
मंत्रमूलं गुरोर्वाक्यं, मोक्षमूलं गुरोःकृपा ॥''

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ગુરુકૃપાની મહત્તા ખૂબજ છે માટે આરાધકે ગુરુનો અનુગ્રહ મેળવવા સદાય જાગૃત રહેવું જોઈએ.

જેઓમાં વિનય-ભક્તિ-સેવા જેવા મહાન ગુણો હોય છે, હૃદયમાં સરલતા, મનમાં નિષ્ઠા અને આત્મામાં પવિત્રતા હોય છે, તેને ઘણી વખત સદ્‌ગુરુઓ સામેથી બોલાવીને પણ અનુગ્રહ રૂપે સ્તોત્ર મંત્ર આપતા જ હોય છે.

ખ્યાલમાં રાખવાનું હોય છે કે **જગત મહાન રહસ્યોની પરંપરા છે.** એકપણ પરમાણુના પુરેપુરા પર્યાયને જાણવાનું આપણામાં સામર્થ્ય નથી. પુદ્‌ગલના સ્થૂલ પરિણામોને સ્થૂલ રૂપે પણ જાણી શકીએ એટલી લાંબી આપણી જીંદગી નથી. **અનંતશક્તિ અને અનંત રહસ્યો વચ્ચે આપણે નિરાધાર રૂપે ભટકી રહયાં છીએ.** આવી પરિસ્થિતિમાં જે મહાન્ શક્તિ આપણું માર્ગદર્શન કરી શકે તે જ શક્તિ ગુરુ છે. ગુરુ શબ્દ નો અર્થ પણ એજ બતાવે છે કે 'ગુ' એટલે અંધકાર, 'રુ' એટલે પ્રકાશ. આ અંધકારમાં પ્રકાશ પાથરે તે ગુરુ. પ્રકાશની પરમ પ્યાસ, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિની અનન્ય અભિલાષા ગુરુતત્ત્વનો પ્રકાશ કરે છે. માટે બાહ્ય ગુરુને મેળવીને અભ્યંતર ગુરુની ઉપેક્ષા ન કરવી અને અભ્યંતર ગુરુતત્ત્વની જાગૃતિ માટે બાહ્ય સદ્‌ગુરુની ઉપાસના જરૂરથી કરવી. સાધકોને-ચિંતકોને, આરાધકોને એ અનુભવ થતો હોય જ છે કે જ્યારે કોઈ પણ આરાધના-સાધના માટે માર્ગદર્શનની આવશ્યકતા જાગે છે ત્યારે તેવું માર્ગદર્શન કોઈને કોઈ રૂપમાં ઉપસ્થિત થઈ જાય છે. એકલવ્યે પ્રાપ્ત કરેલી વિદ્યા સિદ્ધિ પ્રાચીનકાળનું શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ છે, તો દક્ષિણ ભારતના પ્રખ્યાત જ્યોતિષી સી.વી. રામને જ્યોતિષમાં એક નવી જ પધ્ધતિનો આરંભ કર્યો છે એ ગુરુશક્તિના અનુસંધાનના મહાન ઉદાહરણો છે. ગુરુ પ્રત્યક્ષ હોય કે પરોક્ષ, ગુરુ અભ્યંતર હોય કે બાહ્ય, પણ ગુરુ શક્તિ એટલે પ્રકાશ શક્તિ છે અને તેનું અનુસંધાન આવશ્યક છે.

'अज्ञानतिमिरांधानाम्-ज्ञानांजन शलाकया
नेत्रमुन्मीलितं येन-तस्मै श्री गुरवे नमः ॥

જ્ઞાનની, અંજનશલાકાથી જે નેત્રોને ખોલી નાંખે છે, દૃષ્ટિને ઉઘાડી દે છે, તે જ ગુરુ છે. ''ગુરુ'' ને તમે નામથી નહીં, સર્વનામથી પણ જાણો એ જરૂરી છે. આ પ્રખ્યાત શ્લોક **'येन'**થી ગુરુશક્તિનું અનુસંધાન કરે છે અને **'तस्मै'** પદથી ગુરુશક્તિમાં પોતાના સમર્પણને પહોંચાડે છે.

પ્રસ્તુત ભક્તામરના આરાધકે કોઈ ભક્તામરના મહાસાધકને ગુરુ અવશ્ય બનાવવા જોઈએ. પૂ. ગુરુદેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મહારાજા પાસેથી ઘણા આત્માઓએ વિધિવત્ ભક્તામરનો પાઠ ગ્રહણ કર્યો છે. પૂ. ગુરૂદેવને ભક્તામર પર અપાર શ્રદ્ધા જામી ગઈ હતી. આવા શ્રદ્ધાના ઘોધ સમા ગુરુ પાસેથી ભક્તામર સ્તોત્ર અંગીકાર કરવું જોઈએ. અને આખરે માનતુંગ સૂરીશ્વરજી મહારાજાને તો ભક્તામર આરાધકે પરમ ગુરુપદે સ્થાપવા જોઈએ. માનતુંગ સૂરીશ્વરજી મહારાજાની અનેરી ભક્તિ આ સ્તોત્રના આરાધકને ખૂબ જ સહાયક થશે.

વિશિષ્ટ ગુરુ ભગવંત પાસેથી જ સંપૂર્ણ ભક્તામર કે ભક્તામરને લગતા કોઈ શ્લોકો કે મંત્રો મેળવવા હોય તો ક્યારે ભક્તામર સ્તોત્રનો પાઠ આપવો, ક્યારે સ્તોત્ર-દીક્ષા કે શિષ્ય દીક્ષા આપવી, તે ગુરુ જ નક્કી કરી લે, પણ ભક્તામરની ટીકાઓમાં થતો ઉલ્લેખ પણ અહીં ભક્તામર સ્તોત્રની આરાધના ક્યારે શરૂ કરવી તે અંગે માર્ગદર્શન આપે છે. એક વાત આ આરાધના દર્શન લખતાં ધ્યાનમાં આવે છે કે જો ભક્તામર સ્તોત્રની રચનાના દિવસે જ ભક્તામર સ્તોત્ર ગ્રહણ કરવામાં આવે તો સુંદર થાય, પણ ભક્તામરના ઉપલબ્ધ સાહિત્યમાંથી ભક્તામરની રચના કઈ તિથિએ થઈ તે જાણવા મળતું નથી. છતાંય એવો અંદાજ મનમાં બેસે છે કે વૈશાખ સુદ-૫ વૈશાખ સુદ-૧૦ કે વૈશાખ સુદ-૧૫નો દિવસ ભક્તામરનો રચના દિવસ હોઈ શકે.

વસંતતિલકા, વસંત માસનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. વસંત ઋતુમાં ચૈત્ર અને વૈશાખ બે માસ ગણાય છે. ચૈત્ર માસને તો વર્જ્યમાસ ગણાય છે. અને શુક્લ પક્ષ તથા પૂર્ણાતિથિનો ભક્તામરની આરાધનામાં મહાન આદર ગણવામાં આવ્યો છે. તે વૈશાખ સુદ ૧૫નો દિવસ સર્વોત્તમ ગણવો રહ્યો.

સૂરિમંત્રના વિધાનકારો-સૂરિમંત્રના વિશેષ આરાધન માટે શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનના, શ્રી ચંદ્રપ્રભ ભગવાનના તથા ભગવાન મહાવીરના જન્મ કલ્યાણક અથવા કેવલજ્ઞાન કલ્યાણકના દિવસોને આરાધનામાં સુંદર જણાવે છે.

તેથી અહીં પણ દાદા ઋષભદેવ ભગવાનના જન્મ કલ્યાણકના દિવસને ગુજરાતી ફાગણ વદ ૮ ના દિવસને પરમ પવિત્ર દિવસ ગણવો જોઈએ. તથા કેવલજ્ઞાન કલ્યાણકના શુભદિવસ મહાવદ ૧૧ ને પણ પવિત્ર દિવસ ગણવો જોઈએ. તથા અક્ષય તૃતીયા વૈશાખ સુદ ત્રીજના દિવસને પણ પવિત્ર દિવસ ગણવો જોઈએ. ફાગણ વદ ૮ ના દિવસથી તો વર્ષીતપનો મહાન માંગલિક પ્રારંભ છે. આ દિવસ જ ઋષભદેવ ભગવાનના જન્મ કલ્યાણક તેમજ દીક્ષા કલ્યાણકનો દિવસ છે. આવા

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

સુંદર દિવસો, સિદ્ધાચલ જેવું તીર્થ અને કોઈ મહાન ગુરુભગવંતનો યોગ હોય તો આ સ્તોત્રની આરાધનાનો આનંદ અનેરો આવે. એમાંય ગુરુ પુષ્ય-રવિપુષ્ય, જેવા મહાન યોગો હોય તથા પોતાનો ચંદ્ર અનુકુલ હોય અને જન્મકુંડલીમાં પણ પંચમ સ્થાન પર તથા સૂર્ય જેવા ગ્રહો પર ગુરુ જેવા શુભ ગ્રહની દૃષ્ટિ પડતી હોય તો ભક્તામર જેવા મહાન સ્તોત્રના આરંભનો અનેરો રંગ જામે.

જ્યોતિષ વગેરેની વાત સામાન્યથી જાણે બધાંજ સમજી શકે તેવી લાગતી હોય છે. પણ તેમાંય અનુભવી ગુરુની જરૂર પડે જ છે. માટે આખરે તો 'ગુરુ શરણ'ને શ્રેષ્ઠ માની તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે જ આરાધના કરવી.

''મુહૂર્ત મુક્તાવલિ' જેવા ગ્રંથો - આસોથી ફાગણ માસ સુધીના માસો તેમજ વૈશાખ અને શ્રાવણ મહિનાઓ તથા ૨,૭,૫,૧૦, ૧૫ જેવી તિથિઓ તેમજ રોહિણી, ઉત્તરાષાઢા, ઉત્તરાભાદ્રપદા, ઉત્તરાફાલ્ગુની, જયેષ્ઠા, આર્દ્રા,સ્વાતિ, આમ કાર્તિક, માગસર, મહા, ફાગણ, વૈશાખ, શ્રાવણ અને આસો માસ બધાના મતે શ્રેષ્ઠ માસો છે અને જયેષ્ઠ તથા ચૈત્ર બધાના જ મતે છોડવા યોગ્ય માસો છે.

● દરેક નક્ષત્રમાં મંત્રારંભનું ફળ

આ જ રીતે આ સિવાયના અન્ય ગ્રંથોમાં દરેક નક્ષત્રમાં મંત્રારંભનું ફળ શું શું કહ્યું છે તે પણ જિજ્ઞાસુઓએ જાણી લેવું જોઈએઃ-

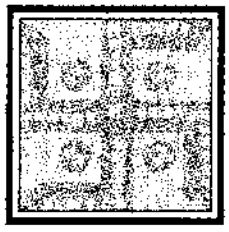

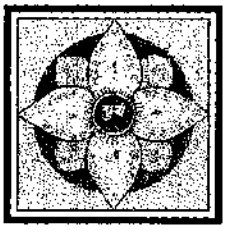

૧)	તરંગ એટલે અશ્વીનમાં	:	સુખ પણું ધનાશ્રય પણું.
૨)	ભરણીમાં	:	શીઘ્રમરણ, ધન હાનિ.
૩)	કૃતિકામાં	:	રોગ, શોક.
૪)	રોહિણીમાં	:	ચંદ્ર જેવું ઉજ્જવળ ભાગ્ય.
૫)	મૃગશીર્ષમાં	:	લાભ થાય; પોતાના પરિવાર સહિત રાજાને ઈષ્ટ થાય.
૬)	આર્દ્રામાં	:	રાજ્યપીડા, અર્થહાનિ.
૭)	પુનર્વસુમાં	:	પ્રજાની વૃધ્ધિ થાય - કાર્ય ચિરકાળ ટકે.
૮)	પુષ્યમાં	:	સુખ ભોગવનાર બંને સ્ત્રીઓને પ્રિય બને.
૯)	આશ્લેષા	:	વિનાશ.
૧૦)	મઘામાં	:	અત્યંત ભાગ્યવાન, સદા ધની અને સુખી બને.
૧૧)	પૂર્વા ફાલ્ગુની	:	વિદ્યામાં પારગામી બને.
૧૨)	ઉત્તરા ફાલ્ગુની	:	દાતાર બને (વેદ) વિદ્યાથી યુક્ત બને.
૧૩)	હસ્તમાં	:	વિદ્યા લાભ તથા વૃદ્ધિ.
૧૪)	ચિત્રામાં	:	સુંદર જ્ઞાન પ્રાપ્તિ, લોકપ્રિયતા મળે, વિદ્વાન બને.
૧૫)	સ્વાતિમાં	:	મૃત્યુને વશ થાય.
૧૬)	વિશાખામાં	:	ક્ષય પામે, વધ થાય, બંધન થાય.
૧૭)	અનુરાધા	:	સૂર્ય જેવો તેજસ્વી થાય, શુભ થાય, પ્રિય થાય.
૧૮)	જયેષ્ઠા	:	જયેષ્ઠની હાની તથા ધન હાની થાય.
૧૯)	મૂલ	:	મહાબુદ્ધિમાન, પ્રાજ્ઞ અને પ્રચુર સંતતિવાળો બને.
૨૦)	પૂર્વાષાઢા	:	વિદ્યામાં પારગામી બને.
૨૧)	ઉત્તરાષાઢા	:	દાતાર બને (વેદ) વિદ્યાથી યુક્ત બને.
૨૨)	શ્રવણમાં	:	હીનતા યુક્ત થાય, ધન નાશ થાય.
૨૩)	ધનિષ્ઠા	:	ધનાઢય બને, યુવતિ પ્રિય બને. વિદ્વાન બને.
૨૪)	શતભિષા	:	સત્યવાદી બને, ધન ધાન્યથી પ્રચુર રહે.
૨૫)	પૂર્વા ભાદ્રપદામાં	:	વિદ્યામાં પારગામી બને.
૨૬)	ઉત્તરા ભાદ્રપદા	:	દાતાર બને, (વેદ) વિદ્યાથી યુક્ત બને.
૨૭)	રેવતીમાં	:	દીર્ઘાયુ તથા ધન-ધાન્ય યુક્ત બને.

આમ નક્ષત્રોના ફલનો પણ વિજ્ઞ માણસે વિચાર કરવો. આવી જ રીતે લગ્નના ફળોનો પણ ઈશારો કરવામાં આવ્યો છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● મંત્રારંભનું લગ્ન પ્રમાણે ફળ

૧	મેષ	:	દુઃખ તથા પીડા
૨	વૃષભ	:	રોગ
૩	મિથુન	:	દીનતા
૪	કર્ક	:	દીનતા
૫	સિંહ	:	કવિકુલાશિનિ-કવિકુલમાં ખ્યાતિ
૬	કન્યામાં	:	સફલતા
૭	તુલા	:	સુખોપભોગ
૮	વૃશ્ચિક	:	નાશ
૯	ધન	:	ધનાઢય
૧૦	મકર	:	શ્રેય પ્રાપ્તિ
૧૧	કુંભ	:	નિર્ધનતા
૧૨	મીન	:	ષડ્કર્મ અભિરુક્તતા (સફળતા) તથા ધની તેમજ વક્તા

આ બધા જ વિષયોનું ધ્યાન રાખવું એ ખૂબજ અનુભવ અને પરિશ્રમ માંગી લે છે. માટે સામાન્ય ગૃહસ્થે તો ગુરૂવાક્ય થી જ આગળ વધવાનું રાખવું.

● આરાધના અંગે સૂચના તથા ૨૮ મુદ્દાઓ

આચાર્ય પ્રવર હરિભદ્રસૂરિજી એ ભક્તામરની વિશેષ આરાધના માટે શુભયોગોનો નિર્દેશ કરીને નીચે પ્રમાણેના સૂચનો કર્યાં છે.

૧ આદિનાથ ભગવાનનું જિનબિંબ સામે રાખવું.
૨ આ જિનબિંબ સપ્તધાતુ, ચાંદી, સુવર્ણનું અથવા અન્ય કોઈ શ્રેષ્ઠ પ્રકારનું હોવું જોઈએ.
૩ આ પ્રતિમાને અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરીને સ્થાપિત કરવી.
૪ આરાધકે દેહ પવિત્ર કરી, ચંદનનું વિલેપન કરવું.
૫ પવિત્ર વસ્ત્ર પહેરવાં (ધારણ કરવાં).
૬ એકાસન કરવું.
૭ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું.
૮ સદૈવ ? સ્મરણ કરવું.

આગળ જણાવે છે કે...

આજ વિધિથી ઋદ્ધિ-મંત્ર સહિત સવા લાખ સ્મરણ કરવું, જેથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય તથા આજ ટીકાના આગળના ભાગમાં ભક્તામરની ગાથા ૧ થી ૨૨ સુધીનો વિધિ નીચે પ્રમાણે જણાવાયો છે, જે શબ્દશઃ અહીં આપવામાં આવે છે :–

૧ આરાધનાનું સ્થળ એકાંતવાળું લેવું.
૨ આરાધનાનું સ્થાન-ભૂમિ પર ન પડેલા ગાયનું છાણ કુંકુમ મેળવીને લીંપવું.
૩ દેહ શુદ્ધિ કરવી.
૪ પીળા વસ્ત્ર પહેરવા.
૫ ઉત્તર દિશાએ સિંહાસન પર ચક્રેશ્વરીની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી.
૬ પંચામૃત થી ભરેલો ઘડો સ્થાપન કરવો, ઘડા પર શ્રીફળ મુકવું.
૭ ચાર લોકપાલની સ્થાપના કરવી.
૮ ઘી નો દીવો કરવો.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

૯ નવરંગી અથવા દશાંગધૂપ ઉવેખવો.
૧૦ અક્ષતનો સ્વસ્તિક કરવો.
૧૧ સ્વસ્તિક ઉપર સોપારી મુકવી.
૧૨ પંચામૃતના ઘડામાં રૂપા નાણું મુકવું.
૧૩ પંચવર્ણના ૧૦૮ પુષ્પોની માળા કરીને ઘડાના કાંઠલાને પહેરાવવી.
૧૪ પંચામૃતથી ચક્રેશ્વરીનો પ્રક્ષાલ કરવો.
૧૫ અષ્ટગંધથી ચક્રેશ્વરીની પૂજા કરવી.
૧૬ પછી ચક્રેશ્વરીની અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરવી.
૧૭ લોકપાલને બલિ-બાકળા-ફળ નૈવેદ્ય-પુષ્પ-ચઢાવવા.
૧૮ રવિપુષ્યમાં તૈયાર કરેલ આંબાના લાકડાની પાટલી અથવા ચાંદીનું પતરું તૈયાર રાખવું.
૧૯ પાટલી અથવા પતરા પર યંત્રનું આલેખન કરવું.
૨૦ યંત્રની પણ ફલ-નૈવેદ્ય થી પૂજા કરવી.
૨૧ યંત્રની આરતી કરવી.
૨૨ આરાધકે અષ્ટગંધથી કપાળમાં તિલક કરવું.
૨૩ ઉત્તરદિશામાં મુખ રાખવું, પીળા આસન પર બેસવું.
૨૪ પીળી માળાથી સૌથી પહેલા કાવ્યના ૧૨૦૦૦ જાપ કરવા.
૨૫ પછી ઋદ્ધિ ના ૧૨૦૦૦ વાર જાપ કરવા.
૨૬ ત્યાર બાદ મંત્રના ૧૨૦૦૦ વાર જાપ કરવા.
૨૭ આ રીતે જાપ કરવાથી મંત્ર (ગાથા) સિદ્ધ થશે.
૨૮ મંત્ર સિદ્ધ થયા પછી પંચાંગ વિધિમાં બતાવેલ સંખ્યા પ્રમાણે જાપ કરવા.

દા. ત. છેલ્લી ગાથાની વિધિમાં જણાવ્યું છે કે નિરંતર ૧૦૮ વાર જાપ કરવાથી લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે છેલ્લી ગાથાના કાવ્ય, ઋદ્ધિ તથા મંત્ર રોજ ૧૦૮ વાર ગણવા એવો અર્થ સમજવો.

આજ ગાથાના કલ્પમાં એમ પણ જણાવ્યું છે કે 'કાવ્ય-ઋદ્ધિ-મંત્ર'નો સાડા બાર હજાર અથવા પૂરો એક લાખ જાપ છ મહિનામાં સંપૂર્ણ કરીને મંત્ર સિદ્ધ કરવો.

આનાથી સમજાય છે કે ૧૨,૫૦૦ મંત્ર સિદ્ધિ માટે જઘન્ય સંખ્યા છે અને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યા સવા લાખની છે અને રોજની જાપ સંખ્યા ૧૦૮ ની છે.

બંનેય આરાધના ના કલ્પોને સાથે વિચારવાથી આરાધકને ખૂબજ સુંદર માર્ગદર્શન મળી શકે છે.

● ૨૮ મુદ્દાનું વિહંગાવલોકન અને પૃથક્કરણ

આપણે ઉપરના ૨૮ મુદ્દાનું પુનઃ વિહંગાવલોકન કરીએ. ખ્યાલ રાખીએ કે આ બંનેય કલ્પો વિશેષ આરાધના માટે છે અને વિશેષ સત્ત્વવાળા આરાધકો માટે છે.

૧ આરાધનાનું સ્થળ એકાંત સૂચવવામાં આવ્યું છે. તે ખાસ ખ્યાલ રાખવા જેવું છે. જેઓએ આવી વિશેષ આરાધના કરવી હોય તેઓએ સાતિશાયી તીર્થો, નદી-વિગેરે જ્યાં જલનો સમૂહ પ્રચૂર હોય તેવા રમણીય સ્થળમાં પોતાની આરાધનાનું સ્થળ એકાંતમાં રાખવું. પોતાની દૈનિક આવશ્યક્તાઓની સુલભતા હોય તેનો પણ ખ્યાલ રાખવો.

૨ આરાધનાના સ્થાનમાં લીંપણનું મહત્વ બતાવ્યું છે તે ધ્યાન રાખવા જેવું છે. ગાયના છાણની એક વિશિષ્ટ પ્રતિકારક શક્તિ આજે વિજ્ઞાને પણ સ્વીકારી છે અને સમસ્ત કલ્પના અનુસંધાનથી લાગે છે. જ્યારે સવા લાખ જાપ ૬ માસમાં પૂર્ણ કરવાનો હોય તો રોજના લગભગ ૬૫૦ જાપ તો થવા જ જોઈએ. પણ ૧૨,૫૦૦ નું બધું અનુષ્ઠાન કરવાનું હોય તો પણ ૧૦ દિવસનું અનુષ્ઠાન તો કરવું જ પડે. કોઈકની શક્તિ વિશેષ હોય તો ત્રણ દિવસમાં પાર પાડી શકે. પણ સામાન્ય આરાધક માટે તો ૧૦ દિવસ જ ઉત્તમ સમય કહેવાય.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

૩ આરાધકને દેહ-વિશુદ્ધિ માટે જણાવાયું છે અને ચંદનનું વિલેપન આરાધક કરે તેમ કહ્યું છે. તેમાં દેહને શીતલ અને સુગંધિત રાખવાનો હેતુ હોઈ શકે છે. આરાધકે વાતાવરણ-દેહ અને સામગ્રી બધું જ સુગંધિમય રહે તેનો ખ્યાલ રાખવો ! આરાધના સ્થળની આજુ બાજુમાં પણ દુર્ગંધ ન હોય તેનો ખ્યાલ રાખવો ! શાસ્ત્રોમાં એવું પણ વિધાન છે કે માનવની દુર્ગંધ ઘણા યોજનો સુધી આકાશમાં પ્રસરેલી છે માટે માનવ લોકમાં આ કાળમાં દેવોનું આગમન થતું નથી. દિવ્યતાનો અને સુગંધનો સંબંધ સમજવા માટે આટલી વાત પુરતી છે.

૪ પીળા વસ્ત્રો પહેરવા એ સૂચના ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. લક્ષ્મીની સાધના માટે આ વસ્ત્રોનો ખાસ આગ્રહ રાખવામાં આવે છે. પોતાના વસ્ત્રોની સાથે આરાધના ખંડમાં પણ પીત વર્ણ હોય, વિશાળ પીતવર્ણનાં કપડા પાથર્યા હોય તો આરાધનામાં વધુ સહાયક બને છે.

૫ આ પાંચમા મુદ્દા અને ૨૩ માં મુદ્દાની સાથે વિચારવાથી લાગે છે કે ચક્રેશ્વરીની પ્રતિમાજી દક્ષિણ સન્મુખ સ્થાપવી જેથી આરાધકનું મુખ ઉત્તર સન્મુખ રહે.

૬ પંચામૃતથી ભરેલો ઘડો ૧૦ દિવસ સુધી રાખવો શક્ય લાગતો નથી. માટે રોજ ઘડો ભરવો અને ખાલી કરવો યોગ્ય લાગે છે અથવા માત્ર શુદ્ધ પાણીનો જ ઘડો ભરવો પડે અને તેમાં પણ જીવોત્પત્તિ ન થાય માટે કપૂર-સુખડાદિ દ્રવ્યોનો ઉપયોગ પ્રમાણસર કરવો રહયો.

૭ લોકપાલોની સ્થાપનાની વાત ખૂબજ અગત્યની હોવી જોઈએ. દીક્ષા-પદવી આદિ પ્રસંગે થતી નંદીની ક્રિયામાં જે મહિમાવંત સ્તવન બોલાય છે, તેમાં પણ સોમ-યમ-વરુણ-વેસમણ-વાસવ નામના લોકપાલનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. અને દીક્ષા દિને તે અનુષ્ઠાનો તેઓના સમક્ષ તેઓની સાક્ષીએ કરવામાં આવે છે તેવો ભાવ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. ચારેય દિશાઓને ઉદ્દેશીને આ સ્થાપના કરવાની છે તેમ સમજાય છે. આવી સ્થાપના મોટે ભાગે શ્રીફળથી જ કરવાની હોય છે. પણ સોમની સ્થાપના પૂર્વ દિશામાં, યમની દક્ષિણ દિશામાં, વરુણની પશ્ચિમ દિશામાં અને વેસમણ એટલે વૈશ્રમણ-કુબેરની ઉત્તર દિશામાં સ્થાપના કરવી.

૮ ઘીનો દીવો આરાધનાના દિવસો દરમ્યાન અખંડ રાખવો યુક્તિ યુક્ત જણાય છે. એ માટેની દિવેટ અને દિવા વિશેષ જ હોય છે તે બધું ઉત્તમ વિધિકારો પાસેથી જાણી લેવું જોઈએ.

૯ જાપ દરમ્યાન ધૂપ થતો રહે તેનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ. દૈવી તત્ત્વની જાગૃતિ માટે ધૂપ અનિવાર્ય અંગ છે.

૧૦ આવી મહાન આરાધના વખતે પૂર્વ તૈયાર કરેલાં અખંડ અક્ષત હોય તો સારૂં.

૧૧ આરાધના તથા સાધનામાં સોપારીનું ખૂબ જ મહત્ત્વ છે, માટે નામથી ઉલ્લેખિત થયેલાં દ્રવ્યો માટે કદી વિકલ્પ શોધવો નહીં. સોપારીથી જ કાર્ય કરવું.

૧૨ પંચામૃતના ઘડામાં રૂપાનાણું ઘડો ભરતી વખતે જ પધરાવી દેવું. વિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓ જાણે છે કે વિદ્યુત પ્રવાહની સુંદરમાં સુંદર વાહકતા સોનામાં હોય છે અને ત્યાર બાદની વાહકતા ચાંદીમાં છે.માટે ઋષભદેવ ભગવાનની અને ચક્રેશ્વરીની બંનેયની ચાંદીની પ્રતિમા હોયતો ખૂબ જ ઉત્તમ કહેવાય. આ પ્રતિમાનું પ્રમાણ ૧૧'' ૯'' કે ૭'' ૫'' સુધી હોય તો સારૂં. ભક્તામર આદીશ્વર રૂપે ચાર પ્રતિહાર્ય વાળી એક ચાંદીની અને પંચધાતુની સુંદર પ્રતિમા તૈયાર કરવામાં આવી છે, જેના ફોટાઓ આ ગ્રંથમાં છે. પૂ. ગુરુદેવની નિશ્રામાં સફળ થઈ ગયેલ છ'રી પાલિત સંઘ દરમ્યાન યોગાનુયોગે એક સુંદર પ્રાચીન આદીશ્વર ભગવાનના પંચતીર્થી જેવા પ્રતિમાજી પ્રાપ્ત થઈ ગયા હતા. આ પ્રતિમા સન્મુખ જ રોજ ભક્તામરનો પાઠ થતો હતો અને આ પ્રતિમાજીનો અદ્‌ભુત પ્રભાવ સંઘયાત્રા દરમ્યાન રહ્યો હતો.

૧૩ પંચવર્ણના પુષ્પોનો અવશ્ય ખ્યાલ કરવો ! સત્તરભેદી પૂજાઓમાં પણ ''પંચવરણ કે ફુલોં કી માલા કી'' વાત આવે છે. પુષ્પો ભાવનાની માનસિક અવસ્થાના પ્રબળતમ વાહક છે. જેમ પુષ્પો સૂર્યથી પોષણ મેળવે છે, સૂર્યના પ્રકાશ તરફ સદાય જાગૃત હોય છે, તેમ પુષ્પો પર વાસિત, થયેલી મનોભાવના પણ હજારો ક્રોડો માઈલ દૂર પહોંચવાનું સામર્થ્ય ધરાવતી હોય છે એ સારી રીતે સમજી શકાય તેવી વાત છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

૧૪ ઉપરના બંને કલ્પોનું સંદોહન કરતાં ભગવાન આદિનાથ અને માતાજી ચક્રેશ્વરી બંનેયની પ્રતિમા આરાધકે સ્થાપવી તેવું ફલિત થાય છે. તેવું યોગ્ય લાગે છે. છતાંય એવી અનુકૂલતા ન થાય તો કલ્પ પ્રમાણે માત્ર ચક્રેશ્વરી માતાની પ્રતિમા પધરાવવાનો પણ ખ્યાલ રાખવો. કલ્પકારો અને ભક્તામર સંબંધિત ચમત્કાર કથાઓથી તો ચક્રેશ્વરી દેવી આ સ્તોત્રની મહાન્ અધિષ્ઠાયિકા છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે.

૧૫ અષ્ટગંધ તરીકે આ દ્રવ્યોના નામો પણ પ્રસિદ્ધ છે : ચંદન, અગરુ, દેવદાર, કોલિંજન, કુસુમ, શૈલજ, જટામાંસી, ગોરોચન—આ દ્રવ્યોથી પૂજા કરવાનો તથા ચક્રેશ્વરી માતાની અષ્ટપ્રકારી પૂજાનો પણ ખ્યાલ કરવો.

૧૬ ચક્રેશ્વરી દેવીના વિશેષ પૂજન કે સામગ્રીના ઉલ્લેખો ઉપલબ્ધ નથી. તેથી સુંદર ફળ-નૈવેદ્ય આદિથી જ અષ્ટપ્રકારી પૂજા કરી લેવી.

૧૭ લોકપાલની (પણ પાંચની ગણત્રી છે. સોમ-યમ-વરુણ-વેસમણ વાસવ પણ ચારની ગણત્રીથી પણ ચાલી શકે તેમ લાગે છે.) તેઓની પણ ફળ-નૈવેદ્યાદિકથી સુંદર પૂજા કરવી જોઈએ.

૧૮+૧૯ આંબાની પાટલી લોઢાની ખીલીથી રહિત બનાવવાની હોય છે. આના બદલે ભોજ પત્રમાં પણ યંત્ર લખી શકાય છે. અષ્ટગંધથી ચાંદીના પતરા પર લખેલા યંત્ર બહુ લાંબો કાળ રહેવાનો સંભવ લાગતો નથી, તેથી આંબાની પાટલી પર યંત્ર રાખવું. પણ આંબાની પાટલી રવિ-પુષ્ય નક્ષત્રમાં જ બનાવેલી હોવી જોઈએ.

૨૦+૨૧ યંત્રને ઉદ્દેશીને ફળ નૈવેદ્ય વિ. ચઢાવવાથી તેમજ તેની આરતી ઉતારવાથી એક વિશિષ્ટ ભાવના નિર્માણ થાય છે, યંત્ર પ્રાણવાન બને છે.

૨૨ આ વિધાન પ્રમાણે આરાધકે અષ્ટગંધથી જ તિલક કરવું જોઈએ અને આજ્ઞા ચક્રમાં જાગૃતિ પેદા કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

૨૩ પીળી માળા સુતરની પણ ચાલી શકે છે. છતાંય પીળા કેરબાની માળા ખૂબજ ઉત્તમ કહેવાય. અત્યારે નવા કેરબાઓ મળતા ન હોવાથી કોઈએ વાપરેલી માળાઓ આવી જવાનો સંભવ હોવાથી ખાસ સાવધાન રહેવું. ખાસ કરીને ઓસ્ટ્રેલીયામાં કેરબાની માળા સારી મળે છે. ત્યાં પણ લોકો ગરમીથી બચવા આ માળા પહેરીને પોતાનું રક્ષણ કરતાં હોય છે. માળા ન હોય અને ધ્યાન સારી રીતે રાખી શકાય તેમ હોય તો આંગળાના વેઢા પર પણ જાપ ગણી શકાય છે. આ જાપની સંખ્યા પૂરી કરવા માટે સવાર-બપોર-સાંજનું ત્રણેય વખતનું આયોજન કરવું, જાપ દરમ્યાન મૌન જ રહેવાય તો સારૂં અને જાપ સિવાયના સમયમાં ધ્યાનમાં રહ્યા કરવું. જો તે પણ શક્ય ન હોય તો મંત્ર અને આરાધનાના ભક્તામરના મહિમાના પુસ્તકોના જ વાંચન કે મનનમાં રહેવું. આરાધના કરનારમાં ભાવોનો વેગ સતત વહ્યા જ કરતો હશે; તો આવી આરાધનાવિધિ જરૂર સફળ થશે.

૨૪ થી ૨૬ મા મુદ્દા સુધીની વાત તુરંત જ સમજાય જાય તેવી છે. ૨૭ મો મુદ્દો ફલશ્રુતિનો છે ! ૨૮ મા મુદ્દામાં બતાવેલ પંચાગ વિધિ તે તે ગ્રંથમાંથી જાણી લેવી યોગ્ય રહેશે. શ્રી સારાભાઈ નવાબવાળા નવસ્મરણના ચોપડામાં ૪૪ અને ૪ એમ મળીને ૪૮ શ્લોકની પંચાંગ વિધિ આપી છે.

પંચાંગ વિધિ એટલે ભકતામરના પ્રત્યેક શ્લોક સંબંધી (૧) ઋદ્ધિ શ્લોક સંબંધી (૨) મંત્ર એ જ મંત્રને સિદ્ધ કરવાની (૩) વિધિ તંત્ર તે ગાથાના સંદર્ભને અનુલક્ષીને બનાવવામાં આવ્યું છે તે તંત્ર તથા (૫) યંત્ર.

પૂર્વના આચાર્યોએ ગાથાઓ સાથે તેને યંત્રાદિને કેવી રીતે જોડ્યા એ આજે પણ સંશોધનનો જ વિષય છે. જિજ્ઞાસુઓ માટે તો આ આખુંય સાહિત્ય સંશોધન સાહિત્ય અને પ્રયોગ સાહિત્ય છે. (કેટલીક વિધિઓ શાસ્ત્ર તરીકે બતાવી હોવા છતાંય તે કદીય કરવા યોગ્ય નથી.) પણ પંચાંગવિધિમાં જે ગાથાના જેટલા જાપ કરવા જણાવ્યું છે તેટલા જાપ રોજ કરવા. સામાન્યથી જાપ સંખ્યા ૧૦૮ ની સમજવી.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● વીંટીનો કલ્પ

ભક્તામરની ગાથા આધારિત વિશેષ આરાધનામાં **દારિદ્રયનાશક વીંટીનો કલ્પ** પણ ઉલ્લેખનીય છે :–

तार, ताम्र, सुवर्ण च इंदु अर्क षोडशमी ।

पुष्यार्के धटिता मुद्रा दृढ़ दारिद्रनाशिनी ॥ १ ॥

૧. એક રતી સોનું, બાર રતી ચાંદી, સોળ રતી ત્રાંબુ–એ સર્વને ભેગાં કરવાથી ૨૯ ઓગણત્રીસ રતી થાય. તેની વીંટી રવિવારે પુષ્ય નક્ષત્રનો યોગ આવે છે તે પુષ્ય નક્ષત્રનો કાળ વીતી ગયા પહેલાં ઘડાવી પંચામૃતે પખાળી, ધૂપ કરી, પહેલી તર્જની આંગળીમાં પ્રથમ કાવ્ય (ભક્તામરની પ્રથમ ગાથા) ૧૦૮ વખત ગણી જમણા હાથે પહેરીએ તો ગમે તેવા દરિદ્રીના દારિદ્રયનો નાશ કરે, લક્ષ્મીનો લાભ કરે અને તે વીંટીને ભોજન કરતી વખતે ડાબા હાથમાં ઘાલવી (પહેરવી). જમી રહ્યા પછી પાછી જમણા હાથમાં પહેરવી.

(સારાભાઈ મણિલાલ નવાબ સંપાદિત "મહાપ્રભાવિક નવસ્મણ" પૃ. ૪૧૨)

આ રવિ-પુષ્યમાં તૈયાર થયેલી વીંટીને દૃઢ દારિદ્રય નાશિની કહેવામાં આવી છે, તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે. વળી રોજ ૧૦૮ વાર પ્રથમ ગાથા ગણવી તેમજ સંબંધિત મંત્ર "ॐ ह्रां ह्रीं श्रीं क्लीं ब्लूं ह्रीं नमः"નો પણ બતાવ્યા પ્રમાણે એક લાખ જાપ પૂર્ણ કરવો જોઈએ.

● બુદ્ધિ પ્રાપ્તિ કલ્પ

બીજું પણ એક સુંદર અનુષ્ઠાન બુદ્ધિપ્રાપ્તિ તથા વિદ્યાવૃદ્ધિ માટે છે.

૧. જેના કલ્પમાં જણાવાયું છે કે આ ૧૪ મી ગાથાના કાવ્યનું, ઋદ્ધિનું અને મંત્રનું સ્મરણ કરવાથી...

૨. યંત્રને મસ્તકે-ભુજાએ અથવા હૃદયે ધારણ કરવાથી સરસ્વતી પ્રસન્ન થાય છે. વળી,

a પવિત્ર થઈને સફેદ વસ્ત્ર પહેરીને, સફેદ જાપ માળાથી, ત્રણે કાળ ૧૦૮ વાર (કાવ્ય, ઋદ્ધિ અને મંત્રનો) જાપ કરી;

b દીપ, ધૂપ, ઘી, ગુગ્ગલ, કસ્તૂર, કેસર, કપૂર, સુખડ, પુષ્પાંજલિ, અગર, શિલારસ, વિગેરેની ઘી-મિશ્રિત ગુટિકા ૧૦૮ કરી હંમેશા હોમ કરવાથી;

c અને ત્રણ કાળ સરસ્વતી દેવીની મૂર્તિની સુગંધી દ્રવ્યથી પૂજા કરવાથી મહામૂર્ખ પણ વિદ્વાન્ થાય છે; સંપૂર્ણ વિદ્યા, ગુણ તથા લક્ષ્મીની વૃદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રસ્તુત કલ્પનું અનુસંધાન કરતાં એમ લાગે છે કે હંમેશા હોમ કરવો એનો મતલબ સવા લાખ જાપ પૂર્ણ થાય ત્યાં સુધી (૧૦૮) એક સો આઠ ગુટિકાના હોમની વિધિ સમજવો. ત્યાર બાદ યંત્રને ધારણ કરીને, ૨૭ થી ૧૦૮ વાર સુધી જાપ કરવાથી જરૂર લાભ થાય. આ સાથે બતાવેલ તંત્ર પણ બુદ્ધિની વૃદ્ધિ માટે ઔષધ રૂપ છે. તેનો પણ પ્રયોગ ફાયદાકારક થાય છે. પુષ્યાર્ક અર્થાત્ "રવિ-પુષ્ય" યોગ થાય ત્યારે વિદ્યા; બ્રાહ્મી, શતાવરી, શંખાવલી, અઘાડો, જાવંત્રી, કેરસી, મલલાકડી, ચિત્રક, અકલગરો અને સાકર સર્વે સમભાગે લઈ સવારમાં ૧૪ વાસા આદુના રસની આદુના રસના બદલે સૂંઠનો ઉપયોગ પણ કરી શકાય છે. સાથે (૨૧) એકવીસ દિવસ ખાવાથી બુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે.

● હરિભદ્રસૂરિ કલ્પ

આ કલ્પની સાથે આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિકૃત યંત્રોની આરાધનાનો બીજો વિધિ પણ લખ્યો છે. (અહીં આ ગ્રંથમાં હરિભદ્રસૂરિકૃત યંત્રો પરિશિષ્ટ રૂપે એક સાથે આપવામાં આવ્યા છે).

આ. હરિભદ્રસૂરિના આ ૧૪ મી ગાથાના યંત્ર-ને

૧. શુભદ્રવ્યથી

૨. શુભ યોગે ભોજપત્ર પર લખી

૩. રૂપાના માદળિયામાં નાખીને

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

માદળિયાને પંચામૃતે પખાળીને ગળાના વિષે ધારણ કરવાથી બુદ્ધિની વૃદ્ધિ થાય છે.

૧. વળી આ યંત્રને રૂપાના પતરાં પર અષ્ટગંધથી નિરંતર લખી...

૨. દીપ-ધૂપ-નૈવેદ્ય તથા ફળથી પૂજા કરી...

૩. સફેદ ચમેલીના ફૂલ હંમેશા ચઢાવવાથી નિશ્ચય કરીને મહાબુદ્ધિમાન થવાય છે. આ વિધિ આમ તો સ્પષ્ટ જ છે. શુભ યોગો-તિથિ-વારના ભક્તામરના પાઠ માટે બતાવ્યાં છે, તે પણ ચાલી શકે... તે સિવાયના પણ સિદ્ધિયોગ-અમૃતસિદ્ધિ યોગ જેવા યોગોનું ગ્રહણ પંચાંગ વિ. માં જોઈને કરી શકાય છે...

ભોજપત્રમાં આલેખન માટે અષ્ટગંધને શુભ દ્રવ્ય ગણી શકાય છે... દાડમના ઝાડની સળીથી મંત્ર ખૂબજ સારી રીતે લખી શકાતો હોય છે... તેમ છતાં તેવા જાણકારોની પાસે બેસીને કરી શકાય. માદળિયામાં મૂક્યા બાદ તેને બંધ કરવાના વિધિમાં થોડી ઘણી ખામી રહી જાય તો આશાતનાનો સંભવ છે, માટે કાળજીપૂર્વક પંચામૃતથી પ્રક્ષાલ કરવો જોઈએ...

નિરંતર ચાંદીના પતરાં પર યંત્ર લખવાનું કહ્યું છે... તે પણ છ માસ માટે સમજવું જોઈએ... અને એ દરમ્યાન પણ કાવ્ય-ઋદ્ધિ-મંત્રનો જાપ ચાલુ રાખવો જ જોઈએ... સવા લાખની ધારી સંખ્યા કરી શકાય તો ખૂબ જ ઉત્તમ થાય. (આરાધના-સ્થાન વિ. માટે આગળ જણાવેલ કલ્પ પ્રમાણે જ કરવું.)

આમ એકાસણ ક્યારેક (છેવટે ન જ બને તો રાત્રિ ભોજન અને અભક્ષ્ય ત્યાગ તો કરવો જ) છ માસ દરમ્યાન ક્યારેક તો ત્રણ એકાસણાં કરીને (૧૨૫૦) બારસો પચાસ જાપ કરી લેવો જોઈએ... જાપ દરમ્યાન પ્રભુ પૂજા... જીવદયાના કર્તવ્યો... સુપાત્ર દાન... સાધુ-સેવા, જ્ઞાનપૂજન, ગુરુપૂજન આદિ સત્કાર્યો કરવાં જોઈએ. ખાસ, તો આ સમય દરમ્યાન કોઈની સાથે તીવ્ર ભાવે વૈર-વિરોધ કે ઝઘડો ન થઈ જાય તેનું ધ્યાન રાખવું... જીવ માત્રની સાથે મૈત્રી-ભાવ પુષ્ટ કરતાં જવું...

લક્ષ્મી પ્રાપ્તિના સુંદર કલ્પનું માર્ગદર્શન

ભક્તામરની ૨૬ મી ગાથા ખૂબ જ પ્રમોદ જનક છે. આ ગાથાનો ભાવ હૃદયની ઊર્મિઓને હેલે ચઢાવે તેવો છે... "तुभ्यं नमः" – "तुभ्यं नमः" બોલતાં જાણે આપણને ભક્તિ વિવેચનમાંથી વચનમાં અને વચનમાંથી નિર્વચનમાં જઈને શાંત થઈ જતી લાગે છે... આ ગાથાનો મંત્ર તો પૂ.આ. ગુણાકરસૂરિજીની વૃત્તિમાં છે. પણ તેનો આમ્નાય કોઈક અન્ય ટીકામાંથી લેવામાં આવ્યો છે. અહીં આ કલ્પ આખો આલેખીને શક્ય તેવું માર્ગદર્શન રજૂ કર્યું છે...

ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं महालक्ष्म्यै नमः

–એ મહામંત્ર છે...

● વિધિ

૧. પંચમ નક્ષત્ર (મૃગશીર્ષ) અને ગુરુવાર જે દિવસે હોય તે દિવસે જાપ શરૂ કરવા. ૨. જાપ શરૂ કરતાં પહેલાં જે ઘરમાં અગર જે જગ્યાએ જાપ કરવાં હોય તે જગ્યાની ભીંતોને ધોળાવવી... ૩. જમણી તરફ લક્ષ્મી દેવીની મૂર્તિની સ્થાપના કરવી... ૪. લક્ષ્મીદેવીનું સ્વરૂપ : (a) ચાર હાથ (b) પીળો વર્ણ (c) શરીરના બંને હાથ ઉપર પાણી (મકરંદ) જેમાંથી ટપકતું હોય તેવા કમલના ફૂલ (d) ત્રીજા હાથમાં પાણીનો ભરેલો લોટો, દેવીના ડાબા હાથમાં લોટો... ઉપર શ્રીફળ આદિથી અલંકૃત કળશ જેવો લાગે તેવો (e) ચોથા હાથમાં (નીચેના જમણા હાથમાં) અંકુશ. આ પ્રમાણેના ચાર હાથો બનાવીને (f) જમણી તથા ડાબી બાજુએ હાથીનું રૂપ (g) તે હાથી સૂંઢમાં બે ચામર લઈને (દરેકની સૂંઢમાં એક ચામર) (h) દેવીની આરતી કરતાં હોય તેવી દેવીની સુંદર મૂર્તિ હસતાં મુખવાળી (i) પીળાં વસ્ત્રને જેણે ઓઢેલું છે તેવી રીતની લક્ષ્મીદેવીની મૂર્તિની જમીનથી એક હાથ ઊંચે સ્થાપના કરવી... (૫) તે મૂર્તિની આગળ એક અગ્નિકુંડ કરવો. (૬) તે અગ્નિકુંડની નજીક એક કાંબલ કટાસણું બિછાવીને બેસવું (૭) સ્નાન કરી (૮) પવિત્ર થઈ (૯) ગુરુની આજ્ઞા લઈ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(૧૦) ગુરુને રૂપાનાણું એટલે પાવલી-અડધો રૂપૈયો અગર જે કંઈ પોતાની ઈચ્છા હોય તે મુજબ પોતાની શક્તિ અનુસાર આપીને **(અર્થાત્ ગુરુપૂજન કરીને)** (૧૧) હાથમાં કેરબાની જપમાલા લઈને (૧૨) પ્રતિદિન ૧૦૦૮ જાપ કરી (૧૩) ૧૦૦૦૦૦ એક લાખ જાપ કરી (૧૪) ફરી એટલાં જ સોન ચંપાના ફુલથી જાપ જપીને ઉઠતી વખતે બધાં ફૂલોનો અગ્નિમાં હોમ કરવો. (૧૫) આ રીતે જપતાં જપતાં છ મહિનામાં જાપ સંપૂર્ણ કરવો (૧૬) જ્યાં સુધી આ મંત્રનો જાપ સંપૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી સ્ત્રીસંગ ન કરવો. બ્રહ્મચર્ય પાળવું (૧૭) થોડું ભોજન (૧૮) અલ્પ નિદ્રા-અલ્પ ક્રોધ કરવો (અર્થાત્ ક્રોધ અલ્પ કરી દેવો) (૧૯) આ વિધિથી મંત્રની સાધના કરવાથી લક્ષ્મીદેવી પ્રસન્ન થઈને સાક્ષાત્ દર્શન દઈને વરદાન આપે છે (૨૦) આગમ શાસ્ત્રમાં પણ લક્ષ્મીનો મંત્ર આ પ્રમાણે જ કહ્યો છે.

"आदौ प्रणवः ततः श्रीं च, ह्रीं क्लीं कामाक्षरं ततः ।
महालक्ष्म्यै नम मंत्रो लक्ष्म्या दशाक्षरः ॥

આ કલ્પ અમને અનુભૂત છે... પણ સોન પુષ્પોને અગ્નિમાં હોમ ન કરતાં ફરીવાર એટલો જાપ કરી લેવો...

ગુરુવાર અને મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર આ વિધાન અને મંત્રના જાપ માટે ઉત્તમ ગણવામાં આવ્યું હોવા છતાંય પંચાંગોમાં આ યોગને મૃત્યુ યોગ તરીકે ગણવામાં આવે છે, છતાં પણ આ આરાધના માટે આ જ યોગને ઉત્તમ ગણવો જોઈએ..

આ જ રીતે લક્ષ્મી પ્રાપ્તિ માટે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની ૪૪ મી ગાથાનો પણ એક સુંદર કલ્પ છે. તેમાં પણ આના જેવો જ આરાધન વિધિ છે. તે કલ્પ યંત્ર-આરાધના વિધિ વિભાગમાંથી જોઈ લેવો. આમ આરાધનાની ઘણી ઘણી રીતો છે... આમાંથી કોઈપણ રીતે ભક્તામરની આરાધના કરી શકાય છે.

● સમૂહ-પાઠનું મહત્વ

આજે ભક્તામરનો પાઠ સમૂહમાં કરવાનો રિવાજ ખૂબ જ પ્રચલિત થયો છે. પૂજ્ય ગુરુદેવ વિક્રમસૂરીશ્વરજી મ.સા. દરરોજ આવો સમૂહ પાઠ કરાવતા હતા. આવા સમૂહપાઠથી આખા ય ગામ પરની તકલીફો દૂર થયાના પ્રત્યક્ષ અનુભવો થયા છે. "કલૌ સંઘે શક્તિ"—એ વાક્ય કદાચ આવી સમૂહ આરાધના માટે પણ સાચું પડતું દેખાય છે. જરૂર આવા સમૂહ પાઠના આયોજનો કરવાં જ જોઈએ... શ્રી ભક્તામરના અમુક અનુષ્ઠાનો બાદ મોટી શાંતિ બોલવાનું પણ કલ્પોમાં છે. તેથી હમણાં અમે સમૂહ ભક્તામર બાદ બૃહદ્ શાંતિનો પાઠ પણ અચૂક કરીએ છીએ. શ્રી ભક્તામરનો આ આરાધના-પાઠ જ્યારે સંગીત સાથે જામે છે ત્યારે કોઈ અનેરો આનંદ આવે છે.

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની મહિમા-કથાઓમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે પૂ.આ. હેમચંદ્રાચાર્ય મહારાજના સમયમાં કપર્દિ નામનો એક શ્રાવક ભક્તામર-સ્તવનો વર્ણ-માત્રાથી શુદ્ધ અને એકાગ્ર થઈને વીણાના નાદની સાથે પાઠ કરતો હતો !

વળી કેટલાંક લોકો ભક્તામર સ્તોત્ર ક્યારે ગણવું ? તે માટે ખૂબ જ વિમાસણ અનુભવતાં જોવામાં આવ્યા છે. પણ, પૂ. ગુણાકરસૂરિ પોતાની મહિમા કથાઓમાં સાતમી કથામાં સ્પષ્ટ જણાવે છે કે પૂ. હેમચંદ્રાચાર્ય મ.ના પાટણ નિવાસી શ્રાવક વણિકની પુત્રી ડાહી રોજ પવિત્ર થઈ ત્રિકાળ ત્રણેય સંધ્યામાં ભક્તામરનો પાઠ કરતી હતી. આમ, શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર ત્રિકાળ ગણી શકાય છે... અને જે નિયમિત ત્રિકાળ ગણતાં હોય તેને સવાર-બપોર-સાંજ ક્યારે ય ગણવામાં વાંધો નથી. પણ સવારનો સમય આ સ્તવ માટે પણ ઉત્તમ જ છે તે ધ્યાનમાં રહે. એટલે જેને માત્ર દિવસમાં એક જ વાર ગણવાની અનુકૂળતા હોય તેણે સવારમાં જ આ સ્તોત્ર ગણવાનો આગ્રહ રાખવો જોઈએ... અનુભવી આચાર્યો પ્રાતઃકાળ ૪ થી ૬ (સૂર્યોદય) સુધીનો સમય ઉત્તમોત્તમ ગણે છે અને તે પછી ૬ થી ૯ સુધીનો બીજા સ્થાને ઉત્તમ લેખે છે.

● પાઠ માટે ઉચ્ચારણની શુદ્ધિ

આજના ભૌતિક વિજ્ઞાને એક મહાન સિદ્ધાંત શોધ્યો છે : શક્તિ પરિવર્તનનો સિદ્ધાંત વિજ્ઞાનના મતે એક શક્તિનું બીજી શક્તિમાં રૂપાંતર થાય જ છે. ઊંચા પહાડ પર વરસાદનું પાણી ભેગું કરવામાં આવે છે. ત્યાં તે પાણીમાં "સ્થિતિ" શક્તિ માનવામાં આવે છે. આ પાણીનો ધોધ વહેડાવવામાં આવે છે ત્યારે તે સ્થિતિ શક્તિનું "ગતિ" શક્તિમાં

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

પરિવર્તન થયું મનાય છે. આ જ ગતિ-શક્તિથી શક્તિશાળી લોહચુંબકની ચારે બાજુ તાર ઘુમતો હોય છે... ત્યારે તેનું વિદ્યુત શક્તિમાં પરિવર્તન થાય છે. આ જ વિજળી... આ જ વિદ્યુત્‌શક્તિ અનેક પ્રકારનાં કાર્યો સિદ્ધ કરે છે, એ આજના જીવન વ્યવહારની સર્વ સાધારણ વાત બની ગઈ છે. શાસ્ત્રોમાં તો પરમાણુ પરિવર્તનવાદ ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ છે. વિજ્ઞાન જેને શક્તિ કહે છે તેને પણ જૈન શાસ્ત્રમાં પુદ્‌ગલ કહી શકાય છે. આ પુદ્‌ગલોમાં પણ શાસ્ત્રોએ વૈસ્રસિક પરિણામ માન્યાં છે. પરમાણુઓમાં પણ વીર્ય મનાયું છે. આ બધી વાતો પરમાણુ શક્તિની વાતની જ પુષ્ટિ કરે છે. "શબ્દ" પણ શક્તિ છે અને પોતે પુદ્‌ગલ હોવાથી શક્તિના વાહક છે, તેમ પણ માનવું જ પડે છે. આપણે ત્યાં સૂત્રો કે સ્તોત્રો ભણાવવામાં આવે છે તેમાં ઉચ્ચારણનો ખ્યાલ ઘણીવાર પાઠ આપનારને પણ નથી હોતો... પરિણામે ઉચ્ચારણની અશુદ્ધિ ચાલી જ આવતી હોય છે. દરેક શાસ્ત્રાભ્યાસીએ ખૂબ જ સારી રીતે ઉચ્ચારણ વિજ્ઞાન જાણી લેવું જોઈએ. આ સ્થાન તે ઉચ્ચારણ-વિજ્ઞાનના પૃથક્કરણનું સ્થાન નથી. છતાંય થોડો ખ્યાલ આપવો જરૂરી છે. ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ મૂળાક્ષરોના આ પહેલાં પાંચ અક્ષરોને એક વર્ગ કહેવામાં આવે છે. આ બધાંને કંઠ્ય વ્યંજન કહેવામાં આવે છે. એટલે આ અક્ષરોનું ઉચ્ચારણ સાચું કરવું હોય તો ગળામાંથી કરવું જોઈએ. જેનું આ સ્થાન સારું ન હોય તેના આ અક્ષરોના ઉચ્ચારણો સારાં ન જ થાય. તેમજ જેને આના ઉચ્ચારણો સારી રીતે કરવાં હોય તેને વાયુનો આઘાત કંઠમાં થાય તેનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ.આમ થાય તો શબ્દના ઉચ્ચારણ શુદ્ધ થવા માંડે. જો કોઈ "ક"નું ઉચ્ચારણ "ખ" કરે તો "કટારો" બોલવા જતાં તેનું ઉચ્ચારણ "ખટારો" જ થાય. કટારો અને ખટારો તે બે માં કેટલો અર્થભેદ થઈ જાય એ તો આપણે સમજીએ જ છીએ. ઈતિહાસમાં પ્રસિદ્ધ છે કે પોતાની ઓરમાન માતાએ એક જ બિંદુ લેખમાં ઉમેરી દીધું અને મહારાજા કુણાલને આખી જીંદગી અંધ રહેવું પડ્યું ! **''चाचा अजमेर गया है''** એના ઠેકાણે માત્ર એક જ માત્રા ઓછી થવાથી **''चाचा अज मर गया है''** – વાક્ય થયું. અશુદ્ધ લેખન, અશુદ્ધ ઉચ્ચારણથી આવા કેટલાંય ગોટાળાઓ સર્જાયા જ કરે છે. તેથી ઉચ્ચારણની શુદ્ધિ બહુ જ અગત્યની છે. તેમાં ય હ્રસ્વ અને દીર્ઘ, ઈકારનું અને ઉકારનું ઉચ્ચારણ કેટલાંય એક જ સરખું કરે છે. "દિન" આમાં હ્રસ્વ "ઈ" છે એટલે એનો અર્થ "દિવસ" થશે... પણ, જો તેનું ઉચ્ચારણ "દીન" દીર્ઘ થઈ જાય તો એનો અર્થ "ગરીબ" થશે...!

"કુલ" માં બતાવ્યાં પ્રમાણે જો હ્રસ્વ ઉચ્ચારણ થાય તો તેનો અર્થ "કુલ કે વંશ" એવો થાય છે... પણ જો "કૂલ" દીર્ઘ ઉચ્ચારણ થાય તો તેનો અર્થ "નદીનો કિનારો" થઈ જાય છે... માટે આપણે ઉચ્ચારણો શુદ્ધ રાખવાં જ જોઈએ... તદુપરાંત જોડાક્ષરોને પણ બરોબર સમજી લેવા જોઈએ... ઘણાં લોકોને "સહસ્ર" શબ્દનું ઉચ્ચારણનું જ્ઞાન નથી... તેઓ સહ પછી "સ" "ત્" અને "ર્" નું ઉચ્ચારણ કરીને "સહસ્ત્ર" બોલે છે અને લખે છે... આખરના શ્લોકમાં "કંઠગતાં અજસ્રં" આવે છે... તેને ઠેકાણે "અજ" ના પછી સ્ ત્ ર્ નો ઉચ્ચારણ કરીને "અજસ્ત્રં" બોલે છે અને લખે છે...

સંસ્કૃત ભાષામાં "સ"-"શ" અને "ષ" એમ ત્રણ સકાર છે. પણ એમના ઉચ્ચારણોમાં ઘણાંય ભેદ સમજતાં નથી. જેને લોકોમાં સગડીનો "સ" કહે છે તે "સ" દંત્ય "સ" છે અર્થાત્ તે "સ" બોલતી વખતે જીભ દાંતને અડકે તો જ "સ" નું દંત્ય ઉચ્ચારણ થાય. "શ" નું તાલવ્ય ઉચ્ચારણ કરવા માટે જીભને તાળવાના ઉપરની ભાગમાં લગાડવી પડે છે... એટલે જીભને જરા ગોળ વાળવી પડે છે. જેઓ જીભ વાળી શકતાં નથી, તેમનાથી એ ઉચ્ચારણ થઈ શકતું નથી. કેટલાંક વળી હમણાં ફેશનપૂર્વક બોલવાના મોહમાં "દંત્ય સ" પણ "તાલવ્ય"શ" તરીકે બોલે છે. "મૂર્ધન્ય ષ" નો ઉચ્ચાર કરનારને ટ,ઠ,ડ,ઢ બોલતી વખતે પોતાની જીભ જ્યાં લાગતી હોય તે સ્થાનને ધારીને જીભ લગાડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તો જ "ષ" નું ઉચ્ચારણ સારૂં થશે.

● આ સિવાય પણ ઉચ્ચારણ વખતે યોગ્ય પદ વિચ્છેદનો ખ્યાલ રાખવો જોઈએ... પુસ્તકો પ્રકાશન કરનારે પણ મોટાં મોટાં સમાસોમાં કયાં કયાં શબ્દો જુદાં પડે છે એની સૂચના-શબ્દો જુદાં પાડીને આપવી જોઈએ... પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં એ જ રીતે સૂચના કરી છે... "ભક્તામર-પ્રણત-મૌલિ-મણિ-પ્રભાણામ્"

આવી રીતે જો શબ્દોનું છૂટું છૂટું ઉચ્ચારણ થાય તો શુદ્ધ કહેવાય... પણ આ જ પદ"ભક્તામરપ્રણતમૌલિમણિપ્રભાણામ્" આવું ભેગું લખાયું હોય તો, અને કોઈ "ભક્તા-મરપ્રણ-તમૌ-લિમણિપ્ર-ભાણામ્" આવી રીતે જુદું બોલે તો અશુદ્ધ ઉચ્ચારણ છે. આખરે આપણે શાસ્ત્રકારની એ વાતનું ધ્યાન રાખવાનું છે કે "વંજણ-અત્થ-તદુભયે" સ્વર-વ્યંજનનો ખોટો ઉચ્ચાર તથા અર્થની ભૂલ કે ઉચ્ચારણ અને અર્થ... બંન્ને ય ખોટાં કરવાં તે જ્ઞાનનો અતિચાર છે... તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ઈંગ્લીશ ભાષાના વિદ્વાનો સ્પેલીંગ માટે જે ચીવટ રાખે છે તે હવે આપણે ત્યાં રહી નથી... છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોમાં તો વિદ્વાન્ સાધુ-સાધ્વીજી દ્વારા પણ જોડણીની સરિયામ ઉપેક્ષા થાય છે... શ્રમણ સંઘ એક આદર્શ સંસ્થા છે... જ્ઞાન-ધ્યાનની ગહનતા માટે લોકોને જે શ્રદ્ધા અને આસ્થા છે તે ટકાવી રાખવા માટે જાગૃત રહેવાની જરૂર છે... શ્રી ભક્તામરની આરાધના અંગે આટલી ચર્ચા થઈ.

આરાધક આત્માઓએ આવી ચીવટપૂર્વક અર્થાત્ આરાધ્યની પ્રબળ શ્રદ્ધા રાખીને, પરંપરાએ પણ મોક્ષનું લક્ષ્ય રાખીને, પ્રત્યેક વિધિને કલ્પમાં દર્શાવેલ મંત્ર-તંત્રો સહિત આરાધીને જીવનને પ્રસન્નતામય બનાવી પરમાનંદની પ્રાપ્તિ કરવા પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. શું આ બધી સાવધાની પૂર્વક આ કાળમાં ભક્તામર સ્તોત્ર ગણવામાં આવે તો ચમત્કાર થાય ? શ્રી ભક્તામર સ્તવના કલ્પોમાં જે ફળ લખ્યું છે, તે ફળ મળે ? આ બધાંનો જવાબ હકારમાં જ છે... અત્યાર સુધી ભક્તામર સ્તોત્રનો જે મહિમા ચાલ્યો આવ્યો છે... તેમાં પણ કારણ આ સ્તોત્રની ચમત્કારિતા જ છે... એ વાત નિઃશંક છે કે આ કાળમાં પણ ભક્તામર સ્તોત્રના આ પાઠથી અને એના કલ્પોની આરાધનાથી ધાર્મિક કાર્યો સિદ્ધ થાય છે... શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની આ મહાન સિદ્ધિની પાછળના રહસ્યોનું પૃથક્કરણ "રહસ્ય-દર્શન" વિભાગમાં થશે... પણ, એ વાત નિશ્ચિત્ત જ છે કે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની કાર્યકારિતા અમોઘ છે...

● સિદ્ધિ સંકલ્પ આધીના

મંત્ર વિશે કહેવાય છે કે "**मननात् त्रायते इति मंत्रः**" - જે મનન કરવાથી રક્ષણ કરે તેનું નામ મંત્ર... મને તો લાગે છે કે જેને મનનને સમજવું હોય તેણે મનને સમજવું જ જોઈએ..."મન" પોતે જ ભવ્યતમ શક્તિના ભંડાર જેવું છે... જેના આત્મામાં પવિત્રતા છે, જેના વચનમાં સત્યતા છે અને જેના વર્તનમાં વિવેક છે, તેનું મન એક મહાન શક્તિ રૂપે કાર્ય કરે છે.

શબ્દ શક્તિને એક ગોળી સાથે સરખાવીએ તો મન રિવોલ્વર-બંદૂક જેવું શસ્ત્ર છે... આત્મા તેનાથી ધાર્યું નિશાન વીંધી શકે છે... મનમાં જો સાચાં વિચારોનું જ આરોપણ (feeding) ફીડીંગ કર્યું હોય તો મન સંકલ્પ પ્રમાણે સિદ્ધિ આપે જ છે... દરેક વ્યકિત સંકલ્પ દ્વારા પોતાની અભીષ્ટ ચીજ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તેથી શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રનો આરાધક પણ આ સ્તવ દ્વારા અભીષ્ટ પ્રાપ્ત કરી શકે, તેમાં શંકા જ નથી... મનની આ ધારણા તેમ જ સંકલ્પ શક્તિ વિકાસ કરવાની ચોકકસ પદ્ધતિ છે... જેમ નિશાન તાકનાર વ્યકિત નિરંતર નિશાન તાકવાનો અભ્યાસ કરતાં કરતાં પોતાના લક્ષ્યને-નિશાનને વેધી શકે છે, તેમ સંકલ્પ કરવાની વિધિ પણ નિત્ય સંકલ્પ કરનાર આત્માને હસ્તગત થતી જાય છે અને સંકલ્પ પ્રમાણે લક્ષ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે...

શ્રી જયવીયરાય સૂત્રના બે નામો આપણે ત્યાં પ્રસિદ્ધ છે... (૧) શ્રી પ્રાર્થના સૂત્ર (૨) શ્રી પ્રણિધાન સૂત્ર... પ્રાર્થના કયારે ફળે, એ વાત પ્રણિધાનનો અર્થ સમજનારને તુરત જ સમજાઈ જાય છે... જ્યાં સુધી મન એક મહાન નિધાન છે, તેવી પ્રકૃષ્ટ ભાવના પ્રગટતી નથી ત્યાં સુધી મનમાં રહેલું નિધાન-મનનો અખૂટ ભંડાર પણ પ્રગટતો નથી... જે પ્રણિધાનની આ વિધિ સમજશે તેના માટે સંકલ્પ-સિદ્ધિ અશકય નથી... અત્રે એ સંકલ્પ શક્તિને વિકસાવવાના માર્ગનું વિવેચન કરવાનો અવકાશ નથી... પણ, એક નાના દુહામાં કહ્યું છે તે સમજશે તો વધુ સમજાશે :

"પ્રભુ નામની ઔષધિ... ખરા ભાવથી ખાય,
રોગ-પીડા વ્યાપે નહિ, સબ સંકટ મીટ જાય.

અહીં બતાવેલો "ખરો ભાવ" એ જ સંકલ્પ-સિદ્ધિનો માર્ગ છે... શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રની પ્રાર્થના, આરંભ જ સંકલ્પ-સિદ્ધિથી થયો છે. તેથી અવશ્ય આપણને પણ સંકલ્પ બક્ષે છે... મન પણ પદાર્થ છે... શક્તિ છે અને શક્તિનું શક્તિમાં રૂપાંતર જરૂર થઈ શકે છે. કોઈપણ એક નિયત કાળના ગાળામાં જો તમે તમારા સંકલ્પ સિવાયનું બીજું કશું જ ન વિચારો તો, તમારો સંકલ્પ સિદ્ધ થયા વિના ન રહે... આરાધ્ય પ્રત્યેની અશ્રદ્ધા, સિદ્ધિ પ્રત્યેનો સંદેહ અને સંકલ્પાંતરનું ચિંતન સંકલ્પ-શક્તિનો નાશ કરે છે માટે સંકલ્પની સિદ્ધિ ઈચ્છનારે ઉપરોકત સૂચનાનું ધ્યાન રાખી પાઠ કરવાનું નિશ્ચય કર્યો હોય તો જરૂર તેને સંકલ્પ પ્રમાણે સિદ્ધિ મળે છે... જેમ કોઈ પણ શક્તિનો વિકાસ ક્રમિક થાય છે અને દરેક વ્યકિત કોઈ એક નિશ્ચિત હદ સુધી જ આગળ વધી શકે છે... તેમ આ સંકલ્પ-શક્તિનો ધીમે ધીમે વિકાસ સાધવો પડે છે... અને પાત્રતા હોય

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ત્યાં સુધી વિકાસ શકય બને છે... જયારે આરાધકને પોતાની સિદ્ધિ અંગે કુતૂહલ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેને પોતાની સિદ્ધિ કોઈને બતાવી દેવાની ઈચ્છા થાય છે - પ્રદર્શન વૃત્તિ વધતી જાય છે કે તરત જ સિદ્ધિ ઘટતી જાય છે... કોઈક વખત તો પ્રાપ્ત થયેલી તમામ શક્તિઓ નાશ પામી જાય છે. પણ, જો સમ્યક્ વિધિનો ખ્યાલ રહે તો શ્રી ભકતામર સ્તોત્ર પણ શ્રાપ અને અનુગ્રહના સામર્થ્યવાળું તેમ જ અભીષ્ટ સિદ્ધિ પ્રદાન કરવામાં કલ્પવૃક્ષ જેવું છે... જે આરાધકોને પોતાની સંકલ્પ શકિત વિકસાવવી હોય તેને ભકતામર સ્તોત્રના પ્રયોગો જરૂરથી કરવા જેવા છે... પણ, એક વાતનું પુનઃ પુનઃ ધ્યાન રાખવા જેવું છે કે આપણો માનવ-જન્મ આત્માથી પરમાત્મા થવા માટે છે. માટે કોઈ પણ પ્રકારના કષાયોના મૂળ આત્મામાં ઊંડા ન ઉતરી જાય તેનું ધ્યાન રાખવું.

● આત્માથી પરમાત્મા બનીએ

સાધકોએ-આરાધકોએ સાધન-વ્યામોહ ન રાખવો. કેટલાંયના મનમાં એક સ્તોત્ર કે એક મંત્રની આરાધના ચાલતી હોય ત્યારે બીજાં સ્તોત્ર કે મંત્ર માટે વ્યામોહ જાગે છે. વારંવાર પોતાના આરાધ્ય સ્તોત્રોને બદલતાં જાય છે. એક જ સાથે અનેક સ્તોત્ર અને મંત્રની આરાધના કરે છે. આથી તેનામાં ચાંચલ્ય જન્મે છે અને સંકલ્પ-સિદ્ધિની શક્તિ નાશ પામે છે. માટે જ રોજ સ્મરણ તરીકે તમે ગમે તેટલાં સ્તોત્રો ગણો, પણ આરાધના-સાધના માટે આરાધ્ય તો એક જ સ્તોત્ર બનાવવું જોઈએ. ક્યું સ્તોત્ર વધારે શક્તિવાળું છે ? એવો પ્રશ્ન આરાધકે કરવો તેના બદલે ક્યા સ્તોત્રમાં આરાધકનો આત્મા સહજ રૂપે એકાકાર થઈ જાય છે, તે જ આરાધકે વિચારવું... અનેક સ્તોત્રો છે. અનેક રૂચિના પ્રકારો છે. પણ, તેથી કોઈ સ્તોત્રમાં ઓછી કે વધારે શક્તિ છે. તેવો વ્યામોહ ન પ્રગટવા દેવો... શાસ્ત્રમાં તો જણાવાયું છે કે **''श्रूयन्ते चानंताः, सामायिक मात्रपद सिद्धाः''**—સંભળાય છે કે અનેક આત્માઓ માત્ર સામાયિક એ પદથી જ સિદ્ધ થયા છે. પદ એ પ્રાપ્તિ અને પદાર્થ સુધી પહોંચવાનો પથ છે. પદ એ મંઝિલ નથી, પણ પદ એ મંઝિલ સુધી પહોંચવાનો માર્ગ છે... કયા રસ્તેથી મંઝિલે પહોંચાશે તે અગત્યની વાત નથી. પણ પદ એ મંઝિલ સુધી પહોંચવાની મક્કમતા એ મુખ્ય મુદ્દો છે. શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રના આરાધકો કોઈપણ જાતના પ્રેય અને શ્રેય આ સ્તવના દ્વારા મેળવી શકે છે, તેમાં શંકા નથી. અંતમાં શ્રી ભકતામર સ્તોત્ર માટે જાણી લઈએ કે શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર પણ મંત્ર-વિદ્યાથી : સાધ્ય (૧) શાંતિક પૌષ્ટિક (૨) વશીકરણ (૩) સ્તંભન (૪) સર્વભયહરણ (૫) ઉચ્ચારણ-મારણ કરવાનું મહાન સામર્થ્ય ધરાવતું એક મહાન સ્તોત્ર છે અને આપણે મુક્તિની પ્રાપ્તિનું મુખ્ય લક્ષ્ય રાખી-મુખ્ય આશય રાખી આત્મ-સ્વરૂપની શુદ્ધિ સાધી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવાની છે.

- સમભાવનું અને સ્વભાવનું વશીકરણ કરવાનું છે.
- દોષોનું-આશ્રવોનું સ્તંભન કરવાનું છે.
- સંકલ્પ-વિકલ્પોની શાંતિ કરવાની છે.
- વિશ્વશાંતિની પુષ્ટિ કરવાની છે.
- મલિન સંસ્કારોનું ઉચ્ચાટન અને મારણ કરવાનું છે.

આમ કરવાથી આધ્યાત્મિક ષડ્કર્મને સિદ્ધ કરીને શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રથી અવશ એટલે વિવશ (આપણી પાસે દોડી આવવા ઉત્સુક બનેલી) દ્રવ્ય-ભાવ લક્ષ્મીને ગ્રહણ કરીને આપણે ખરા અર્થમાં **"માનતુંગ"** બનવાનું છે. આ આરાધના કરીને પ્રત્યેક વ્યક્તિએ **આત્માથી પરમાત્મા** બનવાનું છે. પ્રત્યેક સંઘે જૈનં જયતિ શાસનમ્નો જયનાદ ગુંજાવવાનો છે.

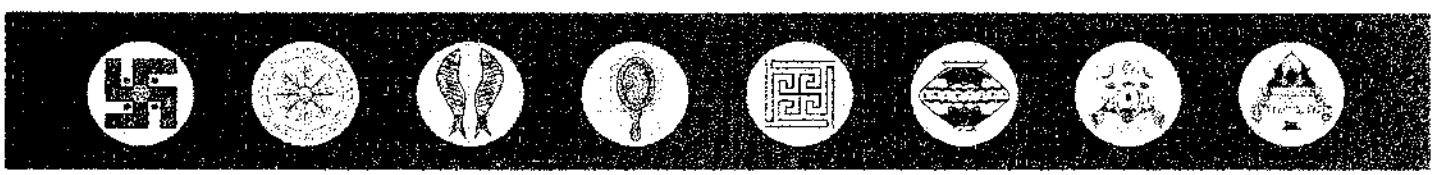

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

સ્તોત્ર સંવેદન દર્શન

(ગાથા ભાવાર્થ)

● ગાથા-૧

અહો ! આ અગાધ સંસાર સમુદ્રમાં પ્રાણીઓ નિરાધાર થઈ ડુબી રહ્યા છે, એને ડૂબતા રોકવા આલંબન કોણ ? અજ્ઞાન રૂપ અંધકારના જથ્થાઓથી માનવ ઘેરાઈ ગયો છે... તો તે અંધકારને દૂર કરનાર કોણ ? ભક્તિથી ઘેલા બનેલા દેવો પણ એવા વિનયથી ઝૂકી જાય છે કે ચોમેર તેમના મુગટના મણિની પ્રભા પથરાઈ જાય પણ... પણ પ્રભાને ય ડૂબાડી દે એવી પ્રભા રેલાવનાર કોણ ? આ ત્રણેયનો એક જ જવાબ **''જિનપાદયુગં''** પ્રથમ જિનેશ્વર ઋષભદેવના ચરણકમલો આવા પવિત્ર છે, આ પવિત્ર ચરણકમલનાં ભાવ વંદન કરીને કવિ મહામંગલ આચરી રહ્યા છે.

● ગાથા-૨

અહો ! અહો ! અહો ! આ યુગની આદિમાં થયેલ પ્રભુ ઋષભદેવ-પ્રથમ જિનેન્દ્રની હું પણ મુક્ત કંઠે સ્તુતિ કરીશ જ. અરે ! આ મારા પ્રભુની કેવા કેવા દેવાએ સ્તુતિ કરી છે ? પેલા સકલ શાસ્ત્રના ગૂઢ રહસ્યોને પામીને કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા બનેલા ઈન્દ્રો છે ને ? દેવલોકના માલિકો છે ને ? હા... તે ઈન્દ્રોએ પણ જાણે મનભરીને મનોહર સ્તોત્રથી મારા પ્રભુની સ્તુતિ કરી છે. સ્તોત્રને માત્ર કાવ્ય રચનાથી મનોહર ન જાણતા સ્તોત્રમાં તો શબ્દની ઉદારતા છે અને અર્થની ભવ્ય ગંભીરતા ભરી છે.

● ગાથા-૩

હે પ્રભુ ! આપના ચરણ કમલોને પેલા દેવોએ મસ્તકો ઘસી ઘસીને પૂજ્યા છે. અરે ! આપ આવા મોટા, પ્રભુ ! મારે આપની સ્તુતિ કરવી જ છે. મારી બુદ્ધિ તો પ્રભુ આપ જાણો જ છો... શૂન્ય, છતાંય સ્તુતિ કરવાનો... તન મનથી માણી લેવાનો આ તલસાટ અનેરો છે અને તેથી મને શરમ તો લવલેશ ન આવે. હે પ્રભુ ! હું તો આપનું બાળક. બાળકને કંઈ શરમ આવે ? પેલો મઝાનો પૂનમની રાતનો ચાંદામામો આકાશમાં હોય અને કોઈ સરોવરે પોતાના હૈયામાં ઝીલ્યો હોય, કેવો સુંદર દેખાય ? એને લેવા શું બાળક ના તડપે ? હા મોટા માનવીને મોટાભા થઈને શરમ આવે ! મારા જેવા બાળકને વળી શી શરમ ?

● ગાથા-૪

સ્તવન કરવામાં તે બુદ્ધિની વાત શાની કરવાની હોય ? જોયા મોટા બુદ્ધિવાળા દેવના ય ગુરૂને... એવા દેવના મોટા ગુરૂ પણ તારા, ચંદ્રને શરમાવે એવા પવિત્ર અને પુનિત ગુણોને ગાઈ શકવા સમર્થ નથી... તો મારા જેવા તારા ગુણ ગાવામાં સમર્થ ન હોય તો શરમાવાનું શું ? હા...હા...હા... જુઓ પેલો દરિયો... હવે લોકના પાપ પોકાર્યા એટલે ખરાબ કાલની નિશાની બતાવતો ગાંડો બન્યો છે... આ પર્વત જેવા ઊંચા મોઝાવાળો તોફાની પવન દરિયામાં પેદા થયો; અને ચારે ય તરફ દરિયામાં પેલા અત્યાર સુધી શાંતિથી બેઠેલા ભયાનક મગરો હવે જીભ લપલપાવતા આ દરિયાને ભયંકર બનાવી રહ્યાં છે. અરે બાપ ! આવા દરિયાને કોઈ બે હાથે તરીને પેલે પાર જવાનું કહે તો ? કોણ જઈ શકે ? પ્રભુ ! પ્રભુ ! તારા ગુણ અપાર એને કોણ પામે પાર ?

● ગાથા-૫

મહામુનિઓના સંઘોના નાયક ! ભલે ને તમારા ગુણો અપાર હોય અને તેને ગાવાની મારામાં બુદ્ધિ ન હોય... ભલે ને મને કોઈ 'બુદ્ધુ' કહે. પણ સોડહું બુદ્ધિ વગરનો પણ હું તારા અપાર ગુણ સમુદ્રને ગાવા તૈયાર છું... તૈયાર છું...તૈયાર થયો છું તારા સ્તવન કરવાના કાજે. શક્તિ ના હોય તો શું થઈ ગયું ? ભક્તિનું કાંઈ દેવાળું થોડું કાઢયું છે ? રે... ભક્તિના ઘસમસતા પુર જ્યાં વ્હેતાં હોય ત્યાં શક્તિ છે કે નહિ તેને તપાસવાની ફુરસદે ય કોણે છે ? ત્યાં જુઓ... પેલી હરણીને તાજાં બચ્ચાં આવ્યાં છે. બચ્ચાં તેને જીવ જેવા વ્હાલા છે. પણ બીજી બાજુથી પેલો ભયંકરમાં ભયંકર સિંહ હમણાં ખલાસ કરી નાખું કહેતો ફાળ ભરતો પેલી હરણીની પાસે આવે છે... પણ હરણી કહે છે,

"અલ્યા સિંહ"–તું ય આવી જા. મારે તો રોજ તારી જીત માનવાની હોય છે. પણ આજે તો મારા બચ્ચાનું રક્ષણ કરવાનું છે. આવ... તું અહીં આવ... હું ય આજે તારી સામે આક્રમણ કરી કેશરિયા કરવા તૈયાર છું. ઓ સિંહ ! શું એવું પૂછે છે કે તારી શક્તિ શું ? મને પૂછે કે 'મા'ના પ્રેમની શક્તિ શું ? સિંહ જેવા બનેલા કાવ્યના વિવેચકો મને (માનતુંગને) પૂછો કે ભક્તિની શક્તિ શું !

● ગાથા-૬

ઓ પ્રભુ ! મારા જેવા મંદ મંદ બુદ્ધિવાળાની મોટા મોટા જ્ઞાનીઓ અને શ્રુતધરો પાસે કોઈ વિસાત નથી. તે બધાની મહાન સ્તુતિ, કૃતિઓ અને કવિતાઓ પાસે મારી આ ચાહના મશ્કરી પાત્ર છે... હું તો એ બધા ય શ્રુતધરોને કહી દઈશ. જુઓ, મેં કાંઈ જાણી કરીને સ્તુતિ થોડી બનાવી છે ? આ તો મારા પ્રભુની ભક્તિ હૃદયમાં ન સમાયી. 'હૈયડું મારું નાનું અને મારા પ્રભુનું હેત ઘણું' તેથી મોંઢામાંથી કંઈક ચિંતન સરી ગયું એમાં હું શું કરું ? જાવ ને પેલી કોયલ પાસે; પૂછો એને કે તું સા-રે-ગ-મ શીખી છે ? પૂછો એને કે કયો તાલ અને કયા લયનું તેને જ્ઞાન છે ? 'હુ કંઈ સંગીતની મિજલસ ભરીને ગાવા થોડી બેઠી છું ? હું કંઈ પંડિતોને પરીક્ષા આપવા થોડી બેઠી છું ? ઓ તો પેલો ઋતુરાજ વસંત આવ્યો. પેલો આંબો હરખાયો. આંબે મઝાના મ્હોર આવ્યા. મીઠી મીઠી ગંધવાળો પવન આવ્યો ને મારા કંઠનું ચેન હરી ગયો. બસ, એ આંબાના મીઠાં મધુરાં મ્હોર મારી પાસે ગીત ગવડાવે છે. તમારે સાંભળવા હોય તો સાંભળજો, ગાવા હોય તો ગાજો... કાવ્ય કહેવું હોય તો આને કાવ્ય કહેજો, અને ન ગમે તો મારા આ ભક્તામરને ભજનીયું કહેજો ને ? અહીં કોને પરવા છે ?

● ગાથા-૭

હે પ્રભુ ! અનાદિથી ચાલતાં જન્મ અને મરણના ખેલમાં પ્રત્યેક જન્મમાં સુખના રાગે અને દુઃખના દ્વેષે ઘોર કર્મો ઉપાર્જ્યા છે. પાપના પોટલાના પર્વત જેટલાં ઢગલાં ઉભા કર્યા છે... પણ હવે મારે ચિંતા શી છે ? આ તારું સ્તવન લલકારીશ. સ્તુતિ કરતાં

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

તારામાં એકમેક થઈ જઈશ પછી ?

આ પાપનો મોટો પર્વત રેતીની નાની ઢગલી જેવો થઈ જશે. અને ક્ષણવારમાં તારી સ્તુતિના પ્રભાવે ભાગી જશે. પલાયમાન થઈ જશે.

પાપ ભાગે અને ક્ષણવારમાં ભાગે તેમાં આશ્ચર્ય શું ? પેલી રાતે બિચારીએ ધીમે ધીમે કરીને કાળો ભમ્મર જેવો અંધકાર ભેગો કરી આખી દુનિયાને તેમાં ડુબાડીને કાળી ધબ કરી દીધી, પણ મેં તેનેય કહ્યું કે... મારો સૂરજદાદો પ્રભાત થતાં જ તારો બધોય અંધકાર ક્ષણવારમાં ગાળી નાંખશે.

● ગાથા-૮

હે નાથ ! તારું સ્તવન ભવોભવના પાપોને દૂર કરશે, એ તો નિશ્ચિત જ હું માનું છું, અને તેથી જ હવે તારા પ્રભાવની યાચના કરું છું. તારા આ પુનિત પ્રભાવે... મારું ગીત હશે કે ગીતનું હશે, કાવ્ય હશે કે સ્તોત્ર હશે... પણ ભલા ભદ્રિક ભક્તિસભર ભક્તોને તો તે ગમી જ જવાનું છે. પેલું હોય છે શું ? માત્ર પાણીનું બિંદું... પણ નીલમ જેવા લીલાછમ કમળના પાંદડાં પર હોય ત્યારે કેવું લાગે એ જલબિંદું ? એકવાર તે સાચા મોતીને પણ પાણી પીવડાવી દે તેવું સુંદર લાગે છે એ જલબિંદું. પ્રભુ ! મારી જલબિંદું જેવી આ ભક્તિની ઉદ્‌ગાર માળા સમું આ કાવ્ય પણ સૌંદર્ય નિહાળવા નિકળેલા ભક્ત માટે તો નયનનું નજરાણું જ બનશે, તેમાં શંકાને ક્યાં સ્થાન છે ?

● ગાથા-૯

પ્રભુ ! કાવ્યના અને છંદના... શબ્દના અને સાહિત્યના... વ્યાકરણ અને વ્યુત્પત્તિના દરેકે દરેક દોષથી દૂર... નિર્દોષ અને મધુર એવું સ્તવન તો બહુ મોટી વાત છે પણ... ઓ મારા પ્રભુ ! તારી નાની શી વાતલડી કરવા બેસીએ ને તો એ વાતલડી પણ પ્રાણીમાત્રના પાપોને દૂર ભગાડે. પાપને પલાયન કરવામાં તો માત્ર તારી કથા જ કાફી છે. હજારો કિરણોથી ઝળહળ... ઝળહળ થતો સૂરજ એ તો સારી ય સૃષ્ટિમાં સ્ફૂર્તિ ફેલાવે તો પણ તેની ક્યાં વાત ? પેલી સૂરજની આછી-પાતળી પ્રભા એ પણ સરોવરમાં રાત્રિભર નિદ્રામાં પોઢીને બીડાઈ ગયેલા કમલના પાંખડી રૂપ પોપચાંને ક્ષણવારમાં ખોલી નાંખે છે.

● ગાથા-૧૦

ઓ પ્રાણીમાત્રના યોગ અને ક્ષેમને વહન કરનાર ભૂતનાથ ! ઓ સારી યે દુનિયાને દેદીપ્યમાન કરનાર અજબ ગજબના આભૂષણ ! "તારા ગુણો જે ગાવે તે તારા જેવા થાવે" એમાં આશ્ચર્ય શું ? સારો સજ્જન શેઠિયો હોય તે પોતાના નોકરને મોકો આવે પોતાના જેવો માલદાર બનાવે. તું તો ત્રણ જગતનો સજ્જન શિરોમણિ શેઠ છે. તારા ગુણ ગાવાથી દુનિયા તારા જેવી વીતરાગી થવાની. અરે, હું ય આ જન્મ-જન્મના પાપના પોટલાં ફગાવીને તારા જેવો વીતરાગી માલદાર બનવાનો.

● ગાથા-૧૧

હે પ્રભુ ! મેં તને જોયો... અને હું તારા પર મોહ્યો... શી તેં કારીગરી કરી છે મારા નયન પર કે આંખ મટકું યે મારતી નથી. શું કામણ કર્યું છે કાળજા પર કે હવે રૂપરૂપના અંબાર પણ સામે આવે ? હવે... સૃષ્ટિના અને પ્રકૃતિના પમરાટ ભર્યા સૌંદર્ય આવે, કે પેલા કામણગારાં રૂપ લઈને હાજર થતાં મિથ્યા દેવદેવીઓની હારમાળા આવે... પણ પ્રભુ ! તારાથી કામણવાળું થયેલ આ મારું કાળજું અને તારા સ્નેહથી ભીનું થયેલું ખોળીયું બીજે કયાંય જઈ શકતું નથી. બસ 'તું હી તું હી... તું હી...' નિરખવામાં લાગ્યું છે. લાગે જ ને ? પેલા ચંદ્રની કિરણા જેવા નિર્મળ જળથી છલકાતો ક્ષીર સમુદ્ર... તેમાં તેના મીઠાં નીર હોય. એ ક્ષીર સમુદ્રના પાણી પીતે પીતે આ ખારા ખારા ઉસ જેવા ખારા સમુદ્રનું ખારું પાણી કોણ પીવે ? પ્રભુ ! તારી કૃપાના નીર પાસે મને બધાં ય જળ ખારાં લાગે છે.

● ગાથા-૧૨

પૂરી દુનિયા ભમી આવ્યો પેલા રાજાના રાજા, દેવોના રાજા અને મુનિઓના રાજા જેવા ગણધરોને પણ જોયા પણ તારા જેવું રૂપ મેં ક્યાંય ન દીઠું. હે પ્રભુ ! તારા જેવું રૂપ જોવા ન મળે, તેનો સીધો હિસાબ છે. રંગરાગને શાંત કરી નાંખે તેવા નિર્મળ પરમાણુઓ આપના નિર્મલ દેહના નિર્માણમાં વપરાઈ ગયા. હવે ક્યાં રહ્યાં બીજા એવા પરમાણુ કે જેથી આપના જેવું ભવ્ય રૂપ નિર્માણ થઈ શકે ? કહેવું પડશે કે આપના જેવું જ રૂપ નિર્માણ કરવા માટે આ દુનિયાના પરમાણુઓ દેવાળીયા છે. મારા પ્રભુ ! તારા અનન્ય રૂપને અગણિત અભિનંદન.

● ગાથા-૧૩

વ્હાલા પ્રભુ ! કેવું તારું મુખડું ! દેવો તારું મુખ જોઈને લુભાયા... મનુષ્ય તારું મુખ જોઈને મલકાયા... અરે ! પ્રાણીઓ-પશુઓ પણ તારું મુખ જોઈને હરખાયા. કઈ ઉપમા પ્રભુ ! તારા મુખને આપવી ? તારા મુખ પાસે ત્રણે જગતની ઉપમા ઠંડી પડી જાય છે. હશે... આ દુનિયામાં ઘણાં ય ચંદ્રમુખો અને ઘણીય ચંદ્રમુખીઓ ! પણ... આ ચંદ્ર જ બિચારો દિવસની પાસે રાંકડો. તે રાતનો રૂપાળો રાજકુમાર દહાડે ધોળી પૂણી જેવા પલાશના પાંદડા જેવો દેખાય છે. પ્રભુ ! તારા મુખ આગળ જગત આખું ફીકકું ફસ. મોળું મસ લાગે.

● ગાથા-૧૪

ઓ માનવ લોકના... ઓ પાતાળ લોકના... ઓ દેવલોકના મુગટ ત્રણ લોકના ઈશ્વર ! સંપૂર્ણ મંડલથી રાજતા... ચંદ્રની કલાના કલાપ જેવા– ધોળા દૂધ જેવા તારા ગુણો આ ત્રણે ભુવનને ઓળંગી ગયા છે. તારા આ તાજા-માજા થયેલા ગુણો કયાંય નથી સમાતા. ઓ દેવ ! તારા ગુણો યે ગજબ છે. ત્રણ ભુવનમાં તેને કોઈ રોકટોક નથી. તારા જેવા સ્વામીને શરણે રહેલા ગુણોને ત્રણે ય જગતમાં મનની મોજ પ્રમાણે ફરતાં કોણ રોકી શકે તેમ છે ?

● ગાથા-૧૫

ઓ નિર્વિકારી પ્રભુ ! પેલી દેવાંગનાઓ પોતાના હાવથી અને ભાવથી કટાક્ષથી અને હાસ્યથી લટકાથી અને મટકાથી તારા મનને જરાય ચલિત ન કરી શકી. બિચારી તે શું જાણે કે આ તો 'વીતરાગ' છે. પેલો કલ્પના છેડે ચડેલો કલ્પાંતકાલનો પવન નાનાં મોટાં પર્વતના શિખરોને ગબડાવીને આમ તેમ ફેંકે. તેને મદ ચડયો-મારી પાસે કોઈનું ય ન ચાલે. પણ... જેવા પર્વતના નાથ મેરૂ પર્વત પાસે તે પવનો ગયા કે પોતે શાંત એની શું તાકાત કે મેરૂના શિખરને ગબડાવે ! ઓ દેવ ! હું જાણું છું કે સ્ત્રીથી ચલિત થાય તે વીતરાગ નહિ... ને... વીતરાગ હોય તે અંગનાના અંગે મોહાય નહિ.

● ગાથા-૧૬

ઓ નાથ ! તું તો ત્રણ જગતનો અનોખો દીવડો છે. પેલો સુસવાટા મારતો અને મોટાં પર્વતોનાં શિખરોને ભોંય પર સુવાડતો મોહ વાયરો હોય ને... તે પણ જરાય આપને ચલાવી ન શકે તો

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ઓલવી તો શું શકે ? વળી નાથ ! તું ખરો દીવડો, કે ન તો તારામાંથી રાગ-દ્વેષ રૂપ ધૂમાડો નીકળે, અરે ! ઓ અલબેલા દીવડા ! નથી તો તારી આત્મશક્તિ મેળવવા માટે તારે પરની સહાય જેવી કોઈ વાટની જરૂર કે, નથી તો ઓ દીવડા ! તને પ્રગટાવવા કોઈના ઉપદેશ રૂપ તેલ ભરવાની જરૂર - કારણ. 'તું પોતે જ "સ્વયં બુદ્ધ" છે'... તે છતાંય ઓ દીવડા ! તું ત્રણે ય જગતને એક સાથે તારા ઉપદેશમાં પ્રકાશે. ખરેખર દેવ ! તું તો "દીવો દુનિયાનો" જગત પ્રકાશી અનુપમ દીવો.

● ગાથા-૧૭

ઓ મહાવ્રતધારી મુનિઓના માલિક ! ઓ દેવ મારે તો તને સૂરજની સાથે શી રીતે સરખાવવો ? પેલો સૂરજ તો રોજ રોજ ઊગે. રોજ રોજ આથમે. પણ તું તો તારા જ્ઞાનથી સદાય ગગનમાં ઊગતો અને ચમકતો ક્યારે ય અસ્ત થવાની કે આથમવાની વાત જ નહીં. ઓ સૂરજ !

તે દિવો તો ધીમે ધીમે દુનિયાના થોડા થોડા ભાગને પ્રકાશે અને મારા દેવાધિદેવ તું તો ત્રણે ય જગતને એક જ સાથે પ્રકાશિત કરે. પ્રભુ ! સૂર્ય તો તારા મહિમા પાસે કંઈ વિસાતમાં નથી.

● ગાથા-૧૮

પ્રભુ ! પેલા ગગનચોકનો સૂરજ તો તારા મહિમા પાસે હારી ગયો, તો લાવ તને ચંદ્રના બિંબની સાથે સરખાવી જોઉં. લ્યો... પણ આ ચંદ્રના બિંબમાં શો ભલીવાર છે ? એ ય ક્યારેક ઊગે અને ક્યારેક આથમે. ત્યારે તું તો પ્રભુ ! નિત્ય ઉદયવાળો. રાત્રે તને જપે તેવા ભક્તોને તું તારે અને દિવસે તારી પૂજા કરે તેવાને પણ તું તારે. પેલા ચાંદલિયો તો રાત્રિનું જ અંધારૂં હરે. પણ તેં તો કંઈક ભવ્યાત્માના અનાદિકાળના મોહ અંધારાને ક્ષણવારમાં ઉલેચી નાંખ્યું. પેલો ચાંદો ? રાહુ તેની આગળ આવ્યો કે બસ તેના મોતિયા મરી ગયા. પ્રભુ ! તું તો એવો મજાનો ચંદ્રમા કે 'કુતર્ક' રૂપી રાહુને જ ગળી જાય. પેલા ચાંદાના મુખ પર તો કાળું ધબ જેવું હરણિયું દેખાય અને... તારા મુખ પર તો જરા ય ડાઘાડુઘી વગરની ઝળહળતી સૌમ્ય પ્રભા પથરાયેલી હોય. પેલો ચાંદો તો ઝાંખો પ્રકાશે... આ દુનિયાના એક છેડે ઊગે તો બીજા છેડે આથમે... ત્યારે તું તો મારો પ્રભુ એવો કે ત્રણે લોકમાં સ્પષ્ટ પ્રકાશનું ચાદરણું એક જ સાથે પાથરે.

● ગાથા-૧૯

હે નાથ ! આ બધી રાતલડીઓમાં શું ચંદ્રમાની જરૂર છે ? આ ચમકતા ઝબ્બાડામાં સૂર્યની શી જરૂર છે ? અરે ! અંધારું દૂર કરવા ચાંદ અને સૂરજની જરૂર છે ? ના...ના...ના... એ બિચારા સૂરજને... ચાંદને શું ખબર કે અજ્ઞાનનું ઘોર અંધારું હે દેવ ! તારા મુખચંદ્રએ ક્ષણવારમાં દળી નાંખ્યું છે. હવે તો આ દુનિયામાંથી ચાંદ અને સૂરજને વિદાય... જુઓને... પેલા કાળા ભમ્મર વાદળો પાણીના ભારથી ઝૂકી રહ્યાં છે અને વરસું વરસું કરી રહયા છે. પેલાં શાલી ડાંગરના ભર્યા ભાદર્યા અને ભરેલા ડુંડલાથી ડોલતા ખેતરને એ વાદળની કેટલી ગરજ ?

પાકી... પાકી ગયા છે... હવે ઓ મેઘલા ! તું વરસે તો ય ભલે અને ન વરસે તો ય ભલે. પ્રભુ ! અજ્ઞાનનો અંધકાર તો તેં ઉલેચી નાંખ્યો છે. ઓ ચાંદ ! ઓ સૂરજ ! હવે તમે ઊગો તો ય ભલા ! આથમો તો ય ભલા. હો તો ય રળિયામણા. ન હો તો ય રળિયામણા.

● ગાથા-૨૦

ઓ જ્ઞાનસિન્ધુ ! તારામાં રહેલું કેવલજ્ઞાન કેવું શોભે છે ? તું વીતરાગ હોવાથી "તું કોઈનો નહિ અને કોઈ તારું નહિ" વીતદ્વેષ હોવાથી તારે કોઈ શત્રુ નહિ અને કોઈને તારે વશમાં રાખવા નહિ વાહ ! પછી તું જગત જેવું છે તેવું જ કહી શકે ને ? અને તેથી જ આ વીતરાગતા અને વીતદ્વેષિતાથી શોભતું જ્ઞાન ખરેખર તારા પર અપાર બહુમાન પેદા કરે છે. પેલા દુનિયાને પેદા કરનાર અને દુનિયાનો નાશ કરનાર હરિ-કૃષ્ણ,-હર-મહાદેવમાં જ્ઞાનની કોઈ મ્હેંક ઊઠતી નથી. એક તો જ્ઞાને ય એમનામાં પુરું નહિ, અને અધુરું જ્ઞાન એ પણ રાગદ્વેષના કચરાથી મેલું ઘેલું. પ્રભુ ! કેવલજ્ઞાન રૂપ રાજા તો વીતરાગિતા અને વીતદ્વેષિતાના સિંહાસન વગર શોભે જ નહિ. જોઈ લો ને પેલો ઝળહળતો પ્રકાશ !

મોંઘેરા રત્નો અને હીરા જેવા પાણીદાર લાગે છે તેવા કંઈ કાચના ટૂકડાં થોડાં જ લાગે ? કાચનો ટૂકડો ઝગમગે તો ભલે ઘણો... પણ ખરેખરું પાણી નો નહીં જ ને ?

● ગાથા-૨૧

ઓ મારા દેવાધિદેવ ! હું પહેલા કૃષ્ણનો ઉપાસક બન્યો તે બહુ સારું થયું. અરે ! મહાદેવનો-ભોળાશંભુનો પાકો ભગત બન્યો તે સારું થયું. અરે... આવા આવા કંઈક કંઈક દેવોની સેવા કરીને બધાને જોઈ જોઈ ભટકતો ભટકતો આખરે તારી પાસે આવ્યો તે ય ઘણું સારું થયું.

સૌથી પહેલા નંબરના ઓ દેવ ! સૌથી છેલ્લા તને જોયા તે ખરેખર સારું જ થયું, તને નિરખવાથી અને પરખવાથી હવે તો હું એવો રાજી રાજી થઈ ગયો છું કે ભૂલે ચૂકે ય હવે પેલા દેવોને જોવાના ઓરતા ન થાય. કદાચ તને જો પહેલાં નીરખ્યો હોત તો ક્યાંય ભટકવાનો વિચાર આવત... પણ ઓ વીતરાગ દેવ ! તેં આ હૈયા શું કામણ કરી નાખ્યું છે કે હવે આ ભવની વાત તો શું પણ મોક્ષે ન પહોંચું ત્યાં સુધીના કોઈપણ ભવમાં તારા સિવાય બીજો કોઈ દેવ મારું મન ખેંચી શકે તો ચેલેંજ છે... ચેલેંજ છે. પ્રભુ ! હવે તો મને ભવાંતરમાં કે સ્વપ્નાંતરમાં પણ કોઈ ન મોહી શકે; તારા વગર !

● ગાથા-૨૨

ઓ ઈક્ષ્વાકુ કુલતિલક ! ઓ પ્રભુ આદિદેવ ! છોકરાઓ કંઈ જન્મે છે; પાર વિનાની આ દુનિયાની સ્ત્રીઓ કેટલાય છોકરાઓને જન્મ આપે છે... પણ ઓ મારા પ્રભુ ! કમાલ તો તારી માતા મરુદેવીની જ. જેણે આ યુગમાં ધર્મ તીર્થનું પ્રથમ પ્રવર્તન કરનાર તારા જેવા કુલદીપક પુત્રને જન્મ આપ્યો... પણ... એવા પુત્રને જન્મ આપનાર રત્નકુક્ષી બધી માતાઓ થોડી બને છે ? જુઓ... પેલી ઉત્તર દિશા... દક્ષિણ દિશા અને પેલી પશ્ચિમ દિશાને પણ જોઈ લ્યો.

રાત પડવાની સાથે ટમટમતા નાના કોડિયા જેવા તારાઓ ધડાધડ દેખા દે છે-ધડાધડ પ્રગટ કરે છે.

આકાશની આખી ચાદરને ફૂલ ગૂંથણીથી ગૂંથી લે છે પણ... આવી સૃષ્ટિનો ઝળહળતો દીવો કોણ પ્રગટ કરે ? સ્ફૂરાયમાન કિરણાથી ચમકેલા સૂર્યને... એ દિવસના દીવાને કોણ જન્મ આપે ?

કહેવું જ પડશે...પૂર્વ દિશા જ.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

બસ, તો પ્રભુ તારી માતા મરૂદેવી પણ પૂર્વદિશા જેવી છતાંય અપૂર્વ માતા.

ધન્ય પ્રભુ તારી જનનીને.

● ગાથા-૨૩

ઓ શ્રમણ સંઘના સાર્થવાહ !

સમજદાર મુનિઓ સમજી ગયા છે તેથી તને શાસન પ્રવર્તાવનાર તીર્થનાયકને જ પરમ પુરુષ કરીને પોકારે છે.

એ મુનિઓ તને જ કેવલજ્ઞાનના ઝળહળતા પ્રકાશથી "આદિત્ય વર્ણ" કહીને કરગરે છે.

તત્ત્વનું મંથન કરીને મોટાં થયેલા એ મુનિઓ જ તને જ વીતરાગને 'અમલ' કહીને અધિકેરા સમજે છે.

એ મુનિમહાત્માઓ તુજ મોહરહિત આત્માને 'તમસઃ પરસ્તાત' કહીને પ્રાર્થી રહ્યા છે... અને પ્રભુ ! મારો તો નિર્ણય છે - મુદ્રાલેખ જ છે કે તને સારી રીતે પામીને જ મૃત્યુ પર વિજય વાવટો ફરકાવી શકાય છે. અને તેથી જ કહું છું કે મોક્ષનો મંગલકારી પંથ તારી પ્રાપ્તિ સિવાય કોઈ નથી.

બીજા બધા રસ્તાઓ એ ચાલવાના રસ્તા તો દેખાય છે, પણ મંઝીલે પહોંચાડનારો 'મંગલપથ' તો પ્રભુ તું જ છે... તું જ છે.

● ગાથા-૨૪

ઓ મારા પ્રભુ !

હું તો તને એક જ કહેવાનો કે તું મારો પ્રભુ અને હું તારો દાસ.

પણ જો, આ જગતના નિરાગ્રહી સંતો, પ્રવર પંડિતો તને કેવી કેવી રીતે બિરદાવે છે ! પ્રભુ અનંતકાળ સુધી તારી આત્મશક્તિને જરાય ઘસારો નથી પહોંચવાનો, તે જોઈ તને "અવ્યય" કહે છે.તારું જ્ઞાન જગતના તમામ પદાર્થમાં ફેલાયેલું છે માટે તને "વિભુ" કહે છે. જ્યારે જ્યારે બુદ્ધિથી તારું ચિંતન કરવા પંડિતો બેસે છે ત્યારે સરવાળે સમજ પડે છે કે આ મારા પ્રભુને જેટલા સમજ્યા છે તેનાથી વધુ સમજવાનું પ્રભુ તારામાં બાકી રહ્યું છે. તેથી તુજને 'અચિંત્ય' કહીને પોતે ચિંતા મુક્ત થાય છે. હે પ્રભુ ! તારા ગુણને ગણતાં ગણિત ગભરાઈ ગયું છે, તેથી ગણત્રીના શોધકો તને 'અસંખ્ય' કહી અટકી ગયા છે.

ઓ પ્રભુ ! તેં ધર્મતીર્થની આદિ કરી. યુગની આદિમાં પહેલાં ધર્મનાદ ગજાવ્યો તેથી આપને ઈતિહાસવિદોએ 'આદ્ય" કહ્યા છે.

ઓ વ્હાલા પ્રભુ !

વિચારકોને લાગ્યું કે તું આનંદના મહાસાગરમાં નિરંતર મહાવૃદ્ધિ પામી રહ્યો છે તેથી તેમણે તને "બ્રહ્મા" કહ્યો. પ્રભુ ! તારા અપરંપાર વૈભવને.. વાણીના અતિશયોને.. સમોવસરણની રચનાને.. પ્રાતિહાર્યોની શોભાને-સેવાને અને ઈન્દ્રોની પૂજાને જોઈને સંપત્તિનો સરવાળો કરનારાઓએ તને "ઈશ્વર" કહીને સંબોધ્યો.

તારે ત્યાં તો જીવો ય અનંત.. કર્મોય અનંત

એક જીવના ભવ પણ અનંત..

મોક્ષમાં ગયા બાદ રહેવાનો કાળ પણ અનંત,

એટલે જ તને આ અનંતની હારમાળાના પ્રકાશક સમજીને જ તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ તુજને "અનંત" કહ્યો.

ઓ મારા પ્રભુ !

સંસાર ચલાવે તે કષાય.

કષાયને પેદા કરે તે વિષય-પાંચ ઈન્દ્રિયોના સુખભોગ. આ પાંચેય ઈન્દ્રિયમાં લુચ્ચામાં લુચ્ચી સ્પર્શેન્દ્રિય-ચામડી. તેના સુખ લેતાં પેદા થાય પેલો કામદેવ-અનંગ-અને પ્રભુ !

કામદેવની કાપાકાપીથી કંટાળેલો તારા શરણે આવ્યો ત્યારે ખબર પડી કે તું જ કામદેવનો કટ્ટર શત્રુ છે. તેથી જ તેમણે કહ્યું કે "અનંગકેતુ".

ઓ મારા પ્રભુ !

તારો 'મનોયોગ' અનુત્તરમાં રહેલા દેવોના સંશયનેય નિવારે... તારો 'વચનયોગ' ભવ્ય જીવોમાં બોધિબીજ રોપે. અને ઉપદેશામૃતના પાન કરાવી મોક્ષે પહોંચાડે... તારો 'કાયયોગ' ભયંકરમાં ભયંકર ઈતિ અને ઉપદ્રવને શાંત કરે, તેથી યોગીઓએ ભેગા મળીને મને કહ્યું.

ઓ માનતુંગ ! આ તારો ભગવાન યોગીઓનો ય ઈશ્વર છે. 'યોગીશ્વર' છે.

હે પ્રભુ ! તારી લીલા અપાર...

તને મન છતાં ય તું મનથી હરખાય નહિ.

તને વચન છતાંય તારા વચનમાં ક્રોધ નહીં કોઈ કષાય નહીં.

તારે કાયા ખરી પણ તને તારી કાયાની કોઈ માયા નહીં તેથી પ્રભુ !

તારા યોગો તો હોવા છતાંય નહીં હોવા જેવા, એટલે જાણે તું યોગોનો નાશ કરીને અયોગી બની બેઠેલો તેથી યોગ જિજ્ઞાસુઓએ કહ્યું તું તો પ્રભુ "વિદિતયોગ" ઓ મારા પ્રભુ !

તું સમવસરણમાં દેશના વહાવે છે ત્યારે એક હોવા છતાંય ચાર લાગે. એક હોવા છતાંય અનેક કહેવાય તેથી પણ ઓ મારા પ્રભુ ! તને અનેક આત્માઓ 'અનેક' તરીકે ઓળખે છે.

પ્રભુ !

તારા જેવા અન્યને જગતમાં કોઈ પંડિતો પારખી ન શક્યા. તેથી એક તારી આગળ કહેવા માંડયા એક તું... એક તું... એક તું તેથી તું 'એક' ઓ મારા દેવ !

તું જ્ઞાનનો દરિયો... તું જ જ્ઞાન સ્વરૂપ.

જે જ્ઞાન એ તું જ, જે તું એ જ જ્ઞાન.

તેથી જ્ઞાનીઓએ કહ્યું આ તો "જ્ઞાન સ્વરૂપ" છે.

ઓ મારા ભગવાન !

દૂષણો શોધી કાઢનારા, હૃદયથી દુર્યોધન બનેલાઓએ તારા પર ખૂબ નજર ફેરવી પણ... કોઈ દૂષણ કોઈ છિદ્ર મળ્યું નહીં. એટલે આખરે તેમણે જાહેર કર્યું '૧૦૦ ટકા શુદ્ધ છે' મારા પ્રભુ તેથી કહેવાયો તું 'અમલ'

પણ... આ બધાય તને જુદી જુદી રીતે કહેનાર... ઓળખનાર સંત તો ખરા જ ને ?

મારા પ્રભુને માને તે સંત જ હોય.

● ગાથા-૨૫

ઓ દેવોથી પૂજિત મારા ભગવાન !

મને આવીને કોઈએ પૂછ્યું તારા દેવ તો ઠીક પણ... ભગવાન "બુદ્ધ" કોણ ? ભગવાન "શંકર" કોણ ? અરે પેલા 'બ્રહ્મા' કોણ ? એને પણ કહી દે જે કે પુરુષોત્તમ કોણ ? ઓ મારા પ્રભુ !

આ અજ્ઞાનીઓને મારે શું કહેવું ? મેં તો ચોખ્ખું પરખાવી દીધું કે હું તો જાણું એક વીતરાગને-આદિનાથને તીર્થંકરને. મેં કહ્યું લે સાંભળ !

બુદ્ધ તો એ જ કહેવાય કે જે કેવળજ્ઞાન રૂપ બુદ્ધિના બોધથી શોભતા હોય. તેથી આ મારા આદિદેવ એ જ સાચા 'બુદ્ધ' છે

'શંકર' પણ એ જ કહેવાય કે જે 'શં' એટલે સુખ અને 'કર'

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

કરવાવાળા હોય પ્રભુ ! તારા સિવાય આ ત્રણેય ભુવનને દેશનાના દાન દઈને કોણ સુખી કરે છે ?

મારે માટે તો આ મારા આદિદેવ એજ 'શંકર' અને...

ધાતા-વિધાતા કે બ્રહ્મા આ માટીના પૂતળા પેદા કરવાથી અને ભાંગવા-તોડવાથી થોડું થવાય ? ખરો ધાતા-વિધાતા કે બ્રહ્મા એ જ કે જેણે મોક્ષે જવાનો સાચો પુલ બાંધ્યો છે. અર્થાત્ સમ્યગ્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રનું નિર્માણ કર્યું. તેથી આ મારો આદિદેવ એજ સાચો 'બ્રહ્મા' છે.

અને તારું... પવિત્ર તપ અને ત્યાગવાળું...

સાધના અને આરાધનાવાળું...

વૈરાગ્ય અને વીતરાગીતાવાળું જીવન જ તને સર્વ જગતના ઉત્તમ પુરુષ કહેવા પ્રેરે છે... માટે ઓ મારા પ્રભુ !

હવે શું કહું ?

તું જ પુરુષોત્તમ છે. તું જ સાચો કૃષ્ણ છે. એ તો દીવા જેવી સ્પષ્ટ વાત છે.

● ગાથા-૨૬

ઓ મારા પ્રભુ હવે શું કહું ? બસ નમો-નમો-નમો-નમો. ત્રણેય જગતની પીડાને હરનાર

ઓ મારા પ્રભુ ! તને નમસ્કાર.

ઓ પૃથ્વીતલના અમૂલ્ય આભરણ

મારા પ્રભુ ! તને નમસ્કાર.

ઓ દેવ દાનવ અને માનવના પરમેશ્વર

મારા પ્રભુ ! તને નમસ્કાર

અરે ઓ મારા આધિ-વ્યાધિ અને ઉપાધિના સાગર જેવા સંસાર સાગરને 'ઓહિયા' કરી જનાર મારા પ્રભુ ! તને નમસ્કાર.

● ગાથા-૨૭

ઓ... મારા પ્રભુ !

કોઈએ મને આવીને પૂછયું 'શું તારા ભગવાનમાં જ બધા ગુણ.. ગુણને ગુણ જ. દોષ એક પણ નહીં ?

મેં (માનતુંગે) તે પ્રશ્ન પૂછનારને કહ્યું. 'સાંભળ' !

પેલા ઈર્ષ્યા અને ક્રોધ, માન અને મોહ,

માયા અને લોભ-રાગ અને દ્વેષ... એવા એવા દોષો છે ને ? એ બધાને મેં પૂછયું.

'અલ્યા દોષો ! તમે ક્યાં રહો છો ? જરા ફુરસદ છે તમને મારા પ્રભુ પાસે આવવાની ?

ત્યારે તે બધાય દોષો ભેગા થઈને કહે, 'શું કરવું તારા ભગવાન પાસે આવીને ? એ તો અનંત જ્ઞાન અને અનંત દર્શન લઈને બેઠા છે. અમારે ત્યાં કામ શું છે ? અમારો ત્યાં અવકાશ નથી.

અને કહે કે શું અમને દોષોને કંઈ રહેવા નથી મળતું ? હા. હા.હા... અમારા માટે તો કતાર લાગે એટલા દેવો છે.

ક્રોધને મહાદેવજી જોડે ગોઠી ગયું છે.

માનને પરશુરામ જોડે જમાવટ સારી છે

સંસારના વિવિધ રંગરસિયા વિષયરાગને કૃષ્ણની કેડી ગમી ગઈ છે.

આળસ અને તંદ્રાને પેલા બ્રહ્માનું ઘર ગમી ગયું છે.

જા...જા...તારા ભગવાનને કહે.

અમે કંઈ નિરાધાર નથી. જ્યાં રહીએ છીએ ત્યાં અમને ગોઠી ગયું છે.

બસ ત્યારે... ઓ મને પ્રશ્ન પૂછનાર ! હું તને કહું છું કે મારા ભગવાન આદિનાથ તો સ્વપ્નમાં પણ કોઈ દોષથી જોવાયા નથી.

● ગાથા-૨૮

ઓ મારા પ્રભુ !

મેં આપને મારી ધ્યાનની આંખે જોયા, પેલા સમવસરણની વચ્ચોવચ આપના દેહ કરતાં ય બાર ગણા ઉંચા 'અશોકવૃક્ષ' નીચે નિહાળ્યા.

પણ કેવું લાગ્યું મને આ અશોકવૃક્ષ !

ભૂખરાં તે કાળા રંગવાળાં અશોકવૃક્ષ પર તારા શરીરની સોનાના વર્ણ જેવી કાંતિ ફેલાઈ ગઈ છે.

કાળું ભમ્મર જેવું અશોકવૃક્ષ અને નીચે આપનો સોનેરી દેહ !

મને બરાબર લાગ્યું કે

આ તો કાળા ભમ્મર વાદળની નીચે ઝળહળતી કિરણોથી અંધકારના ઢગલાને ઉલેચતું સૂર્યનું બિંબ...!

વાહ પ્રભુ !

આ અશોકવૃક્ષ રૂપ પ્રાતિહાર્યથી આપ કેવા સુહાના લાગો છો ?

● ગાથા-૨૯

ઓ મારા નાથ !

મારી ધ્યાન યાત્રા આગળ ચાલે છે. અને હવે મને દેખાઈ રહ્યું છે.

'સોનાથી બનેલું અને મણિઓથી જડેલું પેલું સિંહાસન.'

ઠેર ઠેર જડેલા આ વિવિધ મણિઓથી શોભતું સિંહાસન પણ કંઈ રંગબેરંગી હોય તેવું શોભી ઊઠયું છે અને આવા રૂડા સિંહાસન પર હે નાથ ! સો ટચના શુદ્ધ સોના જેવું તારું શરીર કેવું આકર્ષક લાગે છે !

બસ, આ જોતાની સાથે મેં માની લીધું કે... પેલા ઉદયાચલ પર્વતના શિખર પર વિવિધ રૂપે વિલસતા કિરણોના ઝુમખાં જેવું સૂર્યનું બિંબ જ જોઈ લો.

પ્રભુ ! આ સોનેરી સિંહાસન પર રાજતો આ સોનેરી દેહ મારો પણ સોનાનો સૂરજ ઉગાડે છે, એ જ પ્રાર્થના.

● ગાથા-૩૦

ઓ મારા તારક આદિનાથ !

સિંહાસન તો જોયું, પણ મારી આ ધ્યાન યાત્રા અદ્‌ભુત છે.

પ્રભુ ! એમાં તારી આજુ-બાજુ વીંઝાતા પેલા મોગરાના ફુલ જેવા સફેદ ચામરો દેખાય છે.

પ્રભુ ! તારો દેહ કનકવર્ણો અને ચામરો દૂધ જેવા.

મેં નક્કી વિચાર્યું કે...

અહો ! કેવું સુંદર દ્રશ્ય. પેલો મેરૂ પર્વત તો તમે જાણો છો ને ! કેવળ સોનાનો બનેલો હોવાથી પ્રભુના દેહ જેવો પીળો અને તેના પર બન્ને બાજુથી વહી જતા ઝરણોઓની ધારા;

કેવી ઊગતા ચંદ્રના જેવી નિર્મળ.

ખરેખર ચામરની વીંઝાતી જોડી આની સાથે જ સરખાવી શકાય.

અહો પ્રભુ ! કેવું રમ્ય રૂપ છે તારું !

● ગાથા-૩૧

ઓ મારા તારક આદિનાથ !

મારી ધ્યાન યાત્રા આગળ ચાલે છે.

હું પાછો સિંહાસનથી પણ ઉપર નજર નાંખુ છું તો આપના મસ્તક પર બરોબર અશોકવૃક્ષના ઘેઘૂર ઘેરાવાની નીચે પેલા એક નહીં... બે નહીં... પણ ત્રણ છત્રો મને દેખાઈ રહ્યા છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

આ ત્રણેય છત્રોનીય કમાલ છે. તે પોતે ચાંદીના હોવાથી ચંદ્રની જેવી કાંતિવાળા છતાંય પેલા સૂરજના પ્રખર તડકાને રોકીને ઊભા રહ્યા છે.

(ભગવાનના મસ્તક પર શીળી છાયા ફેલાવી રહ્યાં છે.)

આમેય આ ત્રણ છત્રો લાગે છે તો કામણગારા ! વળી તેની કોરણીમાં લાગેલાં મોતીઓનાં ઝુમખાંની જાળથી છત્રોની શોભામાં કંઈક ઓર જ વધારો થયો છે.

પણ મારા પ્રભુ !

હું જાણું છું કે આ છત્રો કંઈ ચૂપચાપ નથી ઊભા. તે તો બધાંયને ઘોષણા કરીને કહે છે.

"જુઓ ! અમને ત્રણ છત્રને નહીં, પણ, અમે જેના મસ્તક પર લટકીને ધન્ય બન્યા છીએ તે ત્રણેય જગતના પરમેશ્વરને ઓળખો."

કેવાં સુંદર મારા પ્રભુ ! ત્રણ જગતના પરમેશ્વર છે તે કહેવાનું કામ આ ત્રણ છત્રનું.

● ગાથા-૩૨

ઓ મારા પ્રભુ ! ઓ જિનોના ઈન્દ્ર !

દેશના સમયની આપની પ્રાતિહાર્ય શોભા તો રૂડી છે, પણ... પ્રભુ ! તું જ્યાં જ્યાં ડગ ભરે ત્યાંની શું વાત ? ત્યાં તો આ દેવલોકમાંથી ઉતરી આવેલા દેવો અદના સેવક થઈ સોનાના કમળોની રચના કરે.

ઓ પ્રભુ ! તારા ચરણો આ ધરતી પર મંડાતા હોય ત્યારે દેવો કહે "નાથ ! અમારા હૃદય કમળમાં બિરાજોને ! પણ... ભગવાન ધરતી પર ડગ ભરવા માંડે એટલે દેવોને થાય કે નીકળતું હોય તો હૃદય કમળ બહાર કાઢીને મૂકીએ અને તેવો ભાવ બતાવવા 'સોનાના કમળની' રચના થાય.

આ સોનાના કમળો પર આપના ચરણ સ્થપાય તેની શોભા કેવી ! આ ચરણોમાં રહેલ દશે દશ નખો જાણે દશેય દિશામાં કિરણોને-શિખાઓને ફેલાવતા હોય તેથી કેવા મનોહર લાગે ! અને તે કિરણોની પ્રભા પણ જેવી તેવી નહીં સોનાના નવ નવ કમળો ભેગાં કર્યાં હોય અને તેમાંથી નીકળતી કાંતિ હોય તેવી તે કિરણોની પ્રભા.

પ્રભુ ! આવું વિચારું ત્યારે મને ન થાય કે મારા હૃદય પર સદાય તારા પગલાં અંકિત રહે !

● ગાથા-૩૩

ઓ જિનનાયક !

પોતપોતાના ધર્મનો ઉપદેશ તો ઘણાંય ધર્મનાયકો આપે છે પણ... તારી ધર્મોપદેશની રીત-ભાત અને તે વખતની મહાન શોભા ! તો ખરેખર મેં કોઈ દેવની જોઈ નથી.

ખરેખર મારા નાથ !

પેલા શુક્ર અને ગુરુ અને બધા ગ્રહો ભેગા થઈને ગમે તેટલા ઝબકારા મારે, પણ એ બધા ભેગા થઈને ય રાત્રિના અંધકારમાં એક બારી જેટલું ય બાકોરું ન પાડી શકે.

ત્યારે પેલી સૂરજની પ્રભા માત્ર અંધકારને એક સાથે ઓગાળી નાંખે.

હે દેવ !

પેલા બધા પોતાને મનથી મોટા માની બેઠેલા અને મદમાં છકી ગયેલા દેવો ટમટમતા અને ધીમું ધીમું ઝળહળતા ગ્રહો છે.

તું ગ્રહરાજા સૂર્ય છે.

તારી ધર્મોપદેશકતાની સરખામણી બીજા શી રીતે કરે ?

ઓ મારા પ્રભુ !

આ ધર્મોપદેશકતાનો મને નિરંતર લાભ મળે તેવું તું ન કરે !

● ગાથા-૩૪

ઓ મારા દેવાધિદેવ ! ઓ મારા નાથ !

અત્યાર સુધી તો મેં તારી જ સ્તુતિ ગાયા કરી. તારા ગુણોમાં જ મસ્તી માણતો રહ્યો... પણ તારા શરણે આવેલાનું સામર્થ્ય પણ અજબ-ગજબનું છે. કોઈ ગાઢ જંગલ હોય... પેલી ઝાડીમાંથી નીકળીને ઉદ્ધત ગજરાજ પણ સામે આવતો હોય, એય પાછો ડાહ્યો હાથી નહીં; એવો ગજરાજ કે મદઝરતો અને તેથી તેના ગંડસ્થળો ખરડાયેલાં હોય...ચંચળ બની ગયા હોય અને તેથી પાગલ બન્યો હોય.

પાગલ એવા ગજરાજને પણ બળતામાં ઘી હોમવાની માફક છું...છું...છું... કરતા મદના લાલચુ ભમરાઓએ ચારે બાજુ ભમી-ભમીને વધારે ગુસ્સે ચઢાવી દીધો હોય. આવો પણ ગજરાજ-જોતાં તો જાણે સાક્ષાત્ ઈંદ્રના હાથી ઐરાવત જેવો લાગે છે, છતાંય તે વખતે પણ જે તારા શરણમાં આવીને બેસી રહ્યા હોય તે.

ઓ મારા પ્રભુ ! આવા હાથીથી પણ ન ગભરાય. પણ પેલો હાથી તારા આશ્રિતને-તારા ભક્તને જોઈને ભડકી ઊઠે ભય પામે.

પ્રભુ ! આવો હાથી તો મારા સામે આવે ત્યારે બચાવવાની વાત પણ...મન રૂપી હાથી મારાથી ડર પામે એવું તું મારા ભગવાન કરે ત્યારે હું જાણું કે તેં મને ખરેખર તારી ગોદમાં લીધો છે... !!

મારા દેવ ! કરીશ ને આવું...

● ગાથા-૩૫

ઓ મારા પ્રભુ !

જોયાં મેં હાથી કરતાં ય ભયાનક સિંહ બધા પ્રાણીઓનો રાજા સિંહ. એ સિંહ હમણાં જ હાથીના ગંડસ્થળને ભેદીને આવ્યો છે. તેના ગંડસ્થળમાંથી પાર વિનાનું લોહી તે સિંહે કાઢયું છે, તે લોહીથી ખરડાયેલા મોતીઓ પણ જમીન પર અહીં તહીં પથરાઈ ગયા છે અને ભૂમિ શોભી ઊઠી છે; થોકબંધ વેરાયેલા મોતીઓથી.

આવો પણ સિંહ કોઈ સામે આવ્યો નથી કે ફાળ ભરીને ઊભો થયો છે. તારો ભક્ત, બસ, સિંહની છલાંગ ભરાય ત્યાં જ ઊભો છે... પણ એ સિંહને ખબર નથી કે તે તારો ભક્ત તારા બે ચરણોના શરણમાં છે, એ ચરણો જ તે સિંહ માટે પર્વત બની જાય છે,

અને છલાંગ મારીને સિંહ તારા ભક્તની આગળ વિલખો બનીને ઊભો રહી જાય છે. આક્રમણ કરવાના એના ઓરતા એમ જ ઓગળી જાય છે.

પ્રભુ ! આવા સિંહના પંજામાંથી આ ભવમાં તો બચવાની વાત આવે ત્યારે આવે.

પણ આ 'રાગે અને રોષે' મારી સામે છલાંગ મારીને મારો નાશ કર્યો છે.

ઓ મારા દેવ ! તારા ચરણમાં લઈને મારું રક્ષણ કર.

રક્ષ રક્ષ જિનેશ્વર !

● ગાથા-૩૬

ઓ મારા પ્રભુ !

પેલી આગ-પેલો દાવાનલ આજે ભડ ભડ સળગી રહ્યો છે.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ચારે તરફથી ફટ-ફટ તણખાઓ ઊડી રહ્યાં છે, અરે જોતાં તો એમ જ લાગે કે, શાસ્ત્રમાં વાંચેલ આ કલ્પાંત કાળના વાયરાથી વિફરેલા અગ્નિ જેવો જ આ અગ્નિ છે.

સારાય જગતને એક જ સાથે કોળિયો કરી જાય તેવો તેનો લપલપાટ છે. અને બરાબર તારા ભક્તની સામેની દિશામાં ધડકાબંધ આગળ વધી રહ્યો છે. પણ તારો એ ભક્ત 'આદિદેવ' કહી તારું નામ યાદ કરે છે. કોણ જાણે આ તારા નામનું જળ કેવું છે કે એક સેકન્ડમાં આ આગ પોતે જ પાણીની જેમ ઠંડી બની જાય છે.

ઓ મારા પ્રભુ !

આવી આગમાંથી ઉગરવાનું આવશે ત્યારે હું આપને યાદ કરીશ... પણ અત્યારે તો કહીશ કે બસ,

ઈર્ષ્યાની ભયંકર અગનને મારા દિલમાંથી તું શાંત કરી દે.

મારા પ્રભુ ! તારું નામ હું ત્યાં સુધી નહીં છોડું કે જ્યાં સુધી તું મારી "ઈર્ષ્યાની આગને" નહીં શમાવે.

● ગાથા-૩૭

ઓ મારા પ્રભુ !

પેલો સાપ તો ફૂંફાડા મારી રહ્યો છે. ધસમસતો સામે આવી રહ્યો છે. ક્રોધથી ધૂવાં-પૂવાં થઈ ગયો છે. અને ઝેર તો એના કંઠમાં એવું ઉભરાઈ ગયું છે કે પેલી મદથી ભરેલી કોયલ જેવો કાળો ધબ તો એનો કંઠ થઈ ગયો છે અને આંખો તો જાણે લાલચોળ બની ગયેલ છે.

ભલેને આ સર્પ પોતાની જાતને ઘણો મહાન નાગરાજા માને, પણ પ્રભુ ! જો તારા ભક્તના હૃદયમાં નાગદમની (નાગના મંત્ર) જેવું તારું નામ રટાઈ રહ્યું છે તો પછી તારા ભક્તને શેની ભીતિ ? એ તો બંનેય પગથી તે નાગને જરાય ખચકાયા વગર નિઃશંકપણે ઓળંગી રહ્યો છે.

પ્રભુ ! આ સર્પ નાગરાજ તારા ભક્ત પાસે સાપોલિયું બની ગયો છે.

ઓ મારા પ્રભુ !

આવા સર્પનો તો મને શો વધુ ડર લાગે ?.. પણ મારા દેવ !

ક્રોધ રૂપ સર્પ ભયંકર છે; સદાય લપલપાટ કરીને કલહ કરનારી તેની જીભને વશમાં રાખજે; ક્ષણવારમાં તપ-જ્ઞાન અને સંયમને ડંખ દઈને જડ બનાવી નાંખનાર આ ક્રોધ પર મારા પ્રભુ ! કાબુ રખાવજે.

તારા નામની નાગદમની (નાગનું ઝેર ઉતારવાનો મંત્ર) હું સદાય રટતો જ રહેવાનો છું.

● ગાથા-૩૮

ઓ પ્રભુ !

તારા ભક્ત એવા રાજા પર બળવાનમાં બળવાન રાજાનું સૈન્ય ત્રાટક્યું છે; યુદ્ધ આરંભાઈ ગયું છે. પેલું સૈન્ય પણ જેવું તેવું નથી. ઘોડાના હેષારવો અને હાથીની ગર્જનાઓના અવાજોથી સૈન્ય ભયાનક લાગે છે. પણ આ તારો ભક્ત...

નથી તો સમશેર ઉઠાવતો

નથી તો સૈન્યને બોલાવતો.

એ તો બેઠો છે તારું સ્તવન કરવા, તારું કીર્તન કરવા. અને આશ્ચર્ય એ છે કે પેલા દુશ્મનનું આખું સૈન્ય એ જ કીર્તનના પ્રભાવે ઊગતા સૂર્યના કિરણોથી અંધારું ભેદાય તેમ નાસભાગ કરી મૂકે છે.

એક સૈનિકને બીજો સૈનિક જોવા ન મલે.

એક ઘોડાને બીજો ઘોડો ન દેખાય.

એક સાથીને તેનો બીજો સાથી નજરે ન પડે.

બધું નાસભાગ થઈ જાય.

પ્રભુ ! આ તારો નહીં.. તારા ભક્તે કરેલો તારા કીર્તનનો પ્રભાવ.

ઓ દેવ ! આવું કલેશરૂપસૈન્ય મારી સાધનાને તીતર-ભીતર કરવા આવે છે. હું તારું નિરંતર કીર્તન કરીશ પણ

મારા પ્રભુ ! આ ક્લેશરૂપ યુદ્ધથી મને સદાય બચાવી લેજે.

● ગાથા-૩૯

ઓ મારા પ્રભુ !

તું માત્ર દુશ્મનના સૈન્યને અટકાવનારો જ નથી. તું તો દુર્જય એવા શત્રુઓ પર વિજય અપાવે છે.

ભલે ને દુશ્મન ભયંકર યુદ્ધ કરે ! યુદ્ધ તો દુશ્મનની સાથે એવું જામે કે ભાલાની અણીઓ ભોંકાતા હાથીઓના મસ્તક પરથી લોહીની નદીઓ વહે અને લોહીની નદીઓને ગણકાર્યા વિના સૈનિકો તેમાં ઝટપટ પ્રવેશ કરી તેને તરી જઈને એકબાજુથી બીજી બાજુ પહોંચી જવા બહાવરા બન્યા હોય... અહો ! આવું ભયંકર યુદ્ધ કેમ ન હોય ? પણ...

પેલો તારો ભક્ત તારા ચરણ રૂપ કમલ વનમાં આવીને બેઠો છે. એ તો જીતવાનો...જીતવાનો અને જીતવાનો જ છે.

પ્રભુ !

મારે કોઈને ય જગતમાં જીતવાની વાત આવે ત્યારે વાત..પણ અત્યારે તો આ કારમા અને કાતિલ કર્મોએ મારી જોડે યુદ્ધ છેડી દીધું છે. એ યુદ્ધ બંધ કરે તેમ નથી. પણ મને ખાત્રી છે કે વિજય તો તું અપાવીશ જ.

વિજય તો તારે અપાવવો જ પડશે.

કારણ, હું તારો શરણાશ્રિત છું.

● ગાથા-૪૦

ઓ પ્રભુ !

તારો ભક્ત મઝધારમાં જહાજ ચલાવી રહ્યો છે, પણ દરિયો તો હેલે ચડયો છે, એવો તો ભયંકર બન્યો છે કે મોટાં મોટાં મગરમચ્છના ટોળાં ને ટોળાં તથા પાઠીન અને પીઠ જેવા મોટા મોટા મત્સ્યો તેમાં હવે યથેચ્છ મહાલી રહ્યા છે.

ભયભીત કરી નાંખે તેવો વડવાગ્નિ આ દરિયામાં પેદા થયેલો... અગ્નિ પણ તેમાં પ્રગટી ચૂક્યો છે.

પેલું જહાજ પણ હવે ઊછળતાં મોજાંઓના શિખર પર ઉછળતું પડું પડું થઈ રહ્યું છે.

આ બધું થયું છે તો ય શું ? તારો ભક્ત તો આરામથી આસન જમાવીને તારું સ્મરણ કરે છે. અને ખરેખર પોતાને ધામ પહોંચી જાય છે.

પ્રભુ ! આવા તોફાની દરિયાની સેર પર જવાનું ક્યારે થાય તે ખબર નહીં. પણ આ શોકસાગર ક્ષણે ક્ષણે મારી આરાધના સાધનાના જહાજને ડૂબાડવા આવે છે.

ઓ દેવ !

તું મારું ધ્યાન રાખજે, મને મારા મોક્ષના-ભવપારના કિનારે લઈ જજે. તારું સ્મરણ તો મારે હવે અજપા જાપ રૂપે કરવું કબૂલ છે. પણ... મને આ શોકસાગરમાં ન ડૂબાડીશ.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● ગાથા-૪૧

ઓ મારા પ્રભુ !

આ શું ? પેલો દર્દી આવ્યો ! વૈદ્યોએ કહ્યું આ તો ભયંકર જલોદર છે... ભયંકર જલોદર અને દર્દી નોંધારો જાહેર કરાયો. દર્દીને પણ થયું કે હવે જીવન બચવાની પણ કોઈ આશા નથી. અને...છતાં ય તેને યાદ આવ્યું; લાવને, દુનિયાએ જાકારો આપ્યો છે તો મારા પ્રભુ પાસે પહોંચું' અને

પ્રભુ ! તારા ભક્તે તારા ચરણકમળને પખાળ્યા, તારા ચરણકમલની રજથી પવિત્ર થયેલ પખાલ એ જ એનું અમૃત હતું. એ અમૃતથી દેહને લીંપી નાંખ્યો,

અને આહા ! તારા ભક્તના શ્રદ્ધાભાવે ચમત્કાર સર્જ્યો. રોગ તો નાઠો પણ કામદેવ જેવી કમનીય કાયાનો માલિક બની ગયો તારો શ્રદ્ધાળુ ભક્ત.

મારા પ્રભુ !

દેહ તો રોગનું ઘર છે જ. એટલે રોગો તો આવશે અને જશે. પણ...મારા આ લોભ રોગનું ઔષધ તું કરજે. 'આ મારું આ મારું' આવો લવારો આ લોભ કરાવે છે.

પ્રભુ !

એ લવારો બંધ થાય ને મારો આતમ દેવ નિર્મળ બને તે જ અભિલાષા છે.

● ગાથા-૪૨

ઓ પ્રભુ ! પેલા તારા ભક્ત મનુજોને કોઈ કારણથી મોટી મોટી લોખંડની બેડીઓથી જકડ્યાં છે.

બેડી પણ એકાદ બે થોડી છે ? પગથી માંડીને ગળા સુધી બેડીઓ બાંધેલી છે. એ બેડીઓએ તારા ભક્તની જંઘાઓ પણ ઘસી ઘસીને સોટી સમી કરી છે.

છતાંય મસ્ત છે પેલો તારો ભક્ત ! કોઈને લાગે છે કે કોઈ અનેરો મંત્ર જપે છે, પણ હું જાણું છું તેનો મંત્ર એક જ છે.

પ્રભુ ! તારું નામ...આદિદેવ...ઋષભદેવ...અરિહંત...તીર્થંકર એ જ તેનો સતત મંત્ર ચાલી રહ્યો છે, અને બેડીઓના એ બંધન તુરત જ સ્વયં પોતાની મેળે જ સરકી પડે છે. તારો ભક્ત કહે છે "બેડીઓ બંધ છે પણ પ્રભુ ! હું તારા પ્રભાવે મુક્ત છું"

ઓ મારા પ્રભુ !

આવી લોખંડની બેડીઓમાંથી તો ભક્તોને બચાવ્યા છે. તારું સ્તોત્ર કરતાં બેડીઓ તો કાચા સૂતરની જેમ કટ કટ કપાઈ ગઈ છે; પણ મને તો તું સ્નેહના રેશમી બંધનોથી બચાવજે.

આ દુનિયાદારીના સ્નેહે કેટલાંયને જકડી રાખ્યા છે. મુનિ બન્યા છતાંય..!

ઓ મારા પ્રભુ !

તું મને આ સ્નેહના બંધનમાંથી છોડાવજે. હું તો મુક્ત એવા મુક્તિ ગગનનું પંખેરું છું. મને આ સ્નેહના પિંજરમાં કોઈ ન પૂરે તેની પ્રભુ ! ભાળ રાખજે.

● ગાથા-૪૩

ઓ મારા પ્રભુ !

મને ખરેખર વિશ્વાસ છે કે મારું આ સ્તોત્ર કોઈ કવિની કીર્તિની કામનાથી બન્યું નથી; મારું આ સ્તોત્ર કોઈને રીઝવવાની રઢથી નથી રચાયું, મારું આ સ્તોત્ર તો મારા ભક્તિભર્યા હૃદયના સહજ ઉછળી પડેલા ઉદ્‌ગાર છે.

ભલે પછી મેં ભોજરાજાની સભામાં બેડીઓ તૂટતી વખતે કેમ ન ઉચ્ચાર્યા હોય ! પણ...એ ભક્તિસભર હૃદયની શાસન ઉત્કર્ષ માટેની સહજ પ્રાર્થના હતી; અને તેથી જ હું કહું છું કે...જે કોઈ આ મારાથી સહજ રૂપે સર્જાઈ ગયેલ દેવાધિદેવના...આદિદેવના...સ્તવનનો મર્મ સમજીને જાણશે...પાઠ કરશે...જાપ કરશે...તેનાથી

પેલો ગાંડો ગજરાજ ● ભયંકર મૃગરાજ

ભડભડતો દાવાનલ ● સડસડાટ સરકતો સર્પ

ખૂનખાર ખેલાતો જંગ...યુદ્ધ ■ વિફરેલો વારિધિ...દરિયો ■ માથાભારી મહોદર (જલોદર) કે ■ લોખંડી જંજીરોના બંધનો. તેનાથી પેદા થયેલો કોઈ પણ ભય ટકી શકશે નહીં. હા ઉપરથી તે ભય જ બાપડો ભયભીત થતો લપાતો છૂપાતો નાશ પામશે.

પ્રભુ ! મારા આ ભયો તો ભલે દૂર ભાગતા પણ મારે તો દૂર કરવા છે પેલા

(૧) રાગ-માન...હાથીને (૨) દ્વેષ...સિંહને (૩) માયા...સાપણને (૪) કલેશના...દ્વંદ્વ યુદ્ધને (૫) જન્મ-મરણના જંગમાં ફતેહ મેળવી વિજય પામવો છે કર્મ પર (૬) શોક સાગરનો પાર પામવો છે. (૭) નિવારવો છે લોભરૂપી રાગને. (૮) તોડવી છે જંજીરો સ્નેહના બંધનની.

બસ પ્રભુ ! આટલું દૂર કર એટલે હું પણ બધી રીતે તારા જેવો જ બનું...!

● ગાથા-૪૪

ઓ મારા પ્રભુ !

મેં તો કાઢ્યા ભક્તિના ઉદ્‌ગારો પણ રચાઈ ગઈ છે સ્તોત્રમાળા.

માળા બનાવવા ગુણ એટલે દોરો જોઈએ...પણ મેં તો તારા ગુણોનો જ દોરો બનાવ્યો છે...

આ દોરા પર સુંદર રંગબેરંગી ફૂલો જોઈએ...

ઉદ્‌ગારોમાં જ શબ્દો સરી પડ્યા તે જ મારા ફૂલો...

પેલાં ફૂલો (ભક્ત્યા) એટલે જુદા જુદા અંતરે રાખવાથી માળા રચાય ત્યારે મારે તો તારી ભક્તિ એ જ ગોઠવણ પણ...મને ખાત્રી છે કે જે મનુષ્ય

આ ભક્તામર સ્તોત્ર રૂપ માળાને રોજ ગણવા રૂપે કંઠમાં ધારણ કરશે તે માનવી માત્ર માનવી નહીં રહે, પણ તે માનવી; ઉન્નત બનેલો માનતુંગ રહેશે. અર્થાત્ કોઈ પણ માન નહીં પહોંચી શકે તેવી સિદ્ધશિલાથી પણ ઉપર પહોંચી જશે. અને... નિશ્ચય અનંત સુખની લક્ષ્મી અનંત કાળ સુધી તેને સામેથી આવીને મળશે.

જે આત્મા આ માળાને કંઠમાં ધરશે તે અનુક્રમે પરમાત્મા બનશે.

બસ પ્રભુ ! હું પણ ક્યારે પરમાત્મા બનીશ...

તે જ તું કહે...

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

THE LIFE OF A DEVOTEE

Becomes

Everyoung Immortal Disease-free

&

Happier

but not without knowing the

SIGNIFICANCE OF THE SASTRAS

≠

To Give You a

GLIMPSE OF THE UNFATHOMABLE

This Section of the

SIGNIFICANCE OF THE TEXT

(*RAHASYA DARSHAN*)

Bhaktamara Darshan

is presented

as a drop from the Ocean

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(The nature of mantras, difference between *mantras* and *vidyas*, the total number of verses in *The Bhaktamara Stotra*, the significance of the stories that describe the efficacy of the verses of *The Bhaktamara Stotra* etc., will be dealt with in this section. The section begins with the question of the desirability of including the author's name in a work involving *mantrajapa*. See also *'stotrasrajam'* sub-section of *Gatha Rahasyartha* for more information. Hence the chapter is titled *'Rahasya Darsan'*. This English version is based on Hindi section of *Rahasya Darsan* but presented in a different order of arrangement. Four sub-sections appear in the form of questions and answers)

AUTHORSHIP OF *THE BHAKTAMARA STOTRA*

- **Who is the author of *The Bhaktamara Stotra* ?**

The author of the efficacious *Bhaktamara Stotra* is the great *Acarya* Sri Manatunga Surisvarji. His influence over Jainism is immense. He is considered to be the successor-disciple of *Acarya* Sri Manadeva Surisvarji. The information that Sri Manatunga is the author of *Bhaktamara* is deduced from the 4th quartrain (*pada*) of the last verse of *Bhaktamara "Tam manatunga mavasa samupaiti laksmih"*.

- **Does reference to one's own name as the author in such salutory works, not signify the desire for popularity ? (name and fame).**

Desire for popularity and historical information are two different things. From the view point of history, we do require such information as the authorship, lineage of instructors, date of composition etc. (Incidentally these details also help us to know the evolution of thought and make us understand the passages better). More over it will be better if the author himself were to indicate the number of *slokas* composed (which may guard the work from future interpolations). We should diligently protect the tradition of giving such personal information for the proper place in history and evaluation.

- **Was the tradition of referring one's name in the works, in vogue ?**

Yes... Sri Umasvati also has made such a reference in his work *"Sri Tattvartha Sutra Karikas"*. Sri Dharmadasa Gani, too had referred to his name in his work *Sri Upadesamala* with the beginning letter of words. (Acrostic)

Dhamta mani dama sasi gaya nihi (Gatha 53)

Many authors had even composed *prasastis* or panygyrics and the authors had done it at the end of their woks. This tradition has continued up to this day. People must be knowing that our grand-preceptor Sri Labdhisuriswarji has not only referred to his name but the name of his *Guru* Rev. Kamalasuriswarji and his *Guru* Rev. Atmaramji at the end of stavans like, *"Bhavi bhave derasar avo"* and *"Janarum jay che jivan"*.

- **When did Sri Manatunga Suri flourish ?**

In the works like *"Pattavali Samuccaya"* there is a reference to Sri Manatunga Surisvarji, who could be placed in the third century of *Vikrama Samvat* i.e., 144 AD to 244 AD period.

But the incidents referred to there pertain to 7th century of *Vikrama Samvat* i.e., up to 644 AD (Precisely the period of King Sriharsa...) But Quacken Bose an European scholar proved the untenability of 2nd C A D theory and he subscribed to 3rd C B C theory only.

Scholars like Sri Hiralal Kapadia, Sri Dhirajlal Tokarsi, Sri Kalyana Vijayaji are of the opinion that Sri Manatunga must have lived in 5th - 6th AD. *Jainendra Siddhanta Kosa*, a Digambara Jain publication refers to his date as 11th Circa *V S* i.e., (944 - 1044 AD). But it would be proper to take him as the disciple of the 18th generation teacher from Mahavira and lived in the third century *V S* i.e, he must have lived some 1800 years before.

- **Is there any other teacher by the name Mantunga Suri ?**

If a person is popular or well-known or if the society feels indebted to him, then his name is invoked for generations in future. We have two Bhadrabahus and many Chandraguptas. The same is the case in west too. The name is carried over to the subsequent generations too as George I, George II etc. But we do not come across the name Manatunga before 3 *C V S*.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

The *Navakara Sutra* is considered as *Navakara mantra*. There is one another text by name *Vidyapravada* in the fourteen *Purvas*. It is believed that this work contained many *mantras* and *vidyas*. *Agamas* contain many efficacious texts. Hence the texts are forbidden from being recited during the non-study (*asvadhyaya*) periods. It is believed that the movements of gods can be curtailed by the power of these texts. Many such texts are known in the Jain tradition. The same thing is said of *Utthana* and *Samutthana Sutras*. These *Sutras*, it is said were capable of producing turbulations in the cities. Hence this – the power of *Mantras* – is not a new thing to *Jaina Agamas*. The *Jaina Agamas* are full of *mantras* and *Navakara* too takes a pride of place like *Agamas*.

We now have to think how does the theory of *karma* and the theory of *mantras* go together. The *karma* has an important place in the theory of *Jainas*. They are considered forceful too. But the concept that "*Karmas* are all powerful; they will definitely give their results; the results of karmas done are to be necessarily experienced", is against the Jain tenets. In short Jainism accepts the doctrine of *anekanta* i.e., multi-facetedness. It is not a *Karmavadi Siddhanta*. Scriptures make it very clear that *karmas* appear due to the following five viz., *dravya* (substance), *ksetra* (place), *kala* (time), *bhaava* (thoughts or state of *atma*) and *bhava* (birth) and become binding too. Many people subscribe to the theory that one becomes wise (act correctly) because of good *karmas* done. But even this cannot be taken as universal, final and unchanging. The knowledge of the aforesaid five causes is necessary to understand this. Along with it, it has been made clear that *karma* is powerful in some places whereas *purusarthas* score over it in some other places. Hence greatmen say that when the soul progresses spiritually to achieve the *purusartha* (say of *moksa*) then the *nikacita karmas* (a *karma* believed can be destroyed by experiencing its results only) are destroyed thus making them ineffective. Hence *purusartha* too is a powerful cause. *Mantra* too is a *purusartha* to ward off the evil effects of *karmas*. The *purusartha*-hood of *mantra* has been established by any other *purusarthas*. Hence the rise of *karmas* (i.e., the *karma* becoming efficacious giving its results) is stopped by *purusarthas* and *karmas* become effectless (*niskriya*). The Scriptures of Jainism describe the power of *mantras* and the methodology to use them too. Rev. Munisundar Suri describes the great *Surimantra* as a *Tirtha* and *Omkara* itself. The worship of *Surimantra* is said to give the result of *moksa*. Hence the use of *mantras* and the realisation of the results of such practices are acceptable to Jainism.

The *mantras* can be made use of :

1 To protect the peace of mind;

2 To get mental pleasure;

3 To get *moksa* through mental peace and happiness;

4 To make the attendant deities appear before the aspirant;

5 To get indirect help of attendant deities;

6 To decide the spiritual heir for the community or one's own or for a group of monks with the help of attendant deities;

7 To get difficult portions of *Agamas* cleared and protect the *Sastras* with the help of attendant deities;

8 To get the help of Goddess Sarasvati and many Gods and Goddesses like Sruta devata to conquer the opponent in debates and to write books and to awaken the authorities (i.e., Kings etc.);

9 To remove the *prayogas* or occultic practices of other magicians from becoming effective;

10 To see the gods and make them follow the command of *Jinas*;

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

11 To get the knowledge of future and to ward off obstructions or troubles that are in store for one in the near future;

12 To manage to look after very big congregations at the time of consecrations etc., without much problem;

13 To help the influential laity in spreading the *Jain* tenets;

14. To bless the devotees, who have *moksa* as their final goal and work accordingly, with consecrated fragrant powder for success in their endeavours;

15. To ward off any obstruction in the construction of the new temples or monasteries when the same has stopped for some mysterious reasons or the renovation work of an old temple could not be taken up, and to lead the work to a smooth finale;

16. To remain prepared to enter into *samadhi* by knowing the last days;

17. To protect Jain religion in case of danger from other religionists or fanatics.

Thus many great things had been achieved by the power of *mantra*s and are being achieved too.

- **Will any one resort to this type of *mantra*, *yantra* etc., to achieve some thing in this Age of Science ?**

We accept that science is progressing rapidly now and the level of intelligence of people too is expanding very fast. But the belief in *mantra* too is growing on the other hand and it can not be reverted back.

But we also experience wrong and atrocious things committed by pseudo-saints in the name of religion and miracles. Equally some propagation of pseudo-science also is going on in the name of science. It is necessary to know the opinion of good scientists on this. Science does not consider anything as beyond proof, and is not even prepared to accept things which are not proved except for discussion. Science may say that no evidence is available on the independent existence of the soul. But it never says that there is no soul at all in the absence of proof. It is possible that science and untainted religious tenets may become harmonious oneday.

The relevance of *mantra*, *yantra* and *tantra* in the modern age remains very much there to be answered. Even now in this age of science everyone loves his own self very much. No one likes to end his life thinking oneself to be a combination of a few chemicals only. Both the hedonist and atheist as well as the theist want to live their full lives. Life means attempt to be happy and ward off pain and suffering.

Let not a person believe in the independent existence of the soul. But even then he must subscribe to the existence of the soul. *Mantra* is a great method to console and make the individual's life purposeful.

What a non-believer would do if a close relative of his were to fall seriously ill ? Even if he were to be hard-hearted, he will wish only a quick recovery. He will use only kind and consoling words so as not to make him feel the suffering. This makes the need of *mantra*s even in this age clear. Why say so ? The need is all the more greater now for the feeling of insecurity too is all the more greater now. People are not able to say certainly that the person who went out will return in the evening the same way. People at the house are always apprehensive of some danger in megapolises. In this insecure environs people cannot remain without thinking of God, deities or a *mantra* or *stotra*.

People proclaim that the mankind has been saved from such fatal diseases as TB and Smallpox. But we hear of new diseases as virus infection, cancer and AIDS. Hence the mankind is forced to wage a war with new problems even if the old one is solved. It is irrational to think that the help of a super-human power is not needed. Man is selfish and prone to enjoy his life fully. He strictly follows the prescription of the physician including food and drink restrictions when he falls sick. But once cured, his behaviour changes and he never follows the rules to

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

maintain his health. If he were to call his waywardness a non-believer-hood it is entirely a different matter. Infact a desire to live is the important charecteristic of *astika*s. He who loves his life, he who thinks it good to live is an *astika* only. People prefer to be non-believers for the fear of the need for adherence of the strict rules and regulations in religious life.

It is natural for people to be so. Though they proclaim themselves to be non-believers, they long for the help of some supra-human powers in their heart of hearts. If they are not able to fulfil their desires they become anxious to get them fulfilled.

The power of *mantra* is there to help people at this juncture. People may oppose such powers or reject them outwardly but are always interested in getting their help themselves in private. How many scientists really remain believers !

It is very difficult to be a believer or non-believer literally. We think a non-believer never thinks of *mantra*s or a believer totally surrenders himself unto *mantra*s and we also think he would have accomplished them too. Even a millionth part of a percentage of the population too may not be available with such charecteristics.

- **If *mantra*s can get all things done, then why not the great *acarya*s of past have not exploited the *mantra*s upto the hilt ?**

We would like to pose one question to you before answering yours. Have you ever fallen sick ? You must have atleast once. You might have taken medicines too and got cured also. Not only you but many people might have been cured by the same medicine but one cannot swear that the same medicine would act with same efficiency every time with everyone. If you can analyse this idea, you can understand the success and failures of *mantra*s. Sometimes the *mantra*s are successful and sometimes not. Sometimes the *karma*s get removed or destroyed with the extraneous help. But some firmly entrenched *nikacita karma*s do not get mitigated. In such instances a *Yogi* who gives blessings to thousands of people is forced to suffer his fate. The invocation of the name of a great *sadhu* is capable of conferring benefits on his devotee but he himself is not in a position to save himself. He is forced to endure his sufferings. Sanatkumara, a Royal sage, after reaching the stage of *nissprhata* (*jivanmukta* – released even while remaining embodied) was in a position to cure his disease. But he accepted the same with equanimity and suffered. People who have accomplished *mantra*s generally do not use it for themselves. So too are *labdhidhari*s. The life of *Tirthankara*s are available to us. The life of Lord Mahavira too is available to us through the Scriptures. He bore all the troubles with equanimity. We get references for the fruitful use of *mantra*s and *vidya*s in the life time of Lord Mahavira and after. The value of the doctrine of *anekanta* in understanding the power and efficacy of *mantra*s can be known from these too.

The use of *mantra*s, *vidya*s or *labdhi* is prohibited in the state, of *apramatta* i.e., when one is aware of oneself fully. The *mantra*s etc., are used in the state of *pramatta*, i.e., when one has not gone to a spiritually higher state.

But the use of *mantra* etc., is enjoined to protect the religion, religious tenets, the four-fold-*sangha* and temples and sacred centres. Even in *pramatta* state the use of *mantra* is not enjoined for one's own benefits, but, for working with *moksa* as final goal. The worship without any regard for any fruit also is not favoured. Thus all the questions – which *mantra* is to be used, and when and how — are to be decided by the individuals and their predilictions and mind power. But one can not just deny any role for *mantra*s in Jainism.

- **The attendant deities alone get pleased by *mantra*s and perform miraculous deeds. Why should a *sadhu* do *mantra japa* then ?**

Jain philosophy and religion offer a classification of *Deva*s (gods) based on their faith in the nine *tattva*s propounded by Jinas. Those who have such a faith are called *Samyag-Drsti-Deva*s (gods with right faith), (hereinafter referred to as *Samyag-drsti-deva*s). Those devas who do not have such faith are called *Mithya-Drsti-Deva*s (gods with no faith in Jain tenets)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

[hereinafter referred to as *Mithya-drsti-devas*]. This classification of *samyak* and *mithya drsti* applies to all living beings like human beings, with the power of discrimination.

The worship with *mantras* is the worship of *Samyag-drsti-devas*. It has already been said that the works get completed through the intervention of attendant deities too. The saints occupy the sixth *gunasthanaka*. The gods can go upto fourth *gunasthanaka* only. Even then the *sadhus* worship the gods with *mantras*. This will be described immediately in the subsequent sub-sections. The difference among the following three viz., worship to devas, remaining respectful to them and not showing any disregard to them must be clearly understood.

One should not understand that the worship enjoins one to consider God (be he a god of right faith or wrong faith) as the Lord God i.e., as *Paramesthin* and offer worship accordingly. Jainism accepts five types of spiritually elevated souls. They are viz.,

Arihantas	(Annihilators of enemies i.e., passions).
Siddhas	(librated souls, who attained Sal Vasion)
Acaryas	(accomplished Masters legislating the rules of our conduct)
Upadhyayas	(Teachers imparting lessons on the Siddhantas) and
Sadhus	(the Saints of every region and clime who live, move and have their being for the good of others)

Normally one who has attained the sixth *gunasthanaka* is called a *sadhu*. Worship is done to draw the attention of *devas* only. It requires to make them alert to do the works and their duties.

People who practise *mantras* need not consider gods as *paramesthins* and worship accordingly. But gods are souls that have enormous powers and experience the results of great merit (*punya*).

Hence the saints have high regard for them and worship them approvingly. If this theory is not accepted, how can one worship the *sadhus* and saints who would have reached the heaven. The practice of doing *astaprakari* worship to saints no more with us (who we suppose have reached heavens) will contradict the prohibition of worshipping the gods, if it were to be enjoined.

Saints generally have a feeling of respect, but do not physically pay obeisance to gods as they occupy lower *gunasthanakas*. They are supposed to bless '*dharmalabha*' (growth-development of good faith) to them, when the word, '*namah*' is uttered. The laity who have reached fifth *gunasthanaka* too are supposed to appreciate only the *devas* at the time of utterance of '*namah*' during the observance of *pausadha, samayika* etc.

One should never show disrespect (*asatana*) in any way to gods or goddesses. One should remember to show respect to gods who are prescribed to be worshipped or who have right faith. One should avoid showing disrespect to any of the gods irrespective of their faith just as one cannot humiliate any living being. But worshipping *Mithya-drsti-devas* is also to be avoided.

Hence saints try to accomplish *mantras* by worshipping gods. The worship of *mantras* will be there as long as the commands of Jinas reign supreme.

In such great endeavour like *amari pravartan* i.e., Kings being persuaded to issue royal edicts banning killing and in such celebrations like *janma-kalyanaka* (celebration of the birth of *Tirthankara*) saints praise laity appropriately and approve their acts in furtherance of the cause of religion. Similarly the saints invite the gods and invoke their blessings. It is a must too for saints.

- **Well, Why are the present day saints not able to perform any miracle ?**

This is a matter to be analysed properly and deeply. There is a long tradition of *mantras*, *yoga* and *sastras*. It is said that Sri Cidananda Vijaya, author of *Svarasastra* performed many a miracle and so too the saints of Nineteenth Century. The efficacy of *mantras* were there to be seen as long as the tradition continued. With the dissipation of lineage of instructors the

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

tradition has no longer been accepted and the situation changed. Hence the tradition of *mantra*s have become less effective.

- **Can it not be revived ?**

Nothing should be considered impossible. Many people are making sincere efforts. The very attraction of so many people to pseudo-saints who boast of such *siddhi*s and the tendency of these pseudo-saints to take it up itself is a proof that some real saints in some corner of our Mother Earth must have achieved some *siddhi*.

I feel that a serious, sincere and sustained efforts in this regard may definitely bear fruit.

- **Will not the saints fall from the control of Sense organs, mind etc., by the practice of such *mantra*s ? Atleast will they not have a fear of fall ? Then why should you consider it important ?**

A fall will be there if one were to resort to it without the permission and guidance of a *Guru* and a clear knowledge and vision of *atma*. But if one were to give it up for the fear of fall, even acceptance of renunciation would not be possible. The practice of *mantra* alone is not the cause of any fall. Fame, familiarity, thirst for honour and pride are responsible for a fall. But one cannot close the very route of devotion and *mantra* because of the fear of fall. One has to keep oneself away from pitfalls and try not to nurture such feelings. Of the eight powerful persons (like poet, astrologer, *yogi* etc.), described in Jain religion one is said to be a person with *mantric* powers.

Hence the due importance to the practice of *mantra* must necessarily be given. Even in this age, one can practise and accomplish *mantra*s and propagate religion.

If the practitioners can exchange notes among themselves with a broadmindedness and co-operative attitude, it will be possible to revive the *mantric* tradition.

- **Is there any such idea for the resurrection of the influential times by reviving the *mantric* traditions ?**

The scriptures have declared that the Jain tradition will be respected and honoured increasingly after the completion of two thousand and five hundred years after Lord Mahavira. *Acarya* Jinaprabha Suri too had stated that the times will change and people would be able to see gods and goddesses by their *mantric* powers. Therefore, the return of the age of *mantra*s and *vidya*s must be possible. But since this happens to be an age of descending values, results may be less compared to the golden age. Even then the power of *mantra*s should be well within one's experience. The effects of the *mantra*s can be seen with effort and by meritorious persons in these days too. We hope the efforts of the practitioners to keep the attending deities to be alert and guarded in protecting the religion and lead the souls with wrong faith to the right faith. Let them hold on to correct knowledge and be wise. Let them try to control their sense-organs in turn and be Controllers quickly (i.e., let them become *sadhu*s). Let them be alert and guarded in their conduct and behaviour and become *nikatabhavi* i.e., capable of attaining salvation in less number of births. Let them do good to others and one's own self without any expectations. Thus let them proclaim victory to the commands of *jina*s.

- **Saints can practise *mantra*s. Can the laity too practise them and become influential ?**

If we look at the stories on *The Bhaktamara Stotra* we can know that the laity too have practised and accomplished *The Bhaktamara Stotra* and helped the saints in the conduct of the religion. People with a serious and sincere quest can practise *mantra*s under the guidance of their saint-preceptors.

- **Will the entire world be converted to Jainism by the practice of such *mantra*s ? Will all people become good ?**

your question is a little out of place and objectionable. We know in the best of times one hundred and seventy *Tirthankara*s moved around in the universe upto two and half *dvipa*s. Even at that time, the entire world has not become Jain. Then, how can one expect that the world would be converted to Jainism by the practice of *mantra*s alone.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

The very objection that *mantra*s would be useless unless it helps the conversion of all people to Jainism and help all Jains to become *sadhu*s is irrelevant.

The world (*samsara*) is worthless. In this *samsara* day is always available with night only and pleasure with pain. So too the right knowledge and false knowledge will live together. We must always try to make an effort that those who want to come to the side of or get right knowledge must be able to do so without great difficulties and be able to achieve great things too. We have the injunctions of the *sastra*s to narrate the story of *aksepini* first and then *viksepini*, while propagating and explaining *dharma*.

(*Aksepini* and *Viksepini* : If a man is materialistic he must be attracted towards faith and after slow conversion of mind, he should be made to give up his attachment for wordly things. The attraction is called *aksepini* method and making him give up the attachment is called *viksepini* method).

First people get attracted by the power of *mantra*s and later on they come to know the truth and are able to move towards their final goal — *paramatman*.

- **If the soul moves towards the religion after being attracted by miracle to the side of religion then it should be that much good. But if the soul is attracted towards miracles and fulfilment of physical desirses only, then what should one do ?**

This is precisely the reason for the aspirants to have a preceptor. He can judge who of the aspirants is really interested in *moksa*, and who can move away from it. At the same time the preceptor also must keep the intention to lead the soul to *moksa*. It is not proper to practise the *mantra*s with one's own honour and prestige in mind and it may misfire too. If the preceptor is really immersed in the *mantra*-practise he can take the aspirant also along with him.

The preceptor too must initiate the disciple after verifying his credentials and interest. They must be encouraged to take up and follow the austerities and vows. If they are not ready to observe the vows, fasts and austerities then they should not be initiated.

- ***Navkara mantra* is considered to be the essence of the fourteen '*Purvas*'. It is also referred to as *mahamantra*. What then is the necessity for another *mantra* ? why should one practise other *mantras* ?**

Navkara is a *mahamantra* and it is like breathing for a Jain. This *mantra* has another *mantra* too enshrined in it. The tastes of the people differ. Hence other *mantra*s have come into existence to cater to the tastes of different types people. Many esoteric practices have been devised based on *Namaskara mahamantra*. But it is directly connected with the meditations on the charecteristics of *Panca paramesthin*s. This *upasana* or worship is to make the *sadhaka-atma* also a *paramesthin*. Hence this *mantra* is called a *mahamantra*. Many other *mantra*s have the gods with right faith as their object of veneration and many other *mantra*s intend to invoke the presence of these gods for quick assistance. If there is any *mantra* on *Panca paramesthin*, or anyone of them, then it can be an elaboration only of *Navakara mantra*. Hence it has, we can say, *Navakara* alone as its essence and nature. When the Kings and Emperors are invited, their attendants and other ministers too come along with them. But sometimes for some special purposes ministers alone are invited. Thus sometimes even gods alone may have to be invoked. Thus even if other *mantra*s may have some importance of their own, yet they are connected with *Panca paramesthin*s. We have stressed time and again in *Rahasya* and *Aradhana Darshan* sections the importance of the *Namaskara mahamantra*. Whenever a person does a *japa* of any other *mantra*, he has to do the *japa* of *Namaskara mahamantra* too. This too has been pointed out often times by us. Different *mantra*s have come into existence to satisfy the differing tastes of people, as varieties in food have come into existence though the staple food too can satisfy their hunger. Hence the need for different *mantra*s to please different gods. Many new *mantra*s too may come into existence. Many things can be got done by other *mantra*s. The Jain religion has propounded the theory of relativity. As long as there is relativity there will be varieties too. How can the different expectations be fulfilled ? Hence the need for different *mantra*s.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

- **Well, But many *mantra*s and *tantra*s are there to achieve wealth and fulfilment of desires only. It is made clear in those *mantra*s too. How can one practise these *mantra*s ?**

What you say is true. Many *mantra*s clearly pray for wealth and desire-fulfilment. But such of those aspirants, who remain alert and feel the need for the wealth do practise such *mantra*s. Even aspirants need wealth and removal of sufferings. But such worship like 'getting-the-desired-results-*mantra*' is portrayed in *Jayaviyarayasutra* to develop detachment later on.

If the mundane desires of a devotee, are not fulfilled, then he may go to gods with wrong faith to get his wishes fulfilled. Hence sages say propriety and discrimination are the scripture of scriptures. Hence a person can approach gods through the *mantra*s to get his desires fulfilled. We are of the firm opinion that *mantra*-practices must be performed by a person.

The effort of a teacher will be to remove the doubts of a disciple. We speak of logic to remove doubts only. But it seems that you have not heard about the feats of great *acarya*s described in the history of Jainism. You have to think independently on these. Doubts can be cleared but not the prejudices.

- **Let us assume that I have understood your arguments. I don't get any interest in any *mantra* than *Navkara*. Should I get initiated into any *mantra* than this ?**

No. you have understood the value and the greatness of *mantra*s. Each *mantra* has got its own value and greatness. It is up to you to practise a *mantra* or not. But this much you must accept that *mantra*s and *yantra*s are not against the tradition of Jainism.

- **Many people subscribe to the theory that the rules of *mantra*-practice and *mantra*s, *yantra*s and *tantra*s have come to Jainism from Hinduism and Buddhism. Why cannot we subscribe to that theory ?**

There will be as many opinions as there are people. But we have to come to a conclusion with our own analysis. Even historians have proposed so many hypotheses. Many of them have been proved wrong too. Hence the concept of borrowal should not be developed to the status of a theory on the basis of hearsay or popular sentiments alone.

- **Are the hypotheses of all the historians then baseless ?**

One must understand the ways of theorising or generalising carefully. We have seen so many theories being proved wrong. The tradition of a religion and literature may get influenced by the traditions and concepts of other religions and vice-versa too is true. One cannot also prevent evolution and change in time and space. But one tradition subscribes to a theory in a particular time. Another contemporary religion has its own compulsions and propagates the religion in ways best suited to it. When the *mantric* tradition of Hindus and Buddhists were propagated vigorously Jain thinkers also felt the need to propagate the *mantra*s which they had in their *sastra*s. Hence one can not say that these are not original to Jainism.

When the Jain *acarya*s started propagating the *mantra*s, they developed the ideas contained in the *Agama*s. Hence it is not correct to say that Jainism did not have *mantra*s of its own.

On the other hand Sri Siddhasena Divakara Suri was of the opinion that anything good found in other religious tradition should have been taken from the teachings of *Jinesvaras*. If we were to know the pervasiveness and influence of Jainism such doubts won't be there.

- **It is said that some methods of worship narrated in the *Kalpa*s are not to be practised. Why is it so ?**

If we look at them carefully and with regard, we will come to know that the saints must have devised them with good intentions alone in their mind. But they are not fit to be practised as they have *marana* and *uccatana* as their results. Even the *Mantrasastra* says that they are not to be used for that purpose. Hence though we consider them efficacious yet they are unfit to be practised. Scriptures describe the hell too as they describe the heavens. But it is not correct to say that we must do sins to go to hell because scriptures describe them. These could have been devised to protect the religion in case of extreme danger and crises to its very existence.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

- **What is the final conclusion of all these discussions ?**

Just we sum up the discussions :-

- The *mantra*-practice is an essential and important accessory of Jainism. As the medicines cure diseases, so too *mantra*s can remove or mitigate *karma*s.
- The attendant gods confer the benefits on practitioners. Hence they too are to be accepted, respected and worshipped.
- Even while practising the *mantra*s the aspirant must have *moksa* alone as his aim.
- We must make sincere efforts to revive the tradition.
- We are able to see the effects of a few *mantra*s. If we work seriously, and sincerly and enhance the power by practice, their efficacy can be witnessed.
- Not only do the *mantra*s give physical results but help spiritual practice too. Hence they help a *mumuksu* (person desirous of *moksa*) also.
- *Navakara* must be practised before every *sadhana*.
- Though *Navakara* is a *mahamantra*, other *mantra*s have importance in their own spheres.
- Whatever may be the opinion of historians, the place and value of *mantra*s is there very much in Jainism. Hence it is not only desirable on the part of the saints and laity to develop it further and practise but it is their duty too.
- The practices not fit to be attempted at are not to be followed. But one must accept their importance and greatness too.
- This rare and invaluable life as humanbeings is only to make ourselves *paramatman*. Let the *Mantrasastra* be useful to that end and aim only, both towards practitioner and others. One should work for the development, furtherance and propagation of Jainism.

THE BHAKTAMARA – A STOTRA ? MANTRA ? OR VIDYA ?

- ***Bhaktamara* is efficacious, powerful and influential. The work is variously known as *stotra*, *kavya* or *mantra*. What type of work is it ?**

It had been stated in *"Prabandha Cintamani"* that *Acarya* Manatunga Surisvarji was fettered by forty-four chains and placed behind the Adishwar Jain Temple. With forty-four *sloka*s all the chains got cut-off and the whole temple stood turned before as if to see him. Thus so many super natural things are said of this *Stotra*. We find such things narrated in favour of individual *sloka*s of this *Stotra* too which go by the name *Bhaktamara* stories. Even now many people bear witness to the efficacy of *Bhaktamara*. It has become a treasure of many *mantra*s. *Mantra*s do have sounds capable of generating the power enshrined in them.

A lot of things are to be said on these *mantra*s. According to the Jain tradition along with the establishment of *caturvidhasangha* the greatness of *mantra*s too is established. The *Navkar Sutra* is referred to as *Navkar Mantra*. *Navkar Mantra* is the greatest of all *mantra*s and first of all *mangala*s (auspicious deeds). **It contains salutations to *Pancaparmesthi* and also the description of the fruit of such obeisance. Even then** the entire writings are known as ***Navkar Mantra***. The great scholars who composed the scriptures say, "neither has appeared there a *mantra* nor will appear one equal to *Namaskara Mantra*".

The *Navkar Mantra* occupies a prominent place in every ritual in Jain life, from birth to death. It won't be an exaggeration, if we were to say that Jain Life and this *mantra* have been woven together. This *Bhaktamara Stotra* is pregnant with *mantra*s and it is a poetry (*kavya*) on devotion to *jina*, a great psalm, an incomparable *stotra*.

But *Bhaktamara* is known more as a *Stotra*, Both *Navkar Sutra* & *Bhaktamara* can be termed "*mala* - *mantra*s" from the angle of *Mantrasastra*. All *stotra*s of Jainism are in the form of obeisance to *Pancaparamesthi* jointly or severally and in this respect they all are elaborations of *Navakar Mantra* only. Obeisance to *Arihant-Paramatman* finds a prominent

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

place in *Bhaktamara Stotra*. We won't be off the mark if we say *Bhaktamara* is only an elaboration of *Navkar Mahamantra*.

The obeisance to *Pancaparamesthi* in *Navkar Mantra* is supposed to remove all sins, obstructions and blemishes and also is the first of all *mangala*s. Since *Bhaktamara* too is in the form of obeisance to *Arihant*, but elaborate one at that and *mangalamaya*, it can remove the eight terrible troubles of life and bring external and internal prosperity to us.

- **The word *vidya* too is heard often times when *mantra*s are discoursed upon. Can you kindly explain the difference between *vidya* and *mantra* ?**

It will take a separate work to explain the greatness of *mantra*s for even *Navkar Sutra* has come to be regarded as *Navkar Mantra*. The *mantra*s have a special place in the system of Jainism from immemorial times.

And there is one other word *vidya*, famous in Jainism which is similar to *mantra* only. We know from authoritative works that Nami and Vinami who attended on Lord Rsabhadeva were blessed by Nagaraja (Dharnedra) and the latter taught them thousands of *vidya*s. By practising them and making them efficacious, both of them and their descendants too performed many miracles, thus making their lives purposeful. They had come to be known as Vidyadharas. They used to instruct their descendants only who used to practise them to make them efficacious. We find *sastra*s differentiating *mantra* and *vidya* in the following way :

Sasadhana Vidya : ***Vidya* is that to accomplish which one has to do penance and other practices.**

Pathasiddho Mantras : ***Mantra* is made efficacious just by repetitions alone.**

The different definitions of these two must have been drawn with special reference to their different spheres. And it (the difference in explanations) must have held good for some time. But such was not the case afterwards. The most powerful *Surimantra* is supposed to be chanted by *acarya*s only and *Vardhamana vidya* by *Panyasi*s and *Upadhyaya*s. The authors of the *Kalpa*s have explained the practices to be followed to accomplish (to make it *siddha*) both of them and they are practised accordingly.

There are *mantra*s which can be accomplished by *sadhana*-practices besides recitation. It is authoritatively known from Jain scriptures that the terms *mantra* and *vidya* are not only known as interchangeable but are also used so, (for e.g. *Surimantra* is called *Ganadhara vidya*). Both are efficacious. The efficacy of both of them is the subject of experience. Most religionists including the Semitic and tribal people subscribe to the efficacy of *mantra*s.

- **How does a *mantra* become powerful or efficacious ?**

The way in which a *mantra* (or the collocation of sounds in a particular order) becomes efficacious can be explained in two ways.

First Explanation : Soul has got infinite power. It is manifest through mind, words and body. Jainism considers the mind, words and *Karmic*-veil of *atma* to be entirely of physical matter – *pudgala*. The atoms of mind, words and *karma* are found throughout the universe and they do spread everywhere quickly too. These atoms are responsible for magic like things. What Telephone and Television have made possible, could be achieved by *mantra* only once upon a time. These instruments transmitted sounds and live relay of pictures to destinations lakhs of miles away. Even remote control too had come into existence. Actions are possible to be controlled from afar and till their logical end. Science requires physical instruments to achieve all these. These can be put into wrong uses as well. (The possibility of these going into the wrong hands too cannot be ruled out. See the use of the remote control in the hands of terrorists). There is no effective way to prevent all these; atleast it appears so. *Mantrasastra* too is an effective tool like the modern science. We had a device in *Uvasaggahara Stotra* to bring gods to earth. Sri Bhadrabahu Svami, realising the chaos that might be caused by these *mantra*s in the wrong hands, limited their scope enormously.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Scientists may or may not have been non-believers. But scientific investigations have thrown up enormous possibilities and advanced gadgets and lo! some of these landed into the laps of fanatics and reckless non-believers and anti social elements.

The advances made in modern science make even some of the non-believers accept the power of *mantras*. With the development of science, people will be able to understand the efficacy of *mantras*. The power of *mantras* which combine the power of atoms and mind and infinite power of soul are capable of achieving even the impossible.

Second Explanation : The messages to gods definitely reach the heavens through *mantras*. If the god is pleased with the person who sends the message i.e., the worshipper through *mantra-tantra-yantra* or *stotra* then the god so pleased helps the fulfilment of the required work or the desire of the worshipper with his super-natural power. In a way the *mantras* can be termed as code words to get to the gods.

We can describe *mantra* and *vidya* in the following ways perhaps – when the power of words, the spiritual power of the worshipper and the power of the mind atoms are capable of working together in physical ways then it can be termed as *mantra*. If the sounds attract the gods and get the works completed through them it can be termed *vidya*.

Whatever may be their definition or description, through the methodology of these *mantras* impossible goals, we find are achieved. Be it *mantra* or *vidya* with the help of devas who remain far away, these methods are capable of getting our desires fulfilled and it shows their power and efficacy. The more we discuss *mantras*, the deeper they become and we get a feeling that more and more things are there to be known.

They [*mantras* and *vidyas*] don't confine themselves to fulfilment of physical achievements alone. They help manifestation of soul power, lead *atma* away from mundane attractions make him detached and finally help him get rid of the pair love and hatred and proceed to *moksa*. They help him to achieve spiritual forbearance, humility, tranquility, and contentment and also help him realise bliss till the attainment of *moksa*. When he goes up in the ladder of meditation, then he is able to feel the *anahata*-sound. At the time the extremes of nature and the opposite dualities like scorching heat and biting cold, pain and pleasure exercise no influence on him. He becomes capable of achieving feats others cannot even think of. He goes near his soul, and the *mantra* even helps him realise his soul.

The fruits of *mantra* and *vidya* in *yoga-sadhana* and *atma-sadhana* at the end appear alike. Hence *Mantrasastra* is not only to be believed but also to be respected and practised.

- **Is *Bhaktamara* connected with any other *mantra* and if so what are they ?**

Bhaktamara is connected with esoteric *Surimantra* too, as it is said to be an elaboration of *Navkar-mantra*. Great many *Acaryas* of Jainism were the practitioners of *Surimantra*. They contemplated over it three times a day. The spell of *Surimantra* can be seen in the verses 12 to 20 according to some *Acaryas* and yet other people feel it is to be seen in verses 21 to 26. Some *Acaryas* are of the opinion that *Cintamani mantra* too is enshrined in these verses. Benevolent *Acarya* Manatunga wanted to help even householders. As they did not have access to *Surimantra*, already restricted to *Acaryas*, he introduced its elements in *The Bhaktamara*, so that the practitioners would be greatly benefited i.e.; even the laity would be able to reap the benefit of the *Surimantra* without practising it. Some more *vidyas* and *mantras* that are enshrined in *Bhaktamara* are referred to in the story section.

Acarya Simhatilaka Surisvarji in his *Mantrarajarahasya* says (see verses 13 to 39) that these verses 12 to 19 deal with eight *mahavidyas* and has described the methods to practise them too. The *vidyas* are as follows :-

> [The order of the *slokas* is maintained as in *The Bhaktamara Stotra* but are considered to give different results than the one suggested by Sri Simhatilaka Suri].

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Sl. No.	Name of *vidya*	*Phala*/purpose	Gunakara verse No.	Simhatilaka verse No.
1.	*Bandha-moksini*	to get released from fetters/imprisonment	15	12
2.	*Para-vidya-ucchedini*	to quell the magic spells of opponents	17	13
3.	*Sarasvata*	to get control over speech & acquire knowledge	12	14
4.	*Rogapaharini*	to remove diseases	13	15
5.	*Visapaharini*	to remove poison	14	16
6.	*Srisampadini*	to acquire wealth	16	17
7.	*Dosanirnasini*	to ward off possessions by evil spirits	18	18
8.	*Sakala-asiva-upasamani*	to remove all calamities and difficulties	19	19

Sri Jinaprabha Suri author of *Brhatsrisurimantrakalpa* too concurs with Sri Gunakarasuri's enumeration of the *mantra* order. Irrespective of their orders of enumeration all the three agree that '*labdhi padas*' of these *mantras/vidyas* are the same except the ones enumerated in the following paragraph.

The points of difference among the three *kalpas* :

1. Jinaprabha suri has one *pada* less in the *rddhi* of *srisampadini vidya* and *dosanirnasini vidya* compared to the *Kalpas* of Gunakara and Simhatilakasuris.

2. Gunakarasuri gives eight *padas* in the *rddhi* of *asivopasamani vidya* and Simhatilaka Suri gives nine *padas*. The printed edition of *Brhatsrisurimantrakalpa* of Jinaprabhasuri has five *padas* only (and it requires further studies and clarifications since he has enjoined in the *rddhi* section *"namoyukta savisesana pratyeka pratiharyasya padani"* i.e., each *pratiharya* must be represented in the *rddhi*, by the *rddhi padas* with the prefix *namah*). He has given another *asivopasamani vidya* with thirty-two *rddhi padas*.

The order of enumeration by other *Kalpakaras* like Rajasekhara, Merutungacarya is the same as that of Sri Gunakara Suri i.e., verses 12 to 19 standing for *sarasvata, rogapaharini, visapaharini, bhandhamoksini, srisampadini, paravidyaocchedini, dosanirnasini,* and *sakala-asivopasamani*. Sri Rajasekhara further adds that they are to be repeated along with *"jnanam yatha tvayi vibhati krtavakasam"* (verse no. 20) in the early mornings. This method includes *havan* and *vidya-upa vidyas* also. The names of the deities are to be invoked properly while uttering the *mantras*. This is how *Surimantravidhana* specifies its performance.

These can be done for one's own or for other's benefit i.e., When one wants the development of one's own or another's intellect or removal of diseases either for him or others or wants removal of the mal-effects of occultic practices for him or others or when one wants removal of pestilence, these *vidyas* can be practised.

Sri Merutungacarya of Ancalagaccha too had stated the same. Jinaprabhasuri of Kharataragaccha too had spoken of the greatness of these eight verses. Jinaprabhasuri says these *slokas* have *Surimantra* enshrined in them and are called *Pundarika-aadesa*. They are to be recited in the mornings only and not in other times.

As we find the importance of these verses of *Bhaktamara* described in *Surimantrakalpa* by all the four *Kalpakaras* it becomes clear that these *slokas* are very important.

- **Can you give the names of some other *acaryas* known for *mantra siddhi* and their feats ?**

If we understand the meaning of *mantras* in a broad perspective and include the power to perform miracle too in it, then the name of Gautama Svami, the *Labdhi-dhari* and the first *Ganadhara* of Lord Mahavira will have to be invoked with great respect. He himself has practised the *mantras*. He fed *kheer* (milk preparation) to one thousand and five hundred *sadhus* from a single vessel he had; he climbed the mountain Astapada through the rays of sun.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

When Gosalak suffered from *tejolesya* Lord Mahavira cured him by practising *sitalesya*. Such are live examples of *labdhi* and *mantra* influence from the life of Lord himself.

The names of a few other great *Acarya*s, who practised *mantra*s and performed miracles and wonders we invoke with respect. *Acarya* Padalipta Suriji, Khaputacarya, Yashobhadracarya, Nagarjunacarya, Rohitacarya, *Acarya* Bhadrabahu Suriji, *Acarya* Siddhasenadivakara Suriji, *Acarya* Sthulabhadra Suriji, *Acarya* Vajrasvamiji, *Acarya* Manadeva Suriji and many many others. Every *acarya* practises *mantra*s and by the power of *mantra*s they try to inculcate and spread the message of non-violence, abstinence and penance. They try to mitigate the sufferings of their disciples and lead them in the path of *moksa*. They help their disciples overcome the difficulties in their march to salvation.

It is not possible to enlist all the miraculous acts of our great *acarya*s due to the power of self, *labdhi-vidya* and *mantra*. But let us remind ourselves of great and important acts of the *acarya*s of yore.

The astrologer Varahamihira used to give troubles to *Jaina Sangha*. To remove those obstacles Sri Bhadrabahu Suri composed *Uvasaggahara Stotra* and protected *Jaina Sangha*. *Acarya* Vajrasvami practised the *vidya* of moving in the sky sourced in *Acaranga Sutra* and influenced a Buddhist king by making a rain of flowers. Manadevasuri wrote *Laghusantistava* to stop the *mariroga*. *Acarya* Ratnaprabhasuri, made *pratistha* in two different villages in the same *muhurat*. Padaliptasuri used to go by sky to five *tirtha*s daily. Bappabhatti Suri even controlled Sarasvati and forced her to come down. Sri Siddhasena Divakara with his *Kalyanamandira Stotra* saw to it that the idol of Parsvanatha came out of a *Sivalinga*. Sri Devendra Suri by his *mantra*s was said to have got a Parsvanatha idol from Kanchi in Tamilnadu to Serisa in Gujarat.

• THE SIGNIFICANCE OF THE *SLOKA* - NUMBER

- **How many stanzas does *Bhaktamara* contain ?**

There are different opinions on the total number of verses of *The Bhakamara Stotra*.

Hence your question must be reframed as following:

- **(i) Did Sri Manatunga compose this work in forty-four verses ? and**
- **(ii) if he had composed forty-four verses only then how is that some of the extant editions contain forty-eight verses ?**

Some of the doubts regularly raised in this regard are given here and we try to clear them.

The answer for the first question is, "Sri Manatunga Suri composed this work in forty-four verses only".

The verses numbered 32,33,34 and 35 were not composed by *Acarya* Sri Manatunga Suri.

(The verse numbers refer to editions with forty-eight *sloka*s.)

These verses are called "interpolated Verses".

- **Thank you. You specified the numbers of the interpolated verses. Otherwise we would have taken the last four verses as interpolated. Well. Why do you consider these four as interpolated ?**

The efficacy of *Bhaktamara* has been explained in a number of Sanskrit commentaries. The earliest of them is by *Acarya* Gunakara Suri, composed around AD 1469, (some 528 years ago). We find explanations of forty-four *sloka*s only in it and no where in it do we find any reference to these four verses.

- **Can we not say that Gunakara Suri for some reason had not commented on these four verses, instead of assuming these four to be interpolated ?**

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

It is not possible for the following reason. The ideas of these four verses do not go against the tradition or ideas of Sri Gunakara Suri. Hence there is no need for him to remove them. Hence your view does not seem plausible.

- **How could these four verses have been added ?**

One possible reason: We find the eight *pratiharya*s being described in *The Kalyanamandira Stotra* but only four find a place in *The Bhaktamara Stotra*. Some later day scholar might have thought it a defect or to make it more perfect might have introduced the four verses describing the remaining four *pratiharya*s.

- **How could such interpolations be possible, when people preserve the tradition diligently ?**

In the ancient days books were prepared individually in the form of hand written manuscripts.

Moreover the scholar-owners of the manuscripts might have introduced marginal notes in the form of verses or lines composed by them or others to substantiate or elaborate a view point or might have included verses to fill up what they considered gaps/lacunae.

When other people needed a copy of the text or when the previous one was crumbling they engaged copyists to copy them from such manuscripts. But, since the copyist might not be a scholar of Sanskrit, and many a time a professional copyist might not be copying under supervision of a traditional scholar/owner, the possibility of marginal notes also getting included as part of the text could not be precluded. But such might not be the case with manuscripts in other's possession. Thus a manuscript with some additional matter might have come into existence. But as times pass by, it might have become difficult to segregate the additional matter from the original and for this reason, the interpolations were not weeded out.

Such a situation obtains in other traditions too. It is admitted that nearly 75,000 verses have been added later on to Vyasa's *Mahabharata* making it a work of one hundred thousand verses.

- **Do you have any other evidence or corroborative material to prove your point ?**

The four verses (32 to 35, not in the present edition) may be said to form one unit. But four such units, each different from the other, are available (and the book had been shown to me by Sri Kumvarji Bhai of Madras). *The Bhaktamara* edited by Sri Hiralal Rasiklal too consists of one more such unit besides the present popular one. If all units were to be included in *Bhaktamara*, then it may become a work of sixty verses.

- **Oh then why can't we say it is a work of sixty verses ? Why did you not include those sixteen verses ?**

Thank God ! so far the copyists/editors have included one unit only in an edition and not all the four units in the body of the text. Hence it is said to be a work of forty-eight verses only.

- **Who are those that subscribe to the view point that *Bhaktamara* consists of forty-eight verses ?**

The Bhaktamara Stotra is held in high esteem by the entire Jain community. All our Digambara brethrens hold it to be a work of forty-eight verses. So do Sthanakavasins and Terapanthins of Svetambara tradition. But the Murtipujak *sampradayin*s have forty-four verses only in their recitation.

- **How is that the Murtipujaks retained the 44-verses-tradition ?**

Since this *sampradaya* has more number of scholar-saints and well maintained libraries and copying traditions, it might have been possible for them to retain the 44-verses-tradition.

- **What has the good maintenance of libraries to do with the "44-Verses-tradition' ?**

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Ancient palm leaf and other manuscripts are preserved well and scientifically copied in well maintained libraries. A palm leaf copy of *Bhaktamara* datable as of 1332 is available in Patan library. It consists of forty-four verses only. From this we can conclude that *Bhaktamara* was considered to have consisted of forty-four verses only even 665 years ago. Thus the well maintained libraries help us in knowing the ancient traditions.

- **Don't you have reference to forty-eight verses in your works ?**

The work *Hirasaubhagya* refers to forty-eight verses. And one *Acarya* Haribhadra Suri (of later period) has besides *Bhaktamara* worship narrated the *yantra* and *mantra* for forty-eight verses.

- **Then why did not the murtipujaks follow the 48-verses-tradition ?**

The two issues are entirely different. i.e. forty-eight verses in *Bhaktamara* recitation and the discussion of the composition of all the forty-eight verses by Sri Manatunga Surisvarji are two different matters all together. We only say that Sri Manatunga had composed forty-four verses. The four *slokas* can be added at the end of *Bhaktamara* (instead of elsewhere) and recited. Hence we too have included them as appendix.

- **Does any body else subscribe to this view ?**

Yes. Long ago the Nirnayasagar press at Bombay brought out a series called *Kavyamala*. They included *Bhaktamara* in their seventh *Guccha* (volume). The scholar editor there had stated that the aforesaid four verses are interpolations only and that they did not go with the beauty of the original work.

- **Do you mean to say that inspite of their efficacy, the tradition to use them in *mantrasastra* and *prayogas* with *yantras*, they are not from the pen of Sri Manatunga ?**

These four verses must have been composed by a great scholar-saint and the verses composed by him must be efficacious too. We don't deny it. But we only say that they are not composed by Sri Manatunga. (It is another matter that they have alliterations not common in Sri Manatunga's works and does not have *prasadaguna* which other *slokas* have).

We feel that these *slokas* can be added at the end and recited if people so desire.

STORIES ON THE EFFICACY OF *THE BHAKTAMARA STOTRA*

Many *bhavya-jivas* had worshipped with *Bhaktamara Stotra* and an account of the benefits accrued from it had been narrated by Sri Gunakara Suri in his *Mahimakathas*. We will take a bird's eye view of them. We can learn the significance of the worship by analysing the stories.

• STORY 1 - SIGNIFICANCE OF CONSECRATED WATER •

When King Bhoja ruled Malva, there was a *sresthin* named Sri Hema. Sri Cakresvari was pleased with his worship of the first two verses of *Bhaktamara* and also gave a boon to *sresthin* by appearing before him. The *sresthin* sprinkled the consecrated water on the King. The King was released from the *daivi-pasa* which caused him physical immobility due to the wrong behaviour towards devotee Sri Hema.

Consecration of water or *abhimantrana* is a new and rare thing. Such consecration is mentioned in the *prayogas* of other verses as well but the method of consecration is not explained clearly. A method devised by culling out material from such *mantras* and quoted in the book *Suri Mantra Kalpa* is given here. Those *acaryas* who have practised and accomplished *Surimantra*, they make the rays of moon situated near *sahasrara* an esoteric place in brain pass into lukewarm water after the *amrta-dhyana*. Then it becomes equal to oozing out of *amrta*. Then one has to consecrate it with *Surimantra*.

This is the way of consecration of water. Many great people have revealed it in their own ways. It is stated in *The Kalyanamandira Stotra* that water too can be turned into nectar by meditation (*vide, "paniyam api amrtam iti"*). Gods though powerful, expect some extraneous methods like sprinkling of water etc., to make their power felt. This is to be borne in mind and it holds good in all *tantra-mantra prayogas*.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

• STORY 2 – SIGNIFICANCE OF TIME FOR RECITATION •

There was a *sravak* by name Sumati. He got initiated into *Bhaktamara* by his *Guru* and he was reciting it in all the three *sandhyas* with due discipline, faith and confidence. When there was a cyclone in the ocean he started reciting *Bhaktamara* and at the 4th *sloka* Cakresvari appeared before him and gave him five gems.

Here the importance of three times recitation and during *sandhyas* (twilight zones) is pointed out. Even a little effort at *sandhyas* will be highly efficacious and the gods too are immensely pleased. *Sandhyas* have been held important for *mantra* repetitions and *dhyanas* and the regular religious studies (*svadhyaya*) too have been excluded from being performed at *sandhyas*.

• STORY 3 – SIGNIFICANCE OF MIRACLE •

A *sravak* by name Sudhan in Pataliputra convinces the King Bhima too to be a firm and practising *sravak*. A *yogi* by name Dhulipa gave trouble to the citizens. He removed all the troubles with the help of Cakresvari whom he had pleased by the recitation of the 7th verse. *Yogi* learnt a lesson and was exiled too. Influenced by these so many people took to *Bhaktamara* recitation.

People are generally carried away by miracles and then are drawn to religion gradually and they become really interested in spiritual practices and overcome interest for miracles and their mundane fruits.

• STORY 4 – SIGNIFICANCE OF VOWS AND SELF-DISCIPLINE •

This story reveals the greatness of 8th and 9th verses. The main character influenced by the preaching of non-violence chose to practise it and recite *Bhaktamara* regularly. When he was suffering from thirst, Cakresvari gave him water and saved his life. With the help of Cakresvari he constructed Adinath Temple in one day.

This story speaks of the importance of *yama* and *niyama* to the worshippers of *The Bhaktamara*. Without them no *mantra* will yield any result. *Yama* and *niyama* help strengthen the resolve of aspirants. Incidentally they would have followed the orders of Jinesvara too. Hence the worshippers should try to practise *yama* and *niyama* too.

• SIGNIFICANCE OF *VIDYA* •

The narration is not directly connected with *Bhaktamara*. It speaks of the stories of Nami and Vinami in brief (referred to already under *Mantra and Vidya*). Sri Dharanendra taught 48,000 *mantras* to Nami and Vinami and made Vidyadevis also appear before them. Finally the clan of Vidyadharas was established. Nami and Vinami reached *moksa* along with two crores of *sadhus* at Satrunjaya, served Rsabhadeva too. They became equal to him by this. This story perhaps signifies that Vidyadharas could make Vidyadevis appear before them by the chanting of *vidyas*.

• STORY 5 – SIGNIFICANCE OF PLAYING LUTE •

This pertains to the *sravak* Kapardi. He used to recite *Bhaktamara* with single pointed devotion on his lute. When he was reciting the 11th verse, Cakresvari appeared before him and blessed him that the heavenly cow Kamadhenu would be at his doorsteps that evening. Kamadhenu visited him accordingly and gave him thirty-nine pots of milk and vanished. The milk turned into gold. He insisted again to Cakresvari to send the cow once more so that he could give a feast to the King with the *kheer* made from Kamadhenu's milk, which could be offered to *acaryas* too. To the wonder of everyone Cakresvari fulfilled his desire.

Acarya Hemacandra quoted the verse *"yais santaraga rucibhih"* (verse no 12) as an example in his work on aesthetics - *Kavyanusasanam*. *Acarya* Hemacandra is definitely a historical person and his attachment and devotion to *Bhaktamara* is natural. It appears from this story that Cakresvari devi might have taken the form of Kamadhenu cow. The nature and place of Kamadhenu in Jainism is subject of research even to this day. This story prompts us to think further.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

• STORY 6 – SIGNIFICANCE OF CONCENTRATION •

The story pertains to the 12th verse. Subuddhi was the minister of Karna, King of Angas. Subuddhi was very much interested in Jainism and used to recite *Bhaktamara* regularly. God will certainly give *darsan* to a highly devoted aspirant if time were to be in his favour. Cakresvari helped him by punishing the sorceress.

At the end, it is stated that people started respecting the *Stotra* as *devata svarupa* itself. Since it is pregnant with so many *mantra*s, discipline, respect and faith are required in the practice of its verses. At the end of the story, it has been stated that the *siddhi* of any *mantra* will be according to one's faith and belief.

• STORY 7 – SIGNIFICANCE OF DEVOTION TO JINAS •

Dahiben of Patan got married and went to her in-law's house in Broach, Gujarat. She was a devotee of Sri Hemacandracarya. Cakresvari appeared before her gave her a necklace to remove poison, a divine garland and the *paduka* of Sri Hemacandra. This verse by itself has poison removing effect and Cakresvari too gave her a gem of that quality. A consistency can be seen here. She also gave her a necklace with the figure of Parsvanatha. Dahiben had taken a vow to bow down to Parsvanatha at Patan. But she could not do it at Bharuch. She was told that obeisance to Sri Munisuvrat Svami would also help her fulfil her vow. The necklace was offered by her to Sri Munisuvrat, the 20h *Tirthankara*. This story also impresses on us that all *Jina*s are equal. This story finds a place in the history of *Bharuch-Tirtha*.

Acarya Gunakara Suri has connected verse 14 with *visapaharini vidya* and *tribhuvanasvamini vidya*. It is difficult to understand how these verses are connected with different *vidya*s, but it must be borne in mind that the word *'tribhuvana'* appears in the second *pada* of verse 20.

• STORY 8 – SIGNIFICANCE OF *CARANODAKA* •

This story narrates the greatness of the water used to wash the feet of *sadhu* Sri Mallarsi. The first verse too speaks of the lotus feet of the Lord. With the water used in the washing the feet of the sage, Sajjan, the King of Kosala, removed the sufferings inflicted by a bad *yogin*.

When Sri Gunasenasuri was reciting the 15th verse a goddess revealed the greatness of Sri Mallarsi to him. Sri Mallarsi was the recepient of the blessings of Cakresvari and other goddesses.

Cakresvari is not only the the attendant deity of *Bhaktamara*, but of every *sadhu* doing penance. Thus she serves the command of *Jina*s. In this verse the two *vidya*s *bandhamoksani* and *svapna* are spoken of.

• STORY 9 – SIGNIFICANCE OF AWAKENING •

16th and 17th verses deal with *srisampadini* and *para-vidya-ucchedini vidya*s respectively. The story given is that of the son of one Satyasangara. Satyasangara was a great devotee of *Jina*s, but his son was a non-believer. *Acarya* made all sorts of efforts to educate him but to no avail. Finally he practised these two verses and invoked the presence of Cakresvari and requested her to give the prince a glimpse of the horrors of hell. Finally the boy turned a believer for ever. This story also narrates the efforts taken by Jain *acarya*s in helping their devotees realise the truth.

• STORY 10 – SIGNIFICANCE OF *BHARUCH-TIRTHA* RENOVATION •

This story deals with Ambad, the minister of great Jain King Kumarapala. The minister besides looking after the duties of government was doing *Bhaktamara*-worship too in the prescribed way. As he had the rare privilege of knowing *The Bhaktamara Stotra* and the significance of 18th verse directly from *Kalikala Sarvajna* Sri Hemacandracarya, he would have got more esoteric things and methods. The recitation of 18th verse led him finally to repair and restore the *Sakunika-vihar* a temple that was in disrepair at the command of his mother. This story is available in other Jain works too. The point of significance is that Cakresvari got him an idol of Sri Candraprabhu Svami. When there was truble for Jain pilgrims which included his mother, the entire pilgrims including the minister recited the 18th verse and the god appeared before them to save them. But the name of the deity is not mentioned. It could be Gomukha Yaksa attendant

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

of Rsabhadeva too. *Dosanirnasini* is enshrined in it and it was said that Ambad got rid of his fears by the recitation of this *sloka* in the night.

• STORY 11 – SIGNIFICANCE OF *SIVASALINI* •

This story is that of one Laksmana *sresthin*. He learnt besides scriptures, *Bhaktamara* too from his teacher. Goddess Cakresvari gave him a gem, which could stay put at the sky and illumine the earth like moon.

The modern students can take some hints from this for spot illumination by heavenly bodies even during the night times.With the help of the gem the *sresthin* conquerred a contemporary King. Further the story states that the *sresthin* used to take the gem back with the help of 19th verse i.e., this verse has the power of *akarsana* too. If one were to read the 7th, 11th, 36th, 37th and 38th letters, the phrase *sivasalini* will become readable which means the dispeller of fear of calamities.

• STORY 12 – SIGNIFICANCE OF RECITATION DURING NIGHT •

Mahipati was the king of Nagpur. Sri Vijayasena Suri was propagating *dharma* at that time. The King used to get his doubts clarified with him. The *sadhu* used to recite *Bhaktamara* in the nights. When he was reciting the 20th verse Cakresvari appeared before him and blessed him with the *vidya* to answer all the querries.

• STORY 13 – SIGNIFICANCE OF WORSHIP OF SRI CANDRAPRABHU SVAMI •

This story narrates the life history of Jivadeva Suri who knew *parakaya pravesa*. Besides scriptures he used to recite the 21st verse of *Bhaktamara*. He attained the power of taking whatever form he liked. He took the forms of Brahma, Visnu, Siva, Skanda etc., once and pleased the people. A reference to Candraprabhu Svami and his feats too find a reference in this verse.

• STORY 14 – SIGNIFICANCE OF *SURIMANTRA SIDDHI* •

This pertains to Khaputacarya. He is considered *punya-smarana* i.e., the repetition of his name will confer merit upon that person. The *mantra* revealed by this verse is called *Surimantra*. Sri Khaputacarya too practised *Surimantra* and accomplished (*siddha*) it. Even then he practiced *Bhaktamara* especially the 22nd *sloka*. The reference is very inspiring to the votaries of *Bhaktamara*. By practice of the *siddhi*s he made the *yaksa* at the temple at Gudasastrapathan and the two big vessels used in big functions, follow him, as if they were alive.

• STORY 15 – SIGNIFICANCE OF THE WORLD OF GODS •

This story too pertains to the accomplishment by Khaputacharya. By worshipping with 23rd verse he made Cakresvari appear before him and she gave him the boon to drive away the evil spirits.

Once Candika tried to pierce his throat with her nails, but by the grace of Cakresvari it boomeranged on her head and she sought forgiveness. The *Jainacarya*s by their behaviour and instructions have turned even the violent gods to non-violent one. Thus Khaputacarya established the victory of jainism, (*Jainam jayati sasanam*) by changing the heart of Candika.

• STORY 16 – SIGNIFICANCE OF *CINTAMANI MANTRA* •

This story deals with Jitasatru, King of Sauryapura. The queens in his harem were possesed by ghosts and goblins. They were rid of these ghosts by drinking the water consecrated by Sri Santisuri and washing their eyes. The drinking of consecrated water is familiar. But washing the eyes with that water has to be understood properly. The *Acarya* had to don the role of a *yogin*.

Many of the *acarya*s have felt these verses (20 to 25) contain the web of *Surimantra* and yet others of *Cintamanimantra*. The greatness of *Cintamanimantra* is described in *The Namiuna Stotra*, also known as *The Bhayahara Stotra* the other work of Sri Manatunga Suri. *Cintamani* also is an important *mantra* in Jainism. This *mantra* is dedicated to Lord Parsvanatha.

The Namiuna Stotra reveals this *Cintamanimantra* in the *mantra*-order. But it is only indicated

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

in verses 21 and 22 in *Bhaktamara Stotra* but without keeping the order of the words of the *mantra*. The three letters of the second verse read *va-sa-ha* and it can be noticed that *Cintamani mantra* is indicated here. So also 38th, 26th, 47th and 48th letters read *vi-sa-ha-ra*. 23rd, and 38th, letters of 22nd verse read *pra-sa* which can be considered as *pa-sa*. Thus, the words *sphulinga* and *namiuna* too are there. Thus it can be noticed that *Cintamanimantra* is enshrined in it.

• STORY 17 – SIGNIFICANCE OF THE INSTRUCTION OF THE PRECEPTOR •

It was the times of elder Bhimadeva in Anahila Patan in Gujarat. A person by name Canika was selling grams. He was worshipping with 26th verse and became very rich. Three big earthen pots of grams (*Chana*) became gold as it were, due to the power of his worship.

The instructions of a teacher was that following five things were to be observed. They were viz., 1) The verse *'tubhyam namo'* 2) 108 *Namaskar mahamantra* 3) celibacy 4) devotion to Parsvantha and Adisvara and 5) worship to Mahalaksmi. He did accordingly.

The devotees of *Bhaktamara* must chant 108 times *Namaskara mahamantra* and in order to get rid of poverty one must worship Mahalaksmi. Mahalaksmi is companion of Cakresvari. When Cakresvari is pleased with the devotees, Mahalaksmi blesses them with her grace (wealth). Canika put the wealth he got to proper use. He constructed a new temple for Rsabhadeva and repaired and restored Mahalaksmi temple.

The word *tubhyam* is repeated four times and *yam* also gets repeated four times along with it. *'Ya'* is used to get 1) friends 2) fulfilment of desires 3) success in concentration and 4) awakening of *'sattvaguna'*, says *Bijakasara Kosa*. In this story the grace of Laksmi is fulfilment of every desires.

• STORY 18 – SIGNIFICANCE OF *ATTAM* PENANCE •

This pertains to the story of King Hala, ruling from Pratisthana on the banks of *River* Godavari. He was childless. Inspite of practices of so many religions he remained childless. When he approached a Jain *sadhu* he taught the King *Bhaktamara* worship and the need for daily recitation. When he worshipped accordingly, Cakresvari appeared before him on the third day, gave him a divine flower-garland. She told him to make the queen wear it. And the queen gave birth to a son. The happier King named him Cakradasa.

The tradition of method of worship for begetting a son is not fully described in the story. But we can deduce that King Hala must have performed an *attam* penance i.e., continuous fast for three days and recited *Bhaktamara* too and goddess appeared before him to fulfil his desires. People doing such a severe penance like King Hala will get their desires fulfiled.

• STORY 19 – SIGNIFICANCE OF CHANTING THE *MANTRA*S AT THREE *SANDHYA*S •

No story is attached to verses 28, 29, and 30. Commentaries on 31st *sloka* refer to the story of Gopala a shepherd. Good natured Gopala was recognised as a *bhavya-jiva* by the *Guru* and was taught *Bhaktamara* and *Navkar mahamantra*. He learnt it with diligence and faith and used to recite them daily with devotion; himself practising jain tenets. He saw an idol of *jina* shining with *pratiharya*s in his dream. The next day he found an idol of a *jina* in the grazing ground. He placed it on a proper place and recited *Bhaktamara* before the idol three times a day for six months. Cakresvari appeared before him and made him a King and even helped him win a war too.

The information of the importance three-times-a-day, for six months to achieve desired results can be deduced from this story.

• STORY 20 – SIGNIFICANCE OF *MANTRA*-TRADITION •

The story narrates the incidents in the life of Jinahak, a commander in the army of King Bhima of Gujarat. The story is mentioned in other Jain works too. Commander-in-chief got Dhavalakapura (modern Dholka) rid of thieves and the local inhabitants did not have the fear of

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

thieves therafter. How did he reach this stage ? Sri Abhayadeva Suri had presented Jinahak an idol of Sri Parsvanatha with the idol of Cakresvari and also initiated him in *Kalikunda Parsvanatha mantra*. He advised him to recite *The Bhaktamara Stotra* daily.

Jinahak used to recite *Bhaktamara* and the *mantra* all the three times daily devotedly. Cakresvari sent a gem to him through her attendant and asked him to wear it always. Jinahak became the commander-in-chief soon. He caused a beautiful idol of Parsvanatha made of touch-stone to be sculpted and consecrated it through Sri Abhayadeva Suri in a serene temple.

The faith in Jainism of this layman is fit not only to be read but also to be followed. And we also know that goddesses some times bless through their attendants too.

• STORY 21 – SIGNIFICANCE OF SELF-EXPERIENCE •

Raja Soma was influenced by the teachings of Sri Vardhamana Surisvarji and accepted Jainism. He used to recite *Namaskara mahamantra* and *Bhaktamara* according to the instructions of his *Guru*. Once a princess Manorama got herself in danger, an elephant was chasing her. Then Soma saw her plight and recited 34th verse and with the help of Cakresvari saved the princess. He married her and became a King of her country too.

Gunakara Suri opines that these *slokas* themselves are *mantras* and are to be repeated in case of need. Because the verses themselves work as *mantras*, Sri Gunakara Suri has not suggested any other *mantra* to these verses. Hence verses 33 to 42 are for warding of fear of (1) elephant (2) lion (3) fire (4) sun (5) war (6) water (7) disease and (8) imprisonment respectively.

From his reference (*vide Esu vrttesu vaksyamana tattadbhiharavrttavarna eva mantrah punah punah smartavyah. Ato naparamantranivedanam* – comments on verse 34) it is clear that these very verses form the *mantras*. There is no need for recitation of any other *mantra*. But Haribhadra Suri is of different opinion and has stated a few other *mantras* too along with these verses.

On an analysis we can say that the verses themselves are *mantras*. But in the opinion of Haribhadra Suri other *mantras* are connected with these verses as *svapna vidya* and *bandha mocini vidya* are connected with 15th verse. But inspite of other *mantras* by Haribhadra Suri, these *slokas* themselves alone need be considered as *mantras* and recited in case of danger.

We can testify to the efficacy of this verse-*mantra* by our personal experience too. When myself and *muni* Nandiyash were traversing through the Ooty forests, a lone elephant was charging towards us. We were frightened. Thinking it to be our last moments we went to the side of the road and started reciting *Namaskara mahamantra* and *istamantra* and the 34th verse of *Bhaktamara*. The elephant was calm when it came near us and touched me with its trunk and went away. Some ten years have passed by. But even now the incident sends horripilation in our body. *Bhaktamara Stotra* is unique and incomparable. It is attended not only by Cakresvari but by Padmavati too.

• STORY 22 – SIGNIFICANCE OF DAILY RECITATION •

Devaraja was poor but a believer in Jainism. He was rich and happy in his mind to recite *Bhaktamara*. He used to recite *Bhaktamara* daily. When luck becomes favourable men are led in the direction of prosperity. Devaraja proceeded to foreign countries for trading. Some other merchants too joined him. The route was through a thick forest. They were forced to spend the night in that terrible forest. Some time later they saw a lion coming towards them and all merchants approached Devaraja. He too with great faith started repeating the 35th verse of *Bhaktamara* and the charging lion became calm and quiet. It even bowed to Devaraja and gave him three priceless gems. Other people realised that all these were due to Devaraja only.He made them understand the greatness of *dharma* and taught them jain tenets. This *sloka* should be recited not just at the time of crises but daily with concentration. It is said that, one will not remember, what is needed at the crisis, if he does not chant it daily. The story reveals the importance of daily recitation.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

• STORY 23 – SIGNIFICANCE OF SPRINKLING HOLY WATER •

Once a *seth* Laksmidhara of Pratisthanapura, a strong votary of [illegible] and *Bhaktamara*, while proceeding along with his friends in a forest, got surrounded by a forest fire. It started engulfing them. Soon he started meditating on *Bhaktamara.* Sensing the devotee's crisis Cakresvari appeared before him, told him to sprinkle water consecrated with the 36th verse. *So did the seth and the fire subsided. His friends were wonderstruck.*

The consecration of water is referred to frequently in jain texts. 'The water' with *santimantra* be 'sprinkled on head', says *Brhat Santi Stotra.*

• STORY 24 – SIGNIFICANCE TO GET GRACE OF GODDESS •

This story pertains to a devout daughter of a *seth* Mahebhya. She used to recite *Bhaktamara* regularly with devotion. A certain co-wife plotted to kill her through her husband Karman and sent her a serpent alive in a pot in the pretext of a garland. But due to power of *Bhaktamara* she took out a garland from the pot. Yes. The serpent got turned into a flower garland making the people hail victory to Jainism.

• STORY 25 – SIGNIFICANCE OF INTEGRATION •

Gunavarman got his kingdom by a devoted *Bhaktamara* worship. Once he was gheroed by his relative Ranaketu and his army and was put in a cave. Gunavarman was unfazed. He started reciting the 39th verse of *Bhaktamara*. Though 38th and 39th verses save people from fear of war the statement that Cakresvari appeared before Gunavarman and gave him a boon that he would win the war when he recited the 39th verse, is worthy of notice.

That, our revered preceptor Sri Vikramsurisvarji could answer all objections in that controversial Madras *Caturmasa,* before commencing the chorus singing of *Bhaktamara* at the old Kesarvadi, was essentially due to the power of this verse. While leading the chorus our *Guru* would recite this verse in a high and influential tone. "Faith moves stone" say people. Yes, the worship of this verse will yield unthought-

• STORY 26 – SIGNIFICANCE

[illegible] ple for Cakra and Admacna.

• STORY 27 – SIGNIFICANCE OF CURING THE DISEASE •

Rajahamsa was the son of King Rajasekhara of Ujjain. The King of Managiri, a devout J had a daughter Kalavati and gave her in marriage to Rajahamsa. But he was poisoned by his step-mother. Kalavati, a devout Jain as she was recited *Bhaktamara* and when she reached the 41st verse Cakresvari, instructed her the medicine to cure her husband. Not only was he cured of his disease but became rich too in course of time. Kalavati proclaimed victory to Jainism. The point to be noted here is goddess Cakresvari, instructed her the medicines but not cured him herself. This verse helps the devotees get cured or get at right medicines.

• STORY 28 – SIGNIFICANCE OF COUNTING •

When Jalaluddin was the *Badshah* at Delhi the *Mir* of Ajmer, arrested Ranapal and his son and sent them to Delhi. They were imprisoned there. Ranapal was soft by nature. He had immense faith in *Namaskara mantra* and *Bhaktamara.* He started meditating on the 42nd verse and completed chanting ten thousand times with such concentrated meditation. Then a certain deity

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

appeared before him and when pressed gently to reveal herself by Ranapal, she identified herself as an attendant of Cakresvari, herself an attendant of *Adisvara Parmatman*. She got him released from the prison. He went to Citrakuta with his family to live happily. The number ten thousand is mentioned. It must be borne in mind that necessary number of recitation must be completed for it to have any effect.

Garuda mounted Cakresvari is the attending deity of this *Stotra*. She performs miracles through her attendants even now. She makes the devout fortunate by making their lives happier. We come to know some thing about gods, goddesses and their influences from these 28 stories which proclaim the greatness and power of *Bhaktamara*.

This *Bhaktamara*, if done with single pointed concentration and devotion, not only will confer mundane benefits but also make the devotee climb the ladder of *moksa*.

SIGNIFICANCE OF SELECT VERSES

The Bhaktamara Stotra is also a treasure-house of literary beauties. Sri Meghavijaya Gani draws our attention to this aspect every now and then in his commentary. It is not easy to explain all of them in a small compass. But we would like to present a few explanations offered to the phrases worthy of meditation viz.,

(1) *Jina-pada-yugam* (2) *Samyak pranamya* (3) *Bhavajale* of the first verse

(4) *Prathamam jinendram* (5) *Citta-harair-udaraih* of the second verse

(6) *Vigatatrapo'ham* of the third verse and

(7) *Stotrasrajam* of the last verse.

1. *JINA-PADA-YUGAM*

Sri Manatunga Suri offers his obeisance at the feet of *Jinesvara-paramatman* in the first verse. It is the sublime tradition of Indian culture both Vedic and Sramanic to consider the feet of holymen as objects of veneration. When we speak of the feet of holymen, the statement of Laksmana naturally comes to mind. When Rama showed him the ornaments brought by Sugriva for identification he told him, "I do not recognise bracelets nor the earrings. But the anklets I do recognise (as that of Sita) since I prostrate to her daily and do service to her". If we have *Maryada Purusottama* Rama in India, we equally have a Laksmana who is in no way less in maintaining the rules of discipline. The Indian civilization and culture are holding their heads high because of such greatmen. The path of spiritual journey starts with salutations to the feet of *Jina*.

Sri Manatunga describes the face of the Lord to his fullest satisfaction. The fragrance of *pratiharya*s are explained in quartets. But all these descriptions succeed those of pair of feet. It is a meditation to generate and intensify one's own inner strength.

Bharata is to be quipped here. "How did you reign fourteen years in the absence of Rama ?" He would say, "Yes. With the *padukas* of Sri Rama on the throne". If one were interested in the kingdom of *moksa* one must have feet of Lord Adinatha firmly established on the throne of one's heart.

Even now the foot imprints at Mt. Siddhacala have their incomparable greatness. Both *Acarya* Gunakara Suri and Meghavijaya Gani opine that Sri Manatunga pays obeisance to the foot imprints of the great Adinatha at Siddhacala.

In both Mt. Siddhacala, the ancient pilgrim centre and Sammetasikhara, the foot imprints of Jina have been consecrated and established, because the worship of the feet of the Lord has its own importance.

Meghavijaya Gani reminds us of the value of the worship of the lotus feet of the Lord. When Bahubali felt the separation from the Lord, he established the foot imprints. The generous Sreyamsa Kumara too established the foot imprints at Hastinapuram. King Bharata too before

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

causing the sculpting of idols of *Jina*, established foot imprints only and worshipped them. The greatness of foot imprints is the greatness of lotus feet. *Acarya* Hemcandra declared that the spots where *Tirthankara*'s feet have been imprinted deserve our reverence and worship.

The body for man is one only but he has got a pair of legs. Is it poetic way of reminding us of non-duality in the midst of duality ? Be it as it may. Though the legs are independent yet there is general and mutual control between them. If we forget and neglect co-operative attitude in the midst of our independence, pain, horror and poverty alone will result. If people were to remain cultured and not barbaric, co-operation, mutual help and unity of thought must be achieved.

Even meditation on a single finger of the Lord is capable of taking us in the path of salvation. Then how great it should be to concentrate on the lotus feet of the Lord ! As there is an eternal pair of positive and negative, to complete a circuit, so also right and left is an eternal pair in giving us the results. The right foot of the Lord removes the time immemorial attachment and the left foot sows the seed for manifestation of infinite power.

Destruction of sin – development of merit

Destruction of *asrava* – development of *samvara*

Destruction of extraneous nature – development of own nature

all result from the pair of feet. The ten toes signify the ten types of rules of recluses. The shining nails in the toes bless the aspirant-*sadhaka* that his fame will be immortal and spread in all ten directions.

Sri Manatunga described the feet as the destroyers of darkness. All the three commentators (Gunakara Suri, Meghavijaya Gani and Kanakakusala Gani) take darkness to signify sin. We offer our salutations to those great scholar-saints to permit us to differ a little from them. We feel that, the salutation to *Jina*s remove not only sin but also darkness. This interpretation too appears to be suitable. Some times some sufferings or pain or failure or adversity also may take man towards the way of salvation but darkness can never help him. In a way *papa* (sin) becomes *punya* (merit). This usage 'merit in the form of (or following) sin' signifies this only i.e., some sins help us like *punya* to move further. But darkness never gives scope for development or allows us to proceed further.

To wit. Though the *aghati karma*s, *asubha-nama-karma, asata-vedaniya-karma* and *nica-gotra-karma* give adversities and difficulties, yet take us in the way to *paramatman.* But the impact of *ghati-karma*s is essentially that of (similar to) darkness. They cover *atman* so completely that even a single ray of self-knowledge is not allowed to enlighten the man. The lotus feet of the Lord are capable of destroying both sin and darkness — *ghati* and *aghati karma*s. So to destroy the pair of sin and ignorance the worship of pair of feet is necessary.

2. *SAMYAK PRANAMYA*

Sri Manatunga great logician as he is, has not composed the present work in aphoristic style. But the characteristics of a *sutra* work are very much discernible here. Each word is logically selected. *'Natva'* can be used in the place of *'pranamya'* in Sanskrit but the *acarya* chose *'pranamya'* only and not *'natva'*. why ? Because *'natva'* will not go with *jinapadayuga.*

When people in the house get angry, sometimes we bow down to appease them, in the same way we bow to non co-operative authorities. But such external-physical obeisance is not enough for *paramatman.* He expects total surrender. We have to cling to his lotus feet (as a drowning man would cling to a log of wood). The preposition *'pra'* is added to signify the surrender here, not mere bowing down. *'Pra'* stands for great effort. One can do obeisance in fifteen different ways but surrender is possible only when one is impelled by the desire for release. A mere *namaskara* is not enough to remove the beginningless *samskara*s and habits. The destructions of *karma*s require the removal of internal enemies. They won't go for a song. They have to be banished. Without a commensurate effort, *atman* can not be cleansed of its

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

samskaras. Just to remove the dirt, (temporarily) '*natva*' will do. But it requires a *'pranamya'* to destroy the *samskaras* and habits so as not to raise their heads again.

To do *pranam*, one has to follow the *vidhi*, the rules and method. It is a must. It is of no use to do a *pranam* without discrimination, forced by a sudden bout of spiritualism. There is a qualifying adverb to *pranam* in the verse. It is *'samyak'*, ("well, "proper"). One can not think of salvation without renunciation and without recourse to the great vows. It is true. Without proper preparation, development of *vairagya*, one will not be able to go further spiritually, inspite of a monk's dress and definitely can not reach the target.

The word *papa* in *dalita-papa-tamo-vitanam* reminds us of *'savvapavappanasano'* and naturally of *Navakarmahamantra* the essence of fourteen *'purvas'* by the dicta 'association of thoughts'. The thought of *mahamantra* is not just *mangala* but *mahamangala.*

The word *samyak* also reminds us of the first *sutra* of *Tattvartha sutra. "Samyag-darsana-jnana-caritrani moksa-margah"*. (Right faith, right knowledge, and right conduct all together form the way of salvation). This *sutra* is considered to be the essence of all the twelve *Agamas*. The *samyak pranam* too must be done to *padayuga. Darsana* and *jnana* can be taken as one. Hence equivalent to *sruta*, represented by one foot. The second foot is equivalent to *caritra* (conduct). As it is stated in *Tattvartha sutra* that all the three viz., *jnana, darsana* and *caritra* jointly alone lead to *moksa*, so too by the pair of *'sruta* and *caritra* only', we can say, the way for *moksa* opens up. Hence *samyak pranam* "a proper surrender" to *'jinapadayuga'* the lotus feet of the Lord is a pre-requisite to *moksa*.

The style of the great poet Sri Manatunga has got a captivating appeal. He has wielded his pen so effectively. Just as a lamp at the threshold sheds light both ways (*dehali-dipa nyaya*) the word *'samyak'* can be joined with other words too in the verse. Eg., '*samyak udyotakam*' 'illuminates well'. So it can be added to *"alambanam"* also meaning 'great, unfailing support' in rescuing the people who have fallen into the ocean of *samsara* from immemorial times.

A thinker once asked a pertinent question. "Does the greatness of *jina* just lie in kindling the light of the gems in the crown of Devas more ?" Normally a powerful light subsides another light i.e., another does not shed or add any light in the presence of a powerful light just as an electric lamp in the sun light. It does not have an identity even. Then what does the phrase "kindling the light more" mean ? Since the question of illumination of other lights does not arise, the phrase has to be looked at properly. The word *mauli* throws up some light on this problem. *Mauli* (crown), is nothing but the *sahasrara cakra,* the seventh esoteric place in the form of an inverted lotus. The centre of that lotus *'bindu'* is called *'mani'*. It shines with the Grace of the Lord.

It is said of *Ganadharas*, that when they took *diksa* from the Lord, *manah-paryaya-jnana* arose in them. If we surrender properly to the Lord, the *kundalini sakti* awakens in the *muladhara* and reaches *sahasrara*. It is not difficult to awaken *kundalini* but it is very difficult to raise it up so as to be led to *sahasrara*. *Yogis* say that if the awakened *kundalini* were not to be led to *sahasrara*, it may bring problems to the *sadhaka.* Therefore the awakened *kundalini* must be brought to *sahasrara*, where the Grace of the Lord shows up itself by kindling the illumination more. The awakening of *kundalini* is possible by various modes. But the proper awakening so as to be led to *sahasrara*, takes place with the Grace of Adinatha only. We salute again and again the feet of Lord Adinatha who subsides the cruel passions (*kasaya*) and poisonous sensuous objects (*visaya*). *Kasaya* and *visaya* are a natural pair.

Visaya is an open ground for passions to play. The *kasayas* when manifest are like great magnet for the sensuous pleasures. Hence a 'proper surrender' *'samyak pranam'* is a must to *Jinendra*'s feet which destroys both passions (*kasayas*) and sensuousness in objects (*visaya*).

A support for him who is drowning in the sea of *samsara* will not be enough. It must be a proper support. The author himself has made it clear by saying '*nanyas sivah siva padasya munindra panthah*' (no other auspicious way (exists) to the place of peace and bliss – verse no

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

23.) Since the path to *moksa* shown by you is auspicious, it's not just a support but a proper and unfailing support.

His idea is like this : for those who surrender to God in a proper way, the way of *moksa* shown by God is definitely a proper support for them. And they will be able to proceed in that path without much problem. Even an ordinary man who takes the support of His feet too will get salvation. Such was the nature of the 'support'. There won't be any obstructions or troubles.

Hence it is a must to add *'samyak'* to all the three characteristics viz., *'udyotakam, alambanam* and *pranamya'* representing *darsana, jnana* and *caritra.*

3. *BHAVAJALE*

On reading the 4th pada *"alambanam bhavajale patatam jananam"*, there arises a doubt as to the usage of *jale* (water) instead of *jaladhi* (ocean). Normally people say, *"samsara sagara"* only and not *"samsara jala". Jala* (water) is not a synonymn of ocean. Then we must try to understand the intention of the author for such a usage. He has used the word *bhava* first and then *jala. Bhava jaladhi* is *bhavajala* too i.e., a drop of water of ocean is called water only. Not only did Sri Manatunga Surisvarji help people from getting drowned in ocean, but tried his utmost to prevent from getting drowned in droplets too. Passions and sensuous objects are to be cut at their roots. As long as this has not happened, attempts must be made to be free from getting drowned in droplets. He invites people to save themselves from the cycle of birth and death. Passions attract beings towards objects every second and people are instructed to keep themselves away from even drops of water.

4. *PRATHAMAM JINENDRAM*

People generally think that it is proper to recite *The Bhaktamara Stotra* in the vicinity of the idol of Sri Adinatha at Siddhachala. It is also proper to recite the same at the sacred shrine of Kulpakji or at the new temple at Solaroad where also the idol of Lord Adinatha has been consecrated. Anybody can recite *The Bhaktamara Stotra* before the idol of Lord Adinatha but how is the recitation done in the sacred Uvasaggaharam Parsvanatha shrine or Shankhesvar Parsvanatha shrine proper ? So also the recitation of the *stotra* at the beautiful *Sakunika Vihar* Temple dedicated to Sri Munisuvrat Svami.

All these doubts are to be answered and they find an answer in the phrase, *"prathamam jinendram"*. While explaining the significance of this phrase Sri Gunakara Suri has said that this *Stotra* can be recited before any *Arihant Bhagavan.* It is a pervasive *stotra.* It does not pertain to a particular *jina* but is dedicated to *jina*s in general. We must make our hearts one with *paramatman.* The phrase *prathamam jinendram* has to be understood accordingly.

People interested in polymics may say that the Lord whom the devotee reveres is his *jinendra.* But Rev. Manatunga Surisvarji accepts multifaceted doctrine (*anekantavada*). He has come to evaluate the nature of the world properly. He would tell the plaintiffs. "See oh friends, you can call any god *jinendra.* We subscribe to the theory of *niksepa*s. Any one can be *"dravya jinendra"*. What we speak of is *"bhava Jinendra"*. That is why, the poet has not used Rsabha or any other word to refer a particular *jina* but gave primacy to the word *jinendra.*

He used the general term *jinendra* but by using the adjective *"prathamam"* with it he had shown his expertise. *"Prathamam"* brings out the significance of the word *jinendra.*

Normally *prathamam jinendram* may mean first *jina.* But *"prathamam"* may also mean, "important, best, the ancient" etc.

Sri Manatungacarya praises *bhava-jinendra* and not *dravya-jinendra* i.e., one who has conquered the passions hatred etc. Of the four *niksepa*s, *bhava niksepa* is considered most important. There are many *stotra*s and *stavan*s, but whom would have Sri Manatunga addressed in this *stotra* by just referring to *prathamam jinendram.* Sri Gunakara writes that *prathamam* may mean 'familier, famous' too and the word may mean *Tirthankara* in general. The word *prathamam* too sounds a general word as *jinendram* appears.

Philosophers say *darsana* means general knowledge – formless and undifferentiated knowledge and it is not an object of dispute. The differences and false knowledge cast their

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

shadows in *savikalpaka jnana*. But Sri Manatunga who wants to transcend the falsity in knowledge considers *prathamam* and *jinendram* pervasive and general. Whoever he may be, however great he may be, he be a god, saint or a godman, if he has not conquerred love and hatred and passions he can be a *dravya-jinendra* only. *Bhava jinendra* is one who has conquerred passions, love and hatred he be Rsabhadeva or Mahavira or anyone alse Bramha, Vishnu or Mahesa.

The Sakrastava section of *The Namutthunam Sutra* offering salutations to the *Jinendras* of past, present and future indicates this aspect only. Not only did Sri Manatunga praised the innumerable *jinas* of yore and the innumerable *jinas* that would appear henceforth but also *jinas* like Simandhara Svami of present age too.

That *jina*, who is important, is being praised. We have already stated that *prathamam* may mean first and ancient. The intention of Sri Manatunga Suri is to state that He is the most important and the best among men.

Sri Manatunga had gone very deep when he analysed the *prathama* as transcending time and discussion. We too must have such feelings only. Such *stotras* are possible for Lords of gods only. Indras have done it. We do not have the collection of the *stotras* composed by Indras except one *stotra* viz., *"The Sakra Stava"* which had come down to us. *"The Sakra Stava"* is a psalm composed by *Sakra* i.e. Indra, Lord of Gods. It is also called *The Namuthunam Sutra*.

5. *CITTA-HARAIR-UDARAIH*

Sri Manatunga had such a *stotra* as his model. They were *cittahara* (attractive) *manohara* (alluring) *udara* (great, generous since they reveal generous qualities) and *bhavya*. Hence Sri Manatunga referred to his work as *cittahara* and *udara*.

So also the word *"suralokanathaih"* covers not only gods and Indras but great scholars too, rather the leaders who shine at the head of the scholarly groups.

Had he used the word *devalokanatha* it would have precluded the scholars from being comprehended. Hence in order to refer both types of leaders he had used the word *suralokanatha*. As Indra the Lord of Devas praised the Lord, so the Lords of scholars too praise Him. These ideas have been brought out in indirect and direct ways.

Every word of every *sloka* is charming and alluring and the meaning generous. What is the art of poetry ? Not mere versification. But making the beautiful ideas come to mind by such charming use of alluring words. The meanings of the words *"mani* and *ratna"* are well known. But the word *mani* is more attractive than *ratna*. Hence if the meaning must be majestic it must be conveyed through beautiful and alluring words. The greatness of Sri Manatunga is to convey generous meanings through charming words. Both *"cittahara* and *cittakarsaka*, are Sanskrit words meaning attractive but the word *cittahara* immediately recalls *manohara* to the mind than *cittakarsaka*. A word is beautiful if it comes naturally and understood so without causing any confusion or an iota of doubt. Though *Bhaktamara* is verily a mine for researchers, yet it is attractive enough to ordinary people too for the choicest use of words. These are to be felt and experienced by people with atleast a little knowledge of Sanskrit. Hence not developed further here. Such work is not a poetic art alone but art of and for life too. Art is not just there for the sake of art but for the sake of society.

Many people want to make sweet speeches but their choice and collocations of words simply kill their desires. People generally entertain a feeling that no one pays heed to their words though they convey good ideas.

For whom do you think is the dictionary intended ? i.e., people should try to improve their speeches. Though what is spoken of may be true it must also be said in a nice and pleasing way. An unwanted idea too can be made acceptable by pleasing words and the way in which they are used. But harsh and wrong use of words hurts the feelings and sentiments of people and it becomes counter-productive. A Gujarati proverb says, "He who does not know to speak spoils the case". Without a vocabulary of pleasing words at one's command one may definitely spoil one's case. This is presented by the story of two astrologers.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

A certain man is destined to see the death of his relatives. One astrologer said "you'll suffer bereavements". But the other said, "you'll live longer than all your relatives and friends and will help your relatives to *"sadgati"* (i.e. a good after life). Though they intended the same thing and said the same, yet the way in which they presented made the difference. Some people are harsh whereas some scholars are soft and pleasing. Sri Manatunga Suri considers that the *paramatman* must be addressed by pleasing sounds and lofty ideas. Every soul, be he a child, young or aged sinner or criminal must be addressed in such a way that he feels attracted. Sri Manatunga feels that not only the words but their use and arrangement and also the ideas conveyed must be *'chittahara'* attractive enough. How many times people are to be consoled when a message of suffering is conveyed ? for some people are not in a position to take such things in their own stride. If one does not have reverence for one's fellow citizens and other creatures, then the question of using pleasing words so as not to hurt them does not arise at all, for he has no respect for them. Hence in order to use such words, man must make himself generous, broadminded. *Udara* may mean, pervasive, expansive etc. But in the human life it can mean only "abandonment of selfishness". He can't be generous and lofty as long as he has the feeling of selfishness. As long as one has the feeling "mine, thine, his" etc., he can't think of being generous. A *Subhasita sloka* has this to declare, "Mean minded people only think whether a man belongs to him or not. The broad minded people consider the whole world as their family". When everyone become one's relative, then who will be an enemy ? This *udarata* or generousness does not come from giving alms or donations alone and putting money into proper use. By giving such hefty donations the person may be considered a *danavira* – steadfast in his resolve to give donations whereas *udarata* is something peculiar, special, great. Any one who accepts such donations should never be in a position to feel the need to go to somebody else again. If the donor were to get such a large-heartedness, without any feeling of compulsion then it can be considered generousness. "Now I help you. You become powerful enough to help the whole world" must be one's attitude.

If one were to entertain the feeling that the small help rendered unto others may make them powerful and capable enough to help whole lot of people, then it can be considered as the characteristic of *udarata*.

Sri Manatungacarya besides explaining the science of aesthetics helps people know the psychology of successful living too. Since he is a man of lofty ideals, his words touch the heart of people too. He is really generous indeed.

6. *VIGATA TRAPO'HAM*

A beautiful proverb is told in the Gujarati language. "Those who feel shy, diffident will not get rewarded". Such people will never be able to express their minds freely. And consequently may find it difficult also to proceed further in their life.Their life with all its internal weaknesses will dry up like flower petals in the sun.

He, who does not want to be a failure, wants to enjoy his life, wants to be successful, must conquer the feeling of shyness and must give up such unnecessary bashfulness.

Sri Manatunga Suri had used the word *"vigatatrapah"* here. We too have two words 'shame and bashfulness' equivalent to *trapa*. These two are different. Shame is a feeling of distress or humiliation caused by consciousness of the guilty or folly of oneself whereas when a person gets a feeling that his image will take a bashing will feel bashful (*saram*). When a person is forced by circumstances to request somebody in the midst of many people or in an assembly he will feel the sense of shame. But he will blush when he fails to utter even a few words coherently. Such bashfulness will be there when a person is diffident. Sri Manatunga Suri, by his words *"Vigatarapo'ham"* (without a sense of shame) in this verse has exhorted people to feel self-confidence. He asks the people, "why do you feel afraid of this world ? Why do you feel agitated ? What is the need for you to feel ashamed ? Be prepared to face this *samsara*. A confident man alone can be successful. Once you remove the veil of shyness, you'll find yourself definitely flying high".

"You might not have had an indulgent look at the world around you, oh friend, not even at

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

the world of trees. Look. How many big and expansive trees are there standing for thousand years and more. Yet the new plants do not shy away from sprouting". Sri Manatunga by the word *"vigatatrapah"* declares, that no need exists for him to feel shy and withdraw in the face of influential and great *stotra*s written by great poets. *Bhaktamara* is such a work written with great self-confidence. He was prepared for its composition. So there was no need for him to feel the sense of shame. When people say 'I am afraid of', he really does not fear or shy away from the world but is only not sure of his preparedness. So lacks self-confidence.

Why should we lack self-confidence. People have not come here fully prepared. People have not become successful at the first attempt. Even *Tirthankara*s have not attained *moksa* in the same birth, in which they attained *samyaktva* (perfection). They acquire *tirthankara-nama-gotra-karma* in three previous births before becoming *Tirthankara*s. But surely they get *moksa* in the third birth. "If one moves one will definitely reach his destination", so goes the proverb.

When a successful man was quipped as to the secret of his success, he immediately replied that he became more confident with every failure. Yes, "failure is the stepping stone to success".

Sri Meghavijayaji makes this clear in his commentary on the word *vigatatrapah*. It must not be interpreted that he feels shy to take up a work when he does not feel competent enough to take up the work. One should not interpret "shyness" as effect and the commencement without sufficient qualification as the cause. In fact it is the other way round. Commencement without sufficient preparation *(buddhya vinapi)* is the effect and the absence of fear or shyness *(vigatatrapah)* is the cause. If one were to be diffident or shy away due to the fear of loss of image, one will never be in a position to complete such a *kavya*. Sri Meghavijaya had not only commented on *Bhaktamara* but also revealed the secret of Manatunga (which we can call *Manatungi-maha-siddhi*) not once but many times. "Shying, one fades away". But why does not one get such a self-confidence ? The secret of confidence is selflessness. He who obstructs his development, cheats himself can not have such a confidence nor develop it. He who respects himself, feels high, alone can have and develop the feelings of courage, steadfastness and confidence. One must go on making efforts. One should not shy away from failures. One can never get success without such a confidence.

Sri Manatunga Suri was a great poet and *The Bhaktamara Stotra* was his *Magnum Opus*. He has the robust optimism, running into his arteries. The composition of *The Bhaktamara Stotra* is the expression of his supreme self-confidence. Had he been confused, or diffident, would it have been possible for him to accept the challenge of getting released from iron-chains in King's Court ? If he were to entertain the thoughts, "The magics are performed by deities; I am meditating upon *paramatman*; if for some reasons, the deities were not to present themselves, what would happen ?" and get disheartened; his confidence would have vanished. He would be fumbling like a tennis player facing a formidable opponent after loosing sets. A great *stotra* like this — a great inspiration and influence of Jainism — would not have appeard at all.

The phrase *'vigatatrapo'ham'* must never be interpreted as 'without a sense of shame'. It should not also be interpreted as a 'shameless sinner or offender'. But it means 'getting rid of confusion, diffidence, and hesitation', and consequently, the meaning will be master of supreme self-confidence and robust optimism.

7. *STOTRASRAJAM*

The Bhaktamara Stotra is a timeless work, and is similar to the carvings on stone. Seeds of many thoughts and ideas remain embedded in this work, in the form of suggested or (inner) deep level meanings. (And there is an idea to bring these out in a companion volume to this work). This section will be incomplete without the analysis of the last verse. It appears that if the feelings of heart are able to find correct and proper expressions at the hands of a poet, they become eternal creations, as it were.

The commentators of *The Bhaktamara Stotra*, appear to have been entranced by the two words *"stotra-srajam"*, and *"laksmih"*. It appears that no commentary anterior to *Gunakaravrtti*

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

is not only not available, but it also seems, that no attempt had been made either. Sri Gunakara Suri, had no commentary before him as a model, or for assistance and/or reference.

The attractive interpretations, he offered for the last verse, show not only his scholarship, but his creative intelligence too. It does not interest or enthuse, somebody to simply sing some ordinary songs, and there is nothing for one, to exibit his intelligence. But real creation is that which people irrespective of their background go on chanting, time and again, centuries *ad infinitum*. Such incomparable compositions can never be composed without a creative talent and a poetic mind.

Commentator Gunakara Suri had given six different meanings to the last verse of *Bhaktamara*. Perhaps he might have been forced to take up some other work. Hence he restricted himself to giving six meanings only. He was not a man of limited knowledge. He just did not want to go over the heads of his readers. He wanted to help students and scholars to have a deep dip into *The Bhaktamara Stotra*. Hence, he stopped with giving six meanings, but exhorted the scholars to go deep into it, and see the splendour of the last verse themselves". Such other appropriate meanings are to be understood and known by the scholars themselves" — was the advice of Gunakara Suri *(anyo'pi subho'rthah sudhibhih svadhiya vyakhyeyah)*. He says, "oh ! intelligent men, try to fathom, using your brain, and try to get as many gems as possible, as I got six". But his only caution is that the meanings must be clear, good and appropriate *(subha-artha)*. The honour of the author was maintained and so too was the dignity of the reader.

Thus, Sri Gunakara Suri had given us direction, not only for one verse, but for the entire work. Why should this direction be restricted to *The Bhaktamara Stotra* alone ? This can be extended to the entire field. He only echoes, the idea, presented in the scriptures, *"Ekassa suttassa ananta artho"*. Let us first enjoy the beauty of the word, *stotrasrajam*.

Bhaktamara, is not just a *stotra,* but a garland of *stotra*s. Garland might have been made of flowers, in a twine. It may be one, but the flowers are many. A lecturer, once told that a string of the same flower and same colour could not be called a garland. But the garland of crotons is there, and so too is the garland of fragrant jasmine. *Acarya* Manatunga had meant that *Bhaktamara* is a garland of variegated and beautiful flowers. The word *'vicitra'* does not denote, the same idea, as its Sanskrit homophone in vernaculars. There is a colloquialism, and a semantic change too, in its usage. It means 'does not like, does not understand, reproachable', and the like. But the word is used to show variety, variegation here in its literal sense. Yes, indeed *Bhaktamara* is a garland of beautiful 'flowers' of different hues and varieties. A *stotra* gives a beautiful simily and another a sonorous alliteration. Yet another *stotra* is beautiful by a general statement *(arthantaranyasa)*. The figure of speech *'drstanta'* beautifys some other *sloka*. In every one of these verses and poetic devices, the commentators, tried to find the stamp of Manatunga. Perhaps the Commentators might have had on inkling of the greatness of each verse, by the usage, *'vicitrapuspam'* (of diffrent hues and varieties). Hence, the poeple who annotated it, showed the beauties of each verse, individually and distinctly.

This is not just a garland, of same flowers, but of flowers of many hues, and varieties. Somebody may object to the interpretation, 'many hues'. Since it is used to convey a non-homogeniety, we may retort, the word *'ruciravarna'* (of splendid colours) too is there. They may brush aside our objection and yet argue that 'rucira' may mean 'tasteful' only, i.e., that which satisfies the taste of people is *'rucira'*; that which satisfies everyone individually, is called *'rucira'*. Has any such object or description attracted the people uniformly ? The red colour may remind someone of flame, and make someone detest. Sri Manatunga Suri, too had this concept, 'satisfactory to general public', in his mind. Generally, people present something to others, as they like it, and we too, cannot say that the receiver may like it the way in which the presenter liked it. Religiousness, truth and the like, are not liked by everyone, in the same way. It is our duty to instil into the minds of people an interest in being religious. Sri Manatunga only wanted to fashion the public opinion, in favour of religion. If every Jain, and non-Jain, alike were to read the work and enjoy its beauty, they can never forget it. One cannot say, *Bhaktamara* will not be interesting to one, be he a pleasure monger, materialist, hedonist, dejected or disgusted, illiterate

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

or literate, conscious of *moksa* or not. For, Sri Manatunga, who knows the pulse of the world, composed the work, keeping the tastes of every group in his mind. Yet, he does not follow the world simply, or writes to gratify their senses. He only wants to turn their worldly interests transcendental. This *stotra* can gratify even the materialist to get the physical and material pleasures, because, it can help them get their wants too satisfied. But this is not the intention of our author. He indirectly asks his materialist readers, "what do you get by physical pleasures ? you have not experienced, the infinite faith, knowledge and conduct. The best of pleasures of this universe is got by the destruction of the *karmas* that obstruct the pleasures. The natural pleasure and the beauty of nature are felt, on the destruction of *karmas* only". The word *'rucira'* thus we can see, leads to varieties on this count, the beauty of the wreathe cannot be any less.

A small anecdote is given and this may convince the learned objector, perhaps. The word *'rucira'* is used along with *'varna'*. It means the entire alphabet.

A boy was standing by the side of his mother, in a temple praying to God. After standing there for a while, he told his mother, "Mummy, I recited a beautiful prayer to the Lord". The astounded mother asked, "How could you do it. You do not know any prayer". The boy, without winking his eyes, and with an innate calmness, told, "Mother ! even the best and beautiful prayers are composed in these fifty-two letters only. Hence, I recited the alphabet in the presence of God, and told "Oh God ! please make a beautiful prayer with this sounds".

Best of prayers are in these fifty-two letters only. What is pleasurable in these letters ? The letters are good and bad too. They can make or mar the joy; the very same letters can be made use of to compose rapturous poetry or despicable censures. The letters themselves are not pleasant or unpleasant, but the arrangement makes it so. The alphabet is there with every one. To bring out beautiful and attractive poetry out of these, is the real art. That confers individuality. Hence the adjective *'rucira'* to *'varna'* (phonemes), *'pada'* (words) and *'sabda'* (compounds). Hence the garland of *stotra* consists of *'ruciravarna'* i.e., phonemes in attractive collocations. But, such a divine garland, cannot be used, according to one's predelictions or conveniences. It must be worn always, i.e., must not be restricted to crises alone. People recite it during fearful situations, frightening happenings, terrible calamities, and, once the troubles subside, they stop reciting it, in the same way the recitation, which they did regularly when the *sadhus* camped for their *caturmasa*, is stopped once they move out in *vihar*. *Acarya* himself suggests that one should not recite it according to one's convenience only. It must be done regularly, without interruption. Sri Manatunga advises the devotees that if they want to shed their egos, they must recite the *stotras* regularly. He invitingly tells the people, *'bhutyasritam ka iha na-atmasamam karoti ?* (Will he not make his dependents equal to his own self ? verse 10) The word *'iha'* (here) is used in this verse and also in the last verse, *'dhatte jano ya iha kanthagatam ajasram'* (whosoever wears around his neck this garland of your praise **always here**). The word *'iha'* is used twice only in this entire work. Readers of *Bhaktamara*, can by now, recall to their minds, that the great people pass on their experiences, (of esoteric significance) through their timeless compositions. We have to search for such informations and bring them out.

Sri Manatunga has enumerated, eight types of fears in his work. He says, though not in so many words, the following, "Oh ! you fellow, how dare you are to say that I will recite *The Bhaktamara Stotra*, when I find myself in a crisis. You also say, I don't have time. Do we find ourselves in such a crisis situation forcing us to recite *Bhaktamara* always"?

"Friend ! please take a few minutes off from your pressing engagements to understand the intention of the author. Did Sri Manatunga describe the eight fears for no reason ? Don't you recognise these eight fears ? Now try to understand. The eight *avaranas* (veils) that cover the *atman* and obstruct him from knowing himself are the eight fearful situations. Every time you are afraid of the four *ghatikarmas*. From the time you get up you are undone (brought down) by the *aghatikarmas*. Frightened and decimated man you are please halt from your busy forage for a moment and think for yourself and for the development of your soul. Then you will understand that *The Bhaktamara Stotra* must be recited not only daily but every minute. Unless you wear the garland strung with the qualities of the *paramatman*, the merit of the life cannot bloom and come to open".

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

The Commentator first said that the garland is strung admirably i.e., with admirable charecteristics *(gunaih)*. Not being satisfied with it he connected the word *'gunaih'* with *'jinendra'*.

(A little of Sanskrit here for better understanding. The text reads, *'stotrasrajam, tava, jinendra, gunaih, nibaddam'*. This can be taken as *jinendra* = oh jinendra ! (a form of vocative case) *stotrasrajam* = this garland (of praise - qualifier of garland) *nibaddham*=strung (adjective of *srajam*=garland) *gunaih*=with (admirable) qualities. If the word *'jinendra'* is taken as the member of the compound (jinendra-gunaih) then also it would be *jinendra* only and in this case, the splitting would be *'stotrasrajam' tava, jinendra-gunaih, nibaddham'*. Hence the meaning would be a, 'a garland, which is strung with the flowers of the noble qualities of *jinendra'*, and not *"Oh ! jinendra*, as in previous interpretation. Now proceed further).

Thus, one who wears this garland of *varna*s wherein the noble qualities of *jinesvara* were strung together as flowers of variegated hue, without interruption in his neck, i.e., remembers always becomes *Manatunga* himself. Our Rev. preceptor and we camped at Jain Nagar Society, Ahmedabad for our *Caturmasa*. I met a *Brahmin* professor there. He told, 'the congregational rendering of *The Bhaktamara Stotra* fascinates me'. I asked him out of curiosity, "Do you like it so much ?". Professor replied, "It is nothing strange. I like *The Bhaktamara Stotra* very much. It is very beautiful. The rules of *Jaina Dharma* too appear reasonable and must. In the tradition of *Jina*s, no one has monopolised the right to transformation to *paramatman*. Every soul in this religion, is entitled to work for his salvation".

The religion of *Jina*s is the way to make a fallen soul to transform into *paramatman*. This requires further explanation. Transformation or moving to the state of *jina*-hood (*vitaraga*-hood), is not the monopoly of anyone. There is not even a shadow of monopolisation. The command of *Jina*s stand on the foundation of the qualification of the individuals. When even becoming a*Jina, Tirthankara* is not the monopoly of anyone, why should Sri Manatunga restrict the flowering into a *Manatunga* to himself ?

Sri Gunakara Suri, had given six meanings to the word, '*Manatunga*'. He made the individual entirely secondary — unimportant, and thereby Sri Manatunga Suri himself. But the development of individuality is shown.

MANATUNGA may mean

1. Higher than the highly developed mind
2. Higher than the name and fame (larger than life)
3. Accomplished but egoistic man
4. Any egoistic man
5. The best and first among men
6. Embodied in a beautiful body possessing all auspicious characteristics, enumerated in the science of body-signs *(Samudrika sastra)*

The monopoly of becoming *Manatunga* was taken by Manatunga after composing the *stotra*, but he dedicated it to all who will just recite it. Slowly, *purusas* can become *purusottamas* (best among men). When one becomes *Manatunga*, wealth *(Laksmi)* will automatically come to him. Sri Gunakara Suri has described the word *'laksmi'* also in six different ways.

Manatunga composed the *stotra*. He was honoured by the King. He got into the heaven, and will become *paramatman* definitely. Sri Manatunga got this *Triveni Sangam* of *Laksmi*. 1. *'Avasa'*: he splits the word, *'avasa'* as *'a-vasa'* and *'a'* means 'Krsna, and *vasa'* remaining under his control. i.e., his wife. As Laksmi garlands Krsna so she will garland (come to) him who has this garland of *stotra*s, in his neck. 2 & 3. The author used the word, *Jinendra* in the beginning of this verse too, and addresses *Jinendra* in the last verse also. In the beginning, he said *prathamam jinendram*, i.e., best of *jina*s and that quality we must remember here too. The

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

commentator says *Jina* is a synonymn of Visnu and Indra. Laksmi will come to him, who wears this garland, i.e., the supremacy of Visnu and the suzerainity and affluence of Indra will be conferred upon him. 4. Next meaning is the commendation of the simily. That man who wears this garland — (like a flower garland (*srajam iva srajam=srajam* -- the particle *iva* denoting simily has gone silent *luptopama*), will definitely become wealthy and will get the first-honour, in any assembly. He says that the devotee of *The Bhaktamara Stotra*, be he rich or poor, takes the first place of honour, becomes *'laksmivan'*. 5. Normally people who appear handsome by being gaily dressed are liked by ladies. Similarly *Laksmi* will look at him, who will wear this garland of *stotras* beautified by clarity (*madhurya*) etc. 6. A handsome person with well developed body and proportionate limbs dressed impeccably is offered the golden garland in a *svayamvara* and he gets her too. So too will *laksmi* come to him even from at a distance to him who will wear this garland of *stotras*.

Thus Sri Manatunga has given us a garland of flowers of variegated and attractive *'varnas'*, and made us (with priceless lives), indebted to him. If one follows this, one will become *Manatunga*. But to effect this, the Omniscient himself should be our God of worship. By this our honour, honour of religion will be uncurtailed, i.e., one's *'mana'* (honour) will be *'tunga'* (unbroken, high). The preceptors who follow five great vows, alone can show us, the way, and the limit *'mana'* i.e., not transgressing the orders of the *Guru* will make us great *(tunga)*.

"I will recite the great and influential *Bhaktamara* daily. Even water I will accept, after the recitation only. I will worship *Paramatman* daily, and recite atleast one rosary of *Namaskara mahamantra*. I will never swerve from or break these vows, for any reason under any circumstance. I will also never compromise with these vows, nor will be indulgent". If anyone were to take such a resolve, *(mana)* he will be great *(tunga)*. One must be a man of firm religious vows *(drdhavrata)*.

That person who recites *Bhaktamara* will become great, 'honoured man'. In other words, he will be a honourable person (*mana*=honour) if he were to remain chanting *Bhaktamara* regularly, not being carried away by power and position. He will enjoy peace and be happy and high over the clouds, (*tunga*). The *laksmi* of *vitaragatva*, (detachment and salvation) will automatically come to him. The recitation of *The Bhaktamara Stotra* is not a like a gamble or raffle ticket, and one need not try one's luck to be successful. *The Bhaktamara* devotion will make one become fortunate, and he will be *Paramatman*. This is the clarion call of the *Jinas*.

MYSTERIES OF VARIANTS

The river is flowing and waters do not remain stagnant. They too change. This is referred to as *pravaha-nitya-nyaya* in Sanskrit. So too some very valuable works which are so popular with people, and are used through the entire length and breadth of the country (change a few words in the body of their texts). *It is more so with devtional lyrics*, which at times tend to become scriptures. As times pass by, some changes do creep into these texts in the place of existing words. These words may fit in the place of original words that they replace perfectly, in the arrangement of metre or broad meaning. If the meaning of the original and the variants remain the same, we need not mind them much. But in some cases, the very idea of the author may change, and even doctrinal differences prop in. People swear by such manuscripts, not knowing that readings have been introduced later on and they foster doctrinal differences too. And these variations have thus come to stay and sometimes increase too. We should not encourage such variants. The variations must be controlled by means of critical editions etc., and not allowed to develop further.

I am writing this article to draw the attention of the scholars on some of the widely prevalent variants and the interpretations of the commentators. I have already discussed the status of verses describing the four *pratiharyas* known as interpolated verses in the section, "Significance of the *sloka* number", in *Rahasya Darsan*. I have also indicated the causes for the burgeoning of the texts. Whatever may be the reason, a simple and non-controversial text has come to be treated exactly the opposite. This article is written with the view that in future let such things be not repeated and let not controvercies abound.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Variant - 1 — *Sloka* - 5

Accepted reading : ***Prityatmaviryam avicarya mrgo mrgendram***

Variant : ***Prityatmaviryam avicarya mrgi mrgendram***

All the earlier and well-known commentators like *Acarya* Gunakara Suri, Sri Meghavijaya Gani, Sri Siddhicandra Gani and Sri Kanakakusala Gani have not even discussed the difference in reading. The variant is available in the editions of Digambara sect.

The intention of the author of the variant must be this: The she-deer must be loving the young ones more and hence to save them she tries to stop the lion. A she-deer attacking a lion to protect her young ones is a matter of wonder. Hence they say that the case of she-deer must have been given as example by *acarya*.

Will the she-deer be available alone ? When she is preventing the lion from taking away the young ones, will the he-deer be looking at it idly ? The word *mrga* is in masculine gender and it can stand for both male and female of the deer and can stand for any animal. Every animal will try to attack the predators to protect their young ones. Hence there is no need to change the reading to *mrgi* on this ground.

Conclusion : The reading adopted by the ancient commentators is good and need not be changed.

Variant - 2 — *Sloka* - 6

Accepted reading : ***taccaru cuta kalika nikaraika hetuh***

Variant : ***taccaru camra kalika nikaraika hetuh***

The reading must have been introduced by some one in a wrong mood. Unfortunately he has given reasons too for having adopted this reading. I don't want to enter into that controversy. The meaning of both *amra* and *cuta* are mango tree only. But the conjunctive particle *ca* in *camra* is meaningless, and compared to *cuta* it is a little difficult too to pronounce. It does not add to the meaning or beauty of the verse, except an alliteration. The phrase *caru cuta* is more familiar than *caru camra* and alliteration introduced for its own sake need not be given importance.

Variant - 3 — *Sloka* - 8

Accepted reading : ***arabhyate tanudhiyapi tava prabhava***

Variant : ***arabhyate tanudhiyapi tava prasadat***

None of the aforesaid four commentaries refer to this variant. But Sri Ratanlalji, Editor of *Sri Bhaktamara Rahasya* (illustrated) has given this (*prasadat*) as a different reading.

Prof. S. Ramadoss, who translated *The Bhaktamara Stotra*, for A.M. Jain Institute of Management, has given the reading *prasadat* in the *sloka* but has given *"prabhavat"* in the word-meaning section. It appears like a minor matter not worthy of notice initially, but there lies the fundamental difference between Vedic and Sramanic principles. *Prabhava* means "real knowledge, greatness" etc. *Prasada* means "grace". There is no role for grace in the Sramanic tradition in the upliftment of a man.

Conclusion : *Prabhavat* is the suitable reading and *prasadat* goes against Jain tradition.

Variant - 4 — *Sloka* - 20

Accepted reading: ***tejah sphuran manisu yati yatha mahattvam***

Variant: ***tejo maha manisu yati yatha mahattvam***

In this verse also, reading seems to have been introduced with alliteration alone in mind. It seems that *'sphu'* of *'sphuran'* stands for *Cintamani mantra*. Hence there is no need to adopt the reading '*maha*'.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Sri Gunakara Suri in his commentary draws our attention to the fact of difference between the substantive *mani* and adjective *'sphuran'*. Another commentator took the two words to be different and interpreted *'tejah'* to mean the greatness of the best and natural gem. But Sri Meghavijayji has this reading — *'tejomani samupayati yatha mahattvam naivam tatha kacasakalesu rucakaresu'*.

It appears from these that even if small changes are introduced in the original either at the level of sounds or sense it will be chaos and there won't be any limit for changes. There is a rule in Sanskrit — ***'sthitasya gathih cintaniya'*** (one should try to explain the existing readings and forms than to emend or change). So whatever reading available we must try to explain them or try to analyse them grammatically. No attempt should be made to change it without sufficient evidence.

Variant - 5 — *Sloka* - 40

Accepted reading: ***Davanalam jvalitam ujjvalam utsphulingam***

Variant: ***Davanalam jvalitam ujjvalam utphulingam***

The variant is given by many editions. It seems Sri Siddhacandra Upadhyaya had this reading only before him. It could have come to him from some early manuscript. Hence he offers the following comment, "The word begins with *'s'* only, and the reading *'phulinga'* appears to be an error. But even then, the reading *phulinga* must be taken to be authoritative, for, it has been used by the great poet. We cannot comment on the lack of grammatical verifiability of usages in the works of *Mantrasastra*, for the rules governing the usages there, are entirely different and words cannot be deemed as erroneous on that count alone. Some manuscripts contain the reading *'sphulingam'*, and in such cases neither a doubt need be raised nor answered".

He seems to feel that though the word *'phulinga'* is ungrammatical, yet since the word is found in *Cintamani mantra*, the author could have consciously made use of it, and one cannot make judgment over it. The controversy raised by Sri Siddhasena Gani seems to be unnecessary. All the three earlier commentaries have the reading *'sphulingam'*. The subscribers of *'phulingam'* have only to think over a little and change their (wrong) habits.

We stop with this for the present the analysis of reading differences.

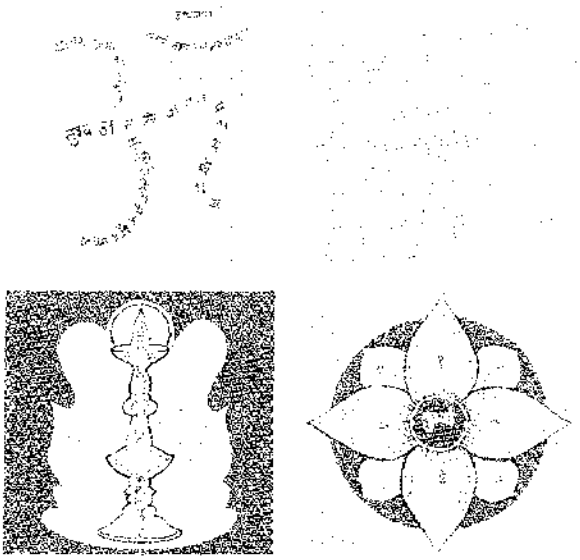

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Salutations unto to the

Lotus Feet of

Pujya Acaryadev

Sri Manatunga Surisvarji

disciple of

Pujya Acaryadev

Sri Manadeva Surisvarji

the Saint

Who lived in the

3rd Century Vikrama Samvat

Who flourished before about

1800 years ago.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Salutations To The Efficacious

BHAKTAMARA STOTRA

•

SALUTATIONS TO ADIDEVA

broke

THE CHAINS OF IRON

•

will also remove fetters of

Samskaras, Egoism, Egotism,

Beginningless Karma

•

SPIRITUAL PRACTICE

is required to feel its

EFFICACY

•

This

GUIDELINES FOR WORSHIPPERS

(ARADHANA DARSHAN)

is presented to help spiritual-practitioners

move from

MAGIC TO MIRACLE

MIRACLE TO REALISATION

REALISATION TO OMNISCIENCE

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(GUIDELINES FOR WORSHIPPERS)

TIME FOR WORSHIP

The pleasant early morning is the best time suited for *The Bhaktamara Stotra* recitation or worship or practice. The *brahmamuhurta* or the one and half hours before day-break is considered to be the appropriate time for contemplation on *paramatman.* An aspirant who makes use of this time for his spiritual and religious pursuits definitely flowers into a *sadhu* by being a good man and a good house-holder. No saint or pontiff or monk or *fakir* or priest or *guru* wakes up after sunrise. Every religion speaks of the value of early morning in matters spiritual and religious. Not only religion but science too stresses the importance of early mornings.

Brain becomes nector-fresh during that time and the man who makes best use of it remains vibrant through out the day. This has been established in laboratories too. The increasing number of practitioners of early morning jogging, exercises, *yogasanas*, brisk-walking in ozonised atmosphere etc., prove this point. The oft repeated couplet of the grand mothers in villages (paraphrased as follows)

"Let early to bed and early to rise be your habit;

And strength, wealth, wisdom in your pocket"

also teaches the value of early morning to youngsters. The English quotation,

"Early to bed and early to rise, That is the way to be healthy, wealthy and wise"

too is worthy of recollection here. Neglect of early morning is neglect of happiness of life and is equivalent to slow poisoning of one's self.

The importance of early morning is elaborated due to its value in worship. Every spiritual practice is to be done during the three *sandhyas* -- twilight zones, early morning, midday and evening twilights. But the value of early morning is unquestioned. It is called *amrta-vela*, ambrotial-time. In the clock of nature early morning is the breathing-time. So everyone must make the best use of it according to one's capacity, physical and mental stamina. Those who want to worship with *The Bhaktamara Stotra* or recite it regularly they can reap maximum benefit and be happy by choosing to do their worship at the most freshening hour.

Our *Guruji* and *Bhaktamara* : In the year 1969 when we were in Kesarvadi, Chennai, Tamilnadu, I had a rare opportunity to know the depth of the devotion of our preceptor. The place was calm and serene. *Upadhan* was going on. *Guruji* addressed me and told, "Raja ! other practices can be done according to one's capacity. But the best way of worship is to recite 108 *stotras* (*slokas*) to the Lord. The emotion filled *stotras* of our *acaryas* slowly fill us too with love and devotion".

And lo ! when his attention thus turned towards *stotras* as spiritual practice, his sole attention was in *The Bhaktamara Stotra* only. Afterwards the name of *Guru Maharaj* and *Bhaktamara* became synonymous. Years have passed by. But not a single day passed without the recitation of *Bhaktamara* in early mornings in the life of our Reverend preceptor till his last day. It is said by a grateful devotee, "The holy rays of *Bhaktamara,* are spread every where". Thus *Bhaktamara* got a new found status in the *Jaina Sangha* due to *Guruji*'s attachment and worship. The popularisation of chorus singing by our *Guruji* created a new awareness for *Bhaktamara* in the minds of devotees and many people became its votaries. *Bhaktamara* associations were formed. Many a Jain temple made it a habit to recite it in the early mornings. People may take recourse to *Bhaktamara* for various reasons but our Reverend preceptor had devotion to *Jina* alone as the inspiration as propounded by Sri Manatunga (vide verse 7)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Role of *Bhaktamara* : The recitation of this *Stotra* plays an important role in destroying the bad *karma* and *samskaras* accumulated in the past births. The use of the two words 'entire darkness' (*asesam andhakaram*) and 'destruction-quickly' (*asu-nasam*) by the author of the *Stotra* in the verse quoted is significant in this regard. The author hopes that the entire darkness, of people who recite it daily, will be destroyed and will be filled by light.

The binding *karmas* alone are referred to as darkness. The *jnanavaraniya-karma* which obstructs knowledge and covers the light of knowledge too is referred to by the word darkness (*andhakara*). The feelings of 'I' and 'mine' too are darkness only. Indiscriminateness, failure, hopelessness, poverty and every such thing can be conceived as darkness from ordinary human angle. The greatness of *Bhaktamara* is such that its worship will destroy in no time, any darkness.

FAITH AND CONFIDENCE

We come across many guidelines in the sacred literature regarding the worship of *Bhaktamara*. The commentators and ritualists have left us enough guidelines to be followed. All of them stress the one indispensable trait viz., the faith in the worshipped. Faith and confidence are the essential elements of any worship. Regarding faith and confidence a story is doing the rounds in religious circles.

A devotee of Rama used to recite the name of Rama and used to throw stones in the water and they floated. On hearing it Rama became curious and wanted to test it. He threw a stone. It drowned. The devotee told him, "You are Ram and your name also is Ram. But you are curious to know the power your name commands. But you don't have faith and you don't have the unshakable confidence that it will get us things done. **The stone floats not because of Ram but because of faith in Ram. i.e., not just by the worshipped but by the faith in the worshipped".**

Unshakable faith in Adinatha is the secret of the worship of *Bhaktamara*. What is the use of recitation if the devotees do not have the feeling that "I'm the Soul" and resolve and desire to become *paramatman* ? **The conviction "I'm the Soul" will strengthen our faith in *jiva-ajiva, punya, papa, asrava, bandha* and the resolve that "I should become *paramatman* develops the faith in *samvara, nirjara* and *moksa* and a confidence that he will get it.** Thus when one is able to feel all the nine categories in oneself then the worship really becomes a happy augury. No worship done with doubts as to its efficacy or with curiosity or to test the same can bear fruit.

Faith and confidence are the central pillars of any worship. (*cf. So'ham tathapi tava bhakti-vasan munindra kartum stavam* — verse-5) The strengthened confidence in the emotion filled mind takes the form of devotion. When faith and confidence manifest itself in practice with a pleasant mind with unswerving words and a steadfastness then the devotion will be manifest. With the manifestation of higher instinct of devotion, faith gets confirmed and appears as if speaking. The devotion does not remain just passive. It becomes manifest. That is why the author says the God does not expect anything other than devotion to praise Him.

This statement "I have commenced (with devotion alone as qualification) though not competent" (verse-7), is the clarion call of this work. The devotees and readers of *Bhaktamara* will never say, "what can I do', 'I'm not strong', 'I don't have facilities', 'people now-a-days are weak', 'How can I worship', 'The times are bad" and such other weak-kneed arguments.

A beautiful example of what love and devotion can make one do is given in the verse. The e.g., of a deer. A faultless unsuspect unsupported deer. But see how it dares the lion. Indeed he who had a chance to look at such a scene in the forest must be fortunate one.

The heart of the person who tries to understand the significance of this verse will definitely wake up to the idea of fearlessness. And whom the devotee is afraid of ? Is he afraid of death ? Even a wild deer is not afraid of it. Thus the author exhorts the devotees to live with confidence as a life without self-confidence is reduced to mere existence only and the man can not be said to be living.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

If the aspirant has faith then he will not be a frightened man not even of death. When one is not afraid of death, what else can frighten him. A life without self-confidence is manifestation of inertness only. That man who is not afraid of death is capable of doing anything in this world. Yes. Any difficult thing.

The word *'amara'*, deathless is the very second word used by Sri Manatunga in his *Stotra*. But the explanation of the word *amara* is given in the fifth *sloka*. He who has conquerred the fear of death alone is *amara*. Such a man will easily conquer the other fears too. The other fears are fear of this world; other world; livelihood; fame (i.e., anxiety to maintain one's name and image); ill-fame (i.e., he be not tarnished by any disrepute). An aspirant who understands this becomes confident and consequently fearless. When confidence turns into devotion and devotion into fearlessness in life, then worship becomes happier and leads to immortality. Be it Socrates of Greece or Bhakta Meera of Rajasthan, India, their fearlessness led their ways also to immortality. What could Ajaypal do to *Acarya* Ramachandra Maharaj ? Could the orders of King Bhoja shake the faith of *Acarya* Manatunga Surisvarji Maharaj ? It is incumbent that the confidence of the devotee must necessarily manifest as fearlessness. Fearless person does not mind anything and consequently is rid of possessive complex too. Thus one can easily realise that steadfast confidence flowers into devotion. Fearlessness leads to indifference (worrylessness) and then to non-possessive nature.

Explanation of the term *ARHAM* : The confidence leads one not only to fearlessness and non-possessiveness but to the state of 'NON-EGO' -- 'ARHAM' as well finally. The sound *'r'* signified by an upper stroke in the Sanskrit word (अर्ँ)stands for making the soul NON-EGOISTIC, *Arham* for eternity. The aspirant will then definitely understand the power of confidence in the flowering of success of worship. It is the basis for *Bhaktamara* worship too. And it is required here.

BHAKTAMARA — PROPER ORDER OF RECITATION

The Bhaktamara Stotra is considered part of *The Navasmaran*. Generally the study and practice of *The Navasmaran* follows that of *Pancapratikramana*. Hence, the worshipper of *Bhaktamara* must be proficient with the *Pancapratikramana-sutra*. He must make them his own and memorise them and understand them.

In *The Navasmaran* too *Bhaktamara* occupies the seventh place. The nine *Stotra*s are *Navakar, Uvasaggahara, Santikaram, Namiuna, Tijayapahutta, Ajitasanti, Bhaktamara, Kalyanamandira* and *Brhatsanti*.

If we look at it from the angle of language, *The Bhaktamara Stotra* occupies the first place in the recitation of Sanskrit *Stotra*s. The first six *Stotra*s are in Ardhamagadhi or Prakrt language. Thus the worshipper has to recite *Bhaktamara* when it is to be done and then the other *Stotra*s too. Even if the devout person is not able to remember them in their entirety he must think of the meaning and idea without let or hindrance in his faith and respect to the texts.

Thus it can be deduced that those who want to do *Bhaktamara-aradhana* must do *Pancapratikramana* every year according to rules. Such people will naturally be doing temple worship and *samayika*. Hence the daily recitation and worship of *Bhaktamara* depend on temple worship, worship of the Lord and worship of *Guru* and *Pratikramana*. Such a worship alone will bear fruit and that too manifold. Thus it can be said that *The Bhaktamara* worship is not a mere recitation but a practice to taste the nector like sweet of Jain-living. But we are not able to say that the same order is followed today. Many memorise *Bhaktamara* immediately after *Navkaramantra*.

Our intention is not to dispute the primacy of *Bhaktamara*. Scriptures say even one sentence of *Jina*s is enough to awaken the *atma* from the slumber of ignorance. Hence we cannot disturb those devotees of *Bhaktamara*, who in other words is following the commands of *Jina*s only. Our desire is that the worshippers must follow the *krama* (order) in worship and reap the full benefit. Every year people go to their respective preceptors to pay obeisance but are not in

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

a position to visit pilgrim centres or centres of spiritual importance. Their pilgrimage is not termed as incomplete on that account. (But such a visit will definitely make their *guruvandanas* more meaningful and more complete). We only wish that the laity-worshipper of *Bhaktamara* followed other rules of house-holder with due respect and regard.

TYPES OF WORSHIP

The method of recitation mentioned in the sub-section *"Proper Order of Recitation"* is to be practised by a devout Jain daily. But *Bhaktamara* being a work with the enshrinement of *mantras* it is enjoined to be used in special ways too, for specific purposes and in these ways it can be recited separately too. There is a very vast literature available on this aspect. But the rules like daily temple worship etc., would remain very much. Even this special worship of *Bhaktamara* is to be preceded by *navakarjapa* according to rule. All these will be made clear in the following sections.

Navkar is a very great *mantra*. Even the great *acaryas* have shown us many *yantras* and *tantras* based on *navkar* and ways of worship too. A few references on *navkar*-worship are note worthy.

A. "Those who recite *navkar* eight crores and eight lakhs and eight thousand and eight hundred and eight times will get *moksa* in their third birth" says *Namaskarasvadhyaya* (**Prakrt** page-438).

B. If the person who starts performing nine-lakh *navkar japa* were not to complete it, will not enter hell or the world of animals for his rebirth. if his *avusva-karma* is not fixed prior to it.

C. If a person performs one hundred thousand *navkar* with flowers etc., as prescribed, then he acquires *tirthankara-nama-karma.*

Hence one of these three methods are to be followed by him, who performs *navkarjapa*. We feel that as a prelude to the worship of *Bhaktamara*, one method of *navkarjapa* must be practised.

Bhaktamara has many many ways of worship such as *tantra, yantra* and *mantra*. To know them and practise them also is worship of *Bhaktamara* only.

I was anxious to know for long years the method of *Bhaktamara* worship from original sources. Once I chanced to see a book in the library at Vadali. It has been stated in that work, that anyone who completes, the recitation of *Bhaktamara* one hundred and twenty-five thousand times, gets *Bhaktamara-siddhi*. When I narrated this information to our preceptor, he told me that he had already completed the recitation so many times. Many people may bear witness to his super-natural powers or *Bhaktamara-siddhi.*

More of the siddhis had been elaborated in a *Rahasya Darsan*. But the importance of one hundred and twenty-five thousand times recitation is very much there. But other works are hardly helpful in this regard and we do not get any information about *Bhaktamara-siddhas*. But those who want to recite One lakh and twenty-five thousand times must keep the rules laid down in these pages in mind.

Time taken to complete a *japa* : The recitations are not to be done very fast or very slow. True. But the concept of fast or slow is relative. A person may be able to recite fast without blurring or being indistinct. It will be better if the rhythm of recitation follows that of breathing. If one walks according to one's rhythm of breathing, the exertion will not be felt and can walk longer distances. It will neither be exerting nor very slow. In the same way neither will there be an overlap or blurring or physical tiresomeness nor drowsiness.

So, if a person recites it in moderate beats he may take twelve minutes to complete the recitation. He has to do atleast six hours a day, i.e., two hours at each *sandhya* and he can recite it thirty times and he will be able to complete it in about twelve years. One who wants to complete it earlier can do sixty times a day and complete the *aradhana* in six years.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

If an *aradhaka* were to recite by lips alone without making audible sounds (*upamsu*) and quickly he may take four minutes only to complete it and he may complete the required number of times in about two years. But it may not be possible for the house-holders to spare six hours for such religious practices. But there may be resolute devotees who may like even to spare twelve hours a day and may like to complete it in two years. But the recitation method for such special worship is something different. Every second recitation is to be done from the 44th verse to first verse (i.e. in the reverse order) and the third recitation will be in regular order. Thus all the three recitations form one unit. Such aspirants should try to do 10 to 20 such units a day.

REPETITION, MEDITATION AND RECITATION

A *Bhaktamara Stotra-Dhyana-Japa* (chanting-recitation-meditation) is to be performed according to one's capacity even by those who do not aim the aforesaid target of one lakh *japa*. Whether a person has such a big target or not – it will be better if he selects a chanting, and meditition together, for a *stotra* (recitation) requires the other two too. All the three form one *Triveni*.

"Let anyone tired of repetition, do meditation and he who is tired of meditation, repetition. If a person is tired of both, then let him recite *Stotra*s".

In *Bhaktamara* worship too, all the three viz., *mantra*s, meditation, recitation of *Bhaktamara*, must be done.

Two alternatives of worship emerge by this analysis. (1) Chanting of entire *Bhaktamara*, meditation on its import and then the recitation of the *stotra* at the end. (2) The meditation and repetation of any one verse according to the methods prescribed.

***Mantra*s connected with *Bhaktamara* worship** : Two *japa*s that help the *Bhaktamara* worship are given below.

First *japa*

"Om hrīm namo arihantāṇaṁ siddhanam sūrīṇaṁ uvajjhāyāṇaṁ sāhūṇaṁ mama ṛddhiṁ vṛddhiṁ samīhitaṁ kuru kuru svāhā".

This can be taken as a general *japa* in the *Bhaktamara* worship. This can be accomplished by three thousand and two hundred times-repetition. It must be repeated so many times when one does it for accomplishment of a special desire. It is enough if one recites thirty-two times in daily recitation of *Bhaktamara*. This is given as mantra of 11th and 12th verses of *Bhaktamara*.

While practising this type of *japa* the aspirant will do well to remember that it must be done in the early morning draping himself on (*pancarangi*) five coloured *dhoti*. The rosary must be of coral beads. He must also do the incense with *aguru* (aloe). This *mantra* is known as *sarva siddhikara* (fulfils one's desires).

Our Rev. *Acarya* who compiled *Bhaktamara* worship for the first time has enjoined this *mantra*, for recitation at the end of worship with every verse. To wit. The idol of the Lord will be worshipped with all paraphernalia like sandal, aloe, camphor etc., and at the end of worship (at appropriate places) this *mantra* would be repeated twelve times. Thus he did with all the forty-four *sloka*s. Though this is the *mantra* of the 12th verse, it can be held as common *mantra* for all the verses too.

Second *japa*

This is also very important.

Om namo vṛsabhanāthāya, mṛtyuñjayāya, sarvajīvaśaraṇāya, paramapuruṣāya, caturvedānanāya aṣṭādaśadoṣarahitāya, ajarāmarāya, sarvajnāya, sarva-darśine, sarvadevāya, aṣṭamāhaprātihārya-catustrimśad-atiśaya-sahitāya srīsamavasaraṇe dvādaśa-parṣada-veṣṭitāya, graha-nāga-bhūta-yakṣa-rākṣasa-vaśaṅkarāya, sarva-śāntikarāya, mama śivam kuru kuru svāhā.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Gunakaravrtti gives this as an accessory of first four verses. If people want to do some special *japa*s than these two, they can get initiated in the *mantra of* Adisvara, a very ancient one from their *Guru*s.

Rsabhavidya :

Rsabhavidya too can be performed along with *Bhaktamara* as *a mantra*

Om namo Jiṇāṇaṁ, oṁ namo ohi Jiṇāṇaṁ oṁ namo paramohi Jiṇāṇaṁ oṁ namo savvohi Jiṇāṇaṁ, oṁ namo anantohi Jiṇāṇaṁ,
oṁ namo kevali Jiṇāṇaṁ, oṁ namo bhagava-o arha-o usabha sāmissa sijjha-u me bhagava-i maha-i mahavijja. Oṁ namo bhagava-o usabha
sāmissa ā-i titthagarassa jasseyaṁ jalaṁtaṁ gaccha-i cakkam.

"Savvattha aparāji-aṁ āyāviṇī ohāviṇī mohaṇī, thaṁmaṇī,
jaṁbhaṇī hili hili kili kili corāṇaṁ bhaṁḍāṇaṁ bho-iyāṇaṁ ahīṇaṁ, dāḍhiṇaṁ,
nahīṇaṁ, siṁgīṇaṁ, verīṇaṁ, jakkhāṇaṁ, pisāyāṇaṁ
muha baṁdhaṇaṁ karemi ṭhaḥ ṭhaḥ svāhā"

It is considered proper to contemplate on *paramatman* with *asoka* tree, throne, *cauri* and three umbrellas while doing *Bhaktamara* related meditation.

Each *pratiharya* must be thought of individually and afterwards all together one after another. The verses of *Bhaktamara* are also very simple lucid and vivid in nature that any person doing recitation knowing the meaning will be easily led to meditate upon the idea expressed.

At the end of meditation, if one wants to meditate on the *Stotra*, each verse can be placed at the feet of the Lord and recited with concentration. If one wants to go a little further (in meditation), then one can imagine a garland around Lord's neck with twenty-two beads on both sides of *meru* (the central bead). Each bead can be imagined to be a lotus and the first letter of every verse of *The Bhaktamara Stotra* can be thought of as written in the pericarp of the lotus. Thus each bead stands for one verse and the entire garland for entire *Stotra*. (see page 146) Then after completing the meditation let him visualise as if he is wearing the garland enjoying the pleasure and grace of the Lord. But he must have immense faith and confidence in the fact that wealth, *samskara*, good conduct and concentration would definitely come to him. He must also feel that the infinite knowledge, infinite conduct and infinite bliss are placed in every *atmapradesa*. Thus he must complete his meditation.

Other methods of meditations too have been described in the scriptures. *Pindastha-dhyana* is one method. This is done with the five *dharana*s of the body as the *pratika* - symbol. The five principles of body are cleansed by this meditation.

Padastha-dhyana — This comes naturally when one recites *The Bhaktamara Stotra*. The scriptures say that *padastha-dhyana* is done at the time of *japa* of *mahamantra*s or *mantra*s or *mala-mantra*s or *stotra*s or *mantra*s got otherwise like in dream etc. Each line of *Bhaktamara* consists of fourteen syllables and the universe is supposed to be fourteen *rajju* in height. The *gunasthanaka* or the stages in spiritual progress too are fourteen in number. Hence every syllable, one can think stands for a *gunasthanaka* or a *rajju*. The place of *Siddha*s (Released Souls) is situated at the edge of the universe known as *lokagra*. Meditation on *Siddha*s at *lokagra* is called *rupastha-dhyana* — meditation with symbols. When a soul becomes accomplished by qualifying itself by ascending the fourteen *gunasthanaka*s then the stages of meditation are known as *rupatita* — transcendental, formless meditation.

Moreover *The Bhaktamara Stotra* consists of syllables. *Sastra*s invest each syllable and phoneme with certain properties. Let us consider the properties of the syllable *Bha* alone here.

Bha is ten crores *yojana* tall; and its width is one crore *yojana*. It wears pearl ornaments and sacred-thread and precious ornaments. It has eight hands and holds conch, discuss, mace,

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

pestle, bow, quiver and spear in each of them. It mounts on swan. It tastes like *badara* fruit. Its tone is similar to the thunder of the cloud and smells like *campaka* flower. *Vasikarana* — bringing under the spell is the *prayoga* that fascinates *bhakara*. It is presided over by Kubera and it belongs to neuter gender. Thus the nature of each letter is to be known thoroughly and they can be meditated upon too. They can proceed with other letters too.

If people find such meditation tiresome they can choose easier methods too.

When an aspirant gets interested and gets firmly established in meditation he will come to know many more such meditational techniques. Those who want to meditate with *Bhaktamara* should know the meaning of every word, every compound and every *sloka*, themselves thoroughly.

The inner consciousness does not manifest till the meaning has not been made one's own. Meditation is the experience of bliss. Hence if people do the worship without interest or without any control over themselves, they will not be able to reap any benefit.

Some people who are unable to follow Sanskrit, follow or recite translations of *Bhaktamara* in order to enjoy the beauty of and feel one with the idea expressed. It is natural. People can experience the pleasure of *Bhaktamara* recitation when translated in their mother tongue. But the *mantra*s which are enshrined in *Bhaktamara*, will have been meditated upon or recited only when we recite the original *sloka*s composed by the great soul and not their translations or paraphrases. The purpose of recitation of *Bhaktamara* must not only be the enjoyment of its literary beauties but also to get religious and spiritual benefits. Hence we must recite *Bhaktamara* as prescribed in the scriptures i.e., in Sanskrit original only. While reciting the original, we not only get the benefit of the blessings of the author but also the blessings of those who practised it later on, as the *pudgala*s of speech and mind are spread everywhere.

The atoms of sound and mind are capable of spreading everywhere and long lasting according to the Jains. The excellent atmosphere offered by such acceptance should not be wasted. The recitations of the modern day practitioners too get mixed with such 'eternal' sound units and are capable of getting redoubled to the benefit of the *sadhaka*.

THE THREE-DAY PENANCE

Penance, is one of the worthy and great practices of Jainism. The penance in times of crises also is well-known in Jainism. Even impossible things are got by prayer done with penance. Penance is indeed indispensable to get realisation *(jnana)*. The *upadhan* penance is arranged for *Navkar mantra* and other *sutra*s.

Saints have resorted to *yogodvahan* penance before learning *Avasyakasutra, Dasavaikalika sutra, Uttaradhyayana sutra, Acaranga sutra,* and the like. Penance is definitely required for fructification of *mantra*s, worship and *japa*. The practice of penance is not possible without *ahimsa* (non-violence) and *samyama* (self-control). Hence, penance must be counted after *ahimsa* and *samyama*. From the angle of *Astangayoga* (of Patanjali) *ahimsa* may be considered as *yama* and *samyama*, *niyama* and penance as forming the rest viz., *asana* (posture), *pranayama* (breath control), *pratyahara* (contraction), *dharana* (single pointedness), *dhyana* (meditation) and *samadhi*. Penance is not only auspicious to the individual but does good to the entire community. If we want to have a better look at it, we can say, ***ahimsa* is the insulation, *samyama* the cable line and penance the passing current.** One will not be able to reap any benifit without the current. So too, *Bhaktamara* expects the current of penance for it to bear fruit. The *attham* penance of *Bhaktamara* had been performed a number of times under the guidance of our Rev. *Guru*.

We explain the rules of *attham* penance for the benifit of aspirants.

Attham penance means continuous fast for three days and *sadhaka* must not take anything except boiled and cooled water. Besides they must observe the following practices. Those who have learnt the *Bhaktamara* by heart can do 1250 or 125 times of *Bhaktamara* recitation.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

(I) During the *attham* penance one must perform *kausagga* (=*kayotsarga* which means reciting the *mantra logussa* in one particular posture, i.e., without changing the posture of body). *Logussa* must be recited twelve times on the first two days and twenty times on the third day. The *kausagga* must be performed after reciting *Sri Bhaktamara Stotra pujita sri rsabhadeva aradhanartham kaussaggam karum* (called *kausaggapada*).

(II) Twelve *khamasamana* (=*ksamasramanas* i.e., bowing down to the Lord so as to make the five limbs viz., head, two joints, two knees, touch the earth) on the first two days and 20 times on the third day must be performed. The salutations (*khamasamana*) are commenced with the *doha "Durlabha pancamakalama bhaktamara balavan. Manatunga suribhavati bhajo rsabha bhagavan".*

(III) And 12 *svastikas* (i.e., drawing swastik sign with rice with the offering of fruits and sweets) on the first two days and 20 on the third day must be drawn.

He must also recite, counting the rosary of 108 beads the following *mantras*.

a) *Oṁ hrīṁ śrīṁ ṛṣabhajinendrāya namaḥ* (turn a rosary of 108 beads 20 times)

b) *Oṁ hrīṁ namo arihantāṇaṁ siddhāṇaṁ sūrīṇaṁ uvajjhāyāṇaṁ sāhūṇaṁ mama ṛddhiṁ vṛddhiṁ samīhitaṁ kuru kuru svāhā".* (turn a rosary of 108 beads 10 times)

c) *Oṁ hrīṁ śrīṁ dharanendra padmāvatī pūjitāya śrīsaṅkheśvara pārśvanāthāya namaḥ* (turn a rosary of 108 beads one time)

d) *Śrī mānātuṅga gurave namaḥ* (turn a rosary of 108 beads one time)

NOTE : The forty-four *padas* are given below and one *pada* must be uttered before doing each *khamasamana*. Thus forty-four will be covered in three days at the rate of twelve in the first two days and twenty on the third day.

1) *Śrī bhavajala tārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ.*
2) *Śrī bhavajala tārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
3) *Śrī vibudhārcita pādapīṭhāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
4) *Śrī guṇasamudrāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
5) *Śrī so'ham rūpātmakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
6) *Śrī mukharīkārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
7) *Śrī pāpaksāyakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
8) *Śrī nāthasvarūpāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
9) *Śrī duritanāśakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
10) *Śrī bhuvanabhūṣaṇāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
11) *Śrī animeṣavilokana-yogyāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
12) *Śrī tribhuvanaikalalāmabūtāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
13) *Śrī sura-nara-uraga-netra-hāra-kāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
14) *Śrī trijagadīśvarāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
15) *Śrī avikāramārga nāyakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
16) *Śrī jagat prakāśakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
17) *Śrī munīndrāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
18) *Śrī nityodayakārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
19) *Śrī dalitatamaskāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*
20) *Śrī anantajñānayutāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

21) *Śrī hṛdayatoṣadāyakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

22) *Śrī marudevīputrāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

23) *Śrī ananya śivaparanāyakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

24) *Śrī sarvadarśanagamyāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

25) *Śrī buddha śaṅkarabrahmaviṣṇu rūpāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

26) *Śrī bhavodadhi śoṣakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

27) *Śrī samastadoṣekṣaṇa rahitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

28) *Śrī aśokavṛkṣaparipūjitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

29) *Śrī simhāsanaparipūjitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

30) *Śrī cāmaraparipūjitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

31) *Śrī cchatratraya paripūjitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

32) *Śrī unnidrahemanavapaṅkajapūjitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

33) *Śrī ananyadharmopadeśakārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

34) *Śrī airāvatabhayanivārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

35) *Śrī hariṇādhipabhayanivārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

36) *Śrī dāvānalabhayanivārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

37) *Śrī phaṇipatibhayanivārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

38) *Śrī yuddhabhayanivārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

39) *Śrī jayavijayakārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

40) *Śrī samudrabhayanivarakaya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

41) *Śrī jalodarādiroga bhayanivārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

42) *Śrī nigaḍādi bandhanabhayanivārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

43) *Śrī aṣṭabhaya bhaya kārakāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

44) *Śrī mānatunga śrīkāraka bhaktāmarastotrapūjitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

Note : Those who subscribe to the theory that *Bhaktamara* consists of forty-eight verses will do 24 *kausaggas* and 24 *khamasamanas* and 24 *svsatikas* on the third day. The following four *padas* should be introduced after the 31st pada (i.e., *cchatratraya*)

32) *Śrī dundubhi paripūjitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

33) *Śrī kusumavṛṣṭi paripūjitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

34) *Śrī prabhavālaya paripūjitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

35) *Śrī divyadhvani paripūjitāya śrīṛṣabhadevāya namaḥ*

and the other *padas* will be continued as 36 etc. going upto forty-eight.

Those who are not able to do *attham* penance can observe the following procedure.

One can complete the required number of *Bhaktamara* recitation in eleven or twenty-two or forty-four days taking meals once only a day. (referred to as *ekasanas*)

The Bhaktamara Kalpa too has similar references on *ekasanas*. The author of that book too opined that one should not take more than a meal a day, if one performs *Bhaktamara* worship. Such worshippers can take *sattvik* food in limited quantity and must maintain celibacy too. Such rules are enjoined universally i.e., in all religions. *Vide Bhagavadgita* "The *yoga* (penance) bears fruit for him only who has (limited) proper food, movement, action and sleep". Such behaviour adds power to the penance and the aspirant can get the results without any obstruction.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

The question when to commence the *Bhaktamara*-worship may now look a little out of place as the printed books are available easily every where and to everybody. One can not start practising a *mantra* or *stotra* just like that because they are available in printed form or for the asking. Many, having heard the greatness of *mantra*, get an insatiable desire to practise them and start doing it on their own. But they fail to consider or regard them as profound or venerable. But when it fails them, they proclaim from rooftops that they counted so many times, remembered the entire thing but did not get any benefit and as a result try to belittle the *mantra*s.

*Stotra*s like *Bhaktamara* must be accepted (i.e. the *sadhaka* should get initiated) with great respect and reverence. Initiation into a *mantra* forms the centre of such initiation function. Even now this method is well preserved in the initiation of *Vardhamana vidya* for *Gani*s and *Panyasin*s and *Surimantra* for *Acarya*s. It is high time such traditions started for *Bhaktamara* and other *mantra*s. The ceremony to celebrate the *mantra* and *stotra* initiation can be started as people celebrate the acceptance of five great vows and the acceptance of *garland* when people take to *upadhan* penance.

Mantra or *stotra* is not just a collocation of sounds or words but enshrines in itself great *pranasakti*. Initiation into mere sounds does not confer any benefit. A *sadhaka* should aspire to become the repository of the great *pranic* power. This requires a competent *Guru*. A *mantra* or *stotra* can be taken from such a person for whom it is breathing as it were and who has got complete and unflinching confidence in it. *Guru* also must be having the power of charecter, penance and resolve. If the aspirant develops an earnest longing for such a teacher, then he may be blessed by his fortune to meet such a *Guru*. *Jayaviyarayasutra*, offers a prayer, soliciting the company of a good *Guru*. It is not only a prayer for a *Guru*, but also a wish to serve the *Guru* till the end of one's life or till the attainment of *moksa* whichever is later. In days of yore, aspirants had their spiritual goal alone in their minds and did not mind spending longer time nay years and years with their *Guru*. They tested the qualification and competency of their disciples for years together before passing on any *mantra*.

Finally, when the *Guru* found his disciple competent, they instructed/initiated their disciples in the requisite *mantra* or *stotra*. The following verse appears very important, to me. "*Guru* must be the subject of meditation and his feet must be the object of worship. His words must be *mantra* and his blessing is the sure way for *moksa*". The grace of *Guru* is something very important which we cannot do without, and an aspirant must always be alert to be blessed by a teacher and not foolhardy enough to fritter it away and waste one's rare life. (There is also a *subhasita* in Sanskrit, "*Guru* can save the people from the anger of God, but even God is not competent enough to save the hapless person, fallen from the grace of his *Guru*").

Many a time people full of good characteristics like humility, devotion, service and compassion, a sincerity of purpose in their mind and pious are invited by *Guru*s themselves and are initiated.

We should bear in mind that world is full of mystic and mysterious things, so full of unsolved mysteries. We are not even competent to comprehend fully the power of an atom or the forms it can take or the effects it can change into. A full span of human life too is not sufficient to comprehend even the gross forms of gross matter. Definitely we would feel helpless in the face of powerful and mysterious nature. The power which helps aspirant to wade through this mysterious nature and reach across is called, "*Guru*". The very word "*Guru*" means 'dispeller of darkness' etymologically. The word has two elements '*gu*' and '*ru*'. The letter '*gu*' signifies darkness and '*ru*' dispeller of darkness. He who sheds light in the darkness is called "*Guru*".

Having got an outside teacher, one should not neglect one's inner awareness which also works like a *Guru* and is called **internal preceptor**. Aspirants, thinkers, philosophers, worshippers could have experienced in their lives some guidance from unexpected quarters when they had a feeling that they were standing at crossroads in their spiritual pursuits. People call this the invisible hands of *Guru*. Ekalavya getting success in his practices of archery

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

is the best example from ancient times. Another example is that of the commencement of new astrological method by the well-known south Indian astrologer Sri B.V. Raman. Let *Guru* be direct or indirect, internal or external, the contact with the guiding force is essential and must always be maintained.

"Salutations unto him the *Guru*, who opened our eyes suffering from the cataract of ignorance, by applying the collyrium of knowledge".

It is to be noted that *Guru* is referred to here in general terms and not any specific person is referred to. The pronouns 'who' and 'him' are noteworthy in this respect.

So also the worshipper of *Bhaktamara* must accept another sincere *sadhaka* of *Bhaktamara* as his *Guru*. Many devotees have been initiated into *Bhaktamara* by our revered teacher Sri Vikrama Suri.

The faith and devotion of our Rev. preceptor in *Bhaktamara* is something incomparable. An aspirant wanting to be initiated into *Bhaktamara* also must have such a sincere practitioner as his *Guru*. If they are not able to come across such a *Guru*, then let them take Sri Manatunga Suri himself as a *Guru* and commence worship of *Bhaktamara*. The unwavering devotion of Sri Manatunga will help the aspirants very much.

When to accept *The Bhaktamara Stotra : Guru* will decide when to instruct his disciple *Bhaktamara* or what to give – *stotra-diksa* or *sloka-diksa or mantra-diksa*, when the aspirant wishes to be initiated. But the commentaries on *Bhaktamara* throw some light on this aspect too. It would be better if *Bhaktamara-diksa* could be given on the day, it was composed. But, unfortunately we are not able to get this information from existing literature on *Bhaktamara*. But there exists a possibility that *Bhaktamara* could have been composed on the 5th or 10th or 15th day in the bright fortnight of *Vaisakha* i.e., the second month in the lunar year. The metre *Vasantatilaka* stands for spring season. *Caitra* and *Vaisakha* are the two months of spring season and *Caitra* is considered a *varjya* month (a month which is considered inauspicious as for as new *mantra-diksa* etc., are considered). The full moon day and bright fortnight have some special significance and value in *Bhaktamara* worship. Hence the full moon day in *Vaisakha* is considered the best day for new initiation into *Bhaktamara*.

The compiler of *Suri Mantra Kalpa* lays down that the days on which Sri Rsabhadeva, Sri Candraprabhu Svami and Sri Mahavira Svami were born or attained *Kevalajnana* as the best suited days for initiation into *Surimantra*. (See *"Suri Mantra Kalpa Samuccaya"* page 144.)

The great preceptor Sri Rsabhadeva appeared in this world on the 8th day of black fortnight in the month of *Phalgun* (according to Gujarat calendar) and became a *Kevalajnani* on the eleventh day of the black fortnight of *Magha* month.

These two days are considered more sacred and the annual penance (*Varsitap*) also starts on the *Phalguna-Krsna-astami*. If an aspirant were to get such a holyday and a sacred shrine like Siddhacala and a sincere practitioner as his teacher he is sure to get *siddhi* in his *mantra-stotra* practice and he can enjoy bliss without any obstruction. If the day happens to be also a day with *pusya* constellation and a Thursday or Sunday that will make that day all the more significant. If moon were to be in favourable position in his horoscope or Sun or Jupiter were to see the fifth place in the horoscope of the aspirant can consider it as a sign of success. Such a combination is called *alabhya yoga* – a rare occasion not easily obtained.

The importance of *Guru* is felt all the more greater because, the astronomical calculations (and availability of days) are little difficult to get at. It is the presence of *Guru* who must have had the *siddhi* of many a *mantra* or *stotra*, makes all the difference in the initiation and he can suggest a day too. *Guru* must be everyone and everything for an aspirant and the latter must try to obey him and practise the worship strictly according to his instructions.

Works like *Muhurtamuktavali* consider the six months from *Asvayuja* (from the first day of bright fort night in the month of Sep-Oct) and so also the months *Vaisakha* and *Sravana* as the auspicious months suited for any initiation. 2nd, 5th, 7th, 10th, 13th and full moon days and the days with constellation *Rohini, Uttarasadha, Uttarabhadrapada, Uttara Phalguni,*

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Jyestha, ardra, Svati, and Sundays, Fridays, Wednesdays, Mondays and Thursdays too are considered propitious.

But all people uniformly agree on the auspiciousness of *Vaisakha, Sravana, Asvina, Kartika, Margasirsa, Magha,* and *Phalguna* months for initiation and the need to avoid the months of *Caitra* and *Jyestha.*

Each constellation is supposed to signify some results for the aspirants, according to works on astrology and *mantra*s. They are listed below as a guide.

Asvini	-	Happiness, wealth
Bharani	-	Death, loss of wealth
Krittika	-	Disease, sorrow
Rohini	-	Prosperity (will be prosperous like moon)
Mrgasirsa	-	Profit and will be honoured by the government.
Ardra	-	Troubles in kingdom, loss of wealth
Punarvasu	-	Progeny, efforts will last long
Pusya	-	Can enjoy pleasure and fascinate ladies
Aslesa	-	Suffering/annihilation of the aspirant
Magha	-	Will be fortunate wealthy and happy
Purva phalguni	-	Learned
Uttara phalguni	-	Will be generous, learned in Sacred Religious literature
Hasta	-	Education, intelligence and profit
Citra	-	Sound education, scholarship, endearment
Svati	-	Weakness and death
Visakha	-	decimation/may get slained, imprisonment
Anuradha	-	Effulgent like sun/good/endearing to all
Jyestha	-	Suffering to the first born and loss of wealth
Mula	-	Intelligent man and common sense, will have many offspring
Purvasadha	-	Learned in scriptures/sastra
Uttarasadha	-	Generous, learned in sacred literature
Sravana	-	Weak, loss of wealth
Dhanistha	-	Wealthy, scholar, fascinate young women
Satabhisaja	-	Will speak truth, abundance in wealth and food grains
Purvabhadrapada	-	Learned
Uttarabhadrapada	-	Generous, learned in scriptures
Revati	-	Longevity of life, abundance in wealth and food grains.

The *lagna*s the horizon contact point of zodiac signs are supposed to give the following effects

Mesa (*aries*)	- Suffering & sorrow	*Vrsabha* (*taurus*)	- Disease
Mithuna (*gemini*)	- Distress/poverty	*Karkataka* (*cancer*)	- Poverty

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Simha (*leo*)	- Popularity amidst poets	*Kanya* (*virgo*)	- Success
Tula (*libra*)	- Enjoyment	*Vrscika* (*scorpion*)	- Destruction
Dhanus (*sagittarius*)	- Wealth	*Makara* (*capricorn*)	- *Sreyas* (praise worthy, welfare)
Kumbha (*aquarius*)	- Distress	*Mina* (*pisces*)	- Orator, wealthy and proficiency in six actions

(The six actions are peace, attraction, stupefying, sowing hatred, possession and killing. Note : The text gives the phrase *sat-karma* but does not explain. It can be the six limbs of *yoga* too.)

It is important to note that it is very difficult to follow all the details. Hence an ordinary house-holder has to follow the words of his preceptor and proceed further in religious and spiritual matters.

METHOD OF WORSHIP

Sri Haribhadra Suri had prescribed the following practices to be observed in *The Bhaktamara* worship.

1) The aspirant must keep an idol of Adinatha in front of him.

2) This idol may be of gold, silver or *saptadhatu* or any suitable material.

3) It must be kept after the performance of *astaprakari* worship.

(*Astaprakari* worship means offering the following eight to the deity with veneration. They are 1. Water– for bathing – *abhiseka* of idol 2. Sandal paste – to be applied in nine places in the idol 3. Flowers – 4. *Aksata* – unbroken rice 5. *Nivedanam* – offering sweet eatables 6. *Phalam* – offering fruits 7. *Dhupa* – showing incense 8. *Dipa* – showing *harati* with ghee lamp)

4) The aspirant must be clean and apply sandal to his body.

5) Must wear clean, pure blemishless clothes

6) Take food only once a day.

7) Must be celibate.

8) Must always think of God. (i.e. give up other thoughts)

To accomplish the *Stotra*, it must be recited one hundred and twenty-five thousand times along with *rddhi-mantra*.

Besides the above practices, the following rules also are to be observed, while practising (any of) the first twenty-two verses. They are

1) The aspirant must do the worship in solitude.

2) The worship should not be done on the bare ground. The place must be besmeared with the cow dung.

3) must be clean.

4) Must wear yellow garments.

5) Must establish Cakresvari on a throne in the northern direction.

6) A pitcher full of *pancamrta* must be placed.

(*Pancamrta* means the mixture of ghee, milk, curds, water and sugar. This must be kept in a vessal. An unbroken coconut with shell and tuft must be placed on it).

7) The Gods of four directions (*lokapalas*) must be invoked.

8) A lamp with ghee as fuel must be lit.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

9) The place must be made fragrant with *dasanga* or *navarangi* incense

10) A *swastika* design be drawn with (unbroken) rice.

11) Betal nut must be placed on it.

12) One silver coin must be placed inside the *pancamrta* pitcher and the other on it.

13) Make a garland of 108 flowers of five colours and wrap it around the neck of the pitcher.

14) Clean the Cakresvari idol with *pancamrta*

15) Worship Cakresvari with 8 incenses.

16) Later Cakresvari has to be offered *astaprakari* worship.

17) Fruits, eatable-offerings and flowers must be offered to the deities of directions.

18) A mango wood or silver plank preparred on the Sunday under Pusya constellation be readied.

19) The *yantra* must be drawn on that plank

20) *Yantra* too should be offered fruits and other offerings (eatables)

21) Lit ghee lamps should be shown to *yantra* in the clockwise direction.

22) The aspirant must make a mark on the fore-head with eight incenses (*tilaka*).

23) The worshipper must face north and must sit on yellow seat.

24) He must recite the first verse of *Bhaktamara* twelve thousand times with a rosary of yellow beads.

25) Then he must recite the *rddhi* twelve thousand times.

26) Then he must recite the *mantra* twelve thousand times.

The *mantra* will become accomplished, by following the above rules.

27) The recitation must be repeated as many times as mentioned in *pancangavidhi* after accomplishing the *mantra*.

The rules of the last verse is shown here as example. They enjoin that one will become wealthy by reciting it 108 times. It comes to this. One who wants to practise the last verse, after accomplishing the same, must recite the last *sloka*, *rddhi* and *mantra* 108 times daily.

The methods of worship of last verse also states that the verse must be recited one hundred and twenty five thousand times and the unit verse-*rddhi-mantra* must be recited 12,500 times or the entire thing can be completed in about six months time.

It can be deduced from the above descriptions that the minimum number of recitation to strengthen this *mantra* is 12,500 times and the maximum 1,25,000 times and it must be recited a minimum of 108 times daily.

If an aspirant can take both the narrations of methodology (i) the 27 clauses and the other (ii) their explanations that follow into account, then he can get a neat and smooth method of worship.

These twenty seven clauses are explained for better understanding and clarity. It must be borne in mind that these two are there for people who want to do special and concentrated worship or for people with such a bent of mind and resolve.

1) It has been mentioned that the place of worship must be secluded. One must think over the idea of seclusion. He, who wants to perform such a concentrated and serious worship must select a beautiful and sacred place with abundant water supply. The place must be such that his daily requirements will be got easily.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

2) The significance of besmearing the place with the cow-dung has been said already. The cow-dung has some special curative powers and modern science too has accepted it.

According to all the works on ritualism, an aspirant doing such *japa* will have to recite at least 650 times a day. If he wants to complete 1,25,000 times of recitation in six months and 1250 times a day, if he wants to complete 12,500 times in about 10 days. Exceptionally great, and people with *mantric* powers may be able to complete it in three days. But 10 days period seems to be good and ideal for a serious aspirant. As the programme of the recitation may last for ten days or more the place must be kept clean and pure by the application of cow-dung.

An aspirant must keep everything in mind before launching on a worship and keep the place clean.

3) The necessity to keep the body clean has been spoken of and also the need to apply the sandal paste. By its application body will be cool and fragrant. The aspirant must try to keep the entire surrounding, his body and materials for worship sweet-smelling. He must very carefully avoid the place being infested with bad-odours. Scriptures say the bad-odours spread to far-off places and the gods invoked may not come over there. This fact, must be sufficient enough for the aspirants to understand the connection between divinity and fragrance.

4) The point that one must drape himself on yellow garment also has a significance about it. Any worshipper for wealth must be very strict about this aspect. It is better the place of worship too is painted yellow. Yellow *durries*, mats etc., may be hung on the walls and spread on the earth.

5) We come to know from the 5th and 23rd clauses that the Cakresvari idol must be placed in the north facing south and the worshipper sit facing it.

6) The *pancamrta* poured into the pot/pitcher on the first day cannot last for ten days. Hence it appears that the pot must be emptied and filled up daily. Or the pot should be filled up with pure water and to avoid the appearance of lives (worms etc) fragrants (like sandal, menthol, cardamom) must be added in proper proportion.

7) Establishment of the four *lokapala*s too is a matter of great significance. Even during "*nandi ceremony*" i.e., recitations of sections of *Nandi sutra* performed at the time of initiation, acceptance of new posts etc., the names of the deities of the protectors of the world viz., Soma, Yama, Varuna and Kubera (the names of deities of four directions from east onwards) and Vasava are invoked. The significance of this invocation is that these acts are done in their presence, with these deities acting as witnesses. These deities must be placed in the respective directions. It appears so from the accounts given in the works on rituals. Though different objects are used to invoke and consecrate them, generally these deities are invoked and consecrated in coconuts. Soma is placed in the east and Vaisravana in the north.

> According to the tenets of Jainism Soma, Yama,Varuna and Kubera are considered to be the protectors of the world (*lokapala*s) *vide* the Seventh section of the third hundred of *Bhagavati sutra*. The dialogue between Sri Gautama and Sri Mahavirasvami had been recorded there. Sri Gautama asked his Noble Sire as to the number of *lokapala*s known in Jainism. The preceptor replied him that four deities Soma, Yama,Varuna and Kubera were known in Jainism as deities of protectors of the world.
>
> At the time of founding a temple these *lokapala*s are placed and consecrated as *dvarapala*s and placed at the doors. The idol of Soma is recognised by the possession of human figure, Yama by that of rod, Varuna by that of noose and Kubera mace.
>
> The chariots of those deities are known as *Sandhyaprabha*, *Varasista*, *Svanjala* and *Valgu* respectively.
>
> The idols of these deities are placed in the form of *dvarapala*s in the first *prakara*,(or the first round of ritualistic placements of deities before reaching the main God in the centre) according to *Nirvanakalika*.

8) It appears proper to make the ghee-lamp burn through out the period of such special worship. Even the wick is prepared from some special material. All these can be learnt from the practitioners.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

9) The incense must be offered continuously. This aspect also must be looked into. The incense offering is a compulsory accessory in the worship of goddesses.

10) If a person can prepare rice not broken in the edges well before the worship, it will be so good.

11) Betal nut also has a special place in worships. It alone must be placed on swastika. And wherever a specific object is referred to, the aspirant must do his utmost to get the same thing and he cannot replace it by something else.

12) The silver coin dropped in the pot also has got similar significance. The students of science know well that metals conduct electricity easily. If the icons of Rsabhadeva and Cakresvari can be made in silver, that will be the best way of performing the worship. The idol can be of 11", 9", 7" or 5" size.

Beautiful icons of Adisvara with four *pratiharya*s, one in silver and another one in *pancadhatu*, have been sculpted. The photos of these idols find a place in this book elsewhere. Under the guidance of our Rev. teacher the Chari Palati Sangh fortunately has obtained an idol of Adisvara, similar to the one available in the sacred centres. The power of this idol has been witnessed many a time in the running of pilgrimages of the *sangha*.

13) The aspirant also will do well to collect the flowers of five colours. Garland of flowers with five colours is spoken of in "*sattarabhedi*" worship too. Flowers are the best medium to convey one's feelings. The flowers bloom and get nourished by the rays of the sun and remain in blossom as long as sun shines. Thus the feelings at the time of *Bhaktamara* recitation get elevated by the fragrant flowers if done with them, and are capable of travelling crores and crores of miles. (*sattarabhedi puja* is worship with seventeen *upacara*s)

14) A comparative study of these two *Kalpa*s make it incumbent upon the worshipper to instal the idols of both Rsabhadeva and Cakresvari. It appears to be a proper course. If it is not convenient, the aspirant must atleast try to install the idol of Cakresvari. All the *Kalpakara*s opine that Cakresvari is the attendant deity of this great *Stotra* and we also have been told that Cakresvari revealed her powers to protect the devotees of *Bhaktamara*.

15) The following fragrant things are considered *astamangala* – eight auspicious things. They are sandal, aloe, deodar, *colinjan, kusuma, sailaja, jatamamsi* and orpiment. The worshipper should remember not only to do *puja* with these but also to do *astaprakari puja*.

16) If the materials mentioned are not available then the worshipper can do the worship with fruits, other offerings and flowers.

17) The *lokapala*s too are considered to be five in number. It does not matter even if they are considered four only. But they too are to be offered fruits, *nivedana* etc.

18&19) The plank of mango-wood intended for *yantra* must be prepared without using any steel or metallic *kheel* (wood-joints). *Yantra*s can be prepared in the bark of birch tree too. It appears that the *yantra* written with eight fragrant things on silver plate may not last long. Hence it is better to prepare it on a mango-plank but it should be prepared on Sunday under pusya star.

20) The idea is very much clear.

21) By the offerings and *arati*, the worshipper gets the feeling that *yantra* is invested with life.

22) The forehead mark must be made with the mixture of eight-fragrants and he must make conscious effort to awaken the esoteric centre in the midst of eye-brows.

23) The yellow garland can be made from cotton threads too. Even then, the rosary with yellow amber is considered the best. But it is difficult to get new ones now-a-days. People

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

should be very careful in accepting the rosaries used by others. But good amber rosaries are available in Australia. People wear it to protect them from heat. If one is not able to get such a rosary one can count with the joint-lines in his fingers. He must do recitation (*japa*) in all the three times morning and evening twilights and mid-day. He must maintain silence at the time of recitation. He must meditate upon God when he is not doing the recitation. But, if the aspirant finds it difficult to meditate upon, he can read and think over the stories and *Stotra*s that extol the greatness of *Bhaktamara*, Adisvara and Cakresvari. The most important thing is to have the *bhava*, the uninterupted thought and all one's heart. If an aspirant can practise and follow these rules strictly, the worship will definitely bear fruit.

24 – 26) The idea is clear.

27) This pertains to the counting in recitation. It comes under different sphere. But one has to repeat the *japa* atleast 108 times daily. This will be shown in further *aradhana*s too. It also is called *pancanga-vidhi.*

Pancanga-vidhi : The 26 rules are explained in the previous section. One *Pancanga-vidhi* was mentioned in 27th clause. It will be explained now.

The *Pancanga-vidhi* is explained in the work of Sri Sarabhai Navab for all the 48 verses. *Pancanga*, a Sanskrit word means "Five limbs" i.e., that which has five elements. Each and every *sloka* of *Bhaktamara* has the following five limbs.

1) *Rddhi*

2) a *mantra* connected with the verse and

3) a *yantra* for each *sloka* and

4) a methodology to practise the *mantra* recitation and

5) *tantra*, formed on the basis of the context of each verse.

It is even now a matter of research how our ancient seers prescribed a particular *yantra* to particular verse, *The Bhaktamara Stotra* is a treasure for people with research bent of mind. This entire work has been prepared both for practice and a study on ritualogy for the interested.

A few *aradhana*s based on *Bhaktamara* are explained below.

A FEW SPECIAL WORSHIPS

THE POVERTY- ALLEVIATING RING

(The *prayoga* based on the first verse)

The prayoga of preparing the poverty-alleviating ring is noteworthy. The ring prepared on a Sunday under the *pusya*-star and consecrated accordingly is sure to remove poverty. One must recite the first verse 108 times daily and also the connected *mantra*, ***"Oṁ hrāṁ hrīṁ śrīṁ klīṁ rblūṁ hrīṁ namaḥ"***, and must try to complete the one lac times recitation.

One unit i.e., two and half grains of gold, 12 units of silver and 16 units of copper are to be molten together and it becomes an alloy of 29 units. A ring should be prepared with this molten alloy on a Sunday under *pusya* star.

The ring must be prepared on the *pusya* star and cleaned in *pancamrta*. After making incense and light offerings, the first verse of Bhaktamara must be recited 108 times and then worn on the right hand index finger.

This ring must be worn in the left hand index finger while eating. Then again, must be worn in the right index finger. This will help alleviation of poverty and he who wears will become wealthy too.

(vide : Mahaprabhavik Navasarman. Ed. Sarabhai Navab p 412)

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ARADHANA TO BECOME LEARNED AND INTELLIGENT

This *aradhana* is based on the 14th verse of *Bhaktamara*. The *rddhi* and *mantra* are to be recited together. The *yantra* is to be worn on the head or arms or can be worn as a necklace.

The aspirant must be clean and wear a white garment. He must recite all the three *sloka, mantra* and *rddhi* at a time and three times a day viz., two twilight zones and mid-day counting with a rosary of white beads. After *dhupa* (incense showing) and *deepa* (showing *harati*) *havan* must be done. *Guggulu*, musk, saffron, camphor(menthol) sandal, aloe and *silaras* (Rose malloes, *Liquidambar orientalis*) are to be mixed with ghee and the mixture is to be made into small pills. 108 of these pills are to be offered in fire daily. The icon of Sarasvati is to be worshipped with fragrant materials all the three times. By this type of worship even a fool may become a scholar and he may become wealthy and an affable person too.

How long the fire-offerings is to be continued is not clear. It appears from the context that the fire offering of 108 times is to be continued till the one hundred thousand recitation is completed. For eg, he can recite 1008 times a day and can complete the total number of recitation in hundred days and complete the worship. Afterwards in case of need he can recite 108 times. He can wear the *yantra* as an amulet and can reap the benefits by reciting 27 to 108 times.

The practice of the *tantra* too will be profitable for the aspirant. The *tantra* attached to the worship looks like a medicine. Taking the following herbs, (1) *Vidya* (Vidyachi pan, Betal, *Piper betle, Nagavalli* (Skt); (2) *Brahmi Manduka parni* (Skt) Khulakudi (Hindi) *Hydrocotyle asiatica*; (3) *Sankhavali*; (4) *Agadom* (*Aghata, Apamarga* (Skt) Chirchira (Hindi) *Achyranthes aspera*; (5) *Javantri Jatiphalam* (Skt) nutmeg, *jaepatri* (Hindi) *Myristica fragrans*; (6) *Kerasi*; (7) *Malakankani* (*vanhiruchi, katumbi* (Skt) *Celastrus paniculata*; (8) *Citraka* (Raktacitraka, Lalcitrals (Hindi), Rose leadwort, *Plumbago rosea*; (9) *Akalagara* (Pokarmne (Hindi) *Spilanthes oleracea* and sugar in equal measure and mixing with 14 *masa* of ginger juice the worshipper must drink for fourteen days. The dry ginger extract too can be used in the place of ginger juice.

SRI HARIBHADRA'S METHOD

The methodology and *mantra*s narrated by Sri Haribhadra Suri too have been included along with the set of rules of *aradhana* laid down earlier. The *yantra*s printed individually are not that of Sri Haribhadra Suri. They have been included as appendix.

The *yantra* propounded by Sri Haribhadra Suri must be written on birch bark (*Betula bhojapatra*) with some auspicious material. It must be put into a silver amulet and it be cleaned by *pancamrta* and worn on the neck. This amulet helps one's development of knowledge and intelligence.

The rules are clear here. The *yoga*s (the particular combination of star, *tithi*, and day-which can be known from Indian Almanacs), days and *tithi*s which have been narrated as auspicious in *Bhaktamara* initiation hold good here too.

The *astagandha*s must be mixed and made use of for writing on the birch bark. The *astagandha*s (eight frank incenses) are (1) *Candana* (*Srigandha*, Sandal, *Santalum Album*); (2) *Agaru* (*agaru* (skt) aloe (Eng.) *Dysoxylum Malabaricum*; (3) *Devadaru* (Deodar (Hindi) *Cedrus Deodara*; (4) *Kolingan*; (5) *Kusuma*; (6) *Sailaja*; (7) *Jatamamsi* (*Tapasvini* (skt) Musk root (English) *Nardostachys Jatamansi*; (8) *Gorocana* (orpiment). The sharp twigs of pomegranate tree can be used as a quill, (pen). But it is better to sit with people who are proficient in drawing such *yantra*s. People must be careful to seal the amulet tightly after placing the birch inside of it. Otherwise he *pancamrta* may seep into it when it is cleaned. Silver also is prescribed as a metal for *yantra* but the procedure of drawing with *astagandha* must be continued for six months. They must complete the recitations before that time. If they can make an idea of definite number of recitations to be done in a day it will be all the more better.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

If people are not able to adhere to one-meal-a-day-rule, till the completion of the *japa* atleast they can avoid taking food at nights and avoid eating food not worthy of being taken. But they have to do 1250 times of recitation following at least three one-meal-a-day programme during the period of recitation. During this period the devotees must necessarily worship Lord and be compassionate to fellow creatures, give alms to fit persons, serve the *sadhus* (monks) and worship *jnana* (knowledge) (i.e., help education spread) and worship one's *Guru*. The important point to be remembered and practised is that during this period one should not entertain the feelings of enemity or anger towards anyone.

OTHER METHOD OF WORSHIP TO BE WEALTHY

The 26th verse of *Bhaktamara* makes a pleasant reading. It makes one's heart fly as it were. The repetitions in *'tubhyam namah'* leads an aspirant to analysis even while being uttered and from analysis to expression and from there to speechless stage. Thus the aspirant will realise peace. The *mantra* is given in the printed version of the commentary of Sri Gunakara, but it appears that the edition of *Navasmaran*, Sri Sarabhai Navab could have taken the tradition of this *mantra* from some other commentaries. Sri Gunakara writes in his commentary, "this *mantra* can be accomplished by reciting it one lakh times with fresh yellow flowers".

The *mantra* is, ***"Oṁ Śrīṁ Hrīṁ Klīṁ Mahālakṣmyai Namaḥ".***

Rules : 1. This *japa* can be started on a Sunday with a *mrgasirsa* star. 2. The walls of place or house, where the *japa* is done must be whitewashed afresh. 3. The icons of Dahini and Laksmi devi be installed. The things that are to be remembered while making the idol of Laksmi are viz., (a) Four hands; (b) Beautiful yellow colour; (c) The lotus flowers in both the hands in flowing fashion; (d) Pitcher with coconut must be shown as being held by the lower left hand; (e) The lower right hand must be holding *ankusa* (goad) (thus four hands to be shown); (f) Two elephants must be portrayed on both the right and left sides; (g) Each elephant must be portrayed to hold a *chauri* in its trunk; (h) The face must appear beautiful and smiling at the time of *harathi*; (i) And the chiselling of idol as wearing yellow garment. 4. The idol must be installed one cubit above the earth. 5. A fireplace must be placed before it. 6. A seat made of wool or mat must be spread near fire place. 7. After taking a bath, making oneself spiritually pure 9. Taking the permission of the preceptor and 10. After offering 24 rupees or coins made of silver or according to one's capacity to *Guru* (i.e. after doing *gurupujan*) 11. Take a rosary of amber (*keraba*) beads in the hand, and 12. Recite 108 times daily. 13. And complete one lakh *japa*. 14. Then again must recite so many times with so many golden colour *campak* flowers and offer all the flowers in the fire. 15. And must try to complete the recitation in about six months. 16. One has to maintain the vow of celibacy till the completion of *japa*. 17. One can have limited meals and sleep. 18. He should not be a cause of other's anger nor can he get angry. 19. Goddess Laksmi will be pleased with the *sadhana* and will give her blessings to the aspirant.

The *mantra* of Mahalaksmi is indicated by the following verse :

Adau pranavas tatas srimca hrim klim kamaksaram tatha

mahalaksmyai namah scante mantro laksmyah dasaksrah.

While performing the 10th injunction i.e., offering *daksina* to *Guru*, worship of *Guru* also is to be done. If fire offering is not done with golden flowers *mantra* must be repeated so many number of times.

Though *mrgasira* star on a Thursday is considered as *mrtyuyoga* (an inauspicious combination) yet it is considered the appropriate time for this worship.

In the same way another procedure based on the 44th verse also is laid down to become wealthy. The methodology of worship is similar to the one described above. The work *"Mahaprabhavik Navasmaran"* (Ed. Sri Sarabhai Navab *V S* 1995) describes the procedure as follows: "One will be wealthy by keeping the amulet of the *yantra* based on the 44th verse of

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Bhaktamara and by reciting the verse-*rddhi-mantras*. One is sure to get the desired result (wealth) by doing daily worship with this *mantra* and the complete recitation of *Bhaktamara* at the end. One must make oneself pure; wear yellow dress; place the *pancamrta kalasa* in the north; and also place Cakresvari idol on a throne in the north; and collect all the necessary things for *puja*. Then an *astaprakaripuja* must be done to Cakresvari upto *harathi*. The *puja* must be done with yellow flowers. The *yantra* must be placed on silver leaf with *astagandha*. The *sloka*, *rddhi* and *mantra* must be recited 12,500 times or one lac times with rosary of yellow beads. Then it must be recited 108 times daily". 49 days of recitation of 108 times per day is given as a variant of this. When one wants to bring somebody under one's control his name must be thought of while reciting the *mantra*.

The *tantra* of this verse states that the seventh knot of *alarka, madar* (Hindi) *Calotropis procera*, with the formation of figure of Ganesa must be placed inside the cashbox. Then one can see the results for oneself. Each and every stanza, thus one can find is important. Thus many methods and procedures of worship can be seen explained in the books. But we have selected a few and presented them as example. An aspirant can take hold of anyone of them and can do the worship.

CONGREGATIONAL PRAYER

The procedure of chorus singing of *Bhaktamara* is very popular. Our Rev. *Acarya* Sri Vikrama Surisvariji used to lead such a chorus regularly. The removal of sufferings of people who attend such congregational prayer is everybody's experience.

An old adage syas, *"Sanghe saktih kalauyuge"* (power comes from the mass). This holds good in the case of worship too. It is incumbent upon leaders to hold such mass recitation of *Bhaktamara*. Some *kalpa*-works lay down the recitation of *"Brhatsanti"*, after a few *Bhaktamara* practices. Hence we perform *Brhatsanti* too after *Bhaktamara*. When music too is added to *The Bhaktamara* it gives extraordinary joy to the worshipper. It is said in the stories on *Bhaktamara* (given elsewhere in this book) that a laity by name Kapardi used to recite *Bhaktamara* with clear intonations along with *Vina* recitations. So it is appropriate to recite *Bhaktamara* to the accompaniment of music also. Some people raise doubts as to the time of *Bhaktamara* recitation. But Gunakara Suri makes it clear in his commentary that a certain daughter Dahiben of a trader at Pathan at the time of Sri Hemacandra used to recite *Bhaktamara* three times a day. Hence it is clear that it can be recited in all the three *sandhyas*. But early morning is considered the most suited time. If one, for some reason, gets to read only once a day, he must try his best to do it at the early morning. Our *Acarya* considered 4 to 6 a.m. as the best and rated 6 to 9 a.m. as next only to that. Hence people who can do only once a day may select the time slot before 9 a.m.

PRONUNCIATION

The modern science has given us the concept known as "transformation of energy". One form of energy can be transformed as another form. If the rains in the hills get collected in one place the collection is termed stagnant. (In other words the power to remain standstill (*sthiti sakti*). When it flows it is said to have the power of flow (*gatisakti*). i.e., *Sthitisakti* gets transformed as *gatisakti*. When the *gatisakti* moves an iron wheel-clamp then electricity is produced and this transforms as many mechanical devices and it is a matter of ordinary experience for everyone. The transformation of atoms is familiar to our ancient *sastras* as well. The energy of science can be equated to '*pudgala*' of the Jain scriptures. *Sastras* propose the *vaisrasika* change in the *pudgalas* i.e., change in matter without the intervention of *jiva*. Atoms are now known to be the storehouses of power. All these talks of atoms only strengthen *sastraic* theory of atoms.

Word too is power and being a '*pudgala*' is a carrier of power too. We can explain it like this. Word or sound by becoming a carrier of our '*pranasakti*' transforms itself according to the object it denotes at the end or brings it to the person who utters the sound. Hence there should not be any disparity or difference between a word and its denotative power. Hence perfect pronuncication is a must.

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

Sutras and *Stotras* are recited frequently. But many a time, even the teacher/instructor is not aware of proper pronunciation. As times pass by pronunciations too change. Every student of *sastras* must know the pronunciation clearly and correctly. This is not the place for discourse on place of articulation. Yet it is better to have some idea of places and mode of articulation.

क्	ख्	ग्	घ्	ङ्	(Devanagari Script)
K	*Kh*	*G*	*Gh*	*Ṅ*	(English Script)

These five sounds form one group and they are called (guttural-consonants — *kanthya vyanjanani*). Hence, one must pronounce these from the throat, if one wants to pronounce them properly. If a person gets the place of articulations wrongly, his pronunciation also will not be correct. He who wants to pronounce properly, must do well to remember that the air emitted must strike near the throat. Then the pronunciation will be proper. Look what will be conveyed by pronouncing *'kataro'* (dagger) as *'khataro'* (lorry, a transport vehicle). We come to know from history that King Kunala was blinded for the rest of his life, by the addition of one dot, introduced by his step-mother in the King's order (The step mother is supposed to have added a dot in the order *putrah adhiyatam* (let the son he educated) and with the dot it read as *andhiyatam* and meant 'be blinded').

What a calamitous confusion, the sentence *'caca ajmer gayen haim'* (uncle has gone to Ajmer), will make if written or pronounced wrongly like *'caca aj mar gaye haim'*. Hence writing not clearly or with mistakes and pronouncing them incorrectly or incoherently must be avoided at all costs, as they are responsible for chaos and confusion.

So also people do not clearly differentiate short and long vowels clearly. The word *"dina"* with short *'i'* after *'d'* means 'day', and if it were to he pronounced with long *'ī'* as *'dīna'* then it would mean 'poor'. In the same way *'kula'* (family) will become a bank of the river if pronounced with a long *'ū'* as *'kūla'*. '*Sura*' (God) will become 'sun' by being pronounced as *'sūra'*. Hence pronunciation must always be proper. So also, the aspirants must know conjunct consonants properly. Some people do not pronounce '*sahasra*' properly. There is an anaptyxis of '*t*' in between '*s*' and '*r*' i.e., people pronounce as '*sahastram*' and in *Bhaktamara* it will be pronounced as '*Kanthagatam ajastram*' instead of '*ajasram*'.

Sanskrit has three sibilants. (*usma* sounds) viz., '*ś*' (श्) '*ṣ*' (ष्), '*s*' (स्). They are respectively palatal, lingual and dental spirants. But the tongue does not sometimes turn or touch the proper location or unnecessarily touches teeth and all sounds are pronounced alike '*s*' (स्). It has also become a fashion to stress sounds unnecessarily with some people and '*namaskar*' is pronounced as '*namaśkar*'. People should also note the way *ṭ* (ट्) *ḍ* (ड्) etc., are pronounced and try to pronounce '*ṣ*' (ष्) also accordingly and they will be able to pronounce the sounds correctly then.

When pronouncing Sanskrit words, they should also know where to give a pause or where to stop. Publishers, (editors) also should know where to hyphenate compound words. For example, the line "*Bhaktamarapranatamaulimaniprabhanam*" is a compound word. Since people may find it difficult to read such a long compound and may not have knowledge of Sanskrit to split it by themselves, editors may do well to present the line as "*Bhaktamara-pranata-maulimani-prabhanam*". But they should not present it as "*Bhakta-maraprana-tamau-limaniprabhanam*". It may not be possible to discuss all these problems and the ways to reddress them, in a short introductory compass as this. But it is necessary to remain careful and alert while pronouncing the *stotra-mantra*. (It is better to practise the recitation before commencing the recitation and chanting).

The boundless grace of our Rev. preceptor alone made us to be punctilious in pronounciation. He was very particular that we must pronounce not only the Religious Scriptures, Sanskrit and Prakrit properly, but also modern spoken tongues like Gujarati. It is better to remember the rule of our *sastras* "*vanjana-attha-tadubhaye*" (sabda and meaning both together).

It means the wrong pronunciation of vowels and consonants or wrong understanding or both phonetic and semantic errors come under the fault called transgression of knowledge,

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

which is responsible for *jnanavaraniya karma*" (knowledge-obscuring-actions), a binding one at that. The importance given by the scholars of English language to correct spelling is not found among the people of Indian languages.

Jain Sangha is an ideal institution. It is very important to inculcate and protect the interest and respect in the general public in the sphere of knowledge. Thus the aspirants must not only be devoted but also be alert too to all aspects of worship. They must have full faith and confidence and must have "*moksa*", as their ultimate aim. By performing worship according to the rules laid down in scriptures, let them make the present life happier and try to achieve the aims of life (*purusarthas*) too. The discussion on *The Bhaktamara Stotra* has got stretched a little longer.

A question may now arise. Will it be possible to witness the magical powers of *The Bhaktamara* in the present world, even if one were to follow the rules strictly and do the worship accordingly ? Can we get the fruits narrated in the works on *Bhaktamara* worship ? The answer is an emphatic affirmation only. It is the power of *The Bhaktamara Stotra* which has made it enduring and popular so long. But it will be better to discuss it in the introduction to the section on the stories on the power and influence of *The Bhaktamara Stotra*. Even now many a work is completed or achieved by *The Bhaktamara* worship. The cause or reason for its success has been discussed in the section "*Rahasya Darsan*". But one thing is clear – that it is unfailing.

RESOLVE AND SUCCESS

A *mantra* is considered secret and must be kept so. *Mantra* is that which protects the person who chants it. (*Man*= who chants, *tra*= protects). This is the etymology of the word "*mantra*". He who wants to do "*manana*" (thinking over again and again) must comprehend "*manas*" (mind) first. Mind is the treasure house of magnificient power. The mind of pure, truthful and discriminate person will be very powerful and also act accordingly. If the power of the word can be compared to a bullet then mind can be considered a revolver. If one feeds good thoughts alone, into mind, it can give such results according to the power of resolve (*sankalpa*). Everyone gets things according to one's resolution. Hence the worshipper too can get the results from the worship of *Bhaktamara* according to his resolve.

There are practices to sharpen the power of intellect, power of concentration and resolve. As the person who wants to hit a target, develops the power of hitting it correctly, after regular and sincere practice so also the power of resolve too devlops by regular practice and he will be able to achieve his aim.

Two sections of *Sri Jayaviyaraya Sutra* are familiar to people. They are *Sri Prarthana Sutra* and *Sri Pranidhana Sutra.*

When does a prayer become fruitful ? This is understood easily by him, who understands the word '*pranidhan*'. The unimaginable power of mind would not have been revealed till such time, it is not realised. It will not be impossible to make a resolve to those who understand '*pranidhan*'. This is not the place to discuss the ways to realise the power of mind but we want to quote this small couplet only.

"If one were to take the herb of the name of the Lord with true and total belief and confidence, disease and sorrow will not come to him and crises will dissipate".

The very prayer of *The Bhaktamara Stotra* starts with '*sankalpa siddhi*' (making a resolute resolve). That gives the power of *sankalpa* (resolve) to us too. Mind is matter and energy too. Energy definitely transforms itself. If one were to remain for sometime thinking over something without interrupting it by any other thought, the '*sankalpa*' cannot but become *siddha*. Lack of faith in the worshipped, doubts as to the result of worship, and interruption of resolve by other thoughts destroy the resolve. Hence, he who wants '*sankalpa-siddhi*' – realisation of the '*sankalpas*' must follow the above mentioned points and practise the method of worship strictly and he can realise his resolve surely. Normally the powers bloom in due course and in order only. So the aspirant can see the blooming of his person accordingly. He must be a proper receptacle for it. When the aspirant becomes curious, and entertains a

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

tendency to exhibit, his power of resolve gets obstructed, and in course of time, entire power of such person may be lost. If one were to maintain the proper rules, course of conduct, *Bhaktamara* will confer on him the power to bless and curse. He who wants to develop his power of resolve must necessarily do the worship of *Bhaktamara*. But they must do well to bear in mind, that this birth is to make our soul one with '*paramatman*', and he must not give scope for the passions to land in the soul and obstruct its path. He must not have confusion in his worship, i.e., when a person is doing a particular worship other *mantras* or *stotras* too may attract him. It is called confusion/distraction. Such people change their worship too often, and simultaneously practise many *mantras/stotras*. it makes them vascillate and the power of resolve is lost. Though one may memorise any number of *stotras* yet must strictly confine to one *stotra/mantra* when he wants to do '*aradhana-sadhana*-practice'. Instead of discussing which *stotra/mantra* is powerful, they can try to analyse and know that *stotra/mantra* which naturally attracts them and find a natural liking in it. Many *stotras* follow different methods. Let them not compare their relative merits and come to a conclusion. It is said in scriptures that many souls have become '*Siddhas*' just by '*samayikas*' alone. It is not the goal, but the way to it. And not so much the way that counts, but a resolve to reach the destination. The worshipper of *Bhaktamara* will definitely get '*preyas* (mundane benefits)' and '*sreyas* (spiritual benefits)'.

The Bhaktamara Stotra can give us the results of the *mantra vidya* i.e. it can ward off evils, can give mundane benefits (*santika-paustika*), attract others (*vasikarana*), stupefy others (*stambhana*), and remove all fears (*sarvabhayahara*), remove all evil spirits (*uccatana*), remove (*marana*) enemies too. **But people must have '*moksa*' as their main aim and goal. *The Bhaktamara aradhana* must be made use of to achieve**

i) (*vasikarana*) – to attract equanimity;

ii) (*stambhana*) – to stupefy faults and *asravas*;

iii) (*uccatana*) – to remove

iv) (*marana*) – and slay bad '*samskaras*';

v) (*santika*) – for peace of universe and soul

(*paustika*) – and to nourish disinterestedness and dispassionateness.

vi) (sarvabhayahara) – to remove the fear of *samsara* (cycle of birth and death)

Thus one must try to achieve the six powers spiritually. We should not allow '***mana***' (egoism) to touch us and must reach the '***tunga***' (peak) and become real ***MANATUNGA***.

Salutation to the ARIHANTAS	(the Annihilators of the enemies i.e., passions)
Salutation to the SIDDHAS	(beatified Achievers of the Good)
Salutation to the ACARYAS	(accomplished Masters legislating the rules of our conduct)
Salutation to the UPADHYAYAS	(Teachers imparting lessons on the Siddhantas)
Salutation to the SADHUS	(the Saints of every region and clime who live, move and have their being for the good of others)

This five-fold Salutation purging out all sins
is the noblest of all propitious utterances and
the choicest of all blessings and benedictions.

— Navakara Mahamantra

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

विविध फोटों के लाभार्थी

पू. दादागुरुदेव लब्धिसूरीश्वरजी म.सा.
- श्रीमती मंजुलाबेन जयंतिलाल ઝવેરી પરિવાર-મુંબઈ (ધોલેરા)
  સુપુત્ર : કેતન
  પુત્રવધૂ : રજજુ
  પુત્રી : ભદ્રીકા, ચેતના

पू. गुरूदेव विक्रमसूरीश्वरजी म.सा.
- श्रीमती सुशीलाबेन पन्नालालजी संघवी परिवार-चैन्नपट्टनम्
- श्री सिद्धाचल छ'रीपालित संघयात्रा की अनुमोदनार्थे
  पू. वडील पावतीबेन केवलचंद बोरा की स्मृत्यर्थे
  पन्नालालजी, सुशीलाबेन, शांतिलाल, सुमतिलाल, विमलचंद, पवन, आकाश, निखिल, राजकुमारी, मंजुला, आरति

पू.आ.देव राजयशसूरीश्वरजी म.सा.
- श्रीमती જ્યોત્સનાબેન નવીનચંદ્ર દોશી પરિવાર-સુરત (કપડવંજ)
- પૂ. માતુશ્રી સુભદ્રાબેન જિનદાસ શાહની સ્મૃત્યર્થે
  સુપુત્રી : જ્યોત્સનાબેન નવીનચંદ્ર દોશી (સુરત)
  સુપુત્ર : અનિલ જિનદાસ શાહ-મુંબઈ (સુરત)

पू. साधुभगवंतो
- श्रीमती હસુમતીબેન પ્રાણલાલ મહેતા પરિવાર-બેંગલોર (અલ્પાઈ)
- પૂ. માતુશ્રી હસુમતીબેન, પૂ. પિતાશ્રી પ્રાણલાલ મહેતાની ધર્મ આરાધનાર્થે
  સુપુત્રો : હરીશ, યોગેશ ■ પુત્રવધૂ : દિવ્યા, કવિતા
  પૌત્ર : વિરજ, નિખીલ ■ પૌત્રી : કોમલ, પાયલ

पू. साध्वीजी म.सा.
- श्रीमती નલીનીબેન જયંતિલાલ કુવાડીયા પરિવાર-વાલકેશ્વર-સુરેન્દ્રનગર
  સુપુત્ર : મુકેશ ■ પુત્રવધૂ : કાજલ
  પૌત્ર : મુનિષ, નેમિશ
  પુત્રી : મીતા

श्री आदीश्वर प्रभु
- કુમારી દેવાંગી, કુમારી રાધિકા-મુંબઈ (અમદાવાદ)
- શ્રી સુભદ્રાબેન નરોત્તમદાસ શાહ
  સુપુત્ર : દર્શન ■ પુત્રવધૂ : મીના
  પૌત્રી : દેવાંગી, રાધિકા

पू. मानतुंगसूरीश्वरजी म.सा.
- श्रीमती નિર્મળાબેન ભૂપતરાય દોશી પરિવાર-માટુંગા (મુંબઈ)
  સુપુત્રો : મહેશ, જનક ■ પુત્રવધૂ : દક્ષા, છાયા
  પૌત્ર : હિરેન, પારસ ■ પૌત્રી : દીશીતા, માનસી
  પુત્રી : દામિની, જયશ્રી, જ્યોત્સના

श्री चक्रेश्वरी देवी
- श्रीमती શેફાલીબેન મોતીચંદ ઝવેરી પરિવાર-મુંબઈ (સુરત)
  રાજીવ, સ્મૃતિ, આશ્ના
  સોનાલી, સુકેતુ, પૂજા

श्री पद्मावती देवी
- श्रीमती કુંદનબેન રતીલાલ કાપડીયા પરિવાર-મદ્રાસ (લખતર)
- પૂ.સા.વર્યા સર્વોદયાશ્રીજી મ.સા.ની ઉપકારની સ્મૃતિમાં
  સુપુત્રો : પ્રવિણ, અનિલ, રાજેન્દ્ર, જયેશ, બકુલ
  પુત્રવધૂ : રેણુકા, ઉષા, પારૂલ, મીના, ભાવના

श्री वसंतविलका
- श्रीमती सायरदेवी जीवणचंदजी समदडीया परिवार-
  मद्रास (नागोर) सुपुत्र : सज्जनचंद, न्यालचंद, हेमचंद

श्री भोजराज का दरबार
- श्रीमती शांतिदेवी हुकमीचंदजी समदडीया परिवार-मद्रास (नागोर)
  सुपुत्री : अनिता, संगीता, वंदना, खुश्बु, जिज्ञाशा

श्री नवकार मंत्र
- श्रीमती सौभाग्यदेवी फतेहचंदजी गांधी परिवार
  बनारस-मुंबइ

श्री लघु भक्तामर पट
- श्रीमती પ્રવિણાબેન હિંમતલાલ મહેતા પરિવાર-મુંબઈ
  હિંમતલાલ પોપટલાલ મહેતાની સ્મૃત્યર્થે
  સુપુત્ર : રમેશ, કુમાર, દિલેશ
  પુત્રી : જ્યોત્સના-મુંબઈ (વડોદરા)

श्री विजय पताका
- श्रीमती शांतादेवी तेजपालजी पंड्या-बेंगलोर-माधवनगर-सादडी
- पू. मातुश्री शांतादेवी तेजपालजी पंड्या की
  अखंड (१०८) आयंबिल की अनुमोदनार्थे
  सुपुत्र : मिलन • सुपुत्री : दिपा, वर्षा

२६ वी गाथा यंत्र बन्ध :
- श्रीमती शांतादेवी तेजपालजी पंड्या बेंगलोर-माधवनगर-सादडी
- पू. आचार्यदेव राजयशसूरीश्वरजी म.सा. की शुभ निश्रा में
  श्री लब्धि पार्श्वधाम में प्रथम उपधान की स्मृति में
  सुपुत्र : मिलन • सुपुत्री : दिपा, वर्षा

श्री भक्तामर आराधना पट
- श्रीमती वसंतादेवी रीखबचंदजी गांधी परिवार
  सुपुत्र : अनंत, नीतिन
  हैद्राबाद

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

हार्दिक अनुमोदना

चित्र-गाथा-यंत्र-१

- **प्रे. : पू. मुनिराज नंदियश वि.म.सा.**
- **प्रे. : महातपस्वी पू.सा.गीतपद्माश्रीजी म.सा.**
- **श्रीमती कमलाबेन चंपालाल दोशी परिवार-मुंबई (प्रतापगढ)**

सुपुत्र : पूरणभाई, सुरेशभाई, नवीनभाई, विमलभाई
पुत्रवधू : मंजुलाबेन, पुष्पाबेन, सुशीलाबेन, सरोजबेन

चित्र-गाथा-यंत्र-२

- श्रीमान् पोपटलाल बाबुलालजी जैन परिवार-मद्रास

चित्र-गाथा-यंत्र-३

- श्रीमती रूक्ष्मणीबाई मिश्रीमलजी कोठारी परिवार-बेंगलोर

सुपुत्र : मनोरथमल, जयंतिलाल, सज्जनराज
पुत्रवधू : वसंताबाई, वसंताबाई, संतोषबाई
पौत्र : ललित, धीरज, दिपक, दिलिप
पौत्री : रेखा, हर्षा, वर्षा, अंजना

चित्र-गाथा-यंत्र-४

- **प्रे : पू. महातपस्वी सा. गीतपद्माश्रीजी म.सा.**
- श्रीमती शेफालीबेन हेमंतभाई झवेरी परिवार-मुंबई

सुपुत्र : अनिकेत, अक्षय

चित्र-गाथा-यंत्र-५

- **प्रे. : पू. मुनिराज नंदीयशविजयजी म.सा.**
- श्रीमती हीराबेन चंदुलाल हेककड परिवार-जुना डीसा (मद्रास)

सुपुत्र : रमणिक, नरेन्द्र, प्रकाश ■ पुत्रवधू : सुभद्रा, पुष्पा, शैलजा
पौत्र : संजय, सुरेश, अमिष, समीर, कल्पेश, जय, जैनित, निल, रिचि
पौत्रवधू : मनिषा, तृप्ति, रिन्कु, प्रिती ■ सुपुत्री : रमिला, कल्पना

चित्र-गाथा-यंत्र-६

- कु. माधवीनी ज्ञानाराधनार्थे
- श्रीमती कस्तुरीबेन धनजीभाई सावला परिवार-हैद्राबाद
- श्रीमती कस्तुरीबेन धनजीभाई लखमशीभाई सावला-हैद्राबाद

सुपुत्री : माधवी

चित्र-गाथा-यंत्र-७

- श्री मुकेशकुमार बी. शाह परिवार-मद्रास

सुपुत्र : विपुल, राहुल

चित्र-गाथा-यंत्र-८

- श्रीमती शांताबेन चंपकलाल शाह परिवार-मुंबई
- श्रीमती शांताबेन चंपकलाल शाह परिवार (सिहोर) मुंबई

सुपुत्र : चंद्रकांत, रसिकलाल, हसमुखभाई, सुरेशभाई, अजयभाई

चित्र-गाथा-यंत्र-९

- श्रीमती विमळाबेन पूनमचंद दोशी परिवार-मुंबई
- श्रीमान पूनमचंद विठ्ठलदास परिवार-दहीसर-मुंबई

सुपुत्र : जीतेन्द्र, शरद, हर्षद ■ पुत्रवधु : आशा, भारती, मधु
पौत्र : हेमल, कृणाल ■ पौत्री : राजुल, जिनल, कींजल-मुंबई

चित्र-गाथा-यंत्र-१०

- श्रीमान् संपत्तराजजी कांटेड परिवार-हैद्राबाद

चित्र-गाथा-यंत्र-११

- श्रीमान् नगीनदास वीरचंद पारेख परिवार-मुंबई

ह : महासुखभाई-टीमाणावाळा-मुंबई

चित्र-गाथा-यंत्र-१२

- श्री हीरालाल वरजीवनदास शाह परिवार-मुंबई
- श्रीमती निर्मळाबेन हीरालाल शाह

सुपुत्र : परेश, सुधीर ■ पुत्रवधू : प्रिती
पौत्र : मेहुल ■ पौत्री : कविता

चित्र-गाथा-यंत्र-१३

- श्री कीर्तिभाई फकीरचंद शाह परिवार-मुंबई (खंभात)
- पू. पिताश्री फकीरचंदभाईना भक्तामर महापूजननी स्मृतिमां

पुत्रवधू : हंसाबेन कीर्तिकुमार ■ पौत्रवधू : संगीताबेन मिलनकुमार
प्रपौत्र : सौरभ ■ प्रपौत्री : किष्मा

चित्र-गाथा-यंत्र-१४

- श्रीमती काश्मीराबेन रविन्द्रभाई कापडीया परिवार-मुंबई (खंभात)
- पू. मातुश्री कांताबेन बाबुलाल शाहनी स्मृत्यर्थे

सुपुत्र : रविन्द्र, प्रकाश ■ पुत्रवधू : काश्मीरा
पौत्र : पुरुष, विपुल

चित्र-गाथा-यंत्र-१५

- **श्रीमान् सैनिकराजजी छाजेड परिवार-सिकंद्राबाद**
- **चि. संजय छाजेड तथा प्रविणा के लग्न के उपलक्ष में उत्तमाबाई, सैनिकराज छाजेड परिवार-सिकंद्राबाद**

चित्र-गाथा-यंत्र-१६

- **श्रीमती पानीबाई हस्तीमलजी कोठारी परिवार-येलहंका-बेंगलोर**

सुपुत्र : प्रकाश • पुत्रवधू : संतोष
पौत्र : नवीनकुमार • पौत्री : वनिता, बिन्दु

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

हार्दिक अनुमोदना

चित्र-गाथा-यंत्र-१७
- श्रीमती मीनाबेन सिद्धार्थभाई शाह परिवार-अमदावाद
- पू.सा. सर्वोदयाश्रीजी म.सा.ना उपकारनी स्मृत्यर्थे
  सुपुत्र : जिनेश

चित्र-गाथा-यंत्र-१८
- श्री नानकचंद मोतीचंद शाह परिवार-मुंबई (पाटण)
- श्रीमती कांताबेन नानकचंद शाह
  सुपुत्र : महेन्द्र, विपुल, जयेश ■ पुत्रवधू : रमिला, रीटा, हिना
  पुत्री : प्रेमिला, सुशीला, पंकज, मीता, हिना, प्रिती
  पौत्रो : तरंग, प्रतिक, तक्षिल, नेहज ■ पोत्री : हेनारी, हार्वी

चित्र-गाथा-यंत्र-१९
- श्री बी.जे. पद्मराजन ज्वेलर्स परिवार आदोनी
  श्री पद्मानना, पार्श्वनाथ, अनंतकुमार, वृषभकुमार
  सुलोचना, कविता, सुमन, गीता, पद्मलता
  परिवार-आदोनी

चित्र-गाथा-यंत्र-२०
- श्रीमती विनोदीनीबेन हेमंतलाल महेता परिवार-कलकत्ता
- श्रीमती विनोदीनीबेन हेमंतलाल छगनलाल महेता परिवार
  पुत्र :कमलेश ■ पुत्रवधू : ईला
  पौत्र : कृणाल, विशाल

चित्र-गाथा-यंत्र-२१
- श्री राजस्थान कटलरी मार्ट-फीलखाना-हैद्राबाद
- पू. मातुश्री सुकीबेन देवीरामजी
  सुपुत्र : बाबुलाल, डुंगरमल
  पौत्र : राजकुमार, विक्रम, महावीर

चित्र-गाथा-यंत्र-२२
- श्री सी.बी. जैन परिवार-मद्रास
- पू. मातुश्री जीवाबेन अंबाचंदजी-मद्रास (सांचोर)
  सुपुत्र : खानमलजी, चुनीलालजी,
  बाबुलालजी, ताराचंदजी, समरथमलजी

चित्र-गाथा-यंत्र-२३
- श्रीमती पुष्पाबेन पूनमचंदजी शाह परिवार-माटुंगा-मुंबई
  सुपुत्र : जयेन्द्र, भरत
  पौत्र : सौम्य

चित्र-गाथा-यंत्र-२४
- श्रीमती रोहिणीदेवी गुमानमलजी जैन परिवार-
  फीलखाना (हैद्राबाद)
- श्रीमती रोहिणीदेवी गुमानमलजी जैन की धर्मभावनार्थे
  सुपुत्र : गौतम, जगदीश, महावीर

चित्र-गाथा-यंत्र-२५
- श्री विक्रम एन्क्लेव-हैद्राबाद (सिहोर)
- स्व. रंभाबेन भावचंदभाई शाहनी स्मृत्यर्थे
  सुपुत्रो : दलीचंद, हीराभाई
  पौत्र : जीतेन्द्र, जनक, जगत, नितिन, परिमल, भरत, जगदीप
  पौत्री : मनिषा आदि परिवार

चित्र-गाथा-यंत्र-२६
- श्रीमती जीवनबाई रतनसिंहजी मुणोत परिवार-
  चारकमान (हैद्राबाद)
  सुपुत्र : राजेन्द्र, नरेन्द्र, सुरेन्द्र, विरेन्द्र, महेन्द्र

चित्र-गाथा-यंत्र-२७
- श्रीमती सरलाबेन किशोरीलाल शाह परिवार-दुर्ग
  सुपुत्र : धर्मेश, जयेश, प्रीतेश

चित्र-गाथा-यंत्र-२८
- श्रीमती शांतादेवी ज्ञानचंदजी छाजेड परिवार-सिकंद्राबाद
- पू. मातुश्री अंछीबाई रूपचंदजी छाजेड परिवार
  सुपुत्र : ज्ञानचंदजी • पुत्रवधू : शांतादेवी
  पौत्र : सुरेन्द्र, नरेन्द्र, महेन्द्र • पौत्री : सना, निकिता
  प्रपौत्र : अणमोल

चित्र-गाथा-यंत्र-२९
- श्रीमती मधुबेन रमणीकलाल कापडीया-हैद्राबाद
- श्रीमती नजरबेन ताराचंदजी चोरडीया-सिकंद्राबाद

चित्र-गाथा-यंत्र-३०
- श्रीमती कल्पनाबेन अतुलकुमार लाठीया परिवार-अमेरिका
- चि. हिरल तथा चि. अमरना ज्ञानवृद्धि निमित्ते
  सौ. मंजुला सूर्यकांत शाह तथा
  अ.सौ. कल्पना अतुलकुमार लाठीया तरफथी

चित्र-गाथा-यंत्र-३१
- श्रीमती नवलबेन मिलापचंदजी जैन परिवार-दिल्ली (भंडार)
  सुपुत्र : अशोक, नगीन
  पुत्रवधू : सुमन, ज्योति
  पौत्र : अंसुमान • पौत्री : सुरभी, हिरल

चित्र-गाथा-यंत्र-३२
- पू. गुरुदेव विक्रम सू.म.सा.नी निश्रामां
  शांतिनगरना प्रथम भक्तामर महापूजनना लाभार्थी :
  श्रीमती शुभद्राबेन नटवरलाल शाह परिवार-अमदावाद

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

हार्दिक अनुमोदना

चित्र-गाथा-यंत्र-३३
- श्री किरणभाई (मैसुर पेपर कोर्पोरेशन) सिकंद्राबाद
- श्री चुनीलाल पोपटलाल शाह, श्री हिरालाल पोपटलाल शाह श्री देवशीलाल पोपटलालना स्मृत्यर्थे
  श्री मैसुर पेपर कोर्पोरेशन

चित्र-गाथा-यंत्र-३४
- श्रीमती कस्तुरीबेन बाबुलालजी राठोड परिवार-मद्रास
  सुपुत्र : जयंति, विपुल • पुत्रवधू : करूणा, सपना
  पौत्र : भावेश • पौत्री : भव्या (राज-कालंद्री)
  पू.सा. विज्ञप्तियशाश्री, विदेहयशाश्री की अनुमोदनार्थे

चित्र-गाथा-यंत्र-३५
- श्रीमती ज्योतिबेन रसिकलाल संघवी परिवार-सिकंद्राबाद
  सुपुत्र : निर्मल, केतन
  पौत्र : आकाश (सोरठवंथली)

चित्र-गाथा-यंत्र-३६
- श्रीमती चंपादेवी भंवरलालजी नाहटा परिवार-(हैद्राबाद)
- स्व. भेरूलालजी नाहटा की स्मृति में
  सुपुत्र : भंवरलालजी • पुत्रवधू : चंपादेवी
  पौत्र : प्रविण, राजेश, सुशील • पौत्री : विनिता
  परपौत्री : लक्षिका, दिक्षिका

चित्र-गाथा-यंत्र-३७
- शा. इंदरचंदजी केशरीमलजी एण्ड कुं.-आदोनी
- शा. नरेन्द्रकुमार केशरीमलजी
  सुपुत्र : हितेष, निरव (राजस्थान पींडवाडा)

चित्र-गाथा-यंत्र-३८
- श्रीमती प्रविणाबेन हिमतलाल महेता परिवार-वडोदरा
- श्री हिमतलाल पोपटलाल महेतानी स्मृत्यर्थे
  श्रीमती प्रविणाबेन हिमतलाल महेता
  सुपुत्र : रमेश, कुमार, दिलेश ■ पुत्री : ज्योत्सना (मुंबई) वडोदरा

चित्र-गाथा-यंत्र-३९
- श्रीमती गमनीबाइ कस्तुरजी ओसवाल परिवार (सियाणा)
  सुपुत्र : मांगीलाल, रमेशकुमार, प्रविणकुमार, प्रकाशकुमार
  पौत्र : प्रमोद, जयंति, अभिनंदन परिवार
  पाल-रेलेछा-मैसुर

चित्र-गाथा-यंत्र-४०
- श्रीमती शीलाबेन प्रकाशभाई शाह परिवार-मुंबई
- शीलाबेनની स्मृत्यर्थे
  सुपुत्री : निता, अवनि प्रकाशभाई शाह

चित्र-गाथा-यंत्र-४१
- श्रीमती भावनाबेन दिनेशभाई भेदा परिवार-हैद्राबाद
- पू.आ.देव राजयशसूरीश्वरજી म.सा.नी निश्रामां
  गृहमंदिरनुं खननमुहूर्त, भूमि पूजननी स्मृत्यर्थे
  सुपुत्र : हर्ष ■ सुपुत्री : हर्षा

चित्र-गाथा-यंत्र-४२
- श्री कुसुमचंद्र चुनीलाल ઝवेरी परिवार-मुंबई (सुरत)
- श्री जीवणचंद्र चुनीभाई ઝवेरीना धर्म आराधनार्थे
  श्री कुसुमचंद्र चुनीलाल ઝवेरी परिवार-मुंबई

चित्र-गाथा-यंत्र-४३
- श्रीमती कोकिलाबेन जयंतिलाल महेता परिवार-हैद्राबाद
  सुपुत्र : राजुभाई, दिपकभाई ■ पुत्रवधू : वंदना, आशा
  पुत्री : जयश्री ■ पौत्र : हार्दिक, निशा, कल्पिता

चित्र-गाथा-यंत्र-४४
- श्रीमती दुर्गादेवी केशरीचंदजी भंडारी परिवार-हैद्राबाद
  सुपुत्र : मांगीलालजी, सुरेन्द्रकुमार
  पौत्र : पवन, सौधर्म (सादडी) हैद्राबाद

परिशिष्ट-१
- श्री फुलचंदजी जसराजजी गादिया
  श्री शांतिलालजी, सज्जनराजजी, चंद्रप्रकाश,
  डॉ. जयंतीलालजी, महावीरचंदजी, सुरेशचंद्र,
  धर्मेन्द्रजी, महेन्द्रजी परिवार बेंग्लोर-पाली

परिशिष्ट-२
- श्री जतिनकुमार प्रविणभाई महेता परिवार-मद्रास
- श्रीमती अवंतिकाबेन प्रविणभाई महेता परिवार
  सुपुत्र : जतीन
  सुपुत्री : पिन्की, प्रीति, लीना

परिशिष्ट-३
- श्रीमती जयाबेन जीवणलाल महेता परिवार-अमदावाद
- पू. मातुश्री जयाबेनना धर्माराधनार्थे
  सुपुत्र : केतन ■ पुत्रवधू : मिता
  पौत्र : धन्य ■ पौत्री : पलक

परिशिष्ट-४
- श्रीमान् मनहरलाल એस. पारेख परिवार-बेंगलोर
- श्रीमती पन्नाबेन मनहरलाल पारेख परिवार जागृतिनी स्मृत्यर्थे
  सुपुत्र : घनश्याम, अमित ■ पुत्री : वंदना

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

••• श्री भक्तामर स्तोत्र •••

भक्तामर-प्रणत-मौलि-मणि-प्रभाणा-
मुद्द्योतकं दलित-पाप-तमो-वितानम् ।
सम्यक् प्रणम्य जिनपाद-युगं युगादा-
वालम्बनं भवजले पततां जनानाम् ॥१॥

यः संस्तुतः सकल-वाङ्मय-तत्त्वबोधा-
दुद्भूत-बुद्धि-पटुभिः सुरलोक-नाथैः ।
स्तोत्रैर्-जगत्-त्रितय-चित्तहरैर्-उदारैः
स्तोष्ये किलाहमपि तं प्रथमं जिनेन्द्रम् ॥२॥

बुद्ध्या विनाऽपि विबुधार्चित-पादपीठ !
स्तोतुं समुद्यत-मति-र्विगत-त्रपोऽहम् ।
बालं विहाय जल-संस्थित-मिन्दु-बिम्ब-
मन्यः क इच्छति जनः सहसा ग्रहीतुम् ॥३॥

वक्तुं गुणान् गुण-समुद्र ! शशाङ्क-कान्तान्
कस्ते क्षमः सुरगुरु-प्रतिमोऽपि बुद्ध्या ।
कल्पान्त-काल-पवनोद्धत-नक्रचक्रं
को वा तरीतु-मल-मम्बु-निधिं भुजाभ्याम् ॥४॥

सोऽहं तथापि तव भक्ति-वशान्मुनीश !
कर्तुं स्तवं विगत-शक्ति-रपि प्रवृत्तः ।
प्रीत्याऽऽत्म-वीर्य-मविचार्य मृगो मृगेन्द्रं
नाभ्येति किं निजशिशोः परिपालनार्थम् ॥५॥

अल्पश्रुतं श्रुतवतां परिहास-धाम
त्वद्भक्तिरेव मुखरीकुरुते बलान्माम् ।
यत्कोकिलः किल मधौ मधुरं विरौति
तच्चारु-चूत-कलिका-निकरैक-हेतुः ॥६॥

त्वत्संस्तवेन भव-सन्तति-सन्निबद्धं
पापं क्षणात्क्षय-मुपैति शरीर-भाजाम् ।
आक्रान्त-लोक-मलि-नील-मशेषमाशु
सूर्यांशु-भिन्नमिव शार्वर-मन्धकारम् ॥७॥

मत्वेति नाथ ! तव संस्तवनं मयेद-
मारभ्यते तनुधियाऽपि तव प्रभावात् ।
चेतो हरिष्यति सतां नलिनी-दलेषु
मुक्ताफल-द्युति-मुपैति ननूद-बिन्दुः ॥८॥

आस्तां तव स्तवन-मस्त-समस्त-दोषं
त्वत् संकथाऽपि जगतां दुरितानि हन्ति ।
दूरे सहस्र-किरणः कुरुते प्रभैव
पद्माकरेषु जलजानि विकासभाञ्जि ॥९॥

नात्यद्भुतं भुवन-भूषण ! भूत-नाथ !
भूतैर्-गुणैर्-भुवि भवन्त-मभिष्टुवन्तः ।
तुल्या भवन्ति भवतो ननु तेन किं वा
भूत्याश्रितं य इह नात्मसमं करोति ॥१०॥

दृष्ट्वा भवन्त-मनिमेष-विलोकनीयं
नान्यत्र तोष-मुपयाति जनस्य चक्षुः ।
पीत्वा पयः शशिकर-द्युति-दुग्धसिन्धोः
क्षारं जलं जलनिधे रसितुं क इच्छेत् ॥११॥

यैः शान्त-राग-रुचिभिः परमाणुभिस्त्वं
निर्मापित-स्त्रिभुवनैक-ललामभूत !।
तावन्त एव खलु तेऽप्यणवः पृथिव्यां
यत्ते समान-मपरं नहि रूपमस्ति ॥१२॥

वक्त्रं क्व ते सुर-नरोरग-नेत्रहारि-
निःशेष-निर्जित-जगत्-त्रितयो-पमानम् ।
बिम्बं कलङ्क-मलिनं क्व निशाकरस्य
यद्वासरे भवति पाण्डु-पलाश-कल्पम् ॥१३॥

सम्पूर्ण-मण्डल-शशाङ्क-कला-कलाप-
शुभ्रा-गुणा-स्त्रिभुवनं तव लङ्घयन्ति ।
ये संश्रिता-स्त्रिजगदीश्वर-नाथमेकं
कस्तान्-निवारयति सञ्चरतो यथेष्टम् ॥१४॥

चित्रं किमत्र यदि ते त्रिदशाङ्गनाभि-
र्नीतं मनागपि मनो न विकार-मार्गम् ।
कल्पान्त-काल-मरुता चलिताचलेन
किं मन्दराद्रि-शिखरं चलितं कदाचित् ? ॥१५॥

निर्धूमवर्ति-रपवर्जित-तैलपूरः
कृत्स्नं जगत्त्रयमिदं प्रकटीकरोषि ।
गम्यो न जातु मरुतां चलिता-चलानां
दीपोऽपरस्त्वमसि नाथ ! जगत्प्रकाशः ॥१६॥

नास्तं कदाचि-दुपयासि न राहुगम्यः
स्पष्टीकरोषि सहसा युगपज्-जगन्ति ।
नाम्भोधरो-दर-निरुद्ध-महा-प्रभावः
सूर्यातिशायि-महिमाऽसि मुनीन्द्र ! लोके ॥१७॥

नित्योदयं दलित-मोह-महान्धकारं
गम्यं न राहु-वदनस्य न वारिदानाम् ।
विभ्राजते तव मुखाब्ज-मनल्प-कान्ति
विद्योतयज्-जगद-पूर्व-शशाङ्क-बिम्बम् ॥१८॥

किं शर्वरीषु शशिना-ऽह्नि विवस्वता वा
युष्मन्-मुखेन्दु-दलितेषु तमस्सु नाथ !।
निष्पन्न-शालि-वन-शालिनि जीव-लोके
कार्यं कियज्-जलधरै-र्जलभार-नम्रैः ॥१९॥

ज्ञानं यथा त्वयि विभाति कृताऽवकाशं
नैवं तथा हरिहरादिषु नायकेषु ।
तेजः स्फुरन्मणिषु याति यथा महत्त्वं
नैवं तु काच-शकले किरणाऽऽ-कुलेऽपि ॥२०॥

मन्ये वरं हरिहरादय एव दृष्टा
दृष्टेषु येषु हृदयं त्वयि तोषमेति ।
किं वीक्षितेन भवता भुवि येन नान्यः
कश्चिन्मनो हरति नाथ ! भवान्तरेऽपि ॥२१॥

स्त्रीणां शतानि शतशो जनयन्ति पुत्रान्
नान्या सुतं त्वदुपमं जननी प्रसूता ।
सर्वा दिशो दधति भानि सहस्ररश्मिं
प्राच्येव दिग्जनयति स्फुरदंशुजालम् ॥२२॥

त्वा-मामनन्ति मुनयः परमं पुमांस-
मादित्य-वर्ण-ममलं तमसः परस्तात् ।
त्वामेव सम्यगुपलभ्य जयन्ति मृत्युं
नान्यः शिवः शिवपदस्य मुनीन्द्र ! पन्थाः ॥२३॥

त्वा-मव्ययं विभु-मचिन्त्य-मसङ्ख्य-माद्यं
ब्रह्माण-मीश्वर-मनन्त-मनङ्गकेतुम् ।
योगीश्वरं विदितयोग-मनेक-मेकं
ज्ञान-स्वरूप-ममलं प्रवदन्ति सन्तः ॥२४॥

बुद्ध-स्त्वमेव विबुधार्चित-बुद्धि-बोधात्
त्वं शङ्करोऽसि भुवन-त्रय-शङ्कर-त्वात् ।
धाताऽसि धीर ! शिवमार्ग-विधे-र्विधानात्
व्यक्तं त्वमेव भगवन् ! पुरुषोत्तमोऽसि ॥२५॥

तुभ्यं नम-स्त्रिभुवनाऽऽर्तिहराय नाथ !
तुभ्यं नमः क्षिति-तलाऽमल-भूषणाय ।
तुभ्यं नम-स्त्रिजगतः परमेश्वराय
तुभ्यं नमो जिन ! भवोदधि-शोषणाय ॥२६॥

को विस्मयोऽत्र यदि नाम-गुणै-रशेषैः
त्वं संश्रितो निरवकाशतया मुनीश !।
दोषै-रुपात्त-विविधाश्रय-जातगर्वैः
स्वप्नान्तरेऽपि न कदाचिद-पीक्षितोऽसि ॥२७॥

उच्चै-रशोक-तरु-संश्रित-मुन्मयूख-
माभाति रूप-ममलं भवतो नितान्तम् ।
स्पष्टोल्लसत्-किरण-मस्त-तमो-वितानं
बिम्बं रवे-रिव पयोधर-पार्श्ववर्ति ॥२८॥

सिंहासने मणि-मयूख-शिखा-विचित्रे
विभ्राजते तव वपुः कनकावदातम् ।
बिम्बं वियद्-विलस-दंशु-लता-वितानं
तुङ्गोदयाद्रि-शिरसीव सहस्ररश्मेः ॥२९॥

कुन्दा-वदात-चल-चामर-चारु-शोभं
विभ्राजते तव वपुः कलधौत-कान्तम् ।
उद्यच्-छशाङ्क-शुचि-निर्झर-वारि-धार-
मुच्चै-स्तटं सुर-गिरे-रिव शात-कौम्भम् ॥३०॥

छत्र-त्रयं तव विभाति शशाङ्क-कान्त-
मुच्चैः स्थितं स्थगित-भानुकर-प्रतापम् ।
मुक्ताफल-प्रकर-जाल-विवृद्ध-शोभं
प्रख्यापयत्-त्रिजगतः परमेश्वरत्वम् ॥३१॥

उन्निद्र-हेम-नव-पङ्कज-पुञ्ज-कान्ति-
पर्युल्लसन्-नख-मयूख-शिखा-भिरामौ ।
पादौ पदानि तव यत्र जिनेन्द्र ! धत्तः
पद्मानि तत्र विबुधाः परिकल्पयन्ति ॥३२॥

इत्थं यथा तव विभूति-रभूज्-जिनेन्द्र !
धर्मोपदेशन-विधौ न तथा परस्य ।
यादृक् प्रभा दिनकृतः प्रहतान्धकारा
तादृक् कुतो ग्रह-गणस्य विकाशिनोऽपि ॥३३॥

श्च्योतन्-मदाविल-विलोल-कपोल-मूल
मत्त-भ्रमद्-भ्रमरनाद-विवृद्ध-कोपम् ।
ऐरावताभमिभ-मुद्धत-मापतन्तं
दृष्ट्वा भयं भवति नो भवदा-श्रितानाम् ॥३४॥

भिन्नेभ-कुम्भ-गलदुज्ज्वल-शोणिताक्त-
मुक्ताफल-प्रकर-भूषित-भूमिभागः ।
बद्धक्रमः क्रमगतं हरिणाधिपोऽपि
नाक्रामति क्रमयुगाचल-संश्रितं ते ॥३५॥

कल्पान्त-काल-पवनोद्धत-वह्निकल्पं
दावानलं ज्वलित-मुज्ज्वल-मुत्स्फुलिङ्गम् ।
विश्वं जिघत्सुमिव सम्मुख-मापतन्तं
त्वन्नाम-कीर्तन-जलं शमयत्य-शेषम् ॥३६॥

रक्तेक्षणं समद-कोकिल-कण्ठनीलं
क्रोधोद्धतं फणिन-मुत्फण-मापतन्तम् ।
आक्रामति क्रमयुगेन निरस्त-शङ्क-
स्त्वन्-नाम-नागदमनी हृदि यस्य पुंसः ॥३७॥

वल्ग-त्तुरङ्ग-गज-गर्जित-भीम-नादं
आजौ बलं बलवता-मपि भूपतीनाम् ।
उद्यद्-दिवाकर-मयूख-शिखा-पविद्धं
त्वत्-कीर्तना-त्तम इवाशु भिदा-मुपैति ॥३८॥

कुन्ताग्र-भिन्न-गज-शोणित-वारिवाह-
वेगावतार-तरणाऽतुर-योध-भीमे ।
युद्धे जयं विजित-दुर्जय-जेय-पक्षास्
त्वत्पाद-पङ्कज-वना-श्रयिणो लभन्ते ॥३९॥

अम्भोनिधौ क्षुभित-भीषण-नक्रचक्र-
पाठीन-पीठ-भय-दोल्बण-वाडवाग्नौ ।
रङ्गत्तरङ्ग-शिखर-स्थित-यानपात्रा-
स्त्रासं विहाय भवतः स्मरणाद् व्रजन्ति ॥४०॥

उद्भूत-भीषण-जलोदर-भारभुग्नाः
शोच्यां दशा-मुपगता श्च्युत-जीविताशाः ।
त्वत्पाद-पङ्कज-रजोऽमृत-दिग्धदेहा
मर्त्या भवन्ति मकर-ध्वज-तुल्य-रूपाः ॥४१॥

आपाद-कण्ठ-मुरु-शृङ्खल-वेष्टिताङ्गा
गाढं बृहन्-निगड-कोटि-निघृष्ट-जङ्घाः ।
त्वन्नाम-मन्त्र-मनिशं मनुजाः स्मरन्तः
सद्यः स्वयं विगत-बन्ध-भया भवन्ति ॥४२॥

मत्त-द्विपेन्द्र-मृगराज-दवानला-हि-
सङ्ग्राम-वारिधि-महोदर-बन्धनोत्थम् ।
तस्याशु नाश-मुपयाति भयं भियेव
यस्तावकं स्तवमिमं मतिमानधीते ॥४३॥

स्तोत्र-स्रजं तव जिनेन्द्र ! गुणै-र्निबद्धां
भक्त्या मया रुचिर-वर्ण-विचित्र-पुष्पाम् ।
धत्ते जनो य इह कण्ठगता-मजस्रं
तं मानतुङ्ग-मवशा समुपैति लक्ष्मीः ॥४४॥

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

''જિન શાસન ગ
લબ્ધિ-વિક્રમ અ
જિર્ણોદ્ધારક ગુ
રાજયશસૂરીશ્વર

સર્વ પ્રથમ ભક્તામર મંદિર ભરૂચ તીર્થ

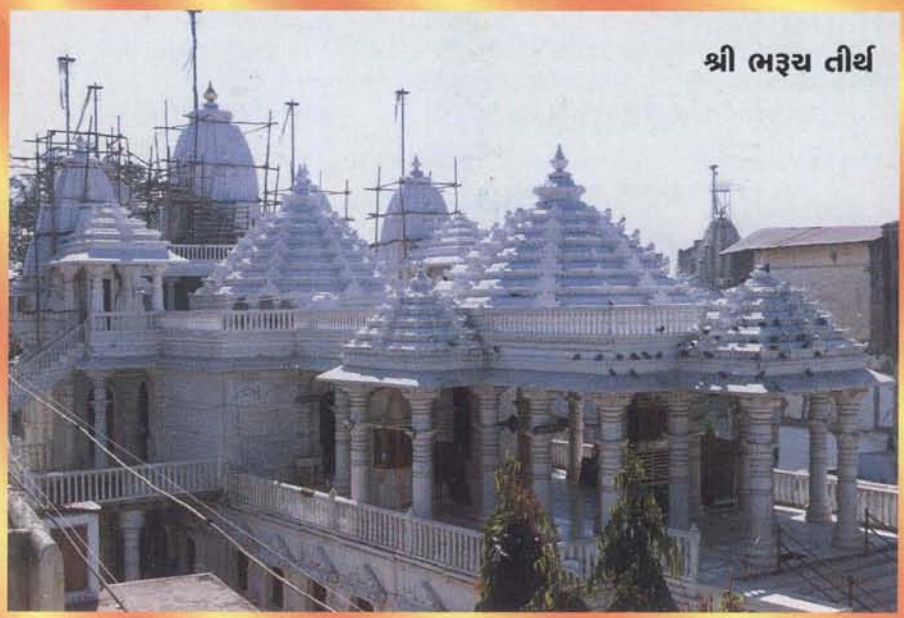

શ્રી ભરૂચ તીર્થ

શ્રી બનારસ તીર્થ

શ્રી સોલારોડ તીર્થ

શ્રી ઉવસગ્ગહરં તીર્થ

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

ગને રાજ સુહાયા,
મીરસ કો પાયા,
રુવર પ્યારા,
હૈયાહારા...''

પૂ.આ.દેવ માનતુંગસૂરિ મ.સા. ભરૂચ તીર્થ

તીર્થોદ્ધારક પ.પૂ.આ. રાજયશસૂરીશ્વરજી મ.સા.

શ્રી કુલ્પાકજી તીર્થ

શ્રી ગોડીજી તીર્થ

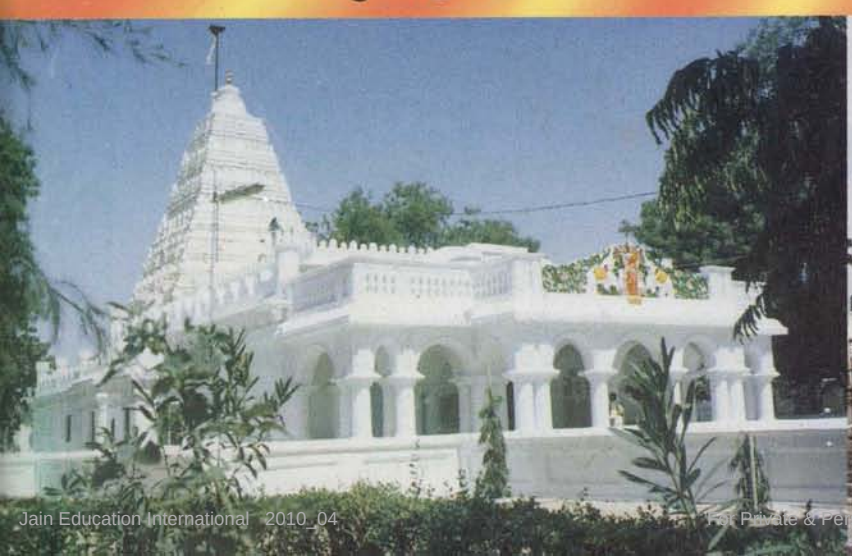

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org

● પૂજ્ય સમ્પાદકશ્રીના હૃદયોદ્‌ગાર... ●

● વિજ્ઞાનનો વિકાસ ખૂબ ઝડપથી થઈ રહ્યો છે તે વાત સ્વીકાર્ય છે. લોકોનું બૌદ્ધિક સ્તર પણ ઊંચું થતું ગયું છે તે સ્વીકારવું જોઈએ. પણ આ સાથે લોકોની શ્રદ્ધા શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર જેવા મંત્ર-તંત્ર-યંત્રમાં પણ પ્રબળતાથી વધી રહી છે એ પણ એટલી જ સત્ય હકીકત છે.

● જેને જીવમાં શ્રદ્ધા નથી તેને પણ જીવનમાં શ્રદ્ધા છે. મંત્ર જીવનને સફળરૂપે સાંત્વના પૂરૂ પાડતું મહાન શાસ્ત્ર છે.

● જે જીવનને ચાહે છે, જેને જીવવું ગમે છે તે બધા આસ્તિક છે. પણ આસ્તિકતામાં આવ્યા બાદ ધર્મના વિવિધ નિયમોને માનવાની પંચાતમાં પડવું તે કરતા નાસ્તિક થઈને રહેવું એવી વૃત્તિ માનવમાં સહજ પેદા થાય છે. આમ, બાહ્ય વ્યવહારોમાં પોતાની નાસ્તિકતાને આચરતો માનવ અંતરમાં કંઈકને કંઈક ઝંખે છે. અંતરનો ખાલીપો એને ખુંચે છે. પોતાનું મન માન્યું, મન ગમતું થઈ શકે-કરી શકાય તેવી ઈચ્છા માટે તે સતત સંશોધનશીલ હોય છે. આવી ઝંખના માટે પણ મંત્ર-શક્તિ એ મહાન ઉપાય છે... મોક્ષ માર્ગનો મુસાફરતો મંત્રની મૌલિકતાને માનતો જ હોય છે !

● ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણને (૨૫૦૦) પચ્ચીસો વર્ષ પૂર્ણ થતાં જિન શાસનનો ઉદિત ઉદિત પૂજા સત્કાર થશે, તેમ શાસ્ત્રોમાં કહેવાયું છે...

●●● મંત્ર-સિદ્ધિનો યુગ પુનઃ આવી શકે તેમ છે. ●●●
શ્રી ભક્તામર સ્તોત્ર પરની જનજીવનની પ્રચંડ શ્રદ્ધા અને અગાધ આસ્થાથી પ્રેરાઈને
હવે વિધિવત્ રીતે **"શ્રી ભક્તામર-પીઠ"**ના નિર્માણની જરૂર છે.
જ્યાં પણ આ પીઠનું નિર્માણ થશે... ત્યાં ભક્તિવાદ, જ્ઞાનવાદ અને મંત્રવાદના
અનુપમ રહસ્યો ઝળહળી ઉઠશે...
●●● વીતરાગીતાની સિદ્ધિ સરલ અને સહજ બનશે... ●●●
●●● "જૈનં જયતિ શાસનમ્"નો નાદ ગુંજિત થશે... ●●●

卐 卐 卐

PROF. HERMANN JACOBI, Dr. Phil. and Lit.

"Among the almost numberless productions of the ecclesiastical muse Manatunga's Bhaktamara Stotra has held during many centuries, the foremost rank by the unanimous consent of the jainas. And it fully deserves its great popularity by its religious pathos and the beauty of the diction... Manatunga writes in the flowery style of classical sanskrit poetry. Besides being a work of devotion, the Bhaktamara stotra has also the character of a prayer for help in the dangers and trials under which men suffer. It is perhaps this particular trait which greatly endeared the Bhaktamara stotra to the heart of the faithful."

Nehaj • Mumb
☎ 8736745 / 893372

Jain Education International 2010_04 For Private & Personal Use Only www.jainelibrary.org